

Pezenhoffer Antal
A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME
VIII. kötet

Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom

PEZENHOFFER ANTAL

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

VIII. kötet

2004

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte
A kötet Köröndi József anyagi támogatásával jelent meg.

ISBN 963 8283 00 9 Ö
ISBN 963 8283 10 6

Lektorálta: Flandera Mihály

Kiadja: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc,
az Alapítvány kuratóriumának elnöke

Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfüzfő
Nyomás: OOK-Press Nyomda, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

A XVII. SZÁZAD

**(I. József, II. Károly, Mária Terézia,
II. József, II. Lipót és I. Ferenc)**

I. József (1705-1711)

III. Károly uralma (1711-1740)

I. József (1705-1711) I. Lipót elsőszülött fia, aki 27 éves korában foglalta el apja trónját, de életét már 33 éves korában befejezte. Az első magyar király, aki jogilag és elméletben is örökösödéssel kapta koronáját. (Gyakorlatilag elődei is így kapták.) Egyénileg nem tartozik a legértékesebb Habsburgok közé s mint a többi kevésbé méltó Habsburgnak, neki is utód nélkül kellett távoznia az árnyékvilágból, mindössze csak hatévi uralkodás után. Házasesete is boldogtalan volt. A kornak akkor még veszedelmes betegsége, a himlő ragadta el. Épp úgy, mint II. Józsefet, aki szintén elütött a Habsburg-fajtól és szintén hamar és utód nélkül halt meg, s akinek szintén boldogtalan volt a házasesete.

Az alól a szabály alól, hogy a méltatlan Habsburgok nem soká élnek és utód nélkül halnak meg, vannak kivételek is, de még ezek is csak fél kivételek. Az első Rudolf, aki szintén a bűnösebb Habsburgok közé tartozott, s mégis elég sokáig uralkodott. Nagy mentsége volt azonban fogyatékosságaiban az idegbaja. Abban azonban ő is erősíti a szabályt, hogy neki is törvényes utódok nélkül kellett meghalnia (hiszen meg se házasodott). A későbbi Habsburgok tehát nem tőle származnak.

A második kivétel Miksa, aki eretnokségre hajlott, s ezért volt méltatlan s fajtájától egészen elütő Habsburg. Az ő uralma se volt rövid, de hosszú se, s noha utódok szempontjából az egyik legtermékenyebb Habsburg volt s csak fia volt hat olyan, aki megérte a férfikort, fiúágon unokája már egy se volt, s így ő sem ősapja a későbbi Habsburgoknak. Az ő vére is már a második nemzedék folyamán elenyészett.

E két fél kivételen kívül még csak egy kivétel van, s ez is csak részben: II. Lipót, aki hitközönyös is volt, meg buja életű is, tehát teljesen elütött a Habsburg- királyoktól. Abban, hogy miatta neki is hamar pusztulnia kellett a földről és a trónról, még ő erősíti legjobban a szabályt, mert hiszen még két évig se uralkodott. Az ő gyermekeinek (törvényes gyermekeinek) száma azonban légió, és éppen ő lett az utána következő összes Habsburg- király és császár ősapja. Azt azonban, mint láthatjuk, még ez a kivétel is megerősíti, hogy a bűnös Habsburgok kettős büntetése: a rövid uralkodás és az utódok nélküli elpusztulás közül legalább az egyik mindig teljesült.

A másik három bűnösebb Habsburgot, II. Mátyást és I. és II. Józsefet együttesen sújtotta mind a két büntetés: a rövid uralkodási idő is, meg az utódok nélküli kimúlás is.

II. Mátyásnak az volt a bűne, hogy se annyira buzgó katolikus, se olyan lelkiismeretes nem volt, mint a többi Habsburg császár- király. A Habsburgoknak az a rendkívüli szép, igazi önfegyelmezésre valló tulajdonsága se volt meg benne, hogy a család fejét, a császárt tisztelték, akaratukat mindig alárendelték a család feje akaratának és akár fegyelmezetlenség, akár hatalomvágy miatt sohase ragadtak fegyvert ellene, mint például Árpád- házi királyaink történetében mindennapos volt, hogy a király vagy fia ellen pártot ütött hatalomra vágyó öccse. II. Mátyás az egyetlen Habsburg- királyunk, aki trónra lépése előtt még eretnekekkel is cimborált, hogy bátyja (Rudolf) trónját elfoglalhassa. Neki megvan azonban az a nagy mentsége, hogy ő egy súlyos, akkor már idegbeteget akart leszorítani a trónról, tehát törekvését nem származtathatjuk egyszerűen csak nagyravágyásból. Ezt a nagy mentséget például egyik pártütő Árpád- házi herceg se hozhatta fel maga mellett.

II. Mátyás is csak egészen rövid ideig élvezhette a bűnösen megszerzett trónt, és ráadásul ő is utódok hátrahagyása nélkül halt meg.

II. Józsefnek az volt a bűne, hogy gyakorlatilag vallástalan volt, s annak az Egyháznak, melynek erősítését tartotta legfőbb céljának minden Habsburg, ő olyan sokat ártott, hogy méltatózó hatását még száz év múlva is érezte, mind a magyar, mind a cseh, mind az osztrák Egyház. Büntetése: neki is aránylag rövid uralkodás után és fiatalon kellett meghalnia s szintén utódok nélkül.

I. Józsefnek szintén mindkét büntetés egyformán osztályrészül jutott: a rövid élet is és a magtalanság is. Hogy mivel érdemelte meg, mindjárt látjuk.

Feltűnő azonban, hogy azok a Habsburgok, akik legjobban pártolták az Egyházat, s akik nem maradtak meg csak az ajánlás, az elmélet mellett, hanem mind a vallásosságukkal, mind jóságukkal, igazságszeretetükkel és tiszta erkölcsökkel alattvalóiknak példát adtak a jóra, mind nagyon soká uralkodtak és mindegyikük eljövendő nemzedékek ősvé vált. Ilyen volt I. és II. Ferdinánd, I. Lipót, III. Károly, Mária Terézia és I. Ferenc József. Ferenc Józsefet kivéve, aki, mert hitközönyös kor gyermeke volt, közel se volt annyira vallásos, mint a többiek, s aki koronás utódokat nem hagyott, de egyébként se hagyhatott volna hátra, mert hiszen kevéssel halála után családja is elvesztette a trónt, a későbbi Habsburgok mind ezektől a *derék* Habsburgoktól származnak s I. Ferdinánd 38, II. Ferdinánd 18, I. Lipót 48, III. Károly 29, Mária Terézia 40, I. Ferenc József pedig „csekély” 68 esztendeig uralkodott.

Hogy erkölcsileg és jellemileg milyen nagy volt I. és II. Ferdinánd és I. Lipót, már láttuk. Hogy milyen volt Mária Terézia, látni fogjuk. Náluk III. Károly már gyarlóbb volt, de neki nem volt fiú utóda, s így csak leányágon tudta továbbszármaztatni családját, Ferenc Józsefnek pedig, akinek szintén nem került trónra fia, a hite nem volt annyira erős, mint ösanyjáié, Mária Teréziáié, a Ferdinándoké vagy I. Lipóté.

De még a gyarló Habsburgok is csak Habsburgnak voltak gyarlók. Csak akkor ítélni lehetjük el őket, ha családjuk e hat vagy legalább négy erkölcsi kiválóságához hasonlítjuk őket. Láttuk, hogy Miksa és Rudolf se voltak rossz emberek. Rudolf idegbetegsége szerencsétlenség, nem pedig bűn, Miksát pedig kortársai, kivált a protestánsok, egyenesen édig magasztalták. I. József is merő ellentéte volt a rossz embernek. Kevés jobblelkű, kedvesebb, szeretetreméltóbb, jobb szívű, közvetlenebb, minden nagyozólástól vagy kevélységtől mentebb ember ült még trónon, mint a mi I. József királyunk. Mivel apjának komolysága és tartózkodó viselkedése nem volt meg benne, mivel nem volt oly tekintélytartó, nem élt olyan erkölcsi magasságban és nem kellett úgy érezni jelenlétében az erkölcsi alacsonyabbrendűséget, mint apja közelében, az udvari emberek még jobban szerették, mint apját. Emiatt sokat vártak is uralkodásától. A kurucok is.

A protestáns Stepney már Lipót halála napján megjegyezte, hogy Józsefről Rákóczi és Bercsényi egyaránt nagy tisztelettel nyilatkoztak előtte.

„Josephus király nekem kegyelmes, jó uram volt” – jelentette ki több kuruc tiszt jelenlétében 1705. május 15-én (trónraléptekor) az a Forgách Simon kuruc generális, aki gyerekkori játszópajtása volt az új királynak, s így legjobban ismerhette.

„Ha tudtam volna, hogy meghal Leopoldus császár – folytatta –, ma kuruc nem volnék. Most is (azaz még így is) félek az Istentől: a hálátlanságot Ő szent fölsége megveri.” (Márki: II. Rákóczi Ferenc, I., 400. o.)

Valóban nagy bűn, ha valaki szentségtörő kezét felkent királya ellen emeli (nem is merte ezt Tiszavárkonyban megtenni egy magyar se I. Imre ellen), de aki a jóságos Habsburgok ellen emelte fel kezét, annak még nagyobb volt a bűne. Pedig Márki Sándor Forgách Simon e megjegyzése mellé még azt is hozzáteszi, hogy József dicsérése közben Forgách Lipótot viszont „adtával emlegette”.

Nem tudom, mi kifogása lehetett Forgáchnak Lipót ellen, ha csak az nem, hogy olyan mulató, korhely ember, mint ő volt, kénytelen volt kellemetlenül érezni magát „Leopoldus császár” erkölcsi fönsége és feddhetetlensége előtt még akkor is, ha Lipót annyira alázatos volt, hogy ő maga éppen nem érezte s másokkal se érezte ezt az erkölcsi felsőbbrendűséget, hiszen, mint láttuk, a legőszintebben annyira bűnösnek érezte magát, hogy ha hadi vagy politikai kudarc érte, a maga bűnei büntetésének tulajdonította.

Mindjárt látni fogjuk, hogy József erkölcsi fönsége előtt viszont nem kellett pirulnia Forgáchnak, mert ilyesmi Józsefben nem volt található. De hogy Lipóttal szembe is csak a császár erkölcsi nagysága lehetett a kifogás, mutatja, hogy Forgách „most is” már „félt az Istentől” kurucsága miatt és „hálátlanságát” emlegeti. Pedig ekkor még csak Lipóttal szemben volt hálátlan. Mivel pedig halála csak az van kötelezve, akivel jót tettek, ezzel egyúttal azt is

elismerte, hogy vele Lipót is jót tett. De hát akkor miért „adtázta”? Mit szólnak Forgáchnak, ennek a Rákóczival együtt az országot elhagyó és ide vissza soha nem térő, tehát még szerintük is „becsületes” kuruc vezérnek a lelkiismeretfurdalásához azok, akik oly szilárdan meg vannak győződve Lipót *bűnös* voltáról, legalábbis nemzetünkkel szemben, tehát a kuruc ügy igazáról?

Forgách önmagának való ellentmondását nem lehet mással magyarázni, mint csak azzal, hogy mivel Józsefet már megdicsérte, utána csak azért kellett adtáznia Lipótot, mert kurucok közt volt, s ha mind a kettőt dicséri, ráfognak, hogy áruló, s úgy bánnak vele, mint Ocskayval és Bezerédivel. A szatmári béke elfogadása helyett pedig csak azért hagyta el az országot Rákóczival együtt ő is örökre, mert olyan jó királyokkal szemben, mint amilyenek Leopoldus és József voltak, nem volt már képe elfogadni a bocsánatot, s önként akart vezekelni nagy „hátlanságáért”, melyről jól tudta, hogy ezt a bűnt Isten „Ő szent fölsége” legjobban utálja, legjobban megveti.

Lipót idejében még sokkal vallásosabbak voltak az emberek, mint ma. Lipót környezete pedig még a kor átlagembereinél is sokkal vallásosabb volt. Az ő udvarában mégis mindenki azt tartotta, hogy a császár túl vallásos és hogy a vallásosságot ennyire túlzásba vinni nem helyes. Jellemző, hogy még Buonvisi nuncius is azt jelenti 1685. április 15-én a pápának, hogy Lipót birodalmában „most már több a kollégium (természetesen jezsuita kollégium), mint a vármegye; több a növendékpap, mint a katona”. (Hogy lehetne hát így ütközetet nyerni? De lám, Lipót mégis mennyire nyert ütközeteket!)

Tehát még a papok, a püspökök, sőt a pápai nuncius se volt olyan vallásos, mint Lipót, s éppen ezért még ők is sokallták már ezt a vallásosságot (kényelmesebb volt sokallni, mint utánozni). De láttuk már, hogy Lippay esztergomi érsek már Lipót apja, III. Ferdinánd vallásosságát is sokallta (pedig mi fentebb III. Ferdinándot nem is soroltuk a legvallásosabb Habsburgok közé). Lipót nagy vallásosságát csak Kollonits és a jezsuiták helyeselték, mert nekik nem kellett szégyenkezniük, ha önmagukat mérték össze Lipóttal vagy III. Ferdinánddal. Ezért az udvarban mindenki Lipótra és a jezsuitákra nézett ferde szemmel, mint akik a császár „túlásagos” vallásosságának az okai. Ne gondoljuk ugyanis, hogy csak nálunk Magyarországon nem kedvelték a „túlásagos” vallásosságot. Így gondolkoztak Bécsben is és az udvari körökben is, ha talán nem is mondták ki olyan élesen, mint nálunk. Világos azonban, hogy a bécsi emberek is éppoly gyarló emberek voltak, mint mi.

A mi irodalmunkban Lipótnak elmaradhatatlan jelzője a „vakbuzgó”, pedig ha valaki, akkor Lipót bebizonyította, hogy buzgósa nem volt „vak”. A kegyeletlenek (papok is) használni szokták azt a közmondást, hogy „omnis sanctus pertinax”, minden szent makacs. Lipót nem ilyen „szent” volt. Ő éppen nem volt makacs. (Tehát ő igazi szent volt. Mert természetesen az igazi szent nem makacs.)

Jellemző az észére, higgadságára, tárgyilagosságára, alázatosságára és önkritikájára, hogy a vakbuzgósa elleni kifogást nemcsak tudta, tehát nemcsak meg lehetett neki mondani a szemébe és sokan meg is mondták, hanem ő ezt a bírálatot, mint helyeset és megokolat el is fogadta.

Azt is mondták és mondják róla, hogy nem volt benne semmi önállóság. A valóságban azonban annyira önálló volt, hogy a sok kifogás ellenére is mindig megmaradt olyan „túlbugónak”, amilyen volt, mert ezt tartotta helyesnek. De viszont arra is vigyázott, hogy a kevélység, a makacsság bűnébe se essék, s hogy önmagával elismertesse, hogy másnak is lehet igaza, kivált ha a más sokszor pap, sőt főpap volt, szót fogadott a bírálóknak, alávetette nekik akarátát s ezért fiait, kivált a nagyobbikat, aki koronái várományosa volt, már nem nevelte ilyen „túlbugónak”.

De még a kisebbiknek, Károlynak a nevelésében is alkalmazott más papot is, mint jezsuitát (Lovina, az idézett napló szerzője, a főnevelő, világi pap volt). Elsőszületett fiáról, József-ről, pedig azt írja a Szilágyi-történelem (VII., 579. o.), hogy „egészen világi nevelésben részesült”.

Látjuk tehát, micsoda ellentéte volt Lipót a vakbuzgóságnak, a fanatizmusnak. (Nem is lehet nagyobb ellentétet elképzelni, mint egy igazi katolikust és a fanatizmust. Fanatikus csak vallásilag műveletlen, kis intelligenciájú s csak olyan katolikus lehet, akiben szabadon burjánznak a nemtelen indulatok: a gög, a macacsság, az elbizakodottság, a gyűlölet, az egyoldalúság, mások lenézése, az érzéketlenség, a szeretet teljes hiánya (pedig a szeretet az egész kereszténység lényege), ami mind nem lenne lehetséges, ha az illető a lelki élet lényegét, az önellenőrzést, az önmegtagadást és az áldozathozatal szellemét gyakorolná vagy legalább próbálná.)

Láthatjuk, mennyire nem volt se vak, se süket mások tanácsára és kifogásaira; mennyire hajlandó volt elismerni, hogy neki is lehet hibája s nem szükségképpen neki van igaza mindenben, tehát mennyire tudta gyakorolni a legnehezebb erényt, akarátának és eszének a más akarata és esze alá való rendelését, ami egy császárnak még nehezebb, mint az átlagembernek. Pedig még a parancsoláshoz hozzászórt gyermekek számára is ugyancsak nehéz, mert hiszen az engedelmeség még náluk is legtöbbször csak külsőséges, de nem meggyőződésből történik. Lipót hajlandó volt elismerni, hogy más okosabb, mint ő, sőt ezt nemcsak elismerte, hanem a belőle folyó következményeket is levonta. Annál nagyobb erény volt ez benne, mert a következmények megmutatták, hogy még ebben is neki volt igaza, nem tanácsosainak, még ha az a tanácsos pápai nuncius volt is.

Nemcsak nálunk, hanem Bécsben, sőt mint láthatjuk, részben még Rómában is azt hitte mindenki, hogy a Habsburg-birodalomnak csak egy baja van: a jezsuita uralom; a másvilág túltengése az evilág gondjai felett. Szép az a nagy vallásosság és helyes is – mondták –, de hát a király mégis csak itt a földön uralkodik s neki itt a földön kell boldogítani alattvalóit, nem pedig a másvilágon. Ez a papok dolga, nem pedig a királyoké. Ha még a földi ügyeket is a papok és a szerzetesek intézik, az már fonákság, az már baj és ez – sajnos – meg is látszott a Habsburgok birodalmának ügyefogyottságán. Lipót birodalmában csak imádság volt, de nem volt pénz; csak templomok és kolostorok voltak, de nem voltak laktanyák és még ami pénz itt-ott csurrant-cseppent is, az is templom- meg kolostorépítésre ment el, nem a hadsereg felszerelésére vagy a nép jóléte emelésére.

Mivel az emberek (köztük természetesen a papok is, mert hiszen ők is emberek), még ha nem akarják is, akkor is bizonyos akaratlan ellenszenvvel viseltetnek a másvilág és az azt képviselő papság ellen, mert kényelmükben, gyarlóságaikban és bűneikben zavarja őket (s természetesen a papokat magukat is zavarja), azért már kortársai is Lipót pénztelensége, sok tekintetben való gyámoltalansága és vallásossága között okozati összefüggést láttak. Meg voltak róla győződve, hogy a bajok csak azért vannak, mert az ő kormányrendszerében nem a pénz és nem a földi élet a fontos, hanem a másvilág és az imádság; mert ez a kormány nem itt a földön, hanem elsősorban a másvilágon akarja boldogítani az embereket.

Mindezek hatására Lipót is úgy látta, hogy ebben a bírálóiban van valami igazság, hiszen az embernek mindig fő hibája az egyoldalúság. Az egyik jó miatt sokszor elhanyagolja a másikat. Ezért aztán okos, megértő, mindent az ész alapján cselekvő és állandóan önkritikát gyakorló apja „jóvoltából” elsőszülött fia, József, a trónörökös, sokkal világiasabb nevelést kapott, mint annak idején apja, aki egyébként is másodszülött fiú volt s ezért nem uralkodásra nevelték.

Józsefben meg is volt minden előfeltétel, hogy elérjék vele azt, amit akartak, mert testen-lélekben tehetséges fiú volt. „Igen csinos, vidám, szeretetreméltó ember volt. Sokat tanult, sok nyelvet tudott. Fáradhatatlan vadász, jeles lovas és táncos.” (Szilágyi, VII., 579. o.). Lovina naplója is bizonyítja, hogy ő is, Károly öccse is nemcsak a tanulásban, nemcsak szellemi képességek tekintetében voltak elsők valamennyi, Lipót udvarában nevelkedő, hasonló korú főrangú ifjú között, hanem a sport minden ágában, tehát testileg is. Sőt még kiváló táncosok is voltak mindketten.

Lipót jósága és keresztény tökéletessége annyira ment, hogy a halálos ágyához külön, bizalmas beszélgetésre meghívta trónörökös fiát. Ekkor azt is lelkére kötötte, hogy a magyarokkal béküljön ki. Mosolyra keltő, hogy ezt a Szilágyi-történelem arra magyarázza, hogy „a haldokló belátta végzetes tévedését”. Dehogyan látta be – feleljük neki. Nem tévedett ez a nagy haldokló se végzetesen, se helyrehozhatóan, hanem csak tökéletes keresztény volt, aki magát mindig bűnösnek tartotta, s nem affektálásból tartotta magát annak, mert tetteinek mindig maga volt a legszigorúbb bírója. Ezért, ha valami nem sikerült, mindig magában kereste a hibát. De mint igazi keresztény, Lipót azt is tudta, hogy az igazságot is szeretettel kell képviselni. Ezért ajánlotta a halálos ágyán fiának azt a kibékülést, melyet aztán fia éppúgy nem tudott elérni, mint apja. Ezzel is bebizonyosult, hogy nem Lipót hibája volt, hogy a békét még ő se tudta elérni.

Mondom, minden előfeltétel, a tehetség és a jóakarát egyaránt megvolt Józsefben, hogy apja tanácsadói elérjék vele azt, amit céloztak a földi szempontokat is tekintetbe vevő s így apjánál tökéletesebb uralkodót. Az eredmény mégis a legtökéletesebb kudarc lett. Csak egy eredmény volt: a jezsuiták elvesztették hajdani nagy befolyásukat az ország kormányzására, illetőleg nem ők vesztették el, hanem az Egyház és az Evangélium. Ezzel a császári udvar leszállt arról az erkölcsi magaslatról, mely – akármennyire kifogásolták is a „túlzás” ellenségei – mégis csak tekintélyt, becsületet és tiszteletet szerzett ennek az udvarnak és példamutató volt alattvalói számára. Még a rosszakaratúak se mondhatták ugyanis, hogy a császár és kormányza vizet prédikál és bort iszik, vagy hogy a pénzt, melyet tévelünk kisajtol, mulatásban és tivornyákban tékozolja el.

Ami magukat a jezsuitákat illeti, József éppúgy becsülte őket, mint apja. Hiszen láttuk, hogy ő is nemes lelkű ember volt, szükségképpen tisztelnie kellett tehát a nemeset és a jót. Józsefnek is gondja volt arra, hogy a jezsuiták Magyarországon mindent visszakapjanak, amit Rákóczi elvett tőlük, illetőleg el engedett tőlük venni, sőt még arra is, hogy minden kárukát megtérítsék. Becsülte tehát a jezsuitákat ő is, csak arra vigyázott, hogy „túlásosan” ne becsülje őket, azaz a kormányzásba beleszólni ne engedje őket.

Az ember még akkor is gyarló és rosszra hajlik, ha elméletben egyébként törekszik a jóra. Milyen nehéz tehát annak jónak lenni, akinek ifjúkorában mindig azt hangsúlyozták, hogy milyen káros az, ha a jót, a vallásosságot, a büntől való félelmet túlzásba viszi. Ezért aztán József csak tisztelte a jezsuitákat, de nem hallgatott rájuk. Nem is nagyon kérdezte a véleményüket, mert úgy is tudta, hogy véleményük nem volna valami előnyös rá nézve. József uralma alatt ugyanis megszűntek a bécsi udvar szigorú erkölcsi. (Ilyen irányban igen könnyű gyors változást létrehozni. Maga József se volt közel se olyan feddhetetlen, mint apja, sőt hamarosan botrányt okozott erkölcsi élete.)

Lehet, hogy ennek az is oka volt, hogy felesége, Amália (a Braunschweigi családból, melynek ez az ága nemrég tért meg a protestantizmusból) nem volt éppen szépnek mondható s „csekély” nyolc évvel még idősebb is volt férjénél. (Sajátságos, hogy a világ akkor leghatalmasabb uralkodójának is idős nőt kellett elvennie feleségül s ráadásul még csúnyát is. Annál sajtósebb ez, mert Braunschweigi Amália, noha családja ősiségben egyenrangú volt a Habsburgokkal, még szegény is volt idősége és csúnyasága mellé.)

A szeretni nagyon tudó, csinos, kedves, közvetlen, jókedvű, jó táncos Józsefnek egyébként is túl nagy hajlama volt a nők iránt. Olyan feleség mellett tehát, mint Braunschweigi Amália volt, csak úgy tudott volna tisztességes életet élni, ha a vallásosság benne is olyan túlzott fokban lett volna meg, mint apjában. Mivel pedig ettől egészen életében óvták, bizony az eredmény az lett, hogy a felesége mellett szeretőket is tartott, akik közt a leghíresebb éppen a mi Pálffy Jánosunk szép lánya volt.

Mindez Párizsban, a Bourbonoknál, nem keltett volna olyan nagy feltűnést. Nem volt újság az ilyesmi a kis protestáns német fejedelmi udvarokban sem, de Bécsben, a Habsburgok udvarában s ráadásul közvetlenül Lipót után, képzeltetjük, mekkora feltűnést keltett s milyen

szóbeszéd és milyen megbotránkozás okozója lett! Eleonóra, Lipót szent életű özvegye, aki egész életében talán még Lipóton is túltett a „vakbuzgóságban”, kétségbeesetten nézte fia el-fajulását, de segíteni természetesen nem tudott rajta. József korai és hirtelen halála után azonban (mely egybeesett a szatmári békével, melyet a kurucok ezzel az Eleonóra császárnéval kötöttek, mert kisebbik fia, Károly Spanyolországban volt s rögtön nem tudott onnan hazatérni), el is kellett tűnnie azonnal Bécsből a Pálffy-lánynak, akit Eleonóra bűnösebbnek tartott, mint a fiát.

Azok a tapasztalatok tehát, melyeket Józseffel szereztünk, azt bizonyítják, hogy mégis csak Lipótnak volt igaza és jobb lett volna, ha nem hagyta volna magát tanácsosaitól befolyásoltatni s kissé makacsabban ragaszkodott volna a maga véleményéhez. Egy uralkodó, akit hízelgők vesznek körül, s akinek szenvedélyei kielégítéséhez úgyszólván minden lehetőség készen áll, csak akkor tud büntetlen maradni, ha „túlságosan” vallásos. Nem hiába Károly fiának az volt a legkedvesebb találós kérdése, hogy ki a legokosabb tanácsadója a császárnak (Lipótnak) s a válasz az volt rá, hogy „maga a császár”. Az események bebizonyították, hogy még ebben a tekintetben is Lipótnak volt igaza, nem pedig tanácsadóinak.

A modern kor kívánalmainak való engedés és a „túlzott” vallásosság és a túl nagy papi befolyás megszüntetése a trónörökös nevelésében csak azt eredményezte, hogy Józsefből hiányoztak apja *erényei*: az önzetlenség, az önfeláldozás szelleme, a megközelíthetetlen erkölcsi magaslat és feddhetetlenség és az alattvalóknak való erkölcsi példaadás. Megmaradt azonban benne apja minden fogyatékosága: a passzivitás, az állam ügyei iránti mérsékelt érdeklődés (de József figyelmét nem Isten és a másvilág vonta el az államügyektől, hanem a szórakozás és a szeretők), a tanácsosoknak való túl nagy hatáskör engedélyezése és a túlzott nagylelkűség (nála talán inkább a könnyelműség) okozta pénzpocsékolás, s így állandó pénztelenség.

Apa és fia közt csak az volt a különbség, hogy Lipótról mindenki tudta, hogy a munkában, az erkölcsi feddhetetlenségben és önfeláldozásban minden világi és papi tanácsadóját felülmúlta, miniszterei és tisztjei fölött pedig toronymagasságban állt és hogy őt senki se feddhetette meg közülük a bűnről, ellenben Józsefről mindenki tudta, hogy ő is éppoly gyarló, mint miniszterei, környezete vagy alattvalói, sőt mivel az ember már csak olyan, hogy mások, különösebb feljebbvalói bűneinek észrevezésére sokkal fogékonyabb, mint a magáéira, mindenki úgy tudta, hogy a császár még sokkal gyarlóbb, sokkal könnyelműbb, sokkal bűnösebb, mint ő.

József botránkozttatta alattvalóit, s a botrány, amit okozott, annál nagyobb volt, mert a Habsburgok országában ilyesmihez az emberek nem voltak szokva. Míg Lipót azt az időt, amit nem az államügyek intézésére fordított, imádsággal, templombajárással és a felebaráti szeretet gyakorlásával töltötte el, addig József sporttal, tánccal, szórakozásokkal. Míg Lipóthoz bármely alattvalója könnyűszerrel hozzáférhetett, mert hogy ehhez bárkinek módot adjon, uralkodói kötelességének tartotta, s ezért ezt az időt elvonta az imádságtól, mert tudta, hogy a kötelességteljesítés is imádság. Addig József császárhoz (ebben ő nemcsak Lipótnál volt sokkal gyarlóbb, hanem még a nála vallástalanabb II. Józsefnél is) a szövetséges államok követői még fontos államügyekben is csak heteken át tartó várakozás után tudtak bejutni. Nála nem a lelkiatyák, hanem a hízelgők és a maga kedvtelése voltak az irányadók. Őt nem úgy nevelték, hogy az ember s még inkább az uralkodó élete csak áldozat, és hogy a másik világ kedvéért élünk. Láthatták, mennyivel több annak az előnye, mint a hátránya.

Lipót környezetének okoskodásában az volt a nagy hiba, hogy ők Lipót fogyatékoságait erényeiből, túlságosan is a másvilágra irányított beállítottságából eredeztették. Azt hitték, azért nincs benne tetterő és kezdeményezési készség, mert papnak nevelték. Ezért gondoskodtak róla, hogy a fiát ne annak neveljék. Sajnos ezt az annyira hibás logikájú okoskodás-módot történetírásunk még ma is teljes egészében tartja.

Pedig hát Lipótnak a nagy vallásosság és a passzív természet nincs egymással okozati összefüggésben, oly értelemben, hogy a második az első következménye. A Habsburgokban

ez a passzivitás, a kezdeményezési készség e hiánya, ez a félénk és tartózkodó természet Őrült Johanna idegbajának öröksége, melynek kiheverését akadályozta az, hogy a család tagjai többnyire egymásból házasodtak. Épp a család nagy vallásosságának köszönhető, hogy ez az öröklött idegbaj csak ilyen csekélységekben nyilvánult meg náluk, nem pedig elmezavarokban, erkölcsi elfajulásokban és öngyilkosságokban.

Hogy a félénkség és a passzivitás nem a nagy vallásosság következménye, világosan mutatja, hogy akárhány rendkívül vallásos nagy emberről tudunk, aki éppen bátorságával, nagy tetterejével és kezdeményező-készségével, sőt vakmerőségével tűnt ki. Ilyen volt Szent István s még inkább Szent László, ilyen volt Nagy Lajos, ilyen volt Tilly, a harmincéves háború nagy katolikus hadvezére, ilyen Pappenheim, ugyanezen háború leglegendásabb hőse, ilyen Károly Habsburg főherceg, Napóleonnak vele tehetségben vetélkedő ellenfele. Látni fogjuk majd, hogy ilyen nagyon vallásos ember volt Ebergényi, a legendás vitézségű generális.

A mi Hadik Andrásunk is olyan bigott és vakbuzgó volt, hogy II. József felvilágosult, vallástalan korában a nyilvánosság előtt csókolgatta a Bécsbe látogató pápa lábát, de éppen nem volt akadály annak, hogy ne ugyanő hajtsa vége a világtörténelem egyik legnagyobb, legtöbb bátorságot és legjobb idegeket kívánó és legnagyobb vállalkozási kedvet feltételező huszár hőstettét, Berlin villámgyors elfoglalását.

Micsoda kétségbeejtően együgyű okoskodás tehát, hogy szüntessük meg a nagy vallásosságot és a túl nagy papi befolyást az uralkodó nevelésére, s akkor a passzív, tartózkodó, aggályos lelkiismeretű, félénk ember fiából mindjárt hős lesz csupa elevenséggel, önállósággal és tetterővel. A mulató, szeretőtartó, lusta és könnyelmű I. József egy cseppet sem volt önállóbb és tevékenyebb, tettekresebb és jobban a maga lábán járó, mint apja, sőt még annyira se, mint ő.

Tudni kellett volna, hogy az az előny, melyet József világiasabb nevelésétől vártak, éppen nem volt bizonyos, de azt már előre is majdnem bizonyosra vehették, hogy a „túl nagy vallásosság” és a papi befolyás megszüntetésével a fiúban az apa lelkiismeretessége, becsületessége, önfeláldozása és erkölcsi feddhetetlensége is meg fog szűnni. Kérdés, hogy ilyen lehangolóan nagy ellenérték fejében eredménynek vehetnénk-e, még ha a férfias önállóság és tetterő valóban bekövetkeznék is? Hiszen mindezen előnyös tulajdonságok kétségtelenül megvoltak Kun Lászlóban vagy Báthory Gáborban is, de mivel könnyelműséggel, erkölcselenséggel, féktelen indulatokkal és tivornyákkal, lelkiismeretlenséggel és erkölcsi elfajulással párosultak bennük, ki tartotta őket valaha is kívánatos fejedelmeknek? Minden bátorságuk, tettekresetségük, vad energiájuk ellenére is nem gyászvitézek voltak-e ők a magyar trónon, illetve az erdélyi fejedelmi székben?

Szerencsére I. József nem Kun László vagy Báthory Gábor jellemű ember lett. Világos ugyanis, hogy ha atyja engedett is az annyira ajánlott modernségnek fia nevelésében, ez a nevelés azért így is vallásos nevelés volt. Még így is tízszerre vallásosabb, mint korunkban egy középosztálybeli vagy főrangú ifjúé. Ehhez járult még a szülők, testvérek és a környezet példaadása, meg az anyatejjel magába szívott és egy Habsburgban az ősk örökségének tekinthető hajlam a vallásosságra, hitre és jóságra. Lovina naplójából láthatjuk, milyen jólelkű ember volt fiatal korában ez az akkor már magyar királlyá koronázott I. József és mennyire szerette egymást a két testvér: József és Károly. Károly szemei sokszor könnyel teltek meg, mikor bátyjának hozzá való szeretetét és előzékenységét látta. De viszont Károly is olyan tisztelettel viseltetett iránta, hogy mindig csak úgy emlegette: „bátyámuram”.

Túl sokat azonban nem voltak együtt, s bizalmas viszony se volt közöttük, mert más természetűek voltak. Károly együtt járta atyjával a bécsi templomokat és kolostorokat, míg József tréfált, sportolt, szórakozott. És a vakbuzgóságtól és a fanatizmustól annyira távol álló apa, bár kisebbik fiát jobban szerette s nemcsak imádkozni, hanem szórakozni (a mezőn gyalog cserkészgetni) is vele járt, nem pedig Józseffel, őt hagyta a maga útján járni, de természetesen csak azért, mert vallási kötelességeit ő is teljesítette. Ő is imádkozott, templomba járt,

bőjtölt, gyónt és lelkiatyja volt neki is, hisz ezek nélkül az életet a Habsburgok udvarában még elképzelni se lehetett, sőt akkor még más katolikus fejedelmi udvarokban sem. József azonban úgy tett, mint más fejedelmi családok tagjai akkoriban. Vallásilag csak a kötelességét tette meg, ezen túl semmit, s erkölcsileg feddhetetlen is bizonyára csak azért volt, mert még fiatal volt (az igazi nagy kísértések e tekintetben csak úgy a 25. év után kezdődnek). Apjának és öccsének azonban még a szórakozása is a vallásosság és a felebaráti szeretet gyakorlásában állt.

Ez azonban nem volt túlzott vallásosság. Az igazi vallásosság nem is lehet túlzott. A vallásosság ugyanis Isten akaratának teljesítésében áll, s lehet-e Isten akaratát túlzottan teljesíteni? De ha csakugyan van másvilág, akkor túlzottan érte élni se lehet, mert akkor tulajdonképpen *csak ezért* kellene élni. Mi csak azért gondoljuk túlzottnak a vele való sok foglalkozást, mert a hitünk nem elég erős. Azt mondjuk, hogy hiszünk benne, de nem eszerint cselekszünk. Csak a *helytelen* vallásosság lehet túlzott, s így nem kívánatos. Aki akkor is imádkozik, mikor kötelességeit teljesítenie, dolgoznia kellene, az nem túlzottan, hanem torzan vallásos. Ez azonban igazi katolikusban legalábbis hosszabb időn át nem is lehetséges, mert az igazi katolikus gyónni szokott, alázatos és ezért ott teljesen feltárja lelkét. Lelkiatyja tehát észreveszi vallásossága torz voltát és figyelmezteti rá, sőt eltiltja tőle. Ha makacsodik s nem engedelmeskedik, bizonyára nem azért történik, mert túlságosan is vallásos, hanem mert a vallásosságnak csak a máza van rajta. Igazi vallásos katolikusnak lenni nem könnyű dolog.

Hogy mennyire nem lehetett szó vallástalanságról még I. Józseffel kapcsolatban sem, mutatja az angol követ 1710. évi, tehát József halálánál csak egy évvel korábbi jelentése: „Papoknak és jezsuitáknak nincs ugyanis hitelük, mint az előbbi kormány alatt, mindazáltal az udvart ájtatoskodó szellem hatja át, mely elég hatalmas arra, hogy a császári államok üdvét és a közjót károsítsa (olyan „hatalmas” – sajnos – nem volt ez a papi befolyás, hogy a császárt vissza tudta volna tartani a szeretőtartástól).

Ez a jó protestáns tehát még I. József udvarát is túlságosan „ájtatoskodónak” találta. Neki még ez is annyira túl vallásos volt, hogy elfogult fanatizmusában az állam üdvét és a közjót féltette tőle. Ha tárgyilagos tudott volna lenni, akkor azt állapította volna meg, hogy nincs párja a világtörténelemben annak, hogy egy család csak a másvilágnak élt, a földiekkel nem törődött, mégis annyi ország koronáját tudta megszerezni mint a Habsburgok és az egész kereszténység földi feje, római császár tudott lenni és félezer éven át az maradni. Nem háborúkkal szerezte országait, mert hiszen támadó háborút úgyszólván sose indított, hanem házasságokkal, tehát ésszel, számítással vagy lelki kiválóságokkal (a testiekre bajosan gondolhatunk, hiszen egyenesen csúnyának híresztelték el őket), vagy talán inkább Isten áldásával.

Még bámulatosabb, hogy földrajzilag elszórt és szinte számtalan népből álló birodalmukat, köztük a római császárságot is (pedig az nem öröklődött, hanem mindig újra kellett magukat megválasztatniuk) félezer éven át meg tudták tartani s például – a szabadságharcok végeláthatatlan sorozata ellenére – még a magyar koronát is hosszabb időn át meg tudták tartani fejükön, mint az Árpádok ivadékai. De azért a protestáns angol még József idejében is túlzottnak és károsnak tartja a Habsburg-vallásosságot és csak a Habsburgok bajait származtatja belőle, de azokat *mind* belőle származtatja!

József nemeslelkűségét az is mutatja, hogy ámbár erkölcsös és hű férjnek nem volt mondható, feleségével mindig kifogástalan figyelemmel és előzékenységgel bánt, tehát alázatos bűnös volt. (Hasonló dolog zsidókban, protestánsokban és modern katolikus pogányainknak nem ezt jelenti, hanem annak a jele, hogy egyáltalán nem bántja őket hűtlenségükért a lelkiismeret, azaz erkölcsi életük már teljesen elszakadt a vallás tanaitól.)

Mikor pedig József ágyának dőlt abban a himlőben, mely tíz nap múlva elragadta életét, nem ragaszkodott görcsösen élvezetekben eltöltött 35 éves életéhez, hanem fájdalmas lemondással azt kiáltva: „vale, imperator: Isten veled, császár!”, első dolga volt bocsánatot kérni fe-

leségétől s most már csak egyedül a lelkével és a másvilággal foglalkozni. A hite tehát neki is nagy volt, csak mivel nem ápolták eléggé, nem tudott benne életté válni s testét és érzékiségét is uralma alá hajtani. Önként nem tudott elválni a földtől és örömeitől. Csak akkor tudott rólok lemondani, mikor már kénytelen volt. De legalább akkor már tudott. A vallástalanul nevelkedettek még ekkor se tudnak. Jósága és lovagiassága azonban oly nagy volt, hogy betegsége folyamán minden nőnek, akivel összekötetése volt, visszaszolgáltatta neki írt leveleiket, hogy halála után idegenek kezébe ne kerüljenek és így hírnevüket ne rontsa.

A Szilágyi-történelem rosszakaratában odáig megy, hogy azt állítja, hogy még annak is Lipót az oka, hogy József nem szeretett az államügyekkel foglalkozni, hanem helyette a szórakozásoknak élt, mert apja – írja – „kicsinyes féltékenységgel tartotta távol tőlük”, míg élt. Hallatlan elfogultság kell ehhez az állításhoz, sőt még nagy történelmi járatlanság is. Aki Lipót egyéniségét csak egy cseppet is ismeri, tudnia kell, hogy ő ennek éppen a merő ellentéte volt.

Lipót és a hatalomféltés! Hogy addig, míg élt, Lipót kormányzott, annál nincs természetesebb dolog. Hiszen nem is volt még túl öreg, mikor meghalt. Csak hatvanas éveiben volt. De József se türelmetlenkedhetett amiatt, hogy túl későn jut a hatalomhoz, hiszen már 27 éves korában hozzájutott.

De ha József későn jutott volna az áhított hatalomhoz, akkor annál jobban élvezte volna azt, amihez oly nehezen jutott hozzá, tehát annál szívesebben, annál szenvedélyesebben foglalkozott volna az államügyekkel trónralépte után. Nagy Frigyes apja olyan zsarnok volt, hogy fiát végig úgy kezelte, mint gyereket. Neki apja mellett igazán nem volt alkalma, hogy beletanuljon az államügyek kezelésébe. Mégis mennyire értett hozzá, mikor végül kezébe kapta a hatalmat s mennyire volt *kedve* is hozzá!

Aztán Nagy Lajos és Mátyás király is milyen hirtelenül, mennyire minden előkészítés nélkül és milyen gyerekfejjel kerültek a hatalom birtokába, mégis milyen szívesen foglalkoztak vele és mennyire értettek is hozzá, mégpedig már tapasztalatlan gyermekkorukban is! A vak is láthatja belőle, hogy az uralkodásra születni kell, s Mátyás, Nagy Lajos és Nagy Frigyes arra született, I. József pedig nem. Ebben van a nagy különbség oka, nem pedig másban.

Nem rokonszenves Józsefben, hogy noha Lovina naplójából azt látjuk, hogy Lipót fiai, különösen pedig Károly, szinte emberfeletti embernek tartották apjukat s a történelem egyik legkiválóbb uralkodóját látták benne, a végén József már elégedetlen volt apjával s mindent elhitt, amit a papellenes propaganda vagy a sokszor tudatalatti rosszindulat fogott rá. Ő is azt hitte, hogy minden baj, például Rákóczi lázadása és annak hosszú elhúzódása tulajdonképpen apja vallási „elfogultságából” és a másvilággal túlságosan is elfoglalt lelkének szűklátókörűségéből származik, s meg volt róla győződve, hogy ő, aki mindezekről ment, majd minden bajon könnyen segíteni tud.

Alaposan megbűnhődött elbizakodottságáért. Alatta se ment semmi se jobban, mint apja idejében s a meglevő bajok közül nem tudott megszüntetni egyet se. Míg Lipót alatt csak két évig tartott a Rákóczi-lázadás, de e két év alatt is állandóan folytak a béketárgyalások, ő alatta még további hat évig, s ekkor már a békéről se tárgyaltak. A szatmári békét pedig csak az ő halála után kötötték, akkor is csak azért, mert a kurucok megunták már a harcot és kifáradtak. De akkor is Rákóczi nélkül kötötték meg, s nem Józseffel, hanem a még Lipótnál is „bigottabb” Eleonóra császárnéval.

A különbség József és apja között csak az volt, hogy apját tisztelték és bámulták, őt pedig pletykázták. Apja felszabadította Magyarországot a török alól, világraszóló győzelmei voltak s megállapította a Habsburgok kelet-európai hatalmát, míg József szürke tucat-császár volt. Lipót erkölcsi tekintély volt, aki kimagaslott minden más állami közeg esendősége és gyarlósága felett s mindenki elismerte, hogy vele a kormányrúd, ha nem is uralkodói lángelme, de feltétlen tehetséges, becsületes, tiszteletreméltó és alattvalóit őszintén szerető atyai kezekben van: József a „túlzott” papi befolyás megszüntetésével csak ezt az erkölcsi tekin-

télyt szüntette meg minden áldásával egyetemben, de helyébe se államfői kiválóságot, se tetterőt, se telt államkincstárat, se erős hadsereget, se nagyobb közjólétet nem hozott.

Elbizakodottságában vagy inkább apja gáncsolóinak hitelt adva azt hitte, hogy csakugyan apja meg nem értése és merevsége, illetőleg „túlzott” vallásossága az oka a magyar zavaroknak s azokat ő megértésével és szabadabb erkölcsi felfogásával azonnal meg tudja szüntetni. Az eredmény azután büntetésül az lett, hogy míg apjának csak az akkor még sikert arató kurucok nem engedelmességek, neki még a már levert kurucok se voltak hajlandók meghódolni s még volt gyerekkori játszótársa, Forgách Simon is ottmaradt köztük még az ő trónralépése után is, sőt még a szatmári békét se fogadta el még ő se. Ugyancsak alkalma volt tehát meggyőződni, hogy nem apja volt a hibás, hanem az okok olyan mélyen feküdtek, melyeket embernek nem volt hatalma eltávolítani.

Egyébként ha I. Józsefet nem a szigorú Habsburg-mértékkel mérnénk és ha nem a szigorú katolikus erkölcs szabályai szerint ítélnénk meg, rendkívül rokonszenves, jó és megnyerő embernek kellene mondanunk. Isten áldása is kísérte uralkodását, mert Savoyai Jenő, Starhemberg Guidó és a mi Pálffy Jánosunk hadvezéri tehetségének jóvoltából levverte a magyar lázadást és a spanyol örökösödési háborút is sikerrel folytatta.

III. Károly, az ember

Lipót kisebbik fia volt és az utolsó férfi Habsburg. Bátyja (József) halálakor már évek óta mint spanyol király e messze nyugati országban tartózkodott, mert az utolsó spanyol Habsburg, II. Károly halálával családja neki szánta a spanyol trónt. Háborút kellett azonban folytatnia érte a Bourbon trónkövetelővel, V. Fülöppel.

III. Károly ifjú koráról alapos ismereteink vannak a már sokszor idézett Lovina naplójából s ennek alapján a lehető legkedvezőbb képet kapjuk róla. E világos fejű, művelt, józan, rokonszenves jellemű, éppen nem hízelgő papi nevelő naplóját nem a nyilvánosság számára írta s ezért feljegyzései nagyon megbízható és tárgyilagos képet adnak Károly tehetségéről, hajlamairól, jelleméről. E feljegyzések nagy részét már Lipót életének ismertetésével kapcsolatban idéztük, s így most felesleges megismételniük.

III. Károlyt Lovina rendkívül tehetségesnek és jólelkűnek mondja, akit ő, a nevelő, a legőszintebben szeretett. Tehetségben is kétségtelenül sokkal kiválóbb volt az átlagnál. Károly 13 éves volt, mikor Nagy Péter, orosz cár meglátogatta a bécsi udvart s Károly nem győzött csodálkozni azon, hogy a cár csak oroszul beszélt, más nyelvet nem ismert. Róla már ekkor, tehát 13 éves korában feljegyezte Lovina, hogy Coloredóval olaszul, Zinzendorffal németül, Lovinával franciául, Paurral, a jezsuita nevelővel, latinul beszélt. Igaz, hogy egy uralkodónak se volt annyira szükséges, hogy sok nyelvet tudjon, mint egy Habsburgnak, akinek uralma oly sokféle népre terjedt ki.

Mikor a cár, írja Lovina, meglátogatta Bécsben a fegyvertárat, szép arányaival és gondos kivitelével feltűnt neki egy új típusú mozsárágyú. Brabanttól, a kalauzóli kapitánytól megkérdezte, kinek a terve után készítették ezt az ágyút. „Károly főherceg készítette a tervet” – válaszolta a kapitány az ámuló cárnak. Ismételjük, Károly csak 13 éves volt akkor, mikor a cár ezt a választ kapta.

A nyelveken kívül különösen a mechanikus tudományokban, a földrajzban és a csillagászatban volt kiváló. A környezetében levő főnemesi ifjak egyike se közelítette meg tudományban, de szorgalomban se. Még kevésbé vallásosságban. Vallásosságát, mint értékes lelkek szokták, olyan környezetben, melyben ez dicsőség volt, nem fitogtatta, hanem titkon gyakorolta. Lovina nem egyszer vette észre, hogy titkon ment a kápolnába, mégpedig olyan-

kor is igen gyakran, mikor a legnagyobb hidegek voltak. (Akkor még ugyanis még a császár magánkápolnáját se fűtötték. A császár címe „szentséges” volt, életmódban és kényelmességben akkor még mégse különítette el magát a közönséges emberektől annyira, mint ma egy köztársasági elnök, sőt akár csak egy szovjet követségi attasé.)

Más tekintetben is láttuk már, hogy Lipót császár akkor, mikor Istenét imádta vagy Szűz Máriáját tisztelte, nem különítette el magát a néptől. De ő, felesége, fiai és leányai akkor se kényelmesen fűtött kápolnába jártak imádkozni, mikor otthon voltak a palotájukban. Vallásosságuk annyira természetes volt, hogy az még csak eszükbe se jutott, hogy azt a kápolnát, melyben ők oly hosszú időt töltöttek s melyet nap közben is oly gyakran felkerestek, télen még fűteni is lehetne, s nekik ahhoz van is elegendő pénzük. De Lovina a 13 éves Károlynak azt a mondását is feljegyezte, hogy „kevés gazdag és nagyúr jut az égbe”. Tehát nem véletlenül nem fűtötték a kápolnát, hanem tudatosan, önmegtagadásból. Nem akartak nagyúr módra élni. (Ezt a legutóbb idézett mondást egyébként Montecuccoli mondta Lipót halálakor, de Károly lelkét nagyon megkapta, mert nagyon igaznak találta.)

Károly talán a kelleténél is komolyabb, koraérett fiú volt, akit igen ritkán fogott el az ifjúkorral egyébként együttjáró vidámság. Ezért – bátyjával ellentétben – táncolni s általában nők körül forogni nem szeretett. Jellemző azonban egyéniségére, hogy azért ezt is elsajátította és olyan keccsel és bájjal táncolt, amely még ebben is a legelső volt az udvarban nevelkedő főrangú ifjak között. Ugyanilyen elegánsan lovagolt is. Vele kapcsolatban valóban nem volt hízelgés Lichtenstein hercegnek, nevelése irányítójának az a kijelentése, hogy „őfelsége osztrák (Habsburg) herceg, s ezért mindent tud, ha akar”. Hiszen láttuk már, hogy ez a Lichtenstein herceg sokkal inkább nyers volt, mint hízelgő.

A protestáns báró Nyáry Albert, Lovina naplójának magyar kiadója, a napló alapján azt a megállapítást teszi, hogy „*Károly főhercegnek a neveltetése valóban mintaszerű volt*”. Ez a megállapítás azonban a tőlünk annyira értéktelennek tartott Lipót bölcsességének is bizonyítéka. Nekem Lovina naplójának olvasásakor az jutott eszembe, hogy ha volt királyfi, aki jó és tehetséges uralkodónak ígérkezett és akitől sokat lehetett várni, akkor az az a Károly volt, akit mint magyar királyt, mi harmadiknak, a külföldi irodalom pedig mint német-római császárt hatodiknak nevez s aki bár feddhetetlen uralkodó volt és nem is tehetségtelen, de mégse lett olyan nagy, mint nevelője naplója alapján várni lehetett volna s bizony sokkal gyöngébb és bajokkal terheltebb birodalmat hagyott utódjára, mint amilyent ő örökölt bátyjától, Józseftől, illetőleg apjától, I. Lipóttól.

Csak egy nem rokonszenves tulajdonságát lehet észrevenni Lovina naplójából III. Károlynak: a talán kissé túlzottan nagy öntudatot. Ez egyébként közös a Habsburgokban, s mivel mint császárok, a világnak rangban első uralkodói voltak, ez az öntudat bennük megokolt is volt, s Károlyban is, a többiekben is inkább a nagy ranggal járó kötelességek gyakorlásában, a példaadásban nyilvánult meg, de úgyszólván sohasem a zsarnokságban, mások lenézésében. Károly nagy Habsburg-öntudatához bizonyára hozzájárult az is, hogy környezetében nemcsak rangban volt első, hanem észben is, testi ügyességben is, vallásosságban, erkölcsökben és kötelességteljesítésben is.

Így aztán érthető, hogy többnek is tartotta magát másoknál s már 13 éves korában is igen tekintélytartó volt. Ez a világ első uralkodóházának sarjában, akire a spanyol korona várt, talán okos volt, de azért mégse rokonszenves. Ezért talán Isten büntetése volt (akiről írva vagyton, hogy „a kevélyeknek ellenáll”), hogy oly sok kudarc és oly sok csalódás érte s hogy emiatt különösen élete utolsó hónapjaiban olyan nagy lelki kínjai voltak.

Láttuk azonban, hogy mint 13 éves fiú, kevélysége ellenére is minden kertelés vagy keserűség nélkül elismerte, hogy az Egyház hatalma a világi felett áll. Uralkodása alatt azonban mégis előfordult, hogy egyházi férfiakkal kissé autokrata módra viselkedett, mégpedig egyházi ügyekben is. Ez talán az akkor már közelgő „felvilágosultság” kora hitetlenségének elő-

szele volt. Ugyanezt Mária Terézián is tapasztaljuk, különösen uralkodása második felében, mikor ez a „felvilágosultság” nyugaton már régen el is érkezett.

Nem botránkozhatunk meg nagyon rajta, hiszen a Habsburg is kora gyermeke, s még ha oly nagy tehetség is, mint Károly s a lelkileg még nála is nagyobb Mária Terézia, mégis csak meglátszik rajta környezetének és tanácsosainak befolyása, mert azok már teljesen koruk gyermekei, tehát hitközönyösek, sőt egyházellenesek voltak. A mi II. Rákóczi Ferencünk III. Károlynak a kortársa volt, Mária Teréziát pedig egy félszázaddal megelőzte a politikája, mégis mennyivel egyházellenesebb volt, mint az övék. Pedig hát Rákóczi is Bécs és a jezsuiták neveltje volt s ő is úgy szerepel, mint rendkívül vallásos ember.

Aztán III. Károly megítélésében azt se feledjük, hogy az ember negyvenes éveiben már nem olyan ártatlan, nem olyan ideális, mint serdülő korában. A legtöbb embert a sok csalódás, az emberek (köztük sokszor papok) rosszaságáról szerzett újabb meg újabb tapasztalatok, no meg kinek-kinek a saját gyarlóságai, sőt bűnei mindig messzebbre térítik el attól az eszményi irányzattól, melyet fiatal korában még komolyan vett.

Attól a III. Károlytól, aki 13 éves korában – ami az ő koraérettsége mellett körülbelül a 18 éves kornak felel meg – még ruházatában is mesterségesen kerülte a csint és elpirult és zarvarba jött, mikor ugratásból azt mondták előtte, hogy a találkozáskor meg kell majd csókolnia bátyja menyasszonyát, császár korában már azt beszélték, hogy legkedvesebb emberének, Althannak, feleségéhez gyengéd szálak fűzik. Bár nem valószínű, hogy ez az udvari pletyka a császár házasságtöréseit bizonyította volna s ez annál kevésbé valószínű, mert hiszen Károlynak rendkívül szép felesége volt, akivel eszményi házasságban élt s egyébként is vallásosabb és becsületesebb volt, semhogy házasságtörést feltételezhetnénk róla, s kivált éppen legkedvesebb emberének feleségével, de a pletyka mégis azt mutatja, hogy Károly azért mégse volt az az eszményi keresztény, aki Lipót vagy I. Ferdinánd. Róluk ilyesmit még pletykálni se lehetett.

Nemcsak József, hanem III. Károly uralma alatt is olyan szellem uralkodott a bécsi udvarban, hogy még Montesquieu is meglepődött rajta s örömmel állapította meg, hogy a jezsuiták már nem uralkodnak Bécsben.

A vallási állapotok

III. Károly uralkodása alatt, a közelgő s nyugaton már jelentkező „felvilágosultság” hatására már nem annyira az ennek az irányzatnak jobban hatása alatt álló bécsi miniszterek, hanem a magyar országgyűlések, melyek ekkor már erősen katolikus többségűek voltak s melyekhez ez a nyugati „haladó” irányzat még nem jutott el, „üldözték” a protestánsokat. A Szilágyi-történelem – noha ezt a részét nem protestáns ember, hanem a zsidó Marczali Henrik írta (ami egyébként mindegy) –, noha szokás szerint nem a semleges, hanem a határozottan protestáns felfogást képviseli, mégis azt írja, hogy III. Károly „hitéhez való buzgóságát igazságérzete és a törvény betűjéhez való ragaszkodás mérsékelte”.

Az igazság az, hogy III. Károly annyira becsületes, törvénytisztelő és irántunk, magyarok iránt annyira jóakarátú volt, hogy ezt nemcsak a Szilágyi-történelem ismeri el, hanem – ez pedig ugyancsak nagy szó – még az egészen utcaian Habsburg-ellenes Tolnai Világtörténelme is. A magyar protestantizmushoz azonban nem emiatt volt III. Károly megértő, hanem részint azért, mert külföldi protestáns szövetségei: Anglia, Hollandia, Poroszország, melyeknek pénzére rá volt szorulva, e tekintetben ellenőrizték és állandóan panaszokat emeltek nála, részint mert őbenne ekkor már nem volt meg hitének ifjúkori erőssége, mely apjában vagy II. Ferdinándban végig megmaradt. III. Károly annyira jó és annyira becsületes mégse

volt, hogy az Egyház kedvéért országait belsőleg gyengíteni, szövetségeseit pedig magától elidegeníteni hajlandó lett volna. Ő nem mindent a lelkiatyáktól kért meg, mint Lipót vagy II. Ferdinánd, s ha meg is kérdezte volna őket, tanácsaikat nem követte volna, ha ez, mint uralkodónak, kárára lett volna.

III. Károlynak is volt annyira erős hite és ő is volt annyira katolikus, hogy hitét akkor se tagadta volna meg, ha koronáit, sőt életét vesztesse is volna el miatta. De itt nem erről volt szó, még csak nem is a katolicizmus megkárosításáról, hanem csak terjesztésének elhanyagolásáról, illetőleg kevésbé támogatásáról, mint lehetséges lett volna. Emiatt pedig könnyebben megnyugtathatta lelkiismeretét (s bizonyára nem jezsuita, azaz szabadabb felfogású papjai is megnyugtatták) azzal, hogy azáltal, hogy hatalmát erősíti, egyúttal a katolicizmusnak is használ. Ezzel is a katolikus Egyházat támogatja, csak nem közvetlenül, hanem közvetve. Sokszor az okosság (ami szintén erény, sőt a legfontosabb erények egyike) kívánja azt, hogy az Egyházat így, közvetve támogassuk.

III. Károly eljárása azonban csak okosságnak látszott, a valóságban azonban nem az volt. Ha ugyanis ő úgy támogatta volna az akkor már teljesen a katolicizmusért buzgó magyar országgyűlést (nem is csoda, hiszen ekkor már szinte a magyar országgyűlés összes katolikus tagját a jezsuiták nevelték), mint a helyében II. Ferdinánd vagy I. Lipót tette volna, ma Magyarország vagy 90%-ában katolikus ország lenne. Ez pedig még tisztán nemzeti szempontból véve is határozottan előny lenne.

III. Károlyban a hitéért való buzgóságot nem „igazságérzete” csökkentette, mert éppen az igazságérzet kívánja tőlünk, hogy az igazságot a tévéllyel szemben minden erőnkkel támogassuk és azok terrorjától, akik ezt az igazságot nem ismerik vagy rosszaságból gyűlölik, ne ijedjünk meg. Azt se mondhatjuk, hogy III. Károly talán már nem volt olyan erősen meggyőződve a katolikus tanok igazságvoltáról, hogy meggyőződése szerint értük ennyire sikra szállhatott volna, hanem az ok egyedül az volt, hogy ez a sikrasszállás olyan önzetlenséget kívánt és olyan áldozatvállalást jelentett volna, ami őbenne – mert hiszen csak egészen kivételes jellemek sajátja – már nem volt meg. 13 éves korában még megvolt, de 40 éves korában már nem.

Elszomorító, ahogyan a Szilágyi-történelem, illetőleg a zsidó Marczali Henrik, ezeket a III. Károly korabeli vallási harcokat tárgyalja. Annyiban azonban örvendetes, mert e példátlan elfogultság láttára azt is megállapíthatjuk, hogy ma (nem számítva természetesen a kommunizmus tudatosan „pártos” történetírását) már nem lehetne ezt a kérdést úgy tárgyalni, ahogy több mint félszáz évvel ezelőtt még Marczali tárgyalhatta. De ahogyan az a kabát, mely már „uraságotól levetett”, az alsóbb néposztályokban még utána jó ideig viselhető, sőt még ünnepi ruha is lehet, középiskolai tanáraink is nemcsak felekezeti, hanem még a semleges iskolákban is (sőt ezelőtt néhány évtizeddel még szerzetesiskolákban is) még ma is ilyen szellemben tanítják a magyar történelmet, s ha talán valamit enyhítve is, ezeket a vallási harcokat éppoly protestáns beállítással közlik, mint ahogyan annak idején az egyetemen még Marczalitól tanulták, vagy ahogyan a Szilágyiban olvasták.

A Szilágyi-történelem III. Károly korából felháborító vallásüldözésről, kultúrbotrányról, a protestánsok elnyomásáról beszél, a törvények lábba tiprását emlegeti s fel van háborodva a főpapok vallási fanatizmusa és példátlan türelmetlensége ellen, noha ő maga is jól tudja, hogy nem a főpapokról kellene beszélnie, mert ebben a korban a főurak és a katolikus köznevelés is éppen olyanok voltak s éppúgy védték az Egyház jogait, mint a főpapok. Az országgyűlés gondolkodott így és akart cselekedni ennek megfelelően. Az a magyar országgyűlés, mely az alkotmány szerint az országot jelentette s melyről addig, míg protestáns többségű volt s a protestantizmus szekereit tolt, úgy írt ugyanez a magyar történetírás, mint valami földi istenségről.

Fanatizmusról pedig legfeljebb a protestánsok részéről beszélhetne, mert fanatizmuson az ésszel ellenkező s így vak, gyűlölettől fűtött eljárást értünk. Ezt megállapíthatná tehát a

protestánsokról, akik szerint minden vallás jó és tiszteletreméltó és mindenki a maga módján üdvözülhet, mégis olyan rettenetesen türheterlennek tekintették, hogy a kormány a katolicizmusnak kedvez. Ezzel szemben a katolikus dogmák szerint az Egyház *egyedül igaz* és így egyedül üdvözítő, ebből azonban nem fanatikusan, hanem logikusan következik, hogy a *tévely* nem lehet vele egyenrangú, tehát nem lehetnek vele egyforma jogai. A katolikusok, ha már hívő katolikusok voltak, az ész alapján álltak, mikor azt tartották, hogy minden jog egyedül az igazságot illeti meg, a tévelynek pedig semmi joga sincs. (Természetesen nem azt mondták, hogy az igazság érdekében rosszat is szabad tenni, tehát a protestantizmusnak is jogot adó magyar törvényeket nem kell megtartani, hanem azt, hogy ezeket a törvényeket el kell törölni. Mójukban állt volna, mert hiszen mivel többségben voltak, az országgyűlés olyan törvényt hozott és olyan törvényt törölt el, amilyent ők akartak.)

Ha tehát ebben a III. Károly alatti vallási harcban valami hibáztatható vagy fanatikusnak nevezhető volt, akkor csak maga a vallás, a katolicizmus volt az, de nem a katolikusok, akik ezt a vallást képviselték. De viszont maga az igazság nem lehet fanatikus. Fanatikus az, aki nem az igazságot képviseli igazság módjára. Magát az igazságot mindig meg nem alkuvóan, teljes lélekkel, a macaskodó emberekre való tekintet nélkül kell képviselni. De ha valaki magát a katolicizmust itéli el és tartja türheterlennek és a felvilágosult gondolkodással összeegyeztethetetlennek, az először is megtagadja a vallásszabadság elvét, mert egy vallást és hazánkban a legelterjedtebbet kizárja belőle, nem hagyja ezen elv jótéteményeiben részesülni. Másodszor pedig tulajdonképpen minden vallást megtagad, mert hiszen csak olyan vallásnak akar létjogot adni, mely lemond arról az igényéről, hogy ő az igazság. Ha ugyanis egy igazság azt igényli a maga számára, hogy igazságnak tartsuk, akkor ebben már szükségképpen az is benne van, hogy minden más vallást tévesnek s helytelennek, tehát türheterlennek tart. Ki látott ugyanis olyan igazságot, mely igazság ugyan, de azért a tévedést is helyesnek, vagy legalábbis türheterőnek tartja?

A katolicizmus elméleti türelmetlensége tehát lényegéből és tanaiból, igazságjellegéből folyik. Hogy lehet tehát felháborodni azon, hogy gyakorlatilag is igyekezett ennek megfelelően viselkedni, de ezt csak olyan korban tette, melyben gyakorlatilag még az elméletben türelmes protestantizmus is mindenütt legalább annyira, sőt még jobban türelmetlen volt, mint a katolicizmus.

Sokszor említettük már, de most újra hangsúlyoznunk kell, hogy III. Károly korában egyetlen olyan állam se volt a világon, melyben a hatalom protestáns kézben volt, de katolikus alattvalóinak adott olyan vallási szabadságot, mint amilyent nálunk a protestánsok akár Lipót, akár III. Károly, akár Mária Terézia alatt élveztek. Itt tehát tárgyilagosan a Habsburgokat és a magyar főpapokat dicsérni lehetne, s azt kellene kiemelni, hogy nálunk még az ő „üldözésük” ellenére is mennyivel nagyobb szabadsággal rendelkeztek a protestánsok, mint Angliában, Hollandiában és Svájc protestáns kantonjaiban, vagy akár Erdélyben a katolikusok addig, míg Erdély kálvinista uralom alatt állt. Hogy a katolicizmusnak ekkor már az írmagját is kiirtott északi államokról ne is szóljunk.

Ha erre azt a feleletet kapjuk, hogy az említett államok katolicizmusának elnyomása azért nem volt olyan sérelmes és azért nem okozott olyan világotrányt, mint a magyar protestánsoké, mert ott a katolikusok száma ekkor már sokkal kisebb volt, mint nálunk a protestánsoké, akik nálunk a valóságban még ekkor is egyenesen többséget alkották, azt feleljük, hogy Erzsébet alatt még Angliában is volt olyan erős a katolicizmus, mint nálunk III. Károly alatt a protestantizmus, hisz az országnak ekkor még kétharmadát tette, Svájc egyes protestáns kantonjaiban (Argau, Graubünden stb.) szintén majdnem a lakosság felét tette, Hollandia déli tartományaiban: Noord-Brabantban és Limburgban pedig egyenesen 100 százalékot s mégis csak magánvallás-gyakorlatuk volt türt.

Hertogenboschnak, Noord-Brabant székhelyének, mely még ma is 90%-ában katolikus, gyönyörű középkori székesegyháza egész a francia forradalomig a kálvinisták kezében volt.

Utrecht, Noordholland, Over-Ijsel és Groningen holland tartományoknak még ma is egyharmada katolikus, tehát jóval katolikusabbak, mint amennyire Magyarország jelenleg protestáns, de a katolikusoknak III. Károly korában, mikor itt akkor még többségben voltak, mégse volt nyilvános vallásgyakorlatuk.

Aztán Írország nem volt-e katolikus akkor, mikor területén a katolikusoknak semmi joguk sem volt, sőt a katolikus papon kívül, akit önként tartottak, minden falunak protestáns lelkész is kellett tartania? Dublinban, a katolikus Írország katolikus fővárosában, még ma is protestáns kézben van a katolikusok építette székesegyház.

Hogy ezekből a protestánsoktól végzett katolikusüldözésekből mégse lett világbotrány, sőt az illető országok történelme és iskolai nevelése mit se tud arról, hogy a protestánsok e korban bármit is vétkeztek volna az igazság, a méltányosság, a vallásszabadság és az emberi jogok ellen (protestánsaink, de kommunistáink is még ma is csak az inkvizíció „világbotrányát” ismerik), annak az az oka, hogy a Habsburgok és a magyar főpapok protestánsüldözése csak némi kis kísérlet volt, melyet elsöpört az „üldözöttek” ellenállása, mely e célból olyan propaganda-hadjáratot indított, hogy még most is hangos töle Európa, míg a protestáns államok katolikus vértanúi pártfogók nélkül, némán, szótlánul és ismeretlenül voltak kénytelenek megaláztatásukat tűrni és a semiségbe merülni. Nekik ugyanis olyan üldözőik voltak, akiket nem dogmatikus igazság vezett, mert hiszen elveik a hitközöny és a lelkiismereti szabadság voltak, hanem csak a fanatizmus és a gyűlölet, s ezért üldözésük sokkal alaposabb volt.

Velük szemben az üldözött katolikusok nem kockáztathatták meg az ellenállást, mert hiszen nekik olyan ellenfelek voltak, akik valójában nem „a hitüket”, hanem az elrabolt egyházi vagyont és a templomok kincseit védtek, az ilyesmiért pedig késhegyre szokott menni az ember. Nekik olyan ellenféllel volt dolguk, melyről tudták, hogy nemcsak ijesztget, hanem cselekszik is; a gyűlölet vezet s ezért mindenre képes; erkölcsi gátlásai nincsenek s céljai elérésében nem válogatja az eszközöket.

Az üldözött katolikusok egyébként is olyan kultúrnövények voltak, melyek nem bírják a viharokat, a perzselő szárazságot vagy az áradást, de a gyomnövényekkel se tudnak a maguk erejéből szembeszállni, hanem ilyen körülmények között üldözés nélkül is elsorvadnak és kipusztulnak.

Ezzel szemben a magyar protestánsok „üldözői” lelkiatyáiktól vezetett Habsburg-császárok s főpapok voltak, akik mindenben meggyőződésük és a kereszténység tanaitól vezetett lelkiismeretük után mentek s nemcsak azt kellett nézniük, hogy a cél, amit követnek, legyen jó, hanem még csak azt is csak jó eszközökkel ériék el, de még így is mindig inkább a szeretet, mint az igazság és a jog alapján. Az az elv is, hogy „ecclesia abhorret a sanguine” (az Egyház iszonyodik a vértől) állandóan akadályozta őket. Emellett a protestantizmus személyében olyan eszmével volt dolguk, melynek lényege negatívum, az Egyház elleni protestálás, gyakorlatilag pedig a gyűlölet volt s így a katolikus Egyház önmegtagadás-hirdetésével szemben az emberi ösztönöknek hízelt. Hiszen azt hirdette, hogy a hitét mindenki maga szabja meg, az engedelmség felesleges, sőt káros, mert csordaemberré teszi az embert; a gyónás lealacsonyítja az emberi önérzetet; a böjt felesleges, a szüzesség lehetetlen, de a házasság felbonthatatlansága is tűrhetetlen és így tovább. Olyan növényvel volt tehát dolga, mely ápolás nélkül is tenyészik, sőt olyan edzett, bajálló, szívós és erőszakos, hogy ha kitépjük, szinte magától is megint visszamászik a földre.

Ezen állításunk bizonyítására még Marczali művében is nem egy bizonyítékot találunk. Még az ő adatai is nyilvánvalóvá teszik, hogy ez az egész, állítólag annyira felhőborító protestánsüldözés tulajdonképpen sok hűhó semmiért. Csak kísérlet történt a protestantizmus háttérbe szorítására, de részint a nagy, szívós, vakmerő, sőt arrogáns ellenállás, részint az üldözni akarók féltékenysége, békés természete és ijedőssége miatt alig lett a dologból valami. A mi történetíróink és irodalmunk azonban még ma is csak annak az eszeveszett propagandának a szólamaikat ismétli, melyet az „üldözöttek” éppen az üldözés lehetetlenné tételére ország-

világ előtt harsonázni kezdtek, mely aztán külföldi elvtársaik jóvoltából, akik pedig ennél sokkal nagyobb üldözést fejtettek ki a katolikusok ellen, de ők legalább sikerrel és ellenpropagandától nem zavarva, betöltötte az egész világot.

Az elsorolt protestáns államokban tényleg katolikusüldözés volt, még pedig a legteljesebb sikerrel s legtöbbjükben vallási egyenlőség *még ma sincs*. Angliában például ma se egyenrangú még a katolicizmus a protestantizmussal, mert ez utóbbi még ma is államvallás. Az angol lordok házában még ma is csak az anglikán püspökök tagok, katolikus püspök nincs ott egy se. Az angol királynak koronázásakor még ma is meg kell esküdnie, hogy az Oltárszentséget nem hiszi, a szenteket nem tiszteli stb., s mindez annyira teljesen minden botrány nélkül történik, sőt olyan természetességgel, hogy még mi, katolikusok, se igen tudunk róla. Ez ugyanis senkinek se fáj, ezt senki se tartja elmaradottságnak, emiatt senki se kiabál se vallásszabadság, se kultúra, se haladás után. Ugyanezek ellen nálunk, addig, míg a katolikus Egyháznak is voltak hasonló előjogai hazánkban, még a mi jó Eötvös Józsefünk, Deákunk és Széchényink is milyen hévvel küzdöttek katolikus létükre is a haladás és a tárgyilagosság és az igazság nevében!

Nálunk régebben csak akart lenni protestáns háttérbeszorítás, vagy ha volt is, csak tökéletlen volt és egész rövid ideig tartó írott malaszt maradt, mert a gyors, a féktelen és ezért sikeres ellenpropaganda még csírájában elfojtotta és visszakozára kényszerítette az „üldözöket”. Ez az ellenpropaganda még ma is annyira megvan és annyira érvényesül, hogy mindenki azt hiszi, hogy az az üldözés, mely ellen a hírverés keletkezett, hajdan valóban megvolt, nem pedig csak azért röpítették világgá a híret, hogy valójában soha meg ne történjék.

Sokszor megvalósul az életben az az evangéliumi mondás, hogy akinek van, az még kap is hozzá, akinek pedig nincs, attól még azt is elveszik, ami volt neki. A protestantizmus jól, alaposan és gátlás nélkül üldözte a katolicizmust ott, ahol a hatalom a kezében volt, s ezért nemcsak kiirtania sikerült, hanem még rossz hírt se szerzett miatta. Gondoskodott róla ugyanis, hogy üldözése alapos legyen s kipusztuljanak azok, akik rossz híret költethetnek. Ha pedig mégse pusztultak ki egészen, mukkanni se merjenek rémületükben. A katolicizmus ellenfelei nem beszéltek, nem fenyegetőztek, hanem *cselekedtek*, mégpedig alaposan. Így csinálnak mai ellenségei is. Ellenben a mi Habsburgjaink és főpapjaink csak félmunkát végeztek. Szerettek volna valamit tenni, de nem mertek. Azért előbb elhíresztelték, hogy mit készülnek tenni, hogy lássák, nem keltenek-e vele túlságos felháborodást. Mivel pedig kissé szívósabb növényekkel volt dolguk, mint katolikusirtó protestáns kartársaiknak, lett is nagy felháborodás már a terv híréből is. Az ellenpropaganda azt híresztelte, hogy az „üldözés” már meg is indult s kegyetlensége tűrhetetlen. Erre az üldözni készülőkhöz azonnal ijedten visszahúzódtak, de hogy túl félénknek azért mégse lássanak s a külső tekintély azért megmaradjon, a protestánsellenes törvényt betűjéig érvényben hagyták, csak nem hajtották végre.

Így aztán „áldozataik” életben maradtak, megmaradtak protestánsnak is. Látván ugyanis „üldözőik” féltékenységét és tehetetlenségét, kinyitották a szájukat és olyan jajveszékeltést és segítség utáni kiabálást csaptak, hogy még ma is visszhangzik tőle egész Európa. Így az „üldözők” rossz hírűekké váltak, emiatt a katolikusok közül senki se meri vállalni velük a közösséget, az „üldözötteknek” pedig még késő unokáik is büszkék az ő „vértanú” őseikre. A katolikus skandináv vértanúk utódai azonban nem lehetnek büszkék őseik vértanúságára, mert az ő üldözőik arról is gondoskodtak, hogy az üldözötteknek ne maradjanak majd utódai, akik őseik vértanúságával büszkélkedhessenek.

Marczali azt mondja, hogy a Habsburgok „szinte lehetetlennek tartották, hogy más, mint katolikus, hű alattvalójuk lehessen”. Lehetetlennek bajosan tarthatták – feleljük –, hiszen Bocskai felkelése idején még a protestánsok vezérférfia, Thurzó György is kitarott a Habsburgok hűségében, Rákóczi idejében pedig Cserei is labanc maradt mindvégig, pedig hogy milyen elfogult protestáns volt, mindjárt látjuk. Ellenben maguk a protestáns Habsburg-alattvalók ugyancsak gondoskodtak róla, hogy királyuk ne nagyon bízhatson bennük. Vajon vé-

letlen-e, hogy minden lázadó közülük került ki? Bethlen is, Rákóczi György is, Thököly is, Kossuth is, Görgey is, Petőfi is (pedig e két utóbbi még csak magyar anyanyelvű se volt). Még a *katolikus* Rákóczi Ferenc is, csak azért, mert felkelő lett, kénytelen volt a protestánsok szekerét tolni s hazájából még a jezsuitákat is kiűzni. Ellenben például Thurzó György nem annyira becsületből, mint inkább azért tartott ki Bocskai ellenében királya mellett, mert birtokei az osztrák határ közelében voltak, Cserei pedig azért, mert az új erdélyi fejedelemjelölt, Rákóczi is katolikus volt, s így nem sok értelmét látta volna hűtlenségének.

„A nápolyi gályák rabjai, az eperjesi vértörvényszék áldozatai, az egész világ előtt fenn hirdették, mennyire el vannak tökéltve a római császár, a magyar király arra, hogy birodalmaiban éppoly teljes legyen a vallás egysége, mint Spanyolországban.”

Hát ezek bizony nem ezt, hanem éppen ellenkezőleg azt hirdették „fennen”, hogy a római császár mennyire *nem* volt eltökélve erre. Hiszen ez a római császár csak párttűtő és a törökkel cimboráló protestáns lelkészeket küldött gályára, de még azoknak is csak egy kis részét s még ezeket is csak néhány hónapra. Vértörvényszékre csak azokat küldte, akik még az ő amnesztíája megadása és tőlük való elfogadása után is a törökkel cimboráltak. De a törvényszékek működését még így is hamarosan megszüntette s még el nem ítélt vádlottait felmentés nélkül is szabadlábra helyeztette, sőt az illetők hamarosan nyíltan büszkélkedhettek vele, hogy ők ennek a törvényszéknek a vádlottai voltak, azoknak pedig, akik ott bírák voltak, rettegniük és szégyenkezniük kellett. A lázadásban 500-600 protestáns lelkészt vagy tanítót találtak bűnösnek, de gályára mégis csak a 37 legbűnösebbet és legmakacsabbat küldték, de még ezek se maradtak gályán még egy évig se.

Ezek az esetek tehát csak azt hirdetik „fennen”, hogy a protestáns propaganda hatásosságban már akkor is vetekedett a mi időink kommunista hírveréseivel. Céljai elérésére ugyanis a protestantizmus is sokkal kegyetlenebbnek rágalmozta ezt a vértörvényszéket, mint amilyen volt. Ráfogta továbbá, hogy ártatlanok ellen „dühöngött”, mert vádlottjainak nem volt más bűnük, mint csak az „eretnkségük”. A Wesselényi-összeesküvésről, Thököly lázadásáról, a vádlottaknak a törökkel való cimborálásáról, a töröknek egyenesen a keresztények elleni háborúba való belelovalásáról s még az amnesztia után is a rosszba való újra visszaesésükről semmit se akart ez a hazug és becstelen propaganda tudni.

Még a Rákóczi-féle harcok egész folyamán királya mellett hűségesen kitartó protestáns Cserei is így ír III. Károlyról: „Bizony ebben a császárságban minden virtus megvagyon, csak szintén mivel már tíz esztendő óta fogva Hispániában neveltetett, azoknak baromi zélusokat és a reformata religio ellen való gyűlölséget felette imbibálta és a jezsuiták tanácsán jár, ahonnan, hanemha Isten csudálatos gondviseléséből akadályt vet eleinkben, nem remélhetünk egyebet persecutióánál.”

Pedig hát láttuk, hogy Károly legkevésbé se „imbibálta” ott Hispániában a „baromi zélust” és a protestánsok ellen való feneketlen „gyűlölséget”, mert mindez sokkal kevésbé volt meg benne, mint abban a magyar országgyűlésben, melynek tagjai nem nevelkedtek Hispániában (egyébként III. Károly se nevelkedett ott). Csereinek tehát igen rossz értesülései voltak, sőt egyáltalán nem is voltak értesülései, hanem értesülései egyedüli forrása csak az a fanatizmus, „gyűlölség” és „baromi zélus” volt, mely a katolicizmussal szemben őt töltötte el és amelynek alapján már eleve másra fogta rá azt, amit egy csepp önkritikával önmagában kellett volna megállapítania és elítélnie.

De III. Károlyban ez a „zélus” egyébként se lehetett volna „baromi”, mert hiszen ő „a reliigióját” egyedül üdvözítőnek tartotta, ebből pedig logikusan, a józan ész alapján következett a „zélus”, mely semmiképpen se lehetett „baromi”, mert a baromnak tudvalevőleg nincs esze. Ellenben a jó Cserei Mihályban csak úgy dühöngött a katolikusok ellen a gyűlölség és a „zélus”, amely pedig ezúttal csakugyan baromi, mert aki a vallásszabadság alapján áll s mégis ilyen végtelen gyűlölettel s megvetéssel tud nyilatkozni a *más* vallási meggyőződéséről még akkor is, mikor maga is elismeri, hogy a „más” egyébként „minden virtussal” tele

vagyon (s mellesleg még az ő felkent királya is), közben pedig állandóan hangsúlyozza, hogy minden vallás jó, mert hiszen mindnyájan egy Istent imádunk, az már csakugyan hadilábon áll a józan ésszel s az csakugyan „baromi módra” gyűlölködő.

Mikor protestáns szövetségesei bectelen és hitszegő módon cserbenhagyták háborúiban III. Károlyt s így megszegték a vele kötött szerződésüket, Cserei Mihály akkor se a szerződészegők ellen háborodik fel (hogy is lett volna ez lehetséges, mikor a szerződészegők hitfelei voltak), hanem saját királya ellen s elégtétellel állapítja meg, hogy „így jár az, aki az Isten anyaszentegyházát üldözi”. Ezek után kérdek minden tárgyilagos embert: elhiszi-e, hogy ha a hatalom nálunk a protestáns Cserei Mihályok kezében lett volna, nem lett volna-e a katolikusoknak sokkal rosszabb dolguk, mint volt III. Károly alatt a protestánsoknak?

Hiszen mikor Cserei ezt írja, a katolikusoknak Erdélyben még mindig nem lehetett püspökük, nem volt és nem lehetett középiskolájuk és azoknak a székely ifjaknak, akik papok akartak lenni, messze idegen országokba kellett menniük tanulni és csak külföldön szenteltethették magukat pappá. Jó Cserei Mihály azonban csak Hispániában lát gyűlölséget és baromi zélust, Erdélyben nem.

Pedig hát Cserei még az akkori protestánsok java közé tartozott mind műveltségben, mind alattvalói hűségben is, hiszen Rákóczival szemben végig hűségesen kitartott királya oldalán. Milyenek lehetek hát és hogyan beszélhettek és cselekedhettek a többiek: a lázadók, a hitszegők és a műveletlenek?

Éppen Marczali állapítja meg, hogy „a király hatalma a papságot és a nemességet illetőleg csak részleges, a városokat, a polgárságot illetően korlátlan az. Mert a szabad királyi város annyi törvénynek és százados gyakorlatnak értelmében egyenesen a királynak jószága, melynek egész élete igazgatása kamarájának folytonos felügyelete, gyámsága alatt áll”.

Ezzel maga Marczali is elismeri, hogy nem is olyan légből kapott, nem olyan törvénytelen dolog volt, ha a király ezen az alapon beleavatkozott a városok önkormányzatába a katolikus vallás érdekében. Aztán mivel a törvény csak a végváraknak biztosított szabad vallásgyakorlatot, azt se mondhatjuk törvénytelennek, sőt még erőltetett törvényt magyarázatnak se, annál kevésbé *törvénytársnak*, hogy mikor ezek a végvárak a török kiűzése miatt megszűntek végvárak lenni, hiszen a végek helyett egyszerre az ország közepén találták magukat, a király és kormánya kimondta, hogy most már végvári voltuk megszűntével az a jog se illeti meg őket, hogy protestáns prédikátort tarthassanak.

Csak ilyenfajta intézkedésekben állt III. Károly „vallásüldözése”. Mégis micsoda zenebona keletkezett itthon is, külföldön is és micsoda propaganda-hadjárat külföldön a Habsburgok „baromi zélusa” ellen, mikor például Pápán, Rimaszombatban és Losoncon ezen a címen elvették a protestánsok templomát. „A régi kereszténység jelenetei újultak meg: nyílt mezőre mentek ki a hitükben meg nem tántorodók, ott énekelték a zsoldárokat” – írja (az ember azt hinné, hogy könnybe lábadt szemmel) a zsidó Marczali.

Pedig hát hol van az megírva, hogy egy ország, sőt egy falu népének mindenképpen kétféle templomba kell járnia, s hogy annyira fel kell háborodni azon, ha az illetékesek jobb szeretnék, hogy egybe járjanak? Kívált mikor ugyanakkor Svédországban, Norvégiában, Dániában, Braunschweigben, Brandenburgban, Szászországban, Bern vagy Waadt kantonban (annak ellenére, hogy ez utóbbiak a *szabadság* hazájában, Svájcban voltak), mindezt nemcsak megpróbálták, mint a Habsburgok Pápán, hanem keményen végre is hajtották s ott nem egy újonnan behozott felekezet, hanem egy azelőtt egyeduralkodó és már évszázadok óta meggyökerezett régi vallás ellenében!

Az északi államokban a katolikus vallás még most se teljesen szabad, még ma sincsenek a protestáns vallással egyenlő jogai. Ez még se fáj senkinek és senki szemében se ellenkezik azzal, hogy éppen ezeket az országokat ne tartsuk a világ legműveltebb és leghaladottabb országainak. Miért kell hát Lipót vagy III. Károly 300 évvel ezelőtt tett intézkedéseinek annyira megbotránkozni csak azért, mert ők ilyesmivel kivételesen nem a protestantizmus, hanem a

katolikus Egyház javára próbálkoztak, s ráadásul nem is a XX. században, hanem több mint 200-300 évvel ezelőtt? Kivált, mikor a kísérlet sikertelen is volt, mert mind Pápán, mind Losoncon, mind Rimaszombaton ma is igen tekintélyes protestáns kisebbség létezik, sőt virul?

A hitújítás korában, mikor mindez a katolicizmus kárára történt, bezegem nem „újultak meg a régi kereszténység jelenetei”. Akkor nem mentek ki „a hitükben meg nem tántorodók a nyílt mezőre” s nem kezdtek el ott énekelni Mária-énekeket, melyeket templomukban nem énekelhettek már többé. Az ő zsarnokaik ugyanis nem olyan emberek voltak, akikkel így ki lehetett volna babrálni, s akik hasonló tüntetéseket eltűrték volna. Akkor a katolikusok effajta hitvallása gúnyröhejbe, sőt vérbe fulladt volna. Hispániában (hogy megtartsuk jó Cserei Mihály kifejezését) Franco szabadságharca idején s azt megelőzően is, de már szintén a XX. században, nem egyszer megtörtént, hogy a kommunisták seregszámra gyűjtötták fel a templomokat és a kolostorokat, de ott a nép tapsolt és örvendezett neki s a külföld nem felháborodva közölte a dolgot, hanem például a mi Pesti Hírlapunk is, mely a templomok égéséről képeket is közölt, egyetlen elítélő szó nélkül adta tudunkra s a „nép” tapsát és örvendezését emlegette, nem pedig a csöcselékét. Milyen felháborodás járta át azonban az egész világsajtót, mikor Németországban egy zsinagógát meggyaláztak!

Hispániában „baromi” volt a katolikusok „zélusa”, mégse történt meg soha, hogy miközben felgyújtott templomuk égett, a hívek körmenetben vonultak volna a „nyílt mezőre” olvasót imádkozva és vallásos énekeket énekelve. A papok, szerzetesek és apácák akkor vadon rengetegeken bujdosnak, mert a „nép” szétszaggatta volna azt, aki azt merete volna mondani, hogy ő a papok pártján van. Pedig hát bizonyára mindenki elismeri, hogy igazunk van, ha azt mondjuk, hogy ugyanakkor, mikor a papok mellett egy hang se hallatszott, a nép abszolút többsége mellettük volt. Hiszen nem hallatszott mellettük egy szó se a magyarországi kommunizmus alatt se, 1956-ban mégis az egész ország mint egy ember állt ki az ellen a kommunizmus ellen, mely ellen kevéssel előtte még csak egy szó se hallatszott, de annál több taps a Vörös Hadseregére és Rákosira.

Hogy a Habsburgok alatt Pápán, Losoncon, Rimaszombaton templomuk elvétele után a protestánsok mertek hangosan zsolnárokat énekelni és nyíltan, tüntetőleg a nyílt mezőre vonulni, csak azt bizonyítja, hogy az ő „üldözőik” egész másfajta emberek voltak, mint az Egyház üldözői szoktak lenni. A protestánsok üldözőin akkor is meglátszott az Evangélium, mikor üldöztek. Kezükben volt a fegyver és a hatalom, mégis ki lehetett velük babrálni, mert ők az „üldözést” nem az ádáz gyűlölet, hanem a vallási igazság és a felebaráti szeretet alapján (mellyel a tévelygőket is az igazság birtokosaivá akarták tenni) gyakorolták. Ők nem gondoltak arra, hogy ha már valakit ellenségükké tettek, akkor az okosság azt kívánta, hogy egészen semmisítsék meg, hogy ne maradjon neki többé nyelve és szája, mellyel az ő gáztettüket elhíresztelje, se keze, mellyel papírra vesse. Ők nem is gondolhattak erre, mert hiszen nem volt gáztettük. Ők jót tettek, vagy legalábbis azt akarták tenni s nekik a jót csak jó vagy legalábbis megengedett eszközökkel volt szabad elérniük.

Ők megtiltották a pápai, a losonci, a rimaszombati protestánsoknak a nyilvános vallás-gyakorlatot, ők azonban a tilalomra azzal feleltek (mert eltűrték tőlük, hogy azzal felelhesse-nek), hogy rögtön és „üldözőik” szeme láttára, tüntetésül és bosszantására, csak azért is még az addiginál is nyilvánosabban gyakorolták nem is csak a hitüket, hanem protestálásukat, dacukat. Protestáns hitüket eddig templomuk zárt falai között gyakorolták, melyről csak az oda hívó harang zaja s a zsolnároknak az ablakokon át halkán kiszűrődő dallamai adtak hírt a nyilvánosságnak. Most azonban sokkal nyilvánosabban, tüntetőleg a nyílt mezőre, a szabadba vonulva tartották meg propaganda-istentiszteletüket s harsogták zsolnáraikat.

Könnyű volt nekik, mert nemcsak senki nem bántotta érte őket, hanem még a zsidó történetírónak is csak a tiszteletreméltó vallásosság jut eszébe láttára, nem pedig a dac és a propaganda s kétszáz évvel utána is szinte könnyekkel szemében ír róla.

Pedig még Marczali és a protestáns propaganda se állítja, hogy zsoldáraik harsogása és a nyílt mezőre vonulásuk közben „üldözőik” szétverték, vagy akár csak megzavarni is próbálták volna őket; vagy hogy legalább utólag a rendelet: a nyilvános istentisztelet tilalmának megszegése miatt megbüntették vagy akár csak eljárás alá is vonták volna őket. Tehát nemcsak törvénytelenül nem üldözték őket, hanem még törvényesen se. Így aztán itt is csak ők voltak a győztesek, mert az üldözők eltűrték tőlük, hogy úgyszólván nyilvánosan gúnyt űzzenek rendeleteikből, tehát az egész dolgot propagandára, dicsőségük hirdetésére és ellenfeleik meggyűlöltetésére felhasználhassák.

Az „üldöző” rendeletek tehát protestánsainknak semmit se ártottak, sőt csak használtak, mert különösen a külföld előtt, mely az igazi magyarországi viszonyokat nem ismerte, ma pedig már a magyar közönség előtt is, mely az akkori viszonyokat ma már szintén nem ismeri, mint „a hitükben meg nem tántorodók”, „a régi kereszténység” mártírkorosuróját fűzhették dicsőségül fejükre anélkül, hogy a tényleges vértanúság legkisebb kockázatát vállalniuk kellett volna. „Üldözőikre” azonban úgy rásütötték a kegyetlenség, a fanatizmus, a gyűlölet és a „baromi zélus” káinbélyegét, hogy még ma is attól koldulnak.

Vajon miért nem voltak ilyen hősök, ilyen „hitvallók”, ilyen mártírhálóra készek például a barcelonai katolikusok is? Miért nem álltak ők is ki égő templomuk elé énekelni és olvasót imádkozni? Nagyon könnyű felelni a kérdésre: Azért nem, mert egész más lelki beállítottságúak voltak az üldözőik, mint III. Károly alatt a magyar protestánsok. Azért nem, mert akkor ebből igazi vértanúság lett volna. Ennek pedig nem volt semmi értelme. Hiszen még maga Krisztus Urunk is azt mondta: „Ha üldöznek benneteket az egyik városban, fussatok a másikba”. A pápai, a losonci, a rimaszombati „evangélikusoknak” nem kellett futniuk. Ők helyben is és nyíltan is megszegényíthették üldözőiket, mert nekik csak ilyen „üldözőik” voltak.

A pápai, a losonci és a rimaszombati protestánsok tehát nem a hitüket vallották meg, hanem csak tüntettek. Ugyanaz a dac, gög, és „csak azért is!” nyilvánult meg bennük, ha enyhébb fokban is, ami a barcelonai templomgyújtogató, katolikusnak született kommunistákban. Hát ha még azt is hozzávesszük, hogy azokat a templomokat, melyeket a protestánsoktól elvettek, nem is ők építették. Az állam tehát nem elvette tőlük, hanem csak visszavette. És ők nem is vesztek annyit ezzel a visszavétellel, mint mi veszítettünk akkor, mikor ők elvették tőlünk ezeket a templomokat.

Az ő istentiszteletük csak az ige hallgatásában, imádságban és éneklésben áll s mindezt magánházaiban is éppúgy el lehet végezni, mint templomban. Nekünk azonban misénk van, mely nem lehet akkor, ha nincs papunk. Nálunk azonban még az ígét is csak felszentelt pap hirdetheti. A protestantizmusban ellenben ki-ki maga alakíthatja ki magában a hitét s ezt természetesen templom nélkül is kialakíthatja. Náluk egyetemes papság van, tehát a hívők nemcsak Bibliát olvashatnak és énekelhetnek lelkész nélkül, hanem még úrvacsorázhatnak is nélküle. A katolikus istentisztelet tehát természeténél fogva közös, tehát nyilvános istentisztelet, melyhez templom és pap kell, a protestáns istentisztelet pedig természeténél fogva magán-istentisztelet.

Nem volt tehát olyan borzasztóan nagy csapás az ő „hitükre”, hogy elvették tőlük a templomukat. Ennek a „szívzsgagató” dolognak a megrendezése tehát csak hírverésre, propagandára s ellenségeik „baromi zélusának” lejáratására s meggyűlöltetésére volt alkalmas. Ki is használták aztán ezt a jó alkalmat, mert tudták, hogy mindig találnak majd jóságos Marczali Henriekre, akik könnyekig meghatódnak majd tőle. (Hogy ugyanezt a Marczali Henriket az egyetemi kar dorgálásra ítélte az első kommunizmus iránti túl megértő viselkedéséért, tehát azért, mert a katolikusok akkori vallásüldözésén közel se háborodott fel annyira, ezek után talán már nem is meglepő, sőt természetes.)

Nem értem ezeknek a pápai, losonci, rimaszombati protestánsoknak vértanúpózeit. Nem értem, miért kellett önekik annyira elkeseredniük templomuk elvétele miatt. Hiszen ha ők a protestáns hitelvekkel annyira ellenkezőleg mégis mindenáron templomba akartak járni, hát

nem járhattak volna be a templomokba azután is, hogy katolikus templomok lettek? Hát nem ők hangsúlyozták és hangsúlyozzák, hogy itt is, ott is egyformán az egy Istent imádják s hogy nem az a fontos, hogy milyen templomba jár az ember, hanem egyedül csak az, hogy becsületes legyen? Katolikus templomba járással tehát nem maradhattak volna ők továbbra is éppoly becsületesek, mint addig voltak? Tudok is egész sereg olyan protestánsról, akik annak ellenére is katolikus templomba járnak, hogy protestáns templom is van községükben, mégis eszük ágában sincs, hogy katolikusok legyenek. Olyan helyen pedig, ahol másnak nincs is temploma, mint csak nekik, például sok bihari faluban, egyáltalában nem is járnak templomba. Őket ugyanis elsősorban a katolikusok elleni dac viszi a külön templomba, s ha templomuk vetélytárs nélkül áll, akkor többnyire már nem is érdekli őket a templom.

Különös tehát, hogy III. Károly korában ott Pápán, Losoncon és Rimaszombaton ennyire fontos volt a református és egyedül csak a református templomba járás.

Jellemezésül még csak azt jegyzem meg, hogy se Losoncon, se Rimaszombaton III. Károlyig egyáltalán nem volt semmiféle *katolikus* templom vagy istentiszteleti hely. Tehát a templom katolikus kézre adása tulajdonképpen csak arra volt kísérlet, hogy ezekben a városokban a katolikus istentisztelet egyáltalán létezhesen. Lipót „borzalmas” üldözése tehát – ki gondolná rémes híre miatt? – még csak ennyit se tudott elérni.

Viszont Losoncon meg, ahol mindkét protestáns felekezet számottevő volt, az uralmon levő kálvinizmus nemcsak a katolicizmust, hanem még a lutheranizmust is úgy elnyomta, hogy csak a kuruc korban, Rákóczi kiküldött biztosai tudták kivívni a lutheránusok részére azt a jogot, hogy a Losonc folyó vizén túl, a városon kívül építhettek maguknak templomot és emelhettek egyházi épületeket, a reformátusok pedig kegyesek voltak megígérni, hogy nem fogják őket akadályozni abban, hogy istentiszteletre oda járjanak. „Nem zárják el – ígérték – a bikuczi nagykaput, sőt járhatnak még a szekerúton is.” Tehát még ehhez is az uralkodó kálvinisták külön engedélye kellett.

„A városon kívül lakó 6-16 év közötti gyermekek a városba be nem hozhatók, legfeljebb pártfogóik tiszteletére énekelhetnek a városban. Halottaikat a városon keresztül ének nélkül vigyék s csak a kapun kívül énekelhetnek. (Lám ugyanők akkor, mikor a városban végre a katolikusok lettek az urak, még dacból is énekelhettek.) A városi temetőben is temetkezhetnek, de csak úgy, ha a református pap végzi a szertartást.” (Nógrád vármegye monográfiája, 522-523. o.)

Szép kis vallásszabadság s még ezt is csak Rákóczi hozta meg a lutheránusoknak. A katolikusoknak azonban még ő se tudott hozni semmit, sőt ezt katolikus létére még csak meg se próbálta. De ha azt kell látnunk, hogy az uralmon levő felekezet még a protestáns testvérfelekezettel is így bánt, tekinthetjük-e másnak, mint bosszantó színészkedésnek a tüntető mezőre vonulásukat a katolikusok „üldözése” miatt? Pedig hát láthattuk, hogy a Szilágyi-történelem milyen komolyan veszi, sőt még meg is könnyezi!

Ebből a kis csendéletből még a „baromi zélustól” elvakított ember is megismerheti a kor szellemét s megtudhatja, milyen volt akkoriban a vallásszabadság még két protestáns felekezet közti viszonylatban is, annak ellenére, hogy akkor történt, mikor Rákóczi szécsényi országgyűlése már két éve kimondta a legteljesebb vallásszabadságot. (A szécsényi országgyűlés 1705-ben volt, a losonci egyezés pedig 1707-ben.) Mikor a losonci kálvinistáknak ezt a kicsinyességét, szűkkeblűségét, sőt zsarnokságát látjuk még a protestáns testvérfelekezettel szemben is, akkor, mikor Losoncon ők voltak az urak s annak ellenére, hogy a kálvinizmus nem tartotta magát egyedül üdvözítőnek, akkor meg tudjuk érteni a kor szellemét. Akkor nem III. Károly „protestánsüldözésén” botránkozunk, hanem inkább az tűnik fel, hogy aránylag milyen jóakarátú, milyen türelmes, milyen megértő volt a protestantizmus iránt az a Habsburg király, aki csak nemrég verte le a magyar és a protestáns felkelést és az a magyar országgyűlés, melyben akkor már korlátlan úr volt a főpapság és a katolicizmus, mert már nemcsak a királyra, hanem a rendekre is támaszkodhatott. A mi irodalmunk azonban dicséret

helyett „baromi zélussal” vádolja s csak gyalázni és elítélni tudja csak azért, mert egyeduralmát közel se érvényesítette ugyan annyira, mint Losoncon a kálvinisták a magukét, de a kor szellemének megfelelően legalább némi kísérletet tett rá.

Az is érdekes, hogy a katolikusok, akik ma Losonc nagy többségét teszik ki, nemcsak templom és nyilvános istentisztelet nélkül voltak a városban, hanem még a katolikus Rákócziól se kérték, hogy nekik is jelöljenek ki helyet templomépítésre legalább a városon kívül. Losoncon ekkor még csak a lutheránusok jutottak ennyire. A katolikusok ekkor még csak életjelt se adtak magukról. Kényes és melegházi növény ez a katolicizmus, az bizonyos. De ha látjuk, hogy még a protestáns testvérfelekezetnek is ilyen sorsa volt a kálvinista uralom alatt levő városban, nem is csodálkozhatunk ezen a szerénységen. Annál csodálatosabb, hogy ez a melegházi növény mégis olyan életerős és szívós volt és olyan energiáktól duzzadt, hogy mihelyt palánta korában a jóságos Habsburg-gyámolítás segítségére ment, egyszerre kisült róla, hogy mustármag, az, melyet az Evangélium emleget. Nemcsak Losoncon, hanem hazánkban mindenütt rég fa nőtt belőle, olyan fa, mely messze kimagaslik minden felekezetű cserje felett. Talán éppen emiatt olyan nagy a propaganda és olyan elkeseredett a gyalázkodás azok ellen, akik ennek a fának palánta korában a szükséges öntözést megadták.

Igazán csodálkozunk kell azonban ezek után, hogy még a losonci kálvinistáknak is volt képük, hogy „a régi kereszténység jeleneteit megújító” vértanú pózt öltsenek és tüntetően hangos zoltárekléssel vonuljanak a nyílt mezőre, mikor a templomukat a gonosz katolikusok elveszik. Azoknak a kálvinistáknak, akik, míg tehették, szintén nem engedtek templomot még a lutheránusok se, s mikor kénytelenek voltak engedni, akkor is csak a városon kívül s a nyilvános vallásgyakorlat megszorításával.

Marczali, Szilágyi, a magyar irodalom és a magyar közvélemény (természetesen a katolikusokat is beleszámítva, mert hiszen elsősorban ők teszik a magyar közvéleményt) felháborodását és könnyeit látva, ki gondolná, hogy nemcsak annyi történt, hogy a katolikusok elvettek három protestáns templomot (köztük kettőt olyan helyen, ahol addig egyáltalán nem is volt katolikus templom, mert a katolikus vallásgyakorlatot a protestánsok egyáltalán nem is túrték) és aztán a protestánsok jól kibabráltak velük, mert azért is énekelve és az országúton mentek ki a mezőre, ami addig például Losoncon a katolikusoknak, sőt még a protestáns testvérfelekezetnek is tilos volt és a katolikusok mindezt szó nélkül túrték, hanem még ennél is több történt. De erről a többről már se Marczali, se Szilágyi, se a magyar irodalom, se a közvélemény nem tud.

Az történt, hogy a protestánsok sikeres kivonulásuk és tüntető zoltáreklésük után még panaszt is emeltek a királyi kancelláriánál, melyben templomaik elvételét jogtalanak és törvénytelennek bélyegezték s ezért visszaadásukat követelték. A királyi kancellária elnöke főpap, Acsády veszprémi püspök volt. Ő volt az utolsó főpap kancellár. Lehet, hogy a protestánsokat akarta kiengesztelni azért, hogy ő főpap léteire is még mindig kancellár, de tény, hogy a protestánsok panaszát azzal terjesztette a király elé, hogy a tiltakozás jogos és a protestánsokat valóban sérelem érte. Erre III. Károly bizonyára azt gondolta, hogy minek legyen én nagyobb katolikus, mint egy főpap, s minek haragítsam magamra protestáns alattvalóimat, mikor eljárásomat még egy püspök is jogtalanak és sérelmesnek nyilvánítja. Elrendelte tehát, hogy a kérdéses templomot vissza kell adni. Természetesen azonnal vissza is kapták, mert hiszen azt csak a gyámoltalan katolikus kultúrnövénnyel lehet megtenni, hogy a törvény ugyan javára szól, csak senki se hajtsa végre. (Mint például az egész XVI. században, mikor törvény volt még, hogy „lutherani comburantur” s ennek ellenére egyenesen még a nádor is mindig lutheránus volt.)

A legtanulságosabb azonban az, hogy Marczali, Szilágyi, a magyar irodalom és a közvélemény csak e protestáns templomok elvételéről s a vele kapcsolatos szívreható őskeresztény (de amelyet még Marczali, a rabbi fia is „keresztény”-nek ír) korba illő jelenetekről tud, de hogy ezek a hős vértanú protestánsok utána rögtön vissza is kapták templomaikat, arról nem.

Mindezt csak az tudja meg, aki Nógrád megye monográfiájában a megye történetét is alaposan és végig elolvassa. De hát hányan vannak ilyenek?

Pedig a három említett város protestáns templomát többet sose vették el, sőt például utána Losoncon tovább folytatódott még a város katolikusainak katakomba élete is és csak hosszú évtizedekkel utána, Mária Teréziától kapták meg azt az ápolást, melyre az ilyen mímóza-növényeknek, mint ők, szükségük van. Losoncon csak 1755-ben kezdődött meg a katolikus nyilvános istentisztelet, Rimaszombaton pedig még ennél is később.

Ez utóbbi helyen ezt még ekkor is csak úgy és azért lehetett megvalósítani, mert az elbizakodott s valóban „baromi zélustól” telített protestáns tömeg – mint más kapcsolatban már említettük – 1769-ben június 25-én megrohant egy, a városon áthaladó katolikus körmenetet, szétugrasztotta és kiverte a városból. Ekkor Mária Terézia büntetésül ideiglenesen megszüntette a protestánsok nyilvános vallásgyakorlatát s a város fanatikus protestáns többségének pillanatnyi megdöbbenését és nagyobb büntetésektől való félelmét felhasználta arra, hogy felállítsák a katolikus plébániát. Másképp ezt még a királynétől se túrték volna el a rimaszombatiak, s mint láthatjuk, enélkül ezt még ő se merete volna megkockáztatni. Pedig hát, ha a katolikusoknak Magyarországon akár csak Mária Terézia idejében is, mikor már régen uralkodott Európában a „felvilágosultság”, lett volna már vallásszabadságuk, akkor bármikor és bárhol alapíthattak volna plébániát és építhettek volna templomot, ahol csak akartak vagy tudtak.

A katolikusok búcsújáró körmenetének ezt a rimaszombati szétverését a Szilágyi-történelem is említi, de – jellemző – nem a szétvert, vallásszabadságukban megsértett, kicsúfolt és meggyalázott katolikusokon sajnálkozik, hanem csak azt a cinikus megjegyzést fűzi hozzá, hogy „világos, hogy az ilyen ellenszegülések mennyire kedvére voltak a katolikusoknak”.

A szétszórás, feleljük, aligha lehetett kedvükre, mert az kék foltokkal és a körmenetben vitt egyházi jelvények meggyalázásával járt. Hogy végeredményben aztán mégiscsak hasznuk lett belőle, úgy látszik, még ez is bosszantja az állítólag egyedül csak a nemzet érdekeit néző, véletlenül éppen zsidó történetíró. Azt nem hajlandó észrevenni, hogy ez a szétverés annak bizonyítéka, amit mi állítunk: a III. Károly korabeli magyar protestantizmus nem szegény, meggyőződésükért üldözött emberek gyülekezete volt, hanem egy fanatizmussal telített, gyűlölettel fűtött, erőszakos, kihívó és semmitől meg nem rettenő tömeg, mely megszokta már, hogy tőle rettegnek, s melynek a düh, a harag és a gyűlölet úgy elvette az eszét, hogy még olyankor se tudott a támadásoktól és a kihívó, sőt erőszakos cselekedetektől tartózkodni, mikor tudta, hogy a hatalom nem az ő kezében van s így szenvedélyességével csak maga alatt vágja a fát. Aki nem az eszére, hanem a szenvedélyeire szokott hallgatni, az mindig így jár.

Úgy látszik, a mi történetírásunk azt gondolja, hogy ebben a korban a katolikusok még körmeneteket is csak azért szoktak rendezni, hogy a protestánsokat felbosszantsák, azok emiatt törvénytelenésekre ragadtassák magukat, ezért megbüntethessék őket, ők pedig e címen előnyhöz jussanak. Elfelejtik azonban, hogy az az „előny”, melyhez Rimaszombaton a katolikusok végre 1769 után jutottak, mindössze abban állt, hogy végre ők plébániát alapíthattak és templomot építhettek a saját költségükön. Ehhez az előnyhöz azonban nemcsak 1769-ben, hanem már kétszáz évvel előbb is joguk volt a rimaszombati katolikusoknak, mégpedig akkor is joguk lett volna hozzá, ha nem verették volna össze magukat és nem gyaláztatták volna meg templomi Szűz Máriás lobogóikat és feszületeiket, mert hiszen ez a vallásszabadság leg-
elemibb emberi jogához tartozott.

Azt is elfelejtik Marczali és Szilágyi, hogy ha a katolikusok még Mária Terézia oltalma alatt is csak úgy építhettek egy magyar városban templomot, ha előbb összeverték őket a protestánsok s nekik örülniük kellett az összeverésnek, mert ez végre lehetővé tette számukra, hogy nyilvános istentiszteletük lehessen, akkor bizonyára nem arra szerzünk vele bizonyítékot, hogy nálunk a Habsburgok alatt a protestánsok voltak elnyomva, hanem éppen ellenke-

zöleg arra, hogy akkor is ők voltak itt az urak. Még akkor is tőlük félt itt mindenki, még a veszprémi püspök is, még a királyi kancellár is, még III. Károly is és még Mária Terézia is.

Pedig a rimaszombati eset, melynek a befejezése egyébként is nem III. Károly, hanem már Mária Terézia alatt történt, éppen nem volt kivételes eset. Mikor például 1728. október 3-án a Helytartótanács bizottságot küldött ki Kiskőrösre, hogy az ott engedély nélkül és a rendeletek ellenére épített lutheránus templomot lebontassa (az eset mutatja, mennyire írott malaszt volt csak a protestánsok terjeszkedését tiltó királyi rendeletek), a kiskőrösi protestánsok előbb a meghatalmazást kérték tőlük, s mikor azt felmutatták nekik, kitépték a kezükből s az egész bizottságot baltával és furkósbottal üzték ki a faluból. Vajon meg merték volna-e ezt tenni, ha a legkisebb nyomát is érezték volna a hatóságok terrorjának vagy akár csak szigorának? Akkor magát a templomot se merték volna engedély kikérése nélkül s királyi rendeletek ellenére felépíteni.

Losoncon és Rimaszombaton *volt* terror, a helybeli protestáns városi hatóság terrorja, mert az protestáns volt és mert és tudott parancsolni. Ott nem is mertek a katolikusok évszázadokon át templomépítésbe fogni, pedig nekik ezt semmiféle törvény nem tiltotta, a helyi hatóság tilalma tehát törvénytelen visszaélés volt. Kiskőrösön a lutheránusok mertek. De Monokon például a kálvinista jobbagyok is meg merték tenni ugyanazt, amit a kiskőrösiek tettek, csak ők nem a Helytartótanáccsal, hanem földesurukkal szemben.

Ugyanebben a korban Selmecen egy részeg lutheránus legény bicskájával vágta le egy utcai feszület orrát, Kassán pedig egy utcán álló Mária-szobor mellett találtak egy durva gúnyverset Szűz Máriára. Marczali a Szilágyi-történelemben mindezt „természetesnek” találja „Természetes – mondja –, hogy a folytonos üldözés (!) és gyűlölség a protestánsoknál is felkeltette az uralkodó vallás elleni visszahatást.” (VIII., 147. o.) „Gyűlölség” tehát a magyar történetírás szerint csak katolikus részről forgott fenn. Ez a protestáns fél részéről, úgy látszik, szerintük nem is lehetséges. De hogy a katolikus gyűlölség a protestánsokban ellenhatást keltett, az csak „természetes”.

Ezekről a Marczali említette esetekről azért tudunk, mert a bíróság elé kerültek s így akartak maradtak fenn róluk. Világos azonban, hogy hasonló esetek, kivált falun, csak egész kivételesen kerültek bíróság elé, protestáns vidékeken pedig – ahol legsűrűbben fordulhattak elő – majdnem soha. A bíróságok az akkori törvények és szokás szerint, mely még testi fenyítéket is alkalmazott és a halált is igen könnyen osztogatta, mind a selmeci, mind a kassai vallásgyalázót (ez utóbbi Gyöngyössy Pál kálvinista prédikátor volt, aki tehát nemcsak gúnyverset írt Szűz Mária ellen, hanem még a szobor mellé is helyezte) halálra ítélték. Ezt Marczali természetesen felháborodva közli s az olvasó – aki nem gondol arra, hogy abban az időben a tolvajlást se úgy büntették csak, mint ma, de a rágalmozást se – teljes mértékben osztja felháborodását. Így aztán az eredmény újra csak az, hogy sérelem tulajdonképpen most se a katolikusokat, hanem a protestánsokat érte s megint csak az ő üldözésüket bizonyítja. A kegyetlen büntetés miatt olyan felháborodás fogja el az olvasót, hogy miatta egészen elfelejt az, amit a selmeci protestáns legény és a kassai lelkész csinált, s hogy egyikük viselkedése se olyan, mint ahogyan jámbor, hitükért üldözött embereké szokott lenni.

Igaz, hogy a két halálraítélt egyikét se végezték ki, mert III. Károly mindkettőnek megkegyelmezett s a selmeci legény büntetését mindössze három évi börtönre szállította le, a kálvinista lelkészt pedig még csak le sem csukatta, csak az országból toloncoltatta ki (lehet, hogy azért, mert nem volt magyar állampolgár) s ezt Marczali is kénytelen megemlíteni, ha egyszer már azt megírta, hogy halálra ítélték őket. Ámde az olvasó mindebből megint csak nem azt érti meg, hogy a magyar törvény volt szigorú (mert a bíróság bizonyára a törvény alapján szabta ki a halálos ítéletet) és a Habsburg irgalmas, türelmes, megértő és jó, hanem csak azon szörnyülködik, hogy lehetett ilyen „csekélységért” halálbüntetést kiszabni.

Pedig a halálbüntetés csak azt bizonyítja, hogy a kor volt kegyetlen és elmaradott, de a Habsburg király helyrehozta a kor hibáját s ő már a XVIII. század elején, mikor a „felvilágo-

sultság” még alig jelentkezett, tudott már humánus lenni még olyanokkal szemben is, akik nemcsak eretnekek voltak, hanem gyűlölködő, kihívó és az államvallást egyenesen gyalázó eretnekek. Ők viselkedésükkel közbotrányt okoztak, mélyen megsértették ezekben az akkor már katolikus városoknak abban a korban még erősen vallásos érzületét s már csak ezért is kénytelen volt a bíróság ellenük kemény büntetést alkalmazni.

Az is jellemző, hogy a Szűz Máriára gúnyverseket költögető kálvinista prédikátor a bíróság előtt természetesen tagadta, hogy a verset ő költötte, azt azonban „hősi” bátorsággal kijelentette, hogy a vers tartalma egyébként egyezik a meggyőződésével. Pedig hát nemcsak hősiesség, hanem még csak bátorság se kellett hozzá (mert hiszen láttuk, hogy mégse kapott miatta még csak börtönt se). Ellenben hiúság, öntetszelgés, nagyravagyás, színészkedés annál jobban. A kommunista agitátorok is ilyen „bátrak” szoktak lenni a kapitalista államok bíróságai előtt, mert ott össze nem verték őket miatta, ellenben azt jól tudták s a bíróság előtt is ez volt az eszükben, hogy a kommunista sajtó tele lesz bátorságuk és hősiességük magasztalásával.

A Szűz Máriát gúnyoló kassai prédikátor így keletkezett hírneve azonban talán még a későbbi kommunista prédikátorokén is túltett. Az ő hős „hitvallásának” olyan reklámot csaptak a külföldi protestáns lapok és templomi szószékek, hogy még a porosz király éjszakai álmát is zavarta a felháborító eset, még ő maga is közbenjárt érte Bécsben. De – teszi hozzá elkéservedve a magyar nemzet legbővebb és tudományos színvonalon álló történelme – az ő „közbenjárása se segíthetett szomorú sorsán”.

Mivel egyedül csak az országból való kitoloncolás, tehát egyedül csak az volt a büntetése, hogy ezután csak például Poroszországban gyalázhatta büntetlenül Szűz Máriát s adhatott szabad kifejezést „vallásos” meggyőződésének, nem gondolhatunk másra, mint csak arra, hogy a Szilágyi-történelem szerint egyáltalán nem lett volna szabad megbüntetni. Ő ugyanis még így is felháborodik „szomorú sorsán”. Pedig hát az effajta vallásgyalázások éppen azzal a vallásszabadsággal és nemzeti egyetértéssel ellenkeznek, melyek a protestánsok és a magyar történelmi könyvek propaganda jelszavai s éppen annak a vallásgyűlöletnek, türelmetlenségnek, szeretetlenségnek, „baromi zélusnak” a bizonyítékai, melyet ők állítólag annyira elítélnek és nemzeti szempontból oly veszedelmesnek tartanak.

Hogy e korban a vallási okokból a hatósági rendeletekkel dacolókat mennyire szigorúan büntették nemcsak akkor, ha protestánsok, hanem még akkor is, ha katolikusok, püspökök, sőt bíborosok voltak, mutatja Althan Mihály bíboros, váci püspök esete, aki a Carolina Resolútiót a katolikus vallási elvekkel ellenkezőnek találta és tiltakozott ellene. Noha azonkívül, hogy nemcsak püspök, hanem bíboros is volt, még III. Károly kegyencének közeli rokona is volt, tiltakozását, mint „lázító iratot”, királyi parancsra a megyével szétépezték, őt pedig „ad audiendum verbum” a király elé idézték. Mikor az idegen származása ellenére is annyira kuruc főpap még újabb, ismételt idézésekre se jelent meg, lefoglaltatták javait, melyeket nem kapott vissza egész addig, míg csak meg nem alázkodott.

A helytartóját azonban, aki még nála is kurucabb volt s különösen mert nem volt olyan nagy úr, mint püspöke, éppúgy örökre kitiltották az országból, mint a Mária-gyalázó verseket író kassai prédikátort. Kettőjük közt csak az volt a különbség, hogy az ő érdekében nem járt közbe a katolikus spanyol király, sőt még a pápa se, mint ahogyan a protestáns prédikátorért – bármily hitvány dologban volt is bűnös – közbenjárt a protestáns porosz király. Althan bíboros érdekében a katolikus Egyház nem csapott világraszóló reklámot, ő nem lett miatta európai híresség és hite vértanúja s „szomorú sorsán” nem szánakozik a magyar történelem, mint Gyöngyössy prédikátor sorsán szánakozik. Pedig hát a váci püspöki helytartó nem tette gúny tárgyává senki vallását csak azért, mert nem az ő vallása volt, hanem csak a magáénak egyedül üdvözítő voltában hitt sziklaszilárdan.

Hogy milyen „protestánsüldözés” folyt III. Károly idejében Magyarországon, azt megtudhatjuk Kelemen Didák, e kor szent életű minoritájának életéből. (Szerzője Dr. Csák Alajos, megjelent 1927-ben Miskolcon.) Mikor például Nyírbátorban 1717-ben visszaállította

(egyelőre csak ideiglenes deszskabódé alakjában) az elpusztult minorita rendházat, az ottani protestánsok háromszor egymás után gyűjtötták fel s neki egymás után háromszor kellett újra meg újra felépítenie. Pedig Nyírbátorban gróf Károlyi Sándor volt a földesúr, aki nemcsak katolikus volt, hanem igen nagy katolikus, felesége Barkóczi Krisztina pedig Kelemen Didák gyónóleánya s neki igen nagy tisztelője.

De abban még a földesúr Károlyi Sándor támogatása ellenére is hiába fáradozott Kelemen Didák, hogy a protestánsoktól bitorolt, ekkor már elpusztult katolikus plébánia földjeit visszaszerezze. A protestáns jobbágyok nagyobb urak voltak, mint buzgó katolikus földesuruk. Nagyobb katolikus iskolát se tudott ott építeni addig, míg Károlyi gróftól nem kért és kapott ott telket, mert addig, míg maga akart pénzért venni, az ottani protestánsok semmi áron se voltak hajlandók neki telket eladni. De Kolozsvárott is hiába akarta visszaszerezni a hajdani minorita zárdát (noha akkor már Erdély a Habsburgok uralma alatt állt), melyben akkor már kálvinista togátusokat tanítottak. Pedig itt se ingyen kérte tőlük, hanem pénzt is adott volna nekik érte.

Még a Károlyiék ősi nagykárolyi temploma s benne családi sírboltjuk is protestáns kézen volt s Károlyi Sándor csak úgy tudta visszaszerezni a kálvinistáktól (erőszakos elvételre még csak gondolni se lehetett azon a majdnem tiszta kálvinista vidéken), hogy helyette a maga telkén és költségén épített nekik helyette másikat. A kálvinisták örömmel fogadták az ajánlatot, mert nemcsak templomot, hanem még paplakot, iskolát és tanítói lakást is épített nekik annak fejében, ha családi sírboltját visszaadják neki.

Nyírbakta hajdan a katolikus Baktay családé volt. Két templom is volt, melyek közül az egyiket a katolikus Baktayak építették. A Baktayak után Bakta protestáns földbirtokosok kezébe került, akik a falut protestánsná tették. Utána a falu újra katolikusok, a Barkóczyak kezébe került s Károlyi Sándorné Barkóczy Krisztina, utána pedig az ő leánya, Károlyi Klára öröksége lett. Bármily nagy katolikus volt mindkét hölgy, sokáig semmit se mert ott csinálni az Egyház érdekében egyik se. Pedig említettük, hogy két templom volt a faluban s ugyancsak nem érte volna tűrhetetlen sérelem a falu kálvinistáit, ha legalább az egyik templomot visszaadta volna az Egyháznak az a földesúr, akinek telkén állt mindkettő és aki emiatt meg volt fosztva a nyilvános vallásgyakorlat lehetőségétől, mikor birtokán tartózkodott.

Most a nagykárolyi siker láttára ők is kedvet kaptak, de természetesen ők is egyezséggel, nem pedig erőszakkal vagy akár csak földesúri joguk alapján.

Károlyi Klára hívatta a baktai presbitereket s azt az ajánlatot tette nekik, hogy ha a két, egyaránt rossz állapotban levő templom közül az egyiket, a régebbit (tehát a rosszabb karban lévő), melyet még a katolikusok építettek, visszaadják, akkor ő a másikat a protestánsok részére megújíttatja és istentisztelet számára alkalmassá teszi. A kálvinisták természetesen elfogadták az ajánlatot s a grófnő a templom átvételekor a kiegyezés örömeire megvendégelte a prédikátort és a presbitereket.

A sátán, a békétlenség szelleme azonban nem nyugodott. A környék kálvinistái nem sokára azt beszélték, hogy a baktai prédikátor és a presbiterek „egy sertésen, két forint ára boron és egy ebéden adták el a templomot”.

Mikor ezt Klára apja, Károlyi Sándor meghallotta, vissza akarta adni a templomot a kálvinistáknak. Azok azonban szégyelltek a dolgot és írást adtak róla, hogy ők „minden kényszerítés nélkül engedték prédikátoruk jelenlétében a pusztulásnak eredt templomot Haller Gáborné (Károlyi Klára) grófnőnek. És mindnyájan, a falu bírása és tanácsa és egész lakosai szavukat visszavenni nem kívánják”. A következő tavaszon pedig Károlyi Klára már azt írta, hogy „a templomban nagy csendességgel dicsérjük Istent, áldassék érte az Ő szent neve”.

Kerelőszentpálon, mely férje birtoka volt Erdélyben, úgy szerezte vissza Károlyi Klára a templomot, mely hajdan szintén a katolikusoké volt, aztán protestáns kézre került, hogy akkor már használaton kívül állt, mert az ottani prédikátort és mesterét az esperesi gyűlés el-

mozdította állásukból, de másokat nem küldött helyettük. Így aztán az üresen álló templomot a katolikus istentisztelet céljaira rendezte be.

„A legkisebb ellenkező szót se hallottam – írja utána egyik levelében –, csak a parasztoktól is, sőt estvéli és reggeli imádságra a templomba kezdettek járni s nagy figyelmességgel jelen voltak.” Látjuk tehát, hogy ebben a „protestánsüldöző” korban csak olyan volt a katolikus részről gyakorolt veszedelmes vallási kényszer, hogy a földesúr volt az, aki örült, ha protestáns jobbágyai nem léptek föl ellene, s még inkább, ha érdekelte őket a katolikus istentisztelet. De az, ami Kerelőszentpálon történt, még így is csak azért volt lehetséges, mert Erdély ekkor már a Habsburgok uralma alatt állt. A Habsburgoktól független Erdélyben a kálvinista fejedelem és protestáns többségű országgyűlés egy protestáns templom katolikus kézre kerülését még akkor se tűrte volna el, ha maguk a jobbágyok beleegyeztek volna. Nem is mert ilyesmit soha megkísérelni akkor ott semmiféle katolikus földesúr.

Az pedig, hogy a protestánsoknak III. Károly idejében a Helytartótanács engedélyét kellett kérniük, ha templomot akartak építeni, egyáltalán nem jelentett üldözést, mert a minoritáknak is ugyanilyen engedélyre volt szükségük, hogy az engedélyt megkapják, mert némelyek gáncsoskodni kezdtek s azzal érveltek ellenük, hogy minek szaporítsák Magyarországon a koldusokat, úgyszint van belőlük enélkül is elég. „A nép különben is nagyon szegény, minek engednénk hát közibük még koldulásból élő barátokat is. Elég nekik a maguk baja.”

A III. Károly uralkodása alatti protestáns sérelmek egyik legnagyobbikának tartotta történetírásunk azt, hogy az állami tisztségviselőkre kötelező esküben nemcsak a Szentháromságra, hanem Szűz Máriára és a szentekre is esküdniük kellett. Mivel ugyanis ilyen esküt protestánsok nem tehetnek le, ezáltal tulajdonképpen ki voltak zárva a tisztségek viseléséből. Marczali s általában történetírásunk egyenesen úgy állítja be a dolgot, hogy ebben a korban állami tisztséget protestáns magyar nem viselhetett.

Marczali, aki bővebben tárgyalja a kérdést, természetesen nem intézheti el ilyen röviden a dolgot. Ő megemlíti, hogy nem a tisztségekből zárták ki a protestánsokat, hanem csak az volt a sérelem, hogy a kinevezetteknek tisztségük elfoglalása előtt katolikus módra kellett esküdniük. Azonban azt állítja, hogy külön azzal a céllal kívántak tőlük katolikus esküt, mert tudták, hogy ezt protestánsok nem tehetik le s így ez tulajdonképpen a tisztségekből való kizárásukat jelentette. A papság ugyanis (mert az csak természetes, hogy csak a papok voltak ilyen vakbuzgók, más senki) azzal az indítvánnyal, hogy nyilvánítsák a protestánsokat tisztségviselésre alkalmatlanokká, nyíltan nem mert előállni, hanem célját ilyen mellékutakon akarta elérni.

Az igazság az, hogy az eskü olyan szövegét, hogy a Boldogságos Szűz és a szentek is benne voltak, az országgyűlés rendelte el, mert évszázados magyar gyakorlat volt. De az Egyház ellenségeinek az már régi propagandafogása, hogy katolikusok helyett mindig papokat mondanak, mintha katolikusok nem is lennének, hanem csak papok. (A Nemzeti Újságot is „a papok lapjának” mondták, nem a katolikusokénak.) Magukat a katolikusokat ugyanis nyíltan szidni, ellenük izgatni mégse lehet, mert hiszen mindenki tudja, hogy az ország nagy abszolút többségét teszik, tehát tulajdonképpen azonosak az országgal. A papok eljárását azonban lehet elítélni, mert azok csak néhány ezren vannak. A protestáns lelkészeket ugyan még ennek ellenére se lehet, de a katolikus papokat lehet, sőt szokás. Ezért beszél a Szilágyi-történelem is csak a papok, nem pedig a katolikusok ellen. Hiszen az ország katolikus és így a Szilágyi-történelem is tulajdonképpen katolikusoknak íródott.

Azonban III. Károly idejében a szóban levő kérdésben a papok se vétkeztek semmit, mert szó se volt akkor semmiféle új eskümintáról. A mi őseink, mióta csak az egy Istenben hittek, mindig egyúttal Szűz Máriára és a szentekre is esküdtek. Werbőczy Hármaskönyvében is ilyen eskü szerepel. A XVI. századtól kezdve azonban a protestantizmus elterjedése miatt elnézték, hogy aki akarja, Szűz Máriát és a szenteket kihagyhassa esküjéből. Ez

azonban csak gyakorlat volt, de soha erre vonatkozólag se új törvényt nem hoztak, se ilyen rendeletet nem adtak ki.

III. Károlytól kezdődőleg azonban, mikor már az ország, legalábbis irányadó tényezőiben, újra katolikus lett, a protestantizmus pedig sorozatos lázadásaival és törökkel való cimborálásával teljesen lejáratta magát, az országgyűlés már megalázónak tartotta magára, hogy ezt a törvénnyel ellenkező szokást továbbra is tűrje, az eretnekségeknek ilyen engedményeket tegyen és a magyarság kettéosztott voltát még ilyen külsőségekben is megnyilvánulni engedje.

Hiszen ugyanakkor, mikor nálunk még ilyen csekélységek ellen is annyira háborgott a protestantizmus, Angliában, Hollandiában, Németországban a protestáns fejedelemségekben, sőt még Svájc protestáns kantonjaiban is nyílt törvénnyel voltak kizárva a tisztségekből a katolikusok, a Skandináv-államokban pedig nagyrészt még most is ki vannak zárva. A protestáns államokban tehát a katolikusok nem is juthattak abba a helyzetbe, hogy hivatali esküjükben Máriát és szenteket is emlegethessék. De aki ismeri a kor szellemét s az akkori protestánsok féktelen fanatizmusát, tudja, hogy ha megtették volna, nem is úszhatták volna meg épp bõrrel ezt a vakmerő „bálványimádást”. Az angol királyoknak az alkotmányra letett esküjükben egyenesen átkot kellett mondaniuk a római bálványimádásra, de arra még ma is meg kell esküdniük, hogy a katolikus hitet *nem* hiszik.

Mi van tehát olyan hallatlan sérelem abban, hogy ez időben a mi országgyűlésünk is sér-tőnek találta a maga vallási meggyőződésére, hogy Magyarország védőasszonyát és az ég szentjeit egyes magyar hivatalbalépők nyíltan sértegethessék azáltal, hogy esküjükből egyszerűen kihagyják őket? Más téren mindig és mindenhol természetesnek tartottuk s annak tartjuk ma is, hogy egy közösségben a kisebbség alkalmazkodik a többséghez, nem pedig megfordítva.

Más téren könnyen belátja mindenki, hogy minden egyes tag kénye-kedvének külön-külön nem lehet eleget tenni a közösség életében. Most mégis hallatlan sérelem, jogsértés, sőt „üldözés” lett az egyébként természetes dolgokból. Mi címen követelhet a kisebbség, hogy a többség a kedvéért engedjen meggyőződéséből, mikor ugyanerre a többség kedvéért a kisebbség semmiképpen se volt hajlandó?

Ha nem az egyházas irányzat, hanem az egyházellenes jelent nálunk többséget, az ennél sokkal erőszakosabban lép fel és sokkal kevésbé tűr a kisebbség részéről ellenkezést. Akkor egyáltalán nem tűrik, hogy a kisebbség ellenkező meggyőződésére hivatkozzék. Ilyenkor ezt a kisebbségi meggyőződést egyenesen hazaárulásnak nyilvánítják.

Nemcsak forradalmak idején van ez mindig így, melynek szemében a „reakció” mindig a legtűrhetetlenebb gonosztett, hanem így volt és így van ez rendes körülmények között is. Mivel például a magyar közéletben többséget tesznek azok, akik a mi szabadságharcainkat a magyar hazafisággal azonosítják, a magyar közvélemény e tekintetben különvéleményt még a legszerényebb alakban és a legburkoltabban előadva se tűrt meg, s nemcsak a szerzetes, hanem még a kalocsai és a pécsi jezsuita gimnáziumnak is hazafias ünnepélyt kellett tartania például annak a március 15-ének dicsőítésére, melynek hazafisága a leghevesebb egyházgyűlölettel volt kapcsolatban, vagy annak a Rákóczinak tiszteletére, aki a jezsuitákat Magyarországról kitiltotta s így ha le nem verték volna, a katolikus vallásosságnak hazánkban mérhetetlen kárt tett volna.

De ha valaki hiába tudta mindezt, egy szót se szólhatott, mert ő is köteles volt olyan értelemben „hazafias” lenni, mint az ország e tekintetben félrevezetett közvéleménye előírta. S ugyanazok az emberek, akik ezt az ország „klerikális” részéről is megkövetelték, hogy felvannak háborodva amiatt, hogy nem ma, a felvilágosult XX. században, hanem ezelőtt 250 évvel, III. Károly korában, a magyar országgyűlés is megkívánta, hogy legalább azok, akik hivatalt viselnek, ne tüntessenek különvéleményükkel, hanem ők is olyan szavakkal tegyék le a hivatali esküt, amilyen a többség meggyőződésének megfelel és ahogyan a magyarok akkor már 700 év óta mindig esküdtek.

Emiatt a Szűz Máriás eskü miatt még éppen nem kell azt gondolnunk, hogy a protestánsokat ezzel egyúttal a hivatalokból is ki akarták zárni (bár ha ezt akarták volna, akkor is mindenkinek joga lett volna felháborodni, csak a protestánsoknak nem, mert hiszen csak azt fizették volna vissza nekik a katolikus Magyarországon, amit ők ugyanakkor a katolikusokkal csináltak ott, ahol ők parancsoltak). A magyar protestánsok azonban ezt az esküt, mint a hivatal elfoglalásával együtt járó formáságot, egész nyugodtan letehetették volna katolikus módra is. Ez részükről még egyáltalán nem jelentette volna azt, hogy megtagadták vallási elveiket és Szűz Mária és a szentek buzgó tisztelőivé váltak.

Lám, a bolsevizmus alatt hány ellenkező meggyőződésű embernek kellett elítélőleg nyilatkoznia Mindszentyről, a hitvallásos jellegű iskolákról, az „imperialistákról”, a termelőszövetkezeti gazdálkodás kívánatos voltáról anélkül, hogy emiatti felháborodásuknak valami különösebb hangot adtak volna, de egyúttal anélkül is, hogy emiatt azt hitték volna, hogy ezzel lemondtak ellenkező elveikről.

A mai kommunistaellenes közvélemény és a protestánsok III. Károly alatti viselkedése között mindössze csak az a különbség, hogy a mai emberek a kommunistáktól egy kissé jobban félttek, mint annak idején a protestánsok III. Károlytól, azaz hogy a kommunisták egy kissé jobban értékelték az elnyomáshoz és az erőszakhoz, mint a Habsburgok és kissé nagyobb zsarnokok voltak, mint az Egyház vagy „a papok”.

A kommunizmus alatt nem a többség volt erőszakos, nem az gyakorolt elnyomást, hanem egy legfeljebb 10-15%-os kis kisebbség. Hiszen egész több évtizedes uralmuk alatt emiatt sose mertek választást rendezni, hanem mindig csak szavazást. Mégis milyen csendben túrtünk mindent! Miért nem volt ekkor is felháborodás? Miért nem volt önérzet? Azért, mert mindenki félt, mert mindenki tudta, hogy nem lehet. Az élete, a szabadsága, sőt még az állása is mindenkinek előbbrevaló volt, mint az önérzete.

Viszont miért lett III. Károly idejében még abból is országos békétlenség, felekezeti sérelem, ellenállás, sőt európai felháborodás, hogy Magyarországon a hivatalok elfoglalásakor nemcsak Istenre, hanem a szentekre is kellett esküdni? Azért, mert akkor a kisebbség tudta, hogy olyan „zsarnokkal” van dolga, akitől nem kell félnie, mert ő maga sokkal nagyobb zsarnok nála. Mert mindenki tudta, hogy a Habsburgoknál a cél nem szentesíti az eszközt; hogy jogtalanul, a törvény ellenére senki se kerül börtönbe; ha mégis oda kerül, ott semmiképpen se fogják megkínózni, sőt még csak meg se fogják pofozni; mert akkor nálunk olyan szabadnak és olyan úrnak érezte magát mindenki, hogy nem érezte semmi szükségét annak, hogy érzelmeit magába fojtja, annál kevésbé, hogy színleljen; mert olyan szabadság volt, hogy alkalmazkodni se volt kénytelen senki. A nevetlen ember ugyanis csak akkor alkalmazkodik, ha rákényszerítik. A vallási forradalmárok (protestánsok) és egyéb forradalmárok (kommunisták) pedig még akkor se alkalmazkodnak, ha nem nevetlenek, mert ők mindig azt hiszik, hogy igazuk van. Igaz, hogy jól nevelt ember bizonyos tekintetben és mérvben még akkor is alkalmazkodik, ha igaza van, mert hiszen ezt hívjuk szerénységnek, a régi protestánsok azonban azt hitték, hogy vallási téren szerénynek lenni Isten szent fölségének megbántása, a mai kommunisták és a múlt század szociáldemokratái, sőt nacionalistái pedig abban a meggyőződésben voltak, illetőleg vannak, hogy ez a haza, illetőleg a munkásosztály érdekeinek gyáva elárulása az urak, illetőleg a nemzeti elnyomók érdekében.

Ezért aztán III. Károly korának protestánsai kijelentették, hogy ők egy tapodtat se engednek. Ők hivatalt is akarnak viselni, de a szentekre se akarnak esküdni. Ők nem ismernek el többséget, legalábbis a maguk meggyőződéséből nem engednek még akkor se, ha akár az egész világ össze is dől. Mert hatalmas még most is a seregek ura, Istene.

Valójában pedig azért nem engedtek, mert tudták, hogy vannak hatalmas külföldi pártfogók és külföldi hittestvéreik szeme rajtuk van. Aki meg nem alkudott, hősként magasztalták s egész Európa ismerte a nevüket, mint hősök nevét, akin pedig erőt vett a jólneveltség, a szerénység és az alkalmazkodás szelleme, no meg a hazáját is szerette s ezért meg akarta kí-

mélni a késhegyig menő pártharcoktól olyan csekélységek miatt, amilyenekről most is szó volt, annak a viselkedését szégyellték és megvetették a külföldi hittestvérek.

Ezek a „vakmerő” dacolók jól tudták, hogy ők csak hittestvéreik propagandájában vakmerők, a valóságban azonban csak jó számítók. Tudták, hogy ők ebben a harcban el nem bukhatnak. Tudták, hogy a Habsburg nem kegyetlen s nem is bosszúálló; hogy törvénytelenül sose jár el, még félig törvénytelenül is csak bizonytalanul és rövid időre. Tudták azt is, hogy III. Károlynak úgyszólván minden szövetségese protestáns és ezek fel fognak szólalni a császárnál érdekükben, de azt is tudták, hogy maguk a magyar katolikusok, sőt még a főpapok is félénkek, s mivel ők nem hiúságból, hanem elvekből harcolnak, az elveik pedig azonosak a keresztény szeretettel, hamarosan engedni fognak. Csak egy kis kintartás kell tehát a dicsőséges győzelemhez.

Hogy az, amit ők olyan elviselhetetlennek tartanak vallási meggyőződésükre, illetőleg vallási önértékekre, a protestáns uralom alatt álló katolikusok körében már régen megszokott; hogy ők ott, ahol protestáns a többség, még akkor se viselhetnek hivatalt, ha az esküt a szentek kihagyásával teszik is le, azt a magyar protestánsoknak tudniuk kellett, de nem érdekelte őket. Azok – gondolták – buta katolikusok, akik nem is érdemelnek más sorsot. Az ő propagandájuk egyébként is gondoskodik róla, hogy ez ne is jusson senkinek eszébe, még a katolikusokéba se. (Nem is jut még ma se.)

A kommunisták is milyen felháborodással harsogták a világba a világ minden nyelvén, hogy Franco, ez a gyilkos bandita, milyen arcátlanul elnyomja a barcelonai munkások sztrájkjogát. Az egy cseppet se zavarta őket, de úgy látszik, még adásaik hallgatóinak se jutott maguktól eszükbe – mert hiszen akkor az adás hallgatása közben „röhögniük” kellett volna –, hogy ha az a bandita Franco még oly zsarnok is, a barcelonai munkások sztrájkjogát semmiképpen se nyomhatta el annyira, mint ahogyan az ő „szocializmust építő” államaik ugyanezt a jogot elnyomják. Az ő propagandájuk ugyanis erről nem szólt, a sajtószabadság tökéletes elnyomása pedig náluk gondoskodott róla, hogy erről mások se szólhassanak, a külföldi lapok behozatalának tilalma és a külföldi rádióállomások állandó zavarása pedig amennyire lehetett, azt is megakadályozta, hogy az igazságról legalább ezekből értesüljenek.

Kellő reklámelőkészítés után III. Károly Magyarországnak katolikus esküformulája ellen is megkezdődött tehát az idegizgató cirkuszi mutatvány, az igazi isteni színjáték egész Európa feszült figyelme közepette. Az 1728. évi országgyűlésen ugyanis biztosokat választottak a porták kiigazítására kiküldött kommisszióba, melybe tagnak a lutheránus Sembery Sámuel és a kálvinista Katona Pált is beválasztották (ennyire nem volt türelmetlen az országházi katolikus többség). Ők lettek volna tehát azok, akiknek vizsgáznuk kellett protestáns hithűségéből az egész protestáns Európa feszült figyelme közepette. Felszólítják őket az eskü letetésére. Csak természetes, hogy megtagadják. Csak nem bolondok, hogy a vértanú dicsőségtől, melyet az egész protestáns Európa feszült figyelemmel vár, megfosztani engedjék magukat.

Erre másokat választanak helyettük. Hogy mennyire nem az volt a cél, hogy a protestánsokat a hivatalokból kiszorítsák, bizonyítja, hogy újra protestánsokat választanak helyettük s egyúttal mindjárt azt is elhatározták, hogy aki az eskü letetését most is megtagadja, az ellen mindjárt el is járnak (tehát mindjárt azt is bebizonyították, hogy nem akarnak helyettük katolikusokat választani). A két újonnan megválasztott bizottsági tag lutheránus részről Eördögh György Túróc megyei, kálvinista részről pedig Szentpéteri András Borsod megyei követ lett. Most ők lettek tehát annak a színjátéknak a hősei, melyet egész Európa feszült figyelme kísért. Világos, hogy ők is megtagadták az esküt, mert hiszen csak nem maradhatnak jellemben s a vele járó dicsőségben két előbbi hittestvérük mögött! Hogy ők még náluk is nagyobb hősök lehetnek, mert most már nemcsak a hivataltól való lemondást, hanem még a dacolásukért járó büntetést is kell vállalniuk, csak növeli a küzdelem idegfejszítő izgalmaikat és a dicsőséget.

Erre a dacolás folytatása miatt a két utóbbi követet az imént hozott országgyűlési határozat értelmében az országgyűlés törvényszéke elé idézik. Ez újra hivatalosan felszólítja őket az eskü letételére, de hitük e „rendíthetetlen hősei” ezt újra megtagadják s „bátran” kijelentik, hogy ők egyedül csak az Atya, Fiú és Szentlélek egy igaz Isten nevére esküsznek. Erre az országgyűlés valamennyi protestáns tagja kijelenti, hogy ők is azonosítják velük magukat. Erre az országgyűlés azt határozta, hogy akkor valamennyiüknek el kell hagyniuk az országgyűlést.

Láttuk, hogy 1662-ben, mikor szinte könyörögtek nekik, hogy maradjanak, csak azért is elmentek az országgyűlésről az „evangélikus rendek”. Most, mikor az országgyűlés határozatot hoz, hogy menjenek el, vonuljanak ki, kijelentették, hogy csak azért is maradnak, mert őket meggyék nemessége törvényes választással küldte ide, s nekik joguk van ott lenni és maradni, sőt küldőik iránt ez még kötelességük is. Ha megállapítjuk, hogy igazuk volt, akkor azt is meg kell állapítanunk, hogy 1662-ben viszont nem volt joguk kivonulni. Most se volt igazuk azonban, mert az országgyűlés az országot jelenti s az országnak bizonyára joga van ahhoz, hogy egyes megyék követeit renitenskedéseik miatt az országgyűlésről kitaltsa. Tiszteletes magyarnak mindenképpen engedelmeskednie kell az országgyűlés határozatának, egy régi magyar protestánsnak pedig kétszeresen, mert hiszen addig ők mindig az országgyűlésre hívatkoztak, mindig annak határozatát hívták „a törvény”-nek s mindig az volt a legnagyobb sérelmük, ha azt, amit az országgyűlés határozott, nem hajtották végre.

Mivel azonban nekik a felekezetük mindig előbbrevaló volt, mint a törvény, a színjáték úgy lett volna igazán szép és a „hősiesség” igazán példaadó, ha mégse ijedtek volna meg és nem vonultak volna ki. Azonban mégis elhagyták az országgyűlést. Ebben engedelmeskedtek. Bizonyára olyan lehetett már ott a hangulat s olyan nagy a felháborodás, hogy ha még tovább is dacolnak, esetleg talán még életük is kockán forgott volna. Mindenesetre nagy oka lehetett, hogy arról a nagy dicsőségről, hogy még most se ijedtek meg, lemondtak. Mikor már egész komollyá vált a helyzet, életük mégis előbbrevaló volt nekik, mint a színjátékos, ha külföldi hitfeleik előtt még oly nagy dicsőség is lett volna a nem engedés. Egyébként úgy is tudták, hogy a felekezeti propaganda gondoskodik róla, hogy ne az legyen kiélezve, amiben engedtek, hanem az, amiben helytálltak.

Most is bebizonyosult azonban, hogy a katolikus sose kíméletlen. Mivel az országgyűlés határozatának mégiscsak engedelmeskedtek, a pillanatnyi indulat lecsillapodtával katolikus ellenfeleik is rögtön engedményekbe csaptak át s az országgyűlés törvényszéke mindössze azt határozta büntetésül az eskü megtagadásáért, hogy csak az a pénzbírság legyen a büntetésük, melyet a Hármaskönyv ilyen esetben megállapít. Csak természetes, hogy erre aztán a protestáns „hitvallók” is rögtön lóra ültek s kijelentették, hogy a büntetést, mint jogtalan és törvénytelen, nem fizetik meg. Ha ugyanis ilyen olcsó áron lehettek az első keresztényekhez hősiességben hasonló hitvallókká, ostobaság lett volna tőlük, ha lemondtak volna babérjaikról. Mivel azonban a törvény szerint a bíróságnak engedelmeskedni kell, nem azt mondták, hogy nem engedelmeskednek, hanem hogy az országgyűlési bíróság ítéletétől a királyhoz felbbeznek.

Oda jutottunk tehát, hogy a magyar protestantizmus, melynek mindig szinte istensége volt az országgyűlés s a királlyal szemben mindig arra hivatkozott, most igazát a királytól várta az országgyűléssel szemben. Persze tudták, hogy a király szövetségesei protestánsok, akiket a felekezet már mozgósított érdekükben a felségnél való közbelépésre.

Az országgyűlés azonban tudomásukra adta, hogy fellebbezésük is törvénytelen, tehát el nem fogadható, mert az országgyűlés törvényszéke a képzelhető legmagasabb magyar törvényszék. Ha a magyar törvények még a Hétszemélyes Táblától se engedik meg a királyhoz való fellebbezést, hogy engedhetnék meg ezt az országgyűléstől felállított törvényszék ítélete ellen? Protestánsaink máskor mindig az országgyűlést tartották a mindent eldöntő legfelsőbb fórumnak, s Bécs intézkedései ellen mindig az országgyűlés oltalmához folyamodtak, mégpedig mindig azt hangsúlyozva, hogy ezt nem felekezetük, hanem a nemzet érdekei kívánják

így. Történetírásunk is mindig elfogadta ezt az érvelést és ezért kellett mindig a katolikus közvéleménynek is e protestáns értelmezésben értékelni történelmünk eseményeit. Most láthatjuk, mennyire volt őszinte az érvelés, s ha a felekezeti érdekek kívánták, mennyire fontosabbnak tartották ők is a királyt, mint a nemzet képviselőjét s mennyire vele akarták felülbíráltatni a nemzet határozatát.

A fellebbezést tehát nem engedték meg, mert az az országgyűlés hatáskörének leszállítását s a királlyal nem egyenrangú, hanem neki alávetett, tőle felülbíráható tényezővé nyilvánítását jelentette volna. Újra felszólították tehát a két renitens protestáns követet, hogy a kivetett bírságot fizessék meg. Ők erre most se voltak hajlandók. Hogy is lehettek volna, mikor ezzel a felekezeti propaganda szégyenbe került volna, az ő őskeresztény hősiességük pedig talminak bizonyult volna.

Erre az országgyűlés fegyveres hatalomért küld, hogy letartóztassák őket mindaddig, míg az országgyűlés határozatával dacolnak. Erre Eördöghnek, az egyik követnek, az idegei felmondták a szolgálatot s kijelenti, hogy hajlandó fizetni. Mivel azonban mindent a propaganda kedvéért csináltak, az engedelmeskedés pedig szégyenbe hozta volna a felekezetet, rögtön hozzátette azt is, hogy a fizetésre csak hajlandó, de nem tud, mert nincs nála annyi pénz. Aztán mindjárt meg is nevezett egy embert, aki kezességet vállal érte, hogy a kincstár a kiszabott büntetést majd valóban megkapja. Mivel nem magáról a pénzről volt itt szó, hanem elvekről, az országgyűléssel szemben tanúsított kihívó dacról, ez tehát Eördögh részéről ezzel megszűnt.

A másik dacoskodó, s kálvinista Szentpétery azonban külön akart lenni lutheránus társánál. Ő nem akart lemondani a hitvallói dicsőségről, illetőleg nem volt hajlandó vállalni azt a szégyent, mely meghátrálásával érte volna. Ő kijelentette, hogy most se fizet. Ő se annyira bátor volt azonban, mint inkább igen jó pszichológus, aki jól tudta, hogy pápisták lévén az ellenfelei, a helyzet közel se olyan veszélyes, mint látszik. A félénk pápisták meg fognak elégedni a féleredménnyel is, kivált mikor tudják, hogy szövetségesei miatt a király se fogja őket támogatni.

De egyébként is ahol már ennyit beszéltek, érveltek és túrtak, ott a helyzet nem szokott olyan veszedelmes lenni, hogy miatta érdemes volna megalázkodni és az őskereszténység korára illő hitvallói, már félig megszerzett babérokra lemondani. Bezzeg Ónodon, ahol nem jezsuiták nevelte pápisták, hanem protestánsok tették az országgyűlést (láttuk, hogy Márki szerint a kurucok kilenctized része volt protestáns és Acsády is, Asztalos is, Szekfü is ezen a véleményen van), nem beszéltek ennyit, hanem kardot rántottak és kaszaboltak (jellemző azonban, hogy az, aki nem laposat ütött a kardjával, még itt is katolikus volt, tehát egyedül csak ő vette komolyan a dolgot, a többi itt is csak színjátészó volt). A kaszabolás előtt azonban nem beszéd, hanem idegfeszítő, halálos csend volt.

Aztán akkor is, mikor kitört a harmincéves vallásháború, a prágai cseh protestánsok se beszéltek sokat, a császár mellett érvelő katolikus Szlavatának és Martinitznak, hanem minden szó nélkül egyszerűen csak kihajították őket az ablakon.

Azonban Szentpéterynek ez a dacos, kihívó viselkedése azért most is tűzbe hozta még ezt az érvelő és beszélő katolikus országgyűlési tömeget is, már csak azért is, mert ezt a sértő kibabrálast az országgyűlés tekintélye csakugyan nem viselhette el. Talián, Vas megye alispánja, már ki is vonta kardját, hogy az ónodihoz hasonló jelenetet rendezzen, mások pedig azt kiabálták, hogy ki kell dobni az ablakon, ismét mások, hogy ki vele, mert nem való becsületes emberek közé. Erre aztán még Szentpétery is kiesett színjátészó szerepéből, ő is lemondott hitvallói babéraitól s ijedtében ő is kijelentette, hogy ő is fizet. Mindez érthető is, mert valóban komollyá vált a helyzet s életét senki se kockáztatja egy szép színészi szerep kedvéért vagy propaganda célra.

Becsületére válik azonban ennek az „erőszakos” katolikus országgyűlésnek, hogy Szentpéteryt, mivel a nemzet követe volt, még ha kitarzott volna törvénytelen sége mellett,

akkor is megbecsülte volna annyira, hogy a katonaságot csak ijesztésül hívta oda a nemzet gyülekezetébe, de ha már valóban annyira jutott volna a dolog, hogy Szentpéteryvel szemben erőszakot kellett volna alkalmazni, mint láthatjuk, akkor is inkább ő maga kaszabolta volna le, mint hajdúkézre adta volna. Pedig ez utóbbi se lett volna törvénytelenység, mert az országgyűlésnek nemes embert is joga volt letartóztatni. De ez a katolikusokból álló országgyűlés – a protestáns ónodival oly éles ellentétben – még kaszabolni se akart, mert Taliánt is még idejében lefoglalták.

Az ügy azonban mégse végződött a katolikusok, illetőleg az országgyűlés győzelmével, annak ellenére, hogy nem szabad elfelednünk, hogy történelmünk legrémesebb protestánsüldözött korszakában vagyunk. A mi mindig nemzeti alapon álló s a királlyal szemben állandóan a nemzet, az országgyűlés jogaira hivatkozó, annak szuverenitását hangsúlyozó protestánsaink, látván, hogy ügyük nem jól áll akkor, ha magyar törvényes alapon védik felekezeti önérzetüket, még az országgyűlés tartama alatt felmentek Bécsbe s ott – bizonyára az ottani szövetséges protestáns követek megmozgatásával, tehát idegen erők igénybevételével, ami (mivel az országgyűlés határozatával szemben történt) egyenesen megütötte a hazaárulás mértékét – olyan döntést eszközöltek ki III. Károlytól, mely az országgyűlésnek a renitenskedő protestánsok ellen hozott határozatát hatálytalanította.

Ha protestáns lett volna az országgyűlési többség, ezzel természetesen nem fejeződött volna be a dolog, hanem csak most kezdődött volna igazán az „alkotmányos” harc a nemzet jogaiért a királyi *önkénnyel* szemben. A katolikusok azonban nem voltak ahhoz szokva, hogy a királlyal dacoljanak. Hiszen a protestánsok ellenében eddig mindig fegyvertársak voltak a királlyal s egyébként is a tekintélytisztelet a kereszténységnek úgyszólván alaptörvénye. A királyra se haragudhattak érte, mert hiszen tudták, hogy ő se független protestáns szövetségeitől, akiket nem taszíthat el magától merevségével.

„Minő fordulat!” – kiált fel erre Marczali. „A protestánsok joga (?) a királyi hatalomban leli oltalmazóját!” Azt azonban már természetesen nem hajlandó megállapítani, hogy még ennél is nagyobb pálfordulás az, hogy a király hajdan oly véresszájú ellenségei és a nemzet és az azt képviselő országgyűlés legféktelenebb hajdani oltalmazói egyszerre az „idegen” királyhoz (s ráadásul még nála is idegenebb erők felhasználásával) fordulnak az országgyűlés, tehát a nemzet képviselője és annak törvényes határozatai ellen.

Az azonban tulajdonképpen nem történt pálfordulás. A mi protestánsaink régebben se az országgyűlés vagy a nemzet jogait védték, hanem mindig csak a saját felekezetüket. Csak a viszonyok és ennek megfelelően a harcmodoruk változott meg. Előbb – mivel akkor még kezükben volt – mindig az országgyűlés által és a „törvény”, a nemzet előtérbe állításával, nemzeti alapon védték felekezetüket, most pedig, hogy ez az út már használhatatlan volt, mert a „nemzet”, tehát „a törvény” most már a katolicizmus igazát jelentette, a királynak, sőt a külföldi protestáns hatalmának felhasználásával a nemzet szabadsága ellenében. Legújabb eljárásuk világosan bizonyítja, mennyire nem őszintén beszéltek akkor, mikor még nemzetet, alkotmányt, függetlenséget, önrendelkezést, szabadságot és „törvényt” emlegettek.

Mert volna csak a király más, különösen pedig a katolikusok ellen irányuló országgyűlési határozatot végre nem hajtani! Hogy visszhangozna akkor történetírásunk és hazafias nevelésünk a törvény meg nem tartásáról, az alkotmány lábbal tiprásáról és a koronázási eskü megszegéséről! Ha a külpolitikai viszonyok alkalmasak lettek volna rá, talán még fegyveres felkelés is lett volna belőle s természetesen nem is neveznénk lázadásnak, hanem törvényes és jogos szabadságharcnak, mert hiszen ha a király nem tartja meg a törvényt, akkor a nemzetnek régi joga az ellenszegülés. S természetesen ha a felkelés nem sikerült volna, ez új lázadás új Rákóczija is inkább a száműzetést vállalta volna, mintsem hős lelke a nemzet jogait hűtlenül elalkudta volna és hűségesküt tett volna egy olyan király kezébe, aki nem tartja meg a törvényt és koronázási esküjét és aki külföldi erőknek enged beleszólást egy független nemzet belügyeibe.

Hogy III. Károlyt erre a döntésre protestánsaink rá tudták venni, annak részint az lehetett az oka, hogy egyoldalúan tájékoztatták, hiszen ez ügyben csak protestánsok jártak nála; másrészt mert birodalmát gyengítették az állandó és elkeseredett viták; meg hát még protestáns szövetségeseit, Angliát és Németalföldet is tekintetbe kellett vennie. Protestánsaink tehát tisztában voltak vele, miért dacolnak körömszakadtáig és hogy se a kockázat, se a veszély, melynek ezzel kiteszik magukat, nem valami nagy. Ezért nevezem a dolgot részükről színjátásznak.

III. Károly engedésének fő oka azonban az volt, hogy ekkor már lassacskán közeledünk a felvilágosultság, azaz a hitetlenség, illetőleg hitközöny korához, melyben a vallás kezdett már háttérbe vonulni, kezdte már régi vezető szerepét elveszteni, a kormányoknak a vallás védelmével szemben már mindig fontosabb lett a földi érdek és az anyagiak, s ez, ha nem is annyira s nem is oly gyorsan, mint másutt, de természetesen a Habsburgok kormányzásán is meglátszott, hiszen ők se vonhatták ki magukat teljesen koruk hatása alól.

Hogy protestánsaink felekezeti okokból a magyar alkotmányt, függetlenséget is cserben hagyták, sőt egyenesen ők sértették meg, azon nem is csodálkozhatunk, hiszen ennek védelme részükről mindig csak politikai fogás volt, de sose meggyőződés.

Most ez ügyben még külön a császárnét is felkeresték pártfogásért azon a címen, mert azelőtt ő maga is protestáns volt s csak esküvője előtt lett katolikus. Ha logikusak lettek volna, illetőleg valóban a felekezeti önérzet alapján álltak volna, akkor éppen őhöz fordulhatunk volna legkevésbé. Hiszen ők hitehagyottaikat sokkal jobban meg szokták vetni, mint azokat a pápistákat, akik sose követték a „tisztá” evangéliumot. Ezeket csak nem szerették, de azokat megvetették. De hát ez a nő, ha hitehagyott is volt, mégiscsak császárné és III. Károly felesége volt. Ezért – mint láthatjuk – rá eszük ágában se volt megharagudni „hitehagyásáért”. Hiszen ilyen nagy árért, ilyen nagyszerű „parti” kedvéért ugyanezt bizonyára ők maguk is megtették volna. Lám, Thökölynek is milyen könnyen megbocsátották ugyanezt, pedig ő a végén már csak azért csinálta, hogy az „ottomán pokolból” megszabadulhasson vagy hogy egy kissé dicsőségesebben szabadulhasson ki belőlük, mint egyébként sikerült volna.

Eljárásuk azt mutatja, hogy ahogyan Thököly megtérése nem volt őszinte, felfogásuk szerint éppúgy nem volt az a császárné sem, s így lelke mélyén titkon még most is hozzájuk húz. Ha ugyanis ők lettek volna a császárné helyében, ők nem őszintén tértek volna meg. Azt hitték, hogy a császárné is csak így tért meg s szíve titkon tulajdonképpen most is értük buzog. Ebben természetesen csalódtak, mert a császárné, mint láthatjuk majd, nem hitehagyott lett, hanem megtért, az igazságot ismerte meg. Nem volt semmi szüksége arra, hogy „ballépésért” ilyen utólagos titkos flastromokkal kötözgesse. Nem szólt férjének érdekében. Nem is volt rá szükség, hiszen annál jobban szóltak helyette az angolok és a hollandok s az ő szavuk, mint amely mögött anyagi erő is volt, sokkal nyomósabb volt.

III. Károly csak az országgyűlés bezárása után közölte döntését az illetékesekkel s döntését nyilvánosságra nem is hozták soha. Az elsőt bizonyára azért csinálta, mert maga is tisztában volt döntése törvénytelen, alkotmányellenes és az országgyűlésre sértő voltával, a másodikat pedig bizonyára azért, mert szégyellte, hogy a protestantizmus javára kellett akaratlanul ellenére döntenie.

Hogy egyszerre két urat is szolgáljanak és a kecske is jóllakjék, meg a káposzta is megmaradjon, úgy intézkedett, hogy az esküformulát előremondó hivatalos személy akkor is mondja a Boldogságos Szűz és a szentek nevét, ha az esküt letevő egyén protestáns, de ez utóbbi esetben előzőleg közölni lehet vele, hogy ha feltűnés nélkül lehetséges, megteheti, hogy e szót elhallgatja. Az illető protestáns „hősök” pedig természetesen nem voltak kötelesek a rájuk rótt bírságot megfizetni, bár ennek aligha örülhettek túlságosan, mert hiszen itt nem a pénzről volt szó, hanem a bátorságról, ők pedig meghátrálásukkal már eljátszották azt a nagy dicsőséget, ami akkor érte volna őket, ha „hitük” mellett az országgyűlésen lejátszó

és hitfeleiktől lélegzetvisszafojtva lesett drámai jelenetek közben is rendületlenül kitartottak volna. Ettől a dicsőségtől azonban már elestek. A színjátszás nem sikerült.

A mi történetírásunk nemcsak mint protestáns, hanem mint nemzeti győzelmet, főként pedig mint a lelkiismereti szabadság és a haladás győzelmét könyveli el, hogy az országgyűléstől kirótt pénzbírságot protestánsainknak nem kellett megfizetniük, pedig alkotmányos és nemzeti szempontból mindenképpen szegyenletes az eredmény. A haladás szempontjából pedig sokkal inkább az a szegyen, hogy ebből az egészen jelentéktelen, sőt felvilágosult szempontból egyenesen nevetséges esetből olyan nevezetes közéleti eseményt csinált protestánsaink fanatizmusa.

Igaz, hogy „felvilágosult” szempontból az is éppúgy elítélendő, hogy a katolikusoknak se volt több eszük a protestánsokénál s ők is virtust csináltak a dologból, ámde ne feledjük, hogy a katolikusok igazságvallásban hisznek, míg a protestánsok csak érzelmi vallásban s csak családi tradíciókban. Ilyen csekélységhez ilyen mereven ragaszkodni s ezek miatt az országgyűlést az „idegen” királyi akaratnak alárendelni, eltekintve a nemzeti egység szempontjaitól s a hazafiatlanságtól, csakugyan szegyenletes együgyűség és középkorba illő dolog volt. Ellenben az *igazsághoz* ragaszkodni a XX. században is éppoly intelligens dolog, mint ahogyan a középkorban volt az, mert akkor is, most is logikus volt s a meggyőződésből következett.

Nemzeti és alkotmányos szempontból mindenképpen sajnálatos a kérdés megoldása, mert kétségtelen, hogy az önkényes királyi elhatározás, illetőleg külföldi, idegen hatalmak befolyásának győzelme volt az országgyűlés határozata, tehát a független nemzet akarata felett. Sajátságos azonban, hogy ez se akkor, se azóta nem fáj senkinek, mert se a protestáns, se a hitközönyös propagandának nem áll érdekében, hogy erre rámutasson. Történetíróink emiatt nem akartak vagy nem mertek rámutatni, a nagyközönség pedig sose gondolkodott önállóan, hanem mindig csak azt vette észre, amit irányítói akartak.

Ezt a jelenséget a bolsevizmus alatt is feltűnően tapasztalhattuk. Haragudott rá mindenki, szidta, gyűlölte, de csak azért, mert a földjét, üzletét, nyugdíját, lakását, a maga vagy hozzátartozója szabadságát vagy életét vette el, vagy mert agyondolgoztatták, kis fizetést, nyomorúságos nyugdíjat adtak neki, vagy mert nem volt elég élelmiszer vagy vásárolható áru. Azt azonban, hogy orosz uralom alatt éltünk, hogy a nemzet akaratát semmibe vették, hogy szabad választások sose voltak és hogy a Horthy-korban visszkapott országrészeket újra odaajándékozták a szerbeknek, cseheknek, románoknak, alig fájlalta, alig kifogásolta valaki. Azt a fanatikus nemzeti gyűlöletet pedig, melyet a magyarság például a Bach-korszakban érzett és mutatott, vagy amelyet például az eperjesi „vértörvényszék” váltott ki a magyarságból s mely még ma, majdnem három évszázaddal utána is olyan eleven erővel él benne, ekkor egyáltalán nem lehetett tapasztalni.

Maga a nemzet baja, az idegen elnyomás, felvidéki véreinknek ezeréves lakóhelyéről való erőszakos elhurcolása, a trianoni megcsonkításba való újabb, nemcsak tiltakozás nélküli, hanem egyenesen „felszabadításnak” kinevezett örömteli beleegyezés alig fáj valakinek. Ha valaki emiatti felháborodását elő is hozta, a többiek részéről csak rövid, fásult, unott beleegyezést kapott válaszul. Igen, igen – mondták, de mint hajdan: dühöt, elkeseredést, gyűlöletet, bosszúlihegést nem váltott ki senkiből. Hogy pedig a Bácskába bevonuló szerbek hány katolikus papot gyilkoltak meg a legkegyetlenebbül csak azért, mert magyar népük képviselőinek tekintették őket, az annyira nem fáj senkinek, hogy egyáltalán nem is tudtak róla s még ma sem tudnak. A katolikus magyargyilkolás most is éppoly csendben, észrevétlenül, minden visszhang nélkül ment végbe, akár a XVI. század elején a katolicizmus kiirtása akár nálunk, akár az észak-európai államokban. Se az egyik, se a másik megbosszulására nem volt propaganda, propaganda nélkül pedig nincs nemzeti vagy közéleti tényezővé váló vallási érület, annál kevésbé fanatikus bosszút lihegés.

Nem véletlen ez, hanem annak bizonyítéka, hogy a katolicizmus valóban azonos az Evangéliummal, az Evangélium pedig nem ismer se bosszúvágyat, se fanatizmust, csak sírást

és imádságot, csak hitet és reményt a túlvilági igazságszolgáltatásban. Azt pedig Isten igazságosságában megnyugodva veszi tudomásul, hogy a földi élet a siralomvölgye, mint ezt minden pap minden miséje végén imádkozza. (Emlékszem, egy fiatal, félelmében megkeresztelkedett zsidó asszony hangosan felsikoltott a templomban, mikor a nyilasok zsidóüldözése idején ezt a „siralomvölgye” kifejezést – úgy látszik, életében először – meghallotta.)

De III. Károlyon is bebizonyult annak az elvnek az igazsága, hogy ha valamit teszel, egészen tedd, ne pedig csak félig. Protestánsainkon, sőt még történetíróinkon se látszik egy cseppet se hála íranta. Éppen nem jut neki tőlük dicséret. Éppen ellenkezőleg. Úgy tesznek, mintha ez az 50%-os „üldözés” jobban fájna nekik, mintha igazi és nyílt üldözést kaptak volna. Egészen lenézik azt az eljárást, melyben „elsőrangú közjogi kérdés elintézéséhez (nekik tehát ez az esküformula „elsőrangú közjogi kérdés”) ügyvédi fogással kezdenek és hogy a nagy, világtörténelmi eszmék viadala kicsinyes, személyes és becsületbeli perek posványában vész el.

A protestánsok azzal köszönték meg a császári engedményt, hogy egy protestáns magyarnak 1732-ben németül megjelent emlékirata szerint ez a helyzet még rosszabb, mintha nyíltan irtanák ki őket (!). „Azzal, hogy romlásunkat kissé halasztják, annál biztosabbá teszik” – írja. Szerinte a püspökök politikája kegyetlenebb, de talán szabad mondanunk: őszintébb és becsületesebb, mint ez a kicsinyes csűrész-csavarás. Azoknál a vallásos buzgóság sokat igazol, itt ez nincs meg.

Protestáns részről ez természetesen nem volt őszinte beszéd, mert hiszen ha a püspökök politikája érvényesülhetett volna (ez is milyen hazug kifejezés, hiszen láttuk, hogy az országgyűlés politikája volt ez, nem pedig a püspököké), ma Magyarország katolikus ország volna és ez nemcsak a katolicizmus szempontjából volna nagy jótétemény nemzetünkre, hanem magyar szempontból is, és ezt az eljárást, mint láthatjuk, még protestáns megállapítás szerint is lényegileg igazolná a vallásos buzgóság.

A protestánsok csak azért mondták mégis, hogy jobb lenne a nyílt üldözés, mert tudták, hogy arról nem lehet szó s a már megkapott engedménnyel meg nem elégedve így akartak még több engedményt szerezni, azaz a már meglévő részen tágítani. Hogy e korban mennyire nem volt az ő „elnyomásuk” igazi elnyomás, mutatja, hogy Marczali megállapítása szerint is az fáj csak nekik, hogy „mintegy királyi kegyelemből és elnézésből, nem pedig törvényes joguknál fogva vehetnek csak részt az ország igazgatásában”. (Láthatjuk tehát, hogy Marczali teljes lehetetlenségnek veszi azt, hogy egy protestáns Szűz Máriát és a szenteket akár csak formáságból is emlegethesse akkor, mikor esküszik. Neki az ilyen eskü teljes lehetetlenségnek számított.)

Pedig hát hogy lehet a protestánsok „törvényes jogairól” beszélni akkor, mikor már az 1687. évi országgyűlés törvényesen is megvonta már a magyar protestánsoknak a bécsi és linzi békében szerzett jogait, ha ezek a „jogok” nem lettek volna már eredetileg is törvénytelenek a főpapi rend tiltakozása miatt és mintha a katolikus király és országgyűlés, ha együttesen akarta, nem vehette volna vissza e jogokat akkor, amikor akarta s mikor e jogok megvonásával csak azokat a külföldi protestánsokat utánozta volna, akik így is jártak el katolikus polgártársaikkal szemben mindenütt, ahol ugyanolyan lehetőségük volt hozzá, mint amilyen lehetősége a protestánsok jogai megvonásához Magyarországon ekkor a királynak és az országgyűlésnek lett volna.

Látjuk azonban, hogy a külföldi katolikus kisebbségekkel ellentétben nálunk nemcsak a közhivatalokból nem voltak soha kizárva a protestánsok, hanem hivataluk elfoglalásakor még csak az esküt se kellett nekik katolikus módra letenniük. Az a hallatlan sérelem, melytől történetírásunk még ma is hangos, csak *kísérlet* volt katolikus részről, nem pedig tényleges *kényszerítés*. A nagy protestáns propaganda csak azért volt ellene, hogy a kísérlet sose lehessen valósággá. Ezt a protestáns propagandát aztán a mi „hazafias” történetírásunk magáévá tette és még ma is folytatja, úgy tüntetve fel a dolgot, mintha valóságos kényszerről lett volna

szó, nem pedig csak eredménytelen kísérletről. Az igazság azonban az, hogy Magyarországon protestánsnak sose kellett hivatala elfoglalásakor Szűz Máriára és a szentekre esküdni. Végeredményben még Eördöghnek és Szentpéterynek se.

Bizony igen nagy önmérséklés volt vagy talán inkább püspökeinkben annak a vallásos buzgóságnak a hiánya, melyet a protestáns emlékirat úgy megdicsér, hogy a magyar katolicizmus tettek helyett csak szörszálhasogatásra és kicsinyes ügyvédi fogásokra szorítkozott a protestáns fanatizmussal szemben még akkor is, mikor már tettekre is lett volna ereje és módja. A rosszakarat pedig, mely pedig nemcsak az „üldözött” protestantizmusban, hanem a magyar történetírásban és a tőle teremtett közszellemben is megnyilvánul, most egyenesen az uralkodó hatalomnak ebbe az önmérséklésébe kapaszkodik bele.

Nem dicséri érte, hanem éppen ezt tekinti fő bűnének. „Szomorúnak” nevezi miatta „a kort”, mely „mély sebeket ejtett mindkét félén”. „Az uralkodó párt megszokta, hogy a törvényt valamely üres, önkényesen csavarható formaságnak nézze. A protestánsok ellenben a törvény tiszteletében (ne mondja!) és fenntartásában látják védelmüket, de mély és alapos gyanúval kellett hogy elteljenek a törvény végrehajtói, a király és kormánya, a papság és a katolikus világi urak iránt.”

Látjuk tehát, hogy a magyar történelem szerint e korban a protestantizmus egyenlő volt a törvénytisztelettel és a törvényes joggal, a katolicizmus, a király, a főpapok és a nemesség pedig a rabbulisztikával, a törvények lelkiismeretlen kijátszásával és a képmutatással volt azonos.

Ezzel szemben az igazság az, hogy törvény az, amit az országgyűlés kimond és a király szentesít, az országgyűlés pedig e korban teljesen úgy határozott volna, mint a papság, ha a király, illetőleg a külföldi protestáns hatalmak engedték volna, hiszen nagy többsége katolikusokból állt s ráadásul olyanokból, akiket jezsuiták neveltek. Törvényteleniséget tehát legfeljebb a katolikusok hányhattak volna a protestánsok szemére. De erőszakosságot és üldözést is, ha ugyanakkor nem tévesztjük szemünk előtt, hogy a külföldi protestánsai a katolikusokkal szemben akkor sokkal erőszakosabban viselkedtek, mint a magyar katolicizmus az ország protestánsaival szemben.

Marczali (aki itt azonos legnagyobb szabású történelmi kiadványunk szerzőjével) a „csúrés-csavarások” és a jogra és törvényre való állandó és érthetetlen hivatkozásokon kívül még azt is hangsúlyozza, mikor e „kicsinyes” üldözéseket erkölcsi alapon elítéli, hogy „a történetírónak enyhén kell ítélnie ott, ahol a vallása iránti igaz hevülés ragadja túlzásra a lelket”. (Sajnos történetírásunk részéről sose tapasztaltuk ilyenkor ezt az „enyhén” ítéletet. Ezt Marczali csak most állapítja meg és csak azért, mert a jelen esetben a katolikusokban találta meg ezt az „igaz hevülést”.) „De – hozza fel kemény kritikája okául – ahol voltaképp nagy a vallásos közöny, ahol a hit inkább külső formalitásokban nyilatkozik, a türelmetlenségnek nem isteni a forrása.”

E kor katolikusai állítólagos vallási közönye bizonyítékául aztán csak azt említi meg, hogy a prímás 1714-ben azt jelenti a királynak, hogy az esztergomi érsekség és a győri püspökség papnevelő intézetei tizennégy év óta üresen állnak. Senki sem fizette azóta alapítványai kamatait. Az adósok azzal mentegetőztek, hogy a rebellisek elvették jószágaikat. Sok alapítványt egyenesen elvettek, katolikus és protestáns urak egyaránt. (VIII., 137. o.)

Marczali nem veszi észre, hogy ugyanezzel azoknak a protestánsoknak a hitközönyét is bizonyítja, akikről azt állapította meg, hogy olyan hithősök voltak, hogy még az őskeresztényeknek is becsületükre vált volna. Ha pedig a protestánsok körében még a másénak elrablása se volt akadály a legtisztéletreméltóbb hitnek, akkor az anyagi szűkkeblőség nem lehetett neki akadály a katolikusokban se.

Még inkább elkerülte azonban Marczali figyelmét, hogy felhozott adata nem a protestánsokat „üldöző” kor vallási buzgalmának hiányát bizonyítja, hanem egyedül csak azt, hogy a Rákóczi-szabadságharc mennyire végzetes hatással volt a katolikus hitéletre, sőt mennyire anyagiassákká tette még a protestánsokat is. Az a 14 év, ami miatt a prímás panaszkodik, ép-

pen pontosan a Rákóczi-kor nyolc évére és az azt közvetlenül megelőző és követő évekre vonatkozik. Ha tehát a katolikus hitélet süllyedésének okául a katolikus Rákóczi szabadságharcát jelöljük meg, akkor mondjuk meg az igazat. A kettő közti okozati összefüggés megállapítása logikus, de nem az, ha III. Károly utána következő uralkodására fogjuk rá, hogy csak protestánsüldözésekben merült ki, de igazi vallási buzgalma nem volt.

Kögl Ádám, jezsuita atya, a budai Duna-parton fekvő, kéttornyú Szent Anna plébánia-templom építtetője (élt 1707–1771-ig), olyan időben lelkipásztorkodott a főváros területén, mikor az államhatalom még annyira türelmetlen, sőt inkvizíciós volt, hogy zsidók és protestánsok nemcsak nem lakhattak plébániája területén, hanem hogy egy éjszakára ott meghálhassanak, még arra is külön engedélyt kellett szerezniük a hatóságoktól. (Mivel protestánsainkat ennek hallatára bizonyára mély erkölcsi undor fogja el, felhívjuk a figyelmüket arra, hogy ugyanezen időben Debrecen városában se hálhatott meg katolikus. Pedig hogy Budán miért nem hálhatott meg protestáns, azt értjük. Azért nem, mert ez időben Buda urai a papoktól vezetett, sötétlelkű, protestánsüldöző Habsburgok voltak. De hogy Debrecenben miért nem lakhatott ugyanakkor katolikus, az mindenképpen talány előttünk. Először azért talány, mert hiszen ott protestáns volt a városi tanács, s így lelkiismereti szabadság uralkodott. Másodsor, mert hiszen Debrecenben is éppúgy a papoktól dajkált Habsburgok voltak az urak – legalábbis elméletben – mint Budán.)

A jó Kögl Ádám atya azonban annyira nem élt az állítólag rendelkezésére álló erőszakkal, hogy mivel egyébként „felette telivérű” volt, rendszeresen korbácsolta – nem a protestánsok, hanem – a maga testét, imádkozni még éjszaka is felkelt, sőt annyira ment, hogy éjszaka többnyire le se feküdt, hanem csak felöltözött székében ülve bóbiskolt. Olyan lelkiismeretes volt ugyanis, hogy attól félt, hogy másképp, ha beteghez hívják, az esetleg még meghal arra, mire ő az öltözködéssel elkészül.

A hite pedig akkora volt, hogy valóban a hegyeket is megingatta. Mikor 1768. augusztus 24-éről 25-ére virradó éjszaka tűz ütött ki s a nagy szárazság miatt az egész környéket pusztulással fenyegette, a szent életű plébános a templomba rohant s az Oltáriszentség előtt térdre borulva könyörgött az ég irgalmáért. De mivel a tűz az imája alatt is csak terjedt, megmagyarázhatatlan sugalomtól ösztönöztetve – az egyházi tilalom ellenére – kivitte magával a templomból az Oltáriszentséget s rohant ki vele a tűz színhelyére. Szinte nekiment vele a lángoknak s – csodálatos – a jajveszékelve néző, tehetetlen, többezernyi néptömeg szeme láttára lelohadtak a lángok s a tüzet sikerült eloltani. „Ezen eseményről Buda egyházainak összes évkönyvei megemlékeznek” – írja Kögl atyának 1878-ban Némethi Németh Lajos tollából megjelent életrajza (29. o.).

Kögl atya lángoló felebaráti szeretete annyira ment, hogy végrendelete nem maradt ugyan, mert mint szerzetesnek, semmije se volt, amiről végrendelezhetett volna, de halála után a könyvei között találtak *szellemi* végrendeletet. Ebben azt kéri, hogy se ne imádkozzának, se misét ne mondjanak érte.

Természetesen nem azért, mert nem hitt az ilyesmi hatásában, hanem azért, mert nagyon is hitt. Nem is azért, mert olyan jónak tartotta magát, hogy azt hitte, hogy neki nincs szüksége imádságra, mert ő halála után úgyis egyenesen a mennybe megy. Ő – éppen ellenkezőleg – nagyon bűnösnek gondolta magát. Ezt a különös kívánságát azzal okolta meg, hogy neki fiatal korában az volt a szíve vágya, hogy életét a *hinduk* megtérítésére fordítsa. Mivel azonban Isten azt a kegyelmet nem adta meg neki, hogy Indiába mehessen, s így egy idegen világrészben hirdethesse Krisztus Evangéliumát, ezért azt kéri, hogy azokat az imádságokat és szentmiséket, melyeket azok, akik őt szerették, érte elmondának, az ő tisztítótüzeni kínjainak enyhítése helyett inkább a pogányok, főként pedig India megtéréseért mondják el, hogy legalább ezzel járulhasson hozzá ahhoz a szent célhoz, melynek ő életét szentelni szeretne volna. Ő maga pedig inkább szívesen elszenvedi a tisztítóhelyen mindazokat a kínokat, melyek neki bűneiért Isten igazságosságából járnak.

A keresztény szeretet ilyen hőse volt Kögl Ádám, aki a budai Szent Anna templomot építtette. Kár, hogy nem magyar ember volt, hanem osztrák származású. Emiatt Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth vagy Petőfi undorral rúgták volna ki a Kárpát-medencéből, ha tőlük függött volna. Hiszen nemcsak osztrák volt, hanem ráadásul még jezsuita is. Mít keres ez az ember Magyarországon? – kérdezték volna. (Sajnos, ezt akkoriban nemcsak nálunk, hanem mindenütt annyira kérdezték, hogy terrorjuk hatására Kögl halála után két évre még a pápa is eltörölte az egész jezsuita rendet.)

A mi „hazafiaink” miatt tehát Kögl atya egész nyugodtan elérhette volna ifjúkori álmát s mehetett volna vértanúhalált halni Indiába. Illetőleg ők csak a magyarokat tudták volna megóvni Kögl atya hősies felebaráti szeretetének mételjétől, de a hindukat nem tudták volna vele boldogítani, mert oda meg Bocskai, Bethlen, Kossuth és Petőfi „hittestvérei”, az angolok és a hollandok nem eresztették volna. Akkor még ugyanis ezek a protestáns hatalmak nemcsak jezsuitát, hanem még más katolikus papot se eresztettek be gyarmataikra a vallásszabadság nagyobb dicsőségére.

Hogy a vallási buzgalom hiánya mennyire csak a kuruc korra vonatkozott s attól való távolodással mennyire arányosan növekedett Magyarországon a katolikus vallási buzgalom, azt – bámulatos következtetéssel, melyet azonban a legtöbb olvasó aligha vett észre – maga Marczali is bizonyítja, mégpedig ugyanezen művében, ugyanezen fejezetben, sőt mindössze néhány lappal (143-145. o.) később. Ekkor már – igaz, hogy nem a maga, de ami még ennél is többet jelent, egy-két külföldi s ráadásul protestáns utazó (Keyssler: *Reisen, és Lettres sur les Hongrois par M. du B. Amsterdam, 1742.*) tapasztalatai alapján – a következőket állapítja meg:

„A belső misszióknak és a térítésnek fokozott munkássága nem volt eredménytelen. (Tehát Magyarország akkori katolikus vezetői nemcsak a protestánsokat piszkálták, hanem – mégpedig elsősorban – térítettek és a katolikusokat tették jobbakká.) A katolikusok nagyon buzgók. Különösen tisztelik a Boldogságos Szüzet. A papság igen számos (tehát rögtön a Rákóczi-kor lezajlása után már újra megteltek a szemináriumok). A püspökségek, apátságok, monostorok, klastromok, kegyes *alapítványok*, papi iskolák száma szinte bámulatos és ez fenntartja és még növeli a különben is meglévő nagy vallásos buzgalmat. Mivel a papnevelőben az alapítvány költségén élnek az ifjak, mindig nagy számmal vannak a jelentkezők.”

Tehát még készakarva se cáfolhatta volna meg jobban Marczali pontosan éppen azt, amit előtte ő maga mondott, és amelyből ő – példátlan elfogultsággal – nem a Rákóczi-kor katolikus hitéleti pusztításaira vont le következtetéseket, hanem a Rákóczi után következő barokk kor Habsburgoktól és jezsuitáktól istápoltt katolicizmusára és vezetőire. Pedig hogy ezeknek a külföldi utazóknak a barokk kor katolikus vezetőire annyira hízelgő megállapítása mennyire az *ellenségétől* kapott dicséret, tehát semmiképpen se jóindulat folyománya, mindjárt kiténik, ha az idézetet folytatjuk:

„Különösen a püspökök élnek oly példás módon, hogy szinte közmondássá vált a magyar püspökök szentsége.” (Értsük meg: azoké a püspököké, akik a barokk korban éltek, tehát fényes palotákban laktak, arany evőeszközökkel ettek, hatlovas hintón jártak és vitézkötéses huszár ült előttük a bakon, tehát a felületes s még inkább a rosszakaratú szemlélő azt hitte volna róluk, hogy elpuhultnak és tobzódnak az anyagi javakban. Hiszen ma is mindenki erre hivatkozva ellensége az egyházi vagyonnak.)

„Mégis úgy látszik, hogy mióta azokat, akiknek főpapi süveget szántak, elküldik Rómába, ezek már enyhítik e komoly és annyira dicsőített szentséget azon elvek alkalmazása által, melyeket e híres városban sajátítottak el.”

Itt aztán a szerző zsidó létére ugyancsak elárulta protestantizmusát s vele – reméljük – nem annyira a rosszakaratát, mint rendkívüli tájékozatlanságát. Minden hozzáértő jól tudja ugyanis, hogy éppen ellenkezőleg, a Rómában való nevelkedés volt az oka ennek a püspöki életszentségnek. Papi körökben köztudomású, mert általános tapasztalat, hogy azok, akik a

római Germanico Hungaricumban végezték tanulmányaikat, a múltban is, ma is (de a múltban talán még jobban, mint ma) úgyszólván kivétel nélkül kitűnnek nemcsak képzettségükkel (érettségi után még hét évig tanulnak), hanem életszentségükkel is.

De nemcsak a külföldről hozzánk került utazók, hanem maga Marczali is dicsérgeti e kor magyar Egyházát: „A magyar katolikus Egyházat általában hazafias szellem hatja át (tehát még ebben sem volt baj még szerinte sem). Midőn a „Marianus” birodalmat akarta megvalósítani, nagy nemzeti tradíciókra támaszkodhatott. Nemcsak a protestánsok ellen küzdött: nem szakadt meg a török elleni harc sem és a déli vidéken kétségtelenül a katolikus Egyház volt a magyar birodalmi eszmének legbuzgóbb előharcosa.” „Annak is látjuk némi jelét – folytatja –, hogy a magyarságot elválasztó nagy vallási ellentét éppen a katolikus főpapság körében nem idézi fel a régi, megszokott gyűlölséget.”

Ezt tehát még Marczalinak is észre kell vennie. Csak egy van, amit semmiképpen sem képes észrevenni, hogy ti. hol van és hol volt mindig a vallási gyűlölség igazi oka és forrása.

Hogy a hitbuzgalmat (amely iránt Marczali egyébként csak akkor tud megértéssel lenni, ha mindjárt azt is megállapíthatja róla, hogy nincs) egyszerűen csak vallási gyűlölségnek s így elitélendőnek állíthassa be, a már említett Althan bíboros váci püspöknek a császárral szemben való gerincességével kapcsolatban mindjárt azt a rosszakarató megjegyzést teszi: „Tiltakozó levele nemcsak jellemének e sajátságait mutatja, hanem azt is, minő fogalma volt az ilyen, idegen légkörben nevelkedett, a császári kegy által elkényeztetett, felelősség nélkül való kormányhoz szokott, külföldi főpapoknak a hazai alkotmányról.”

Mikor kálvinista főurak vagy köznemesek szegültek szembe vakmerően a királlyal, akkor a mi történetíróink el vannak ragadtatva a bennük megnyilvánuló dicső jellemtől, a tiszteletreméltó bátorságtól és önzetlenségtől, mely „a haza érdekében” mindent kockára tenni hajlandó. Mindjárt megállapítják belőle a magyar nép kiváló tulajdonságait is. Mikor ugyanezt Althan bíboros teszi, de nem a protestantizmus, hanem a katolicizmus érdekében (mert hiszen a protestánsok is mindent felekezeti okokból tettek, nem pedig a hazáért), akkor mi sem ellenszenvesebb előttük, mint éppen a Béccsel való bátor szembeszegülés. Ezt ők akkor nem bátorságnak s nem is önzetlenségnek nézik, hanem egyszerűen csak dölyfnek, elbizakodottságnak és a magyar viszonyok meg nem értésének. Akkor egész természetesnek tartják, hogy mindennek csak az idegen származás lehet az oka. Azt hiszik, hogy csak azért viselkedik így az a főpap, mert nem Czobor, hanem Althan. Most egyszerre magyar tulajdonsággá és természetesen dicséretessé válik az alattvalói engedelmesség s királytisztelet és ellenszenvesé, sőt túrhathetlenné a rebelliség.

Pedig ha az Egyház iránti leküzdhetetlen ellenszenv a józan mérlegelés lehetőségétől meg nem fosztotta volna Marczalit, láthatta volna, hogy nem az idegen, hanem éppen a legszínmagyarabb főpapok szokták játszani azt a szerepet, melyet most kivételesen Althan bíboros játszott. Forgách Ferenc (szintén bíboros) volt az a nyakas és rettenthetetlen főpap, aki Bocskai lázadásának lezajlása után a császárral és a magyar országgyűléssel egyszerre mert szembeszállni akkor, mikor a bécsi béke törvényerőre emeléséről volt szó s ott valósággal az életét kockáztatta katolikus elveiért a Bocskai győzelme miatt elbizakodott magyar protestáns rendek és akkor még szinte teljesen protestáns magyar főurak között.

Aztán nem Forgách utóda, a szintén színmagyar Lippay érsek volt-e olyan kemény és büszke magyar, aki viszont Zrínyi Miklóssal, az országgyűléssel és a kénytelenségből szintén megalkuvó, de – mint láttuk – egyébként még tőle is túl vallásosnak tartott III. Ferdinánddal egyformán szemben is tiltakozni mert a linzi béke törvénybe iktatása ellen, s aki elveiből nem engedett akkor se, mikor csak egymaga maradt?

Azt meg nem magától Marczalitól tudjuk-e meg, hogy III. Károly korának országgyűlésein szintén nem Althan bíboros, hanem gróf Erdődy Gábor, a „tüzes szellemű” egeri püspök volt a legmegalkuvóbb a magyar püspöki karban? Viszont Mária Terézia korában pedig nem Padányi Bíró Márton veszprémi püspök, a színmagyar, sőt volt kálvinista köznemes volt-e a

legkurucabb katolikus s nem ő játszotta-e Mária Teréziával szemben ugyanazt a szerepet, melyet III. Károlyal, Mária Terézia apjával szemben Althan bíboros?

Althan tehát nem azért tiltakozott a Carolina Resolutio ellen katolikus szempontból, mert idegen volt és sejtelve se volt a magyar alkotmányról, hanem azért, mert méltó főpap volt, mert ő katolikus szempontból volt kuruc, idegen származása ellenére is, mert hitbéli meggyőződése kedvéért idegen származása és protekciós létére se sajnálta elveszteni a császár kegyét, s mert ő is bizonyítja a külföldi megfigyelő megállapításának helyességét a magyar püspökök életszentségét illetően.

Az, hogy Althan a császár legközvetlenebb környezetéből származott és ennek ellenére dacolt a császárral, még jobban emeli jelleme nagyságát. Még III. Károlynak is becsületére válik, hogy kegyencének ilyen acél jellemű rokonai voltak. Mivel az alma nem szokott messze esni a fájától, ebből joggal következtethetjük, hogy maga a kegyenc, a fő Althan se lehetett hitvány ember.

Azt Marczali még kegyesen elismeri, hogy azért, mert a protestáns kisebbség tiltakozott ellene, még nem váltak érvénytelenekké az 1681. és 1687. évi országgyűlésnek a protestáns vallásszabadság korlátozására hozott törvényei. (De ha nem váltak érvénytelenekké, akkor miért beszél mégis a protestánsok tekintetében jogsértésről és törvénytelenségről?) Igen furcsán okolja meg azonban ezt a megállapítást. Azt mondja, hogy „amint a klérus ellentmondása nem tesz érvénytelenné törvényt, úgy a protestánsok tiltakozása sem bír azon erővel. Mert nálunk nem volt két külön, egyenlő rangú státusz, a katolikus és a protestáns, mint a német birodalmi gyűlésen. Közjogunk mindig csak egységes törvényhozó hatalmat ismert, melynek hatalma alól egy rész sem vonhatja ki magát.”

Természetesen, feleljük, hogy nálunk nem úgy volt, mint a német birodalmi gyűlésen. Marczali érvelése a magyar alkotmány alapján hamis, nem pedig a német birodalmi gyűlés szokásai alapján. Nálunk nem volt külön protestáns státusz, ez igaz. Mikor tehát protestánsaink mégis ezt a nevet adták maguknak s e néven mint alkotmányos tényező léptek fel, illetéktelenül, törvény- és alkotmányellenesen léptek fel (de ezért természetesen egy történelemkönyvünk se gáncsolja őket). Az is igaz, hogy nálunk nem volt katolikus státusz se. Egyébként is nem is mondta nálunk soha senki, hogy van, mert mi nem szoktunk nem létező jogokat követelni magunknak, sem idegen tollakkal ékeskedni, sem törvénytelen, forradalmi lépéseket tenni.

A bécsi vagy linzi békének és a bennük foglalt protestáns vívmányoknak nem az a „katolikus státusz” mondott ellene, melyet a magyar alkotmány nem ismer, mint ilyen joggal bíró alkotmányos tényezőt (mint ezt Marczali járatlanságában állítja), hanem a főpapság, a főpapi státusz. Nem a katolikus főpapság, hanem egyszerűen csak a főpapság, mert más főpapságot a magyar alkotmány nem ismer. *Ez a főpapság azonban a magyar alkotmány szerint külön státusz volt akkor*, mikor tiltakozott. Neki tehát igenis volt alkotmányos joga ahhoz, hogy tiltakozzék, s ami ellen tiltakozott, az nem lehetett Magyarországon törvény.

A törvényhez mind a három státusz: a főpapság, a főnemesség és a köznemesség hozzájárulása kellett. Még a harmadik státusz, a köznemesség és a városok köveiteiből álló alsótábla ellentmondása is érvénytelenné tette a törvényt, illetőleg nem engedte törvénné válni a törvényjavaslatot. Hogyne tette volna tehát érvénytelenné a főpapi státusz tiltakozása, mely a magyar alkotmány szerint a három státusz közül a legelső volt? Igaz, hogy ők voltak a legkevesebben, míg az utolsó státusz, a köznemesség és a városok köveitei a legtöbben, de akkor még nem a szám számított. A jobbágyság bizonyára szintén sokkal nagyobb számú volt, mint a köznemesség s akkor még nemcsak többet nem számított, mint a köznemesség, hanem egyáltalán nem is számított. A románok se számítottak Erdélyben, pedig többen voltak mint a magyarok, a szászoknál pedig, amely Erdélyben szintén külön státusz volt, tízszer többen.

A bécsi, nikolsburgi és linzi béke protestáns vallásügyi vívmányai, azért, mert a főpapi rend ellentmondott törvénybeiktatásuknak, igenis, érvénytelenek voltak. Érvénytelenek voltak még annak ellenére is, hogy a király és az országgyűlés másik két rendje külön is ki-

mondta, hogy ezek a törvények a főpapság tiltakozása ellenére is törvények lesznek. Addig ugyanis, amíg a magyar alkotmány érvényben van, azaz míg a külön országgyűlési főpapi státuszt a király és az országgyűlés el nem törölte (de természetesen ez az eltörlés se történhetett volna meg a főpapi státusz hozzájárulása, mégpedig szabad elhatározásából történő, önkéntes hozzájárulása nélkül), addig akár a király, akár a másik két státusz hozott olyan határozatot, hogy valamely törvény akkor is törvény lesz, ha a főpapi rend nem járul hozzá, a határozat törvénytelen, tehát érvénytelen volt.

Hogy az említett békék protestáns vívmányai mindezek ellenére nálunk mégis törvényként szerepeltek, az csak azért történhetett meg, mert a főpapság nem olyan volt, mint a protestáns ellenzék, mely forradalmi beállítottsága, féktelensége és erőszakossága miatt még akkor se szokott engedni, ha nem volt igaza, mert életeleme és fő foglalkozása volt a protestálás, a dac, a kiabálás és az állandó turbulencia, hanem komoly, emelkedett, méltóságos és emellett krisztusi alázatosságú testület, mely ennek megfelelően szelíd és békülékeny volt, nem akarta növelni a nemzet bajait, ezért megelégedett az egyszerű tiltakozással s így eltúrte, hogy tiltakozása éppúgy csak elméleti maradjon gyakorlati következmények nélkül, mint ahogyan – gyengesége miatt – maga a magyar nemzet is hosszú évszázadokon keresztül kénytelen volt eltúrni, hogy függetlensége és önrendelkezési joga csak elméleti legyen.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy ha utána hallgatott is a főpapi rend, tiltakozását soha vissza nem vonta (mint ahogyan a magyar nemzet se ismerte el soha, hogy ő nem független állam), hanem éppen ellenkezőleg, a bécsi béke után megismételte tiltakozását a nikolsburgival, végül a linzivel kapcsolatban is. A „protestáns státusz”, melyről még Marcza-li is kénytelen megállapítani, hogy a valóságban sose volt státusz, mint ilyen tehát alkotmányellenes és törvénytelen volt, mégis évszázadokon át külön státusz módjára viselkedett, nem szűnt „jogait” nagy hangon hirdetni, hozzájuk nyakasul ragaszkodni évszázadokon át, s ezáltal feldúlni a nemzet békéjét; ellenben a főpapság annak ellenére, hogy tiltakozása az alkotmányban gyökerező jogon alapult, tudott önmérsékletet gyakorolni s hallgatni. Ezzel azonban az, ami törvénytelen volt, még egyáltalán nem vált törvényessé. Azt ugyanis, hogy mi törvényes és mi törvénytelen, nem a nagy hang, az ordítózás vagy a színészi pózok döntik el. Éppen ellenkezőleg. Azok szoktak csöndesen, méltóságosan viselkedni, akik a jogot és a törvényességet maguk mellett tudják, a nagy zaj pedig többnyire a tiszteletreméltó jognak a hiányát szokta jelezni. A tömegek számára – sajnos – helyettesíteni is szokta. Sajnos, úgy látszik, hogy még a magyar történetírás és közvélemény számára is.

A magyar protestánsoknak az említett békékben kivívott jogait legfőljebb a hosszas gyakorlat tette végül törvényessé. Erről azonban III. Károly korában még bajosan beszélhetünk, mert hiszen akkor még nem telt el annyi idő, s így a gyakorlat nem volt még olyan régi, hogy törvényt alkothatt volna, kivált mikor a főpapság ezt a tiltakozását háromszor egymás után gyakorolta s így vele az elévülést lehetetlenné tette.

*

A protestánsok nyilvános istentiszteletének egy időre az ún. artikuláris helyekre való korlátozása szintén III. Károly uralma alatt történt. Ezzel kapcsolatban is valóságos szélhá-mosságot üzött eddigi történetírásunk.

Először is nem hangsúlyozta, hogy csak a külön, nyilvános templommal és a benne alkalmazott vallásgyakorlat volt egyes, a törvénycikkben („articulus” törvénycikket jelent) megszabott helyekre korlátozva, de a magángyakorlat mindenütt megengedett volt. (Angliában Erzsébet idejében a szentmise halálbüntetés alatt tilos volt, sőt halálbüntetés várt még arra a papra is, aki angol kikötőben partra szállt. Az angolok Ausztráliából is hazatoloncolták a katolikus papokat. Ilyesmivel nálunk a Habsburgok alatt sose fordult elő a protestáns lelkészekkel.)

Az artikuláris helyekről szóló törvény tehát nem jelentette azt, hogy az artikuláris helyeken kívül a protestáns vallásgyakorlatot teljesen megszüntették. A nyilvános istentisztelet jo-

gának megvonása különösen nem lehetett nagy csapás arra a protestantizmusra, melynek lényegében véve nem is igen van szüksége lelkészirtásra, hiszen az egyetemes papság elve alapján áll, s melyben a hit mindenkinek egyéni, legbensőbb ügye, melybe senkinek sincs beleszólása, még a lelkésznek se.

Hogy a magángyakorlatokra való szorítás mellett mennyire megmaradhat nemcsak a protestantizmus, hanem még a pap nélkül elképzelhetetlen katolicizmus is, azt jól láthatjuk Hollandia példájából, ahol Noord-Brabant és Limburg tartományban ma is még 90, illetőleg 95% a katolikus, noha a katolikusok évszázadokon át magán vallásgyakorlatra voltak bennük szorítva. A magángyakorlatra szorítás inkább csak megalázó és inkább a felekezeti önértetre sérelmes, mint magára a vallási meggyőződésre vagy érzelemre. Nálunk az artikuláris helyek csak azért fájnak annyira protestánsainknak s csak azért csaptak miatta akkora jajveszékést, mert az ő egész vallásosságuk úgyszólván csak a felekezeti önértetben, büszkeségben merült ki. Pedig hát hogy ez a büszkeség kifejlődhetett és még a XVIII. században is sértetlenül megmaradhatott bennük, éppen ez bizonyítja a legjobban, mennyire nem voltak ők a Habsburgok alatt elnyomott páriák.

Akit üldöznek, s kivált akit már évszázadok óta üldöznek, annak már rég nincs önértete. Az már csak a létéért harcol. Kinek az önértete háborodott fel például 1960-ban, a kommunizmus 15. évében azért, hogy április 4-én Magyarország „felszabadítását” kellett ünnepelnie? Üldözöttek számára első az élet, aztán következnek az anyagiak, a vagyon és csak harmadiknak az önértet. Lám, a mi protestánsaink a Habsburgok „üldözése” alatt még III. Károly idejében is csak az önértetük védelméért tartottak. (Rámutatunk már, hogy ma is vagyonosabbak, mint a katolikusok, tehát nemcsak az életüket nem fenyegette sose veszély a vallásuk miatt, hanem még szabadon vagyonosodhattak is.)

Nem arról volt tehát szó, hogy csak az artikuláris helyeken túrték meg a protestantizmust, máshol mindenütt kiirtották, hanem csak arról, hogy csak az artikuláris helyeken voltak egyenrangúak a katolikusokkal. (Az igazság azonban az, hogy ezeken a helyeken még rangosabbak voltak a katolikusoknál, mert az artikuláris helyeken viszont a katolikusok voltak pap és templom nélkül.) Mindössze csak arról volt szó tehát, hogy a protestáns önértet csak ezeken a helyeken érvényesülhetett teljes szabadsággal. A gyakorlatban az volt a helyzet, hogy ezeken a helyeken egyenesen többnek tartották magukat a katolikusoknál még jogok tekintetében is és itt egyáltalán nem is túrték a katolikus vallási öntudatot.

Ismertettük már, hogy Sopron megye egyik artikuláris helyén, Vadosfán, egyenesen vérbe fojtották a katolikusok azon szerény kísérletét, hogy ebben a faluban ők is építsenek maguknak legalább egy kápolnácskát. Pedig ezt a katolikusok egy ottani katolikus nemes telkén építették, nemesi telken pedig – mint láttuk – a protestánsok is bármikor és bárhol építhettek templomot. A katolikus nyilvános istentiszteletet nem tűrő protestáns önértet ott, ahol ők voltak az urak, oly nagy volt, hogy a katolikus búcsújáró körmeneteknek véres szétverése egyenesen mindennapos volt protestáns falvakban vagy városokban s már hoztunk is fel rá példát nem egyet, s hozunk még fel rá ezután is.

Ez a nyilvános és magán vallásgyakorlat közti különbség elhanyagolása az első hiba, melyet történetírásunk az artikuláris helyekről szóló törvénnyel kapcsolatban elkövet. Ez az oka annak, hogy majdnem mindenki azt hiszi, hogy protestánsoknak hazánkban csak az artikuláris helyeken lehetett megmaradni, másutt pusztulniuk kellett.

A másik hibát azzal követik el, hogy nem mutatnak rá eléggé nyomatékosan arra, hogy *a nyilvános vallásgyakorlatnak csak az artikuláris helyekre szorítása nem az egész országra, még csak nem is az ország nagyobb részére, hanem csak néhány, inkább csak a Dunántúl és a Felvidék nyugati részébe eső, tehát nagy részben már úgyszólván katolikus, és ha nem, akkor is inkább lutheránus, mint kálvinista megyére szorítkozott.* Történetírásunk nemcsak arra nem mutat rá, hogy azokban a megyékben, melyekben csak egyes megszabott helyekre korlátozták a nyilvános protestáns vallásgyakorlatot, úgyszólván már e törvény meghozatalakor is kevés

volt a protestáns és az is inkább lutheránus (tehát idegen) volt, mint kálvinista, hanem még azt is elhallgatja vagy nem mondja meg elég világosan, hogy a rendelkezés nem az egész országra vonatkozott. Ezt csak az veszi észre, aki a dolgot már úgyis tudja, vagy pedig e tekintetben a szöveget külön megfigyeli. Világos, hogy ilyen szakavatottak alig vannak. Nálunk mindenki azt hiszi, hogy az egész országban artikuláris helyek voltak.

Említettem már, hogy ismertem középiskolai történelemtanárt, aki ráadásul még katolikus nevelésben is részesült, mert kiugrott paptanár volt, e tekintetben rosszakarat se volt benne s aki tanítványaiban mégis azzal keltette fel legerősebben a Habsburg-gyűlöletet, mert egyetemi hallgató korában annyira rosszul értette ezt az artikuláris helyekről szóló törvényt, hogy tanítványainak mindig azt magyarázta, hogy *Erdélyben* azért pusztult ki a magyarság s lett a vidék oláh jellegűvé, mert kálvinista, tehát magyar lelkészt (katolikusok Erdélyben akkor még csak a Székelyföldön voltak) minden megyében csak kettőt engedélyeztek s így a vallásos nép kénytelen volt a görögkeleti oláh templomba járni s így eloláhosodott. Szerinte ez a rendelkezés tisztán magyargyűlöletből, németesítés, illetőleg magyarirtás céljából történt.

Az illető történelemtanár tehát annak ellenére, hogy az egyetemi előadásokat még mint szerzetesnövendék hallgatta, még annyit se tudott, hogy Erdélyben soha nem is voltak artikuláris helyek. Hiszen Erdély egész 1848-ig külön országgyűléssel, külön törvényhozással bírt, s rá a Magyarországon hozott törvények nem vonatkoztak.

Pedig hát az artikuláris helyekről III. Károly alatt hozott törvény nemcsak Erdélyre nem vonatkozott, hanem még a szorosán vett Magyarországon se terjedt ki minden megyére. Például se Pest, se Borsod vármegyében nem volt sose a nyilvános protestáns vallásgyakorlat artikuláris helyekre szorítva, annál kevésbé Biharban vagy Szatmárban, sőt nem volt még Fejér vagy Baranya megyében sem, pedig ez utóbbiak a Dunántúlon vannak. Ennek a most említett történelemtanárnak a tanítványai azonban egész életükben azért fogják gyűlölni a Habsburgokat, mert Erdélyből kiirtották a magyarságot. Ezek fiai aztán ugyanezt hallják az apjuktól s így terjed tudatlanságon alapuló gyűlöletük nemzedékről nemzedékre.

De az artikuláris helyekről szóló törvény közel se volt olyan veszélyes a protestantizmusra, mint látszik, még olyan helyeken se, ahol valóban érvényben volt. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy a jelen esetben az „üldöző” jámbor, félénk katolikus volt, az „üldözött” pedig vakmerő, forradalmi hajlamú, vagyonos, főként pedig veszedelmesen nagyszájú. Ezért aztán a törvény inkább csak elméletben volt meg, mint gyakorlatban. A gyakorlatban az lett belőle, hogy a protestánsok az artikuláris helyeken nem túrték a katolikus nyilvános vallásgyakorlatot, a papot és a templomot, ellenben ők egyszerűen semmibe vették a törvényt és egész rendszeresen tartottak olyan falvakban is lelkészt, ahol tilos lett volna.

Ezt éppen Marczalitól tudjuk meg. Ő azonban ezeket az eseteket nem úgy közli, mint a törvény kijátszását vagy a vele való nyílt dacolást, hanem hogy a lelketlen főpapok az egész világ méltó felháborodásától kísérve minden jog és törvény ellenére nemcsak teljesen tönkre silányosították a színmagyarságot képviselő szegény ártatlan protestánsokat, akiknek nem volt más bűnük, mint csak az, hogy ők is élni szerettek volna, hanem ráadásul még a főpapok voltak tele panasszal amiatt, hogy a protestánsok kijátsszák a törvényt.

Ilyen értelemben közli Marczali azt a katolikus panaszt, hogy Mosócon lutheránus (tehát nem magyar) prédikátor van, noha nem artikuláris hely. Okolicsányi Pál (az ónodi gyűlésen megsebesített s utána agyonkínzott és kivégzett Okolicsányi Kristóf apja) oltalmazza ott ezt a prédikátort a törvény ellenére. Aztán hogy Nyitra megyében meg Újfalussy Pál is, Hellenbach is és Péchy is tart egy-egy lutheránus lelkészt (tehát megint csak nem magyarokról van szó) szintén nem artikuláris helyeken. Aztán Hont megyében is tart Szentiványi is, Ráday is, Palásthy is (ezek se magyar falvakban). Bars megyében Nemeskosztolányban Justh Judit teszi ugyanezt (szintén nem magyar faluban).

Marczali azonban nem azon botránkozik, hogy a protestánsok ennyire nyíltan és rendszeresen szegik meg a törvényt, hanem azon, hogy „a főpapok” ezt még szóvá is merik tenni.

Az is jellemző, hogy ezek a törvényszegő nemesek mind azok köréből kerültek ki, akik a Rákóczi-lázadás alatti hűtlenségükért csak az ímént kaptak bocsánatot.

Nálunk a szatmári béke után tehát csak olyan volt az elnyomás, hogy azok, akik pusztán kegyelemből kapták vissza nemcsak vagyonukat, hanem még életüket is, már rögtön utána is dacolni mertek újra a királlyal, országgyűléssel, törvénnyel.

Lévára is visszavitték már azt a prédikátort, akit onnan Eszterházy nádor elűzött (eddig ez az első, aki magyar lelkész volt). Korponára Bohuss Ferenc vitt be erőszakkal prédikátort (ez már megint idegen). A királyhoz intézett 1714. február 25-i felterjesztésében a primás panasolja, hogy a Rákóczi-felkelés idején az esztergomi főegyházmegyében, tehát ott, ahol a protestánsoknak az artikuláris helyekre korlátozásáról szóló törvény elméletileg érvényben volt, „mindenütt befészkelődtek a protestáns papok, úgyhogy miattuk a plébánosoknak nincs maradásuk”.

Ahová tehát befészkelődtek, ott már ők nem tűrik meg a katolikusok nyilvános vallásgyakorlatát. S mindez olyan megyékben, melyekben a törvény betűje és a protestáns propaganda panasza szerint tulajdonképpen a protestáns vallásgyakorlat tilos volt. Aki mindezt hihetetlennek tartja (mert hiszen katolikus kézben volt a hatalom, sőt a földesúr is főpap volt), azt csak arra figyelmeztetem, hogy a Ferenc József-i korban se túrték meg a gyárakban a vallásos munkásokat, hanem csak azokat, akik a materialista alapon álló szakszervezetek tagjai voltak, pedig akkor még bizonyára nem volt Magyarországon marxista kézben a hatalom. Kigúnyolták vagy legalábbis lekicsinyelték társaik még az iskolában is a jámbor, imádkozó diákokat s ez éppúgy szokás volt még a szerzetes gimnáziumokban is, mint az államiakban.

Tudom, hogy például a pozsonyi kir. kat. gimnáziumban még az osztályfőnök is kicsúfolta a kongreganistákat nyilvánosan az órán (itt a tanárok nem voltak papok). Látjuk tehát, hogy mindez nagyon is lehetséges, ha a hatalom keresztény, tehát türelmes, a tömegek pedig forradalmi szelleműek, tehát türelmetlenek, sőt nem is kell hozzá éppen forradalmi szellem (mert hiszen Ferenc József korában a gimnáziumi tanulók csak nem voltak forradalmi szelleműek?), csak emberi gyarlóság.

Ha nemesember papot tartott a maga házában és a maga szolgálatára, az nem volt törvénytelen. Az artikuláris helyek törvénye nem is rájuk vonatkozott, hanem jobbágyaikra. A protestáns földesúrtól tartott prédikátor azonban nem tarthatott a földesúr jobbágyai számára nyilvános istentiszteletet. Láttuk már, mennyire nem teheték meg ezt Erdélyben se protestáns jobbágyok részére a katolikus földesurak papjai, sőt a Bercsényiek egyik őse még földönfutóvá is vált emiatt.

Az artikuláris helyekről szóló törvényt még úgy is felfoghatjuk, mint a protestánsoknak adott kedvezményt. Mivel ez a törvény csak olyan nyugati megyékre vonatkozott, melyekben az ellenreformáció már győzött, a földesurak úgyszólván kivétel nélkül katolikusok voltak, tulajdonképpen tehát ezekben a megyékben az artikuláris helyek nélkül többnyire egyáltalán nem is lehetett volna protestáns lelkész vagy templom. Minden megyében két helyen azonban a katolikus földesurak ellenére is biztosította a törvény a protestáns nyilvános istentisztelet szabadságát.

Az nem lett volna törvénysértés, ha az előbb említett nemesek csak a maguk s családjuk számára tartottak volna lelkészt. A nemeseknek ehhez törvényes joguk volt, s láttuk már, hogy még kálvinista forrás is elismeri, hogy a Habsburgok kormányai a protestáns magyar nemesek ezen jogát mindig tiszteletben tartották. A visszaélés és a törvény kijátszása az volt, hogy ezek a prédikátorok nem az illető nemes családjával foglalkoztak, hanem a környékbeli jobbágysággal (még a környékbeli katolikus földesurak, sőt esetleg egyházi birtokok jobbágyságával) is, sőt odavitelüknek is ez volt a tulajdonképpeni célja. A törvény mégse járt el soha az illető nemesek ellen, hanem csak a tőlük behozott lelkészek ellen, s azok ellen se azon a címen, mert ott laktak (mert mindenki ott lakik, ahol akar), hanem csak azért, mert a jobbágyokban szították a lázadás, az ellenzékiség, a széthúzás szellemét és mert beavatkoz-

tak a katolikus plébánosok jogkörébe, sőt jövedelmét is károsították. De természetesen még ez is csak kivételesen és késedelmesen s csak az illető plébánosok vagy püspökök panaszára történt meg itt-ott és ímmel-ámmal.

A kurucok csillaga lehanyatlásával I. József 1710. november 10-i resolúciója érvénytelennek nyilvánította a kurucok alatt bevezetett vallási változásokat. Majd az I. József és III. Károly uralkodása közti interregnum idején Eleonóra császárné is elrendelte, hogy adják vissza azokat a templomokat, melyeket a kurucok katolikusoktól elvettek és protestánsoknak adtak (mert az ellenkező természetesen sose történt, noha Rákóczi is, Bercsényi is katolikus volt és Mályusz Elemér úgy is tesz, mintha semmi más nem történt volna, mint a legtisztább vallásszabadság megvalósítása).

Protestánsainknak azonban a szatmári fegyverletételük folytán bekövetkezett nagy politikai változás és az ezzel együttjáró megszegyenülésük ellenére se volt eszük ágában se, hogy a rendeletet végre is hajtsák s a kezükbe kerített katolikus templomokat és lelkészségeket visszaadják. III. Károlynak a protestánsok panaszaira adott válasza is (mert természetesen most is ők voltak tele sérelemmel azon elv alapján, támadj te, mert másképp téged támadnak meg) rosszallását fejezi ki, hogy a katolikusok a törvény ellenére sok helyütt folytatják „az átkozott utolsó mozgalmak alatt” megkezdett törvénytelen vallásgyakorlatot. Igen sok nem artikulás helyen és nemesi házakban is nyilvános istentiszteleteket tartanak, lelkészt, mestert, tanítót hoznak be (tehát nemcsak vissza nem csinálják, amit Rákóczi alatt törvénytelenül már megtettek, hanem III. Károly korának minden „protestánsüldözése” ellenére még tovább folytatják foglalásaikat, terjeszkedésüket.

De a kormány nemcsak a protestáns lelkészeket behozó nemesek ellen nem járt el soha, hanem még a tilosban halászgató lelkészeket is csak olyan vidékeken merték az esperesek „meginteni”, amely vidékek katolikusok voltak s így a protestáns lelkészek mögött nem állt tömeg. De az illető lelkészek itt se sokat adtak az effajta „intésekre”.

„Mínde – írja Marczali – oly megyékben történik, melyekben az 1681. évi XXVI. tc. két-két ún. artikulás helyre nézve enged csak szabad vallásgyakorlatot. Természetes, hogy azon megyékben, melyekre nézve ilyen megszorítást nem állított fel a törvény, még nagyobb a protestánsok szabadsága.”

Ezt ugyanaz a Marczali kénytelen írni, aki állandóan protestánsüldözésről beszél és a katolikusok törvénytiséteit emlegeti. A katolikus esperesek jelentései alapján ő maga is kénytelen megírni, hogy például Torna megyében, hol nem voltak artikulás helyek és ahol valójában a protestánsok parancsoltak, „büntetlenül maradtak az eretnekek bűnei”. Pedig itt valóban túlkapásokról, törvénytelenégekről volt szó, olyan bűnökről, melyek még Marczali szerint is túlkapásokat, a katolikusok vallásszabadságának megsértéseit jelentették.

Itt az esperesek nemcsak meginteni nem merik a szabadon garázdálkodó prédikátorokat, hanem egyáltalán nincsenek is katolikus esperesek, akik meginthetnék őket. Ami katolikus egyházi intézmény itt volt, azt a kuruc korban elfoglalták a protestánsok s fityülvé akár az Eleonóra, akár a József, akár a Károly kiadta rendeletekre, nemcsak vissza nem adják őket, hanem gúny tárgyává tesznek s csírájában fojtanak el minden katolikus életnyilvánulást, ha ugyan mer ilyesmi egyáltalán jelentkezni. Ha mégis jelentkezik, a protestánsok részéről való meggyalázása és erőszakos elfojtása „büntetlen marad”.

„A katolikus papság ott nem számíthat a világi karra”, tudniillik azokra a megyei hatóságokra, melyeknek a törvényt végre kellene hajtaniuk. Egész kiterjedt vidékeken tisztán protestánsok tartották kezükben a megyei hivatalokat. Katolikusokat nem is tűrtek meg maguk között. A megyei hivatalok elfoglalásakor itt nem is kellett soha az esküt Szűz Máriára és a szentekre is letenni. Itt ezt még csak meg se merték kísérelni soha, pedig hát a törvény bizonyára az ország minden vidékére vonatkozott s Marczali-Szilágyiék éppen azért csapnak vele olyan nagy hűhót, mert vonatkozott.

„Gömörben – folytatja Marczali – valóban nyomorú a katolikus papok állapota, annyira elnyomják, üldözik őket a lutheránusok. Asszisztenciát (karhatalmi segítséget) ott se kapnak. Oly nagy a gyűlölet ellenük, hogy nemcsak azt tagadják meg tőlük, ami nekik jár, hanem még saját pénzüikön sem élhetnek meg.” (Azt érti rajta, hogy a protestánsok gyűlölete és fanatikus összefogása miatt még pénzért se kapnak élelmiszert. Így aztán nem csoda, hogy Gömör megyében még jelenleg is abszolút többségben van a protestantizmus.)

Mindezt még Marczali is kénytelen volt észrevenni, de azért mégis csak katolikus részről állapít meg rosszakaratot, protestáns részről mindent jóakarattal magyaráz. Azt írja, hogy a katolikus pártnak az volt „a folytonos törekvése, hogy alattomos pártütőknek vagy nyílt lázadóknak mutassa be a protestánsokat.” (Tehát a katolikusoknak valósággal kenyerük volt a rágalmazás és a becsületsértés.)

„Hogy csak a legfontosabb esetet említsük: az egri püspök mindjárt a Péro lázadása kitörésénél kifejezi azt a gyanúját, hogy a Tisza-melléki kálvinista nép és különösen „Borbély uram, ki a tájékon az kálvinisták között nagy becsülésben vagon” egyetért a pártütő rácsággal. Minő szerencse, ha így egy csapással lehet az udvart meggyőzni a protestánsok és az óhitűek veszedelmes voltáról!”

Ezt a gyanúsítást tehát Marczali a katolikusok rosszmájúságából eredezteti és rágalomnak minősíti. Aztán mindössze 30 lappal később, mikor ezt a Péro-lázadást tárgyalja, ő maga mondja szóról szóra ugyanazt, amit az egri püspök már előre megmondott. (De az egri püspök természetesen nem azért mondta azt, amit oly helyesen és az igazságnak megfelelően mondott, mert tárgyilagos volt és igen jól ismerte a viszonyokat, hanem csak rosszmájúságból, elfogultságból, gyűlöletből s mert már vérében volt a kálvinisták becsületének sértegetése.)

Pedig hát hamarosan maga Marczali is megállapítja, hogy „a vallásos fanatizmusnak (s ezen természetesen most még ő is a protestáns és görögkeleti vallásos fanatizmust érti) sikerült megegyeztetni a Rákóczi-kor két halálos ellenségét: a kálvinista magyart és az ortodox rácot” (Szilágyi, VIII., 178. o.). Ő maga mondja ugyanitt, hogy a lázadást nem a rácok, hanem a kálvinisták kezdték (az igazság tehát még rosszabb volt, mint amit az egri püspök megállapított), sőt még azt is mondja, hogy a kálvinisták még azt is kijelentették, hogy „Borbély Balázs fiát teszik meg vezérüknek, akár akar, akár nem”. (Tehát még a Borbélyokat illetően is igaza volt az egri püspöknek.) Most aztán már csak arra vagyunk kíváncsiak, hogy ha még Marczali szerint is úgy állt a dolog, ahogyan az egri püspök előre megmondta, akkor miért vádolja mégis a katolikusokat és az egri püspököt ellenszenvvel és rosszakarattal azért, mert ő is megállapította ugyanazt, mint amit Marczali megállapít?

„Ez az árulkodás – folytatja – néha egész nevetséges szint ölt. Midőn a pestis Erdélyben terjedni kezd, 1718 elején, a szepesi kamara ezeket írja a magyar kamarának: ”Mivel a predestinációban ostobául bizakodó kálvinisták nem törődnek az elővigyázattal, a természet nyújtotta eszközöket pedig megvetik, az Erdéllyel határos megyékben erőszakkal kell őket kényszeríteni, mert azokon a részeken igen sokan vannak az ilyen gondolkodású emberek.” „Még a közös istencsapása is – kesereg Marczali – csak eszköz a vallásos gyűlölet szítására.”

A Szilágyi-történelem munkatársának tehát az még csak eszébe se jut, hogy a szepesi kamarának esetleg igaza is lehet. Szerinte ami a protestánsok ellen szól, az csak rosszindulat, gyűlölet és rágalom következménye lehet. Ami ellenben katolikusok, főként pedig a főpapok ellen szól, azt mindig készpénznek és színgazságnak kell venni. Tőlük – úgy látszik – csak rossz jöhet.

A szepesi kamarának ez az imént idézett megjegyzése kétségtelenül okos, felvilágosult és haladó gondolkodásra vall; csak egy igen nagy szépséghibája van, az, hogy nem átlag a vallás, vagy a babona, vagy az elmaradottság, vagy nemtörődomség ellen irányul, hanem csak a kálvinizmus ellen. Így aztán csak természetes, hogy az egészből csak egyszerű „árulkodás” lett, mely egyenesen „nevetséges szint ölt”.

Pedig hát a szepesi kamarának bizonyára meg volt rá a kellő oka, hogy ezt írta, s mivel akkor még a vallás sokkal nagyobb szerepet játszott az emberek életében s akkor még a kálvinisták se voltak közel se olyan műveltek, mint már jelenleg (Erdélyben s a Tiszántúlon még most se nagyon műveltek, sőt a kálvinisták műveltségben országos átlagban is épp annyira elmaradnak a lutheránusok mögött, mint amennyire a katolikusok a kálvinisták mögött), el is hihetjük, hogy akkor még a kálvinista predesztináció valóban effajta nemtörődömségben is megnyilvánult.

Hogy a magyar protestánsok minden szíre-szóra azonnal a külföldi protestáns hatalmakhoz fordultak felekezeti sérelmeik orvoslására, azt még Marczali is elítéli. De mint (zsidó lé-tére is) a protestánsok majomszerető apja, mindjárt meg is említi s természetesen el is hiszi azt a mentségüket, hogy ők nem kérték e külföldi hatalmak közbelépését, hanem azok mindig önként, a maguk kezdeményezésére emeltek szót érdekükben a bécsi udvarnál. Igazi együgyűség kell ahhoz, hogy ezt a mentséget valaki el is higgye. A magyar nemzet legtekin-télyesebb történelmi művének pedig nem szabad együgyűnek lennie.

Micsoda elítélés, micsoda felháborodás, micsoda megvetés és átok kísérné a magyar tör-ténetírás részéről a magyar katolicizmust, ha az fordult volna például Erdélyben a protestáns kormányzat ellen állandóan mondjuk spanyol pártfogáshoz! Senki se tudná lemosni róla a hazaárulás vádját s természetesen erre nem is törekedne nálunk senki. Egész bizonyosak le-hetünk benne, hogy akkor azt mondaná a Szilágyi-történelem, hogy nagyon sajnálja a dolgot, de történetírói kötelessége nem engedi, hogy kibújjon az igazság szolgálatának kötelessége alól s így bármennyire sajnálja, mégis köteles megállapítani, hogy ez az erdélyi katolikusok részéről valóságos hazaárulás volt.

Marczali is megállapítja, hogy „nem is lehet rossz néven venni a császártól és tanácsosai-tól, hogy e pontban féltékenyen megőrizték az állam szuverenitását, melyet mi se ás alá annyira, mint ha idegen hatalmakban látja védőit a polgárok egy része”. Azonban más részről ugyanez a Marczali azt is megállapítja, hogy „a porosz és az angol királyok, a hollandus ren-dek és a svájci kantonok inkább saját lelkiismeretük megnyugtatóására tettek lépéseket”.

Ezt Marczali azokról a porosz és angol protestáns királyokról és holland meg svájci pro-tesztáns rendekről írja, akiknek „lelkiismeretét” (a kis ártatlanok!) ugyanakkor egyáltalán nem bántotta az angol, porosz, holland és svájci katolikus alattvalóknak a magyar protestánsoké-nál hasonlíthatatlanabbul nagyobb elnyomása. Hogy az ő érdekükben a Habsburgok, akiknek pedig ez ugyancsak bánthatta és bántotta is a lelkiismeretét, mégis alig tettek lépéseket, azért volt, mert onnan csakugyan alig folyamodtak oltalomért hozzájuk s így valóban az volt a lát-szat, hogy ott nincs is elnyomás.

Onnan részint azért nem hallatszottak panaszok, mert a katolikusok – sajnos – nem arról ismerhetők meg, hogy protestálnak, azaz tiltakoznak, zajt csapnak, magyarul: propaganda-hadjáratot kezdenek. Részint, mert az ő üldözőik nem is olyanok, hogy a tiltakozást eltűrnék. Az ő üldözőik erkölcsileg gátlástalanok voltak s nem kukoricáztak akkor, mikor „hazaárulás” megtorlásáról volt szó. Vajon miért volt Spanyolországban Franco állítólagos nagy terrorja ellenére és diktátorsága alatt is újra meg újra sztrájk, s miért nem volt se a kommunista Oro-szországban, se a „népi demokratikus államokban” soha?

III. Károly korában a protestáns államok büszkén hivatkozhattak arra, hogy az ő orszá-gukban nincsenek is katolikusok, tehát nem is nyomhatják el őket. Ha lennének katolikus alattvalóik is, azok náluk teljes szabadságot élveznének. Angliában és Hollandiában pedig, ahol voltak katolikusok és üldözték is őket, a protestánsok kikérték maguknak, hogy az ő bel-ügyeikbe bárki beleavatkozzék.

Korunkban is a kapitalista államok munkássága állandóan sztrájkolt, védekezett a „ki-zsákmányolás” ellen. Kommunista pártjuk állandóan várta és kérte a bolsevizmus segítségét, az orosz sajtó pedig állandóan segítette, biztatta őket, hogy ne nyugodjanak bele keserves sorsukba. Ellenben a kommunista államok munkássága, melyet náluk sokkal jobban kizsák-

mányoltak, ugyanakkor sose sztrájkolt, s olyan csöndben volt, sőt annyira dicsekedett nagy jólétével, mintha az államkapitalizmus részéről csak gondoskodásról, csak jóakaratról tudott volna. Így voltak a katolikusok is III. Károly korának protestáns államaiban.

Marczali és a Szilágyi-történelem, amely ilyen vérlázítóan érvel és ilyen perfidül ír, s amely ezért fél évszázadon át a magyar katolicizmustól semmi tiltakozást, semmi rendreutasítást nem kapott, sőt még csak vitát sem, nagyon jól tudta, hogy az az angol király, aki a magyar protestánsok pártfogásával csak „a lelkiismeretét akarta megnyugtadni”, hogyan bánt a maga országában a katolikusokkal. Nemcsak tudta ezt (ami egyébként természetes), hanem eszébe is jutott akkor is, mikor a magyar protestánsoknak ennél sokkal kisebb elnyomását annyira elítélte. A magyar katolikus főpapságról és a Habsburgokról mondott lesújtó ítéletét azonban ennek ellenére se másítja meg. Így intézi el a dolgot:

„Ez a törvény (az angol Testact), mely 1829-ig (!) kizárta a katolikusokat nemcsak a hivatalokból, hanem a parlamentből is (!). De ott tudatos és hatalmas alkotmányos küzdelemnek volt az eredménye, mely nemcsak a katolikusok, hanem a hozzájuk hajló, korlátlan uralomra törekvő Stuartok ellen irányult. Ott a közszabadságnak volt egyik leghatalmasabb bástyája, nálunk, ha keresztülviszik, az elnyomásnak, az idegen uralomnak egyengeti útját.” (Szilágyi, VIII., 128. o.)

Tehát a Testact és általában a katolikusoknak a protestánsoktól Angliában való elnyomása a Szilágyi-történelem szerint is sokkal, de sokkal nagyobb mérvű volt, mint a magyar protestánsoknak a magyar barokk kor alatti elnyomása. A mi protestánselnyomásunk csak kísérlet volt s komoly valóság sose lett belőle. Mi ma már egyenesen oda jutottunk, hogy ma már a katolikus Magyarországon nemcsak a protestánsoktól nem követelik, hogy ők is esküdjenek Szűz Máriára és a szentekre is, hanem maguk a katolikusok is már régen egyedül csak Istenre, tehát protestáns módra esküsznek, mikor az állam előtt vagy az állam számára esküsznek. Feszületre sincs ilyenkor szükségük. Ugyancsak kis katolikus öntudat jele, ha arra gondolunk, mit csináltak a protestánsok, milyen mezőrevonulásokat és zsolttárelnékléseket csaptak ők, mikor arról volt szó, hogy katolikus módra esküdjenek. Mekkora katolikusgyűlölet volt ott és mennyire nincsen protestánsgyűlölet itt.

Angliában azonban nemcsak azt követelték meg, hogy a katolikus is protestáns módra esküdjék, hanem még azt is, hogy átkot is mondjon a katolikus bálványimádásra. Aztán Angliában erre nemcsak kísérlet történt, mint nálunk a protestánsoknak katolikus módra való esküre kényszerítésére, hanem a legkomolyabb és legvégzetesebb valóság lett belőle. Annyira, hogy miatta az akkor még fele részben katolikus Angliában a mai csak 5-6% katolikust számláló Anglia lett.

Aztán az angol Testact nemcsak a hivatalokból, hanem még az országgyűlésből is teljesen kizárta a katolikusokat, mégpedig az alsó- és felsőházból egyaránt, míg nálunk a protestánsoknak az országgyűlésből való kizárásáról soha szó se volt. Végül a Testact az annyira műveltnek és haladottnak tartott Angliában egész 1829-ig, tehát még a XIX. században is még érvényben volt, míg nálunk – mint láttuk – a szentekre való esküt a protestánsoknak lényegében véve már akkor elengedték, mikor behozták, tehát tulajdonképpen be se hozták. Aztán nálunk már II. József teljesen szabaddá, az 1790. évi országgyűlés pedig a katolikusokkal egyenesen egyenjogúakká tette a protestánsokat.

Azonban a Szilágyi-történelem magyar nyelven, tehát a kétharmadában katolikus Magyarország számára – a katolikusok részéről minden ellentmondás nélkül – megállapítja, hogy a Testact, tehát az angol katolikusok páriasorsba taszítása teljesen helyes, jó és alkotmányos dolog volt és közszabadságokkal egyáltalán nem ellenkezett. Ellenben a magyar protestánsoknak III. Károly és Mária Terézia alatti ennél aránytalanul kisebb háttérbe szorítása alkotmány-, nemzet-, kultúra- és haladásellenes, igazságtalan volt és így elítélendő, sőt vérlázító. S vajon mire alapítja a Szilágyi ezt a kettő közti ennyire éles különbségtevést?

Először, mert Angliában a katolikusok elnyomása, sőt állampolgári jogoktól való teljes megfosztása „tudatos és hatalmas alkotmányos küzdelemnek volt az eredménye”, míg nálunk a protestánselnyomás nem. Eszerint tehát nálunk is először tudatosnak, másodsorban „hatalmasnak” és harmadszor „alkotmányosnak” kellett volna lenni ennek a protestantizmus elleni küzdelemnek s akkor nálunk is erkölcsös, helyes, megengedett, sőt dicséretes lett volna. Mivel azonban nálunk ez a három fontos kellék mindegyike hiányzott, ezért szégyenfoltja lett történelmünknek, míg az angol történelemnek büszkesége.

Pedig hát meg kell állapítanunk, hogy legalábbis a harmadik kellék, a legfontosabb, az alkotmányosság kelléke nálunk is megvolt. Hiszen láttuk, hogy még Marczali szerint is elsősorban nem a király akarta a protestánsokat is katolikus esküformára kényszeríteni, hanem az országgyűlési többség, tehát a nemzet törvényes és alkotmányos képviselője éppen az ilyen határozatot hívjuk alkotmányosnak. Láttuk, hogy a dolgot az országgyűlés vetette fel, nem a király; az országgyűlés ítélte el az ellenszegülő protestánsokat és éppen a király volt az, aki az országgyűlés határozatát meghiúsította és legalábbis a dolog lényegét illetően a protestánsokat a katolikus módra való esküvés alól felmentette. El kell ismernünk tehát, hogy a legfontosabb kellék, az alkotmányosság, a magyar katolicizmus protestánsellenes küzdelmében is megvolt.

Az alkotmányosság kelléke nálunk legfeljebb annyiban nincs meg, hogy a katolikus országgyűlés, bár nem szívesen, hanem morogva, de mégis elállt határozatától és alávetette magát a király azon döntésének, melyet a protestánsok javára hozott. Láttuk azonban, hogy a Szilágyi-történelem nem emiatt ítéli el az országgyűlést (országgyűlés helyett álnokul egyébként is főpapságot mond), hanem éppen azért, mert ilyen lehetetlen, az alkotmánnyal, a vallásszabadsággal, a kultúrával és a haladással oly ellenkező dolgot (mely azonban Angliában, hol a katolikusok ellen irányul, egyenesen „a közszabadságnak volt egyik hatalmas bástyája”) mondott ki és akart minden áron kieroszakolni.

Marczali nem a királyt ítéli el, amiért szembeszegült az országgyűlés határozatával, mely protestánsellenes volt, hanem az országgyűlést, akarom mondani, a főpapságot. Pedig ha csak a főpapok, nem pedig az országgyűlés akarta volna a protestánsoktól is a katolikus esküt, akkor nem lehetett volna belőle soha törvény. Hiszen a főpapság a három országgyűlési „rend” közül csak az egyik volt, tehát kisebbség, mely nem tudta volna akaratát a másik két rendre ráerőszakolni. De azért természetesen a királyt is elítéli, mert ő azért még így is katolikusabb volt, mint szerinte szabad lett volna.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy ez a magyar katolikus–protestáns küzdelem éppoly alkotmányos volt, mint ugyanakkor az angol katolikus-elnyomás. Mint ugyanis Angliában a Testactot, ezt a szentekre való magyar esküvést is a nemzet rendelte el, nem pedig a király. Igaz, hogy a végén a nemzet képviselője engedett a királynak, ez azonban már a protestánsok javára történt. A katolikus kívánság volt tehát alkotmányos és a protestáns ellenállás, sőt a végén győzelem, volt alkotmányellenes.

A másik két kifogás, hogy a magyar katolikusok küzdelme a protestánsok ellen nem volt olyan „tudatos”, sem olyan „hatalmas”, mint az angol protestánsoké katolikus honfitársaik ellen, igazán furcsa kifogás Marczali részéről. Hiszen egy küzdelemnek nyilvánvalóan csak akkor érdeme a tudatosság és az erőteljesség, ha ez a küzdelem jó. Ha valaki rosszért küzd – márpedig a protestánsok elnyomása csak az?! –, akkor csak örvendetes és dicséretes, ha ez az erkölcsileg kifogásolható küzdelem nem elég erőteljes, sőt egyenesen félénk. Ez ugyanis annak a jele, hogy a rosszért küzdő fél még nem vált egészen banditává, még vannak bizonyos erkölcsi gátlásai, még fékezi a lelkiismeret szava.

Ha pedig ez a küzdelem nemcsak nem hatalmas, hanem még nem is tudatos, az még jobb jel, mert azt mutatja, hogy az illetők téves lelkiismerettel teszik a rosszat, s tulajdonképpen csak azért teszik, mert nincsenek tudatában tettük bűnös voltának. Ha tehát a vallási elnyomás bűnös, rossz dolog, akkor meg kell állapítanunk, hogy az angolok ezt a rosszat gátlásta-

lanul, teljesen bandita módra követték el (ezért aztán teljes fokban sikerült is nekik), míg a magyar katolikusok és a Habsburgok szemérmesen, félénk szégyenlőséggel próbálkoztak vele s ezért nekik nem is sikerült. S ráadásul őket mégis gyalázzák még a kísérletért is, míg az angolokat ugyanazok dicsérik meg érte, akik minket gyaláznak miatta.

Marczali tehát az angol katolikusirtó Testactot alkotmányosnak nevezi, a mi katolikus öntudatból fakadó intézkedéseinket azonban – hiába rendelte el őket törvényes és szabad országgyűlés – alkotmányelleneseknek. Még érdekesebb, hogy szerinte az angol Testact, ugyanazon kor magyar katolikusainak protestánsellenes törekvéseivel szemben azért dicsérendő, mert az sokkal gonoszabb és gátlástalanabb volt, mint ez, s mert ez csak üldözni akart, de nem volt se tudatos üldöző, se hatalmas üldöző, s így valójában alig üldözött, míg az nemcsak beszélt, hanem tett is; nemcsak próbálkozott, hanem cselekedett is, és amit elhatározott, azt végre is hajtotta gátlásmentesen.

Az angolok tehát szerinte azért cselekedtek jól, mert a rosszat meg is tették százszázalékosan (tehát a banditamorál tetszik nekik), míg a magyar katolikusok, főpapok és Habsburgok azért gyűlöletesek előtte, mert ezek csak szerették volna üldözni a protestánsokat, de azért mégse üldözték, mert nem merték. Határozatlanok, félénkek és gyávák voltak. Érdemes ezt megjegyeznie mindenkinek, aki a történelemből tanulni akar. Meg kell azonban állapítanunk, hogy ez a magyar eljárás lehetett rossz politika, lehetett ostobaság, lehetett gyávaság is, de – legalábbis Marczali és Szilágyi szerint – semmiképpen se lehet bűn vagy hitványság. Legalábbis az angol protestánsokhoz hasonlítva semmiképpen se.

De ezzel még nincs vége Marczali hajmeresztő érvelésének. Szerinte ez az angol katolikusüldözés – a mi protestánsüldözésünkkel ellentétben – még azért is jó és helyes volt, mert az „nemcsak a katolikusok, hanem a hozzájuk hajló, korlátlan uralomra törekvő Stuartok ellen is irányult”. Lehet, hogy az angol parlament azért is volt II. Károly ellen, mert önkényuralomra tört, de az is kétségtelen, hogy legalább ennyire ellene volt azért is, mert a katolikusokhoz húzott. Amennyiben azonban az angol parlament katolikus rokonszenve miatt volt ellensége az angol királynak, jogtalanul és alkotmányellenesen járt el, mert kétségtelen, hogy a királynak joga volt a katolikus valláshoz húznia. Ha másért nem, azért, mert ez az ő magánügye volt. Ha azért, mert ez a legegyszerűbb emberi jog volt, nálunk még a legutolsó jobbágy vallásszabadságának korlátozását is vérlázító bünténynek minősítik Marczaliék, Szilágyiék s velük az egész magyar közvélemény, hogyan dicsérhetik akkor ugyanők az angol parlament részéről azt, hogy az még a saját királyától se volt hajlandó eltérni, hogy olyan valláshoz húzzon, amilyenhez akar, azaz amelyet helyesnek vagy igaznak tart? Sajátságos, hogy a magyar történetírás az angol parlament ezen eljárásában nem talál semmi elítélendőt, sőt határozott rokonszenvvel kíséri.

Aztán az is egészen kétségtelen, hogy ha a Testact a királynak szóló fricska akart is lenni a parlament részéről katolikus rokonszenvéért, elsősorban mégis nem a király, hanem a katolikusok ellen irányult. Nem a királyt sújtotta, hanem a katolikusokat, vagyis az angol állampolgárok egy részét, mégpedig akkor még tekintélyes részét. Lehet-e tehát helyeselni egy olyan törvényt, mely a nemzet egy részére vérlázítóan sérelmes, sőt ezt a részt még a legelemibb polgári jogoktól is megfosztja csak azért, mert olyan vallást követ, mely a parlament többségének nem tetszik, és mert ez a vallás mellest annak a királynak is tetszik, akinek önkényuralmi hajlamai vannak, s így szükség van megfegyelmezésére? Hiszen éppen ebben a tekintetben (a király vallásszabadsága tekintetében) ez a fegyelmezés jogtalan, sérelmes, igazságtalan, haladásellenes, sőt a protestáns elvekkkel ellenkező is volt?

Még ha el is ismerjük, hogy a parlamentnek joga volt a királyt megfegyelmezni alkotmányos tekintetben, akkor se ismerhetjük el, hogy ugyanehhez joga volt vallási tekintetben is. A parlamenti többségnek semmiképpen se volt joga ahhoz, hogy a maga vallási meggyőződését a királyra is rákényszerítse. Ebben a tekintetben tehát mindenképpen a parlament volt a zsarnok, nem pedig a király. De hát akkor joga volt-e ugyanezt a királyt zsarnokságra való hajla-

mossága miatt gyűlölni? Nem azt kellett volna-e gondolnia, hogy ő tizenkilenc, mi pedig egy híján húsz vagyunk, tehát körülbelül egyforma jók, illetőleg rosszak vagyunk?

Sőt, ha azt kell látnunk, hogy egy nemzet parlamentje ennyire igazságtalanul, elfogultan, a vallásszabadságot lábbal tiporva és másokat még emberi jogaitól is megfosztva gyakorolja „jogait” (ehhez ugyanis nem volt joga) s abban a meggyőződésben van, hogy neki még királya vallásszabadságát is joga van korlátozni és királyának is előírhatja, milyen módon kell keresnie lelke üdvösségét, nem kell-e bizonyos fokban még a király önkényuralmi törekvéseit is megokoltaknak tartanunk? Ha a nemzet zsarnok módra viselkedik királyával szemben, ha vele szemben túlkapasokat követ el, akkor az a király, aki mindig szigorúan ragaszkodik az alkotmányossághoz, nincs-e méltatlan, igazságtalan helyzetben? A törvény megtartását csak olyan nemzet, olyan parlament követelheti meg a királytól, amely ugyanezeket a törvényeket maga is megtartja.

Egy királyt akkor mondunk önkényesnek, ha szembeszegül a nemzet már törvénnyé vált akaratával, azaz az alkotmánnyal. Ha azonban a parlament kerül szembe az alkotmánnyal, a törvénnyel, sőt egyenesen a legelemibb emberi jogokkal, például a vallásszabadság jogával, s ezt a jogot nemcsak a nemzet egy részétől, hanem még magától a királytól is megtagadja, akkor önkényuralmat gyakorol-e ez a király, aki ezzel a parlamenttel szembeszáll?

Ilyenkor a király áll az igazság és a becsület, tehát a törvény oldalán, nem pedig a parlament vagy az a nemzet, melyet a parlament képvisel.

Marczali s vele a Szilágyi-történelem okoskodásából tehát végeredményben az tűnik ki, hogy ha egy király katolikuspárti, akkor minden meg van ellene engedve, sőt ilyenkor minden, amit a nemzet a király ellen tesz, hősiés és dicső dolog. Ezért volt szabad az angoloknak királyuk katolikus rokonszenve miatt minden angol katolikust megfosztani a vallásszabadság emberi jogától, sőt minden állampolgári jogtól is.

Nálunk Bocskai szabadságharca is azért volt annyira dicső, mert azért tört ki, mert Rudolf az országgyűlés hozta törvényhez önkényesen hozzátett valamit a katolikus vallás javára. Ellenben ha valamely király a katolikusok ellen vagy a protestánsok javára tesz valamit önkényesen, mikor például III. Károly a magyar országgyűlés határozata ellenére engedi el a magyar protestánsoknak azt, hogy Szűz Máriára és a szentekre esküdjenek, sőt megsemmisíti – szintén önkényesen – még az országgyűlés tagjaiból alakított törvényszék ítéletét is, noha az ilyen törvényszék ítélete a magyar alkotmány szerint megfellebbezhetetlen és a magyar alkotmány legsarkalatosabb pontja éppen az, hogy a magyar nemességnek az ilyen törvényszék a legilletékesebb ítélőszéke, az már helyes dolog.

III. Károly ezzel legalább akkora sérelmet követett el a magyar alkotmány ellen, mint Rudolf, mikor Bocskai idejében az országgyűlés határozataihoz önkényesen hozzáírt egy záradékot a katolicizmus javára. (Pedig láttuk, hogy ez nem is volt akkora önkény, mint látszik, s annak idején ezt bőven ki is fejtettük.) Mégis az, amit Rudolf csinált, szerintünk oly nagy alkotmányértés volt, hogy megérdemelt egy fegyveres felkelést és megkoronázott királyunkkal szemben a törökkel való szövetkezést; amit azonban III. Károly csinált, az egyenesen dicséretes volt. A dicséretet csak azért nem kapja meg a magyar történetírástól és a közvéleménytől, mert ő az országgyűlés határozatát, azaz a magyar alkotmányt nem nyíltan és határozottan, hanem csak csúrvé-csavarva, titokban és kicsinyes ügyvédi fogások alkalmazásával, leplezve sértette meg. Ő – úgy látszik – csak akkor lett volna a katolikusüldöző angolokhoz hasonlóan nagy, ha még önkényesebb lett volna, mint amilyen volt s ezt a „gyűlölködő”, „maradi”, „fanatikus” és „középkorba illő” országgyűlést egyszerűen szétverte volna. Hiszen az angolok még ennél is többet tettek; ők később még ki is végeztették azt a királyukat, akinek ők a vallásszabadságát elvették.

A koronát azonban azzal teszi rá érvelésére legtekintélyesebb magyar történelmünk, hogy megállapítja, hogy a jelzett okok miatt Angliában a Testact, azaz az angol katolikusoknak az állampolgári jogokból való teljes kizárása „a közszabadságnak (!) volt egyik leghatal-

masabb bástyája”, „nálunk ellenben, ha keresztülviszik (a protestánsok katolikus esküre kényszerítését), az elnyomásnak, az idegen hatalomnak egyengeti útját”. (Szilágyi, VIII., 128. o.)

Hogyhogy „idegen hatalomnak”? Hiszen a magyar országgyűlés akarta háttérbe szorítani a protestantizmust, az írta elő a katolikus módra való esküt, s mi volt teljesen magyar hatalom, ha még a magyar nemzet képviselője, az országgyűlés sem? Ellenben az országgyűlés e törekvését *Bécsben* akadályozták meg, Bécs mentette fel a magyar protestánsokat a katolikus módra való esküvés alól, tehát az a hatalom, melyet a mi történetírásunk és közvéleményünk „idegennek” szokott nevezni s melyre vonatkozóan mindig fő elve volt, hogy érvényesülését nálunk nem szabad megengedni. Ha pedig egyenesen az országgyűlés határozatával szemben akar érvényesülni, azt még fegyverrel is meg kell akadályozni. Ilyen könnyen kormányozhatók a mi elveink és ilyen könnyen idomítható a mi hazafiságunk!

Kacagnunk kell Marczali érvelésére, vagy pedig a székről kell lefordulunk tőle. Ennél nagyobb bódületet (vagy komikumot, ha úgy jobban tetszik) még aligha írt le egyetemi tanár vagy tudományos könyv. Ilyen logika még egy elemi iskolás gyerektől is sok lenne. Angliában eszerint a „közsabadságot” védték meg akkor, mikor az ország egy részét, a katolikusokat (akiknek szabadsága bizonyára szintén beletartozott a közsabadságba) megfosztották minden szabadságuktól.

Még akkor is ellenkezett volna ez a közsabadság fogalmával, ha az angol katolikusok a Testact törvénybeiktatása idején is csak azt a hat százalékot tették volna ki, amelyet most – mikor már az Ír Szabadállam is kivált belőle – tesznek ki. Mert az, ami közsabadság, az bizonyára nem a hat, hanem még az egy százalékra is vonatkozik. Mikor azonban a Testactot törvénybe iktatták (1673-ban), a katolikusok Anglia lakosságának még mindig egy negyed-részét tették (Belloc: Richelieu). Hogy ez időben még nagy erőt jelentettek Angliában a katolikusok, abból is következtethetjük, mert ha nem jelentettek volna azt, akkor nem lett volna érdemes miattuk az angol alkotmányon és az angol becsületen ezt a nagy szégyenfoltot ejteni.

De a katolikus polgár – Marczali és a Szilágyi-történelem szerint – úgy látszik, nem tartozik bele a közbe. Ha őt kizárják onnan, a köz semmit se csorbul meg, mint ahogyan nem csorbul meg a szervezet se, ha a rákos részt kivágjuk belőle. (Marczali érvelését ugyanis másképp nem lehet megmagyarázni, mint csak akkor, ha a dolgot így értjük.) Mivel pedig Marczali azt is egész világosan megírja, hogy a katolikusok jogfosztása a közsabadságnak egyenesen „egyik leghatalmasabb oszlopa”, a dolgot nem is érthetjük másként, mint csak ezzel a rákos daganattal való összehasonlítással. Hiszen azt kell látnunk, hogy ez az eltávolító operáció egyenesen üdvös, felszabadító jelleggel és hatással jár a kioperálás után egészségesen megmaradt közre.

Marczali érvelése azt jelenti, hogy aki katolikus, az nemcsak vezetőnek nem való, hanem még közkatonának se. Sőt mivel a köz (a közsabadság) éppen a katolikusok kizárásával lesz csak igazán erős, sőt hatalmas bástya, a katolikus polgár nem is csak semmi, hanem ennél még rosszabb; fekély a nemzet testében, melynek eltávolítása, vagy legalábbis az emberi jogokból való kizárása teszi csak igazán hatalmas bástyává azt a közt. Igaz, hogy a Szilágyi ezt nem a magyar, hanem csak az angol katolikusokról írja, de hát milyen címen vigasztalhatja magát egy magyar katolikus, hogy ez csak Angliában van vagy volt így, hazánkban ellenben nem? Milyen címen mondhatnánk a magyar katolikusot kevésbé ártalmasnak a magyar közre, mint az angol katolikus az angol közre?

Álljon elő, aki ki tudja mutatni, hogy Szilágyi magyar történelmének állításából nem az következik, amit mi most kihoztunk belőle. Pedig hát Szilágyi a magyar történetírás koszorús alakja, akire – mint láttuk már – Pompéry, a katolikus pap történetíró is úgy néz föl, mint a tudomány, a tárgyilagosság, igazságosság, hazaszeretet és becsület megtestesülésére. De Marczali is egyetemi tanár volt, aki a középiskolai történelemtanárok ezreit, egy egész nemzetdekét nevelte fel, tehát azok irányítója és nevelője volt, akik a magyar értelmiséget magyar történelemre tanították. Amit itt Marczali megállapít, az nem is csak az ő egyéni tekintélyén

alapszik, mert a legtekintélyesebb történelmi műben jelent meg, melyet Szilágyi Sándor, a szerkesztő is átnézett és jóváhagyott. Sőt az egész nagy műhöz – Uram bocsá! – éppen Magyarország hercegrímása, Vaszary Kolos, aki maga is történetíró volt, írt előszót. A mű szerkesztője és kiadója tehát még arról is gondoskodott, hogy a mű hivatalos katolikus ajánlással jelenjék meg és amit mond, azt éppen Magyarország hercegrímása szentesítse. Uram Isten! Hol volt a magyar katolicizmus még fél századdal ezelőtt!

De hogy a katolikusok jogfosztása az angol közszabadság erős bástyája volt, az csak Marczali megállapításának első része. A második rész az, hogy ezzel szemben a magyar protestánsoknak a közhivatalokból való burkolt kizárása elnyomást és idegen uralmat jelentett volna. Ezer szerencse tehát, hogy nem lett belőle semmi. Eszerint tehát Marczali elismeri, hogy neki tulajdonképpen egy vallásnak, mint ilyennek az elnyomása (még ha az a vallás protestáns vallás is) tulajdonképpen nem jelentene semmit. Nálunk a protestánsok elnyomása ellen csak azért tiltakozik, mert ez tulajdonképpen magyarok elnyomását jelentette idegenek részéről s neki csak ez, a magyarok elnyomása fáj, de nem a protestantizmusé.

Nem valami őszinte nyilatkozat, mert hiszen egyébként akár Marczali, akár a Szilágyi-történelem más munkatársa száz oldalakon át védi a vallásszabadságot akkor, mikor a protestánsok szabadságáról van szó. Ő is és általában egész irodalmunk szinte mindig a sanda mérsáros módjára viselkedik, aki máshová üt, mint ahová néz; másról beszél, mint amire gondol. Pedig hát szüksége van-e ilyen viselkedésre annak, akinek becsületes a szándéka?

Másodszer történetírásunk teljesen valótlan állít, mikor azt mondja, hogy nálunk a protestánsok elnyomása a magyarság elnyomását jelentette, tehát nincs igaza akkor, mikor a protestantizmust a magyarsággal azonosítja. Eltekintve attól, hogy ez vérig sértő a katolikus magyarságra, teljesen légből kapott, ostoba és valótlan is (éppen azért annyira sértő). A magyar protestantizmus egy cseppet se magyarabb, mint a magyar katolicizmus, a magyar katolicizmus pedig egy cseppet se idegenebb, mint a magyar protestantizmus. De a Marczali- és Szilágyi-féle, Vaszary-bevezetéssel előadott állítások alapján bizony már a magyar közvélemény is meglehetősen azon a véleményen van, mintha nem így volna. Pedig ez a magyar közvélemény félrevezetése. Nálunk a kálvinisták magyarok, de a lutheránusok viszont nem azok. Ők több mint háromnegyed részükben idegen (német, tót és kisebb részben vend) eredetűek.

Igaz, hogy a magyar kálvinisták akkor is, míg megvolt még az egész ország, kétszer annyian voltak, mint a többnyire idegen eredetű lutheránusok, ámde a magyar katolikusok között is kétszer annyian voltak a magyarok, mint az idegen ajkúak, az arány tehát körülbelül egyforma volt. Éppen olyan joggal azonosíthatnánk tehát a magyarságot a katolicizmussal és az idegenvérűséget a protestantizmussal, mint megfordítva. Mivel pedig a török kiűzése és Erdély és a hozzá tartozó részének a Habsburgok uralma alá való visszakerülése előtt éppen a magyar kálvinisták legnagyobb része még nem volt Habsburg-alattvaló, ellenben az idegen ajkú lutheránusok, a ma is csak 200.000-et tevő erdélyi szászok kivételével, mind a Habsburg-Magyarországon laktak, ha volt protestantizmusok ellen irányuló Habsburg-elnyomás, akkor az sokkal inkább irányult idegenek, mint magyarok ellen, s mikor velük szemben a dinasztia a katolikusokat támogatta, tulajdonképpen az idegenekkel szemben oltalmazta a magyarokat.

Az a Sopron, Kassa, Kőszeg, Eperjes, Lőcse, Besztercebánya stb., melynek protestáns templomait a katolikusoknak visszaadták, akkor még úgyszólván tiszta német városok voltak, míg a falaik között lassacskán elszaporodó katolikusok már legnagyobb részben nem németek közül kerültek ki. Eszerint tehát ezek a protestánsüldözések elsősorban németüldözések voltak. A felvidéki falvak pedig tótok voltak, nem magyarok. A földesurak tehát többnyire nem magyaroktól vették el a templomokat, ha elvették, hanem tótoktól.

Láttuk, hogy az eperjesi vértörvényszék áldozatai is többségükben nem magyarok voltak. Csak törökkel cimboráló hazaárulók, királygyűlölők és fanatikus protestánsok voltak, de nem magyarok. Láttuk már azt is, hogy a pozsonyi „vértörvényszék” elé idézett prédikátorok és

iskolamesterek is többségükben idegenek voltak, akiket Szelepchényi érsek még meg is dorogált idegen ruhájukért. Csak a „hazafias” propaganda tette meg őket a magyarság vértanúinak.

Marczali állítása tehát, hogy a magyar protestánsok jogfosztása idegen uralmat jelentett volna Magyarországon, nemcsak nem igaz, hanem ennek inkább az ellenkezője felel meg az igazságnak. A mondottakhoz hozzátehetjük még azt is, amit akkor még nem lehetett világosan látni, de ma már lehet, hogy azóta éppen a lutheránus tótok lettek a zászlóvivői a pánszlávizmusnak, a lutheránus erdélyi szászok pedig a pángermanizmusnak, végeredményben tehát a hazánktól való elszakadásnak.

Ha a Habsburgok protestáns elnyomása tehát szabadon érvényesülhetett volna, s például Miava vidékén és Liptó és Túróc megyében nem maradhattak volna meg lutheránusnak a tótok, akkor később nálunk a pánszlávizmusnak alig lett volna talaja. Így azonban a lutheránus többség már 1848-ban is fellázadt ellenünk, az erdélyi lutheránus szászok szintén, tehát mindkettejük magyargyűlölete még nagyobb volt, mint Habsburg-gyűlölete.

A Felvidéknek az első világháborút követő elszakítása után egész Csehszlovákia miniszterelnöke egy lutheránus tót (Hodzsa) lett még magyarvilágkori magyarelles érdemeiért. A Csallóköz magyarjai közé a csehektől betelepített tótok is majdnem mind lutheránusok voltak, noha egyébként a tótok háromnegyed része katolikus. Bizonyára azért válogatták ki éppen őket, mert katolikus testvéreiknél új hazájukban ők több érdemet szereztek arra, hogy földet kapjanak. Vagy pedig azért, mert a csehek a katolikus tótot szláv szempontból nem tartották olyan megbízhatónak, mint a lutheránust.

S ezek után a Szilágyi-történelem még leckét ad nekünk, hogy az angol katolikusokat nyugodtan meg lehet fosztani polgárjogaiktól, mert ezzel az angolok csak a „közszabadságot” bástyázták körül, ellenben a magyar protestánsok bármiféle jogoktól való megfosztásának még a kísérlete is alávaló gáztett volt, mert ez a *magyarság* gyöngítése és az idegen uralom elősegítése lett volna.

Éppolyan felháborító, mint a Testacttal való érvelés – azt ugyanis az eddigiek után már semmiképpen se mondhatjuk, hogy még felháborítóbb –, hogy Marczalinak a magyar protestantizmus barokk kori „elnyomásával” kapcsolatban a katolikus íreknek az angoloktól való elnyomása is eszébe jut, és hogy *még ezt is kimagyarázza*. „És hazánkban – írja – még az az érv sem állott, melynek alapján a protestáns britek rabszolgáikká tették a katolikus íreket. Nem alávetett, idegen népességről van szó (ti. hazánkban), hanem magának a magyar nemzetnek mindenben, számban is egyenrangú feléről.”

Tehát a Szilágyi-történelem szerint a katolikus íreknek a protestáns britektől való rabszolgává tévése is helyes volt, vagy legalábbis túlságosan megbotránkozni nem lehet rajta. Mindenesetre sokkal természetesebb és kevésbé elítélendő, mint például az, hogy a katolikus magyar főurak a tulajdonukban levő s egyébként is többnyire katolikusoktól épített templomok egy részét visszaadták régi tulajdonosuknak és rendeltetésüknek, vagy hogy birtokaikon a protestáns jobbágyoktól is a katolikus papnak fizettették a stólát.

Mert hát, kérem, igaz, hogy a katolikus írek elnyomása ezeknél sokkalta nagyobb volt, hiszen ezeket még Marczali szerint is egyszerűen „rabszolgáikká” tették protestáns uraik s még a földet is kiszedték a kezükből és olyan nyomorba döntötték őket, hogy százezerszámra haltak éhen s országuk területén ma már csak feleannyi ember lakik, mint százötven évvel azelőtt (míg nálunk a protestáns jobbágyokat csak úgy „üldözték”, hogy ennek eredményeként ma sokkal gazdagabbak a katolikusoknál, s míg ezek földtelen zsellérek, azok jómódú telkesgazdák), de hát ott „alávetett, idegen népességről van szó”, őket tehát szabad volt elnyomni, sőt rabszolgává tenni, de a mi protestánsaink az ország felét tették ki akkor még és éppúgy polgárai voltak a hazának, mint a katolikusok, sőt állítólag még náluk is sokkal jobban, mert (nem igaz ugyan, de mi mégis azt állítjuk, hogy) nálunk sokkal magyarabbak voltak.

Marczali nem veszi észre, hogy az ilyen érvelés egyenesen törvényesíti a magyarok elnyomását is, feltéve, hogy nem a katolikus magyar nyomja el a protestáns magyart, hanem az

elnyomás idegenek, például németek, osztrákok részéről ér bennünket. Ez érvelés szerint, ha az osztrákok minket éppúgy meghódítottak volna, mint ahogyan a britek az íreket (pedig ezt az osztrákok valóban meg is tették, mikor a töröktől és a törökkel szövetségben Thököly protestáns magyarjaitól visszafoglalták az országot), akkor joguk lett volna minket nemcsak mindenből kisémmizni, birtokainkat, protestáns hitünket elvenni, hanem bennünket még rabszolgákká is tenni, sőt már éhhalálra kárhozatni is, vagyis mindarra, amit a protestáns angolok a katolikus írekkel megcsináltak.

Pedig hát Szilágyi, Marczali és társaik állandóan azt hangsúlyozzák, hogy a magyar protestánsokat nem a katolikus magyar, hanem az idegen befolyás, azaz az osztrák nyomta el. Ahelyett azonban, hogy ezt – mint az angolok és az írek esetében – természetesnek találnák, mert hiszen számukra idegeneket nyomtak el, éppen ez az, amin a legjobban megbotránkoznak, és ami a legjobban felháborítja őket. De ha ezen annyira felháborodnak, akkor miért olyan természetes számukra az íreknek, mint egy idegen, alávetett nép elnyomása az angolok részéről?

Talán azért, mert a magyar nem volt ilyen, az osztráknak „alávetett” nép, mint az angolnak az ír? Ha azonban mi nem voltunk az osztráknak alávetett nép, akkor a magyar „hazafias” történetírás miért hangsúlyozza állandóan, hogy az osztrák gyalázatosan „elnyomott” bennünket? Ha azonban az osztrák tényleg el tudott nyomni bennünket, akkor miért állítják azt, hogy mi nem voltunk az osztráknak alávetve? Sajnos, a török kiűzése után éppen a protestáns rebellis mentalitás miatt, csakugyan meghódított és alávetett nép voltunk, illetőleg lehettünk volna, ha a mi elnyomóink is olyan „természetesen” bántak volna el mivélünk, mint a Marczalitól megdicséért protestáns britek az írekkel.

Az is milyen sértő, hogy a nem is protestáns (de protestáns szerkesztőségnek dolgozó) zsidó Marczali milyen lenézően kezeli a katolikus íreket. Nem többek neki, mint a néger vagy indián a fehér ember szemében, akire nézve egészen természetes, hogy rabszolgája legyen a fehér embernek, aki meghódította. Bezzeg nem ilyen természetes azonban a dolog, ha zsidó vagy protestáns a meghódított! Pedig hát az ír nép ugyanaz a törzs, ami a skót vagy a wales-i, akik, mivel protestánsok, éppen nem lettek az angolok rabszolgái, hanem velük egyenrangúak maradtak és kultúrában, jólétben egyenrangúak velük ma is.

Tehát ezt is érdemes megjegyeznünk: a magyar „hazafias” történetírás szerint a meghódított, az alávetett népet megfoszthatja vallásszabadságától a hódító, sőt rabszolgájává is teheti. Ezen szerinte nincsen semmi megbotránkozni való, ez természetes. Elfelejtik, hogy Erdéllyel ugyanez történt ugyanebben a korban. A Habsburgok meghódították, s mivel egész addig a török hűbérese volt, sőt a török Bécs elleni támadásában is tevőlegesen részt vett, kétszeresen is megokolt lett volna, hogy a győző részéről büntetésben részesüljön, sőt rabszolgáskorba kerüljön. Ezzel szemben a „Habsburg-idegenek” meghagyták ugyanazt az önkormányzatát, melyet a töröktől élveztek, egyedül azzal a különbséggel, hogy az ottani katolikusokat pártfogásukba vették s érdekükben a protestánsokra bizonyos nyomást gyakoroltak. Nem a protestánsok elnyomása céljából, hanem hogy a már évszázadok óta folyó katolikus elnyomást csökkentsék, például hogy nekik is lehessen püspökük, papnevelőjük, magasabb iskoláik, szerzeteseik stb. S a mi „hazafias” történetírásunk ezt már osztrák elnyomásnak nevezi, s hogy felháborodik rajta!

Erdélyben Szilágyi és Marczali már nemcsak rabszolgává tevést nem tart természetesnek, hanem még azt is ellenszenvvel fogadja, hogy az évszázados bilincseket végre levették ott a katolikusokról. Az erdélyi katolikusok vallásszabadságának visszaadását éppoly sérelmesnek tartja – s ráadásul magyar szempontból (noha Erdélyben a katolikusok is mind magyarok!) –, mint az anyaországban a protestánsok „elnyomását”. Úgy látszik, hogy elnyomott fél csakis akkor érdemel rokonszenvet s így pártfogást, ha protestáns. A katolikusok elnyomása, sőt rabszolgáskorba taszítása természetes, és ha ők törekszenek szabadságra, az már illetéktelen és elítélésre méltó törekvés. A rabszolgában természetes dolog, ha rabszolga.

Tudvalevő, hogy a Diploma Leopoldinumban, mely a Habsburgok alá visszakerülő Erdély vallási viszonyait legelőször szabályozza, az erdélyi katolikusok még a vallásszabadság és a protestánsokkal való egyenlőség áldásaiban se részesültek. Nemcsak a jezsuiták szabad működéséről nincs ugyanis benne szó, hanem még a katolikus püspökség felállításának szabadságáról sem. Világos, hogy ez nem maradhatott így sokáig még akkor se, ha Erdély feje nem lett volna Habsburg-császár. A Diploma Leopoldinum azon rendelkezése is rendkívül sérelmes volt a katolikusokra, hogy minden tisztségre mind a négy (katolikus, református, lutheránus és unitárius) felekezetből három-három jelöltet kellett állítani s közülük az ország-, illetőleg a megyegyűlésen választani. Mivel ugyanis a négy bevett vallás közül három protestáns volt s ezek a katolikusokkal szemben mindig összetartottak, az eredmény az lett volna, hogy katolikus emberből Erdélyben ezután se lehetett volna semmi. Legfeljebb néha, a látogat kedvéért választottak volna meg kivételképpen egyet-egyet.

Az is külön sérelem volt s az igazságossággal is ellenkezett, hogy a katolikusoknak számban még egyötödét se tevő unitáriusoknak ugyanolyan számban kellett szerepelniük a tisztségekre jelöltek között, mint nekik. Mivel az unitáriusok közül kis számuk miatt nem is volt mindig alkalmas jelölt, később azt határozták, hogy ilyenkor az ő jelölésüket mellőzni is lehet. Marczali ezt – jellemző! – mint igazságtalanságot és protestáns sérelmet kifogásolja, az azonban nem jut eszébe, hogy a Diploma Leopoldinum elsősorban a katolikusokra volt sérelmes, igazságtalan és káros.

A katolikusok panaszát, hogy e jelölési rendszer szerint ők mindig kisebbségben lesznek, tehát gyakorlatilag legfeljebb kivételesen s akkor is csak protestáns kegyből juthatnak tisztségekhez, így ismerteti Marczali:

„Mínthogy a katolikus Egyházzal három más bevett felekezetet állított szembe, és mint-hogy a tisztségek betöltésében (Marczali természetesen azt írja, hogy „betöltésénél”, de hogy olvasóim nyelvérzékét ne rontsam, úgy idézem, mintha Marczali is tudott volna jól magyarul) a négy vallásra egységbe jutnak. Ez a kisebbség nagyon is megfelelt a tényleges számbeli viszonyoknak és a történeti hagyományoknak (!), de azért ők ezt magukra és vallásukra nézve sérelmesnek tartották.”

Tehát ilyen izgágák és örökké elégedetlenkedők voltak azok az erdélyi katolikusok! Marczali magától értetődőnek tartja, hogy ha egyszer ez erdélyi katolikusok „nagyon is” kisebbségben voltak, akkor azt is természetesnek kellett volna tartaniuk, ha tisztségre egyáltalán nem alkalmazzák őket. Közben az persze még csak esze ágába se jut, hogy az anyaországban az országgyűlésen a protestánsok szintén „nagyon is” kisebbségben voltak. Eszerint tehát nemcsak az lett volna természetes, hogy az országgyűlés olyan esküt kívánjon a megválasztott tisztviselőktől, mely a katolikus hitvallásnak felel meg, nem pedig a protestánsnak, hanem még az is egészen természetes lett volna, ha protestánsokat még akkor se választottak volna meg országos tisztségekre, ha ezt az előírt katolikus módra való esküvést egyébként nem tagadták volna meg. Ezzel szemben azonban láttuk, hogy még ezen eskü, sőt még ennek a kísérlete miatt is micsoda hűhót és milyen botrányt csapott ugyanez a Marczali!

De még az se igaz, hogy az erdélyi katolikusok kisemmizettsége nagyon is megfelelt a tényleges számbeli viszonyoknak. A négy bevett felekezet összességének ugyanis több mint egyharmadát teszik a katolikusok (1910-ben római katolikus: 14%, református 14,9%, lutheránus 8,6%, unitárius 2,5% volt), a tisztségre jelöltek közt ellenben csak egynegyedes arányt foglaltak el. Arról nem is szólunk, hogy az akkor még teljesen jogtalan oláhok közül még kétszer annyi (1910-ben 28%) volt görög szertartású római katolikus (a görög katolikusok is római katolikusok ugyanis, csak nem latin, hanem görög szertartásúak), mint amennyit a latin szertartású katolikus magyarok tettek, tehát a katolikusok tényleges száma tulajdonképpen messze felülmúlta az összes erdélyi protestánsok számát.

Az is érdekes, hogy Marczali a protestánsok javára még „a történeti hagyományokra” is hivatkozik, tehát még abból is tőkét kovácsol, hogy Erdélyben a katolikusokat már évszáza-

dok óta kiszorította a tisztségekből a protestáns többség (de azért természetesen mindig a vallásszabadság „klasszikus hazája” volt). Mivel ez évszázadokon át így volt a Szilágyi-történelem szerint, most már a „történeti hagyomány” is kívánta, hogy továbbra is így legyen, azaz hogy továbbra is kiszorítsa. Mikor azonban hasonló (sőt talán egy kissé hosszabb időre is támaszkodó) „történeti hagyomány” a katolikusok javára szólna (például a csak a mohácsi vész után terjedni kezdő protestantizmus ellen az akkor már ötszáz éves katolikus történelmi múlt), akkor bezzeg nem beszél a mi történetírásunk tiszteletreméltó és méltán tekintetbe vehető történeti hagyományról, hanem felháborodik még a gondolatára is annak, hogy ezen a címen szoríthassák háttérbe a Habsburgok a protestánsokat.

Pedig ez az ötszáz éves katolikus magyar történelmi hagyomány nem erkölcstelen alapon nyugodott, mint az erdélyi szokás, mely a vallásszabadság és a négy bevett vallás egyenlőségének állandó hangoztatása közben és törvénybe iktatott volta ellenére szorította ki a katolikus magyarokat a hivatalokból, s amely a katolikus püspökség visszaállítását is elsősorban azért ellenezte, mert ez a püspök az erdélyi országgyűlésen tekintéllyel képviselhette volna az Egyházat.

A katolikuselnymó erdélyi történelmi hagyomány nem jogcímet adott Erdélyben a további katolikus elnyomásra, hanem kiegyenlítést, kártalanítást, jóvátételt követelt. Ezen a címen tehát legfeljebb az arány szerintinél nagyobb jogokat kérhettek volna a katolikusok. Mivel eddig – mondhatták volna a protestánsoknak – még annyi jogot se adtak nekünk, amennyi megilletett volna bennünket, most – kivált mikor az eredmények is a mi politikánk helyességét igazolták, a ti törökpárti politikátoknak pedig tökéletes felsülése következett be – méltányos lenne, hogy legalább egy időre kárpótlásul számarányunknál nagyobb teret engedjetez nekünk az ország ügyeinek intézésére.

A Szilágyi-történelem, mint láthatjuk, ezzel éppen ellenkező véleményen van. Ő azt tartja természetesnek, hogy mivel Erdélyben a katolicizmus már századok óta el volt nyomva, most már a történelmi hagyomány is amellet szól, hogy ezután is elnyomva maradjon. Neki még az se számít, hogy eddig azért volt elnyomva, mert Erdélyben a törökpárti politika uralkodott. Most azonban ez a politika végleg megbukott, tehát el kell tűnniük a szereplés teréről e bukott, régi politika híveinek is, és át kell engedniük annak az új politikának, mely egyedül bizonyult életképesnek, melynek azonban az erdélyi katolikusok évszázadok óta mindig hívei voltak.

A Szilágyi-történelem még azt is protestáns sérelemnek tartja, hogy „már 1699-ben közölte a Mikes-féle deputáció Bécsben, hogy a jobbágyok ezentúl saját papjaiknak fizessek a tizedet”. A kálvinista uralom alatt álló Erdélyben ugyanis a másvallásúak, tehát a katolikusok is a kálvinista prédikátornak fizesették a tizedet és a stólat is. Pedig ugyanez a történetírás micsoda nagy sérelemnek állítja be, hogy a barokk korban ugyanezt az anyaországban is sok helyütt megkísérelték a katolikus papság javára is. Pedig hát a Habsburgok alatt ez nem is nagyon sikerült. Ami a Habsburgok részéről tehát még a kísérletnek is kultúrbotrány volt és felháborodást keltett, Erdélyben a protestánsok részéről évszázados gyakorlat volt s e katolikus sérelem megszüntetése lett protestáns sérelem. „Világos, hogy ezek a határozatok (hogy ezután a katolikusok Erdélyben se fizessek kálvinista lelkészeknek stólat) teljesen felforgatták a diploma rendelkezéseit” – állapítja meg méltatlankodva Marczali.

Azon, hogy Erdélyben sok helyen a katolikusoknak is fizetniük kellett a kálvinista, illetőleg szász lutheránus lelkészt, nemcsak meg nem botránkozik az, aki a katolikus főpapok hasonló törekvéseit felháborítóan találja, hanem ezt Erdélyben olyan természetesnek tartja, hogy annyira csak a sorok közt eldugva közli, mintha mint magától értetődő, úgyis tudná már mindenki. Ezért aki külön nem figyeli a dolgot, észre se veszi. Csak onnan tudjuk meg, mikor az erdélyi katolikusok figyelmeztetik az udvart, hogy akkor, mikor a Diploma Leopoldinumban mindent úgy hagy vallási szempontból, mint eddig volt, akkor tulajdonképpen azt hagyja érvényben továbbra is, hogy katolikusok is fizessek protestáns lelkészeket.

Mikor aztán az udvar észre térsz a katolikusokat e jogtalanságok alól felmenti, akkor a mi „hazafias” történetírásunk méltatlankodik, hogy az udvar „teljesen felforgatta a diploma rendelkezéseit”, s megállapítja, hogy a protestánsokat most már még Erdélyben is „elnyomják”.

III. Károly uralma nemzeti szempontból

III. Károly kezdettől fogva tárgyilagosan, igazságosan, sőt határozott jóakarattal viseltette magát nemzetünk és nemzeti igényeink iránt. Ezt még a mi történetírásunk is elismeri. Hangsúlyozza ezt – pedig ez ugyancsak nagy szó – még a Tolnai Világtörténelme is. Érdekes azonban, hogy ezt Bécs elleni elfoglalt gyűlésükben történelmi műveink nem tudják mással magyarázni, mint csak azzal, hogy ő nem Bécsben nevelkedett. Pedig dehogyan nem nevelkedett ott! Csak 18 éves korában, tehát mikor már nagykorú lett (a Habsburgok 18 éves korukban már nagykorúak lettek) hagyta el a bécsi udvart és utazott Spanyolországba, mégpedig azzal a szándékkal, hogy örökre ott is marad. Bécsben ugyanis ottmaradt 25 éves bátyja, József és az osztrák és a magyar korona az ő utódait illette volna. Csak mikor öt 8 év múlva elragadta a halál, mégpedig fiú utódok nélkül, akkor volt kénytelen Károly Spanyolországból hazajönni. Mivel pedig az európai hatalmak nem túrték, hogy a Habsburgok hatalma úgy megnöjjön, hogy a császári és magyar korona mellé még Spanyolországot és mérhetetlen kiterjedésű gyarmatait, egész Dél- és Közép-Amerikát, Németalföldet és Olaszország tekintélyes részét is a Habsburgok tartsák kezükben, lett végül is Spanyolország és gyarmatai a Bourbonoké s maradt a spanyol örökségből csak Németalföld és Lombardia a Habsburgok kezében.

III. Károly tehát csakugyan Spanyolországból, nem pedig Bécsből jött hozzánk. Józan ésszel azonban bajosan kereshetjük ebben annak az okát, hogy ő olyan nagy jóindulattal viseltette magát irántunk. Ne feledjük, hogy Spanyolországot a protestáns fanatizmus még Bécsnél is veszedelmesebbnek tartotta és tartja a protestantizmusra és általában a szabadelvű gondolatokra, ahol csak inkvizíciót, azaz feneketlen gyűlöletet lehet tanulni. III. Károlynak, akinek bécsi „reakciós” nevelését csak betetőzhette a spanyol befolyás, még nagyobb ellenségének kellett volna lennie annak a Magyarországnak, melynek nemzeti törekvéseit mindig a protestantizmussal azonosította a mi történetírásunk.

III. Károly azonban olyan jóindulatú és igazságszerető ember volt, hogy őt még a spanyol befolyás se tudta elrontani s magyarellenessé tenni. Lovina naplójából azonban jól láthatjuk, hogy ezt a jóakaratot Bécsből vitte oda, s mivel a spanyol befolyás katolikus befolyást jelent, világos, hogy jóindulata, igazságszeretete és kötelességtudása ott csak még jobban megerősödött.

„Még Barcelonában is sűrűn foglalkozik hazánk ügyeivel, a szatmári békekötés által teremtetett új helyzettel” – állapítja meg Marczali s így ugyancsak gyanútlan forrásból tudhatjuk meg, hogy azoknak az átkozott Habsburgoknak mégse volt annyira mellékes az a Magyarország, mint a mi „hazafiaink” gondolják. „Ezt a nemzetet hű és képes alattvalóknak néztem és becültem, és nem fogom elmulasztani, hogy ezt ezután is bebizonyítsam” – írja Spanyolországból Pálffyknak.

És hogy a rosszmájúakat is, akik ilyesmiben csak hízelgést, képmutatást látnak, megnyugtassuk, közöljük azt is, amit nem magyar embernek, hanem egy csehnek, gróf Wratislaw kancellárnak írt:

„Az az akaratom, s különösen ügyelni kell arra, hogy nagyobb kedvezéssel kell bánni ezzel a nemzettel és meg kell szüntetnünk azt az aggodalmukat, hogy a németek elnyomják őket. Meg kell nekik mutatni, hogy én csak úgy megbízom bennük, mint másokban és meg-

becsülöm őket. Az ott parancsnokló tábornokoknak meg kell keményen hagyni, hogy ebben az országban lehető jó fegyelmet tartsanak és zsarolásokat ne engedjenek.”

„Évtizedek óta nem beszélt így magyar király a magyar nemzetről – írja a Tolnai Világtörténelme (IV., 271. o.) – és évtizedek teltek el abban is, hogy a Károlyéhoz hasonló nemes programmal lépett volna Habsburg-uralkodó a kormány élére.” Marczali pedig azt mondja (Szilágyi, VIII., 17. o.), hogy „oly királya lett századok óta ismét a magyarnak, aki elfogulatlanul ítélhette meg a közte s a nemzet közti viszonyt”.

A Tolnai Világtörténelem megállapításaihoz csak azt jegyezzük meg, hogy ha még szerinte is csak „évtizedek óta” nem beszélt így Habsburg-király a magyar nemzetről, akkor tulajdonképpen nemcsak III. Károlyt, hanem a többi Habsburgot is dicséri, hiszen ez azt jelenti, hogy már III. Károly apja, I. Lipót is beszélt így a magyar nemzetről (valóban beszélt is), mert hiszen nem évtizedek, hanem már majdnem egy évszázaddal előbb is ő uralkodott már. I. Lipót éppoly „nemes programmal lépett a kormány élére”, mint fia, III. Károly, sőt még nála is nemesebb indulatú ember volt, nem véve ki e megállapításból magyar alattvalói őszinte szeretetét sem.

Még jobban kifogásolnunk kell Marczali megállapítását, aki nem is évtizedeket, hanem századokat emleget. Elfelejtji, hogy már III. Károly közvetlen elődjét, bátyját, I. Józsefet is dicsérték még a kurucok is és megállapították róla, hogy apjánál jobb volt. Az apját viszont Rákóczi magasztalja, mint láttuk. Nagypjáról, III. Ferdinándról és az ő magyarok iránti megbecsüléséről a Bercsényiekkel kapcsolatban közöltünk egyenesen megható adatokat. Az ő apja, II. Ferdinánd, egyenesen szent ember volt. Láttuk, hogy az ő elődje, II. Mátyás viszont egyenesen Bocskaival paktált. Elődjéről, a gyarló Rudolfról (akinek még gyarlóságát is menti idegbetegsége) ismét csak maga a Szilágyi mondja, mint már láttuk, hogy egy Habsburg-királyunk leirataiban se vehető észre olyan meleg hang nemzetünk iránt, mint az övéiből. Az ő apjáról, Miksáról pedig azt tudtuk meg, hogy olyan részvétellel volt szenvedéseink iránt, hogy mikor erre vonatkozólag egy jelentést felolvastak előtte, meghatottságában sírva fakadt. Az ő apja viszont, a mohácsi vész után első Habsburg-királyunk – mint szintén még Szilágyiból is megtudhatjuk – olyan kedves volt a magyarok (és mindenki előtt), hogy sokan emiatt nem érezték jól magukat Miksa udvarában, mert apjához hasonlítva őt nem találhatták kielégítőnek.

A Spanyolországból hazajövő III. Károly, sajnos, rendkívül nyomorult helyzetben levő Magyarország élére került. A török pusztítás után ekkor még nem indult meg a felszabadulás után következő újjáépítés munkája. Hiszen e felszabadulás után Rákóczi jóvoltából rögtön egy nyolc éven át tartó hosszú polgárháború következett, mely csak Károly trónraléptekor ért véget.

„Ott a kormányt egészen újonnan kell berendezni” – írja haza Károly már Barcelonából, mikor Magyarországról beszél.

A 16 éves török és a 8 éves belső háborútól még meghagyott kevés népet a pestis pusztította, mely még a szatmári béke után is sokáig dühöngött. Világos tehát, hogy eleinte még polgárosultságról, kultúráról, közbiztonságról szó se lehetett. A nép már újra inkább volt nomád, mint egy helyben lakó. Hiszen annyiszor kellett már menekülnie otthonából már 20-30 év óta állandóan, hogy egészen megszokta már, s mivel vagyona, felszerelése, bútora, tisztességes lakóhelye, ami otthonához kötötte volna, úgyse volt már, minden nagyobb hátrány nélkül élvezhette a nomádság előnyeit. Ott volt a hazája, ahol nem volt ellenség, könnyebbek voltak a megélhetési viszonyok s nem volt sem földesúr, sem adó.

Fegyveres rablóbandák is garázdálkodtak, a tatár is be-becsap az országba a keleti részen. Debrecen népe például rövid néhány év alatt négyszer futott széjjel ebben az időben (Szűcs: Debrecen város története, III., 718.-724. o.). A polgárháború elől meg a pestis miatt várakba menekült nemesek „még nemigen mertek hazamenni elpusztult birtokaikra” (Marczali). Részint, mert „sok a tolvaj az országban, nem volna tanácsos otthon lakni”, ré-

szint mert jószágaik ügyis elpusztulva, műveletlenül, felszerelés és állatállomány nélkül voltak s nem tudták, mit kezdjenek velük. Ilyen nagy, megoldhatatlannak látszó feladatokhoz csak hosszú késedelem, sóhajtozások után szokott hozzáfogni az ember.

A III. Károlytól már trónralépte után egy év múlva, 1712-re kiírt országgyűlésre a kétségbeesetten rossz állapotban levő, egyenesen életveszélyes utak és a csapatokban garázdálkodó szegénylegények miatt csak együtt, népes csoportokban mertek útnak indulni a megyék és városok követői. Hogy milyen kis vonzóerővel bíró „Eldorádó” voltunk akkor mi, arra vonatkozólag jellemző, hogy noha az első sváb telepesek csak azért jöttek, mert otthon, a hazájukban éhínség volt s legelőször még csak olyan főurak birtokaira jöttek, akiknek még legjobban módjukban állt gondoskodni róluk, mégis még rosszabbnak találták itt a helyzetet, mint otthon, s inkább rászánták magukat a keserves visszautazás nélkülözéseire (pedig ennek tartama alatt csak koldulásból élhettek s otthon is csak az ínség várt rájuk), mintsem hogy ittmaradjanak. „Szegény emberben Magyarországon sincs hiány” – állapították meg keserűen (Häckel: Weltbeschreibung).

S ha még a messze idegenből idejöttek is jobbnak látták visszamenni elhagyott hazájukba, gondolhatjuk, hogy annál kevésbé maradtak meg régi telkükön a magyar jobbágyok, akiknek, ha felkerekedtek, nem kellett olyan messze és idegenbe utazniuk, mikor új otthont kerestek, mint az idejövő svábok. Nálunk ez időben éppen a rosszminőségű, gyenge termelékenységű felvidéki földek voltak úgy-ahogy benépesítve jobbágyokkal, de nekik a gyenge termésből még az egész ország adóját is fizetniük kellett. Érthető tehát, hogy egy-egy éjjel csak felkerekedett az egész falu s másnap reggel munkaerő nélkül találta birtokát a földesúr vagy gazdatisztje. Mivel pedig a megyére kivetett országos adót és a megye házi kiadásait így is csak fedezni kellett, minél többen szöktek meg s kerestek maguknak jobb megélhetést másutt (természetesen többnyire a felszabadult Alföldön), annál jobban rá voltak kényszerítve a még otthonmaradók, hogy ők is útra keljenek, mert hiszen minél kevesebben lettek, annál jobban növekedtek közterheik.

Ezért hozták a megyék és országgyűlések a telepítésekről szóló fejezetben idézett határozataikat a jobbágyok megszökésének tilalmáról és eredeti uraságukhoz való visszatoloncoltatásáról. De azt is könnyű megérteni, hogy hiába volt minden tilalom és minden parancs. Lehetetlenség volt a rossz földeken s ráadásul még földesúri terhekkal és adóval is sújtott jobbágyokat visszatartani, mikor a zsíros alföldi vidékek ingyen álltak rendelkezésükre s ott egyelőre még földesúr se volt s a megyei hatóság se volt még megszervezve, vagy ha már igen, még nem működött olyan pontosan, mint a régi, kulturált vidékeken. Később ez a sors természetesen új hazájukban is utolérte a települőket, de ehhez évtizedek kellettnek s így egyelőre még szabadok voltak. Telkük nagyságát és termelékenységét illetően később is jobb sorsuk maradt, mint amilyen régi helyükön volt.

De a régi földesuraknak se hányhatjuk szemükre, hogy miért nem voltak szociálisabbak s miért nem enyhítették ők is jobbágyaik terheit, mert hiszen nekik is a semmiből kellett új állatállományról, felszerelésről, gazdasági épületekről, kúriákról, élelmiszer- és takarmánykészletről gondoskodni, tehát ők is éppen ekkor voltak legkevesbé olyan helyzetben, hogy nagylelkűsködhetek volna. Meg hát a soványabb földek nekik is soványabban jövedelmeztek, nemcsak jobbágyaiknak. Világos, hogy amennyire lehetett, ők is kedveztek jobbágyaiknak, mert hiszen rájuk voltak szorulva, de a lehetetlennel nem birkózhattak meg.

Ez volt az oka, hogy a magyart nem is lehetett volna még annál is jobban telepíteni, mint ez a valóságban történt, s ezért vall teljes járatlanságra, ha valaki az idegenek telepítése miatt a Habsburgok rosszakarata, magyargyűlölete vagy németesítő szándéka után szimatol vagy főúri nemtörődömséget és a saját fajtája sorsa iránti érzéketlenséget keres és szid. Hiszen ekkor azt a földesurat, aki magyarokat csalogatott birtokára, egyenesen mint gonosztevőt, mint nemestársainak, a megyének s az államnak tönkrevőjét vonták felelősségre s büntették meg. De ez az oka annak is, hogy mesterséges német telepítés, sőt a magyar telepedések

egyenes tilalma ellenére is oly bőségesen voltak magyar telepedők. Ámde emiatt csak a régi nemességek és a töröktől azelőtt nem szenvedett, már polgárosult országrészek gazdasági bajai és szegénysége növekedett s miközben a magyar jobbágyság költözködésével előkészítette az utat arra, hogy az ország elpusztult részei újra életre keljenek, nemzeti szempontból hasznot hajtsanak és az ország terhei viseléséhez hozzájáruljanak, egyelőre az ország már polgárosult és terhet viselő részét gyöngítette és döntötte gazdasági zavarokba.

Hogy aztán az ország népe mennyire szakított kuruc kori gondolkodásmódjával (egyéb-ként láttuk már, hogy ezzel tulajdonképpen nem is kellett szakítania, mert az ország sose volt kuruc gondolkodású), mennyire örült a békének (hogy ne mondjam, Rákóczi leverésének), hogy mennyire nem kívánta vissza „Rákóczinak dicső korát” (melyet a „Krasznahorszka büszke vára” kezdetű ének emleget, amely ének azonban természetesen nem Rákóczi korában keletkezett), mutatja, hogy e nagy lerongyolódottság, rossz közbiztonság és nehézségek ellenére is seregestül tolongott a magyar nemesség a III. Károlytól Pozsonyba összehívott országgyűlésre. „Oly nagy számban jelentek meg a rendek, hogy el sem fértek és a kamarát fel kellett szólítani, hogy készítsen illendő elégséges táblát és székeket” (Marczali). Az országgyűlésen megjelenők nagy számát mind Csáky, mind Illésházy, mind Lányi naplója kiemeli, pedig részint a pestis miatt, részint hogy a leszegényedett ország ne pompa kifejtésére költse a pénzét, a bandériumokat be se eresztették a városba.

Említettük, hogy annak, hogy a kuruc mozgalom leverése ellenére is az aránylag oly kedvező szatmári békét kapta meg a nemzet, az udvar jóakarátán kívül a vele szövetséges protestáns hatalmak nyomása is oka volt. Mindenki tudja azonban, aki csak egy cseppet is ismeri a politika törvényeit, hogy ha a szatmári béke megadásának csak ez a politikai nyomás lett volna az oka, akkor Bécs a végrehajtás „szabotálásával” a szatmári béke úgyszólván minden előnyét könnyen semmivé tehetné és tette volna.

A Törvénykönyvbe bevett és a gyakorlatban is érvényesülő törvény között ég és föld a különbség. A Szovjetunióban és csatlós államaiban se az írott törvény, az annyit emlegetett „alkotmány”, melynek még külön ünnepet is adtak, volt a rossz (hiszen abban vallásszabadság, sajtószabadság és az volt, hogy legfőbb érték az ember, és hogy mindenben a nép akarata az irányadó), hanem az alkotmányban lefektetett, írott törvénnyel szemben oly kétségbeejtően ellenkező gyakorlat.

A törvény írott betűje szerint Nagy Frigyes Poroszországában is egész tisztességes és igazságos helyzete volt a katolicizmusnak, a protestáns Erdély vallásügyi törvényeiért (melyek egyenesen az erdélyi „alkotmány” alapját képezték), mint láttuk, még a pap Pompéry Aurél is valósággal lelkesedett s szentül meg volt róla győződve, hogy a katolikusokhoz igazságos volt. Azt is láttuk azonban, hogy a valóság mennyire ellenkezett az írott törvénnyel s mennyire vérlázítóan igazságtalan volt s milyen szépen összefért a leggyalázatosabb elnyomással.

A szatmári békének nem ez lett a sorsa. Az valósággá is vált, azt az udvar meg is tartotta. Pedig tekintve, hogy Rákóczi és bujdosó társai még külföldről egy negyedszázadon át intrikáltak a Habsburg-birodalom ellen s így Bécs a szatmári békében a magyarságnak adott engedményekért nem kapta meg azt az ellenértéket, melyet várt tőle s melynek fejében az engedményeket adta: a magyarság lelki megbékélését, nem is lett volna éppen szószerű az engedményeknek legalább részbeni szabotálása.

Az udvar a szatmári béke pontjait becsületesen és teljes fokban állta s bizonyára ez az oka, hogy még a mi „hazafias” történetírásunk se állította soha, hogy a szatmári béke egyszerűen csak a külföldi protestáns hatalmak nyomásának eredménye volt, nem pedig a bécsi jóakaráté, mely ezt a kedvező békét a mozgalom leverése ellenére és után adta.

III. Károly egyenesen a magyar nemesség labanc részének (mely természetesen Rákóczi bukásával számban erősen megnőtt) ellenére és elkedvetlenítésével hajtotta végre a szatmári béke pontjait. Érthető ugyanis, ha ez az udvarhoz hű nemesség, a sok kockázatért, áldozatért,

szenvedésért, nélkülözésért, melyet a felkelés nyolc hosszú éve alatt elszenvedett, most, mikor győzött az az ügy, mely mellett ő oly becsülettel kitartott; mikor már kitűnt, hogy az az út, melyet ők jártak, nemcsak a becsület, hanem az okosság és a jó számítás útja is volt, szerette volna, sőt méltán el is várhatta, hogy valami jutalma is legyen ennek a becsületnek. Ez a jutalom pedig csak a leverett lázadók birtokainak elkobzása (mely ugyancsak alkotmányos dolog lett volna) és a hűeknek való adományozása lehetett volna.

Ebből a hűek és a hűtlenek egyaránt jól láthatták volna, hogy aki becsületes, az jól is jár, a becstelen pedig rosszul, tehát érdemes becsületesnek, királyhűnek lenni. Érthető tehát, ha a becsületesek nem tartották méltányosnak, sőt még igazságosnak se, hogy a hűtlenek ne bűnhődjenek, hanem birtokaikat is visszakapják. Ezt pedig a szatmári béke biztosította nekik. Hiszen így egyenesen jobban jártak, mint a hűek, mert a hűek birtokai megvoltak ugyan, de a kurucoktól kifosztva és tönkretéve, míg a rebelligek éppen rebelligségük miatt megkímélve kerültek vissza gazdájuk kezére. III. Károly azonban mindezek ellenére mindenben állta a szatmári békét, a lázadásért senkit se büntetett meg. Még azok is visszakapták volna birtokaikat, akik kibujdostak, ha visszatértek volna a békeszerződésben megszabott időre, sőt még utána is. Ez mindenesetre a becsület útja volt III. Károly részére, de semmiképpen se a hasznosság vagy az okosság útja.

Mindent visszakaptott mindenki, aki itthon maradt s nem bujdosott ki Rákóczival. Még azok is visszakaptak mindent, akik már a Thököly, sőt előtte már a Wesselényi-összeesküvésben is részt vettek, noha ez a hármaskörű bűnük az előbbi két esetben még a törökkel való cimborálás bűnének kétszeri elkövetését is jelentette. Még ezeknek is mindent megbocsátani már ellenkezett a politikai bölcsességgel és a nemzetneveléssel. Ha az udvarban a bosszúnak csak egy szikrája is lett volna s legalább azokkal szemben, akiknek a Rákóczi alatti felkelés már az ötödik hűtlenségük volt s ugyancsak alkalmuk volt bebizonyítani, hogy nem őszinte megtérők, ragaszkodott volna a büntetéshez, kívánságát senki se kifogásolta volna. Az udvar azonban még ezeket se akarta megbüntetni. Még azok is, akik még ekkor is dacoltak s Rákóczival együtt elhagyták az országot, büntetlenül visszajöhettek a kiszabott határidő lejártáig. Még sokan olyanok is bocsánatot kaptak, akik még ezt a határidőt is elmulasztották és csak később, sőt évek múlva kértek bocsánatot. Rákóczi, sőt még Thököly is megkapta volna a bocsánatot még ekkor is.

Így volt ez egyébként régebben is. Hiszen Bocskai és Rákóczi György felkelése is teljes bűnbocsánattal végződött, sőt a Bethlen oldalára állók is bocsánatot kaptak még akkor is, ha egymás után háromszor megisméltódott felkelése mindegyikében újra meg újra résztvettek, tehát már kétszer egymás után szegték meg a csak az imént aláírt békét és bizonyultak méltatlannak az abban megkapott bocsánatra. Míg azonban ezek a felkelések sikerrel jártak, a felkelőknek tehát a bocsánat nem ingyen jutott osztályrészükül, addig Rákóczi felkelése után a szatmári békeben kapott bocsánat bizony ingyen volt, mert itt az udvar nem erőt képviselő, hanem már teljesen leverett ellenséggel bánt ilyen megbocsátóan.

A Wesselényi-összeesküvés még Rákóczi felkelésénél is csúfosabban megbukott, ez nem is végződött békekötéssel. Ez nem is bűnbocsánattal, hanem kivégzésekkel, börtönnel és vagyonelkobzással járt, de a gyakorlatban ezt is csak úgy hajtották végre, hogy annak ellenére, hogy éppen az ország legvagyonosabb főurait végezték ki, az elkobzott javakból mindössze 35.000 forint volt a kincstár bevétele 1672-ben, a megtorlás évében, 1673-ban pedig már csak 30.000-re számítottak. (Pedig a Habsburgok mindig kevesebb pénzt kaptak, mint amennyire számítottak.) A magyarázat az, hogy az elkobzott birtokok részint tele voltak adóssággal – láttuk, hogy rebelligséggel többnyire csak könnyelmű, eladósodott, csőd előtt álló magyarok foglalkoztak –, részint pedig mindig annyit visszakunyeráltak belőle a rokonok, hogy végül a kincstárnak alig maradt.

A szatmári béke után csak azoknak a kurucoknak kobozta el az udvar a vagyonát, akik még utána is makacszkodtak, még ekkor is úgy tettek, mintha ők képviselnék a jogot és az

igazságot; akik inkább elhagyták hazájukat, mintsem királyuknak hűségesküt tegyenek, s akik kitarlottak azon Rákóczi mellett, aki élete végéig III. Károly ellenségeivel intrikált. De hogy a jószágos III. Károly még ezek itthon maradt vagyonaival, illetőleg rokonaival is milyen jól bánt, azt akaratlanul is elárulja II. Rákóczi Ferencnek élete végén II. Ágost lengyel királyhoz intézett emlékirata (Szilágyi, VIII., 170. o.). Ebben Rákóczi arra kéri a lengyel királyt, eszközölje ki a császártól a kibujdosott kurucok elkobzott vagyónának visszaadását s kérése mellett azzal érvel, hogy hiszen „*Forgách Zsigmondét kivéve a többi ügyis rokoni kézre jutott*” már, azaz mind a családtagok kapták meg. Ilyen volt tehát az a nálunk annyira hírhedt bécsi pénzvágy és kapzsiság, no meg magyargyűlölet!

Ami magát Rákóczit illeti, róla szóról szóra így intézkedett a szatmári béke: „Rákóczi Ferenc uramnak a feljebb írt császári és királyi plenipotenciának ereje mellett életének minden ingó és ingatlan jószágainak, az egész magyar korona alatt levőnek, az országban mellette lévő szolgálóival és udvarával együtt való bátorságos maradásával gratia és engedelem adatik; melynek véghezmenetelére, ha a fejedelem öfelsége gráciáját elfogadná, de az hűség-re való esküvésnek letételel halasztani engedtessek. Ha pedig mindezekben általesvén a fejedelemnek nem tetszik itt az országban maradni, szabad akaratjára hagyatik, hogy a felül írt hitnek letétele után, ha tetszik, Lengyelországban maradhasson, ha hogy a fent említett s kegyelmes urunk öfelségének tartozó hűségének megsértésétől tartóztassa meg magát, megtartván a felül írt kondíciókat és igazán hív lévén, fiainak is visszaadattatása a felséges udvartól meg nem tagadtatik.”

Látjuk tehát, hogy valósággal hízelegnek benne Rákóczinak s úgyszólván könyörögnek neki, hogy méltóztassék birtokait visszafoglalni s az országban maradni. Még ismert göggyének is olyan engedményt tesznek, hogy ha a történetek után nem akar itthon alattvaló lenni, még azt is megteheti, hogy külföldön tartózkodik. Még így is megtarthatja összes birtokát, ha a királynak leteszi a hűségesküt, mielőtt az országból eltávozik, illetve oda nem tér vissza (mert Rákóczi a szatmári béke megkötésekor, sőt a már azt megelőző tárgyalások alatt se tartózkodott az országban).

A Szilágyi-történelem minderre azt feleli: „Rákóczi a harcot nem folytathatta, alattvaló meg nem lehetett.” Ezzel ő is elismeri, hogy fejedelmi göggye miatt ment külföldre, tehát egyedül csak azért, mert alattvaló többet már nem akart lenni. Nem meglepő ez, mert hiszen a fejedelemségbe való belekóstolás után még Thököly se akart többé itthon alattvaló lenni (csak akkor szeretett volna újra az lenni, mikor már a török életbe is belekóstolt). Még a pipogya Zápolya János is utolsó sóhajtásáig ragaszkodott ahhoz a koronához, melyet már egyszer sikerült fejére tetetnie. E korona megtartása miatt barátkoztatta meg a magyar nemzetet, a nyugat védőbástyáját, legelőször a törökkel való cimborasággal.

Azonban ha nemcsak Rákóczi volt egyedül göggyös, hanem az ő helyében mindenki, még nála sokkal kisebb fajsúlyú emberek is, abból még egyáltalán nem következik, hogy a göggy nem göggy, hanem hazaszeretet, sőt önzetlenség. Sőt éppen az, hogy helyében még a Thököly Imrék, sőt még a Zápolya Jánosok is ugyanígy cselekedtek, mutatja, hogy a dologhoz éppen nem kellett semmiféle különleges elvhűség vagy önzetlenség, hanem a dolog már természet-szerűleg együtt járt az adott helyzettel, hacsak a hős nem rendelkezett egészen különlegesen nagy hazaszeretettel és önzetlenséggel. Látjuk, hogy ezzel Rákóczi Ferenc nem rendelkezett.

A szatmári békének ez a Rákóczi iránti rendkívüli jóakarata és kedvezése Károlyi Sándornak volt vezére iránti kedveskedése volt. Ezzel is jóvá akarta tenni azt a „hítségést”, melyet pedig ő csak azzal a konföderációval szemben követett el, amely akkor már ügyse volt meg, mert már régen elsöpörték az események, de akit e mindenképpen rokonszenves viselkedése ellenére az ostobák hálából mégis árulónak bélyegeztek meg.

A szatmári békét s benne a Rákóczihoz intézett udvariaskodást, hogy ne mondjam, könyörgést, nemcsak Eleonóra császárné tette magáévá, mint régenszó, hanem III. Károly még külön is, még megkoronázása előtt. Azonban III. Károly megértéséből csak a nemzetnek volt

haszna, Rákócziak – gögje miatt – nem. Nem csoda aztán, ha magának a mozgalomnak a kudarca után a mozgalom vezérével két esetben is szakított a nemzet.

Az 1715. évi országgyűlés kimondja, hogy „mivel Rákóczi, Bercsényi és még néhányan a kitűzött határidőre nem tértek vissza az amnesztia és a kegyelem megnyerésére, sőt az irtózatossá válás és felségsértés gonosz bűnében most is makacsul megmaradtak (imo in nefando atrocis perduellionis crimine in praesens etiam perseverent); tehát mindnyájan, akik a feljebb említett határidőig távol vannak, fönt nevezett vezetőikkel és fejeikkel egyetemben, mint törvényes királyuknak és hazájuknak nyilvános ellenségei, hazaárulók és az igazi szabadságnak felforgatói (tandem legitimi sui regis et patriae publici hostes perduelles, verique libertatis eversores) e jelen határozattal törvényen kívül helyeztetnek, úgyhogy mindenütt lehessen őket üldözni és elfogni, hogy érdemelt büntetésüket elvegyék”.

A Szilágyi-történelem ezt a határozatot így vezeti be: „Királyuk bizalmának megnyeréséért megadták a legnagyobb, legkeservesebb árt: a magyar országgyűlés kimondta Rákócziak és őt a száműzetésbe követő híveinek proscriptióját”. Azonban még e sorok elfogult írójának is nagyon jól kellett tudnia, hogy állítása mennyire nem igaz. A nemzet 1715. évi képviselői számára ez a határozat éppen nem volt áldozat, annál kevésbé „legkeservesebb” áldozat. Rákócziak és társainak hazaárulóvá nyilvánítását az országgyűlés tagjai nem meggyőződésük ellenére iktatták törvénybe.

Maga Marczali is nemcsak ezt írja, hanem mást is: „a rendek teljes ridegséggel, úgyszólván hideg önzéssel kimondják, hogy nem függetlenséget és háborút, hanem nyugalmat és békét akarnak.”

A „függetlenséget” egész nyugodtan elhagyhatjuk Marczali mondatából, mert láttuk, hogy Rákóczi alatt egy cseppet se voltak függetlenebbek, egy cseppet se fügtek kevésbé még idegen hatalmaktól sem a magyar nemesek, mint a Habsburgok alatt Bécsből. Rákóczi uralma alatt országgyűléseinken is sokkal jobban be volt kötve a szájuk, mint a Habsburgoktól kiírt országgyűléseken. Ha mégis kinyitották a szájukat, egyszerűen agyon kaszabolták őket, sőt láttuk, hogy Rákóczi még Károlynak is ezt a sorsot szánta s igazán nem az ő érdeme volt, hogy akkor már erre nem voltak kaphatók a hívei. Ezt a rendek az ónodi gyűlésen is csak azért tették meg Rakovszkyékkel, mert akkor még hatalom volt Rákóczi kezében. De a dolgot még ekkor is csak az a Károlyi vette komolyan, aki most már az „árulók” vezére lett.

De míg Rákóczi a bűnös *francia* tisztet – mint láttuk – csak akkor végeztette volna ki, ha magyar lett volna, de mivel francia volt, ezt vele nem merte megtenni (szép kis függetlenség!), addig még a Habsburgok között is nálunk legzsarnokibbnak kikiáltott Lipót Tattenbachot, a Wesselényi-összeesküvés egyetlen nem magyar alattvaló résztvevőjét, a dúsgazdag osztrák és német birodalmi főurat, elsősorban csak azért végeztette ki, mert nem volt magyar; azért, hogy a magyarok ne mondhassák, hogy csak ők kerülnek vérpadra.

Rákóczi mozgalma tehát függetlenséget ugyan nem, de háborút, nyomort, dögvéset, áldozatot és szenvedést csakugyan jelentett, s ha ennél a magyar országgyűlés csakugyan előbbrevalónak tartotta a nyugalmat s a békét, ahhoz igazán nem kell se áldozat, se kényszer, se keservesség. Akkor azonban nem lehet se nyugalom, se béke, ha nyílt lázadásban levő s királyukkal és az államhatalommal nyíltan dacoló alattvalók is hősök lehetnek vagy még ha csak megbélyegezetlenül maradnak is. Ez tehát természetszerű és elengedhetetlen feltétele volt a béke, a nyugalom és az állami rend helyreállításának. Tehát se „ridegség”, se „hideg önzés” nem kellett hozzá, hanem csak józan ész és reális érzék. Az akkori rendek hidegségét és önzését úgy kell érteni, hogy nem mentek neki józanul a fálnak és nem tették hazájukat készakarva tönkre.

„A forradalmi országgyűlések történetében – írja Marczali – gyakori a proscriptió, de a törvényes magyar diéták mindaddig mentek maradtak e folttól.” Ez magyarul azt jelenti, hogy a Szilágyi-történelem szerint minden forradalom szükségképpen jó, s bár az illető nemzetek képviselője sokszor mondta ki róluk, hogy elhibáztak és rosszak voltak, de ez mindig

szégyen volt arra a nemzeti testületre, mely ezt kimondta. Most pedig a magyar nemzet törvényes képvisellete is belesett ebbe a szégyenbe. Egyébként pedig ugyanaz, aki ezt szégyennek mondja, állapítja meg róla, hogy szükségszerűség és okosság volt az, amit ez az országgyűlés megállapított.

A Rákóczi-felkelést csak az utána következő évszázadok magyarsága idealizálta. Annál könnyebb volt ez, minél hosszabb idő választotta el az eszményesítő nemzedéket azoktól a magyaroktól, akik a kurucoknak szemtanúi voltak s mindazt a szenvedést, melyet miatta kiálltak, végig is éltek. Azoknak azonban, akik szemtanúi voltak annak, hogy az ország egész nemessége – nemcsak a főnemessége, hanem köznemessége is, nemcsak katolikus, hanem protestáns nemessége is – várakba zárkóztak Rákóczi elől s csak akkor csatlakoztak hozzá, mikor már meg kellett adniuk magukat, sokan pedig még akkor sem; akik látták, milyen gyarló emberek voltak éppen a legszajásabb kurucok s látták állandó gyáva, ok nélküli megfutasait; akik ismerték Lipótot és tudták, milyen áldott jó ember s ismerték Rákóczit is és tudták, mennyire mániája a fejedelemség; akik tapasztalták, mennyire bábja volt a francia vagy a porosz királynak, vagy az orosz cárnak; akik átérték a 8 éven át tartó polgárháború szenvedéseit, meneküléseit, nélkülözéseit, akik szemtanúi voltak az ónodi országgyűlés terrorjának: azok nem találtak s nem is találhattak abban semmi különöset, hogy az 1715. évi országgyűlés követ vetett Rákóczira és híveire.

Aki ismeri e kor szellemét és az ekkor élt magyar nemesek magánlevelezését, az tudja, hogy *az országgyűlés meggyőződésből és minden legkisebb kényszer vagy nyomás nélkül mondta ki Rákóczi és társai hazaárulókká nyilvánítását.* Rákóczi az ónodi kurucgyűlésen terrorral dolgozott, de III. Károly az 1715. évi országgyűlésen nem. A mai „hazafias” magyar a maga gondolkodásmódját vetíti vissza a 250 évvel ezelőtti időre, s ezért gondolja, hogy őseink szégyenpírral az arcukon mondták ki, hogy elítélik Rákóczi lázadását, és hogy a béke, a közbiztonság és az állami rend előbbrevaló nekik a háborúknál és a zavaroknál; hogy nagyobb erénynek tartják az alattvalói engedelmességet és fegyelmezettséget, mint a virtuskodást, szavalást és jelszavakat. Azok, akik magukon tapasztalták, mekkora szabadságuk volt Rákóczi alatt és mekkora előtte vagy utána; akik élvezték a III. Károly alatti béke, személy- és vagyónbiztonság előnyeit s élénken emlékeztek még a felkelés idején átért szenvedésekre, bizonytalanságra és rettegésekre, azoknak igen könnyű volt eldönteni, melyik volt jobb.

„Hivatalos felfogás szerint – írja Marczali – a Rákóczi-forradalom rebellió volt. Az összes hivatalos iratban csak ily elnevezés alatt történik róla említés. A hivatalos magyar világ annak a csekély pártnak volt folytatása, mely Rákóczi ellen küzdött. A másik párt a szatmári egyezség után nem igen jutott szóhoz.”

Igaz mindez, csak a megfogalmazás kissé túlságosan kurucpárti. „Hivatalos felfogáson” ugyanis a bécsi hivatalosakat hajlandó érteni az olvasó, pedig Marczali a *magyar* hivatalosakat, tehát a magyar köznemességet érti rajta. Látható ez abból is, hogy egy újabb mondatában már ő is „a hivatalos magyar világot” emlegeti.

Az is igaz, hogy a magyarságnak valóban csak egy „csekély” része küzdött fegyverrel Rákóczi ellen, de az is éppoly igaz, hogy ez a rész csak azért volt csekély, mert az ország Rákóczi kezében volt. Ellene tehát csak az a magyar küzdhetett, aki inkább a börtönt vagy a verpadot választotta, vagy aki elvei kedvéért egyelőre képes volt hazáját, családját, birtokait is elhagyni. Természetes, hogy ilyen hősök nem lehettek seregszámra.

Azonban akkor, mikor az ország még nem került Rákóczi kezébe, láttuk, hogy ez a későbbi „csekély” rész a nagy többség volt, mely – mivel a király hűségében való kitartáshoz már akkor is áldozatvállalás kellett – még birtokait Rákóczi „vitézeinek” prédájául hagyta és hónapokon át vállalta a várba való zártág kellemetlenségeit, sőt nélkülözéseit. Pedig Thaly adatai alapján is láttuk, hogy az ország nemességének nagy többsége (még a protestánsok is, sőt még olyan protestánsok is, akik később Rákóczi mozgalmanak oszlopoi lettek) még ezt az áldozatot is vállalta.

Kényszer nélkül s mindjárt az elején csak olyan nemesek csatlakoztak Rákóczihoz, akiket mindenki meggondolatlanságukról, sőt hóbotosságukról ismert. Rákóczinak még olyan tüzes és híres kurucokat is, mint amilyen később Ráday, Ottlyk, Szluha, Vay, Pekry lett (egyébként egytől egyig protestánsok is) *erőszakkal* kellett a hozzá csatlakozásra kényszeríteni. Mivel bukása után megint csak Szluha és Ráday lettek az udvari párt leghatározottabb képviselői, feltehetjük-e, hogy az országgyűlés szégyenpírral az arcán ítélte el Rákóczit s azokat, akik még mindig hozzá ragaszkodtak? Ha volt az arcokon szégyenpír – mert volt –, csak azok arcán volt, akik azelőtt kurucok voltak és azért, mert hajdan kurucok voltak, de nem azért, hogy most már nem azok.

Hogy a szatmári béke után következő hivatalos magyar világ és közélet annak a „csekély” pártnak lett folytatása, mely a király mellett akkor is kitartott, mikor a szécsényi gyűlés Rákóczit az ország „vezérlőfejedelmévé” választotta, annál mi sem természetesebb. Ezt a pártot csak Rákóczi hatalomra jutása és terrorja tette „csekélyé”, de a valóságban annyira nem volt csekély soha, hogy beszélni is mert még az ónodi gyűlésen is és emlékszünk, hogy szavait eleinte még ott se felháborodás, hanem döbbenetes csönd fogadta. Rákóczinak sírnia és koporsóját emlegetnie kellett, hogy az ellene szóló sértések miatt hívei végül felháborodjanak, de a felháborodás még akkor is annyira csak tettetett volt, hogy még Bercsenyi is laposan üt kardjával.

Hogy a többiek is többnyire csak így csináltak, arra kell-e nagyobb bizonyíték, mint az, hogy noha az egész országgyűlés a két sértegetőre rohant, mégis csak egyikük halt meg kardjuk csapásaitól. S ha ez még az ónodi gyűlésen is így volt, gondolhatunk-e arra, hogy az 1715. évi országgyűlésen, mikor Rákóczi már régen szegény elhagyott menekült volt, nem őszintén ítélték el még azok is, akik az ónodi gyűlésen még kardjukkal csapkodtak ellenségeire, igaz, hogy akkor is már csak laposakat?

Azt írja Marczali, hogy Rákóczi pártja az 1715. évi országgyűlésen a szatmári béke után már „nemigen jutott szóhoz”. Az igazság az, hogy nemcsak „nemigen” juthatott szerephez, hanem még létezni is szégyellt. Nem „nemigen jutott szóhoz”, hanem kézzel-lábbal kapálózott mindenki még a leghalványabb célzás ellen is, hogy ő valaha is ehhez a párthoz tartozott, vagy ha, mint például Ráday, aki egyenesen Rákóczi kiáltványának szerzője volt, ezt nem tagadhatta, hogy azt ne bizonygatta volna, hogy ő is csak kényszer hatására csatlakozott hozzá. S valóban ezt még ez a Ráday is bizonyítani tudta, hiszen tagadhatatlan, hogy eleinte ő is várba zárkózott Rákóczi csapatai elől.

Emlékszem az 1919. évi első kommunizmus, a „tanácsköztársaság” bukása utáni időkre. Olyan gyűlölet volt itt akkor minden és mindenki ellen, aki kommunista volt, hogy mindenkinek igazolnia kellett e tekintetben a múltját s annál nagyobb sértést, mint hogy „te kommunista”, nem lehetett volna valakire mondani. Hogy ilyen világ volt a szatmári béke után is a kurucok ellen, azt mindenkinek észre kellett vennie, aki csak e kor történetével foglalkozott. Ezt természetesen Marczali is észrevette.

Ő is kiemeli, hogy úgyszólván minden egykorú irat írója szinte kézzel-lábbal bizonyítja, hogy ő nem értett egyet a rebellióval, sőt annak mindig ellene működött. Semmiképpen se magyarázhatjuk ezt félelemmel vagy haszonleséssel. Félelemre nem volt ok, hiszen senkit se végeztek ki, börtönbe se zártak senkit s a vagyonát se kobozták el senkinek, ha csak ő maga nem akarta. Hiszen láttuk, hogy Rákóczinak is szinte könyörögtek, hogy fogadja el egymillió holdját, melyet megtarthat még akkor is, ha nem akar az országban lakni, sőt még a Habsburgok birodalmában sem.

1849-ben a világosi fegyverletétel után lett volna oka a magyarnak a félelemre, mert „a bresciai hiéna” verte le, ezek mentek a börtönbe és a bakó is derekasan működött. A magyarok mégse ijedtek meg: passzív rezisztenciába léptek, nem vállaltak hivatalt. Aki vállalt, megvetették. Ami pedig a magyar nemesség akkori magánlevelezését illeti, sose volt úgy tele Habsburg-szidással, mint 48 bukása után. Még a rabok naplói is ezzel vannak tele. Majd idézzük belőlük. *A szatmári béke után ugyanez a levelezés Rákóczi-szidással van tele.* „Akár

volt kurucok, akár labancok – írja Marczali –, minden alkalommal iparkodtak érvényesíteni folytonos és tántoríthatatlan hűségüket az osztrák házhoz, vagy legalább azt, hogy idejében elhagyták Rákóczit, kinek forradalmában esetleg kényszerűségből vettek részt.”

*

Tudvalevő, hogy a törökök éppen a szatmári béke évében alaposan megverték Nagy Péter cárt, tehát a török hatalom akkor éppen nem látszott még végleg megtörtnek. Egyébként akkor még hazánk területe sem volt teljesen felszabadítva, hiszen a Délvidék (a Bánság) még mindig a török hatalmában volt. Mivel azonban a Habsburgok nagy ellenfele, XIV. Lajos, 1715-ben meghalt s így nyugaton meglepetéstől egyelőre nem kellett tartaniuk, viszont III. Károly elhatározta magát a Magyarországot felszabadító háború folytatására.

Ez meg is indult már 1716-ban, s már 1717-ben a dicsőséges passzarovici békében végződött. Elfoglalták Temesvárt és Nándorfehérvárt (Belgrádot) s nemcsak Magyarország területe szabadult fel teljesen, hanem még a mai Szerbia és Románia tekintélyes részei is III. Károly uralma alá kerültek. A győzelem elsősorban a sereg lelkes szellemének, jó ellátottságának (ami Harruckern érdeme), felszerelésének és a hadvezér lángelméjének tulajdonítható, mert a török sereg még ebben az időben is nagyobb volt a kereszténynél, sőt még ágyúja is kétszer annyi volt.

A nagyszerű eredmény elérésében Savoyai Jenő mellett jelentős része volt Pálffy Jánosnak, Ebergényinek és Nádasdnyak is, *tehát azoknak, akik annyira „gyalázatos hazaáruló” labancok voltak mindig, hogy még akkor se csatlakoztak Rákóczizhoz, mikor a Rádayak, Szluhák, Ottlykok és Vayak úgy látták, hogy „kénytelenek” melléje állni.* Úgy látszik azonban, hogy nálunk csak a király ellen harcolni hazafiság és dicsőséggel járó dolog. A hazát évszázados ellenségtől felszabadítani s ezeréves határaiba újra visszaállítani már mellékes. Ez legfeljebb csak arra jó, hogy azt az átkozott labancot, aki csinálta, egy kissé talán kevésbé izóan gyűlöljük miatta.

De – sajnos, legnagyobb gyalázatunkra – nemcsak azt kell megállapítanunk, hogy a nemzet „ellenségei”, a „hazaárulók” voltak felszabadítói; hogy ők ontották érte vérüket. (A török elleni hadjáratban Savoyai Jenő is, Pálffy János is, Ebergényi is megsebesült, Pálffynak pedig, ennek az akkor még vén labancnak, ezen kívül még két fia is hősi halált halt. Sajnos még azt se lehet elhallgatnunk, hogy a jó „hazafiak”, a „lángoló hazafiságuk” miatt, állítólag azért, mert „szolgaföldön nem nyughattak”, *a külföldön élő kurucok e dicső küzdelemben, melynek eredményeit még ma is élvezzük* (illetőleg az 1918. évi, szintén Habsburg-ellenes forradalom miatt ma már elvesztettük), *nemcsak nem vettek részt, hanem lélekben megint egyenesen az ellenséggel tartottak.* Hogy nemcsak lélekben, hanem még ténylegesen sem harcoltak fegyverrel ellenünk a török oldalán, az igazán nem az ő „jóakaratumon” múltott.

Rákóczi állítólag azért nem zárkózott be Munkács várába, mint eleinte tervezte, sőt – meggondolatlanul – ki is jelentette, hogy bujdosásában is tovább szolgálhassa hazáját. Pedig sokkal jobb lett volna, hogy ügyével együtt ő maga is ott pusztult volna el, mert ez legalább biztos jele lett volna annak, hogy elveit csakugyan önzetlenül szolgálja s kész értük meg is halni. Annyira féltett fejedelmi tekintélyét is így menthette volna meg legjobban. Így ugyanis megkímélhette volna magát a száműzetése folyamán egymást érő nagy önmegalázásoktól. Hazájának ugyanis száműzetése folyamán használni nem, csak ártani tudott.

A III. Károly és a török között kitört háború Rákóczit Párizsban érte. A szultán ekkor fényes ajánlatot tett neki, mert azt remélte, hogy ha Rákóczit sikerül megnyernie szövetségésének, vele az egész magyarságot szövetségésévé tette. Rákóczi fejedelmi hiúságának rendkívül jól esett, hogy újra ilyen fontos tényező lett s ezért nem tudott ellenállni a nagyszerűnek látszó alkalomnak. Hiába volt francia barátainak minden óvása, Törökországba hajózott. Az az átkozott fejedelmi ábránd és a még átkozottabb gyűlölet királya ellen megzavarta józan ítélőképességében. Nemcsak Magyarországon nem keltett ugyanis a legkisebb hatást se

az ő vállalkozása (illetőleg keltett, de megbotránkozást), hanem mire hajója Törökországba ért, a török már meg is volt verve s így egész utazása tárgyalanná vált.

Találóa írja Mikes Kelemen, hogy mikor ők megérkeztek Törökországba, „a nép itt már szaladt Ázsiába. Eleget mondjuk, hogy mi azért jöttünk, hogy hadakozzunk, de ők csak szaladnak, ki ide, ki amoda” (a vereség hírelye olyan nagy volt ott a pánik).

Rákóczi kurucai tehát csak azért nem harcoltak ellenünk a török oldalán, tehát Magyarország területi integritásának visszaszerzése ellen, mert a török sereg túl hamar összeomlott. A „jósándék” azonban, mint láthatjuk, megvolt. Rákóczi már meg is kötötte a törökök támogatására a szerződést. Ez ugyan most kedvezőbb volt a magyarságra, mint az a gyalázatos ajánlat, melyet ő a szultánnak akkor tett, mikor még itthon volt, de felkelése ügye már igen rosszul állt, de azért mégis most is nemcsak a Délvidéket engedte át a töröknek az ország területéből (ej, ha ezt Habsburg tette volna!), melynek mint Magyarország részének védelmére, mint vezérőfejedelem, ő is esküt tett, akár a Habsburg-király, hanem mint Magyarország fejedelme 100.000, mint erdélyi fejedelem pedig a neki átengedő „részek” fejében 50.000 és Erdély részéről újabb 60.000 tallér adó fizetésére is kötelezte magát. (Századok, 1915. évf., 1657. o.) De azért Rákóczi természetesen mégis magyar szabadsághős volt, mégpedig a legdicsebb!

E nagy magyar „vívmányok” reményében készült is ellenünk a harcra és igyekezett felháztatni a magyar népet, nehogy a gonosz Habsburgok esetleg még hazánk török megszállás alatt levő részeit is felszabadíthassák!

Harcra, mondom, már alig volt alkalma ellenünk, de a határokon túl az ellenséges törökök között már ott voltak a kuruc vezérek: Bercsényi, Eszterházy Antal és társaik (az ő hadi tudományukkal ugyan nem sokat ért volna el a török!) és onnan ők zúdították (mégpedig azokra a tiszántúli részekre, melyek azelőtt a kuruc mozgalom törzsházája voltak) azokat a rabló, fosztogató, gyűjtogató és a népet magukkal rabszolgavásárookra hurcoló tatár hordákat, melyek nyomában rémület és pusztulás járt s mely a magyarság számára akkor ennek a háborúnak úgyszólván egyetlen szenvedése volt.

A III. Károly hadaitól megostromolt török Temesváron is oly sok volt a volt kuruc, hogy mikor a törökök a várat feladták, a feltételek 8. pontjában Musztafa basa, a török parancsnok, külön kikötötte, hogy ezek a magyar és keresztény alattvalók is szabadon elhagyhassák a feladott várat. A feltételek 8. pontjára Savoyai Jenő, a keresztény vezér, méltó megvetéssel ezt válaszolta: „La caniglia duo andare, dove vuole: A szemét mehet oda, ahová akar!”

Hát ennyit használt Rákóczi az emigrációban hazájának! Aztán még az a haszna volt az emigrációjának, hogy azok, akik becsülettel kitarítottak mellette, elvesztették egész ősi vagyoniukat (láttuk, hogy családjuk nem vesztette el, de igazán a legjobb akarattal se mondhatjuk, hogy ez is Rákóczi érdeme), keserű honvágyban, maguktól azt kérdezve, hogy érdemes volt-e, hazájuktól távol, messze idegenben, sőt idegen világrészben kellett befejezniük életüket, soknak nyomorban, soknak lezüllötten, például Eszterházy Antalnak is. Bizonyára azért éppen neki, mert ő volt a legbűnösebb. Ő nem rebellis családból származott, mint Rákóczi. Neki egész mások voltak a családi hagyományai s ennek ellenére lett mégis lázadó.

Ennél nem sokkal jobb és szebb lett volna inkább Munkács várába zárkózni, s ott úgy meghalni, mint Zrínyi Szigetvárbán, Losonczy Temesvárbán, Szondi Drégelyvárbán? De ehhez a nemesebb célon kívül nemesebb, önzetlenebb lélek is kellett volna.

A pozserováci (vagy passzarovici) béke után érte el III. Károly hatalma tetőpontját. V. Károly óta soha Habsburg nem volt még olyan erős, mint ő ekkor. Hiszen keleti határaink nagy kiterjesztése mellett még nyugaton is győzelmesen fejezte be a háborút s ekkor kapta meg a spanyol Németalföldet és a spanyolok birtokában volt déli és északi olasz tartományokat is. Mivel III. Károly ekkor már a töröknek is parancsolt, büntetésül a török háborúba való sikertelen beleavatkozásáért és megtorlásul a kereszténység ellenségével való szövetkezésért a bujdosóknak még Konstantinápolyt is el kellett hagyniuk és Törökország eldugottabb és a kereszténységtől távolabb eső részébe kellett költözniük.

„A bujdosásban is bujdosniuk kell” – írja ekkor Mikes. „Az Isten fizesse meg annak, aki az oka.” Természetesen Bécs volt az oka. A jó Mikes azonban ez esetben túlságosan rövidlátóvá vált. Azt is látnia kellett volna ugyanis, hogy „a német” e viselkedésének egyedül csak Rákóczi és a bujdosók voltak az okai. Vajon nem érdemelte-e meg ezt a kis enyhe megtorlást az a magyar, aki még a kereszténység és saját hazája felszabadítása ellen irányuló harcra is még mindig (még Thököly halála után is) kapható volt? Az igaz, hogy maga Mikes valóban ártatlanul bűnhődött. Ő azonban Rákóczi és társai ostobaságának és politikai rövidlátásának áldozata volt, nem pedig a német rosszakaratának. Ő sokkal okosabb, keresztényebb és a gyűlöletől sokkal mentesebb volt annál, semhogy a töröknek hitt volna. De ha hitt volna neki, még akkor se állt volna melléje. De hát a saját fejedelmét csak nem átkozhatta meg! Annál sokkal jobban és önzetlenebbül szerette. Világos tehát, hogy a németet kellett szidnia helyette.

Kár, hogy Mikest Rákóczi sokkal kisebb embernek tartotta, semhogy tőle kért volna tanácsot. Ha Mikes lett volna a tanácsadója, ez a kudarc és ez a szégyen nem érte volna. De ha fejedelmi rögeszméjéről volt szó, akkor Rákóczi még a Mikesnél nagyobb urakra se hallgatott. Rákóczit bujdosása idején az az átkozott fejedelmi öntudat zavarta meg és vezette tévutakra, mely felkelővé tette. Egész haláláig mindig azt hitte, hogy ő fejedelem, azaz, hogy hatalmi tényező, mikor már régen nem volt semmi.

Milyen tisztán, milyen főlényes, józan magyar flegmával látta ezt Mikes, a józan és bölcs magyar: „Mi csak fülelünk és várjuk, mely felől zavarják a vizet, hogy mi is valamit foghassunk.” Ő tehát világosan látta, hogy ők már senkik, a vizet már nem ők zavarják. „Szegény urunk (ebben a „szegény” szóban is milyen lenézés, de milyen megértés és szeretet is van együtt!), amit a pennával tehet, el nem mulasztja. Eleget is ír mindenfelé, mert mi olyanok vagyunk, mint az evangéliumbeli beteg, aki harminc esztendeig volt a tó mellett, várván, hogy valaki vesse belé.” Rákóczi tehát már az orvosságot bevenni se tudta volna maga. Azt is másnak kellett volna neki beadni. Ezért bizony nem volt érdemes bujdosóba menni s különösen nem magával együtt még százakat is bujdosásra kényszeríteni.

Láthatjuk, magában milyen csöndes lenézéssel nézte a jó és bölcs, mindig realitásokban gondolkodó magyar mindig csak író urát, a pennás fejedelmet (látni fogjuk majd, hogy Nyáry is azon bosszankodott, hogy Kossuth is mindig írt). A valóság azonban még annál is ridegebb volt, mint amilyenek Mikes írta. Mert az az „evangéliumi beteg”, ha harminc évet kellett is várnia, végül mégiscsak megkapta azt az angyalt, aki a gyógyító tóba vetette. Szegény Mikes azonban már harminc évnél is tovább élt és várt a bujdosásban s mégis és végleg hiába.

De öregségére III. Károlyt is egymás után érték a csapások annyira, hogy ezek is vitték a sírba, mert hiszen éppen nem volt még öreg, mikor meghalt. Mivel a szász választónak és a lengyel királynak II. Ágost fiát akarta, a franciák pedig Lesczinszky Szaniszlót, emiatt újabb háborúba bonyolódott nyugaton, s mivel Savoyai Jenő arra már elöregedett, protestáns szövetségesei pedig – szavukat és szerződési kötelezettségeiket megszegve – cserbenhagyták, a dolog vége az lett, hogy lengyel király ugyan az lett, akit Károly akart, de maga III. Károly elvesztette miatta Nápolyt és Szicíliát, sőt még jövődjéje is ősi örökségét, Lotaringiát.

Utána hamarosan újabb háború tört ki a szultán és a cár között, s mivel Károlyt a cár támogatására *szerződés kötelezte*, kitört az újabb török háború, mely az előbbivel ellentétben csúfos kudarccal végződött. Pálffy János élt még ugyan, de Károly elbizakodott tábornokai, akik keleti hódításokkal akarták pótolni azt, amit császáruk nyugaton elvesztett, kiszorították a vezetésből. Annyiban talán igazuk is volt (ezért sikerült kiszorítaniuk), hogy ilyen öreg ember vállára már nem szabad ilyen felelősségteljes és nagy izgalmakkal járó feladatot bízni, hiszen minden pillanatban gutaütést kaphat.

Jó királya ugyan mindent elkövetett, hogy a tisztas és mindig hű hadvezér külső tiszteletnyilvánításokkal és kedveskedésekkel kárpótlást kapjon a mellőzésért, de Pálffy mégis végtelenül bántotta felmentése, az utána következő kudarc pedig ugyancsak elégtételt adott neki érte. Pedig nem protekció szorította ki helyéről, hanem józannak látszó megfontolás. Először

Seckendorf lett az utóda, aztán gróf Wallis, végül pedig Neipperg, aki még balkezesebben fejezte be, mit már két elődje is tehetségtelenül folytatott. Pálffy utódai közül egyik se volt befolyásos nagyr, Seckendorf pedig egyenesen protestáns, akit csak azért tettek vezető állásba, mert azt hitték, hogy nagyon tehetséges. Bizonyos tekintetben az is volt, csak hát a hadvezéri sikerekhez a tehetségen kívül még sok más, többek között szerencse is kell.

Büntetésül Wallis is, Neipperg is börtönbe került, mert hanyagságban is bűnösök voltak, de ez sajnos már nem segíthetett az elszenvedett kudarcokon. Ebben a hadjáratban, mint fiatal főtiszt, már a később oly híressé vált Hadik András is részt vett s az ő naplójából láthatjuk, hogy gróf Wallisnál nyomorultabb, tehetetlenebb fővezért még elképzelni se lehet. Még bámulatosabb, hogy tehetetlenségénél és teljes alkalmatlanságánál csak gőgje, züllöttsége és jellemtelensége volt nagyobb. Hogy ennek ellenére mint emelkedhetett ilyen magas állásba, és hogy juthatott ilyen fontos szerephez, igazán talány.

III. Károly e második, szerencsétlenül végződött török hadjáratában, melyet halála előtt egy évvel a belgrádi béke 1739-ben fejezett be, s mely őt tulajdonképpen a sírba vitte, elvesztette Belgrádot s mindazokat a területeket, melyeket Savoyai Jenő lángelméje Magyarország határain túl is meghódított részére. De még így is a teljes Magyarországot hagyta utódára, míg ő atyjától még a Bánság nélküli Magyarországot örökölte.

Rákóczi ezt a második török háborút, mely számára annyira örvendetes lett volna (szomorú, hogy egy magyar szabadsághősre az az előnyös, ha nem az ő hazája győz!), már nem érte meg. Ez azonban mégse volt akadály a számára, hogy ez a háború is nem kuruc szövetségben folyjék le. Az apa helyébe ugyanis odalépett a fia, József, az utolsó Rákóczi-fejedelem. Ő ugyan már nem részesült magyar nevelésben, sőt még magyarul se tudott (nem is igen akart megtanulni, mert annál sokkal kényelmesebb volt, semhogy tanulással vesződjék), de „nemzeti missziójának” jelentőségét azért ő is teljes mértékben felfogta s ezért a török szövetségre ő is könnyen kapható volt. Fejedelem akart lenni ugyanis minden Rákóczi, még ő is.

A háború kitörésekor Rákóczi József is szövetségre lépett a szultánnal, mivel azonban apjánál kisebb népszerűséget s így erőt képviselt, ő természetesen még sokkal többet adott fel Magyarországra függetlenségéből, mint apja, aki pedig – mint láttuk – szintén előre adófizetésre kötelezte magát. Hogy mennyire idejétmúlt, holt eszme volt ez a török-magyar szövetség, s hogy magyar szempontból mennyire nem lehetett tőle várni semmit még akkor se, ha a háború győzelemmel jár, mutatja Rákóczi József esete.

Rákóczi József még e háború folyamán meghalt (de természetesen nem a harc mezején, hősi halállal, bár ez a halál akkor se lett volna „hősi” halál), s így a győzelem hasznát nem arathatta le. De ha életben érte volna meg, akkor se nyert volna vele semmit. Most – nem úgy, mint apja idejében – győzött a török, de Magyarország egész területe még így is Habsburg-uralom alatt maradt. A bujdosók azonban ott voltak Rákóczi József táborában, noha keresztény létükre az iszlám ügyének szolgálata miatt pápai excommunicatio sújtotta őket.

Ha nem is ennyire nyíltan, de magyar felkelőnek lenni máskor se jelentett egyháziasságot. Hogy a bujdosók a pápai kiközösítéssel nem sokat törődtek, nem meglepő, hiszen már Rákóczi Ferenc idejében is ugyanez a sors érte őket, mint láttuk, s ők ezzel már akkor se törődtek. Maga a „vallásos” Rákóczi is csak annyiban, hogy bántotta a dolog. De ez csak a hiúságát bántotta, az azonban eszébe se jutott, hogy ez annak a jele, hogy rossz célt szolgál, s így mozgalmát abba kellene hagynia.

A szatmári béke után azonban itthon már senkinek se kellett Rákóczi mozgalma. Hiszen láttuk, hogy mindenki azt bizonygatta, hogy ő mindig labanc volt, aki pedig ezt legjobb akarral se mondhatta, az meg hogy szánja-bánja egész életére, hogy valaha az volt. Ezért ahogyan már III. Károly első török háborújában se kellett senkinek Rákóczi Ferencék, hogy kellett volna a másodikban Rákóczi Józsefék, akiknek a vezérük már magyarul se tudott? Illetleg mégis kellett: a Gombos-testvéreknek. Hogy azonban csak nekik kellett már, nagyszerűen mutatja, hova süllyedt akkor már ez az állítólagos „nemzeti” ügy.

Hogy kik voltak ezek a Gombos-testvérek, azt sejtethetik Mikes leveleiből. „Hála Istennek – írja –, egy valamirevaló nem jött. Akik jöttek, azok a fára való felmagasztaltatást kerültek el”, azaz csak azért jöttek, mert ha otthon maradnak, mint a zsványok, akasztófára kerültek volna.

Láttuk már, hogy a kurucok már előbb is oly mélyre süllyedtek, hogy a ráccokkal közösen képviselték a „nemzeti” ügyet és Péro Szegedineczet választották vezérüknek. Most, a második török háború kitörése előtt, Rákóczi József szereplése idején pedig a Gombos-testvérek képviselték itthon a „szabadság” ügyét.

„Felső-Magyarországon csekély jószágán élt vad legényéletet a két Gombos báró: Imre és György” – írja a Szilágyi-történelem (VIII., 175. o.). „Míg fiatalok voltak, erőszakos bujálkodás járta náluk. Még emberölésre is vetemedtek. Majd az ital élvezetének hódoltak. Ily módon elpusztult gazdaságuk.”

Mivel emiatt itthon nem volt már becsületük, a régi költekező élethez meg már módjuk nem volt, kimentek Lengyelországba, hogy Szaniszló királyt (Lesczinskyt) trónra segítve segítsenek magukon is. (Láthatjuk, hogy ebben is szigorúan „hazafiak” voltak, mert Lengyelországban is a Habsburgok, a saját királyuk ellen működtek, mert Lesczinsky a *francia* király jelöltje volt.)

Lengyelországban a török követtel is találkoztak s annak révén a magyar „szabadság” ügyébe is belekapcsolódtak. A lengyeleknek ugyan kikötötték, hogy csak akkor segíthetik őket, ha legalább annyi jószágot biztosítanak nekik ott is, mint amennyi jószáguk Magyarországon volt (természetesen akkor, mikor még nyakára nem hágtak), de mi ennek ellenére mégis olyan jóakarattal vagyunk irántuk, hogy elhisszük róluk, hogy ha a lengyel „szabadság” ügyét nem is, de a magyarét minden bizonnal már ingyen is szolgálták volna.

Rákóczi ekkor még élt Rodostóban (1734-ben volt ez), s a Gombosok megbízásából szolgáljuk, Kiss János, fel is kereste. A bujdosók közül azok, akik akkor még éltek, igen nagy örömmel fogadták ezt a Kiss Jánost. Hiszen a fuldokló még a szalmaszálba is belekapaszkodik. Hogy ez a szalmaszál nemcsak szalmaszál volt, azaz törekeny és gyenge, hanem még piszkos is, azt ők természetesen nem tudhatták, de bizonyára nem is érdekelte őket, mert rég elszoktak a kényességtől, illetőleg eredetileg se voltak azok.

Csáky Mihály ekkor, ettől a Kiss Jánostól tudta meg (Így el voltak zárva hazájuktól ezek a szegény bujdosók. De keserves lehetett az életük!), hogy lánya otthon férjhez ment Károlyi Ferenchez, az „áruló” Sándor fiához, az ország egyik legvagyonosabb emberéhez. Sírt örömeiben. (Ennyire nem volt tehát már neki fontos az, hogy az „áruló” lett a násza!) Zay Sándor pedig ugyancsak így szólt nagy elkeseredésében: „Van itt ugyan valamicském, de egy ümögben is hazamennék, ha lehetne.”

Az nem is újság számunkra, hogy a bujdosók igen szívesen hajlandók lettek volna hazamenni. De hát az otthoniak is éppoly szívesen maradtak otthon. Mikor hamarosan kitört a második török háború, a Gombosoknak *mindössze két magyart* sikerült rávenniük a Rákóczi fiához való csatlakozásra: báró Vécsey Lászlót és Orosz Gábort. Vajon becsületes magyarok lehettek-e ezek? Aki a Gombosokkal barátkozott, bajosan lehetett az. Ha igen, akkor *az értelem* körül kellett bajnak lennie.

A magyarságot tehát akkor is (és ma is) csak nyugat felé nézve, csak a nyugattal szövetségben lehetett életben tartani vagy boldogítani. Csak a kereszténység oldalán, mert azé volt a jövő. Csak a király iránt való alattvalói hűségben, mert ez volt a keresztény kötelesség, és mert újra meg újra csak az bizonyult be, hogy ő volt az erősebb fél s bármennyiszor és bármily alkalmas időben lázadtunk is fel, a vége mindig csak az lett, hogy akár büntetve, akár amnesztiában részesülve továbbra is csak az ő alattvalóiként kellett tovább élnünk.

Így maradt ez még utána kétszáz évig, mert 1848-ban is így volt, s akkor is igen pórul jártunk volna, ha előtte Napóleon csábítására is hallgattunk volna, mert hiszen őt is hamarosan leverték. Mikor pedig a lázadó erők végül erősebbeknek bizonyultak a Habsburgok hatal-

mánál s a XX. század elején végre „felszabadultunk” alóluk, a „felszabadulásunkkal” együtt omlott össze ezeréves hazánk is. Ez bizonyára nagyobb baj volt, mint egy vesztett szabadságharc után újra a Habsburgokkal, de egész Magyarországgal.

Sajnos, Bocskaitól kezdve, Bethlenen, Rákóczi Györgyön és Thökölyn folytatva s Rákóczi Ferencen végezve azok, akik azt hitték, hogy ők az igazi és független magyarság képviselői, makacsul és sosem okulva, mindig az ellenkező utat járták. Mindig kelet felé néztek, mindig a törököt gondolták az erősebb félnek és a jövő emberének, míg végre a Gombostestvérekkel eljutottak a végső csödhöz és kiábránduláshoz, s végleg tudomásul kellett venniük, hogy az ő szövetségük és oltalmazójuk neve: „a beteg ember”. Tehát végleg beteg és halállal járó az a politika is, melyet ők századokon át képviseltek.

Mennyivel előbbre lettünk volna és lennénk ma is, ha az a sok hazaszeretet, energia, lelkesedés, tűz és jóakarát évszázadokon át nem téves irányban, nem haszontalanul pazarlódott volna el, hanem azon az úton próbált volna a nemzetnek becsületet szerezni, ahol a sorsa csakugyan eldőlt, s amelytől a jóléte függött, s ha bűnös, káros és a nemzet életére még siker esetén is mindig gyöngítőleg ható felkelések és fegyveres küzdelmek helyett a nemzetnek vérben és anyagiakban való gyarapítására fordítottuk volna igyekezetünket. Hiszen végeredményben egyedül ettől függött, hogy a Habsburgok egyéb országai között és ellen, mennyire tudjuk megőrizni függetlenségünket, azt a Magyarországot, melynek egyetlen baja az volt, hogy gyenge volt, az állandó, de végeredményben mindig sikertelen felkelések anyagi és vérvesztéseivel mindig még jobban gyengítettük.

Ma már, a Habsburgok letűnével és az iszlám helyett a kommunizmus előtérbe kerülésével megint a kelet az, mely ránk nézve a veszélyt jelenti. Szerencsétlenségünkre megint ennek a keletnek a hatása alá és befolyási körébe kerültünk, de most legalább elmondhatjuk, hogy ez akarunk ellenére történt. Most alig kell valakit arra figyelmeztetnünk, hogy nem itt a helyük. De sajnos csak azért, mert személyes tapasztalatból győződünk meg arról, mennyire hamisak a materialista kelet jelszavai és ígéretei.

Ha a mohácsi vész óta állandóan az anyagi és számbeli erősödés lett volna a vezéreszménk és irányváltoztatás nélküli állandó politikánk, akkor bizonyára nem lett volna annyira idegenből jövő és kegyelemből adott az a segítség és az a pénzügyi erő, mely országunk felszabadítását elvégezte, s eredeti határait visszaszerezte. De akkor különösen nem ért volna bennünket az a nagy szégyen, hogy nemcsak úgyszólván nélkülünk, hanem egyenesen ellenünk történt meg az ország felszabadítása. Ugyanis még az 1716-1717-es, hazánk utolsó még hiányzó részeit felszabadító seregekben is (akkor, mikor egyébként már az egész ország labanc volt) még mindig olyan kevés volt a magyar, hogy noha mi tudvalevőleg elsősorban lovasok, huszárok voltunk, a 29 vasas, tehát német ezred mellett mindössze 5 huszár harcolt ebben a seregben (Szilágyi: Magyarország történelme, VIII., 155. o.). Mi tehát még ekkor se erőltettük meg magunkat, vagy pedig annyira kevesen voltunk, hogy a Habsburgok birodalmában alig számítottunk. De ha a seregben nem számítottunk, mi címen kívánhattuk, hogy viszont befolyásban, hatalomban számítsunk?

Hogy pedig a költségekhez, tehát ahhoz a pénzhez, mely a háborúhoz először is és másodsor is és harmadszor is kellett, mennyivel járultunk hozzá, arról ne is beszéljünk. Hiszen a magyar s különösen a magyar nemes mindig csak harcolt, de sose fizetett. Ha tehát még harcolni is ilyen kevesen harcoltak, gondolhatjuk, mennyi lehetett az, amit fizethettek. Hiszen csak az imént vázoltuk, milyen gyenge volt az a Magyarország, mely a Rákóczi-harcok befejezése után állt előttünk, melynek vérvesztéséhez és elgyöngüléséhez azonban kétségtelenül maga Rákóczi is nagyban hozzájárult.

Nem a Habsburgok tették tehát tönkre és gyengítették le Magyarországot (pedig nálunk még olyanok is vannak, akik még a török pusztítását is a Habsburgok bűnei közé sorolják), hanem elsősorban a török, azután Zápolya János, azaz az a pártütés, mely az országot kettészakította, aztán Bocskai, Bethlen (háromszor egymás után) és Rákóczi György, akik ezt a

szakadást még jobban kimélyítették és az anyaországtól elszakadt részt megnövelték s így a megmaradtat még tehetetlenebbé tették, aztán és talán a legjobban Thököly (és „hős” neje, Zrínyi Ilona), aki a magyarságot nemcsak elvonta az ország felszabadításában való részvételtől, hanem egyenesen a török oldalára vitte, s végül mostohafia, Rákóczi Ferenc, aki mindezek betetőzéséül még egy nyolcéves polgárháborút is zúdított rá, s végleg tudára adta a Habsburg-háznak, hogy hiába szabadít fel bennünket a török alól s hiába törvényes urunk akkor már 200 év óta, mi neki nem alattvalói, hanem ellenségei vagyunk; hogy nincs semmi értelme annak, hogy bennünk bízson s ránk számítson, annál kevésbé, hogy ránk áldozzon, mert mi mint mindig, most is szívből utáljuk s annyi sikertelen kísérlet után is csak az alkalmat várjuk, hogy végleg faképnél hagyassuk, természetesen azokkal az országrészekkel együtt, melyeket ő egyenesen ellenünkre szerzett nekünk vissza.

Ilyen előzmények után kezdte meg tehát életét 1711-ben az akkor mindössze másfélmillió lakosú, legyöngült Magyarország. Világos, hogy hiába volt elméletben a törvény betűje szerint független, önálló ország, s hiába ismerte ezt el elméletben koronázási esküjében maga III. Károly is, mindenki tudta, hogy ez a valóságban nem így van. Ettől a „független” országtól vissza tudott volna foglalni mindent még a Lipóttól már megvert Törökország is, ha Bécs képeben nem lett volna oltalmazója. Az a hadsereg, mely felszabadította, és amely a kuruc-labanc harcok, Rákócziék meg nem hódolása és bujdosásuk közben is a Habsburg-ház elleni állandó mesterkedései miatt az országot továbbra is megszállva tartotta, nem a magyar nemzet hadserege volt, hanem az a sereg, melynek ezt az országot le kellett vernie. Meghódított ország volt Magyarország. Nemcsak a töröktől kellett visszahódítani, hanem Rákóczitól is.

Mindez a nagy tehetetel csakhamar feledésbe ment, mert a nemzet végül a Rákóczinál okosabb Károlyi Sándorra hallgatott s őszintén hagyta el addigi rossz politikáját. Láttuk, hogy elítélték a rebelliót mindnyájan és hogyan bizonygatták, hogy csak kényszerből lettek kurucok. Láttuk, hogy a király is elfelejtett mindent és olyan jóakarattal és irántunk való megbecsüléssel lépett a trónra, hogy még családja ősellenségei is csak elismeréssel tudnak írni róla. Azonban mindez, sajnos, nem volt elég.

A valóság világában, tehát a politikában, egy nemzet érvényesüléséhez (a jelen esetben Magyarország politikai súlya, befolyása s vele függetlensége és önrendelkezési joga visszaszerzéséhez) a király jóindulatán kívül Magyarország részéről erőre lett volna szükség. Ha azzal rendelkezünk volna, a király jóakarata nélkül is függetlenek lettünk volna, de enélkül még a király jóakaratával se lehettünk azok.

Magyarország csak akkor lehetett volna független, tehát a Habsburgok többi országa egyetemével egyenrangú ország, ha velük egyenrangú erővel is rendelkezett volna, tehát ha a diplomáciai szervezet, különösen pedig a hadsereg fenntartásához velük egyforma mértékben járult volna hozzá. Ez esetben, ha akarta volna, könnyen kivihette volna még azt is, hogy az a hadsereg, mely a magyar gyöngeség és elhibázott politika miatt kicsúszott a nemzet kezéből és közös hadsereggé vált, mégpedig olyan közös hadsereggé, melynek vezetésére Magyarországnak alig volt befolyása, kettéváljon és egyik fele külön, önálló magyar hadsereggé legyen.

Ezt persze nem szívesen vette volna Ausztria, sőt maga III. Károly sem, mert vele az ő hatalma is gyöngült volna. De ha nem szívesen látta volna, akkor is bele kellett volna egyeznie, mert „Geld regiert die Welt” és „Pénz beszél, kutya ugat”. Ha mi adtuk volna a pénzt, akkor mi mondtuk volna meg azt is, milyen feltétellel adjuk, és ha a császárnak sereg kellett (pedig kellett), akkor ha tetszett neki, ha nem, el kellett volna fogadnia azt a feltételt is, mely alatt ezt a pénzt a magyar nemzet adta. Ha az a pénz, mellyel mi a közös kiadásokhoz járultunk hozzá, még olyan jelentős lett volna, hogy elmaradása nagyobb baj lett volna, mint a hadsereg egységéről való lemondás, akkor ez is feltétlenül megtörtént volna.

Mi gyengességünk és elhibázott politikánk miatt elvesztett függetlenségünket 1711 után annál hamarabb tudtuk volna a valóságban is visszaszerezni (mert hiszen elméletben mindig megvolt), minél hamarabb következett volna be gazdasági megerősödésünk. Ezt szolgálta a

felszabadult, de pusztá és lakosság nélküli területek minél hamarabb való benépesítése (de a gyűlölettel párosult korlátoltság még ennek megtörténtét is a Habsburgok bűnének, nem pedig hazánkna tett jószolgáltatna tartja) és ezt szolgálta volna a magyar lakosság részéről a közterhek vállalásában való minél erőteljesebb részvétel is. Olyan országnak ugyanis, amely ritka népességű és szegény, de mégis független és nála népesebb és gazdagabb országoknak egyenrangú társa akar lenni, az államna fizetendő szolgáltatásokban áldozatkészséggel és nagylelkűséggel kell pótolnia a szegénységből és kisebb számából folyó hátrányokat.

Ebben állt volna akkor elsősorban a magyar hazafiság, nem pedig a hazafiságról való szavalásokban, kardcsörgetésben és fizetés helyett a magyar önértet növelésében. Ezt a rendnél nagyobb anyagi hozzájárulást ugyanis, mivel önkéntes volt, az azt megajánló országgyűlés a nemzet önrendelkezési jogának mind nagyobb visszaszerzéséhez köthette volna. A Habsburgok, akik mindig anyagi zavarokkal küzdöttek, ezeket a feltételeket annál jobban kénytelenek lettek volna elfogadni, mivel a pénzre mindig annyira rászorultak.

Sajnos, a szatmári békét követő kor történetét vizsgálva éppen nem azt vesszük észre, hogy e kor magyarjai megértették volna az idők szavát s hazájuk függetlenségének visszaszerzése céljából anyagi áldozatokat vállaltak volna.

Oda ekkor már ök is eljutottak, hogy a rebelliót elítélték s annak a nemzetre káros voltát belátták és ezért Rákócziára és társaira meggyőződésből ütötték rá a hazaárulás bélyegét. Ez ugyanis anyagi áldozatokat nem kívánt tőlük. Mikor azonban arra került a sor, hogy fizessenek is (pedig hát függetlenséget és önrendelkezési jogot csak e révén remélhettek), akkor egyszerre vége volt minden belátásnak. Erre egyszerűen azt válaszolták, hogy azt pedig nem. Ez ellenkezik a magyar alkotmánnyal, a magyar szabadsággal.

A kuruc háborúk befejeztével Magyarországon új korszak kezdődik. Ennek az első, 1712-15. évi országgyűlés is tudatában volt. Bizottságot is küldött ki az új viszonyokkal együttjáró tennivalók megállapítására. E bizottság azt határozta, hogy „nem hisszük a most visszatért békét megszilárdíthatónak és biztosíthatónak, mintha a szükségnek megfelelő külföldi sereg is készen áll az ország oltalmára”. Tehát míg azelőtt vége-hossza nem volt a panaszoknak az országban táborozó külföldi katonaság ellen s ezt tekintették az ország fő sérelmének, a király fő esküszegésének, most végül maga az országgyűlés állapítja meg, hogy az évszázados sérelem tulajdonképpen szükségszerűség volt és az ország védelmét szolgálta.

Még arra se gondolhatunk, hogy az országgyűlési bizottság ezt szolgálalkúségból mondta ki. Nemcsak a király, hanem a demagógok előtt is lehet ugyanis szolgálalkúen meghajolni, és ha most a király iránti lojalitásra érezte magát kötelezve az országgyűlési bizottság, nem pedig az ellenzékkal való kacérkodásra, annak bizonyára az volt az oka, hogy a régiekkel elentében most már ezt kívánta a közszellem. A demagógok, a nagyszájúak egyelőre elvesztették régi befolyásukat. Már nem ök voltak a közvélemény irányítói.

Hogy mennyire nem volt itt egyébként szó szolgálalkúségról, azt láthatjuk abból, hogy most csodálatosképpen még a Szilágyi-történelem is egyetért ezzel az állítólagos szolgálalkúséggel. „Számos törvény rendelte el – állapítja meg – a külföldi katonaság kivonását. De kárán tanult a haza: tüzzel-vassal való pusztítás, a lakosságnak rabságba hurcolása következtek gyakran a katonaság távollétéből.” (Szilágyi, VIII., 34. o.)

Nem szolgálalkúség volt tehát a megváltozott hangulat oka, hanem az, hogy még a nagyszájúak is gyakran kerültek abba a helyzetbe, hogy sopánkodniuk kellett, hogy miért nincs az országban elegendő katonaság. Például az ez időben nagyon gyakori tatárbetörésekkor. (Mint láthattuk, még a bujdosó kurucok is zúdíttak az ország nyakára egy ilyet.) Ha azonban szükség volt katonaságra, az *csakis idegen katonaság lehetett*, mert a magyar alkotmány csak időnkénti nemesi felkeléseket ismert s az ilyen tatárbetörések ellen az mit se használt, mert mire azt nyélbeütötték, arra már híre-pora se volt az akkor már zsákmányával az országból rég kitakarodott tatárnak.

Állandó katonaságot az ország szegénysége és az adóemeléstől való teljes elzárkózása miatt ekkor még nálunk csak külföldi pénzből lehetett fenntartani. Így azonban természetes, hogy ez a sereg csakis külföldi emberekből állhatott, mert azt már kissé mégis sok lett volna megkívánni, hogy a király *külföldi* pénzen *magyar* katonaságot tartson.

Az országgyűlési bizottság határozatának második pontja így szól: „A katonaság zabolátlansága miatt eddig inkább bajt okozott, mintsem védelmet adott. (Potius offensionem, quam defensionem. Láthatjuk tehát, hogy nem is volt ez a bizottság annyira szolgálalkú, mint gondolnánk.) Ennek elkerülésére a határra és a várakba, illetőleg az ott építendő kaszárnyákba kell áthelyezni. Ott természetben való ellátásról az ország és kapcsolt részei erejük arányában fognak gondoskodni.” (Tehát csak „erejük arányában”, de azt természetesen az ország maga állapította meg, hogy meddig terjed „ereje aránya”. Arról, hogy az építendő kaszárnyákat is az ország építse, a muníciónál is az gondoskodják és a tiszteket is az fizesse, az egyenruhákat és a csizmákat is ő adja, már szó se volt.)

A harmadik pont (s ez volt a lényeg): „A természetben való élelmezés mellett szükség van azonban zsoldra is, mert a nemfizetett katona könnyen válik fegyelmetlenné. A királyi felség találjon módot arra, hogy az ő szomszédos tartományai és a római szent birodalom fizessék ezt a zsoldot Magyarországnak, mint a kereszténység pajzsának fenntartására.” (Micsoda anakronizmus volt ennek emlegetése és Zrínyi Ilona, no meg előtte Boeckai és Bethlen szereplése után! Arról ne is szóljunk, hogy ekkor már a török se volt az az ellenfél, aki támadólag léphetett volna fel.) „Ha ez a hozzájárulás nem volna elegendő, fordítsa erre király jövedelmeinek feleslegét is.” (Mindenkinek tudja, hogy a Habsburgok udvara, melynek fénye egyébként is semmi volt a francia udvaréhoz képest, noha rangban felette állt annak, mindig máról holnapra, sőt hitelekben élt, annyira pénztelen volt mindig. Elmehetett volna tehát az a hadsereg, melynek zsoldját az udvar „feleslegéből” kellett volna fizetni.)

Értsék meg hát végre állandóan sérelmeiket hangoztató magyarjaink, hogy miért nem volt és miért nem lehetett Magyarország még a török kiűzése után se független. Azért, mert gyöngé volt, de még annyit se fizetett, amennyi gyöngeségéből telt volna. A kereszténységnek se volt már semmi szüksége arra, hogy Magyarországot, mint a kereszténység keleti védőjét pénzelje, mert ekkor már a kereszténységet nem kellett keletről védeni. De még ha erre a védelemre még ekkor is szükség lett volna, ha idegenek pénzelik, Magyarország akkor se lehetett volna független, sem a maga ura. Az a pajzs ugyanis, amely csak arra való, hogy másokat védjen, és amelyet éppen ezért mások gondolnak és tartanak karban, kénytelen elviselni azt is, hogy mások rendelkezzenek vele és karban tartása közben ne Magyarország, hanem a maguk céljait tartsák szemük előtt.

A fent idézett határozattal tehát az országgyűlési bizottság maga állapította meg, hogy Magyarország most még nem tud, de nem is akar független lenni. A függetlenség ugyanis olyan kincs, melyet ingyen nem adnak, hanem ára van, mely csak a nemzettől vállalt áldozattal fizethető meg. Az ország azonban maga jelentette ki, hogy ezt az áldozatot vállalni vagy nem tudja, vagy nem akarja. Neki csak olyan függetlenség kellene, melyet ingyen adnak. Ilyen függetlenség azonban a valóságban nincs. Aki független akar maradni, annak magának kell magát megvédeni, magának kell magát eltartania. Ha valaki mással védeti meg magát, az már lemondott függetlenségéről és önrendelkezési jogáról.

Értsék meg tehát végre önértettől duzzadó magyar hazafiaink, hogy nem a gonosz Bécs nyomott el bennünket vagy csapott be minket, hanem saját önzésünk, szűkkeblűségünk és kényelmességünk tett bennünket tönkre. Azért nem voltunk függetlenek, azért rendelkeztek nálunk mások, idegenek, mert hagytuk, sőt elvártuk, hogy helyettünk ők fizessenek, a terheket ők viseljék. Még azokat a terheket is, melyeket nekünk kellett volna viselnünk.

Azért sülyedtünk olyan mélyre, azért alázódott meg annyira nemzeti büszkeségünk, mert mindig azt mondtuk: „Vitam et sanguinem... sed avenam non”: Életet és vért szívesen adunk, de zabot azt nem. Azaz, mert mindig csak lelkesedtünk, de sohasem cselekedtünk.

Beszéltünk és szavaltunk a hazáért, sőt még ittunk is érte, de mikor tenni, mikor adni, mikor fizetni kellett volna, mikor a lelkesedést tettekre kellett volna váltani, akkor már egyszerre nem volt magyar senki. Pedig a hazát nem annyira az életnek és a vérnek pillanatnyi lelkes felajánlásával lehet és kell megmenteni, hanem annak a szürke „avena”-nak, magyarul: pénznek egyszerű beszolgáltatásával. De hát mindenkinek, a magyarnak pedig – úgy látszik – különösen éppen ez a szürke tett: a fizetés a legnehezebb.

Még a harmadiknál is érdekesebb az ötödik pont: „Az ugyanis az alázatos véleményünk, hogy magyar haditanácsot kell felállítani (hogy ne rendelkezessék a közös, a bécsi Legfőbb Haditanács minálunk is) egy elnökkel, hat tanáccsal, két titkárral, a szükséges lajstromozóval és írnokokkal, kik mindnyájan magyarok legyenek.” Ez a tanács ítéljen aztán a Magyarországon állomásozó akár külföldi, akár belföldi csapatainak minden kihágási ügyében.

Erre a kedves javaslatra még a Szilágyi-történelem is (VIII., 35. o.) a következő megjegyzést teszi: „Ilyen módon akarták elejét venni a százados katonai sérelmeknek. Nem is lehet kétség afelől, hogy ez a javaslat igen ügyesen akarja megkerülni azon veszélyeket, mellyel idegen hadseregnek az országban való tartása mindig és minden körülmények között jár. De az a követelés, hogy az idegen, sőt a nemzeti katonaság zsoldját is mások fizessék, hanem a Magyarországon elhelyezett hadsereg, mégis kizárólag magyar igazgatás alatt álljon, nemcsak a méltányosságnak nem felel meg, hanem – ami sokkal fontosabb – a tényleges hatalmi viszonyoknak sem”.

Még azt is elismeri a Szilágyi, hogy ez a követelés egyébként is olyan volt, amit nagy kár nélkül nem lehetett volna teljesíteni még akkor se, ha olyasmiben akartunk volna rendelkezni, ami egyébként a mienk volt. (Az a mienk, amiért mi fizetünk.) „Minél több alkotórészből állott ez a hadsereg – állapítja meg –, annál szigorúbban kellett ragaszkodni az igazgatás egységének elvéhez.”

Végül végső ítéletképpen kimondja, hogy „*az ország újjáalakítása nagy munkájához nem volt a nemzetnek sem elég anyagi ereje, sem elég szellemi és erkölcsi emelkedettsége.* Ilyenkor pedig a külső befolyás érvényesülése egyenesen történeti törvény” (37-38. o.). Ez a megállapítás egyértelmű azzal, hogy még az annyira Habsburg-ellenes szellemben, tehát az annyira „hazafiasan” megírt Szilágyi-történelem is nyíltan megmondja, hogy nem Bécs gonoszsága vagy „ármánya” miatt nem tudtuk a török kiűzése után sem visszaszerezni a török miatt elvesztett függetlenségünket, hanem ez először azért történt, mert sokkal jobban le voltunk gyengülve, semhogy rögtön erőnk lett volna az önállósághoz; másodsor, mert függetlenségünk érdekében még annyi áldozatot se voltunk hajlandók meghozni, amennyi gyöngere erőnkéből kitelt volna. Annyira igazság ez, hogy nem kellett hozzá sem XX. század, sem Szekfü, hanem már a múlt században is és még olyan zsidó-protestáns emberek is, mint Marczali és Szilágyi volt, megállapították.

Részint a most tárgyalt országgyűlési bizottsággal, részint az 1715. évi, a hadügyeket szabályozó VIII. törvénycikkkel kapcsolatban még a Szilágyi-történelem is (42. o.) ezt a lesújtó megállapítást teszi: „Ezzel az állandó külön magyar hadsereg ügye *törvényesen* el volt ejtve. Mert a nemesi felkelés és a bandériumok kiállítása csak esetről esetre, ha az országot támadás érte, volt kötelező. Pedig a honvédelemnek ezek az ősi módszerei maguknak a rendeknek a beismerése szerint sem feleltek már meg a kor szükségletének. Ha pedig beáll egy szervezet szükségessége, a nemzet pedig azt saját erejéből megvalósítani nem hajlandó vagy nem képes, természet szerint más idegen hatalomnak kell azt megvalósítani. Történetileg tekintve: a magyar hadsereg a nemesi kiváltságok fenntartásának esett áldozatul. Ismétlődött az, ami Mátyás halála után az első magyar állandó sereggel, a feketesereggel történt.” (Az is azért szűnt meg, mert az ország nem volt hajlandó vállalni a fenntartásával járó nagy költségeket. Mivel zsoldot nem kapott, fosztogatni kezdett, úgyhogy az országnak kellett levérni s aztán törvényesen feloszlatni.) De ha ez az igazság, és ez már Mátyás korában is így volt, mi-

ért beszélünk mi akkor mindig *osztrák* elnyomásról, miért szidjuk miatta a *Habsburgokat*, s miért tekintjük magunkat ártatlan áldozatnak?

Az 1723. évi országgyűlésen az ország évi 1.920.000 forint hadiadót vállalt. 1728-ban már 2.500.000 forintot. Láthatjuk, mennyire megnövekedett teherbíró képességünk részint a török sanyargatások megszűnte, részint az ország területének nagy megnövekedése miatt. Ez mutatja csak igazán, mit jelentett a nemzet életerege szempontjából az a felszabadítás, melyet Lipót és fia hajtott végre, s amelyet a mi „hazafias” történetírásunk annyira igyekszik lekicsinyelni. Erdély 1712-ben csak 155.000, de már 1717-ben ő is 500.000 forintot szavazott meg. Csehország ugyanakkor egymaga fizetett annyit, mint Magyarország és Erdély együttvéve, pedig hát Csehország csak a Habsburgok egyik tartománya volt. Az örökös tartományok összesen évi 6-8 millió hadiadót fizettek (Szilágyi, VIII., 43. o.).

Hogy az adóelosztást igazságosabbá, főként pedig hogy az adóhozamot nagyobbá tegyék, feltétlenül szükséges lett volna a jobbágytelkek új összeírása, mert azt mindenki tudta, hogy ezek száma a valóságban sokkalta nagyobb, mint amennyi alapján az adót kivetik. A magyar nemesség azonban kijelentette, *hogy ebbe semmi körülmények közt nem egyezik bele*. Azzal érvelt, hogy ha beleegyeznek abba, hogy a jobbágytelkeket összeírják, ezzel azt ismerne el, hogy azok a jobbágytelkek nem az övéi (!). Az 1728. évi országgyűlésen emiatt teljes erővel tört ki a harc. A rendek ennek folyamán július 30-án kijelentették, hogy e tekintetben még alkuba se bocsátkoznak.

Pedig hát a valóságban mit jelentett Bécs e kívánsága és az ellene irányuló oly heves magyar küzdelem? Azt, hogy továbbra is becsaphassák-e a rendek, a magyar nemesség, tehát az akkori Magyarország a királyt; hogy továbbra is kevesebbet fizessenek, mint amennyit kötelességük lett volna fizetni. Az ország századokon át megszegte a törvényt, kijátszotta azt, amit maga szavazott meg; mindig sokkal kevesebbet fizetett, mint amennyit megszavazott, de azért királyának mégis állandóan azt hányta a szemére, azzal vádolta, sőt emiatt egyenesen esküszegőnek tartotta, hogy *ő az, aki nem tartja meg a törvényt*. Arra esküszik meg, hogy az ország független, de a valóságban mégse ad neki függetlenséget. Pedig hát láttuk, hogy ezt a függetlenséget nem a király akadályozta meg, hanem az erőviszonyok, illetőleg a nemzeti szűkkeblőség, a fizetés alóli kibújás tette lehetetlenné. A nemzet képviselői még azt is lehetetlenné tették, hogy a király a csalásokat megszüntethesse.

Ugyancsak lehetetlen volt a királytól azt kívánni, hogy tervétől elálljon, de az ellenállás oly nagy volt, hogy mégis el kellett tőle állnia. Így a telkek új összeírása elmaradt, mégpedig annyira elmaradt, hogy *a csalásokat csak 1848 szüntette meg*, azaz a XIX. század. Látni fogjuk majd, hogy még Deák Ferenc is megállapította, hogy a nemzet évszázadokon át becsapta, sőt még Deák korában is becsapta a bécsi kormányt azzal, hogy sokkal kevesebb jobbágytelkek után fizetett adót, mint amennyi a valóságban volt. De III. Károly idejében természetesen nemcsak a jobbágytelkek összeírása maradt el, hanem Magyarország függetlenségének visszaszerzése is vele együtt. Ez is oka volt annak, hogy önrendelkezésünk visszaszerzése sokkal messzebbre tolódott ki, mint szükséges lett volna rá.

Lehetetlenség ugyanis elképzelni, hogy Magyarország teljesen önálló és a Habsburgok többi országainak összességével teljesen egyenrangú ország lehessen ugyanakkor, mikor az egész birodalmat védő hadsereg költségeihez csak az osztrák tartományok egyike (mely függetlenségről akkor még álmodni se mert) ugyanannyival járul hozzá, mint Magyarország, s mikor még annak a katonaságnak a zsoldját is a Habsburgok egyéb országainak kell fizetnie, mely tisztán Magyarországot védi? Ezt legfeljebb elemi iskolás gyerekek életbölcössége tarthatja lehetségesnek.

Eddig már nem egyszer láttuk, hogy viselt terheket a nemesség is. Vállalt a mi nemességünk adót kivételes esetekben már a mohácsi vész előtt is. Olyan úr tehát sose volt ez a nemesség, mint éppen a Habsburgok „elnyomása” idején. Olyan kevés terhet azonban még sose viselt, mint éppen a leverte kuruc felkelést bezáró szatmári béke után, tehát éppen akkor, mi-

kor az ország talpraállítása és függetlensége visszaszerzése céljából a szokottaknál nagyobb áldozatokra a legjobban szükség lett volna.

A magyar nemesség éppen akkor zárkózott bele legjobban „szabadsága” várába, kiváltságai féltékeny őrzésébe és éppen akkor nem volt hajlandó semmiféle áldozatra, mikor hazája függetlenségének visszaszerzésére az áldozat legszükségesebb lett volna. Még csak azt se tűrte meg, hogy addigi, e tekintetben való csalásait, visszaéléseit megszüntessék, sőt még csak abba se ment bele, hogy megállapítsák. S csodálatos, hogy akkora hatalma volt hozzá, olyan jó ember volt az „elnyomója”, hogy még ez is sikerült neki. Az ő jobbágytelkeit azért nem volt joga még királyának se összeírni, mert ez azt jelentette volna, hogy azok a jobbágytelkek nem az övéi. Ha ugyanis az övéi, akkor összeírni is egyedül csak neki van joga őket. Ki látott azonban olyan adórendszert, melyben az adózó állapítja meg, mennyi az adója? Pedig hát az adót nem is ő fizette a telkek után, hanem jobbágyságai, de viszont ha a jobbágyoknak sok volt az adója, akkor földesurának nem tudott vagy nem akart eleget fizetni. Ezért nem tűrte a magyar nemesség még jobbágyságai adójának igazságosabb megállapítását, tehát újabb összeírását sem.

Ha azonban Magyarország kisebb és néptelenebb is volt mint Ausztria (mellyel egyenrangú akart lenni, s mellyel elméletben egyenrangú is volt) s még ebben a néptelen országban is adómentes volt a nemesség, de még azt a kis adót is, amit a jobbágysság fizetett, ez a nemesség szavazta meg, kivételét is ő maga intézte, s nem tűrte, hogy az adóalanyok mennyiségét az állam ellenőrizze, akkor van-e természetesebb dolog annál, minthogy a magyar függetlenség veszve maradt a török kiűzése után is; hogy a külképviselet, a hadsereg és a pénzügy úgyszólván teljesen kicsúszott a kezünkből? Nem egyenesen így kellett-e ennek lennie, mikor királyaink *nem* tőlünk szerezték meg az ország védelmének és életben tartásának erőforrásait? Ez természetesen csak azért volt lehetséges, mert királyunk nemcsak Magyarországnak volt királya. Láthatjuk tehát, hogy ennek nemcsak kára, hanem haszna is volt, s ez a haszon kissé nagyobb volt, mint a kár, ami szintén vele járt. Mi azonban csak a kárt vesszük tudomásul, mindig csak azt emlegetjük.

Igaz, hogy a haszon is kárt jelentett számunkra, mert a haszon egyéni volt, a kár pedig nemzeti. Az Ausztriával való közös háztartás, illetőleg a közös uralkodó lehetővé tette számunkra, hogy az államháztartás terheit másokra hárítsuk, mi pedig kényelemben éljünk. Ez azonban bizonyára nem a Habsburgok vagy osztrák alattvalóik bűne volt, hanem a miénk. Se a Habsburgok, se az osztrákok nem örültek ennek, mert világos, hogy ők is éppoly gyarlók voltak, mint mi, s így nem örömet vállalták azokat az egyéni terheket, melyek őket, mint nemzetet felettünk hatalomhoz juttatták. Emiatt a felettünk szerzett hatalom miatt azonban mindenkinek jobban volt joga szemrehányást tenni, mint nekünk. Az alattvalók kényelmével sose lehetett nemzeti hatalmat szerezni, de áldozatokkal igen. A viszonyok és szerencsétlenségünk is oka az egyénekre kellemes, de a nemzetre káros helyzetnek, de mi magunk is. Nemességünk szűkkeblűségének szégyenét még növeli, hogy arra a fegyveres szolgálatra, melynek címén az adómentességet élvezte, éppen ebben a korban volt legkevésbé szükség, hiszen ez a kor a tartós béke kora volt. Nemességünk tehát éppen akkor adta a legkevésbé pénzt az országnak, mikor a vére is legkevésbé volt szükség. Tehát se pénzt, se vért nem áldozott.

Láttuk, hogy a nemzet Lipót alatt milyen nagy sérelemnek tekintette, hogy a vasvári békét megkérdezése nélkül kötötték meg. Megállapítottuk akkor mi is, hogy ez bizony sehogy se volt összeegyeztethető Magyarország törvénybeiktatott függetlenségével. Ámde azoknak, akik ezt megállapítják, nemcsak ezt a tényt kellene észrevenniük, hanem azt is, hogy abban a hadjáratban, mely ezt a békét eredményezte, mekkora volt a magyarság részvétele akár véráldozatban, akár az anyagiak előteremtésében. Ha maga a hadjárat úgyszólván nélkülünk folyt le, akkor már csak természetes, hogy a rá pontot tevő békét is nélkülünk kötötték meg. A béke feltételeit ugyanis mindig az állapítja meg, aki az előtte folyó háború áldozatait vállalta és

költségeit is viselte. Azonban a háború költségeit és véráldozatát másoknak engedni át, a gyümölcsét pedig magának foglalni le, kétségtelenül hasznos eljárás lenne, ha lehetséges volna.

Nagyon helyes, hogy elődeink a békének nélkülünk való megkötését kifogásolták. Olyan nemzetnek ugyanis, mely függetlenségére csak valamennyit is ad, kell is az ilyesmit kifogásolnia. De a sérelmen úgy kellett és egyedül csak úgy lehetett volna segíteni, ha ezen okulva legalább a következő háborúban már a magyar nemzet is tekintélyesebb részt vett volna és költségeihez is jobban hozzájárult volna. Láttuk azonban, hogy míg a vasvári békét csak nélkülünk kötötték, 1699-ben a karlócai békét nemcsak nélkülünk, hanem ellenünk kellett megkötöni. Ekkor ugyanis Thököly már egyenesen a török oldalán állt, történetírásunk pedig Thökölyt a magyarsággal azonosítja, legalábbis a *hazafias* magyarsággal.

Említettük, hogy a karlócait követő, pozserováci békét megelőző háborúban megint milyen kis részünk volt. Mivel azonban ekkor már legalább nem voltunk egyenesen az ellenség oldalán (bár külföldi kurucaink ekkor is mindent elkövettek, hogy ott legyünk), a háború befejezését jelentő tárgyalásokban az irántunk mindig jóakarató III. Károly a magyar nemzetet is külön képviseltetni akarta. Ki is jelölték már magyar követnek Sándor Gáspárt, Horvátország képviselőtében pedig Antolcsicsot. „De elutazásuk késett – írja a Szilágyi-történelem (VIII., 165. o.) –, *nem volt, ki őket költséggel ellássa.*” Így aztán mit tehettek más, minthogy otthon maradtak.

Képzeltető-e ennél nagyobb szégyen, ha magyarok vagyunk vagy nagyobb gúnyröhej, ha magyarellenségek? Így látszik, mi azt vártuk, hogy a mi útiköltségünket is majd az örökös tartományok fogják fizetni. Az önrendelkező Magyarország nevében kellett volna menniük, de ugyanez az önrendelkező nemzet útiköltséget nem tudott vagy nem akart nekik adni. Így bizony mindent lehet, csak függetlenkedni s önrendelkezni nem. Ezt természetesen nem lehet azzal elintézni, hogy szidni kezdjük az osztrák „ármányt” vagy a Habsburgok „közmondásos” magyargyűlöletét.

Még az 1723. évi CI. és CII. törvényekkel felállított királyi helytartótanács is – megint csak nem én állapítom meg, hanem a Szilágyi-történelem (VIII., 71. o.) – „nem csekély részben” azért vált inkább a király, mint a nemzet érdekeit képviselő hatósággá, mert „*költségeit nem az ország, hanem a király fedezte*”. Az ország pénzből tehát még erre se telt. Nem a nemzet lakóinak, hanem földjének, természeti kincseinek dicséretére vigasztalásul azonban hozzáteszi, hogy „a só egymaga annyit hozott, mint az egész porció (adó) – körülbelül kétmillió forintot. Még nagyobb volt a Bécsből igazgatott arany-, ezüst- és rézbányák jövedelme”. Tehát a királynak volt miből fizetnie, s amiből fedezte, azt is Magyarország adta, ha nem is a magyarok.

Csak azt felejtí el a Szilágyi, hogy akár a só, akár a nemesfémhányák jövedelme nem a nemzetet, hanem a királyt illette, hogy ez még Erdélyben is egyedül a fejedelmé volt, nem pedig az országgyűlés rendelkezett vele. A sóbányák III. Károlynak nem is mint magyar királynak, hanem mint erdélyi fejedelmnek álltak rendelkezésére. Mindkétféle bánya azonban Rákóczi Ferencnek is a tulajdonában volt, de sehol se hallunk róla, hogy ezek jövedelmét másra fordította volna, mint fényes udvara és cifra testőrei fenntartására.

Mi címen kívántuk tehát, hogy az „idegen” király, aki tőlünk mindig csak gyűlöletet kapott, jobban szeressen bennünket, mint az Árpádok szerettek, vagy mint az a Rákóczi Ferenc, akiért minden magyar mint szabadsághősért rajong, és hogy a bécsi király, akit mi nem is szeretünk királynak nevezni, hanem gúnyosan csak császárnak hívunk, önzetlenebb legyen, mint az egész ezeréves magyar történelem legönzettelenebbnek tartott legendás alakja?

Aztán ne feledjük el azt se, hogy Rákóczi az ónodi gyűlésen azzal a megokolással kért az országtól nagyobb adót, mert *a bányák nemcsak nem jövedelmeztek semmit, hanem hozamuk még a bányászok munkabérére sem elég.* Sajátságos, hogy rövid néhány évre rá, mikor ugyanezek a bányák újra a Habsburgok kezében vannak és Bécsből kezelik őket, már egyszerre megint egyenesen többet jövedelmeznek, mint az a só, melynek évi hozama kétmillió. Mindezek láttára nem kell-e önkéntelenül is arra gondolnunk, hogy a só is csak úgy hozta meg az évi kétmilliót, mint ahogyan a fémhányák nem hoztak még ennél is többet?

Hogyan ontottuk mi a vérünket a Habsburgok alatt „idegen” érdekekért?

Hogy mi a Habsburgok alatt idegen érdekekért véreztünk, egyik leggyakrabban hangoztatott és legáltalánosabban elfogadott szólama a mi „hazafias” hírverésünknek. Pedig nem idegen érdekekért vesztegettük volna mi a mi pénzünket és vérünket akkor se, ha a Habsburgok olyan háborúit támogattuk volna, melyek közvetlenül nem Magyarország, hanem a Habsburg-nagyhatalom érdekeiért folytak. Mivel ugyanis ez a nagyhatalom szerezte vissza nekünk országunkat a töröktől, és ez tartotta meg sértetlenül területi épségünket utána is egész addig, míg csak fennállott, s mindezt egyedül csak azért tudta megtenni, *mert nagyhatalom volt*, nekünk éppoly érdekünk volt, hogy a Habsburgok hatalma minél erősebb legyen, mint Ausztriának vagy maguknak a Habsburgoknak.

Azonban ha még a magunk közvetlen érdekeinek védelmében is annyira szűkkeblűek voltunk akkor, mikor áldozatot kellett volna érte hozni, mint az imént láttuk, gondolhatjuk, mennyire kevésbé „tékozoltuk” a pénzünket vagy vérünket akkor, mikor elsősorban a Habsburgok érdekeiről volt szó. Mi századokon át csak *élveztük* a Habsburgok nagyhatalmának előnyeit, sőt el is vártuk, hogy az nekünk országunk védelmére, sőt visszaszerzésére rendelkezésünkre álljon, de se oly naivak, se oly önzetlenek már nem voltunk, hogy áldozatokat is vállaltunk volna azért, hogy ez a nagyhatalom erejéből ne vesszen.

Éble Gábornak „Károlyi Ferenc gróf és kora” című, a Károlyi-levéltárban található aprólékos adatok alapján megírt művéből jól láthatjuk például, milyen volt az a „bolond” magyar nagylelkűség, mellyel mi négyszáz hosszú éven át a drága magyar vért a Habsburgok érdekeiért állítólag oly könnyelműen ontottuk. Pedig ne feledjük, hogy itt egy *főnemesi* családról van szó, mely állítólag azért vagyonosodott meg annyira, mert az uralkodóházat mindig és mindenben kiszolgálta és a családnak is éppen arról a tagjáról, aki a családi vagyont szerezte s Rákóczi-t a Habsburgok kedvéért „elárulta”. Világos, hogy a köznemesség még a Károlyiaknál is sokkal kevésbé szolgálta a Habsburgokat. A protestánsok még kevésbé.

Tudjuk, hogy III. Károly idejében 1734-ben nyugaton háborúja volt a Habsburgoknak: Franciaország Spanyolországgal és Szardíniával szövetségben támadt rájuk. (A Habsburgok sose támadtak. Nekik mindig csak akkor és csak azért volt háborújuk, mikor és mert őket támadták meg, tehát ha védekezniük kellett.) Világos, hogy a Habsburgok diplomáciája a készülő háborút már a hadüzenet megtörténte előtt tudta s ezért már 1733. október hava előtt „lázás előkészületekhez kezdett” (198. o.).

Hazánkban azonban semmihez se kezdhetett, mert hiszen úgy el voltunk „nyomva”, hogy akár pénzt, akár terményt, akár katonát csak országgyűlési határozat útján szerezhetett. Egy magyar országgyűlés összehívása azonban olyan körülményes, a Habsburgokra olyan veszélyes és egyben oly költséges volt, hogy éveken át folyó előkészületek kellettek hozzá s a cél, a magyar hozzájárulás elérése még akkor is több volt mint kétséges, ha az állandó „sérelemek”, melyek orvoslása előtt a rendek az adóemelésnek még tárgyalásába se kezdtek, már orvosolták is.

A rendek még akkor is, mikor közvetlenül Magyarország érdekeiről (pl. a török elleni védekezésről) volt szó, még nyomásra, ígéretésekre, sőt egyes sérelemek tényleges orvoslása után is, csak annyira kis összeget szoktak megszavazni, hogy alig jelentett többet, mint amennyibe az országgyűlés előkészítése és lebonyolítása került az udvarnak. Pedig a hadiadó megszavazása és tényleges befizetése között még ég és föld volt a különbség.

Az udvar az ő nyugati, tehát minket közvetlenül nem érdeklő háborúiban egész Mária Teréziáig tőlünk hozzájárulást egyáltalán nem is kért soha. Mivel legtöbbször idő se volt annak az országgyűlésnek az összehívására, mely a szükséges hozzájárulást megszavazta volna, az

udvar a nemzettől hozzájárulást később is csak olyan háborúban kért, melyek hosszú éveken át tartottak (osztrák örökösödési háború, a napóleoni háborúk stb.), *de ekkor is mindig csak minimális eredménnyel.*

Ismételten említettük már, hogy például Mária Terézia hétéves háborúja 260 milliós költségeihez mi összesen 5, azaz ötmilliót adtunk, azaz a költség 2%-át. Természetesen nem volt kedvezőbb hozzájárulásunk aránya a Habsburgok más háborúhoz se. Az 1734. évi francia háború költségeihez például egyáltalán semmit se adtunk, nem is kértek tőlünk. Hiszen említettem, hogy az effajta hozzájárulások csak Mária Teréziától kezdődnek.

A Habsburgok ebben az 1734. évi francia háborúban 120.000 főnyi sereggel vettek részt (207. o.), s a legfőbb bécsi katonai hatóság, a „Bellicum”, ebből mindössze 4 ezredet, tehát 4.000 embert várt Magyarországtól, tehát most is csak a sereg 3-4%-át. De ennyit is csak embert, tehát csak vért várt tőlünk, de nem egyúttal azt a pénzt is, amibe ez a 4.000 ember felszerelése, muníciója, ruházata, élelme, tisztikarának fizetése került. Hogy ezt is Magyarország fizesse, a magyar alkotmány és a magyar „szabadság” sérelme nélkül csak akkor lett volna lehetséges, ha a pénzt az országgyűlés megszavazta volna, vagyis ha e célból országgyűlést hívtak volna össze. (Egész a Wesselényi-összeesküvés megtorlásáig, mikor büntetésül az országgal fizettették a megszálló sereg költségeit, soha a Habsburgok országgyűlési megszavazás nélkül vagy azon kívül adót nem vetettek ki Magyarországra. Ilyen volt a mi „elnyomásunk”!)

Ha azonban összehívták volna az országgyűlést, az kijelentette volna, hogy addig, míg az ország sérelmeit nem orvosolják, semmi másról nem hajlandó tárgyalni. Viszont a „sérelemek” orvoslása olyan bonyolult dolog, részben pedig annyira lehetetlen volt, hogy legjobb volt a dolgot el se kezdeni. Országgyűlést csak úgy lett volna érdemes összehívni, ha arról is gondoskodtak volna, hogy ott éppúgy ne merjen mukkanni senki, mint Mátyás király országgyűlésein vagy Hitler, Sztálin, Hruscsov, sőt Kossuth alatt. A Habsburgok azonban ilyen csalo, becstelen országgyűléseket sose tartottak.

Ezért a költségekhez való hozzájárulásról szó se lehetett. De mivel a négy ezred hivatalos kiállításához is az országgyűlés hozzájárulása kellett volna, erről is le kellett mondaniuk. Ezeket is csak magánúton és önkéntes jelentkezés alapján szedték össze. Megbízta valakit a toborzással, s mivel kalandvagyó, nyugtalan vagy dicsőségre szomjazó ifjak mindig vannak, természetesen önként jelentkezők is akadtak.

A szükséges katonanyag előteremtése, mivel általános hadkötelezettség akkor még nem volt, az volt akkor a szokás (nemcsak nálunk, hanem Németországban és az örökös tartományokban is), hogy egy-egy nagyúrnak vagy híres katonának egy-egy ezredet adományoztak. Az ezred felállítása, sőt felszerelése az ő gondja és kötelessége volt. Se a gond, se a költség nem volt azonban olyan nagy, mint az avatatlan gondolná. Az a 4.000 ember, akit tőlünk vártak, az ország lakosságához viszonyítva annyira kevés (akkor már nem volt csonka az ország, de 4.000 ember még a régi csonkaország számára is rendkívül kevés lett volna), hogy csupán a csalódottakból, a kalandvagyókból, az apjukkal viszályba kerülőkből, az egyhangú, eseménytelen életet meguntakból és a kétes egzisztenciákból is bőségesen kikerült volna.

Hogy azonban a mi magyarjaink közel se voltak olyan „bolondok”, hogy vérüket a Habsburgokért olyan könnyen hullatták volna, mint „hazafiaink” gondolják, mutatja, hogy például gróf Koháry András magyar létere is nem magyarokból, hanem inkább német dragonyosokból állította össze ezredét (200. o.). Pedig bizonyára szívesebben parancsnokolt volna inkább magyar huszároknak, ha azokat is olyan könnyen össze tudta volna szedni, mint ezeket a német dragonyosokat.

A pénzt pedig, amibe ezrede felszerelése került, úgy hozta össze a kinevezett ezredtulajdonos, hogy a tisztí állásokat eladta. Az ezred összehozása és felszerelése után úgyis már minden költség a császáré volt. Az fizette a tiszteket is (az ezredtulajdonosnak is ő adta az ezredesi fizetést), az akkori tisztí állások pedig olyan tekintéllyel, olyan jó fizetéssel, olyan jó

zsákmánnyal és esetleg olyan szép jövővel jártak, hogy a jómódú nemesi családok fiai (illetve e fiúk szülei) 2-5 ezer forintot is fizettek fiuk tisztí kinevezéséért az ezredtulajdonosnak. Pedig akkoriban ezer forint igen nagy pénz volt. (A pénzes németek és csehek még többet fizettek a tisztí állásokért, mint a magyarok. Koháry András elsősorban ezért vesződött inkább dragonyosokkal, mint huszárokkal.)

Voltak ezredtulajdonosok, akik *egyenesen kerestek* az ezred felállításával. Az ezredtulajdonos nevezte ki ugyanis ezrede tisztjeit s ezáltal számos nemesfiúnak adhatott egész életre rangot és úri megélhetést, s ezt adhatta szívességből (rokonoknak) és adhatta megfelelő ellenszolgáltatásért. Most, 1734-ben, még arra is kötelezte magát a kincstár (hogy a szokottnál több katonát szerezhessen), hogy ha az ezred a háború befejeztével megszűnnék, a tiszteket át fogják venni más ezredbe, de addig is, míg azokban hely ürül meg számukra, kapják majd fél fizetésüket, sőt a törzstisztek az egészet.

1733 őszén a francia háborúra készülő Bécs a Magyarországtól várt négy ezred közül kettőt lovasnak, kettőt gyalogosnak tervezett. A lovasezredek egyikét Splényi, a másikat Hávor vállalta, a két gyalogezred felállítását pedig a dúsgazdag, egyik uradalmát a másik után vevő és a „hazafiaktól” nagy labancnak tartott gróf Károlyi Sándortól kérték.

Tudjuk, hogy ekkoriban volt talán egész 400 éves Habsburg-történelmünkben a legnagyobb megértés és a legjobb viszony nemzet és udvar között. Hiszen a szatmári béke utáni időben vagyunk, amikor minden történelmi kútfőnk úgy tele van a király iránti hűség és a Rákóczi-lázadás elítélésének hangsúlyozásával, hogy mint láttuk, Thaly Kálmán egyenesen epeömlést kapott tőlük. Csak tíz évvel azután vagyunk, mikor Rákóczit és társait hazaárulóknak nyilvánította a nemzet és egyhangú lelkesedéssel elfogadta a Habsburgok leányági örökösödését, a Pragmatica Sanctiót.

Sajátságos, hogy az udvar a 120.000 katonából, melynek hatalmát kellett volna megvédenie, még így is és még ekkor is csak 4.000-et kért és várt Magyarországtól, de még ezt is csak magánúton és olyan feltételekkel, hogy aki adta, majdnem többet kapott, mint amennyit adott. Még sajtáságosabb azonban, hogy a nemzet jóakarata még ekkor is és még így is oly kicsi volt, hogy még ez a túl szerény kívánság is túl soknak bizonyult. A Splényi-ezred csak hat, a Hávor-féle csak három kompániából állt, tehát egyik se tudott teljes ezreddé lenni. (Egy más alkalommal gróf Pálffy Ferenc se tudott összehozni 3-500 embernél többet még teljes egyévi toborzás után se.) Ennyire özönlöttek a magyarok vérük ontására „idegen” érdekekért!

A másik két ezred felállítását és felszerelését bizonyára nem azért várta az udvar éppen Károlyi Sándortól, mintha az anyagi tehetségen kívül nem lett volna meggyőződve róla, hogy a jóakarata is nagyobb lesz benne, mint Magyarországon bárki másban. Amde ez a jóakarata még az épp előtte gróffá tett Károlyi Sándorból is feltűnően hiányzott. Pedig hát láttuk, hogy a dúsgazdag főúr nem sokat kockáztatott volna az udvar kérésének teljesítésével. De mivel mégse volt benne egészen bizonyos, hogy a két ezred kiállítása mégis nem kerül-e majd többre neki, mint amennyit bevesz majd belőle, húzódozott a dologtól. (Egyszerre két ezred felállítását egyébként azért bízták rá, mert gyalogezredekről volt szó, melyek felszerelése sokkal olcsóbb volt, mint a lovasezredeké.)

Olyan nagy úr volt azonban akkor egy magyar nemes, hogy királya nemcsak egyszerűen megbízta vagy megkérte a két ezred felállítására, hanem előbb megkérdezte tőle, van-e kedve hozzá! Károlyi Sándor a fiát kérdezte meg. Ferenc gróf azt felelte apjának, hogy legfeljebb huszárezredet fogadna el, de azt is csak háborúban (mint láttuk, a háború ekkor még nem tört ki), mikor dicsőséget lehet aratni. Békében még huszár se hajlandó lenni.

Erre aztán az állítólag nagy aulikus Károlyi Sándor azt válaszolta Bécsbe, hogy birtokvételei miatt nagy adósságokkal küzd s így nincs pénze az ezredek felállítására. De a kiszabott túl rövid határidő miatt (a tavaszra várták tőle a dolgot) egyébként is „teljes lehetetlenség” az ezredek felállítása.

Azt mondják hazafiaink, hogy Bécs sose volt mihozzánk őszinte. Ha velünk tárgyalt, mindig mást mondott, mint amit gondolt. Láthatjuk, hogy ha igaz lenne ez a vád, akkor is csak a megfelelő „fogadj Isten” lett volna a mi „jó napot” köszönésünkre. Igen együgyűnek kellett volna lennie annak az udvarnak, mely nekünk mindig azt mondta volna, amit gondolt, mikor azt kell látnunk, hogy leghívebb magyar embere is csak ennyire őszintén írta meg Bécsbe, hogy miért nem vállalkozik a kért ezredek felállítására.

Károlyi válaszára az egyik gyalogezred felállítását másra bízta. Mivel ez a más csak Kökényesdy volt, tehát éppen nem dúsgazdag ember, ez is mutatja, hogy a megbízás teljesítése mennyire nem kívánt semmi különösebb anyagi áldozatot. Károlyi Sándor azonban még a neki maradt egy gyalogezred felállítására se volt hajlandó. Mivel azonban erre Bécsben már nagyon megorroltak (volt is rá okuk), Károlyi se akarta túlfeszíteni a húrt, s végül mégiscsak elvállalta az egy ezred felállítását, de ezt is csak akkor, mikor már bizonyos lett, hogy háború lesz, tehát fiának alkalma lesz hadi babérokra. Mivel azonban – mint láttuk – fiának másik kikötése is volt, egyúttal azt is tudtára adta Bécsnek, hogy lovasezredet állít fel, nem pedig gyalogot.

Erre még a mindig Habsburg-ellenes és természetesen mindig Károlyi-párti (hiszen az ő alkalmazottjuk volt) Éble Gábor is megjegyzi: „Szóval az új lovasezred felállításában csaknem kizárólag fia érdekei vezérelték” (202. o.). Tehát még a legaulikusabb magyarok is csak így ontották, illetőleg áldozták vérüket „idegen” érdekekért. Láttuk, hogy először is azok az érdekek nem voltak idegen érdekek, mert azok mindig egyúttal magyar érdekek is voltak, mert a mi sorsunk is mindig a Habsburg-nagyhatalom állásától függött; másodszer azt is jól láthatjuk, hogy a mi őseink elsősorban mindig a maguk érdekeit nézték akkor is, mikor a Habsburgokat szolgálták. Ugyancsak látszik ez a hatalmas Károlyi-vagyonon is. De az Eszterházy és a Zichyn is. És ha így csinálták a katolikusok és aulikusok, gondolhatjuk, hogy csinálhattak akkor a kálvinisták és a rebellis hajlamúak!

A tőle felállított ezreddel Károlyi, mint tulajdonos rendelkezett. Azokat nevezte ki tisztül, akiket akart. Természetesen az ezred vezényleti nyelve is magyar volt. (Ahol a magyar fizetett, ott a magyar rendelkezett is. Pedig hát a jelen esetben alig mondhatjuk, hogy a magyar „fizetett”.) Éble még a vezényszavakat is közli, melyeket szintén Károlyiéék állapítottak meg. Köztük ilyenek voltak: „Pofádhoz a fegyvert!” Akkor ugyanis még a huszárnak is „pofája” volt. Ma már még a gorillának is az „arcáról” írnak a könyvek.

Az ezred felszerelése egyébként Károlyi 74.329 forintjába és 22 krajcárjába került, melyből 31.400 térült meg azokból az összegekből, melyeket a tisztek kinevezésükért fizettek. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy az ezredesi fizetés az ezredtulajdonos családjában maradt s ez a fizetés, ha évente csak ezer forint is volt, és kamatul csak 5%-ot számítunk (noha akkor sokkal nagyobb kamat volt szokásos), 20.000 forint tőkének felel meg; továbbá ha nem felejtsük el azt se, hogy az egyéb tisztí fizetésekből is több a családban maradt, például az ifjú Károlyi sógorai, a vagyontalan Csáky grófok, szintén ingyen kapták Károlyitól tisztí kinevezésüket, akkor elmondhatjuk, hogy Károlyi Sándor is körülbelül megkapta azt, amibe neki az ezred felállítása került, vagyis hogy végeredményben *nem áldozott semmit*. Mégis milyen nehezen szánta rá magát még erre a semmire is! Hogy vonakodott, hogy válogatott! Mennyire érvényesítette akarát az udvaréval szemben s az ezred felállításában tulajdonképpen mennyire csak a fia akarata és érdeke volt mindenben irányadója, nem pedig tőlünk „idegen” érdekek!

De ezenkívül is még igen sok tanulság vonható le ebből a Károlyi-ezredből. Mivel lovasezred volt, világos, hogy a háborúban előrsi szolgálatokra, rajtaütésekre, járőri szolgálatra, az ellenség számának és helyzetének kikémlelésére használták. Még Éble Gábor is furcsállja, hogy a fiatal Károlyi, akit pedig apja bajosan nevelhetett rebellisnek, ezen a dolog természetéből folyó, tehát magától értetődő dologból is magyar dicsőséget csinál. Ezt írja ugyanis haza apjának: „Magyar katona nélkül sem Herceg (Savoyai Jenő), sem Generális semmit sem

csinál, sőt ellenség recognoscálására sem mer menni.” Sőt a fiatal és állítólag aulikus gróf egyenesen magyarellenességet magyaráz bele a dologba:

„Harc rendéről ezeket hallottam – írja. – Az a projectum, hogy amidőn harc lesz, az magyar regimenteket az németek elébe rendelik az franciák sorjainak megszaggatására. Elítélheti Nagyságod (az apja), micsoda suppositummal vannak a magyarral.” Pedig hát az előőrsi szolgálat együtt jár a huszársággal és éppen Károlyi Ferenc volt az, aki huszár akart lenni. Láttuk, hogy a haditanács gyalogosezredet kért Károlyitól.

A legfőbb katonai vezetőségnek ezt a magyarellenességgel való meggyanúsítását még Éble Gábor is igazságtalannak tartja és az ifjú Károlyi katonai tapasztalatlanságának tulajdonítja, nem pedig tényleges magyar sérelemnek vagy a hadvezetőség magyarellenességének. Mi pedig láthatjuk belőle, hogy keletkeztek a magyar sérelmek és a Bécs magyargyűlöletéről és magyarellenességéről, a drága magyar vér rosszakaratú vagy legalább az osztrákok kímélése szempontjából való könnyelmű pazarlásáról szóló „hazafias” mesék. Pedig hát maga az ifjú Károlyi is csakhamar meggyőződhetett róla, mennyire tévesen, mennyire alaptalan gyanakvással ítélte meg a helyzetet. Hamarosan ugyanis éppen azt kifogásolja, hogy a németek túlságosan is kímélik őt, ezredét is és túlságosan is el tudnak lenni a magyarok segítségével nélkülül.

„Az ellenségnek se híre, se pora – írja. – Mi csak heverünk. Fegyverrel még nyolc katonánknál több nem veszett, s a sebesek gyógyulnak, beteg is szenvedhető” (246. o.). Károlyi Ferenc vádja igazságtalan volt s tisztán ostoba németgyűlöletből eredt. A hadvezetőség annyira nem a magyarokat rendelte ki a franciák „sorjainak megszaggatására”, s annyira megmutatta, hogy a magyarok nélkül is „mer cselekedni”, hogy Károlyi ezredes hamarosan éppen az ellenkező miatt panaszkodik állandóan apjának.

„Ferenc grófot – írja Éble – a fővezérlet a schwetzingeni szálláson vesztegelteté s nem bízta meg semmiféle hadi vállalattal, ami becsvágyát mélyen sebztette. Panaszkozó levelei apjához egymást érik.” Mintha csak olvasták és meg akarták volna cáfolni Bécsben előbbi leveleit, melyekben az volt a panasza, hogy minden veszélyes dolgot magyarral csináltatnak.

De hogy Károlyi Ferenc a német vitézséget is hamarosan kénytelen volt elismerni, sőt talán még a magyarnál is nagyobbnak tartani, sejteti azzal, hogy saját huszársjai vitézségét így magasztalja: „Akármely vasas hadak sem állották volna meg jobban a tüzet” (248. o.). Tehát most már azt tartja dicsőségnek a magyarra, hogy még a vasas németek se múlják őket felül. Igaz, hogy „vasban” könnyebben is lehetett állni a tüzet, mint a huszár könnyű fegyverzetében. De viszont az is igaz, hogy ezeket a vasas ezredeket, melyek nehéz fegyverzete természetesen sokkal többbe került, mint a mi huszárainké, a német állította ki és a mieinknél sokkal költségesebb felszerelését ő fizette.

De olvasóink olthatatlan fajszeretete most meg bizonyára azt magyarázza német rosszakaratra vagy lenézésre, hogy ezt a harci tűztől lángoló, vitéz Károlyit hevertették, nem adtak neki tehetségének, vitézségének és harci vágyának megfelelő szerepet. Itt sincs igazuk. Károlyi az apjának írt leveleiben nem győzi hangsúlyozni, milyen kegyesek és kitüntetően kedvesek voltak hozzá a német urak akkor is, mikor Németországon át a harctérre vonult, de a harctérre való megérkezése után ott is. Ezen pedig annál inkább csodálkozunk kell, mert tudjuk, ezzel szemben a magyar nép és a magyar nemesség hogyan „becézte” a nálunk harcoló német zsoldosokat és tisztjeiket és történetírásunk és közvéleményünk ma is hogyan „becézi”.

A harctérre való megérkezését így írja le apjának Károlyi Ferenc (242. o.): „Magam jöttem előre Lepossával és az Hercegnek (Savoyai Jenőnek) megjelentetem közellétét az regimentnek és vártam parancsolatját. De egyebet nem parancsolt, hanem hogy jöjjünk. Erre bevezettem a regimentet az Armadára. Az dobok előtt tudniillik az vezetékjem, utánuk magam szép renddel és minden lárma nélkül bemaséroztunk. Az armadán által pedig vezetettünk elsőben az prussziai király mellett, holott is tenger Hercegekkel, Generálisokkal nézett bennünket, azután a tábor színén által Eugénius Herceg szállása mellett, ki is hasonló Hercegekből és Generálisokbul álló sereggel nézett és évig magasztalt bennünket.”

Ami pedig a Németországon át való vonulásukat illeti, érdekes, hogy a német határt anélkül a Konnersreuthnál lépték át, mely ma a stigmatizált Neumann Teréz révén világhírű. Az egész ezredben még Károlyi gróf tudott legjobban németül, de még ő is csak annyira tudott, hogy Konnersreuthot Konratzreynek írja, a beureuti herceget pedig, aki alá a falu akkor még tartozott, „parajti herceg”-nek.

No hát ez a „parajti” uralkodó herceg annyira megtisztelte a németgyűlölő magyar ezredet, hogy „fővadászmesterét és egyik udvari tanácsosát küldte elébe és meghívta vadászatra”. (Éble természetesen azt is írja, hogy „őt”.)

Kulmbachban a másik német uralkodó herceg szintén „rendkívül szívesen fogadta és a magyar huszárságot egekig magasztalta”. Károlyi Ferenc gróf a herceg vendége volt – folytatja Éble –, kivel kirándult a szomszéd Neu-Erlangenba, melyet „a Franciaországból kicsapott hugenották” építettek. Ott lakott a beureuthi herceg özvegy édesanyja, kit a gróf „megudvarolt”. Nagy keservesen látott házait megmustrálta és „vacsorára is megmarasztott”.

Nürnbergben a porosz trónörökösrel találkozott. „Tegnap virradatra – írja – az prussziai király fia hat Herceggel és Generálisokkal ezen házhoz szállott. Mi udvarlásra mentünk, de már azelőtt üzente, ebédre menjünk. Ebéd előtt megsétáltatott bennünket. Hozzám nagy kegyességgel volt, mintha öröktől együtt laktunk volna véle.”

Károlyiék azt is tapasztalták, hogy Németországban nincsen olyan jó világ, mint ami szegény „elnyomott” és „kiuzsorázott”, az osztrákoktól „gyarmati sorba sülyesztett” hazánkban. „Mert ültünk 21-en az ebédjénél a mind összeve öt tál étkecskéje volt.” (Mind a „parajti”, mind a kulumbachi herceg protestáns volt, de ezt Károlyi nem tudja.) „Hanem engemet maga borával igen finoman tartott.”

A nálunk szolgáló német zsoldosok keserves sorsára gondolva, akik előtt a magyar nép üresen hagyta falvait, hogy semmit se találhassanak, el kell szégyellnünk magunkat, mikor Károlyi Ferenc apjához írt levelében a következőket olvassuk (239. o.):

„A német területen való átvonulás alatt a regementnek általában igen jó dolga volt. A francia támadástól fölriadt némettség az új szövetséges csapatot tejből-vajban fűrésztötte.” Mária Weyerből az ezred ellátásáról szinte mesés dolgokat jelent Ferenc gróf apjának: „Mindennél szívesen láttak és nagy becsülettel – írja többek között –, de itt mind azon felett való mértékben traktáltatunk, magunk persze ugyan gazdagon 20-21 tál étellel majd de ordinario, azon kívül tisztéknek minden orális porciójára fél forint, lovaink ingyen tartatnak, porciónkra sert, garast supperaddálnak, közkatona ingyen él, veszen azonfelül orális porciójára ettapális nyolc krajcár mellé tizenötöt.”

Aztán még egy szép dolgot tapasztalunk Bécs részéről ezzel a nyugaton harcoló Károlyi-ezreddel kapcsolatban: az igazságosságot, a demokráciát s a protekció-rendszer örvendetes hiányát.

Károlyi Sándor Baranyay Jánost, vitéz öreg katonát, ismerősét, tette meg ezredében fia mellé alezredesnek. Úgy látszik azonban, hogy a Bellicumban nem merték az ezredet az ekkor ugyan már 30 éves, de soha még katonaságnál nem szolgált és így teljesen tapasztalatlan és kellő haditudomány nélküli gróf Károlyi Ferencre bízni. A címet, rangot, fizetést megadták neki, parádézni is hagyták és „a Hercegekkel és Generálisokkal” barátkozni is, de Bécsben katonailag az öreg Baranyayt tekintették az ezred fejének és mindenért felelősnek, nem pedig az ifjú grófot.

Az öreg Baranyay az ifjú grófnak a külső tiszteletet mint ezredesének megadta, de viszont katonai dolgokban nem tekintette feljebbvalójának. Viselkedése Károlyi Ferenc hiúságát végtelenül bántotta és miatta egymás után írta keserű leveleit apjának. Apja titkos tanácsos volt az udvarban és ott nagy tekintély, de – bár mindent elkövetett, hogy az öreg Baranyayt vagy fia alá rendeljék, vagy tegyék meg ezredesnek, de más regementnél – ezt se-hogy se tudta elérni.

Bécsben úgy megbecsülték ezt az öreg katonát, akinek egyetlen protekciója a vitézsége, katonai tapasztaltsága és a becsülete volt, hogy az öreg Károlyi, a titkos tanács tagja, semmire se ment vele szemben. Mikor végül Károlyi Sándor is belátta, hogy a legfőbb haditanács Baranyayt háttérbe szorítani sehogy se engedi, más mód híján most már arra törekedett, hogy tegyék meg ezt az öreg magyart (ha már oly nagy neki a becsülete Bécsben) inkább tábornoknak, csak a fia megszabaduljon neki annyira terhes gyámkodásától s végül szabadon rendelkezessék a saját ezredében.

Ezt aztán el is tudta érni: Baranyay valóban tábornok lett (lehet, hogy akkor is az lett volna, ha Károlyi nem törekedett volna rá), de viszont a francia háború befejezése után rögtön kitört török háborúban Károlyi ezredét Baranyay hatásköre alá helyezték s így a büszke grófnak most már egyenesen feljebbvalója lett, mégpedig nemcsak tényleg, hanem még formailag is.

Láthatjuk, mennyire nem igaz, hogy a Habsburgok hadseregében mindent a születés meg a protekció döntött el, s hogy mennyire valótlan az is, hogy az ő hadseregükben magyar emberből semmi se lehetett, mert nem volt összeköttetése, sőt nyomták, háttérbe szorították, el-lenszenvvél viseltettek iránta.

Itt jut eszünkbe a másik hasonló panasz, a Pálffy Jánosé is. Említettük, hogy III. Károly második török háborújának fővezérévé Savoyai Jenő már nem élvén, Pálffyt nevezték ki, de ezt a fényes és felelősségteljes állást már néhány év múlva kivették a kezéből s Mária Terézia férjére, Lotaringiai Ferencre bízta. Ő aztán, illetőleg azok, akik a herceg helyett és nevében intézkedtek, el is puskázták a dolgot úgy, hogy a Habsburgok egész történelmének egyik leg-csúfabb veresége lett belőle.

Nálunk csak ennyit tud a közvélemény a dologról, vagyis a kérdésnek csak ezt a magyar-ellenes oldalát ismeri. Azt már nem tudják, hogy Pálffy olyan levelet írt miatta a császárnak, hogy nem tette ki az ablakába. De a császár ezt a goromba levelet nemcsak eltúrta tőle, hanem utána nem győzött neki kedveskedni, noha Lovina naplójából láttuk, hogy Károly egyébként rátarti, sértődékeny ember volt s ez már gyerekkorában is megnyilvánult benne.

Most Pálffy iránti megbecsülésből úgy megtagadta magát, hogy őt kérték fel, hogy Eszterházy Imre hercegprímás aranymiséjén személyét képviselje s kérelmét azzal okolta meg, hogy az ünnepség fényének emelése a célja ezzel az intézkedésével. Tehát a szó szoros értelmében hízelt neki. (Az öreg Savoyai Jenő például ilyesmit nem tapasztalt III. Károlytól, sőt éppen az ellenkezőjére panaszkodik.) Halála előtt nyolc nappal az aranygyapjas renddel, a Habsburgok országában a legnagyobb kitüntetéssel is megtisztelte. Károly halála után leánya és utóda, Mária Terézia „Pálffy apámnak” szolgáltatta az öreg katonát, nádorrá tette, gyémánt gyűrűt és gyémántokkal díszített aranykardot küldött neki. Mikor pedig egy mént ajándékozott neki, kísérőlevelében azt írta, hogy ezt a lovat azért ajándékozta neki, mert ez olyan mén, melyen csak alattvalói legderekabbjának szabad ülni.

Az udvar tehát ugyancsak igyekezett jóténni azt a méltánytalanságot, melyet Pálffyval szemben elkövetett. Pedig a mellőzés, mivel nem valamely vetélytársa miatt történt, hanem a király veje lett az utóda, nem volt olyan sértő, mint egyébként lett volna. (Hogy nem ő lett a tanácsadó Lotaringiai Ferenc mellett, az is tisztán az ő kedvéért történt. Mivel ugyanis addig ő volt a tényleges fővezér, az új másodrendű beosztás sértő lett volna rá.)

Aztán – mint az érem másik oldala – hozzátartozik aztán a dologhoz még az is, hogy maga Pálffy se valami jól és erélyesen, sőt nem is valami nagy önbizalommal kezdte meg ennek a török hadjáratnak a vezetését. Például elrendelték, hogy már az ősszel meg kell kezdeni a támadást és a tél folyamán is folytatni kell, Pálffy azonban ezt ellenezte. Az nem tetszett tehát Pálffyban a Bellicumban, hogy késedelmes volt. Hogy aztán utódai még késedelmesebbek voltak s ezért elvesztették az egész háborút, azt – sajnos – előre nem tudhatták.

Az is érdekes, amit erre vonatkozólag Éble Gábor közöl a Károlyi-levéltárból (Károlyi Ferenc gróf és kora, I., 347-348. o.). Mikor ugyanis Károlyi Sándor, akinek hatáskörébe tar-

tozott a török harctéren küzdő hadsereg ellátása, hivatali ügyben kihallgatáson volt III. Károlynál, a császár egyszerre hirtelen félbeszakította, s ezt kérdezte tőle: „Hogy lehet, hogy Pozsony megye olyan helyen fekszik, hogy legkevesbé van kitéve a háború pusztításainak, adóját mégis a legrendetlenebbül fizeti?” Károlyi mentségül azt hozta fel, hogy most már 226 végrehajtott fáradozik ott, hogy végre rendet csináljon. „Annál rosszabb – felelt a császár –, hogy mégsincs semmi foganatja.”

Pozsony megye főispánja azonban éppen az a Pálffy volt, aki a hadsereg fővezére volt, s így legjobban érdekében állt volna, hogy a hadiadó befolyjon. A háború csúfos kudarcának is az volt a fő oka, hogy a sereg nem volt rendesen ellátva. Így bizony nem lehet Pálffy védelmére semmit se felhozni. Pálffynak is voltak tehát nagy erényei mellett hibái is és nem azon kell csodálkozni, hogy ekkor kegyvesztett lett, hanem azon, hogy csak rövid időre lett kegyvesztett.

De – kivált régebben – az is igen sokat ártott az udvarban Pálffy Jánosnak, hogy a lánya szeretője volt a csak néhány évig uralkodó I. József császárnak. I. József kifogásolható erkölceseit az e tekintetben akkor különösen kényes bécsi udvar rendkívül szégyellte, de I. József életében semmit se tehetett ellene. Halála után azonban mellőzött felesége s még inkább szentéletű anyja, Eleonóra anyacsászárné, a bűnt nemcsak magán a szeretőn, hanem az apján is megtorolta olyan értelemben, hogy ettől kezdve nem tudott rá jó szemmel nézni. Végeredményben azonban látnunk kell, hogy Pálffyval szemben nem a bécsi udvar magyarellenessége nyilvánult meg, mint az egészen egyoldalú „hazafias” propaganda állítja. Pálffyban is volt *legalább* annyi hiba, mint a bécsi udvarban.

Végül még Ausztriától való állítólagos gazdasági kizsákmányolásunkat illetően is találunk cáfolatot Éble Gábor könyvében, illetőleg a Károlyi-levéltárban. Azt írja levéltári adatai alapján Éble, hogy az ezred felszerelését illetően „az öreg gróf mindent Bécsben készíttetett el”. A mi hazafias propagandánk szerint a mi Ausztriától való gazdasági kizsákmányoltatásunk abban állt, hogy elzártak bennünket a külföldi ipar termékeitől, hogy az „ócska” osztrák iparcikkeket busás áron varrhassák a nyakunkba.

A Károlyi-levéltár anyagában a legkisebb nyoma sincs annak, hogy a gróf az ezred felszerelését azért hozatta teljesen Bécsből, mert külföldi piacra nem is mehetett volna. De Károlyi Sándor a kizsákmányolásnak éppen az ellenkezőjét tapasztalta. Egy vevő se szokta túl olcsónak és túl jónak találni a portékát, hanem a kereskedőt szokta szidni még akkor is, ha nem volt jogos panasz. Károlyi Sándor azonban a jelen esetben olyan vevő, Bécs pedig olyan becsületes kereskedő volt, hogy ennek az ellenkezője történt. Az öreg Károlyi „csodálkozik azon, hogy a mundér tárgyában Bécsben megkötött alku oly előnyös”. „Nem is foghatom meg – úgymond –, hogy készülhet olyan olcsón meg” (213. o.). Mi tehát azt nem tudjuk megérteni, hogy tudott bennünket Bécs olyan lelkiismeretlenül kizsákmányolni, Károlyi Sándor pedig, aki a maga bőrén tapasztalhatta ezt a gyalázatos bécsi kizsákmányolást, azt nem „foghatta fel”, hogy tudta a bécsi kereskedő őt ennyire ki nem zsákmányolni. Az a magyar „hazafias” propaganda, ez pedig a valóság.

A magyar nemesség és a főurak bűnei és érdemei

Mivel jelenleg ez a divat, olvasóink közül bizonyára sokan alkottak elítélő véleményt nemességünkéről, mikor rá kellett mutatnunk arra, hogy önrendelkezési jogunk megcsönkulásának az ő önzésük s minden áldozathozataltól való idegenkedésük sokkal jobban volt oka, mint a Habsburgok idegen volta. Nem az országról, nem a magyar népről (mert hiszen annak hibája nem lehet) szokta megállapítani a mi hazafias és szociális gondolkodású történetírásunk a hibát, hanem csak a főurakról, vagy legfeljebb a nemességről. Sajnos, hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ebben a korban a nemesség még a nemzetet jelentette. Alkotmányunk is a nemesség alkotmánya volt. Aki tehát e korban a nemességet ítéli el, a nemzetet ítéli el.

De egyébként is igazságtalan és helytelen dolog lenne csak a nemességben, mint ilyenben keresni a hibát, s azt gondolni, hogy ha ugyanakkor a munkásság kormányozta volna az országot, az sokkal áldozatkészebb és nemeslelkűbb lett volna. Elfogulatlan embernek tudnia kell, hogy nem a nemes rossz, hanem az ember. Aki tárgyilagos és némi élettapasztalata van, az semmiképpen se gondolhatja gyarlóbbnak a nemest, mint a városi polgárt vagy a jobbágyot. Éppen ellenkezőleg. A műveletlen ember sokkal jobban tele van gyarlóságokkal, mint a műveltebb, s aki rendezett anyagi viszonyok között született és nőtt fel, szintén kevésbé rabja annyira az emberi bűnöknek, mint az, aki a nyomor gyermeke és az utcán nőtt fel. Ezen az alapon tehát kétségtelen, hogy a nemeseknek átlagban véve jobbaknak, az emberi szenvedélyeken átlag jobban uralkodni tudóknak kellett lenniük, mint a jobbágyoknak.

Ez a megállapítás kétszeresen áll az önzetlenség, a nemeslelkűség, az áldozathozatal érényére. Igaz ugyan, hogy a szegény sokszor sokkal jobban oda tudja adni még azt a keveset is, amije van, mint a dúsgazdag, akinek gazdagságával együtt jár a fősvénységre való hajlam is, de viszont még ennél is jobban igaz, hogy akinek feleslege van, mégiscsak jobban áldozhat a köznek, és jobban áldoz is, mint az, akinek keresete minden filléjére szüksége van. Aztán ne feledjük el azt se, hogy nemesember és gazdag nem teljesen ugyanazt jelentette, s amelyik nemes gazdag is volt, nem maga szerezte a vagyonát, tehát semmi okunk sincs rá, hogy vagyonos voltát a fukarság fogyatékoságával is szükségképpen összekössük. Szabályként tehát egész nyugodtan kimondhatjuk, hogy ha azt az áldozatkészséget, mely Magyarország önrendelkezési jogának megőrzéséhez s például önálló magyar hadsereg fenntartásához és önálló magyar diplomáciai szervezet létesítéséhez szükséges lett volna, nem a magyar nemeseknek, hanem a magyar jobbágyáságnak kellett volna gyakorolnia, magyar önrendelkezés, magyar hadsereg, magyar külképviselet még úgy se lett volna, mint így, hogy ez a magyar nemesség áldozatkészségétől függött.

A gondosabb nevelésben részesült, műveltebb és rendezettebb anyagi viszonyok közt élő ember átlagban véve (mert világos, hogy kivételek szép számmal voltak, vannak és lesznek is mindig) jobban le tudja magában győzni az állati ösztönöket (melyek közt legerősebb az önzés, mert hiszen az önfenntartó ösztönnel azonos), mint a szegény és így műveletlen ember. Rákóczi szabadságharcának tárgyalásakor láttunk már ízelítőt abból, milyen erkölcsű emberek voltak a Rákóczihoz legelőször csatlakozó, sőt őt a szabadságharcra egyenesen hazahívó felsőtiszamelléki „hazafias” magyar *jobbágyok*. A Péro-féle lázadásban résztvevő Békés megyei kálvinista jobbágyok is azzal kezdték meg „szabadságharcukat”, hogy Vértesy Mihály bíró, Sebestyén János esküdt és Dobozi Pap Gáspár vezetésével lovakat kerítettek maguknak és kirabolták a magyaróvári mézsárosokat és néhány örményt (Szilágyi, VIII., 179-180. o.).

Marczali azt a megjegyzését is (Szilágyi, VIII., 85. o.) feltétlenül rosszmájúságnak kell nyilvánítanunk, hogy „a püspökök között folytonos a viszály az elsőség, a precedencia miatt”. Hiszen azt is éppen Marczalitól tudtuk meg az előbb, hogy egyenesen mennyire *szent életűek* voltak az akkori magyar püspökök. Ha ugyanis az egri és a pécsi püspök egyaránt ragaszkodott kiváltságaihoz, az még azt se bizonyítja, hogy gyarlók voltak az illető püspökök.

Mindenki köteles ugyanis annak az *állásnak* a jogait és kiváltságait, melyet betölt, megőrizni. Még akkor is, ha ő maga olyan szent ember, hogy a kiváltságokkal nem törődik, sőt sokszor készakarva megalázza magát az alázatosság gyakorlására. A kiváltság ugyanis nem a személyé, hanem az állásé, s aki nemtörődömségből veszni hagyja a hivatalával járó kiváltságokat, nem jó sáfára hivatalának. Kétszeresen áll ez arra a püspökre vagy papra, aki az állammal vagy más világi hatóságokkal szemben védi állásával járó jogait. Az illető püspök vagy pap ezzel az *Egyház* befolyását védi, az pedig mindig *a jó* befolyását jelenti.

III. Károly kora püspökeinek elévülhetetlen érdeme, hogy a másfél százados török világ folyamán aléltan élő Egyházat ismét élettel töltötték meg, a falvak elpusztult lelkipásztori állásait újra felállították, a papság megélhetéséről, tekintélyéről újra gondoskodtak, székhelyükön ők maguk is berendezkedtek, székesegyházat építettek, újra felállították az elpusztult káptalant, visszakövetelték az Egyház hajdani vagyonát s így működéséhez és tekintélyéhez anyagi alapról gondoskodtak, papnevelő intézeteket állítottak fel s ennek anyagi alapját is biztosították. Hogy ezeket az anyagi érdekeket esetleg más püspökségekkel vagy egyházi intézményekkel szemben is megvédték, az se jelent részükről önzést, mert hiszen minden püspök a maga püspökségéért felelős, tehát azzal más püspökkel szemben is törődnie kell.

A lehetetlenek a török világ megszűnte utáni felvirágzása elsősorban a Habsburgok érdeme, mert az egyházi vagyont ők adták vissza, noha – legalább egy részét – a felszabadítás nagy költségei címén megtarthatták volna maguknak. Ők maguk tehát valóban gyakorolták azt a nagylelkűséget és önzetlenséget, melyet a magyar nemesség hazája iránt épp akkor nem gyakorolt. De épp ilyen nagy az érdeme ugyanekkor püspökeinek is, akik számon tartották az Egyház jogait és vagyonát, s nem sajnáltak érte pereskedni se. Hogy ebben nem önzés vezette őket, világosan bebizonyították azzal, hogy nemcsak azt követelték meg (anyagilag is, erkölcsileg is), ami állásuknak járt, hanem ők maguk is áldoztak. Nemcsak és elsősorban nem a püspöki palotákat építették föl maguknak, hanem a székesegyházat is Istennek és a papnevelőket, tanítóképzőket, bibliotékákat az Egyháznak, alapítványokat tettek stb. *Sokan voltak köztük, akik maguk egyenesen aszkéta életet folytattak.* A főnemesi származású püspökök között sokan voltak, akik még családi vagyonukat is egyházi intézmények létesítésére áldozták.

De nemcsak főpapjaink, hanem világi főnemességünk is igen nagy érdemeket szerzett nemzeti szempontból is azzal, hogy családja nagy vagyonát éppen ekkor szerezte és hatalmát ekkor gyarapította meg. Azért volt ez nemzeti szempontból is haszon s érdem, mert ezáltal magyar kézbe került és maradt a magyar föld. Pedig hát ez éppen nem volt magától értetődő, mert a Thököly után induló, a *fegyveres* szabadságharcokra egyébként is hajlamos protestáns magyarság elhibázott politikája miatt az a föld, melyet I. Lipót és III. Károly a töröktől visszaszerzett, nem a magyarság kezébe jutott. Mivel a Habsburgoknak pénzük sose volt elegendő, hadiszállítóikat, magasabb rangú tisztjeiket sokszor úgy fizették, hogy a felgyülemlett nagy fizetési hátralék fejében pénz helyett uradalmakat kaptak az ország felszabadult területein. Ők ezektől az uradalmaktól minél előbb szabadulni igyekeztek s a magyar főnemesség volt az, mely a földet megvásárolta tőlük. Ha pazarlók, vagy akár csak hanyagok, élnetlenné lettek volna, azt nem tudták volna megtenni, kivált mikor az elpusztult birtokok nagy gazdasági beruházásokat (gazdasági épületeket, állatállományt, vetőmagot stb.) kívántak.

Még nagyobb érdemük, hogy birtokaikra *jobbágyokat* telepítettek (ami szintén nagy költséggel járt) és természetesen elsősorban ők voltak azok, akik *magyarokat* telepítettek. Nemcsak az idegenek túlsúlyra jutását akadályozták ezzel, hanem az ország gazdasági talpraállítását is sietteték. Ez a gazdasági megerősödés pedig záloga, elengedhetetlen feltétele volt a későbbi függetlenségnek. Talán éppen a nagy birtokberuházások, sőt birtokvételek miatt pénztelenségükben voltak főnemeseink olyan szűkkeblűek az ország szükségletei tekintetében. Mindent ugyanis egyszerre nem lehet. De a maguk vagyoni megerősödésével is az ország függetlenségét készítették elő, mert az idő haladtával munkájuk eredménye meg is látzott az ország gazdasági virágzásán és teherbíró képességén. Mindig kisebb lett a régi, egye-

nesen ijesztő aránytalanság, mely Magyarország és a Habsburg-birodalom egyéb államainak teherbíró képessége és gazdasági ereje között hajdan volt. Ezen aránytalanság csökkenésével együtt nőtt hazánk ereje és súlya a monarchia nem magyar részével szemben, mely 1867-ben már az egyenrangúsáig jutott el annak ellenére, hogy hazánk a közös kiadásoknak még ekkor is csak felét fizette annak, amit Ausztria fizetett.

Főnemességünk munkáját, szorgalmát és igyekvését annál inkább ki kell emelnünk, mert újra hangsúlyozzuk: *az aulikus főurak se kaptak az udvartól ingyen semmit*. Mindent maguknak kellett megszerezniük, mindenért maguknak kellett megdolgozniuk, a szerzett anyagiakért nekik is anyagiakat kellett adniuk.

Harruckern Békés megyéjével kapcsolatban láttuk már, milyen keveset ért akkor egy nagybirtok. Az egész nagy, termékeny megye csak egy budai malmot meg egy kertet ért meg, sőt még ennyit se, mert még a tehetséges és vállalkozó kedvű Harruckern is szívesebben választotta volna ezt, mint azt. Csak azért fogadta el Békés megyét, mert a budai malmot nem kapta meg. Annak az elvadult, lakatlan és feltöretlen Békés megyének termő és jövedelmező földde változtatása ugyanis olyan mérhetetlen gondba, munkába, tevékenységbe, beruházásokba került, hogy még az a Harruckern is visszariadt tőle, aki olyan ügyes, fáradhatatlan és munkabíró ember volt, hogy III. Károly első török háborújában a hadsereg ellátásában valóságos csodát művelt. A siker majdnem olyan fokban az ő érdeme, mint Savoyai Jenőé. Ezért kapta Békés megyét jutalmul.

Láthatjuk tehát, hogy az akkori Békés megyének a mai Békés megyévé való átváltoztatása közel se volt olyan egyszerű, mint hazafiaink naivsága képzelet. Harruckernék és Károlyiék (Károlyi unokája elvett egy Harruckern lányt) állítólag „hazaárulásukért” kapták a százezer holdakat és a velük járó százezer forintos évi jövedelmeket. Lássuk kissé közelebről, hogyan keletkezett Rákóczi „elárulójának” (Petőfi még annak gondolta), a „fő hazaárulónak”, Károlyi Sándornak a nagy vagyona. Lássuk, mennyit kapott belőle ingyen, illetőleg „hazaárulásért”.

A Károlyiak ősi birtoka Nagykároly és környéke és Olcsvaapáti volt. Ennek az ősi birtoknak a magját minden valószínűség szerint még a honfoglaláskor szállták meg a Károlyiak elei, azaz az ősi foglalás alapján bírták. Károlyi Sándor feleségének, gróf Barkóczy Krisztinának a hozománya volt a salánki uradalom és más kisebb birtokok. Királya elárulásáért (mert azt árulta el, nem pedig Rákóczit), meg azért is, mert Rákóczi 2.000 forinttal tartozott neki, Rákóczitól kapta zálogba (tehát akkor, mikor még kuruc volt) az erdői uradalmat. Mint kuruc, más birtokokat is megszerzett. E kuruc kori szerzeményei közül a legtekintélyesebb volt a huszti uradalom. (Láthatjuk tehát, hogy kuruc se volt ingyen. Nemcsak ő nem, hanem senki. Még Bottyán apánk se, aki egyebeken kívül a bátorkeszi uradalmat szerezte meg királya elárulásával, noha egészen vagyontalan köznemes volt eredetileg.)

Rákóczi bukásával Károlyinak mindent vissza kellett volna adnia, amit árulásával (kurucságával) szerzett, azaz, amit Rákóczi adományozott neki. Tekintettel azonban a békekötésben szerzett nagy érdemeire, és mert mint láttuk, Rákóczitól se egészen ingyen kapta, amit kapott, sőt mint már láttuk, a béke létrehozása céljából is több ezer aranyat adott megint csak a magából, III. Károly, hogy legalább rá ne fizessen a békére, megígérte neki, hogy 50.000 forinttal vagy ez összegnek megfelelő értékű uradalommal kárpótolni fogja.

III. Károly ezen ígérete fejében kapott három tarcali szőlőt. Mivel azonban ezek a szőlők nem pusztaságok voltak, mint Békés megye, még fizetnie is kellett értük 22.000 forintot az Universal Bancalítatnek, mely a Habsburgoknak a felszabadító háborúval szerzett nagy adósságai ügyeit intézte. Mindössze ennyi volt tehát az az „árulási díj”, amelyet Károlyi a kuruc ügy elhagyásáért kapott. (De természetesen a többi aulikus mágnás „árulásának a díja” is csak ugyanilyen volt.) Ebből hozta ki aztán a „hazafias” propaganda, hogy az egész Károlyi-birtoktömkeleg mind árulásának a díja volt, sőt hogy nemcsak az ő birtoka keletkezett így, hanem *az összes magyar mágnásé*. Nemcsak Petőfi hitte ezt szentül, hanem ma is hiszi úgy-

szólván minden magyar. A Kisgazdapárt egyébként papi szempontból is tiszteletreméltónak látszó pap alelnöke is ezt hitte, sőt jezsuita atyákat is találtam, akik ezt hitték. Ez ugyanis korrumpált divat, s a divat hatása alól még a papok, sőt a jezsuiták se vonhatják ki teljesen magukat.

Láttuk, hogy Károlyi Sándor többet vesztett, mint nyert királya hűségére való visszatéréseivel, ellenben királya elárulásával ugyancsak sokat nyert volna, ha a kuruc mozgalom meg nem bukott volna. A huszti uradalom, mely kuruc korában az övé volt, sose lett többet a Károlyiaké. Az erdői uradalom, melyet szintén kurucsága szerzett meg neki, igen, de ez csak azért, mert később megvette. Nem *megkapta*, hanem *megvette*.

Károlyi Sándor igen tehetséges, igen szorgalmas és takarékos, gyakorlati érzékű és nagy munkabírási ember volt. Szinte szenvedélye volt a birtokszerzés és meglévő birtokainak gyümölcsösztetése. Hasonló tulajdonságokkal megáldott volt felesége, Barkóczi Krisztina is. Mivel a gazda szemé hizlalja a marhát, Károlyi állandóan utazott egyik birtokáról a másikra és gazdatisztjei számára maga írt gazdasági utasításokat. Haladó gazda volt, aki minden újat felkarolt és kipróbált. Már dohánytermesztéssel is foglalkozott, sőt még tanulmányt is írt róla. Írt aztán a szegénység megsegítéséről, a marhakereskedés fellendítéséről. Sokat foglalkozott a halászat hasznosításával, sőt még a teknősbéka tenyésztésére is tett kísérleteket.

Ennek a nagy embernek, aki emellett még olyan nagy katolikus is volt, mint kívülé egy más Károlyi se, köszöni a Károlyi-család a maga nagy vagyonát. De nem árulásának, még csak aulikuságának se (mert nemcsak nagy katolikus, hanem igen nagy magyar is volt), hanem tehetségének, takarékosságának, szorgalmának és szerencsésének. Mert csak szorgalommal és csak tehetséggel ilyen nagy vagyont nem lehet összehozni.

Tudvalevő, hogy nagy gonddal és költséggel ő telepítette be a Nagykároly környéki mai falvak sváb népét, melyek jómódja, tisztaságszeretete, csínja és okszerű gazdálkodása messze kimagaslik a környező magyar falvak között, noha a magyar nép e vidéken protestáns. De ezek az intelligens sváb falvak mégis oly hamar megmagyarosodtak, hogy a statisztikai kimutatásokban már 1910-ben is alig volt már nyoma annak, hogy tulajdonképpen „svábokkal” van dolgunk. Szaniszlón például 3485 magyar anyanyelvű mellett már ekkor is csak 60-an vallották magukat németnek, Vállajon 2559 magyar mellett csak 36-an, Csalánoson 1727 magyar mellett csak 19-en, Kálmándon 1058 magyar mellett csak négyen, Mérken 2516 magyar mellett csak hatan, Mezőfényben 1748 magyar mellett csak 22-en, sőt Kaplonyban 1933 magyar mellett egyetlen német anyanyelvű se volt már 1910-ben se. Mezőpetriben pedig 1455 a lakos és 1455 a magyar.

Statisztikailag sokszor magyarabbnak látszanak, mint a kálvinista falvak. A kálvinista Börvelyben például 2455 lakosból 36 a német, 2 a tót, 74 az oláh és még 1 egyéb nemzetiségű is van. Az se véletlen, hogy ugyanezen falvak lakói voltak (mert ma már Romániához tartoznak) egész Magyarország talán legvallásosabb katolikusai, akik szinte elárasztották az egész országot derekabbnál derekabb papokkal, sőt a végén már két püspök is került ki közülük.

Mikor Károlyi Sándornak a nagy takarékoság, ernyedetlen munka és jó gazdálkodás közepeztette összejött „egy kis pénze”, azonnal újabb birtokot vett rajta s mindig nagyobb, mint amennyi a pénzéből futotta. Pedig Harruckernnel kapcsolatban láttuk, hogy akkor kis pénzért is ugyancsak igen nagy birtokot lehetett kapni az addig elhanyagolt Alföldön. Nem birtokban volt akkor hiány, mert föld volt dögivel, hanem pénzben, munkáskézben, állatokban és gazdasági felszerelésben, s mindezt csak szakértelemmel, utánjárással és szorgalommal lehetett előteremteni.

1722-ben gróf Schlick Lipóttól, aki természetesen alig várta, hogy szabadulhasson tőle, vette meg Bercsényi Miklósnak volt 118.000 holdas csongrád-vásárhelyi uradalmát. Schlicknek csak 30.000 forintot fizetett érte, azoknak a családoknak pedig, akik egy vagy más címen szintén jogcímet bírtak rá (mint láthatjuk, a Habsburgok még az országgyűlésileg hazaárulóknak kimondottak birtokait is csak így kobozták el), részint ő maga, részint utódai lefizet-

tek még újabb 62.000 forintot, nem számítva az ennél még sokkal nagyobb fizetéseket, melyeket Károlyi Sándor későbbi utódai a XIX. század folyamán teljesítettek.

Mivel ez a százezer holdas csongrád-vásárhelyi uradalom azelőtt Bercsényié volt, utána pedig Károlyié lett, a mi hazafiaink rögtön készen vannak vele, hogy ezt a nagy latifundiumot Károlyi árulásával szerezte, Bercsényi pedig természetesen *hazafisága* miatt vesztette el. Látjuk, hogy Bercsényi is megtarthatta volna a birtokát nagy „hazaszeretete” ellenére is, mert neki is, Rákóczinak is szinte könyörögtek, hogy tartsa meg (fogadja el a szatmári békét). De egyiküknek se kellett. Nem hazafiságból, hanem büszkeségből. Nem is volt okuk, hogy ne büszkélkedjenek még a majtényi fegyverletétel után is, mert hiszen – birtokaik elvesztése ellenére is – nemcsak Rákóczinak volt udvara még Rodostóban is, hanem külön udvart tartott ott még Bercsényi is egész haláláig.

A fejedelem – idézi Mikest Thaly Kálmán, aki személyesen járt kutatni Rodostóban – „sok (udvari) embert tartott, azoknak sok fizetést adott és megannyit költött az építésre”. (Thaly Kálmán: Rákóczi-emlékek Törökországban, 1893., 261. o.)

„Rákóczi 30 főből álló janicsár-díszőrsége állott őrt a fejedelmi palotasor főkapuzata előtt” (27. o.). Ezt bizony Rákóczi itthon aligha csinálhatta volna meg még akkor se, ha egymillió holdját visszafoglalja.

„A híres Czinka Panna apja, Czinka Sándor, a hagyomány szerint évek során át Rodostóban, Rákóczi udvarában tartózkodott zenekarával.” (30. oldali jegyzet)

„Bercsényi, az emigráció másodfőnöke, feleségével, gróf Csáky Krisztinával, 1720-21-ben Franciaországból éppen itt időzött László fiával, népes udvarával, külön nagy gályán költözött Therápiából Rodostóba s itt Rákóczitól szeparált, önálló udvartartással, ugyancsak külön, és pedig eleinte a török városrészben helyezkedett el.” (40. o.)

Később az ott dühöngő pestis miatt ő is átköltözött a bujdosók városrészébe, de ott is olyan díszes palotába, hogy Thaly ottjártában fényes voltáról ismerte meg, hogy ez csak Bercsényi lakása lehetett.

„Az egész ódon épület (de persze nem akkor volt „ódon”, mikor még Bercsényi lakott benne) tágas, magas, emeleti termeivel, ékes ablakaival, jeles freskó festményeivel, gyönyörű udvari verandájával s ennek széles kőlépcsőzetével *nagyúri palotaszerű benyomást tesz*. (Ezt Thaly szedette dőlt betűkkel.) Mi amint ezeket a kényelmes kőlépcsőket, ezt a szabad, szellős verandát, azokat a tágas szobákat s az élénk freskókat megláttuk: rögtön gróf Bercsényi Miklósrá gondolánk. Mindez az ízlésére, pompaszeretetére vall.” (40. o.)

Thaly beszélt Rodostóban egy 95 éves görög aggastyánnal. Mikor kérdezte tőle, milyen alakú volt „az a nagy cifra kapu, melyen a janicsárok strázsáltak és e kaput esti dobolásakor bezártak”, „az öreg azt mondá, hogy ő ugyan nem emlékezhetik rá, mert még zsenge gyermekkorában lebontották, de szüleitől hallotta, hogy éppen olyan fényes, sőt még fényesebb volt, mint a sztambuli császár kapuja”. (60. o.) „Mely válaszból az következtethető, hogy Rákóczi kapuja török stílusban, díszesen épült, afféle nagyszabású, diadalívet formájú kapuépítmény vala, minők a konstantinápolyi régibb, sőt némely újabb szultáni palotáknál láthatók. A janicsár díszőrség számára csakugyan ilyen kapu kellett.”

„A fejedelem palotáinak (tehát Rákóczinak nem is palotája, hanem palotái voltak) emeletéről – folytatá az aggastyán – két szép függőhíd vezetett át az utca átellenes házsorának emeletére, amelyben a kertészek s más udvari cselédek laktak, s azon át a madzsar király díszkertjeibe.”

Ha Rákóczi itthon marad, bizony egymillió holdja mellett se maradhatott volna ennyire „madzsar király”, de Bercsényinek se lett volna külön „udvartartása”. Ezért hagyták tehát itt birtokaikat, vagy legalábbis senki nem tudja bebizonyítani, hogy *nem* ezért.

De ahogyan Rákóczi és Bercsényi nem mérhetetlen honszerelmükben és önzetlenségükben hagyták itt birtokaikat, éppúgy Károlyi se „hazaárulásáért” kapta meg Bercsényi csongrád-vásárhelyi nagy birtokát. Ezt gróf Schlick kapta meg, nem Károlyi, de természetesen ő se

ingyen, hanem elmaradt fizetése fejében s csak azért fogadta el nagy kedvetlenül pénz helyett, mert pénzt nem tudott kapni. Péntzen vette meg aztán tőle Károlyi.

De jól láthatjuk azt is, mennyire nem kell irigyelni azt a „kapzsi” Bécset a kuruc vezérektől „szívtelenül” elkobzott mérhetetlen uradalmakért. Láthatjuk ugyanis, milyen kevés volt abból a 118.000 holdas vásárhelyi uradalomból az, amit tényleg el lehetett kobozni, mert valóban Bercsényié volt. Az ilyen, csak politizáló, csak sérelmeket hangoztató, de nem, mint Károlyi: dolgozó, gazdálkodó és takarékoskodó, de hatlovas hintókon járó (melyből magának Bercsényinek kettő is rendelkezésére állott, feleségének meg külön egy, s aztán külön még Lackó úrfinak is egy) és magát már a Rákóczi-felkelés előtt is testőrökkel és síposokkal kísértető zajos főurainknak mindig több volt az adósságuk, mint amennyit ért a birtokuk. Mikor tehát ezek a birtokokat lángoló honszerelmük sugallta önzetlenségükben itthagyták, tulajdonképpen nem is igen volt mit itthagyniuk, mert az adósság több volt rajtuk, mint amennyit értek.

Könnyen meglehet tehát, hogy idők folytán ez a 118.000 Csongrád megyei hold akkor is Schlick-kézre került volna, ha Bercsényi itthon maradt volna. Hiszen addig is, míg kuruc „főgenerális” nem lett, csak úgy tudta őket kezében megtartani, hogy nála tíz évvel idősebb, nagy hozományú özvegyeket vett feleségül. Ellenben Károlyi Sándor, a hitvány „áruló”, magyar kézbe szerezte vissza ezt a birtokot s abban meg is tartotta úgy, hogy egész a kommunizmusig utódai kezén volt. Unokája, Antal, aztán elvette az akkor már fiúörökös nélküli Harruckernnek az egyik lányát, Jozefát, s vele (éppen a 118.000 hold szomszédságában) szerzett hozzá még 36.000 holdat. De ez a Jozefa természetesen nem volt özvegy, mikor Károlyi Antal elvette s nem volt már nála tíz évvel idősebb, vagyis a Károlyiak mégse voltak annyira anyagiasak, mint a „ideális lelkű” Bercsényi, a nagy hazafi. De ha mégis Bercsényi a magyar ifjú eszményképe, nem pedig Károlyi Sándor, csodálkozhatunk-e rajta, hogy „nagy pipájú, de kevés dohányú nemzet” lett belőlünk, sőt azóta már azt a szép hazát is elpipáltuk, kis Csonka-Magyarországgá tettük, melyet az az I. Lipót és III. Károly szerzett vissza nekünk, akik körül a „hazaáruló” Károlyi Sándorok aulikuskodtak.

1726 után Károlyi Sándor újra nagy fába vágja fejszójét: Nyitra megyében megveszi a Kaunitz grófoktól a nagysurányi és tótmegyeri uradalmat. Tehát megint *vesz*, nem pedig „hazaárulásért” *kap* és megint *idegenektől* szerez vissza *magyar* kézbe *magyar* földet. 120.000 forintot fizet érte nemcsak a Kaunitzoknak, hanem a Bosnyák-család örököseinek is. Tehát ezek is csak olyan elkobzott birtokok voltak, melyek vagy tele voltak adóssággal, vagy pedig Bécs volt megint olyan jó, hogy az árulók rokonainak kiadta a részüket. A kommunisták még akkor is elvették a magyar nemesektől birtokaikat, ha már ezer éve bírták, s ha más bűnük nem is volt, mint csak az, hogy nemesek, tehát „kizsákmányolók” voltak. A bécsi „zsarnokok” még akkor is kiadták a rokonok részét, ha a tulajdonos árulóvá lett s a király ellen (szolgálata helyett) fegyvert fogott.

Ezt a 120.000 forintot – akkor mérhetetlen összeget – Károlyi természetesen igen nehezen tudta előteremteni. Az első részletét például, 24.000 forintot, csak úgy tudta megszerezni, hogy kénytelen volt kezéből kibocsátani már megszerzett bátorkeszi uradalmát. (Képzeltük, milyen fájó szívvel tehetta!) Azonban már 1727-ben mégis megint szerez: az Erdődyektől veszi meg a bélteki uradalmat. Erre királyi donációt már nem tud szerezni. (Bizonyára a „királyi donáció” címen gondolják a „hazafiak”, hogy minden birtokát ajándékban kapta (mert hiszen a „donáció” ajándékot jelent), ha pedig „ajándék” volt, akkor az ajándékozás oka csakis Rákóczi elárulása lehetett. Pedig hát ez a donáció csak az a jogi formáság volt, mely a birtoklást végleg szentesítette s nemcsak „ingyent” nem jelentett, hanem még ezért is külön kellett fizetni az államnak, mégpedig busás összegeket. A bélteki uradalom donációját például csak Károlyi Sándor unokája, Antal tudta megszerezni s ezért külön 26.000 forintot kellett fizetnie. Ennyire nem ingyen jöttek azok az uradalmak!)

A 162 faluból álló ecsedi Báthory-uradalmat, mely tudvalevőleg Rákóczi öröksége volt nagyanyja, Báthory Zsófia révén, s amelyet szintén Károlyi Sándor szerzett meg, s nyilvánvalóan „hazaáruló” érdemeiért, mert hiszen Rákóczi-örökség volt, a valóságban szintén pénzen szerezte. A békési uradalom megszerzése annyira nem volt semmi összefüggésben a Rákóczi-felkeléssel, tehát nem lehetett köze annak elárulásához se, hogy Károlyi Sándor először nem is Rákóczi, hanem testvére, *Júlia* részének megvétele ügyében alkudozott és 90.000 forintban alkudott meg érte. Júlia része, férje, gróf Aspremont Gobert révén az Aspremontok kezébe került (természetesen minden bécsi magyarellenesség közreműködése nélkül, hanem egyszerűen Rákóczi Júlia Aspremont-házassága miatt), s így ezt is idegen kézről szerezte vissza magyar kézbe az „áruló” Károlyi.

A vétel akkor még nem tudott megvalósulni, mert Károlyi Sándor akkor még nem tudott annyi pénzt összehozni. Csak 1747-ben a fia, Ferenc tudott rá előteremteni 80.000 forintot. Az ecsedi uradalomnak azt a részét, mely Rákóczi *Ferenc* öröksége volt s mely az ő hűtlensége, illetőleg emigrációja miatt a kincstár kezébe került, csak Ferenc fia, Antal, a Sándor unokája tudta kifizetni, mert természetesen azt se ingyen kapták a Károlyiak, s különösen nem kaphatta a nagyapa árulásáért ingyen az unoka. Az egész ecsedi uradalomért hosszú idő alatt összesen 308.000 forintot fizettek ki a Károlyiak.

Látjuk tehát, hogy nem egy ember, nem Károlyi Sándor maga szerezte az egész Károlyi-vagyont, hanem több egymás után következő nemzedék takarékosága, szorgalma, szerencséje és házasságai, tehát mindennek volt benne része, egyedül csak az „árulásnak” nem. Nemcsak az „árulásért” nem kaptak belőle ingyen semmit, hanem még a szatmári békéért, azaz annak a helyrehozásáért sem, amit Rákóczi elpuskázott.

Hiába volt olyan takarékos, olyan szorgalmas, ügyes és szerencsés, és jó gazda maga Károlyi Sándor is, meg a felesége is, és hiába volt akkor annyira olcsó a birtok, Károlyi Sándor és Barkóczi Krisztina nemcsak igen sok uradalmat, hanem igen sok adósságot is hagyott hátra egyetlen fiukra. Károlyi Ferenc „csekély” 596.000 forint adósságot is örökölt apjától. Utódaiknak is takarékosoknak, szorgalmasoknak, szerencséseknek kellett lenniük, hogy nagy ősük szerzeményét meg is tudják tartani. Például egyik ilyen nagy szerencse volt, hogy Sándornak csak egy fia volt, Ferenc, s Ferencnek is csak egy, Antal. Így aztán, mikor a család később kezdett elterebélyesedni, már a sok fiú mindegyikének is sok jutott belőle. (De azért ma már vannak olyan Károlyiak is, akik már csak egyezer holdat örököltek apjuktól s azt is úgy tele adóssággal, hogy az egyik panaszkodott nevelőjének, hogy még a mindennapi kenyere sincs biztosítva. A kommunizmus tehát ettől a Károlyitól (György) és testvéreitől már nem sokkal többet vehetett el, mint Rákóczitól vagy Bercsényitől a bécsi „önkény”. De a kommunizmus azért mégis jobban járt övele, mint a „szabadsághősökkel” annak idején a bécsi „önkény”, mert az az elkobzott birtokokkal együtt a rájuk kebelezett adósságot is vállalta, de a kommunizmus nem, mert hiszen azok, akik annak az adósságnak a hitelezői voltak, szintén „kizsákmányolók” voltak. Ha pedig kisembereknek tartoztak (például nyugdíj alakjában), azoknak meg azt mondták a birtokot elkobzó kommunisták: úgy kellett, miért voltak urak rabszolgái; miért nem szolgálták a népet. Nyugdíjat kérjenek hát most tőlük, de ne a néptől. Ennek a Károlyinak a volt ezer holdja azonban ma az egyik legjobban jövedelmező termelőszövetkezet, mert most fordultak termőre azok az értékes almafák, melyeket a Károlyiak ültettek és gondoztak akkor, mikor még nem teremttek.

III. Károly

Acsády Ádám veszprémi püspök élete tükrében

Egy kor szellemét s egy uralkodó egyéniségét a kútfők aprólékos adataiból lehet legjobban és leghamisítatlanabban megismerni. Ha a korról alkotott közvélemény a kútfők adataival ellenkezik, akkor a közhit téves és a még a leggyönyörűbb „hazafias” szónoklatok is helyreigazításra szorulnak.

III. Károly korában egy magyar köznemes, a Veszprém megyei alispán fia, Acsády Ádám lett a veszprémi püspök. III. Károly 1725-ben nevezte ki, s mivel 1744-ben halt meg, csak néhány évvel élte túl III. Károlyt.

Acsády Ádám életrajzát „A veszprémi egyházmegye múltjából” című egyházirodalmi vállalkozás 13. számaként Petrák Mihály írta meg s 1949-ben Veszprémben került ki a sajtó alól. Magáról a püspök életéről alig talált valamit a szerző, talált azonban a levéltárakban elég anyagot az állammal, tehát III. Károllyal való viszonyáról s nekünk itt éppen erre van szükségünk. E viszonyból ugyanis jól meg lehet állapítani azt is, milyen ember volt a püspök, de még jobban azt, milyen államférfi volt a király.

Ezek az adatok először is megerősítik azt, amit a magyar protestantizmussal kapcsolatban állítunk. Azt, milyen türelmetlen, milyen agresszív, milyen forradalmi jellegű volt ez a mi protestantizmusunk még olyan korban is, melyben – legalábbis nálunk – állítólag ő részesült üldözésben, de azt is, mennyivel sokkal szelídebb „üldözők” voltak a Habsburgok, mint a magyar közvélemény gondolja.

Veszprém végvár volt, s a végvárok protestánsai számára még I. Lipót „protestánsüldözése” is külön biztosította a nyilvános istentisztelettel járó teljes vallásszabadságot. A török kiűzésével és az ország felszabadulásával Veszprém megszűnt végvár lenni, de azért nem a „vakbuzgó” Lipót, mégcsak nem is utóda, I. József, nem is az elég hosszú időn át régensként működő, még Lipótnál is „vakbuzgóbb” Eleonóra anyacsászárné, hanem csak III. Károly, s még ő is csak 1716. november 14-én vonja le a politikai változás következményét, hajtja végre az országgyűlés határozatát és vonja meg a veszprémi protestánsok vallásgyakorlata teljes szabadságát. De még ő se és még ekkor se magától, hanem csak a püspök (Volkra) figyelmeztetésére és sürgetésére.

Később is nem a Habsburg- király kezdeményezi, hanem Acsády, a Volkrával szemben most már magyar származású püspök kéri a helytartótanácshoz intézett felterjesztésében, hogy hajtsák már végre az országgyűlés határozatát és egyházmegyéje falvaiból (amelyek sose voltak végvárok) távolítsák el a protestáns lelkészeket s a templomokat adják vissza az Egyháznak. Persze a püspöke kívánsága se volt a protestánsokra annyira veszélyes, mint az avatatlanok gondolnák, mert kérelmében maga a püspök is hangsúlyozza, hogy nem reméli, hogy ez mindenütt sikerül, tehát maga se kíván túl nagy szigorot. Maga is tisztában van vele, hogy az ellenség túl erős.

De nemcsak túlzó szigor nem volt, hanem még szigor se. Se a kancelláriának, se a helytartótanácsnak Acsády püspökhöz intézett leirataiban nem lehet se protestáns lelkészüldözéseknek, se templomvisszavételeknek találni semmi nyomát. III. Károly csak a régi, de már elpusztult plébániák visszaállítását és új templomok építését szorgalmazta, nem pedig a protestánsokéinak megszüntetését vagy elvételét.

III. Károly alatt már a katolikus barokk korban vagyunk. A főurak, sőt az országgyűlés nagy többsége is már régen katolikus, sőt többnyire a jezsuiták által nevelt emberekből áll. Hitközönységnek, a más vallása megbecsülésének ekkor még semmi nyoma se nálunk, se Európában. III. Károly azonban mégis ennyire türelmes, ennyire nem „adminisztratív” esz-

közössel (a kommunisták szokták így kifejezni erőszakos fellépésüket) akarja Magyarországon a katolicizmust terjeszteni.

De hogy a protestánsok se lehettek valami megriadt, gyámoltalan nyáj, sőt, hogy – mint erre oly sokszor rámutattunk már – mihelyt nem voltak üldözöttek, rögtön üldözőkként léptek fel még ebben a korban is, bizonyítja például az az adatunk, hogy addig, míg Veszprém városában a protestánsoknak megvolt a nyilvános vallásgyakorlatuk, a kanonokok – noha Sennyey püspök a káptalant már 1630-ban visszaállította – a püspökkel egyetemben egy egyszerű kis házban voltak kénytelenek meghúzódni. Ez nem ugyan a protestánsok üldözése, hanem a szegénység, az anyagiak hiánya miatt volt, de az már ugyancsak a protestánsok erőszakosságának bizonyítéka volt, hogy ebből a kis házból még az utcára is alig mertek kilépni (14. o.).

Mikor a jezsuita tartományfőnök a veszprémi egyházmegye területére két atyát küld, hogy a többnyire pap nélkül élő híveket meglátogassák, Acsády püspök felterjesztést tesz a helytartótanácshoz, hogy ezek a jezsuiták ne csak a katolikusokat keressék fel, hanem a protestánsokat is, mert remény van arra, hogy közülük is sokan megtérnek.

Mikor a püspök e kérelmét a helytartótanács a jezsuitákhoz továbbította, a tartományfőnök azzal mentette magát amiatt, hogy ő e két atya küldésével erre nem gondolt, hogy őket Rákóczi Ferenc kurucái a Veszprém megyei Vörösberényben és Padragon levő birtokukról elűzték és e faluk templomait elfoglalták. I. József király már 1709-ben elrendelte, hogy az elvett két templomot vissza kell adni a katolikusoknak. A király ezt annál inkább elrendelhetette, mert a jezsuiták a két templomot éppen az elvétel előtt restauráltatták. A rendeletnek azonban nem lett semmi foganatja.

„Hogy merészelnék a mi szegény misszionáriusaink – kérdezte a tartományfőnök – azok közé a veszedelmes emberek közé menni, ahol még a királyi rendelet se számít semmit?” Erre a helytartótanácsa 1740-ben (tehát csak Károly halála évében) újra szorgalmazni kezdte I. József rendeletének végrehajtását, de a két templomot a protestánsoktól visszavenni még így se s még ekkor se sikerült. Mindkét jezsuita templom végleg a kálvinistáké is maradt, s mindkét faluban, pedig már régen mindkettőben katolikus a lakosság többsége, a katolikusoknak külön templomot kellett építeniük maguknak. Láthatjuk az esetből, milyen volt a valóságban a Habsburgok protestánsüldözése még a katolikus barokk korban is.

Egy-egy „üldöző” rendelet megjelent ugyan, csak nem hajtották végre. De még ha végre is hajtották volna, lehet-e „üldözésnek” nevezni, hogy e két jezsuita templom visszaadását szorgalmazták, kivált ha meggondoljuk, hogy e kettőn kívül úgyszólván nem is volt katolikus templom az egész megyében.

III. Károly idejében a veszprémi püspöki egyházmegye még a fél Dunántúlt jelentette, mert egész Somogy, Zala, Veszprém, Fejér és Pilis megye hozzá tartozott. Ezen a nagy területen III. Károly uralma alatt (de még Acsády püspöksége előtt) mindössze két templomot vettek vissza a protestánsoktól. 1717-ben a csökönyit, és 1720-ban a látrányit. (Mind a kettő Somogyban van.) Mindkét faluban azonban még ma is több a kálvinista, mint a katolikus, sőt Csököny ma is egész Somogy egyik legnépesebb református egyházközsége (noha az egyke már évszázadok óta ugyancsak pusztítja a „hívőket”). Mind a két faluban olyan erős és népes kálvinista gyülekezet van még ma is, hogy igazán senkinek se juthat eszébe, hogy ezeket valaha „üldözték”. Nagyon valószínű, hogy ez a két elvétel is csak inkább a levéltárban történt meg, ha pedig a valóságban is, hatálya csak egész rövid ideig tartott.

A kálvinisták a vörösberényi és a padragi jezsuita templomot végleg el tudták venni, noha az a Rákóczi, akinek katonái elvették, rögtön utána megbukott, sőt az országgyűlés hazaárulónak nyilvánította és noha utána ismételt királyi és helytartótanácsi rendeletek hatálytalanították az elvételt. A katolikusok azonban még a királyi rendeletek támogatásával se tudtak a fél Dunántúlon kettőnél több kálvinista templomot visszavenni, de még ezeket is csak ideiglenesen.

Acsády püspöksége alatt is csak négy protestáns templomot vettek el, noha volt belőlük vagy négyszáz. Ez a négy a nagybajomi volt 1726-ban, a rinyahosszúfalusi 1729-ben, a somogytúri 1743-ban és a nagykorpádi 1744-ben. Érdekes, hogy mint az előbbieket, ezek is mind Somogyban vannak. A többi megyében tehát egyáltalán nem történtek templomelvételek. De e négy közül is kettő már nem III. Károly, hanem Mária Terézia uralma alatt történt. (Tudjuk, hogy ő is csak uralkodása első éveiben volt e tekintetben erősebb kezű.) Az, hogy ezek a templomelvételek is alig jelentettek a gyakorlatban valamit, mutatja, hogy se Túron, se Hosszúfaluban, se Nagykorpádon nincs még ma se katolikus plébánia, noha például Túron több mint kétszerannyi a katolikus, mint a kálvinista. *Kálvinista parókia azonban még ma is van mind a négy faluban*, noha a másik két falu is csak fele részben protestáns és Túrt kivéve egészen jelentéktelen kis falvak.

Egész más Nagybajom esete, mely Somogy legnagyobb határú (20.000 hold) és legnépesebb faluja. A templomelvételek azonban itt se ártott a felekezettnek, mert Csököly után egész Somogyban ma is itt van a legtöbb protestáns. A templomelvételek azonban mégis megokoltak voltak, mert katolikus viszont mégis háromszor annyi, bár nagyrészüket nem magában a faluban, hanem a rengeteg határ pusztáin és majorjaiban lakik.

Hogy azonban ez a nagybajomi templomelvételek is sokkal kisebb sérelmet jelentett, mint látszik, mutatja az az adatunk, hogy az Acsády idejében visszavett nagybajomi templom szalmatetejű volt és olyan rossz állapotban, hogy misézni csak jó időben lehetett benne, mert beesett az eső. Az a templom tehát, melyet 1726-ban a kálvinistáktól elvettek vagy rögtön utána újra visszakerült a kálvinisták birtokába, vagy pedig ha végleges katolikus tulajdonban maradt, akkor ez az elvett szalmatetes templom csak a bajomi kálvinisták *egyik* temploma lehetett, melynek csak telke ért valamit, de nem maga a templom. A kálvinistáknak ugyanis Nagybajomban mindig volt (tehát az elvétel után is) templomuk.

Ennyit III. Károly „protestánsüldözéseiről”. Lássuk most a *magyar nemzeti kérdést*, mert erre vonatkozólag is érdekes dolgokat tudhatunk meg Acsády püspök életéből. Acsády kemény, sőt nyers magyar. Bécsben, a Pázmáneumban tanult, tehát jezsuiták nevelték (mint akkor majdnem minden katolikus, akkor is, ha nem lett pap), mégis mikor az 1721-22. évi országgyűlésen (mint akkor még a győri káptalan követe) részt vett s ott gróf Erdődy Gábor, egri püspök németül szólt valamit közbe, olyan méregbe jött (pedig hát ekkor még igen messze vagyunk a nemzeti nyelvért való XIX. századi rajongástól), hogy annak ellenére, hogy püspök volt a közbeszóló és gróf is és olyan korban történt a dolog, melyben egy gróf s még inkább egy püspök igen nagy tekintélyt jelentett, az egyszerű kanonok és köznemes rákiáltott: „Ki az ördög beszél itt németül? Talán még azt is megérjük majd, hogy franciául beszélnek a magyar országgyűlésen. 25 év óta még az országgyűlésen se halljuk már azt a nyelvet, melyet minden hazafinak nagyra kellene becsülnie?”

A nemzeti nyelv és a nemzeti érzés kultusza 1721-ben még anakronizmus. Acsády tehát e tekintetben megelőzte korát. Száz év múlva, mikor már ennek is eljött az ideje, a Habsburgok már nem jó szemmel nézték a magyarkodást, sőt ellene voltak. De akkor se magyarellenességből, hanem egyedül csak azért, mert akkor már ez a francia forradalom terméke volt és a nemzeti nyelv szorgalmazása túlzottan, forradalmi módra, szinte vallásként, a vallás pótlására jelentkezett, párosulva vallástalan elemekkel: az egyházellenességgel és a tekintélyelleni izgatással, sőt többnyire köztársasági érzelmekkel. Hogy csakugyan *csak ezért* volt ellene az udvar, bizonyítja nemcsak az, hogy a Habsburgok ekkor már a *német* nacionalizmusnak is éppoly ellenségei lettek, mint a magyarnak, hanem bizonyítja III. Károlynak Acsády iránt való feltűnő jóindulata e kurucos megnyilvánulása után is, noha az ő Erdődy püspöknek adott rendreutasítása is meglehetősen forradalmi jellegű és tekintélyromboló hangon történt.

A mi Habsburg-gyűlölköink megesküdnének rá, hogy Acsády kanonok az egri püspök ily nyers kioktatása után a Habsburgok birodalmában már nem emelkedhetett pályáján. A valóság pedig az, hogy ezen országgyűlés és rajta a németül közbeszóló püspök e nyers és nyilván-

nos megleckéztetése után Acsády, mégpedig *éppen az udvar kegyéből*, olyan gyorsan emelkedett felfelé, hogy egyenesen ritkaságszámba megy.

Már a következő évben, 1723. április 18-án neki adományozza a király a vaskai apátságot, annak ellenére, hogy a kancellária nem őt, hanem Király Mórt ajánlotta kinevezésre. A következő évben, 1724. szeptember 7-én a királyi tábla prelátusává nevezi ki a királyt, s ismét annak ellenére, hogy a kancellária vele szemben Nozdroviczky nyitrai kanonokot ajánlja inkább, mint aki Acsádyt mind tudományban, mind alkalmasságban messze felülmúlja. Már a következő évben, 1725. szeptember 7-én már veszprémi püspöki és főispáni kinevezése is megtörtént. Még ugyanezen évben (szeptember 25-én) megkapja aztán a királyi kancellárrá való kinevezését is, 1728. június 11-én pedig már titkos tanácsos lesz.

Pedig hát említett országgyűlési megnyilatkozása Acsády erősen magyar lelkének *nem véletlen* megnyilatkozása volt. Nagy magyar maradt ő püspök korában is egész haláláig. 1732-ben, mikor a királyi kancellária kimutatást kér tőle a kanonokokról, főként pedig az idegen nemzetiségüekről, mikor válaszul felsorolja kanonokjait, önérzettel hozzáteszi: „Amíg élek, rajta leszek, hogy egyházmegyéim javadalmaira, mint a múltban, ezután is olyanokat tegyek, akik az Isten ügyéért, a fejedelem szolgálatáért, a haza javáért és a lelkek üdvéért lelkesednek, ezt megérdemlik, a haza fiai és magyar honossággal rendelkeznek.”

Mikor 1742. szeptember 29-én alapítványt tesz a jezsuiták nagyszombati papnevelőjében három papnövendék nevelésére, kiválasztásukat rábízva a jezsuita rektorra, csak azt köti ki, hogy *magyarok legyenek*. Mikor pedig 1743-ban Győrben az új veszprémi piarista házfőnök tiszteleg nála, első kérdése ez hozzá: „Mi vagy? Magyar-e, német-e vagy tót?” S meglegedését nyilvánította, mikor megtudta tőle, hogy magyar.

Minderre a Habsburg-gyűlöletet a hazafiságtól elválaszthatatlannak tartó magyarjaink bizonyára azt válaszolják, hogy Acsády nem azért emelkedett oly gyorsan pályáján, mert Erdődy püspököt az országgyűlésen rendreutasította a német szó miatt, hanem azért, mert ugyanő ugyanezen az országgyűlésen nagy tevékenységet fejtett ki a Habsburgok leányági örökösödésének elfogadása mellett. Ez a nagy érdeme például minden kinevezésében hangsúlyozva van.

Micsoda logikátlanság, feleljük nekik. Hát csak nem kívánhatják, hogy a „magyargyűlölő”, minket „elnyomó” osztrák egy papot csak azért tegyen püspökké, mert gyűlöli az osztrákot? Nem gondolják, hogy ez kissé mégiscsak sok volna a jóból? Hiszen ez az osztrák részéről egyenesen elmezavar lenne! Mi itt arra mutatunk rá, s ezt ugyancsak be is bizonyítottuk, hogy a Habsburgok nem voltak sem magyargyűlölők, sem a magyar nyelv ellenségei. Az ő uralmuk alatt az a magyar ember, aki egyébként hű alattvalójuk volt, még akkor se szenvedett semmi hátrányt, ha németgyűlöletét egyenesen fitogtatta, sőt magyarkodása még annak se volt akadálya, hogy egyenesen jobban emelkedjék, mint nála kevésbé nemzeti érzésű vetélytársai.

Nem igaz, hogy a Habsburgok uralma alatt magyar embernek is osztrák, tehát idegen érdekeket *kell*t szolgálnia, ha érvényesülni akart. Ezt az állításunkat Acsády életpályája fényesen igazolja. Bizonyítja, hogy csak képzelt világ, mégpedig az alaptalan gyűlölet és rágalmak világa az, amit a mi „hazafiaink” a Habsburgok magyargyűlöletéről, magyar-mellőzéséről vagy németesítéséről elképzelnek. Ha ez igaz lenne, Acsádyból sose lehetett volna püspök, kancellár, főispán és titkos tanácsos. Az ő érvényesülése és gyors emelkedése bizonyítja III. Károly háláját azok iránt, akik családjának hívei voltak, s mint jó alattvalók, királyi családjukat szerették, de bizonyítja azt is, hogy azért egyáltalán nem haragudtak, ha az illetők emellett nagy magyarok is voltak, s mint ilyenek, népüket pártolták, anyanyelvüket pedig szerették. Egy „aulikus” püspöknek nemcsak németesíteni nem kellett, hanem még németüldözőnek is szabad volt lennie. De hogy azt nem tűrték, hogy emellett még rebellis vagy forradalmár is legyen, az csak természetes.

Acsády kanonok nyíltan kimutatta, hogy ő egyedül csak a királyi családot szereti, de nem Béceset, nem az osztrákot, nem a német nyelvet, sőt ez utóbbiakat egyenesen gyűlöli s ez – láthatjuk – egyáltalán nem volt akadálya annak, hogy III. Károly uralma alatt egyik kitüntetéssel a másik után ne kapja s éppen közvetlenül az után, hogy egy püspököt a német szó használata miatt nyilvánosan rendreutasít és megszegyenít.

A legnagyobb elismerésünket azonban nagy katolicizmusával érdemli ki III. Károly. Nem protestánsüldözésben nyilvánult ez meg, hanem a katolicizmus istápolásában. Acsády püspök életéből jól látható, mit köszön a Habsburgoknak a magyar katolicizmus (tehát a magyar nép is), és hogy milyen hálát kell éreznie irántuk minden magyarnak, aki a katolicizmus igazságát s így nemzetfenntartó hatását ismeri. Acsády püspök életéből láthatjuk, mennyire nem lenne ma katolikus Magyarország, ha a Habsburgok nem lettek volna, s így milyen tudatlanságot tanúsít és milyen szegyenletes hálátlanságot követ el velük szemben az a magyar katolikus, aki katolikus létére is ellenségének tekinti őket, s azt gondolja, hogy Magyarországnak újra katolikussá tétele egyedül csak Pázmány érdeme s ez a folyamat Pázmány működésével be is fejeződött.

Említettük már, hogy ami Pázmány érdeme, az is elsősorban a Habsburgok érdeme, mert hiszen őt is ők tették esztergomi érsekké, sőt nélkülük Pázmányból nem jezsuita, hanem még csak katolikus se lehetett volna soha. Hiszen őt magát is jezsuiták térítették meg, jezsuita pedig ide soha be nem tehetette volna a lábát, ha nem Habsburgok a magyar királyok, s ha akkor Magyarország sorsa nem tőlük, hanem a magyaroktól függött volna. Bocskai programjában is benne volt a jezsuiták kitiltása, Bethlenében is, Rákóczi Györgyében is, Thökölyében is és a katolikus Rákóczi Ferenc is kitiltotta őket.

Mikor Pázmány még csak jezsuita és magyar író volt, a Habsburg-ellenes nemzeti hő-sünk, Bocskai, már akkor kiűzte az országból s országgyűlése vele együtt minden rendtársát is kitiltotta. (De azért Bocskait mégis mennyire szeretni tudja a magyar *katolikus* is.) Mikor pedig Pázmány a Habsburgok jóvoltából már esztergomi érsek volt, akkor Bethlen, a másik szeretett nemzeti hős, száműzte újra innen. Hogy tehát nekünk mégis volt Pázmányunk, hogy teret kapott hazánkban a működésre, hogy nem latinul kellett írnia s csak a külföld számára, hogy nemcsak magyarul írhatott, hanem mint esztergomi érsek, még az anyagi lehetőségeket is megkapta ahhoz, hogy többek között egyetemünket is megalapíthassa, az egyedül a Habsburgok érdeme, *mégpedig a mi nemzeti hőseink ellenében kivívott érdeme*.

Érdekes, hogy kommunista „hazafiaink” éppúgy (vagy még jobban) gyűlölték ezt a Pázmányt, mint régi protestáns „nemzeti hőseink”. Ők sem materialista, sem nemzetközi elveikkel nem találták ellenkezőnek, hogy Bethlenről vagy Apáczai Csere Jánosról iskolákat nevezzenek el, Comeniusnak, a cseh protestáns teológusnak pedig, aki még a félkegyelmű protestáns rajongónak ostoba jövedőléseiben is hitt, hírverést csináltak, ellenben Pázmányról nevezni el iskolát, annyira ellenkezőnek találták kommunistaságukkal, hogy még azt az egyetemet is szükségesnek tartották Eötvös Lórándnak ajándékozni, melyet Pázmány alapított s így Pázmány nevét ugyancsak megokoltan viselte.

Esztergomban is szükségesnek tartották, hogy a nevét viselő utcát Liszt Ferenc utcára kereszteljék, noha Pázmányt még a régi Esztergom is csak egy olyan utcával tisztelte meg, melyben mindössze három ház volt. Kommunistáinkat azonban még ez is bántotta, még ezt is érdemén felülinek vagy rendszerükre sértőnek találták. Érdekes, hogy még az se bántotta őket, hogy Eötvös Lóránd báró volt, tehát „osztályellenség”. Úgy látszik, még egy báró se annyira veszélyes a kommunizmusra, mint egy katolikus térítő, még ha mellel a magyar irodalmi nyelv megalapítója, első egyetemünk apja és egyik legnagyobb nemzeti írónk is egyúttal.

De nemcsak azt köszöni a magyar katolicizmus a Habsburgoknak, hogy egy Pázmányt adtak neki, aztán e Pázmányt ők az egész magyar katolikus Egyház fejévé tették, s így olyan tekintélyt, hatáskört és akkora vagyont adtak a kezébe, hogy a magyar közéletre a legna-

gyobb hatást fejthesse ki. Mindez ugyanis még nagyon kevés volt annak ellenére is, hogy olyan nagy egyéniséggel volt dolgunk, mint Pázmány.

Acsády Adám, a XVIII. század első fele veszprémi püspökének életéből láthatjuk, hogy Pázmány működésének befejezése után még száz évre is mennyire vérszegény, mennyire inaszakadt, mennyire szánandó kis Hamupipőke volt még mindig a magyar katolicizmus, Magyarország pedig mennyire még mindig protestáns ország s mennyire meg is maradt volna ennek, ha nem lettek volna Bécsben még mindig Habsburgok s hatáskörük nem terjedt volna ki Magyarországra még Rákóczi hazafiaszkodása után is, s ha az ő szívük nem dobogott volna az Egyházért sokkal jobban, mint például Rákóczié, sőt akár Acsádyé, a magyar püspöké. Ha aztán még meggondoljuk azt is, hogy Acsády életével kapcsolatban nem is átlag az ország, hanem csak a Dunántúl, tehát az ország katolikusabb részének állapotát ismerjük meg, a sirmalmas állapotok még szomorúbban mutatják az Egyház alélt voltát, szánandó helyzetét még Pázmány halála után száz évre is.

II. Ferdinánd, Pázmány, sőt még az utánuk következő és fél századon át uralkodó I. Lipót „vakbuzgósága” is csak az ország vezető elemeit és törvényes képviselőit, az országgyűlést tudta katolikussá tenni, de nem magát az országot. Akkor ugyanis még olyan világ volt, hogy a köznép a közéletben nem számított, nem volt tényező (maga se akart akkor még az lenni), s ezért a népet vallási téren is jobban elhanyagolták, mint szabad lett volna. Akkor csak a nemesség számított s mellette még a városi polgárság, de ez is inkább csak külföldön, mert nálunk ilyen akkor még alig volt.

Tudvalevő, hogy ma a Dunántúl a magyar katolikus Egyház fő erőssége. Ennek a veszprémi egyházmegyének azonban, mely akkor még, mint említettük, a fél Dunántúlt magában foglalta, mert akkor még Szombathelyen és Székesfehérváron püspökség nem volt, s melynek területén már a középkorban is 487 plébánia volt, az 1600-as évek közepén, tehát I. Lipót „protestánsüldözése” idején, *mindössze 5 (öt) plébániája volt.* (Petrák: Acsády Adám, 15. o.)

Az ellenreformáció tehát nálunk tisztán csak a főurakra szorítkozott és a városokra, de utóbbiakban is már egyedül csak a protestáns kizárólagosságot, az egyeduralmat törte meg és a katolikus elnyomást szüntette meg (mégis telekiabálták miatta protestánsaink egész Európát). A főnemesség azonban – a már kifejtett okok miatt – a „cuius regio, eius religio” joggal nem élt. Falun nemcsak a protestáns kézbe került templomokat vissza nem vették, hanem nem egy esetből láttuk már, hogy igen sok falu temploma egyenesen I. Lipót „üldözése” idején került csak először protestáns kézbe.

A falvak népének ellenreformációját már csak azért sem indíthatták meg, mert hiszen semmi értelme se lett volna a templomok visszavételének, ha egyszer papot úgyse tudtak volna beléjük helyezni. Láttuk, hogy a nagystíliú Pázmány még csak egy-két papnövendéket dédelgetett az egész ország számára, noha – ha legalább valami komolyat akartak volna csinálni – legalább ezerre lett volna egyszerre szükség. De még Pázmány után száz évre, Acsády Adám korában is alig voltak még e téren jobb állapotok. *A hatalmas veszprémi egyházmegyének még Acsády halálakor se volt még papnevelő intézete se,* hanem a püspök hol itt, hol ott neveltetett egy-egy kispapot. Így aztán nem csoda, hogy még az 1726. évi összeírás is mindössze csak 58 plébániáról tud ezen az óriási területen s még a leányegyházak száma is csak 80. A falvak százaiban tehát még mint leányegyház se volt még megszervezve a katolicizmus. Hát még ha azok a jó Habsburgok a török kiűzése után nem adták volna vissza a püspököknek régi birtokaikat, vagy ha pénzbeli hozzájárulást követeltek volna ezektől a püspököktől annak a felszabadító háborúnak költségeire, melynek kapcsán szerzett adósságaik kamatait nyögték!

Acsády, mint említettük, jezsuita nevelés volt. Ezért tisztességes pap volt s az Egyházzal is törődött. Pápai plébános korában, 1712-ben, a pestisjárvány idején, egyenesen hőiesen viselkedett. (Budapest 1944/45. évi ostroma idején is még több olyan plébánosról is hallottam a hőies viselkedést, akiket papi szempontból nem túl sokra tartottam.) De viszont Acsády is

kényelmes, régimódi, nemesi rokonait a kelleténél jobban szerető és anyagilag is támogató (mikor szegény Egyháznak annyira szüksége lett volna a püspök minden garasára), a régi magyar nemesek gyarlóságaiban szenvedő ember volt. Nem volt a püspökségnek nagy jövedelme akkor még (Acsády egész hagyatéka mindössze 20.865 forint volt), s így nagy alkotásokkal, ha akarta volna, se örökíthette volna meg nevét, de amit alkotott, az se szegény elhanyagolt jobbágyhívei egyházi ellátását, hanem a városokban levő katolicizmust szolgálta. A Habsburg császár – látjuk majd – a jövőbe látott, tudta, mi a fontos. A magyar püspök nem.

Pápán, ahol született, és ahol később plébános is lett, és ahol többnyire lakott – mivel Veszprémben még nem volt otthona –, a pálosok templomát (melyből később bencés templom lett), nagyrészt ő építtette. Győrben, ahol kanonok volt, sokat adott a jezsuita templom építéséhez. Ugyanitt a karmeliták, Sümegen pedig a ferencesek templomában drága főoltárt állíttatott. Igaz, szükség volt erre is, mert például a Pápára már 1638-ban betelepített pálosok olyan szegények voltak, hogy földszintes kis házukra emeletet is csak száz év múlva tudtak emelni, de mire ezt elérték, arra már a templomuk is dűledezőben volt, tehát erre kellett még többet költeniük. De Acsádynak mégse a városokban kellett volna alkotnia, mert ott mégiscsak laknak pénzesebb emberek, akik előbb-utóbb gondoskodtak volna mindenről, hanem a föld népe Isten háta mögötti falvaiban, ahol erre még nagyobb szükség volt, s ahol többnyire még ekkor se volt semmi.

Falun Acsády annyira nem csinált semmit, hogy akkor, mikor oly sok lett volna a tenni-való, *majdnem húsz évig tartó püspöksége alatt mindössze négy plébánia alakult*. Ezek is csak „alakultak”, nem pedig ő alapította őket. Még e négy közül is egy, a felsőörsi, azért alakult, mert prépostja volt. Száz hely is volt, ahol nagyobb szükség lett volna plébániára, mint Felsőörsön, ahol még a XX. században is csak 300 katolikus volt. Érthető emberi gyarlóság azonban, hogy Acsády elsősorban ott akart alkotni, ahol járt, tehát alkotását láthatta is. (Még így se látta őket, mert többnyire csak holta után készültek el.)

De hogy nem Acsády gyarlóságával van itt dolgunk, hanem a magyar gyarlósággal, illetőleg a kor gyarlóságával, mutatja, hogy utódai se voltak különbek, mint ő. Bajzáth alatt is mindössze csak négy plébánia alakult, Koller alatt mindössze csak egy. Ha utódai közt nem lett volna egy kálvinistából lett Padányi Bíró Márton, a hatalmas egyházmegye még száz év múlva is ott topogott volna, ahol az ellenreformáció megindulása után az első száz évvel, Acsády püspöksége elején topogott.

Ha ezzel a mi maradi, kényelmes, tétlen püspökeinkkel szemben III. Károlyt, a Habsburg királyt nézzük, nemcsak náluk sokkal nagyobb tevékenységet, buzgóságot, jövőbelátást, haladást, modernséget, életrealitást találunk, hanem még sokkal nagyobb buzgóságot és egyházszeretetet is. III. Károly a püspök maradiságával ellentétben már ekkor teljesen tisztában volt a tömegek, a nép jelentőségével. Neki már ekkor is a falvakra, a jobbágyokra volt a fő gondja. Igaz, hogy ehhez nem is volt szükség modernségre vagy jövőbe látásra, hanem csak felebaráti szeretetre s igazi kereszténységre, de annál nagyobb dicsősége a Habsburgoknak, hogy a császár még ebben is annyira felülmúlta a mi magyar püspökeinket.

Mi lett volna szegény hazánkból és szegény népünkben, s még a hazánál és a népnél is szegényebb (értsd: szánandóbb) Egyházból, ha nem lett volna III. Károly! Mivel Acsády kancellár is volt, s mint ilyen, Pozsonyban és Bécsben tartózkodott, a fél Dunántúlt jelentő és ilyen kétségbeejtően elhanyagolt állapotban levő hatalmas veszprémi egyházmegyének valójában a püspöki kinevezés után se volt püspöke. Mikor a király 1732-ben, tehát kinevezése után hét évre, végre lemondatta a kancellárságról, mégis hogy meg van sértődve Acsády! Megvárta ugyanis, hogy a szó szoros értelmében kitessékeljék onnan. Addig, míg az udvarban csak finoman célozhattak előtte a lemondás szükségességére, nem értette meg, hogy a veszprémi egyházmegyének most már egész emberre van szüksége, nem úgy, mint akkor, mikor még török megszállás alatt volt s ezért nem volt mit kormányozni.

Már kinevezési okmánya külön kötelességévé tette, hogy székhelyén püspöki palotát és papnevelő intézetet létesítsen. A palotát meg is építette, de papnevelő 20 évvel később bekövetkezett halálakor még éppúgy nem volt Veszprémben, mint mikor székét elfoglalta. Hogy azonban az olvasó előrelátható rosszmájúságának elejét vegyük, megemlítjük, hogy a „palotára” is mindössze csak 7000 forintot költött és sose lakott benne. Tehát nem a maga uraskodására építette, hanem csakugyan azért, hogy a királyi kívánságnak megfeleljen. Hogy inkább ebben felelt meg a király kívánságának, mint a papnevelő felépítésében, annak is bizonyára csak az lehetett az oka, hogy a székház felépítése sokkal könnyebb feladat volt. A papnevelő felépítéséhez s még inkább fenntartásához nem lett volna elég 7000 forint.

Szomorú azonban, hogy a papnevelés tekintetében alatta az egyházmegye nemcsak nem haladt, hanem egyenesen hátrafelé ment. Előde, az idegen származású Volkra ugyanis olyan buzgó volt, hogy addig is, míg építeni tud, a maga házában rendezett be helyet a papnövedékeknek s tizenegy év alatt harminc papot nevelt. (Micsoda kis számok azonban még ezek is! Hiszen egy évre csak három esik!) Acsády alatt azonban még ez is megszűnt. Pedig pénz-alap is volt már az építés megkezdésére, de Acsády ennek felhasználásával annyira nem sietett, hogy 1728-ban engedélyt adott arra, hogy ebből a pénzből a káptalan a székesegyház tetejét hozza rendbe. Csak azt kötötte ki, hogy az összeget majd kamataival együtt visszafizessék.

Van mentsége, mert láthatjuk belőle, hogy a pénz mennyi felé kellett, de világos, hogy a vád alól felmenteni mégse lehet. Hát még mi lett volna akkor, ha nem olyan királyunk lett volna, akiről püspökeink tudták, hogy elvárja egyházi tevékenységüket s mulasztásaik kegyvesztéssel, alkotásaik ellenben királyi kegyvel járnak?

Míg a főpapot ennyire nem aggasztotta, hogy siralmasan elhanyagolt híveinek pásztorokat tudjon adni, addig Bécs – noha tulajdonképpen nem az ő kötelessége lett volna – annyira törődött még azzal is, ami a püspökök kötelessége lett volna, hogy Acsády is megkapta a helytartótanács rendeletét, *hogy ezután a papok végrendelete csak akkor lesz érvényes, ha benne a papnevelő felállítására is hagynak valamit.* Acsády a dolgot annyira nem tartotta fontosnak, hogy az 1733. július 3-án kelt rendeletet csak 1734-ben küldte meg a káptalannak. A kanonokok – hogy az intézkedés ne nagyon kötelezze őket – a rendeletet úgy könyvelték el levéltárunkban, mintha csak a püspöknek egy, a káptalanhoz intézett leveléről lenne szó.

Ezen a lanyhaságon se csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy a másfélszázados, lelki-leg és erkölcsileg dermedt török uralom nem múlhatott el a magyar nép s vele a magyar papság felett se nyomtalanul. Mindent megmagyaráz a Szentírás, melyben maga Krisztus urunk mondja: „Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum”. A rossz túltengése a jók buzgalmára is lelohasztólag hat. Tény azonban, hogy az Acsády püspök életével összefüggő levéltári adatok alapján azt a benyomást érzi az ember, mintha ez időben az Egyház lelki megújódását, a magyar nép erkölcsi felemelkedését csak a Habsburgok bécsi kormánya akarta volna, a magyar nemesből lett magyar püspök tevékenysége pedig (aki mellesleg igen nagy magyar s úgyszólván népe szerelmese volt) csak abban merült volna ki, hogy az udvar folytonos tette serkentése ellen védekezzenek, hogy minél kevesebbet legyen kénytelen tenni s áldozni. (Hát ahhoz meg mit szóljunk, hogy még ma, a XX. században, a török kiűzése után 300 évre is vannak olyan magyar papok, akik még Acsádyn is túltesznek s ezeknek a Habsburgoknak a gyűlöletét tekintik hazafias kötelességüknek. Acsády ugyanis, ha kényelmes is volt, legalább annyi esze mégis volt, hogy maguknak a Habsburgoknak leg-lelkesebb hívük volt.)

Alighogy Acsády püspök lett, a helytartótanács már felszólította, hogy tegyen jelentést az egyházmegyéjében még vagy már meglévő kegyes alapítványokról. Az udvar tudni szeretete volna ugyanis, milyen anyagi források állnak rendelkezésére a magyar Egyház felvirágoztatását, illetőleg újraélesztését célzó törekvéseiben. Acsády azt válaszolja, hogy még nem tud választ adni, de majd a húsvéti ünnepek alatt elmegy székhelyére s akkor majd felvilágosítja-

sokat szerez a kérdésben. A valóság azonban az, hogy utána még hét éven át, egész addig, míg csak kancellár volt, nem készült el a jelentése. Mikor végre sikerült lemondani, s így kancellári elfoglaltságát megszüntetni, s így már egyedül csak püspök volt, akkor is újra kellett tőle kérni a jelentést. Ekkor is arra hivatkozik, hogy egyházmegyéje állapota a háborúk és különféle mozgalmak (kuruc világ) miatt annyira zilált, hogy egyszerre (!) nem lehet áttekinteni a helyzetet. Neki tehát hét év „egyszerre” volt.

III. Károly magára vállalta a török alól felszabadult ország falvaiban a templomok helyreállítását. Ahol ugyanis ezek nem voltak protestáns kézben, ott romokban heverték. Mivel azonban ez óriási anyagi áldozatokkal járó vállalkozás volt, ugyanerre a főpapokat is kötelezi. Az 1723. évi 71. törvénycikkben pedig kimondatja, hogy ahol maga a nép nem képes rá, a püspököknek és a kegyuraknak kell gondoskodniuk a falu papjának eltartásáról. Mivel azonban egyelőre alig volt valahol pap, akit eltarthattak volna, ez az országgyűlési határozat egyelőre írott malaszt maradt. Mivel a püspök papot nem tudott adni, se neki, se a földbirtokosoknak nem kellett magukat nagyon megerőltetniük annak a falusi papságnak az eltartásával, ami nem volt.

1730-ban III. Károly felszólítja az ország prímását, hogy a legközelebbi püspöki értekezleten tárgyalják meg azokat a módokat, melyekkel a lelkileg teljesen magára hagyott magyar nép lelki felemelkedését elérni lehet és az erről szóló jelentéshez csatoljon minden püspök egy kimutatást egyházmegyéje állapotáról. A püspökök azonban annyira nem jelentettek utána e tekintetben semmit, hogy a kancellária 1732. július 21-én megsürgetni kénytelen a dolgot. Egyúttal arra vonatkozólag is véleményt kér a püspököktől, hogy hol tartják szükségesnek új plébániák felállítását.

Ugyanezen év szeptember 19-én III. Károly miniszteri konferenciája is foglalkozik ezzel a dologgal. Megállapítja, hogy nincs értelme, hogy a protestánsok templomait és parókiáit elvegyék, ha nem tudnak beléjük katolikus papot küldeni. Elrendeli, hogy minden püspök legfeljebb három hónapi határidő alatt terjessze be a jelentést egyházmegyéje állapotáról. A király egyetértett a miniszteri konferencia határozatával, de kérte a kancellária hozzászólását is. Az november 20-án terjesztette fel véleményét. Szerinte legfontosabb a papnevelés biztosítása. Addig, míg nem lesz elég pap, a szerzetesrendek tagjait kell időnként a falvakba küldeni. Hogy a papság hivatásának élhessen, mentesíteni kell az anyagi gondoktól s legalább 150 forint évi jövedelmet mindegyiknek biztosítani kell. Kötelezni kell a földesurakat, hogy a plébános és a tanító részére megfelelő földeket hasítsanak ki birtokaikból és gondoskodjanak paplakról és iskolaépületről. Ami a 150 forintos évi jövedelemből hiányzik, azt egészítse ki az állam. E célból gondoskodni kell egy külön alapról, a cassa parochorumról. A népnek kötelességévé kell tenni, hogy a pap és a tanító földjeit ingyen megművelje.

A kancellária javaslatát a bécsi miniszterek konferenciája 1732. december 17-én tárgyalta (tehát „kissé” gyorsabban csinált mindent, mint a püspökeink), helyeselte s utána a király is *rögtön* jóváhagyta. Elrendelte a cassa parochorum felállítását, mely a későbbi Vallásalap őse volt, s melynek az Egyház és a magyar nép a vidéki plébániák százainak létrejöttét köszöni.

A királyi leirat megdorgálja a püspököket, hogy annak ellenére, hogy a király gondoskodott róla, hogy birtokaikat visszakapják, elmulasztották kötelezéseiket: papnevelő intézetek felállítását, plébániák alapítását, javadalmazását és kánoni ellenőrzését. Elrendeli, hogy írják össze az egyes plébániák jövedelmét. Ahová papot nem tudnak adni, legalább időnként szerzeteseket küldjenek, és hogy ellenőrzés céljából látogassák meg a falusi plébániákat. Mivel a császár az eddigi tapasztalatok után már tudta, hogy másképp nem történik semmi, a püspököket külön-külön egyenként is felszólította hogy küldjenek hozzá jelentést, hogy hol és hány plébániát akarnak felállítani és hogy a cassa parochorumhoz mennyivel hajlandók hozzájárulni.

A kancellária március 7-én értesítette a helytartótanácsot a király rendeletéről s ez már ugyanezen hó 17-én továbbítja a rendeletet a püspökökhöz. (Ott volt rend.) Azok azonban már nem voltak annyira frissek. A mi jó Acsádynk csak a következő év február 23-án (hát

még mi lett volna, ha nem kellett volna félnie a királytól!) terjesztette be a helytartótanácshoz jelentését, de ilyen „gyorsan” is csak azért, mert addigra már onnan újra meg újra felszólították rá.

Aki azonban azt gondolja, hogy a püspök jelentése csak azért késett olyan sokáig, mert igen alapos akart lenni, az igen nagy tévedésben van. Az egész jelentés még így se ért egy hajtófát se. Se azt nem tüntette fel, hogy hol vannak templomok és milyen karban vannak (bizonyára a püspök se tudta), se azt nem, hogy hol van szükség új plébániák felállítására. Arról se szólt semmit, mi módon szándékszik a püspök az új papok ellátásáról gondoskodni, mennyi jövedelmet tud a plébánosoknak ő maga vagy helyi források felhasználásával biztosítani, hogy a király tudhassa, hogy az ő részéről mennyi kiegészítésre lesz szükség. Arról se közölt kimutatást, mennyi jövedelemmel rendelkeznek a már régebbi idő óta működő papok, vagyis, hogy ezek közül is kiknek jövedelme szorul állami kiegészítésre. Pedig hát így egyenesen maga a püspök tette lehetetlenné, hogy a király a plébánosoknak fizetésekiegészítést adhasson.

Képzeltetjük tehát, mi lett volna itt, *ha csak a püspökök gondoskodtak volna* a katolikus lelki újjászületésről, a katolikus magyar nép új egyházi megszervezéséről! Akkor minden pázmányi tehetség és minden második ferdinándi és első lipóti buzgalom ellenére is a magyar népek még mindig háromnegyed része volna protestáns. Már az maga is, hogy a püspökök a török kiűzése után visszakapták birtokaikat s minden az Egyházzé lett újra, amit Szent István és utódai, meg buzgó magánosok az Egyháznak hagytak, sőt maga még az is, hogy egyáltalán neveztek ki püspököket, s ha egyelőre plébánosok nem is, de legalább püspökök újra lettek, egyedül csak a Habsburgok érdeme, mégpedig igen nagy, *s részükről nagy áldozatokkal járó érdeme.*

Erdélyben például azért nem volt katolikus püspök, mert a kálvinista fejedelmek nem neveztek ki, sőt nem nevezett ki még a katolikus és jámborkodni egyébként szeretőtartásai ellenére is szerető Izabella se. Azért nem nevezett ki, mint láttuk, mert maga is a püspök palotájában lakott s akkor a palotát vissza kellett volna adnia. De akkor vissza kellett volna adni a püspök birtokait is.

A Habsburgok visszaadták. Pedig ők hivatkozhattak volna arra, amire Izabella nem hivatkozhatott, hogy az eltelt 150-200 év alatt az Egyház hajdani tulajdonjoga már rég elévült. Hivatkozhattak volna arra is, hogy ők az Egyház birtokait fegyverrel foglalták vissza, ami nekik pénzükbé került, annyi pénzükbé, hogy még ma se tudták kifizetni, tehát ők se adhatják vissza az Egyháznak *ingyen*. Izabella erre se hivatkozhatott volna.

Igaz, hogy Izabellának se volt soha pénze éppúgy, mint a Habsburgoknak nem volt, de Izabellának könnyelműsége, pazarlása és mulatozásai miatt nem volt, míg a Habsburgoknak azért nem, mert felszabadították az országot s ennek érdekében 16 éven keresztül állítottak ki 50-100.000 fős seregeket. Pénz helyett emiatt sokszor csak a felszabadított birtokokkal tudtak fizetni. Mennyire szükségük lett volna tehát e célból a felszabadított volt egyházi birtokokra is! Milyen könnyen ment volna tehát, hogy ezeket is oda adományozzák pénzüket követelő hadiszállítóiknak!

Nem is kellett volna hozzá tág lelkiismeret, hiszen nem rosszat tettek volna, hanem csak a jót mulasztották volna el, sőt ezt is csak elődázák volna azzal a gondolattal, hogy most még nem lehet ugyan, de majd később az Egyház is megkapja a magáét. Így aztán sose lett volna Magyarországon veszprémi, váci, csanádi, győri, erdélyi, egri, kalocsai, pécsi, annál kevésbé fehérvári, szombathelyi vagy szatmári püspök. De hogy így mennyi katolikus lenne most, azt könnyű elképzelnünk. De ha – mondjuk – a király helyett nevezett volna ki püspököt a pápa, mit csinált volna az az új püspök anyagiak nélkül s azzal a fásult, félpogány néppel, melynek már rég nem is voltak lelki igényei, s mely áldozni különösen nem volt hajlandó s melynek ráadásul még nem is volt miből.

Hát még mi lett volna itt, ha „szabadsághőseink”, azok, akikért a katolikusok, sőt katolikus papok is ma már annyira lelkesednek: Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Thököly, Kos-

suth és Petőfi vagy akár a jezsuitákat kitiltó katolikus Rákóczi Ferenc győztek volna? Arról ne is szóljunk, hogy ha Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Thököly vagy ezeknek akárcsak egyike győzött volna. Ez esetben még Rákóczi Ferencből se lehetett volna soha *katolikus* Rákóczi!

Érdekes, hogy a helytartótanács Acsády jelentésére adott válaszában még azt is kérdi, hogy az a rengeteg sok protestáns prédikátor, aki a püspök jelentése szerint egyházmegyéjében jelenleg működik, már régebben is megvolt-e, vagy pedig csak püspöksége idején nőtt-e meg annyira a számuk. A helytartótanács e kérdése is mutatja, amire már többször rámutattam, hogy a valóságban még a legnagyobb magyar „protestánsüldözések” idején is nem megszűntek, hanem egyenesen szaporodtak nálunk a protestáns lelkési állások és templomok. Ez a hatóság engedélye nélkül nem lett volna ugyan lehetséges, de hát ennyire nem volt szokásban, hogy megtartsák a rendeleteket!

Az is jellemző, hogy mikor a helytartótanács a püspököket jelentésük hiányos volta miatt újabb, pontos jelentésre utasítja, a mi jó Acsádynek azt válaszolja, hogy úgy érzi, ez a felszólítás rá nem vonatkozik, mert az ő jelentése pontos és alapos volt. Erre aztán közlik vele, hogy éppen a plébánosok jövedelméről való pontos kimutatást teljesen mellőzte jelentésében, ami pedig a királyt a legjobban érdekelné. Hiszen másképp az állam, még ha akarja, se egészítheti ki jövedelmüket, s mégis elsősorban a püspök érdeke volna, hogy papjai tisztességes ellátásáról gondoskodjék. Ő azonban még annyi fáradságot sem vesz magának, hogy a kínált pénzt elfogadja, illetőleg, hogy megküldését lehetővé tegye. Nyíltan megírja neki, hogy őfelsége a püspöktől a tanúsítottnál nagyobb buzgóságot kíván egyházmegyéje újjáépítésében.

Az is jellemző, hogy Acsády még csak meg se értette a király nagyszerű, modern gondolatát, például a falusi népmissziók tartásáról. (Igaz, nem a király, hanem a kancellária gondolata volt, de a király legalább azonnal belátta ennek fontosságát, felkarolta az eszmét s fáradhatatlanul szorgalmazta megvalósulását. Acsády azonban semmi érzékkel se bírt hozzá s csak kényszerből csinálja azt is, amit csinál.) A népmissziókra vonatkozólag egyenesen azt válaszolja, hogy semmi szükség sincs rá, mert hiszen az ő egyházmegyéjében már úgyszólván több helyen ferencesek, sőt Móron még kapucinusok is, Veszprémben pedig piaristák is. A helytartótanács aztán kénytelen neki megmagyarázni, hogy őfelsége nem ezekre gondol, hanem rendszeres falusi népmissziók szervezésére. (A helytartótanács 1735. január 26-i leirata Acsádyhoz.)

Ezek a III. Károly idejében elkezdett rendszeres falusi népmissziók aztán olyan nagy hatással voltak, hogy az én zalai hazámban a többnyire lanyha, teljesen Acsády-típusú falusi plébánosok mellett koromban nem tudtam megérteni, honnan kaphatta tényleg mégis a falusi nép a meglevő nagy hitét, vallási buzgóságát, s ki honosította meg körükben azokat a vallásos társulatokat, melyek oly nagy hatással vannak vallási életére s melyekhez oly híven ragaszkodik. Most már tudom: a III. Károlytól kezdve a püspökökre Bécsből szinte rájuk kényszerített rendszeres népmissziók, mikor két-három ferences és (míg el nem törölték őket) jezsuita atya kiszállt a falvakba, heteken át ott tartózkodott s mikor – mivel nem volt még újság, mozi, ami hatásukat leronthatta volna – lelkileg valósággal megújították a jóra egyébként rendkívül fogékony népet.

Acsády püspök majdnem minden jelentésére azt kénytelen írni a helytartótanács, hogy általánosságokban mozog, azaz magyarul: „nesze semmi, fogd meg jól” az, amit válaszol. A király ugyanis csak azért kérte a jelentéseket, hogy segíthessen. Az általánosságokban mozgó jelentés azonban ezt lehetetlenné tette s természetesen azért, mert a királyi segítséghez a püspök törődése, munkája és anyagi áldozatvállalása is szükséges volt s Acsády ettől fázott. Valósággal úgy kellett tőle kicsikarni, hogy megengedje, hogy a király segíthessen, például, hogy a Cassa Parochorumból pénzt adhasson.

A helytartótanács újabb meg újabb szorgalmazására, végül szinte már kényszerítésére, Acsády végre elhagyja az általánosságot és közli, hogy 38 új plébánia felállítását tartja szük-

ségesnek és elsorolja név szerint is ezt a 38 községet. Említettük már, hogy az eredmény az lett, hogy egész püspöksége alatt mindössze négy új plébánia keletkezett, de éppen azon 38 falu közül, ahol a legszükségesebb lett volna, egyben se.

Tehát ami keletkezett, az se tervszerűen és a püspök érdeméből keletkezett. Ezek csak úgy maguktól keletkeztek, s éppen nem ott, ahol legjobban szükségessé lett volna.

Már eddig is sokat tettem, írja egyik jelentésében a püspök, s így „egyházmegyémben a paróchusok és paróchiák lassan-lassan megsokasodnak”. „Bennem – írja – az erre való törekvés sose fog hiányozni, de viszont máról holnapra minden nem lehet meg.”

Még szép tőle, hogy a „megsokasodást” ő maga is csak „lassan-lassan”-nak mondja, de meg kell állapítanunk, hogy attól, hogy „máról holnapra” csinált volna valamit, ő kissé túlságosan messze esett.

„Püspöki kötelességemet szem előtt tartva – írja máskor – kezdtem tárgyalni egyik-másik földesúrral (ebből is látszik, milyen kevés földesúrral tárgyalhatott) a kongrua hiányáról vagy pedig paróchus bevezetéséről, de nemhogy a kongrua pótlásában segítségemre lennének akár azzal, hogy a paróchus gazdasága számára elégséges szántót, rétet vagy földet adnának, hanem azokat a javakat is, melyek már régóta egy templom vagy paróchia ellátására szolgálnak, elszakítani törekszenek.”

Mindez nem is lehet meglepetés számunkra, mert hiszen kétségtelen, hogy nem a magyar nemesek aljából lettek papok s nem a papok aljából a püspökök. Olyan időben, mikor még a püspökök is olyan gyarlók voltak, mint Acsády, világos, hogy földesúr társaik még amolyanabbak voltak. Hát még akkor mire mentek volna püspökeink a földesurakkal, ha még az államhatalom se állt volna a püspökök mögött!

De bizonyára a hívek se voltak különbek, mint a földesurak, s ők se vállalták volna a pap és a tanító földjeinek ingyen művelését, tehát egyéb robotjaik mellé nem vállalták volna még ezt az egyházi robotot is, ha a hatóság is nem szorította volna rá őket legalábbis szelíd kényszerrel. Az a szokás és kötelezettség, hogy a hívek munkálták a plébános és a tanító földjeit, még az én fiatalkoromban is több faluban megvolt. Nem is várhattuk, hogy az egyszerű nép különb legyen és önzetlenebb, mint nála sokkal alaposabb vallási nevelésben részesült földesurai, sőt püspökei.

III. Károly azzal is hozzá akart járulni az egyházi újjáéledéshez és a nép erkölcsi felemeléséhez, hogy a veszprémi és a győri egyházmegye tehermentesítése és jobb lelki ellátása céljából meg akarta alapítani a szombathelyi püspökséget. Acsády e terv ellen is védekezett. Azt mondta, hogy ezzel az ő jövedelme úgy megcsökkenne, hogy így sem ő, sem utódai nem tudnának püspökhöz méltó életmódot folytatni. De egyébként is joggal kérheti, hogy amit öfélése kegye az apostoli Szentszék jóváhagyásával egyszer már neki adott, abban hagyják meg legalább haláláig. Ő tehát a maga személyét fontosabbnak tartotta, mint Isten dicsőségét vagy a hívek üdvét.

Megbotránkoztatónak látszik ez az érvelés és igen önzőnek ez a gondolkodásmód, pedig csak igen érthető emberi gyarlóság. Láttuk, hogy Acsády jövedelme valóban nem volt nagy. A veszprémi püspökségnek igen nagy birtokai voltak s ezeket akkor már mind vissza is kapta a püspök, de azok csak akkor jövedelmeztek területi nagyságuknak megfelelően, ha már rendbehozták, gazdasági épületekkel ellátták, állatállománnyal felszerelték és megfelelő számú jobbágyot telepítettek rá. Mindehhez pénz kellett, s még ha a pénz meglett volna, akkor is idő kellett hozzá. Ami pedig a püspökhöz méltó életmódot illeti, ne feledjük, hogy a barokk korban vagyunk, melyben a püspökhöz méltó életmódot, a fényt, a pompát és a bőkezűséget mindenki természetesnek tartotta, sőt elvárta. Akiknek a püspökkel dolguk van, azok nem szeretik, ha a püspök aszkéta. A nagyúr püspök mellett lehet jól keresni és gazdagodni, de szerzetes életű püspök mellett nem. De a püspökre rákényszerített szegénység is egész más, mint az aszkétaság.

A király azonban sokkal modernebb volt, mint Acsády és ragaszkodott tervéhez, mert tudta, hogy az Egyház és a hívek – akik az ő alattvalói voltak, tehát felelős volt értük – érdeke is így kívánja. Ezért még azt is megtette, hogy személyesen tárgyalt az egyes érdekelt püspökökkel. Acsádyt 1733. augusztus 20-ára rendelte ez ügyben magához. Ezzel se ért el célt. Acsády is és a többi érdekelt püspök is hajthatatlan maradt. III. Károly még ekkor se kedvetlenedett el és Rómához fordult az új püspökség felállítására érdekében. Azt kérte, hogy az érdekelt püspökök ellenállásának legyőzésére küldjenek pápai biztosokat, akik a helyszínen vizsgálják meg az új püspökség felállításának szükségességét.

A pápa azonban a püspökök mellé állt és a III. Károlytól kért biztosokat se küldte ki. Bizonyára elsősorban azért, mert bár a császárnak igaza volt és vallási buzgalom vezette, de az is kétségtelen, hogy a püspökségek felállítására nem a királyok, hanem a pápák hatáskörébe tartozik, s bár a magyar királyoknak a már évszázados gyakorlat címén ehhez is joguk volt, mégsem volt tanácsos ezt a gyakorlatot a pápának támogatni. Így aztán az egyházas érületű Károly gyóntatója, Ágoston kapucinus atya tanácsára, alázatosságból elejtette tervét, melyet helyette leánya, Mária Terézia valósított meg.

Megalázó volt a pápa eljárása III. Károlyra, s ha benne is meg lett volna a magyar püspökök dacossága és sértődékenységének csak egy tizedrésze is, akkor azt mondta volna, hogy ha nemcsak a püspököknek, hanem még a pápának se kell az egyházi megújulás Magyarországon, miért kelljen akkor mindenáron nekem? Ha nekik jó a jelenlegi állapot, miért ne legyen jó nekem is? Így aztán nemcsak a szombathelyi püspökség felállításától állt volna el, hanem megszüntette volna a Cassa Parochorumot is és ettől kezdve ő se törődött volna többet azzal, amivel a püspökök és a pápa nem törődött.

Kétségtelen, hogy a pápának igaza volt, mikor szükségesnek tartotta éreztetni a magyar királlyal, hogy püspökségek felállítására nem az ő hatáskörébe tartozik. Nem minden király olyan buzgó katolikus ugyanis, mint III. Károly volt, s egy közönyös, sőt egyházellenes királynak az Egyház ellenében való „jogai”, ha a pápa szabadon engedni őket kifejlődni, az Egyháznak óriási károkat okoznak.

Éppoly kétségtelen azonban az is, hogy III. Károly jót akart és az új püspökségek felállításával jogtalan jogát az Egyház üdvére akarta gyakorolni. Azt is el kell ismernünk, hogy nemcsak királyi hatalmát akarta gyakorolni, hanem munkát, terheket és anyagi áldozatokat is vállalt az Egyház érdekében. Ezért száz ember közül kilencven, vagy talán kilencvenkilenc olyan viselkedéssel válaszolt volna a pápa akadékoskodására, mint mondtuk.

III. Károly azonban nem ilyen gyarló, nem ilyen átlagember volt, hanem olyan igazi katolikus, amilyen ma ezer között csak egy, de a vallásos barokk korban is csak száz között egy volt. Ő abbahagyta tervét az új püspökség alapítására vonatkozóan, *de utána éppoly kedvvel és ermyedetlenül folytatta addigi munkálkodását az alsó erdélyi szervezetek kiépítésében, az új plébániák felállításának szorgalmazásában és a Cassa Parochorumból való segítségével, a papság megélhetésének megkönnyítésével és a papnevelők felállításának szorgalmazásával, mint azelőtt.*

De hogy a pápa részéről is mennyire nem volt csak egyszerű hálátlanság, hogy az Egyház érdekében annyit és oly önzetlenül munkálkodó III. Károlynak ilyen sértő választ adott, mutatja két unokájának, II. Józsefnek és II. Lipótnak az esete, sőt kisebb fokban bár, de még dédunokájának, I. Ferencnek az uralkodása is, mikor már a királyi hatalomnak az Egyház kárára való túltengése csak ártott az Egyháznak, s olyan lelki károkat okozott, melyeket a magyar, az osztrák és a cseh Egyház még ma is nyög. Ők már csak hatalmi túltengésből, illetőleg az akkori vallási közönyösség, sőt egyházellenesség hatása alatt avatkoztak bele hatalmi szóval az egyházi ügyekbe s ebben semmiféle pápai figyelmeztetés vagy kérés nem tudta őket megakadályozni. Az Egyház, mint lelki hatalom, ugyanis csak olyan állammal szemben tudja érvényesíteni jogait, amely ezt tőle elfogadja, de nem az anyagi hatalom olyan birtokosával szemben, mely nem hisz, vagy hisz ugyan, de a gögje sokkal nagyobb a hiténél.

De a Habsburgoknak még II. József, II. Lipót és I. Ferenc miatt se kell szégyenkezniük, mert nem ők voltak vallástalanok vagy önfejúek, hanem a kor, melyben éltek, ha pedig valaki kora gyermeke, az természetes dolog. Hiszen tagadhatatlan, hogy még a papokon is mindig meglátszik a kor hatása, melyben élnek.

A reneszánsz korban például a pogányos szellem (a vele együttjáró élvágyó, erkölcsstelen életmóddal) volt az értelmiségi és városi elemek jellegzetessége. A legtermészetesebb dolog, hogy ez a szellem akkor a papságon is meglátszott, hiszen egyenesen csoda lett volna, ha nem látszott volna meg. Isten ugyanis nem csodákkal kormányozza a világot, még az Egyházat sem. A hitújítást megelőző romlottság tehát a papság és a szerzetesek soraiban csak akkor volna szégyene az Egyháznak, ha a pogányosság és az erkölcsstelenység e kor papjai között is éppoly gyakori és éppoly nagyfokú (vagy még nagyobb) lett volna, mint az akkori nemesség és gazdagabb városi polgárok között.

Sajnos, a felületes szemlélő részére a látszat ez volt, mert az egykorú iratok és feljegyzések mind elsősorban a papság romlottságán botránkoznak. Ez azonban éppen az ellenkezőnek a bizonyítéka. Botránkozni ugyanis csak azon szokott az ember, ami szokatlan. Látjuk tehát, hogy romlott pap a reneszánsz korban is szokatlan, feltűnő, megbotránkoztató, rendkívüli dolog volt. Ezenkívül még azért is mutattak rá az akkori emberek mindig elsősorban a papok bűneire, mert a maguk romlottsága miatt ezzel akarták magukat önmaguk, a lelkiismeretük előtt igazolni.

A valóságban azonban nagyon jól tudták, hogy a papok jobbak, mint ők. Hiszen éppen azért írtak és beszéltek olyan sokat azokról a papokról, akik elűtöttek a papság átlagától s felfogásukban és életmódjukban a kor átlagemberéhez hasonlítottak. Hogy voltak romlott papok is és ekkor még többen is voltak, mint máskor, az a kor romlottságából a legnagyobb természetességgel következik.

II. József egyházellenessége, II. Lipót hitközönye és ledérsége és I. Ferenc zsarnokoskodása az Egyházon (ez azonban nem I. Ferenc személyes, hanem kormányának bűne volt) szintén a „felvilágosultság kora istentelenségének, illetőleg vallási közönyének természetesen a Habsburgokon is észrevehető megnyilvánulása volt, s látni fogjuk majd, hogy rajtuk ez akkor is kevésbé nyilvánult meg (még II. Józsefen is), mint átlag az akkori értelmiségen. Világos, hogy ugyanez az irányzat akkor a papságon és a főpapságon is észrevehető volt.

Ha III. Károly idejében a magyar nemesekből lett püspökök még a munkát s a gondot se vállalták szívesen az Egyház vagy híveik érdekében, gondolhatjuk, hogy még kevésbé vállalták érte az anyagi áldozatot. 1733-ban királyi leirat szólította fel őket, hogy nyilatkozzanak, mennyivel hajlandók évente hozzájárulni a Cassa Parochorumhoz. *Vagy egyáltalán nem is válaszoltak a felszólításra, vagy ha igen, azt felelték, hogy semmivel se tudnak, vagy pedig egész csekély összeget ajánlottak.*

A jó király a szent ügy érdekében türelmes volt és június 29-én újra felszólította a nyilatkozatra az addig hallgatásba burkolózó egri, nyitrai és veszprémi püspököket. Tehát a mi Acsádynk is ezek között volt. Ekkor se válaszoltak. Erre a király Rómához fordult, hogy a pápa kényszerítse őket nyilatkozatra. A pápa ebben is a püspökök felé hajolt, hogy az egyébként nem kívánatos állami befolyásnak az Egyház irányítására ne adjon tág teret. Felvilágosítást kért az ügyben a bécsi pápai nunciustól és a magyar prímástól. Először a pápa még a már felállított Cassa Parochorumot is meg akarta szüntetni, mint amelyet a király a pápa tudta és megkérdezése nélkül állított fel. Mikor azonban most felvilágosítást kapott a bécsi nunciustól és a magyar prímástól, kénytelen volt belátni, mennyire az Egyház érdekében van az, hogy a király a Cassa Parochorumot felállítsa. Abba azonban nem volt hajlandó beleegyezni, hogy a püspököket *kötelezhesse* az évenkénti hozzájárulásra. Az említett három püspök nem is fizetett bele egy fillért se soha.

Kétségtelen, hogy III. Károly is hibás volt abban, hogy a Cassa Parochorumot a pápa megkérdezése, sőt tudta nélkül állította fel, de bizonyára azt gondolta, hogy csak nem kell külön pápai engedélyt kérnie még ahhoz is, hogy az Egyházzal jót tehessen, pedig hát ahhoz is engedély kell, mert az Egyházat a pápa kormányozza, nem a király. De mégis nagy tökéle-

tességnek kell tartanunk részéről (mert hiszen látjuk majd, hogy unokájának, II. Józsefnek nemcsak az Egyház megsegítése, hanem még tönkretétele is hatalmában állott a pápa ellenére is) és ezért őszintén tisztelnünk kell érte, hogy még most se sértődött meg, még most se kedvetlenedett el, hanem a jót utána is éppoly buzgón és kedvvel folytatta, mint addig, s eltúrte még azt is, hogy a pápa akarata teljesedjék, illetőleg, hogy a három említett püspök ilyen sértőn kibabrálhasson vele, s az utolsó szó az övék lehessen. Eltúrte, hogy megmutathassák, hogy mégis csak nekik lesz igazuk.

Látjuk tehát, hogy a hozzájárulás megtagadása e három püspök részéről se csak anyagiasság volt, hanem egyúttal az Egyház függetlenségéhez való ragaszkodás és az állami túltengés visszautasítása is. Ez helyes volt, erre szükség is volt s az illető püspökök bizonyára erre gondoltak, mikor a hozzájárulást megtagadták. Hogy aztán az igazi ok, illetőleg a fő ok melyik volt: az anyagiasság-e vagy az Egyház függetlenségének a védelme, azt majd csak az örök bíró fogja megállapítani az utolsó ítéleten. Annyit azonban már most is elmondhatunk, hogy a pápa sokkal jobban tette volna, ha szentesítette volna a király rendelkezését, hogy a püspökök kötelesek minden évben anyagi lehetőségükhöz képest hozzájárulni a Cassa Parochorumhoz.

A pápának kötelessége megvédeni az Egyház szabadságát. De mivel ezt úgyis csak olyan államfővel szemben tudja megvédeni, aki jóakarátú és az Egyháznak önként engedelmeskedik, egyáltalán nem helyes dolog megalázni és tekintélyében megsérteni olyan államfőt, akiről tudja, hogy jó és engedelmeskedni fog. De a pápának nemcsak az Egyház (és a maga) jogainak védelme kötelessége, hanem az is, hogy a híveknek hirdettessék az Evangélium, ez pedig akkor Magyarországon a Cassa Parochorum nélkül nemigen volt lehetséges. Ha tehát a pápa eltiltotta a magyar királyt plébániák alapításától azon a címen, hogy ez nem az ő hatáskörébe tartozik, akkor kötelessége volt, hogy maga gondoskodjék ugyanerről, mégpedig legalább olyan mértékben, mint az illetéktelen király gondoskodott, tehát hogy a püspököket még nála is nagyobb hozzájárulásra kötelezze.

A pápa eljárása tehát itt körülbelül olyanforma volt, mint azelőtt egy fél századdal ugyancsak a veszprémi egyházi hatóságnak az az intézkedése, mely feloszlatta egy pap és templom nélküli 2000 katolikust számláló somogyi faluban alakult templomépítő bizottságot azon a címen, hogy *püspöki engedély nélkül* alakult meg. Egyházjogilag ez is helyes eljárás volt, de evangéliumi, sőt emberi szempontból annál képtelenebb, sőt megbotránkoztatóbb. 70.000 holdja volt a püspöknek, ugyanannyi a káptalannak, s ezer év alatt mégse gondoskodott senki arról, hogy ennyi elárvult léleknek temploma legyen. Mikor aztán – ezeréves késséssel – végre nagykorúakká válnak a hívek s maguk gondoskodnak lelki ellátásukról, akkor lesújtanak rájuk, mert nem tudták, szegények, hogy előbb be kellett volna jelenteni szándékukat a püspöküknek.

Igaz, hogy III. Károly korában még nem lehetett volna úgy dacolni a pápával, mint II. József korában már lehetett, de az is igaz, hogy az ember mindig gögös volt, a nagyurak és a királyok pedig még gögösebbek, III. Károly kora pedig az abszolút, a korlátlan királyi hatalom kora volt, az Egyházzal, tehát a pápával pedig mindenki úgyszólván büntetlenül szállhatott szembe, még a legkisebb uralkodó is. Hiszen még a vallásos középkorban is megtette például még egy tizedrangú kis olasz fejedelemke is, hogy dühében egyenesen megetette a hozzá e célból követségbe küldött püspökkel azt a pápai bullát, mellyel őt az Egyház feje az Egyházból kiközösítette s mégse lett érte semmi baja itt a földön.

III. Károly viselkedésmódja teljes mértékben megérdemli tiszteletünket. Így megszégyeníteni csak jó embert lehetett. De az Egyház egyébként is csak jó embereket tud megszégyeníteni, mert csak azok tűrik el tőle. De ha tárgyilagosak vagyunk, a pápa viselkedésén se botránkozhatunk meg, mert hiszen neki is igaza volt. III. Károly helytelenül, a pápa jogai megsértésével gyakorolta a jót az Egyház irányában, a pápának tehát kötelessége volt az Egyház függetlenségét megvédeni. Hogy III. Károlyt jobban megsértette, mint kellett vagy

szükséges lett volna, azon se csodálkozzunk. Hiszen ez általános emberi gyarlóság s azt kívánni, hogy az eddigi majdnem 300 pápa között egy se legyen olyan, kinek emberi gyarlóságai vannak, lehetetlen kívánság. Igazságtalanságot az Egyház részéről is lehet szenvedni, s ez mindaddig elő fog fordulni, míg az Egyházat *emberek* kormányozzák. Ezért van a másvilág és a másvilági igazságszolgáltatás. Aki emiatt az Egyházon áll bosszút s úgy fizet érte vissza, hogy a lelkek üdvének árt, szintén bűnhődni fog érte a másvilágon.

III. Károly, mint láthatjuk, nem állt érte bosszút az Egyházon. Pedig milyen könnyen elbánhatott volna azzal a nyomorult katolikus Egyházzal, mely akkor Magyarországon volt! Sőt nem is kellett volna vele elbánnia, hanem csak nem törődnie vele. Akkor is belefűlladt volna a maga piszkába és tehetetlenségébe. S milyen csábítás volt erre az elhanyagolásra, mikor úgy látszott, mintha maga a pápa is ezt akarná! III. Károly kiállta még ezt a kísértést is, melyet száz ember közül talán még egy se állott volna ki.

De III. Károly nemcsak a Cassa Parochorum felállításával segített a papságon és a magyar Egyházon, hanem más módon is. A püspöki tizedek egy tizenhatoda akkor a plébánosoknak járt. De mivel ez időben a tizedszedést majdnem mindenütt a földesurak bérelték a püspöktől, s így ők hajtották be, a neki járó ezt a tizenhatodot alig kapta meg valahol a papság. III. Károly – érthetően sok vesződség után, mert hiszen ebben a földesurakkal is szembe került – e tekintetben is mindenütt végrehajtotta a törvényt, megvédte a védteken alsópapság jogát, biztosította törvényes járandóságát és megkönnyítette új plébániák keletkezését.

Acsády 1734. május 8-án azt jelenti a helytartótanácsnak, hogy ő gondoskodik szűkölködő papjairól. Ha a többi püspök is így tenne, és a földesurak is így teljesítenék kötelességeiket, nem lenne szükség a Cassa Parochorumra.

„Ami dicséretreméltó, az megbecsülést kap – válaszolták neki –, ez azonban nem menti fel a püspök urat az alól, hogy a plébánosok megsegítését illetően öfelsege parancsának eleget ne tegyen, még kevésbé attól, hogy ezt az apostoli lélekkel elindított intézményt támogassa.”

Mikor aztán végül a király és hatóságai ernyedetlen fáradozásai annyira vitték a dolgot, hogy mégis csak elkészültek a konkrét, egyenként való kimutatások, kitűnt, hogy a nagy veszprémi egyházmegyének, melynek püspöke akkor, mikor a hozzájárulást kérték tőle, kötötte az ebet a karóhoz, hogy majd ő más úton gondoskodik a maga papjairól, évi „csékély” 6730 forintot és 25 dénárt kért a Cassa Parochorumból (a püspöknek a történetek után még volt képe az ezt az összeget eredményező kimutatást felterjeszteni!). Oly nagy összeg volt ez, hogy a meglevő pénzt elosztó bizottság azt felelte, hogy ha a kért összeget megadnák, akkor a többi egyházmegye papságának alig jutna valami.

Végül a segélyezés mérvéről az 1737. január 9-i királyi leirat döntött olyan értelemben, hogy a veszprémi egyházmegye a Cassa Parochorumból évi 3349 forintot és 47 dénárt kap. Ezzel az összeggel a plébánosok évi jövedelmét 130 forintra lehet kiegészíteni. A jó király azonban mégis már az 1737. évre is megküldte neki azt, amit tudott, a 3349 forintot és 47 dénárt. A püspök pedig, a büszke magyar nemes, aki nem tűrte a német szót, a pénzt természetesen elfogadta, sőt (nem ugyan ő, hanem a helytartója) már a következő évben azt is kérte, hogy ne szabják meg, hogy melyik plébánosnak mennyi jár belőle, hanem küldjék az összeget általánosan s engedjék meg, hogy ő oszthassa aztán ki tetszése, illetőleg megítélése szerint a papság között. A jó király még erre is engedélyt adott neki, noha a püspök az alapba ezután se fizetett semmit.

III. Károlyról tehát joggal elmondhatjuk, hogy ő csak az Egyházat és a jó ügyet nézte, nem pedig az egyháziakat; csak a jó célt nézte, nem pedig az emberi gyarlóságot. Ez is az egyedüli helyes eljárás, mert mi az emberek felett nem lehetünk igazságos bírák, mert a szíveket és a veséket csak az Isten tudja vizsgálni. Mi igen sokszor ott is gyarlóságot, sőt bűnt szimatolunk, ahol nincs, vagy ha van, sokszor kisebb, mint a magunk bűne vagy gyarlósága. Ez a szabály azonban III. Károlyra nem vonatkozott volna, mert ő Isten akaratából volt már itt a földön is bíró, tehát joga, sőt kötelessége volt embertársait, alattvalóit meg- vagy elítélni.

A Pragmatica Sanctio

Nálunk – rosszmájúan – mint elpusztíthatatlanul szapora családot emlegetik a Habsburgokat. Pedig a Lothringen család volt szapora, nem pedig a Habsburg. A Habsburgoknak nemcsak a spanyol ága volt rendkívül szaporátlan, hanem még az osztrák is. I. Ferdinánd elsőszülött ága már a második nemzedékben kihalt s már ekkor a másik, a stájer ágat kellett elővenni. Ez II. Ferdinánd személyében került a császári trónra, de ez se volt sose népes és már unokája, Lipót idejében állandóan félni kellett magvaszakadásától, mely aztán Lipót második fiának, III. Károlynak a halálával be is következett, s ekkor már mellékág se volt, melyet elő lehetett volna venni, úgy, mint a bajor Wittelsbachoknál, ahol a főág szintén újra meg újra kihalt, de mindig volt mellékág.

III. Károlynak volt fia, de már féléves korában meghalt. Ezen kívül még két leánya volt: Mária Terézia és Mária Anna. Bátyjának, Józsefnek is volt két leánya: Mária Jozefa, és Mária Amália. Az elsőt a szász, a másodikat a bajor választó vette el, de férjhezmenetelükkor maguk is, vőlegényük is ünnepélyesen lemondtak minden néven nevezhető örökösödési jogukról. A spanyol Habsburg-lányok is így tettek, például mikor Anna XIII. Lajos francia király felesége lett.

Mikor mi 1687-ben a német Habsburgok fiúági örökösödési jogát kimondtuk, ezt az örökösödési jogot a spanyol Habsburgok fiúágára is kiterjesztettük. Ezt a spanyol fiúágot azonban akkor már egyedül csak II. Károly spanyol király képviselte, aki utána nemsokára meg is halt mind fiú-, akár lányörökös nélkül. Ez 1703-ban történt, s ezért ment el Lipót kisebbik fia, Károly, spanyol királynak. 1711-ben azonban már az ő bátyja, I. József is meghalt fiú utód nélkül, s Károly, mint az egyetlen még élő férfi Habsburg, hazajött Spanyolországból császárnak és magyar királynak. 1740-ben ő is meghalt szintén fiúörökös nélkül. Halála előtt azonban gondoskodott róla, hogy idősebbik lányának, Mária Teréziának, a Habsburgok egész örökségét biztosítsa, kivéve Spanyolországot és gyarmatvilágát, melyeket Európa már nem engedett a Habsburgok kezébe, mert félt, hogy hatalmuk már тұrhetetlenül nagygyá válik.

Mária Terézia tehát kétségtelenül a világ legjobb „partija” volt egy vőlegény számára s majdnem fél Európát kitevő hozományához még fiatal, rendkívül egészséges, szép teste, elsőrangú modora, nagy szellemi képességei és feddhetetlen erkölcsi is járultak.

Bizonyára nem válik a Habsburgok szégyenére, hogy az a szerencsés férfi, aki ezt a kiváló eladólányt megkapta, mégis az akkori világ éppen legszegényebb fejedelme, Bécs felszabadítójának és Buda várának visszafoglalójának unokája, az egyébként is közeli rokon, mert szintén Habsburg-nagyanyától származó Lotaringiai Ferenc herceg lett, aki azonban ez időben még kis örökségét, Lotaringiát is elvesztette már, tehát egyenesen földönfutó herceg volt. Lotaringiai Ferenc Mária Teréziával régi ismerősök voltak, mert hiszen már nagyapja Lipót bizalmasa volt, apja pedig egyenesen a bécsi udvarban nevelkedett, mert hiszen árva volt, az anyja pedig Lipót leánya volt. Mária Terézia szerelemből ment férjhez Lotaringiai Ferenchez. Így lettek az ősi német Habsburgok, akik 1500-tól kezdve spanyolokká váltak, most franciákká.

Magyar szempontból meg lehetünk volna a változással elégedve, mert hiszen mi mindig „a német”-et kifogásoltuk a Habsburgokban, a franciákkal viszont mindig rokonszenveztünk, sőt rebellióinkban többnyire ők voltak a szövetségeseink. Ahogyan azonban a mohácsi vész idején nem vettük tudomásul spanyollá válásukat, mert ők, hogy gyűlölhessük őket, nekünk ennek ellenére is mindig csak „németek” maradtak, éppúgy nem vettük tudomásul azt se, hogy II. Józseftől kezdve már franciák lettek. Pedig családi nyelvük is a francia lett (bár nem a Lotaringiaiak kedvéért, hanem mert abban az időben minden fejedelmi házban ez volt a divat). Nekünk a Habsburgok mindig „németek” maradtak s megmaradtak éppoly vagy még gyűlöletesebbnek, mint annak előtte.

Nem is a németiségük volt a baj soha, hanem a katolicizmusuk, vagy ha tetszik: a „reakcióságuk”, mely míg addig a protestantizmus miatt volt baj, most a „felvilágosultság” szellemének terjedése, majd pedig a forradalmi szellem divatja miatt lett még kevésbé kívánatos tulajdonsággá. Nem az „ősellenségnek” megtett németet gyűlölte bennük valójában a magyar (hiszen a fegyveres felkeléseket rendező magyar a *német* protestánsokkal szövetkezett ellenük, később pedig azt hányt szemükre, hogy nem volt bennük nemzeti, tehát német érzés). A magyarság katolikussal szemben, forradalmi, destruktív részének gyűlölete irántuk, mindig a konzervativizmust, a régi hitnek, a katolicizmusnak a védőjét, a hívőt, a szabadelvű szellemmel meg nem alkuvót, az Egyháznak engedelmességet látta s gyűlölte bennük.

Érdekességként és a Habsburgok önzetlenségének újabb bizonyítékaként mellesleg megjegyezzük még azt is, hogy nemcsak Mária Terézia maga ment férjhez az anyagiak ennyire tökéletes megvetésével, hanem még egyetlen testvére, Mária Anna is, aki szintén Lotaringiai herceghez ment férjhez, Ferenc testvéréhez, Károlyhoz.

Annak idején I. Ferdinánd úgy rendelkezett, hogy ha fiúága kihal, akkor legidősebb lányának, Annának az ága örököljön. Ez a lánya Albert, bajor herceg felesége lett. Ez a leányági jog akkor nem okozott bajt, mert II. Ferdinánd anyja révén ennek az Annának is leszármazottja volt, s így a II. Ferdinándtól származó Habsburgok fiú- és leányága egyaránt ennek az Annának leszármazottja volt. I. Lipót fiai, József és Károly viszont úgy egyeztek meg, hogy ha mindkettőjük fiúága kihal (ami, mint láthatjuk, már az első nemzedékkel meg is történt), akkor a leányág örököl, mégpedig először József leányai és csak az ő kihaltukkal Károly leányai. Eszerint tehát előbb a szász választót, aztán a bajort (I. József két leányának férjeit) illetve volna a császári örökség, s csak azután Károly leányait, tehát Mária Teréziát. Ámde, mint láttuk, Józsefnek mindkét lánya s mindkettőnek vőlegénye is önként lemondtak örökösödési jogokról még férjhezmenetelük, illetve házasságkötésük előtt. III. Károly azonban még a legrosszabb eshetőség esetére is biztosítani akarta leánya békés uralkodását s előbb örökös tartományaival fogadtatta el ezt a „Pragmatica Sanctio”-nak nevezett új örökösödési rendet, majd pedig egyenként minden külállammal. Az előbbiekkal természetesen, az utóbbiakkal hosszas tárgyalások és áldozatok árán sikerült is ez neki, kivéve József két leányának férjét, a szász és a bajor választót, akik megtörtént ünnepélyes lemondásuk ellenére is ragaszkodtak feleségük állítólagos jogaihoz.

A magyar alkotmány és Magyarország függetlensége miatt, melyet a Habsburgok mindig elismertek, III. Károly velünk külön intézte el a Pragmatica Sanctiót, mert mi 1687-ben csak a Habsburg-fiúág örökösödését fogadtuk el, s bár ezt a spanyol ágra is kiterjesztettük, a híres szapora Habsburgokkal mégis megtörtént, hogy utána már néhány évtized múlva, még Lipót fia idejében újra visszaszállt a szabad királyválasztás joga a nemzetre. III. Károly halálakor, 1740-ben már újra szabadon választhatunk volna királyt.

A horvátok azonban már 1712-ben felajánlották III. Károlynak a leányági örökösödést is, pedig ő akkor még fiatal, 27 éves, egészséges férfi volt, szintén fiatal és egészséges feleséggel, és így semmi különösebb veszély nem fenyegetett arra vonatkozólag, hogy nem lesz fia. Azonban az idő haladtával és III. Károly egyetlen fiának korai halálával ez a veszély mind valószínűbb lett, de egyébként hasonló veszély nélkül se felesleges az ilyen örökösödés elfogadása. Lengyelországot s a császárságot kivéve ez meg is volt már minden civilizált európai országban. Mindenütt törvény volt az uralkodóházak leányágon való örökösödése is, ez a két kivételt képező ország pedig nemsokára bele is pusztult ebbe a kivételes helyzetbe. (Nem Németország pusztult bele, hanem a német-római császárság volt ilyen. Maga Németország számtalan apró országból állt, melyek mindegyikében öröklődött a fejedelemség.)

Egy uralkodóház kihalása mindig veszedelem, mert viszályok, háborúk csíráját rejti magában. Mutatja ezt a spanyol és az osztrák örökösödési háború, noha – legalábbis az utóbbi esetben – kellően gondoskodva volt a viszályok s a háborúk elkerüléséről. Mutatják aztán ugyanezt a mi mohácsi vész utáni bajaink is, noha ekkor nálunk is csak a Jagellók fiúága halt

ki, leány volt még (I. Ferdinánd felesége). Angliában is hosszantartó zavarokkal járt a Stuartok még meglevő fiúága helyett a leánynak a trónraemlése (melynek a katolikus vallás eleni gyűlölet volt a fő, sőt úgyszólván egyedüli oka). Ugyanígy volt Svédország is a Wasa-dinasztiával.

Egészen olcsó és alantas demagógia tehát nemzetietlenséggel vagy a nemzet érdekei elárulásával vádolni azokat, akik nálunk ez időben a Pragmatica Sanctio megszavazását pártolták és megvalósítására tevékenységet fejtettek ki (mint az imént láttuk, Acsády, a későbbi veszprémi püspök is, aki, mint láttuk, nagy magyar is volt ennek ellenére is).

A leányági öröklés megszavazása katolikus szempontból feltétlenül kötelesség volt, mert hiszen éppen most mutattunk rá, mi lett volna Magyarországon a katolicizmusból a Habsburgok nélkül, s látni fogjuk majd, hogy Mária Teréziának is milyen sokat köszön a magyar katolicizmus. (Azt se mondja erre senki, hogy fiának, II. Józsefnek annál kevesebbet köszön, mert a francia forradalom után következő években más uralkodóházak fejei se voltak jobb katolikusok, mint nálunk II. József, sőt még olyanok se. Bajorországban például ugyanakkor – szintén katolikus dinasztiák uralma alatt – piszkos börtönök fenekén sínylődtek és pusztultak el a jezsuiták, köztük magyar jezsuiták is.)

De nemcsak katolikus, hanem *magyar nemzeti szempontból is* a józan ész követelménye, sőt elkerülhetetlen politikai szükségesség volt a Pragmatica Sanctio megszavazása. Éppen nekünk ugyanekkor még a török alóli felszabadításért tartozó nemzeti hála is kötelességünké tette ezt az uralkodóház iránt, mert a felszabadítás egyedül a dinasztia érdeme volt. Figyelmeztetett is rá bennünket az udvar, hogy a török hazánk területéről való kiűzése neki mennyi költségébe került és milyen nagy adósságokba keverte magát miattunk. Furcsa egy helyzet lett volna, ha az az ország, melyet oly mérhetetlen költséggel csak most szereztek vissza a Habsburgok a magyar nemzet évszázados ellenségétől, már a visszaszerzés után néhány évtizedre, mikor a Habsburgok még ki se tudták fizetni az árát, már egy olyan új dinasztia kezébe került volna, mely semmit se áldozott érte, s melynek természetesen esze ágában se lett volna, hogy a Habsburgoknak ezeket a nagy adósságait legalább utólag magára vállalja.

De ha mindettől el is tekintünk, a nemzet érdeke, a Mohács utáni állapotok megismétlődésének megakadályozása, az örökös pártharcok, testvérharcok és a belőle következő felfordulás elkerülése is azt kívánta, hogy ne várjuk meg azt az időt, mikor a dinasztia már kihalt, hanem előre gondoskodjunk a jövőről, s kész tényekkel várjuk az eseményeket. Mikor már III. Károly minden országa elfogadta és törvénybe iktatta Mária Terézia örökösödését, bajos is volt arra gondolni, hogy éppen csak mi járunk ellenkező utakon. Ezt III. Károly, míg élt, erőszakkal is meg tudta volna akadályozni. Ha pedig halála után álltunk volna Mária Terézia ellenségei mellé, akkor a Habsburgok hatalmát minden valószínűség szerint meg tudtuk volna törni, ez azonban még egyáltalán nem jelenti azt, hogy vele együtt függetlenségünket is vissza tudtuk volna szerezni. Hiszen országunk talán egész ezeréves története alatt éppen ekkor volt a leggyengébb és a legszegényebb, de egész bizonyos, hogy még ez a kicsiny és szegény ország se lett volna egy táborban az uralkodóházzal szemben. Egész bizonyos, hogy sok híve lett volna akkor is Mária Teréziának, s több mint valószínű, hogy akinek nem kellett volna III. Károly leánya, azok se lettek volna ugyanabban a táborban, hanem egyiknek ez, a másikkal az lett volna a királyjelöltje.

Az eredmény tehát valószínűleg az lett volna, hogy országunk délkeleti részében felújult volna a török világ (mert az egyik párt újra velük szövetekezett volna s olcsóbban adta volna szövetségét, mint még hatalmasabb korában adta), országunk egyéb részei pedig részint osztrák, részint lengyel, részint porosz, részint bajor érdekkörbe kerültek volna, melyek egyike se lett volna kellemesebb, jobbindulatú és kevésbé önző elnyomó, mint amilyen a Habsburg volt. A végeredmény tehát valószínűleg az lett volna, hogy Magyarország feldarabolása 100-150 évvel korábban kezdődött volna, mint a trianoni békével kezdődött.

Hogy milyen felfordulás lett volna a Mária Terézia-ellenes Magyarországon, azt gondolhatjuk abból, hogy III. Károly életében nekünk még nem is volt királyjelöltünk. A trón megüresedésekor kellett volna tehát hirtelen királyjelölt után kapkodni. A protestáns ellenzékiek bizonyára a porosz, a katolikusok a bajor választó mellé álltak volna, de bizonyára lett volna olyan párt is, melynek nem német pályázó kellett volna (mert hiszen akkor eben gubát cseréltünk volna), hanem színmagyar ember lett volna a jelöltjük. (A szláv befolyás egyelőre még nem nagyon jelentkezett volna, mert szlávjaink jobbágyok voltak, azok pedig akkor még nem sokat számítottak s nem jelentettek erőt.)

Nem csodálkozhatunk tehát rajta, hogy nálunk a Pragmatica Sanctiónak még csak ellenzéke se volt. Mint említettük, legelőször a horvátok, aztán – protestáns létére – Erdély, végül Magyarország szavazta meg, de mindhárom országgyűlése *egyhangú lelkesedéssel*.

A fiúági öröklés kimondását és az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlését azon a címen nyilvánította érvénytelennek Rákóczi ónodi országgyűlésének trónfosztó határozata, „mert akkor még tényleg fennállván az iszonyatos eperjesi vértörvényszék borzasztó mérszár-lásai, az ország majdnem minden főbb rendjei életük s javaik veszedelme miatt végszorongattatásban” voltak, s így állítólag nem szabadon, hanem kényszer alatt fogadták el az örökösödést. Ennél valótlanabb és erőltetettebb állítást még elképzelni is alig lehet. Láttuk már, hogy az eperjesi „vértörvényszék” egyetlenegy „főbb rendet” nem bántott, egyetlenegy előkelőbb magyar nevet viselő embert nem végzett ki, sőt még csak vád alá se helyezett vagy meg se idézett. Vádlottjai többsége még csak magyar anyanyelvű se volt. Elítélteji jobb módú németajkú *polgárok* voltak, nem pedig magyar nemesek. De még ezeknek se görbült meg a hajuk szála se, ha nem voltak lázadók, felségsértők, törökkel cimborálók, sőt még ez utóbbiakat is csak akkor büntették, ha bűnükbe még azután is visszaestek, hogy amnesztiát kaptak és a királynak újra hűséget esküdtek.

Mire azonban az az országgyűlés, mely a fiúág örökösödését kimondta, összeült, arra még ezek ellen is meg volt már szüntetve az eljárás. A volt vádlottaknak utána még futniuk se kellett, ellenben bíráik közül kettő, aki az országgyűlésnek is tagja volt, az életét volt kénytelen féltetni s hebegve mentegetőzött mindazért, amit előtte, mint bírót, tett. S erre az országgyűlésre fogták rá Ónodon, hogy félelmében fogadta el az örökösödést!

Az ónodi trónfosztó határozat megokolásának tehát éppen az ellenkezője az igaz. Ott az eperjesi törvényszék *bírái* rettegtek, nem pedig *vádlottai*. Törvény megokolásául annál nagyobb hazugságot még aligha foglaltak bele ezeréves törvénykönyvünkbe, mint az ónodi trónfosztó határozat megokolásául belefoglaltak.

Nem is lett az ónodi határozatból soha törvény, mert természetesen egy király se szentesítette. De nem is volt országgyűlés az, mely ezt a határozatot hozta, mert előtte Rákóczi szécsényi gyűlésén maguk az ott egybegyűlt rendek, tehát maga a gyűlés mondta ki hivatalosan Bercsényi indítványára, hogy gyűlésük nem országgyűlés, mert királyi meghívó, nádor, prímás, országbíró, horvát bán stb. nélkül országgyűlést nem lehet tartani (ezeknek pedig egyike se szerepelt se a szécsényi, se utána az ónodi gyűlésen.) Akkor még azt se mondhatták, hogy király már nincs, mert hiszen a királyt csak az ónodi gyűlés próbálta detronizálni. Az ónodi gyűlés tehát csak konventikulum volt, zuggyulás, ezért bizonyára nem hozhat törvényt, mikor maga is merő ellentéte a törvénynek.

Az ónodi gyűlés – az meg külön szégyene, hogy francia, tehát idegen érdekből – mindenáron detronizálni akart, ha pedig ezt akarta, mindenáron meg kellett okolnia. Mivel pedig jogtalan volt, amit akart, világos, hogy csak hazugsággal tudta megokolni.

Az ónodi trónfosztás húsz évvel a Habsburg-ház fiúága örökösödésének kimondása után történt, tehát akkor, mikor még maguk a kimondók is nagyon jól tudták, mennyire szemenszedett valótlanság az, amit állítanak. Ezért igazán felháborító cinizmus volt, hogy arra mertek hivatkozni, hogy állításuk igazságát „saját emlékezetükből is kénytelenül tudják”. De persze még erre is az ellentmondás minden veszélye nélkül nyugodtan hivatkozhattak azok,

akiknek gyűlésén meg se jelent az ellenzék (mert hiszen törvény tiltotta a zűgyűléseken való megjelenést), akik pedig megjelentek, azok azokat, akik ott mégis ellenzék módjára viselkedtek, ezért mindjárt ott a gyűlésen le is kaszabolták. Világos tehát, hogy nem merete ott mondanunk senki, hogy az ő „emlékezete” éppen az ellenkezőjét bizonyítja annak, amit az ő törvényt megokolásuk mint „kétségtelen” állított.

A Pragmatica Sanctio, tehát a Habsburgok leányágának megszavazása után 125 évre jött a Kossuth-féle újabb debreceni trónfosztás. Ez azon az alapon „zárta ki az uralkodásból” „a nemzet nevében” „örökre” a Habsburg-Lothringen házat (hogy milyen komoly „törvény” volt ez, mutatja, hogy a benne kimondott „örökkévalóság” mindössze négy hónapig tartott), mert a magyar nemzetet állítólag elárulta, mert hitét megszegte, mert fegyvert fogott ellenünk s állítólag el akarta tőlünk szakítani Erdélyt (Bocskai azonban, aki valóban el is szakította, nemzeti hős volt a szemében, s közvéleményünk szemében), Horvátországot, Szlavóniát és Fiumét. (Ezek elszakításába pedig hamarosan Kossuth egyezett bele.)

Hát ez „örökre” szóló, de mindössze négy hónapig tartó érvénnyel bíró határozat akkor se lett volna érvényes és törvényes, ha ezek a vádak mind igazak lettek volna, mert a magyar (és bármiféle) alkotmány szerint az, aki király, bűnös nem is lehet, mert felelősségre nem vonható. De ha arra vonható lenne, akkor se a nemzet által, mert a nemzet nem feljebbvalója, hanem csak egyenrangú társa a királynak.

Igaz, hogy ez is előfordult már történelmünkben, mert hiszen Zsigmondot lecsuktuk, Pétert pedig meg is vakítottuk, azonban ez forradalmi, nem pedig törvényes úton történt (hiszen az emberiség kivégeztette Megváltóját is, de ez bizonyára nem azt jelenti, hogy ehhez joga is volt). Nem is a nemzet hatalma vagy virágzása teljében történt se Zsigmond lecsukása, se Péter megvakítása, hanem süllyedtsége, ziláltsága idején, akkor, mikor magának a nemzetnek is a legtöbb szenvedésben volt része. Pedig a naivak, ha csak külön fel nem hívjuk rá a figyelmüket, hajlandók lennének azt hinni, hogy ilyesmi akkor történnek, mikor a nemzet, a nép a leghatalmasabb és legboldogabb, mikor a legjobb dolga van.

Látni fogjuk majd, hogy a Habsburg-Lothringen-ház ellen 1849-ben felhozott vádak is éppúgy nem igazak, mint az ónodi gyűlésen felhozott vádak nem voltak azok. A dinasztia *nem* árulta el a nemzetet, *nem* szegte meg hitét, *nem* fogott fegyvert a nemzet ellen, *nem* akarta elszakítani területe egyes részeit (az azonban igaz, hogy éppen ezeket az országrészeket ő szerezte vissza). Ellenben fegyvert fogott az uralkodóház ellen Kossuth és tőle félrevezetett, néhány ezer magyar és német értelmiségi, s nem a Habsburg király, hanem Kossuth volt az, aki már abba is beleegyezett, hogy Horvátország független legyen tőlünk, tehát hogy Magyarország területét megcsonkítsák.

Mikor 1918-ban Károlyi Mihály forradalma, illetőleg a világháborút követő összeomlás IV. Károlyt, az utolsó Habsburgot, nemcsak nálunk, hanem Ausztriában is megfosztotta az uralomtól, mi jogilag utána újra királyság lettünk, noha Ausztria hivatalosan is köztársaság lett és maradt. Azonban az ellenséges külhatalmak, sőt a hajdani felkelők eszmei utódai nálunk is csak királyságot engedtek, de királyt, különösen pedig Habsburg királyt nem. Az úgynevezett szabad királyválasztók amellet kardoskodtak, hogy a Pragmatica Sanctio megszűnt, tehát örökösödési joggal bíró királyunk nincs, hanem új királyt kell választanunk.

Mivel – mint történelmünk folyamán mindig – ezekben a „hazafiakban” a Habsburggyűlölet most is nagyobb, mint a hazaszeretet, teljesen elfelejtették, hogy még ha igazuk is lenne, a szabad királyválasztást most még akkor se lett volna szabad hangoztatniuk. Ez az új magyar királyválasztás lett volna ugyanis csak igazán a trianoni halálbékének, azaz Magyarország feldarabolásának végleges és a megmaradt haza részéről való szentesítése. Ha ugyanis az új magyar király azon a címen lépne majd a trónra, mert mi most szabadon megválasztottuk, ezzel végleg elszakítanánk minden kapcsolatot, ami az elszakított országrészeket hozzánk fűzi. Ez esetben ugyanis az elszakított részeknek az újonnan választott királyhoz semmi köztük se lenne, mert hiszen ők ezt az új királyt nem választották királyukká. Erre vonatkozólag

őket senki meg se kérdezte. Ez az újonnan választott király nem a régi magyar királyok utóda lenne, akik az elszakított részek lakóinak is királyaik voltak, hanem csak az új, a Csonka-magyarország lakóinak királya.

Ellenben ha a Pragmatica Sanctio alapján és előírása szerint a trónöröklési rendben törvény szerint következő Habsburgot koronáznánk meg, aki nem választás, hanem azon a címen jutna a magyar trónra vissza, mert azoknak leszármazottja, akik a magyar királyságot már négyszáz év óta megszakítatlanul bírták, s közte a magyar királyság azon részeit is és azokat az idegen ajkú népeket is, akik jelenleg tőlünk elszakítva élnek, ez a magyar király fenntartaná a történelmi és jogi kapcsolatot az országgal egyelőre elszakított részeivel is.

Ez a király, ha egyelőre tényleg nem is, de jogilag azoknak is királya lenne, s az elszakított részek lakosságára, legalábbis azokra, akik katolikusok, nagy vonzóerővel bírna. Pedig elszakított nemzetiségeink majdnem mind katolikusok, még az oláhoknak is majdnem fele. Ezek közül igen sokan emiatt visszakívánoznának hozzánk vagy legalábbis eszükbe jutna, hogy régen mégiscsak jobb helyen voltak, mint jelenleg. De mindentől eltekintve az is kétségtelen, hogy a 400 éves történelmi múlt se semmi, annak is csak van hatása.

Hogy a mi szabad királyválasztóinknak ez mind semmi, az csak azt bizonyítja, hogy őket, mint a múltban, még ma sem a hazaszeretet, hanem egyedül csak az esztelen Habsburg-gyűlölet vezeti, vagy legalábbis náluk ez az utóbbi jóval nagyobb súllyal esik latba, mint az előbbi. Az is egészen furcsa, hogy ezek a kuruckodó magyarok elsősorban azzal érvelnek a Habsburgok ellen, hogy se a nagyhatalmak, se az utódállamok (!) Habsburgot nem tűrnek többé a magyar trónon. Pedig hát mi úgy tudjuk, hogy a kuruc magyarnak mindig az volt a jellegzetessége, hogy idegen beavatkozást hazánk ügyeibe nem tűrt, s ha a nemzet ellenségei, különösen pedig az utódállamok mindenkit eltűrnek a magyar trónon, csak Habsburgot nem, akkor nekik csak azért is senki más nem kell, csak Habsburg.

A magyar alkotmány csak szabad királyválasztást ismer el. Ha a királyválasztáskor idegenek kikötik, hogy kit nem szabad választani, akkor már a királyválasztás nem szabad, tehát nem is szabad megtartani, vagy ha igen, akkor olyan embert kell megválasztani, akit nem szabad megválasztani, hogy bebizonyítsuk, hogy a választás csak azért is szabad volt s a választást mi döntöttük el, nem pedig idegenek s különösen nem az ellenségeink. Ha éppen az „utódállamok” nem tűrnek nálunk Habsburg királyt, akkor még a legeggyűbb magyarnak is tudnia kell, hogy a nemzet érdeke Habsburg királyt kíván; ha nem azt kívánna, akkor ellenségeink nem lennének annyira ellene.

Ezeknek a kuruc magyaroknak Ausztriával szemben minden második szavuk az volt, hogy az osztrákok nálunk nem parancsolhatnak. Mi független, önrendelkező állam vagyunk, s *csak azért is* megmutatjuk, hogy nem úgy lesz, ahogy ők akarják. Így kívánja ugyanis ezt a magyar szabadság, függetlenség és önérzet. De ha így van s mindig így volt, most miért hagyják, miért tűrik, hogy most a királyválasztás terén nekünk nemcsak a nagyhatalmak, hanem még az utódállamok is parancsoljanak, s hogy ne mi mondjuk meg, ki legyen vagy ki ne lehessen a királyunk, hanem az idegenek? Ez miért nem fáj nekik és miért nem bántotta az ő magyar önérzetüket? Ez is nem annak bizonyítéka-e, hogy a Habsburg-gyűlölet még a híres magyar önérzetnél és dacnál is nagyobb, sőt hogy nemzeti önérzet és dac nincs is bennünk máskor, mint csak akkor, ha a Habsburg-házról, illetőleg a katolikus Egyház érdekéről van szó, mert hiszen a Habsburgoknak szóló gyűlölet tulajdonképpen Rómának, a papoknak, az úgynevezett klerikalizmusnak szól.

Úgy látszik, az se jutott eszükbe, hogy az „utódállamok” bizonyára nem lennének annyira ellene annak, hogy Magyarországon továbbra is Habsburg király uralkodjék, ha ez ránk annyira káros lenne, mint kurucaink gondolják, s ez a mi elnyomásunkat és gazdasági kiszípolozásunkat jelentené, mint ők állítják. Ha ez igaz lenne, akkor elsősorban ők tukmálnák ránk a Habsburgokat. Hiszen nekik érdekük az, hogy mi tönkremenjünk, elnyomottak, sze-

gények, kiszipolyozottak legyünk, s így erőssé s vele függetlenné és önrendelkezővé sose le-
hessünk.

*

A szabad királyválasztók nevében Polónyi Dezső „A magyar királykérdés” címen egy 240 oldalas könyvet írt, melyben azt bizonyítja, hogy a Pragmatica Sanctio hatályát veszítette, s mi visszanyertük szabad királyválasztó jogunkat. Örülnünk is kell nagyon, hogy ezt végre elértük, mert a 400 éves Habsburg-uralomnak még az emléke is nyomasztó.

Polónyi először a történelmi előzményeket ismerteti, melyekben egészen kezdetleges és kiáltóan egyoldalú módon azt állítja, hogy az első Habsburgok „13.000 fegyveres, álnok ígé-
retek, hazug fogadkozások, meghívólevélbeli csalás és okirat-hamisítás, bőkezű birtok- és
pénzáldozatok és súlyos fenyegetések” által tudták csak a mohácsi vész után a magyar koro-
nát megkaparintani. Ezeket a dolgokat mind bőven tárgyaltuk már, s tudjuk, mi igaz belőlük,
s mi nem. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy Ferdinánddal szemben Zápolya János volt az,
aki a magyar trónra fegyveres ereje révén jutott, s neki nem 13.000, hanem 40.000 emberből
állt a katonasága. Hogy aztán Ferdinánd mégis 13.000 emberrel tudta kiverni az országból,
az csak azt bizonyítja, hogy nemcsak az ország, hanem még saját katonái se éreztek vele.

Ami pedig az „álnok ígéreteket” illeti, az, hogy valaki korteskedik (a gyakorlatban az
ígéretés körülbelül ezzel egyet jelent), nem is bűnös, nem is tilos, hanem igazi alkotmányos,
vagy ha tetszik: demokratikus eszközök használatát jelenti részéről. Ki látott olyan szabad
választást, melyben a pályázók semmit se csinálnak s a választóknak se ajánlják magukat?
Ha azonban ajánlják, akkor világos, hogy ígérek is, mert ez a kettő szintén egyet jelent. Hol
van a tárgyilagosság ott, ahol a jelöltnek még azt is bűnűl róják fel, hogy ígér? Melyik *szabad*
választáson nem ígér a jelölt?

Hogy aztán ez az ígélet álnok volt-e vagy becsületes, annak eldöntésére bizonyára legke-
vésbé az ellenpárt elfogultsága illetékes. Ha ígéreteik csakugyan álnokok lettek volna, az
csak a Habsburgok *okosságát* dicsérné. Azokét a Habsburgokét, akik ellen nekünk a legfőbb
kifogásunk mindig az volt, hogy „hülyék” voltak. Pedig hát akkor nem ők, hanem a mi őse-
ink voltak hülyék, hogy mégis jobban hittek a hitvány Ferdinándnak, mint a nemeslelkű, be-
csületes Zápolyának.

Egyébként azoknak az ígéreteknak az álnokságát, melyek révén a Habsburgok állítólag a
magyar trónra kerültek, maga Polónyi cáfolja meg már a következő sorban, mikor a megvá-
lasztás okaiként a „bőkezű birtok- és pénzáldozatokat” is felsorolja. Nem más-e ez, mint an-
nak megállapítása, hogy Ferdinánd ígéretei nem voltak „álnokok”, hanem becsülettel, sőt
„bőkezűen” be is váltotta őket az, aki ígérte őket? S nem lettek-e csakugyan dúsgazdagok és
melléje grófok, sőt hercegek azok az Eszterházyak, Pálffyak, Zichyek, Batthyányak,
Festetichék, akik „bedőltek” ezeknek az „álnok” ígéreteknak? Lehet-e hát valótlanabbat állí-
tani, mint azt, hogy az ígéretek álnokok voltak?

Hogy pedig azok, akik a Habsburgokat szolgálták, egyúttal a hazájukat is szolgálták, azt
az eddigiek folyamán éppen eléggé kimutattuk már. De hogy azok, akik a Habsburgokat gyű-
lölték, tulajdonképpen a katolikus Egyházat gyűlölték, arra most is itt van az újabb bizonyí-
ték. Éppen az a katolikus Polónyi Dezső írt a Habsburgok ellen 240 oldalas könyvet, aki az
ugyanekkor lezajlott, úgynevezett jezsuita-perben azt az álláspontot képviselte, hogy a jezsui-
ták szerint a cél szentesíti az eszközt, s mely perben a bíróság azt állapította meg, hogy ez az
állítás rágalmazás, azaz becsületes.

„Hazug fogadkozásokat” is emleget Polónyi az álnok ígéretek mellett, s ezeken bizonyá-
ra azokat az ígéreteket érti, melyeket nem az egyéneknek, hanem a nemzetnek tettek, azaz
függetlensége tiszteletben tartását és a nemzetnek a török iga alól való felszabadítását. Ezeket
a „fogadkozásokat”, ha nem éretlen gyerekek vagy forró fejű fantaszták hallgatták, hanem
komoly, érett, gondolkodó férfiak, csak úgy lehetett érteni, hogy a „fogadkozó” azt ígéri,

hogy mindent elkövet a jelzett irányban, de semmiképpen se úgy, hogy e tekintetben való igyekezete egész bizonyosan eredményes is lesz. Hiszen így ígérni csak szélhámosok vagy krakélérek szoktak, ezek ígéreteinek bedőlni pedig csak együgyűek.

Azt józan ésszel senki se ígérhette, hogy a törököt bizonyosan ki fogja verni, hanem csak azt, hogy minden tőle telhetőt elkövet annak érdekében. Azonban azt ma már kétségtelenül meg tudjuk állapítani, hogy a Habsburgok ígérete a török kiűzésére és az ország területi épsége visszaállítására részükről nemcsak jóakarát volt, hanem tényleges valósággá is lett. Ha tehát valamire, akkor erre senki se mondhatja, hogy hazug fogadkozás volt. Azt se kifogásolhatjuk, hogy csak másfélszáz év múlva következett be. Hiszen olyan nagy dolog végbevitelére „fogadkoztak”, melyet nemcsak még Mátyás király se tudott végrehajtani, hanem még hozzáfogni se mert, a vitéz Zrínyi Miklós pedig még azt se igen hitte, hogy egyáltalán lehetséges.

De tárgyilagos ember azt se vonhatja kétségbe, hogy Habsburg királyaink abban a 150 évben is, amely alatt a felszabadítást még nem tudták végrehajtani, a maguk részéről mindent elkövettek ígéletük megvalósítására. A másfélszázados török uralom alatt nemcsak minden évben küldték ide hozzánk a Magyarországot egész adóját tízszeresen meghaladó összegeket a végvárakban levő és a magyar nép életét és vagyonát védő katonaság zsoldjának fizetésére, éppen az első három Habsburg király pedig (tehát éppen azok, akik az ígéreteket tették, illetőleg az ígélet megtevéséhez időrendben a legközelebb álltak: Ferdinánd, Miksa és Rudolf) az ország felszabadítása érdekében még támadó hadjáratokat is vezettek és az ország felszabadítására nagy erőfeszítéseket tettek.

Hogy ezek az erőfeszítések akkor még sikertelenek voltak, nem rajtuk múlott. Említettük, hogy pl. Miksát, a mohácsi vész után a második Habsburgot, éppen e mérhetetlen áldozatok és nagy erőfeszítések kudarca és hozzáfűzött nagy reményeinek nyomukban járó összeomlása tette lelkes, ideálokkal tele lelkű emberből csalódott, letört, fáradt, életuntá. Apja, I. Ferdinánd még a hasonló csalódások miatt se tört le, hanem az első kudarc után belefogott a másodikba, aztán a harmadikba, Miksa fia, Rudolf, pedig elmebeteg létére is 15 hosszú éven át folytatta ernyedetlenül felszabadító háborúját.

Ez a „hosszú hadjárat” végül aztán azért fejeződött be különösebb eredmény nélkül, mert az a magyarság, mely „hazug fogadkozásokat” emlegetett és emleget, Bocskaiával az élen úgy megunt a háborút, hogy a török mellé állt. Mivel pedig Rudolf még ekkor se unta meg s tovább is folytatni akarta, öccsével, Mátyással cimborálva, elcsapták a császári székéből. Ennyire nem voltak a Habsburgok fogadkozásai hazugok! Pedig hát az igazság az, hogy nem is annyira ők ígérték a török alóli felszabadítást, hanem mi vártuk ezt tőlük, s akik korteskedtek mellettük, azok ígérték a nemzetnek. De hát láthatjuk, hogy magyar korteseik se hazugul ígérték.

De nem szegték meg a Habsburgok az ország függetlenségének megőrzésére tett ígéletüket se. Végeredményben ugyanis függetlenségünk is mindig megmaradt s II. Józsefet kivéve, akinek uralkodására azonban a Habsburgok 400 évéből mindössze csak 10 esik (s akiről mindenki tudja, hogy elűtött a Habsburgoktól, és aki különösen a Habsburgoknak azt a katolicizmusát, melyért mindenki (s köztük mi is) legjobban gyűlölte és gyűlölik őket, és amit ellenségeik „reakciósságnak” szoktak nevezni, *nem örökölte*), nem volt egy Habsburg királyunk se, aki Magyarország alkotmányát és függetlenségét ünnepélyes esküben el ne ismerte volna. Azt se mondhatja senki, hogy igen, de az esküjét egyikük se tartotta meg, mert megtartották. Pedig ha nem tartották volna meg, akkor is joggal felhozhatták volna maguk mellett, hogy annál mindig jobban megtartották, mint a nemzet (melynek Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Thököly, másik Rákóczi, Kossuth, Petőfi volt a nemzeti hőse) a maga alattvalói esküjét megtartotta.

A Habsburgok még ennek ellenére is megtartották esküjüket. Hiszen mikor esküjüket az alkotmányra és Magyarországot függetlenségére letették, Magyarországot akkor se volt függet-

len. Önálló hadserege akkor se volt, önálló külügye még kevésbé, és pénzügyeit is teljesen Bécsben és idegenek intézték. Az is kétségtelen, hogy a király koronázási esküjét senki se értelmezte úgy, hogy az eskü letétele után az eddigi állapot rögtön megszűnik. Világos, hogy se az újonnan megkoronázott király, aki az esküt letette, se a nemzet, melynek javára letette, nem érthette ezt az esküt úgy, hogy a letett eskü mindjárt létre is hozza a külön hadsereget, a külön külügyet és a külön pénzügyet, s előteremti azt az állami bevételt is, mely mindezek megvalósításához szükséges.

Mindenki tudta, hogy az eskü letétele után is minden úgy lesz, mint előtte volt, s a koronázó országgyűlésnek se volt esze ágában se, hogy az önállóvá vált ország sokkal nagyobbra növekvő kiadásainak pénzügyi fedezetéről gondoskodjék. Ha ezt valaki kívánta és az országgyűlésen indítványozta volna, maga az országgyűlés sietett volna kijelenteni, hogy ő a függetlenséget nem így érti, hanem úgy, hogy amit eddig külföldről hozott a király, azt hozza ezután is onnan. A nemzet csak a függetlenséget akarja, de nem a vele együttjáró kiadásokat is. Azokat fedezze a király ezután is azokból a külföldi forrásokból, mint eddig. Mindenki tudja, hogy ilyen körülmények között csak az ország *elméleti* függetlenségéről lehetett szó, de ez egyelőre nem lehetett gyakorlati valóság.

Mivel Magyarország külügyét teljesen, hadseregét pedig legnagyobb részében az örökös tartományok és Németország hozzájárulásából tartották fenn, ebből szükségszerűen folyt, hogy azzal, aminek költségeit ők fedezik, ők is rendelkeznek, azaz Magyarország a valóságban nem független ország, s addig, míg ez így lesz, nem is lehet az.

A király esküje tehát nem jelentett mást, minthogy ez a Magyarországra megalázó állapot csak ideiglenes és ezt a király hivatalosan elismeri. Ez a függetlenség jelenleg még egyelőre elháríthatatlan okok miatt (amely okokat, mivel anyagi áldozatokat kívántak volna tőle, sőt erejét talán teljesen felülmúlták volna, Magyarország kívánta legkevésbé eltávolítani) csak elméleti ugyan, de bizonyára eljön majd az idő, hogy a gyakorlatban is így lesz s a király arra esküdött meg, hogy ő ezt, amennyiben hatalmában áll s a tények szükségszerűségével és az igazságossággal nem ellenkezik (azzal az igazságossággal, mellyel nem magyar alattvalói iránt tartozik), a gyakorlatban is elő fogja mozdítani. Az azonban az igazságossággal ellenkezik, hogy más fizessen, de a magyar rendelkezék; éppen ezért ez ténybelileg is lehetetlen.

Ezt az esküt minden Habsburg megtartotta (az az egy, aki nem tartotta meg, II. József, nem is esküdött meg rá, mert nem is koronáztatta meg magát). Erre, sőt személyi jóakaratra már az eddigi folyamatán is annyi feltűnő bizonyítékot hoztunk fel, hogy bajosan találhatnánk a világtörténelemben még egy olyan uralkodóházat, amelynek tagjai az adott viszonyok között a magyar függetlenség iránt nagyobb jóakaratot, tiszteletben tartására nagyobb igyekezetet mutattak volna, mint a Habsburgok. Ha panasz merült fel, egy uralkodóházzal szemben se lehetett olyan eredménnyel a letett esküre hivatkozni, mint a Habsburgokkal szemben.

Polónyi a Habsburgok bűnös eszközei között a magyar trón megszerzésére a „súlyos fenyegetéseket” is említi. Már Zsigmonddal kapcsolatban is azt írja, hogy vejét, Albertet, a magyar trónon az első Habsburgot, „erőszakkal reá kényszerítette” a magyar rendekre. Tudvalevő, hogy ezt a Zsigmondot ugyanezek a magyar rendek egyszer már le is csukták, s noha hamarosan kieresztették, annak semmi nyoma sincs, hogy utána Zsigmond hatalma a rendek fölött valami nagyon megnövekedett volna. Hogy aztán ez a Zsigmond hogy tudta mégis a vejét egyszerűen erőszakkal rákényszeríteni ugyanezen magyar rendekre, azt csak Polónyi és más Habsburg-gyűlölők logikája vagy lélektana tudná megmagyarázni.

I. Ferdinánd nagyapjának, Miksa császárnak a követéről maga Polónyi írja, hogy 1491. november 7-én, a pozsonyi országgyűlésen, a felháborodott rendek elől „életüket” Ulászló király „csak nagy nehezen tudta megmenteni” (24. o.). I. Ferdinándnak a Zápolyát megkoronázó székesfehérvári 1526. november 10-i országgyűlésre küldött követéről szintén Polónyi

írja (27. o.), hogy „csak nehezen tudott a halál elől menekülni, mikor ura érdekében halasztó indítvánnyal kísérletezett”.

Annak a királyválasztó országgyűlési meghívónak a végéhez, melyet 1526. november 5-ére Székesfehérvárra hívott össze Zápolya János, illetőleg hívei, mégpedig teljesen törvénytelenül, ezt a „súlyos fenyegetést” fűzték: „Azokra, akik az említett időre és helyre megjelenni ott velünk együtt lenni akár makacsságból, akár hanyagságból netán vonakodnának, oly büntetést határoztunk szabni, milyent az ország pártos és elszakadt tagjai megérdemelnek, s amely unokáikra is örök gyalázatot fog vonni.” Ezek után igazán nem tudom, mint lehet az, hogy mégis a Habsburgok voltak azok, akik a magyar trónt „súlyos fenyegetésekkel” kerítették hatalmukba?

Ferdinánd akkor, mikor még csak trónjelölt volt, vagyis akkor, mikor a magyar koronát magának „álnokul megkaparintó” műveletei folytak, még nemcsak fenyegetni nem tudott, hanem még lekenyerezni se. Hiszen se országa nem volt még, se serege, se pénze. Ő akkor csakugyan csak ígérni tudott még, de ígéretei beváltására még semmi kezességet se tudott adni. Hogy aztán ígéreteire a magyarok még ennek ellenére is többet adtak, mint Zápolya János már meglévő magyar királyságára és már teljesített adományaira, az csakis azt mutatja, hogy őseink Zápolyának már meglévő királyságában se bíztak annyira, mint Ferdinándnak még csak ezután megszerzendő uralmában, azaz, hogy Zápolyához előbb csak azért álltak, mert a hatalom az ő kezében volt, azaz kényszerből, Ferdinándhoz pedig önként, bizalomból.

Hát Ferdinánd „meghívólevélbeli csalás- és okirat-hamisításához” mit szólunk? Azt, hogy igaz, hogy ő, illetőleg tudta nélkül magyar hívei ezt a meghívólevelet október 9-i (1526) kelettel látták el csak azért, hogy korábbi legyen, mint a Zápolya-párt meghívója, mely november 9-re hívta össze a királyválasztó gyűlést, azonban ez a képzelhető legmellékesebb dolog, mert maga az országgyűlés így is később (november 25-én) nyílt meg, mint Zápolya híveinek országgyűlése. A lényeg az, hogy Zápolya megválasztása így is előbb történt, mint Ferdinándé, s ezt a meghívói kis antitadálás úgyse tudta meg nem történtté tenni. Ez ellen a „hamisítás” ellen csak akkor lehetne azt felhozni, hogy Ferdinánd megválasztását érvénytelenné tette, ha ennek a hamisításnak lett volna valami haszna. De így, hogy Ferdinánd megválasztása így is később történt, mint Zápolyáé, tulajdonképpen egy egészen mellékes epizóddá válik.

Ferdinánd egyébként azért késett el Zápolyától, mert ő a magyar koronát nem választás, hanem feleségének örökösödése és az előbbi magyar királyoknak az ő elveivel való ismételt szerződése címen akarta fejére tenni, s ezért a koronát választás címen eleinte el se akarta fogadni. Csak akkor, mikor már Zápolya hívei, jogtalanul és törvénytelenül, mert ehhez csak a nádornak vagy az özvegy királynénak lett volna joga, de a kezükben levő fegyveres erő alapján a maguk érdekében önkényesen királyválasztó országgyűlést hívtak össze, s Ferdinánd úgy látta, hogy ha tovább is visszautasítja a választást, könnyen befejezett tények elé állíthatja magát, határozta el magát a választásnak való alávetésre, s mivel ha erre már eredetileg is rászánta volna magát, a vele tartó nádorral és az özvegy királynéval, aki testvére volt, már régen összehívathatta volna az országgyűlést, irták hívei a meghívóra az október 9-i keltet.

Ha azonban a Habsburgok magyar ellenségei ezt „okirat-hamisításnak” nevezik, felháborodnak rajta és bizonyítékot látnak benne a Habsburgok használta bűnös és erkölcstelen eszközökre, figyelmeztetnünk kell őket, hogy ilyesmi történelmünkben mindennapos dolog, s hogy ugyanezt az „okirat-hamisítást” – csak ennél sokkal nagyobb fokban – a nemzetnek tölük legeszményibb lelkűnek tartott, ideális vezére, II. Rákóczi Ferenc is elkövette. Híres kiáltványát, a „Recrudescunt”-ot („Megújulnak a nemes magyar nemzet régi sebei...”) ugyanis 1704 elején adta ki, akkor, mikor már fél éve folyt a szabadságharc, keltezésül azonban mégis 1703. június 7-ét íratta rá, azt a napot, melyen mozgalmát megindította. Az ő „okirat-hamisítása” tehát kissé nagyobb szabású, mint Ferdinánd híveié volt. Ő majdnem annyi hónappal antitadáltatta a maga kiáltványát, mint ahány nappal Ferdinándé az ő országgyűlési meghí-

vójukat. Mégse jutott eszébe soha még ellenfeleinek se (s én magam se vettem bele Rákóczi bűnei és jellemtelenségei közé), hogy e címen okirat-hamisítással is vádolják. Ilyen címen csak a Habsburgokra lehet és szokás ráfogni, hogy okirat-hamisítással jutottak a magyar trónra, nem pedig Rákóczira, hogy okirat-hamisítással ámították el a nemzetet.

Nem sokkal jelentősebb érve Polónyinak, hogy Ferdinánd e meghívólevélben említést se tett a királyválasztásról, tehát a meghívóban nem jelölte meg, hogy miről lesz szó az országgyűlésen. Márpedig – mondja – ez igen jelentős hiba, mert az akkori országgyűlési követek nem voltak olyan jogokkal felruházva, mint a jelenlegi országgyűlési képviselők, akik maguk szabják meg elhatározásukat és ennek megfelelően szavazatukat. Az akkori követeknek utasítást kellett kérniük küldőiktől, a megye nemességétől s csak utasításuknak megfelelően beszélhettek és szavazhattak az országgyűlésen. Ha azonban a meghívólevél nem közölte, hogy mi lesz az országgyűlés tanácskozásainak tárgya, tehát a követek küldői még azt se tudták, hogy királyválasztás lesz, akkor a követeknek erre vonatkozólag nem is adhattak utasítást. Ha pedig a követek ilyen fontos kérdésben utasítás nélkül szavaztak, eljárásuk alkotmánytalan, s így törvénytelen.

Márpedig a Habsburgok – folytatja Polónyi – egész 400 éves uralmuk alatt mindig így jártak el. Egyetlenegy királyválasztó, illetőleg koronázó országgyűlésre szóló meghívóban se tettek említést arról, hogy királyválasztásról is szó lesz. A Pragmatica Sanctiót megszavazó országgyűlés meghívójában sincs erről egy szó se, tehát minden Habsburg-király megválasztása az országgyűlési követek e tárgyban történt megbízása nélkül ment végbe, tehát a megválasztás is törvénytelen volt. Habsburgjaink szerinte azért folyamodtak a titkolózáshoz minden hasonló esetben, mert tudták, mennyire ellene van a nemzet az ő megválasztásuknak, annál inkább örökösödési joguk kimondásának. Ezért nem mertek sose nyílt kártyával játszani, hanem mindig úgy csempészték magukat oda a nemzet nyakára.

Erre az érvre azt feleljük, hogy maga a tény igaz. A kérdéses országgyűlési meghívókon csakugyan sose szerepel a választás, illetőleg az örökösödés kimondása. Ennek azonban nem az volt a fő oka, amit most „hazafiaink” nevében előadtunk. Az igazi ok az volt, hogy a Habsburgok jogaikkal ellenkezőnek s ezért magukra sértőnek tartották azt a felfogást, hogy ők a nemzet választásának köszönik koronájukat, nem pedig „Isten kegyelmének”, azaz velük született jognak. Emiatt nem tudták soha magukat elszánni arra, hogy olyan országgyűlési meghívót küldjenek szét, mely utódjukat lesz hivatva megválasztani. Ők a gyakorlatban alávetették magukat e műveletnek, de elvben soha. Ők maguk nem kérhették tehát a nemzet-től azt soha, hogy válassza meg őket.

Akik részletesebben ismerik a magyar történelmet, jól tudják, hogy még akkor is, mikor egy-egy ilyen választás a gyakorlatban már megtörtént, a Habsburg-király a törvénykönyvbe sose engedte bevenni a *választás* tényét. Mivel pedig az országgyűlés viszont szintén ragaszkodott a maga álláspontjához, hogy ő – igenis – királyt választott s emiatt azt sem lehetett törvénybe iktatni, hogy az új király *örökölte* trónját, legalább arra törekedtek, s ezt mindig el is érték, hogy a törvényben sose volt benne a „választás” szó, hanem helyette olyan kifejezés, mely ezt a tényt megkerülte. Például az új király trónfoglalását úgy iktatták törvénybe, hogy a nemzet az illetőt királyának „elfogadta” vagy „elismerte”, de azt sose, hogy királyává választotta. Habsburg-királyaink tehát a Pragmatica Sanctio elfogadására hivatott országgyűlés meghívójában se kérhették a nemzettől az ő leányági öröklésük elfogadásának kimondását, mert az ő álláspontjuk szerint erre nem lehetett szükség, mert az ő örökösödési joguk a magyar trónra mind fiú-, mind leányágon már évszázadok óta valóság volt.

Ha valaki a Habsburgok ezen viselkedését nemzeti szempontból tűrhetetlennek vagy legalábbis sértőnek tartja, azt figyelmeztetjük arra, hogy közel se olyan sértő ez, mint látszik, sőt az ő felfogásuk még nemzeti szempontból is sokkal okosabb és hasznosabb, mint a mi nemességünk álláspontja, a mindenáron való királyválasztás. Az akkori művelt Európában ugyanis sehol se volt királyválasztás, csak nálunk, Lengyelországban, Csehországban és a

német császárságban. Még a féktelenül szabados franciáknál és a gögös angoloknál se, pedig mindketten egyszer még meg is gyilkolták, „törvényesen” kivégeztették a királyukat. Ha a királyválasztás jogához való ragaszkodás annyira okos és jó lett volna és annyira a haladó gondolkodást jelentette volna, miért nem kellett akkor se az angoloknak, se a franciáknak, se a skandináv államoknak, se a spanyoloknak, se a portugálnak, se a németeknek? (Mert a németek is csak a császárukat választották, de az egyes tartományokban tényleg uralkodó fejedelmek koronája nagyon is öröklődött.)

Kifejtettük már, hogy a választó királyság a képzelhető legszerencsétlenebb államforma, mely a királyságból is és a köztársaságból is éppen a hátrányokat egyesíti magában, valóságos melegágya a polgárháborúnak s a közéleti bizonytalanságnak, sőt előbb-utóbb az ország függetlenségének elvesztéséhez vezet. El is vesztette függetlenségét és önrendelkezési jogát minden ország, mely nem fogadta el a trónörökösödést, s végig kitartott a választás mellett. Elvesztette először Csehország, aztán Lengyelország, s legalább félig elvesztettük mi is, mégpedig mi is emiatt, mert hiszen későbbi bajaink csírája a mohácsi vész után következő kettős királyválasztás volt. Ha elismertük volna a Mohácsnál elesett II. Lajos egyetlen testvérének, Annának, I. Ferdinánd feleségének örökösödési jogát minden zavar és évtizedeken át tartó polgárháborúk nélkül, akkor egész másképpen alakulhatott volna a sorsunk.

De hogy mi is csak félig vesztettük el önrendelkezési jogunkat, azt is csak annak köszönjük, hogy nálunk a szabad királyválasztás a Habsburgok alatt csak elméletben volt meg, de nem a gyakorlatban, nem a valóságban, sőt a Habsburg-szívósságnak 1687-ben még elméletben is sikerült eltöröltetnie. Azt gondolni is nagy tévedés, hogy a Habsburgok zsarnoki, elnyomó hajlamának jele ez a királyválasztás joga elleni állandó, szívós küzdelem. Az igazság ennek éppen az ellenkezője. Nem lehet zsarnoki hajlam jele, ha egy uralkodóház tagjai olyasmért küzdenek, mely minden más európai uralkodóháznak már régen vívmánya volt. Nem az volt különlegesség, amiért a Habsburgok küzdöttek, hanem az, amiért a magyar nemesség. A Habsburgok azért küzdöttek, hogy nálunk is legyen úgy, mint a többi európai államban, mi ellenben azért küzdöttünk, hogy nálunk ne úgy legyen. Mi voltunk tehát a különcök, a kivételes helyzetre törekvők, a különleges szabadságot követelők.

A nálunk elméletben oly sokáig megmaradt szabad királyválasztás éppen ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy a Habsburgok minden más uralkodóháznál kevésbé voltak uralomra-vágyók vagy zsarnoki hajlamúak. Nem lehet ugyanis véletlen, hogy Lengyelországot kivéve mindegyik ország (mely akkor is meg tudta tartani szabad királyválasztási jogát, mikor más nemzetek erről rég lemondtak már) a Habsburgok országa volt: mi is, Csehország is, a német császárság is. A német császárságban végig megmaradt a szabad választás joga, bár itt is csak elméletben, mert már félezer év óta mindig Habsburgot választottak. Más dinasztia alatt ez nem lett volna lehetséges.

Mihelyt a protestáns Hohenzollernek lettek Németország császárai, mindjárt öröklődő lett a német császárság is. De Magyarországon se maradhatott volna meg a szabad királyválasztás joga még elméletben se, ha nem az alázatos, szelíd, vallásos, jogtisztelő Habsburgok lettek volna a királyaink. A Habsburgok alatt a német-római császárság is inkább csak cím volt, mint valóság, szintén a Habsburgok engedékenységéből, szabadság- és jogtiszteléből, de viszont gyöngye is volt s meg is bukott végleg az ilyen értelemben vett német császárság. Ránk is nem az volt káros, hogy a Habsburgok állandóan küzdöttek szabad királyválasztó jogunk ellen, hanem az, hogy csak ilyen lanyhán, ilyen engedékenyen küzdöttek s csak 1687-ben, illetőleg 1723-ban töröltették el s nem már sokkal korábban.

Nem függetlenségünk, nem nemzeti érdekeink ellen irányult tehát a Habsburgok szívós küzdelme a királyválasztások jogának eltörlésére, hanem függetlenségszeretetünk végzetes túlhajtásai és vele nemzetünk végső romlása ellen és azért, hogy a magyar nemes rendelje alá osztályérdekeit a köz érdekeinek. Világos, hogy a Habsburgok ebben a maguk érdekeiért is

küzdöttek, nemcsak a nemzetéért, de kétségtelen, hogy ebben az ő érdekeik estek egybe a köz érdekeivel, nem pedig a nemességé.

Egyébként egyéni érdekekért küzdeni se bűn, annál kevésbé aljasság, hanem a természet egyik alaptörvénye. Magától értetődő, hogy egy Habsburg Habsburg-érdekekért is küzd. Ezen csak az háborodhat fel, akiben a gyűlölet már rég elfojtotta a józan ész szavát. Minden élőlény, tehát minden ember is, mindig a maga érdekében cselekszik, s így természetesen az uralkodók is. Ez bennük csak akkor kárhoztatható, ha ezt az egyéni érdeket a köz kárára is tüzzel-vassal keresztülhajszojják.

Hát talán Hunyadi János nem a maga érdekeiért is harcolt, mikor a török ellen küzdött s ebből talán nem volt neki egyéni haszna is? Ha nem így lett volna, akkor fiából, az egyszerű oláh kenéz fiából sose lehetett volna magyar király. Mikor Hunyadi meghalt, senki se rendelkezett Magyarországon akkora magánvagyonnal, mint ő és rokonsága. Honnan keletkezett ez az óriási vagyon, ha e nagy nemzeti hősrünk csak egyedül a hazáért küzdött, de magáért és családjáért nem?

Az is igaz, hogy a Habsburgokat abban, hogy az országgyűlési meghívókban sose jelezték, hogy a királyválasztás lesz a tárgy, a királyválasztásnak elvben el nem ismerésén kívül még az is vezette, hogy nem akartak túl nagy izgalmat kelteni az országban. Az effajta választások mindig annyira felizgatják a kedélyeket mindenütt (de nálunk még jobban, mint másutt), hogy a felelős vezetőknek ezt, amennyiben módjukban állt, csökkenteniük kellett. Félték – minden nemeslelkű, jóakarátú ember fél – a sok kortestől, a nagyszájú demagógoktól, az izgatástól. Mindez természetesen nem volt elkerülhető egyszerűen azzal, hogy az országgyűlési meghívók nem hívták fel külön a figyelmet a választásra, illetőleg az örökösödési törvényjavaslatra. Ezért erőltetett Polónyi érvelése, hogy emiatt maga a választás, illetőleg az örökösödési jog kimondása is érvénytelen volt.

Polónyi érvelését csak akkor vehetnénk komolyan, ha az országgyűlési meghívók hallgatása azt jelentette volna, hogy állampuccs történt, hogy hirtelen lepték meg a rendeket az örökösödés kimondását kimondó törvényjavaslattal. *Rákóczi valóban így tett az ónodi gyűlésen a Habsburg-ház trónfosztásának javaslatával.* Az ő meghívóiban is nemcsak szó se volt trónfosztásról, hanem a tervet magát is annyira titokban tartotta, hogy néhány beavatottján kívül senki se sejtette a tervet, még Károlyi Sándor se. *Kossuth is csak előtte való este hozta az országgyűlés zárt ülése elé tervét,* s mikor látta, hogy a többség ellene van, elnapolta az ülést. Másnap pedig a templomba hívta össze, több ezernyi kortest csődített oda, úgyhogy még a képviselők is a tömegben álltak. Ezzel szabad, nyugodt tanácskozást, hozzászólást teljesen lehetetlenné tett, mert csak lelkesedni, éljenezni, s így egyhangúlag határozni lehetett.

A királyválasztó és a Pragmatica Sanctiót elfogadó országgyűlés előtt azonban a helyzet egész más volt. Mikor királyválasztás volt, akkor mindig koronázás is volt s ezt természetesen már hosszú hónapokkal előbb mindenki tudta. A meghívó a választást nem említette, de a koronázást annál inkább. Mivel pedig a nemesség szemében a koronázást választásnak kellett megelőznie, világos, hogy ők nagyon is jól tudták, hogy nemcsak koronázásra, hanem választásra is mennek.

Éppígy volt az 1722-23. évi országgyűlés előtt is. A meghívó nem mondhatta, hogy a leányági örökösödés elfogadása lesz a tárgy, mert hiszen a király sose ismerte el, hogy ennek elfogadására szükség van. Mindenki tudta azonban már hosszú hónapok óta, hogy az országgyűlés fő tárgya ez lesz. Előkészítés, korteskedés nélkül nem is mert volna a király a tervével előállni, mert ő nem olyan helyzetben volt, mint Kossuth vagy Rákóczi. Hiszen előbb láttuk, hogy Acsády, a későbbi veszprémi püspök, nagy magyarkodása ellenére azért volt oly kegyelt az udvar előtt, mert igen lelkesen korteskedett a leányági örökösödés elfogadása mellett. Hogy korteskedhetett volna azonban mellette, ha a készülő törvényjavaslatot titokban tartották volna?

A politikai élet még akkor is tele van hírekkel, ha a hírek légből kapottak. Hiszen az illetékesek mást se tesznek, mint mindig ilyen híreket cáfolnak. Hogy lehet tehát akár csak elképzelni is azt, hogy éppen olyan fontos dologról, mint a leányági örökösödés elfogadása, amelynél fontosabb törvényünk ezeréves történelmünkben sincs több talán tíznel, teljesen titokban volt s a követek még akkor se tudtak még róla semmit, mikor már hazuról elindultak? Világos, hogy küldöik, a megyék köznemessége is tudott róla s e tekintetben utasításokkal is ellátta követeit.

II. Ferdinánd országgyűlési meghívójában se volt szó fiának, III. Ferdinándnak a választásáról, Bethlen Gáborral kapcsolatban mégis láttuk, hogy ő nemcsak tudott róla, hanem azoknak a megyéknek a követeit, amelyeket a nikolsburgi békében megkapott, de amelyek, mivel csak az ő személyének szólnak, s így nem tartoztak az erdélyi fejedelemséghez, s követeiket nem oda, hanem a magyarországi országgyűlésekre küldték, egyenesen szigorúan megszabta, hogy III. Ferdinánd megválasztása ellen szavazzanak. Ugyanígy tudott az 1722-23. évi országgyűlés megnyitása előtt is minden megye arról, hogy az országgyűlés fő célja a leányági örökösödés elfogadása és e tekintetben követeit természetesen el is látta a kellő utasításokkal.

Nevelés Polónyi érvelése különösen I. Ferdinánd 1526. október 9-i keltezésű meghívójával kapcsolatban. Vajon lehet-e akkor az országban akárcsak olyan 10 éves gyerek is, aki ne tudta volna, hogy a király Mohácsnál elesett vagy legalábbis haza nem jött? Ha azonban ezt mindenki tudta, akkor bizonyára tudnia kellett azt is, hogy ha utána országgyűlésre hívnak, akkor ott bizonyára utódjáról is lesz néminemű szó, ha a meghívó ezt nem is említi külön. Kivált mikor azt is látnia kellett, hogy Zápolya hívei külön gyűlést hívtak össze ebből a célból. Igazán a vaknak is látnia kellett, hogy ha a ferdinándi meghívóban nincs szó királyválasztásról, akkor egyedül csak azért nincs, mert ő felesége öröksége címén és a Mátyás királlyal is, meg II. Ulászlóval is kötött szerződés címén akarja fejére tenni a magyar koronát. Egyenesen együgyűség itt arról beszélni, hogy csak a Zápolya-féle gyűlésre menők tudhatták azt, hogy a trón betöltéséről lesz szó, a ferdinándi gyűléseik azonban nem, nekik tehát küldöik erre vonatkozólag nem is adhattak utasítást.

A későbbi hasonló tárgyú országgyűlésekről ugyanezt kell mondanunk. Mikor a király már éltesebb, fia pedig már serdülő, akkor a dolog természetéből következett, de az előző király eljárásából is következtetni lehetett, hogy fiát országgyűlésileg meg fogja választatni és koronáztatni. Ez minden esetben így történt, még az előző király életében és uralkodása alatt. III. Ferdinánd például elsőszülött fiát választatta és koronáztatta meg IV. Ferdinánd név alatt, mikor pedig ez utána hamarosan meghalt, akkor a kisebbiket, I. Lipótot. Vajon nem tudta-e az országban mindenki, ha a meghívón nem is volt rajta, hogy a király az országgyűlésen mit fog javasolni, sőt hogy tulajdonképpen mi az országgyűlés fő célja?

De a koronázás terve a meghívókon is rajta volt, nagyszabású előkészületek is folytak, s ez nem azonos volt-e a nemesség szemében a választással? De ilyen esetekben az országgyűlés összehívása előtt egyébként is sorozatosan hívták meg Bécsbe a tekintélyesebb magyar vezető embereket s megnyerték őket arra, hogy az új király megkoronázása mellett az országban hangulatot csináljanak, s mikor ezek már hónapok óta mást se csináltak, mint e megbízásuknak megfelelően korteskedtek, nem neveléses-e arra gondolni, hogy mivel az országgyűlési meghívó a királyválasztásról nem beszélt, a rendek nem is tudták, hogy ott mi lesz, s hogy küldöik nem is adtak nekik e tekintetben utasítást?

A nem királyválasztó, hanem az örökösödést kimondó két országgyűlés, az 1687. évi és az 1723. évi előtt – érthető okokból – még nagyobb volt a hangulatkeltés és korteskedés, tehát még jobban tudnia kellett az országnak, mint máskor, hogy mi lesz az országgyűlés fő tárgya. Az ónodi gyűlés meghívójában nemcsak nem volt szó semmiféle trónfosztási tervről, hanem ekkor valóban még csak nem is sejtették ezt a követek, még kevésbé otthoni megbízóik, s így e tekintetben követi utasítást se adhattak. 1849-ben Debrecenben is csak egy nappal előbb tudták meg a képviselők (ekkor már képviselők voltak, nem követek, akiknek nem volt

szükségük küldöik utasítására) Kossuth tervét, s a trónfosztás azért is törvénytelen volt, mert ekkor Kossuth népgyűlést rendezett, nem pedig országgyűlési ülést. Ez legfeljebb akkor lehetett volna törvénytelen, ha az előtte való este tartott ülés már kimondta volna azt, amit Kossuth kívánt tőle. Ott azonban az ellenkező történt.

Bethlen Gábor királlyá választását is mindenki törvényesnek gondolta, pedig hát ez ugyancsak törvénytelen volt. Először is azért, mert Bethlent akkor választották magyar királlyá, mikor az országnak volt és élt még a törvényesen megválasztott és megkoronázott királya. Másodszor, mert az őt megválasztó gyűlés nem országgyűlés volt, hanem zugszerű, mert országgyűlést csak a király hívhat össze, nem pedig az ország egy részét fegyverrel elfoglaló török hűbéres erdélyi fejedelem. Bethlennel kapcsolatban az se jut eszébe egy „hazafinak” se, hogy az őt megválasztó zugszerű meghívójában se volt még csak a leghalványabb célzás se arra, hogy ott királyválasztás is lesz, tehát az ott megjelent követek (akkor még követek voltak, nem képviselők) erre vonatkozólag utasítást se kaphattak küldőiktől.

Bethlen később egyenesen odáig ment, hogy *egyenesen megtiltotta a megyei nemességnek, hogy követeinek utasításokat adjon*. Akkor törvénytelenesség volt ez, amilyent Habsburgkirály még soha el nem követett. Ő tehát nemcsak királyválasztó szándékát nem hirdette meg a meghívókban (pedig ő ebben a tekintetben nem hivatkozhatott elveire, mint a Habsburgok), hanem – hogy szándékait a nemesség ne keresztezhesse – még azt is megtiltotta, hogy a megyék a követeiknek utasításokat adhassanak. Mi volt alkotmány- és szabadságsértés, ha még ez se? Bethlen mégis megvédője lett a magyar alkotmánynak, nem pedig eltiprója. Ilyen elfogult lehet a történetírás és ilyen elfogultságra képes a „hazafiság”.

De éppen történetírásunk két trónfosztó országgyűlése, az 1707. évi Rákóczi-féle ónodi és az 1849. évi Kossuth-féle debreceni országgyűlés az, melyre éppen a legjobban ráillik Polónyi vádja. Rákóczi is egyedül csak a trónfosztás kedvéért (s még ezért is csak idegen, francia kívánságra) hívta össze az ónodi gyűlést. A gyűlés e fontos tárgya mégis nemcsak a meghívóban nem volt benne, hanem a szó szoros értelmében a legnagyobb titok volt, melyet nemcsak a követeiket küldő megyék, hanem még Károlyi, a kuruc vezér se sejtett. Ekkor csakugyan nem adhattak utasítást az országgyűlési követeknek a küldöik. Ellenben a Pragmatica Sanctiót elfogadó 1722. évi országgyűlésre vonatkozólag a legtöbb megyéről okmányokkal is bizonyítani tudjuk, hogy a leányági örökösödést illetően is utasításokkal (természetesen helyeslőleg, mert hiszen egyhangúlag fogadták el) látta el követeit. Mégis vajon melyik „hazafi” mondta valaha az ónodi vagy debreceni trónfosztást törvénytelennek?

Az 1687. évi fiúági és az 1723. évi leányági örökösödést elfogadó két országgyűlés ellen különösen azt a két fő vádat hozza fel Polónyi, hogy a rendek egyik részét, a főurakat megvesztegették, a követeket pedig megfélemlítették. Az 1687. évi szavazást például „kierősza-koltnak” mondja (37. o.). Ferdinánd idejében, mikor III. Ferdinánd megválasztásakor a rendek még abba se voltak hajlandók beleegyezni, hogy előbb legyen a királyválasztás és a koronázás, s csak utána a nádor megválasztása. Nem engedtek ezen álláspontjukból még akkor se, mikor a király arra hivatkozott, hogy ez sértő a királyi méltóságra. Csak azért is előbb kellett nádort választani s csak aztán lehetett királyt. De vajon azokat a rendeket, akik még a királyi méltóság rovására is tudtak és mertek kuruckodni, lehetett akkor akaratuk ellenére rákényszeríteni arra, hogy III. Ferdinándot megválasszák és megkoronázzák? Lehet-e tehát valamit jobban bizonyítani, hogy III. Ferdinánd megválasztása önkéntes volt?

De ha még II. Ferdinánd alatt is, mikor az ország még erősen protestáns volt s mikor Bethlen Gábor háromszor egymás utáni sikeres támadása is megnövesztette a szarvukat, rá lehetett venni még a protestáns rendeket is a király fiának önkéntes megválasztására, gondolhatjuk, hogy a katolikus barokk korban és Rákóczi hazaárulónak való kimondása korában s mikor az uralkodóház csak az imént szabadította fel hazánkat a török alól, még sokkal őszintébb volt az a határozat, amit a rendek a Habsburgok javára elfogadtak.

De hogy szolgaság azért ebben a katolikus barokk korban se volt s őseink önérzete se lett egy cseppet se kisebb, vagyis hogy amit megszavaztak, azt önként szavazták meg, azt láthatjuk abból, hogy a Mária Teréziát megkoronázó országgyűlés rendjét is úgy szabták meg, hogy a nádor megválasztása megelőzze a koronázást és Mária Terézia – ősei példáján okulva – ezt szó nélkül elfogadta. Hogy pedig az adófizetést, illetőleg hogy az adó felemelését mennyire nem tűrte a magyar nemesség III. Károly alatt se, azt láttuk az imént. Hogy lehet azonban, hogy a királyválasztó jogukról való lemondásra rá tudta kényszeríteni őseinket az „idegen” király, de arra, hogy nemes létükre is adót vállaljanak, arra nem?

De ami az 1687. évi, a szabad királyválasztó jogról lemondó országgyűlést illeti, azt maga Polónyi is megemlíti, hogy mikor az alsótáblán hivatalból elnöklő személynök (Orbán István) erőszakossága és hangossága miatt letorkolta az ellenzékét s erre azok megsértődve el akarták hagyni az üléstermet (ki merte volna Hitler, Sztálin vagy Rákosi alatt tiltakozásul elhagyni az üléstermet?!) azon a címen, hogy ha nem szabad beszélni, akkor nekünk nincs itt semmi keresnivalónk, a személynök egyszerre úgy megszelídült, hogy azt mondta: „Nemcsak beszélni, hanem még tiltakozni is szabad!” (36. o.) Erre bizony mindent mondhatunk, csak azt nem, hogy megfélemlítés vagy kierőszakolt volt utána a Pragmatica Sanctióra való szavazás.

Az 1728/29. évi országgyűlésen Bartakovics Márton nyitrai követ (tehát nem is valami színmagyar; mert természetesen ahhoz, hogy valaki lármás vagy izgága legyen, nem kell feltétlenül színmagynak lennie) okozott sok bajt és volt rossz hatással követársaira demagóg viselkedésével. A királyi biztosok ünnepélyesen meg is rótták viselkedéséért ekképpen: „Közismeretű, mily mértéktelenül és lármásan viselte magát a diéta egész folyása alatt, ellenkezvén őfelsége legfontosabb, az ország javára irányuló előterjesztéseivel és másokat is hasonló ellentmondásra és kiabálásra izgatván. S bár a királyi biztosok megintették, hogy noha véleménye nyilvánítása szabad, de mégis mérsékelten, komolyan és nyugodtan, mint a törvény megköveteli, vegyen részt a tanácskozásban, mégsem javult meg, hanem a rendek nyilvános ülésén több ízben lármás és zajongó beszédekben tört ki és más pártosokkal is összeadta magát és így annyira megzavarta a diéta tárgyalásait, hogy az az adófizetők nagy kárára ily hosszúra nyúlt. Ezek és más vakmerő tettei, melyek honpolgárhoz és őfelsége alattvalóihoz sehogy sem illenek, komoly neheztelésre adnak okot” (Szilágyi, VIII., 60. o.). A királyi kancellária Nyitra megyét is külön levélben hívta fel, hogy máskor ezt az izgága és lármás embert ne válassza meg követének.

Láthatjuk tehát, hogy az „elnemzetietlenedésnek” ezen állítólagos korszakában, vagy – mint Polónyi mondja – a „vis inertiae” korában is lehetett kuruckodni annak, aki éppen akart, s mivel ilyesmi a tömegek előtt mint mindig, ekkor is népszerűséggel járt, akadtak ilyenek akkor is. Az ugyanis, hogy nem választják meg újra követnek, még nem büntetés, nem is szólva arról, hogy a kancellária e figyelmeztetéséből még egyáltalán nem következik, hogy csakugyan nem is választották meg többet. Sok nagyszájú, izgága embert éppen emiatt választottak meg. Hiszen köztudomású, hogy akkor, mikor még a sajtószabadság nemcsak az alkotmány betűjében volt benne, hanem a gyakorlatban is valóság volt, ha egy mű szerzőjét izgatása miatt bíróság elé állították, ez volt a legjobb reklám arra, hogy művét az olvasók annál jobban vegyék. Ha pedig a mű erkölcstelensége volt a vád, akkor annál jobban.

Tudjuk, hogy Kossuthot az osztrák „elnyomás” alatt még akkor is számtalan helyen megválasztották képviselőnek, mikor ő maga jelképesen már fel volt akasztva s külföldről dacolt királyával s ott becsmérelte. Bartakovics esete mindenestre jól mutatja, mennyire nem volt nálunk a Habsburgok leányági örökösödésének kimondása idején elnyomva a szólásszabadság vagy megfélemlítve az ellenzék. Mint láthatjuk, még az izgágáskodás is szabad volt.

Ami pedig az 1687. évi „megvesztegetéseket” illeti, maga Polónyi is mindössze Eszterházy Pál nádornak hercegi kinevezését említi meg és „az ellenzéki tagoknak juttatott arany-

láncokról” tud. Ámde mivel Eszterházy Pál utólag, az örökösödés megszavazása után lett ki-nevezve herceggé, a vaknak is látnia kell, hogy esete olyan messze áll a „megvesztegetéstől” vagy a közéleti korrupciótól, mint Makó Jeruzsálemtől. A király személye vagy az állam ér-dekében kifejtett sikeres fáradozásokért utólag ma is és mindig szoktak jutalmazni, rendjel-esőt hullatni, de ezt senki, tárgyilagos ember, nem nevezte még megvesztegetésnek. A király egyszerűen hálás volt az illetőknek háza érdekében kifejtett fáradozásaikért, az pedig csak becsületére válik a királynak. A királyokról rosszmájúan úgyis azt szokták mondani, hogy ál-lásukkal járó tulajdonságuk a *hálátlanság*. Nem szégyene Habsburg- királyainknak, hogy ró-luk ezt senki se mondhatta. Aki Lipótot ismeri, tudja, hogy nem alkudott meg ezekkel az emberekkel előre a bérükben. De Eszterházy Pálról és társaikról is tudja, hogy amit tettek, nem érdekből, hanem meggyőződésből cselekedték.

Eszterházy Pál egyébként elsősorban nem a Habsburgok örökösödési joga elfogadtatásá-ért kapta a hercegi címet, hanem ezt főképpen azzal érdemelte meg, hogy mikor a török Bécs elleni indulásakor úgyszólván minden magyar Thököly és a török mellé állt rémületében – s ez a gerinctelenség, kishitűség, de egyúttal nagy politikai baklövés is okozta, hogy az ország török alóli felszabadítása nem velünk, hanem egyenesen ellenünk következett be –, Eszter-házy nemcsak személyében meg nem tántorodott és elveit mindent kockára vetett, hanem még a Szilágyi-történelem szerint is valósággal látnoki módon előre megmondta, hogy ebből a háborúból igen nagy dolog lesz s ezen az alapon szólította fel a nemzetet, hogy ne a török és Thököly, hanem királya és a kereszténység mellé álljon.

Ha ekkor a nemzet is lett volna olyan okos, mint Eszterházy Pál, s ha maga nem is volt ennyire okos, legalább hallgatott volna a nála okosabb emberekre, ezeréves történelmünk legnagyobb szegényét és mélyreható káros következményeit elkerülhettük volna. Ki érdemelt meg hát valaha jobban kitüntetését, mint Eszterházy Pál a hercegi méltóságot?

Ami a Pragmatica Sanctio elfogadásának előzményeit illeti, Polónyi szerint az ez ügyben tartott „szűkebb konferencia” javaslata „a pénzt, az ígéreteket, a befolyásolást, a megveszte-getést, az ámitást és a korrupció bécsi arzenáljából ismert egyéb fegyvereket ajánlotta”, s megbotránkozik rajta, hogy III. Károly saját kezűleg írta rá, hogy „placet in toto” (tetszik mindenben, elfogadom teljesen).

Hogy ebben a javaslatban nem szerepelhetett sem „ámitás”, sem „megvesztegetés”, azt még egy tízéves gyerek esze is meg tudná állapítani, mert azt is tudja, hogy ilyesmit nyíltan megnevezni s elismerni még azok se szoktak, akik ilyen eszközökkel egyébként élni szoktak. Nem Bécs használt tehát meg nem engedett eszközöket a Pragmatica Sanctio megszavaztatá-sára, hanem Polónyi használ ilyeneket (ferdítést és rágalmazást) a Habsburgok meggyűlölte-tésére.

Hogy az ellenzékét megpróbálták „befolyásolni”, az lehetséges, sőt egész bizonyos. Aki ugyanis még ezt se próbálja meg, azt még normálisnak is bajosan lehetne nevezni. Hiszen ez a legtermészetesebb s egyúttal a legerkölcösebb politikai eszköz is. Ki látott már olyan poli-tikust, aki közéleti küzdelmében győzni akar, de ellenfeleit nem is próbálja befolyásolni? Úgy látszik azonban, hogy Bécs részéről még a szellemi fegyverek, még a meggyőzés is kor-rupció.

Ígérni szintén szabad és szokás a politikában, sőt ez éppen az Egyház ellenségeinek szo-kása (lásd marxizmus). Alaptalan ígéreteknak bedőlni azonban politikai éretlenség jele. Ez akkor még jobban szégyene a bedőlőnek, mint az ígérőnek, ha az ígérő szélhámos. A Prag-matica Sanctiót azonban tudvalevőleg nem szélhámosok ajánlották a nemzetnek.

Az „ámitás” már kevésbé erkölcsös eszköze a politikának. Azonban elámitani csak egy-ügyűeket és szellemi kiskorúakat lehet, s politikáról lévén szó, szintén inkább az elámitott, mint az ámitó szegényének szokták tartani. Ha valaki azért fogad el valamit, mert elámitot-ták, az nem kényszer alatt fogadta el, hanem önként, s esete csak annyit bizonyít, hogy értemi színvonala alacsonyabb rendű volt, mint elámitójáé. Ez azonban a jelen esetben nem

szerepelhet, mert köztudomású, hogy a magyar mennyire értelmes és különösen mennyire gyors észjárású nép, a németről pedig szintén köztudomású (legalábbis nálunk s különösen kurucaink körében), hogy csak 20 éves korában nő be neki még a feje lágya is. Az pedig nálunk különösen köztudomású, hogy a Habsburgok és miniszterei még e lassú észjárású németek közt is mindig a legtökkelütöttebbek voltak, de az is kétségtelen, hogy a magyar kuruckodók és a kálvinisták *nem* a magyarság együgyűbb, hiszékenyebb s kevésbé rafináltabb részéből kerültek s kerülnek ki.

Hogyan ámíthatták hát el még a németek közül is a legtökkelütöttebbek még „a világ legértékesebb fajtájából” is éppen a legtalpraesettebbeket? Ezeket még azok se tudnák „elámítani”, akiket szeretnek. Hogy tudták volna hát elámítani azok az osztrákok vagy aulikus magyarok, akiket „egész a csömörletig” gyűlöltek és gyűlölnek?

De hát Polónyi és elvarárai szerint mégis befolyásolta, elámította és megvesztegette az ártatlan magyart az a gonosz bécsi fajzat. „Mit törődött Károly – kesereg Polónyi (58. o.) – az Istentől egyik gyarmatául rendeltnek képzelt ország képviselőinek megbecstelentésével?” (S ezt arról a III. Károlyról írja, akit egyénileg, mint láttuk, még a Tolnai Világtörténelme is magasztal!) „A Habsburg-gondolatvilágban mindig idegen volt az uralt népek erkölcsi felett való örökös. Károly se lehetett kivétel.” (Hogy a kuruc Polónyi még azt se tudja, mit jelent magyarul „ural” vagy „uralt”, azt most hagyjuk.)

„Undornak és iszonyatnak kell eltöltenie minden jóézésű embert – folytatja –, aki ezeknek a bécsi konferenciáknak ördögien cinikus tanácsait elolvassa.” Látjuk tehát, hogy a független magyar bíróságtól rágalmozónak, azaz becstelennek bélyegzett Polónyi Dezső milyen szentül meg van róla győződve, hogy az ő erkölcsi a Habsburgokéi felett állnak, sőt egyenesen „undor” és „iszonyat” fogja el az ő erkölcsi láttára.

Hogy a pénzt és a „megvesztegetést” hogy kell érteni, azt maga Polónyi is megmondja (81. o.), mert elsorolja, hogy „a primás milyen gyűrűt (tehát a primás erkölcsi is messze Polónyi alatt álltak), a nádor drágakövekkel keretezett arckép mellé Szent Györgyöt és Bazint (csakhogy ez utóbbiakat nem ezért és nem is ingyen kapta), Károlyi Sándor a már kapottakon felül (láttuk már, hogy nem kapott semmit, ellenben – igenis – elvették tőle azt, sőt azokat (Husztot, Erdődöt), amiket Rákócziól kapott) valóságos belső titkos tanácsosságot, lovassági vezérséget, helytartótanácsi tagságot, tartományi főigazgatóságot stb.”

Látjuk tehát még Polónyi felsorolásából is, hogy anyagiak, pénz, azaz tulajdonképpen vesztegetés sehol sincs, hanem egyszerűen csak kitüntetés, tehát hála jele az uralkodó részéről, ami a megvesztegetésnek éppen az ellentéte. A hála ugyanis mindig utólag szokott következni, a megvesztegetés pedig mindig előzőleg. Ami a tett után következik, az mindig jutalom s a dolog természetéből következőleg nem is lehet megvesztegetés.

Polónyi felsorol itt minden hivatalt és címet, köztük egész jelentéktelenekeket is (például helytartótanácsi tagságot) és olyanokat is, melyek inkább terhet, mint kitüntetését jelentettek. Egyébként pedig mindenki tudja, aki Károlyi Sándor személyét ismeri (bő naplójából ugyancsak meg lehet ismerni), hogy ő mindeme kitüntetések nélkül is éppúgy híve lett volna a Pragmatica Sanctiónak, mint ezekkel, s kitüntetéseit éppen azért kapta, mert királya tudta róla, hogy nem érdekből híve. Láttuk, hogy Károlyi Rákóczi híve még ideiglenesen is csak kényszerből és keserű szívvvel lett. De egyébként is helytartótanácsi tagok, tartományi főigazgatók, sőt titkos tanácsosok máskor is mindig voltak, olyankor is, mikor nem kellett a nemzetel Pragmatica Sanctiót elfogadtatni. Ezek a mások vajon miért kaphatták ugyanezeket a kitüntetések?

Vajon az ország primásai is csak ekkor kaptak ajándékba főpapi gyűrűt királyuktól, máskor soha?

De maga Polónyi is világosan cáfolja azt, amit állít, mert a jutalmazásokkor maga is hozzáfűzi, hogy (82. o.) „sehol sem található kimutatva; kik és mennyi földet kaptak a hazafiak

elkobzott birtokaiból és a töröktől visszahódított területekből”. Pedig csak így kaphatnánk tiszta képet arról, hogy mennyire volt érdemes „vivat!”-ot kiáltani.

Ezzel tehát maga mondja meg, hogy a megvesztegetésre semmi bizonyítékot se lehet felhozni. De hát akkor mit beszél annyit róla mégis? De ez az idézet bizonyítja azt is (amit egyébként műve bevezetésében ő maga is hangsúlyoz), hogy Polónyi nem történetíró s nem is sejtí, hogy mi az a birtokadományozás (donatio), s hogy a „megadományozottak” nemcsak a birtokot nem kapták ingyen, hanem a tőlük már pénzen megvett birtok királyi donációja megszerzéséért még külön is fizetniük kellett.

Állításai igazolására Polónyi Thaly Kálmánnal érvel s függelékként szóról szóra idézi Thalyt azt a beszédét, melyet az országházban, mint képviselő, 1900-ban annak a törvényjavaslatnak a benyújtásakor mondott, mely Ferenc Ferdinándnak nem egyenrangú házasságából született gyermekeit a trónöröklésből kizárja. Thaly e beszédében hosszú lére eresztve elmondja, hogyan befolyásolták, sőt félemlítették meg annak idején a magyarságot, hogy a Pragmatica Sanctiót elfogadják.

Mivel e beszéd elmondásakor még javában uralkodott Ferenc József, Thaly ezen országgyűlési beszéde csak igazolja, micsoda szabadság uralkodott itt a Habsburgok idejében; mennyire lehetett ellenük is beszélni, valótlan is mondani, sőt a legalantasabb demagógiát úzni büntetlenül, mégpedig – mert hiszen természetesen csak ezért üzték – nagy népszerűsítés közepette. Mert a „bátor” emberek mindig igen népszerűek voltak nálunk, még akkor is, és különösen akkor, mikor a „bátorsághoz” nem is kellett semmi bátorság. (Mert mikor valóban kellett, akkor hiányoztak ezek a bátor emberek – például Hitler vagy a kommunizmus alatt.)

Azt mondta e beszédében Thaly, hogy az egyik megfélemlítő eszköz volt a Neoacquistica Commissio. „Nem szükséges fejtegetnem – mondta –, hogy mi volt ez az intézmény. Tudjuk, hogy Leopold hozta be és ebben az időben egyetlen egy magyar nemesi család sem ülhett biztosan birtokában, kivált a töröktől elfoglalt földeken.” (Hitvány demagógia s ráadásul a magyar országházban! Az igazság az, hogy ebben az időben is minden magyar nemesi család a legnyugodtabban ülhett birtokában, mert hiszen *a bizottság egyedül csak azokkal a birtokokkal foglalkozott, melyeknek a magyar nemesi családok még (vagy már) nem voltak birtokában*, mert hiszen csak most foglalta vissza őket a magyar nemesi családok számára, de a magyar nemesség minden segítsége vagy hozzájárulása nélkül ez a gonosz Leopold. Tehát már nem birtokolt földek elvételéről volt szó, hanem csak a még és a már nem birtokoltaknak a visszakapásáról. Valamit visszakapni pedig nem is éppen kellemetlen, annál kevésbé félelmes dolog. A Neoacquistica Commissio nem földeket vett el, hanem földeket adott vissza, de világos, hogy nem fünek-fának, hanem azoknak, akik bizonyítani is tudták, hogy a visszaadandó birtok megilleti őket.

Thaly maga is érezte, hogy demagógiát űz, s ezért még ő is szükségesnek tartotta hozzátenni (mert hiszen a napot még ő se tagadhatta le az égről), hogy „különösen a töröktől elfoglalt földeken” (nem ülhett biztosan egyetlenegy magyar nemesi család sem). De hát azokon a földeken, melyeket most foglalt vissza a nyálkás Leopold, nem is ülhett akkor még se biztosan, se bizonytalanul senki, mert hiszen azokon még az „ült”, aki visszafoglalta őket, azaz „Leopold”.

„Ez a bizottság mindenféle vizsgálatokat tartott (tehát még ez is bűne volt), hogy megilleti-e a tulajdonjog az illető igénylő családot vagy nem, és ha okiratait valamely család átadta neki, megessett, hogy sose kapta vissza.” (Lehet, hogy kivételesen volt olyan eset is, hogy elkallódtak az iratok, de hol nem fordult elő ilyesmi? Azt viszont még Thaly se állítja, hogy ez többször fordult elő, mint egyszer. De viszont akkor minek említi meg?)

„A legjobb esetben rettenetesen (!) meg kellett fizetni a birtok árát és csak így kaphatták meg a jószágot.” (Csakugyan kellett érte valamit fizetni, ha az illető család be is bizonyította birtokjogát. Ez némi kis hozzájárulás volt azokhoz a mérhetetlen költségekhez, amelyekbe a

háború s eredményeként e birtokok felszabadítása Lipótnak került. III. Károly alatt például erre vonatkozólag ezt mondja az országgyűlés: „Azon uzsorával kölcsönzött pénzből, mellyel még most is adós, a visszaszerzésre fordított, arányos kvótát fizessenek.”)

De hogy ez az összeg csak mennyire lehetett „rettenetes” nagy, láthatjuk abból, hogy mikor Harruckernnek felajánlották az egész Békés megyét, sőt még annál is nagyobb területet, Harruckern inkább egy budai malmot és a hozzátartozó szőlőskertet akarta helyette, de a kincstár nem volt hajlandó beleegyezni a cserébe azzal a megokolással, hogy a malomra neki is szüksége van. De ha csak ennyire becsülték egész Békés megyét akkor, mikor annak a Harruckernnek való eladásáról volt szó, akinek nem volt hozzá semmi régi jogcíme, akkor gondolhatjuk, mennyit fizettethettek az effajta felszabadított földekért azokkal a magyar nemzeti családokkal, melyek bebizonyították, hogy az illető jószág az ő ősi birtokuk volt!

De a magyar demagógia, mely a Habsburgok alatt szabadon tombolhatott, még az országgyűlés nyilvánossága előtt is azt mondta, hogy „rettenetes” megfizették az így visszaadott jószágok árát. Már csak azért se fizettethettek értük „rettenetes” árat, mert hiszen azok a földek akkor még alig értek valamit. Most kétszáz év munkája és beruházásai után értékesek azok a jószágok, de nem akkor voltak azok! Nemességünk akkor legnagyobb sérelmének tartotta, hogy tulajdonjogát igazolni kellett. De hát ha azoknak, akik tulajdonjogukat igazolni tudták, olyan „rettenetes” árat kellett fizetniük, hogy a birtokot visszakaphassák, akkor miért fájnt nemességünknek mégis annyira, hogy ezt a „rettenetes” árat csak akkor fizethette le értük, ha jogcímét már bebizonyította erre a „rettenetes” fizetésre?

Az igazság Thaly egész vádjából csak annyi, hogy a Neoacquistica Commissio működését, amelyet Lipót és Kollonits állított fel, és amely ellen akkor nagyon sok, de teljesen jogtalan panasz volt, és amely sok panasz egyedül csak azt a célt szolgálta, hogy a nemesség okmányok nélkül s lehetőleg egészen ingyen juthasson hozzá ezekhez a birtokokhoz annak ellenére, hogy ugyanez a nemesség akkor, mikor visszaszerzésükért a háború folyt, nemcsak kisujját nem mozdította értük, hanem egyenesen visszaszerzésük ellen harcolt Thököly és Zrínyi Ilona oldalán. Thaly Kálmán továbbá egészen elfelejti, hogy III. Károly idejében, tehát a Pragmatica Sanctio elfogadásakor a Neoacquistica Commissio már rég a múlté volt, mert akkorra már rég el volt törölve.

Ekkor már nem a Neoacquistica Commissióról volt szó, hanem arról, hogy III. Károly a pozserováci békében újabb nagy magyar területeket szerzett vissza a töröktől, s így újabb hasonló bizottságot kellett felállítania. III. Károly azonban éppen nem egy, hanem három bizottságot állított fel, mégpedig Pozsonyban, Kassán és Zágrábban, s ezeknek a bizottságoknak most már nemcsak az újonnan visszaszerzett területek tulajdonjogáról való döntés tartozott hatáskörükbe, hanem az is, hogy az emigrált kuruc vezérek elkobzott birtokai felett is ítélkezzék, ha a rokon családok igényt jelentenének be rájuk. (Nem Habsburgok alatt efféle igénybejelentésekről még csak szó se lehetett volna. Akkor a rokon családok örültek volna, ha az ilyen kompromittáló rokonság miatt nem kobozták el még az ő birtokaikat is.)

Erdélyre azonban nem terjedt ki e három bizottság egyikének hatásköre se, mert III. Károly ott érvényben hagyta a Diploma Leopoldinumot, mely úgy rendelkezik, hogy ott minden, a töröktől visszaszerzendő birtokot minden külön eljárás és minden kártérítés nélkül egyszerűen vissza kell adni annak a családnak, mely hajdan birtokolta. Pedig hát világos, hogy a Diploma Leopoldinumot éppen nem kellett szükségképpen így magyarázni. Egyáltalán nem kellett volna rosszindulat olyan értelmezéshez, hogy ez csak azzal a háborúval visszaszerzett földekre vonatkozik, melyet Lipót folytatott s mely után a Diploma Leopoldinumot kiadták, nem pedig III. Károly hódításaira, melyek csak utána következtek.

Továbbá ez a III. Károlytól felállított három bizottság nem idegenekből állt, mint a Lipót felállította Neoacquistica Commissio, hanem mindháromnak magyar ember volt az elnöke (az egyiknek a nádor, a másíknak a horvát bán, a harmadíknak gróf Csáky Zsigmond), sőt tagjaik is „tisztán honfiakból” álltak (Szilágyi, VIII., 91. o.). Mindegyikben két alispán (tehát

a köznemesség képviselője) is részt vett az üléseken és „a bizottságoknak teljesen a törvény (természetesen a magyar törvény) értelmében kell eljárni”.

Ezekkel az újabb Neoaquistica Commissiókkal kapcsolatban tehát magyar sérelemről szó sem lehetett (annál kevésbé megfélemlítésről), hiszen magyar nemesek ítétek bennük nemestársaik vagyónáról s magyar nemes csak nem félemlíthette meg nemestársát? Thaly Kálmántól tehát demagógia, sőt politikai szélhámosság volt, hogy hallgatói tudatlanságára számítva, s tudva, hogy a kétféle Neoaquistica Commissio közti nagy különbségről nem tudnak, III. Károly alatti Neoaquistica Commissiókat úgy adta elő, mintha azonosak lennének a Lipót alattival, s így megfélemlítésre lettek volna alkalmasak. Pedig hát láttuk már, hogy ez az intézmény még Lipót alatt se volt igazságtalan, annál kevésbé megfélemlítésre alkalmas.

De még ennél is lelkiismeretlenebb Thaly abban, amit ezen túl állít. Azt mondja, hogy a Pragmatica Sanctiót megzavaró hangulatot „előidéztek elkedvetlenítéssel, fenyegetéssel, sőt előidéztek kínpaddal, vérpaddal és irtózatossággal is, amelyekről a történelem keveset beszél, mert ezeket roppantul titkolták egész a legutóbbi időig” (205. o.).

Ez egyenesen szenzációs bevezetés után az olvasó egyenesen lélegzetviasszafojtva készül az ígért rémes dolgok olvasására. Az eredmény azonban semmi más, mint a lőcsei fehérasszony története. Eldicsekszik Thaly, hogy ezt Jókainak is ő mondta el s az ennek alapján írta meg regényét. Nemcsak Thaly volt ugyanis kálvinista, hanem Jókai is. Pedig hát Korponayné Géczy Juliannának, a lefejezett „lőcsei fehérasszonynak” igazán csak annyi köze van a Pragmatica Sanctio megszavazásához, mint „Rákóczi íródeákjának”, Thaly Kálmánnak a történelmi tárgyilagossághoz.

A kivégzett lőcsei fehérasszonnyal még Thaly Kálmán is megállapítja, hogy „romlott lelkű volt”, személyében tehát Bécs *egy ilyen* magyar nőt végeztetett ki. Hogy is ne lett volna romlott lelkű Géczy Julianna még a Habsburg-ellenes „hazafiak” szerint is, mikor ő volt az, aki Lőcse városát labanc kézre játszotta? De ezt is csak úgy tudta megtenni, hogy nemcsak a „nemzeti” ügy árulója volt, hanem női erkölcsében is romlott, mert szeretője volt a város kuruc parancsnokának, Andrassy István tábornoknak. (Tehát a kuruc parancsnok is csak ilyen volt.)

Mivel Andrassy-nak is volt felesége és a „fehérasszonynak” is volt férje, elképzelhetjük belőle a kuruc erkölcsöket is, kivált mikor tudjuk, hogy magának Rákóczinak is volt szeretője, noha neki is volt felesége (de Rákóczi szeretőjének is volt férje), s mikor Bercsényinek a holland békeközvetítő feleségével való viszonyáról is hallottunk már egyet-mást (bár ez már nem annyira bizonyos).

A lőcsei fehérasszony azonban annyira romlott volt, hogy még az árulást se meggyőződésszerűen csinálta, még csak nem is szerelemből, hanem pénzért, és árulása béreként minél több elkobzott kuruc jószágot akart magának megszerezni.

Bizonyára arra számítva, hogy ő se különb Andrassy-nál, a kuruc tábornoknál, sokat próbált legyeskedni Pálffy János, a labanc vezér körül is. De annyira vérében volt már a romlottság és a cselszövés, hogy emellett azért a már Lengyelországba szorult Rákóczival és Bercsényivel is tartott fenn titkos összeköttetést. Az is jellemző, hogy ők még az asszony lőcsei árulása után is elfogadták ajánlkozását és általa küldtek leveleket a Felvidéken a jóságos Habsburg-király bocsánatát elfogadó és neki a hűségesküvet levő, de esküjüket még ezután is megszegő Rákóczi-híveknek.

Mikor azonban a lőcsei fehérasszony ezeket a leveleket megkapta, nem Rákóczi esküszegő híveinek, hanem Pálffy-nak kézbesítette őket, hogy ezzel újabb érdemeket szerezzen s így még több koncot kapjon. Mivel azonban közben az a hír terjedt el, hogy Rákócziék mégis csak leteszik a hűségesküvet és szintén hazajönnek, megijedt várható bosszújuktól és a leveleket elégette.

Világos, hogy Pálffyék ezt nem hitték el neki, hanem arra gyanakodtak, hogy azért nem akarta a kérdéses leveleket előadni, mert a kurucokhoz húz. Ezért letartóztatták, s mivel államérvény volt, hogy a gyanított felvidéki kuruc összeesküvést leleplezzék és csírájában el-

fojtsák, kínpadra vonták (de természetesen csak azért, mert az akkor még törvényesen megengedett dolog volt, s ha valaki, akkor az olyan vádlott, mint a lőcsei fehérasszony, megérdemelte ezt).

A kínpaddal az volt a céljuk, hogy kivegyék belőle az igazat s megtudják, hol vannak a kérdéses levelek és kinek szóltak. Végül aztán Győrben lefejezték ezt a teljesen romlott asszonyt. Világos, hogy lefejezték azokat is (köztük Czelder Orbánt, akiről a kuruc korról kapcsolatban már szó volt), akiről bebizonyosodott, hogy a királynak letett hűségeskü ellenére és után is hűtlenek, lázadók maradtak s így becstelen esküszegőkké váltak. (Czelder Orbán és társai, mint láthatjuk, itthon maradtak, nem vándoroltak ki Rákócziékkal együtt; ez pedig csak úgy lehetséges, hogy ők letették a hűségesküt.) Lefejezésük előtt bizonyára Czelderékkal is megpróbálták a kínpadot is, hogy az esetleg még lappangó és ilyen gátlástalan esküszegések láttára méltán rendkívül veszedelmeseknek tartott társaikat is ártalmatlanokká tehesse.

Nem történt tehát se Géczy Juliannával, se Czelder Orbánnal, se senki mással semmi más, mint ami törvényes és igazságos volt, sőt a köz szempontjából szükséges. A nyomozás módja és a büntetés is teljesen megfelelt az egész akkori művelt Európában érvényben levő igazságszolgáltatásnak és perrendtartásnak. Legfeljebb Czelder Orbánt sajnálhatjuk. Hiszen bár nem volt magyar, hanem szepesi szász (s mint ilyen, lutheránus), Rákóczi egyik leghűségesebb és legbátrabb főtisztje volt. De mindezek ellenére királyára való újabb lelkiismeretlen felesküdése és esküjének még lelkiismeretlenebb, cinikus megszegése miatt még ő se érdemel most már részvétet.

Ha valakit az ügyben vádolhatunk, az csak Rákóczi lehet, aki nem elégelve meg a sok vért és bajt, amit hazájának addig már okozott, még olyan volt híveit is további hűtlenségre bujtogatta, akik már felesküdtek királyuknak és még külföldi bujdosása közben is folytatta e lelkiismeretlen játékokat, mely neki ugyan, aki biztos helyen tartózkodott, nem, de itthoni híveinek s köztük az ő szempontjából talán a legderekabbnak (de érdekes, hogy éppen ez nem volt magyar) ilyen kegyetlen halálát okozta.

De mindezt a bécsi udvart tenni felelőssé s azt állítani, hogy ezek a kivégzések jogtalanok vagy igazságtalanok voltak s egyedül csak azért történtek, hogy a nemzet megrémüljön, s így rémületében megszavazza a Pragmatica Sanctiót, még demagógiának is sok.

Ugyan miért kellett volna megrémülnie az 1722. évi országgyűlés tagjainak? Hiszen az országgyűlés nem állt romlott lőcsei fehérasszonyokból, se esküszegő Czelder Orbánokból. Rémszörnyűségük pedig csakis az ilyenfajta embereknek kellett, de nem azoknak, akik nem akartak leányági örökösödést. Ha egy bárány ült volna a magyar trónon, Géczy Juliannát és Czelder Orbánt még annak is ki kellett volna végeztetnie. De abból, hogy ezeket kivégeztették, milyen logika alapján lehetett arra következtetni, hogy szavazzuk meg a Pragmatica Sanctiót, mert másképp minket is kivégeznek?

III. Károly személye és lelkülete olyan volt (láttuk, hogy még a Szilágyi-történelem, sőt még a Tolnai Világtörténelem szerint is), akiről ilyen bosszúállást és ilyen kegyetlenséget a legkevésbé lehetett feltételezni. De rámutattunk már arra is, hogy ebben a korban a magyar társadalom felfogása is annyira Rákóczi-ellenes volt, tehát annyira aulikus, hogy effajta feltételezések a történelmi érzék tökéletes hiányára vallanak.

Thaly Kálmán azonban (s ráadásul még a törvényhozás házában) úgy adta elő az esetet, hogy ha megfelelné a valóságnak, minden magyar ember vérét fel kellett volna korbácsolnia az uralkodóház ellen. „Károlytól hivatalos rendelet érkezett – ezt a Koháry-levéltárban eredetiben olvastam, folytatja Thaly –, hogy siessenek ezzel a dologgal, és ha másképp nem lehet, a tortúrát alkalmazzák, mert még a spanyol szokások uralkodtak Károly udvarában.”

Nem kellett ehhez spanyol szokásoknak uralkodniuk – felelem –, hanem így volt ez akkor minden európai államban, s a kínpad alkalmazása sehol se volt ritkább, mint a Habsburgok kormányai részéről. Az angolok büszkélkednek vele, hogy egyedül csak az ő per-

rendtartásuk nem alkalmazta a kínpadot, de felségsértés eseteiben ők is alkalmazták. Mivel azonban a katolikusokat mind „felségsértés” bűne miatt üldözték, az eredmény az volt, hogy Angliában senkit se vontak kínpadra, még a méregkeverőket és a rablógyilkosokat sem, egyedül csak azokat, akiket „eretnekeknek” tartottak, tehát egyedül csak akkor alkalmaztak kínpadot, mikor a vallásszabadság ellen vétkeztek. Ez időben a magyar megyei hatóságok is rendszeresen alkalmazták a kínpadot, pedig azok körében bizonyára nem „spanyol szokások” uralkodtak, hanem a magyar alkotmány, Werbőczy Hármaskönyve és a magyar szokások voltak náluk az irányadók.

Thalyból nem a történetíró, hanem az eretnek fanatikus gyűlölete és elfogultsága beszél itt, mert másképp tudnia kellene, hogy az inkvizíció nem a legkegyetlenebb, hanem a legenyhébb bíróságok közé tartozott, s ez a megállapításom még a spanyol inkvizícióra is áll. Az ezzel ellenkező közmegegyezés nem történelmi tényeken, hanem az Egyház elleni gyűlöleten és ebből folyó rágalmakon alapul. Aki nem hiszi, olvassa el „A katolikus egyház igazsága” című apologetikus művem harmadik kötete ide vonatkozó (leghosszabb) fejezetét.

Az egyébként művelt protestáns államokban azonban e rágalmak úgy el vannak terjedve, hogy nemcsak az Oxford Dictionary mondja a „jesuit”-et „diceitfulman”-nak, hanem mikor a mi Erzsébet királynéknak Angliában jártában meglátogatta a bedlami örültek házát, mely tízszer akkora volt, mint a müncheni, az a fiatal lány is, aki legjobban magára vonta figyelmét, a királyné kérdésére, hogy hogyan került ide, azt feleli, hogy azért, mert „a jezsuiták haragudtak rám”. (Conti: Erzsébet, 227. o.) Jellemzésül csak azt teszem még hozzá, hogy maga Erzsébet királyné, katolikus és fejedelmi személy létére is ilyenformán gondolkozott a jezsuitákról is és az inkvizícióról is. (Azért lett jutalmul „Erzsébet-híd” a kommunisták alatt újjáépített Erzsébet-híd is.)

Így aztán csodálkozhatunk-e rajta, ha Thaly Kálmánnak is rögtön az jut eszébe, hogy III. Károly Spanyolországból jött haza hozzánk, mikor arról ír, hogy Géczy Juliannát kínpadra is vonták. Azt is kár annyira hangsúlyoznia, hogy ő III. Károly erre vonatkozó intézkedését eredetiben olvasta. Úgy tesz tehát, mintha az ilyesmi akkoriban egészen hallatlan és szégyenletes dolog lett volna. Éppen ellenkezőleg.

Az a Koháry-levéltárban található kútfő csak becsületére válik III. Károlynak, mert hiszen azt látjuk belőle, hogy ő még ilyen esetben is, mikor a vádlottak vallomásától egy esetleges újabb polgárháború megakadályozása függött, csak akkor kívánta a tortúrát alkalmazni, „ha másképp nem lehet”. A magyar bíróságok bizony abban az időben nemcsak ilyenkor alkalmazták a kínpadot. Mennyivel haladottabb ember volt tehát a Spanyolországból hozzánk jött III. Károly, mint a magyar táblabírák. Láttuk, hogy Lipót alatt a Wesselényi-perben ugyanez az eset fordult elő, de a császár mégiscsak megfenyegette a vádlottakat a kínpaddal, de előre el volt határozva, hogy akkor se szabad tényleg alkalmazni, ha a vádlottak nem vallanak. Pedig akkor is azt hitték, hogy Magyarországon egy eddig még ki nem nyomozott összeesküvő társaság lappang.

„A bíróság – folytatja Thaly – nagy zavarba jött (már ti. a magyar bíróság akkor, mikor III. Károly a tortúra alkalmazását kívánta tőle). Összeült, tanácskozott és azt határozta, hogy a tortúrát a magyar nemes emberekre nem alkalmazhatnak, mert azt a törvények nem engedik meg.” (Azt azonban ezzel Thaly is elismeri, hogy nem nemes emberekkel szemben ugyancsak alkalmazták, ha tehát – legalább ilyen kivételes és ennyire fontosnak látszó esetekben – a király nem akart különbséget tenni nemes és nem nemes között, az csak III. Károly haladott szellemére vall. Tortúrát alkalmazni elmaradottság, de ha már alkalmazzák, akkor nem tenni különbséget nemes és nem nemes között, már nem elmaradottság, hanem haladottság.

Aztán a bíróság Thaly szerint állítólag megbízta Majthény Jánost, hogy a tortúrára találja meg az engedélyt a Hármaskönyvben, de bizony nem találta. Ekkor a bíróság kimondta, hogy mivel a Hármaskönyvben kifejezetten nincs benne, hogy tilos, meg van engedve. Thaly felháborodik az érvelésen, de szerinte maga a bíróság is felháborodott, úgyhogy tagjai valóság-

gal megszöktek a tárgyalás elől és Koháry azt volt kénytelen jelenteni Bécsbe, hogy nem tud itélni, mert a bíróság elszéledt.

Újabb követelésre végül mégis kínpadra vonják „a szerencsétlen, de úri nemesszaládból való” asszonyt s Győr piacán lefejezik. Koháry jutalmul azonnal megkapta az altábornagyi fizetést, mert eddig fizetés nélküli altábornagy volt. (Világos, hogy nem azért kapta meg, de egyébként is a kivégzés már szeptemberben megvolt, míg a kinevezés csak december 27-én kelt.)

„Ez Korponayné Garamszegi Géczy Juliánna esete – írja Thaly. – Szomorú példája annak, amikor a szolgálalkúség annyira terjed, hogy egy magyar bíróság magyar nemesasszonyt vonat kínpadra, kínoztatja és azután lefejezteti.” Jellemző, hogy arról egy szót sem szól Thaly, hogy ártatlan volt a lefejeztetett asszony, hanem csak azon botránkozik, hogy nemes létére vonták kínpadra és fejeztették le. Tehát csak az volt a bűne az udvarnak, s nem annyira a bíróságnak, hogy nemes és nem nemes között nem tett akkora különbséget, hogy emiatt lemondjon még a kísérletéről is annak, hogy az esetleges összeesküvést leleplezze.

Hogy azonban az, hogy nemesasszonyt lefejeztek, miért volt olyan nagy sérelem, mikor nem is felakasztás volt, hanem lefejezés, tehát olyan halálnem, melyet éppen nemes személyek részére ír elő a törvény, azt egyáltalán nem értem. Ártatlanságot ugyanis még Thaly se emleget, sőt éppen tőle tudjuk meg Géczy Julianna ledér erkölcsait, árulásait és pénzvágját egyaránt. Aztán lehet-e „szolgálalkúséget” emlegetni azzal a Koháry Istvánnal kapcsolatban, aki inkább éveken át koplalt és sanyargott Thököly börtönében, mintsem hódolt volna előtte. De láttuk, hogy nemes személy kínpadra vonása se ellenkezett a törvénnyel, mert ezt semmiféle magyar törvény nem tiltotta meg. De hogy szabadsághőseink hány és milyen fontos magyar törvényeket szegtek meg sorozatosan, azt eddig már számtalanszor láttuk.

Thaly Kálmán arról is egészen megfélekedezett – könnyű volt neki, mert egyáltalán nem kellett félnie, hogy a magyar országgyűlés házában bárki figyelmezteti feledékenységre –, hogy a „szomorú eset”, melyen ő úgy megbotránkozott, előtte csak másfél évtizeddel is megtörtént már s akkor szintén magyar bíróság követte el szintén magyar nemesen, csak hogy nem olyan céda életű kurucot, labancot egyaránt eláruló, még Thaly szerint is „romlott lelkű” magyar nemesen, mint Géczy Julianna volt, hanem egy olyan magyar nemesen, akinek csak az volt a bűne, hogy ellenzék merészelt lenni, mégpedig egy olyan magyar országgyűlésen merészelt az lenni, melyre azért hívták meg, hogy ott a törvény és alkotmány értelmében véleményét szabadon nyilváníthassa, és akinek a véleménye véletlenül nem egyezett azzal, melyet a nemzet akkori vezére, Rákóczi Ferenc előírt.

Az ónodi gyűlésen történt ez egy protestáns magyar nemessel, Okolicsányi Kristóffal, akit azért ott menten lekasabolnak, de mivel nem halt meg mindjárt, utána még kínpadra is vonták (csak akkor senkinek se jutott eszébe megkérdezni, hogy ennek törvényes volta benne van-e a Hármaskönyvben vagy nincs) és ráadásul nem is ép testtel és egészségesen vonták oda, mint Géczy Juliannát, hanem úgy, ahogy volt, lekasabolva és megsebesülten s őt is azért, hogy kivallja, vannak-e mások is és kik azok, akik vele egy véleményen vannak, hogy azokkal is hasonló módon elbánhassanak.

A kínpadra vonás Okolicsányinál is éppoly eredménytelen volt, mint a lőcsei fehér-asszonnánál (egyébként ő is éppúgy lutheránus volt, mint az), de míg Géczy Juliannának legalább ekkor már békét hagytak, Okolicsányi Kristófot még a lefejezés előtt is újra megkínozták: tüzes vasakkal sütögették, mint hajdan Dózsa Györgyöt, a parasztvezért.

Vajon hogy történhetett meg mindez, mert tudtommal Rákóczi nem Spanyolországból jött haza vezérkedni s udvara ugyan neki is volt, mégpedig ugyancsak fényes, de az ő udvarában nem uralkodtak spanyol szokások. S Rákóczi tudvalevőleg nemcsak olyan gonosz nem volt, mint a Habsburgok, hanem még szabadsághőseink között is a legeszményibb volt, sőt egyenesen „szent” volt. (Thaly szerint is, Petőfi verse szerint is; mint láttuk, Hock János, a katolikus pap szerint is, sőt még egy jezsuita atya is csodálkozását fejezte ki, hogy miért nem

indult meg még szenttéavatási pere. Thaly azonban még ennél is tovább megy, mert Rákóczi szerinte egyenesen isten volt (szerencsére kisbetűvel). Országgyűlési beszédében ugyanis egyenesen „istenkáromlásnak” nevezi azt a törvénycikket, mely Rákóczit hazaárulónak nyilvánítja.)

Mindehhez hozzátehetjük még azt is, hogy Okolicsányi Kristófnak emellett még nagyon igazának is kellett lennie azon az ónodi gyűlésen akkor, mikor a kuruc rendszer képviselői annyira megharagudtak szaváért. Mert hiszen ha nem lett volna igaza, akkor Rákócziéknak nem kellett volna amiatt, amit mondott, annyira méregbe jönniük. Akkor abban a kellemes helyzetben lettek volna, hogy fölényesen hallgathatták volna szavait. Akkor *nevetés* fogadta volna Okolicsányi szavait. Akit pedig kinevetnek, az sose veszélyes. Ellenben aki haragszik, annak nincs igaza.

Aztán meg III. Károly magyar bíróságának akkor, mikor magyar nemeset kínpadra kellett vonniuk, legalább eszükbe jutott, hogy ezt nemes emberrel nem szokás megtenni. Rákóczi bírának azonban Okolicsányi esetében ez még nem csak eszükbe se jutott, sőt egyetlen bátor magyar ember se akadt egész Ónodon, aki, ha annak nem jutott eszébe, legalább figyelmeztette volna azt a hanyag és feledékeny bíróságot. III. Károlynak, a Habsburgnak, a bírái azonban nemcsak ilyen feledékenyek nem voltak, hanem még tiltakozni is mertek. Rákóczi rendjeinek nem volt ehhez merszük. III. Károly elnyomása alatt legalább kerestették rá a Hármaskönyvben a paragrafusokat vagy legalább az ürügyet, Rákóczi „szabadsága” alatt még erre se volt szükség.

III. Károly magyar bírái – el kell hinnünk, hiszen Thaly mondja – még akkor is el merték hagyni bírói széküket, mikor már megtalálták rá a paragrafust, Rákóczi bírái közül azonban csak azon a címen mertek egyesek kitérni akarni az igaztalan bírói tiszttól, hogy hiszen ők is Túróc megyeiek, de nem azon a címen, hogy maga a dolog törvénytörtés és hogy a vádlottak nem bűnösök, hanem csak bírálati jogukat gyakorolták. Rákócziék még az e címen vonatkozókat is azonnal letartóztatták, de hogy III. Károly elszéledt bírának valami bántódásuk lett volna emiatt, azt még Thaly se állítja. Sajátságos, hogy Rákóczi uralma alatt mégis szabadság volt, III. Károly pedig csak önkénnyel, megfélemlítéssel és törvénytelen eszközökkel tudta elfogdatni a maga Pragmatica Sanctióját? Ilyen könnyen idomítható tudomány az a történetírás, ha „hazafiasan” van megírva! Pedig ez a hazafiság minden magyar íróra egyaránt kötelező.

Aztán ott van Okolicsányi mellett a másik magyar nemes, Rakovszky esete is. Vajon ki tud találni a Hármaskönyvben paragrafust arra, hogy magyar nemes – még ha nem is csak az volt a bűne, hogy a magyar országgyűlésen sérelmeket mert emlegetni (mert hiszen az országgyűlés éppen azért van, hogy ott sérelmeket emlegessenek), hanem ha mindjárt a saját királyát is gyilkolta volna meg – kivégeztetése után szabad temetetlenül hagyni és holttestét a férgek és az ég madarai martalékaul hagyni? S lám, Rakovszkyt a magyar szabadság idejében mégis erre ítélték Rákóczi anélkül, hogy a dolog törvényteleniségével törődni bárkinek még csak eszébe is jutott volna miatta.

Aztán, hogy megmutassuk, mennyire nem kivételekkel van dolgunk (pedig a feslett Géczy Julianna kínpadra vonása a Habsburgok igazságszolgáltatásában annyira kivétel volt, hogy a bírák, mint láttuk, a dolog különleges ritkasága miatt, azt se tudták, mit csináljanak), ott van Ocskay László esete is. A magyar törvények magyar nemeset csak lefejezni engedtek, ez azonban nem volt akadálya annak, hogy Rákóczi törvényszéke Újváron Ocskay Lászlót, a magyar nemeset, ne keréktörésre, azaz keserves és megbecstelenítő kínhalálra ítélje, noha Rákóczi tudtommal nem a spanyol udvarban nevelkedett. Ha nem lett volna ott Újváron Ocskay testvére, s az nem veti magát – magyar nemesi önértetét megtagadva – Csajághy, a másik (de kálvinista) magyar nemes lábai elé s nem könyörög neki hosszadalmasan, bizony a valóságban is kerékbe törték volna a magyar nemeset ott a „szabad” kuruc Újváron.

Az is jellemző, hogy ez a másik Ocskay csak könyörögni, csak térdre borulva (amit a kálvinista még Isten előtt se tesz meg) rimánkodni merészel a másik kuruc előtt, de arra, hogy a magyar törvényeket nemcsak a Habsburgok kötelesek megtartani, hanem még Csajághy kálvinista kuruc brigadéros is, már nem mert hivatkozni, mert akkor kérését Csajághy csak azért se teljesítette volna.

Géczy Julianna és Czelder Orbán kissé nagyobb bünt követett el, mint Ocskay, s neki térdre borulva könyörgő testvérük se volt. De nem is volt rá szükségük, mert bíráik mégis megtartották a magyar törvényt s nekik az még csak eszükbe se jutott, hogy lefejezés helyett kerékbe töressék őket. Az ő lefejezésükön mégis még utána 200 évre is szörnyülködik a magyar országgyűlés és törvényteleniséget emleget, míg Csajághy törvénysértéséről senki se tud még ma se. Pedig hogy lássuk, hogy ezek a törvénysértések s általában magyar nemesek törvénytelen megalázásai mennyire nem kivételek voltak kuruc részről, meg kell említenünk azt is, hogy ugyanez a Csajághy, akiről egyébként már tudjuk, hogy többek közt még saját kuruc tisztársát is leszúrta csak azért, mert a haditanácskozáson más véleményen volt mint ő, egy másik magyar nemest bilincsbe veretett ugyanezért.

Érdekes az is, hogy ennek a Géczy–Chelder-pernek vádlottja volt ez a Csajághy is, és noha mert fő kuruc volt és a most elsorolt bűneiért is bőségesen megérdemelte volna a halált, semmi baja se lett, mert újabb bünt nem lehetett rábizonyítani (noha ezzel is vádolták, mert hiszen másképp nem került volna törvényszék elé). Mivel pedig a régiért a szatmári béke adta amnesztiában már bocsánatot kapott, bíráinak eszükbe se jutott, hogy most felhasználják az alkalmat s végre megbüntessék a vén kurucot. Nem bántották a szintén gyanús és szintén vád alá vont másik kálvinistát, Beleznayt se.

Géczy Julianna bíráinak viselkedése azonban azt is világosan mutatja, miért nem lehetett annakidején – ha csakugyan igazságot akart szolgáltatni a király – Zrínyit, Frangepánt és Nádasdyt, később pedig Rákóczit és Bercsényit magyar bíróság elé állítani. Mikor a magyar bírák még egy Géczy Juliannát megváltatni és elítélni is féltek és nyíltan mertek vonakodni s valósággal úgy kellett őket rákényszeríteni (mert úgy látszik, a magyar közvélemény terrorjától, a közmegevetéstől féltek): hogyan lehetett akkor magyar bíróságtól azt várni, hogy egy Nádasdyt, egy Zrínyit, egy Rákóczit merjen elítélni, sőt talán még kivégeztetni is. Pedig hogy a kínpad alkalmazásának elrendelése Géczy Julianna esetében a király részéről nem volt törvényteleniség, azt az ónodi országgyűlés példájától eltekintve is könnyű belátni. Géczy Julianna és Czelder Orbán esete is a felségsértés körébe tartozott, márpedig láttuk, hogy ilyen esetben még az az Anglia is használta a kínpadot, melynek törvényei egyébként nem ismerték a tortúrát.

Nem tarthatjuk erőltetettnek azt az érvet se, hogy mivel a Hármaskönyv külön nem tiltja a vérpadot, tehát alkalmazása nem törvénytelen. Olyan fontos államérdekek fennforgása esetén, mint egy esetleges összeesküvés leleplezése, akkoriban egész Európában magától értetődő volt a kínpad alkalmazása. Ezt a Habsburgok országaiban is alkalmazták, de nem volt mentes alóla egy ország nemessége vagy főura se. Miért tettek volna tehát kivételt éppen azal a magyar nemességgel, mely közvetlenül előtte cimborált még a törökkel is és mikor még a magyar törvénykönyvben se volt egy szó se arról, hogy alkalmazása nemessel szemben tilos? Vajon ha a magyar nemessel szemben a kínpad alkalmazása annyira tilos és annyira halhatatlan dolog volt, akkor mi az oka, hogy Rákócziéknak és az egész ónodi gyűlésnek eszébe se jutott, hogy ilyen kiváltsága is van a magyar nemesnek s különösen, hogy Okolicsányi megkínzása ellen akkor ott senki se tiltakozott? Thalynak a magyar országgyűlésen 200 év múlva előadott felháborodását Géczy Julianna és Czelder Orbán kínpadra vonása ellen nem vehetjük tehát másnak, mint közönséges demagógiának.

Hogy Thalynak mégis olyan nagy sikert ért el vele, hogy felszólalását Polónyi érdekesnek tartotta még fél század múlva is újra szóról szóra leköszölni, ez is demagógia voltát bizonyítja. A demagógiának ugyanis jellegzetes tulajdonságai közé tartozik az is, hogy tetszést szo-

kott aratni. Hiszen éppen ezért élnek vele. Hogy aztán ez a tetszés nem valami megtisztelő azokra, akiknek tetszik, mert azt bizonyítja, hogy az illetők a démosznak tagjai, a démosz pedig azonos azzal, amit Savoyai Jenő „canagliának”, szemétnak nevezett, az is köztudomású. Amit azonban Thaly még mindezekhez hozzátesz, azt cáfolni már nem is kellene, hanem elég volna csak idézni:

„Az is csodálatos, bizonyítani nem sokat tudnék, de tény: azok az emberek, akikhez szóltak a levelek, a volt kurucok, rövid idő alatt, életük java korában, hirtelen meghaltak. Gróf Eszterházy Dániel 1713-ban első helyen van említve. Ebeczky István, aki tábornok volt, szintén meghalt. Némelyiket, mint Czelder Orbánt, elfogják és vérpadra viszik. Feltűnő, hogy Csajághyt Bécsben ebédre hívják, aki a szatmári békeokmányt felvitte és a protestánsok vallásszabadságát sürgette, de akit azzal torkoltak le, hogy a konföderáció feloszlott és így már nem szólhat senkinek a nevében. Mondom, ezt ebédre hívták, útközben megbetegedett és ott gróf Eszterházy Dániel kastélyában, a Sopron megyei Peresznyén meghalt. Bárány András Pál, szintén egykorú kuruc tábornok, ebédre volt hívva Pozsonyba; Nagyszombaton már patikával élt, Trencsénig elvándorolt és ott meghal 1713 tavaszán. Nem tudok mérgezésről bizonyítani, de ezek a nevek és tények fennmaradtak és bizonyos maradt az, hogy az illetők hirtelen meghaltak, letűntek a történelmi színpadról.”

„Természetesen ez a közhangulatot nagyon megrémítette. Sokat várt az illetőktől, mint egykori zászlóvivőktől a köznemesség, mivel ők a Rákóczi-kor szereplői voltak. És mikor az országban meghallották például azt, hogy egy gróf Eszterházy Dánielt a másvilágra expedáltak: az a köznemes bizony megrémült, kúriájában meghúzódott és alig volt kedve arra, hogy ilyenek után még opponáljon.” (Nem is tudtuk, hogy a magyar köznemesség, mégpedig éppen a kuruc érzelmű köznemesség ennyire anyámasszony katonája volt.)

Tehát így félemlítették meg a magyar közvéleményt annyira, hogy aztán ijedtében a Pragmatica Sanctiót egyhangúlag elfogadta. Igaz, hogy maga Thaly jelenti ki, hogy „bizonyítani nem sokat tudnék”, s hogy „mérgezésekről nem tudok bizonyítani”, de azért természetesen mégis be van bizonyítva a megfélemlítés, sőt mint láthattuk, ugyanez a Thaly is mint tény említi meg, hogy „Eszterházy Dánielt a másvilágra expedáltak”. Arról teljesen megfélemledik, hogy ha megkérdezték volna tőle, hogy a történetírás olyan embernek ismeri-e III. Károlyt, mint aki ellenségei láb alól való eltevésével, megmérgezésével vagy a másvilágra való expedálásával foglalkozott, vagy akinek az emberei olyanok voltak, hogy ilyesmire is képesek voltak, neki is mindenképpen azt kellene felelnie, hogy „nem”. Nemcsak bizonyítani nem tud tehát, hanem teljesen ellenkezik még a lélektani szabályokkal, illetőleg a józan ésszel.

Ha „az országban ezt hallották”, abból még igazán nem következik, hogy így is volt. Ezt egész jól meg lehet magyarázni a bolsevista korból jól ismert propagandafogásokkal is, azaz, hogy egy bizonyos tág lelkiismeretű párt gondoskodott róla, hogy ilyen hírek hallhatók legyenek. Ennek feltételezése se ellenkezik se a Géczy Juliannák, se a Csajághyak, se a Rakovszkyt lekasabolók és Okolicsányit megkínzók lélektanával. Sokkal valószínűbb tehát, hogy e híresztelések oka egyértelműen az volt, hogy az akkor már levert, de bosszút lihegő kurucok gondoskodtak hasonló hírek terjesztéséről, hogy a magyarság gyűlölete Bécs ellen ne lohadjon.

Az igazság eldöntése szempontjából a lényeg az, hogy kit gyanúsítunk a mérgezéssel. A jelen esetben III. Károlyt vagy embereit. Láttuk, milyen lelkületű fiúnak írja le nevelője, Lovina. Láttuk, s látni fogjuk, hogy mint uralkodóról is hogyan írnak róla még a vele ellenséges irányú történelemkönyvek is. Mi például nem hinnénk el Thaly Kálmánról, hogy ő meg tudta volna mérgeztetni a bécsi kormányköröket, pedig látjuk, milyen feneketlenül gyűlöli őket. Sajátságos, hogy ő ugyanezt fel tudja tételni arról a III. Károlyról, akiről még a Tolnai Világtörténelem is azt hangsúlyozza, hogy a magyarok iránt – elődeivel ellentétben! – feltűnő jóindulattal viseltetett.

Mi nem hinnénk ezt el Thalyról, pedig írásaiban jól látjuk, hogy bár ő igen nagy kálvinista, de egész „vallásossága” csak sovinizmusból, illetőleg népszerűség-hajhászásból állt, de neki komoly hite az Evangéliumban sose volt, tettei irányítója tehát egyedül vagy legalábbis elsősorban az egyéni és a nemzeti haszon lehetett. Neki egyszerűen istene volt a magyarság. (Ezért mondja „istenkáromlásnak” Rákóczi hazaárulónak nyilvánítását.) Szerinte tehát a mérgezésnek is jónak és erkölcsösnek kellett lennie, ha a magyarságnak haszna lett volna belőle. Láttuk, hogy ő még verseket is hamisított hazafias célzattal.

Biztosíthatjuk azonban Rákóczi derék kálvinista írődeákját, hogy III. Károly és általában a Habsburgok nem ilyen emberek voltak. Ők nemcsak jobbak voltak, mint ő, hanem olyan erkölcsi magasságban éltek, amilyent ő nem megvalósítani, hanem még elképzelni s elhinni se tud mint valóságot, mert ilyesmi csak az igazi katolicizmusban található, arról pedig neki csak torz fogalmai lehettek, mert hiszen csak elferdítve, sőt rágalmbokból ismerte.

Ha azonban a Habsburgok se lettek volna jobbak, mint egy sovinizsta, tehát ellenségeik láb alól való eltevése nem volna náluk kizárva, Thaly egy csepp nyugodt gondolkodás után akkor is láthatta volna, hogy ennek a dolognak a feldolgozásával neveltségessé tette magát. Mert igaz ugyan, hogy a bécsi miniszterek és a bécsi udvar már közel se élt olyan erkölcsi magaslataban, mint maga a császár és legközelebbi családtagjai, de a sovinizsták, Thaly és az akkori kurucok, az akkori forradalmárok erkölcsi színvonalát legalább valamivel azért még ők is felülmúlták, mert azért köztük is akadtak igazi katolikusok, ellenben a sovinizmus ezt teljesen lehetetlenné teszi, mert hiszen akinek a haza mindennél előbbre való, tehát még az örök üdvösségnél is, az vagy teljesen logikátlan, zavaros fejű ember, vagy pedig nem hiszi komolyan az örök üdvösséget.

Ha a bécsi udvar mindenáron el akarta volna tenni láb alól ezeket a régi kuruc vezetőket, akkor ezt megtehetette volna akkor, mikor még tele volt vele az ország, hogy Rákóczi elárasztotta őket leveleivel s ezt Géczy Julianna be is vallotta. Igaz, hogy ez még nem bizonyította azt, hogy Rákócziék ezeket a leveleket az ő tudtukkal és beleegyezésükkel küldték nekik, vagyis hogy nemcsak Rákóczi és Géczy Julianna felségsértő, hanem ők is. Ámde aki képes embereket titkon egészen ártatlanul megmérgezni, láb alól eltenni vagy a másvilágra expedálni, az célját sokkal kevésbé lelkiismeretlenül éri el s így nem zúdítja magára annyira a közvéleményt, ha mérgezések helyett olyan vádak alapján végezteti ki őket, melyek alaposak ugyan, de nem egészen kétségtelenek. Bécs azonban ezeket a kuruc vezetőket akkor e vádak alapján, mint láttuk, még csak le se tartóztatta.

Nem veszi észre Thaly Kálmán, milyen neveltségessé, hogy Csajághyt Béccsel mérgezteti meg csak azért, mert a protestánsok részére a meglévőnél nagyobb vallásszabadságot sürget, mint amennyit a szatmári béke megad nekik, de ahelyett, hogy ott Bécsben akkor mindjárt megegetnék, előbb hazaeresztik, aztán újra meghívják ebédre (hogy kihez hívták ebédre, arról persze Thaly nem tud) és az egyik magyar nemesúrsát leszűrő, másikat bilincsbe verető, Ocskayt kerébe töretni akaró vén kuruc olyan sokra becsüli azt a hitvány bécsi ebédet és emellett annyira bután becsületes, hogy nem is sejti, hogy egy bécsi ebéd egy kálvinista magyar ember számára mennyire veszedelmes dolog, hanem megy és napokon át utazik ennek az egy rongyos ebédnek a kedvéért?

De már útközben, tehát még az ebéd megkóstolása előtt megbetegszik. A bécsi konyhán összekotyvasztott ebéd ugyanis annyira gonosz, hogy nem győzi megvárni, hogy árthasson a jó magyar embereknek, s ezért káros rádiósugárzását már az áldozat Bécs felé közeledtében a Sopron megyei Peresznyén előre ráveti és már ott megöli. Más okát halálának nem tudjuk ugyanis elképzelni, mert hiszen maga Thaly mondja, hogy a másik kurucnak, Eszterházy Dánielnek a kastélyában történik a halála, tehát ott bajosan készíthettek neki mérges ételt.

Ha azonban még kuruc vezértársának konyháján is meg tudták mérgezni azok az átkozott bécsiek, akkor nem értjük, miért hívták mégis ebédre magukhoz Bécsbe? Hiszen ha oda hívták, akkor a mérget kétségtelenül ott kotyvasztották részére, de ha mégse ott halt meg, ha-

nem kuruc bajtársa házában, akkor a „hazafiak” honnan tudhatják, hogy a bécsiek mérgetől halt meg és hogy Bécsbe azért hívták ebédre, mert ott akarták megégetni? Látjuk tehát, hogy Thaly nem hiába írja azt, hogy bizonyítani nem tud. Csak azt az egyet felejtí el, hogy mindazok az adatok, melyeket közöl, egyenesen azt bizonyítják, hogy mindaz, amit az egész ország beszélt, kétségtelenül valótlan volt.

Andrássy Pál meg, aki igazán nem érdemelte meg, hogy éppen a bécsiek tegyék el láb alól, mert hiszen éppen Thalytól tudjuk meg, hogy mennyire nem volt igaz, becsületes kuruc, „Pozsonyba volt híva ebédre”. Sajátságos azonban, hogy ő se ott, hanem Trencsénben halt meg, tehát megint azok a titokzatos rádiókisugárzások működnek anakronisztikusan már a XVIII. század elején. Még sajtáságosabb, hogy már előbb is, már Nagyszombaton is „patikával élt”. Nem kell-e hát látnia még a vaknak is (csak Thaly nem látja), hogy beteg volt (fiatal se lehetett már) és hogy halálának oka betegsége volt, tehát semmi köze se lehetett ahhoz a titokzatos pozsonyi ebédhez, melyre „híva volt” és amelyre sose érkezett el, de azért mégis meghalt, mégpedig mégis ezzel az ebédrel kapcsolatban és miatta.

Aztán hogy lehet Eszterházy Dániellel kapcsolatban is mérgezésről beszélni, mikor Thaly tudja a legjobban, de mi is említettük, hogy már kuruc tábornok korában is béna volt és mindig beteg? Régen igen gyakori volt a hirtelen halál még sokkal fiatalabb emberek körében is, mint amilyen Csajághy, Eszterházy Dániel vagy Andrássy Pál volt. Hiszen királyaink közt is – nem számítva az erőszakos halált – Mátyás is máról holnapra és fiatalon halt meg, sőt Albert is, I. József is, II. Lipót is. Thaly maga mondja, hogy ezekre a tőle felhozott mérgezésekre tárgyi bizonyítékai nincsenek, tehát legfeljebb csak lélektani alapon lehetne valószínűsíteni őket. Azt meg látjuk, hogy lélektani alapon még lehetlenebbek.

De más tekintetben is maga Thaly cáfolja meg mindazt, amit a Pragmatica Sanctiót megszavazó nemzedék megfélemlített voltáról mond. Azzal is eldicsekszik ugyanis, hogy báró Eötvös József őt bírta meg, hogy Szalay László magyar történelmét, melyet mi is itt oly bőven felhasználtunk, mely azonban csak Rákóczi szabadságharcáig készült el, folytassa és befejezze. Ő – mondja – hozzá is látott a munkához, de miközben e kor levéltárait kutatta és hozzá az anyagot gyűjtötte, olyan epeömlést kapott az undortól és az erkölcsi csömörtől, hogy kénytelen volt a tollat letenni s hiába próbálta meg újra meg újra felvenni, megintcsak le kellett tennie, mert látnia kellett „a szolgalelkűségnek azt az iszonyatos, csúszó-mászó elharapózását azoknál az embereknél, akik azelőtt a legnagyobb szájhősök (értsd: Rákóczi leghangosabb hívei) voltak”. (Polónyi, 206. o.)

„Utálattal töltött el – folytatja (217. o.) – azon embereknek rettenetes átalakulása, akiket a megelőző időkből másoknak ismertem.” (Tudvalevő, hogy Rákóczi korának Thaly a legalaposabb ismerője. Valóban III. Károly korának, tehát közvetlenül a Rákóczi-felkelés után következő idők kútfőinek tanulmányozása közben végtelenül bosszantó hatással lehetett Thaly kuruckodó hazafiságára annak látása, milyen „csömörletesen” aulikusok lettek azok, akik azelőtt a legszájasabb „hazafiak” voltak. Különösen utálatosnak találta Rákóczi hajdani, még kurucnak is kuruc lutheránus jogtanácsosának, Szluha Ferencnek szolgalelkű labanccá válását, mert most egyenesen ő lett a Pragmatica Sanctio fő kortese.

Thaly egészen sajtáságos módon Szluha romlását onnan eredezteti, hogy Rákóczi, mikor az ország ura volt, őt tette meg a kezébe került primási uradalmak prefektusává s Thaly ezt úgy állítja be, hogy Szluha már akkor eladta magát. Hát ez lehet, sőt valószínű. Rákóczi „íródeákja” csak azt felejtí el, hogy Szluha ezzel kinek adta el magát. Természetes, hogy Rákóczinak s a kurucoknak. És azt is elfelejtí, hogy ki vette meg Szluhát ezen az áron? Rákóczi és kurucjai. Tehát ezzel Thaly maga állapítja meg, hogy Szluhát becsületes emberből Rákóczi és a kuruc forradalom tette érdekemberré. Azt is elfelejtí, hogy Rákóczi tőle annyit emlegetett buzgó katolikus voltára nem valami előnyös fényt vet, hogy lefoglalja a maga részére a primaciális birtokokat és éppen egy protestánst nevez ki az élükre, hogy az gazdagodhassék belőlük.

Aztán azon bosszankodik Thaly, hogy „Károly spanyol kormánya (a protestánsoknál a spanyol még gyűlöletesebb, mint az osztrák, s ezzel nyíltan is megmutatják, hogy ők valójában nem a „németet”, hanem a katolikust gyűlölték annyira az osztrákban) nem irtózott ilyen embereket (mint Szluha) is felhasználni”, s közben nem jut eszébe, hogy Rákóczi már előtte nem „irtózott” az „ilyen” emberektől, sőt éppen ő adott felhasználásukra példát III. Károlynak. III. Károly és Rákóczi közt a különbség csak az, hogy Szluha Rákóczi pártjára csak akkor állt, mikor már fogságába került, de Rákóczi még így is csak a primási javak prefektusi állásával tudta magához kötni, de így is rögtön visszatért a király hívei sorába, mihelyt Rákóczi hatalma s így kényszere nem nehezedett rá, az tehát nincs bizonyítva, hogy ez a Szluha a király érdekeit csak haszonlesésből szolgálta, de hogy Rákóczit csak azért, az ugyancsak bizonyítva van.

Aztán az se elhanyagolható különbség a két eset között, hogy Rákóczi katolikus egyházi vagyonnal, illetőleg annak szabad kizsákmányolásával nyerte meg, tehát vesztegette meg a jellemtelen Szluhát, tehát a maga céljai érdekében protestáns embert hizlalt fel az Egyház vagyonából, III. Károly azonban nemcsak a maga egyházának, hanem még a protestáns és tőle állítólag üldözött protestáns felekezeti vagyon kárára se szerzett magának soha híveket. Ő nem az egyházi vagyonból jutalmazta híveit, mint Rákóczi, hanem a magáéból.

Természetes azonban, hogy egy Szluha miatt Thaly nem kapott volna még epeömlést, mikor a levéltárakban a Pragmatica Sanctio korát kutatta. A dolog természetéből következik, de ő maga is egészen világosan megmondja, hogy az keltette fel benne a legyőzhetetlen undort és utálatot, hogy éppen a hajdani nagy kurucok s még köztük is éppen a legszajásabbak lettek az udvarnak és vele a Pragmatica Sanctiónak a leglelkesebb hívei. „Próbálkoztam többször – mondja (206. o.) – Az íróttalat eldobtam magamtól, újra fölvettem, nem akarom, tovább ezt nem folytatom... Vitriolba kellene mártanom a tollat, mikor erről írok; mikor kutatom ezt a kort, annak karaktereit, azt a sok köpönyegforgatást, utálat fog el; nem vagyok képes higgadtan írni.”

Láthatjuk tehát, hogy nem egy emberre, nem is csak egyesekre, hanem az egész kor magyar karaktereire vonatkozik Thaly utálata, köztük különösen „azon embereknek rettenetes átalakulására, akiket megelőző időkből másoknak ismertem”. Érthető Thaly utálata, hiszen ő olvassatta legtöbbit a kuruc kor eredeti okmányait, ő láthatta tehát legjobban, kik voltak akkor a kor legnagyobb „hazafiai”, Bécs legnagyobb gyűlöelői, a hazafias szólamok leglelkesebb és legőszintébbnek látszó hangoztatói. Mivel pedig ő, mint kálvinista nevelésű ember, ezeket a szólamokat őszintéknek gondolta (annak hitte őket még a katolikus nevelésű ember is), méltán nagy csalódás érthette.

Azonban láttuk, hogy ha nem egyoldalúan és ha mélyebben nézte volna a dolgokat, nem fogta volna el az utálat, sőt még a meglepetés se. Hiszen mi elég bőven kimutattuk, s többnyire éppen a Thaly felkutatata adatok alapján, hogy akkor is, mikor a harc még folyt, alig volt valaki őszintén Rákóczi mellett. Láttuk és éppen Thaly adataiból láttuk, hogy alig csatlakozott hozzá valaki – még ha az a valaki kálvinista is volt – addig, míg nem volt kénytelen. Sőt még ekkor is sokan megvárták, hogy előbb fogságba essenek, s csak hogy börtönükből szabaduljanak, szánták rá magukat a konföderációhoz való csatlakozásra. De hát akkor csodálkozhatunk-e, hogy utólag kitűnik, hogy a konföderációhoz való ragaszkodás sose volt őszinte?

De most nem ezt bizonyítjuk, mert ezt már régen elintéztük, hanem azt, hogy Thaly nagy utálkozása a kútfők tanulmányozása közben semmi mást nem jelent, mint azt, hogy *a Pragmatica Sanctiót nagyon is önként szavazta meg az akkori magyarság; hogy nem kellett ott senkit se kényszeríteni, se megfélemlíteni, se megvesztegetni, se ámitani*. Nagy utálkozásával maga Thaly bizonyítja a legjobban, hogy abban a korban, mely a Pragmatica Sanctiót egyhangúlag elfogadta, mennyire nem voltak Magyarországon kurucok. Nemcsak nyíltan nem voltak, hanem szívük legrejtettebb zugában sem (hiszen Thaly a családi levéltárakban

található bizalmas levelek tartalma miatt undorodott meg annyira) és éppen a hajdan legnagyobb szájúak, azok, akiket Thaly a kuruc kor okmányaiából „másoknak ismert”, voltak akkor már az uralkodóház legnagyobb és leglelkesebb hívei. De hát kik voltak akkor a Pragmatica Sanctio ellenfelei, azok, akiket kényszeríteni és megfélemlíteni kellett?

Hogy Thaly ezen annyira meglepődik, sőt megbotránkozik, csak nagy elfogultságából magyarázhatjuk. Neki ezt mind előre kellett volna tudnia, hiszen mikor még Rákóczi volt az úr, akkor is csak végszükségből, az utolsó pillanatban csatlakoztak hozzá még azok is, akik később leglelkesebb hívei lettek; még Vay, Pekry, Szluha, Ottlyk, Ráday, ezek az egytől egyig protestánsok is. Ki volt hát akkor Rákóczinak szívből híve? De még ha kezdetben szerették is volna, akkor is ugyancsak meg volt az okuk, hogy hajlamuk megváltozzék. Hiszen pórul jártak vele, látniuk kellett, mennyire elhibázott dolog volt az egész mozgalom, mennyire csalódtak reményeikben. Hogy pedig az udvar mégse állt bosszút rajtuk, hanem a mozgalom csúfos összeomlása ellenére is olyan békét adott nekik, akár Bocskainak vagy Bethlennek, azaz olyat, mintha győztek volna, attól meg minden tisztességes magyarnak meg kellett hatódnia és hálát kellett érte éreznie.

Kit kellett volna tehát megfélemlíteni, hogy megszavazza a Pragmatica Sanctiót, mikor éppen Thaly a bizonyítékunk rá, hogy mikor megszavazták, akkor már nem volt ebben az országban úgyszólván egyetlen kuruc érzelmű ember se, sőt éppen a hajdani kurucok voltak a kuruc gondolatvilág legélesebb elítélői? Talán csak nem kellett az udvarnak azokat ijesztgetni és megvesztegetni, akik még bizalmas családi leveleikben is úgy írtak, hogy Thaly Kálmán az egyik epeömlést a másik után kapja olvasatukra?

Hogy aztán mindezt látva, Thalynak még a magyar nemzet Szalay László abbahagyta történelmének folytatásától is elment a kedve, mert ő csak akkor hajlandó magyar történelmet írni, ha a Habsburgokat utáltathatja vele nemzetével, ha azonban a történelem mellettük szól, akkor ő epeömlést kap az undortól, az jellemző az ő történelmi tárgyilagosságára s általában egész történetírásunkra és „hazafias” nevelésünkre.

Nem hiába írta tehát a Szilágyi-történelem (VII., 213. o.), hogy „nagy számban gyűltek a rendek ez emlékezetes gyűlésre”, mely a Pragmatica Sanctiót elfogadta, továbbá, hogy „nem volt ott oppositio, se vita”; hogy „az udvari politika teljes diadalt ült. Maguk a magyar rendek ajánlották fel, külső felszólítás és kényszer nélkül a Pragmatica Sanctio elfogadását” (215. o.).

Számtalanszor láttuk már, mennyire felháborítóan Habsburg-ellenes a Szilágyi-történelem is. Ha tehát most még ez is kénytelen így írni, gondolhatjuk, mennyire igaz lehet, amit megállapít. Nem hiába van benne magában a törvéncikkben is (első cikkely), hogy „*a jelen diétán a rendek azelőtt alig látott számban jelentek meg*”.

Ahol kényszer alatt vagy akár csak nem szívesen hoznak meg egy törvényt, ott a törvényhozók nem sereglenek össze soha nem látott számban. De Thalyt se öntötte volna el annyiszor az epe s nem fogta volna el annyiszor az utálkozás, ha e kor levéltári anyagában csak a nyomát is észrevette volna az ellenkezésnek vagy akár csak a hideg közönynek, s ha a megfélemlítés vagy megvesztegetés nyomaira bukkant volna.

Akkor ő neki kellemes csemegékre talált volna a levéltárakban, melyek felkeltették volna étvágyát s ugyancsak szívesen tálalta volna fel azt, amit ott talált, nemzete számára is. Ha azonban ő e korról azt kénytelen megállapítani, hogy nincs benne semmi szép, semmi lelkesítő, semmi örvendetes, hanem csak elfajulás, szolgalelkűség, sőt utálatot és undort keltő, akkor más szóval bár, de ugyanazt mondja, amit mi, azaz, hogy alig hoztak még valaha magyar törvényt önkéntesebben, őszintébben, szívesebben, sőt lelkesebben, mint 1723-ban a Habsburg-ház leányágának örökösödését törvénybe iktató Pragmatica Sanctiót.

*

A törvény érvényességéhez egyébként Polónyi se fűz semmi kétséget, törvényes voltát ő is egészen természetesnek és kétségtelennek tartja, de bizonyára csak azért, mert úgy véli, hogy ha akkor, mikor hozták, érvényes is volt, ma már megállapíthatja róla, hogy ma már nem az. Hiszen éppen ennek kimutatására írta meg könyvét.

Polónyi azzal érvel, hogy a Pragmatica Sanctio világosan kimondja, hogy Magyarország és a Habsburg-ház egyéb országai közötti kölcsönös támogatás, unió legyen s ezt a kívánságot mint feltételt köti össze a Habsburg-ház leányágának örökösödésével a magyar trónon. Mivel tehát a kettő: a két ország uniója és az örökösödési jog elválaszthatatlan, azzal, hogy a Habsburg-ház megszűnt uralkodni Ausztriában, megszűnt Magyarországon való örökösödési joga is.

Azt is mondja Polónyi, hogy a Pragmatica Sanctio szerint a magyar királynak ahhoz, hogy a magyar trónra kerülhessen, osztrák főhercegnek kell lennie. Osztrák főhercegek azonban 1918 óta nincsenek, mert a Habsburg-háznak csak azok a tagjai maradhettek Ausztria területén, akik főhercegi rangjukról lemondtak. Akik pedig külföldre vonultak, éppen ezáltal szűntek meg osztrák főhercegnek lenni. Világos tehát, hogy ma már nincsenek, nem is lehetnek olyan egyéniségek, akiket a Pragmatica Sanctio szerint a magyar trón öröklésének joga megilletne.

Legrövidebben végezhetünk ezzel a legutóbbi szofizmával. Ezért ennek cáfolatával kezdjük bírálatunkat. Az egész „nagy” érv egészen egyszerű megoldása az, hogy „az osztrák főherceg”, az „archidux Austriae” kifejezés azt jelenti, hogy Habsburg-főherceg, azaz a Habsburg uralkodóház tagja. Ezt mindenki tudja, aki a kérdéshez csak valamit is konyít. Amelyikük tehát lemondott a rangjáról, azaz otthon maradt Ausztriában, az tényleg nem illetékes a magyar trónra, mert a magyar koronához való örökösödési jogáról is lemondott azáltal, hogy megszűnt a Habsburg-ház tagja lenni, hacsak a lemondást az esetleges kényszerhelyzet nem teszi érvénytelenné, s ezért a család feje esetleg később ezt a lemondást nem nyilvánítja majd érvénytelenné.

Akik azonban nem mondtak le a rangjukról, hanem inkább a külföldre vonulást választották, világos, hogy ma is Habsburg (vagy ha tetszik: osztrák) főhercegek, ha előbb azok voltak. Hiszen világos, hogy éppen azért hagyták el Ausztria területét, hogy továbbra is a Habsburg-család tagjai (azaz „osztrák” főhercegek) maradhassanak. Világos tehát, hogy ezeket mindenképpen megilleti a magyar korona, ha a Pragmatica Sanctióban megállapított törvényes öröklés rendje rájuk kerül.

A Habsburg-házat osztrák háznak (Domus Ausztria) csak azért nevezték, mert akkor még, mikor ez az elnevezés keletkezett, két Habsburg-ház volt: a spanyol és az osztrák. Az első volt az elsőszülöttségi ág, a második a másodsülöttségi. A spanyol ág Szép Fülöp elsőszülött fiától, V. Károlytól, az osztrák ág a második fiútól, I. Ferdinándtól származott. A Domus Hispanica 1703-ban kihalt. A Domus Austriaca is kihalt 1740-ben.

1703 előtt nem lehetett egyszerűen csak Habsburg-háznak hívni egyiket se, mert kettő lévén ebből, még nem lehetett tudni, melyikről van szó. Ezért hívták a család nálunk uralkodó ágát Domus Austriacának. 1703 után már nem lett volna szükség erre az elnevezésre, mert csak egy Habsburg-ház volt már, sőt 1740 után már egy se volt, mert hiszen ekkor már valójában csak Lothringen-ház volt. Megszokásból azonban és a Habsburg-ház iránti tiszteletből nem Lothringennek, hanem Habsburg-Lothringennek nevezték, sőt a végén már ezt is egyszerűen csak Habsburgnak és a régi megszokás miatt még mindig Domus Austriacának.

Sokszor azonban, mikor még éltek a spanyol Habsburgok, s annak ellenére, hogy ők voltak az elsőszülöttségi, tehát az előkelőbb ág, mégis őket is „osztrákoknak” hívták. XIII. Lajos francia király szépségéről híres felesége Franciaország történelmében is és a világtörténelemben is csak úgy szerepel, mint „Ausztriai (vagy Osztrák) Anna”, pedig a spanyol király lánya volt s Madridból ment Párizsba.

Egészen rosszhiszemű s korlátoltságra valló dolog azonban ma belekapaszkodni ebbe az „osztrák” szóba s ezen az alapon azt mondani, hogy mivel ma már a Habsburg főhercegek nem kellene az osztrákoknak, s így osztrák főherceg sincs, nem lehet belőlük most már magyar király se. „Ausztriai Anna” se volt soha osztrák, nem is volt soha se Ausztriában, se Bécsben, mégis „Osztrák Anna” volt s maradt is mindig. Emiatt tehát a magyar trón örököse is egész nyugodtan lehet egy olyan Habsburg, aki *nem* osztrák.

Mi nem az osztrákokat emeltük a magyar trónra (s ezt különösen egy Thaly- vagy Polónyi-féle kurucnak kell legjobban belátnia), hanem a Habsburgokat, s ha akkor a kettő azonos is volt, világos, hogy nem kell szükségképpen azonosnak lennie a kettőnek ma is, sőt nekünk – legalábbis kuruc szempontból – csak örülnünk kell annak, hogy ma már nem azonos a két név.

Milyen nyakatekert okoskodás azonban éppen egy kuruc részéről, ha ő éppen azon a címen akarja megfosztani magyar örökösödési joguktól a Habsburgokat, mert ma már *nem* osztrákok? Eddig mindig az volt a bajuk, hogy miért osztrákok, s most, mikor már nem azok, egyenesen azért nem akarnak tudni róluk, mert hát már nem osztrákok. A hajdan annyira büszke és különösen éppen az osztrákokat annyira lenéző és utáló magyarokat éppen ők akarják annyira megaláznia, hogy szerintük ma már ezektől az osztrákoktól függ az is, kiből lehet magyar király és kiből nem, s ha az osztrákoknak ma már nem kell főherceg, akkor a magyaroknak se kellhet.

Itt is meglátszik, mennyire nem Ausztriát gyűlölték annyira ezek a „hazafias” magyarok, hanem egyedül csak a Habsburgokat. Lám, annyira gyűlölik őket, hogy ha tőlük való megszabadulásról van szó, akkor még olyan dolgokban is, melyhez semmiképpen se lehet köze, melybe semmiképpen se lehet beleszólása idegennek, szívesen elismerik az osztrákok döntését. Mivel magyar király csak osztrák főhercegből lehet, azok pedig az *osztrák* törvények szerint ma már nincsenek, szerintük világos, hogy a Habsburgokból ma már nem lehetnek magyar királyok.

Máskor milyen büszkék és milyen kényesek voltak mindig a magyar függetlenségre és önrendelkezési jogra! Pedig hát független s önrendelkező-e az a Magyarország, amelynek királyjelöltjéről az osztrákok (az osztrák szociáldemokraták) döntenek el, hogy lehet-e belőle magyar király vagy nem? Lehet-e ezt az okoskodást mással magyarázni, mint egyedül csak a sátán gyűlöletével az Isten ügyének védői ellen? A mi „hazafiainknak” istenük volt a haza (ezt Thalyval kapcsolatban csak az imént láttuk), de a Habsburgok elleni gyűlölet még e hamis istenüknél is előbbre való.

A gyűlölet azonban a sátán fő ismertető jele. Ennek a gyűlöletnek mindenki kell. Kell a török szultán (Bocskainak, Bethlennek, Rákóczi Ferencnek, Thökölynek, a Wesselényi-összeesküvőknek), kell a francia király (Zrínyi Péternek, Rákóczi Ferencnek), kell az orosz cár (Rákóczi Ferencnek, Kossuthnak, Görgeynek, a kommunistáknak – ez utóbbiaknak ugyan nem a cár, hanem az orosz bolsevizmus); kell Nagy Frigyes, a porosz király (még Mária Terézia seregéből is átszöktek hozzá a protestáns magyarok), kell Napóleon (hogy sajnáltuk mi diákkorunkban, hogy felhívására I. Ferenc, a Habsburg helyett nem csatlakoztunk inkább öhozzá!); kell még Vilmos császár is (gyerekkoromban még a tiszta katolikus Zala megyében is mindenki azt mondogatta, mennyivel jobb volna magyar királynak, mint Ferenc József); kell Hitler. (Sokan megállapították, hogy ő csak nálunk volt igazán népszerű, nem pedig Németországban. Hagytuk is neki 1944 tavaszán, hogy kardcsapás nélkül megszállja hazánkat.) Kell Sztálin is. (Ha nem szipolyozott volna ki annyira bennünket s hadifoglyaink vérét és életerejét, és ha nem éltünk volna alatta olyan nagy szegénységben, egész szépen el is túrtuk volna uralmát. De még így kiszipolyozva és éhbéren tartva se láttam ellene közel se azt az izzó gyűlöletet, mint amilyen például a Bach-korban az osztrák ellen megnyilvánult. Nekünk egyedül csak a Habsburg nem kell, de az aztán semmi áron.)

*

Jellemző, hogy még azt is felhozták érvül a Pragmatica Sanctio megszüntének bizonyítására, hogy a nemzet csak azért fogadta el a Habsburg-ház leányágának örökösödését, hogy az uralkodóház a fenyegető török veszély ellen megvédje. Tehát a Pragmatica Sanctio csak addig volt kötelező a magyar nemzetre, míg a török veszély fennforgott. E veszély megszüntével e törvény hatálya is megszűnt.

Ebből az állításból annyi igaz, hogy mikor a leányági örökösödés megszavazását emlegetni kezdték, a Bánság még török kézen volt s így megszavazásának szükségessége mellett a török veszélyt is felhozták érvül. Ámde mire megszavazására sor került, illetőleg mire a törvényjavaslat benyújtására került a sor, akkor már nemcsak az ország területe, hanem még Szerbia, Bosznia és Románia egy része is királyunk kezén volt s éppen előtte vertük meg a törököt úgy, hogy akkor már a tőle való félelemről bajosan lehetett szó. Ámde ha tényleg tisztán csak a török miatt szavazta volna meg a nemzet a leányági örökösödést, akkor is mindenki, akinek csak egy csepp ítélőképessége s joga érzéke van, tudja, hogy ha a török veszély miatt szavazunk is meg egy törvényt, abból még egyáltalán nem következik, hogy a török veszély megszüntével a törvénykönyvbe belekerült törvény is megszűnik, noha magának a törvény rendelkezésének semmi köze sincs ehhez a török veszélyhez és e veszély megszüntét éppen azoknak köszönjük, akikre a törvény megszavazásakor számítottunk és akik a veszélyt meg is szüntették.

Éppen ellenkezőleg. Mivel a nemzet azért adta meg a leányági örökösödés ajándékát az uralkodóháznak, hogy az viszonzásul oltalmazza érte a töröktől, mikor már ez az oltalmazás megtörtént, mégpedig eredményesen és az uralkodóház érdekéből egészen és végleg megmenekültünk a töröktől, attól kezdve a felajánlott ajándék még jobban kötelezett bennünket, mint addig. Akkor ugyanis, mikor az ajándékot adtuk, csak vártuk vagy reméltük a Habsburgoktól ezt a viszonzószolgálatot, most meg már tudjuk, hogy meg is történt: amit vártunk, be is teljesedett, hazánk *teljesen* felszabadult a török alól. Ki látott olyan logikát, hálát vagy becsületet, mely ebből azt következteti, hogy éppen akkor és éppen azért lehet visszavenni az ajándékot, mert a megajándékozott már teljesítette azt, aminek reményében az ajándékot neki adtuk?

A Pragmatica Sanctióban nem az van, hogy a Habsburgok leánya csak akkor öröklődik, ha az uralkodóház befejezi az országnak a töröktől való akkor még nem teljes felszabadítását. Ilyen feltételtől ott szó sincs. De ha a dolog ehhez a feltételhez lett volna kötve, akkor is érvényben lenne, mert hiszen tagadhatatlan, hogy az uralkodóház ezt a feltételt teljesítette, mégpedig ugyancsak hamar.

De majdnem ennyire nyakatekert és logikátlan az az érv is, hogy a Pragmatica Sanctio elválaszthatatlan az osztrák együttbirtoklástól. Mivel ez az együttbirtoklás 1918-ban megszűnt, a Habsburgok ma már Ausztriában nem uralkodnak, világos, hogy nálunk se uralkodhatnak már, legalábbis a Pragmatica Sanctio alapján, tehát örökösödési jogon nem. Ez azonban megint olyan beszéd, mely Magyarország függetlenségével homlokegyenest ellenkezik, önrendelkezési jogával semmiképpen se egyeztethető össze. Sajátságos, hogy mégis éppen azok hirdetik, akik ennek a függetlenségnek és önrendelkezési jognak egyébként valóságos megszállottjai, s akik ezt még az örök üdvösségüknél is előbbrevalónak tartják.

Hát ha Magyarország független ország és maga rendelkezik sorsával; ha emiatt nem tűrheti azt, hogy róla, nélküle döntsenek: akkor lehet arra még csak gondolni is, hogy állami életének talán legfontosabb kérdésében attól függjön a sorsa, hogy egy idegen állam, Ausztria, mit csinál? Ki látott már olyat, hogy ha az osztrákok elűzik a császárukat, akkor – ha akarják, ha nem – a magyarok is kötelesek elűzni a királyukat s akkor ők is kénytelenek más királyt választani, vagy mint az osztrákok, köztársasággá átalakulni?

Lám, mit tesz a gyűlölet! Ha arról van szó, hogy a Habsburgoktól szabadulhassunk, akkor a mi nagy „hazafiságunk” még azt is szívesen elismeri, sőt maga hangoztatja, hogy mi a Pragmatica Sanctióval azt iktattuk törvénybe, hogy a magyarnak szükségképpen úgy kell ten-

nie, mint az osztrákok tesznek, sőt az ő cselekvésükkel nekünk már nincs is semmi tennivalónk, mert ezzel már a mi sorsunk és a mi alkotmányunk is eldőlt!

Hogy a Pragmatica Sanctio a mi törvénykönyvünkben is össze van kötve a két ország együttes birtoklásával az örökösödési joggal felruházott uralkodóház miatt, annak magának a trón öröklésének szempontjából semmi különösebb jelentősége nincs és nem is lehet. Hiszen ez a közös birtoklás azelőtt is, mikor még a Habsburgok – legalább elméletben – szabad választásunk alapján ültek a magyar trónon, éppúgy megvolt, mint a Pragmatica Sanctio elfogadása után. Ennek megszavazásával tehát ebben a közös birtoklásban semmi néven nevezendő változás nem állt be. Egyébként is hogy lehet józan ésszel gondolni arra, hogy az uralkodóház örökösödésének elfogadását részünkről úgy kell érteni, hogy elfogadtuk ugyan örökre, de ha Ausztria megszegné a szavát és dinasztiáját később mégis elkergetné, akkor nekünk is szabad, sőt kötelességünk azonnal elkergetni?

Éppen ellenkezőleg. Ausztria ezen eljárásából a józan logika alapján sokkal inkább az következik, hogy ez esetben nekünk még jobban meg kell tartanunk a szavunkat. Éppolyan az eset, mint ha két határmenti lakos közösen köteleznék magát, hogy valakit a határon átkalauzol, de közben – mivel egyikük megtéved s úgy látván, hogy ez rá nézve előnyösebb, inkább törbe csalja vagy legalábbis a kalauzolásban közreműködését megtagadja, most már a másik szerződőnek is kötelessége, hogy adott szava ellenére ő is törbe csalja vagy legalábbis közreműködését megtagadja attól, aki iránt szolgálatra kötelezte magát s tőle a kalauzolásért a díjat is felvette már? Mi ugyanis a török alóli teljes felszabadítás szolgálatát az utolsó Habsburgtól azóta már felvettük.

De ha a Habsburgok nem az osztrákok szöszegése és törvénysértése, tehát nem jogtalan és becstelen úton vesztenék el az osztrák trónt, hanem például úgy, hogy idegen erők (az osztrákoknak császári uruk iránti hűtlensége nélkül) szüntetnék meg az osztrák császári trónt, világos, hogy még ebből se következik, hogy most már a Habsburgok a magyar koronára is elvesztették jogukat azon a címen, mert a Pragmatica Sanctio a közös birtoklást írja elő. Ha Magyarország Ausztriától független, önálló állam, akkor ilyen következtetésre még gondolni se lehet.

Éppen ellenkezőleg. Ha mi a törvényt és a szavunkat komolyan vesszük, akkor ez esetben úgy éreznénk, hogy minket ezek után még jobban kötelez a Habsburg-házhoz való kötöttségünk. Az alkotmány szerint a király meg a nemzet két egyenrangú egymás mellett álló fél. Ha tehát mi megkövetelhetjük és joggal követelhetjük meg, hogy a király a nemzethez hű legyen, fő, sőt egyedüli célja a nemzet boldogítása legyen, akkor a király joggal is várhatja, hogy a nemzet is szeresse s hű legyen hozzá. Ha bajba kerül, akkor még jobban, mint egyébként.

Ha egy apa az egyik birtokát olyan feltétellel hagyta fiai egyikére, hogy a közelben levő rét is az övé legyen, s kiköti, hogy akié lesz a birtok, mindig azé legyen a rét is, mert tudja, hogy a gazdagság rét nélkül nem nagyon életképes: ha az idők folyamán ez a fiú arra a szomorú sorsra jut, hogy birtokát elárverezik, vajon a végrendelet alapján igazságosan léphet-e fel ellene valaki azzal az igénnyel, hogy most már a rétet is el kell tőle venni, mert a végrendelet kikötötte, hogy az örökös a birtokot csak a réttel együttesen birtokolhatja? Nem kell-e itt mindenkinek látnia, hogy a végrendelet csak azért intézkedett így, hogy fiának nagyobb jólétet biztosítson? Világos tehát, hogy nem a végrendelet szellemében járnak el akkor, ha a rendelkezés alapján a félig már tönkrement fiút még a réjtétől is megfosztják.

A Pragmatica Sanctio azért rendeli el, hogy a Habsburg-örökös Ausztriát és Magyarországot együttesen birtokolja, hogy az örökös és vele Ausztria és Magyarország is előnyösebb, hatalmasabb legyen, vagyis hogy ebből az együttes birtoklásból mind az uralkodóháznak, mind Ausztriának és Magyarországnak egyaránt haszna legyen. Hát ha most a történelmi viszonytagságok során az örökös egyik országát elveszti, lehet-e ebből azt a következtetést levonni, hogy akkor a másik országát is el kell tőle venni?

Ha azt, hogy a mi királyunknak egyúttal Ausztriában is kell uralkodnia, ránk nézve előnynek tekintjük, a Habsburgok leányági örökösödésének jogát pedig hátránynak, s úgy fogjuk fel a dolgot, hogy a Habsburg-leány öröklési jogának terhét az Ausztriával közös birtoklás e nagy előnyének részünkre való megszerzése fejében vettük magunkra, még akkor se helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy most, hogy ezt a nagy előnyt Ausztria különválásával és köztársasággá átalakulásával elvesztettük, már a hátrány, az örökösödési jog további vállalására se vagyunk kötelezve.

Ha ezen a címen mi is megfosztjuk trónjától királyunkat, a közös birtoklás elvesztett előnyét ezzel még nem szereztük vissza. Mi értelme van hát, hogy királyunkat megfosztjuk törvényben biztosított jogától? Erre csak akkor lehetne valami jogunk, ha az örökösödési jog visszavétele ránk nézve olyan előnyt jelentene, mely pótolná az együttes birtoklásban levő előnyt. Azonban a Pragmatica Sanctio éppen nem úgy van megfogalmazva, mintha a Habsburg-leányág örökösödésének elismerése az együttes birtoklás nélkül ránk nézve magában véve hátrány volna. De még ha hátrány is lenne, mi a Habsburgok leányágának örökösödési jogát az uralkodóháznak akkor már megtett, nem pedig ezutánra várt szolgálatai fejében vállaltuk.

Legfőképpen azonban azért lehetetlen, kiáltóan képmutató és álnok Habsburg-gyűlölőinknek ez az okoskodása, mert hiszen éppen ők voltak azok, és ők azok most is, akik ezt a közös birtoklást a magyar nemzetre nem előnynek, hanem nagy hátránynak, sőt kész veszedelemnek tartották és tartják. Ha komolyan vették azt, amit unos-untalan hangoztattak, nem pedig csak csaléteknek, félrevezetésül használták, éppen nekik kellene ujjongva örülniük annak, hogy végre-valahára ez az átkozott közös birtoklás megszűnt, s így az az átkozott Ausztria most már többé nem nyomhatja el nemzetünket. Nekik fáj mindig annyira, hogy a királyunk idegen, s hogy nem nálunk lakik. Miért akarnak hát tőle szabadulni éppen akkor, mikor végre megszűnne idegen volta és mikor már ha akarna, akkor se lakhatna többé Bécsben?

Nekik fáj a legjobban, hogy (éppen az együttes birtoklás miatt) a hadsereg vezényleti nyelve a német volt. Most pedig, ahelyett, hogy örülnének neki, hogy most már sehogyan se lehet többé német, éppen most akarják megállapítani, hogy megszűnt a Habsburgok joga a magyar koronára? Micsoda logikai bukfenc s különösen milyen álnokság, hogy most, mikor végre elérték álmukat, hogy Magyarország végleg elszakadt Ausztriától s most már még perszonalunióban se vagyunk már vele, tehát a Habsburgok most már végérvényesen magyarok lehetnek és itt székelhetnek; hogy lesz magyar nemzeti király, magyar udvartartás: egyszerre kijelentik, hogy – sajnos – a Pragmatica Sanctio elengedhetetlen feltétele, *az együttes birtoklás*, most már megszűnt és megszűnt vele együtt a Pragmatica Sanctio is, tehát a Habsburgok nem lehetnek többé magyar királyok.

Polónyi így fejezi ki magát (179. o.): „Nekünk sem nemzeti királyunk, sem nemzeti királyságunk nem lehet mindaddig, míg a trón betöltése a Pragmatica Sanctio alapján történik, mert ennek rendelkezései azt parancsolják, hogy királyaink nem a nemzet kebeléből valók, hanem az idegen Habsburg-család meghatározott nőágának együttbirtokló, katolikus, törvényes leszármazói és osztrák főhercegek, tehát hivatalból idegenek legyenek.”

Nem akarja észrevenni a kis hamis, hogy a Pragmatica Sanctio „osztrák főherceg (Archidux Austriae)” kifejezése nem azt jelenti, hogy ezeknek a főhercegeknek nem szabad magyaroknak lenniük, hanem kötelesek mindig osztrákok, tehát idegenek lenni és maradni, hanem egyedül csak azt, hogy a Habsburg-házból kell származniuk. Mivel azonban III. Károlyal a Habsburgok osztrák ága kihalt, a magyar nemzet valójában III. Károly első lányának utódait, akik nem Habsburgok, hanem Lothringenek voltak, fogadta el örökös királyaiul, ezek kihalta után pedig III. Károly második lányának utódait (akik, mint láttuk, már szintén Lothringenek voltak, mert a második lányt Mária Terézia férjének testvére vette el). Azután következtek volna I. József nagyobbik lányának leszármazói, akik Wettinek lettek, mert neki a szász választó lett a férje, aztán I. József kisebbik lányának utódai, akik Wittelsbachok let-

tek, mert ez a bajor választóhoz ment férjhez. Ennyire nem igaz tehát az, hogy a Pragmatica Sanctio szerint a magyar király csak olyan főherceg lehet, aki osztrák.

Nem igaz tehát, hogy a Pragmatica Sanctio szerint a magyar királynak szükségképpen osztráknak kell lennie s annak is kell maradnia. Hiszen a magyar koronára jogot nyert Habsburg-örökösök nem osztrákok, hanem Lothringenek, Wettinek, Wittelsbachok voltak. Az se igaz, hogy idegeneknek kellett lenniük s maradniuk. Mihelyt ugyanis megváltoztak volna az erőviszonyok s az uralkodóház egyéb országaival szemben mi jelentettük volna a nagyobb erőt, sőt Ausztriának a dinasztiaától való elszakadásával már teljesen vetélytárs nélkül maradtunk volna, a Habsburg is mindjárt elsősorban (illetőleg egyedül) a mi királyunk lett volna s egyéb országai számára vált volna „idegenné” az a Habsburg-, Lothringen-, Wettin- vagy Wittelsbach-ivadék, mely a magyar korona örököse lett volna.

Ahogy a francia Lothringenek Bécsben németté, a német Braunschweigiék, majd Coburgok Londonban angollá váltak, éppúgy magyarrá váltak volna Budapesten akár a Habsburgok, akár a Lothringenek, akár a Wettinek, akár a Wittelsbachok. Ha pedig a közös birtoklás megszűnt, mert Ausztria köztársasággá vált, nem is lehettek volna III. Károly, illetőleg I. József utódai mássá, mint magyarrá.

Ha azonban Polónyi ennek nem örül, hanem hidegen azt állapítja meg, hogy a Pragmatica Sanctio megszűnt, tehát most már elkéstek a Habsburgok a magyarrá levéssel, annak igazi oka az, hogy ő is éppoly forradalmár, éppoly marxista, mint amilyenek az osztrák szociáldemokraták voltak, akik a Habsburgokat bécsi trónjuktól megfosztották. De ha így állt a dolog, akkor miért nem beszél őszintén és becsületesen s miért érvel azzal, hogy neki csak azért nem kell most már a magyarrá váló Habsburg se, mert a Pragmatica Sanctio, a törvény – melyet ő természetesen végtelenül tisztel – ezt nem engedi.

Hogy aztán ennek az együttes birtoklásnak megszűnése, a magyar „hazafiak” évszázados álmának ez a megvalósulása ránk nézve előnyös volna-e, az már más kérdés. Az igaz, hogy akkor a Habsburgok nálunk laknának, magyarokká és nemzeti dinasztivá válnának; igaz, hogy akkor lenne magyar udvartartás, a hadsereg vezényleti nyelve se lehetne más, mint magyar, tehát nemzeti önérzetünk eddigi sérelmei megszűnnének, de viszont nem élvezhetnénk annak az erőnek és hatalomnak az előnyeit se, melyet részünkre a közös birtoklás, a nagyobb hadsereg és nagyobb gazdasági erő területi sérthetlenségünk védelmében és a szomszédos nemzetiségi államok mohóságának fékentartására jelentett.

Az együttes birtoklás idején nagy hatalom voltunk. Német volt a hadseregünk vezényleti nyelve, de viszont ez az egész hadsereg működésbe lépett, mikor 1914-ben a szerb irredenta Horvátországunkat, tengerpartunkat, Bácskánkat, Bánságunkat, majd Erdélyünket a román fenyegette. Emiatt akkor *világháború* lett. Ilyen jelentős tényező voltunk akkor az európai politikában. Magyarországból is azért lett Csonkamagyarország, mert a Habsburg-monarchia összeomlott s az együttes birtoklás megszűnt. Ellenben mikor már megszűnt az együttes birtoklás, mikor nemzeti hadseregünk volt már s egy magyar köznemes, sőt kálvinista lelkészek ivadéka lett nemzetünk vezetője a második világháború idejében, abban is részt kellett vennünk, noha nemcsak nem miattunk tört ki, mint az első világháború, hanem egyáltalában nem is volt hozzá semmi közünk. A végén mégis újra megcsonkítottak bennünket, mérhetetlen jóvátételeket fizettettek velünk s a békekonferencián nemcsak nem volt egyetlen barátunk, aki felszólalt volna érdekükben, hanem még a saját kormányunk is, melyet egyébként Oroszország, illetőleg a nemzetközi kommunizmus – szlávjaink és románjaink nyílt barátja – állított élünkre, helyeselt legjobban újabb megcsonkításunknak. Így lettünk mi függetlenek és önrendelkezők a közös birtoklás megszűnése és az idegen dinasztia lerázása után!

Kár volt Polónyinak annyira örülnie, hogy a Pragmatica Sanctio a közös birtoklással együtt állítólag megszűnt. Mire ugyanis a Habsburgoktól „megszabadultunk”, arra már az Ausztriával való közösség úgyszólván összes hátránya a közös birtoklás fennmaradása ellenére is megszűnt volna. Nemzeti önérzetünk addigi sérelmeinek ugyanis az volt az oka, hogy

a Habsburg-birodalom egyéb országai sokkal népesebbek, kulturáltabbak és gazdaságilag fejlettebbek, s így teherbíróbbak voltak, mint mi, s emiatt kisebb gazdasági erőnknek megfelelően politikai befolyásunk is kisebb volt a birodalom egyéb államainak összességénél, mellyel mi *egyenrangúak* akartunk lenni.

Mivel azonban ez a túlsúly már akkor is, mikor még együtt voltunk, állandóan csökkent, mert a Habsburgok egyik országukat a másik után veszítették el: III. Károly elvesztette a két Sziciliát és Nápolyt, Mária Terézia Sziléziát, II. Lipót Belgiumot, I. Ferenc, a német-római császárságot, Ferenc József Lombardiát és Velencét, a mai kis Ausztria pedig még Csehországot, Dalmáciát, Isztriát, Krajnát, Galíciát, Bukovinát, Triestet, sőt még Dél-Tirolt is, viszont mi meg agrárország lévén és így népességben jóval gyorsabb arányban szaporodván és később iparilag is fejlődvén népességben és gazdasági erőben is mindig jobban közeledtünk az Ausztriával való egyenlőség felé. Világos tehát, hogy egy mai „Osztrák-Magyar Monarchia” csakugyan már nem „osztrák-magyar”, hanem „magyar-osztrák” lenne s így a közös birtoklás arra az Ausztriára, mely népességben ma már még a Csonkamagyarországnál is sokkal kisebb, sokkal hátrányosabb lenne, mint mireánk. Ekkor már inkább mi lehetnénk az elnyomó fél.

A Pragmatica Sanctióban annak hangoztatása, hogy a magyar és az osztrák trónon mindig a család ugyanazon tagja üljön, egyedül a Habsburg-Lotharingen-ház hatalmának megvédését célozta. Ez a törvény a közös birtoklást elsősorban azért hangsúlyozza, hogy a család egyik tagja a másikkal esetleg ellentétbe nem kerülhessen, egyik a másik ellen pártot ne üthessen, s így meg ne történhessék, hogy család egyik tagja Magyarországon, a másik Ausztriában, a harmadik esetleg Csehországban, a negyedik Stájerben, az ötödik Horvátországban, a hatodik Galíciában, a hetedik Tirolban stb. uralkodjék, hanem az egész birodalom mindig maradjon egy kézben, mert csak ebből lehet haszna mindegyiknek, köztük tehát Magyarországnak is. Ez a cél adja meg az egész Pragmatica Sanctio szellemét s ennek kijátszása lett volna a törvény megsértése. Egyenesen örültség azonban azt hozni ki belőle, hogy ha az uralkodóház Ausztria trónját elveszti, akkor szükségképpen meg kell fosztani a magyar koronától is és megfordítva.

Egyébként ugyancsak becsületükre válik a Habsburg, majd a Habsburg-Lotharingen-ház tagjainak, fegyelmezetségüknek, önuralmuknak, szenvedélyeiken való állandó uralmuknak, törvényiszteletüknek, önzetlenségüknek, alázatosságuknak, hogy náluk sose ütött pártot a család egyik tagja a másik ellen, s noha már évszázadok óta minden az elsőszülötté volt, a többi fiú sose kapott semmit, az elsőszülött jogát a kisebb fiúk mindig tiszteletben tartották. Még az elmebeteg Rudolfét is tiszteletben tartották nagyszámú fiútestvérei s még az epileptikus V. Ferdinándét is az öccsei. (II. Mátyás viselkedése nem cáfolat állításunkra, mert ő is ugyancsak későn lépett fel bátyja ellen s akkor is ugyancsak kíméletesen.) De viszont V. Ferdinánd is azonnal lemondott a trónról, mihelyt a családi tanács erre kérte és Ferenc Károly is szívesen átengedte helyét nála tehetségesebb fiának.

A Habsburgok között még kivételképpen se fordult elő az az eset, ami az Árpádok körében mindennapos volt, hogy egyszerre ketten is uralkodni akartak, vagy hogy az elhunyt király tetterős öccse felhasználta az alkalmat és bátyjának még kiskorú fia elől elorozta a koronát. A Habsburgok sokkal fegyelmezettebbek voltak, a jog és a törvény mindig előbbrevaló volt nekik, mint a nagyravágyás vagy a dicsőségvágy. (Viszályok, sőt pártütés a család tagjai között a Habsburg-házban is volt, de csak a család régebbi történetében, akkor, mikor még nem kerültek a magyar trónra. Történelmük e régebbi része azonban minket, magyarokat, nem érdekel.)

Ellenben az a magyar párt, mely most képmutatóan annyira fontosnak s szentnek tartja a közös birtoklást és az Ausztriával való uniót, hogy nélküle az egész Pragmatica Sanctiót képzelenségnek tartja, mindig azzal kacérkodott, hogy a család valamelyik tagját rávegye erre a törvényellenes pártütésre és így elérje azt, hogy más Habsburg uralkodjék Magyarországon

és másik Ausztriában. Tudvalevő, hogy 48-ban István főherceg azért hagyott itt bennünket s menekült tőlünk külföldre, mert Kossuth erőszakkal magyar királlyá akarta koronáztatni a *Pragmatica Sanctio ellenére*. (Mert akkor még igazán nem mondhatta senki, hogy azért, mert ez a törvény hatályát veszítette.)

Igazán erkölcsi nagyság kellett hozzá, hogy István nádor a kísértésnek ellen tudjon állni, mert hiszen akkor a forradalmi erők olyan nagyok voltak nálunk is, Bécsben is, hogy a kísérlet ugyancsak sikerrel kecsegtetett. De István – noha nem tartozott a család jellemesebb tagjai közé – mégis ellen tudott állni. Pedig tőle a törvényesség útján való megmaradás legalább akkora áldozatot kívánt ekkor, mint a magyar főuraktól Bocskai, Bethlen, Thököly vagy Rákóczi felkelése idején a királynak letett hűségeskü megtartása. Neki is, nekik is itt kellett (illetőleg itt kellett volna) hagyni mindent, s inkább külföldre menekülni, mint fellázadni. Nem csoda, ha kevés magyar főúr volt rá képes és hogy nem volt rá képes még Károlyi Sándor se.

De István nádor képes volt rá. Pedig ő többet kapott volna, ha marad, mint a magyar főurak a felkelő vezérektől kaptak: ő király lehetett volna. Míg így, hogy nem kellett neki törvénytelenül a korona, nemcsak itthon veszítette el népszerűségét, sőt lett egyenesen becstelenné, akiről történelmünk csak szánakozó lenézéssel emlékezik meg, hanem még az udvar részéről is megvetés és számkivetés várta, mert ott meg azt nem tudták neki megbocsátani, hogy miért nem hamarabb és miért nem határozottabban dacolt a lázadókkal.

A mi „hazafiaink” Rudolf trónörökösét is fel akarták lázítani apja, Ferenc József ellen, s külön magyar királyt akartak belőle csinálni. Mi József főhercegtől is királyt akartunk csinálni minden közös birtoklás és *Pragmatica Sanctio* ellenére. Mikor 1900-ban – gyermekeiben – Ferenc Ferdinándnak kellett lemondania a trónról, a mi 48-asaink akkor is mind azt hangsúlyozták, hogy ez a lemondás magyar szempontból megokolatlan. Nálunk lehet Chotek Zsófia királyné és gyermekei örökösei a magyar trónnak. Ha Ferenc Ferdinándban csak egy csepp hiúság lett volna s titkon tárgyalásokba bocsátkozott volna a dologról ezekkel a „hazafiakkal”, rögtön megbocsátottak volna minden „magyarellenességet”, s azonnal megszűnt volna nagy népszerűtlensége. Ferenc Ferdinánd se tántorodott meg egy pillanatra se. A mi „hazafiainknak” akkor se volt fontos az együttes birtoklás és a törvénybe iktatott *Pragmatica Sanctio*. Egészen bizonyosra vehetjük, hogy köztük lett volna Polónyi Dezső is; az, aki Horthy idejében azzal érvelt, hogy a *Pragmatica Sanctio* azért szűnt meg, mert nincs már közös birtoklás.

Horthy idejében Debrecenben még Albrecht főherceget, Frigyes főherceg fiát is királlyá kiáltották ki. Se nála, se József főhercegnél nem nézték se a közös birtoklást, se a *Pragmatica Sanctio*ban megállapított öröklési sorrendet. Nálunk tehát mindenki és minden kellett és kell magyar királynak, még a Habsburg-ivadék is, csak az nem, akit a törvény megállapít. De azért mégis állandóan azt sérelmeztük, hogy a Habsburgok nem tartották meg a magyar törvényt. Az ellen azonban, akit a törvény jelöl ki magyar királlyá, Polónyi azon a címen tiltakozott, hogy a törvény – sajnos – a közös birtoklást írja elő, mivel pedig az most már nincs, Habsburg-király se lehet. Most akadály, hogy nincs Ausztriával közös birtoklás. Mikor még megvolt az együttes birtoklás, akkor „hazafias” szempontból ez nem volt akadály se István nádor, se Rudolf trónörökös, se József főherceg, se Ferenc Ferdinánd gyermekei, se Albrecht főherceg külön királtságának...

III. Károly méltatása

Említettük, hogy III. Károly 1704-ben, 19 éves korában Spanyolországba ment, hogy ott elfoglalja örökségét, mert 1703-ban ott meghalt az utolsó Habsburg. Azonban a spanyol örökségre XIV. Lajos is pályázott, mert anyai ágon ő is Habsburg volt, mert apja a spanyol király lányát vette el. Sőt a franciáknak az utolsó spanyol Habsburgot, aki pedig feleségével együtt Károlyt előbb annyira szerette, még arra is sikerült rávenniük, hogy végrendeletileg is XIV. Lajos unokájára hagyja trónját, noha az a spanyol királylány, aki XIV. Lajos anyja volt, mielőtt XIII. Lajoshoz ment férjhez, előbb ünnepélyesen lemondott minden, a spanyol trónhoz való jogáról. A lányt ugyanis szülei csak ilyen feltétellel adták férjhez nem Habsburghoz. (XIII. Lajos feleségének testvére, aki a mi I. Lipótunk felesége lett, természetesen *nem* mondott le öröklési jogáról.)

III. Károly nem hagyhatta jogos spanyol örökségét s Spanyolországba hajózott. Itthon akkor még nem volt öröksége, mert hiszen minden bátyjéé, I. Józsefé volt. „Nem szégyellem bevallani – mondta ő ekkor –, hogy szegény fejedelem vagyok, akinek nincs semmije, csak fegyverzete és kardja.” Károly aztán Spanyolországban hét évig küzdött trónjáért a franciák és a spanyoloknak a franciák mellett álló része ellen, míg 1711-ben I. József hirtelen halála haza nem szólította a spanyolnál sokkal biztosabb és fontosabb trónra. Spanyolországban elsősorban a katalánok voltak hívei (fővárosuk Barcelona), míg a kasztíliaiak (fővárosuk Madrid) inkább a Bourbonok hívei voltak.

Károlyt Spanyolországban elsősorban az angolok támogatták. Ők pénzelték. Az angolok számára ugyanis nem volt kívánatos a Bourbonok hatalmának nagy megnövekedése. Károlynak sok megalázást kellett tőlük elszenvednie, mert az angolok gögje igenis érezte vele, hogy tőlük függ. Természetes ugyanis, hogy annak az igazságnak, hogy „pénz beszél, kutya ugat”, és hogy aki a pénzt és a vele járó erőt adja, az parancsol is, nemcsak mi, magyarok éreztük a hátrányait az osztrákokkal szemben, hanem az örökségéért küzdő osztrák főherceg is az angolokkal szemben. Pedig küzdelme természetesen nemcsak neki volt hasznos, hanem az angoloknak is. Másképp még így se kapta volna tőlük a pénzt. (Az osztrákoknak és a németeknek is érdekük volt, hogy a törököt még Magyarország területén feltartóztassák. Ezért tudták őket rávenni a Habsburg-császárok, hogy segítsenek bennünket. De azért ez a segítség se lehetett még így se befolyás, parancsolás és a vele együttjáró dölyf nélkül. Ezt maguk a Habsburgok nem éreztették velünk, mert sűrűn gyónó keresztények voltak, akiket állandóan az alázatosság gyakorlására tanítottak. De mint magyar királyoknak se volt érdekük alattvalóik elidegenítése. Világos azonban, hogy azért ők se tudták elérni, hogy még hatóságaik és katonatisztjeik se éreztessék velünk gögjüket soha. Lám, az angolok még magával Károllyal is nagyon éreztették.)

Károly e spanyolországi küzdelmei alatt sok kiváló tulajdonságáról tett bizonyosságot. Például mikor mindössze 3000 emberével Barcelonában ostrom alá vette az óriási francia túlerő és még a gögös és dacos angol Peterborough is lehetetlennek tartotta már a védelmet, Károly nem ismert lehetetlent s bátorságával olyan lelkesedést öntött a védőkbe, hogy még a nők és a szerzetesek is fegyvert fogtak mellette. Mikor a franciák már a fellegrát is elfoglalták és romokban hevert a fél város, Peterborough újra felszólította Károlyt a város feladására. Károly azonban azt felelte neki, hogy vagy győz, vagy ottmarad holtan a város romjai alatt. Győzött is, mert még a város eleste előtt megérkezett az angol flotta s elűzte az ostromlót. Később olyan szerencse kísérte fegyvereit, hogy még Madridba is bevonult s valószínűleg meg is tudta volna szilárdítani trónját, ha 1711-ben haza nem kell jönnie.

A spanyolországi küzdelmet tovább folytatta hazulról is, de most meg már az nem volt érdeke az angoloknak, hogy a franciákkal szemben a Habsburgok legyenek túl erősek. Mivel ugyanis I. József már nem élt, ezzel egy kézbe került volna a két nagy Habsburg-birodalom,

nem pedig a két testvér kezébe külön-külön, mint József halála előtt. Ezért most már megszüntették a segélypénzek folyósítását. Ezért kellett végül lemondania Károlynak Spanyolországról s végleg átengednie a Bourbonoknak. Erre annál könnyebben rászánhatta magát, mert Spanyolország európai birtokai (Belgium, Dél-Olaszország) kárpótlásul az övé lettek.

Amit most mondtunk, nem ellenkezik azzal a régebbi kijelentésünkkel, hogy a Habsburgok Rákóczi felkelése miatt veszítették el spanyol örökségüket. Rákóczi felkelése régebben, Lipót és József idejében volt. Ha a kurucok nem tartották volna lekötve fegyveres erejük egy részét, a Habsburgok már akkor megnyerték volna a spanyol örökösödési háborút. Akkor Anglia és Hollandia azért követelték annyira, hogy Lipót elégítse ki a magyarokat (s természetesen a protestánsokat is, mert hiszen ők maguk is azok voltak), hogy arra a spanyol háborúra, melyben, mint a Habsburgok szövetségesei, ők is részt vettek, Lipótnak több ereje maradjon. Ámde Rákóczit csak egész Magyarország vagy legalább (mikor a kurucok rosszabbul álltak) Erdély teljes átengedésével lehetett volna kielégíteni, a Habsburgok pedig ilyen nagy áron nem akarták Spanyolországot megszerezni, mert magyar örökségük is volt olyan fontos előttük, mint a spanyol, sőt mivel a spanyolt még csak ezután kellett megszerezniük, a magyar pedig már 200 éve az övék volt, még Spanyolországnál is becsesebb volt számukra.

Szépen mutatja Károly nagylelkűségét és a haszonleséstől való teljes mentességét, hogy éppen nem örült a bátyja halálával neki jutott nagy örökségnek és előtte megnyílt érvényesülési lehetőségnek, hanem eleinte alig akarta otthagyni neki oly kedvessé vált Spanyolországát. (Hogy Károly a spanyolok között oly hamar spanyollá vált, újabb bizonyíték arra, mily könnyen válhattak volna a Habsburgok magyarrá is, ha a politikai viszonyok (az erőviszonyok) lehetővé tették volna. Végül csak családja és a katolicizmus érdekeinek vetette alá magát és érzelmeit és jött haza. De itthon is egész élete végéig spanyoljai maradtak legkedvesebb emberei, s halálos ágyán utolsó szava is ez volt: Barcelona! Ezért küzdött ugyanis ifjú korában, s amit küzdelemmel szerzünk meg, kedvesebb előttünk, mint ami örökségként hull ölünkbe. (De ő karddal is csak azért küzdött, ami jogilag is megillette.)

Említettük már I. Ferdinánddal kapcsolatban, hogy a Habsburgokban mennyire megvan az új hazához, az új környezethez való áthasonulási hajlam. A német Szép Fülöp két fiából: V. Károlyból milyen törzsökös németalföldi, fiából, II. Fülöpből, sőt már unokaöccséből és I. Ferdinándból milyen törzsökös spanyol lett! Mily könnyen és milyen hamar lett aztán a spanyol I. Ferdinándból és utódaiból – bár ő maga mindvégig megőrizte spanyol érzelmeit és rokonszenvét s kedves nyelve mindig anyanyelve, a spanyol maradt, mint ahogyan bátyja, V. Károly meg mindig németalföldi maradt, mert ő még ott nevelkedett – ismét ízig-verig német. Fia, Miksa, már a legnémetebb Habsburg valamennyi között, noha ő maga is Spanyolországban nevelkedett s felesége is spanyol volt. Ugyanezt látjuk III. Károlyon is, aki hét évi ott-tartózkodása alatt annyira együvé tudott forni azzal az országgal, melynek királya akart lenni, hogy a lelke Bécsben is haláláig Spanyolországé maradt. S mindez annak ellenére, hogy nemcsak gyermek-, hanem ifjúkorát is Bécsben töltötte.

Az az Althan, aki legbizalmasabb embere volt, német volt, nem spanyol, de őt magával vitte Bécsből Spanyolországba is, ő mellette volt ott minden küzdelmében, s egyszer ott még élete megmentőjévé is vált. Legalábbis becsület tekintetében megérdemelte tehát a bizalmat ez az Althan s III. Károlynak iránta való örök hálája nem lelki fogyatékoság volt részéről, hanem éppen az ellenkezője. Viszont ugyanebből láthatjuk, hogy III. Károlynak Althan feleségéhez, a szép Pignatelli-Belriguardo hercegnőhöz való vonzalma aligha jelenthetett bűnös viszonyt, mert a becsületes, annyira szigorú erkölcsi felfogású, vallásos, gyakran gyónó, serdülő korában még nők említésére fülig piruló és zavarba jövő III. Károlyról, akinek egyébként is szintén szépségéről híres, okos és erkölcsileg is értékes felesége volt, és boldog családi életet élt élete végéig, bajosan tehető fel olyan aljasság, hogy élete megmentőjének azzal fizet, hogy hálából elcsábítja a feleségét.

III. Károly bizonyára igen jól érezte magát a kiváló testi és szellemi tulajdonságokkal bíró hercegnő társaságában. Ez gyarlóság is volt tőle. Mivel ugyanis pletykára adott vele alkalmat, kerülnie kellett volna a vonzó nő társaságát. De hát III. Károly minden tiszteletre méltó tulajdonsága ellenére se volt II. Ferdinánd vagy I. Lipót. Ő csak akkor volt olyan jó, mint ők, mikor még 20 éven alul volt. A legtöbb ember azonban felfogás és az erkölcsök tisztaságának tekintetében 40 éves korában nem szokott már azon az erkölcsi magaslaton állni, mint még serdülő korában III. Károly. Ferdinándnak és I. Lipótnak éppen abban áll az erkölcsi nagysága, hogy ők életük végéig olyanok maradtak, mint amilyenek még ideális fiatalukorukban voltak.

Említettük már, hogy III. Károly legnagyobb hibája az uralkodói gőg volt. Mivel uralkodó, sőt cézár volt, benne az uralkodói öntudat nem is volt olyan nagy hiba, mint más közönséges halandóban. Az uralkodónak egyenesen kötelessége tekintélyét ápolni s ezért érthető, ha III. Károly nem küzdött eléggé e hibája ellen s így lelkén elhatalmasodni engedte. Azonban „Deus suberbis resistit”, Isten a kevélyeknek ellenáll, még akkor is, ha ezek a kevélyek cészárok. Innen volt aztán az, hogy III. Károly csak a hódolat és talán a hízelgés kedvelésével ápolta császári méltóságát, de a Pignatelli-Belriguardo hercegné-féle pletykák okozásának elkerülésével már nem. Ezért, mivel Isten III. Károlyt egyébként szerette, mert ezt általában megérdemelte, már itt a földön ugyancsak megalázta gyarlóságaiért, míg Nagy Frigyes, aki sokkal gögösebb volt nála s emellett még rosszlelkű is, szinte vak szerencsével áldotta (illetőleg verte) meg itt a földön.

A tehetséges és mint láttuk, a hős III. Károlynak élete végén már semmi se sikerült, míg Nagy Frigyes sose hagyta el a szerencse. Mikor Nagy Frigyes már oda jut, hogy neki is és országának is vége s már az öngyilkosság gondolatával kezd megbarátkozni, akkor – egyenesen bolond szerencséjére – meghal ellensége, a cárnő, és olyan cár követi a trónon, aki neki egyenesen rajongója. Így aztán a hadi helyzet egyszerre a javára fordul.

III. Károly ellenben először elveszti Spanyolországot, aztán a spanyol korona olasz birtokei nagy részét, aztán mindent, amit Magyarország keleti határain túl a töröktől elfoglalt, sőt hadseregét olyan összeomlás érte, hogy a török szabadon sétálhatott volna akár Bécsig is, ha akart vagy mert volna, azaz, ha tisztában lett volna a számára oly előnyössé vált helyzettel.

Mikor pedig szemét örök álomra hunyta, hadvezérei büntetésül börtönben voltak, leányára pedig egész Európa rátámadt, hogy még azt is elvegye tőle, ami megmaradt neki. Csak az igazság, a jog és a törvényesség volt mellette, más semmi. III. Károly még azt se érte meg, hogy családjá fennmaradását legalább egyelőre biztosítva lássa, mert Mária Terézia első három gyermeke, akiknek születését még megérte, mind leány volt, s mire II. József, az első fiú megszületett, a nagyapa már nem élt.

Mindeme kudarcokban III. Károly csak részben volt hibás. Annyiban, hogy túlságosan is a felhők felett trónolt, tekintélyét a kelletnél is jobban ápolta, s emiatt a tehetség rovására is túl nagy becsben voltak előtte a tekintélye előtt hódoló udvaroncok. Csak gyarlóság volt ez tőle, nem bűn, mert hiszen okos volt s ezért uralkodott magán s megbecsülte a tehetséget is. Jellemző azonban rá Savoyai Jenő mondása: „Nekem Lipót atyám volt, József testvérem, Károly pedig uram”.

Az olyanforma önérzetes lángelmét, mint Savoyai Jenő volt, csak értékelni és becsülni tudta, de szeretni nem, mert azok természetesen nem alázkodtak meg előtte. Ő pedig annál sokkal nagyobb úr volt, semhogy ő kedveskedjék valakinek. (Lánya, Mária Terézia, úgyszólván mindenkinek kedveskedett.) Nem mondhatjuk, hogy hízelgőiben kigyókat melengetett keblén, vagy hogy nem lett volna emberismerete, s így túlságosan becsapták volna. Ez már csak esze és jelleme becsületessége miatt se volt lehetséges. Hiszen még a Szilágyi-történelem is (VIII., 231. o.) azt írja róla, hogy „jellemének, lelkiismeretességének azon kor fejedelmei között hiába keresnénk párját”. De épp azért, mert ilyen becsületes és jólelkű volt, azokat, akikről látta, hogy hűséggel szolgálják és ragaszkodnak hozzá, túlságosan is megbec-

csülte és olyan fontos állásokba tette őket, melyek méltó betöltésére nem volt elég csak a hűség és a ragaszkodás, hanem nagyobb tehetségre is szükség lett volna.

Az is szép tulajdonság benne, ami egyébként majdnem minden Habsburgban megvolt (csak II. Józsefben nem), és amiben a Habsburgok annyira ellentétei voltak például Nagy Frigyesnek, Mussolininek, Hitlernek, Sztálinnak, hogy kedves embereiket még akkor se ejtették el, mikor ügyetlenségükkel vagy tehetségtelenségükkel már szerencsétlenséget hoztak rájuk, sőt még akkor se nagyon, mikor már bűnök is rájuk bizonyultak. Még ekkor is legfeljebb arra tudták magukat rászánni, hogy menesztették az illetőket, de arra már nem, hogy el is bánjanak velük.

Erkölcseileg szép tulajdonság ez, haszna is van neki, még a politikában is, mert a főnök bizalma igen jól esik minden embernek, s nem is minden ember olyan hitvány, hogy visszaéljen vele, sőt az igen tehetséges és igen értékes emberekkel csakis így lehet bánni, ha azt akarjuk, hogy lelki és szellemi értékeiket a köz javára kifejtsék s az ilyen emberek uralkodójuk bizalmát és irántuk való nagyvonalúságát hasonló hűséggel és ragaszkodással viszonzózzák.

Végeredményben ennek kell tulajdonítanunk, hogy annak ellenére, hogy a Habsburgok országai területileg annyira el voltak szórva és népei annyira egymástól elütő elemekből álltak, mégis a művelt világban alig találunk még uralkodóházat, melynek olyan szilárd alapon állt volna az uralma, mint éppen a Habsburgoknak. Hiszen ők még azt a német-római császárságot is félezer éven át kezükben tudták tartani, melyet nem lehetett örökölni, hanem újra meg újra választással kellett megszerezni. A Habsburgok hatalma nem is egyszer egyenesen olyan nagy volt, hogy az egész világnak s benne még a pápának is össze kellett fognia ellenük, mert kezdett már káros lenni az európai egyensúlyra, s nemkívánatossá válni még az Egyházra is. Világos azonban, hogy ez a környezetük irányában tanúsított túl nagy bizalom igen nagy hátrányokkal is járt.

III. Károly sok kudarcának másik oka országainak aránylag rendkívül kis gazdasági ereje és ebből következő állandó pénzzavara volt, bár ebben a Habsburgok túlságos nagylelkűsége és bőkezűsége is ludas volt. III. Károlynak nem volt szíve hozzá s különösen nem tartotta császári méltóságával összeegyeztethetőnek, hogy országai népét úgy kiszipolyozza és olyan mérhetetlen terheket rakjon rájuk, mint a francia királyok s még inkább a porosz Nagy Frigyes tette.

III. Károly úgy fogta fel fejedelmi hivatását, hogy az uralkodó azért van, hogy nagylelkű legyen; hogy alattvalói éljenek öbelőle, nem pedig ő azokból. Egy fejedelemhez, különösen pedig az egész keresztény társadalom fejéhez, a császárhoz, szerinte az illik, hogy adjon, nem pedig hogy követeljen. Bár jól tudta, hogy csak akkor adhat, ha szerez is, tehát a maga számára megfelelő pénzforrásokról gondoskodik, mégse volt szíve alattvalóit nyúzni, hanem hivatásának inkább a nemesebb részét, az adást, a nagylelkűséget szerette gyakorolni.

Már apja, Lipót életével kapcsolatban láttuk, mennyire dicsérik az itt utazó külföldiek a nép aránylag könnyű terheit, jómódját, s ezzel együttjáró jókedvét, vidám hangulatát, de egyúttal nagy úrtiszteletét is. De az adatok, melyeket ennek bizonyítására felhoztunk, már akkor is tulajdonképpen III. Károly idejéből valók voltak. Csak azért lehetett belőlük következtetéseket levonni Lipót uralkodására is, mert hiszen a rendszer ugyanaz volt apa és fia alatt, s a jólét s a közszellem egyébként se évek alatt keletkezik, hanem ennél sokkal hosszabb idő alatt.

Az olyan urakat, mint III. Károly és Lipót, lehetett is és könnyű is volt tisztelni, hiszen nemcsak a keresztény erényekben jártak elől jó példával a népnek és az előkelőknek egyaránt, hanem nagylelkűségüket, bőkezűségüket állandóan érezték nagyok és kicsinyek egyaránt. S különösen könnyű ez a tisztelet akkor, ha nemcsak a gazdagok és az előkelők, hanem a kisemberek is jól élnek, ha nekik is örömmel tele az életük.

Hiszen nemcsak Ausztriában, hanem nálunk Magyarországon is a nemesség tulajdonképpen csak III. Károlytól kezdve volt igazán birtokában a teljes adómentességnek, annak a

kiváltságának, melyre aztán egész 1848-ig oly féltékenyen vigyázott. De tőle kezdődőleg volt vége a török világnak s a vele járó szegénységnek és bajoknak is, vele kezdődtek el azok az idők, mikor már évtizedeken át volt békeállapot, s így az anyagi jólét kifejlődését s a gazdaságodást semmi se akadályozta. III. Károly uralkodói nagylelkűségi rendszerének a vége aztán az lett, hogy mindenki meggazdagodott, csak ő lett mindig szegényebb. Mindenki jókedvű volt, csak ő lett mindig szomorúbb. Ez a tulajdonsága: a komolyság, sőt szomorúság, Lovina naplója tanúsága szerint már gyerekkorában is ismertetője volt. Mindig túl komoly volt s az életből már abban a korban is csak a kötelességeket gyakorolta az élet örömei nélkül, mikor másoknak, az átlagembernek, csak az élet örömei iránt van fogékonyságuk. Így aztán kevésbé ellenszenves is benne, hogy meg is kívánta maga iránt a tiszteletet.

Pedig éppen nem mondhatjuk, hogy azért volt mindig pénztelen, mert nem volt gazdasági érzéke, vagy mert gazdaságilag középkori színvonalon állott, s annak ellenére, hogy a XVIII. század embere volt, még mindig a középkor gazdasági eszközeivel dolgozott. III. Károly ugyancsak bebizonyította, hogy tisztában van a helyzettel, s tudja, hogyan kellene gazdasági erőre szert tenni és bővebb pénzforrásokra lelni. Ő volt például az, aki a töröktől visszaszerzett néptelen területekre nagyszabású, előre kigondolt és jól szervezett telepítési tevékenységet fejtett ki, s már akkor gondja volt az alföldi, különösen a bántársági mocsarak (Alibunár) kiszáraitására. Telepítési akciója szinte a legjobb volt e nemben s ezt csak az tudja értékelni igazán, aki ismeri például az önállóvá vált Magyarország kisebb fokú telepítési kísérleteit a XIX. század második felében s a velük kapcsolatos sok sikertelenséget és kudarcot.

III. Károlynak még az akkor kezdődő gyarmatosításra is volt gondja, noha a Habsburgok sose voltak tengeri hatalom. Ő is igyekezett gyarmatokat szerezni Ázsiában is és Afrikában is mindezek ellenére is (Szilágyi, VIII., 315. o.). Azzal is megpróbálkozott, hogy ő is kifejtsen olyanforma tengeri kereskedelmet, mint amilyen Anglia és Hollandia gazdaságának alapja volt. Magyarországot is igen nagy költségbe kerülő műtással kötötte össze az Adriai tengerrel. (Ez az út és a mellette fekvő Károlyváros ma is nevét viseli.) Ő építtette ki Triesztet, Fiumét és Porto Rét tengeri kikötővé.

A belgiumi Ostendében pedig tengeri kereskedelmi társaságot alapított, hogy az angolokkal és a hollandokkal e tekintetben versenyezzen. Az angol és a holland konkurens kereskedelmi kapitalista társaságok azonban tudatában voltak a veszélynek, mely üzletüket ezzel fenyegeti, s hogy addigi tengeri egyeduralmukat el ne veszítsék, összefogtak ellene s addig nem nyugodtak, míg ezt a belga társaságot, mely kezdetben még velük természetesen nem lehetett versenyképes, meg nem buktatták.

Mivel láttuk, hogy egyébként éppen Anglia és Hollandia volt III. Károly nyugati szövetségese s háborúiban ezek pénzelték, még politikailag is kényszeríteni tudták tengeri kereskedelmi törekvéseinek abbahagyására, s mindaddig, míg e tekintetben meg nem tört és nem alkalmazkodott hozzájuk, megszüntették neki a segélypénzek fizetését.

Mindebből egyébként azt is nagyon jól láthatjuk, hogy nemcsak az osztrák örökös tartományok nem adták nekünk a török segílyt megfelelő ellenszolgáltatás (például a belügyeinkbe való befolyás) nélkül, hanem ők se kapták ingyen a pénzt nyugati szövetségeseiktől, a tengeri hatalmaktól. A politikában ez ugyanis csak így van és mindig is így lesz, sőt nemcsak a politikának, hanem az egész természetnek ez a törvénye. Csak a mi hős kurucaink nem tudják megérteni egészen különleges „ármány”, egészen különleges magyargyűlölet és osztrák gonoszság nélkül, hogy az, hogy német pénz tartott fenn bennünket évszázadokon át, szűkszerűen évszázados német befolyást is jelent egyúttal.

Nem „ármány” ez, hanem egyszerűen az egyszeregy kívánja, hogy így legyen. Vajon gonoszok voltak az angolok és a hollandok III. Károlyhoz? Nem, csak reálisak, gyakorlatiasak. Ami pedig a rosszakaratot illeti, sokkal nagyobb volt ez bennük III. Károly iránt, mint a Habsburgoké irántunk. Hiszen nemcsak az anyagi protestáns Anglia és Németalföld volt önző III. Károllyal szemben, mikor az ostendei kereskedelmi társaságot megbuktatta, hanem

még a katolikus (de természetesen ekkor már éppen nem vallásos) Velence is, mert III. Károlynak az előbb említett drága műút építésével kapcsolatos terveit az adriai kikötőkkel a konkurens Velence féltékenysége és mesterséges versenye buktatta meg.

Hogy az angol vagy holland pénzt nem ingyen, nem ellenszolgáltatás nélkül kapta III. Károly annak ellenére, hogy nemcsak a maga, hanem tengeri szövetségesei érdekeiért is harcolt vele, láthatjuk ezenkívül még az angoloknak és a hollandoknak a magyar belügyekbe való állandó beavatkozásaiból is, mind Rákóczi mozgalmával kapcsolatban, mind általában a magyar protestánsok érdekében. Láttuk, hogy e beavatkozásnak is nagy része volt abban, hogy Rákóczi tökéletes kudarca ellenére is olyan tisztességes békét sikerült kapnunk, mint amilyen a szatmári volt.

Ezt az illetéktelen beavatkozást a bécsi hatóságok természetesen mindig visszautasították, de azért végeredményben mégiscsak mindig tudomásul vették. Mint ahogyan elméletben, országgyűlési szónoklatokban s nemzeti sérelmekben mi is mindig tiltakoztunk az illetéktelen osztrák befolyás ellen, de azért a befolyás mégis mindig megvolt, mert ez nem is lehetett másképp mindaddig, amíg elfogadtuk az osztrák pénzt, ezt pedig egész 1867-ig elfogadtuk, és elfogadtuk, sőt kierőszakoltuk még 1867 után is, mert hiszen Ausztria egész együttélésünk végéig kétszer annyit fizetett a közös költségekhez, mint mi.

Aki más támogatására szorul vagy ezt akár csak elfogadja, az nem lehet egészen úr a maga házában. Annak még a magánügyeibe is beleavatkoznak ezek a mások, s ő hiába is akar küzdeni a valóság, a tények kényszere ellen. Ezért nem lehet elítélnünk III. Károlyt katolikus szempontból sem azért, hogy a protestánsok iránt megértőbb volt és több jogot adott nekik, mint amennyit akkor a magyar országgyűléstől, ha Magyarország országgyűlése teljesen szabad lett volna, ezek megkaphattak volna.

Az azonban már határozottan egyoldalúság és a tárgyilagosság megsértése, hogy a magyar országgyűlés szabadságának ezt a holland és angol befolyásra történő bécsi korlátozását eddig még egy magyar történelem se sorolta fel alkotmányos sérelmeink között, pedig a király ekkor is megsértette az alkotmányt és megcsorbította a magyar szabadságot. Ő azért, mert a hatalom s erő az ő kezében volt, nem pedig a miénkben, őt magát pedig azért tudták kényszeríteni a protestáns tengeri hatalmak, mert vele szemben viszont náluk volt az erő, illetőleg a pénz (mert a kettő tulajdonképpen egyet jelent).

Hogy történetírásunk erről hallgat, annak az az oka, hogy ez az alkotmányos sérelem nem volt egyúttal protestáns sérelem is, hanem most kivételesen a katolicizmus sérelme volt, mert nem osztrák, hanem protestáns befolyásra történt. Annak pedig, hogy a történetírásunknak csak azok az alkotmányos sérelmek fájnak, melyek egyúttal protestáns sérelmek is, nemcsak az az oka, hogy a magyarság majdnem egyharmada protestáns, a jobbmódú magyarságnak s vele a magyar értelmiségnek pedig szinte a fele az (kivált ha segédcapatnak még a zsidóságot is hozzájuk számítjuk), de láthatjuk Acsádyn és Angyal Dávidon, hogy e tekintetben a zsidóság mennyire segédcapata a protestantizmusnak, hanem az is, hogy a modern európai műveltség tulajdonképpen a francia forradalom eszméin és világnézetén alapul, az pedig csak katolikusellenes, de nem egyúttal protestánsellenes is, sőt a katolicizmussal szemben egyenesen protestánspárti.

Nem ily nagy fokban bár, de ugyanezt mondhatjuk még a mai bolsevizmusról is. Az is elvetette Pázmány nevét még a tőle alapított egyetemről is és még az esztergomi parányi kis mellékutcától is, ellenben nemcsak a Kálvin teret és Luther utcát hagyta meg Pesten is és a vidéki protestáns városokban is, hanem lutheránus lelkészről (például Tessedik Sámuelről) egyenesen ő maga nevezett el iskolákat.

Mert Tessedik ezt megérdemelte, mondja erre a magát tárgyilagosságnak gondoló elfogult. De azt nem veszi észre, hogy ugyanez Pázmánnyal kapcsolatban nem jutott eszébe. Mert bizonyára annyit csak Pázmány is megérdemelt, hogy legalább az az egyetem, melynek felállítása az ő érdeme s melyhez a pénzt is ő adta, az ő nevét viselje, s ha azt nem is kívánjuk tőle,

hogy vele is azt tegye, amit Tessedikkel, azaz, hogy ő nevezze el róla, de legalább azt csak elvárhattuk volna, hogy legalább ne vegye el tőle azt a nevet, melyet mások már megadtak neki. Még csak azt se kell kívánnunk tőle, hogy ezt Pázmánynak, mint papnak és térítőnek az érdemeiért tegye, mert hiszen Pázmány nemcsak mint pap, hanem mint író is bír annyi érdemmel a magyar irodalomban, mint Tessedik Sámuel a magyar mezőgazdaság fejlesztésében.

Hogy III. Károly többet engedett a magyar protestánsoknak, mint a főpapság szerette volna, s mint ez a magyar katolicizmus szempontjából hasznos lett volna, azt nem lehet egyszerűen úgy felfogni, hogy politikai és hasznossági okokból, tehát tulajdonképpen családi érdekből egyszerűen elárulta vallása érdekeit. III. Károly volt mindig annyira katolikus, mint nemcsak a magyar katolikusok, hanem akár a papok vagy a főpapok, sőt láttuk, hogy náluk még különb is. Ezért protestánsaink csak irántuk való gyűlöletéről tudnak, nem pedig jóakaratáról (bár gyűlöletről III. Károlyban aligha lehet szó).

Hogy a Habsburgok még akkor is jobbak voltak más katolikusoknál, mikor e tekintetben hibát követtek el, láthatjuk abból, hogy mikor III. Károly elkoboztatta a meg nem alkuvó egri püspök, Erdődy Gábor protestánsellenes művét, Pálffy Miklós, a *katolikus* nádor egyenesen azt ajánlotta neki, hogy „fékezze a katolikus papságot, mert különben örökös lesz a zavar az országban és a protestánsok, akik nagyon makacs emberek, azért mégsem fognak megtérni”. (Canngiesser Konrád 1721. június 14-i jelentése a porosz királyhoz.)

Pálffynak természetesen nem volt igaza, mert ha III. Károly Erdődy Gáborra, Mária Terézia pedig Padányi Bíró Mártonra hallgatott volna, s különösen, ha II. József még azt is, amit ők építettek, meg nem semmisítette volna, Magyarország vallásilag úgyszólván egységes ország volna és az átkos vallási viszálykodásoktól hazánk végleg megmenekült volna. Ez pedig számunkra olyan nemzeti szerencse volna, hogy még azoknak is méltányolniuk kellene, akik nem a másik világért élnek, hanem csak hazájuk földi érdekeit nézik.

Ami azonban a *kényelmet* illeti, Pálffy nádor szempontja valóban kényelmes volt. Népszerűvé is csak az ő tanácsa követésével lehetett válni akkor a még fele részben protestáns országban, sőt még a mai magyar közvéleményben is. Ez a népszerűsége való vágyás, illetőleg az ellenfél adáz gyűlöletétől való félelem vitte ugyanerre az álláspontra élete utolsó éveiben még Eszterházy Miklós nádort is, mint láttuk. Ez tette Wesselényi nádort is összeesküvővé, ez irányította Zrínyi Miklóst, a költőt, és ez működött most Pálffy nádorban is. Az igazi katolikus álláspont képviselője aláasta a népszerűséget és gyűlöltté tett mindenkit s ezért a főpapokon kívül csak Koháry István meg Eszterházy Pál merte vállalni, no meg a Habsburgok. Viselik is keserves következményeit mind a mai napig. A legszomorúbb azonban az, hogy hála és tisztelet helyett *még a katolikusoktól is* többnyire csak ellenszenvet kapnak érte, mert még ők is elhiszik, hogy az ellenszenv nem katolicizmusuk, hanem magyarellenességük következménye.

Említettük, hogy III. Károlynak volt fia is, de már fél éves korában meghalt. Sajátságos, hogy annak az uralkodónak, aki a legnagyobb fénybe és pompába burkolózott, s talán egyetlen hibája volt, hogy túlságosan is vigyázott arra, hogy mindig olyan udvari fény és ragyogás vegye körül, amilyen egy római császárhoz illik, egyetlen fia, akinek halála egyúttal ősi házának kihaltát is jelentette és éveken át tartó és egész Európára kiterjedő háborúval járt, mégis a rossz orvosi kezelés miatt halt meg. Kesergő anyja legalábbis ennek tulajdonította a gyermek halálát. Bár Károly még a kisfiú halála után is remélte és remélhette is, hogy lesz még fiú utóda, uralkodása második felét mégis nagyobbik lánya, Mária Terézia trónjának biztosítására szentelte. Hogy mindent egyedül ő örököljön, azt szolgálta a Pragmatica Sanctio, melyet először az örökös tartományokkal, aztán Erdélyben, aztán nálunk emeltetett törvényre, végül elismertette az összes külföldi állammal is.

Világos, hogy mindez rendkívül sok munkával, gondnal, fáradsággal és áldozattal járt, de a szívós és lelkiismeretes apa mindent megtett lányáért, s mikor fejét örök álomra hajtotta, el is mondhatta, hogy leányának (aki apja halálakor is várandós állapotban volt) és utódainak

a jövőjét valóban biztosította. Csak azt az örömet nem érte meg, hogy nem tudta, hogy az a gyermek, akit lánya akkor várt, végre fiú lesz. Sőt mikor a halálos ágyán feküdt, egyéb bajai mellé még az is járult, hogy ugyanakkor Mária Terézia is betegen feküdt. Emiatt még el se búcsúzhatott tőle. Úgy kellett meghalnia, hogy esetleg nemcsak ő, hanem lánya is elpusztul, s így hiába lesz minden, amiért annyira fáradt.

A cinikusan fölényes és elevenek és holtak felett ítélkező Carlyle Nagy Frigyesről írt nagyszabású életrajzában, mint valami idiótát kezeli III. Károlyt, s mondhatatlanul együgyűségnek tartja részéről, hogy ahelyett, hogy lánya részére erős hadseregről és tele kincstárral gondoskodott volna, s trónját ezzel próbálta volna biztosítani, üres, adósságokkal tele pénztárt; terhelt, szétvert és csúfos vereségei miatt kedve vesztett hadsereget s olyan hadvezéreket hagyott rá, akiket hanyagságuk és tehetetlenségük miatt börtönbe zárva kellett tartania, mikor lánya trónját elfoglalta.

Az apa ugyanis – csúfolódik Carlyle – a Pragmatica Sanctiótól, azaz *egy okmánytól*, leányának írásba fektetett és az európai hatalmaktól elfogadott jogától várta lánya szerencsését, de arra nem gondolt, hogy egy erős és jól vezetett hadsereg akkor is meg tudta volna védelmezni, sőt megerősíteni a lánya fején a ráhagyott koronákat, ha e trónokhoz és koronákhoz nem is lett volna törvényes joga. Viszont pénz és erős hadsereg nélkül a jogot biztosító okmányok még annyit se érnek, mint amennyit az a papír, illetőleg az a kutyaőr, melyre írták.

Valóban így is lett. Alighogy lehunyta szemét, egész Európa a lányára támadt, pedig egész Európa elfogadta és aláírta azt a híres okmányt. Sőt a lányára támadtak még azok is, akik az okmány elfogadásakor – természetesen nem ingyen – még arra is kötelezték magukat, hogy leányát jogaiban még védeni is fogják esetleges ellenségei ellen. Rátámadtak, mert tudták, hogy gyöngé nő és egyébként is még tapasztalatlan. Azok pedig, akik eleinte ennyire arcátlanok azért mégsem voltak, a végén szintén rátámadtak. Ez utóbbiak azért, mert az általános osztozkodásból ők se akartak kimaradni. Arra ugyanis senki se mert számítani, hogy ezek után még Mária Terézia tarthassa magát. Úgy tettek ők is, mint az a jólnevelt kutya, mely érintetlenül hazaviszi gazdájának a mészárszékből a kosárban a húst, de mikor kutyatársai, megérezve a szagát, megtámadják, eleinte védi ugyan a zsákmányt előlük, de mikor azok, sokan lévén, végül mégis megkaparintják tőle és lakmározni kezdenek belőle, ő is kiveszik eddigi szerepéből, s most már ő is lakmározó társukká szegődik.

Igazán kár volna azonban a túl okos Carlyle-nak III. Károlyal annyira fölényeskedni még akkor is, ha Károly csak azért alapított volna mindent a jogra, egy írott okmányra, mert az, hogy annál sokkal többet ér a telt kincstár és a jól felszerelt hadsereg, csakugyan nem jutott volna eszébe. Ha ugyanis valaki olyan becsületes, hogy a becstelen megoldás (mert a jól felszerelt hadsereg a tömeggyilkosságra való készülődést, sőt az ellenfél hasonló eljárásra való ingerlését jelenti, a tömeggyilkosság pedig bizonyára becstelenség), még csak eszébe se jut, szerencsétlen ember ugyan, de éppen nem lenézni való. Ha minden császár és király ilyen „együgyű” lett volna, de sok szenvedéstől lehetett volna az emberiséget megkímélni s akkor de másképpen alakult volna a történelem! Az ilyen együgyűség az, amit nekünk az Evangélium ajánl. Nem csúfolni kell tehát az ilyen császárt, hanem tisztelni, s csak azt sajnálni, hogy igen kevés utánczója akadt és akad. Ezért vannak az állandó háborúk.

Pedig III. Károly nem is ezek közé a naiv becsületesek közé tartozott. A jóság mellett volt nála éppen elég ész és emberismeret is. Láttuk, hogy már diákkorában mennyire tehetséges és önálló gondolkodású volt. De még ha neki magának nem is lett volna annyi esze, lett volna tanácsadóinak. Például hogy Savoyai Jenő figyelmeztette, arról külön is tudunk. Hiszen Savoyai Jenő közismert híres mondása volt (Carlyle is innen vette az eszmét, nem pedig a maga fejéből), hogy egy százezer főnyi jól felszerelt hadsereg sokkal többet ér, mint a Pragmatica Sanctio.

Ha tehát III. Károly mégis e figyelmeztetés ellenére is elsősorban a Pragmatica Sanctio elfogadtatásával törődött, nem pedig a százezres hadseregről és annak minél jobb felszerelése-

séről gondoskodott, csak készakarva, csak elvből történhetett. Olyan elvből, melynek alapján kellene állnia minden uralkodónak és minden államférfinak, mert akkor *lenne* hit, bizalom, becsület és adott szó a nemzetek életében s akkor végleg le is lehetne szerelni a hadseregeket és meg lehetne szüntetni a tömeggyilkosságokat. Akkor a vitás ügyeket sose kellene fegyverrel elintézni. Akkor az igazság és a jog oldaná meg őket, nem az erőszak. Akkor megszűnnének a háborúk és beköszöntene az örök béke. Akkor a dolgozók nemcsak az államnak keresnének és csak fegyverkezésre keresnének, hanem jólétük, életörömük és műveltségük gyarapodnék. Akkor nem az önzés és a gyűlölet uralkodnék az emberi társadalomban. Mennyivel nagyobb lenne az orosz bolsevizmus tekintélye, ha annak vezetői is eszerint jártak volna el.

Ezért csak tisztelni lehet azt az embert, aki fél Európa ura volt, de azért mégse a hadsereg volt a fő gondja, hanem ennél fontosabbnak tartotta az írásba fektetett jogokat és uralkodótársainak neki adott szavát. Savoyai Jenő nem született a Habsburgok alattvalójának, nem vallásos alapon állt. Neki nem az Egyház, nem a papok voltak az irányítói, mint a Habsburgoknak. Ezért voltak neki más elvei, mint III. Károlynak. Igaz, hogy az ő elvei bizonyultak helytállóknak, nem a papoké, de ebből még nem következik az, hogy a papok elvei, melyeket a Habsburgok követtek, a papok és a Habsburgok együgyűségéből folytak. Legyetek együgyűek, mint a galambok, mondja az Írás. A jóság éppen abban áll, hogy elvünk nem a haszon, nem az érdek minden áron, hanem Isten parancsa, az erkölcsi rend, a szeretet még áldozatok, még életünk árán is.

S ne mondja senki se, hogy ilyen elvekkkel nem lehet országokat vezetni, s különösen nem lehet azért, mert ellenfeleink nem ilyenek s tönkretesznek bennünket s a vezetésünkre bízott milliókat is, miközben mi ájtatoskodunk, illetőleg együgyűsködünk. A ránk bízott milliókat ugyanis a háborúk, melyeket kirobbantunk, még jobban tönkreteszik, sőt csak ezek teszik őket igazán tönkre. Ne feledjük el továbbá azt se, bármilyen okos Carlyle és társa, mégis kétségtelen az is, hogy egy uralkodóház se szedett össze annyi koronát s alapított olyan nagy és olyan sokáig fennálló birodalmat, mint éppen az együgyű, a papokra hallgató, a papoktól „dajkált” Habsburgok.

III. Károly Pragmatica Sanctiója gyakorlatilag nem ért semmit, ha még annyi pecsétet is ütöttek rá, de azért ne feledjük, hogy azért mégis lánya kezében maradt majdnem minden, amit apjától örökölt és amit a Pragmatica Sanctio biztosított neki annak ellenére, hogy nem százezres, jól felszerelt hadsereg birtokában várta az eseményeket.

Mária Terézia apja „együgyűsége” ellenére is meg tudta őrizni örökségét s emellett elmondhatta, hogy nem elbizakodottságból, nem dicsőségvágyból zsarolta ki alattvalóiból a hosszas háború óriási költségeit, hanem kényszerűségből, önvédelemből.

Ha minden ember úgy járna el, mint ő, akkor sose lenne háború. Kell-e pedig ennél nagyobb erkölcsi elégtétel, ennél nyugodtabb lelkiismeret? Mi, az utókor, pedig láthatjuk belőle, hogy ilyen evangéliumi együgyűséggel is lehet milliókat kormányozni, mégpedig jól kormányozni, még politikai sikereket is elérni, sőt még egy földrajzilag szétszórta, a koronák tömkelegét és a legkülönbözőbb népek valóságos konglomerátumát tartalmazó birodalmat is hosszú évszázadokon át együtt tartani. Soha senki nem tudta a világtörténelemben örökségét olyan hosszú időn át megtartani, mint éppen ezek az „együgyű” Habsburgok, akik szellemi és erkölcsi fegyverekkel akarták utódaik örökségét biztosítani, a százezres erős hadseregeket pedig egészen elhanyagolták. Ellenben meddig tartott a fegyveres erőszakra, a lelkiismeretlen, a „cél szentesíti az eszközt” elve alapján álló Attila, Dzsingisz kán, Napóleon, a Hohenzollernek (a porosz militarizmus), Mussolini, Hitler vagy a bolsevizmus uralma?

Az olyan történetírók, akik csak egy erényt ismernek, a sikert, és csak egy bűnt, a sikertelenséget; akik szerint az, aki szerencsés és diadalmas, az már egyúttal erkölcsös, dicsó és becsületes is; akiknek Nagy Frigyes az ideáljuk, akinek apja az alattvalóiból kiszípolyozható minden pénzt egyedül a hadseregére költötte akkor, mikor kortársa, III. Károly csak leánya jogának elismertetésével foglalkozott, s aki egyébként szintén aláírta III. Károlynak ezt az

okmányát, és aki Mária Teréziának ezt a jogát elismerte, de csak azért, hogy utána az első legyen, aki meg ne tartsa, sőt a védtelen és tapasztalatlan leányörököt elsőnek meg ne támadja. Az ilyen történetírók valójában a jellemtelenség, az igazságtalanság, a cinizmus és az erkölcsi nihilizmus védői, s ők maguk is bűnösök mindabban a vérontásban és minden, a háborúkkal együttjáró szerencsétlenségben, ami ezen elv alapján eddig történt és ezután történni fog, mert hiszen a bűnnek, a tömegyilkosságnak csinálnak propagandát.

III. Károly becsületessége pórul járt, de ez nem lehet ok arra, hogy ezen a címen minden becsületességet kicsúfoljunk s egyszer s mindenkorra tudomására adjuk mindenkinek, hogy nem érdemes becsületosnak lenni; nem érdemes vérontás helyett szerződésekkel, adott szóval intézni el a nemzetek közötti viszályokat. Ezen az alapon még nem állíthatjuk fel politikai szabályként, hogy aki így jár el, az együgyű, aki pedig az erőszakhoz nyúl, az okos, feltéve, hogy előtte már évtizedeken át minden gondját és alattvalói minden veritékét arra fordította, hogy minél nagyobb és minél jobban felszerelt hadserege legyen, s így az erőszak minél sikeresebb, a vérontás minél alaposabb legyen.

Nem az erőszakos, nem a lelkiismeretlen államférfit kell követendő példaképnek odaállítani az emberiség elé még akkor se, ha az erőszak okossággal és szívós munkával párosul, s így sikerrel jár s a siker nem is csak a szerencsének, hanem az államférfiúi tehetségnek is köszönhető. A III. Károly-féle becsületos, az igazság és a jog erejében bízó, fegyver helyett adott szóval dolgozó államférfi érdemli meg ezt. S ha azt kell látnunk, hogy pórul jár, elbukik, akkor nem az ő együgyűségét kell bűnbaknak odaállítanunk, hanem annak a Nagy Frigyesnek az erkölcsstelenségét, aki önéletrajzában nyíltan bevallja, hogy azért támadta meg Mária Teréziát, tehát azért robbantotta ki a véres osztrák örökösödési háborút s így végeredményben az utána következő hétéves háborút is, mert neki nem az volt a fontos, hogy Mária Teréziának joga volt-e apja koronáihoz és hogy őt kötelezte-e az, amit aláírt, hanem az, hogy kincstára rendben volt, serege nagy, jól felszerelt és fegyelmezett volt, *ő maga pedig hírnévre, dicsőségre szomjazott.*

Ezért kellett százezreknek elpusztulniuk, ezreknek rokkanttá válniuk, millióknak nélkülözniük. Mivel azonban kitűzött célját elérte, a történelem nem korholja, hanem magasztalja érte s a „nagy” jelzővel ruházta fel. Senki se tagadhatja, hogy a Habsburgok ezt a protestáns Nagy Frigyes okosságával annyira ellenkező „együgyűséget” a papoktól, az Egyháztól tanulták. Hiszen köztudomású, hogy udvarukban mindig „papi uralom” volt, s őket magukat is „a papok dajkálták”.

Olvassuk csak el I. Ferdinánd végrendeletét (vagy emlékezzünk vissza arra), amiről az utolsó kötetben lesz szó, amit bátyja, V. Károly elkeseredve mondott, mikor egyszer egy, a protestánsoktól megszenteltetlenített feszületet talált; emlékezzünk vissza Ferdinánd életére és jellemére; idézzük vissza emlékezetünkbe, hogy Lippay primás még pap létére is sokallta a III. Ferdinánd udvarában uralkodó nagy vallásosságot; gondoljunk mindarra, amit ezzel kapcsolatban I. Lipótról közöltünk, fiáról, III. Károlyról pedig most tárgyaltunk.

Nemsokára látjuk majd, hogy Mária Terézia talán még rajtuk is túltett. Látjuk majd, hogy még az egyébként nem vallásosan nevelt és nem vallásos miniszterekkel körülvett I. Ferenc is vallásos volt egyénileg, azaz teljesen elütött korától és környezetétől, sőt a protestáns Pulszky Ferenc önéletrajzában vagy a protestáns Mikszáth Kálmán a gróf Butler különös házasságának regényében még az istentelenség e korában is úgy festi le a bécsi udvart, mint amelynek egyetlen törekvése az Egyház támogatása és a papok tűzön-vízen át való védelme.

Végül aztán V. Ferdinánd egész a hülyeségig vallásos volt, Ferenc Józsefet pedig mindenben a papok vezetése alatt álló anyja, Zsófia vezette, az ő hatására kötött olyan konkordátumot az Egyházzal, melyben szerintük az állam úgyszólván minden felségjogáról lemondott az Egyház javára. Ferenc Józsefnek Deák Ferenc halálakor is arra volt legfőbb gondja, hogy meggyónt-e halála előtt, ő maga pedig utolsó óráiban minden látogatójának azt emlegette, hogy mennyire örül, hogy halála előtt megkapta a pápai áldást.

Rudolf trónörökös nemcsak, sőt elsősorban nem Vecsera Mária miatt választotta a halált, hanem mert a maga vallási cinizmusa, papgúnyolása és feslett erkölcei miatt lehetetlen helyzetben levőnek érezte magát atyja udvarában. Végül utolsó királyunk, IV. Károly és felesége, Zita udvarában olyan vallásosság volt, hogy látni fogjuk majd, hogy nem ők tanultak vallásosságot udvari papjaiktól, hanem azok tőlük.

Letagadhatatlan tehát az összefüggés, az okozati kapcsolat a papi befolyás és aközött, hogy éppen ezek a Habsburgok voltak azok, akik még a régi háborús korokban se indítottak soha háborút, minden háborújuk rájuk kényszerített, védekező háború volt, s ezért mindig készületlenül mentek bele. A történetírás azonban nem dicséri őket érte, hanem azt veti szemükre, miért érték őket háborúik készületlenül. Még azt is bennük kifogásolja, hogy állandóan háborúskodtak. Ez – sajnos – nagyjából igaz, mert békeszeretetüket gyengeségre magyarázták, állandó készületlenségük mindig ingerlő hatással volt ellenségeikre és szomszédaikra, mert azok emiatt mindig azt gondolták, hogy könnyű lesz velük elbánni, igen könnyen ki lehet majd őket rabolni. Máskor pedig azért, mert időnként túl hatalmasok voltak s ezért tartották szükségesnek megakadályozni hatalmuk gyarapodását. A történelem nem azt nézte, hogy miért volt az a sok háború, ki volt benne a hibás és ki kezdte, ki volt a támadó, hanem mint a ló, melynek szemellenzöje nem engedí, hogy oldalt is nézhessen, hanem mindig csak egyfelé kell néznie, szintén csak azt az egyet állapította meg s kifogásolta is mindjárt, hogy a Habsburgok mindig háborúskodtak. Először harmincéves háború vallási okok miatt (ami legkevésbé tűrhető), aztán pedig spanyol örökösödési háború, aztán osztrák örökösödési háború, aztán ennek második kiadásaként a hétéves háború, aztán a napóleoni háborúk, nem is szólva az állandó török háborúkról és a magyar felkelőkkel: Bocskaival, Bethlennel (háromszor egymás után), Rákóczi Györggyel, Thökölyvel, Rákóczi Ferencsel, Kossuthal való háborúkról.

De a smalkaldeni háborút is a protestánsok kezdték, sőt ők kényszerítették a Habsburgokra (Szász Móric aljas árulása nemcsak majdnem V. Károly koronájába, hanem majdnem egyenesen életébe került), a harmincéves háborút szintén. Ők akartak (és szereztek is vele) több jogot, mint amennyivel azelőtt bírtak. A török háborúk is védekezők voltak. Nem a Habsburgok mentek Konstantinápoly, hanem a törökök Bécs ellen. A törökök akarták Európát is meghódítani, nem pedig a Habsburgok Elő-Ázsiát.

A spanyol örökösödési háborúval se hódítani akartak, hanem csak azt próbálták megvédeni, ami az övék volt. Németalföldön szintén csak a magukét védték mindig. Az osztrák örökösödési háborúban ez még nyilvánvalóbb, sőt itt még azt is láthatjuk, hogy III. Károly még lánya örökségét se hadsereggel, hanem joga elismertetésével akarta biztosítani. A hétéves háborút Mária Terézia indította, de azért indította, hogy azt a Sziléziát, melyet Nagy Frigyes néhány évvel előbb az osztrák örökösödési háborúban elhódított tőle, visszaszerezze. Tehát ez se hódító, nem támadó, hanem védekező háború akart lenni. Azonban, hogy még kivétel se legyen a szabály alól, még a hétéves háborút se Mária Terézia indította meg, mert Nagy Frigyes ekkor is megelőzte. Látva, hogy Mária Terézia készül, megelőzte s ő támadta meg, hogy a meglepetéssel előnyt szerezzen. Szerzett is. Vitathatatlan, hogy a napóleoni háborúban is Napóleon volt a támadó, nem pedig I. Ferenc, a Habsburg. Az osztrák-porosz háborúban is a poroszok voltak a támadók, ők akartak hódítani, s hódítottak is. Olaszországban is csak már meglévő birtokait védte Ferenc József, nem pedig terjeszkedni, többet bírni akart.

Azt azonban, hogy a fegyverrel támadóval szemben a Habsburgok is fegyverrel védekeztek, józan ésszel senki se hányhatja szemükre, mert egyenesen az örület határán áll azt állítani, hogy annak, aki nem áll vallási alapon, még rabolni s a rablás sikere érdekében még tömeggyilkosságot rendezni is szabad, aki azonban vallásos, az köteles még a támadást is ölbe tett kezekkel nézni. Ez már csakugyan mamlaszság, azaz ellenszenves tehetetlenség volna. Ha pedig valaki annyira megy, hogy az Evangélium követőjétől még ezt is megköveteli, azt

figyelmeztetjük arra, hogy a Habsburgok akkor, mikor a magukét védték, egyúttal mindig az Evangéliumot is védték. Minden háborújukat ugyanis egyúttal az Egyház érdekében is vívták.

Németországban nem támadták meg a protestánsokat, de mikor azok támadtak, ők pedig védekeztek, háborújuk sikerétől függött, hogy Németország katolikus maradhat-e vagy protestáns lesz. A magyar szabadságharcokban is mindig a felkelők voltak a támadók. A Habsburgok mindig csak védekeztek. A támadás eleinte mindig a török szövetségében történt, tehát nemcsak a katolicizmus, hanem még a kereszténység védelme is volt.

A magyar felkelések győzelme viszont a protestantizmus győzelmét jelentette a magyar katolicizmus felett. Igaz ez még a katolikus II. Rákóczi Ferenc felkelésére vonatkozóan is, sőt a 48-as szabadságharcra is. Látni fogjuk majd, milyen papság kezébe került volna a magyar katolicizmus vezetése, ha Kossuth győz. Napóleon is ellensége volt az Egyháznak is, hiszen a pápát fogságban tartotta. A porosz-osztrák ellentét is egyúttal katolikus-protestáns ellentét is volt, sőt Olaszországban is halálos ellensége volt a pápaságnak, tehát az Egyháznak, az olasz irredenta, az élén álló Savoyai-ház, s még inkább Garibaldi. Tehát Ferenc József Olaszországban se csak a maga ősi örökségéért küzdött, hanem a pápaságment is és az olasz katolicizmusért is.

Mindig védekező háborúról volt tehát szó és mindig a jó cél érdekében. De még a tisztán dinasztikus érdek is megengedett lett volna, hiszen ha csak a maga vagyonáról van szó, akkor is joga mindenkinek védekezni és a fegyveres rablók ellen fegyverrel védekezni. Csak idegen vagyont *szerezni* nem szabad erőszakkal (de Nagy Frigyesnek, Napóleonnak, s mindenkinek, aki nem az Egyház embere, még ezt is megbocsátja történetírásunk), de a maga már meglévő vagyonát mindenki védheti erőszakkal az erőszakos támadó ellenében.

Azt se mondhatjuk, hogy az országok nem tulajdonai az uralkodóházaknak, s különösen nem tulajdonai akkor, ha az az uralkodóház idegen népeket tart hatalma alatt (mint a német Habsburgok Magyarországot, Olaszország egyes részeit stb.), mert a történelmi érzék alfája az, hogy minden kort az illető kor felfogásában kell nézni s nem lehet korunk gondolkodásmódját és eszméit a múlt korokba átvitíteni. A régi korban mindenki az uralkodóházak örökségeként fogta fel az egyes országokat. Bajorország például majdnem ezer éven át mindig a Wittelsbachoké volt. A főág újra meg újra kihalt s ekkor mindig a legközelebbi mellékág örökölt, de mindig az, melyet az örökösödés sorrendjében megilletett az örökség, s annak ellenére, hogy ezek a mellékágak mind protestánsok voltak (de arra, mire a dús örökség rájuk került, mindig megtértek).

De a nassaui ház protestáns létére is még ma is kezében tartja a tiszta katolikus Luxemburgot és a katolikussá lett Wettin-ház is egész napjainkig kezében tartotta a tiszta protestáns Szászországot. Annyira erős volt akkor az örökösödési jog, hogy még az akkor még szintén rendkívül erős vallási fanatizmust is legyőzte. Angliában is mindig örökölt a leányág, ha kihalt a fiúág, s ekkor idegenek is kerültek a trónra. Így lett angol dinasztíává a francia Plantagenet-nemzetség, így következtek utánuk a Tudorok, majd a Stuartok, Braunschweigiek, Orániaiak, Coburgok. Képtelenség és történelmi analfabétizmus lenne tehát azt kívánni, hogy egyedül csak a Habsburgokkal tegyünk kivételt s velük szemben már századokig visszamenően is a XX. század felvilágosultságát, eszméit és haladását érvényesítsük. Világos, hogy nekik is joguk volt ahhoz ragaszkodni és azt védeni, ami az övék volt, és ami az akkor általánosan elfogadott felfogás szerint őket illette.

Pedig, mint rámutattunk, akkor, mikor ők védekező háborúkat folytattak, nemcsak a maguk hatalmát és anyagi érdekeit védték, hanem egyúttal a kereszténységet, illetőleg a katolicizmust is, tehát eszméikért harcoltak ekkor is. Az ő anyagi érdekeiktől függött akkor, hogy Közép-Európa s köztük a mi hazánk és a mi népünk is katolikus marad-e vagy protestáns, később pedig hogy hitközönyös, „felvilágosult” és felekezet nélküli lesz-e vagy megmarad a vallásos világnézetben. Akinek a katolicizmus komoly valóságot s igazságot jelent, annak a ez olyan harc volt, mely mindennél drágábbért és értékesebbért folyt, s ha valamiért a vilá-

gon, akkor ezért érdemes volt vért ontani, kivált mikor a vérontás csak védekezésből folyt s csak azért került sor rá, mert a rosszal mindig együttjáró gyűlölet támadólag lépett fel ellene.

De hogy visszatérjünk szorosán vett tárgyunkra, III. Károly Pragmatica Sanctójára, nemcsak elvileg és keresztény szempontból volt neki igaza, mikor a jogot és az igazságot előbbrevalónak tartotta a fegyveres erőszaknál, hanem gyakorlati szempontból is. Egyedül az igazság tudata adta meg ugyanis Mária Teréziának és seregeinek azt az erkölcsi erőt, hogy egész Európa hitszegésével szemben is meg tudta állni a helyét. Érdekes az is, és talán nem is csak a véletlen eredménye, hogy az igazságos jogát védő Mária Terézia egy népes és ma is virágzó nemzetség ősanja lett, míg a machivellisztikus alapon híressé és hatalmassá lett Nagy Frigyes utód nélkül halt meg. Bár ő maga azt a Sziléziát, mely miatt az egész véráldozatot megindította, nemcsak megszerezte, hanem meg is tartotta, ma már nemcsak családja vesztette el ugyanezt a Sziléziát, hanem még a németiség is. Ma már Szilézia nem Németországhoz, hanem Lengyelországhoz tartozik. Ellenben éppen az, hogy Nagy Frigyes erkölcsi nihilizmusa sikerrel járt, az erőszak a jog felett egyelőre sikert aratott, keltette fel népében, a poroszágban, azt a dőlyfőt, elbizakodottságot, kihívó viselkedést és hódító, agresszív szellemet, mely korunkban egymás után a két világháborút okozta, melyben a németiség egymaga dacolt és szállt szembe úgyszólván az egész világgal, a porosz népet az egész világ előtt gyűlöltté tette s egész Németország pusztulásával járt. Az első világháború még csak a Hohenzollernek pusztulását okozta (sajnos, velük együtt még szövetségeseikét, a Habsburgokét is), a második már az egész német népet.

A Pragmatica Sanctióval kapcsolatos becstelenségeket és szőszegéseket III. Károly már nem érte meg. Megérte azonban protestáns tengeri szövetségeseinek szőszegését, akik háborúja közepén cserbenhagyták azon a címen, hogy további folytatása nekik nem érdekük. Ebben igazuk is volt (mert hiszen ha érdekük lett volna, nem is hagyták volna abba). Nem volt azonban igazuk abban, mintha az a szerződés, melyet III. Károlyal aláírtak, csak akkor kötelezte volna őket a szövetségi segítségre, ha ez nekik is érdekük volt. Az egymással szövetségre lépő államok mindegyikének nem is lehet a szövetség minden tagjának minden háborúja külön is érdeke, hanem az egyik háborúból az egyiknek, a másiktól a másiknak van haszna, s a szerződő felek éppen azért kötelesek egymást olyan háborúban is segíteni, mely csak a másiknak érdeke, hogy más alkalommal, mikor ez csak neki érdeke, szintén segítséget kapjon szövetségeseitől.

Anglia és Hollandia akkor, mikor a bajban egyszer csak hirtelen magára hagyta III. Károlyt és különbékét kötöttek, megszegték a vele kötött szerződést, szőszegést és becstelenséget követtek el s ezzel neki szőszegésükkel igen nagy kárt és emellett keserves csalódást okoztak. Ehhez járult aztán utána mindjárt a törököktől elszenvedett nagy katasztrófa is 1739-ben, úgyhogy III. Károlyt a szó szoros értelmében a bánat vitte a sírba.

Ha Anglia és Hollandia nem találta előnyösnek magára a III. Károlyal kötött szövetséget, akkor nem kellett volna megkötnie. Ha ennek ellenére is megköötötte, akkor meg kellett volna tartania. Ha a megkötéskor még előnyös volt rájuk nézve s csak később vált előnytelenné, akkor nem lett volna szabad a szövetséget olyan hosszú időre szólónak kötniük. De addig, míg a szerződés időtartama le nem járt, akkor is meg kellett volna tartaniuk. Erre azonban egyetlenegy magyar vagy külföldi történelmes se mutat rá, hanem mindegyik a hűtlen szövetségeselek mellett érvel az említett módon. Pedig látjuk, mennyire együgyű az érvelés.

Ha helyes lenne az okoskodásuk, akkor minden szerződést meg lehetne szegni, mihelyt az valamelyik félre előnytelenné válik. De éppen azért van az aláírás, a szó és a pecsét, hogy mindegyik fél akkor is megtartsa, ha meg is változnak közben a viszonyok és hátrányos is lesz rá. Pedig fiatalabb koromban még én is mennyire elfogadtam és igazságosnak tartottam ezt az érvelést! Ilyen könnyen lehet befolyásolni a történelmi igazságot!

Nagy szűgyen, nagy becstelenség volt Anglia és Hollandia eljárása. Mivel azonban a becstelenség protestánsok és a Habsburgok ellenségeinek becstelensége volt, nemcsak a kül-

föld, hanem a magyar történetírás is kimagyarozza. Szerinte a legtermészetesebb dolog volt, amit tettek, mert hiszen utóvégre csak nem lehet tőlük kívánni azt, hogy akkor is fizessenek, mikor a háború további folytatása nekik már nem érdekük. Arról természetesen hallgatnak, hogy a szerződésben arra kötelezték magukat, hogy akkor se kötnek különbékét, ha nekik már nem lesz érdekük a háború folytatása. Hiszen III. Károlynak se lett volna szabad különbékét kötnie akkor se, ha neki már nem lett volna érdeke a további harc.

Egészen bizonyosak is lehetünk benne, hogy III. Károly, a Habsburg, a szerződést ebben az esetben is megtartotta volna. De a nem erkölcsi alapokon álló történetírás ekkor is őt ítelné el, mert szerinte „elavult erkölcsi normák” kedvéért valaki feláldozhatja a maga vagyonát, egészségét vagy életét, de nem alattvalói millióiét. Ugyanezen az alapon tör például pálcát Ferenc József felett egy nem is magyar, hanem osztrák történelmi mű is (Karl Tschupik: Franz Joseph, I. Der Untergang eines Reiches). Az erkölcsi normák a politikában is köteleznek és a nemzeteknek is meg kell tartaniuk.

III. Károly keserűségét még növelte, hogy szótlanul, magába zárkózva viselte, mert császári önérzete nem engedte neki, hogy panaszkodjék és szőszegő szövetségeseit ócsárolja. „A szótlan fájdalom törte meg szívét” – jelentette haza halálakor a porosz követ. Csak felesége, Erzsébet császárné ejtett el róla néhány szót, hogy milyen álmatlan és keserves éjszakái voltak a császárnak a halála előtti hetekben. Pedig ami a testi életet illeti, annyira fölényes, annyira cézári volt ez a császár, hogy orvosainak, akik szerinte helytelenül állapították meg betegségét (mint kisfiát is), azt vágta oda, hogy majd hamarosan meggyőződhetnek róla halála után – boncoláskor. Akkor valóban kisült, hogy nem az volt a baja, ami ellen orvosai kezelték.

Külön meg kell még emlékeznünk III. Károly feleségéről, Mária Terézia anyjáról, Braunschweigi Erzsébetről. Mint minden Braunschweigi, az ősi híres Gwef-családból származott. Családja éppoly régi, mint a Habsburgoké, de hatalomban természetesen még egy nap említeni se lehet velük. Erzsébet egészen szegény hercegnő volt, de híres volt a szépségéről. Mikor III. Károly a kezére pályázott, még éppen nem lehetett ugyan tudni, hogy császár lesz belőle, sőt még spanyol királysága se volt biztos, mert előbb még azt is meg kellett hódítani. Braunschweigi Erzsébet számára azonban még így is igen jó „parti” volt.

Erzsébet azonban nemcsak nagyon szép volt, hanem rendkívül okos is, főként pedig önérzetes és jellem. Noha csak 15 éves volt még, mikor Károly érdeklődni kezdett utána és mivel a Braunschweigiek protestánsok voltak s ezért a házasság előfeltétele a menyasszony megtérése volt, Erzsébet rögtön kijelentette, hogy vallási meggyőződését soha meg nem változtatja. Mivel azonban a rokonság, különösen pedig nagyapja, a család feje, Antal Ulrik herceg, már régóta rendkívül rokonszenvezett a katolicizmussal s már hosszú idő óta behatóan tanulmányozta a katolicizmus és a protestantizmus közötti vitás kérdéseket, s hamarosan katolikus is lett, és mivel a híres Leibnitz se ellenezte a dolgot, Erzsébet elfogadta a hozzá küldött vallási nevelőt, Pleckner jezsuitát, s az valóban meg is térítette.

Hogy Erzsébet vallásváltoztatása csakugyan meggyőződésből folyt, nem pedig egyszerűen csak érdekből történt, mutatja, hogy nem ment könnyen. Először még sokallotta a trienti hitvallást s csak egy-egy kevésbé határozott hitvallás letételére volt hajlandó, s mikor már ezt is letette, még akkor is kikötötte, hogy ő csak két szín alatti áldozásra lesz hajlandó (ez tudvalevőleg nem ellenkezik a katolikus hitvallással). Azonban mihelyt a katolikus környezetben módja volt beleélni magát a katolikus felfogásba, hamarosan a két szín alatti áldozásnak se érezte semmi szükségét és előítéletei legyőzésével és a katolicizmus alaposabb megismerésével egész életén át lelki békében és boldogan élt katolikus hitében.

Utána ő maga sürgette nagyapját, hogy benső meggyőződését külsőleg is vallja meg s így forma szerint is térjen meg ő is, ami aztán hamarosan meg is történt. Az öregúr olyan meggyőződéses katolikus lett, hogy még egy terjedelmes teológiai művet is írt a katolikus vallás igazságának bizonyítására a protestantizmus tanaival szemben. Megtéréseinek azonban

a Braunschweigi házra semmi maradandó következménye nem lett, mert utódai, akik már rég meglegett emberek voltak, mire a család feje megtért, protestánsok maradtak. Ha nem maradtak volna azok, a család valószínűleg el is vesztette volna fejedelemségét, mert Braunschweig tiszta protestáns ország s az alattvalók bajosan nyugodtak volna bele abba, hogy uralkodóházuk katolikus legyen. (A szász választó csak azért maradhatott az Egyházba való visszatérése után is a protestáns Szászország uralkodója, mert ő akkor lengyel király is volt, tehát nem lehetett oly könnyedén elűzni.)

Mária Terézia az anyjától, Braunschweigi Erzsébettől örökölte bőre és alakja szépségét és kellemes arcvonásait, de szellemi élelenségét, ügyes alkalmazkodni tudását és az embereket megnyerni, lekenyerezni tudó képességét is, ami nem katolikusok tulajdonsága szokott lenni. Mint láttuk már, Károly bátyjának, I. Józsefnek a felesége is braunschweigi hercegnő volt, Amália. Ő és családja már akkor is katolikus volt, mikor I. József megkérte a kezét, mert ők már régebben megtértek. Ő a család még szegényebb, nem uralkodó ágából származott. Láttuk, hogy emellett még jóval idősebb is volt férjénél. Szép se volt, s mivel fiú utódai se maradtak, nem hagyott nyomot a Habsburg-ház történetében.

Annál inkább azonban Erzsébet, III. Károly felesége, hiszen ő az összes Habsburg-Lothringenek özanyja. Ugyancsak kiváló özanya. De hogy a csúnya, idős és vagyontalan Braunschweigi Amáliát miért kellett József császárnak elvennie, mikor egész Európa leggazdagabb, legszebb és legkiválóbb fejedelmi leányaiban válogathatott volna, azt igazán nem értem. Valószínű, hogy éppen akkor nem volt bennük kellő választék (ez máskor is gyakran előfordult), de a fő ok bizonyára Amália erényei voltak. A Habsburgok szemében mindig ez volt a fő. Hogy mennyire nem a vagyonért házasodtak (bár egyébként senki nem szerzett házassággal annyi vagyont, mint éppen a Habsburgok), azt mutatja Ferenc Ferdinándon és IV. Károlyon kívül nemcsak I. József és III. Károly, hanem már apjuk, I. Lipót esete is, aki harmadik feleségéül (akitől aztán az összes későbbi Habsburg származik), szintén egy, a család mellékágából származó Wittelsbach-hercegnőt, Eleonórárt választotta és I. Ferenc utolsó felesége (ötödik) is, Karolina Auguszta, szintén vagyontalan Wittelsbach-hercegnő. Ugyanilyen vagyontalan volt a szintén Wittelsbach-családból származó Erzsébet királyné, Ferenc József felesége is. De ezek legalább mind szépek és fiatalok voltak, míg Braunschweigi Amália még ezekkel a tulajdonságokkal se rendelkezett. Kétségtelen azonban, hogy keresztényi türelemmel és méltósággal viselte férjétől elhanyagolt voltát s ez egy császárnéban és királynéban még fontosabb, mint a testi kiválóság.

III. Károly nejről, Braunschweigi Erzsébetről azonban valóságos elragadtatással írnak az egykorúak. Bécsbe való megérkezése után az anyacsászárné, Amália, a másik Braunschweigi, így ír róla anyjának: „Nem lehet leírni, micsoda általános tetszést aratott itt ez a páratlan hercegnő szépsége és kedves viselkedésmódja által.”

Lady Montague, a híres angol utazónő, aki 1716-ban, 25 éves korában látta és beszélt vele Bécsben, noha a bécsi köröket, mint elfogult protestáns, igen éles nyelven bírálja, a császárnéről magáról így áradozik: „A föld legszebb uralkodónője. Hogy arcvonásai micsoda szabályosak, azt ki se lehet fejteni. A szemei nem nagyok ugyan, de a pillantása tele van édességgel. Orra és homloka jó alakú, de a szájának tízezernyi a bája, melyek megigézik a lelket. Ha nevet, olyan kedves bájjal történik, hogy hódolatra kényszerít. Aztán ráadásnak még a legszebb hajzat áradata és a legnagyobb természet. Ha igazságosak akarunk hozzá lenni, úgy kell róla szólnunk, mint a költőknek. Sőt mindaz, amit ezek Junoról vagy Vénusról énekelnek, nem közelíti meg itt az igazságot... A Grátiák kísérik. A híres Medici-Venusnak sincsenek olyan tökéletes formái. Nyakának és kezeinek szépsége felülmúlhatatlan. Amíg ezeket a kezeket nem láttam, nem is sejtettem, hogy ilyen szép is van a világon, és boldogtalan vagyok miatta, hogy rangom itt nem engedi meg, hogy megcsókolhassam őket. (Az udvarban ugyanis – még Ferenc József udvarában is – pontosan meg volt szabva, hogy az arisztokrácia mely hölgyei udvarképesek). De hát csókolják úgyis eleget.”

Egy másik utazó, a szász Pöllnitz báró 13 évvel később ír róla. Ekkor már a kelleténél testesebb volt s arcszíne is pirosabb, mint kívánatos lett volna, de szerinte még ekkor is a leg-szebb uralkodónók közé kellett számítani. Pöllnitz azt mondja, hogy egész megjelenését a szerénység, szelídség s mégis fenség önti el és az emberben éppúgy kelt bizalmat, mint tiszteletet. Császárnői kötelességeit úgy veszi, mint parancsokat, s minden gondja egyedül arra irányul, hogy a császár kedvében járjon. Nagylelkűségét és jótékonyágát is dicséri és kiemeli, hogy méltóságának kifejezésre juttatása nem kerül erőfeszítésbe nála.

Bragadin Dániel, velencei követ 1733-ban azt jelenti róla, hogy alacsony- és magas rangúhoz egyaránt barátságos, víg kedélyű és mindig kész arra, hogy megtegye, ami hatalmában áll. Az államügyekbe annyira nem avatkozik bele, hogy még a maga jóemberei kitüntetését is a császárra bízta. Az egyetlen kifogás, amit emelnek ellene egyesek, az, hogy bizalma kissé változékony, mert az újdonság utáni vágy kissé nagyobb benne, mint kellene. (Guglia: Mária Terézia, I., 8-10. o.)

Mária Terézia
(1740-1780)

Mária Terézia, mint uralkodó

III. Károlyt a néma fájdalom, az emberekben való csalódás ölte meg. Hát még ha tudta volna, hogy mi lesz halála után! Ha sejtette volna, hogy hiába bízott a jogban, az aláírásokban, pecsétekben és az adott szó szentségében! Ha tudta volna, hogy még azok is lánya ellen támadnak majd, akik egyenesen arra kötelezték magukat, hogy jogai védői lesznek.

Természetesen Nagy Frigyes kezdte, aki egyébként ugyanazon évben (kevéssel előbb) lépett apja örökébe, mint Mária Terézia. Mivel Molwitznál mindjárt győzött is, mindenki biztosra vette, hogy vége a Habsburgok uralmának, mivel pedig a zsákmányból senki se akart kimaradni, se lekésni, a 23 éves uralkodónő azon vette magát észre, hogy az egész világ ellensége.

Nagy Frigyes mellett az első ellenség volt Károly Albert bajor választó, akinek néhány évre még a császári méltóságot is sikerült elragadnia a Habsburg-háztól, s akinek Nagy Frigyesrel szemben legalább az a mentsége megvan, hogy ő legalább nem álnok támadó volt, mint „nagy” jelzővel díszített társa. Ő legalább nem írta alá a Pragmatica Sanctiót.

Aztán jött a szintén katolikus szász választó, aki szintén nem álnok ellenfél volt, mert ő se írt alá semmit. Aztán jött Franciaország, az ekkor már Bourbon-kézben levő Spanyolország, a nápolyi király és a szárd király, akik pedig valamennyien aláírásukat adták III. Károlynak. Mária Terézia mellett csak egy hatalom maradt meg, Anglia, de eleinte még az is csak tanácsok adására szorítkozott. Azt ajánlotta Mária Teréziának, hogy egyezzen ki ellenségeivel. Okosabb dolog a kevesebbről lemondani, mint mindent elveszíteni.

Tudjuk, hogy a gyöngé és tapasztalatlan fiatalasszony úgy döntött, hogy nem mond le semmiről, még akkor se, ha emiatt mindent elveszt, hanem szembeszáll ellenségeivel. Olyan bátorság, olyan tetterő jele, olyan felemelő és nagy dolog volt ez a gyöngé nő részéről, hogy – kivált mikor hamarosan tett is követte a szót s diadalok is jártak a tett nyomában – Mária Teréziából hamarosan Európa hőse lett. Mindenütt róla beszéltek, mindenütt őt csodálták; nem volt nála ismertebb, népszerűbb ember Európában, sőt a világon. A bajor választót, az újdonsült császárt hamarosan nemcsak Ausztriából, hanem még saját országából is kiverte és földönfutóvá tette büntetésül. Hamarosan bekövetkező halála után a fia már egyenesen arra kötelezte magát, hogy az új császár választáson még ő maga is Mária Terézia férjére fog szavazni (császár ugyanis nem lehetett nő). Jutalmul aztán Mária Terézia visszaadta neki apai örökségét, Bajorországot.

Mária Terézia ellenségeivel szemben másra, mint Magyarországra, nem igen számíthatott. Hiszen mire megkezdhetette a védekezést, Szilézia, Csehország és Ausztria egy része már nem is volt a kezében.

Jellemző a Habsburgok konzervativizmusára, a régihez való ragaszkodására, jóembereik megbecsülésére, hálás voltukra, hogy azok közül, akik a 23 éves Mária Teréziának trónraléptekor tanácsadói voltak, még a legfiatalabb is idősebb volt 70 évesnél. (Tudjuk, hogy Ferenc Józsefnek is ilyen aggastyánokból állt öreg korára a környezete, sőt még a vezérkara is.)

Ezek az öregek valósággal megrémültek a királynő azon elhatározásától, hogy a magyarokat hívja védelmére fegyverbe. Hiszen még fél század se múlt el azóta, hogy ugyanezek a magyarok fegyvert fogtak nagyapja, sőt nagybátyja ellen. Bizonyosra vették tehát, hogy a magyarok első dolga lesz, hogy a kezükbe adott fegyvert királynőjük ellen fordítsák s felhasználják a nagyszerű alkalmat az annyira áhított függetlenségük visszaszerzésére. Igaz, hogy a Pragmatica Sanctiót mind a magyar, mind a horvát, mind az erdélyi országgyűlés elfogadta, de hiszen Poroszország, sőt Franciaország is elfogadta, mégis fegyvert fogott. De várhattak-e ők a magyaroktól többet, mint ezektől?

Mária Terézia azonban ebben is bátor volt, főképpen pedig bízott alattvalóiban, bízott a magyarokban. Közismert az az 1741. szeptember 11-i híres jelenet, hiszen az egész világ tud róla. Tetszik is mindenkinek a pozsonyi „Vitam et sanguinem!”, pedig ugyancsak ritkaság,

hogy a divatos történetírásnak olyasmi is tetszenék, ami a Habsburgok javára történt. Mária Teréziának lett igaza, nem az öreg osztrákoknak. A magyarok megmentették a trónját. Nem is felejtette el ezt Mária Terézia soha. Még 40 év múlva, a halálos ágyán is emlegette és köszönte.

Nincs olyan külföldi világtörténelem, mely a híres pozsonyi jelenetről ne tudna, ki ne emelne, sőt nyíltan el ne árulná, hogy tetszik is neki. Még olyan történelmi művek is rokonszenvvel írnak a „Vitam et sanguinem!”-ről, melyek egyébként tele vannak Habsburg-gyűlölettel. Ebben még a fölényeskedő Carlyle se kivétel. Ezt nem kifogásolják még a „hazafiásan” megírt magyar történelmek se.

Csak később, mikor már nem megy ünnepontásszámba, említik meg „hazafiaink”, de akkor is inkább csak szóban, mint írásba, hogy kár volt ennyire önzetlennek lennünk. Jobb lett volna felhasználni a nagyszerű alkalmat és kivívni függetlenségünket. Hogy ez milyen visszaélés lett volna a védtelen nő bizalmával és milyen kiábrándító bebizonyítása annak, hogy mégiscsak az öreg, megcsontosodott osztrákoknak volt igazuk s hogy a nemzet részéről, Magyarországra, Horvátországra és Erdély részéről egyaránt milyen szőszegés, milyen becstelenség lett volna, azzal ők nem törődnek. A nemzet érdeke, gondolják, mindennél előbbrevaló. Lehet, de azért talán a becsületnél mégsem. Mít ér, ha van nemzet, de becsülete nincs?

Aztán ha barát helyett még mi is Mária Terézia ellenségeinek számát növeltük volna, olyan bizonyos-e hogy ez a nemzet érdekeit szolgálta volna? Lehet, hogy Mária Terézia ez esetben elbukott volna, de könnyen meglehet az is, hogy abban a békében, mely a harc befejezése után Európa sorsáról döntött volna, éppen minket hagytak volna meg neki. Annál valószínűbb ez, mert hiszen úgymint minden külföldi történelmi mű csak mint „a magyar királynőt” emlegeti (mint említettük, a császár nem ő volt, hanem az ura), s egyébként is ellenségei mind nyugaton voltak, tehát birodalmából is a nyugati részeket kívánták volna. Csehországra például a szász választó, Ausztriára a bajor tartott számot, Belgiumra Franciaország, Lombardiára pedig a szárd király. Magyarországra közülük nem számított senki. De az is lehet, hogy Mária Terézia, akinek ez lett volna az utolsó és legkeservesebb csalódása, elkeseredésében a végén ránk haragudott volna meg legjobban s kiegyezve ellenségeivel, rajtunk, mint rebelleken, diadalmaskodott volna.

De ha az orvttámadás és az esküszegés (mert ne feledjük, hogy mi egyhangúlag és igen nagy lelkesedéssel fogadtuk el a Pragmatica Sanctiót) mégis sikerrel járt volna s valóban mint független s önálló állam kerültünk volna ki az osztrák örökösödési háborúból, vajon nagyobb hasznunk lett volna-e belőle, mint így, hogy továbbra is Habsburg-alattvalók maradtunk, egyelőre csak fél függetlenséggel? Vajon meg tudott volna-e rögtön a maga lábán állni az akkor még csak vagy 3 milliós magyar állam, még kulturálatlanul, pénzforrások nélkül, annak a török hatalomnak a szomszédságában, melynek önbizalma és hatalmi ambíciója éppen akkor nőtt meg, mert hiszen csak kevéssel előbb verte tönkre III. Károly nagy seregeit, s mellyel jó fél századdal később még II. József óriási és modernül felszerelt hadserege se tudott boldogulni?

Aztán meg, meg tudtunk volna-e itt függetlenül állni Nagy Katalin hatalmas Oroszországnak szomszédságában, mely már akkor is védelmezője volt az országunk határai közt lakó óhitű rácságnak, oláhságnak és ruténeknek? De az is lehet, hogy a hatalmában megnövekedett és a Habsburgok helyébe lépő bajor választó lett volna az urunk s így eben gubát cseréltünk volna. Vagy esetleg nem kerültünk volna-e már akkor a porosz csizma alá? Ellent tudott volna-e állni ennyi és ennyire erős hatalmaknak az akkori, a mainál hasonlíthatatlanul gyöngébb és gazdaságilag fejletlenebb Magyarország, mely még 1944-ben is ellenállás nélkül hagyta magát megszállni Hitler németjeitől?

Legjobb tehát, ha nem tartjuk olyan természetesnek, sőt kívánatosnak az esküszegést, és hazafias létünkre is örülünk annak, hogy 1741-ben úgy tettünk, ahogyan tettünk. Jobb, ha nem hitetjük el magunkkal, hogy 1741-ben ostobák is voltunk, nem pedig csak becsületesek,

jók és vitézek, s nem hiába volt rajtunk akkor az egész Európa mosolygó, helyeslő pillantása, még a Habsburg-gyűlölőké is.

Így is van. Mi is, ha egy kissé talán sajnáljuk is, de mégis büszkék vagyunk az 1741. évi viselkedésünkre, éppen csak egy kis daccal és csak egy kis rosszakarral vegyítjük. Dicsek-szünk, hogy olyan „ostobák” voltunk, hogy megmentettük a Habsburgokat, és ugyancsak büszkén emlegetjük, hogy nekünk, egyedül csak nekünk köszönhették, hogy még 1740 után is megvoltak, mint ahogyan ősapjuk, Habsburg Rudolf is Kun Lászlónak, tehát nekünk köszönhette, hogy császár lett, illetőleg, hogy az maradhatott.

Sajnos a külföld nemigen veszi tudomásul ezt az utóbbi nagy teljesítményünket. Pedig a Morvamezőn a cseh Ottokárral szemben Habsburg Rudolf seregének a javát csakugyan Kun László magyarjai és kunjai tették ki. De például a német lexikonok (még a protestáns Habsburg-ellenesek is) még csak meg se említik, hogy abban a fontos morvamezei csatában magyarok is voltak, tehát nemcsak arról nem tudnak, hogy a győzelem a magyaroknak köszönhető, hanem még csak arról se akarnak tudni, hogy ott magyarok egyáltalán részt vettek.

Az igazság az, hogy Kun László segítsége nélkül aligha győzött volna Rudolf Ottokáron, de viszont az is igaz, hogy mi legalább annyit nyertünk a morvamezei diadallal, mint Habsburg Rudolf. Mi tehát éppúgy le vagyunk kötelezve neki Ottokár leveréséért, mint ő nekünk, s ha mi joggal mondhatjuk azt, hogy családjá nekünk köszöni hatalma megalapozását, ő éppoly joggal mondhatja nekünk azt, hogy mi meg neki köszönhetjük, hogy a mi Felvidékünk csak a XX. században lett cseh-szlovákká, nem pedig már a XIII. században. A némettség és a magyarság közös összefogása volt ez a morvamezei diadal, mert érdekeink ekkor is közösek voltak és a szláv veszedelem elhárítása éppoly érdeke volt a magyarságnak, mint a németységnek.

1741-ben is mi mentettük meg a Habsburgok trónját, ámde e büszke szerephez csak azért jutottunk, mert Mária Terézia, az utolsó Habsburg, hozzánk fordult és bízott bennünk. Ha nem bízott volna bennünk, akkor csak egy kicsit kellett volna megaláznia magát – önértetét egyébként akkor is meg kellett aláznia, mikor hozzánk fordult, de láthatjuk, hogy inkább akarta magát megaláznia előttünk, mint a becestelen előtt – és elfogadnia Nagy Frigyes ajánlatát. Tudvalevő ugyanis, hogy ez a nagy machiavellista is szégyellte szőszegését, ő is pirult eljárásának becestelése miatt s ugyanakkor, mikor hadüzenet nélkül betört Sziléziába, nagy tisztelettel követeket küldött Bécsbe, melyben csak Szilézia egy részét kérte, s ráadásul még kétfélmillió forint kárpótlást is kínált érte. Azonkívül felajánlotta, hogy ha kérését a királynő teljesíti, minden ellensége ellen ő maga megvédi.

Mária Teréziának tehát nem is kellett volna olyan nagyon megalázkodnia, hiszen Nagy Frigyes alázkodott meg előtte, s ő kínálta neki a segítséget, sőt azért, amit megkapott volna tőle, még kárpótlást is. Nem lett volna hát feltétlenül szükség magyar segítségre, mert Mária Terézia anélkül is megmenthette volna trónját és örökségét. Sőt Nagy Frigyes segítségével, melyet az egyenesen felkínált neki, még jobban is járt volna, mint a magyar segítséggel, mert Frigyes akkor még nem az egész Sziléziát, hanem csak egy részét kérte, míg az osztrák örökösödési háború a mi segítségünk ellenére is majdnem az egész Szilézia, sőt ezen kívül még Lombardia egyes részeinek és Parmának s Piacenzának az elvesztésével is végződött az aacheni békében.

Mária Terézia tehát éppen nem érte el a magyar segítséggel azt, amit várt tőle. Ő csak annyiban nyert a magyarokkal, mert olyan fából volt faragva, hogy galád támadóival nem volt hajlandó szóba állni; annak se pénzét, se segítségét nem volt hajlandó elfogadni még akkor se, ha belepusztult volna. Ha azonban már ilyen álláspontra helyezkedett, akkor a magyarok nélkül valóban belepusztult volna.

Másrészről azonban az is igaz, hogy a Nagy Frigyes-féle, minden erkölcsi érzék híján levő emberek, akiknek egyedüli irányítójuk a haszon, a gyáva engedékenységtől valószínűleg étvágyat kaptak volna, s látva, hogy szemtelenségük milyen sikerrel jár, hamarosan újabb követelésekkel álltak volna elő. Az engedékenység ugyanis a gyöngeség jele és elismerése lett

volna, a politikában azonban, ha megtudják, hogy az ellenség gyenge és félénk, akkor nem szoktak megállni az első lépésnél. Valószínű tehát, hogy Nagy Frigyes később már egész Sziléziát is kérte volna. De Mária Terézia akkor se járt volna rosszabbul, mint ahogyan a magyarok segítségével járt, mert Sziléziát így is majdnem egészen elvesztette, sőt – mint láttuk – még más területi veszteségek is érték.

Sajnos, a magyar segítség Mária Teréziát még a Nagy Frigyes előtti megalázkodás kényszerétől se mentette meg, mert hamarosan mégiscsak szóba kellett vele állnia s később már fel kellett neki ajánlania kérése teljesítését, sőt Nagy Frigyes ekkor már nem is adta meg azt, amit előbb kínált, hanem a királynő ajánlatára kitérőleg válaszolt.

Azonban mindezek tudatában se kell valószínűtlennek tartanunk azt az állításunkat, hogy a Frigyesnek való rögtön engedés segített volna a királynőn magyar segítség nélkül is. Nagy Frigyes ugyanis Mária Terézia későbbi ajánlatát csak azért nem fogadta el tüstént (mert később elfogadta), mert azzal érvelt, hogy úgy is tudja, hogy az ajánlat nem őszinte, hanem csak azért történik, mert a királynő pillanatnyilag bajban van, s ezért Nagy Frigyes tisztaban van azzal, hogy mihelyt a királynő jelenlegi bajából kilábal, első dolga lesz, hogy visszafizesse a kölcsönt.

Ha azonban Mária Terézia mindjárt az elején elfogadja Sziléziáért a Nagy Frigyesről följajánlott kárpótlást és a segítséget egyéb országai megvédésére (márpedig, ha a magyarok segítségére nem számított volna, csakis így tehetett volna), akkor a porosz királynak azt kellett volna látnia, hogy beletörődött helyzetébe és nem gondol bosszúra. De Nagy Frigyes egyébként is hamarosan láthatta volna, hogy Mária Teréziában nem a félelem és nem a tehetetlenség volt az, ami elfogadta ajánlatát, hanem csak a szükségszerűség. Ezt későbbi viselkedésével és tetteivel ugyancsak bebizonyította. Joggal fel lehet tehát tenni, hogy utána Frigyes végleg nyugton maradt volna, illetőleg – mert nyugton maradni ő sose tudott – tehetsége és nagyra-vágyása kívánta háborúit akkor nem a királynő ellen, hanem vele szövetségben viselte volna. Hiszen volt idő, mikor még ez a gondolat is felmerült, hogy őt kellene választani Mária Terézia férjének.

Egyébként is, bár tagadhatatlan, hogy a királynő sikereire, kivált eleinte, meghatározó befolyással bírt a magyarok segítése, ez ezért mégse volt annyira döntő, mint nálunk gondolják. Annak a magyar seregnek, melyet az 1741. évi országgyűlés lelkesedése megszavazott, a valóságban a fele se jött össze, annál kevésbé ment a harcterre. A lelkesedés ugyanis mindig könnyebb, mint a tett; valamit sokkal könnyebb megszavazni, mint meg is adni, éppen minálunk pedig ez talán még jobban így van, mint máshol.

Aztán, ami a legfontosabb, a magyar csapatok zsoldját, tisztjeit is Mária Terézia fizette, municióját is ő adta, nem pedig a mi adónk. Hisz láttuk, hogy osztrák tanácsadói is a magyarok felfegyverzésétől óvták. Ha a fegyvert nem ő adta volna nekik, akkor ennek az óvásnak nem lett volna értelme. Az osztrák örökösödési háború költségeit aránylag csak egészen kis részben viseltük mi.

Ha külföldi munkákban olvassuk e háború történetét (még akkor is, ha ezek a munkák nem osztrák munkák s így nem érdekük, hogy osztrák-magyar viszonylatban az osztrák javára elfogultak legyenek), egyáltalán nem vesszük észre a magyarságnak azt a nagy szerepét Mária Terézia háborúiban, még ebben az elsőben se. Például még a sértően katolikusellenes és elfogultan Habsburg-lenéző Carlyle Nagy Frigyes életrajzában se. Emlegetik ugyan a huszárok fontos szerepét, kiemelik, hogy mily sokszor akasztották meg a huszárok portyázásai Nagy Frigyes seregeinek utánpótlását, s ezzel mennyi bosszúságot s bajt okoztak a porosz királynak, ámde aki a haditudományba csak bele is szagolt, jól tudja, hogy ilyesmivel nem lehet eldönteni egy hadjárat sorsát és egy hadjáratban nem a portyázás vagy az előrsi szolgálat a lényeg.

De még e portyázásokban, előrsi szolgálatokban és váratlan rajtaütésekben is szinte jobban emlegeti Carlyle is, Macaulay is a horvátokat és Trenck pandúrjait, mint a szorosan

vett magyarokat vagy a huszárokat. Csakugyan: a katolikus horvátok aránylag sokkal nagyobb érdemeket szereztek Mária Terézia trónjának megmentésében, mint a szorosán vett magyarok. Sőt a protestáns magyarok közül sokan a királynő seregéből egyenesen átszöktek a poroszokhoz, mert a protestáns Hohenzollernek érdekeiért sokkal szívesebben harcoltak, mint a katolikus Habsburgokért. A hűségeskü pedig nem sokat számított, hiszen akkor már évszázadok óta valósággal beleszuggerrálták nemcsak a protestánsokba, hanem még a katolikus magyarokba is, hogy a Habsburgok ellen lenni a vallásszabadság védelmét, illetőleg a magyar hazafiságot jelenti. Nagy Frigyesnek még előre beszervezett kémjei is akadtak ezek között a magyar protestánsok között, sőt a háború előtt és alatt a magyar kálvinistákat s még inkább a német lutheránus kereskedőket a porosz király egyenesen elárasztotta lázító üzeneteivel.

Huszárjainknak, s még inkább a délszláv pandúroknak, vadságuk, kegyetlenségük, túlságos zsákmányolásuk és durva harcmódozók miatt nagyon rossz híruk is volt ekkoriban külföldön, úgyhogy a hajdani hunok és a még pogány magyarok kalandozásainak emlékei elevenedtek fel velük kapcsolatban azon nyugati országok lakosságának a körében, ahol a háború folyt. Fegyelmeztelenségükkel még annak a hadvezetőségnek is sok bajt és gondot okoztak, melyhez tartoztak.

„Még a chotusitzai csata elvesztésében is nagy része volt a huszároknak – írja e kor legnagyobb ismerője, Marczali (Mária Terézia, 119. o.) –, kik már a csata eldőlése előtt hozzáfogtak a fosztogatáshoz. Éppoly káros hatása volt e prédálásnak később a soori csatában és Velletriben. A történetírásnak nem szabad elhallgatnia e tényeket.” (Tehát mindjárt szükségesnek is tartja mentegetni magát azért, mert megmondja az igazságot, s mert ez az igazság ránk nézve nem éppen hízelgő.)

„Egymást éri a panasz – folytatja – a magyar felkelők zabolátlansága, a pandúrok vadsága s embertelensége miatt. Több ezerre teszik azok számát, kik a táborból egyenesen hazamentek, és a nádornak kemény fenyegetésekkel kellett kikelni az ily szökevények ellen.” A hős „Vitam et sanguinem”-nek tehát ilyen árnyoldalai is voltak.

A zsidó Marczalit nemigen gyanúsíthatjuk meg katolikus rokonszenvvel, sőt ezt ugyancsak megcáfolják az e tekintetben tőle már bőven közölt idézetek. Egyenesen érthetetlen például, hogy mindig „keresztén”-t ír keresztény helyett, noha apja a somogyi tiszta katolikus Marcali rabbija, ő maga pedig a pápai meg a győri bencés gimnázium tanulója volt. De azért kénytelen mégis ő is kiemelni (108. és 109. o.), hogy „személyesen legtöbb nemes ül fel a dunántúli megyékben, Zala, Vas, Sopron, Somogyban és Trencsénben” és hogy „a gyalogezredeket is a dunántúli és északi megyék állították ki aránylag a legteljesebben”. Egész nyíltan megmondja, hogy „szembetűnő az is, hogy a katolikus megyék sokkal erősebb csapatokat küldenek, mint a protestánsok”.

Nem kell tehát bosszankodniuk protestánsainknak, hogy mi Mária Teréziát olyan ostoba lelkesedéssel annyira megsegítettük, mert ők nem segítettek meg. Nem a magyarság, hanem a katolikus magyarság mentette meg a Habsburgok trónját. Mivel pedig akkor még a protestantizmus körülbelül a magyarság felét jelentette, magáról a magyarságról se mondhatjuk, hogy valami túlságosan megerőltette magát e tekintetben.

Azt is kénytelen nyíltan megállapítani még Marczali is (tehát gondolhatjuk, mennyire feltűnően igaznak kell lennie annak, amit mond), hogy a magyar katonai alakulatok vezetői (Festetich, Ghillányi) „minden fáradozásuk dacára sem hírben, sem eredményekre nézve nem vetekedhettek a német vezérekkel, Traunnal és Khevenhillerrel, sőt még több magyar alvezérükkel sem (ti. Traun és Khevenhiller magyar alvezéreivel sem)”.

„A haditanács levelezéséből – folytatja (112. o.) – az a különös tény tűnik ki, hogy a rendes seregnak magyar születésű főtisztjei éppen nem törekednek arra, hogy mint a magyar fölkelés vezetői lépjenek a világ elé. Inkább tán vonakodtak tőle.” Arra céloz ezzel Marczali, hogy még a magyar tiszték se tartották a tisztán magyarokból álló csapattesteket egyenrangú-

aknak a császári rendes sereggel. Azokhoz hasonlítva ezeket lenézték, szégyellték. Ezért nem törekedtek arra, hogy a magyarokból álló ezredek elkülönülve viseljenek hadműveleteket.

„A háború végeldöntésére – kénytelen megállapítani még Marczali is (128. o.) – a magyar huszárságnak, a pandúroknak és horvátoknak kalandjai és portyázásai nem igen folytak be.” „Nem is hiányoztak – mondja továbbá – a hangok még a királynő környezetében sem, melyek már akkor keményen ítélték a magyar insurrectio katonai értékéről.”

Ugyanez a magyar nemesi insurrectio fél századdal később Napóleonnal szemben is neveltségesen értéktelennek bizonyult s Petőfi is kicsúfolja. De természetesen csak azért, mert úgy fogja fel, mint a nemesség szégyenét, nem pedig a magyarságét. Pedig, hogy a magyar nemesség mennyivel többet ért katonailag, mint a magyar jobbágyság, azt meg a 48-as katonai vezetők nyilatkozatai bizonyítják, melyek tele vannak a „kaszások” (vagy gatyások) gyávaságának gúnyolásával, mint annak idején majd látni fogjuk.

Egyébként Mária Terézia háborúiban még a magyar seregek éllemezéséről is csak addig gondoskodott Magyarország, amíg ezek a csapatok itthon voltak, tehát csak a kiképzés, az előkészületek tartama alatt. Az ország határain túl azonban – pedig az összes harc az ország határain kívül volt, tehát a háború miatt nem Magyarország, hanem az osztrákok, különösen pedig a csehek szenvedtek – már az ellátás is a királynő számlájára ment, a fegyver és a muníció költségeit pedig teljesen neki kellett viselnie. Mindezeket csak azért mondtuk el – vagyunk kénytelenek mi is mentegetni magunkat a hazafiatlanság esetleges vádjá elől –, hogy az érem másik oldalát is megmutassuk, mert az igazság csak így igazság és tárgyilagos ítéletet csak így lehet a dolgokról alkotni.

Valóban a magyarok mentették meg tehát Mária Teréziát, sőt az egész Habsburg-házat, ha nem is annyira kizárólagosan, mint nálunk gondolják, sőt nem is egészen annyira fényesen, mint a mi túlságos önérzetünk alapján gondolni lehetne. Mivel fizetett azonban – kérdik a magyar hazafiak – mindezért nekünk Mária Terézia és a Habsburgok? A legnagyobb hálátlansággal, felelik rá. Ez a királynő éppúgy semmibe vette a magyar alkotmányt és a függetlenséget, mint elődei; éppúgy vagy talán még jobban nem tartott országgyűlést, nem nevezett ki nádort, éppúgy idegenekkel kormányoztatta Magyarországot, tehát éppúgy megszegte a koronázási esküjét, mint azok.

Sőt, ő még náluk is tovább ment. Színészkedéssel, hízelgéssel Bécsbe csalogatta azokat a főurakat, akik azelőtt a magyar érület, gondolkodásmód és szokások képviselői voltak s lassacskán elnemzetietlenítette, hazájuktól és népüktől elidegenítette őket, sőt hozzászoktatta őket a fényhez és a pompához, s így anyagilag is tönkretette, adósságokba keverte őket, hogy anyagi függetlenségük megszűnván, még lehetetlenebbé tegye számukra az ellenzékiiséget, mint hajdan. Az ilyen főnemesség nem maradhatott nemzete védője.

Mindezeket betetőzi még, hogy a nemzetünk gazdasági életére annyira káros védővámokkal gazdaságilag is teljesen kiszípolozott bennünket s végeredményben Ausztria gyarmatává tett. Iparunkat nemcsak nem gyámolította, hanem mesterségesen elnyomta, hogy az osztrák ipar versenytárs nélkül lehessen. Bennünket a külföldi iparcikkektől való elzárással rákényszerített arra, hogy a cseh és osztrák ipar silány termékeinek vevőközönsége legyünk, a magunk mezőgazdasági termékeit viszont csak Ausztriában adhattuk el, s így olyan áron, melyet ők szabtak meg. Vizsgáljuk meg e vádakat egyenként.

Az alkotmány s vele a koronázási eskü állítólagos megszegése

Eddig függetlenségünk megsértését mindig azzal okoltuk meg, sőt mondtuk természet-szerűnek, mert mióta a Habsburgok a magyar trónra kerültek, mindig megvolt a török veszedelem. Mivel elegendő erőnk nem volt arra, hogy magunk védjük ellene magunkat, de a hozzá szükséges áldozatkészség is hiányzott belőlünk, a védekezéshez szükséges anyagiaknak nagy részét a Habsburgok egyéb országaiból kaptuk. Így csak természetes – mondtuk –, hogy a hadsereg, a külügy és a kettőt fedező pénzügy vezetése kicsúszott a kezünkéből. Hazánk végleges felszabadulása és a török befolyás lerázása idegen erők segítségével történt, sőt a nemzet hamis prófétáinak végzetes baklövése és elhibázott politikája miatt ez a felszabadulás egyenesen ellenünkre következett be. A nemzet többsége éppen közvetlenül a felszabadulás előtt és alatt egyenesen a törökkel való szövetséggel, tehát éppen ellenkező módon akarta biztosítani a nemzet jövőjét. Világos, hogy ez a végzetesen elhibázott politika végzetes következményekkel is járt és az idegen erőkkal, sőt akarata ellenére felszabadított ország nem lehetett független.

Ámde Mária Terézia korára mindezek a megállapítások már nem vonatkozhatnak. Mikor ő trónralépett, Magyarország területéből már semmi se volt török uralom alatt. Védni ugyan még ekkor is kellett s emiatt nagyobb sereget is kellett tartani, mint egyébként szükséges lett volna, ámde ez a régi nyakhoz képest már alig esik latba. Eddig az állandó felkelések is szükségessé tették a bécsi kormány részéről a bizalmatlanságot irántunk. Emiatt el kell ismernünk, hogy Bécsben nem kívánhatták őszintén megerősödésünket, mert hiszen azt csak nem kívánhatjuk, hogy valaki *az ellensége* megerősödését kívánja.

Ámde a nemzet már III. Károlytól kezdődően szakított a felkelések politikájával. Akkor már a szabad királyválasztásról és az Aranybullában biztosított ellenszegülési jogáról is lemondott. A nemzet III. Károly lányának a kedvéért még ennél is tovább ment. Eddig a Habsburg-ház, ha bajba került, előre bizonyosra vehette, hogy a magyarok is fel fogják használni az alkalmat s ők is ellenségeik közé állnak, s míg azok nyugatról, ezek keletről fogják őket támadni s maguk mellé még ráadásul a törököt is hozzák ellenfélnek. Most azonban, noha Mária Terézia trónraléptekor a Habsburg-ház nagyobb válságba jutott, mint valaha volt, nem így történt. A magyarság nem ellene, hanem mellette rántott kardot, s ezt éppen olyankor tette, mikor kívülről ügyszólván nem is volt más védelmezője.

Most tehát megfordult a szerep. Nem az örökös tartományok védtek minket, *hanem mi védjük azokat*. Eddig is megtörtént már ez is, de eddig ez a védelem csak egészen jelentéktelen mérvű volt. Most azonban mi voltunk a fővédők, legalábbis a királynő uralkodásának első éveiben igen. Most nagyobb szerepet vállaltunk, s így nagyobb áldozatot is, mint amennyi az osztó igazság alapján ránk hárult volna.

Meg is volt mindennek az eredménye, mert ezekben az években mi voltunk a Habsburg-monarchia legelső, irányadó állama. Az egész világ rólunk beszélt, a külföldi hatalmak „a magyar királynővel” tárgyaltak s az osztrák örökösödési háború történetében még azok a német művek se mellőzhetik Magyarország szerepét hallgatással, melyek például a morvamezei győzelemmel kapcsolatban annyira semmibe vesznek bennünket, hogy még azt se hajlandók észrevenni, hogy mi is ott voltunk.

Vezető szerepünk tudomásul vételéhez még az is hozzájárult, hogy mivel nő nem lehet német-római császár, de mivel ez a legfőbb méltóság akkor egyébként is a bajor választó kezébe került, osztrák császárság pedig akkor még nem volt, Mária Terézia személyében a magyar királynő volt a hadviselő fél, nem pedig a német császár. Ez volt ugyanis akkor (s maradt is mindig) Mária Terézia legmagasabb rangja. Ausztriának a Habsburgok csak főher-

cegei voltak. Csehországnak ugyan királyai, de cseh királynak lenni sose jelentett annyit, mint Magyarország királyának. A Bécsben székelő külföldi követek megbízólevelei mind a magyar királynőnek szóltak, a magyar királynő seregei harcoltak az összes csatatéren akkor is, ha a seregek nem magyarokból álltak, és ha nem is magyar pénz volt az, mely felszerelte és fizette őket.

A szerep tehát, melyet az osztrák örökösödési háborúban vállaltunk, nagyban hozzájárult tekintélyünk emeléséhez, s ahhoz, hogy a világ tudomást szerezzen rólunk. Az a hírnév, amit ekkor szereztünk, még ma is kísér bennünket, mert a pozsonyi „Vitam et sanguinem!” az egyik legismertebb epizódja a világtörténelemnek, s még közepes műveltségű emberek is tudnak róla mindenütt.

Miért csúsztunk le hát erről a vezető szerepről oly hamar, már Mária Terézia idejében is? Ki a bűnös ebben? Nem Mária Terézia? Nem az ő hálátlansága? Nem a Habsburgok?

Nem. Először is látni fogjuk, hogy őt nemcsak irántunk való hálátlansággal nem lehet vádolni, hanem számtalan bizonyítékunk van rá, hogy ő maga egyénileg a történelem leghálásabb szereplői közé tartozik. Ő nekünk 1741-es szolgálatunkat sose felejtette el, mert kevesen tudtak barátaikért úgy lelkesedni, mint ő. A mi vezető szerepünkről való lecsúszásunkat és úgy, mint a török világban, most is, a tények hatása hozta magával. Mi Mária Terézia idejében, különösen pedig még uralma kezdetén olyan kis népességű, olyan csekély gazdasági erejű, annyira kezdetleges állapotok között élő, kultúrában annyira elmaradott ország voltunk, hogy azt a vezető szerepet, melyet Mária Terézia trónraléptekor a véletlen kezünkbe adott, hosszabb időn át nem tarthattuk meg.

Fel volt már akkor szabadítva ugyan az egész ország, de még tekintélyes része néptelen volt s a holdak százezrei álltak még műveletlenül. Városaink még alig voltak, amik voltak, azok is kicsinyek. Valójában még mezőgazdaságunk is csak Mária Teréziával kezdődik, mert addig csak állatot, marhát, nyersbőrt vittünk ki külföldre, nem gabonát. A nép is, kivált az Alföldön, félnomád volt még (vagy már) és olyan kezdetleges műveltségi, gazdasági és egészségügyi viszonyok között élt, hogy az akkor még igen gyakori járványok úgyszólván minden évtizedben megtizedelték a lakosságot. A sok mocsár és az állandó árvizek haszontalanokká tették a jelenleg legjobb földeket, a kétségbeejtően rossz utak s a lakosság durva erkölcsével járó rossz közbiztonsági viszonyok életveszélyessé tették a közlekedést s vele a kereskedelmet, szalma- vagy nádtetős házakból álló falvainkban és mezővárosainkban pedig a borzalmas méretű tűzvészek tették tönkre anyagilag úgyszólván évtizedenként a lakosságot.

Ilyen országból nem szerezhette meg uralkodója az akkor már minden nyugati államban állandóvá vált hadsereg, a külföldi követségek, az akkor már mind bonyolultabbá váló állam-szervezet fenntartása költségeinek fedezéséhez és az akkori kor felfogása szerint elengedhetetlen, mert az állam gazdasági erejét jelző fényes udvartartáshoz szükséges anyagi eszközöket.

Nálunk akkor még nem volt ipar, nem volt kereskedelem, melyet jól meg lehetett volna adóztatni, s mely a fejlettebb nyugati államokban az állami kiadások legnagyobb részét fedezte.

Nálunk csak a jobbágyok fizettek adót, akik szegények voltak; a nemes, akinek már jobban lett volna miből, már nem. De akkor még a jobbágyok is kevesen voltak, s akik voltak, még azok is megszöktek az adófizetés terhe alól olyan vidékre, ahol még nem voltak számba véve s így nem kötelezhatték őket rendes adózásra. Ami pedig városainkat illeti, érdekes nézegetni például III. Károly idejéből azokat a javaslatokat, melyek az egyes megyék és városok között az adóelosztást tervezik. Majdnem a felénél azt találjuk, hogy az idén nem lehet rajta annyit behajtani, mint eddig, mert az idén ebben meg ebben a hónapban pusztító tűzvész a polgárokat teljesen tönkretette.

Például az 1728. évi adókimutatásban azt találjuk, hogy „Nagyszombatot az e nyáron ott dühöngő tűzvész méltóvá teszi némi könnyítésre”. „Szentgyörgy (a Pozsony melletti kis város) nagyon eladósodott, kevés ott a család, semmi javadalma nincs és a diéta idején azon felül nagy tűzvész is pusztította.” „Modorról (Szentgyörgy mellett), melyet nemcsak adóssá-

ga nyom, hanem mely tűzvészről is szenvedett, négy portát vettek le” (ezután négyel kevesebb porta után kellett adót fizetnie). „Szokolca városa a tűzvész által végső inségre jutott.” „Bars megyét nagyon károsította a tűzvész és sok lakója elszőkött.” (Portái számát szintén négyel leszállították.) „Korpona, melynek határa kicsi és terméketlen, s melyet az október 24-i tűz egészen tönkretett, méltó arra, hogy könnyítsenek rajta” stb.

Láthatjuk tehát, hogy az akkori kezdetleges viszonyok között nálunk talán minden évtizedben egyszer minden város leégett. De ha így volt a városokban, a falvakban, melyekben a házak még kezdetlegesebbek voltak, még inkább így lehetett. Azt is láthatjuk ezen adatokból, hogy még városaink lakossága is elsősorban földművelésből élt. Abból, hogy még egész Bars megyében is csak négyel szállítják le a porták számát s ezt mint fontos esetet tárgyalják, képzelhetjük, milyen kis tételek szerepelhettek a költségvetésben. De egy olyan néptelen, elmaradott, kezdetleges viszonyok között élő országból, mint amilyen mi a XVIII. században voltunk, nemcsak az anyagi eszközöket nem lehetett előteremteni, de azokat a művelt főket se, melyek egy nagy modern állam megszervezéséhez és hivatalnoki karához szükségesek. A XVII. század első felében még a leggazdagabb főuraink között is alig lehetett olyant találni, aki akár csak németül is tudott volna.

De gyérszámú, elmaradott és kezdetleges viszonyok között élő népességén és anyagi erejének gyengeségén kívül Magyarország politikai súlyát még az is csökkentette, hogy az akkori Magyarország az egész Magyarországnak még mindig csak vagy a felét jelentette. Erdély és a hozzátartozó részek még mindig külön államot alkottak és külön ország volt a határőrvidék (Szlavónia, Bánság) is. Ha pedig e legutóbbira „hazafiaink” azt mondják, hogy ennek is a Habsburgok voltak az okai, mert ők voltak azok, akik a visszafoglalt Erdélyt nem csatolták vissza az országhoz és a határőrvidéket is külön országgént kezelték (mégpedig – mondják – mindkettőt koronázási esküjük ellenére), azt feleljük, hogy Erdély elszakítása Bocskai és utána következő „szabadsághőseink” „érdeme”, s ha nekik ezt meg tudjuk bocsátani, sőt még abban se akadályoz bennünket e tettük, hogy hazánk legnagyobb jótévedőinek ne tartsuk őket ennek ellenére is, akkor bizonyára a Habsburgoktól se kívánhatjuk, hogy éppen ők tegyék jóvá azt, amit „szabadsághőseink” elpuskáltak és éppen az ő lelkiismeretüket bántsa az, ami még szabadsághőseink lelkiismeretét se bántotta.

Magyarország erejét nagyban csökkentette, hogy Erdély nem tartozott hozzá. Hogy kívánhatjuk azonban a Habsburgoktól azt, hogy éppen ők törekedjenek arra, mégpedig rögtön a legerősebb és leghosszabb időn át tartó felkelés, a Rákóczi Ferencé után, hogy az a Magyarország, mely a múlt XVII. században száz év alatt hétszer támadta őket hátba (s ekkor még a nyolcadikat, a Wesselényi-összeesküvést nem is számítjuk), minél erősebb legyen. Mi arra törekszünk, hogy Bécsben féljenek tőlünk. Senki se akarja azonban azt, hogy az, akitől félnie kell, minél erősebb legyen. Aki tehát azt kívánja a Habsburgoktól, hogy éppen ők erősítsék azt a Magyarországot, ahol a legkívánatosabb hazafias erény a rebelligség, az egyenesen azt követeli tőlük, hogy elmebetegek legyenek, ez pedig bizonyára kissé túlzott kívánság.

Ha a Habsburgok rögtön a töröktől való visszafoglalása után visszacsatolták volna Erdélyt Magyarországhoz, ez az erdélyi katolikusokra rendkívül előnyös lett volna ugyan, mert egy őket elnyomó protestáns ország alattvalóiból egy őket támogató katolikus ország alattvalóivá váltak volna, káros lett volna azonban az erdélyi protestantizmusra s ezért az egyesítést csak erőszakkal és az ottani protestantizmus ellenében, sőt elkeserítésével hajthatták volna végre a Habsburgok.

A meglevő állapot meghagyásával tehát nemcsak a Habsburgok szegték meg koronázási esküjüket (mely rebellis alattvalókkal szemben egyébként se kötelezte őket, hanem csak olyanokkal szemben, akik szintén megtartották alattvalói esküjüket), hanem az erdélyi protestánsok is hazafias kötelességüket. Ha a „hazafias” erdélyi protestánsoknak nem kellett Erdélynek az anyaországgal való egyesítése, mi címen kívánhatjuk a „magyaryűlölő” Habs-

burgoktól, hogy nekik viszont kelljen? Ha ez nekik nem volt bűn, még kevésbé volt bűne a Habsburgoknak.

Ami pedig a Határőrvidék és a Bánság vissza nem csatolását illeti, egyiket se magyar pénz, sőt még csak nem is magyar vér szerezte vissza, hanem idegen pénz és idegen vér, mégpedig egyenesen a magyarok ellenére. Igazságtalanságról vagy jogsérelemlről tehát szó se lehet. Sőt tekintettel arra, hogy Thököly s vele a magyarság a török oldalán a felszabadítók ellen harcolt (s a magyar történetírás még ma is helyesli és hazafiasságként kezeli ezt a harcot), a bécsi kormánytól egyenesen örültség lett volna rögtön a rebellis magyar nemesség uralma alá adni az egész visszafoglalt területet. A Bánságot egyébként is már Mária Terézia visszacsatolta az országhoz. Hogy előtte fél századon át külön kezelték, az nem Habsburgbűn volt, hanem „hazafias” bűn, a rebellig bűne. Az, hogy Bécsnek félnie kellett tőlünk. Ez pedig magyar „hazafias” óhaj volt.

Még ha mi nem is lettünk volna mindig rebellig, valahányszor csak alkalom kínálkozott rá, s még ha nem lettünk volna rebellig még a török felszabadító háború alatt is, tehát ha mi nem törekedtünk volna arra, hogy Bécs féljen tőlünk, még akkor se szólhatnánk egy szót se azért, mert Határőrvidéket alapítottak s azt egyelőre az osztrák hadvezetőség kezelte. Amit ugyanis osztrák pénzzel és osztrák vérrrel foglaltak vissza, azt a Habsburgoknak se volt módjukban rögtön Magyarországhoz csatolni akkor se, ha Magyarországnak e téren nem lett volna bűne. Amit ugyanis német foglal el, az a németé. Azt a Habsburgot, aki olyan területet, melyet német pénz és német fegyver foglalt el s ráadásul még magyarok ellenében, mégis Magyarországnak adja, német alattvalói zsamoknak lettek volna kénytelen tartani. Azt ugyanis csak önkény rendelheti el, hogy amit *németek* foglalnak el, az a *magyaroké* legyen. Pedig hát a Habsburgok nem is az egész felszabadított magyar területet hagyták a bécsi kormány közvetlen igazgatása alatt, hanem csak egy részét, s még azt is csak ideiglenesen. Ennél kevesebbet pedig az adott viszonyok között nem is tehettek Magyarország hátrányára.

Ahhoz, hogy az osztrák sereg magának szabadítson fel, magának foglaljon el területeket, nem pedig nekünk, ahhoz nem kellett volna se ármány, se gonoszság, se rosszakarat, se igazságtalanság még akkor se, még ha mi ugyanakkor nem is lettünk volna rebellig. Ez egyszerűen az egyszeregyből következik. Aki csodálkozik azon, hogy ha az osztrákok fáradnak, akkor maguknak fáradnak; amit elfoglalnak, annak maguk akarják hasznát látni, azzal maguk akarnak rendelkezni, de legalábbis arról feltétlenül gondoskodni akarnak, hogy az ellenség a felszabadított területet fel ne használhassa velük szemben, az úgy tesz, mintha politikával még sose lett volna dolga és embert még sose látott volna.

Nem azon kell csodálkozni, hogy a bécsi hadvezetőség itt Határőrvidéket alakított, hanem azon, hogy nem az egész felszabadított területből alakított azt és hogy a haditanács kormányzása alatt álló külön Bánság még abban a században meg is szűnt, melyben alakult. Mindez egyedül csak azért volt lehetséges, mert I. Lipót, III. Károly és Mária Terézia korában az uralkodóknak abszolút hatalmuk volt s a népakarat nem sokat számított. Ha akkor Ausztriában alkotmányosság lett volna s a nép maga döntött volna sorsáról, akkor Magyarországnak sokkal rosszabbul kellett volna járnia s a Habsburgok sokkal kevésbé tarthatták volna meg magyar uralkodói kötelességüket, mint a valóságban megtartották.

De még ha minden tisztán a Habsburgoktól is függött volna, akkor is lehet-e tőlük józan ésszel azt kívánni, hogy azt az Erdélyt, melyet illetően a magyar „hazafiság” azt kívánta, hogy Magyarország területének erejét növelje, most, mikor a magyarság ellenére a töröktől visszafoglalták, rögtön csatolják vissza az éppen akkor is lázadásban levő Magyarországhoz, hogy majd ha ez a Magyarország a legközelebbi alkalommal újra fellázad, ezzel is erősebb lehessen s annál nagyobb bajt okozhasson? Ha egyáltalában volt józan eszük a Habsburgoknak, szabad volt-e akkor – száz év alatt nyolc fegyveres felkelés tanulságai után – bízniuk a magyarban és lehetett-e tőlük azt kívánni, hogy az éppen akkor is a törökkel szövethető magyart felszabadítása után rögtön igyekezzék minél erősebbé tenni?

Szabad-e tőle zokon venni, hogy a történetek után örült annak, hogy azok a vad rációk annyira gyűlölik a magyart, hogy nem hajlandók a magyar nemesek jobbjágraivá válni, s ezért nem akarta megkockáztatni, hogy az állandóan rebellis Magyarországon még ezt az egyetlen hozzá húzó népet is magára haragítsa csak azért, hogy a magyarok, akikben ő akkor kénytelen volt ellenségeit látni, még erősebbek legyenek? Hogy tehát a Bánságot és a Határőrvidéket nem csatolták azonnal vissza az országhoz, a történetek után a képzelhető legtermészetesebb dolog és okát egyedül önmagunkban kereshetjük.

Bécs még abban is kénytelen volt engedni a rációknak, ami szívével és érdekeivel egyaránt ellenkezett. Őket nem tudta görögkeletiből görög katolikussá tenni, amit teljes mértékben meg tudott tenni a ruténnel és tekintélyes részben az oláhokkal. Őket meghagyta görögkeletieknek. Szerette volna, meg is kísérelte őket is egyesíteni Rómával, de – hogy el ne idegenítse őket magától – kénytelen volt tervéről lemondani. Hogy lehet tehát azt kívánni tőle, hogy rögtön beolvassza őket a megyei szervezetbe, azaz a magyar nemesség uralma alá kényszerítse őket, amitől még jobban iszonyodtak, mint Rómától, s ami, tekintve az akkori magyarság megbízhatatlan voltát, magának a császárnak se volt előnyös?

Ne feledjük, hogy maga Rákóczi Ferenc is megkínálta a rációkat ugyanazokkal a jogokkal és kiváltságokkal, melyeket ők a Bánságban és a Határőrvidéken élveztek, s ha ez a Habsburgok koronázási esküjével ellenkezett, százzorta jobban ellenkezett Rákóczi esküjével és magyar szabadsághósi szerepével. De a 48-as magyar „szabadságharc”, ha közben az osztrákok le nem verik, még többet adott volna a horvátoknak és a rációknak, mint amennyit Lipóttól és III. Károlytól kaptak. Ha tehát Lipót és III. Károly beolvastotta volna őket Magyarországra, a legközelebbi magyar lázadás alkalmával egy magyar „szabadsághóstól” kapták volna meg azt, amit a Habsburgoktól nem kaptak meg.

Látjuk tehát, hogy a rácság már III. Károly előtt (Rákóczi korában) és után is (48-ban) olyan nagy erőt jelentett, hogy még azok is a magyar alkotmánnyal és Magyarország területi integritásával szemben álló engedményeket voltak kénytelenek tenni neki, akiknek egyetlen célja a magyarság fellendítése volt. Lehet-e hát igazságosan szemrehányást tenni ennél kisebb engedményekért azoknak a Habsburgoknak, akiknek – a kuruckodó magyarok hibájából – még a magyaroktól is félniük kellett, akik tehát ezekre a rációkra még jobban rászorultak, mint Rákóczi vagy Kossuth?

Az a bizalmatlanság, melyet az udvar a török alóli felszabadítás után a magyarok irányában tanúsított, természetes következménye volt a mi fegyveres felkeléseinknek s abbeli törekvésünknek, hogy a dinasztia féljen tőlünk. Nem rosszindulat volt ez irányunkban, hanem a józan önvédelem megnyilvánulása. Az adott helyzetben az uralkodóház nem is viselkedhetett volna másképpen, mint viselkedett. Az ellenkező viselkedés ostobaság lett volna tőle, ostobaságot pedig igazságosan senkitől se kívánhatunk. Az udvar viselkedése az eddigi felkelések szükségszerű következménye volt. Láthatjuk belőle régebbi fejtegetéseink igazságát, hogy a mi felkeléseinknek nemcsak haszna, hanem kára is volt és a kára sokkal nagyobb volt, mint a haszna.

Az állandóan felkeléseket rendező magyar nemzettől Bécs kénytelen volt félni s e félelem szükségszerű következménye volt a rációknak való kedvezés, illetőleg az, hogy magára ne haragítsa őket: a külön Határőrvidék szervezése, a Bánság katonai igazgatás alá helyezése és Erdély különálló helyzetének meghagyása. Furcsa, hogy mi, akik felkeléseinkkel azt céloztuk, hogy Bécs *féljen* tőlünk, most meg, mikor látnunk kell, hogy valóban félt is tőlünk, de ennek a félelemnek ránk nemcsak előnye volt, hanem hátránya is, és a hátrány sokkal nagyobb, mint az előny, nem győzünk botránkozni azon, hogy miért félt tőlünk, miért nem bízott bennünk s a félelem helyett miért nem szeretett bennünket? Pedig hát szeretheti-e az ember azt, akitől félnie kell?

Hogy tehát Mária Terézia uralma elején, azaz alig néhány évtizeddel a felszabadítás után még nem csatolták vissza az országhoz Erdélyt, a Részeket, a Bánságot, a Határőrvidéket, az

előzményeket tekintve természetes dolog. Nem azok a bűnösök benne, akik nem csatolták vissza, hanem azok, akik virtust és hazafias érdemet láttak abban, hogy „Bécs várában sír a német”, mert „nagy baja van a szegénynek”. Természetesen miattunk.

Ezeket az országrészeket vissza kellett és vissza is lehetett csatolni Magyarországhoz, de nem rögtön. Az ideiglenes különkezelést még akkor se vehetnék zokon, ha mi magunk semmit se vétkeztünk volna s így Bécsben a félelemre nem lett volna semmi ok. Ezt a rögtön történő visszacsatolást egyszerűen az is érthetővé tette volna, hogy a visszafoglalást nem magyar vér és nem magyar pénz végezte. Mindenki magának hódít, magáért áldoz, a maga hasznára tesz erőfeszítéseket. Idők folyamán megváltozhatnak s többnyire meg is változnak az erőviszonyok, s a hódító elvesztheti a meghódított területet, de világos, hogy az effajta változásnak a már birtokban levő hódító ellene van és már megszerzett jogainak elvesztését minden erővel megakadályozni törekszik. Ha ez nem lehetséges, legalább kitolni. Világos, hogy Ausztria a maga vérével, pénzével és erőfeszítéseivel megszerzett területek feletti befolyást magának igyekezett megtartani. Ez a törekvése nem lehet gonosz, mert természetes, mint ahogyan a mi részünkről is természetes az a törekvés, hogy meglevő idegen befolyástól szabadulni igyekeztünk.

Kettőnk közös uralkodója egyoldalúan csak a mi törekvéseinket igazságosan bajosan támogathatta. Gyakorlatilag pedig csak akkor támogathatta volna eredményesen, ha erőnkkel mögötte álltunk volna s a mi erőnk az osztrák erőnél nagyobb lett volna. Láttuk azonban, hogy különösen Mária Terézia idejében még a mi erőnk nagyon is kisebb volt Ausztriáénál.

De nem állhatott volna határozottan mellettünk az elmélet a jog, az igazság alapján se. Igaz ugyan, hogy az illető területek jogilag minket illeltek, mert a magyar korona országai voltak; az is igaz, hogy királyunk koronázásakor még külön meg is esküdött jogaink érvényesítésére; másrésztől azonban az is épp oly igaz, hogy uralkodónk trónraléptekor ausztriai alattvalói jogainak védelmére is éppúgy megesküdött, sőt eskü nélkül is köteles lett volna, és kétségtelen, hogy egy meghódított ország azé, aki meghódította, s aki ezt tőle hatalmi szóval elveszi s adja Magyarországnak, ezzel is jogot sért és igazságtalanságot cselekszik.

Az is kétségtelen, hogy a magyar király Magyarország területi sérthetlenségére letett esküjét, még ha Magyarország mégoly független és önrendelkező állam is, sőt éppen azért, mert az, nem *egyéb* alattvalóinak erejével és ingyen segítségével köteles visszaállítani. Ezt igazságosan csak akkor teheti, ha Magyarország nekik ezért megfizet. A magyar királynak Magyarország területi sérthetlenségére letett esküjét másképp értelmezni képtelenség, mert mind az igazságossággal, mind az egyszerűséggel ellenkezik.

Az igazságossággal és a méltányossággal ellenkezett, hogy azokat a területeket, melyek jogilag minket illeltek volna ugyan, tényleg azonban mások hatalmában voltak, mégpedig jogosan (mert az ő pénzükkel, hadseregükkel és erőfeszítésükkel szerezte vissza őket a közös uralkodó), rögtön elvegye külföldi alattvalóitól és nekünk adja. Ez idegen alattvalóinak becsapása, megrövidítése, kizsákmányolása lett volna.

A történelmi jog azt jelentette, hogy az illető országrészek Magyarország integráns részei voltak s ezért királyunk nyugodtan meg is esküdhett, hogy visszacsatolásukra törekedni fog, de tekintettel arra, hogy osztrák erővel foglalta őket vissza, esküjét és törekvését semmiképpen se lehetett úgy értelmezni, hogy *azonnal* Magyarországhoz csatolja őket, vagy hogy arra fog törekedni, hogy a visszacsatolás ellenszolgáltatás nélkül történjék meg. Ez a másik fél jogával ellenkezett volna, mert a visszaszerzésért kétségtelenül neki is járt tőlünk valami.

Az erre vonatkozó koronázási eskü tehát csakis azt jelenthette, hogy elismerem és tudomásul veszem Magyarországnak ősi területéhez való történelmi jogát, de természetesen semmiképpen se azt, hogy ezzel egyúttal már az erőviszonyok is el vannak intézve, azaz azt az uralkodói önkény fogja pótolni. Mivel akkor még a valóság ellenkezett a történelmi joggal, tehát az elméleti birtoklással, mert a kérdéses területeket nem magyar erővel foglalták vissza,

egyelőre tudomásul kellett venni, hogy a kérdés eldöntésébe azok is beleszólnak, akik visszafoglalták.

Magyarország tehát a Habsburg-monarchiában azért nem tarthatta meg azt a vezető szerepet, melyet az osztrák örökösödési háború elején betöltött, mert sem számbeli, sem gazdasági ereje, sem népének akkori kulturális színvonala ezt nem tette lehetővé. Még ideiglenesen, a háború elején is csak azért emelkedhettünk vezető szerepre, mert Mária Terézia országainak nagy része akkor még meg volt szállva az ellenségtől s így azokból se katonaságot, se pénzt nem kaphatott. Ha az akkor megszállt részeket később se lehetett volna visszaszerezni, azaz a Habsburgok birodalma ettől kezdve végleg csak Magyarországra és az alpesi osztrák tartományok egy részére szorítkozott volna, akkor megmaradhatott volna hazánk vezető szerepe, de viszont a Habsburgok birodalma nem lett volna már nagyhatalom.

Ebből ugyan látszólag az következik, hogy mi Mária Terézia és vele a Habsburgok segítségével csak magunknak ártottunk, mert kitoltuk vele teljes függetlenségünk visszaszerzésének az idejét, de ez csak látszat, mert az éremnek csak az egyik oldalát mutatja. Másrésztől ugyanis az is igaz, hogy ennek a nagy Habsburg-birodalomnak a megtartása, illetőleg a visszaszerzése ránk nézve előnyös is volt, s előnyeink nézve sokkal nagyobbak voltak, mint a hátrányai. A Habsburgok nagyhatalma védte meg ugyanis azóta majdnem kétszáz éven át hazánk területi épségét a környező ellenségeinktől. Eleinte Törökországtól, később a Törökország szerepét átvevő Oroszországtól, a Magyarország területén is nagy számban élő szlávok protektorától.

Mivel mindkettő ellen csak nagyhatalom védhetett meg bennünket, ha az osztrák örökösödési háború úgy lecsökkentette volna a Habsburgok hatalmát, hogy Magyarországon kívül alig maradt volna meg valamijük, ők Magyarország területi épségét évszázadokon át sikerrel semmiképpen se tudták volna megvédeni. Ekkor a Habsburgok németekből magyarokká váltak volna ugyan, mert hatalmuk alapját hazánk képezte volna, de viszont hazánkból már évszázadokkal előbb lett volna a mai Csonkamagyarország. Újra csak oda lyukadunk ki tehát, hogy annak, hogy nekünk idegen királyunk volt, a haszna sokkal több volt, mint a kára, s így Mária Terézia idejében még nekünk az is érdekünkben állott, hogy a Habsburgok Magyarországon kívüli országai együttesen nagyobbak és hatalmasabbak legyenek, mint a mi országunk, illetőleg mint a mi országaink: Magyarország, Erdély, a Bánság és a Határőrvidékek.

Mária Terézia tehát nem színészkedett velünk és nem csapott be bennünket. Miután elvégeztük szolgálatunkat és megmentettük birodalmát, nem ő taszított vissza bennünket a régi szolgálatba, hanem az erőviszonyok, a politikai szükségszerűség okozta mindezt, s ezen a királynő jóakarata sem segíthetett. Még az a Marczali Henrik is, akinek egyenesen botrányos Habsburg-ellenességét, elfogultságát már láttuk III. Károlyval kapcsolatban, Mária Teréziáról írt életrajzában (137. o.) kénytelen a következőket megállapítani:

„Az első insurrectio hírének és fegyvereinek oltalma alatt Mária Terézia visszatérhet az imént fenyegetett Bécsbe. Pozsonyból megy oda 1741. december 11-én és azóta többé komolyan szó nem lehetett arról, hogy Budán üti fel királyi székét.” (Tehát nemcsak nem volt erről többé szó, hanem nem is lehetett.)

„A második insurrectio a császári trónt szerzi meg (férjének, Lotaringiai) Ferencnek és Csehországot biztosítja a királynő részére. Magyarország megszűnik név szerint elsőnek lenni. Lassankint elhomályosítja a császári korona fénye Szent István koronáját.”

„Magyarország mégsem volt elég erős messzemenő politikai tervek megvalósítására. Mátyás király gondolhatott arra, hogy Magyarországot teszi hegemónná mindazon országok között, melyek most az osztrák-magyar monarchiát alkotják. Belső zavarokban, török hódoltságban, alkotmányos és vallásos küzdelmekben eltöltött harmadfél század annyira meggyöngyöztette a nemzetet, hogy meg kellett elégednie, ha tulajdon területén fenntarthatja uralmát. Kifelé mégsem képes a maga hatalmával állítani vissza koronája fényét. Nem a nyers erő és az akarat hiányzik, hanem a szervezés, az akkori Európának megfelelő állapot. Igaz, hogy

Magyarország adja a lovasságot és a gyalogság javát, de idegen a fővezér. (Nem azért, mert a magyar nem kellett, mert abban nem bíztak, hanem azért, mert erre akkor még magyar ember nem volt alkalmas. Köztünk akkor még nem volt ilyen haditudományú ember.) Igaz, hogy Magyarország ad gabonát és zabot, de a zsold az angol szubszidiumokból és az osztrák adóból telik.”

De épp ily képtelenség az a kívánság is, hogy Mária Terézia hálából, hogy birodalmát megmentettük, most már lakjék itt nálunk, Budán. Pedig ezt a pozsonyi országgyűlésen meg is kellett ígérnie. Még az is lehetetlen kívánság lett volna, hogy legalább az év fele részét töltsen nálunk. Majdnem olyanforma kívánság lett volna ez, mint ha herceg Festetich Tasziló, akinek Bécsben, Pesten, Keszthelyen voltak fényes palotái, mégis egyik eldugott majorjába, például a vállusi gazdatiszti lakásba költözött volna s ettől kezdve onnan nézte volna a világ folyását.

„Ezen – írja megint Marczali (139. o.) – a királynő minden rokonszenve, hálája nem bírt segíteni. (Nem nem akart, hanem nem bírt.) Magyarország biztos oltalmat nyújtott, hanem Budán trónolni, egy olyan vidék közepén, mely csak most kezd felocsúdni a százados török járom után és ahol még minden pusztulásra és barbárságra emlékeztetett, nagy lemondás lett volna akkor azon családra nézve, mely Bécsből, Prágából, Madridból és Brüsszelből századokon át igazgatta a keresztyénséget.”

Nekünk csak azt kell ehhez hozzátennünk, hogy ez nemcsak a Habsburg-családra lett volna terhes és jelentett volna nagy lesüllyedést, hanem magában véve is fonák, sőt lehetetlen helyzet lett volna. Különösen pedig lehetetlenül sértő azon nálunk akkor még sokkal fejlettebb, műveltebb és gazdagabb országokra, melyek Mária Terézia uralma alapját képezték, melyek számára az anyagi erőt szolgáltatták. Ez éppen olyan lett volna, mint ha egy nemes nem a nemesi kúriájában lakott volna, hanem elköltözött volna onnan telke egy félreeső részén lévő fészerbe.

Nem ez a lényeg ugyan, de az is kétségtelen, hogy e terv lehetővé tételére előbb nemcsak királyi palotát kellett volna építtetni, hanem egyúttal egész épületömléket az udvari és birodalmi hatóságok és külföldi követségek részére, s természetesen azoknak az osztrákoknak a pénzén, akik ugyanezeket az épületeket már otthon felépítették és akiket épületeikkel egyetemben az udvar otthagytak volna. De megfelelő utakat is kellett volna építeni (mert azok akkor még nálunk nem voltak), melyek az új fővárost a nyugattal összekötik. Mindez azt jelentette volna, hogy a birodalom minden bevételét évtizedeken át Buda kiépítésére kellett volna fordítani. Milyen pénzpcsékolás lett volna ez, mikor a szükséges épületek már megvoltak, csak nem nálunk, s milyen lehetetlen kívánság, hogy a pénzt rá azok adják, akik önmagukat alacsonyítják le vele.

Az akkor még csak mindössze 8-10.000 lakosú Budából egyszerre százezres fővárost kellett volna csinálni, s természetesen az építkezéshez, a berendezéshez és a díszítéshez szükséges iparosokat és művészeket, de az anyagot is messze idegenből kellett volna ideszállítani. De nem ez, nem az anyagiak okozták volna a fő nehézséget, hanem az a közröhej, amit a dolog Európában okozott volna. A Habsburgok nemcsak osztrák alattvalóik, hanem egész Európa rokonszenvét elvesztették volna miatta. A spanyol királyok is pusztaság közepette építették fel Madridot, de Madrid legalább Spanyolországban volt és az ország közepén. Ők a *spanyol* főváros felépítésére használták a *spanyol* pénzt, de osztrákoktól, csehektől, németektől kívánni pénzt a *magyar* főváros kiépítésére és magyar királyi palota emelésére, s azért, hogy ezután Magyarországból kormányozhassák őket, kissé már sok lett volna a jóból.

Arról pedig szó se lehetett, hogy a költségeket Magyarország viselje. Nekünk ehhez nemcsak erőnk nem volt akkor még, de áldozatkészségünk se, de a terv kivitelét se valósíthattuk volna meg külföldiek nélkül. Akkor még földesuraink vidéki kastélyait is mind külföldiek építették, mindent külföldről hoztak hozzá. Márványunk lett volna ugyan, de az Esztergom

környéki silányabb vörösmárványon kívül akkor még azt se tudtuk, hogy márványunk is van, és hogy hol van.

Az egész gondolat fonákságát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy mikor még szeptember 11-én, tehát még a „Vitam et sanguinem!” napján, az országbíró indítványára a rendek a székhelyről határozni akartak, még a nádor se akarta Budát. „Rosszabb állapotban van – mondta – mint valaha és az oda vezetett rács csöcselék nem illik a királyi tartózkodáshoz.” (Marczali: Mária Terézia, 139. o.)

De azért mégiscsak Buda mellett döntöttek a rendek, mert hiszen az ország fővárosát nem teheték az ország határára, Pozsonyba. Mindjárt meg is kezdték Budán egy olyan királyi palota építését, melynek költségeit még Mária Terézia is sokallotta. Végül aztán mindenki annyira látta a terv képtelenségét, hogy a vége hamarosan az lett, hogy a királynő a neki szánt budai épületet odaajándékozta a tőle Nagyszombatról Budára áthelyezett egyetem épületének.

A királyi székhelyet Bécsből Pozsonyba helyezni még lehetetlenebb elhatározás lett volna. Pozsony annyira közel van Bécshez, hogy effajta áthelyezésnek semmi értelme se lett volna, de viszont az osztrákokra annál sértőbb lett volna a dolog.

Furcsa lett volna egy félmillió lakosú otthagyni egy 30.000 lakosú kedvéért, egy már berendezett császári székhelyet egy csak ezután berendezendőért, s ráadásul az elhagyandó székhely közvetlen közelében. Ezt még akkor is bajosan lehetett volna megcsinálni, ha a Habsburgok birodalmában a súlypont és az anyagi erő már tényleg nálunk lett volna. Pedig hol voltunk mi akkor még ettől! A terv képtelenségét még növelte volna, hogy még az áthelyezés költségeit is a lekicsinyelt, megbántott osztrákoknak kellett volna viselniük, mert tőlünk ugyan hiába kérték volna még akkor is, ha a jóakarát egyébként meglett volna bennünk a fizetésre. Pedig hát az se nagyon volt meg.

De igen költséges építkezéseket is kívánt volna, ha a királynő legalább csak az év egy részét nálunk akarta volna tölteni. Nem csoda, ha azoknak a Habsburgoknak, akiknek sose volt pénzük még ennél szükségesebb dolgokra se, erre se volt. De nem volt rá pénze akkor még a magyar nemzetnek se (s ha lett volna, akkor is sokkal okosabb és sokkal szükségesebb dolgokra fordíthatta volna).

Tudvalevő, hogy a XVIII. század az abszolutizmus, a korlátlanul uralkodó fejedelmek kora. Az előtte levő századokban a királyok hatalmát a rendiség korlátozta, sokszor túlságosan is. Az adót ők szavazták meg (de azt se ők fizették, hanem jobbágyaik), mivel pedig a pénz a nervus rerum gerendarum: az országok tulajdonképpen urai a rendek, a nemesség képviselői voltak. A rendektől megszavazott adón kívül csak a pénzverésből és a bányákból volt az uralkodóknak jövedelmük, már tíz olyan országokban, ahol voltak bányák.

A XVIII. században az uralkodók kezdik már függetleníteni magukat a rendektől s azok országgyűléseitől. Ezt úgy sikerült elérniük, hogy a nemesség ellenében szövetkeztek a városi polgárokkal. Nyugaton, ahol nagy és gazdag városok voltak, ez a szövetkezés nagy erőt jelentett. De pártul fogták, s így szövetségeseiknek megnyerték az uralkodók a nemesek jobbágyait, tehát a parasztságot is. Aztán behozták a vámokat, illetőleg ezek mindig megvoltak, csak az ipar és a kereskedelem fejlődésével a belőlük keletkezett jövedelem mind nagyobb arányú lett. Aztán behozták a földtől független adókat, például a fogyasztási adókat, melynek megszavazása szintén nem függött a rendektől, de viszont a gazdag államokban nagyobb bevételt jelentettek, mint a földadó. (Láttuk, milyen alkotmánysértést emlegettek nálunk, mikor Lipót a fogyasztási adókkal kísérletezett!) Amilyen mértékben növekedett az uralkodók olyan forrásból származó jövedelme, mely nem függött a rendektől, tehát az országgyűlésektől, olyan mértékben váltak mind függetlenebbekké a nemességtől. Ezekre a gazdasági erőforrásokra támaszkodva aztán lassacskán megtörték a nemesek ellenállását.

Világos, hogy ez a folyamat a Habsburgok országaiban is érezhető volt. A Habsburgok nagy császári öntudatuk és családjukra való büszkeségük ellenére is alázatosabbak, valláso-

sabbak, fejedelmi esküjüket sokkal lelkiismeretesebben megtartók és így alattvalóik jogait is jobban tiszteletben tartók voltak, mint átlagban az uralkodók, s ezért nemcsak nálunk, hanem még Ausztriában is sokkal tovább megmaradtak a rendi jogok, mint más nyugati államokban.

Ez volt az oka, hogy III. Károly, sőt eleinte még Mária Terézia is annyira pénztelen volt mindig, s nagy és gazdag tartományaik ellenére is aránylag oly sovány erőforrásokkal rendelkeztek. Állandó hadserege azért már III. Károlynak is volt, de békében csak 20.000. A régi rendi állam kezdetleges eszközeivel még ekkora állandó hadsereget se igen lehetett fenntartani. Ezért a Habsburg-ház háborúit csak a szövetségesei, a gazdag tengeri hatalmak: Anglia és Hollandia pénzével folytatta, de ezek gögös viselkedésükkel nagyon is éreztették vele, hogy tőlük függ. Mária Teréziának még azt is szemére hányták, hogy a tőlük fizetett segélypénzeket nem hadseregére, hanem udvartartására fordítja. Ez már így van a politikában. Ha még az örökös tartományok se adták nekünk ingyen a pénzüket, hanem ennek fejében befolyást gyakoroltak a magyar ügyekre, akkor a protestáns Anglia és Hollandia vagy bárki más még kevésbé adta befolyása éreztetése nélkül.

Mária Terézia önértését igen bántotta ez a függőség (bántotta már atyjáét is), s mivel egyébként is önálló egyéniség és nagy tehetség volt és haladt a korrallal, hamar belátta, hogy országait neki is olyan állapotba kell hoznia és olyan módszerrel kormányoznia, hogy önerejéből megállhasson a lábán. Be kellett látnia, hogy Nagy Frigyes ellenségeskedései miatt ezután már neki is sokkal nagyobb hadsereget kell tartania, és amit tart, azt sokkal jobban fel kell szerelnie, mint eddig; a mindezekhez szükséges költségeket pedig a maga erejéből kell előteremtenie.

Ehhez országai iparosítása, a jólét és a kereskedelem fejlesztése és a nemesség adómentességének eltörlése volt szükséges. Mindezt Magyarországon kívüli országaiban el is érte. Ellensége, Nagy Frigyes írta róla: „Mária Terézia pénzügyeit oly rendbe hozta, minő ismeretlen volt ősei idejében és jó berendezése által nemcsak azt pótolta, amit Poroszországnak és Szardíniának át kellett engednie, hanem még jelentékenyen növelte bevételét. Haugwitz lett pénzügyeinek igazgatója. Vezetése alatt a császárné jövedelme 36 millió fontra emelkedett... Gondoskodása által a katonaság a tökéletesség oly magas fokát érte el, minőre az osztrák ház egy császára alatt sem jutott és egy nő nagy férfinhoz méltó tetteket hajtott végre.”

Minket, magyarokat kivéve, őalatta a nemesség már mindenütt lemondott adómentességéről, bár a nemesség közvetlen kezelésében levő földek adója csak fele volt annak, amit jobbágyai fizettek a jobbágytelkek után. Ez egyébként természetes, mert a fejlődés, ha csak túlságosan erőszakos kézzel nem nyúlunk bele a dolgokba, mindig lassú. De azért Csehország adója 3.200.000 forintról 5.200.000-re, Alsó-Ausztriáé kétszeresére, Stájerországé pedig háromszorosára (390.000-ről 1.182.000-re) emelkedett. Ezenkívül maga a dohányjövődék, melynek behozásáról nálunk – a magyar „szabadság” miatt – szó se lehetett, egymaga egymillió forintot, a fogyasztási adó pedig – melyről nálunk szintén nem lehetett szó – egyedül Bécsben másfélmillió forintot tett ki, a kettő együtt annyit, mint Magyarország egész évi adója, mely 2.500.000 volt.

Igaz, hogy a magyar kereskedelem is szolgáltatott a kormány részére évi 1.900.000 forintot és a bányák és a felszabadított területeken fekvő kincstári uradalmak is jövedelmeztek kétmilliót, azonban ezeket az uradalmakat is az örökös tartományok adójából foglalták vissza, tehát ezek jövedelmét nem Magyarország adta a birodalomnak. Tény, hogy az adónk csak a fele volt annak, amit Csehország egymaga fizetett, mely pedig nem követelt és nem is követelhetett magának a birodalomban olyan jogokat és kiváltságokat, mint a mi országunk.

Mikor aztán Bécsben látták a gazdag és pompázó, vagyont érő ruhában megjelenő magyar főurakat és az övéiknél sokkal gazdagabb magyar főpapokat, akikről tudták, hogy adót nem fizetnek, míg az ő főuraik és főpapjaik fizetnek, s mivel az is köztudomású volt (Bécsben természetesen még jobban, mint nálunk), hogy Magyarország a világ legtermékenyebb

országa és sehol se élnek az emberek olyan jól, mint nálunk: a Habsburgok osztrák és cseh alattvalói úgy érezték, hogy velük igazságtalanság történik.

Mivel ők mindig szolgáltak és most is szolgálnak, velük elbánnak, de a mindig lázongó magyarokkal, éppen azért, mert félnek tőlük, nem mernek elbánni. Rájuk, akik legjobban bírnák, nem mernek adót kivetni. „Miért nem járul ez a Peru kellő arányban a birodalom terhehez?” – teszi fel a kérdést magának első politikai értekezésében az akkor még csak trónörökös II. József, a mi protestánsainknak legrokonszenvesebb Habsburg, s Perun természetesen Magyarországot érti.

Ha tehát mi a török kiűzése és Mária Terézia birodalmának megmentése után vissza akartuk volna szerezni megcsonkult függetlenségünket és a Habsburgok egyéb országainak összességével szemben egyenlő befolyást akartunk volna szerezni a birodalom ügyeire, akkor nekünk is át kellett volna alakulnunk az akkor modernnek számító abszolutista állammá, mert akkor ez jelentette a haladást és abban az időben megfelelő állami bevételekre csak ilyen módon lehetett szert tenni.

Nemességünknek le kellett volna mondania adómentességéről éppúgy, mint ahogyan az osztrák és a cseh nemesség lemondott, az egész országnak pedig el kellett volna vállalnia a fogyasztási és más adónevek terheit és az állami egyedárúságokat, mint ahogyan Ausztriában és minden más haladó államban elvállalták ezt az alattvalók, illetőleg azokban nem is kérdezték tőlük, hogy vállalják-e vagy nem. Ekkor a nemességgel szemben nálunk is szövetségesei lettek volna a városok az uralkodóknak, megindult volna nálunk is az iparosodás és gyors léptekkel haladhattunk volna az erőgyűjtés, a gazdasági megerősödés felé, hogy elmaradottságunkat s vele gyöngeségünket kiküszöböljük és annak a gazdasági és kulturális erőnek megfelelően, melyet ennek eredményeként a Habsburgok birodalmában jelentettünk volna, a kellő politikai befolyást is megszerezzük.

Ha minden így történt volna, akkor is idő kellett volna ahhoz, míg akárcsak oda is eljutottunk volna, ahol már a mohácsi vész előtt voltunk, nem pedig ahova ekkor már a nyugati államok eljutottak. Ámde mi részint mert úgy láttuk, hogy a nyugathoz való hasonulás és az abszolutizmusnak való tért engedés által alkotmányunkról s vele függetlenségünk bástyáiról mondunk le (ebben részben igazunk is volt, de elfelejtettük, hogy a középkori magyar alkotmányunk a modern viszonyoknak megfelelően átalakítása még nem jelenti magáról az alkotmányról való lemondást is, és még inkább, hogy minden függetlenség alapja az az erő, melyet egy nemzet kifejteni tud, s mivel ez az átalakulás adta volna meg ezt a szükséges erőt, ez tulajdonképpen éppen függetlenségünk visszaszerzésének záloga és előfeltétele lett volna), főként pedig, mert ez az átalakulás az egyénektől, nevezetesen a nemesektől áldozatokat kívánt, melyet ők nem voltak hajlandók vállalni, kivált mikor azt hitték, hogy az engedmény egyúttal alkotmányunk romlását is jelenti (ami, mint láttuk, nem volt igaz), mi – birodalmában egyedül – ellenszegültünk Mária Terézia reformjainak.

Mivel éppen előtte mi mentettük meg Mária Terézia egész birodalmát s ezért erőt jelentettünk, tekintélyünk volt és ezt az erőt és tekintélyt felhasználtuk a diktálásra; mivel legyöngült voltunk miatt teljes függetlenségünkről még szó se lehetett, helyette a királynő hálája fejében már 1741-ben törvénybe iktathattuk nemességünk egyszer s mindenkorai adómentességét. Éppen az ellenkező utat jártuk tehát, mint a művelt nyugat, s ennek természetesen meg is ittuk a levét: megálltunk a fejlődés útján, de a birodalom terheihöz még olyan arányban se járultunk hozzá, amilyen arányban népesedésünk és vele gazdasági erőnk tényleg fejlődött, noha ez a fejlődés amúgy is lassúbb ütemű volt, mint nyugaton.

Ezt a reakciós, visszafelé vezető utat a magyar rendek már III. Károly idejében is megkísérelték, de akkor, 1728-ban, csak annyit értek el, hogy a király egyelőre eltekintett megadóztatásuktól, de arra már nem volt hajlandó, hogy ezt mint örökre biztosított jogot is törvénybe iktassa. Mária Teréziánál ezt is elértük. Ez volt a fizetség a királynő részéről a „Vitam et sanguinem!”-ért. Nagy ár volt a királynő részéről, de a nemzet részéről is, mert a

gyakorlatban gazdasági megerősödésünkről, tehát gyakorlatban a függetlenségünkről való lemondást jelentette.

A magyar nemesség ezzel arról mondott le, hogy a magyarság valaha is közjogi állásának megfelelő szerepet játszhaszon a Habsburgok birodalmában. Megmerevítettük itt a középkort, elzártuk magunkat a haladástól, ezzel magunk töltük ki önrendelkezési jogunk visszaszerzésének idejét, mert hiszen nem előmozdítottuk, hanem akadályoztuk annak a gazdasági erőnek a kifejlődését, melynek alapján a birodalom ügyeinek intézésébe Ausztriával egyenlő erővel szólhattunk volna bele.

Nem igaz tehát, hogy Mária Terézia volt hálátlan; nem igaz, hogy ő fizetett rosszal a jóért, amit tőlünk kapott. Mi voltunk mindennek az oka, mert mi voltunk azok, akik a királynő háláját nem az ország, hanem magánérdekeink szempontjából hasznosítottuk. Még csak azt se mondhatjuk, hogy Mária Terézia örült a cserének, mert hiszen még ha a királynő nem is lett volna annyira hálás, mint amilyen volt, akkor se örülhetett volna, mint uralkodó annak, ha birodalma egyik fele lemond gazdasági ereje fejlesztéséről, hanem helyette magánérdekeit szolgálja.

Őseink viselkedéséből azonban azt is éppen eléggé láthatjuk, hogy ezek a Habsburg-házaat megmentő magyarok se voltak közel se olyan aulikusok vagy csúszómászók, mint amilyeneknek e kor magyarjait Thaly Kálmán fentebb idézett országgyűlési beszédében oly visszatetszően lefestette. Éppen ellenkező az igazság. Csak úgy duzzadt bennük a függetlenség szeretete, a nemzeti önérzet, sőt az ellenzéki szellem.

Említettük már, hogy III. Károly uralkodása végén már nem választott nádort, hanem veje, Lotaringiai Ferenc képében, királyi helytartót küldött hozzánk. Noha ez a helytartó ugyancsak előkelő volt, s kinevezése megbecsülése volt a nemzetnek, s ugyancsak nem lehetett ráfogni azt se, hogy önkényuralmi hajlamai voltak vagy hogy gőgös volt, mert Mária Terézia férje barátságos, alkalmazkodó természet volt és éppen nem volt hatalomra éhes, tehát önkényeskedő hajlamú, mégis III. Károly halála után még az országgyűlés is, mely „Vitam et sanguinem!”-et kiáltott – király iránti hódolat ide, nő iránti udvariasság oda –, előbb nádorválasztást rendezett, s csak utána királyválasztást, illetőleg koronázást. Így lett nádorrá az akkor már aggastyán gróf Pálffy János, a hajdani híres labanc vezér. A koronázási ajándékot illetően pedig a közrendek annyira nem gavalléroskodtak, hogy sokallották a főrendektől már megajándékozott összeget (s ezzel nyíltan elő is mertek állni), a kis trónörökösnek pedig egyáltalán nem is ajánlottak meg semmit, pedig jól tudták, hogy az udvar erre is számít.

Első kérdésekor (tehát azon az országgyűlésen, melyen a „Vitam et sanguinem!” elhangzott) még a királynő azon kívánságát is megtagadták, hogy férjét uralkodótársává megválasszák, pedig ezzel Mária Teréziának mind hitvesi szerelmét, mind önérzetét mélyen megbántották. Ugyanekkor még verset is köröztek a rendek között, mely azon a címen tiltakozott a terv ellen, hogy eddig legalább csak a német uralkodott rajtunk (s az is éppen elég volt), most meg még a franciát is melléje vegyük?! (Hogy Rákóczi Ferenc felett mennyire uralkodott a francia – pedig mennyire uralkodott! –, azt fel se vettük.)

Láthatjuk tehát, hogy a rendek Lotaringiai Ferencet franciának tekintették, nem pedig németnek, amint hogy az is volt. Mivel azonban nálunk a gyűlöletet sokkal jobban fel lehetett kelteni, illetőleg ébren tartani a szomszédunkban lakó német, mint francia ellen, a Lotaringiaiak francia voltát csakhamar elfelejtették, s a családot továbbra is csak éppoly németnek tekintették, mint addig.

A Habsburgok leányági örökösödését egyhangú lelkesedéssel elfogadó és Mária Teréziának életüket és vérüket felajánló őseink annyira nem változtak meg egyébként s annyira nem lettek ellenségből a Habsburgok barátaivá, hogy ugyanezen országgyűlés alatt is egész sereg gúnyiratot terjesztettek a rendek közt a királynő ellen. (Bár valószínűleg Nagy Frigyes ügynökeinek műve lehetett az egész, nem pedig magyar kezdeményezés, mindenre kapható eszköze pedig a protestánsok voltak.) Az országgyűlés el is rendelte a röpiratok elégetését.

Az azonban magyar kezdeményezés volt, s bizonyítéka annak, hogy egyáltalában nem halt ki a régi kurucos szellem, hogy meg akarták szigorítani még a koronázási hitlevelet is. Csak azért nem lett belőle semmi, mert a királynő nem egyezett bele. Így aztán ő is ugyanazt a hitlevelet adta ki, melyet apja. Mária Terézia sorsa akkor teljesen a nemzet jóindulatától függött, de láthatjuk, hogy ekkor se hízelgett a nemzetnek s nem alázkodott meg haszonlelésből. Nem hízelgett, nem ígért fűt-fát, arra gondolva, hogy majd ha elmúlt a válság, úgyse kell majd betartania. Egyáltalában nem akarta a nemzetet becsapni, sőt még befogni se. Amit ígért, komolyan vette, s amit nem akart megtartani, azt nem is ígérte.

Az országgyűlésen a rendek még azzal a kívánságukkal is előálltak, hogy a minisztereket ezután ne az udvari, hanem a magyar kancellária útján nevezze ki a királynő. Mivel tudvalevő, hogy miniszterei ekkor nem Magyarországnak voltak, hanem Bécsnek, kissé túl merész volt a kívánság. Mária Terézia teljesíthetetlennek is nyilvánította ezt a kívánságot is. Erre aztán a rendek, mint elkényeztetett gyerekek, úgy megsértődtek, hogy kijelentették, hogy így legjobb lesz, ha hazamennek, mert semmi értelme sincs, hogy tovább költségeskedjenek. De világos, hogy fenyegetőzésük is csak olyan volt, mint a duzzogó gyerekeké, mert természetesen mégis maradtak és „tovább költségeskedtek”.

Volt az országgyűlésen olyan túlzó ellenzék is, mint Okolicsányi János, a zempléni alispán, aki még a királynő érdekében való nemesi insurrectiót is törvénytelennek nyilvánította. Annyira magyar volt ez az állítólag „talpnyaló” országgyűlés és annyira esze ágában se volt megtagadni magyar voltát, hogy a tanácskozások folyamán még a főpapok is kikeltek a német beszéd és ruhaviselet ellen, s láttuk már, hogy mikor Erdődy egri püspök németül szólt valamit közbe, Acsády kanonok, a későbbi veszprémi püspök odakiáltott neki: „Ki az ördög beszél itt németül?!”

Mikor 1744-ben, Nagy Frigyes második, váratlan csehországi betörésekor nem lehetett addig várni, míg az országgyűlés összejön és megszavazza a második nemesi insurrectiót, s ezért a királynő Pozsonyba jött, hogy a kérdést magánúton intézze el az ország vezetőivel, a megyék kijelentették, hogy insurrectiót csakis országgyűlés rendelhet el, s a királynő felhívásának éppen nem tett eleget az egész ország.

*

Mária Terézia uralma első éveinek két legfőbb világi méltósága: Pálffy János nádor és Eszterházy József országbíró, mindketten öregek, tehát mindketten még III. Károly Thalytól oly szolgálkúnak tartott magyarjaiból kerültek ki. Mindketten főlabancok és Rákóczi legmeggyőződésebb ellenfelei voltak, mégis igazi régimódi, jellegzetes magyarok. Ők ugyan-csak bebizonyították, hogy a labancság mennyire nem azonos dolog a nemzetietlenséggel, mint a mesterséges dinasztiaellenes hírverés ezt nálunk már annyira beidegezte a közvéleménybe.

Pálffyról már elmondtunk egyet-mást. Láttuk a kuruc korban soha meg nem tántorodó állandó hűségét alattvalói esküjéhez és erős Habsburg-párti meggyőződését, de láttuk nagy hadvezéri tehetségét is a szatmári béke létrehozásában és a Rákóczi személye iránti nagy kedvezésében pedig igaz magyarságát és őszinte fajszeretétét is. Mint igazi magyar főúr, ő is nagy birtokszerző volt, de azért, hogy honfitársainak használhasson, és hogy a szatmári béke létrejöhhessen, azonnal kész visszaadni azokat a kezére került kuruc jószágokat, melyeket mint labanc vezér szerzett s melyeket a szatmári béke pontjai szerint régi tulajdonosainak vissza kellett adni.

Mint igazi magyar, ő is igen heves, lobbanékony, erőszakos természetű, de láttuk, hogy a béketárgyalások folyamán – csak hogy a nemzeti ügyet ezzel is elősegítse – hogy megalázta magát Rákóczi fejedelmi méltósága előtt. 1741-ben már kész aggastyán: 78 éves, mégis fiatalos lelkesedéssel köt ő is kardot a királynő oltalmára, noha III. Károly – agg kora miatt – már évekkal előbb mellőzte a fővezéri állás betöltésében. Nagyon fájt ez neki akkor, s bár a

mellőzése miatt szenvedett nagy kudarc ugyancsak nagy elégtételt szolgáltatott neki, de azért mégse volt számára ez ok arra, hogy duzzogjon akkor, mikor – most már még öregebb fejjel – újra szükség volt rá.

Abban is igazi magyar, hogy olyan elpusztíthatatlan az életereje, hogy noha mikor nádorrá választják, már 78 éves, újra meg is házasodik – harmadszor. (De persze nem elváltan, hanem özvegyen.) Ilyenek voltak azok a magyarok, akik szolgálalkúságének láttára Thaly Kálmán epeömléseket kapott, mert csak elvtelenséget és talpnyalást látott bennük! Igaz, hogy Thaly se annyira azokra a Pálffy Jánosokra haragudott, akik mindig egyformák voltak s nem érdekből, hanem elvből szolgálták mindig egyformán királyukat, hanem azokra, akik Rákóczi idejében kurucok voltak, a labanc győzelem után pedig versenyeztek a labancságban a Pálffy Jánosokkal. Pedig hát ezen se kellett volna Thalynak annyira utálkoznia, mert miért volna olyan rossz azt látni, ha az emberek hajdani ostobaságukat belátják, régi bűneiket megbánják és olyan embereket utánoznak – ha egy kissé későn is – mint Pálffy János? S miért tartja Thaly annyira lehetetlennek, hogy ez meggyőződésből is történhetett, nem pedig csak érdekből? Hiszen az ő adataiból bizonyítottuk, hogy Rákóczihoz csak kényszerűségből csatlakoztak.

Egyébként Pálffyt még Marczali is „jó magyarnak” mondja (Mária Terézia, 155. o.), ki nek kedvenc szavajárása volt: „Szolgáljon nekünk a német”.

De ugyanolyan értékes ember volt mint Pálffy, Eszterházy József országbíró is, aki nála talán kisebb tehetségű volt, de még nagyobb jellem. Testvére volt a Rákóczihoz csatlakozott kuruc vezér Eszterházyaknak. Papnak készült, de látva testvérei megtévelyedését, megváltoztatta szándékát és elhatározta, hogy ő is karddal védelmezi velük szemben hitét, hazáját és családjá jóhíréért. Ő volt megtévedt testvérei politikai ellenfele.

Hogy nem szolgálalkúségból, annál kevésbé önző érdekből szolgált az eszmét, melynek egész életén át tántoríthatatlan híve volt, azt annak számára, aki életével eredeti okmányok alapján foglalkozott, nem kell bizonyítani. De hogy hazaszeretetének a kurucokénál kisebb volta miatt se, azt meg ugyancsak bebizonyította 1741-ben. Birtokszerző, jó gazda volt, mint átlag minden magyar nemes, de mikor királyának szüksége volt rá, nem sajnálta vagyonát érte áldozni, kivált mikor tudta, hogy egyúttal vallásáért is áldozza. (Az istentelen és cinikus Nagy Frigyes ugyanis úgy szerepelt, mint a protestantizmus védője.)

De 1741-ben ő (a hajdani nagy labanc és önfeláldozó királyvédő) volt egyúttal az is, aki a legkeményebben szembeszállt a német miniszterekkel, és aki Mária Teréziát mindenáron Budára akarta telepíteni. Az ő indítványa ellenében hozta fel a nádor Buda ellen a már idézett kifogást. Eszterházy József izzó magyarsága nem látta, nem akarta látni terve kivitelének sok nehézségét.

A második insurrectio idején, 1744-ben, ugyanolyan lelkesedéssel és önzetlenséggel ajánlja fel vagyonát, mint az első alkalommal, de – noha ekkor már 70 éves – az anyagi áldozaton kívül kardot is ránt és a harctéren is becsületet szerez a magyar névnek.

De nemcsak a nádor és az országbíró, de a többi „Vitam et sanguinem!”-et kiáltó lelkes katolikus főúr is ilyen régi típusú, igazi magyar volt. „Valamennyien őszintén ragaszkodtak a Habsburg-házhoz – írja Marczali (156. o.) –, akár családi tradícióból, akár vallásuk érdeke miatt, hisz nekik volt legnagyobb részük annak megszilárdításában a török és Rákóczi ellen, a diétákon és a Pragmatica Sanctio elfogadása által. De hűségük nem volt soha szolgálai, a királyi hivatalban s tisztségben nem feledkeztek meg méltóságukról, mely egy régi, dicső nemzet vezetésére és igazgatására adott nekik törvényes jogot.”

„A királyt még mindig inkább csak „primus inter pares”-nek nézik, mint természetes uruknak és parancsolójuknak. Kitérítésüket magától értetődőnek tekintik, a mellőzést nehezen tűrik, ha nem is viszonozzák felkeléssel, mint elődjük.” (Itt önkéntelenül is elárulja magát az író, mert látható, hogy a felkelések okát ő se a haza iránti ragaszkodásban és a nemzeti

függetlenség féltésében látja, hanem a nagyúríságban, a túlságos önérzetben, az egyéni nagy-ravágyásban, sértődékenységekben vagy bosszúvágyban.)

Ezek az aulikus főurak is „még élénken emlékeztetnek azokra a törzsfőkre és kapitányokra, kik az Árpádokat elismerik ugyan örökös vezéreinknek, de részt követelnek ezért a zsákmányból és nem engedik, hogy őket az ország tanácsából s tisztségeikből kizárják. Megyékükben vagy ezredükben még szinte szuverén jogokat gyakorolnak. Várpalotáikba, melyet csak ritkán hagynak el Bécs kedvéért, elhat az idegen szó, az idegen műveltség is, de mindig csak külső marad, míg a lényeg a XVII. század magyar arisztokráciájának, a Zrínyi-eknek, Rákócziaknak, Eszterházyaknak sajátos magyar műveltsége és életmódja.”

Mária Terézia uralkodásának második felében már elvesztik ugyan főuraink ezt az ősmagyarokra emlékeztető eredetiséget és nyugati típusú előkelőségekké válnak, de a közhangulat azért körükben is megmarad éppúgy magyarnak, keménynek és ellenzéki hajlamúnak, mint régen volt. Még Grassalkovich herceg is azt írja végrendeletében fiának, hogy ne lakják Bécsben, de még Pozsonyban se, ahol a helytartói hivatal volt, hanem maradjon csak otthon, Gödöllőn.

Egy császári hadvezér – írja Marczali (Mária Terézia, 280. o.) – így ír a magyar és a német nyelv viszonyáról Mária Terézia hadseregében: „Azt hinné az ember, hogy a német az általános és legszükségesebb nyelv. Tudni kell, mert az ember a szent birodalom fejét szolgálja, és mert igen gyakran éppen Németország a háború színhelye. Szép és hasznos nyelv még a magyar is: fellelkesülnek s még jobban kitűnnek a veszélyben, ha tisztjeik eszükbe juttatják, hogy ők magyar vitézek. Jó, ha a szolgálatban egy nyelvet használnak és ha a császárok seregében ez a nyelv a német, de mégis rendkívülinek látszik, hogy ezt 150.000 ember nem is érti. Én a magyart ajánlanám; sőt a huszárok néha megértik a latint is, csak-hogy ennek kiejtését külön meg kell tanulni.” „Az ily főtiszteknél – teszi hozzá Marczali – nem kellett tartani az annyira kifejlődött magyar nemzeti érzület megsértésétől.”

„Azt hiszem, írja ugyanez a forrás, mostanában semmit se lehet hozzáadni e lovasság jó-ságához, mely a legszebb és legragyogóbb a világon... Egy huszárhadnagy valódi tábornok... A többi csak egyfajta dragonyos, amelyben nem lehet meg sem az az espirit de corps, sem az a nemzeti szellem, mely annyira ki van fejlődve a magyarokban. Becsületörzök és megvan bennük az a bizonyos hányavetiség, mely sokszor jó a háborúban. Ez az egyetlen csapat, melyhez ez okból sohasem neveznek idegen tisztet. Különben is igen szükséges ott a nyelv, mely a németnek nagyon nehéz. Ehhez járul, hogy a németet egyaránt megveti a magyar baka s a magyar huszár.”

Hát mindezekből bizony mindenre lehet következtetni, csak arra nem, hogy a közös hadseregben a magyart lenézték és elnyomták, érvényesülni nem engedték, másodrendű embernek tekintették; hogy olyanformán bántak velük, mint a gyarmatosítók szoktak a bennszülöttekkel. Éppen megfordítva volt a dolog.

Irodalomtörténetünk Mária Terézia korát, a barokk kort, az elnemzetietlenedés korának nevezi. Szekfű volt az első, aki ki merete mondani, mennyire valótlan s mennyire igazságtalan ez az elnevezés. Az, hogy e kor írói többnyire latinul írtak, még egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezek az írók nemzetietlenek voltak; hogy nem is szerették hazájukat vagy népüket és hogy nem magyar módra gondolkodtak. Ők egyszerűen csak azért írtak latinul, mert akkor még nem jött be a nemzeti nyelv imádatának divatja. Ugyanebben a korban a porosz Nagy Frigyes nem is latinul, hanem egy élő idegen nyelven s ráadásul éppen népe és hazája ellenségének a nyelvén, franciául írt, csak a francia írókat értékelte, csak a francia irodalom volt szemében irodalom, a maga népének, a németnek az irodalmát pedig egyenesen lenézte. Mégse nevezte eddig még egy német se Nagy Frigyeset német szempontból nemzetietlennek, sőt mindez még annak se volt akadálya, hogy Nagy Frigyes a németiség legnagyobb nemzeti hőse ne lehessen s még Hitler is ne rajongjon érte.

Pedig Nagy Frigyes mellett még azt se hozhatjuk fel mentségül, amit a barokk kor latin írói mellett felhozhatunk, ti. hogy nálunk – különösen akkor még – az ország lakosságának a fele se volt magyar, s így aki az egész országnak akart írni, aki az egész országot akarta tanítani, az nem is írhatott magyarul. Ezek az írók egyenesen nemzeti hivatást töltöttek be éppen azzal, hogy nem magyarul, hanem latinul írtak. Mert igaz, hogy a magyar nyelv kiműveléséhez és fejlesztéséhez nem járultak hozzá, de nem is valamely, a magyarral ellenséges népnek a nyelvét művelték és annak irodalmát gazdagították, mint Nagy Frigyes, hanem egy semleges, egy holt nyelvet és azon oktatták a tudományra és a jóra, a magyar haza és történelem szeretére az ország magyar és nem magyar lakóit egyaránt.

Éz a barokk kori latin irodalom tele van a legegységesebb magyar hazaszeretettel, a magyar történelemért és földért való rajongással, nagyjaink magasztalásával s emellett tekintélytisztetéssel, kereszténységgel, becsülettel. Úgy látszik, éppen ez a keresztény szellem hangolta elene a későbbi vallástalan és hitközönyös kort, melynek csak egy istene, egy bálványa lett: a nemzeti nyelv. Ennek imádatával leplezi a kereszténység iránti ellenszenvét, s ezzel akarja hátrább szorítani s a közéletből kiküszöbölni a vallást, s mint láthatjuk, nagy sikerrel. Újabban pedig már talán nem is annyira a rosszakarat és az ellenszenv okozza ennek a latin irodalomnak nem becsülését, hanem inkább talán az, hogy akiknek olvasniuk és méltányolniuk kellene, nem értik, s így nem is sejtik, mennyire nemzeti, mennyire magyar ez a szerintük nemzetietlen irodalom.

Annyira igaz, amit állítunk, hogy látom, tévedtem abban, mikor azt gondoltam, hogy csak Szekfü mutatott rá erre az igazságra s vette pártfogásába ezt a „nemzetietlen” magyarországi irodalmat. Az igazság az, hogy mindenki igazságtalannak találta ezt a nemzetietlenséggel való megbélyegzést, aki csak ismerte ezt a barokk latin irodalmat (de – sajnos – mindig kevesebben lesznek, akik ismerik). Szekfü előtt már a Szilágyi-történelem (VIII., 368. o.) is megállapította ugyanezt, mégpedig éppen Marczali, a rabbi fia, mert ő írta benne ezt a részt:

„Korunk nagy igazságtalanságot követ el – írja – e férfiak és műveik iránt. Nem bírja feledni, hogy nem magyarul írtak, hanem deákul. Pedig a latin nemcsak a tudomány nyelve volt akkor, hanem éppen a művelt osztály nyelve. Ez különbözteti meg a nemzetet a néptől. Ezt a nyelvet, melyet a magyar egészen a maga íze szerint módosított, voltaképp a történetírónak nem is szabad idegennek tekintenie. És ami a fő, a szellem, mely e munkákban nyilatkozik, egészen magyar. A történelem az írókra nézve a magyar dicsőség tárháza, a nemzet nagyságának felidézője. És a hazafiak nem is nézték idegennek. Egy szellemes külföldi utazó megjegyzi, hogy a bécsi udvari könyvtárban meg lehet mindjárt különböztetni a magyart, mert nem valami könnyű, mulatságos könyveket olvas, hanem belemélyed hazája történeteinek tanulmányozásába.”

Valóban. Latinul nem lehet léhaságot írni, tisztán csak a szórakozást szolgáló könyveket olvasni, hanem csak olyasmit, amiből tanulni, okosabbá és jobbá lenni lehet. Hogy nálunk jobban el volt terjedve ez a nyelv, mint másutt, annak ez a haszna is megvolt: hozzászoktatta értelmiségünket a komoly, tartalmas olvasmányokhoz. Nem véletlen, hanem ezzel szorosan összefüggő dolog, hogy az a két nagy írónk, aki ebben a korban is magyarul írt: Mikes Kelemen és Faludi, mindketten prózaírók, s mindkettő oly tehetséges, tartalmas, jóízű és bölcs.

A magyar barokk kor nem volt tehát se szolgálalkú, se nemzetietlen, hanem éppen úgy megmaradt magyarnak jellegzetességeiben, sőt még túlzásaiban is, mint a megelőző korok magyarjai. Az 1741. IX. és C. tc. kimondja, hogy ha ezután a nádori méltóság megürül, nem lehet egy évnél tovább várni betöltésével. Tehát a nemzet jogai őrzésében még tovább ment, mint az előző korok. Ugyanezen az országgyűlésen még azt is követelték már, hogy Erdélyt csatolják vissza az anyaországhoz. A július 4-i ülésen Jeszenák Pál követ még azt követelte, hogy a bécsi titkos tanácsban mindig két magyar zászlós úr is vegyen részt. Erre Fekete György somogyi követ még ráduplázott azzal, hogy köznemeseket is be kell oda venni, mert azok éppen olyan nemesek, mint a főurak. Melyik Bethlen-, Thököly- vagy Rákóczi-féle

gyűlésen mert az ellenzék felszólalni és Bocskai, Bethlen, Thököly vagy Rákóczi jogainak megszorítását követelni?

A XII., XIII. és XIV. tc. elrendeli, hogy a magyar só- és bányaugy s minden, ami a királyi kincstár jövedelméhez tartozik, a magyar, nem pedig az udvari kamarának legyen alárendelve. Mária Terézia el is rendeli, hogy a magyar kamara ezután ne az udvari kamara által, hanem egyenesen hozzá küldje felterjesztéseit. Annyira nem volt szolgálalkú vagy nemzetietlen ez a kor, hogy „még a haditörvényeket is magyarul szerkesztették”. (Szilágyi, VIII., 274. o.)

Az 1715. VIII. tc. kimondja, hogy ha nincs együtt az országgyűlés, az e célból összehívott főurak értekezlete is határozhat a hadiadó dolgában. Ezt az engedményt azért tette az országgyűlés, mert neki is be kellett látnia, hogy háború esetén gyorsan kell döntenie, s nem lehet az országgyűlés összehívásáig várni, melyhez a legjobb esetben is szükséges egy fél év. Most, Mária Terézia idejében az országgyűlés még ezt az engedményt is megszüktíti és kimondja, hogy ez csak akkor megengedett, ha hirtelen ellenséges támadás akadályozza meg az országgyűlés összehívását.

1741 után csak tíz év múlva, 1751-ben tartott újra országgyűlést Mária Terézia. Az oszt-rák örökösödési háború akadályozta a békés tanácskozásokat. Addig fontosabb dolgokról: az uralkodóház létéről volt szó. A második országgyűlés előtt egy hónappal halt meg az öreg Pálffy János nádor. Helyette gróf Batthyány Lajost, a negyvenkilences vértanúnak a nagypapját választották meg. Ő volt az utolsó nem főherceg nádor. Ezen az országgyűlésen már meglátszott, hogy haladunk, mert mikor az országgyűlés üdvözölte a császárt, a királynőt, a trónörökösöt és a főhercegeket, a trónörökös, a későbbi II. József, tízéves letére, latinul, de a még nála is fiatalabb Károly főherceg, Mária Terézia legkedvesebb fia (aki egyébként már serdülőkorában meghalt), már magyarul köszönte meg a rendek üdvözlését, ami eddig még sose fordult elő. Tudott egyébként magyarul Mária Teréziának egy másik fia, Ferdinánd is.

Az ellenzék vezeterei most is ugyanazok voltak, akik 1741-ben: Okolicsányi János és Csúzy Gáspár, ez utóbbi Veszprém megyéből. Egyáltalán nem bizonyos, hogy ezek hazafiságból, azaz nemes indítóokokból izgágáskodtak. Ezzel lehetett ugyanis az országban a „bátor ember” hírnévre szert tenni, ami pedig mindig népszerűséggel járt. Kockázattal viszont nem járt, mert mint láthatjuk, a múlt országgyűlésen való izgágáskodásuk még csak azzal a hátránnyal se járt rájuk nézve, hogy noha az udvar azt kérte megyéjüktől, újra ne őket válasszák meg követnek, mégis, sőt bizonyára éppen ezért választották meg őket újra. De viszont ebből láthatjuk legjobban, mennyire nem volt semmi terror az országban, mennyire nem félt senki s mennyire igazi szabadság volt akár politikailag, akár a véleménynyilvánításban.

Vajon – ha az ónodi gyűlésről elevenen mehettek volna haza – merte volna-e Túróc megye a Rákóczi-hozta „szabadság” idején újra követévé választani Okolicsányit és Rakovszkyt? Hiszen láttuk, hogy először még magát a megyét is eltörölték azért, mert követei Ónodon Rákóczit merték bírálni. A Habsburgok alatt azonban érdemes volt az ilyen Csúzy-féle köznemeseknek a királyi házat csúzlizni. Olyan előkelők, tekintélyesek és vagyonosak úgyse voltak ezek az izgágák, hogy zászlósúr vagy valami magasabb udvari méltóság lehetett volna valaha belőlük, ha mégoly aulikusán is viselkedtek volna. Ellenben a köznemeség vezeterei, közéleti tényezők és népszerűek csak így lehettek. Köznemes számára tehát ez az út volt a legjobb érvényesülési lehetőség.

Ez az 1751. évi országgyűlés szinte szentelenül kuruc és merev volt. A királynő adóemelési kérelmére – igazi józan, sőt fölényes alkudozó félként – először azt felelték, hogy nemcsak nem emelnek, hanem még abba se egyeznek bele, hogy az eddig fizetett adó továbbra is megmaradjon. Még azt is le kell szállítani. Aztán – nagy nyomásra – lassacskán mégiscsak menni kezdtek felfelé, de úgyszólván minden krajcárért harcot vívtak és minden engedményükért ellenszolgáltatást követeltek. A királynő annyira sértőnek tartotta magára a rendek eljárását, viselkedésük annyira idegeire ment, hogy nem bírt nyugodtan Pozsonyban maradni, s míg a rendek és az udvar megbízottai közelharcurkat vívtak, felkerekedett s Po-

zsonyból előbb Pestre jött, utána Gödöllőn meglátogatta Grassalkovichot s úgy ment vissza aztán újra Pozsonyba. De még így is korán érkezett ahhoz, hogy arra ott már eredmény várta volna.

Különösen sértő volt a királynőre s ilyesmi a fejlett nyugati államokban akkor már nem is fordulhatott volna elő, hogy azt a rendelkezését, mellyel Győrt, Komáromot, Zombort és Újvidéket szabad királyi várossá tette és amellyel az országban a városok kifejlődését igyekezett meggyorsítani, az országgyűlés nem volt hajlandó elfogadni s törvénybe iktatni. Mi tehát úgy el voltunk nyomva, hogy a Habsburg királynak még az abszolutizmus korában (!) se volt nálunk annyi joga, hogy például Komáromot szabad királyi várossá tegye.

Láttuk, hogy a városok pártolása és fejlesztése akkor a haladást jelentette, mert előmozdította a nemességtől független városi polgárság számának növekedését, vagyoni gyarapodását, az ipar és a kereskedelem fejlődését, s vele az országgyűlés gazdasági erejének növekedését. A nemességre azonban nem volt előnyös ez a folyamat, mert a szabad királyi városok éppúgy követeket küldhettek az országgyűlésre, mint a vármegyék, s mivel a városok követei többnyire az udvarral tartottak, számuk növekedésével mind jobban csökkentették a nemesség politikai súlyát.

A szabad királyi városok számának növekedése azonban nemcsak politikailag volt nemkívánatos dolog a nemességre, hanem anyagi szempontból is károsodását jelentette, mert míg a mezővárosok népe a földesúr alattvalója volt, jobbágyszámba ment s így köteles volt a robotra és a jobbágytság szokásos szolgáltatásaira, addig a városok népe mindez alól mentes volt. (Ezért hívták a városokat „szabad” királyi városoknak.) De a szabad királyi városok lakossága a közcélra való fuvarozásoktól is mentes volt. Így minél több lett az ilyen város a megye területén, annál több teher esett a földesurak jobbágyaira, mikor közcélra kellett fuvarozni.

A nemesség úgy próbálta meg elintézni a kérdést, hogy hajlandó volt az illető városokat szabad királyi városul elismerni és ezt törvénybe iktatni, de csak azzal a feltétellel, hogy ezeket az új szabad királyi városokat a követküldés joga és a közfuvar alóli mentesség ne illesse meg. A királynő ezt magára és általában a király tekintélyre oly sértőnek találta (mélán), hogy bosszúságában kijelentette, hogy sürgősen fejezzék be a rendek tanácskozásait, mert az ő férje már el akar utazni.

Erre viszont a rendek háborodtak fel, és bosszúsán kezdték kiabálni, hogy a törvényhozás sokkal fontosabb ügy, semhogy azt csak úgy futtában össze lehetne csapni. Inkább azonnal széjjelmennek – mondták –, semhogy ilyen erőszakot eltűrjenek.

De nemcsak beszéltek, hanem tettek is és Győr város követeit, akiket a polgárság – mivel a szabad királyi városi rangot a királynőtől már megkapták – már erre az országgyűlésre elküldött s így az országgyűlésen már megjelentek, onnan egyszerűen kidobták. Nem csoda, hogy a királynő ennek eltűrését nem tudta összeegyeztetni a királyi tekintéllyel, s úgy látta, hogyha még ezt is eltűri, akkor vége a rendnek. Az erőtlenség jele lett volna, s köztudomású, hogy ha a hatalom birtokosa erőtlenségét elismeri, ezzel mindig újabb követeléseknek ad teret.

Amit a rendek csináltak, az egyenesen forradalmi jelenség volt. A szabadságnak olyan féktelenül nagy foka, melyet a mi felvilágosult XX. századunkban semmiféle központi hatalommal se lehetne megtenni, akár császár, akár köztársasági elnök, akár szovjet elnöki tanács lenne a neve. *De éppen e legutóbbival lehetett volna legkevésbé megtenni.*

De Mária Terézia korában még hallatlanabb eljárás volt ez, mint (a nyílt parancsuralmat és a szovjeteket kivéve) a mi korunkban, mert tudvalevő, hogy Mária Terézia kora az abszolutizmusnak, az uralkodói hatalom szinte istenítésének a kora volt és a királynő egyéb, Magyarországnál haladottabb országaiban (s ráadásul azon országaiban, melyek Magyarországnál aránytalanul nagyobb összegekkel támogatták a központi hatalom gépezetét) korlátlan uralomhoz és akaratának parancsként vevéséhez volt szokva. Nálunk azonban részint kénytelen-

ségből, részint hálából a nemzetnek iránta tett szolgálataiért és hűségért mégis eltúrte, hogy ő maradjon a vesztes fél s félig jó arcot vágva, félig pedig megsértődöttén vált el a rendektől.

Utána jött a hétéves háború, mely 260 milliójába került a királynőnek, melynek azonban csak 2, azaz kettő százaléka került elő (ötmillió) az elkényeztetett és szabadságaiba és kiváltságaiba burkolózó Magyarországtól. Világos, hogy a mind modernebbé váló és mind nagyobb költségekkel járó államháztartás fedezésére s azon aránytalanság miatt, mellyel Magyarország a birodalom fenntartásához a többi rész mögött elmaradt, újabb kísérlet vált szükségessé a királynő részéről arra, hogy Magyarország nagyobb terheket vállaljon a hadsereg és az állami gépezet fenntartására.

Rá akarta venni a rendeket a királynő, hogy haladjanak a korrallal és ők is vegyenek nagyobb részt az állam terheinek viselésében. Mondjanak le földjük adómentességéről, mint ezt akkor már minden nyugati ország s természetesen az örökös tartományok és Csehország nemessége is megtette. Tudta, hogy ez nem megy könnyen, ezért egyenként hívta magához leg-hűségesebb és legmegbízhatóbbnak gondolt magyar embereit s próbálta őket felvilágosítani és puhítani. Ezek viselkedéséből látnia kellett azonban, hogy célját nem fogja elérni. Kérése teljesítésére ugyanis még ők se voltak hajlandók, s kijelentették neki, hogy a magyar nemes pedig adót fizetni nem fog. Az adómentesség nekik féltve őrzött kincsük, melyből semmiképpen nem engednek. Pedig a királynő ellenszolgáltatásként minden jót ígért, többek közt a magyar ipar és kereskedelem pártolását és fejlesztését is, de hiába. A magyar nemesség e tekintetben nem volt hajlandó alkudni.

Mivel a királynő, mint bölcs asszony, észrevette, hogy szép szóval az embereknél (de a magyaroknál különösen) sokkal többet lehet elérni, mint kötelességek hangoztatásával, fia, József esküvőjekor (1760-ban) azt az óhaját fejezte ki, hogy nászajándék címén a rendektől szeretne akkora összeget kapni a nemzettől (400.000 forintot várt), ami a hétéves háború nagy gondjai közepette egy kis enyhülést jelentene részére. De az az összeg, melyet e révén sikerült megszereznie, még a legnagyobb igyekezet mellett is igen messze állt a várttól. A háború vége felé, 1761-ben, az adósságokban már fuldokló örökös tartományok legalább némi megkönnyítésére arra szólították fel a magyar vármegyéket, hogy ők is vállaljanak el tízmillió adósságot. Mi volt ez a tízmillió a 260 milliós összes költséghez képest? De még a tízmillió elvállalására se tudták rávenni a megyéket még egy éven át tartó puhítási kísérletek után se, pedig Mária Terézia az ilyen megoldásokhoz nagyszerűen értett.

Nem sokat várhatott ugyan tőle, de mivel más lehetősége nem volt, hogy segíthessen magán, már a hétéves háborút befejező hubertsburgi béke után való évben összehívta hát Mária Terézia harmadik s egyben utolsó országgyűlését. Mivel a nemesi felkelés a hétéves háborúban már teljesen haszontalannak bizonyult, a királynő arra akarta felszólítani a rendeket, hogy fegyveres kötelezettségüket váltsák meg pénzben. Nyíltan azonban meg se mertte mondani a dolgot, hanem kerülgetve, mint macska a forró kását, azt kívánta, hogy valami más módon rendezzék a nemesi insurrectio ügyét. Ez tulajdonképpen a nemesek adóztatásának megkezdését jelentette volna (illetőleg újrafelvételét, mert hiszen láttuk, hogy régebben fizettek már adót magyar nemesek is nemegyszer). Mivel a nemesek az adóemelést mindig azzal hártották el, hogy jobbjáaik úgy meg vannak már terhelve, hogy az eddiginél többet nem bírhatnak el, Mária Terézia egyúttal egy úrbéri javaslatot is el akart fogadtatni, mely viszont a jobbjákok helyzetét könnyítette volna meg.

Már évekkel ezen országgyűlés megnyitása előtt megindult a közvélemény előkészítése a javaslatok elfogadására. Többek közt megjelent Kollár Ádám könyve, mely az Egyház vagyónának függetlensége ellen támadt és így megadóztathatósága mellett érvelt. Azért kezdtek a dolgot a papsággal, mert tudták, hogy az Egyház mindig gyöngébb, de egyúttal alázatosabb és gyámoltalanabb is, mint a nemesség. A nemesség azonban tudta, hogy a papság után ő fog következni, s ezért résen volt. Ezért a papság adómentességéhez se engedett nyúltni. Kollár könyve ellen a magyar közvélemény, mely akkor még a magyar nemesek közvéleménye volt,

úgy felháborodott, mintha nem is a papság, hanem egyúttal a nemesség adómentessége ellen íródott volna.

Az országgyűlésen pedig a rendek első dolga az volt, hogy kimondták, hogy addig a királyi javaslatok tárgyalásába se kezdenek, míg sérelmeikre orvoslást nem kapnak. Fő sérelmük Kollár könyve volt. Úgy fel voltak ellene háborodva, hogy elégetését, szerzőjének pedig törvényen kívül való helyezését követelték. Ugyanakkor a „Vexatio ad intellectum” című, névtelenül megjelent, de egy esztergomi kanonoktól származó iratot terjesztettek, melynek hangja kurucság tekintetében minden képzeletet felülmúlt.

Az adó ellen például azon a címen tiltakozott ez az irat, hogy „mi haszna, ha azt mondják, hogy enyém a tehén, ha más feji, de viszont etetnem nekem kell?” (Ugyancsak hamis érvelés, mert hiszen a jobbágy tehenét is egyedül csak a jobbágy etette, fejni pedig a földesúr is, meg az állam is fejte, de azért mégse mondta senki, hogy a jobbágynek semmi haszna se volt abból, hogy volt tehene, mert hiszen világos, hogy azért ő is fejte, mégpedig elsősorban ő fejte. Ami az államnak és a földesúrnak ment, az csak egy kis része volt a tehén hozamának. Hát még a nemes jövedelmének milyen kis százalékát adta volna az államnak akkor is, ha ő is vállalt volna adót! Hiszen még azt is ő szabta volna meg, hogy mennyit!)

Hasonlítsuk össze hazánkat Lengyelországgal – folytatja a röpirat –, s akkor majd látjuk, mennyivel többet adunk mi a királynak, amint azok. (De arról természetesen nem beszélt, hogy akkor (mégpedig éppen a lengyel nemesek túl nagy szabadsága miatt) már javában hegyezték is Lengyelország koporsójának szögeit.)

Az irat többször is hivatkozik Lengyelországra, de arra nem gondol, hogy nekünk édeskeves vigasztalásunk lehetett, hogy nálunk egy még elmaradottabb, még „szabadabb” ország is van, s hogy nekünk nem éppen ezt az elmaradott, már halódó országot, hanem a fejlett és virágzó nyugati államokat kellett volna utánoznunk, melyek nemessége már rég sokkal többet áldozott az államnak, mint mi.

Nagy fölénnyel állapítja meg a röpirat azt is, hogy törvény írja elő, hogy a király *a maga jövedelméből* köteles megvédeni az országot. (Csak azt felejtí el, hogy azóta, hogy ezt a törvényt hozták, „kissé” megváltoztak már a viszonyok. Nem Habsburg királyaink változtatták meg a viszonyokat, mert őmiattuk sose lett volna szükség állandó hadseregre, mert láttuk, hogy ők sose kezdtek el háborút, hanem Richelieu és Nagy Frigyes, sőt náluk már sokkal régebben a mi Mátyás királyunk.)

Gyöngéd célzással még azt is szemére hányja a királynőnek a névtelen író, hogy a magyar rendek könnyebben kaphatnak királyt, mint a királyok országot vagy koronát. S lám, Thaly Kálmán és társai még ezt a magyarságot találják túlságosan talpnyalónak és csúszómászónak!

Mikor a királynő a hadiadó egymillióval való felemelésére irányuló előterjesztését tárgyalta (mi volt ez az egymillió a hétéves háború 260 millió kiadásához?!), a rendek a kérelemre azzal felelnek, hogy ők meg félmillióval való *leszállítását* indítványozzák! Mérgében és felháborodásában Mária Terézia először fel akarta oszlatni az egész diétát, majd meggondolva a dolgot és nyelve egyet, inkább azt határozta, hogy ő maga fogja majd megpuhítani egyenként az ellenzékét. De ez a puhítás is eredménytelen volt. Még ekkor se az országgyűlést oszlatta fel, hanem sértődötten maga távozott onnan, hirtelen haragjában még a magyar nemes testőrséget is eltávolítja környezetéből s megbízta a nádort, hogy ő gondoskodjék akaratára végrehajtásáról.

Erre a rendek nagy nehezen felemelik az adót 300.000 forinttal, mikor pedig sikerül orvosolni fő sérelmüket és elérik az insurrectio pénzben való megváltása tervének elejtését, akkor egy kissé meg feljebb emelték.

Annyira urak és annyira elmaradottak voltunk akkor még, hogy mikor a felső tábla a királynő úrbéri javaslatát tárgyalta s a tinnini püspök a jobbágyok érdekében szólalt fel s ezért

a javaslat elfogadását ajánlotta, a jegyzőkönyv úgy örökíti meg felszólalását, hogy „a nevetés miatt nem kapott választ”.

Tulajdonképpen nem is lehetett meglepő a rendek e viselkedése, hiszen mikor a királynő még az országgyűlés összehívása előtt felszólította a Hétszemélyes Táblát, hogy terjesszen be hozzá javaslatot a szükséges reformokat illetően, ez az ország szellemi vezető rétegéből álló törvényszék azt adta neki válaszul, hogy 1723 óta csak a tudatlanok és a maguk hasznát keresők kívántak újításokat. Az ilyen emberek kívánságát azért nem vették eddig se tekintetbe, minthogy lényeges újításra most sincs szükség. Ezért fogadta nevetéssel a felsőház a tinnini püspök fejtegetéseit is. Azt azonban újra törvénybe iktatták, hogy a király az országban tartózkodjék, vagyis abban a Magyarországon lakjék, mely a birodalom kiadásaihoz alig járult hozzá valamivel s ezért a birodalomban is alig számíthatott valamit.

Mária Terézia ezek után el se ment az országgyűlést bezáró ünnepségre (illetőleg vissza se jött rá, mert elmenni már régebben elment). Gróf Barkóczy hercegprímást ettől kezdve már nem volt hajlandó színe elé bocsátani (mert terveiben még ő se támogatta), s az keserűségében még abban az évben meg is halt. Úgyszintén Batthyány nádor is. Az országbíró azonban egyszerűen elcsapta állásából, ami még sose fordult elő. Hamarosan meghalt Grassalkovich is, Mária Terézia pedig soha többé országgyűlést nem tartott, pedig utána még 16 évig uralkodott.

A mi tankönyveink természetesen egyedül Mária Terézia bűnét látják benne. Aki azonban ismeri az előzményeket, okokat és körülményeket, az nem láthat benne hálátlanságot a bajban őt oly önzetlenül megsegítő nemzet iránt. Ha pedig valaki azt állítja, hogy azzal, hogy országgyűlést többet nem tartott, mégiscsak megszegte a törvények megtartására letett esküjét, ahogyan minden más akkori abszolutista uralkodó megszegte, illetőleg ő jóval kevésbé.

Mária Terézia, mint minden más király, elsősorban arra esküdött meg, hogy minden erejével az ország javát fogja szolgálni, természetesen a törvények megtartásával és azok előírása szerint, mert hiszen éppen azért vannak a törvények. De ha ezek a törvények, mint a jelen esetben is, a viszonyok teljes megváltozása miatt elavulnak, üres formaságokká lesznek, melyek az ország érdekeinek előmozdítása helyett a jót hátráltatják, különösen pedig ha az igazságtalanságot védik, mert nem a jók és a gyengék, hanem az erősek mellett vannak, nálunk pedig még a birodalom egyéb országaival szemben is igazságtalanságot fejeztek ki, mert követelte, hogy az ilyen törvényeket ne tartsa tiszteletben.

Koronázási esküje azt követelte, hogy Magyarország diktáljon, de viszont ne fizessen, de emellett még Magyarországon is lakjék. Ezt komolyan venni és meg is valósítani csak úgy lehetett volna, ha Mária Terézia lemondott volna egyéb országairól és csak magyar királynő lett volna. De viszont ez meg szintén ellenkezett volna azokkal a törvényekkel, melyekre mint magyar királynő felesküdt, például a Pragmatica Sanctióval, mert az magyar törvény is volt. De magát Magyarországot is tönkretette volna vele, mert az akkori 3-4 millió lakosú, de adózni és áldozatokat vállalni nem akaró Magyarország ilyen gyenge erőforrásokkal abban az időben már nem állhatott volna meg kapzsi szomszédaival és egyéb ellenségeivel szemben. Hiszen láttuk, hogy már 250 évvel előbb Mohácskor is emiatt bukott el. Amely nép nem halad a korrallal és a XVII. század második felében is még középkori állapotok közt akar lenni, eleve halálra van ítéelve.

Mária Terézia a középutat választotta. Ahol lehetett, tiszteletben tartotta a magyar törvényeket, például abban, hogy törvénytelen, az országgyűlés megszavazása nélküli adókat ennek ellenére se vetett ki, sőt a nemesség akkor már annyira káros, idejétmúlt és igazságtalan adómentességét se szüntette meg erőszakos módon, egyoldalúan. Igyekezett azonban más módon és más forrásokból kárpótolni azokat a külföldi alattvalókat, akik a birodalom terheit viselték és akiket olyan kiváltságok, mint a magyar nemeseket, nem védtek. Mindezt azonban – jobb meggyőződés ellenére – csak tűrte, de nem volt hajlandó elismerni a nemesi jogokat, azaz a terhek alóli kibúvásnak és a törvény előtti egyenlőtlenségnek a jogát, tehát valójában a többi társadalmi osztály kizsákmányolását. Ezen az alapon többé nem volt haj-

landó a magyar nemességgel tárgyalni. Ezért nem hívott össze többé országgyűlést. Utána sokszor emlegette, hogy ezen a diétán megtanulta ismerni az embereket. (Ebben is igazságos és minket szerető volt: nem a magyarokra panaszkodott, hanem *az emberekre*.)

E kérdést tárgyalva már Marczali is úgy ír, mintha csak Szekfűt olvasnánk. Már ő is egészen határozottan a királynőnek ad igazat a nemességgel – s ami ezzel egyet jelent –, az alkotmánnyal szemben. Azt írja, hogy míg a nyugati államokban ez időben szűnik meg a régi, középkori rendiség és a feudalizmus uralma, nálunk – éppen ellenkezőleg – ekkor erősödik meg a legjobban, sőt ekkor kezdődik meg csak igazán. Ez a fejlődés irányával ellenkező folyamat természetesen végtelenül káros volt államunknak a török világban elvesztett ereje visszaszerzésére, haladásunkra, gazdasági megerősödésünkre. Ez volt a fő oka annak, hogy annyira elmaradtunk a nyugattól.

De másrésztől láthatjuk azt is belőle, hogy Mária Terézia lehetőleg megtartotta azt, amire koronázásakor esküt tett s nem volt hálátlan ahhoz a nemességhez, mely trónraléptekor megsegítette. Pedig kísértése ugyancsak nagy lehetett rá, hiszen az ő kora az abszolutizmus és az állami centralizmus kora volt. Ő nemcsak azért, mert természetesen korának gyermeke volt, s mert természetesen miniszterei és tanácsadói is a kornak megfelelően akartak cselekedni, hanem azért is kénytelen volt haladó módszerekkel kormányozni, mert ellenségei, főként pedig Nagy Frigyes, a „gonosz ember”, ezeknek az új módszereknek köszönte sikereit és nagy erejét. Emiatt vele nem lehetett a régi, elavult eszközökkel versenyezni. Pedig ha vele versenyezni nem tud, elveszett.

Ezért lett abszolutista Mária Terézia, s ezért szűnt meg birodalmában minden rendi autonómia és partikularitás. Azonban éppen ezért jelent igen sokat az, hogy Magyarországgal mindezek ellenére is kivételt tett. Nálunk meghagyott mindent a régiben, mihelyt látnia kellett, hogy törvényes eszközökkel nem tud változtatni rajta.

Felállította ugyan az államtanácsot, de rögtön megállapította azt is, hogy ennek hatásköre alól Magyarország ki van véve. Elkövetett mindent, hogy a nemesek is adózzanak, de mikor arra nem tudta őket rávenni, hogy ezt önként vállalják, önkényesen nem adóztatta meg őket.

Mindezzel nem azt bizonyította-e be, hogy megtartotta a magyar alkotmányra letett esküjét még annak ellenére is, hogy az ország érdekei azt kívánták volna, hogy ne tartsa meg? Igaz, hogy uralkodása utolsó másfél évtizedében országgyűlést már nem tartott, de az adott körülmények közt ennek már nem is lett volna értelme. Ezek az országgyűlések nem az ország javát munkálták volna, hanem csak a haladás kerékkötői lettek volna. Ő azonban elsősorban az ország javának munkálására esküdött meg.

De vétkezett volna az igazságosság és külföldi alattvalói ellen is, ha jó képet vágott volna a dolgokhoz és törvényesnek ismerte volna el, hogy magyar alattvalói kibújjanak a terhek alól és a birodalom többi népeire hárítsák őket. Eltúrta, hogy kibújjanak és másokra hárítsák, mert esküje kötelezte, hogy eltúrje, de azt már nem tehetette, hogy még törvényesnek is tartsa. Ezzel akarta jelezni, hogy csak esküje kényszere alatt tűr, de nem azért, mintha a tűrt helyzet jogos és igazságos volna, s mintha a lelkiismerete kívánná tőle, hogy tűrje.

Igaz, hogy a törvény szava ellenére ekkor már nádort se választott, de ez már velejárója az országgyűlés-nélküliségnek, mert országgyűlés nélkül nádort nem lehetett választani. De híve se lehetett a nádori intézménynek, mikor az utolsó nádor a nemesi adózás kérdésében nem közvetítő volt a királynő és a nemzet, a haladás és a maradiság között, hanem a nemesség érdekeinek és vele a maradiságnak a képviselője volt. S várhatott-e mást egy más nádortól, mikor az új nádort is csak a nemesség választotta? Így aztán nádor helyett alatta is királyi helytartó lett. Jóindulatát azonban most is kimutatta irántunk, mert magyar helytartójává legkedvesebb vejét választotta (Albert tescheni herceg volt ez), aki aztán úgy is viselkedett nálunk, hogy nem lehetett panaszunk ellene.

*

Még a Szilágyi-történelem is (VIII., 315. o.), miután elsorolta, mit kapott a magyar nemzet Mária Terézia jóakaró szeretetétől és uralkodói tehetségétől, így fejezi be fejtegetéseit: „Kérdés nem támadhat a felől, vajon a leghazafiasabb rendi kormány országgyűléssel és törvényes nádorral vihetett volna-e végbe annyit ez idő alatt az ország javára, mint amennyit a királynő jóakarata és kötelességtudása a rendek meghallgatása nélkül végrehajtott? Amellett pedig nem szabad felednünk, hogy ha nem is tartottak országgyűlést, az alkotmány teljes mértékben fennállott, a megyei élet szélesen, szabadon fejlődött.”

Nem számítva a jobbágyok helyzetének rendezését, a korszakos tanügyi újításokat (Ratio Educationis), a minta módon megszervezett telepítéseket, a nagy közegészségügyi haladást, a szegények és más szenvedők helyzetének nagy enyhítését, s azt a nagy áldást, hogy negyvenéves uralma alatt egyszer se tette lábát hazánk földjére ellenség, s így a békés fejlődést, a lakosság számbeli megnövekedését és vagyoni talpraállását semmi se gátolta, Magyarország Mária Teréziától hálából a nemzet 1741. évi önfeláldozásáért koronája védelmében még a következő maradandó hatású nemzeti ajándékokat kapta:

1778-ban, tehát halála előtt két évvel, visszacsatolta az országhoz és újra a megyei, tehát a magyar nemesség ellenőrzése alá helyezte az eddig külön kerületet alkotó és Bécsből kezelt Bánságot. Három megyét csináltak belőle: Torontált, Temest és Krassó-Szörényt. Nagy dolog volt ez s Mária Terézia részéről igen nagy áldozatot jelentett. Érthető ugyanis, ha ezt bécsi miniszterei nem jó szemmel nézték. Hiszen egy esetleges újabb magyar felkelés idején az udvar ellenségeit növelték volna vele. Nem is tehetné volna ezt meg a királynő, ha ő is ellenséget látott volna magyar alattvalóiban. Ő azonban barátait találta meg bennük, s bár azóta ezt a baráti hangulatot az országgyűlések nem nagyon bizonyították, ő azért továbbra is bízott bennük és az országgyűlések nem éppen biztató hangulata ellenére se érezte magát felmentve a kötelező hála alól.

Másodszor azért volt tőle a Bánság visszacsatolása nagy áldozat, mert az állami jövedelmek csökkenésével járt. Az országgyűlés területébe való visszakebelezés után ugyanis e terület adójának nagysága is a magyar országgyűléstől függött, míg eddig Bécs szabadon rendelkezett vele s így annyit vetett ki rá, amennyit akart. Nem volt haszna belőle, mert hiszen elvadult, mezőgazdasági művelés alatt nem álló terület volt, melynek benépesítésére a bécsi kormány óriási összegeket költött, s éppen akkor adta vissza Magyarországnak s bocsátotta ki hatásköre alól, mikor a befektetett nagy összegek végül jövedelmezni kezdtek volna.

Harmadszor, mert a kerület rác lakosságának – magyarygyűlölete miatt – nagyon ellenére volt ez a Magyarországra való bekebelezés és a magyar nemesség uralma alá helyezés s így a királynő őket is elidegenítette vele magától. Nyíltan kimutatta vele előttük, hogy neki a magyar nemesek előbbrevalók, mint ők; azok ragaszkodása fontosabb neki, mint az övék. Mária Terézia nem félt a magyaroktól. Ha azonban a magyarok nem változtak meg s éppoly Habsburg-gyűlölők maradtak, mint voltak (pedig mi tudjuk a legjobban, mennyire azok maradtak), akkor Mária Terézia ezzel csak maga, illetőleg családja alatt vágta vele a fát. A magyarokat nem tudta vele megnyerni, a rácokat pedig eltaszította vele magától és családjától.

Negyedszer: a bécsi központi hatóságoknak semmiképpen se tetszhetett a dolog már csak azért se, mert bizonyára senki se mond le szívesen már bírt jogokról és nem szívesen egyezik bele abba, hogy ne parancsolhasson többé ott, ahol eddig parancsolt.

Ötödször: megsértette örökös tartományainak jogait, melyet azzal szereztek e területek felett, hogy felszabadítása elsősorban az ő vérükkel és pénzükkel történt. Most mégis kivették hatáskörük alól s annak a Magyarországnak adták, mely akkor, mikor ők visszaszerezték, a törökkel tartott.

A visszacsatolás ezek ellenére csak azért történt meg, mert a Bánságnak külön tartományként való kezelése és Bécsből való igazgatása sértő volt Magyarország függetlenségére és ellenkezett a királynak az ország területi épségére letett esküjével. (E tekintetben „hazafiaink” csak abban tévednek, hogy elfelejtik, hogy nemcsak ez ellenkezett Magyaror-

szág függetlenségével, hanem az is, hogy ezt a Bánságot nem magyar fegyver és nem magyar pénz szabadította fel, mint szükséges lett volna ahhoz, hogy Magyarország független maradjon. De ha Magyarország királya az ország valamely részét nem az ország pénzével és véreivel, hanem idegen pénzzel és vérrel szabadítja fel, akkor már bizonyára nem lehet esküjét úgy érteni, hogy mégis Magyarországé lesz a felszabadított országrész. Ez esetben ugyanis lehetetlenségre esküdnek a király, illetőleg igazságtalanságra, más alattvalóival való igazságtalanság elkövetésére. Az ilyen eskü pedig bűn, tehát nem lehet kötelező.)

Az az ország, melyet nem a maga pénzével és fegyverével szabadítottak fel, sőt amely egyenesen e felszabadítás ellen harcolt, az nem magának szabadul föl. Az olyan ország, mely nem maga harcolt integritásáért, hanem egyenesen ez ellen harcolt, nem követelheti utána – ráadásul nagy hangon és királya esküjére hivatkozva – egyedül csak királyától területi épsége visszaállítását, mert ilyen esetben királyának elsősorban azok iránt vannak kötelességei, akik ezt a felszabadítást végrehajtották. Jogokról ugyanis elsősorban ez utóbbiak beszélhetnek s a közös királynak az ő jogait éppúgy tekintetbe kell vennie, mint azon országét, melynek *csak elméleti* jogai vannak az illető területhez.

A józan és tárgyilagos magyar tehát a Bánság elszakításáért legfeljebb a maga honfitársait szidhatta és azoktól kérhette számon hazája területi épségét, nem pedig királyától. Ennek ellenére már az 1741. évi országgyűlés XVIII. törvénycikke elrendelte, hogy a Bánságot, mihelyt ott békésebb viszonyok állnak be, vissza kell az országhoz csatolni. Ezt nem mondhatta ki a jog, a kötelezettség alapján, hanem csak a királynő kegyeként, mint ingyen ajándékot az országnak. De láthatjuk, hogy még a mi rendjeink se azonnali visszacsatolást rendeltek el s még ők is bizonyos feltételek beálltától tették függővé azt a visszacsatolást. Nekik is tudomásul kellett ugyanis venniük, hogy a Bánság jelenleg tényleg nem Magyarország. Így azonban nem csatolhatja vissza a király egyéb alattvalóinak sérelme és jogfosztása nélkül, akik ezt az országrészt tényleg birtokolják, mégpedig azért birtokolják, mert ők foglalták el, tehát nem joggalansul.

Mária Terézia mégis megtartotta szavát s a visszacsatolást még ő maga végrehajtotta. Világos, hogy ezzel meg kellett sértenie egyéb alattvalói jogát. Hogy melyik jog volt erősebb: a miénk-e vagy az osztrákoké, könnyű eldönteni. A mi jogunk ugyanis elméleti volt, az osztrákoké pedig tényleges. A Bánság hajdan a miénk volt, ezért nekünk volt hozzá jogunk. Az osztrákoké azonban jelenleg volt, mégpedig azért, mert ők foglalták vissza, mégpedig a maguk költségén. Magyarország még csak szövetségesük se volt a harcban, hanem egyenesen ellenfelük.

Mi lett tehát így a magyar jogból? Legfeljebb az, hogy mivel Mária Terézia alatt már jó viszonyban voltunk egymással, illető Ausztriához, hogy ha kellő ellenszolgáltatást fizetünk érte, történelmi jogunk címén nekünk visszaadja. Tudvalevő azonban, hogy nem fizettünk érte semmit. Mária Terézia úgy csatolta vissza a Bánságot Magyarországhoz, hogy nem fizetett velünk érte semmit, sőt meg se kérdezte az osztrákokat, hogy mennyi kárpótlást kérnek érte. Ha fizetni kellett volna érte, a Bánság még 1848-ban se lett volna a miénk.

II. József, Mária Terézia fia, tíz évvel a visszacsatolás előtt, 1768-ban beutazta ezt a vidéket. Ekkor a lakosság olyan nagy ellenszenvét tapasztalta itt a magyarság iránt, hogy ettől kezdve egyik leghevesebb ellenzője lett a visszacsatolásnak. De azért protestánsainknak ennek ellenére is ő a legrokonszenvesebb Habsburg. Nem is vádolhatjuk miatta irántunk való ellenszenvvel II. Józsefet. Ő csak tárgyilagos, igazságos volt, nem pedig hozzánk húzott, mint anyja. Ő nem tartotta megokoltnak, hogy jogokat sértsen meg s ezzel magára és utódaira haragítson osztrákokat is, rácot is. Újabb utazásai még jobban megerősítették e véleményében. 1775-ben már arról is tanácskoztak, hogy a Bánságból egy külön fejedelemséget alapítsanak, olyanformán, mint Erdély.

Még gróf Koller, volt perszonális is, aki az akkori illír bizottság elnöke volt, s mint ilyen, ismerte a délszláv helyzetet, az elcsatolás híve volt. Ellenben a királynő kedves veje, az emlí-

tett magyar helytartó, az idegenből származó Albert, tescheni herceg, a *visszacsatolás* híve volt. A visszacsatolásnak még az is akadálya volt, hogy a hétéves háború nagy költségei miatt a Bánság tízmillió fejében el is volt zálogosítva egy bécsi banknál.

Hogy milyen nehéz volt Mária Terézia számára a Bánság visszacsatolása, mutatja ez a tervezgetés közben tett nyilatkozata: „Beleegyezem a visszacsatolásba, de azon feltétellel, hogy több pénzt kapjunk onnét adósságaink fizetésére és belső berendezésünk költségeire. Kellene, hogy az ország jelentékeny felajánlást tegyen jóakaró szándékaim megvalósítására, mert különben áthághatatlan akadályokba ütközném. Nem magamra nézve mondom: én sem nyerek, sem nem veszthetek a dologban, de Magyarországra hoznék bajt, neki okoznék kárt, ha úgy tüntetnék fel, hogy csak ennek az országnak kedveznék, ezt részesítem elsőséggben. Ez az én kritikus helyzetem, mely kétséggel tölt el, úgyhogy semmire sem határozhatom el magamat.”

A legkevesebb igazság az lett volna, hogy Magyarország legalább azt a tízmilliót fizesse meg, melyért az ország rész a bécsi banknak el volt zálogosítva. De Magyarország számára még ez a tízmillió is olyan nagy összeg volt, hogy arról, hogy ezt ő megfizesse, szó sem lehetett. Most már bírta volna, de az áldozatkészség hiányzott hozzá. Meg hát miért is erőltette volna meg magát, mikor e nélkül is visszakapta? A pénz máshonnan teremteték elő. Majdnem az egész terület kincstári tulajdonban volt. Megkezdtek tehát a föld eladogatását, mely most már sokkal többet ért, mint még Harruckern idejében, rögtön a visszafoglalás után. Így jött össze a szükséges pénz.

Jellemző, hogy az a magyar nemesség, melynek „jelentékeny felajánlást” kellett volna tennie, nemcsak ezt nem tette meg hazája területi épségéért, hanem még amiatt is tele volt felháborodással, hogy pénzért adták el a földeket, nem pedig ingyen adományozták őket neki. Ezeket a földeket szerintük ingyen kellett volna a királynőnek eladományoznia, s természetesen kinek másnak, mint a magyar nemességnek, hiszen hajdan az ő őseié volt.

Jellemző Mária Terézia irántunk való végtelen szeretetére, de arra a sok nehézségre is, mellyel terve megvalósítása járt, az a levél, melyben a kérdés eldöltét vejjének, Magyarország helytartójának, Magyarország hasonló jóakarójának bejelentette:

„Nagy nap e mai nap Magyarországra nézve. A Bánság kérdése el van döntve... Megelégedésemre szolgál, hogy mindezen javítások az Ön kormánya alatt hajthatnak végre, s hogy legalább ez az ország boldogabbnak mondhatja magát, mint azelőtt volt. Én jó magyar asszony vagyok; szívem csordultig tele van hálával e nemzet iránt. Ebben az órában elmondhatom: beteljesedett! És megnyughatom az életben és halálomban is.”

Mária Terézia ezen, a magyar nemzetre annyira üdvös és szükséges intézkedését csak úgy hajthatta végre, hogy nemcsak magára kellett miatta vennie az egész rácság ellenszenvét, hanem dacolnia kellett összes bécsi miniszterének és máskor mindig olyan nagy befolyású tanácsadóinak akaratával, sőt saját fiával és trónja örökösével is szembe kellett miatta kerülnie. Tudjuk, hogy ez a visszacsatolt Bánság lett aztán Magyarország kánaánja.

De nemcsak a Bánságot adta vissza Mária Terézia anyai szeretete és hálája az országnak. Már régebben visszacsatolta az országhoz az úgynevezett erdélyi „Részek”-et: Máramaros és Arad megyét és Zaránd egy részét. Aztán – még az 1741. XVIII. t.c. értelmében – a Szerémséget és Szlavóniát, ahol Szerém, Verőce és Pozsega vármegyét állította vissza. Hogy e területeknek újra a magyar nemesi uralom alá való helyezésével mennyire elidegenítette magától és az uralkodóháztól az ottani nemzetiségeket s ezzel részéről milyen nagy áldozatot hozott a magyarságnak, mutatja, hogy emiatt a rácok valóságos tömegei keltek dühükben útra és Horvát, Thököly (úgy látszik, minden második rác vezérnek Thököly volt a neve), Szévícs és Preradovics vezetésével meg se álltak egész Oroszorszáig. A cár már ekkor is ilyen hathatós támogatója volt a hazai szlávoknak és már ekkor ennyire beleavatkozott hazai ügyeinkbe. Világos, hogy ez a tömeges kivándorlás nem történt a cár titkos közreműködése nélkül.

Orosz ügynökök jártak a rácok között ez ügyben s úgy felizgatták őket, hogy még érsekket, Nenadivics Pált is ereteknek kiáltották ki azért, mert ellenezte ezt a kivándorlást. Hogy az útrakelők mily sokan lehettek, láthatjuk onnan, hogy a Bug és a Dnyeper alsó folyása vidékén, ahol letelepedtek, két nagy kerületet alkottak. Ebből is látható, mennyire nem túlfűtött rémlátás volt, mikor fentebb azt mondtam, hogy ha Rákóczi orosz szövetséggel győzött volna és a cáreviczből lett volna magyar király (amiről tárgyaltak is), végzetesebb hatású lett volna magyar szempontból, mint ha az osztrákok fojtották volna vérbe az egész kuruc mozgalmat. Ha még bécsi uralom alatt is ilyen sikeresen működtek az orosz ügynökök, mi lett volna akkor itt, ha oroszok segítségével szabadul fel az ország a Habsburg-uralom alól, s ha Ausztria helyett már 1700-tól kezdve Moszkvából kormányoztak volna bennünket!

De az úgynevezett tiszai kerületet is, mely a mai Bácskának felel meg s melyből Magyarország másik éléskamrája lett, szintén Mária Terézia csatolta vissza az országhoz. És ha ezeket a Bánságon kívüli, annál korábban történt visszacsatolásokat veszem a második pontnak Mária Teréziának a magyar nemzetnek tett szolgálatai felsorolásában, akkor harmadiknak a szepesi városok visszacsatolását is meg kell említenem. Ezek a városok 360 évig voltak idegen (lengyel) uralom alatt, mert még Zsigmond császár zálogosította el őket Lengyelországnak. Tehát már Mátyás király idejében se tartoztak Magyarországhoz s még ez a nagy és hatalmas királyunk se gondoskodott róla, hogy az országhoz visszakerüljenek, Magyarország térképét ne csúfítsák, területi épségét ne sértsék.

Érdekes, hogy „az igazságos” Mátyás, aki *nemzeti* király volt, és aki egész uralkodási idejét olyan haszontalan háborúkban töltötte el, melyek eredménye halálakor egyszerre és részünkről minden legkisebb ellenállás kifejtése nélkül veszték el, ezekért a szorosan az ország területéhez tartozó szepesi városokért a kisujját se mozdította meg. Pedig bizonyára nemcsak a Habsburgokat, hanem őt is kötelezte Magyarország integritásának megőrzése s erre ő se esküdött meg kevésbé, mint a Habsburgok. Sajátságos tehát, hogy őt emiatt kötelességmulasztásról, esküszegésről, a nemzet becsapásáról mégse jutott eszébe senkinek se vádolni.

Az eddig tapasztalt sokféle furcsaság után ez most már talán nem is feltűnő, hiszen nem egyszer láttuk már, hogy minden éremnek két oldala van, de a mindig könnyen kormányozható közvélemény ezeknek a magyar történelmi érmeknek mégis többnyire csak az egyik oldalát szokta látni. Azt, melyre a kortesek mutatnak rá neki. Azt is rég megtanultuk már, hogy hírverés, propaganda is van és mindig volt a világon s ezt régen is azok szerették elsősorban használni, akiknek nincsen igazuk. Többnyire sikerrel is szokott járni. Ilyen propaganda-hadjárat volt és van a Habsburgok ellen és nincsen Mátyás király ellen. Ezért tud a Habsburgok „esküszegéséről” nálunk már a hatéves gyermek is és ezért nem tudnak Mátyás király „esküszegéséről” még a professzorok se.

Szóval azokat a szepesi városokat is, melyek még Mátyás királyt se érdekelték, szintén Mária Terézia szerezte vissza magyar nemzetének, s ettől kezdve újra Magyarország integráns részét képezték egész addig, míg csak Mária Terézia utódai, a Habsburgok bírták Magyarország koronáját. Ugyanakkor, mikor az utolsó Habsburgot lelőttük Magyarország trónjáról, ezek a szepesi városok is elvesztek újra, sőt velük együtt még az egész Felvidék is, mert ezt is csak az a közös hadsereg szerezte vissza és tartotta meg számunkra, melyet mi egyébként annyira nem kedveltünk és tőlünk annyira idegennek tekintettünk. (A szepesi városokat Mária Terézia nem harccal, nem háborúval, hanem Lengyelország felosztásában való részvételével szerezte meg, de viszont a hadsereg adta neki hozzá az erőt, hogy a másik két felosztó a zsákmányban őt is részesítse.)

„Ha azon mindig megújuló törekvésekben – írja a Szilágyi-történelem (VIII., 309. o.) –, melynek Magyarország területének csökkentésére, a magyar birodalom részeinek elkülönítésére irányultak, könnyű felismerni a régi bécsi hagyomány embereinek (kiknek most az államtanács volt a központja) az aknamunkáját, úgy viszont azon tények, melyek a magyar birodalom helyreállítását s növelését vonták maguk után, kétségen kívül magára a királynőre vezethetők vissza.”

Sajnos, minderről a magyar közvélemény mit sem tud, noha – mint láthatjuk – még Szilágyi is megállapítja. Csak azt kell hozzátennünk, hogy ha tárgyilagosak vagyunk, még az államtanács „aknamunkáját” is természetesnek kell tartanunk. Azoknak a területeknek a visszafoglalásához, melyeknek az ország területébe való visszakebelezéséről most szó van, mi alig járultunk hozzá, sőt egyenesen ellenünk kellett visszafoglalni őket. Érthető tehát, ha az államtanács igyekezett azok jogát védeni, akik visszafoglalták őket. Egyébként is ne feledjük, hogy ez az „aknamunka” az állandó magyar felkeléseknek volt természetes következménye. A magyar „hazafiságnak” mindig az volt a fő törekvése, hogy Bécs, azaz az államtanács féljen tőlünk. Akitől pedig az ember fél, természetes, hogy az ellen „aknamunkát” folytat. Mi akartuk, hogy Bécsben féljenek tőlünk. Csak magunkra vethetünk tehát, ha az államtanácsban attól féltünk, hogy ha ezeket a visszafoglalt területeket bekebelezzik Magyarországra, ezzel azokat erősítik, akiktől nekik félniük kell, tehát a józan ész azt kívánná tőlük, hogy ne erősítsék, hanem gyengítsék őket.

Ha valaki fél, az is érthető, hogy szövetségeseket keres. A rebellis magyarsággal szemben a bécsiek számára ez a szövetség adva volt a magyargyűlölő rációk személyében. Világos tehát, hogy örülség lett volna tőlük, ha ezeket a rációkat, ahelyett, hogy kedveskedésekkel még jobban megnyerjék őket maguknak, még a már meglévő jogaiktól is megfosztják, s így mesterségesen taszítják el őket maguktól. Ha a magyarság mindenáron azt akarta, hogy Bécsben féljenek tőle, akkor nem volt szabad csodálkoznia, annál kevésbé botránkoznia azon, hogy Bécsben a rációknak kedveznek. De örülni annak, hogy Bécsben félnek tőlünk, de viszont megbotránkoznia azon, hogy e félelem miatt Bécsben „aknamunkát” folytatnak ellenünk, kissé furcsa logika.

Nekünk tehát az államtanács „aknamunkáján” nincs jogunk botránkoznia, de annál megokoltabb csodálkoznunk azon, hogy maga Mária Terézia nemcsak nem vett részt ebben az aknamunkában, hanem éppen az ellenkező irányban működött. Ezt érthetővé teszi ugyan a magyarság 1741. évi viselkedése, mely éppen ellentéte volt a megelőző évszázad állandó felkeléseinek, ámde egy fecske még nem csinál tavaszt: egyszeri alattvalói hűség (mely, mint láttuk, nem is volt annyira fényes, mint a híre után gondolnánk) nem feledtethet el mindjárt nyolc egymás után következő felkelést mindössze száz év alatt.

Ha az államtanács erre gondolva még egyáltalán nem volt bizonyos abban, hogy a magyarság lelkiülete már végleg megváltozott s így nem láthatta még megokoltnak azt, hogy a magyarságot már erősíthesse, a rációkat pedig már végleg eltaszítsa magától, politikailag legalább olyan megokolt eljárásnak kell tartanunk, mint Mária Teréziáét, aki egyedül a bizalom és a derűlátás álláspontjára helyezkedett. Annyi azonban egész bizonyos, hogy az államtanács „aknamunkájáért” mindenki tehet szemrehányást Bécsnek, csak azok a magyarok nem, akik a fegyveres felkelések helyességét hirdetik.

De ha a bécsi államtanács aknamunkájával szemben még Szilágyi is kénytelen kiemelni Mária Terézia irántunk való jóakarátát, mit szóljunk akkor ahhoz az általánosan elterjedt magyar felfogáshoz, hogy Mária Terézia nekünk az ő trónja 1741. évi megmentését azzal köszönte meg, hogy viszonzásul gazdaságilag kiszipolyozta az országot és elnemzetietlenítette a magyar főnemességet?

Mária Terézia még Galíciát is nekünk szánta, mikor ez a tartomány Lengyelország felszólásával kezére került. „Különös tekintettel volt arra – írja a Szilágyi-történelem (VIII., 262. o.) –, hogy a megszállást magyarok vigyék végbe. A megszálló hadtest vezére Hadik András volt, alatta szolgált Eszterházy Imre gróf, mint a határszéli kordon parancsnoka.”

A cseklézi levéltárban a királynőnek egy keltezés nélküli levele található Eszterházy Ferenchez, melyben ez van: „Der expresse Befehl war an Hofkriegsrath das hungarische Herschild und das siebenbürgische in die Mitte zu setzen. Dem Emerich Esterházy wird das Commando des ganzen Cordon übergeben werden, mich freuet es als ein Landsmann, ist eine Distinction, hoffe wird seinem schönem Namen Ehre machen.” (Külön parancsot küldtem a

Haditanácshoz, hogy a címerben a magyart és az erdélyit tegyék középre. Az egész határzár parancsnoka Eszterházy Imre lesz. Mint magyar ember, örülök ennek. Olyan kitüntetés ez, mely remélem, becületet fog szerezni szép nevének.)

Először Galícia kormányzójává is Hadikot tette meg a királynő. Még a későbbben (1775-ben) megszerzett Bukovina első kormányzója is magyar ember, báró Splényi tábornok lett. „Nem lehet kételkedni azon szándékában – írja Marczali Mária Terézia életrajzában (306. o.) –, hogy e régi melléktartományt (Galíciát) eredetileg ismét az országhoz akarta fűzni, mitől azonban az államtanács visszatartotta.”

„Helics és Lodomér újonnan megszerzett nagyfejedelemségéről – írja maga Mária Terézia is, és mint láthatjuk, a régi magyar nevét újítja fel Galiciának – az az akaratom, hogy míg a viszonyok nem engedik bekebelezését Magyarországra, azt itt (Bécsben) egy kancellár egy csekély kancelláriával, az országban pedig gubernátor kormányozza, úgy mint Erdélyt.” (Szilágyi, VIII., 262. o.)

A történetírásunk csak azt hangsúlyozza, hogy Galícia mégse lett a miénk (s Dalmácia se), noha történelmi jogon minket illetett volna, nem pedig Ausztriát, s ebben is igazságtalanságot látnak és a királynő hálátlanságát állapítják meg. Arra azonban nem gondolnak, hogy Galícia és Dalmácia nem azon a címen került Habsburg-kézre, mert valamikor Magyarországgé voltak, hanem egyedül azért, mert elfoglalták, vagy mint nagyhatalom, nemzetközi megállapodások alapján megszerezték őket, de az erőt ahhoz, hogy nagyhatalmak voltak, nem Magyarország adta nekik. Láttuk, hogy Mária Terézia is hangsúlyozza, hogy Magyarország iránti jóakarátában meg van kötve a keze; nem teheti azt, amit akar, mert az az ő „kritikus helyzete”, hogy vigyáznia kell, nehogy „úgy tűnjék fel, hogy csak ennek az országnak kedveznék, csak azt részesíteném előnyben”.

Valóban, Mária Terézia annak, amit a Habsburg-nagyhatalom erejével megszerzett, csak egy egészen kis részét adhatta igazságosan Magyarországnak. A Habsburg-birodalom lakosságának ugyanis akkor még igen kis részét tette ki Magyarország, a birodalom terheiből pedig hazánk még ennél is sokkal kisebb részt viselt. Ezért nem lett se Galícia, se Bukovina, se Dalmácia Magyarország része, s ezért nem tudta érvényesíteni Mária Terézia Galíciára vonatkozó eredeti tervét. Az az ország, mely akkor a birodalom kiadásainak fedezésében alig számított, világos, hogy a szerzemények elosztásában se számíthatott többet.

Például már az elején hiába rendeli el a királynő, hogy az újonnan szerzett tartományokban a magyar címert mindenütt tűzzék ki, mégpedig „középen”, mert bár megtörtént ez is, Kaunitz rendeletére a kétféjű sast is kitűzték. Ez először csak azzal a megokolással történt, hogy „azt legjobban ismerik”. Világos, hogy erre Mária Terézia nem felelhetett azzal, hogy az ő külön parancsa nélkül kitűzött kétféjű sast el kell azonnal távolítani, mert ez már osztrák alattvalói nemzeti érzésének egyenes megsértése lett volna. Hogy aztán a lényeg: Galiciának hazánk területéhez való csatolása is elmaradt, sajnos, nagyon is érthető.

Akkor a Habsburgok birodalmában Magyarország a maga kis hadiadójával annyira keveset számított, hogy Lengyelországnak újonnan megszerzett részét mégis éppen Magyarországhoz csatolni a tényleges erőviszonyokkal homlokegyenest ellenkezett és az osztrák örökös tartományokra vérig sértő lett volna. Ezek népe úgylátva zúgolódva viselte aránytalanul magas terheit, s ha az a gazdag hírben álló Magyarország, mely ennek ellenére se fizetett, mégis maga vitte volna el a zsákmányt, akkor igazán csordultig lett volna a pohár. Mivel a hét szepesi várost visszakaptuk, így is volt hasznunk nekünk is Lengyelország felosztásából.

De Mária Terézia jótéteményeinek negyedik pontjaként még egy olyan visszacsatolást is meg kell említenünk, melyről még csak azt se mondhatjuk, hogy visszacsatolás, mert hiszen *Fiume* képében egy olyan tengeri kikötővárost kaptunk, mely azelőtt sose volt a miénk, történelmi jogon tehát semmiképpen se illetett meg bennünket. Fiuménak, ennek a régi birodalmi városnak Magyarországhoz csatolása II. Józsefnek, még mint trónörökösnek, 1775. évi ottani utazásának az eredménye volt. Ekkor ottjártában neki jutott eszébe, hogy ez a tengeri kikötő

milyen előnyös lenne Magyarország számára. Ő ajánlotta anyjának, aki 1779. április 13-án kelt intézkedésével meg is valósította. Első kormányzójává gróf Majláth Józsefet tette meg a királynő. Külön jóakarát volt tőle, hogy még csak nem is Horvátországhoz, hanem a szorosan vett Magyarországhoz csatolta.

Fiume Magyarországhoz való csatolásával Mária Terézia (sőt, mivel ő ajánlotta, még II. József is) még Ausztria területi integritását is megsértette. Nem tagadhatja senki, hogy a Habsburgok négyszáz éves „elnyomásuk” alatt soha még egy falut se vettek el tőlünk, ilyesmit nem is terveztek soha, még a Dunántúl Ausztriával határos és németek lakta részein se. Nekik nem jutott eszükbe, hogy az osztrák határon a német „Burgenlandot”, melyet a szociáldemokrata Ausztria a Habsburgok elűzése után azonnal azon a címen, hogy német, kért és megkapott a nyugati hatalmaktól, azon a címen, hogy német, Ausztriához csatolják. Nekik ez még a Bach-korszakban se jutott eszükbe.

A Duna a Habsburgok négyszáz éves „elnyomása” alatt mindig Dévénynél lépett Magyarország területére. Ezért még ezredéves emlékművet is állítottunk oda. Mihelyt Ausztria ura Hitler lett, neki azonnal eszébe jutott, hogy ez a Dévény is német lakosságú s ő azonnal Németországhoz csatolta. Az azonban – látjuk – a Habsburgoknak eszükbe jutott, sőt meg is tették, hogy Ausztria területéből elvegyék Fiumét, mely nem volt ugyan soha a miénk, magyarok se laktak benne soha, de nekünk mint tengeri kikötőre, szükségünk volt rá.

Mária Terézia 1779-ben még a külön horvát tanácsot is megszüntette, ugyanezen évben megszüntette az illír tanácsot is és így mire lehunyta szemét, Erdélyt kivéve, melyre 48-ig kellett várunk, már egész Magyarország már egységes területet képezett. De Erdély késedelmes visszacsatolásában az erdélyiek legalább olyan hibásak voltak, mint a bécsiek (sőt a protestánsok még külön is hibásak voltak, mert hiszen elsősorban ők nem akartak Magyarországra beolvadni, mert Erdélyben többségben voltak s így ők parancsoltak, de Magyarországon nem).

Ezzel szemben milyen gyöngye és milyen csonka volt az a Magyarország, melyek trónjára a mohácsi vésszel kerültek a Habsburgok.

Mindezekhez járul aztán a királynő jóságos női szíve. Nemcsak mondogatta, hogy ő alattvalóinak anyja, hanem valóban az is volt. Fia sokat utazott, hogy országait megismerje. Ő nem. Ő egész életében alig hagyta el Bécsset hosszabb időre. Még Prágában vagy Grácban is alig járt. Alattvalóit azonban mégis nagyon jól ismerte, mert igen könnyű volt hozzáférni, mert mindenki a színe elé járulhatott, aki akart.

Különös anyai részvétellel volt a szenvedők iránt s kevés uralkodót ismer a történelem, aki annyi népjóléti rendeletet adott ki, mint ő. Törődött a jászokkal és a kunokkal, akiknek híres „redemtiója”, a földesúri terhektől való megváltása, szintén az ő uralkodása alatt (1745-ben) történt. Baksay Sándornak, a kálvinista püspöknek az írása szerint (Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képben) a jász vagy kun hálából mindig így mondta ki e nagy királynő nevét: „a fölséges Mária Terézia”. (Pedig Baksay csak a kálvinista kunokat ismerte.)

Természetesen még a jászoknál-kunoknál is jobban törődött a nagy királynő a jobbágyokkal, akiknek küldöttségei ugyancsak sűrűn járogattak Bécsbe. (Egy somogyi jobbágy egy ilyen bécsi út után azzal dicsekedett otthon, hogy a királynő még az arcát is megsimogatta.) Törődött aztán a szegényekkel, törődött a betegekkel. A himlő elleni védőoltást az ő udvari orvosa alkalmazta nálunk először. Ez a himlő olyan pusztító betegség volt az ő idejében, hogy II. József mindkét feleségét is ez az akkor még veszedelmes betegség ragadta el. Pedig az első feleség olyan kincs volt férjnek és anyósnak egyaránt, hogy halálába majdnem mindketten belepusztultak.

Az öreg Pálffy Jánost Mária Terézia atyjának szólította. 1744-ben ezt írta neki: „Tudja, mily nagy volt szeretetem és bizalmam mindig e nekem annyira drága nemzet iránt és nincs semmi, amit az ország iránt hálás szívvel tenni kész ne volnék.”

A halálos ágyán pedig ezt mondta Eszterházy kancellárnak: „Eszterházy, én meghalok. De mondja meg nemzetének, hogy halálával emlékezem róla utolsó perceimben is!” (Fraknói:

A magyar nemzet története, utolsó kötet, 335. o.) Pedig azt talán még a tamások, sőt cinikusok is elhiszik, hogy legalább azt, amit a halálos ágyán mondott, nem hízelgésből és nem azért mondta, hogy a nemzetet elámítsa, a lábáról levegye.

Mária Terézia uralkodása alatt esett meg azonban a székelyföldi, úgynevezett mádéfalvi veszedelem, mely sok székely halálával járt s melynek következménye volt a csiki székelyek egy részének Bukovinába való telepedése is. Azt a Szilágyi-történelem is megállapítja (VIII., 307. o.), hogy Mária Teréziát személyesen a mádéfalvi esetért semmi felelősség se terheli. Kérdés azonban, hogy megbízottait, közegeit se terheli-e?

Erdélyre ebben az időben évente ezer újonc kiállítását rótták ki. Láthatjuk, hogy éppen nem túl sokat. Természetesen elsősorban a székelyekre számítottak, akiknek mestersége volt a katonáskodás. A székelyek nagy részét a földesurak ekkor már félig jobbágsorsba taszították, s mivel így nekik káruk volt abból, ha katonának elmennek, ők is izgatták őket, hogy ne jelentkezzenek és e célból rémhíreket terjesztettek közöttük. Hogy csak nem nemesekre vonatkozott a toborzás, az is jobbágy voltokra figyelmeztette őket, s emiatt se akartak katonának állni. De viszont jobbágnak maradni otthon még kevésbé akartak. Ehhez járult még, hogy ők régen az ország határain túl nem szolgáltak, most pedig a határokon túl volt rájuk szükség, mert hiszen említettük, hogy Mária Terézia háborúi nem az ország területén folytak.

Hogy milyen túlfűtött lett közöttük a hangulat, mutatják az egykorú feljegyzések, melyek azonban nemcsak izgatottságukat, hanem féktelenségüket és bárdolatlanságukat is bizonyítják:

„Itten is már oly nagy visszavonás, versengés vagyon, hogy maguk székbeli tisztjeik házaira reá mennek, azokat mindenüktől fosztják. Papjukat (kivált Csikszékben) üldözik, édesanyjukat ölik, az katona az nemkatonára támad, öszvecsoportozva egymást ölik, úgyhogy már is sokszámú gyilkosság esett.”

Aztán: „Isten tudja, mi lesz a vége, bár a házunkat lakhassuk meg, de bizony nem hiszem. Ha igaz, azt is beszélük, hogy a moldvai vajda hosszas ideig tartó szabadságot ígért volna a székelyeknek és sokan mennek és mentek is bé Moldvába.”

Láthatjuk tehát, hogy sokkal veszedelmesebb mozgalom volt ez, semhogy egyszerűen csak az idegen katonatiszteket okolhatnánk azért, hogy annyira véresen végződött. Láthatjuk azt is, hogy éppen nem lehet a székelységet se egyszerűen ártatlan bűnbaknak odaállítani, melyen az idegenek álltak bosszút s ok nélkül. Láthatjuk, hogy az igazi ok itt is népünknek a török világ után még jó ideig megmaradó példátlan műveletlensége, eldurvultsága és félnomád volta. Ezért hittek el minden rémhírt, vették valóságnak a legképtelenebb meséket. Ezért akartak oly könnyen Moldvába menni s mentek aztán a valóságban is Bukovinába, mert otthonukhoz alig kötötte valami őket.

Még azzal is izgatták őket, hogy a határőrvidéki szolgálatot nem is a királynő rendelte el, hanem csak tábornoka, Buccov, s akik már beálltak katonának, azokat lekicsinylőleg Buccov katonáinak csúfolták. Így aztán végül egyszerűen kijelentették, hogy nem engedelmességek s nem lesznek katonák. De mint láttuk, mire ide jutott a dolog, már nem volt biztonságban előttük senki élete, annál kevésbé a vagyona. Annyira felbomlott már minden rend.

Világos, hogy ilyen vad és emellett műveletlensége miatt hiszékeny és ezért minden rémhírre és izgatásra fogékony tömeggel végül már nem lehetett kesztyűs kézzel bánni, mert ha engedékenyek voltak hozzá, csak vérszemet kapott tőle s a csikiek a katonai karhatalommal szemben például már segítségül hívták az udvarhelyieket és a háromszékieket is.

Így aztán mikor a főkirálybíró, báró Bornemissza Pál oszlásra szólította fel őket, menekülnie kellett előlük, hogy életét megmenthesse. Ezt természetesen nem lehetett büntetlenül hagyni. A dolog vége aztán az lett, hogy a katonai karhatalom Mádéfalvánál megtámadta a felizgatott, ellenszegülő tömeget és Buccov jelentése szerint 170 halott és sebesült lett az ütközet eredménye. Mások azonban csak a halottak számát teszik 400-ra.

Sajnálatos dolog, de oly nagyarányú zendülést és olyan dacos, makacs népről lévén szó, mint a székely, bajosan lehetett volna vér nélkül elintézni. Buccov egyébként még abban az évben meghalt, utóda a derék és magyar Hadik lett, s ő intézte már a Bukovinába való kívándorlást is, magyar szeretettel.

A főurak „elnemzetietlenítése”

Mi Mária Teréziának még az erényéből is bünt csináltunk. Büne lett, hogy annyira szerette a magyarokat; büne lett, hogy alatta magyarok még a legmagasabb udvari méltóságokat is betölthették; hogy emiatt a magyarok is jól érezték magukat Bécsben s így lassacskán ők is hozzászoktak a nyugat-európai öltözködéshez, szokásokhoz és a német és a francia nyelvhez. Mivel ez lett az eredmény, ráfogtuk a királynőre, hogy az egészet ezzel a szándékkal csinálta, hogy „gonosz” szándékkal „csalogatta” főurainkat Bécsbe. Mivel az is előfordult, hogy egyesek közülük túlzott fényűzésük miatt (és mert a távolból nem nézhetek úgy utána birtokaiknak) tönkrementek, még ezt is előre kiszámítottak tartották a királynő részéről. Azt mondják, nemcsak az elnemzetietlenítés volt a célja, hanem a magyar főurak anyagi tönkretétele is, hogy ne lehessenek függetlenek.

Mindez annyira elfogult és rosszakaratú vád, hogy nemcsak Szekfű cáfolja, hanem már a Szilágyi-történelem is. A királynő nem megrontás céljából „csalogatta” Bécsbe a magyar főurakat, hanem mert szerette őket, s mert hálás volt irántuk. Azok azért érezték magukat Bécsben olyan jól, mert látták, hogy becsületük van ott, s mert nem voltak Hamupipőke-szerepre kárhozthatva. Láttuk, hogy minden lehetett ott belőlük. No meg hát az idők haladásától se zárkózhattak el teljesen, őket is megütötte az új kor szele, a műveltség utáni vonzódás; őket is vonzotta a kulturáltabb légkör, a magasabb életszínvonal utáni vágy. Hol van az megírva, hogy a magyar főnemesnek csak a magyar vidéken szabad lagnia, s ha külföldre megy, csak díszmagyarban szabad járnia, tehát az ottani társadalomtól el kell magát különítenie, idegen nyelvet pedig nem szabad megtanulnia, mert így elárulja nemzetét?

Hogy Mária Terézia azért alapította magyar testőrségét, mert szerette a magyarokat, hálás akart lenni irántuk, ott akarta őket látni maga körül és rájuk akarta bízni életét; hogy a bécsi Teréziániumot is azért nyitotta meg a magyar fiatalság előtt, hogy a magyarság is művelődjék s az is tölthessen be magasabb állami hivatalokat, nem pedig azért, hogy a magyar nemesség elnemetesedjék és elfajuljon, azt csak annak részére kell bizonyítani, aki Mária Teréziát közelről nem ismeri, sőt aki Bécs részéről mást, mint rosszat, irántunk nem is tud elképzelni. A nagy királynő irántunk való őszinte szeretetét és háláját a kútfők egész serege, rendeletei, levelei, megbízható tanuktól származó nyilatkozatai bizonyítják.

Az ellenkezőt bizonyító kútfő egy sincs. Illetőleg – gróf Klebelsberg Kúnótól hallottam – egy mégis van. 1741 végén, tehát uralkodása legelején, mikor még Csehország Nagy Frigyes hatalmában volt, de a hadiszerencse viszont már kezdett a királynő felé fordulni, s így önbizalma, sőt büszkesége felébredt, ezt írja: „Itt az idő, amikor bátorságra van szükség, amikor meg kell menteni a hazát és a királynőt, mert én igen szegény volnék amaz nélkül. Elhátározásom megvan: el vagyok szánva mindent kockára tenni s elveszteni, míg Csehországot vissza nem szerzem. Nem mondom, hogy tönkre nem teszem és hogy húsz év alatt összeszedi magát, de nekem a föld kell, s előbb el kell esni minden seregemnek, minden magyarnak, míg csak valamiről is lemondok. Azt fogják mondani, kegyetlen vagyok. Ez igaz, de tudom, hogy képes leszek százszorosan jóvátenni minden kegyetlenséget, mit országaimban elkövettek. Meg is fogom tenni, de most bezárom szívemet az irtalom előtt. Remélem, miután mindig oly szerencsétlen voltam, Isten most megáld.”

A józan és tárgyilagos olvasó előtt nyilvánvaló, hogy itt sincs szó magyargyűlöletről. Itt csak egy fiatal, tehetséges, erős akaratú, önérzetes és mindenre elszánt uralkodó fogadkozásáról van szó, hogy országát megvédi a támadó ellen és a támadót bűnéért megbünteti, bármibe is kerüljön. Kemény szív kell ugyan hozzá, de majd bebizonyítja alattvalóinak és a világnak, hogy nem a kegyetlenség, hanem alattvalói iránti szeretete vezette.

Ez a kifejezés: „el kell esnie minden magyarnak”, alaposabb megfigyelése nem a magyarok iránti kíméletlenséget, annál kevésbé gyűlöletet, hanem éppen ellenkezőleg: irántunk való különösebb, az egyéb alattvalói irántinál nagyobb szeretetét bizonyítja. Nemcsak azt mondja ugyanis, hogy minden magyarnak el kell esnie, hanem azt is, hogy egész hadseregének. Hogy a magyarokat külön is említi, míg többi népeit nem, csak azt bizonyítja, hogy azok voltak legkedvesebbek szívének, azokat becsülte valamennyi között a legtöbbre, az ő elestüket tartotta részéről a legnagyobb áldozatnak, tehát csak azt akarta vele jelezni, hogy célja elérésére, birodalma területi épségének megtartására minden áldozatra hajlandó.

Ez a nyilatkozata nem annyira keresztény, mint inkább uralkodói. Ennek meg a királynő is tudatában volt s idősebb korában bűnei közé is számította. Úgy fogta fel, mint bűnös nagyraagyást. A politika és a történelem azonban az ilyesmit nem bűnnek, hanem uralkodói nagyságnak tekinti és éppen a nagyra törő lelke, elszántsága, a bajokban meg nem törő önérzete miatt tekinti Mária Teréziát nagyra. Nagy Frigyeset csak azért tartja még nála is nagyobbra, mert ő még kegyetlenebb volt akkor még kis országához, mert a megpróbáltatás napjaiban ő még jobban kiszipolyozta, fiait még jobban megszárszékra vitte. Mivel azonban mindezt önérzetből és népe felvirágoztatására tette, Poroszország ma is őt tekinti legnagyobb fiának. Mária Terézia nyilatkozata is ilyen férfias lélek és ilyen uralkodói nagyság megnyilvánulása, s hogy benne rólunk (de csak rólunk egyedül) külön is megemlékezik, csak azt mutatja, milyen fontos helyet töltöttünk be szívében és akkor seregében is.

Mária Teréziát a magyar főurak elnémetesítésére való törekvéssel vádolni a kérdésben való teljes járatlanság jele. Jellemzően állapítja meg Szekfű, hogy Mária Terézia idejében Bécsben nem lehetett elnémetesedni. Legfeljebb elbécsiesedni. Akkor ugyanis még ismeretlen dolog volt a nemzeti eszme és a nemzeti nyelv kultusza. Bizonyítja ezt kortársa, Nagy Frigyes, aki a porosz hatalom és gőg megalapítója volt, de a német nyelvet és irodalmat még ő is valósággal megvetette. S még csak nem is a latin, hanem egy másik élő nyelv és éppen a németek szomszédja és ősi ellensége, a francia kedvéért.

Mária Terézia a barokk kor gyermeke volt, melynek a vallásosság és a tekintélytisztelt volt az eszményképe, s így nemzetek felett állt. De vele kezdődött a „felvilágosultság” és a hitközöny kora is – Nagy Frigyes, mint protestáns, teljesen ennek a képviselője volt –, mely szintén nemzetek felett állt s eszménye a műveltség, a bölcsélet, a természettudományok, a népműveltség, az emberszeretet, a közegészség stb. volt. A nemzeti eszme, a nemzeti nyelv és az érte való rajongás csak a francia forradalommal kezdődik és a XIX. század első felében éri el virágzása tetőpontját.

A Habsburgok birodalma s ennek megfelelően hadserege sose állt nemzeti alapon, sose volt német. Hiszen a németek mellett magyarok, olaszok, spanyolok, vallonok, csehek, horvátok, románok, lengyelek, szerbek, szlovénok, rutének alkották nemcsak legénységét, hanem tisztikarát is (Basta, Belgiojoso, Montecuccoli, Lotaringiai Károly, Carafa, Caprara, Souches, Mercy, Savoyai Jenő, Laudon, Latour, Radeckzy stb.).

Mária Terézia idejében a műveltség egészen francia volt. Nemcsak Nagy Frigyes udvarában, hanem Bécsben Mária Teréziában is a francia nyelv uralkodott. Mária Teréziának úgyszólván minden családi levele francia, az akkor már éledni kezdő német irodalmat se Bécsben, se Berlinben figyelemre se méltatják. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy azok a magyar nemesi testőrök, akik Mária Terézia jóvoltából kerültek Bécsbe, és az ottani művelt szellemi légkör hatására írókká lettek, nem német, hanem francia hatás alatt álltak.

Mária Terézia „titkos” célja tehát a Bécsbe „csalogatott” magyar testőrökkel semmiképpen se lehetett az elnémetesítés.

Sajnos az akkori európai haladó szellemmel és vezető irodalommal való megismerkedés és az abba való beleszeretés sokkal inkább jelentette a hitközönyösséget és az elvallástalanodást, mint az elnémetesedést. Hogy pedig éppen ez Mária Teréziának nem lehetett célja, azt még a mi „hazafiaink” is kénytelenek elismerni, mert hiszen éppen ők azok, akik Mária Terézia s általában a Habsburgok hibái közé a „bigottságot”, a vakbuzgóságot is oda számítják, s amiért talán még jobban haraguszna rájuk, mint a „magyarellenességért”. Kétségtelen tehát, hogy Mária Teréziának mi se fájt jobban, mint ha azt kellett látnia, hogy a magyar testőrök és főurak Bécsben elvallástalanodnak, ami sajnos, nemcsak ezekkel, hanem még magának Mária Teréziának a fiaival is megtörtént.

Látni fogjuk, hogy a vallásosság és az Egyházhoz való ragaszkodás Mária Terézia lelkének minden más érzelmet, eszmét vagy célt felülmúló és háttérbe helyező fő vonása volt. A művelődéssel gyakorlatilag igen sokszor együtt jár az elvallástalanodás, de soha annyira, mint éppen ebben a korban, a „felvilágosodás” korában. Erről azonban Mária Terézia nem tehetett. A bécsi magyar testőrök, sajnos, elvallástalanodtak, de el nem németesedtek. Épp ellenkezőleg: ők lendítették fel a magyar nemzeti irodalmat, mert a felvilágosodás kora után rögtön a nemzeti eszme kora következett s ez is Franciaországból jött.

Ezért volt kapcsolatos ez is az egyházellenességgel, de ez már csak ezzel, nem pedig általában vallásellenességgel. Ez azonban még veszélyesebb, mint az előbbi, mert vallásellenessé nehéz tenni az embereket, de egyházellenessé annál könnyebben. Pedig aki nem vallásellenes, hanem csak egyházellenes, az gyakorlatilag minden vallást tűr, csak az igazit, az egyedül logikusát nem, ez pedig bizonyára nagyobb baj, vagy legalábbis nagyobb szegény, mint ha valaki a pótvallásokra is haragszik, nemcsak az igazira. De Mária Terézia magyar testőrei a bécsi műveltség hatására a Martinovics-összeesküvésben is részt vettek, pedig hát azt bizonyára még a Habsburg-gyűlölők se mondhatják, hogy Mária Teréziának ez volt a célja Bécsbe csalogatásukkal. Az azonban kétségtelen, hogy ezek a Bécsbe „csalt” magyarok ott megismerték a modern eszméket, azaz művelődtek.

De amennyit ártott magyarjainknak a francia műveltséggel való megismerkedés vallási szempontból, ugyanannyit használt is nekik a Mária Terézia vallásosságával való megismerkedés, mely, mivel egy magasrangú, művelt, okos és nagy egyéniség vallásossága volt, s így nem volt torz vallásosság, hanem a legjavából való, imponált és szintén hatással volt azokra, akik közülük a nemeslelkűbbek közé tartoztak. Mivel pedig a királynő a vallástalanságot, az erkölcstelenséget, a pazarlást, a léhaságot, a dologtalanságot nagyon utálta és üldözte, ennek jótékony hatása is meglátszott a nemesi testőrökön, főként pedig főuraikon.

Hogy lehet még csak gondolni is arra, hogy Mária Terézia akarta szegénnyé tenni főuraikat; hogy ő törekedett arra, hogy anyagilag tönkremenjenek, mikor minden életrajzírója egyhangúlag kiemeli, hogy fő jellemvonása a nagylelkűség volt, sőt ez, mint majdnem minden Habsburgban, benne is szinte egész az esztelenségig ment.

„A szeretetet – írja Marczali (Mária Terézia, 225-226. o.) – nemcsak szinte pazar bőkezűsége által mutatta ki a császárné, melyben mindenkit, aki közelébe jutott, de természetesen leginkább udvarának arra szoruló tagjait részesítette. Úgy mondták, hogy a pénzügyi javítások által nyert jövedelmeket leginkább e célra fordította és József császárnak, midőn trónra lépett, nem volt sürgősebb dolga, mint az állami kincstár e hiába való megterhelhetésének kegy- és nyugdíjak által, egyszerre véget vetni.”

Mikor 1758-ban a szolgálatképtelenné vált Nádasdy kancellárt (szélhűdés következtében nyelve megbénult) nyugalomba teszi, továbbra is egész élete végéig megadja neki addigi feleségének, 20.000 forintos évi fizetését. (Nádasdy ebből a fizetésből minden évben egy új uradalmat vehetett volna.) Mária Terézia azonban ezzel még nem elégedett meg, hanem még a

feleségének is külön nyugdíjat utalt ki. Ezenkívül még különböző címeken újabb 40.000 forintot juttat Nádasdynak.

Mikor Bethlen Gábor főudvarmester megházasodik, felemeli a fizetését „csekély” 5.000 forintra. De ezen kívül még három éven át minden évben 20.000 forint jutalmat is ad neki.

Mária Terézia azonban nem pazarló, hanem csak nagylelkű. Nem készakarva és nem esztelenül szórja a pénzt. Ha mégis ez történik, annak csak nagy szeretete az oka. Lányát, Mária Antóniát, például állandóan korholja leveleiben pazarlásáért. Az is ismeretes róla, hogy öltözete „mindig igen egyszerű volt” (Marczali: Mária Terézia, 225. o.), udvarhölgyeinek pedig még a pirosító használatát is eltiltotta (ugyanott). Mikor második fia, a későbbi II. Lipót császár esküvője volt, a család keretében annyira nem túl bőkezű, hogy a menyasszony nászajándékai között a nápolyi királytól kapott sokkal értékesebb volt, mint amit az anyós, Mária Terézia adott. (Noha mi volt gazdagságban a nápolyi király Mária Terézia mellett?) Azt azonban a nézők egyhangúlag megállapították, hogy a császárné ajándéka művészibb, mint a nápolyi királyé. (Mária Teresia. Familienbriefe, 167. o.)

„Éppoly kevésbé áll az – írja Marczali (Mária Terézia, 220. o.) – mintha a nagy magyar családok már akkor összeszerokadtak volna adósságaik súlya alatt... A Batthyányok híres jó gazdák, az Eszterházy hercegi család teljes, egész Európa előtt elismert fénytel tartja fenn rangját, a Grassalkovichok, Festetichek, Feketék pedig éppen akkor jutnak dúsgazdagságra.”

„De ha már azon vád alól fel is kell mentenünk a királynőt, mintha az udvari élet által németekké és szegényekké akarta volna tenni urainkat, teljesen alaptalannak kell nyilvánítanunk azt, mely neki bármi részt tulajdonít az erkölcsök romlásában.” (221. o.)

Nálunk azonban az a hit is el van szélesen terjedve, hogy Mária Terézia nemcsak főurainkat, hanem magát az országot is „németesítette”. Említettük már, hogy az igazság az, hogy akkor még németesítést nem is ismertek az emberek, s természetesen magyarosítást sem. Az effajta törekvések csak a XIX. századtól kezdődnek. De nemcsak a kornak, hanem a történelmi helyzetnek is a teljes félreismerésére vall ez a feltevés. Terjesztői nem tudják, hogy Mária Terézia akkor se németesíthetett volna, ha akart volna. Eltekintve attól, hogy ebben az esetben elsősorban a családját és udvarát kellett volna elnémetesítenie (franciából), Magyarországon e tekintetben nem ő parancsolt, hanem a magyar nemesi hatóságok.

A külügy, hadügy és a kettőre vonatkozó pénzügy tekintetében volt csonka a mi önrendelkezésünk, de nem a belügyekben, például nem abban, hogy Magyarországon németesíthettek volna. Hiszen még csak azt se tudta vagy merte Mária Terézia megtenni, hogy a magyar nemességet a cseh, az osztrák, a belga vagy a lombard mintára adózásra, a közterhek viselésének vállalására rászorítsa. Hogy mert volna hát akkor itt németesítést megkísérelni?

Igaz, hogy a Ratio Educationis behozatalával ő volt az, aki a közoktatást kivette az Egyház és a magyar hatóságok kezéből, ámde a Ratio Educationisnak nem a németesítés volt a célja. Igaz, hogy ajánlja, sőt elrendeli a német nyelv tanítását, de nem az alsó, hanem a felsőbb iskolákban. De hát ez csak természetes, mert hiszen a középiskolák azért vannak, hogy az átlagosnál nagyobb műveltséget adjanak, s a magasabb műveltséghez bizonyára hozzátartozik az, hogy valaki anyanyelvén kívül még legalább egy nyelvet beszéljen, vagy legalább valamit konyítson hozzá. Természetes, hogy ez a nyelv nálunk nem a francia volt, hanem a német.

A Ratio Educationis megjelenéséig nálunk egyedül csak a latint tanították a középiskolákban. Bizonyára nem németesítés, hanem modernség, felvilágosultság (a szó nemesebb értelmében), haladás és kultúra volt, ha Mária Terézia azt akarta, hogy a magyar értelmiség műveltsége ne csak a latinul tudásban álljon, hanem élő nyelveket is lehessen tanulni az iskolákban. Ezt egyébként ma már mindenki tudja és ezért senkinek se kell magyarázgatni. Élő nyelvek, elsősorban a német tudása nálunk még sokkal fontosabb volt és jobban előfeltétele volt a boldogulásnak, mint más országokban, mert a magyar az európai nyelvektől egészen eltérő nyelv, s kivált Mária Terézia korában Magyarországon lakóinak még a fele se beszélte.

1774-ben külön rendelet is jelent meg a német nyelv megtanulásának és terjesztésének ajánlására. De ez ajánlás volt, nem pedig parancsolás, tehát semmi gyakorlati jelentőséggel nem bírt. A parancsolás e tekintetben egyébként is lehetetlen volt Mária Terézia számára, mert akarata végrehajtására nem rendelkezett eszközökkel. Ez az 1774. évi rendelet azért ajánlja elsajátításra a magyaroknak a német nyelvet, mert aki csak magyarul tud, a finomabb iparokat, azokat, melyekkel legjobban lehetett keresni s melyek kifejlődése annyira szükséges volt Magyarország haladásához és a lakosság vagyonosodásához, nem tudják elsajátítani azok, akik csak magyarul tudnak. Állami hivatalt is bajosan lehet német tudás nélkül vállalni, például harmincadosságot, ahol kereskedőkkel, külföldiekkel kell tárgyalni. Láthatjuk, hogy mindaz, amit Mária Terézia az országgyűlésnek ajánl, helyes és jó, de hangsúlyoznunk kell, hogy az igazat és a helyeset is csak ajánlja, nem pedig ránk kényszeríti. Aki ajánl, az még nem németesít. Németesítésen nem a német nyelv ajánlását, hanem erőszakolását értjük. Mária Terézia „németesítése” nem magyarelles vagy alkotmányellenes működéséhez tartozik, hanem a nép haladását, felemelését, javát szolgáló tevékenységéhez.

A Ratio Educationis is azt mondja, hogy a latin „erősen szükséges”, a német „kiválóan hasznos”. A latint tehát még erőlteti, mert szükségesnek mondja, a németet csak hasznosnak találja, s így jóakarattal ajánlja. A német nyelv erőltetéséről bajosan lehet szó éppen azzal a Mária Teréziával kapcsolatban, aki maga is nagyon rosszul és hibásan írt németül, latinul ellenben kifogástalanul.

A német ajánlása miatt annál kevésbé kell annyira riadoznunk, mert foganatja ugyancsak édeskevés lett. A magyarok Mária Terézia után éppúgy nem tanultak meg németül, mint ahogyan előtte nem tudtak. Hogy aztán ez a „hazafiság” hasznos és öröndetes volt-e ránk, az már más kérdés. Ha valaki németül tud, annak még egyáltalán nem kell német érzelműnek is lennie. (Én például még ma se tudok.) De ha valaki csak magyarul tud, az még egyáltalán nem bizonyították arra, hogy kiváló magyar.

A magyar nyelvet iskolában tanítani se volt akkor még szokás. De hogy tilos vagy nem szívesen látott se volt, mutatja, hogy például Pozsonyban a német lutheránusok latin iskolájában éppen Mária Terézia uralma alatt hozták be anélkül, hogy ehhez bárkitől engedélyt kellett volna kérniük. Világos, hogy nem hazafiságból hozták be, hanem azért, amiért a királynő is ajánlotta a magyarok részére a német nyelvet: gyakorlati, hasznossági okokból. A magyaroknak jó volt, ha tudott németül, a pozsonyi lutheránusok iskolájába járó német vagy tót diákoknak meg hasznos volt, ha magyarul is megtanultak. Hiszen Magyarországon éltek s így a magyar nyelv nem tudása akadályozhatta érvényesülésüket.

Mivel akkor nálunk a hadügy és a külügy egészen német kézben volt, de az ipar és a kereskedelem is többnyire, azért szintén könnyebben tudott érvényesülni az, aki tudott németül. Ezért és egyedül csak ezért ajánlotta Mária Terézia a magyarországi iskolákban a német nyelv tanításának bevezetését.

A gyarmati kizsákmányolás vádja

A legsúlyosabb vád Mária Terézia ellen az, hogy mesterségesen megakadályozta, hogy a magyar ipar kifejlődjék. Azt akarta, hogy ne tudjon versenyezni az osztrák és a cseh iparral. Magyarországot arra a sorsra kárhoztatta, hogy Ausztria gyarmata, nyersanyagának megtermelője legyen. Azt akarta, hogy hazánk népe maradjon meg mindig őstermelőnek s így a legalacsonyabb életszínvonalat jelentő foglalkozást űzze, s legyen egyúttal mindig az osztrák és a cseh ipar felvevőpiaca. Olyan vámrendszert létesített, mely lehetetlenné tette részünkre, hogy termékeinket más országokban, a monarchia határain kívül jobb áron értékesíthessük, de egyúttal megakadályozta azt is, hogy más országok iparcikkei nálunk vevőre találhassanak.

Az egész vádból annyi igaz, hogy Ausztriának csakugyan nem volt érdeke, hogy Magyarország is hozzá hasonló ipari állam legyen, s így versenytársa lehessen az osztrák iparnak. Igaz tehát, hogy emiatt a bécsi kormányzat nem fordított olyan igyekezetet Magyarország iparosítására, mint ha e tekintetben olyan kormány intézkedett volna nálunk, mely egyedül csak Magyarország érdekeit tartotta volna szembe előtt. Világos, hogy Ausztriával való közös háztartásunknak ránk nemcsak haszna volt, hanem volt hátránya is. (Nincs is a földön semmi, aminek egyedül csak előnye vagy egyedül csak hátránya volna. Ezen tehát, mint magától értetődő dolgon, botránkozni nem szabad, sőt még csodálkozni se.) Hogy azonban maga a közös háztartás is hátrányos volt, ebből még egyáltalán nem következik. Ezt az dönti el, melyik volt több és nyomósabb: az előny vagy a hátrány. Például mindjárt látjuk, hogy még ez a most említett gazdasági hátrány is sokkal kisebb és jelentéktelenebb, mint első pillanatra látszik, s mint amilyennek a magyar közvélemény az irtózatot propaganda hatása alatt gondolja.

Először is kétségtelen, hogy az iparosodás elsősorban nem az állam gyámolításától függ, hanem a földrajzi és gazdasági adottságoktól, a nép tehetségétől és hajlamaitól, a tőkétől és az egyéni kezdeményezéstől. Mi mindig tökeszegény ország voltunk, két-három évszázaddal ezelőtt pedig különösen. Mikor például az országgyűlés Mária Terézia koronázásakor 100.000 forintos nemzeti ajándékot szavazott meg a királyi párnak, mint ez az ajándékozás már régóta szokásos volt és maradt is egész az utolsó koronázásig, még ezt az összeget is egy idegen grófnétól, özv. Bartolottinétól kellett kölcsönkérni, s a kölcsönért se maga a magyar állam, mint ilyen kezeskedett, hanem őt gazdag főúrunk. Magának a magyar államnak akkor még nem volt olyan hitele, hogy arra valaki 100.000 forintot adhatott volna kölcsön. De ha ilyen volt a helyzet, szükség volt-e akkor arra, hogy a bécsi kormány vagy bárki más mesterségesen akadályozza itt iparvállalatok keletkezését? Külön akadályozni tehát nem kellett, de éppen Ausztriától kívánni azt, hogy a magyar ipar keletkezését előmozdítsa, azaz hogy ő maga csináljon magának versenytársat, kissé sok lenne a jóból.

De egyébként is köztudomású, hogy a magyar nem iparúzó hajlammal születő nép. Hiszen városaink (amennyiben csakugyan városok, nem pedig óriási falvak) majdnem kivétel nélkül idegen alapításúak (még Kolozsvár is). Akkor is, ha már az Árpádok alatt keletkeztek. A szintén magyar kálvinistaság például még a legutóbbi időkig is úgyszólván teljesen a földművelő rétegre korlátozódott. Az iparos vagy kereskedő foglalkozásúak zsidókból, lutheránusokból és a katolikusok nemzetiségi részéből kerültek ki. Budapest gyári munkásainak még egyharmada se toborzódott színmagyar falvakból. Családneveik még ma is bizonyítják ezt. Budapest lakosságában a színmagyar kálvinisták egész a legutóbbi időkig nem haladták meg országos számarányuknak a felét, de még ez se gyári munkásokból, hanem elsősorban házi cselédekből, állami altisztekből, hivatalnokokból és más értelmiségiekből került ki.

Annál feltűnőbb ez, mert tudvalevő, hogy a protestánsok s így a magyar kálvinisták is általában életrevalók, mozgékonyak, vállalkozó szelleműek. Az iparban nálunk még ma is csupa idegen kifejezés használatos annak bizonyítékául, hogy ami ipar nálunk volt is, az mind

német közvetítéssel, tehát Ausztria révén jött hozzánk és éppen az ország színmagyar népe volt az, melynek legkevésbé kellett. Világos, hogy ha nem lettek volna Habsburgok a királyaink, s így Ausztriával nem lettünk volna olyan szoros viszonyban, mint voltunk, iparosodásunk még lassabban haladt volna.

De eltekintve a tőkeszegénységtől, a népi hajlamtól és adottságoktól, ipar csak ott fejlődik, gyárak csak ott keletkeznek, ahol a vidék hegyes vagy más okból nem tudja a lakosságot eltartani az őstermelés. Termékeny országban csak akkor fejlődik ki ipar, ha túlnépesedés áll be, azaz, ha a lakosság már olyan sűrű, hogy a föld már nem tudja eltartani. Mutassanak nekem csak egy országot is a föld térképén, ahol annyira termékeny és a mezőgazdaságra annyira alkalmas a föld, mint nálunk, a lakosság se sűrűbb, mint Magyarországon s mégis nagyobb az ipara, mint nekünk.

De ha ilyen ország sehohol a földön nincs, akkor mit beszélnek nekünk arról, hogy Ausztria vagy a Habsburgok kormánya az oka, hogy említetlenebb ipar nálunk nem fejlődött. Szükség van-e külön elnyomást, külön rosszakarató törekvést feltételezni ahhoz, ami magától értetődő és mindenütt általános jelenség?

Mária Terézia idejében még az is probléma volt, hogy a termékeny, zsíros földeket legyen, aki megművelje. Még erre a célra is százezreket kellett óriási költséggel külföldről idecsalogtatni. Nem neveltség-e tehát ugyanakkor azt emlegetni, hogy ha ő mesterségesen meg nem akadályozta volna, akkor már az ő idejében is gyárak nőttek volna ki nálunk is a földből? Az igaz, hogy Ausztriának és Csehországnak nem volt érdeke, hogy kinőjenek, de éppoly igaz, hogy azt, hogy ez be ne következzen, egyáltalában nem kellett akkor még *mesterségesen* akadályozni. Nemcsak akadályozni nem kellett, hanem még ha az osztrákoknak az lett volna az érdekük, hogy nálunk gyáripar keletkezzen, akkor se tudták volna céljukat elérni még a legnagyobb igyekezettel se.

Egyenesen örültség lett volna hozzánk a XVIII. században elsősorban iparosokat telepíteni akkor, mikor még a földek megművelésére se volt ember és az itt élő iparosság részére külföldről kellett volna szállítani még az élelmet is. (De láttuk, hogy mégis telepítettek külön iparosokat is!) Aztán meg ki vette volna meg azokat az iparcikkeket, melyeket ezek gyártottak volna, mikor még falusi lakosság is alig volt?

Nem kellett ekkor még itt gyár még a hegyes és így terméketlenebb Felvidéken se. Hiszen annak népét is megfelezték a kuruc harcok és a pestis és országgyűlési törvényekkel kellett – mérsékelt eredménnyel! – megakadályozni, hogy még az ottani jobbágyok is ott ne hagyják telkeiket, s ne menjenek seregéstől az emberre éhező, termékeny, de néptelen alföldi pusztákra.

Az ipar a földművelésnél magasabb életforma, de csak ott keletkezik, ahol a nép már túl van a primitívsegen, túlszaporodott már s így maga a föld már nem tudja eltartani, vagy pedig nagyobb igényei vannak már, semhogy megelégednék a föld túsásával. Mi Mária Terézia korában még nem tartottunk itt. Hiszen az ország déli részeit még az ő apja szabadította csak fel. Az ő korában még kezdetleges volt nálunk az élet, városaink alig voltak még, jobbágyaságunk pedig még maga szötte-fonta azt a ruhát, melyet viselt. Gyáriparunk tehát csak a külföldnek dolgozhatott volna, ha lett volna gyáriparunk. Exportra pedig nem kezdődő, tehát kezdetleges ipar szokott dolgozni, hanem olyan, melynek már múltja van s másokkal is versenyezni tud.

Íme néhány adat, mely nemcsak azt bizonyítja, hogy az a „gonosz” bécsi kormány közel se „tiltotta meg” annyira a magyar gyárak keletkezését, mint mi gondoljuk, sőt egyenesen ő állította fel őket, hanem azt is, hogy csak azért nem állítottak fel belőlük még többet, mert nem volt semmi értelme. Adatainkat „Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képből” című műből vesszük.

„Sajátságos jelenség – olvashatjuk a Moson megyét tárgyaló részben –, hogy Moson megyében az ipar nem tudott lábra kapni és megerősödni, holott e célból tett kísérletekben már

régen se volt hiány. Így Mária Terézia idejében Mosonban egy posztógyárat állítottak föl (va-
jon magyarok állíthatták-e föl?), mely azonban itt felvirágozni nem tudván, csakhamar áttéte-
tett Pozsonyba. Szintén nem volt hosszú életű a harmincas években (az 1830-as években)
Rajkán felállított posztógyár sem (pedig Rajka nem is magyar, hanem német s környéke is
az). Majd a 40-es évek végén keletkezett Szentmiklóson egy cukorgyár (Mosonszentmiklós
is német), mely millió mázsa répa feldolgozására volt berendezve s így ez időben Európa
egyik legnagyobb cukorgyára volt, de éppen nagyszerűsége lőn megölője, mivel forgalmát
400.000 mázsa répa feldolgozásán felül soha ki nem tudta terjeszteni.”

„1854-ben Albrecht főherceg létesített Mosonban egy nagyobb szabású cukorgyárat,
melynek kedvéért, csak hogy alkalmas répában hiány ne legyen, erdőt is irtottak, de ez sem bi-
zonyult versenyképesnek s így 1872-ben működését megszüntették.” Pedig hát mire volt al-
kalmassabb Magyarország s annak termékeny kisalföldi része, ha mezőgazdasági ipar,
cukorgyár fejlesztésére se? És Mosonban még a lakosság is a legsűrűbb lehetett, mert török
világ ott alig volt valaha, kuruc-labanc harcok is alig, lakossága is abszolút többségében né-
met s népe is a legműveltebb volt Magyarországon, hiszen Bécs szomszédságában volt s
Moson mindig az ország legműveltebb megyéje volt.

Látjuk, hogy a mosoni gyáralapítók egyenesen főhercegek voltak, hiszen a mosoni és
magyaróvári uradalom Habsburg-birtok volt. Tervük is kétségtelenül ésszerű volt, mert a me-
zőgazdasági jellegű Magyarországon mezőgazdasági ipart akartak kifejleszteni. Az itt termelt
nyersanyagot, a cukorrépat, nem külföldön, hanem itthon akarták feldolgoztatni. Arra se gon-
dolhatunk, hogy éppen az ő gyáraikat akarta és tudta az osztrák ipar készakarva és minden
áron agyonversenyeztetni s így tönkretenni. Miért buktak hát meg sorra még az ő gyáraik is?

„Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képben” című mű Moson megyét tárgyaló
kötetéből megtudhatjuk azt is, hogy a híres magyaróvári gazdasági akadémiát is Albert Káz-
mér, tescheni herceg alapította a magyar mezőgazdaság felvirágoztatására 1818. október 25-
én igen nagy anyagi áldozattal és abból a célból, hogy „a magyar nemzet és Moson megye
iránti jóindulatát egy maradandó emlék állításával is tanúsíthatná”. Csakugyan maradandó is
lett, mert mindig az egész ország legelső gazdaságtudományi intézete maradt. Ki tud azonban
nálunk a magyar mezőgazdasággal kapcsolatban Albert tescheni hercegről? Mi csak
Thessedik Sámuelről tudunk és hallunk. Pedig hát neki se volt több köze a magyarsághoz Al-
bert tescheni hercegnél!

Gróf Batthyány Vincének 1805-ben tett utazásáról írt művében pedig (A Földgömb című
folyóirat 1837. márciusi száma) tárgyunkra vonatkozólag azt olvashatjuk: „A gácsi fabrikák
a sassiniek (Sasvár Nyitra megyében, a morva határon) és fiumeiek után legjobbak a mieink
között. A posztószövő 15, a matéiaszövő pedig 30 esztendő előtt állított. Az utóbbiban
már most csak flanelt, harrást és sinórokat szőnek, mivel már most a matéria nem igen kell,
minthogy ahelyett inkább selymet és kartont viselnek. A durva posztó is oly rosszul kelt,
hogy ennek készítését kénytelenek voltak félbe hagyni... Nem kevés akadályokra van ezen
fabrikáknak az, hogy kallózni, festeni és a masinákat megjobbítani nehéz alkalmas embere-
ket találni, tovább a fonásnak félbe szakadása, mely egy részint a közönséges embereknek
restségek, más részint pedig onnan van, hogy más kézi munkák (természetesen a mezőgaz-
daságiakat érti) sokkal szükségesebbek és hasznosabbak, nem különben a gyapjúnak össze-
vegyülése és tisztátalansága. Amely helyen a mezei gazdaság még hátra vagy maradva, ott
az említett nemű intézetek elő nem mehetnek egy könnyen és ha mesterséges eszközök által
emeltetnek is, kevés hasznok vagyon.”

Batthyány Vince is ugyanazt emlegeti tehát, amire fentebb rámutattunk. Akkor még, sőt
még a XIX. század elején is, nálunk még a mezőgazdaságban volt szükség a munkaerőre
még a terméketlenebb Felvidéken is, a földművelésben eldurvuló kéz pedig nem alkalmas az
ipar szakszerű művelésére. Mint láthatjuk, nem is értettek akkor még hozzá még azok se,
akiknek egyedüli foglalkozásuk volt, bár ilyenek kevesen voltak. Ha a gép elromlott, nem

volt, aki kijavítsa stb. Ezért voltak versenyképtelenek a mi akkori gyáraink s kimúltak azok, mint láthatjuk, külön osztrák fojtogatás nélkül is. Erről a fojtogatásról nem is hallunk se Batthyány Vince útirajzában, se az Osztrák-Magyar Monarchia leírásában. Sőt mindkét műből azt látjuk, hogy gyáriparunk fejlesztését akkor is éppoly fontosnak tartották már az illetékesek, mint mi ma tartjuk. De nemcsak elnyomni nem kellett, hanem még támogatni se lehetett annyira, hogy élni tudjon. Az osztrák iparnak érdekében állt volna ugyan, hogy a magyar kifejlődését megakadályozza, de nem volt szükség semmiféle akadályozó tevékenység kifejtésére, mert az osztrák ipar vezetői miattunk akkor még egész nyugodtan aludhattak.

A Habsburg-ellenes propaganda tehát e tekintetben csak abban téved, hogy kiszínezi, hogy mit kellett volna tennie az osztrák iparnak érdekei megóvására, ha ő rendelkezett volna Magyarországon, és ha félnie kellett volna a magyar ipar versenyétől. Mivel azonban ettől egyáltalán nem kellett félnie, világos, hogy nem is tett ellene semmit. Sőt Batthyány Vince útirajzában említett sassini életképesebb „posztófabrikát” is egyenesen Ferenc császár, Mária Terézia férje állította fel, mert ez is a császári ház birtoka volt. De ugyanő még a szomszédos Holicson is állított fel újabb gyárat, egy majolikagyárat, mert Holics is az uralkodóház tulajdona volt. Majdhogynem azt mondhatnánk tehát, hogy ami gyár akkoriban Magyarországon volt, egyenesen a Habsburgok állították fel.

Cseklészen gróf Eszterházy Ferenc létesített pamutgyárat. Ez megint olyan, mintha ezt a gyárat is maga Mária Terézia állította volna fel, mert ő mind Eszterházy Ferencsel, mind a Pozsony vidékén fekvő Cseklésszel a legszorosabb kapcsolatban volt. Apatinban, a Bácskában, a *kamara* állított fel textilgyárat. Ez tehát ismét csak állami alapítás, megintcsak Mária Terézia műve, mert itt is állami birtokról van szó. A királyné azonban még ennél is többet akart, mert a kamarát külön felszólította véleményadásra, hogy mi módon lehetne a nagyobb kamarai birtokokon gyárat létesíteni. A válasz azonban az volt, hogy azok nagyon sokba kerülnének, de ha a sok költséget rájuk is szánnák, haszna csak nagyon későn vagy pedig sose lenne.

Még Szekfü is az elmaradottság jelének veszi a kamara ezen válaszát. Pedig amit Batthyány Vince még rá fél századra is tapasztalt e gyárak tekintetében, úgyszintén amit a Moson megyei gyárak bukása mutat, noha Mária Terézia után csak több mint fél századdal állították fel őket, mind a kamarát igazolja. Bizonyítja, hogy nem elmaradottság volt a lehűtő válasz részéről, hanem a valóság helyes ismerete.

Igaz, hogy 1770-től kezdve már olyan adataink is vannak, melyek osztrák és cseh részről egyaránt bizonyítják a magyar gyáripar tudatos elnyomására való törekvést; az is igaz, hogy később már maga Mária Terézia is támogatta az effajta törekvéseket, de ennek oka a magyar nemességnek az adózás elől való elzárkózása volt és legalább annyi egészen kétségtelen, hogy nem ez a törekvés volt a magyar ipar elmaradásának fő oka.

Az iparosításnak nálunk csak úgy 1867 után volt nagyobb értelme, mert csak ettől kezdve érkezett el az az idő, mikor már nem lehetett kidobott pénznek tartani azt az összeget, melyet gyárak felállítására fordítottak. Ámde ekkor már el is követett mindent az akkor már önálló és független magyar kormány ezen a téren, fejlődő iparunkat nagy adó- és vasúti kedvezményekkel támogatta s ennek meg is volt az eredménye.

Legfeljebb ez időtől kezdve mondhatjuk kissé károsnak ránk nézve Ausztriával való közösségünket, s azt, hogy vele közös vámterületet alkottunk, s emiatt a még nem elég fejlett magyar iparnak a már régi és fejlett osztrák és cseh iparral való versenyzése nehezebb volt, mintha egy magában álló magyar állam megfelelő behozatali vámokkal küzdhetett volna a külön magyar ipar érdekében s ezzel is megpróbálhatta volna termékeit versenyképessé tenni.

Ne feledjük azonban, hogy ennek is lett volna kára is, nemcsak haszna. Így ugyanis a vőközönség számára sokkal nagyobb lett volna az iparcikkék ára, mint a közös vámterületen volt, tehát a magyar ipar védelme leszállította volna az életszínvonalunkat. Aztán azt se szabad elfelejtenünk, hogy ez esetben Ausztria is vethetett volna ki megfelelő vámokat a magyar

mezőgazdasági kivitelre, s így a magyar gazda bevétele is kisebb lett volna. Lettek volna olyan terményei, amelyeket időnként egyáltalán nem tudott volna eladni.

Még gazdasági összeomlást is okozhatott volna ez nálunk, mert akkor még úgyszólván egyedül a mezőgazdasági termékekből állt a kivitelünk. Rögtön a külön vámterületre való át-térésünk után így is lett (noha ez sokkal később, csak az első világháború után, a Habsburgok bukásával következett be). Se gabonánkat, se állati terményeinket nem lehetett eladni. Egy tehén ára 50 pengőre süllyedt, a búzájáért pedig még akkor se kapta meg a gazda még az önköltségi árat se, mikor a vételár felét az állam ajándékozta neki boletta alakjában.

Barackunk, dinnyénk, paradicsomunk is a nyakunkon maradt, sőt kint a földeken rothadt el, mert három, sőt egy fillér volt kilója, s így még a beszállítás költsége se fizetődött ki. Em-lékszünk, hogy bortermelőink is milyen szegénységbe jutottak a bor lehetetlenül kicsiny ára miatt. Pedig ez országos viszonylatban is nagy elszegényedést jelentett, mert majdnem minden szőlővidékünk itt maradt a kis csonkaországban.

Addig, míg Ausztriával közös vámterületünk volt, ilyen gazdasági válság lehetetlen lett volna, mert így mind a bor, mind a búza, mind állataink, mind zöldségünk, mind gyümölcsünk szabadon mehetett Bécsbe s általában a nálunk népesebb, magasabb életszínvonalú, de többnyire hegyes és így terméketlen, de iparúzó, s ezért jómódú Ausztriába és Csehországba, ahol mindig biztos piaca volt. Mivel pedig ezekben az országokban vám nélkül szállíhattunk s külön engedély se kellett hozzá, az egész vételár, amit érte fizettek, a magyar gazda zsebében maradt.

Mihelyt elváltunk Ausztriától és külön vámterületünk lett, terményeinket a szomszédos, a Habsburgoktól már „mentesített” Ausztriába és Csehországba sokszor egyáltalán be sem eresztették. Nem adtak rá beviteli engedélyt, mert máshonnan olcsóbban tudták beszerezni, néha még jobb minőségben is. Ha pedig megvolt a beviteli engedély, sokszor akkora volt a vám, hogy a termelőnek alig maradt valami a vételárból.

Csak a Magyarország című lap 1930. augusztus 26-i számából közlök egy hírt állításaim igazolására és a helyzet jellemzésére. A cikk címe: *„A jelentős export mellett is egyre jobban szegényedik Nagykőrös.* Nagykőrösről jelentik. A város érdekes összehasonlító kimutatást készítettett exportjának békebeli (monarchiabeli) és mai állapotáról. Eszerint a város béke-éveiben átlag 3000 vagon kerti terményt szállított részben a vámkülföldre, részben a monarchia különböző városaiba. Ez a mennyiség azóta állandóan emelkedik, mégis míg 1918-ban (a Habsburg-uralom utolsó évében) majdnem tehermentesek voltak a nagykőrösi ingatlanok (ugyancsak nem az Ausztriától való kizsákmányolás jele), ma már több mint 12 millió pengő adósság terheli őket. Ezt a vámháborúnak és annak tulajdonítják, hogy elvesztek a régi fogyasztópiacok. Közepes forgalmú napon a nagykőrösi piac zöldség- és gyümölcsfelhozatala 2800 q. Ebből 1400 q uborka, 700 q szilva és 700 q alma. Az uborka ára 6, a szilváé 10, az almáé pedig 20 fillér kilónként, s így az egész mennyiség vételára 29.400 pengőt tesz ki. Ezzel szemben ha 1500 q uborka megy vámkülföldre, arra a vám 14.500 pengő, 570 q szilvára pedig 4.300 pengő, 490 q almára pedig 15.200 pengő, vagyis 29.400 pengő vételárral szemben 34.000 pengő vámot kell fizetnie az exportörnek. Amíg a Monarchia megvolt, a vám nagy része vételártöbbletben a városban maradt. A fenti mennyiségért a régi időben legalább 50.000 pengő vételárat kaptak volna a kőrösiek.”

Azt gondolni is nagy tévedés, hogy mi az Osztrák-Magyar Monarchiában annyira senkik voltunk, hogy az osztrákok voltak a parancsolók, mi pedig az engedelmeskedők; ők az elnyomók, mi meg az elnyomottak; ők az uralkodó ország, mi meg a gyarmat; ők a kizsákmányolók, mi meg a kizsákmányoltak. Már Ferenc József utolsó éveiben talán inkább fordítva volt a dolog; egyszerű kizsákmányoltak azonban sose voltunk.

Tudvalevő, hogy az első világháború kirobbanásának Szerbia elkeseredése volt az egyik oka, Szerbia pedig a vámháborúink ellen volt annyira elkeseredve. A Monarchia vámháborúját ugyanis – legalábbis Szerbia irányában – tisztán a magyar érdekek irányították. Magyar-

ország fő kiviteli cikke ugyanis a sertés volt, Szerbiáé azonban úgyszólván kizárólag az. Mivel azonban a szerbek akkor még nem a drága kukoricán hizlalták sertéseiket, mint mi, hanem hatalmas tölgyerdeikben, úgyszólván ingyen makkoltatták, a hizott disznót aránytalanul olcsóbban tudták volna akár Bécsbe vagy Prágába, akár a nyugati piacokra szállítani, mint mi. Mi a hizott sertést vagy a zsír semmiképpen se adhattuk volna olyan olcsón, mint ők, s így ha a szerbek szabadon versenyezhetek volna velünk, hizott sertéseink a nyakunkon maradtak volna, illetőleg önköltségi áron alul kellett volna őket elvesztegetnünk.

Ezért, hogy a szerb disznó ne mehessen szabadon az osztrák piacra, a Monarchia határán akkora vámmal sújtották, hogy a piacra érve a magyar sertésnél drágább legyen, s így beszálítani ne legyen érdemes. Így folyt ez éveken keresztül és Szerbiában nagy gazdasági válságot okozott, szegénységet idézett elő, mert a szerb paraszt miatta a saját zsírjában volt kénytelen fuldokolni. Még más külföldre se igen szállíthattak, mert ezt a Monarchia területén keresztül nem teheték, mert az átmeneti vám is a megfelelő nagyságúra volt szabva, a nagy kerülő pedig igen megrágitotta a szállítási költségeket.

Ez a vámpolitika nem a Monarchia, hanem egyedül csak Magyarország érdeke volt, tehát egyedül csak a mi kedvünkért történt. Sőt Ausztriának s különösen Bécsnek majdnem éppen olyan kára volt belőle, mint Szerbiának, mert emiatt ott sokkal drágább volt a zsír, mint lett volna akkor, ha a vámpolitikában (legalábbis e téren) nem tartották volna fontosabbnak Magyarország érdekét, mint Ausztriáét.

Mind az osztrák nacionalisták, mint a marxista munkásvezérek természetesen gondoskodtak is arról, hogy a bécsi munkások megtudják, miért olyan drága a hús és a zsír, és hogy mindkettőt fele áron kaphatnák a bécsi munkások, ha Magyarországon a „reakciós” Tisza Istvánok és társaik nem lennének olyan nagy urak, és ha a monarchia gazdaságpolitikájában a magyar mágnások érdekei nem lennének előbbrevalók, mint az osztrákoké, különösen pedig a bécsi munkásoké. Azt természetesen elhallgatták, hogy nemcsak a magyar mágnások, hanem a magyar parasztok, tehát a magyar nép érdeke is volt ez (hisz akkor még az ország több mint háromnegyed része őstermelő volt), sőt elsősorban éppen azoké, nem pedig a mágnásoké, mert hiszen a sertés volt az, ami elsősorban nem az uradalmakból, hanem a kisemberek tenyésztéséből került ki.

Emlékszem például az első világháborút megelőző évekből a „Tolnai Világlapja” c. újságban a bécsi szociáldemokrata munkások (akkor még kommunisták nem voltak, illetőleg a marxisták akkor még a szociáldemokrata nevet viselték) tüntető felvonulásáról közölt képekre. Iszonyú, vad tömeg hömpölygött az utcákon (mert akkor még igazán hitt a munkásság a marxista eszmékben és valóban megváltását várta tőlük). A táblákon, melyeket a tüntetők vittek, egész jól el lehetett olvasni a felírásokat: „Le a védővámokkal! Nem akarunk tovább is Magyarország rabszolgái lenni!”

Látjuk tehát, hogy míg a magyar nép szentül meg volt győződve, hogy ő van kiszolgáltatva az osztrákok kénye-kedvének, és Bécsből őt szabadon zsákmányolhatják és zsákmányolják is ki, a bécsi munkások éppúgy meg voltak róla győződve, hogy fordítva van a dolog: őket zsákmányolják ki a magyarok és szintén minden akadály nélkül, mert a burzsoá osztrák kormány az ő jogait nem tudja vagy talán nem is akarja megvédeni a magyarok ellenében. Világos, hogy az igazság a középúton volt, s az Ausztriával való közösségből mindkét államnak egyaránt volt haszna. Annyi azonban egészen bizonyos, hogy ebben a sertésvám-kérdésben a magyar mezőgazdaság érdekei, nem pedig az osztrák fogyasztóké volt az irányadó a Monarchia vámpolitikájában.

Magyarország gazdasági érdekei miatt volt annyira elkeseredve a szerbség, hogy végül merényletet követett el Ferenc Ferdinánd ellen; Magyarország miatt volt sokkal drágább Bécsben a hús és a zsír, mint kellett volna és Magyarországnak volt akkora hatalma a Monarchiában, hogy erre a vámpolitikára a közös minisztériumot rá tudta kényszeríteni. Pedig mindez magára a minisztériumra is káros volt, mert így elég tekintélyes vámjövdelemtől

esett el. Hiszen éppen azért emelték olyan nagyra a vámot, hogy szerb sertés ne jöhessen be, azaz hogy a valóságban ebből vámbevétel ne legyen.

Mária Terézia idejében még nem volt közös vámterület, hanem e tekintetben is Ausztriától külön országnak számítottunk. De ekkor éppen ez volt a baj. Ferenc József alatt viszont minden magyar „hazafinak” az fájt, hogy miért közös a vámterületünk s az én diákkoromban még az önálló vámterület volt a hazafias jelszó, a nemzeti vágyak netovábbja. Akkor, mikor még nem volt meg, mindenki csak a hátrányát látta s ez a hátrány gazdasági szempontból valóban meg is volt. Mikor aztán közös lett a vámterület, akkor senki se látta, nézte a gazdasági hasznát (ezt csak akkor vette észre, mikor már nem volt), hanem ekkor már mindenkinek csak az fájt, hogy Magyarország függetlenségét elhomályosítja és az összmonarchiára emlékeztet. Azt mutatta, mintha Magyarország a Habsburgok birodalmának csak egyik része volna, s ez bántotta a magyar önértetet.

Mária Terézia uralkodásának második felében valóban olyan vámpolitikát űzött a bécsi kormány, mely Magyarország gazdasági érdekeire nagyon káros volt. Az igazságos és irántunk egyébként is egész élete végéig mindig hálás maradó Mária Terézia részéről ez csak úgy volt lehetséges, hogy ő azóta, hogy a magyar nemesség végleg megtagadta az adózást, noha az osztrák és a cseh nemesség vállalta, úgy látta, hogy osztrák, cseh és egyéb alattvalói iránt egyenesen kötelessége, hogy amit a révén elveszt, azt a vámon vegye meg a magyar nemességén. Úgy látta, hogy másképp igazságtalanságot követ el az állam iránt áldozatot vállaló nem magyar alattvalókkal szemben. Úgy érezte, hogy nem jutalmazhatja a magyar nemességet azért, mert szűkkeblűen elzárkózik az állam szükségletei előtt. Mivel azonban e szükségleteket mindenképpen fedezni kell, a terheket egyszerűen áthárítja a birodalom többi alattvalójára.

Akkor még minden birtok nemesi birtok volt, ami kivetele volt tehát az országnak (gabona, állatok, takarmány, bor stb.), az többnyire a nemesség terménye volt; ami pénzt fizettek érte, az a nemesség zsebébe vándorolt. Ezekből a zsebekből a rájuk hátrányos vámtarifa révén igyekezett kivenni azt az összeget, melyet adó alakjában kellett volna ezeknek a nemesi zsebeknek az államkincstárba befizetniük.

Szekfű, az annyira osztrákpártinak elhíresztelt történetíró, egy cáfolatfélét hoz fel erre a Mária Teréziát mentő magyarázatra.

Hivatkozik „az udvari legfőbb számszék megalapítója és első elnöke, a nagy pénzügyi szaktekintély, gróf Zinzendorf Károlyra”, aki 1773-ban kimutatta, hogy „Magyarország kisebb hozzájárulása nem egyéb, mint előítélet”. Azt mondja, hogy ha Csehország évi 11.300.000 forint adót fizet, akkor Magyarországnak Erdély és az akkor még vissza nem csatolt Bánság nélkül a lakosság arányát véve 13.500.000-et kellene fizetnie. A valóságban csak hárommillió és néhány száz ezret fizet ugyan, ámde ha hozzászámítják a kamara bevételeit és a bányák jövedelmeit, akkor itt is kijön a 11.500.000, de ha a katonaságnak adott természetbeli szolgáltatásokat is számítjuk, melyekért túl keveset fizet a kincstár, akkor kijön a csehek arányában fizetett összeg, sőt még több is.

Nem igen lehet eldönteni, hogy Szekfű maga elhiszi-e ezt az érvelést, vagy pedig csak azért hozta fel bírálat nélkül, hogy a kuruckodóknak, akik őt állandóan hazaárulózták, sőt testi épségét fenyegették, azoknak is dobjon egy kis koncot, csökkentse vele az ellene irányuló terrort, s megmutassa, hogy ő se olyan rossz hazafi, mint ellenfelei hirdetik. Ez utóbbi feltevés mellett szól, hogy kevéssel előbb így érvel: „Azért, mert az ország természetből fogva termékeny volt, még nem lett volna agrártermelő országgá predesztinálva, amint például az igen termékeny Lombardia és Belgium is nagy ipari országokká lettek: nálunk a fejlődésnek szinte középkori fokon való megállása egyedül a bécsi kormány irigy és önző iparpolitikájának tudható be.”

Fentebb egész világosan kimutattuk, hogy ez az érv mennyire nem helytálló és hogy hazánkban Mária Terézia korában való iparosítása mennyire fonák, sőt egészen lehetetlen, mert a viszonyokkal egyáltalában nem számoló törekvés lett volna. A példának felhozott Belgium

és Lombardia is annyira rossz példa, hogy alig lehet elhinni, hogy az okos Szekfü ezt észre ne vette volna. Világos, hogy lehet igen nagy ipara igen termékeny földű országnak is. A mi érvünk mellett, hogy Mária Terézia korában nálunk még semmiképpen se lehetett volna jelentősebb ipart kifejleszteni, nem egyedül a magyar föld termékenysége volt, hanem az, hogy a nagy termékenységhez akkor még nálunk a rendkívül ritka népesség is járult. Nem azt mondtuk, hogy mutassanak nekünk csak egy országot is a világon, amely oly termékeny, mint hazánk s mégis nagyobb ipara van, mint nekünk, mert tudjuk, hogy Belgium és Lombardia képében lehet ilyen országokat találni (bár Belgium földje nem is olyan rendkívül termékeny, hanem legfeljebb tűrhetően termékeny), hanem azt mondtuk, hogy mutassanak még egy olyan országot, amely éppoly termékeny, mint Magyarország, *de ugyanakkor éppoly ritka lakosságú is, mint hazánk Mária Terézia idejében volt*, s mégis nagyobb az ipara, mint nekünk.

Nos, hát mindenki tudja, hogy nem Lombardiának, hanem még a kopár Appeninektől borított egész Olaszországnak is és még ma is, mikor már Magyarország is ugyancsak régóta pótolta a Mária Terézia korabeli nagy népességhiányokat, kétszer olyan sűrű a lakossága, mint Magyarországnak, Belgium pedig éppen a világ legsűrűbb lakosságú állama volt egész a legújabb időkig. Ha tehát Belgiumban és Lombardiában a termékeny föld ellenére is van gyárpar, az igazán a legtermészetesebb dolog és mindent bizonyít, csak azt nem, hogy Magyarországon is egyedül csak azért nincs jelenleg olyanforma nagyipar, mint ebben a két országban, mert a bécsi kormány mesterségesen akadályozta meg kifejlődését.

Ami pedig Zinzendorf adatait illeti, örömmel látjuk, hogy a Zinzendorffok között is akadt védőnk, aki még ott Ausztriában és Csehországban is rámutatott arra, hogy Magyarország nemcsak adójával járul hozzá a birodalom kiadásainak fedezéséhez, hanem a koronauradalmak jövedelmeivel is, a bányák és harmincadok jövedelmeivel és a területén állomásozó katonaság és lovai ellátásának a rendesnél olcsóbb voltával is és mert Magyarországnak a kaszárnyák építéséhez is ingyen fuvarral kell járulnia.

Először is jegyezzük meg, hogy e legutóbbi tétel egészen jelentéktelen, mert kétségtelen, hogy Magyarországnak a katonaság élelmezéséből végeredményben több haszna volt, mint kára. Az ország agrártermékeinek legbiztosabb fogyasztója volt ugyanis a katonaság, amely nélkül Magyarországnak sokszor abban az időben is már a nyakán maradtak volna a termékei, kivált az akkor nehéz közlekedési viszonyok és rossz utak mellett. A harmincadokhoz hasonló jövedelmei is bizonyára voltak az örökös tartományoknak is, úgyszintén bányái is. De viszont ne feledjük, hogy Rákóczi az ónodi gyűlésen, mikor adóemelést kért a rendektől, kijelentette, hogy *a bányák még annyit se jövedelmeznek, mint amennyibe kerülnek*.

Ha ez az állítás nem volt igaz, azaz ha Rákóczi letagadta a bányák tényleges jövedelmét, vagy pedig ha igaz volt, Mária Terézia közegei azonban olyan kiváló szakemberek voltak, hogy még onnan is évente kétmilliót tudtak bevenni, ahol Rákóczi ráfizetéssel dolgozott, akkor is meg kell állapítanunk, hogy *ezt a föld, nem pedig a nép, annál kevésbé a nemesség adta*. A magyar bányák jövedelmével még akkor se lenne kiegyenlítve az az igazságtalanság és megszüntetve az az elkeseredés, melyet az örökös tartományokban a magyar nemesség adómentessége és a terhek alól való kibújása okozott. Nem történt volna meg ez a kiegyenlítés még akkor sem, ha ez a bányabevétel az adóhozam különbségét teljesen kiegyenlítette volna, nem pedig csak egy kis részét szüntette volna meg.

Ami pedig a koronabirtokok jövedelmét illeti, azokat ismét csak nem Magyarország lakói adták. Ezek a birtokok egyébként is a töröktől visszafoglalt területeken voltak, melyeket megint csak az osztrák és a cseh pénz szerzett vissza, nem pedig a mienk. Kissé furcsa dolog volt tehát, hogy e birtokok jövedelmét annak az adókiesésnek a pótlására számították volna fel, melyet a magyar nemesség nem fizetett. Hiszen visszafoglalásukat is annak a pénznek köszönhattük, melyet a csehek és az osztrákok fizettek.

Mária Terézia kereskedelmi és vámpolitikájának ismertetésekor felháborodva olvassa a magyar közönség és hallja a magyar ifjúság, hogy ha a Dunán Ausztrián át Bajorországba

600 akó osztrák bort szállítottak, akkor 193 forint volt a vám, ha pedig a szállítmány magyar bort tartalmazott, akkor 2250 forint volt. Sőt talán még ennél is felháborítóbb, hogy egy 1775. évi rendelet szerint a kereskedő csak úgy vitethetett át Ausztrián külföldre magyar bort, ha ugyanennyi osztrák bort is (mely rosszabb volt a magyar bornál és így nehezebben lehetett értékesíteni) vitt ki magával egyúttal.

A nagy felháborodás közben azonban nem volna szabad elfelejteni, hogy mindennek semmi köze ahhoz, hogy Magyarország külügyeivel és kereskedelmi politikájával Ausztria rendelkezett-e vagy mi. Mindezek a fonákságok nem azért történhettek meg, mert a saját sorsával nem Magyarország rendelkezett. Ausztria ugyanezt akkor is megtehetette volna, ha mi Ausztriától olyan függetlenek lettünk volna, hogy még perszónalunió se lett volna közöttünk. Láttuk, hogy Anglia, Németalföld és Velence is hogyan tönkretette III. Károly velük versenyeztetni akaró osztrák kereskedelmi vállalatait, s a Habsburg-monarchia független volt Angliától, Hollandiától vagy Velencétől. Minden ország olyan vámokat vet ki ugyanis a szomszédos országokból területére bevitt vagy azon keresztülvitt árukra, amekkorát akar, és amilyen érdekeinek megfelel.

Hát talán Magyarország teljesen független lett volna ugyanakkor Ausztriától és külön nemzeti királya lett volna, akkor nem szabhatott és nem szabott volna Ausztria éppúgy tízszerez vámot a területén átvitt magyar bora, mint a saját termésű borára, s akkor nem rendelkezett volna el, hogy magyar bort csak akkor lehet átvinni területén a kereskedőnek, ha ugyanannyi osztrák bor kiviteléről is gondoskodnak? Ebben az esetben Ausztria még inkább így csinált volna, mert hiszen természetes, hogy minden állam a maga érdekét védi vámpolitikájával. Ha azonban két államnak közös uralkodója van, sőt egyenesen reálunióban vannak egymással, akkor már nem lehet arról szó, hogy az egyik a másikat teljesen idegennek tekint, s nem bánik vele megértőbben, mint egy teljesen idegen állammal bánná. Akkor ellenkező esetben a társállam panaszkodhat is, mint ahogyan mi éppen eleget panaszkodtunk, sőt tiltakoztunk is, mégpedig elég hamar eredménnyel.

Nekünk tehát vám tekintetében nem is lehetett kárunk abból, hogy Ausztriával közös háztartásban voltunk. Legfeljebb azt kifogásolhatjuk, hogy miért nem bánt velünk Ausztria e címen jobban, mint ha nem lettünk volna vele közösségben. Legfeljebb azt kérhetnénk tehát számon, hogy a közös királynő miért engedte meg ezt annak az Ausztriának, melynek ő abszolút uralkodója volt, tehát Magyarország érdekeit alkalma lett volna megvédeni.

De hát erre a kérdésre is könnyű válaszolni, hiszen kifejtettük már, s maga a királynő is éppen eleget hangsúlyozta, hogy a magyar nemesség adómentessége miatt nem védte hathatósabban az osztrák kereskedelmi politika ellenében Magyarország érdekeit. „A vám eltörléséről – írja – ez idő szerint és mindaddig, míg a magyar nemesség és klérus nem adózik (Ausztriában természetesen a klérus is adózott), az örökös tartományokba vitt magyar gabonánál (világos, hogy amit a királynő mond, az a magyar borra is vonatkozik; csak azért beszél most csak gabonáról, mert ekkor csak a gabona miatt érkezett hozzá panasz) szó se lehet, hanem továbbra is fenn kell tartani az osztrák uradalmak számára terményeik oly áron való értékesítését, hogy az állami adókat abból megfizethessék.”

Ismételjük: nem a magyar állam szuverenitása körébe tartozó vámokat állapították meg az osztrák hatóságok a mi részünkre ily károsan, mint majdnem minden laikus történetolvasó és diák gondolja, hanem a saját osztrák államuk szuverenitásának határai között rendelkeztek így. Ebbe nekünk akkor, ha tőlünk teljesen független, nemzeti állam lettünk volna, még annyi beleszólási jogunk se lett volna, mint így.

Hogy tényleg csak erről volt szó, azt nemcsak Szekfűből, hanem már a Szilágyi-történelemből is világosan láthatja mindenki, aki ebből a szempontból figyelmesen olvassa a dolgot. Például Szilágyi is hangsúlyozza, hogy az egész visszás helyzetnek az oka a mi szerencsétlen földrajzi fekvésünk volt. Keleten nem kellett a mi mezőgazdasági terményeink, mert arrafelé szintén őstermelő s egyébként is primitív népek voltak, viszont nyugat felé,

ahol szükség volt ilyen terményekre, és ahol az árát is meg tudták fizetni, csak Ausztrián keresztül tudtunk szállítani, s így ők ezt a szállítást megbéníthatták, ha akarták. Világos azonban, hogy ehhez nem azért volt lehetőségük, mert közös volt az uralkodónk, s bizonyos tekintetben a kormányunk is, mert éppen az uralkodó közös volta tudta volna ezt legjobban megakadályozni, ha a magyar nemességnek az osztrák nemességnél sokkal kiváltságosabb helyzete ezt a Magyarországra előnyére való beavatkozást nem tette volna igazságtalanná.

Nem mi mondjuk, hanem a Szilágyi-történelem (VIII., 323. o.), hogy „a földrajzi helyzet hazánkat egészen kiszolgáltatva az osztrák kormány kényének. (Tehát a földrajzi helyzet volt az oka mindennek, nem pedig az Ausztriával való közösségünk.) Észak, kelet és dél felé oly országok határosak, melyek ugyanazon terményekben bővelkednek, mint hazánk. Délnyugat felé lehetett csak kivétel és az osztrák vevő és kereskedő teljesen uralkodott a magyar piacon.” Egyedül Lengyelország volt olyan jelentősebb vevőnk (elsősorban borban), amely közvetlenül határos volt velünk, s ahova a szállításnak nem kellett feltétlenül Ausztrián keresztül történnie.

Mária Terézia uralkodásának vége felé már ez az előnyünk is megszűnt, mert Lengyelországnak hazánkkal határos része (Galícia) is már osztrák uralom alá került. Ami pedig az egyetlen délnyugat felé, a tengerhez vivő utat illeti, láttuk, hogy ezt igen nagy költséggel éppen III. Károly építtette ki részünkre, tehát – legalábbis akkor még – egyáltalán nem látszott, mintha „gyarmattá” akartak volna tenni bennünket. Éppen ellenkezőleg: arra költötték az osztrák pénzt, hogy Magyarország rossz földrajzi helyzetének hátrányait kiküszöböljék, hogy a tengeri kereskedelemhez való jutást lehetővé tegyék.

A rossz földrajzi környezet tehát adva volt, s ez volt az, ami kedvező volt Ausztriára és hátrányos miránk. Az, hogy uralkodónk közös volt, sőt sok tekintetben még állami és gazdasági ügyeink is azok voltak, nem súlyosbította a helyzetet, hanem gyengítette. Így ugyanis legalább panaszt emelhattunk, ha az osztrák hatóságok a helyzetet a maguk javára kiaknázták. Panaszunk nem is volt mindig hiába, mert hiszen valami szavunk azért nekünk is volt mindig, s mivel közös uralkodónknak hatalma Ausztriában akkor még abszolút hatalom volt, az osztrák nép akarata ellenére is tehetett javunkra változtatásokat. A közös uralkodónak ugyanis – osztrák alattvalóival ellentétben – érdeke volt, hogy magyar alattvalói ne legyenek elkeseredve és ne hivatkozassanak igazságtalanságokra. Ez az oka, hogy csak Mária Terézia volt az első, aki hagyta, hogy Ausztria kiaknázhassa a földrajzi helyzet adta előnyöket és lehetőségeket, de még ő is csak uralkodása utolsó harmadától kezdve, de ő, a feltétlenül igazságos, sőt ifjúkori kedves emlékei miatt minket egyenesen kedvelő uralkodó ezt nem ok nélkül és nem igazságtalannul tette.

Ezt még a Szilágyi-történelem is elismeri s így fejezi ki magát: „Magyarország, ez volt az állandó panasz, nem járul gazdagsága arányában a Monarchia fenntartásának költségeihez. Ez a mentessége, mint egy 1772-ben készült államirat mondja, „valóságos sérelme az osztrák közjognak”. Ennek oka pedig az, hogy a magyar diéta nélkül itt nem lehet adót kiróni, míg az örökös tartományokban a rendek már megadták magukat kegyelemre.”

„Még súlyosabban nyomott a latban a császárné szemében a másik aránytalanság. Ausztriában meg van adóztatva mindenki: Magyarországon csak a szegény ember. Tisztán gazdasági szempontból tekintve: a magyar termelés tehát nincs annyira megterhelve, mint az osztrák. A legegyszerűbb humanitás parancsolja tehát, hogy az osztrák adófizetőt óvják a magyar adónemfizető veszedelmes versenyétől. Minthogy pedig Bécsben mindig csak egy államról akartak tudni, méltányosnak tartották, hogy ennek az a része, mely szinte összeszerkad az adó terhe alatt, közvetett úton (a vámok útján) kárpótlást kapjon attól, mely csak annyi terhet visel, amennyit maga vállal.”

Tehát még a Szilágyi-történelem se mondja, hogy Mária Terézia érvelése nem helyes. Megállapításában csak az a bántó, mintha a káros intézkedésnek az lett volna az oka, mert Bécsben hazánkat nem külön államnak tekintették, hanem az egész egy részének. Amde két-

ségtelen, hogy akkor ez így is volt. Hadügy, pénzügy és külügy tekintetében akkor Ausztriával egy állam voltunk. Egyébként pedig Magyarország csak akkor állhatott elő a kívánsággal, hogy kedvezőtlen földrajzi helyzetét Bécsben ne aknázzák ki ellene, ha magát Ausztriával közös államnak tekintette. Azon a címen, hogy ő Ausztriától teljesen független s tőle különálló állam, semmit se követelhetett e tekintetben, sőt még csak nem is kérhetett, mert hiszen az csak természetes, hogy minden öncélú, független állam, tehát Ausztria is, egyedül a maga lakóinak érdekeit nézi s csak természetes, hogy kiaknázza a maga javára azokat a földrajzi adottságokat s előnyöket, melyek a természet kegyelméből számára adva vannak.

Ki látott már olyan államot, mely gazdasági és vámpolitikájában nem egyedül a maga érdekeit tartja szem előtt, hanem a szomszédját? Ha mi Ausztriától teljesen függetlenek lettünk volna, akkor világos, hogy Ausztria is teljesen az lett volna mitőlünk, a számára kedvező földrajzi előnyöket tehát még akkor is teljes fokban kiaknázhatta és kiaknáztatta volna, ha a magyar nemesség is éppúgy adót fizetett volna, mint az ő nemessége. Ha tárgyilagosak vagyunk, akkor nem azon kell felháborodnunk, hogy Ausztria gazdaságilag mennyire kiaknázott bennünket, hanem azon, hogy mi ebből olyan nagy nemzeti sérelmet csináltunk, s azon az egyoldalúságon, hogy a magyar közvélemény ezért Ausztriát annyira elmarasztalta s felháborító igazságtalanságot látott abban, ami a legtermészetesebb dolog volt, sőt – tekintve a magyar nemesség adómentességét – egyenesen az igazságosság követelménye volt.

Hogy Mária Terézia uralkodása alatt mennyire nem volt itt mit elnyomni, se ipari, se kereskedelmi téren, arra még a Szilágyi-történelemben is találunk adatokat. Ez a mű is ismereti például Haugwitz, a királynő főtanácsadója fiának egy kormánytanácsos kíséretében Magyarországon gazdasági kutatás céljából végrehajtott utazásáról tett kijelentését. Ebből megtudjuk, hogy ebben az időben „a legtöbb helyen görögök, németek, törökök, örmények a kereskedők. Óbudán két zsidót is megemlítenek, de magyart alig találunk még Debrecenben sem. Mindenütt az aacheni posztó, hamburgi flanel, francia, angol és lipcsei paszománt, sziléziai vászon divatos. Ipar csak a Szepességben és a szász földön van valamelyes. Amott a vászonszövés fontos és a szepesiek áruikat messze leviszik az Alföldre. Erős posztós céh csak Nagyszébenben van, ahol nyolcvan ilyen gyárat számlálnak, de az olcsó élet és a mesteresség nem értéke okozza, hogy sem jól, sem szorgalmasan nem dolgoznak és így még itt is van piaca az aacheni posztónak.” „A kereskedés nemzeti eleme teljesen hiányzik.” (VIII., 322. o.)

Az egész gazdasági és vámsérelem tehát tulajdonképpen semmi más, mint annak a megállapítása, hogy Magyarország földrajzi fekvése gazdasági szempontból annyira szerencsétlen volt, hogy kivitelét és így gazdasági virágzását Ausztria tetszése szerint irányíthatta, a maga javára kiaknázhatta, sőt teljesen meg is béníthatta. Ez azonban szerencsétlenségünk volt, nem pedig sérelmünk, azaz ellenünk elkövetett igazságtalanság. Minden független államnak nemcsak szabad, hanem önmaga iránt kötelessége is, hogy kiaknázza a maga javára mindazokat az adottságokat, melyeket a természet adott neki. Hogy mi még ebből is nemzeti sérelmet és igazságtalanságot csinálhattunk, csak azért volt lehetséges, mert közös uralkodónk lévén, az ő révén legalábbis állandó panaszok és sérelmek alakjában Ausztria ügyeibe és kormányzásába is beleszólhattunk. Ha nem lett volna közös az uralkodónk, ezt nem tehetjük volna s így akkor Ausztria még jobban kizsákmányolhatott volna bennünket.

Mi tehát mikor fizetni s különösen mikor többet fizetni kellett volna, arra hivatkoztunk, hogy független állam vagyunk, s ezért nem muszáj, sőt nem is szabad nálunk mindennek úgy lenni, mint Ausztriában van. Mikor azonban az osztrák tranzitvámok károsak voltak ránk nézve, akkor olyanformák voltak a panaszaink, mintha az összbirodalom része lettünk volna, melyet igazságtalanság kizsákmányolni a többi résznek. Ez ellen panaszt ugyanis csak ezen a címen tehetünk. Mert hiszen hogy az egyik független állam vámrendszerével a maga javát s – ami ezzel egyértelmű – a szomszédja kárát akarja, tehát a szomszédját ott zsákmányolja ki, ahol tudja, az csak természetes, sőt a kormány részéről ez egyenesen hazafiúi kötelesség.

Azonban ez a kizsákmányolás közel se volt olyan káros ránk nézve, mint a sok panasz és méltatlankodás után gondolnánk. Nagy sérelemnek tartjuk például, hogy mi kénytelenek voltunk a „rossz” cseh és osztrák iparcikket megvenni, mert más országok gyártmányait szinte lehetetlen volt megvennünk. De miért kellett – válaszoljuk a méltatlankodásra – annak a cseh vagy osztrák iparcikknek szükségképpen „rossznak” lennie? Mivel Ausztria a szomszédunkban volt s mivel akkor még a szállítás is tengelyen történvén, a messziről való szállítás sokkal bajosabb és költségesebb is volt, mint ma, világos, hogy mi minden osztrák „ármány” nélkül is osztrák és cseh iparcikket vettünk volna akkor is, ha külkereskedelmünkben teljesen függetlenek lettünk volna. Ki hozat portékát 2000 kilométerről, mikor 200-ra is kap? Hogy mi elsősorban osztrák és cseh iparcikket vegyünk, ahhoz nem kellett semmiféle politikai vagy gazdasági ördögösség, hanem egyszerűen a földrajzi adottságokból folyt, melynek nem a fenntartásához vagy létrehozásához, hanem éppen ellenkezőleg, a megváltoztatásához kellett volna különös mesterkedés.

Aztán az is nem a legtermészetesebb dolog volt-e, hogy mi, mikor itt a közvetlen szomszédunkban volt mezőgazdasági terményeinkre megfelelő felvevőpiac, ezeket oda szállítottuk, nem pedig a messze Németalföldre vagy Angliába, kivált mikor akkor még nem is vasúton, hanem szekeren kellett mindent szállítani? Ha tehát Ausztria volt a mi felvevőpiacunk, az nem az egyszerűen jótól és a józan észből következett-e, s ha igen, miért kell akkor nekünk ezzel kapcsolatban gazdasági kizsákmányolást és gyarmati sorsra kárhozzátást emlegetnünk?

Hogy Ausztria olcsóbban vette meg terményeinket, mint Frankfurtban, Hamburgban vagy Amszterdamban megvették volna? Lehet, de nekünk is többbe került volna a búzánk vagy borunk oda szekerezése vagy állataink odahajtása, mint Bécsbe, s ha a különbséget levonjuk az árból, nem kevesebb maradt volna-e belőle nekünk, mintha Bécsben adtuk volna el? És ugyanezen okból nem kaptuk-e olcsóbban a hozzánk vám nélkül érkező osztrák iparcikket is, mint ha mindenáron távoli és vámmal sújtott francia vagy angol készítményt vettünk volna?

Az is jellemző, hogy a kérdés tárgyalásakor még véletlenül se jut eszébe senkinek, hogy talán esetleg még nekünk is lehetett valami hasznunk is ebből a „kizsákmányolásból”. Például az, hogy Ausztria a terményeinknek mindig biztos piaca volt, pedig hát ez se semmi. Hogy a biztos piac akkor is mennyire nem magától értetődő dolog volt, mutatja a Szilágyi-történelem (VIII., 322. o.), mely a magyarság mentségére ezt hozza fel: „Sokat vádolták és vádolják most is a magyar emberek természetes hanyagságát (erről azért beszél, mert az imént állapította meg, hogy a „kereskedés nemzeti eleme hiányzik”). Egy bizonyára pártatlan megfigyelő, a velencei követ, másként ítél: A magyarok hanyagok ugyan földjük megművelésében, de nemcsak a nemzet természetes tunyasága miatt, hanem azért is, mert ha megvan a termék, nem bírják eladni. Hasonló eredményre jut Fürst, porosz megbízott is. Az ország tulajdon zsírjába fullad.”

Tehát már akkor is az volt a fő baj, hogy az ország termékeit nem lehetett eladni. (A velencei követi jelentés keltezése 1749. december 27.) Ennek fő oka a tengelyen szállítás nehézségei és nagy költségei voltak. Mária Terézia uralkodásától kezdve azonban az értékesítés nehézségei megszűntek, ettől kezdve már nem fulladtunk meg a saját zsírunkban, mert az örökös tartományok, különösen pedig az ettől kezdve nagyobb számúvá vált állandó hadsereg, terményeinknek biztos felvevőpiaca lett.

Ettől kezdve már érdemes volt a magyarnak dolgozni. Nem volt többé ok arra, hogy továbbra is tunyák maradjunk, mert el tudtuk adni, amit termeltünk. Azok, akik, ha Ausztriáról van szó, mindig tamások, itt még csak azt se tehetik hozzá, hogy igen, Ausztria átvette terményeinket, de mennyire olcsó áron! Még arra is számtalan bizonyítékunk van ugyanis, hogy nagyon jó áron vette át. Okoskodás alapján ezt már ki is mutattuk, mert hiszen láttuk már, hogy nekünk legalább olyan haszon volt a biztos felvevőpiac, mint az osztráknak a közelben

található áru, mert nekünk a rövidebb szállítással megtakarított pénz éppúgy a zsebünkben maradt, mint nekik.

Okoskodásunk helyességét adatokkal is támogathatjuk. „A teréziánus kor kiválóan jókedvű, mulató kora a magyar nemességnek” – írja Marczali Mária Terézia életrajzában (309. o.). E kor magyarjai tehát egyáltalán nem úgy viselkednek, mint akiket kiuzsoráztak vagy kiemmiztek, vagy akik munkájának gyümölcsét a szomszéd élvezte. A mulatáshoz pénz kell és jólét, az tehát nálunk Mária Terézia idején megvolt. Az akkori magyar nemesség jókedve pedig annak a jó érzésnek a bizonyítéka, hogy tudta, hogy nem hiába dolgozik, mert megvan munkája eredménye. Nem csapta be senki, de az könnyen meglehet, hogy éppen ő csapta be üzletfelét. Mulatni, vidadni ugyanis az ilyen emberek szoktak. A teréziánus kor magyar nemeseinek mulatozása tehát ennek a bizonyítéka. Nem véletlen, hogy éppen e korban élt az a báró Orczy Lőrinc, aki ekképpen dicséri a magyar nemesi életet:

Adót nem fizetel, nincs kvártély házadnál,
Szekered nem dúlják a vámos házaknál,
Lovadat nem fogják sorompós hidaknál,
Meg nem állítanak harmincadosoknál.

Amely földet vettél király kegyelméből,
Szabadon élsz annak kövér gyümölcséből,
Panaszos részt nem adsz kalászos kévéből,
Bátran adakozhatsz javad zsenegéjéből.

Látjuk tehát, hogy Orczy Lőrinc megerősíti azt, ami miatt a Lajtán túl annyira irigyelték a magyar nemest, hogy ti. neki semmi gondja és semmiért se fizet. Az első idézett szakaszban – mintha csak egyenesen a magyar történelmi Habsburg-ellenes hírverést akarná cáfolni – éppen azokkal az annyit átkozott védővámokkal kapcsolatban semmit se hangsúlyoz annyira, mint éppen azt, hogy a magyar nemest nem bántják a vámosházak, nem a sorompós hidak, de a harmincadosok se. A magyar nemes bőven áldozhatott volna „java zsenegéjéből”, ha akart volna áldozni. De hát nem akart.

De azt se szabad gondolnunk, hogy a magyar nemesnek csak azért volt ennyire úri és kényelmes élete, mert a jobbágyot kizsarolta. Nem. Emellett a jobbágnak is megmaradt azért a magáé. „A paraszt is többet termelt – írja a Szilágyi-történelem (VIII., 320. o.) –, mint amennyire szüksége volt, hisz a telkek, legalább az Alföldön, nemigen voltak elaprózva. A gabonának pedig van ára, el kell látni a sereget és a háborús időkben emiatt szabad volt a bevétel Ausztriába.”

Látjuk tehát, hogy nem mi tettünk jót Ausztriával, mikor bevittük hozzá a gabonánkat, hanem ő tett velünk jót, mikor gabonánkat területére beengedte. Látjuk azt is, hogy a hadsereg se áron alul vette meg terményeinket, hanem egyenesen jó áron. Hiszen majdnem mindig háború volt. Nem is vették volna át terményeinket, ha nem lett volna háború. A mi hírverésünk mindig csak a mi érdekeink szempontjából teljesen idegen háborúkról tud, melyekben mások érdekeiért kellett ontani a magyar vért és a pénzt.

Most láthatjuk, hogy volt ezekből a háborúból nekünk is hasznunk, mert nálunk gazdasági fellendülést okoztak. Miattuk felment a termények ára és jó áron tudtuk értékesíteni azt, ami azelőtt a nyakunkon maradt, mert a kutyának se kellett. Pedig ettől eltekintve se voltak azok a háborúk számunkra idegenek, mert hiszen annak a nagyhatalomnak az érdekeit védték, melytől a mi létünk is függött, s mely a mi területi integritásunkat se tudta volna visszaállítani, ha nem lett volna erősebb, mint az ellenség. De a már visszaállított Magyarországot se tudta volna épségben megtartani a mindig éhesebb szláv és oláh szomszédoktól és mindig hatalmasabbá váló cári protektoruktól.

El is veszett rögtön ez az integritás és a mohó szomszédok mindegyike azonnal kivette belőle a maga részét, mihelyt a Habsburgok nagyhatalma, mely integritásunkat visszaállította és megvédte, összeomlott. Emellett Mária Terézia két nagy, éveken át tartó háborúja, az osztrák örökösödési és a hétéves háború is Ausztria területén folyt, annak népét és vagyonát pusztította, míg mi ezalatt nyugodtan termelhettük a kapós és ezért nagy áron értékesíthető terményeinket, melyek létrehozásában ellenség nem zavart bennünket, kényelmesen eladhatuk. Minek akarunk mi mindenáron frankfurti vagy hamburgi piacot? Hiszen az osztrák örökösödési, majd a hétéves háború miatt oda akkoriban a magyar áru el se tudott volna jutni!

De emellett, mint láttuk, annak az „idegen érdekekért” folyó hétéves háborúnak 260 milliós költségeiből mi mindössze csak két százalékot fedeztünk.

Hogy ebből a Mária Terézia alatti „kizsákmányolásunkból” nekünk is volt néminemű hasznunk, azt még az is mutatja, hogy Ausztriával való külkereskedelmi mérlegünk ez időben mindig erősen aktív volt. Hol másfél, hol hatodfél millióval, tehát akkoriban óriási összeggel vittünk ki mi több árut Ausztriába, mint amennyit ők behozhattak hozzánk. Olyan „kizsákmányolás” volt tehát ez, amelyből mi gazdagodtunk, hiszen átlag minden évben kétmillió forintja maradt nálunk az osztráknak. Adjon Isten minél több és minél huzamosabb ideig tartó ilyen „kizsákmányolást” országunknak!

A dolog nyitja az, hogy Ausztriának kellett ugyan a mi terményünk, mégpedig sok kellett belőle és nagy áron (mert többnyire háború volt), nálunk azonban nemigen kellett az osztrák vagy cseh iparcikk. Nem azért nem kellett, mert „hitvány” és „rossz” volt, hanem éppen ellenkezőleg azért nem, mert nagyon is jó és a mi igényeinket meghaladó volt. Nálunk akkor még annyira primitív élet folyt, hogy fényűzési cikkeket alig használt valaki. Az ingét, gatyáját, szűrét, subáját mindenki maga szőtte-fonta, illetőleg asszonya varrta, sőt még bútort se használtak olyat, melyet hozatni kellett volna.

Hogy azonban mindez nem a földhözragadság jele volt, hanem az igénytelenség és az egyszerű életmód volt az oka, egyébként azonban a jómód meg lett volna hozzá, bizonyítja például, hogy az 1714. évi országgyűlés megtiltotta a jobbágyoknak a kard és a puska tartását, a posztóköntösök, köpönyegek, nyestes süvegek viselését, azaz a fényűzést (Szilágyi, VIII., 102. o.). Ilyesmit nem kell eltítani oly nép körében, mely nyomorog. Volt tehát feleslege is a magyar parasztnak, mégpedig még közvetlenül a kuruc-labanc beháború nyomora után is. Hogyne lett volna hát fél század múlva, Mária Terézia korában, mikor a háború Magyarország területét és népét megkímélte!

Hogy mennyire nem voltunk mi gyarmata Ausztriának, azt szemléltetően láthatjuk a következő adatokból: 1858-ban, azaz akkor, mikor gyarmati kizsákmányolásunk már Mária Terézia után is már száz éve tartott már s még a Bach-korszak elnyomásán is túl voltunk már, egy kataszteri holdra esett telekkönyvileg bekebelezett adósság a Monarchia németek lakta vidékeink 35, észak-olaszország birtokain 8,6, Galiciában 49, Magyarországon azonban csak 2,18 forint. Tehát a Habsburg-birodalom minden tartományában jobban el volt adósodva a föld, mint nálunk, s éppen a németek lakta vidékeken, ahol állítólagos kizsákmányolóink laktak, éppen tizenhétszer annyira, mint nálunk. Ki látott már olyan kizsákmányolást, melyben a kizsákmányoló adósodik el és a kizsákmányolt gyarapszik? Pedig hát azt se mondhatjuk, hogy a német volt a kényelmes és pazarló és a magyar szorgalmas és takarékos, mert mindenki tudja, hogy átlagban ennek éppen az ellenkezője igaz.

Hogy se irigység, se gonoszság, se ördögi rosszakarat, de még csak kíméletlenség se kellett ahhoz, hogy a mi terményeink majdnem kizárólagosan Ausztriában találjanak piacra, hanem ezt a földrajzi fekvés és a természetes viszonyok idézték elő, tehát nekünk legalább annyira megfelelő volt, mint az osztrákoknak, láthatjuk onnan is, hogy 1883-ban búzakivitelünknek még csak 55%-a ment Ausztriába, ez a százalék azonban később már 76, 1904-ben pedig már egyenesen 99,7%-ra szökött. Ekkor tehát már máshova nem is vittünk búzát, mint

csak Ausztriába. Pedig hát mindenki tudja, hogy 1904-ben már rég nem voltak védővámok, hanem külkereskedelmi tekintetben is egyenrangú társai voltunk Ausztriának.

Ha 1883-ban Ausztriától való állítólagos függőségünk még nem tudta megakadályozni, hogy búzáknak majdnem a felét nem Ausztriába, hanem más külföldre vigyük, bizonyára megtehettük volna ugyanezt 1904-ben is, ha a búzánk kellett volna a nyugaton valakinek, illetőleg, ha azt ott jobb áron tudtuk volna eladni, mint Ausztriában. Hová vittük volna hát búzáinkat, ha nem lett volna Ausztria se?

Mutatja ezt Horthy Magyarországa, mikor úgy lement a magyar gabona ára, melyet sehol se lehetett eladni, hogy a magyar kormány „bolettával” volt kénytelen segítségére sietni a magyar gazdának, hogy ne legyen alacsonyabb a búza ára, mint önköltsége, s amikor a tehenet is 50 pengőért lehetett venni. Ha akkor is meglett volna még az Ausztriával közös vámterület, mely minket állítólag kizsákmányolt, akkor ilyesmi nem fordulhatott volna elő. Ha Ausztria annyira rá volt szorulva a mi gazdasági terményeinkre, miért nem tőlünk vásárolta őket akkor is, mikor már különváltunk egymástól s így éppoly feltételekkel vehetett volna tőlünk is, mint máshol? (Míg búzáinkat 1904-ben 99,7%-ában Ausztriában kellett elhelyeznünk, lisztünknek csak 85%-át vittük oda. Abból tehát 15%-ot ekkor is sikerült máshol elhelyeznünk. Ennek oka bizonyára a magyar liszt sikértartalmának kiválósága, tehát a magyar liszt kiváló minősége volt. Ez minőségi termék volt, melyet máshol nem lehetett megszerezni. Ma azonban a kanadai búzának már a sikértartalma is éppoly jó, mint a miénknek.)

Visszatérve újra a mi Mária Terézia korabeli „kizsákmányolásunkra”, megemlítem még, hogy az a Grassalkovich herceg, aki mérhetetlen vagyonát ez időben szerezte, gazdasági jegyzőkönyvében azt jegyezte fel, hogy ő 15 év alatt 640.000 forintnyi adósságot tudott kifizetni s melléje még több új birtokot is szerezni (a 640.000-es adósság is ilyen birtokvételekből keletkezett) kizárólag Isten áldásából, a jó termékekből (s természetesen a termények jó árából). Mert hiába van jó termés, ha az osztrák „ármány” gyarmati sorban tart bennünket, hogy egyedül csak neki adhassuk el (s természetesen a tőle megszabott áron).

Grassalkovich gazdasági jegyzőkönyvei, mint láthatjuk, nem nagyon erősítik meg ezt az „ármányt” vagy „gyarmati kizsákmányolást”, hanem ennek éppen az ellenkezőjét igazolják, mégpedig nem üres szavakkal és irányzatos hírveréssel, hanem megfogható, kézzel tapintható tényekkel és gazdasági eredményekkel.

Továbbá, hogy ennek a „kizsákmányolásnak” előnyeit nemcsak a herceggé vált, hajdan szegény nemes, hanem a föld szegény népe, a nemesek helyett is adózó jobbágyok is élvezték és hogy a magyar szabadság arról is gondoskodott, hogy őket se nyomja agyon az adó, arra vonatkozólag Deák Ferenc beszédeiből (V., 412. o.) idézem 1827-ből a következő kis megjegyzést: „Pirulva emlékszem még most is azon módra, mellyel az (az adóösszeírás) teljesített. Általános elv volt a megyékben eltítkolni, amit csak lehetett, nehogy a pontosabb összeírás a megyének portáit s ezáltal adóját növelje. Ezen elv szándékosan terjesztett a nép között is és rendesen nagy sikerrel. Tudok megyét, melynek járásában a hatvanezret haladó népesség között egy leány sem találtatott, kinek kora 18 évet meghaladott, mert a 18 éves leány már az adó tárgyai közt volt felírandó.”

Világos, hogy ez a rendszer nem Deák korában, 1827-ben keletkezett. Hiszen maga Deák is mint őseinktől eredett szokást említi. De egyébként is köztudomású, hogy az adóellenőrzés a kor haladásával tökéletesülni szokott, tehát az 1800-as években bizonyára tökéletesebb volt már, mint Mária Terézia korában. Nekünk pedig a vérünkben volt, hogy nekünk az ármányos és minket mindig lelketlenül kizsákmányoló osztrákot be kell csapni. Ez szerintünk nemcsak bűn nem volt, hanem hazafias cselekedet, tehát kötelezettség, s mivel az adóösszeírók nem osztrákok voltak, hanem a vármegye emberei, tehát magyarok, sőt a virtuos hazafiaskodás mindenkori legjellegzetesebb képviselői, világos, hogy az adófizetés tekintetében mi mindig jól jártunk. Az az adó, melyet ránk tényleg kivetettek, mindig csak egy töredéke volt annak, ami a törvény és az igazság szerint járt volna. Ki volt tehát az igazi kizsákmányoló?

Mária Terézia valláspolitikája

A magyar protestantizmus III. Károly és Mária Terézia, tehát az utolsó Habsburgok korát tartja történelme legszomorúbb korszakának, elnyomása legmélyebb szakaszának. Mária Terézia – kivált uralkodása első felében – éppúgy ellensége volt a vallásszabadságnak, mint apja. Mint már fentebb ismételtén rámutattunk, a valóságban nem vallásüldözés volt, ami e két uralkodónk alatt történt, hanem csak háttérbe szorítás, amelynek tekintetében a magyar protestantizmusnak már csak azért se lehet jogos panasza, mert abban a korban vallási kisebbséggel szemben egy állam eljárása se volt annyira kíméletes, mint a miénk.

E kor protestánsüldözése mindössze abban állt, hogy az államhatalom nyíltan kimondta s eljárása is ennek megfelelő volt, hogy neki nem mindegy, hogy valaki katolikus-e vagy protestáns, és hogy a protestánst nem tartja olyan értékes állampolgárnak, mint a katolikus. Ezért az államtól függő állások betöltésében hátrányt jelentett valakinek a protestáns vallása. Az állam a katolikusok hitehagyását nem engedte meg, sőt büntette, ellenben a protestánsok megtérését előmozdította és nagy örömmel vette. A protestantizmus terjedését minden törvényes eszközzel akadályozta, sőt azt is megkövetelte, hogy a protestánsok, legalábbis külsőleg, alkalmazkodjanak az állam és a többség vallásához. (A katolikusok most már valóban az ország többségét tették, a protestánsok száma pedig már nem volt több a lakosság egyharmadánál.)

Katolikus ünnepeken például nem volt szabad nyilvánosan dolgozniuk a protestánsoknak se (ezt a törvényt azonban csak ott hajtották végre, ahol a protestánsok nagy katolikus többség körében laktak), s ott, ahol egyházi szervezetük nem volt, nekik is fizetniük kellett a katolikus papot. Nem annyira a protestánsok vallását bántották tehát, mint inkább a protestáns önértetet. Mivel azonban ez az önértet mindig igen nagy volt, és mivel a gyakorlatban protestáns vallás úgyszólván nem is igen van, csak protestáns önértet, ez a protestánsok felfogása szerint egyértelmű volt a protestáns vallás üldözésével.

A protestánsok ügyes és a mai bolsevik módszerrel teljesen rokon hírverése és az, hogy ezzel szemben a katolikusoknak viszont csak katolikus vallásuk van, de a katolikus önértetük többnyire teljesen hiányzik, tette aztán, hogy az egész magyar történetírás és hatása alatt az egész magyar közvélemény még ma is tele van a protestánsok üldözésének hitével, sőt közvéleményünk ezt az üldözést egyenesen egynek veszi a magyarság üldözésével, noha kimutattuk már, hogy a magyar protestantizmus egy cseppet se volt magyarabb, mint a magyar katolicizmus.

Nálunk Magyarországon a protestantizmus nemcsak magyar kálvinistákból állt, hanem idegen lutheránusokból is, viszont a magyar katolicizmus is nagy többségében magyarokból állt, sőt a svábok betelepítése előtt még nagyobb arányban állt magyarokból, mint a protestantizmus. Mivel pedig az utolsó Habsburgok a ruténeket teljes számban, az oláhokat pedig majdnem fele részben elszakították az ortodoxiától, azaz a cári befolyástól (sőt nem rajtuk múlt, hogy ezt még a szerbekkel is el nem érték), s ezzel a magyar nemzetnek igen nagy szolgálatakat tettek és e szolgálataikat éppen a magyar protestantizmus, sőt – mert kuruc volt – a katolikus Rákóczi Ferenc is minden áron megakadályozni igyekezett, az utolsó Habsburgok valláspolitikája magyar szempontból egyenesen előnyösebb volt, mint a magyar protestánsoké vagy az uralkodóház magyar ellenzékéé.

Történetírásunk azonban azon hamis örv alatt, mintha a magyarság érdekét szolgálná vele, egészen nyíltan a protestantizmus pártján van, s például hosszú lére eresztve mint felháborító gyalázatot beszéli el azt a magánügyet, hogy a katolikus vallásra áttért gróf Bánffy Dénes leányát, Ágnest, Mária Terézia erőszakkal (mert másképp nem adta) elvétette anyjától, akitől az apa különválva élt, hogy katolikusnak neveltesse. A Szilágyi-történelem két teljes lapot (!) szentel ennek a jelentéktelen magánügynek, drámai feszültséggel írja le, hogyan „szakították

ki a 11 éves leányt anyja öléből” és hajtottak el vele „anélkül, hogy a gyermek elbúcsúztatott volna anyjától” és hogy ezért „a közhit (!) Isten büntetését látta abban, hogy gróf Bánffy Dénes unokáiban már kihalt a család férfiága.”

Hát ha csak az unokáiban halt ki – feleljük –, s még ekkor is csak a férfiágon, akkor igazán nagyon irányzatosnak és fanatikusnak kellett lennie annak a „közhitnek”, mely még így is Isten büntetését szimatolta. Hiszen a Zrínyiek vagy Rákócziak sokkal gyorsabban és alaposabban haltak ki rögtön királyuk elleni fellázadásuk után, s a „közhit” mégse volt hajlandó semmiféle istenbüntetést látni benne.

E tekintetben Bocskait is sokkal jobban és feltűnőbben megbüntette Isten a lázadásáért, mint gróf Bánffy Dénest megtéréséért (noha azt is joggal kérdezhetnénk, mi címen és mióta lett nemzetellenes bűntény egy magyar kálvinistának a katolikus Egyházba való visszatérése, kivált mikor csak őseinek azt a bűnét tette vele jóvá, melyet azok a magyarság ellen, a magyarság egységének megbontásával elkövettek). Bocskai ugyanis nemcsak unokáiban és nemcsak férfiágon halt ki, hanem férfi- és nőágon egyaránt, mégpedig nem unokáiban, hanem már saját személyében is, mert gyermeke nem maradt.

Aztán nem feltűnő-e, hogy Bethlen Gábor is hiába házasodott kétszer is és hiába vett el másodszer egy egészen fiatal feleséget, mégis magtalanul halt meg? Vegyük hozzá most ehhez még azt is, hogy Thököly is ugyanígy járt, s így igazán oka lett volna a „közhitnek”, hogy a lázadóknak Isten büntetését vegye észre. Mi lehet hát az oka, hogy a „közhit” ebben az esetben annyira vak volt és mégse keresett a kettő között összefüggést?

Pedig nem feltűnő-e, hogy Rákóczi György két fia közül az egyik, Zsigmond, a kedvesebb, egész fiatalon és egész hirtelen meghalt utód nélkül, másik fiát, Györgyöt, pedig trónja elvesztésével sújtotta Isten. De a legdicsebb Rákóczi, a Ferenc, is kihalt nem unokáiban, hanem már fiaiban és Kossuth Lajosnak se voltak már unokái. Furesza tehát az a magyar „közhit”, mely csak gróf Bánffy Dénes unokáinak kihaltában fedezte fel Isten büntető ujját. Ő nem királya, tehát a magyar alkotmány ellen lázadt fel, hanem csak a lányát neveltette katolikus hitben, a „magyarok Istene” mégis ennyire megharagudott érte rá. A magyar „közhit”, illetőleg a magyar történetírás szerint olyan borzalmasan nagy bűn az ilyesmi a magyarság ellen.

Egyébként még a Szilágyi-történelemből is azt tudhatjuk meg, hogy gróf Bánffy Dénes „egyike volt Erdély legműveltebb (de szerinte „egyúttal legpazarlóbb és legkicsapongóbb”) férfiainak”. Ez a mű azt írja továbbá, hogy „Bánffy Ágnes a református vallásban nevelkedett anyja hű ápolása miatt” (milyen nyíltan kimutatja a magyar történetíró, hogy ő nem katolikus, hanem református, és még inkább, hogy a két vallás közül a szíve melyikhez húzza), és „hogy sem lelki, sem anyagi jövőjét semmi veszély ne fenyegetse, anyja őt már 9 éves korában eljegyezte gróf Teleky Sámuelnek, az erdélyi református ifjak közt a legjobban kiválónak”. (A magyar történetíró tehát annyira nyíltan református, hogy szerinte Ágnes „lelki jövőjét veszély fenyegette” volna, ha a vőlegénye katolikusok közül került volna ki.)

Láthatjuk azt is, hogy a kis Ágnes ennyire feltűnően jóságos mamája annyira fanatikus kálvinista volt, hogy annak ellenére, hogy a közismert kálvinista elvek szerint azt tartotta ugyan, hogy ne veszekedjünk azon, ki milyen vallású, hiszen egy Istent imádunk és hogy „a legszebb vallás: a haza és az emberség”, de azért mégis úgy félt egy *katolikus* vőtől, hogy lányát már 9 éves korában eljegyezte Erdély legkiválóbb reformátusával, nehogy esetleg még az a borzalmas szerencsétlenség érhesse, hogy Erdély legkiválóbb katolikusa legyen a férje. Pedig hát honnan tudhatta már a lánya 9 éves korában, hogy tetszik-e neki majd ez a református szempontból annyira kiváló ifjú, s így nem kétségtelen-e, hogy a túl korai választásával megsértette állítólag annyira imádott leányának legelemibb emberi jogait? De ez az anya a legtekintélyesebb magyar történelmi műben mégis nem mint a felekezeti gyűlölet és fanatizmus, hanem mint a vallásszabadság és az emberi jogok harcosa szerepel. A felekezeti gyűlöletet egyedül csak Mária Terézia képviseli.

Azt kell mondanunk, hogy ennek a Bánffy-lánynak az ügye egy nagy, mesterségesen megrendezett színjáték (csak nem isteni) volt az akkori magyar közéletben, mely a bolsevikkel vetekedő mesteri protestáns propaganda elsőrangú megrendezésében egész Európa színe előtt, példátlan érdeklődés közepette bonyolódott le, s mely mindenegyben jelenetében felkorbácsolta a közvéleményt a papi és királynoi fanatizmus túlkapasai ellen, velük szemben az emberi jogokat védte és szívből jövő sajnálkozást ébresztett a völegényétől és anyja karjaiból erőszakosan elragadott főúri menyasszony iránt, mintha bizony egy 11 éves leánynak lehetne „völegénye”, és mintha egyébként is nem „ragadnának ki” anyja karjaiból minden értelmiségi családból származó falusi gyermeket, mikor magasabb iskolába való küldésének ideje el-érkezik.

De egyébként is csak az anyának van joga ahhoz, hogy leánya nevelésének irányát megszabja, az apának nem? És a szülők különválása esetén nem a törvényszék szabja meg ma is, hogy a gyermek a szülők melyikénél legyen, tehát melyiknek akarata szerint nevelkedjék?

A protestánsaink azonban akkor ezt az ügyet megtették vallásüldözésnek, s ezen a címen még a katolikusok rokonszenvét is kálvinista irányba fordították, az anyából pedig „a hit” vértanúját csinálták, akinek gyermekéért (vagy talán inkább az örökségéért) való harca egyszerre hőstetté vált, aki így aztán „hitéből” már csak azért se engedhetett, mert hiszen tudnia kellett, hogy a protestáns hírverés jóvoltából viselkedését százezrek lesik.

Azt azonban még a Szilágyiból is megtudhatjuk, hogy a királynő annyira „szép szerével” hajtotta végre „az erőszakot”, hogy a leányt közeli vérrokonával, gróf Bethlen Miklóssal vitette el anyjától, utána kihallgatáson fogadta az anyát, akarom mondani: „a szomorkodó grófnét” is; ahogy a leányt is „jó szerével, keménység és kényszer nélkül oktatta szent hitünk elveire” és oly sikerrel, hogy Ágnes már egy fél év múlva, 1768. január 25-én letette a katolikus hitvallást az udvari kápolnában a két felség és a fenséges ifjú uraságok jelenlétében.”

A gyors eredmény s az, hogy még ez a kálvinista magyar történetírás se meri azt állítani, hogy Ágnes nem szívesen és nem önként tette meg ezt a lépést, bizonyítja, hogy az emberi jogokon és a vallásszabadságon semmi csorba se esett, illetőleg hogy éppen kálvinista részről akartak rajta csorbát ejteni.

Mária Terézia gróf Eszterházy János személyében még Teleki Sámuellel vagyoniilag is versenyezni tudó jó partiról is gondoskodott a Bánffy-lány részére és még a szemfüles protestáns hírverés ellenére sincs semmi nyoma annak, hogy Ágnes a férjével nem élt legalább olyan boldog házasságot, mint amilyent az anyjától már 9 éves korában kiválasztott, „legjobb-ban kiváló” református ifjúval élt volna. Pedig ha házasságuk boldogtalan lett volna, a mi történetírásunk a világ minden kincséért se tudta volna megállni, hogy ezt meg ne említse, sőt ki ne hangsúlyozza. Hiszen láttuk, hogy a „közhit” még azt is a katolikusok és Mária Terézia bűneként említi, hogy nem ugyan nekik maguknak, hanem az unokáiknak fiaik nem voltak, hanem csak leányaik. Világos ugyanis, hogy ez csak Isten büntetése lehetett s természetesen nem a kálvinisták, hanem a papok és a „bigott” udvar bűneiért.

Eszterházy János vagyona nem tudta feledtetni a mi történetírásunkkal azt a nagy kárt, ami Bánffy Ágnes „lelki jövőjét” fenyegette. Ez ugyanis neki most kivételesen fontosabb, mint az anyagiak, és ezt a „lelki jövőt” a magyar történetírás szerint Bánffy Ágnes egyedül csak a „legjobban kiváló erdélyi református ifjú” oldalán találhatta meg. Milyen kár, hogy a leány apjának egész más volt a véleménye s valamit ez is csak számított. Hogy a magyar katolicizmus véleménye nem számít semmit, azt történetírásunk – úgy látszik – természetesen tartja.

De nemcsak Bánffyék magánügyében, hanem a vallásügy országos viszonylatában is bámulatos, milyen naiv természetességgel azonosítja a magyar történelmet, sőt az egész magyar népet a protestáns felfogással nemcsak a kálvinista Szilágyi, hanem Marczali, a rabbi fia is. Nekik még csak eszükbe se jut, hogy a protestáns Magyarországon azért itt-ott egy-egy katolikus is csak akad és hogy azt a magyar történelmet, melyet Szilágyi és Marczali ír, a katolikus Magyarországon nemcsak zsidók és protestánsok olvassák.

„Mindamellett – írja Marczali a Szilágyiban – a protestánsok rovására aránylag keveset terjedt akkor a katolikus hit.” Tehát ők maguk is elismerik, hogy korántsem volt olyan veszélyes az a „protestánsüldözés”, mely nálunk állítólag Mária Terézia uralma alatt folyt. (Hiszen az ellene szóló hírverés is csak azért volt oly nagy, hogy tényleges üldözés ne legyen.)

„Az elnyomás dacos ellenállást okozott, még jobban megszilárdította a protestánsokban különben is erősen élő vallásos buzgóságot.” (Mindenki tudja, hogy a protestánsokban „erősen élő vallásos buzgóságot” hiába keresünk, azt a „dacos ellenállást” azonban, melyet maga Marczali is emleget, ugyancsak megtalálhattuk mindig. Csakhogy a „dacos ellenállás” egész más, mint a vallásos buzgóság.)

„Még azok a közösségek se mondtak le őseik hitéről, melyek templom és pap nélkül árván maradtak.” (Dehogy nem mondtak le. Hiszen éppen ezért voltak most már protestánsok ezek a közösségek, mert „őseik hitéről lemondtak”. De az ősök hite csak akkor kedves és a hozzá való ragaszkodás csak akkor tiszteletreméltó a magyar történetírás szemében, ha az ősök protestánsok.)

Hogy fáj most ez a templom és pap nélküli „árvaság” is a magyar történetírónak! Pedig hát dehogy maradtak ezek a közösségek „árván”. Volt azonban pap is, templom is, és hol van az megírva, hogy még ugyanabban a magyar faluban is két akolba kell tartoznia a nyájnak? Talán csak nem magyar érdek az, hogy a magyar nép meg legyen osztva? Ha csakugyan magyar érdeket nézne ez a történetírás, akkor ezt semmiképpen se tekintené csapásnak. Protestáns csapás az, nem pedig magyar csapás.

„Mihelyt kedvezőbb szél fúj, ismét a régi mód szerint imádják az Istent.” (Marczali természetesen éppúgy kisbetűvel írja ezt az Istent, akár később a kommunisták. Csak azt nem értem, miért tartja most egyszerre annyira fontosnak, hogy ilyen vagy olyan módon történik-e ennek a kisbetűvel írt Istennek az imádása? Hiszen mind Izrael, mind a protestantizmus máskor mindig azt hangoztatja, hogy ez teljesen mellékes. A fő, hogy az egy Istent imádjuk. Ha valaki azt is fontosnak tartja, hogy hogyan, és emiatt társadalmi zavarokat szít, azt máskor bűnnek tartja a nemzet és a társadalmi haladás ellen.)

Még furcsább, hogy most éppen „a régi mód szerint” tetszik neki ez az imádás. Nekünk is ez tetszik ugyanis és Mária Terézia is ezért a régiért lelkesedett. De persze Szilágyi-Marczaliék erre azt mondják: Mi nem azt az egészen régi módot értjük, hanem csak ezt az újabb „régit”. De hogy az ószövetségi Marczali is ezt az újabb régit kedveli, azt már sehogyse értjük.

„Valóban egyik legnagyobb erkölcsi próbatétel volt ez, melyen a magyar nemzet valaha átment.”

Nem értjük, miért lett egyszerre ennyire fontos ez a dolog. Hiszen mind az író (Marczali), mind a szerkesztő (Szilágyi) szerint a vallás magánügy. Az pedig, hogy ilyen vagy olyan módon imádjuk az egy „istent”, az még inkább mellékes. Hogy lett tehát egy ennyire mellékes dolog „legnagyobb erkölcsi próbatételle”, s ráadásul még nem is csak a protestánsok, hanem „a magyar nemzet életében”? Azt kell tehát megtudnunk, hogy nem a protestánsok, hanem a magyar nemzet volt protestáns és ráadásul még Mária Terézia uralma alatt is, mikor már még a legtúltengőbb önértetű protestánsok is csak a nemzet egyharmadát mondják annak.

„Egyrésztől kegy, protekció, gondtalan élet, elsőség minden hivatalos állás elnyerésében, másrésztől nemcsak minden hivatalból, tisztségből való kizárás – hisz sok megye hajdúnak se fogadott protestáns embert –, hanem folytonos szorongatás, költség és mindaz a kellemetlenség, mivel az uralkodó társadalmi osztály és az állami hatalom elkeserítheti még a legfüggelenebb ember életét is.”

Az olvasó figyelmébe ajánljuk, hogy az ország lakosságának kétharmada tartozott ehhez a kiváltságolt katolicizmushoz (mert a görögkeletiek mint nem nemesek és az ország többi rétegénél egyébként is sokkalta műveletlenebbek, e korban gyakorlatilag nem létezőknek számíthatók), s akkor mindjárt nem látjuk annyira kirívónak a helyzetet. A katolikusok nem-

csak Angliában, hanem még a nála sokkal katolikusabb Németalföldön is sokkalta jobban ki voltak zárva a tisztségekből és az előnyökből, mint nálunk a protestánsok, s ezen mégse szörnyülködött és nem szörnyülködik senki. Mária Terézia Magyarországára nem olyan volt, mint a mai kommunista államok, melyekben a kommunista meggyőződésük csak 2-5%-ot tesznek ki, s mégis egyedül övek az állam kegye és az elsőség minden állás és jövedelem elnyerésében. Számukra tehát ez a helyzet valóban „gondtalan életet” jelentett, de nem lehet erről szó olyan országban, melyben az ország kétharmada tartozott a kiváltságolt felekezethez. Szó se lehet róla, hogy ilyen elterjedt vallás minden tagja gondtalan élhetett volna csak azért, mert katolikus volt.

Hát ha még azt se feledjük el, hogy akkor még nálunk állami állás alig volt! Az állások háromnegyed részét a megye adta, az pedig önkormányzatú volt és tisztviselőit maga választotta. Kálvinista hajdút legfeljebb katolikus megyében nem választottak, de a megyéknek majdnem fele protestáns uralom alatt állt, mert hiszen csak a nemeseknek volt szavazati joguk, a magyar nemességnek pedig vagy a fele még ma is protestáns. Pedig hát ezekben a protestáns nemesekben sokkal nagyobb volt a felekezeti öntudat, önértzet és összetartás, mint a katolikus nemesekben, hogy életrevalóságról, hangról, torokról és szájról, no meg a hírverési tehetségről ne is beszéljünk.

Hogy a protestánsoknak „folytonos szorongatásban” lett volna részük, arról mi nem tudunk. Ez a szorongatás csak olyan volt, mint a zsidóké a hitlerizmus előtt. Kétségtelen, hogy a magyar társadalom már ekkor is igyekezett őket háttérbe szorítani, tábornokok, kúriai bírák, miniszterek nem nagyon lehettek belőlük, „folytonos szorongatásuk” tehát nagyobb volt, mint a protestánsoké bármikor, de a pénz és a tényleges hatalom még ekkor is az övék volt, tehát tulajdonképpen ők uralkodtak. A magyar föld vagy fele részben Mária Terézia korában is a protestánsok kezében volt (pedig akkor másfajta vagyon még alig volt), mert a főnemesesség latifundiumaival szemben, mely katolikus kézben volt (de valóban egyedül csak a Habsburgok jóvoltából) ott volt a protestáns középbirtok (100-tól 1000 holdig) és a vagyonos parasztság (a 20 holdon felüliek), mely nagyobb részben protestáns volt, mert hiszen majdnem fele részben még napjainkig is az volt.

Igen, „az uralkodó társadalmi osztály és az államhatalom elkeserítheti még a függetlenebb ember életét is”, de csak akkor, ha az az ember valóban független (mint Mária Terézia korának protestáns nemesei voltak), s ennek megfelelően túlságosan önértetes, gögös, sőt elbizakodott. Egyedül ebből folyt az a „költség” is, melyet Marczali emleget, és amelyet az okozott, hogy túltengő önértetű protestánsaink állandóan tiltakoztak, állandóan fellebbeztek, sőt állandóan követségeket küldtek a protestáns hatalmak bécsi követségeihez, s azokat izgatják uralkodójuk ellen. A gazdag magyar protestánsoknak minderre bőségesen telt pénzüik, de ezt a nagy kiadást egyedül csak ők okozták maguknak.

A hatalom csak akkor tudja elkeseríteni az emberek életét, ha az üldözött emberek szegény, becsületes, félszeg, félnék és megriadt tehetetlenek, az üldöző hatalom pedig ádáz, fanatikus, erkölcsileg gátlástalan, gyűlölettel teli és eszközeiben nem válogató, mert lelkiismeretlen, mint volt a „népi demokráciák” idejében a 2-4% kommunista „a népi demokrácia” vagy Angliában, Hollandiában vagy Erdélyben a katolikusüldözések idejében. Nálunk azonban Mária Terézia korában (s mindig) éppen megfordítva volt a dolog. Itt az „üldözöttek” voltak ilyen életrevalók, gazdagok, fanatikusok és gátlástalanok, akik ezért ugyancsak tudtak magukon segíteni s ugyancsak furfangos ellenfél volt, viszont az „üldöző” hatalom volt félnék, tétovázó, lelkiismeretében korlátozott, s ezenkívül még független se volt, mert háborúira a pénzt Angliától és Németalföldtől kapta (mert pénz, mint ma, akkor is elsősorban zsidóknál és protestánsoknál volt).

„És mégis – fejezi be a kérdést legtekintélyesebb magyar történelmünk – aránylag mily kevés az, aki enged a kísértésnek!” Tehát még a rabbi fiát is milyen lelkesedés fogja el a protestantizmusért! Még arról is teljesen megfélemedezett, hogy nem protestánsoknak, hanem a

magyar nemzetnek ír, melynek soraiban – mi tagadás benne! – elvéve azért egy-egy katolikus is csak akad, azok számára pedig katolikussá lehetni szerencse, sőt főnyeremény, nem pedig sátáni gonosz kísértés, melynek eltávoztatását imáinkban szoktuk kérni.

Marczali azt hitte, hogy ha magyar történelmet magyar közönség részére ír, az éppen olyan, mintha a református konventben tartana szónoklatot. A különbség csak az, hogy ott effajta elmélgéseihez nem Magyarország hercegprímása ír előszót, mint a Szilágyi-történelemhez. Az is lehet, hogy csak azért írt így, mert tudta, hogy Szilágyi, a szerkesztő, református és neki akart vele kedveskedni. (Érdekes azonban, hogy az előszót író hercegprímásnak nem tartotta szükségesnek kedveskedni.)

Az igazi ok azonban mégiscsak az volt, hogy ha a katolicizmus javára hajlott volna el az igazságtól, akkor tanulmányát a református szerkesztő nem bocsátotta volna változatlanul nyomdafesték alá. Ha pedig mégis így jutott volna napvilágra, akkor a katolikus „felekezeti-ség” akkor még megbocsáthatatlan vádját vonta volna vele magára s egyszer s mindenkorra száműzte volna vele magát a tudomány és az irodalom ilyen személyek számára akkor még szigorúan tilos szent berkeiből.

Ellenben azt jól tudta, hogy a katolicizmus kárára hajlani el a tárgyilagosságtól semmiféle büntetéssel nem járt. Akkor még csakugyan nem járt, s nem tudok róla, hogy az azóta eltelt 60 év alatt valaki az itt protestáns felekezeti szellemben tárgyalt dolgok miatt szemrehányást tett volna akár Szilágyinak, akár Marczalinak. Nem tett emiatt neki szemrehányást, sőt még csak nem is célzott rá a leghalványabban se, még az előszót író hercegprímás se. Éppen ellenkezőleg. Láttuk már, hogy Pompéry Aurél, a katolikus pap, úgy nézett fel ugyanerre a Szilágyira, mint a tárgyilagosság és igazmondás istenségére.

Ami a barokk kori protestánsoknak „minden hivatalból, tisztségből” való kizárását illeti, ez az állítás még azokkal az adatokkal is ellenkezik, melyeket ide vonatkozólag maga Marczali közöl. Angliában ugyanezen időben minden hivatalbalépőnek valóban arra kellett megesküdnie, hogy megveti az Oltáriszentséget és a mise „bálványimádását”, Mária és a szentek tiszteletét, hazaárulásnak és felségsértésnek tartja a pápai hatalomhoz való ragaszkodást és a neki való engedelmisséget. Angliában tehát valóban csak az a katolikus viselhetett volna hivatalt, aki megátkozta volna a saját katolikus hitét. Itt tehát valóban a legnyíltabb vallásüldözés volt. Nálunk azonban a hivatalt vállaló protestánsoknak csak annak a formáságnak kellett magát alávetnie, hogy mikor a vallásával egyébként semmi összefüggésben se levő hivatali esküt letette, Isten szent neve után még Máriaét és a szentekét is hozzá kellett tennie, vagy csak egy egyszerű formasághoz kellett alkalmazkodnia, sőt – mint láttuk – végeredményben még ahhoz se.

E jelentéktelen formaságból csak azért lett nálunk olyan hühö és panasz, mert protestánsaink túltengő önérzete és az a tudat, hogy őket még erre a külsőségre sincs hatalma a katolikusoknak rákényszeríteni, még ennyi alkalmazkodásra se volt hajlandó. Nem is tévedtek protestánsaink a maguk nagy hatalmában és a katolicizmus gyengeségében, mert láttuk, hogy III. Károly már a kísérlet legelején elrendelte, hogy az eskü letételekor azt a két rettenetes szót, amely miatt a mi protestánsaink gögje és „csak azért se”-je folytán annyi magyar energia pocskékolódott el, fel kell ugyan olvasni, de el lehet tűrni, ha a protestáns hivatalvállaló nem mondja a felolvasó után. Ki gondolná a nagy hühö után, hogy ez a „sérelem” valójában nem is érte soha a magyar protestánsokat, hanem csak kísérlet történt arra, hogy érje. De a protestáns hírverésben – s természetesen a Szilágyi-történelemben is – még ma is úgy szerepel ez a „sérelem”, mintha valóság lett volna, sőt mintha a Habsburgok egész uralkodása alatt minden magyar protestáns „minden hivatalból, tisztségből” ki lett volna zárva, amiből pedig egy szó se igaz.

De Erdélyre még ez se vonatkozott, sőt ott még Mária Terézia idejében is a protestáns Bruckenthal volt a mindenható úr és a királynőnek protestáns létére is feltétlen bizalmasa. De ebben a korban is nemcsak Erdélyben tartották protestánsaink úgyszólván teljesen kezükben

a hatalmat, hanem az egész Tiszántúl is, sőt még Borsod, Abaúj, Torna, Zemplén, Gömör és Bereg megyében is, vagyis egész Kelet-Magyarországon. Ebben az országrészben a katolikus ember volt az, aki nem lehetett semmi, mégpedig egyedül a vallása miatt nem lehetett.

Hogy a királytól kinevezett főispánok még itt is katolikusok voltak, nem tekinthetjük sérelemnek a protestánsokra nézve, mert akkor a főispánok mindig főurak voltak, sőt sokszor egyenesen a családjukhoz vagy a főpapi méltósághoz volt kötve az állás. A főurak azonban, különösen pedig azok a vagyonos főurak, akik főispánok lehettek, mind katolikusok voltak. Protestánsok tehát még akkor se lehettek volna főispánok, ha az udvar egyébként nem lett volna maga is a katolikusok pártján.

Hogy sok megye még hajdúnak se fogadott meg protestáns embert, egészen irányzatos megállapítás, mert nemcsak akkor, hanem még ma is tapasztalhatjuk, hogy az ilyenfajta felekezetieskedés sokkal gyakrabban fordul elő protestáns, mint katolikus részről. Tudok olyan vegyes vallású falut, ahol a vezetés a vagyon miatt protestáns kézen volt, s ahol, noha csak úgy nyüzögtek benne a szegény katolikusok, mégis még levélhordónak is protestánst választottak, noha az az egyetlen szegény protestáns ember, aki ezt vállalta, analfabéta volt. Mégis ő lett a falu levélhordója. „Az utcán akármelyik iskolásgyerek elolvassa neki a levél címzését”, felelték protestáns pártfogói, mikor a katolikusok az írástudatlansága miatt kifogást tettek megválasztása ellen.

Hogy vehetnénk komolyan, hogy a katolikus megyék még hajdúnak se választottak meg protestánst, mikor láttuk, hogy I. Lipót „protestánsüldözése” idején majdnem minden katolikus főúrnak Vitnyédy volt az ügyvédje, annak ellenére, hogy nemcsak protestáns volt, hanem olyan protestáns, hogy a katolikusokat egyszerűen csak „pápista kutyáknak” nevezte s követválasztáskor kortesútra indult az országban, hogy katolikus embert ne válasszanak meg követnek.

Furcsa egy állítás, hogy ott, ahol katolikusok döntöttek, még szolgának se választották meg a protestáns embert, mikor a katolikus Rákócziak még összes birtokuk kormányzójává is protestánst tettek meg, sőt Rákóczi Ferenc, mikor a primási birtokokat kezébe kerítette, még azok kormányzójává is protestánst tett. Nemcsak a nagy katolikus Wesselényi nádornak és Nádasdynak, az országbírónak, hanem még a „legfanatikusabb” protestánsüldözés megtestesítőjének, Báthory Zsófiának is úgyszólván minden bizalmi embere protestáns volt, s láttuk, hogy még akkor is pártul fogta őket, mikor már összeesküvők és törökkel cimborálók voltak.

Azt maga Marczali is megmondja, hogy tényleges üldözés nem volt, s éppen emiatt nem is vesztett nálunk a protestantizmus e korban semmi lényeges tért. Inkább csak az fájt protestánsainknak, hogy nem uralkodhattak már úgy, mint azelőtt. Az önérzetüket bántotta a dolog, mert előbbi uralkodó helyzetük miatt ez túlságosan ki volt már bennük fejlődve. Mivel azonban vagyonságuk, vele járó jutalmuk s életrevalóságuk természetesen még ekkor is csorbíthatatlanul megvolt, hajdani nagy hatalmukhoz képest bántotta őket, hogy nekik nincsenek akkora jogaik, mint a katolikusoknak. Pedig hát protestáns országokban a katolikus kisebbségnek még akkora joga se volt, mint nálunk nekik.

Akit üldöznek, s így létében fenyegetnek, az nem olyasmivel szokott bíbelődni, mint Mária Terézia korának protestánsai. Elégedetlenségük igazi oka az volt, hogy hazánkban „a protestantizmus nem volt legyőzve, még kevésbé megsemmisítve” (Marczali: Mária Terézia, 157. o.). „A kálvinisták a föld javát bírják” (Szilágyi, VIII., 287. o.) s bírhatták, mert „üldözőik” nem forgatták ki őket belőle, mint például az ír katolikusokat protestáns igazi üldözőik kiforgatták. A magyar protestánsok katolikus „üldözői” ugyanis a törvény alapján álltak, erkölcsi gátlásaik voltak; nem mint az írek protestáns üldözőinek, még akkor is, ha olyan buzgó, illetőleg fanatikus kálvinisták voltak az üldözők, mint Cromwell.

Emellett, mint mondtam, ott volt a magyar „üldözöttek” háta mögött a bécsi angol, holland és porosz követ és a mögöttük álló hatalom. Ezt természetesen jól tudták a magyar pro-

testánsok s ezért voltak olyan haragosak és önérzetesek. Ugyancsak sűrűn is fordultak hozzájuk, bár e lépésüket – hisz a hazaárulással volt egyenlő – mindig letagadták.

Gróf Erdődy Gábor egri püspöknek említett röpiratát porosz közbelépésre koboztatta el III. Károly, sőt ugyanezen porosz közbelépés miatt még a pápa is a püspök ellen volt, mert megtorlásul Poroszországból Rómát a katolikusok még nagyobb üldözésével fenyegették meg. Hogy mennyire megvolt a külföldi hatalmakkal való, de a magyar protestánsoktól gátlástalan lelkiismeretlenséggel letagadott összeköttetés, mutatja, hogy az a sérelmeket tartalmazó emlékirat, melyet protestánsaink Mária Teréziának beadtak, s aki előtt, mert szemrehányást tett nekik, hogy miért fordulnak segítségért külföldi hatalmakhoz, ezt szintén letagadták és szemfogatva bizonyították, hogy ez csak ellenségeik rágalmozó ráfogása, *jelenleg nem a bécsi, hanem a berlini levéltárban található meg.* (Szilágyi, VIII., 332. o.)

Olyan nagy volt e szegény elnyomott protestánsok önérzete s annyira nem voltak igazi sérelmeik, hogy még az ellen is tiltakoztak, hogy őket a hatóságok „acatholikusoknak” nevezik. „Erőszakkal és üldözéssel – jelentették ki – mit sem ér el majd a papság. Az elégedetlen katonaságban nem bízhatnak. A protestánsok jobban ismerik az országot, és szükség esetén 300.000 embert állíthatnak síkra.” (Szilágyi, VIII., 333. o.)

Tehát még újabb rebellió lehetőségére is gondoltak, s úgy látszik, hogy saját erejükön kívül még igen megnövesztette a szarvukat Nagy Frigyes nagy katonai hatalma is, aki Istenben nem hitt ugyan, de azért ez éppen nem volt akadály a számára, hogy minden protestánsnak, a világ bármely részében lakott, egyformán védője és pártfogója ne legyen. Láttuk, hogy a magyar protestánsokhoz is sűrűn küldözte ügynökeit.

Ezért volt tehát olyan nagy a felekezeti önérzet és a belőle folyó protestáns elégedetlenség, s ezért csináltak „elnyomásuknak” olyan nagy hírverést, hogy történetírásunk még ma is hatása alatt áll. Itthon protestánsaink csaptak nagy zajt, kint pedig Nagy Frigyesék, akik így akarták törvényes színben feltüntetni állandó támadó háborúikat.

Hogy nemcsak a protestánsok vallásszabadsága, hanem még a hatalma, érvényesülési lehetősége, sőt önérzete se volt valami nagy veszélynek vagy megaláztatásnak kitéve, mutatja többek között az is, hogy noha protestáns főúr ekkor már alig volt nálunk, mégis még mindig megtartották a régi szokást és a nádort még mindig két katolikus és két protestáns jelölt közül választották. (Marczali: Mária Terézia, 73. o.) 1741-ben például gróf Pálffy János és gróf Eszterházy János volt a két katolikus jelölt, Révay Pál és báró Zay Imre pedig a két protestáns. Ki gondolta volna ezek után, hogy még egyszerű vármegyei hajdúk se lehetnek protestánsok?

A Szilágyi-történelem azon megjegyzése is érdekes és sokatmondó, hogy „nem véletlen, hogy e kor híres ügyvédjei, mint Jeszenák Pál, Patay Sámuel, protestánsok. Nemcsak Eugén hercegnek és Trautsohnak protestáns az ügyvédje, hanem még Eszterházy Károly püspöknek is!” (VIII., 363. o.) Mindez azonban nemcsak azt bizonyítja, hogy a protestáns ügyvédek is éppoly ügyesek és erkölcsileg gátlástalanok voltak, mint a XIX. és a XX. század zsidó ügyvédjei, hanem azt is, hogy a katolikusokban közel se volt meg annyira a protestánsok bojkottja, mint a protestánsokban a katolikusoké. Úgy látszik, hogy csak megyei hajdú, azaz szolga nem lehetett protestáns, ügyvéd azonban akadály nélkül lehetett. Még az udvari emberek, sőt a püspökök ügyvédei is. Ezt nemcsak a törvény nem akadályozta, hanem a katolikusok összetartása se, ami – úgy látszik – csak elméletben volt meg. De nem akadályozta a kor katolikus közszelleme se, ami – mint láthatjuk – e tekintetben szintén hiányzott. De hogy lehet akkor, hogy azt viszont ugyanez a közszellem megakadályozta, hogy protestáns magyar vármegyei hajdú lehessen? Mással nem magyarázhatjuk a dolgot, mint csak azzal, hogy azt tartották, hogy kulinak csak katolikus való. De ha így gondolkodtak, akkor hol van a protestánselnyomás?

De hogy azok a szegény elnyomott protestánsok még a túlkapasoktól és a katolikusok megtámadásától se tartózkodtak, ha alkalmuk nyílt rá, azt azokon kívül, amiket a katolikus templomfoglalkó megtámadásáról e korban történelekről már elmondunk, bizonyítja még az

1741. évi erdélyi országgyűlésnek az a határozata is, mely annak végre-valahára való törvénybeiktatása után, hogy végül a nyomorult katolikusoknak is lehet Erdélyben püspökük, azt is törvényben mondja ki, hogy sem ezt az erdélyi püspököt, sem a jezsuitákat, sem a fogarasi egyesült görög püspököt birtokaikban senki se háboríthassa (Szilágyi, VIII., 303. o.)

Vajon miért kellett ezt külön törvényben kimondani? Talán az ő birtokuk kisebb jogi alappal bírt, mint például az erdélyi protestáns mágnások birtokai? A dolog egyedüli magyarázata az, hogy Erdélyben a többségben levő protestánsok bizony a katolikusoknak, s különösen a katolikus papságnak a jogait gyakran nem tartották tiszteletben.

De ezeknek a Mária Terézia-korabeli protestánsüldözésekkel kapcsolatos hírveréseknek felháborító vagy talán inkább komikus voltát, azt a példátlan elfogultságot és egyoldalúságot, melyet bizonyítanak, de egyúttal III. Károly és Mária Terézia teljes ártatlanságát is csak úgy érthetjük meg igazán, ha nem feledjük el, hogy ugyanakkor ugyanezen tekintetben milyen állapotok voltak, hogyan bántak a katolikusokkal a protestáns államokban anélkül, hogy miatta akár csak a legkisebb felháborodás is előtötte volna a világot.

Nemcsak Angliában, hanem például a protestáns Szászországban, sőt Württembergben is sokkal többet követeltek protestáns szempontból a hivatalbalépőktől, mint nálunk katolikus szempontból. Itt egyenesen a protestáns concordia-formulát kellett nekik aláírniuk s ezáltal ezen államokban a katolikusok valóban ki voltak zárva a hivatalokból. Miért kell tehát annyira háborogni, ha ugyanazon időben nálunk is legalább megpróbálták (de végre nem hajtották már) ennek a protestáns országokban érvényben lévő kényszernek egy századrészét a katolicizmus javára?

Még érdekesebb, hogy Szászországban már 1697-ben katolikus lett az uralkodóház, de a katolikus-elnyomás ennek ellenére is megmaradt, sőt magának a katolikus uralkodónak se volt szabad – ekkor, az uralkodói abszolútizmus teljes virágzása idején! – a saját országában a maga vallása részére templomot, iskolát vagy kolostort emelnie. A katolikus udvari templom Drezdában csak 1740-ben épülhetett fel, de Drezdában még 1930-ban is olyan állapotok uralkodtak, hogy egy fűszerüzletben egyik tanítványomtól, mikor a kiszolgálólányokkal elbeszélgetett, azok azt kérdezték tőle: „Sind Sie katholisch?” És mikor azt válaszolta nekik, hogy „ja, ich bin katholisch”, a jelenlévők olyan nagy nevetést csaptak, hogy kénytelen volt megkérdezni az érthetetlen jelenség okát. Azt felelték magyarázatul, hogy náluk a „katholisch” szó egyúttal azt is jelenti, hogy „hülye”, s mivel ezt ő önként elismerte, azért nevettek rajta annyira.

A szintén protestáns Berlinben pedig az 1930-as években egy orvosi kongresszuson ott időző magyar orvos, mikor vasárnap reggel a penziós asszonytól megkérdezte, hol van a legközelebbi katolikus templom, az asszonytól a nagy felekezeti gyűlés még az üzleti udvariasságot is teljesen háttérbe szorítva oly leplezetlenül tört ki, hogy ideges ingerültséggel azt felelte, hogy „ilyenmi” Berlinben nincs. (A valóságban körülbelül háromszor annyi katolikus templom van Berlinben, mint Budapesten protestáns. Pedig nem hiszem, hogy valaha akár csak kivételképpen is kapott volna már valamely budapesti katolikusától ilyenfajta választ egy neki hasonló kérdést feltevő protestáns. Pesten minden katolikus tudja, hogy Budapesten nemcsak katolikus, hanem protestáns templomok is vannak. Mindig – túlságosan is szívesen – meg is mutatja, hol vannak, ha valaki kérdi tőlük.)

Mindez a gyűlölet és fanatizmus a barokk kori németországi protestáns közszellem maradványa. Badenban például Mária Terézia korában egyedül csak Karlsruheban volt szabad a katolikus vallásgyakorlat (noha ma a tartomány 60%-a, tehát abszolút többsége katolikus), Hannoverben pedig csak missziók működését engedték meg. A bajor Pfalzban csak akkor kaptak a katolikusok szabad vallásgyakorlatot, mikor már az uralkodó is katolikus lett, de a porosz király még ekkor is azonnal tiltakozott ellene s emiatt még ezt a már előre megadott vallásszabadságot is meg kellett szűkíteni.

Brandenburgban a katolikusokat 1653-ban még a magán-istentisztelettől is eltiltották s a tilalmat 1685-ben – megtorlásul a franciaországi Nantes ediktumért – megújították. Katolikus papnak a lábát se volt szabad betennie sem Brandenburgba, sem Pomerániába. Ez időben Poroszország igen terjeszkedett. Mindig újabb meg újabb német területeket szerzett meg, köztük a Rajna vidékén sok olyat is, mely katolikus többségű volt, de azért azt a porosz törvényt, mely megtiltotta a protestánsoknak a katolikus vallásra való áttérését, nem vonták vissza, tehát még ezekre a katolikus német területekre is kiterjesztették.

Milyen népbutítás tehát, hogy nálunk mindig úgy írtak és úgy tanítottak, mintha ilyenfajta tilalom – de a protestantizmus kárára – nálunk csak a Habsburgok példátlan elfogultságának, vakbuzgóságának és középkori elmaradottságának az egész világon egyedülálló megnyilvánulása lett volna, nem pedig abban a korban egészen magától értetődő dolog, csak azzal a különbséggel, hogy a katolikus Habsburgok legalább logikusan csinálták, mert a maguk vallását egyedül üdvözítőnek tartották s ezért istápolták, ellenben a protestáns államok a katolikus-elnomást, mégpedig a Habsburgoknál sokkal szigorúbban, a *vallásszabadság* hangoztatása és a maguk számára való követelése közben gyakorolták. Ott a katolikusok elnyomását mégis olyan természetesnek tartották, hogy mint magától értetődő dologról, egy szót se szóltak s szólnak róla, nálunk pedig majdnem Jerikó falai dőlnek le a felháborodott harsonnáktól, melyeket még a zsidó Marczali is fúj, csak azért, mert az állam szívesebben látta, ha alattvalói katolikusok, mint ha protestánsok.

Világos, hogy nemcsak Poroszország tiltotta a katolikus hitre való áttérést, hanem minden protestáns ország. Württemberg 1724-ben hoz rendeletet, hogy a katolikus hitre áttérőknek el kell hagynia az országot. A történetírás azonban csak a salzburgi protestánsok kiűzéséről tud és csak azon botránkozik. Pedig ha nem egyoldalú forrásokból merítene és nem felületesen tanulmányozná a dolgot, látnia kellene, hogy még a salzburgi protestánsok kivándorlása is nem annyira a katolikus, mint inkább a protestáns fanatizmust bizonyítja.

Ezek a salzburgi kitelepített protestánsok ugyanis porosz biztatásra, sőt izgatásra (mert Poroszországban szükség volt rájuk) olyan fanatizmussal és olyan forradalmi módon léptek fel salzburgi hazájukban, hogy az érseket, aki akkor még az ország politikai ura is volt, országa békéje érdekében szinte rákényszerítették arra, hogy kiutasítsa őket. A protestáns hit e „vértanúi” nem is kockáztattak vagy vesztek semmit kivándorlásukkal, mert Poroszország tárt karokkal várta őket, odavonulásuk közben pedig – mert a kellő hírverésről természetesen gondoskodtak az illetékesek – mindenütt mint primadonnákat ünnepelték őket, s a protestáns államokban újra felszították velük a katolikusgyűlölet egyébként sem hamvadó parazsát.

De természetesen nemcsak Németország protestáns államaiban bántak szigorúbban a katolikusokkal, mint Mária Terézia az ő Magyarországnak a protestánsaival, hanem Európa többi protestáns országában is. Angliában csak akkor lett tolerancia, mikor Orániai Vilmos került a trónra, de akkor is csak Orániai Vilmos vallásának, a kálvinizmusnak s vele más protestáns felekezeteknek (addig ugyanis még ezeknek se volt szabadságuk), de nem a katolicizmusnak. Angliában katolikus ember nemcsak hivatalt nem viselhetett még ekkor se, hanem még birtokot se vehetett, 31 évnél hosszabb időre pedig még bérbé se vehetett birtokot. A katolikusok külföldre menekült püspökei és szerzetesei fejére mindig vérdíj volt kitűzve.

Hol van ettől Mária Terézia „protestánsüldözése”? De aki mindezt tudja, vajon mit szólna a magyar történetírás Mária Terézia „protestánsüldözése” miatti felháborodásához? Pedig mindez nem csak abban az Angliában, Skóciában és Walesben volt így, ahol akkor már sikerült kiirtani a katolicizmust, hanem még abban az Írországból is, mely még ekkor is katolikus volt, sőt még ma is az.

A skandináv államokban katolikus istentiszteletet csak a külföldi követségeken, tehát csak a protestáns állami joghatóság alá nem tartozó területeken lehetett tartani. Dániában is még magánházaiban is csak külön állami engedély birtokában volt szabad misét mondani. Koppenhágában az első katolikus templom csak 1751-ben épülhetett fel. Még ez is és még

ekkor is csak azért, mert ez volt a feltétele annak, hogy Mária Terézia is megengedje Bécsben egy lutheránus templom építését. Svédországban egy 1686. évi törvény birtokelkobzással és az ország területéről való száműzetéssel bünteti a lutheránus államegyház elhagyását, tehát nemcsak a katolikus, hanem még a kálvinista vallásra való áttérést is.

Mindezeket látva igazán a legtermészetesebb lenne minden, ami Mária Terézia (vagy III. Károly) alatt a protestánsok ellen történt, még akkor is, ha nemcsak jámbor óhajról lett volna szó, hanem, amit terveztek, valóban végre is hajtották volna. Hiszen Németország protestáns tartományaiban és általában a protestáns külföldön valóban végre is hajtottak minden katolikusellenes törvényt.

Ott nem kellett titkos rendeleteket hozni, hogy el kell nézni, ha a katolikusok nem átkozzák meg a saját vallásukat, mikor hivatalba lépnek. Ott nem fogadták gúnyröhejjel, moslékkal és meztelenre vetköztetett bolond legénnyel a katolikus vallás ellen eljáró hivatalos protestáns közegeket, mint Mária Terézia magyar protestánsai a katolikus templomfoglalókat, sőt még a békés, fehérbe öltözött Mária-lányokat is. Ott mukkanni se lehetett az állam katolikusüldözése ellen s ezért ott valóban ki is irtották a katolicizmust.

Ahol ezt minden kegyetlenségük ellenére se tudták megtenni, ott legalább koldussá tették a katolikusokat, mint például Írországban, nem pedig úgy „üldözték” őket, mint nálunk a protestánsokat, hogy még ma is övék a föld java, az „üldözött” katolikusok pedig még ma is földnélküli cselédként élnek rajta. Nálunk ugyanis nemcsak a grófok és ezek cselédei, hanem Somogyban, Baranyában, Tolnában, Fejérben, Komárom megyében, a Csallóközben, Veszprém megyében, a Kis- és a Nagykunságban, Borsodban, Szabolcsban még a kálvinista „kulákok” cselédei is katolikusok voltak egész a kommunizmus idejéig.

Az antiszemitizmus divatja idején még azt a kifogást is gyakran lehetett hallani a Habsburgok ellen, sőt éppen emiatt „utálták” őket sokan a legjobban, hogy mindig zsidópártiak voltak s az ő uralmuk alatt volt legjobb dolga a zsidóságnak. Hát az bizonyos, hogy a Habsburgok olyan értelemben, mint Hitler, nem voltak antiszemiták. Nem is lehettek, hiszen ők keresztények voltak. A kereszténység azonban a szeretet vallása s e szeretetből természetesen nem szabad kizárni senkit, még azok utódait se, akik Krisztust keresztre feszítették. A gyűlölet a sátán ismertetőjele, a történelemben pedig a forradalmaké, melyekben (legyen a nevük akár protestantizmus, akár hitlerizmus, akár bolsevizmus) legjobban ez a gyűlölet bizonyítja a sátáni eredetet.

A forradalom izgat, lázít és koncot kínál az éhes, irigy és az Isten tizedik parancsa ellenére a másét kívánó tömegnek. Luther az Egyházét csillogtatta meg szemük előtt, s hogy ne lássék annyira a szentségtörés, nem az Egyházéről, hanem „a papokéről” beszélt. A rá hallgató tömeg meg is kapta aztán a „papokét”, csak persze valójában nem a tömeg, hanem helyette a fejedelmek és a főurak. A francia forradalom a papokén kívül már a fejedelmekét és a főurakét is odaígérte, s már nemcsak a vagyonukat vette el, hanem a vérükben is fürdött. Hitler a zsidókét vette el, a bolsevizmus mindenkiét.

A Habsburgoktól hiába várjuk, hogy a tömegek iránti hízelgésből és haragjának lecsillapítására a más vagyonát (még ha ez a vagyon a zsidóké is) ígérje vagy vesse nekik koncul, hogy ezen az áron neki magának még legalább egy időre jó dolga lehessen a földön, melyet ez esetben természetesen nem az ő ura Istene ad neki. Éppen ellenkezőleg. A Habsburgok kezserves áldozatokkal még azt a vagyont is visszaszerezték „a papoknak”, melyet a protestantizmus már elszedett tőlük. Világos, hogy ezek a Habsburgok még a zsidók kirablására való izgatást vagy az ő vagyonuk prédára vetését se engedhették meg maguknak, bármily népszerűség járt is volna vele. Ámde ez még igazán nem jelent zsidópártolást, mert világos, hogy mint keresztények és a másvilágra beállított életfelfogásúak, barátai se voltak a zsidóságnak.

A zsidó embert nem gyűlölték, de a zsidóságnak, mint ilyennek, mindig ellene voltak vallási okokból is, meg annak a romboló hatásnak ellensúlyozására is, melyet a zsidók általában világnézetileg a tömegekre gyakoroltak. (Világos, hogy nem egyénekről beszélünk, azaz

nem kivételt nem tűrő szabályról, hanem általánosságban.) Mivel régen az igazságszolgáltatás, sőt a közigazgatás is sokkal keményebb volt, mint jelenleg, a zsidósággal is sokkal keményebben, szigorúbban bántak, mint ma szokás.

Például Mária Terézia apja, III. Károly, olyan „zsidópárti” volt, hogy mikor Pozsonyban az 1712. évi országgyűlésre készültek, s a sok nép befogadására a városban kevés volt a hely, a váraljai egész zsidóságot kiűzette a városból és „siralmas könyörgésükre”, mint Marczali írja (Szilágyi, VIII., 24. o.), „hogy legalább minden családból egyet-egyet tűrjenek meg, hogy folytathassa a kereskedést, az uralkodó egyszerűen azt válaszolta, hogy sok okból nem engedhető meg”.

Ugyancsak Marczali írja szintén III. Károlyról (VIII., 316. o.), hogy „Pozsonyban is bankot akart alapítani egy zsidó. A király jóvá is hagyta a tervet, csak azt kívánta, hogy ne zsidó alapítsa meg.” „Nem is lett belőle semmi” – jegyzi meg meglepéssel Marczali, a marcali rabbi fia. Láthatjuk azonban belőle, hogy III. Károly sokkal antiszemita volt, mint a magyarok, akik a zsidók érdekében emeltek nála szót e bankalapítási terv érdekében. Ő tudta (jobban, mint az illető magyarok), hogy a zsidók is olyanok, mint azok a növények, melyeket nem szükséges ápolni, mert anélkül is tenyésznek. Nem volt tehát olyan túlságosan veszedelmes az az 1712. évi kiűzés. Nem annyira kegyetlen, mint inkább okos volt III. Károly, mikor azt felelte, hogy „sok okból nem engedhető meg”, hogy a zsidók bent maradjanak a városban (kivált mikor a valóságban – úgy látszik – mégis csak bent maradtak).

III. Károly leánya, Mária Terézia azonban már annyira felvilágosult volt, hogy nála Sonnenfelsben a zsidó származás nem volt akadály annak, hogy a királynő egyik főtanácsadója ne lehessen belőle, bár azt természetesen megkívánta, hogy mikor már tanácsadója lett, keresztény legyen. A zsidó psziché azonban nem volt rokonszenves Mária Terézia előtt, mert Marczali azt a megjegyzést teszi, hogy „Sonnenfels sem igen dicsekedhetett rokonszenvével”. Tehát a királynő csak Sonnenfels életrevalóságát és gazdasági tudását értékelte, de nem az embert. Azt is írja Marczali, hogy Mária Terézia keményen meg is sarcolta a zsidókat, különösen 1746-ban, midőn a magyarországi zsidókra is fejenként két forintnyi adót vet ki tekintet nélkül nemre és korra. (Marczali: Mária Terézia, 293. o.) A zsidókkal való helyes és okos bánásmódot sem kell tehát a Habsburgoknak a nyilasoktól tanulniuk. Érdekes, hogy a zsidók már akkor is inkább a protestánsokkal tartottak, mint a Habsburgokkal s Mária Terézia a prágai zsidókat 1746-ban „mindenestől kiűzette a cseh fővárosból, mert a poroszokkal cimboráltak ellene”.

Mária Terézia a nő és Lotaringiai Ferenc, a férj

Kevés olyan, minden tekintetben kiváló emberpéldány született még, mint amilyen Mária Terézia, az utolsó Habsburg volt. Szinte hiba nélküli volt mind testben, mind lélekben. Idősebb korában már eltéréblyesedett ugyan és nehézkessé vált (ez természetes olyan nőnél, aki tizenhat gyereknek adott életet), de fiatal korában a feltűnően szép, a hódító nők közé tartozott. Szépsége teljét nem leány-, hanem fiatalasszony korában érte el. Akkoriban, mikor a híres „Vitam et sanguinem!” jelenet lefolyt. Apját is határozottan szép embernek mondja még a csipkelődő Carlyle is. III. Károly vonásai annyira jellegzetesen uralkodóiak voltak, hogy *Swift Gulliver utazásaiban a liliputiak királyát az ő vonásai alapján rajzolta meg*. Azt pedig, hogy anyjának szépségét milyen rajongással írja le lady Montague, már láttuk. Guglia (Maria Teresia, I., 8. o.) azt írja, hogy azok a követi jelentések, melyek abból a korból származnak, mikor Mária Terézia körülbelül abban a korban volt, melyben anyja akkor, mikor lady Montague vele találkozott, ugyanilyen áradózóan magasztalják szépségét, sőt e magasztalások sokszor szinte szóról szóra egyeznek vele.

„Mária Terézia – írja Marczali (Mária Terézia, 40. o.) – éppen trónralépése idején állott női szépsége teljes virágában. Leánykorában gyöngye termete kezdett telt lenni anélkül, hogy elvesztette volna karcsúságát. Kék szeme, gazdag szőke haja, arcának finom metszése s friss színe, mosolygó szája, mely nem hasonlított őseiéhez, az egész élettől duzzadó alak elbájolta még a hideg szemlélőt is. Később a nagy harcok és eredmények után egész megjelenésében a fenség volt az uralkodó: ilyennek tünteti föl legtöbb képe is, mint ilyen él a hagyományban. Akkor azonban, mikor az életnek még csak az örömeit ismerte és csak rangja és veleszületett büszkesége emelte környezetete fölé, a nő kelleme még tán nagyobb volt benne az uralkodó fenségénél.”

Emellett Mária Terézia nem volt hideg, gőgös szépség, mely megfagyasztja a feléje közeledőt, hanem rendkívüli szépségével az emberekkel való bámulatos báni tudást, elbűvölő modort, kedvességet, keresetlen természetességét, mindenki iránt való érdeklődését és bámulatos szívjószágát tudott egyesíteni. „Modoránál megnyerőbbet – folytatja Marczali – a külföldi követek nem ismertek. Az öreg Robinson, Anglia követe, annyira el volt ragadtatva a királynőtől, hogy midőn Sziléziában II. Friedrichnél járt a békét közvetíteni, így szólt a lángeszű, de a női szépség iránt már éppen nem fogékony ifjú uralkodóhoz: Ismerné csak felséged a magyar királynőt, tudom, nem arra törekednék, hogyan vegye el tartományait, hanem inkább azon volna, hogy ajándékozhatna neki újakat”.

Mindehhez járult még a fölényes intelligencia, a szellemesség, a gyors észjárás, az élénk vérmérséklet, a mély és eleven kedély, az előkelő származás, mellyel minden más uralkodót felülmúlt (melynek tudatában is volt, mert őseire mindig nagyon büszke volt), az előkelő állás, melyet betöltött s melyre rátermett s a bátorság és a nagy lelki erő, mely sajátja volt.

Mária Teréziát jobban és alaposabban ismerheti a történetírás, mint a legtöbb más történelmi személyiséget, hiszen hatalmas köteteket tesznek ki levelezései, melyekben nagy és bámulatos tevékeny szelleme megnyilvánul, köztük bizalmas családi levelei, melyekben legbensőbb gondolatait és érzelmeit vetette papírra. Említettem már, milyen egyhangú tisztelettel, sőt bámulattal adóznak neki még azok a protestáns külföldi írók is, akik a katolicizmus és vele a Habsburg-család iránt mindig a legnagyobb ellenszenvvel viseltetnek s akiknek egyébként a Habsburgok irányában nincs más szavuk, mint csak a gúny, ellenszenv és lekicsinylés.

Ami pedig a mi zsidó Marczalinkat illeti, aki egyébként Mária Terézia legnagyobb magyar ismerője, rajta annyira erőt vett e nagy királynő személyének varázsa, hogy mikor róla ír, még az a katolikus- és Habsburg-ellenesség is eltűnik, melyet eddig már oly sokszor voltunk kénytelenek tapasztalni nála és megróni benne. Nagyon kiválónak kellett lenni ennek a királynőnek, mert éppen Marczali adataiból láttuk, hogy a zsidósággal nem rokonszenvezett,

de aki Marczalinak még ennek ellenére is annyira rokonszenves volt. Marczali úgyszólván mindent helyesel Mária Teréziában. Neki ad igazat még abban is, amit a magyar történetírás általában kifogásolni szokott benne.

„Gyermekeire vonatkozó utasításai és azokhoz intézett levelei – írja (Mária Terézia, 172. o.) – mély és szinte kiapadhatatlan forrását mutatják kebelében a hön buzgó anyai szeretetnek és gyöngédségnek. Nincs senki, aki áhítat nélkül olvashatná e tiszta ömlengéseket, e soha meg nem szűnő, de azért közönségessé soha nem váló oktatásokat, megrovásokat és dicséreteket. Mintha csak nőnek volna megadva, hogy a legfontosabb problémákkal foglalkozva se veszítse el érzékét a mindennapi élet kicsinyesnek látszó eseményei és érdekei iránt.”

„Mint a nemzet vezetőjét történetének egy újabb, maradandó stádiumában, mint oly uralkodót, ki szívvel-lélekkel él a nemzet javának, Mária Teréziát bízvást tisztelhetjük magyaroknak.” (5. o.)

„Ily erős jellemnél, ily szenvedélyes indulat mellett csakis a boldog szerelem idézhette elő azt a szívjóságot, mely egyéniségének szintén egyik legkedvesebb vonása” – folytatódik a dicséret. „Az egész történetben talán egyetlen példája az oly uralkodónőnek, ki fölött inkább uralkodtak az erkölcs és a vallás, mint a temperamentum és a korlátlan hatalom hízelkedése.” (28. o.)

„A tény az, hogy a könyörületesség, az igazságszeretet, a vallásosság, a népszerűség csak oly alkotórészei voltak Mária Terézia jellemének, mint a büszkeség, a hatalomra való vágy. Éppen e sajátságok egyéni vetülete emeli őt oly magas polcra nemcsak az uralkodónők, hanem egyáltalában a fejedelmek között.” (58. o.)

„Szépségét, szívének jóságát s korát meghaladó szellemi tehetségét mindnyájan bámulták” – írja róla ugyanő a Pallas lexikonban. „Mátyás kora óta nem volt királyunk, aki annyit tett volna a nemzetért, mint ő.” „Mindenesetre igazságtalan a királynőt a nemzeti érzés tudatos gyengítésével vádolni, hisz senki sem helyezte magasabbra nála a magyar korona jogát és önállóságát.” „Mindent összefoglalva – fejezi be jellemzését Marczali – ő tekinthető a Habsburg-ház legnagyobb, valóban kiváló uralkodói tehetségének.”

Lotaringiai Ferenc, a férj

Tudjuk, hogy Magyarország török alóli felszabadítójának, Buda vára bevevőjének unokája s leánygón már ő is Habsburg. Ő is rendkívül szép testű. Kilenc évvel volt idősebb Mária Teréziánál, s már 15 éves kora óta a bécsi udvarban élt. Marczali „szép, délceg, megnyerő modorú ifjúnak” (22. o.), Guglia pedig (I., 23. o.) „der bildschöne Knabe”-nak, festeni valóan szép fiúnak mondja. Családja régiségére igen, de hatalomra és gazdagságra semmiképpen se volt Mária Teréziához illő vőlegény.

Pedig lett volna ilyen is nem egy. Ott volt mindjárt Nagy Frigyes. A vele való házassággal egy kézbe került volna a katolikus és a protestáns Németország. Igaz, hogy a vallási különbség nagy akadály lett volna, de Nagy Frigyes, akinek vallása a valóságban úgyse volt, valószínűleg leküzdötte volna katolikusellenes gögjét és cinizmusát ilyen nagy ellenértékért, amilyent Mária Terézia országai és személyi kiválósága jelentett. Másrésztől azonban Mária Terézia sokkal vallásosabb volt, de sokkal műveltebb is, semhogy a katolicizmus kinullázása lehetett volna e házasság eredménye.

Ennél sokkal komolyabb terv volt a spanyol trónörökösrel, Don Carlossal való házassága, mely által újra egyesült volna a régi Habsburgok minden koronája. Előnyös lett volna a bajor trónörökösrel való házasság is, mely megszabadította volna Mária Teréziát a Wittels-

bachok igényeitől és a belőle keletkezett háborúktól s a családnak a császárságra való igényét is megerősítette volna. Az a terv is felmerült, hogy Mária Terézia a kezét a bajor trónörökösnek, húga, Mária Anna pedig a spanyol trónörökösnek nyújtsa. Így a család barátjává vált volna úgyszólván minden ellensége.

Mária Terézia azonban akkor már szerelmes volt a vele együtt felnőtt rokonba, Lotaringiai Ferencbe, s minden fejedelmi öntudata és családjá jogaihoz való ragaszkodása ellenére is neki egyedül csak Lotaringiai Ferenc kellett, senki más. Annyira nem titkolta érzelmeit, hogy az udvarban mindenki tudott róla.

„A főhercegnő erős lelke ellenére gyöngéd szerelemmel viseltetik Lotaringiai Ferenc herceg iránt. Éjjel őt látja álmában, nappal felőle beszél udvarhölgyeinek, úgyhogy nem valószínű, hogy valaha elfeledje azt a férfiút, kiről azt hiszi, hogy neki van teremtve.” Így és ezért lett Lotaringiai Ferenc az új Habsburgok ősapjává.

De azért neki is kellett Mária Teréziáért áldozatot hoznia. Menyasszonya keze össze volt kötve az ősei országáról, Lotaringiáról való lemondással, melynek Franciaország részére való átengedése volt az előfeltétele a Franciaországgal kötendő békének. Lotaringiával bőven felérő kárpótlást kapott érte a toscanai nagyhercegségben, mely így lett aztán, mint Lotaringiai Ferenc „hozománya” a Habsburgok birtoka egészen addig, míg csak Olaszország nem egyesült. Mégis szép vonás Ferencben, mert őseihez, családjához és a hagyományokhoz való meghatározott ragaszkodását bizonyítja, hogy a cserére igen nehezen volt rábírható. Pedig nemcsak Mária Terézia kezét kapta érte, hanem hamarosan a német császári méltóságot is, melyet nem felesége, hanem ő kapott meg, mert nő nem volt császárrá választható.

Ferenc császár kétségtelenül jólelkű, szerény, udvarias férfi volt, aki szerette a jó, kellemes és kellemes életet s ebben nem zavartatta magát hatalmi vágyak, hírnév és érvényesülési vagy népszerűségi törekvésekkel. Volt annyira bölcs, hogy megértse, hogy felesége sokkal tehetségesebb volt, mint ő, tehát nemcsak születése, hanem képességei címén is őt illeti az uralkodás joga és kötelessége. Ezért nemcsak Magyarország és az ausztriai birodalom kormányzását, hanem még a német császárság vezetését is neki engedte át. Ő inkább gazdasági, közgazdasági és pénzügyekkel foglalkozott s ebben olyan nagy tehetség és olyan szerencsés kezű volt, hogy a Habsburg-ház mérhetetlen magánvagyonra főként az ő effajta működésének az eredménye. A hiúságtól, kényeskedéstől és nagyravágyástól is annyira ment volt, hogy például – ami akkor még nagy újításszámba ment – a neki, mint német császárnak az etikett szerint járó kézcsókot a nőknek nem engedte meg.

Egyébként nemcsak hatalomban és tekintélyben vagy tehetségben, hanem erények tekintetében se volt feleségéhez fogható. Igaz, hogy Mária Teréziával ebben a tekintetben nehéz is akárkinek is versenyezni. Ebben a korban már kezdett mutatkozni az ún. felvilágosultság korával együttjáró vallástalanság, léha erkölcs és hitközönyösség. Ez meglátszott Ferenc császáron is és azt mondják az egykorúak, hogy feleségével ellentétben éppen nem volt a jezsuiták barátja. Míg Mária Terézia a legvallásosabb irányzatnak volt a feje az udvarban, férje a legvallástalanabbnak.

Lotaringiai Ferenc erkölcsileg se volt feddhetetlen, mert a királynőnek nem egyszer féltékenységre adott okot. Mikor Mária Terézia férje halála után találkozott a férjétől vonzalmával kitüntetett rendkívül szép Auersperg hercegnővel, állítólag azt mondta neki, hogy „mi ketten” nagyon sokat veszítettünk. Ezt az állítólagos megjegyzést még Marczali Henrik is mint tényleg megtörtént dolgot említi, Guglia azonban már csak mint kitalált, alaptalan mendemondát. Mária Terézia annyira finom és nemes lélek volt, hogy nemcsak féltékenységi jeleket nem rendezett, hanem még ilyen finom célzásokkal és szellemes megjegyzésekkel se rontotta férje hírnevét.

Nem is valószínű, hogy Ferenc császár és a szép Auersperg hercegnő között több lett volna, mint a szép fiatal hölgynek kijáró előzékenység olyan udvarias és a női szépség iránt annyira fogékony férfi részéről, mint amilyen Lotaringiai Ferenc volt. Az se valószínű, hogy

Mária Terézia férje valaha házasságtörést követett volna el, mert feleségét ő is nagyon szeretete – nem is lehetett olyan feleséget nem szeretni, mint amilyen Mária Terézia volt –, s emellett az is bizonyos, hogy Lotaringiai Ferenc is rendkívül jó családapa volt, aki gyermekeit is őszintén szeretete.

Mária Terézia mint feleség is igen meg volt elégedve férjével. Tekintve azonban azt, hogy a férj közel se volt olyan vallásos, mint felesége, különösen pedig hogy vallásilag közel se volt olyan művelt és vallásossága tudományosan közel se volt annyira megalapozott, sőt állítólag még a szabadkőműves páholynak is tagja volt, erkölcsi kihágásokat se tarthatunk lehetetlennek részéről.

Egyébként Lotaringiai Ferenc jellemében kissé nehéz eligazodni. Egyes megbízható források sok tekintetben különcnek s melankóliára hajlamosnak is mondják. Aztán egyik oldalról azt halljuk róla, hogy szabadkőműves volt és az udvarban a jezsuitaellenes irányzat feje, tehát a „vakbuzgóság” ellensége, másrészről pedig Mária Terézia leveleiben gyermekei előtt ismételtelen követendő példának hozza fel vallásosság tekintetében is. Azt írja róla például, hogy minden vasárnap és minden csütörtökön meggyónt, eszerint tehát hetenként kétszer is, ami még a legjámorabb szerzetesek körében is ritkaság, s ugyanő írja róla, hogy élete utolsó vasárnapján is meggyónt s hogy ez az ő élete legnagyobb vigasztalása.

Bajos összeegyeztetni ezt a két egymással ellentétes dolgot. Igaz, hogy Mária Terézia mesterségesen igyekszik (kivált gyermekei előtt) férjét dicsérgetni, talán éppen azért, mert tudta, hogy gyermekei egyet-mást hallhattak vagy talán láthattak is apjuknál, ami nem éppen emelhetne előttük erkölcsi tekintélyét. Ezért még Marczali is kénytelen megjegyezni, hogy Mária Terézia talán csak akkor nem mindig őszinte és igazmondó, mikor férjét dicsérgeti. Ámde az az állítás, hogy hetenként még kétszer is meggyónt, nemcsak egyszerű dicsérgetés, hanem egy konkrét tény közlése, mely, ha nem felelt volna meg a tényeknek, nyílt hazugság lett volna. De egyébként se lett volna semmi értelme, hogy felesége ilyen, a valósággal ellenkező túlzott állításokat tegyen a valóságban silány erkölcsű férjéről.

Vagy talán az a kérdés megoldásának a kulcsa, hogy egy időben, például fiatalabb korában volt Lotaringiai Ferenc ennyire buzgóan vallásos, de később már nem. De láttuk, hogy még élete utolsó vasárnapján is meggyónt. Olyan jezsuitaellenesnek, szabadkőművesnek, szoknyabolondnak, amilyenek egyes források Lotaringiai Ferencet festik, még havonta egyszer is kín meggyónnia. Ha pedig csak egyedül felesége kedvéért és gyermekei számára példaadásként tette hitbeli meggyőződés nélkül, akkor igen jellemtelennek kellene mondanunk. Ez megint csak ellenkezik mindazzal a sok jóval, amit róla más forrásokból tudunk. Ilyen együgyű képmutatással magát a királynőt se lehetett volna félrevezetni. Sokkal okosabb, tapasztaltabb és sokkal nagyobb emberismerő volt ő annál!

Talán a legvalószínűbb megoldás az, hogy volt idő, mikor Ferenc a felesége kedvéért ilyen gyakran gyónt, s Mária Terézia, hogy a kegyeletet iránta gyermekeiben halála után növelje, ezt a jót hangsúlyozta róla nekik s a nem jóról hallgatott.

Lotaringiai Ferenc 1765-ben, tehát 15 évvel előbb, mint felesége, halt meg Innsbruckban második fiának, Lipótnak az esküvőjekor szélhűdés következtében, egészen hirtelen. Ezért halása előtt meggyónni se tudott. Azért volt Mária Terézia életének legnagyobb vigasztalása, hogy férje a halála előtti vasárnap is meggyónt. Ha ugyan igaz volt, nem pedig csak úgy hazudták neki.

Érdekes, hogy Lotaringiai Ferenc öccse, Károly, aki mint említettük, Mária Terézia hűgát vette el, még vallástalanabb volt, mint Ferenc. Ezen nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy a „felvilágosultság”, a hitközönyösség és a hitetlenség korának a fia volt. Nem az ő és bátyjának vallási közönye a meglepő, hanem az, hogy Mária Terézia még ebben a korban is annyira hívő és annyira vallásos tudott maradni. Ehhez a korral és a közszellemmel való dacoláshoz a jóakaraton kívül még olyan nagy intelligencia is kellett, mellyel Mária Terézia meg volt áldva. Férje és még inkább sógora (mert férjén mégis meglátszott az ő nagy egyéni-

ségének jótékony befolyása) már koruk gyermekei voltak. Az ő lelkük nem volt annyira nagy, hogy a közszellemtől eltérően a maguk külön útját tudták volna járni.

Ez a második számú Lotaringiai Károly egyébként szintén hadvezér volt, mint nagyapja, de ő – sajnos – hadvezéri tehetség nélkül. Nem volt tehát nagy ember, amint abban a korban nem is tehetség kellett a vallástalansághoz, hanem csak tucattlelkület. Úgyszólván minden csatáját elvesztette, de Mária Terézia azért csak újra meg újra rábízta seregeit – ügye nagy kárára. Jellemző, hogy ugyanekkor az a tehetséges magyar hadvezér, aki Hadik András volt, katolikus vallásosságával tűnt ki, sőt annyira ment, hogy VI. Pius pápa bécsi látogatásakor – II. József császár ellenére – nyilvánosan a pápa lábát csókolgatta. Nemcsak hadi sikereivel, hanem ezzel is megmutatta, hogy tehetség és jellem volt, aki a maga útját járta és tudott vallástalan környezetben is hívő és vallásos maradni. Lotaringiai Károly, a tucatember, nem tudott.

Dicsstelen hadvezéri szereplése után egyébként Belgium helytartója lett, s mint ilyen, ott is halt meg. Mária Terézia levelezéseiből megtudhatjuk, hogy még halálos betegségében se jutott eszébe, hogy jó lenne talán meggyónni. A királynő e leveléből jól látható, hogy nem sokra becsüli. Mit is becsült volna benne: a tehetségtelenséget vagy az önállótlaniságot?

Mária Terézia női becsülete

Ez minden vitán felül áll. Komoly történeti műben nemcsak rosszat vagy kifogást nem lehet róla olvasni, egyébként bármennyire is ellensége neki vagy családjának az illető mű, vagy annak a világnézetnek, melyet képviseltek, hanem egy sincs, mely külön ki ne emelné erkölcsi feddhetetlenségét és példaadó erkölcsi tisztaságát. Nemcsak rá vonatkozik ez a dicséret, hanem egész udvarára. Még az a lady Montague is, aki „nem tudja elég ríkító színekben festeni a bécsi előkelő világ romlottságát” (Marczali), amiben felekezeti ellenszenvből származó nem kis túlzás is lehet, kiemeli, hogy „a császári nők felül állottak még a gyanún is. A Franciaországban mindenüvé kiáradó sivár erkölcstelenségben oázist képezett a császári család tiszta, benső élete”, ott „maitresse-uralomról szó se lehetett” (Marczali: Mária Terézia, 9. o.). Maga a királynő, Mária Terézia azonban még ebben a jóhírű császári családban is tündökölt erényei feddhetetlenségével.

Sajátságos és ugyancsak szégyen ránk nézve, hogy mi még ebben a tekintetben is kivételt képezünk. Nálunk Mária Terézia mint ledér nő él a köztudatban. Nem ugyan az irodalomban, annál kevésbé a történetírásban, mert itt mégse lehet megtenni, hogy a nyilvánvaló igazságot tudomásul ne vegyük, hanem a szóbeszédben és az élő közvéleményben.

Én a tiszta katolikus és a nyugaton fekvő Zala vármegyében nevelkedtem, ahol tehát aránylag még a legkisebb Habsburg-gyűlöletet lehet feltételezni s ráadásul szerzetes gimnáziumba jártam. Mégis gimnazista koromban, mely századunk első évtizedére esett, diáktársaim körében mindenki úgy értette a nagy királynő magyar rokonszenvét, hogy számtalan gyerekének mindegyike egy-egy tőle kedvelt magyar főúrtól származott.

Pedig hogy nemcsak Keszthelyen, ahol én jártam gimnáziumba és nemcsak az 1900-as években, hanem másutt is és még ma is ez a vélemény van általánosan elterjedve, sőt kiirihthatatlanul megrögződve a mi közvéleményünkben, arra vonatkozólag is szolgálhatok pár példával.

Egyik tanítványom érettségi előtt arra a kérdésemre, mennyit használt neki az én négyévi tanításom, 1934-ben írásban névtelenül a következő választ adta:

„A hittan nagy hatással volt rám, mert sok sötétséget világított meg előttem a vallási kérdések közül. Például mély nyomokat hagyott az amúgy is fogékony lelkemben az Isten létének bizonyítása és a lelkiismeret kérdése. Azonban nem volt rám hatással akkor, amikor a főtisztelendő úr a hittanba belevonta a politikai kérdéseket, például a Habsburg-vitákat és a

Habsburgokat égig dicsérte, csak némelykor szólt ellenük.” (Én nem tudok róla, hogy akár csak némelykor is szóltam volna ellenük. Egyébként pedig ez nem „politikai”, hanem történelmi kérdés.)

„Például Mária Teréziánál, ahol azt mondta, hogy korának egyik „legerkölsösebb asszonya” volt. 18 gyermeke volt (ezt persze nem én mondtam, mert „csak” 16 volt) és hol volt a férje, akitől a gyerekek származtak volna?! 18 gyermekhez legalább 18 évig kellene férjnélni, hogy a gyerekek mind törvényesek legyenek.” (Mária Terézia nem 18, hanem 29 évig volt férjnél.)

„Ha a főtisztelendő úr ezeket a politikai vitákat el fogja hagyni a hittanból, akkor mondhatom, hogy a hittan lesz a legszebb és legérdekesebb tantárgy az iskolában, de csak úgy, ha a főtisztelendő úr fogja azt tanítani. Mert a főtisztelendő úr tudása, jelleme és meggyőző képessége előtt le kell venni a kalapot.” (Sajátságos, hogy mégse hitt neki, sőt ennyire együgyű módon akarta megcáfolni azt, amit tőlem hallott, mert ráfogta, hogy „politika”.)

De azt se értem, miért olyan nagy bűn, ha olyan tudású, jellemű és meggyőző képességű ember, mint amilyennek engem még ez a tanítványom is tartott, politikával is foglalkozik? Hiszen a nemzet érdekében egyenesen könnyörögni kellene az ilyen embereknek, hogy politizáljanak!

Soraiból látható, hogy ez a névtelen diák egyáltalán nem rosszakaratú az Egyház iránt, sőt annyira ártatlan, hogy még bizonyos naiv tájékozatlanságot is elárul a nemi élet terén. Azt se lehet mondani róla, hogy nyom nélkül pergett le róla a hitoktatás. A Habsburgok elleni gyűlöletet és Mária Terézia rossz erkölcsének megrögzött hitét azonban már előttem mások oly mélyen belegyökerezették lelkébe, hogy onnan még az én „nagy meggyőzőképességem” s a tisztelet, mellyel „tudásom” és „jellemem” iránt viseltetett, se tudta onnan kiirtani.

Jellemző – s ezzel az eredménytelenség okát is megjelöli –, hogy e tisztán történelmi s egyébként is 150 éve már nem időszerű kérdést egyszerűen „politizálásnak” tekinti, mely pap számára feltétlenül tilos, a hitoktatás keretei közé pedig semmiképpen se való. Amiben az emberek makacsok és amiben nem akarják, hogy felvilágosítsák őket, azt egyszerűen megteszik politikának, melyhez az Egyháznak vagy papjainak nyúlni tilos, sőt megbocsáthatatlan büntett.

Pedig hát az eredménytelenség oka e tekintetben éppen az volt, hogy én az illetőt valóban csak hittanra tanítottam, nem pedig magyar történelemre (annál kevésbé politikára), s így ezzel a kérdéssel csak futólag foglalkozhattam. Annyira fontosnak ugyanis természetesen nem tarthattam a Habsburgok igazságát, hogy miatta a hittanóráimat magyar történelmi órákká változtassam át. Tehát éppen az volt a baj, hogy nem „politizáltam” eléggé, legalábbis annyit nem, mint szükséges lett volna annak a mérhetetlen gyűlöletnek, elfogultságnak, egyoldalúságnak és korlátoltságnak az eloszlatására, mely a Habsburgok ellenében a magyar közönséget még katolikus részében is eltölti. Katolikus pap életében pedig egyáltalán nem ritkaság, hogy hasonlóan tudatlan, szellemileg gyerekektől kell hasonló fölényes hangú kioktatásokat zsebre vágnia.

Természetesen voltak (mégpedig sokkal nagyobb számban) olyanok is bőven, akik még abból a kevésből is, melyet a hittanóra keretében a magyar történelemből adni tudtam nekik, belátták, hogy a Habsburg-kérdésben is igazam van.

Mikor ezek egyike társaságban egy hölgyet ilyen irányban fel akart világosítani Mária Terézia igazi erkölcsről, az illető hevesen ezt válaszolta neki: én voltam a bécsi kapucinusok kriptájában és a magam szemével láttam ott Mária Terézia törvénytelen gyermekeinek koporsóit – csak úgy nyüzsgött ott körülötte a sok kis koporsó –, nekem hát hiába dumál.

Sajnos, ez a tanítványom akkor még nem volt a kapucinusok kriptájában (sőt én magam sem voltam még s nem is szándékozom odamenni), s így belátván, hogy az illető hölgy a kérdésben sokkal járatosabb mint ő, elnémult. Azt hitte, hogy csakugyan megcáfolták.

Eszébe se jutott, hogy azok a kis koporsók még nem bizonyították s nem is bizonyíthaták, hogy törvénytelenek azok, akik bennük fekszenek. Sőt éppen az, hogy ebbe a nyilvánosságnak számító kriptába odatették őket, bizonyítja törvényes származásukat. Ha ugyanis a királynőnek nem anyai becsületére, hanem szégyenére szolgáltak volna ezeknek a kis koporsóknak a lakói, akkor bizonyára nem rakták volna őket melléje. Erzsébetnek, a „szűzies” angol királynő törvénytelen gyermekeinek koporsói – mert neki valóban voltak törvénytelen gyermekei, noha férje sose volt –, bizonyára nincsenek ott a kriptában is körülötte, mert azokat nem szokás kirakatba állítani. Egyébként Mária Terézia 16 gyermeke közül 10 túlélte anyját s a többiek se mind csecsemőkorban haltak meg, tehát olyan nagy kiállítás azokból a kis koporsókból egyébként se lehetett ott a kriptában körülötte. Tehát még azok a tények, melyeket az illető hölgy „a saját szemeivel” látott, se lehettek valami túlságosan igazak.

Az se jutott eszébe sem a hölgynek, sem a Habsburgokat védeni akaró diáknak, sem annak a tanítványomnak, akinek névtelen nyilatkozatát az imént idéztem, hogy maga a 16 gyerek is kétségtelenül bizonyítja Mária Terézia erkölcsileg tiszteletreméltó voltát. Ledér nőknek nem szokott lenni 16 gyermekük még törvényesen se, mert 16 gyerek világrahozatala, felnevelése igen nagy áldozatokkal, valóságos vértanúsággal jár, amelyre csak az átlagnál nagyobb lelkű nők vállalkoznak, kivált mikor olyan fényes állásban vannak, mint Mária Terézia volt. De semmiképpen se vállalkoznak rá *élvágyó* nők. Hiszen a sok anyaság még a szépséget is tönkreteszi, mint ahogyan Mária Teréziáét is tönkretette. 16 *törvénytelen* gyermek egy nőnél egyenesen képtelenség. Hiszen már három is ritkaság volt még régen is, kivéve, ha csak nem vadházasságról volt szó. Mária Terézia azonban tudvalevőleg nem vadházasságban élt. A valóban romlott királyi nőknek, az angol Erzsébetnek, Katalin cárnőnek (és a magyar Izabelláknak) vagy a hírhedt királyi maitress-eknek: a Pompadouroknak és Dubarryknak vagy egyáltalán nem voltak gyermekeik, vagy kivételesen egy, legfeljebb kettő.

Az elfogultság és a gyűlölet azonban vakká teszi az embert. Azok a kis koporsók az anya nagy koporsója körül nem az anyai méltóságra és az idillikus családi életre figyelmeztetik és a vele való tiszteletteljes, megható érzelmekre hangolják a gyűlölet embereit, mint ahogyan például a zsidó Marczali szinte elolvadt a meghatódottságtól és a tisztelettől Mária Terézia megható családi leveleinek olvastára, hanem ellenkezőleg: a gyűlöletet, az undort, a megvetést keltik csak fel benne az alacsonyabb rendű nő iránt, aki állati ösztöneinek a rabja.

Neki a sok gyermek csak a sok nemi érintkezést juttatja eszébe, ami természetesen mindenki számára ellenszenves. Pedig minden évben egy gyermek tulajdonképpen csak minden évben egy érintkezés bizonyítéka. Az pedig csak nem visszatartó? Mária Terézia 29 éven át tartó házasságából azonban csak 16 gyermek született, s házassága elején az első gyermek bizony elég nehezen akart megszületni. Akkor ezt az orvosok egyenesen annak tulajdonították, hogy a királynő még annyira sem élvezte a nemi aktust, mint ez szerintük a termékenységhöz szükséges lett volna.

Ez a hölgy ott a bécsi kapucinusok kriptájában Mária Terézia ledér erkölcsi felett háborogva ugyanazt a gondolatvilágot tükrözi, mint Baranya, Somogy, Tolna elfajult egykés falvainak parasztnépéé, ahol – emlékszem – a szegény Németh néni (pedig nem is „pógár”, hanem uradalmi cselédasszony volt, akinél – állítólag – magától értetődő lett volna a sok gyerek) mikor észrevette, hogy tizedik gyermekével lesz várandós, annyira kétségbeesett miatta, hogy öngyilkos gondolatokkal kezdett foglalkozni. Nem azért – mondta –, hogy „vén létere” újra szoptatnia kell és pelenkát mosnia, hanem „a szegény”, az elviselhetetlen szegény miatt. Hiszen mikor végigment az utcán, innen is, onnan is hallotta a csípős megjegyzéseket olyan nők szájából, akik – úgy látszik – erkölcsösebbnek gondolták magukat nála: nézd, ez a vén disznó megint hasas!

A rosszindulatú szemlélő és megjegyzést tevő ugyanis állapota láttára nem gondolt másra, mint csak arra, hogy ez az asszony még ilyen idős korában is házaseletet él, s mivel a házaselet lényegében véve állatias és így ellenszenves dolog, természetesen ellenszenvvel látta,

amit látott. Az, hogy ő maga is ilyen életet él, eszébe se jutott, még kevésbé az, hogy ugyanő ugyanezt az állati életet még ellenszenvesebben éli, mint a megrótt „vén disznó”, mert az legáltalább a természet szavát és törvényét követi és viseli tette következményeit, fájdalommal szüli és gonddal neveli gyermekeit, magyarokat nevel a hazának és szenteket az égnek, a rajta megbotránkozók pedig titokban és nyom nélkül bonyolítják le életük ez állati és ízléstelen eseményeit, s így a látszat az, mintha ők ezeknél a „vén disznóknál” sokkal tisztább, finomabb, jobban nevelt állatok lennének.

Hogy azonban ezekből az igazi bűnös asszonyokból hol az utcán, hol a bécsi kriptában, de állandóan kitör az ingerült gyűlölet a „vén disznók” ellenében, szintén nincs ok nélkül. Annak bizonyítéka, hogy nagyon is tisztában vannak ők vele, hogy azok a „már megint hasas” vagy kis koporsókkal körülvevett asszonyok némán is arra figyelmeztetik őket, hogy náluk nincs valami rendben. Mivel azonban segíteni nem tudnak, illetőleg nem akarnak rajta, idegesíti, bántja őket, hogy vannak olyan nők is, akik viszont tudnak is és akarnak is becsületes nemi életet élni, annak minden keserves következményével, s ezért akaratlanul is ellenszenvvel viseltetnek irántuk.

Nem valószínű, hogy azoknak a tisztelt hölgyeknek, akik a bécsi kriptában lenézik Mária Teréziát a körülötte levő kis koporsók miatt, szintén körülveszik majd a koporsóját a kis koporsók. Emiatt azonban szégyenkezniük kell, nem dicsekedniük. Nem női erényeik becsületére hiányoznak ugyanis majd ezek körülöttük, hanem bűneik bizonyítékául. Ha körülöttük nem lesznek majd kis koporsók, ez nem bizonyítja majd azt, hogy erkölcsösebbek lesznek, mint Mária Terézia volt, de még csak azt se, hogy kevesebb nemi örömet élveztek életükben, mint ő.

Mint említettem, Mária Terézia női erényei annyira tündöklőek, hogy nálunk is csak szóbeszédben lehet az ellenkezőt hallani, de leírva sehol se találjuk. Akik nemcsak beszélni szoktak, hanem írni is, azok ugyanis már kénytelenek tudni, hogy ki volt Mária Terézia. Marczali a Pallas lexikonban ezt írja róla erre vonatkozólag:

„Annál tisztább fényben ragyog képe, mint nőé és anyáé. A felsőbb körök általános elzüllésének korában női erénye, hűsége, családi életének boldogsága szinte páratlannak mondható.”

Guglia azt írja róla (I., 346. o.), hogy „senki sem hányhatta szemére még a legkisebb kacérságot se bármely más férfi (mint férje) iránt”. Macaulay pedig így magasztalja:

„Frigyes írásainak és társalgásának közömbössége (profaness) és azok a borzasztó hírek, melyek magánéletének erkölcstelenségéről keringtek, természetsszerűleg megbotránkoztatták (shocked) azt a nőt, aki a legerősebb hittel hitte mindazt, amit gyóntatója neki mondott s aki, bár kísértések környezték, bár fiatal és szép volt és lángoló minden szenvedélyében és bár korlátlan hatalommal bírt, mégis megőrizte hírnevét szeplőtelenül a rágalomnak még a szelőlőjétől is.” (Biographical Essays. Frederic the Grait, 54-55. o.)

Sajnos, Macaulay ott a távoli Angliában nem tudhatta, hogy a mi magyar hazafiaink rágalmainak szelőlőjétől – sajnos – nem tudta megőrizni. Valószínű azonban, hogy ezek a rágalmak nálunk se életében érték Mária Teréziát, s ha igen, semmiképpen se azok részéről, akik ismerték, s ma se azok részéről érik, akik a történelmet ismerik.

E mű írása közben kerültem össze egy egész életében mintakatolikus aggastyánnal, aki egyébként a katolikus elemi iskolákban használatos tankönyvek írója volt évtizedeken át. Egész addig, míg beszélgetésünk meg nem történt, még ő is arról volt meggyőződve, hogy Mária Terézia ledér életet élő nő volt. A tankönyveibe természetesen e meggyőződését nem vette bele, hiszen említettem, hogy semmiféle könyvben nincs ez benne, még a katolikusellenesekben se. De az, hogy még ő is ebben a hitben élt, ijesztően mutatja a rágalmazás romboló hatását, a lelkiismeretlen propaganda eredményességét és hogy milyen szellemi rabszolgaságban élünk mi, katolikusok.

Erre a kérdésre vonatkozólag egyébként még Tóth Béla is, akinek pedig minden írása katolikusellenes, és akinek Magyar Anekdotaikincseiben is úgyszólván minden jó magyar pro-

testáns, a katolikusok viszont csak azért szerepelnek, hogy az együgyűséget, a gyávaságot vagy a hazafiatlanságot képviseljék, így ír „Mendemondák” című művében (106-108. o.):

„Szinte kiirthatatlan mendemonda, mely nem csupán a nép között talál hívőkre, hogy Grassalkovich Antal mesés fényű pályafutásának titkát Mária Terézia szívében kell keresni. Ez rágalom, mégpedig ostoba rágalom. Grassalkovich (született 1683) már III. Károly idejében kiváló méltóságokat viselt és 43 éves ember volt, mikor Mária Terézia férjhez ment. A gödöllői látogatás idején 58. esztendejében járt. (Meghalt 1771-ben.) Ama romantikus históriát valóban csak a gonosz butaság találhatta ki.”

„De itt érintenem kell egy más kényes dolgot: Mária Terézia magánélete tisztaságának kérdését. Nem fölösleges ezzel a dologgal foglalkozni, mert – valljuk meg végre nyomtatásban is – az a magyar nemzet, mely asszonykirályát 40 évig lovagias hódolattal vette körül, másrészt pornográf anekdoták sokaságát költötte a fejedelmi nőre és a csúf történetek közül nem egy ma is szájról szájra jár. Valószínű, hogy a trágárságok egykorúak; a múlt század közepén száz pálca elszenvedésére és a városból való kiközösítésre ítélték egy debreceni csizmadiát, aki a királynőt becstelen szóval illette. Az asszonyuralkodó bizony mindig ki van téve a rút gyanúnak, s kivált a Katalin cárnő idejében nem csoda, ha a laszciv anekdota a trón körül is settenkedett.”

„*Pedig Mária Terézia magánélete maga volt a tisztaság.* A 16 gyermek anyjáról ellenségei sem mondhattak rosszat; és ez az ő erkölcsösségének legmeggyőzőbb bizonyítéka. Nagy Frigyes tudvalevőleg nagy kedvelője volt a szabadszájú udvari pletykáknak; követői jól ismerték e gyöngességét és alig van titkos jelentésük, mely ne hemzsegne az ilyesmitől. A követek gyakran még tódítottak is, csak hogy uruknak meglegyen ez a kedvelt olvasmánya. A bécsi követek remekelnek e dologban. Nem kímélnék senkit, meghurcolják az alsóbb rendű palotahölgyeket is, szörnyűséges történeteket tudnak az uralkodócsalád tagjairól és e borsos relációknak állandó tárgya II. József, kinek fiatalkori szerelmi nyomorúságait nagy kedvvel és apróra mondják el a legcsúfabb részletekkel egyetemben.”

„*Ezek a skandalumra éhezők azonban soha egy rossz szót sem tudnak írni Mária Teréziáról; pedig Nagy Frigyesnek ez lett volna csak az ünnepi falat! Marczali Henrik, ki a berlini titkos levéltárban mind átkutatta a követi jelentéseket, azt mondja nekem, hogy a diplomaták e pornográmmjai egy betűvel sem tudják illetni a királynő magánéletét; és ez Mária Terézia erkölcsi tisztaságának kétségtelen bizonyítéka. Ha egyáltalán lehetséges volna reprodukálni a királynőről ma is közkeletű rút anekdotákat, könnyű volna kimutatnom, hogy legtöbbjüknek az eredete Madame Pompadour, Dubarry és Katalin cárnő körül keresendő.*”

Azt is megcáfolja ugyanitt Tóth Béla, hogy Mária Terézia Pompadournak, akit egyébként nagyon megvetett, végül a francia szövetség és leánya jó „partijának” nyélbeütése kedvéért mégis levelet írt és benne „ma chere cousine”-nak szólította. Ezt régebben még én is elhittem, mert minden történelmi műben megtaláltam. S lám, még ez se volt igaz.

Mária Terézia, a feleség és anya

Mária Teréziát a szó szoros értelmében eszményi nőnek kell mondanunk. Akár mint nő, akár mint feleség, akár mint anya, egyaránt annyira tökéletes, hogy nem hibát, hanem még gyarlóságot is nehéz benne találnunk. Olyan nőt, mint ő volt, csak a szív és az ész, a jóság és az értelem együttesen hozhatott létre, s mivel nem apáca volt és így nem az örökös szüzettségben és állandó önsanyargatásban adott példát, hanem a mindennapi nőnek, feleségnek és anyának a szerepében, a legszélesebb rétegeknek lehet példaképe.

Házassága szerelmi házasság volt, hiszen a politika ellenére adta kezét olyan férfinak, akié a szíve volt. Az övénél szebb családi életet, boldogabb házasságot, édesebb szerelmi életet még elképzelni se lehet. A boldog, kielégített szerelmi élet, valamint uralkodói tehetsége és eredményei között okozati összefüggést kell látnunk, mert állandó optimizmusa, állandó szellemi frissessége, találékonysága, mindent megaranyozó szívjósága ennek eredménye. Innen folyik egyik legmegnyerőbb tulajdonsága: minden tettetéstől, mesterkéeltségtől, nagyképűségtől mentes természetessége is.

Uralkodó volt, tehát férfi szerepet töltött be, de nő maradt mindig s nem is akart soha férfi szerepben tetszelegni. Ő volt minden a családban, az erőt, a vagyont, a hatalmat, az uralkodást ő jelentette, s ráadásul nemcsak születése öröksége révén, hanem esze és szellemi képességei címén is. Mégis, mint a régimódi, egyszerű asszonyok, nem férjének, hanem „urának” mondta az urát, sőt gyermekeinek írt leveleiben sokszor úgy emlegeti, mint neki és gyermekeinek közös parancsolóját, akinek az akarata számára is törvény. Noha ha valakinél, akkor nála megokolt lett volna az uralomvágy, hiszen a trón az övé volt s nem királyné volt, hanem királynő, s noha a császárság a férjéé volt, nem pedig az övé, de ezt is ő ajándékozta neki, s noha uralkodói és egyéb szellemi képességei is toronymagasan álltak a férje felett, mégis teljesen távol állt lelkétől a hatalomra való törekvés.

Húsz éven felül volt már, mikor apja meghalt s ekkor már évek óta asszony volt. Nem is váratlanul lett trónörökös, mégis egész addig, míg a sors kezébe nem dobta, még csak nem is érdeklődött a kormányzás, a politika és a hatalom iránt. Ahogy férje kiválasztásában teljesen mellékes volt előtte a hatalom, éppúgy nem érdekelte trónörökös korában se. Bizonyítja ezt az, hogy semmibe nem volt beavatva, mikor a hatalom kezébe került. Bizonyára apja is oka volt ennek, hisz nem gondolhatta, hogy ennyire korán és ily hirtelen távozik majd az élők sorából, de egészen kétségtelen, hogy ha szeretett lánya, akinek jövője biztosítására szinte egész életét fordította, csak egy csepp kívánságot is mutatott volna arra, hogy foglalkozni szeretne jövőendő országai ügyével és részt kívánna a hatalomból, készséggel adott volna neki lehetőséget erre.

Hogy ebből mégse történt meg semmi, egyedül csak az lehetett az oka, hogy a 20 éves leány trónörökös nagy értelmi képességei és az átlagférfiét messze meghaladó akaratereje ellenére is inkább szeretett csak nő lenni, aki szeret, és akit szeretnek, és aki alázattal aláveti magát apja és férje akaratának, mint parancsoló, irányító és milliók sorsát kezében tartó tényező.

Egyik legrokonszenvesebb, ritkán található vonása a Habsburgoknak, hogy náluk sose volt nőuralom és köztük nem találunk papueszkormány alatt élő férjekre. Különösen azért feltűnő ez, mert egyébként feltűnően szelídek, jóságosak, irányíthatóak, hatalomvágytól mentesek voltak, s tanácsadóiknak és minisztereiknek több szavuk volt előttük és nagyobb befolyásuk volt rájuk, mint bármely más uralkodócsaládban.

A jóságos, önfegyelmezett, sőt alázatos Lipótok és Ferdinándok államügyekben mindig szorgalmasan hallgattak minisztereikre, tanácsadóikra, lelkiismereti ügyekben pedig lelkiatyáikra, soha nem hallgattak azonban maitress-ekre. Nemcsak azért, mert ilyenek nekik nem voltak, mert hiszen feleségeik voltak (legtöbbször egymás után több is, mert e tekintetben

teljesítették kötelességeiket és utódokról is gondoskodni igyekeztek), de államügyekben feleségükre se hallgattak.

Annál feltűnőbb ez, mert egyébként náluk alig hallunk hideg viszonyról férj és feleség között (csak I. és II. József és II. Lipót, tehát a nem „bigott” Habsburgok a kivételek), házastársi perpatvarokról pedig még kivételesen se. Úgyszólván kivétel nélkül példás hitvesi szeretetben és megértésben éltek és a leggyöngédebb udvariasságot tanúsították feleségük iránt, de nemcsak papucskormány jeleire nem találunk közöttük, hanem még női politikai befolyásra se. Ma már a történelem még azt is rég megállapította, hogy még Zsófia hercegnő is sokkal kevésbé avatkozott bele a politikába, mint a híre volt; ő is elsősorban nő, feleség és anya volt. Pedig ő ugyancsak bírt volna hozzá tehetséggel, s a férje is olyan volt, aki mellett szükség is lett volna egy kis irányításra.

Mindez annak bizonyítéka, hogy náluk a nagy befolyásolhatóság nem fogyatékoság vagy emberi gyöngeség volt, hanem tökéletesség, mely eszükből és érényeiből folyt. Semmi más nem volt, mint annak a gyakorlatban való végrehajtása, amit az ész és az erkölcsi érzék mondott. A lelkiatya azért van, hogy a lelki gyermeke szót fogadjon neki; a tanácsadó is azért van, hogy tanácsot adjon, s azt bizonyára azért adja, hogy uralkodója meg is fogadja.

A józan ész azt is mondja, hogy a miniszter vagy más tanácsadó, aki nem születése révén került állásba, mint az uralkodó, hanem képessége és tanultsága folytán, rendes körülmények közt átlagban okosabb, mint az uralkodója, s így az észsel és a helyes eljárással ellenkező kevélység, ha az uralkodó magát mégis okosabbnak tartja, mint tanácsadóit, s ezért nem hallgat rájuk. Történelmünk folyamán láttuk is, hogy ezek a bécsi miniszterek és tanácsadók szinte mindig okos tanácsot adtak uraiknak, akik többnyire hallgattak is rájuk. Látni fogjuk, hogy így volt ez még a nálunk olyan rosszhírű 48-as „kamarilla” idején is.

Ugyanez ész alapján *egész más* a feleség és a családtagok, különösen a női családtagok helyzete e tekintetben. A feleség, a leány, a testvér vagy sógornő nem azért jut abba a helyzetbe, hogy tanácsot adhasson az uralkodónak, mert erre illetékes, vagy mert joggal fel lehet tenni, hogy nagyobb az esze, képzettsége, ítélőképessége, tapasztalata, emberismerete, mint magának az uralkodónak. A feleségnek és a női tanácsadónak, családtagoknak (annál inkább az esetleges maitress-nek) tanácsa illetéktelen tanács, és ha az uralkodó mégis ezekre hallgat, legtöbbször nem az ész szavára hallgat, hanem az érzelmekre, sőt az emberi gyarlóságra, ez pedig gyakorlatilag hiba és félszesség.

A Habsburg-családban nemcsak az uralkodók, hanem a feleségek és női családtagok is tudták mindezt, s ezért ilyen szerepre soha nem is vágyódtak. Eszerint viselkedett Anna, I. Ferdinánd ideális felesége, aki a magyar trónt hozta ugyan férjének, s akit férje rendkívül becsült és szeretett, de aki soha nem akart a politika és az uralkodás ügyeibe avatkozni. Az államügyekben egyáltalán nem szerepelt, hanem megmaradt mindig csak feleségnek és anyának. Szülte – éppúgy, mint Mária Terézia – minden évben a gyermekét, ő is jóval tízen felül, s egyedüli gondja ezek nevelése, a szegények és a betegek istápolása, a férje iránti szeretet és hűség és az imádság volt.

De ugyanilyen volt I. Ferdinánd fiának, Miksának, második Habsburg királyunknak a felesége is. I. Ferdinánd menyje, a spanyol Habsburg Mária, V. Károly leánya, szintén 16 gyerekkel ajándékozta meg férjét és – noha a világtörténelem egyik legnagyobb és leghatalmasabb egyéniségének, V. Károlynak a leánya volt – a legszigorúbb apácaerkölcsökkel, bámulatos alázatossággal, önfeláldozással, türelemmel, állandó imádsággal s mindezek betetőzéséül még nagy női testi szépséggel is tündökölt. Bizonyára mindezzel ő is nagyban hozzájárult, hogy eretnekségre hajló s eleinte ingadozó férjét sikerült megtartani az Anyaszentegyházban.

Az uralkodásba azonban nem avatkozott bele ő sem, mert alázatos volt és nő. II. Ferdinándnak a felesége is éppúgy I. Ferdinánd unokája volt, mint ő maga, az ő házasságuk is szerelmi házasság volt, ők is példás házasetletet éltek, de a feleség a politikában itt se szerepelt. E tekintetben csönd van róla, mintha nem is élt volna.

I. Lipótnak mind a három felesége ilyen volt. Pedig a másodiknak (aki szintén Habsburg volt, de az első asszony is az volt) egyébként lettek volna uralkodói hajlamai. De láttuk, hogy effajta hajlamai érvényesítését még csak meg se kísérelhette ő se és élete célját még ő is egyedül csak abban látta, hogy férjének kedvében járjon s uralkodói gondjait feledtesse.

Mária Terézia anyja, a szép, okos, életrevaló, protestánsnak született s a Braunschweigi családból származó Erzsébet se avatkozott bele, mint láttuk már, a politikába, pedig a tehetősége s talán még a hajlama is meglett volna hozzá. De úgy látszik, hogy éppen okossága miatt még idejében észrevette, hogy a bécsi udvarban ez nem szokás, sőt nem illő, s még idejében alkalmazkodott az ottani erkölcsökhöz és szellemhez.

Mária Terézia is a család ilyen hagyományai alapján indult el ilyen irányban. Se apja nem tartotta megfelelőnek, hogy az államügyekkel foglalkoztassa, se ő nem érdeklődött irántuk, mert ő is nő volt és maradt, akinek nem ez a hivatása. Egész bizonyos, hogy mikor trónra került és már ez lett a hivatása, az uralkodást szívesen átengedte volna férjének. Hiszen első dolga volt, hogy kormánytársnak választassa, és éppen az fáj neki a legjobban, hogy nálunk, magyaroknál, ez a megválasztás csak nehezen sikerült neki. Ha Lotaringiai Ferenc *akart* volna uralkodó lenni, egészen bizonyos, hogy Mária Terézia nagyon szívesen maradt volna mellette csak feleség és anya, aki, mivel hivatalosan mégiscsak ő volt az uralkodó, igen szívesen megelégedett volna csupán csak neve aláírásával és néhány külsőség vállalásával.

Mikor meg kellett róla győződnie, hogy férjében sem tehetség, sem vágy nincs az uralkodásra, akkor is átengedte volna a kormányzást tanácsadói valamelyikének, ha lett volna abban a válságos időben, mikor ő trónra lépett, ilyen tanácsadó. Környezete azonban csak megalkuvást tudott tanácsolni, a magyarokhoz való fordulást pedig, amit csak a királynő vetett fel, mert nekik eszükbe se jutott, éppen a legveszedelmesebb megoldásnak tartották (s valljuk be, hogy az eddigi tapasztalatok után joggal is).

Mikor aztán a fiatal királynőnek látnia kellett, hogy a Gondviselés nemcsak egész sereg országot bízott rá, hanem észet, akaratot, rátermettséget is nagyobbat adott neki, mint férjének vagy tanácsadójának, belátta, hogy ő nem maradhat csak nő, feleség és anya, hanem neki magának kell uralkodónak is lennie. Azzá lett mint ilyen is, uralkodóink egyik legnagyobbika lett. Nagyobb, mint nagy tehetségű, de elbizakodott fia, II. József. Neki nem kellett, mint annak, a halálos ágyán egy tollvonással mindent visszavonnia, amit alkotott, mert ő nemcsak akart tenni és tett is, hanem a jót jól és okosan is tette, amit fiáról már éppen nem mondhatunk.

Bámulatos, hogy mindezek ellenére Mária Terézia mégis meg tudott maradni igazi nőnek, feleségnek és anyának is. A gyermekeinek adott oktatásokban hangsúlyozza, hogy az embert nem az uralkodás, nem a hatalom teszi boldoggá a földön, hanem a boldog családi élet. Ennél nagyobb boldogság szerinte nincs a földön.

S neki ez a legnagyobb földi boldogság osztályrészül jutott. Talán senki se szerette úgy férjét mint ő, s nem volt, aki annyira boldog lett volna férje mellett, 29 éven át, mint ő. Pichler Karolina, akinek anyja Mária Terézia komornája volt, anyja emlékezései alapján azt írja, hogy a császárnő az ő uránál szebb, szeretetreméltóbb férjet nem ismert (Guglia, II., 190. o.). Marczali pedig azt írja, hogy a királynő életének arra a korszakára, mikor még mint fiatalasszony, semmi más nem volt, mint csak feleség, mindig úgy gondolt vissza, mint földi mennyországra.

Mikor Lotaringiai Ferenc 1765. augusztus 18-án meghalt, ő 57, Mária Terézia 48 éves volt. Mivel férje halálát nem előzte meg betegség, és így egészen hirtelen jött, a királynő szinte megkövült a hírre. Se szólni, se sírni nem tudott. Erőszakkal kellett elcipelni férje holttestétől. Mikor szobájába ért, görcsös zokogásban tört ki, mely egész éjszaka tartott. Senkit nem bocsátott magához, még gyermekeit sem. Reggel első dolga volt, hogy levágatta szép, hosszú haját, a halott hajából pedig karkötőt csináltatott magának. Özvegyi gyászruháját ettől fogva többé sose vetette le, de a szíve sebe se gyógyult be soha. Még kilenc évre rá is azt írja bizalmasának, hogy fájdalma nagyobb, mint valaha.

Ettől kezdve Innsbruckra gondolt mindig legszívesebben, „ahol az ő boldog napjai befejeződtek”. Lakását is megfosztatta a díszítésektől és aranyozásoktól, mert az már „nem békés otthon többé, hanem legfeljebb egy öregasszony magánya”. Jozefa lányát így értesíti a szomorú eseményről: „Jaj, édes lányom, én nem tudlak vigasztalni. Ez a legnagyobb csapás, ami minket érhetett. Ti elvesztettetek egy páratlan atyát, én pedig a hitvesemet, barátomat és szerelmem egyetlen tárgyát. Együtt nőttünk fel és 42 éven át szívünk mindig egyet érzett, egyet akart. Az utolsó 25 év minden sorscsapása könnyűnek látszik előttem, mert megvolt ez a támaszom. Olyan összetört vagyok, hogy csak a vallás és ti, édes gyermekeim, teszitek még az életet elviselhetővé részemre. Most már ezt (az életet) egyedül csak lelkem üdvösségére fordítom. Imádkoztatok a mi jóságos és érdemes urunkért, de magatokért is. Fogadjátok áldásomat.”

Férje halála után hónapok múlva azt írja, hogy boldognak mondaná magát, ha „utolsó szomorú napjait” mint Krisztus jegyese, egy kolostorban fejezhetné be. De – sajnos – gyermekei érdekében kénytelen még „a világ zajában” élni; pedig számára már majdnem elviselhetetlen. Három évvel utána „szégyenletesnek, szomorúnak, sőt érthetetlennek” találja, hogy ő még mindig él, s azt mondja, hogy élete végét „nagyobb türelmetlenséggel várja, mint rettegéssel”.

A Ferenc-napot és augusztus 18-át, férje halála napját mindig a rá való emlékezéssel visszavonultságban és imádságban töltötte és e napokon hosszú időt töltött el férje sírja mellett, a kriptában; öregségében már úgy vitette le magát oda.

1771-ben, tehát hat évvel a haláleset után, azt írja legkedvesebb lányának, hogy főudvarmesternőjével, Vasquez grófnővel, eleget tett szomorú kötelességének férje neve napján és imádkozott érte. Ott Vasquez grófnő nem tudta megállni, hogy ne sírjon, ő azonban nem tudott sírni. „Szívem – írja – belekérgesedett már a veszteségekbe.” Hogy szíve és elméje mennyit foglalkozott később is férjével, mutatja az a cédula, amit halála után imakönyvében találtak. Ez van rajta: „29 év, 6 hónap, 6 nap. Ugyanabban az órában, mikor kezemet neki adtam és szintén vasárnapi napon, hirtelen elragadták tőlem. Évet 29-et, hónapot 335-öt, hetet 1540-et, napot 10.781-et, és órát 258.744-et tesz ki összesen.” Így tudott Mária Terézia szeretni! Lehet kívánni, vagy akár csak elképzelni is jobb hitvest nála? (Milyen szégyen, hogy ezt a királynőt rágalmaztuk mi ledérnek, szeretőtartónak!)

1774-ben, tehát kilenc évvel férje halála után azt írja, hogy legkisebb fiának az a legnagyobb szerencsétlensége, hogy apját korán elvesztette, s így életét nem tudta öntudatosan az ő példaképe szerint alakítani. Mikor egyszer leánya, Mária Krisztina azt írta neki, hogy fia, a későbbi II. Lipót, rendkívül hasonlít apjához, azt feleli rá, hogy dehogy. Az ő szemében ugyanis olyan szép senki se volt, hozzá egy férfi se volt hasonlítható a világon. A későbbi II. Józsefről ő maga írja dicsekedve, hogy sok van benne apjából, de ekkor is mindjárt hozzáteszi azt is, hogy „de se nem oly szép, se nem oly tökéletes”, mint ő volt, s mindjárt tanúul hívja barátnőjét, Edling grófnőt (neki írja a levelet): „Te, kedvesem, ismerted ezt a kiváló urat tíz éven át?” (tehát tudod, mennyire igazat mondok).

Polgárcsaládban is nagy kincs az olyan feleség, aki így tudja szeretni az urát, aki így meg van elégedve vele, és aki ilyen természetességgel adja ezt mindenkinek tudtára akkor is, mikor már 29 év állt rendelkezésére, hogy kiábrándulhasson belőle s összeveszhessen vele. De egy olyan feleség, aki annyi kincset, hatalmat, rangot és dicsőséget vitt „a házhoz”, mint Mária Terézia, és aki ehhez még olyan fiatalságot, testi szépséget, bájt, királynői alakot, fellépést, kedvességet, modort s mindezek mellé olyan erős akaratot és uralkodói tehetséget is, mint ő, az már igazán a hitvesi szeretet utolérhetetlen példája.

És most mindehhez képzeljük oda azt a pesti nőt ott a bécsi kapucinusok kriptájában, aki a kis koporsókat látva el se tudja képzelni, hogy azokban más is lehet, mint törvénytelen gyermek, vagy a pesti érettségiző diákot 1934-ben, aki a 18 gyermekhez legalább 18 évi házaséletet tart szükségesnek („de hol volt addig a férje?”), s akkor látjuk csak igazán, hogy az emberi butaságnak és elfogultságnak, rosszakaratnak és gyűlöletnek valóban nincs határa.

Azt, hogy csak nők, feleségek és anyák legyenek, Mária Terézia a lányainak se győzi eléggé ajánlani, kivált azoknak, akik uralkodók felesége lettek. Nekik is erősen a lelkükre köti, hogy a politikába, az államügyekbe ne avatkozzanak; ne akarjanak férjük mellett uralkodni, sőt még csak befolyást se szerezni. Egyedül csak uruknak tetszeni és kedvükben járni legyen életcéljuk. Sose mutassák neki azt, hogy szeretnének az államügyek intézésébe is befolyást szerezni, tanácsot se adjanak neki ilyesmiben, csak akkor, ha ő maga kéri. De még ha lenne is rá befolyásuk, sose kérkedjenek vele, s ne beszéljenek róla, hanem mások előtt tett nyilatkozataikban tartsák természetesen, hogy a kormányzást férjük és tanácsosaik végzik, melyhez nekik semmi közük.

„Mondd mindenkinek – írja Amália lányának – szelíden, izgatottság nélkül, hogy az ügyekbe egyáltalán nem avatkozol, és hogy nem is akarsz felőlük tudni. Férjed oly jó, oly igazságos, oly szorgalmas, hogy csak hozzá kell fordulni. Te különben is idegen vagy s nem ismeresz senkit.”

„Politikára nem vagy való, tartsd magad távol tőle. Légy férjed tanácsosa, bizalmasa, barátnője, de semmit se tégy saját hatalmadból és még kevésbé akard mutatni, hogy van befolyásod. Ismétlem, nem arra vagy képezve. Ne akarj uralkodni. Hagyd a gondot azokra, akiket Isten arra meghívott: Úgyis borzasztó számadással tartozunk és egy pillanatnyi öröme száz keserves jut.”

„Szeresd férjedet, az a hivatásod!”

„Más anya arra ösztönözne, iparkodjál befolyásra szert tenni. De én sokkal jobban ismerem az állami ügyek súlyát és kényességét, semhogy abban részesíteni kívánnálak. Még ha férjed be is akar avatni az uralkodásba és kikéri tanácsodat, ne mutasd soha. Engedd át neki a világ előtt az egész tekintélyt s elégedjél meg szívével és bizalmával; ez egyedüli páratlan értékű jóval.”

„Ha csak a polc magasságát tekintjük – írja legjobb partit csinált lányának, Mária Antóniának, a francia trón örökösének –, te vagy a legszerencsésebb nővéreid és valamennyi fejedelmi asszony között. A dauphinről nem szólok: ismered tartózkodásomat e pontban. A nő mindenben alá van vetve férjének és egyedüli foglalkozása az, hogy neki tessen és mindenben kedvében járjon. Az egyedüli igaz boldogság a földön a jó házaset: nekem módom van erről beszélni.”

Ferdinánd fia nősülésekor azt várja, hogy mint II. József, ő is azonnal beleszeressen feleségébe. „Ne szégyellj – írja neki – és szerezd meg nekem az örömet, hogy ezt be is valljad nekem, kit a te boldogságod a földön annyira érdekel. Nincs nagyobb boldogság, mint igaz barátnőt, erényes, szeretetreméltó s amellet eszes hitvest bírní.”

„Őrizd családi boldogságodat, mennél több figyelemmel légy feleséged iránt, mert mi nők, készen vagyunk tűzbe menni férjünkért.”

Mária Krisztina többek között azért is volt legkedvesebb leánya anyjának, mert az ő férje, Albert, tescheni herceg is rangon aluli volt, mint az ő férje, s mert Krisztina is szerelemből választotta férjét, mint Mária Terézia a magáét. Ráadásul a feleség itt is nagy szellemi fölényben volt férje felett. „Sohase éreztesd vele felsőségedet” – írja neki nagy bölcsességgel, jószággal és emberismerettel. Azt is joggal hozzátehetette volna, hogy ő se érezte soha férjével a maga rangbeli vagy értelmi felsőségét.

„Tudod – írja neki –, hogy mi nők, alá vagyunk rendelve férjünknek, hogy neki engedelmességgel tartozunk; hogy kell, hogy egyetlen célunk mindenben a férjünk legyen; hogy őt szolgáljuk, hasznára váljunk, és hogy őt megnyerjük atyánknak, legjobb barátunknak. Te hajlamból méssz férjhez. Csakis ez okból egyeztem bele házasságodba. Ismered férjedet, remélheted, hogy boldog leszel, amennyire az e földön lehetséges.”

„Mivel gyöngéden szereted férjedet, túlságba eshetsz és terhére válhatsz. Ez a gyöngéd, erényes, szerelemből nősülő hitvesek rendes zátonya. Mennél jobban takarékoskodol még ártatlan kedveskedéseiddel is, annál jobban fogja ő azokat keresni. Fő törekvésed az legyen,

hogy mindig egyformán kedves és előzékeny légy irányában. Őrizkedjél a féltékenységnek még az árnyékától is: így biztosan elvesztenéd. A házaselet boldogsága a kölcsönös bizalomban és kedvezésben áll: az örült szerelem hamar szétfoszlik, de kell, hogy a kölcsönös tisztelet, az igaz barátság megmaradjon. Csak így lehet elviselni az élet viszontagságait és megnyerni az üdvösséget. Ha így járnának el, boldog volna minden házasság. Törekedni kell a férj bizalmának elnyerésére, de nem dicsekedni vele, sem pedig parancsolni akarni.”

II. József első feleségét, Pármai Izabellát, Mária Terézia, az anyós, úgy szerette, mint leányát. Korai halála úgy lesújtotta, hogy csak férje halála tudta szívében háttérbe szorítani a miatta érzett gyógyíthatatlan fájdalmat. Életben maradt menyei között a legkedvesebb volt neki a spanyol Bourbon Mária Lujza, II. Lipót felesége, akit csak úgy hívott: „a páratlan”. Részint mert csak férjének élt és sose akart uralkodni, hanem csak szolgálni; részint mert ő is tizenegy gyermeknek adott életet, köztük hét fiúnak. Érdekes, hogy Mária Terézia után ő is lett a Habsburgok újabb ősanja. Az utána következő Habsburg-uralkodók mind tőle, tehát ugyancsak kiváló ősanjától származtak.

Mária Terézia, az anya

Mária Terézia nemcsak a hitvesi szeretetben, hűségben és alázatosságban volt mintafeleség, hanem a házasság terheinek viselésében, a faj fenntartásában és a gyermekek felnevelésében is. Mint feleség és anya is, nem az élvezeteknek élt, hanem a kötelességteljesítésnek. Negyvenéves koráig szinte állandóan másállapotban volt, hiszen 16 gyermeke 19 év alatt született. Nem féltette a szépségét és fejedelmi alakját az anyaságtól. El is vesztette miatta. Bár ugyancsak tudott és akart is királynő módjára viselkedni, mégis nemcsak özvegységében, hanem boldogsága fiatal éveiben is mindig egyszerű és szerény öltözetű volt.

„Semmi kacérság, semmi hiúság – írja lányának, Mária Krisztinának – nincs megengedve. E pontban ne hallgass senkire. Egy férjes nő számára minden fontos, semmit se vehet könnyedén. Öltözködjél szerényen. Férjes nőnek nincs megengedve, amit leányban elnéznek s mások túlmennének a tőled adott példán.” Tehát mindig arra is gondolt, hogy ő állása miatt mások példaképe is. A jót is utánozzák benne, de a rosszat még inkább, ezért kétszeresen kötelessége, hogy a jóra adjon példát.

Sokat jelentő Gugliának (II., 273. o.) az az észrevétele, hogy Mária Terézia, aki 16 gyermeket szült s legtöbbjüket fel is nevelte, aki egész fiatalkorát szinte állandó terhességben töltötte, soha a legkisebb célzást se teszi még arra se, hogy terhére van a dolog, vagy hogy már elég lenne belőle. Minden bajt, kellemetlenséget, ami a szüléssel együtt járt, természetes dolognak tartotta, s nemcsak vállalta az anyasággal járó terheket, hanem szívesen és örömmel vállalta, s minden újabb gyermeket nemcsak elfogadott, hanem egyenesen örült neki. Utolsó sarja volt családjának s 1772-ben már újra 7 főherceget számlált a kihalóban lévő család.

„Minő kegyelem! – kiált fel. – Kétszáz év óta alig volt ennyi egyszerre. Vajha éledne fel újra s tenne oly szolgálatokat, mint a régi! Szent vallásunknak, az Egyháznak és népeinek. Mind jószívű, jólelkű fejedelmek, jó keresztények, jó apák, jó férfiak, barátainknak barátai. Ezt kívánom mindnyájunknak, mint egyedüli boldogságot a földön és mint az üdvösség útjának reményét.”

Kevés nő töltötte be a földön anyai méltóságát oly tökéletesen, mint Mária Terézia. Pedig ő az anya és feleség kötelessége mellett még a királynőt is betöltötte, mégpedig egy egész sereg ország és nép fölött. S azt is milyen tökéletesen töltötte be! Mikor lebetegedései közeledtek, előre bekövetelt minden elintézhető aktát, hogy addig se legyen késés vagy elmaradás semmiben, míg ő gyermekágyban fekszik.

„Mióta ketten vannak a magyar referensek – írja –, éppen semmit sem dolgoznak. Én már felkeltem a gyermekágyból, de ők még soká elhúzzák a vakációt.”

Sokszor szinte tetszeleg erejében, egészségében, munkabírásában. Minisztereit így sürgeti a munkára, az államiratok elébeterjesztésére: „Nincs mit olvasnom, unom magamat.” Olyan jó az emlékezőtehetsége és annyit törődik minden csekélységgel, hogy mikor Pozsonyban is behozták az elemi iskolai oktatást, ami igen szíven fektült, és a kancellária közli vele, hogy egy tanító jár onnan Bécsbe, hogy kiképezze magát, azt válaszolja, hogy az a tanító már nincs Bécsben, már Pozsonyban van. Azt hiszem, írja, Oberleutner a neve és itt az árvaházban tanult. Jobban tud tehát mindent, mint a kancelláriában tudnak.

De igen gondos és mindenre kiterjedő kormányzás közepette a férjével és gyermekeivel való foglalkozásra is mindig jut elegendő ideje. Az előbbi, már vázolt rajongó hitvesi szeretete mellett magától értetődő, ami pedig a gyerekeit illeti, Marczali azt írja, hogy „az uralkodás gondjai sohasem akadályozzák meg abban, hogy gyermekeit naponként több ízben meg ne nézze és velük éppúgy ne foglalkozzék, mint bárminő jó polgári anya. Életüket a legcsekélyebb részletekig szabályozza, maga írja elő a nevelőnek a követendő eljárást, később utasításaival és leveleivel egészen a legbensőbb detailokig rendelkezik már felnőtt fiaival csakúgy, mint leányaival és menyeeivel.”

Mindenegyes unokája születésének is végtelenül örül, s mikor megkapja az értesítést, hogy leány született, azzal fejezi ki jókívánságait, hogy reméli, jövőre ugyanilyen öröndetes értesítést kap, sőt még öröndetesebbet, egy fiú születésében. Hiszen tudjátok, írja tréfásan, hogy a fiúk mindig a lányok szoknyája után szoktak szaladgálni. Szaladjon hát e most született lány után is jövőre egy fiú! „Én ebben a tekintetben kielégítetlen vagyok” – írja, és nem ismeri el, hogy egy asszonynak túl sok gyermeke lehessen.

Hogy milyen eszményi családi élet lehetett nála; hogy ennek bensőségségét mennyire nem csökkentette a trón vagy a rang, azt láthatjuk bizalmas barátnőjéhez, Enzenberg grófnőhöz írt levelében, melyből megtudjuk, hogy mikor e levelét írta, ott ült mellette férje, a császár és gyermekei közül még hatan, akik az írásban minduntalan félbeszakítják. (Guglia, II., 193. o.)

Sajnos a Gondviselés azt az örömet nem hagyta megérnie (mint ahogy apjának, az utolsó férfi Habsburgnak se adta meg azt a vigasztalást, hogy első férfiunokája megszületését megérhette volna), hogy Mária Antóniának fia született. Még előtte négy hónappal is ezt írja leányának, a francia királynénak: „Point d'apparence de grossesse, cela me désolé. Il nous faut absolument un dauphin!” (Még mindig semmi nyoma a másállapotnak. Kétségbe ejt! Feltétlenül szükségünk van trónörököstre!)

Gyermekeit egyszerűsége szoktatta és szigorúan igyekezett őket nevelni. Józsefet, a félített trónörököszt, egyszer macacsságáért meg akarta vesszőztetni. Mikor figyelmeztették, hogy ilyesmit főherceggel még nem tettek meg, azt felelte: „Meg is látszott rajtuk.” De azért végül is csak elállt a megvesszőztetéstől ő is.

„Bár nincs sok elajándékoznivalójuk – írja leányai nevelőjének, Lerchenfeld grófnőnek –, mégis szeretném, ha alamizsnát adnának néha-néha. Nem engedem meg, hogy ajtónállóval vagy fűtővel beszélgessenek vagy neki parancsolgassanak; engedelmségre születtek (arra célozva írja ezt, hogy nők), kell, hogy idejében megszokják... Félniük nem szabad sem égháborútól, sem tüztől, sem szellemektől, boszorkányoktól s más ily gyerekségektől. Nem szabad őket betegségekkel ijesztetgetni, hanem egész természetesen kell beszélni előttük mindenről; himlőről és halálról is: mindig jó azzal jókor megismerkedni.”

Látjuk, mennyire okos és felvilágosult volt Mária Terézia mindenben, pedig a „felvilágosultságnak” (amennyiben a vallástalanságot értették rajta) ugyancsak nagy ellensége volt. Ami azonban jó és okos volt benne, azt magáévá tette.

Mária Antóniának már királynő korában is így ír: „Meg kell jegyezmem, hogy írásod is egyre gyarlóbb lesz.” Vagy: „Ne hanyagold el, ami megszerzi a boldogságot. Az nem szépsé-

ged, mely nem oly nagy; nem tehetséged és tudásod, hisz az nincs, hanem jóságod, őszinteséged, figyelmed.”

Óvja a feltűnéstől az öltözködésben, a dologtalanságtól, a folytonos mulatozástól és a túlságos költekezéstől. „Ha tovább is elhagyod magad, írja neki, nagy szerencsétlenségeket látok előre.” Tehát valóságos prófétaszellemmel ír neki. „Édes kicsikém – írja másutt nagy anyai szeretettel –, mi példaadással tartozunk és ez állásunk igen lényeges és kényes része. Semmi más támaszuk nem lehet, mint a jóság és a jótétemény.”

Jellemző a császári család egyszerűségére, hogy Schönbrunnban nem tartózkodott egyszerre az egész család, mert a kastély akkor még olyan kicsi volt, hogy minden gyerek részére nem volt hely. Láttuk már egyébként, hogy effajta családi nehézségekkel már I. Ferdinándnak is baja volt. Tehát éppen nem kivételes jelenség a családban, hogy a „palotája” csak akkora, hogy még el se fér benne. Pedig hát effajta nehézségek nem korlátlan hatalmú és általmai jövedelmével szabadon rendelkező uralkodókkal szoktak előfordulni, annál kevésbé tennék ezt fel még a királyoknál is előbbrevalóról, a „semper augustus” császárról, még a királyoknak is fejről.

Az a Marczali, aki Szent Istvánnak Imre fiához írt intelmeit általánosságokban mozgónak mondja, azaz nem találja eredetinek, Mária Teréziának fiaihoz és leányaihoz seregszámra írt intelmeit egész eredetinek találja. Azt írja róluk, hogy mindegyik olyan, hogy „az nem alkalmazható másra, mint arra az egy gyermeklélekre”. Bámulunk is kell Mária Terézia nagy emberismeretét és azt, hogy minden gyermekét – pedig ugyancsak sokan voltak – mennyire ismerte és hogy ez az ismeret mennyire tárgyilagos volt.

Józsefről már gyermekkorában olyan jellemzést ad, hogy teljesen ráillik II. Józsefre, a későbbi uralkodóra is. „Szembeszökő hajlama van – írja – mások belső és külső hibái észrevezésére és kigúnyolására. Az ájónak gondja legyen rája, hogy eltávolítsa közeléből a hízelgőket, a gúnyolódókat és hírhozókat, hogy mindenkit belső értéke szerint tanuljon megbecsülni és ne örvendjen felebarátja kárán, ami különösen nagyurakban kárhozzatandó, akik könnyen hozhatnak zavarba vagy búsíthatnak meg oly embereket, akiknek nincs megengedve, hogy hasonló mértékkel mérjenek vissza.”

Ha II. József megszívlelte volna anyja figyelmeztetéseit s nem lett volna császár korában is olyan öntelt, elbizakodott, kíméletlen és gúnyos, mint amilyen – látjuk – már gyermekkorában volt, igen sok keserűségtől kímélhette volna meg magát s nem lett volna egész élete eredménytelen.

Második fiáról, Lipótról, aki szintén királyunk lett, 14 éves korában szintén a legtalálhatóbb jellemzést adja: „Leopold – írja róla – természetből jószívű, nagylelkű és részvételteli. Tudnivágyó és szeret belemélyedni még a legelvontabb tárgyakba is. Célját csel által, mellékutakon szereti elérni. Szeretném, ha szabad, nyílt és biztos volna a viselkedése.” E jellemzés helyességének bizonyítására csak azt hozom fel, hogy később II. Lipót honosította meg Bécsben a titkosrendőrséget.

Hogy mennyire tudott uralkodni Mária Terézia a női gyarlóságokon is, azt láthatjuk Ferdinánd fiához írt figyelmeztetéséből, mikor megtudta róla, hogy másokhoz írt leveleket felbontogatott: „Őrizkedjél attól, hogy valaha másnak címzett levelet felbontass. Az szent, mert nincs jogunk másnak titkához. Állami ügyekben is alig van ez megengedve.” Láthatjuk belőle, milyen önnevelésben részesítette magát a nagy királynő s mennyire ellenőrizte magában még a női gyarlóságokat is.

Kisebb gyermekei nevelőinek ezt az utasítást adja: „Kívánom, hogy minden ételből egyenek, az ételben ne válogassanak, ne keressék a jobb falatot vagy ételt és erről ne is beszélgessenek. Pénteken, szombaton és böjti napokon egyenek halat. Tudom, hogy Johanna nem szereti, de hozzá kell szoktatni. Nem szeretem, ha sok cukrot kapnak. A böjti napokon pedig a rendes étkezésen kívül ne kapjanak mást, mint legfeljebb egy darab kenyeret, hogy zsenge koruktól szoktassuk őket a parancsra (az egyház parancsai megtartására). Este böjtben

bőjti leves, tojás és tészta, de nem édes, nem sült és nem gyümölcsös. Napközben csak egy zsemlye negyed része, ha éppen szükséges, uzsonnára, de sem cukor, sem édesség, sem csokoládé vagy kávé.”

Láthatjuk tehát, hogy minden magyar köznemes gyermekeinek, de különösen a kálvinistáknak, jobb dolguk volt és több élvezetben volt részük, mint Mária Terézia gyermekeinek. Ma pedig egy pesti külterületi proletár egyetlenkéjének is több ingyenc falat jut és sokkal kevesebb önmegtagadás és lemondás, mint nekik. Mikor Rákóczi-val kapcsolatban Stefánia önéletrajzát idéztük, láttuk, hogy még Mária Terézia után száz év múlva is milyen önmegtagadó, sőt keserves gyermekora volt egy Habsburg-anya leányának.

A nő, az anya és az anyai és női szívjóság csorbíthatatlanul élt Mária Terézia, a császárné és királyné szívében, s ha kellett, teljesen el is némította benne az uralkodói kötelességeket. Ő maga úgyszólván sose beteg haláláig, mert a természetes élet és a természetes anyaság – még akkor is, ha tizenhatszor ismétlődik egymás után – nem tönkreteszi, hanem meghosszabbítja az életet és egészségessé teszi a testet. De más tekintetben is edzette magát. A szoba ablaka például, melyben tartózkodott, mindig nyitva volt.

Ha azonban a családban beteg van, akkor a hatalmas és csupa tetterő uralkodónő azonnal átváltozik csak feleséggé és anyává, tehát ápolónővé.

„Ha férje beteg – írja Marczali (193. o.) –, éjjeleket virraszt mellette, mint bárminő szegény asszony. Gyermekeitől sem tudja ilyenkor távol tartani se állami ügy, se a fertőzés félelme.” Eszébe se jut tehát ilyenkor, hogy ő utóvégre is uralkodónő, akinek életére szüksége van az államnak, s halála milliókra vesztés, vagy hogy neki az idejét és erejét más, fontosabb dolgokra kell fordítania. Mikor szerettei körül baj van, akkor ő csak egyet ismer: a szeretetet. Akkor eltűnik az uralkodó, s csak egy marad: a feleség és az anya és az a szeretet, melyet ez jelent.

Még meghatóbb és tiszteletreméltóbb, hogy még II. József második nejét, Jozefát is maga Mária Terézia ápolja, pedig betegsége a ragályos és akkor még tömegáldozatokat kívánó himlő volt, mely fia első nejét is elragadta. El is kapta tőle a himlőt Mária Terézia is, de csak a fiatalasszony pusztult bele, az anyós nem. Azért volt ez tőle annyira tiszteletreméltó, mert ez a szegény Jozefa egyébként valóságos hamupipőke volt az udvarban. Idősebb volt mint a férje, szép se volt, s gazdag se és férje nem is szerette soha s ezt szokott kíméletlenségével adta tudtára.

A szegény úgyszólván már ehhez a bánásmódhoz, illetőleg annyira nem tudta megszokni sose, hogy mindig megrezsent, mikor hideg, gögös férjé meglátta. Szinte jót tett szegénnyel a himlő, hogy elragadta. Férje azért volt ennyire gyarló, mert elütött a családtól és Habsburg létére is hitközönyös volt, sőt a vallással és a papokkal is gúnyolódó. Anyósa azonban, a jellegzetes Habsburg, az „isten” Mária Terézia (a II. Józsefhez hasonlóan cinikus és mindenkit, de különösen a Habsburgokat lekicsinylő protestáns angol Carlyle adja neki ezt a jelzőt) igazi Habsburg-vallásosságával és jó szívével még udvara e hamupipőkéjéért is fel akarta áldozni életét.

Ilyen nő, ilyen asszony, ilyen feleség, ilyen anya és ilyen anyós volt az alantasabb magyar közvéleménytől ledérnek gondolt Mária Terézia! Az igazság e téren az, hogy azok, akik jobban tisztában vannak a történelmi tényekkel, de viszont világnézeti okokból éppolyan ellenszenvvel viseltetnek iránta, mint a magyar közvélemény, éppen az ellenkezőt kifogásolják benne; azt, hogy túlságosan erkölcsös volt és túlságosan is üldözte a női feslettséget és így tűrhetetlenül beleavatkozott alattvalói magánéletébe.

Mária Terézia elfogult bírálói ostobaságot látnak a királynő e téren tanúsított túlbuzgóságában és viccet csinálnak az ő úgynevezett „Keuschheitskommission”-jaiból. Nem tetszik nekik, hogy üldözte, büntette, felkutatta és nyilvános megszégyenítésben tette ki Bécsben a megesett lányokat. Még nagy, többkötetes regények is jelentek meg azóta erről a tárgyról, melynek irányzata természetesen olyan, hogy nem a megesett vagy erkölcstelen étellel vádolt

lányok, hanem helyettük a nagy királynő kerül a vádlottak padjára, sőt elítélésre. Nem ugyan erkölcstelenségben, hanem szigorúsága, túlzása és így ostobasága miatt.

Világos, hogy mivel a női erkölcs benső magánügy, mely ha a legtöbbször sejthető is, nem mindig nyilvánul meg közigazgatásilag is ellenőrizhető és büntethető külsőségekben, s így lehetnek esetek, hogy ártatlant vagy talán mondjuk úgy, hogy sokszor a kevésbé bűnösöket éri a megszégyenítés, míg a legnagyobb halak esetleg nem mindig kerülnek bele a hálóba, azonban a sajnálatos kivételek előfordulásából még egyáltalán nem következik, hogy maga az eljárás is ostobaság. Hiszen lényegében ugyanezt más bűnök, például a gyilkosságok vagy lopások terén is tapasztalhatjuk, mégse jutott emiatt eszébe senkinek, hogy ezen a címen magukat a gyilkosságok és lopások elleni rendőri eljárásokat is kárhoztassa.

Már csak abból is, amit eddig a királynéről felhoztunk, láthatjuk, hogy Mária Teréziának volt elég esze, ügyessége, emberismerete és élettapasztalata ahhoz, hogy ezt a kényes dolgot sokkal okosabban és ügyesebben tudja intézni, mint az őt mindenképpen elítélni akarók gondolják, s ha az ő effajta működésének kára (baklövésai) csak meg is közelítette volna a hasznát, akkor az effajta rendőri eljárásokat meg se kezdte volna, de ha igen, hamarosan megszüntette volna.

Mária Terézia úgy érezte, hogy ő népeinek anyja s ezért erkölcseikért és örök üdvösségükért is felelős. Az átlagember – pedig az elzüllött és érzékiségén uralkodni nem tudó nő még leginkább minősíthető annak – csak szenvedélyeinek megfelelően erős indítóokkal tartható vissza a rossztól és szorítható vissza a tisztesség határai közé. Ilyen volt a pellengérré állítás és a nyilvános megvesszőzés (a kor szigorúságának megfelelően). Mindezt Mária Terézia elsősorban nem is maguk az ilyen rosszhírű lányok miatt, hanem a tömeg, azaz azok miatt gyakoroltatta, akik még nem jutottak ilyen mélyre, hogy ne a maguk baján kelljen okulniuk, hanem a másokén okulhassanak. Egyébként ilyen esetek nem gyakran fordultak elő. Azonban ezzel is hozzá akarta szoktatni a tömeget ahhoz, hogy becsüljék a női erkölcsöt és vessék meg a női becsstelenséget.

Láttuk, hogy udvarhölgyeinek eltiltotta a pirosító használatát. Egy 1753-ban kiadott rendeletében pedig a felső-ausztriai parasztlányoknak parancsolta meg „kitömött mellfűzőiknek illendő megváltoztatását s kurta szoknyaik meghosszabbítását”, és elrendelte, hogy akik továbbra is régi érzékies ruháikban járnak, azok így öltözve nem vehetnek részt az egyházi körmeneteken, sőt ilyen ruhában esküvőre se mehetnek. De magából a rendelet szavaiból is láthatjuk, hogy büntetést tulajdonképpen nem is szabott ki a nem engedelmeskedőkre, sőt még annak is tudatában volt, hogy az ő császári szava egymagában kevés az ilyen visszaélések azonnali megszüntetésére.

Mint bölcs és mérsékletet tartani tudó asszony, azzal is tisztában volt, hogy udvarából se képes teljesen kiirtani a ledérséget és a bűnt, mert az emberi szenvedélyek még az uralkodói szónál is hatalmasabbak. Még azt is tudta, hogy hasonló esetben könnyen előfordulhat, hogy véletlenül éppen az talál bűnhődni, aki a legkevésbé bűnös.

Mindent elkövetett, hogy maga és családja tagjai adják a jó példát. Udvarában dicsérte, kiemelte, előnyben részesítette, kedvességével kitüntette az erényt s megróttá, megvetésben részesített azokat, akik a jó erkölcsök ellen vétettek. De mint nagy lélek és nagy ember, még ebben is annyira mérsékelt volt, hogy a szép Auersperg hercegnőről, akinek állítólag az ő férje is udvarolt, azt írja lányának: „A szép hercegné nem esik terhembre. Kellemesebb és csinosabb, mint valaha.” Ellenben a szerencsejáték és a párbaj, a főrangú világ akkori két legnagyobb bűne ellen szigorú rendeleteket hozott.

A nők erkölcstelensége elleni anyai jó szívével nem annyira büntetéssel, megszégyenítéssel és szigorral, mint inkább időben való férjhez adással védekezett. Valósággal szenvedélyes házasságszerző volt. Jó szíve boldog volt, ha valakinek örömet szerezhetett és ha a szerelmeseknek lehetővé tette, hogy egymáséi legyenek. A hozományt se sajnálta ilyenkor, no meg azt se, hogy a vőlegénynek jó állást adjon. De előfordult az is, hogy erőszakkal fel-

bontatta az eljegyzést, ha úgy látta, hogy a házasság szerencsétlen lesz, mert a jegyesek nem egymásnak valók, például gróf Apponyi Antal eljegyzését egy Fredro grófnéval.

Abban se restell fáradni, hogy azok között, akik már házastársak voltak, az egyenetlenséget megszüntesse, s így a válást megakadályozni igyekeztek. „Ha valahol, akkor az ő keblében kifogyhatatlan forrása buzgott a szeretetnek és odaadásnak” – kiált fel a közvetlen források tanulmányozásának hatása alatt a mi zsidó Marczalink (227. o.).

Nem egy képe maradt ránk a nagy királynőnek, melyen a művész úgy ábrázolja, amint egy kolduscsecsemőt emlőjéből táplál. Világos, hogy ez így szóról szóra nem történt meg, mert ennél sokkal jobban vigyázott méltóságára. De jelképesen nagyon is igaz, mert minden alattvalójának anyja akart lenni és az is volt. Az is igaz, hogy mindenki odajuthatott színe elé, aki akart. Bőven és könnyen adta a kihallgatásokat s az azokon való megjelenés éppen nem volt az udvarképeséghez kötve. A kihallgatást kérőknek se magukat igazolniuk nem kellett, sem nem kellett előre előadniuk, miért kérik a kihallgatást. Még azért se haragudott meg, ha sétái alkalmával szólították meg és járultak hozzá kéréssel.

Jellemző, hogy még egy félkegyelmű feltaláló is személyesen ajánlhatta neki rendkívül eredményes módszerét *tehetségtelen* gyermekek tanítására és a tehetségtelen gyermekeken az illető természetesen a királynő gyermekeit értette. A királynő még ezért se haragudott meg, se nem választotta neki fölényes megvetéssel, hogy az ő gyermekei egytől egyig a tehetségük-ről híresek (mert az igazság ez volt), hanem azt ajánlotta neki, hogy ebben az ügyben lépjen összeköttetésbe azokkal, akikre gyermekei nevelését bízta.

A szülők abban szoktak legérzékenyebbek lenni, ami gyermekeik tehetségére vonatkozik. Mária Terézia, mint láthatjuk, még e gyöngeségtől is ment volt. Bár az is igaz, hogy könnyű annak a szülőnek, akinek olyan tehetséges gyermekei voltak, mint neki.

Bámulatos, milyen gondos volt mindenben, s figyelme mennyire kiterjedt mindenre. Bécsben például egy egészen alacsony rangú kis kamarai hivatalnoknak nem éppen épületes életmódja miatt a királynő nem is egyszer személyesen intézkedik. Egy másik ilyen tárgyú rendelete így szól: „Van egy gránátos, aki feleségül akarja venni azt a Titl nevű lányt, akit már kerestettem és aki mindig az Althan-dragonosok után jár. Kívánatos, hogy férjhez menjen, mert anyja lutheránus, és ha anyjához kerül, hitehagyott lesz. A leány nem ér semmit, de megjavulhat; talán lehet valamit tenni érdekében.”

Vagy egy harmadik: „Ismét három folyamodás olyan leányoktól, akik anyák lettek. A kicsapongás és annak büntetlen volta e pontban valóban nyugtalanít: ez a tiszték hibája, kik igen könnyedén járnak el ebben, sőt a legtöbb maga ad rossz példát. Ne büntesse a szerencsétleneket, de nézzen utána, nem vehetnék-e el őket katonáink.”

Láthatjuk tehát, hogy Mária Terézia éppen nem volt kegyetlen még a ledérekhez sem. Őket is szerette, nekik is javukat akarta, hozzájuk is elnéző és megértő volt. Sokkal jobban sajnálta, mint megvetette őket. Amennyiben ilyen esetekben szigorú volt, csak azért történt, mert a közszellemet féltette, s azt tartotta túrhetetlennek, hogy a rosszak a jókat is megméte-lyezzék. Eszterházy Ferenc például kedves embere volt, mégis keményen megróttta egy Althan grófnéval folytatott viszonya miatt, melyről nyilvánosan beszéltek. Colloredo gróf pedig, aki arról volt ismert, hogy mindig kalandjaival dicsekedett, egész életében ellenszen-ves volt előtte.

Mária Terézia vallásossága

A vallásosság Mária Terézia jellemének legfontosabb és legkimagaslóbb oldala. Ezt önmagában mindennél fontosabbnak tartotta s háttérbe is szorított lelkében minden mást. Marczali a Pallas lexikonban ezt írja: „Magyarország lakosságának nagy részét (eszerint tehát még a katolikusokat is) elidegenítette a királynőtől annak a vakbuzgóságig menő ragaszkodása a római katolikus Egyházhoz. A különben annyira jószívű Mária Terézia nemcsak a jogról, hanem még a méltányosságról is megfélemedezett, ha Egyházának érdekében vélt eljárni.”

Ez természetesen rosszakaratú és elfogult állítás és annak a kornak, melyben Marczali írt, katolikusellenessége nélkül nem is lehetne megérteni. Azt, amit itt mond, maga Marczali is megcáfolja, mert hiszen éppen ő hoz fel nem egy példát arra, hogy Mária Terézia mennyire nem volt „vakbuzgó”, hanem mint mindenben, vallási téren is a józan észről vezetette magát. Éppen ellenkezőleg: azt kell mondanunk, hogy Mária Terézia nem egyszer, különösen uralkodása második felében, egyenesen az Egyház kárára tért el a vallásosságtól s még meggyőződése ellenére is engedményeket tett az Egyház iránt ellenszenvvel viseltető közszellemnek.

Vajon vakbuzgóság volt-e, hogy elkoboztatta Padányi Bíró Márton veszprémi püspök művét, az Enchiridiont? Vakbuzgóság volt-e, hogy a kolostorok kevesbítésére törekedett? Hogy ünnepeket töröltetett el a pápával? Hogy nem egyszer helytelenítette és hatálytalanította a Helytartótanácsnak a protestáns templomok és lelkészségek számának csökkentésére irányuló intézkedéseit? Főként pedig, hogy ő is élt a placetum regium állítólagos jogával, azaz, hogy a pápai bullák és rendeletek nyilvánosságra hozását az ő előzetes királyi engedélyétől tette függővé. Aki ilyet tesz, az jelenleg egyenesen az Egyházból való kiközösítéssel van sújtva. Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben egyenesen olyan egyházellenes intézkedései is voltak, hogy elhűl tőlük az ember, mikor olvassa őket, s alig akarja elhinni, hogy valóban Mária Teréziától származnak.

Sajátságos, hogy az emberek átlag fiatalabb korukban szoktak kevésbé vallásosak lenni s a korról növekszik a vallásosságuk. Mária Terézia éppen az ellenkező utat járta. Ő minél fiatalabb volt, annál vallásosabb volt s minél öregebb lett, annál több engedményt tett a „haladó” kornak. Már ez egymaga is bizonyítja, mennyire nem érzelmi eredetű, mennyire nem fanatizmus, mennyire nem vakbuzgóság volt az ő vallásossága, hanem egyedül az észével volt logikai összefüggésben.

Ez a „haladás” irányában tett mind nagyobb engedékenysége feltétlenül hiba és fogyatkozás volt Mária Teréziában, s annál elítélendőbb, mert a kevélység, az elbizakodottság, a hatalmi túltengés és az Egyház irányában is a fölény érzete volt e hibájának oka a kívánatos alázatossággal és engedelmisséggel szemben. Ezt annál inkább el kell ítélnünk Mária Teréziában, mert állandóan arra oktatta leányait, hogy ne akarjanak uralkodni, és hogy mint nők, engedelmisségre születtek. Pedig az Egyház irányában nemcsak a nők kötelesek engedelmesek lenni. Látszik, hogy ezt az engedelmisséget azért is hangsúlyozza annyira, mert mint okos, önmagát ellenőrző és maga irányában is elfogulatlan egyén, nagyon is érezte, hogy neki magának is éppen erre az erényre lenne legjobban szüksége, mert e téren hajlik legjobban kisiklásra. Azonban emberi gyarlóságból inkább leányainak ajánlotta azt az orvosságot, melyre neki magának lett volna legjobban szüksége.

Ha azonban igazságosak akarunk lenni, be kell látnunk, hogy rendkívül nehéz lehetett éppen neki ezt az orvosságot be is vennie, sőt állandóan használnia. Ő ugyanis nem királyné volt, aki férjének átengedhette, sőt illett is átengednie az uralkodást, hanem királynő, akit a parancsolás illett meg, s ezenkívül talán a legokosabb Habsburg volt, aki tudatában is volt tehetségének és rátermettségének s így bajosan gondolhatta azt, hogy a papok vagy akár a pápa okosabb, mint ő.

Helytelenül tette, de meg lehet érteni, ha azt gondolta, hogy tisztábban látja a dolgokat, mint a papok s még a pápánál is tisztábban látja, mi válik az Egyház javára és mi kárára. Elfelelt azonban, hogy maga az Egyház mégiscsak okosabb és helyesebben jár el még a valással összefüggő világi és politikai dolgokban is, mint egy-egy ember, bármilyen okos és bármilyen jóakarátú legyen is, mert az Egyházat nemcsak az emberek, hanem a Szentlélek is kormányozza. De még ha ettől el is tekintünk, tisztán földi szempontból is jobban az Egyház érdekében cselekszik egy olyan ember, akinek, mint a pápának és a papságnak, még egyéni érdeke is egybeesik az Egyház érdekével, mint egy uralkodó, akit ebben önfenntartó ösztöne, önzése szükségképpen akadályoz.

Aztán nagy tehetségén és rátermettségén kívül további nagy mentsége Mária Teréziának, hogy Isten bízta meg azzal, hogy parancsoljon és intézkedjék. Igaz, hogy nem egyházi, hanem világi dolgokban bízta meg ezzel, de emberileg érthető, hogy a maga hatalmi körét mindenki kiterjeszteni törekszik, nem pedig szűkíteni, s így a félig világi, félig egyházi ügyeket még a maga hatáskörébe tartozóknak gondolja.

Aztán ne feledjük el azt se, hogy Mária Terézia olyan kornak a gyermeke volt, melyben az uralkodói hatalom korlátlan volt, s ezért kétszeresen nehéz tőle azt kívánni, hogy ne járjon el ő is úgy, mint összes uralkodótársa abban az időben eljárta, mint ahogyan ezt a kor szelleme akkor kívánta és minden minisztere, tanácsadója és elméleti szakember ajánlotta.

De ha nem akarunk a királynőhöz igazságtalanok lenni, elsősorban azt kell tekintetbe vennünk, hogy uralkodásának második fele a francia forradalmat megelőző évtizedek voltak, az a kor, melyben divat volt lekicsinyelni, lenézni, sőt egyszerűen babonának tartani a hitet s így ellenkezőnek gondolni a hitet az ésszel és a műveltséggel. Aki e korban könyveket olvasott, tehát művelt ember volt, az mind vallástalan és hitközönyös volt – az volt valamennyi körülbelül utána még száz éven át, tehát egész a XIX. század végéig –, mert minden irodalmi termék úgyszólván kizárólag egyházellenes szellemben és célzattal íródott.

A középkorban elhanyagolt természettudományok ekkor kezdtek fejlődni és a gőzgép, a léghajó, az elektromosság feltalálása, akkor még a tudomány netovábbjának tartott Kant-Laplace-féle világelektkezési elmélet és az akkor még újság leszármazástan (lamarckizmus, darwinizmus) szinte megittasította az embereket. Azt hitték, hogy Isten, másvilág, kinyilatkoztatás, kereszténység már végleg meg van cáfolva, a regék, mesék, mondák, mítoszok világába száműzve és továbbra is hinni bennük szégyen, mert az elmaradottság jele. Minden könyv, folyóirat, irodalmi mű, színdarab ilyen állításokkal vagy legalább célzásokkal volt tele s az Egyház és szolgálai, a papok, mint a sötétség képviselői, az emberi kultúra és a haladás ellenségei s kerékkötői voltak beállítva. Világos, hogy ettől a szellemtől a papság se volt megkímélve, mert hiszen azt is ilyen tanárok tanították az iskolában s az ő olvasmányai is ilyenek voltak. Félteletlen papság pedig még a vallás iránt jóindulattal viseltető korban se tud eredményt elérni, nem egy vallásgúnyoló korban...

Világos, hogy ilyen szellemű társadalomból, ilyen felfogású tanárok keze alól, ilyen szellemű iskolatársak köréből és ilyen irodalom olvasói közül nem kerülhettek ki hívő és a hitnek megfelelő életmódot folytató papok se, kivált mikor e züllött és gonosz társadalom követelőzéseitől megrettenve még maga a pápa is eltörölte a jezsuita rendet, mint a „haladás” fő akadályát. Mivel abban az időben minél többet olvasott valaki, annál vallástalanabb lett, világos, hogy a papságnak is éppen a tehetségesebb és képzetesebb részét csapta meg, sőt ragadta magával ez a cinikus korszellem, s ha voltak is köztük ekkor is példás életűek (mert természetesen még ez időben is voltak), ezek inkább az élettől és a korszellemtől elzárkóztak és átlag kisebb tehetségűek közül kerültek ki.

Emiatt, meg azért, mert az Egyháznak ekkor még úgyszólván nem is volt még ideje, hogy észbekapjon, feltalálja magát és ellenségei támadását visszaverje, érvekre érvekké válással, mindenütt csak azt lehetett olvasni, hogy Isten léte, a másvilág létezése, Krisztus istensége meg van döntve, az ember állati származása be van bizonyítva, de azt sehol se,

hogy mindez nem igaz és hogy miért nem igaz; hogy az Egyháznak van igaza és hogy miért van igaza.

Olyanformák voltak e kor modern és tudós emberei, mint a mai szovjet ember. Ők éppúgy meg voltak ittasodva az ő nagy felvilágosultságuktól, haladásuktól és műveltségüktől, mint ezek. Éppúgy lenézték a régit, „a babonát” és az Egyházat, és éppúgy a műveltség, a bölcsesség köve és a megcáfolhatatlan tudomány birtokában levőnek gondolták magukat, mint ezek. De éppoly naivak és üresfejűek, beképzelték s így végeredményben nevetségesek is voltak, mint ezek. Azoknak csak az lehet a mentségük, hogy már majdnem kétszáz évvel ezelőtt éltek, ezeknek pedig az, hogy Ázsiában, illetőleg a Fél-Ázsiának számító Oroszországban.

Nagyszerűen meg lehet érteni e kor vallási felfogását például a mi Bessenyeink gondolkodásából, aki tudvalevőleg Mária Terézia testőre volt s e kor gyermeke. Kálvinistából katolikusá is lett (sajnos, úgy látszik, hogy csak a királynő kedvéért), mégis így érvel:

„Ezerféle szokás van a világon. Ha a krími tatárt Magyarországon nevelnék, nem kívánna lóhúst enni. Viszont a Krímben nevelt magyar feltétlenül lovat fog enni. Német ember asztalnál ül, bársonyos széken, a török a földre bocsátkozik. De ha így minden változik helyek és népek szerint, van-e igazság és szabad-e érte fellépni? Emberiség volna-e engem azért kínozni a töröknek, hogy miért szeretek inkább széken ülni, mint párnán, a földön? Vagy igazsággal verhetném-e a tatárt azon okbul, hogy miért szereti jobban a lóhúst, mint a tehénhúst? Ebből természet szerint következik, hogy a hitben való erőltetés vakság, gonoszság, ostobaság, amit a papok találtak ki. Mindenkor világi szándékból származik az uralkodó papság térítése, következeképpen gonoszság, mert idvezítésnek színe alatt földi hasznot, pénzt, hatalmat vadász. Ha találsz oly embert, ki nyughatatlan térítő, hidd el, hogy tudatlan és ostoba is. Soha tanult, bölcs férfit nem láttál a térítésnek erőszakos lelkével felebarátai között dühösködni, sem ártatlanokat kárhoztatni.”

Első pillanatra milyen helyesnek és okosnak látszik ez az érvelés! Aki először hall vagy olvas ilyesmit, azt hiszi, kinyílt a szeme és elmaradottból felvilágosult lett. Akik persze ilyesmit nem olvastak, mert olvasni sem tudtak, vagy pedig lusták voltak hozzá s nem volt érdeklődésük, azok továbbra is megmaradtak elmaradottnak. Bessenyei korában úgyszólván senki, de még ma is csak kevesen veszik észre, hogy amit itt Mária Teréziának ez a művelt testőre mond, az mind szép és igaz, de csak akkor, ha a vallás sose volt igazság, hanem csak egyszerűen családi vagy nemzeti szokások összessége. Ámde a katolikus Egyház éppen azért tartja magát egyedül üdvözítőnek s azért akarja magát, legalábbis elméletben, kivétel nélkül mindenkire rákényszeríteni, mert ő nemcsak egyszerűen a katolikus vallási szokásokat jelenti, hanem egyúttal örökkévaló s megmásíthatatlan és az emberek üdvözüléséhez feltétlenül szükséges igazságokat is és elsősorban éppen ezeket az igazságokat jelenti, nem pedig a vallási szokásokat.

Bessenyei érveléséből csak az következik, hogy minden vallás, amely elismeri, hogy a magunk vallását egyedül jónak tartani ellenkezik a haladással és a józan ésszel (márpedig ezt a katolikusokon kívül minden vallás elismeri), az egyúttal azt is elismeri, hogy neki az igazsághoz semmi köze; hogy ő nem több, mint szokás, hagyomány vagy hangulat. Világos, hogy az ilyen vallás türelmetlen, teljes fokban megérdemli mindazt a lekicsinylést, elítélést, megvetést, sőt gyűlöletet, mely Bessenyei érveléséből feléje árad.

Egy logikátlanság és következetlenség azonban van Bessenyei érvelésében, még a maga szempontjából is. Azt mondja, hogy a papság erőszakos viselkedése a hit terén anyagi érdekből és uralkodási vágyból származik, tehát mindig megvetendő és üldözendő. Ő tehát, mint református és felvilágosult ember, el se tudja képzelni, hogy legyen olyan vallás is, melynek papjai hisznek is abban, amit hirdetnek; hogy amiatt akarják ráerőszakolni az emberekre azt, amit hirdetnek, mert ők maguk meg vannak győződve róla, hogy igaz, amit hirdetnek s így az emberekkel jól tesznek akkor, mikor meggyőzik őket. Nem, Bessenyei szerint ilyesmi nem is lehetséges. Szerinte ez a papok részéről mindig egyedül csak pénzvágyból

vagy hatalomvágyból történik, vagy egyszerre mindkettőből. Az eszébe se jut, hogy éppen ez az, amit neki be kellene bizonyítania.

Rögtön utána azonban mégis mást mond. Azt állítja, hogy az ilyen pap vagy az ilyen ember a hatalomvágyán és haszonlesésén kívül egyúttal tudatlan és ostoba is. Ezzel elismeri, hogy lehetnek és vannak olyan papok és emberek is, akik hisznek is annak igazságában, amit az emberekre ráerőszakolni akarnak, csak hát persze nincs igazuk, mert meggyőződésüknek az elmaradottság, a tudatlanság az oka.

Ez azonban megint csak nem érv. Honnan tudja ugyanis, hogy csakugyan ők az ostobák, nem pedig ő és elvbarátai? De azt se veszi észre, hogy ha logikus volna, akkor neki nem a vakbuzgóság, hanem egyszerűen minden olyan vallás ellen kellene küzdenie, mely magát igazságnak tartja. Mikor annyira gyűlöli és megveti a „vakbuzgóságot”, nem veszi észre, hogy magát a vallást gyűlöli és veti meg.

Kétségtelen például, hogy a katolikus vallásnak nem azok a szokások a lényege, melyeket Bessenyei a lóhúsevés vagy a földönkuporgás szokásához hasonlít, hanem az, amit tanít és amit hisznek is azok, akik a vele járó szokásokat (például úrnap körmenet, keresztelés, hamvazás stb.) megtartják. Aki tehát azt hiszi, hogy vallási igazság nincs és nem is volt soha, hanem csak vallási szokások voltak, vannak és lesznek is még egy ideig, annak joga van kikelni az ellen, hogy valaki csak a maga vallását tartja jónak, de viszont el kell ismernie, hogy ő nem a „vakbuzgóság”, hanem a vallás ellensége. Minden vallásé, amely hiszi is mindazt, amit tanít. Ha a vallás igazsága ma már meg van döntve, akkor az a pap, aki mégis hisz (s erre a papra mondjuk, hogy „vakbuzgó”), legfeljebb téved s emiatt szánandó. A nem „vakbuzgó” pap azonban megvetendő, mert ő „felvilágosult” ugyan, de álnok, önző és a nép becsapója, mert – mivel belőle él – továbbra is hirdeti azt a vallást, melynek valótlanágáról már meggyőződött.

Bessenyei, mint egy ma már meghaladott kornak gyermeke, azt hitte, hogy a vallás tanait a modern (természetesen az ő korában modern) természettudomány már rég a mesék országába utalta, vagyis ott tartott, ahol a bolsevizmus követői még ma is tartanak, de amely „felvilágosultságot” ma már csak vasfüggönnyel, a sajtó- és szólásszabadság elnyomásával, de még emögött is a titkosrendőrségnek mindent átható kémszervezetével lehet életben tartani.

Ma már azonban egészen kétségtelen igazság, hogy se a Kant-Laplace-féle, sem semmiféle más világegyetkezési elmélet, sem a leszármazás-elmélet, sem semmiféle más természettudományos felfedezés a vallás tanait nemcsak meg nem döntötte, hanem éppen ellenkezőleg, annak alátámasztására hozott megdönthetetlen érveket, tehát a vallás nemcsak a szokásokból és az észben alappal nem bíró érzelmekből áll, hanem világnézet is, és elsősorban az, mely nemcsak összeegyeztethető a természettudományos, bölcséleti vagy bármilyen műveltséggel, hanem csakis ez egyeztethető össze a logikusan gondolkodó, modern ember egyéb tudományos ismereteivel. (Lásd a szerző „A katolikus hit igazsága” című művét.)

De viszont ha így áll a dolog, akkor csak egy vallás van, a katolikus, mert csakis ez nem tartotta és nem tartja magát egyedül csak érzelemnek és szokásoknak, mert mindig egyedül üdvözítőnek mondta magát, mint az igazság is az, és nemcsak hirdette tanait, hanem mindig igyekezett azokat az emberekre bizonyos tekintetben rá is erőszakolni olyanformán, mint ma is ráerőszakoljuk az emberekre a védőoltásokat vagy az öngyilkosok kezéből ma is és mindig is igyekeztünk még erőszakkal is kiragadni a fegyvert. Emiatt azonban senki se tart senkit se gonosznak, se elmaradottnak, se a modern gondolkodás vagy haladás ellenségének. Még kevésbé haszonlesőnek, uralomvágyónak, tudatlannak vagy ostobának.

De minden látszólagos fölénye ellenére az is nagyon észrevehető Bessenyein, hogy közel se annyira biztos a maga igazában, mint hangjának fölénysége alapján sejtenénk. Milyen gyűlölettel ír például ezekről az állítólag haszonleső, uralomravágyó vagy tudatlan, ostoba papokról! Sőt eleinte a tudatlanságot vagy az ostobaságot észre se veszi bennük, hanem mindent csak a haszonlesséssel és uralomvágygyal magyaráz. Pedig hát aki haragszik, annak nincs iga-

za. Bessenyein azonban nagyon is látszik, hogy ő rendkívül haragszik ezekre a szerinte rossz papokra. Annyira haragszik rájuk, hogy még a tudatlanságot is csak utólag veszi észre bennük, először csak a bűnt látja. Pedig az ostobákra és tudatlanokra nem is volna szabad haragudni. Azokat sajnálni kell. Bessenyei azonban kétségtelenül haragszik, nem pedig részvétellel van.

Hát még mennyire haragudna, ha nem is kálvinistának, hanem katolikusnak született volna!

Mennyire megértő a protestáns vallás és szolgálói iránt például a protestáns Anglia, a Skandináv államok vagy az Amerikai Egyesült Államok szabaddóművessége vagy marxizmus, ellenben milyen tajtékzó, sátáni gyűlölettel volt tele az Egyház és minden pap iránt Spanyolország, Portugália, Franciaország, Olaszország, Ausztria vagy a közép- vagy dél-amerikai államok, vagy akár Magyarország szociáldemokráciája, amely országokban papokon katolikus papokat, valláson a katolikus vallást értjük!

Ezen országokban ugyanis jól tudja mindenki, hogy a valláson nemcsak szokást és hangulatot értünk, hanem világnézetet s az igazság igényével fellépő tanokat is. Ezért katolikus országokban sokkal jobban bántja a hitetleneket s hitközönyösöket a lelkiismeret azért, mert az Egyház ellen küzdenek. Itt, ha talán csak tudat alatt is, de sokkal jobban tudják a vallás elenségei, hogy nincs igazuk, mint a nemkatolikus államokban, s ezért itt haragudznak a papokra ahelyett, hogy mint tudatlanokat, egyszerűen csak sajnálnák őket.

Nagy elfogultság szükséges hozzá, hogy éppen Bessenyei írja, hogy soha senki nem látott „tanult, bölcs férfit”, aki a maga vallását másokra erőszakolná. Hisz senki se látta ezt jobban Bessenyeinél Mária Terézia környezetében, sőt őrá magára is ugyanez a Mária Terézia erőszakolta rá a katolicizmust. De viszont Bessenyei azt is nagyon jól tudta, hogy a nagy királynő minden volt, csak tudatlan és műveletlen nem. (Majd közlünk Bessenyeitől egy Mária Teréziát magasztaló idézetet is.) De vallási tekintetben Mária Teréziával teljesen azonos felfogású volt, sőt talán még rajta is túltett az a Hadik András is, aki olyan tehetség volt, hogy dicsőségével akkor tele volt az egész világ.

Bessenyei korában a tömegek, tehát a tudatlanok voltak vallásosak, s ők valóban azért, mert nem olvastak, s így a korszellem és irodalma nem mértelyezhette meg őket. A műveltek között pedig a legműveltebbek, mert ők többet olvastak ugyan, mint akárki más, de az eszük is több volt, mint akárki másnak, s így észrevették az akkor divatos művekben a tetszetős, csillogó külső alatt a rothadt tartalmat s ezért képesek voltak önálló, a művelt közvélemény összességével ellenkező állásfoglalásra. Ők tudtak dacolni az egész világgal s a maguk útját járni. (Például Hadik is nemcsak mint katona volt nagy, hanem óriási könyvtára is volt.)

Azoknak, akik művelt létükre is tudtak ebben a korban is még vallásosak lenni (mégpedig nem szokás-, hanem ész-vallásossággal), olyan nagy eszük volt, hogy Voltaire és társaiknak nemcsak a szellemességét tudták élvezni, hanem azt a gonoszságot is észre tudták venni, amely ezeket a szellemességeket sugallta. Ők szembe tudtak szállni azzal a tömegszuggerálóval, mely akkor az egész művelt világot magával ragadta. Ők nem veszítették el lábuk alól az igazság talaját.

Igaz, hogy Bessenyei is éppen olyan önálló és vezető intelligencia volt ebben a korban, mint Mária Terézia vagy Hadik, de vallási tekintetben egészen más feltételek között nevelkedett, mint ők. Azok katolikus nevelésben részesültek. (Hadik maga is jezsuita iskolába járt, sőt még abban is egyedül csak atyja akadályozta meg, hogy maga is jezsuita ne legyen.) Hol tanulta volna azonban a kálvinista Bessenyei a kor hitközönyös szellemével való dacolást? Ő vallásánál és nevelésénél fogva egyenesen determinálva volt, hogy a téves korszellem marta-léka, sőt egyik úttörője legyen, mint ahogyan a mi mai bolsevizmusunkban is szembeötölően kellett látnunk, hogy aki képviselői között nem zsidó, az milyen feltűnő arányban protestáns. Protestánsainknak társadalmi helyzetük és vagyonuk címén jobban kommunistaelleneseknek kellett volna lenniük, mint nekünk, de viszont hitbeli és erkölcsi okok náluk alig szerepeltek akadályául annak, hogy ússzanak az árral, sőt hogy érvényesülésükre is fel ne használják.

Mivel Mária Terézia nagy tehetség, haladó érzelmű, művelt és kora színvonalán álló uralkodó volt, tanácsosait is ilyen emberek közül választotta ki. Ámde az ő korában minden művelt, képzett, olvasott egyén, mint kora gyermeke, hitközönyös és így katolikussellenes, tehát a protestantizmussal rokonszenvező egyén volt. Ezért a királynő miniszterei is ilyenek voltak, sőt még csak anyakönyvi katolikusok se voltak mindnyájan, hanem volt közöttük protestáns, sőt zsidó is. Ez utóbbiak külsőleg megtértek, a katolikusok pedig eltitkolták a királynő előtt hitközönyösségüket, mert hiszen másképp kegyvesztetteké váltak volna.

Ők is úgy tettek, mint Bessenyei, és ők is azt hangsúlyozták, hogy nem a vallásosság, még csak nem is a katolicizmus, hanem a vakbuzgóság és az erőszakos térítés ellen vannak. Mivel pedig ebben (ha szorosán a szó mellett maradunk) igazuk is volt (az erőszakos térítést az Egyház is tiltja, sőt az ilyen módon szerzeteket fel se veszi tagjai közé), s mivel vakhitre az Egyháznak nincs szüksége, érthető, hogy ezek a miniszterek, tanácsadók és tetszetős elveik Mária Teréziára is hatással voltak s így hatásukra több olyan intézkedést tett, ami kora valóstalan szellemének bélyegét viseli magán, noha ő megmaradt mindig a legbuzgóbb és legigazibb katolikusnak. Akkor is úgy volt már, mint jelenleg a bolsevizmus alatt: a kommuniztást is mást értettek demokrácián és vallásszabadságon, mint a nyugatiak.

Mindenki korának gyermeke és ezért mindenki hatása alatt áll azoknak a szellemi áramlatoknak, melyek kortársaikat éltetik. Ez még fokozottabban áll a vezető szellemekre, a nagy tehetségekre. Nemcsak e kor nagy írói (Voltaire, Rousseau stb.), hanem még uralkodói (Nagy Frigyes, Nagy Katalin, II. József, II. Lipót), akiknek trónját ásták alá az ekkor divatos eszmék, annál nagyobb fokban álltak koruk szellemének hatása alatt, minél nagyobb szellemek voltak, de ez a szellem természetesen azért a közepes tehetségűeken is észrevehető volt. Például a közepes tehetségű és lusta XV. Lajoson is meglátszik kora szelleme. Ha eszmei téren nem is, annál jobban erkölcsi téren, azaz a gyakorlati vallásosságban: bűnös viszonyaiban, a gyónás ezek miatti elhanyagolásában és cinikus megjegyzéseiben. A rossz ragadós.

Mária Terézia is kora egyik vezető szelleme és irányítója volt, aki üdvös reformok alakjában rendkívül sokat megvalósított mindabból, ami e kor szellemében a sok rossz között jó volt (közegészségügy, a tömegekkel való törődés, a közműveltség terjesztése, a nép dologhoz szoktatása, s így életszínvonalának emelése stb.). Nem azon kell tehát csodálkoznunk, hogy a nagy királynő némely rosszat is elfogadott és magáévá tett kora szelleméből azért, mert nem vette észre, hogy rossz és a tömegszuggeráció hatása alatt ő is kissé maradibbnak és hibásabbnak látta az Egyházat, a papságot és a szerzeteseket, mint kellett volna, hanem azon, hogy csak ennyire látszott meg rajta a közszellem, hogy kora szelleme nem ragadta el még jobban. Rajta is látszik sok „felvilágosult” tanácsosának, e rendkívül tanult és okos embereknek a hatása, de kétségtelen, hogy az ő hatása rájuk a mérséklés és az Egyház megbecsülése irányában még nagyobb volt, s ez mutatja legjobban, milyen nagy szellem s milyen nagy egyéniség volt.

Mily gondosan nevelte gyermekeit s különösen mennyire vigyázott arra, hogy a hitük töretlen legyen és erkölcsük jók. Mégse lett egy gyermeke se vallásos, legalábbis annyira, mint ő volt, egyik sem, mert a kor nagyobb hatással volt rájuk, mint anyjuk. A legokosabbak közöttük, a két legnagyobb fiú: József és Lipót, egészen koruk gyermekei lettek, léha, cinikus vallási felfogással s az utóbbi még egészen feslett erkölcsökkel is. Igaz, hogy ők is jobban voltak a „felvilágosultság” korának gyermekei, mint anyjuk, aki még a vallásos barokk korban nevelkedett, míg fiainak tanítói, papok és nem papok egyaránt, már mind telítve voltak az új eszmékkel vagy legalábbis fertőzve voltak tőlük.

Mária Teréziát tehát nem lehet vádolnunk uralma végének egyes mai szemmel semmiképpen se helyeselhető intézkedéseiről, hanem dicsérni, sőt bámulni kell azért, hogy kora csak ilyen kis fokban érezte rajta rossz hatását. Különösen bámulni kell benne azt a tiszta értelmet és szinte übermenschli fölényt és önállóságot, mellyel felismerte a tévelyt és dacolni tudott szinte az egész akkori szellemi világgal.

Mint okos, bámulatos emberismerő és jó pszichológus, nagyon is észrevette trónörökös fiában a veszedelmes eszméket, s azt, hogy fia ezeknek teljesen rabjuk lett. Szinte szenvedélyes vallási vitákat folytatott vele. Érveit olvasva nem tudja az ember, miben gyönyörködjék inkább: az eszében-e, mellyel olyan tisztán látta az igazságot még ebben a teljesen fertőzött korban is, vagy azt az igazság iránti buzgalmat és megható anyai szeretetet, mellyel fiát a rossztól távartatani és az igazsághoz visszavezetni akarta.

A hitközönyösség tetszetős szólamai, a „hiszen egy Istent imádunk” elve, továbbá, hogy „az a fő, hogy az ember becsületes legyen”, továbbá hogy „a vallást, a meggyőződést nem szabad és nem is lehet erőszakolni” stb., még korunknak is divatos és általánosan tisztelt jel-szavai. Mária Terézia azonban már akkor olyan elmeéllel és olyan szent meggyőződéssel cáfolja őket fiának, hogy meggyőző erejével láthatólag még a zsidó Marczalira is hatással van.

„A történelem – írja Marczali – Mária Terézia egy tulajdonsága fölött sem ítelt keményebben, mint éppen e fölött, mely annyira szíve legmélyéről fakadt. De meggyőződésének, kifejezésének ereje tiszteletet parancsoló. A régi omlatag világnak (nana!) ő az utolsó nagy alakja. Európa trónjain vagy az új irány apostolai ülnek, mint Nagy Frigyes vagy Katalin, vagy bár személyesen becsületes, de korlátolt férfiak, mint XVI. Lajos és III. György (ez utóbbi – angol király – korlátolt volt, de XVI. Lajos nem, csak jó és vallásos), vagy pedig olyan kéjencek, kiknek erkölcsstelen élete rossz hírbe hozta az általuk fitogtatott vallásosságot, mint XV. Lajos.” (Sose fitogtatta ő a vallásosságot. A katolikus Egyházban nem is lehet azt fitogtatni olyan embernek, amilyen XV. Lajos volt. Ő csak szeretett volna vallásos lenni, de magas volt neki. Hogy mégis legalább próbált az lenni, becsületére válik, mert éppen nem képmutatásból csinálta. Abban a korban, melyben XV. Lajos élt, már inkább titkolni, szégyellni kellett a vallásosságot, nem pedig fitogtatni.)

„Az irodalomban páratlan fényben, minden versenytárs nélkül ragyog Voltaire, Rousseau és az enciklopédia csillagzata, az uralkodik az előkelő társaságban Európa-szerte. És egy nő az egyedüli, aki lelkéből erőt merít szembeszállni e hatalmas, mindent magával ragadó árral, mely elől legtöbb helyütt félénken visszavonul az Egyház is. És míg maga rendületlenül küzd, látnia kell, mint hatol be, mit ő mételynek tart, eleinte legfinomabb csöveken átszivárogva, majd utána minden ellenállást elsöpörve azoknak kebelébe, akik szerinte vele és utána hivatva lettek volna megvédeni a már tarthatatlan pozíciót. Hiába volt minden küzdelme a kor szelleme ellen, de anyagi gondjából fakadó, mindenre kiterjeszkedő védekezése mégis figyelmet érdemlő és sikertelensége ellenére is szinte impozáns.”

Hát még milyen impozáns nekünk, akik ma már azt is láthatjuk, hogy neki volt igaza, és amivel szembeszállt, ami ellen harcolt, ma már a múlté. Abban a korban azonban még papok és püspökök között is csak nagyon kevesen voltak, akik úgy védték és úgy tudták védeni az Egyház tanait, mint Mária Terézia tudta. Akkora esze és tudománya is kevésnek volt hozzá, mint neki, de akkora és oly szilárd hite és olyan buzgósága, lelkesedése, meggyőződése és készsége se. E korban is bebizonyult a Szentírás szava: „Mivel túlságosan elburjándzott a rosszaság, még a jók szeretete is lelohad.” (Mt 24,12)

Mikor II. József, mint még csak trónörökös, Svájcba utazik és onnan – Voltaire és Rousseau hazájából – levélben tiltakozik anyjának csehországi „vallásüldözése” ellen, s mivel emiatt onnan sok protestáns kivándorolt, különösen azzal érvel, hogy ezzel sok munkástól fosztja meg birodalmát (a vallástalan embereknek ugyanis csak a munkáskar fontos, nem pedig az igazság vagy az alattvalók örök üdvössége), Mária Terézia így válaszol fiának:

„Nagy fájdalomra kell mondanom, hogy benned vallás tekintetében nincs mit rontani, ha megmaradsz azon általános tolerancia mellett, melyet meg nem tántorítható alapelveknek vallasz. Mégis remélem ezt és nem szünök meg ezért imádkozni és nálamnál méltóbb embereket imádkoztatni, hogy Isten megóvjon e szerencsétlenségtől, a legnagyobbtól, melyet valaha el kellene viselnie a Monarchiának. Azon hitben, hogy munkásokat megtartasz, sőt újakat nyersz, tönkreteszed államodat és oka leszel annyi lélek megromlásának. Mire vezet,

ha bírod az igaz hitet, ha oly kevésbé szereted és oly kevésre becsüled és mit sem törődöl fenntartásával és gyarapításával? Igaz hitre és meg nem másítható szabályra van szükség. Honnét veszed, hogyan tartod azt meg? A toleráns országok azért még nem boldogabbak.”

Az igazság az, hogy akkor még nem is voltak toleráns országok, mert a protestáns uralom alatt álló országok akkor se túrték, hanem akkor is egyenesen gyűlölték, lenézték és megvetették a katolikus vallást, most már azon a címen, hogy azonos a babonával és az elmaradottsággal. Ugyanakkor azonban éppen így viselkedtek a már „felvilágosult”, tehát a hitközönnytől már megméltelyezett vezetőkkel bíró katolikus államok is. Itt is csak a rosszat, az erkölcstelenséget, a protestantizmust, a hitetlenséget és a hitközönnyt „tolerálták”, de például a jezsuitákat már nem. Azokat nem túrték már se Franciaországban, se Spanyolországban, se Portugáliában. De Franciaországban hamarosan már nemcsak a jezsuiták és a szerzetesek nem kellettek, hanem nem kellett a katolicizmus, mint ilyen, sőt maga az Isten se. S – minő vakság! – mindez a „tolerancia”, a vallási türelem folyománya volt.

Ugyanúgy volt, mint korunkban a bolsevizmussal. A „felvilágosultság” korában is hirdették a vallásszabadságot, véleményszabadságot, vallási türelmet, de mikor a francia forradalom győzelmével a hatalom azok kezébe került, akik mindezt hirdették, minden eszme és elmélet számára volt szabadság, csak a katolicizmus számára nem, sőt egyenesen a papok tömeges legyilkolása lett a minden vallás irányában megnyilvánuló nagy szabadelvűségből. Csak így volt tehát „tolerancia” a katolikus Egyház számára a „felvilágosultság” és a hitközöny századában. (A kommunizmus pedig azzal jött, hogy a dolgozókat szabadítja fel, s az eredmény az lett, hogy a kapitalista államokban mindenütt megvolt a munkások sztrájkjoga, egyedül csak a kommunista államokban nem, de ott aztán sehol.)

Mikor József az anyja levelére azt válaszolja, hogy éppen a tolerancia, azaz a valláskényszer elhagyása és az emberek vallásosságának minden állami gyámkodás nélkül teljes szabadjára engedése a legjobb szer az igazi vallásosság kifejlődésére, anyja ezt feleli neki: „Épp a tolerancia és a hitközöny ás alá mindent, hogy semmi fenn nem állhat. Éppen mi járunk legrosszabbul. Nem a nantesi diktátum tette tönkre azokat a francia provinciákat, hanem a szerencsétlen adóbérlés, a rossz közigazgatás, a gyöngö és cselszövő miniszterek döntötték romlásba az oly kedvező helyzetű országot. A vallás hiánya a tisztviselőkben, akik csak érdekeik és szenvedélyeik után indulnak: az ők meg mindent.”

„Mi féke lehet az ilyen embernek? Semmi. Se bitófa, sem kerék, csak a vallás és a kegyetlenség, nem pedig emberbarát, amint most járja a frázis, mely mellett ki-ki azt gondolja, amit akar. Nem is mint keresztény, hanem politikai értelemben mondom: semmi sem szükséges és üdvös, mint a vallás. Megengedett, hogy azt mindenki saját képzelete szerint tervezze? Mi lesz belőlünk megállapított kultusz, egyházi alárendeltség nélkül? Nem nyugalom és elégedettség fakad majd belőle, hanem ököljog és más szerencsétlen korszak, ami már előfordult.” (Utána már néhány évtizedre jött is a francia forradalomban.)

„Ha te ily nyilatkozattal lépsz fel, a legnagyobb szerencsétlenséget idézheted elő és felelőssé válhatsz sok ezer ember lelki üdvéért. Hát még nekem mit kell szenvednem, ha ily téves véleménnyel látlak elfogultan! Nemcsak az államról, megmaradásodról, fiamról van szó, ki születése óta tevékenységem egyetlen célpontja: lelked üdve forog kérdésben. Mindenfelé nézve és hallgatva az ellenmondás szellemét összevegyítve azon törekvéssel, hogy valamit alkoss: tönkreteszed magadat és magaddal örvénybe vonod a Monarchiát, megsemmisíted elődeid nehéz gondjainak eredményét, kik oly súlyos munkával hagyták reánk e provinciákat és annyira javították őket, amennyiben nem, mint ellenségeink, kegyetlenül és erőszakkal, hanem buzgalommal és nagy költséggel virágoztatták fel szent hitünket.”

„Ne legyen üldözés, de még kevésbé közöny és toleranzizmus: ehhez remélem tarthatni magamat, míg élek, és csak addig kívánok élni, míg remélhetem, hogy azon vigasszal térhetek őseimhez, hogy fiam oly nagy, oly vallásos lesz, mint elődei, megtérve téves véleményétől, ama gonosz könyvektől, melyek szerzői szellemüket csillogtatják annak rovására, ami

legszentebb és tiszteletre legméltóbb a földön, melyek képzelt szabadságot akarnak, mely sohasem létezhet és féktelenségbe és általános felfordulásba csap át.”

Az utolsó sorok sejtetik, hogy Mária Terézia is olvasta ezeket a divatos könyveket s azt is elismerte, hogy behízelt a stílusuk és érvelésük, de ő a csillogó köntös alatt is észrevette a valótlant tartalmat, s ezt látva már nem csábító, hanem éppen ellenkezőleg: visszataszító hatással volt rá a művészi köntös, az olcsó szellemiség, a szép stílus. De a kor gyermekei, a fiatalok, sajnos, fontosabbnak tartották a csomagolást, mint a tartalmat. Nekik nem volt olyan szent, se oly fontos a hit, hogy rovására egy-egy jó nevetéstől visszatartották volna magukat.

Egyébként, hogy Mária Terézia mennyire messze állt az úgynevezett vakbuzgóságtól; hogy éppen ellenkezőleg, mennyire minden tettét az ész irányította akkor is, mikor az Egyház érdekében buzgólkodott, mutatja, hogy még Bécsben is megtúrta a protestáns és görögkeleti nagykereskedőket, mert, sajnos, azt kellett látnia, hogy ezek ügyességét és életrealitását, mint e világ fiait, nem tudja pótolni a katolikusoké. A nála Bécsben járó magyar protestáns küldöttségnek, mikor azzal akarta előtte bizonyítani a maga önmérséklését, hogy mióta Bécsben tartózkodnak, még templomukat se látogatták, ezt felelte: „Templomba ugyan elmehettek volna!”

Jellemző ezekre az örökké panaszkodó protestánsokra, hogy templomba állítólag nem, de a külföldi protestáns követésekre árulkodni és ott az idegen hatalmakkal a saját királynőjük ellen intrikálni elmentek. Ezért Mária Terézia szigorúan meg is dorgálta őket. Egyébként mint láttuk, ezt is letagadták. Pedig mennyire igaz volt!

Még maga Marczali is elismeri, hogy „az üldözés (a protestánsüldözés) inkább maguktól a katolikus hatóságoktól indult ki (tehát a dolog alkotmányos volt, mert hiszen ezek a katolikus hatóságok az országgyűlés akaratából töltötték be hivatalaikat), melyek hevét az udvar egyszer-mászor kénytelen mérsékelni s *nem annyira a protestáns vallás, mint inkább a protestánsok politikai befolyása és társadalmi hatalma ellen irányul.*” (Mária Terézia, 291. o.)

De ezzel aztán Marczali azt is elismeri, hogy nem volt „üldözés”. „Maga a császárné egész természeténél fogva – hangsúlyozza ugyancsak e helyen – *sokkal inkább volt térítő, mint üldöző.*” Ezzel ki is mondja Mária Teréziára vallási szempontból a legnagyobb dicséretet és maga cáfolja meg azt, amit az imént mondott, hogy Mária Terézia alatt „protestánsüldözés” folyt és hogy a nagy királynő olyan „vakbuzgó” volt, hogy emiatt még alaptermészetét, a szívjóságot is megcáfolta s még azzal is szembehelyezkedett. Aki nem „üldöz”, hanem „térít”, az a szívjóságot bizonyára nem cáfolja, hanem bizonyítja. Az ilyen egyén „buzgó”, de semmiképpen se „vak”, annál kevésbé fanatikus.

Ugyancsak Marczali állapítja meg (283. o.), hogy Mária Terézia a hadseregében is „udvaroncainak nagy bosszúságára” nagy teret adott a tehetségnek akkor is, ha az előkelő származás nem járt vele együtt, sőt „ő, aki a protestánsokat kizárta minden térről, hol érvényesülhettek, a katonaságnál nemcsak megtúrta őket, hanem azt is megengedte, hogy magas polcra emelkedjenek”. (Hadik András egyszerű köznemes létére a legfőbb haditanács elnöke lett. Laudon és Lacy szegény külföldiek voltak és éppen a legtehetségesebb, Laudon, mielőtt Bécsbe ment, előbb Poroszországnak ajánlotta fel szolgálatát, de ott nem kellett. Pedig Laudon is protestáns volt s csak hosszú évtizedek múlva lett katolikus.) „Úgy jutni előre, mint az iskolában – írja a nagy királynő a haditanács elnökének –, sem örömet, sem becsületet nem szerez. Önnek a tehetséges embereket előre kell tolnia, mert csak így születik meg a verseny, ami a foglalkozás (hadászat) lelke.”

Mária Terézia nagyra született, de egész élete és jelleme mutatja, hogy azok is nagy lelkek voltak, akik nevelték. A dicséret itt elsősorban a felhők felett cézári fenségben trónoló apját, sőt általában dicső családjának százados szellemét illeti meg, mely, mivel mindig kiválóan keresztény volt, annak Róma iránt engedelmes tiszta szellemében a fenséggel mindig össze tudta egyeztetni a keresztény egyszerűséget, természetességet és alázatosságot.

„Az udvarban a szigorú spanyol etikett uralkodott – írja Guglia Mária Terézia gyermekkoráról (I., 16. o.) –, de ez csak a nagy udvari ünnepélyekkor, ünnepélyes kihallgatásokkor, méltóságok adományozásakor stb. jutott teljes érvényre. Ilyenkor minden pontosan meg volt szabva: a térdhajtások, a bókók, a kézcsók, melyben csak a legfőbb nemesség tagjai és a legfőbb méltóságok viselői részesülhettek; a szavak, melyeket ekkor mondani, a lépések, melyeket ekkor tenni lehetett.”

„De mindez a császári gyermekeket alig érintette. Ők felnőtt korukban is rendszerint visszavonulva éltek, s ha szüleikkel találkoztak, ez éppoly természetes modorban történt, mint egy proletárcsaládban. Ebben különbözött a bécsi udvar a legtöbb más udvartól, még a kis német fejedelmekétől is. Noha sokszor beszéltek franciául és különösen olaszul is, melyet a császár (III. Károly) nagyon szeretett (meg hát sok olasz alattvalója is volt), de a tulajdonképpeni érintkezési nyelv mégis a német volt, mégpedig egy régies és erősen tájszólási (!) színezetű német. Így aztán Mária Teréziát is leánykorában jó bécsi módra csak „Reserl”-nek vagy „Resi”-nek szólították, hűgát pedig „Mariandl”-nak.”

Mária Terézia nevelésének lelke azonban Fuchs grófné volt, egy rendkívül okos, művelt és emellett vallásos, becsületes és jóságos hölgy, aki – úgy látszik – volt olyan okos és képzet, hogy nagytehetségű neveltjének imponálni tudott tudásával és eszével is, de olyan magas erkölcsi színvonalú is volt, hogy tekintélye is volt előtte. De a vallásosságot is ilyen vonzó, eszményi alakban gyakorolta, amilyen az igazi vallásossághoz illett.

Mária Terézia egész életén át ott élt és ott mindig az első helyen maradt ez a Fuchs grófné s még császárné korában is becenevén „Máminak” szólította, halála után pedig a császári család tagjai közé a kapucinusok templomának kriptájába temettette. Ma is ott van a koporsója, mégpedig a legelőkelőbb helyen, az úgynevezett „kiskápolnában”, mely a kriptá legvégén, eredeti helyisége.

Itt jut eszembe az is – de ugyancsak érdemes megemlítenem –, hogy az a híres Daun tábornagy, aki a nagy királynő legtehetségesebb hadvezére volt s még Nagy Frigyes is nemegyszer megverte, mégpedig nem véletlen szerencsével, hanem előre kiszámított stratégiával s tervei ügyes és következetes végrehajtásával, ennek a Fuchs grófnénak, a „Máminak” a veje volt. Mária Terézia protekcióiái között tehát ilyen kiváló emberek is voltak. Sajátságos, hogy a „Máminak” nemcsak a tanítványát, hanem még a vejét is ilyen nagy tehetséggel áldotta meg az Isten.

Mikor Marczali azt a „hazafias” vádat cáfolja, mintha Mária Terézia készakarva (!) rontotta volna és tette volna elfajulttá a mi főurainkat (mert a mi „hazafias” Habsburg-gyűlöletünk egész idáig ment és megy), egy rendkívül találó érvet hoz fel. Azt mondja, „nincs korrumpáltabb és korrumpálóbb osztály, mint egy politikai hivatásáról megfélelmező arisztokrácia”. Ebben az esetben ugyanis nincs elfoglaltsága, nincs mivel az idejét hasznosan töltsse, nincs, ami energiáját, tettvágyát, ambícióját kielégítse, kénytelen tehát semmittevésel, sőt mulatozásokban s bűnökben tölteni el idejét s pazarolni el ősei vagyónát.

„Mária Terézia az – folytatja –, aki magasabb fokra igyekszik emelni főurainkat. Ifjúságtól fogva gondoskodik nevelésükről, figyelemmel kíséri őket a Therezianumban vagy az egyháziakat a Pázmáneumban. Katonai, tisztviselői, papi pályán egyaránt nyitva áll előttük a tér és ritka eset újabb történetünkben, amidőn a magyar főnemességnek valóban annyi alkalma nyílt volna kitüntetni és tehetségeit hazája és királya szolgálatára fordítani, mint akkor. És csak egy volt, ami útját állotta a királynő kegyének, amiben kérlelhetetlen volt úgymint uralkodó, úgymint asszony: az erkölcsi elvetemedettségnek csak látszata is. A királynő, akinek uralkodása nálunk annyi tekintetben egy új kor beállítását jelöli, mind vallásos, mind erkölcsi tekintetben is a régi idők hajthatatlan dicsérője és fenntartója. E pontban szövetsége és egész hatalmával előmozdítja a nemzeti tudatnak, mely ily esetekben éppen nem szokott könnyedén ítélni.”

Látjuk tehát, hogy Mária Terézia két olyan tulajdonságot egyesített magában, mely gyakorlatilag többnyire ki szokta zárni egymást: abban, ami jó és üdvös, a haladást (ezeréves történelmünkben Szent István óta senki se hozott be ebbe az országba annyi jó újat és modernet, mint ő) és emellett mégis a régi becsületességet, vallásosságot és erkölcsösséget. Nem megrontotta tehát főurainkat, hanem kiművelte, európai színvonalon állóvá tette őket. De éppen azzal, hogy tágra nyitott előttük az érvényesülésre minden ajtót s így elvonta őket a tétlenségtől és tespedéstől, viszont másrésztől a vallásosság és erkölcs szigorú öre és eszményi példaadója volt részükre, egyenesen elfajulásuk megakadályozója volt.

De láttuk már, hogy az se igaz, hogy főuraink nemzeti szempontból megalkuvók lettek volna a királynő befolyására. Láttuk, hogy adózás tekintetében úgy elzárkóztak, mint soha még történelmünk folyamán és éppen ezzel voltak okai országunk gazdasági és kulturális elmaradásának. Ez volt az oka annak is, hogy Mária Terézia uralkodása második felében már nem tartott országgyűlést. Ha főuraink Mária Terézia kezes bárányai lettek volna (mint a mi „hazafias” közvéleményünk gondolja), akkor nemzetünk ma sokkal előbbre volna.

Milyen rokonszenves, hogy a félezer éve már császárok ivadéka és a szigorú spanyol etikett merevségében nevelkedő Mária Terézia, aki férje halála óta nem volt színházban, egyszer csak előadás alatt újra megjelenik ott a császári páholyban s szünet közben a hirtelen megjelenésétől meglepett közönségnek bécsi tájszólásban lekiáltja a nézőtérre: „A Lipótnak fia lett!” Legidősebb fiának, Józsefnek, nem volt ugyanis fiú utóda (a leány is kiskorában meghalt), s ez a jelenet akkor történt, mikor a második fiúnak, a későbbi II. Lipótnak, első fia, a későbbi Ferenc császár és magyar király megszületett.

A nagyanya tehát annyira örült unokájának, hogy emiatt elmegy a színházba, ahol alattvalói nagy tömege van együtt, hogy velük is közölhesse örömét. Ugyanabban a tájszólásban beszél nekik ő is, melyben a bécsi tömeg beszél. Igazi kereszténység volt ez, mely örült a gyermeknek, nem pedig félt tőle. Egészséges természetesség volt, melynek az etikett csak szükséges rossz volt, melyet félrerúgott, ha fontosabb dolgokat akadályozott. Őszinte szeretet és együttérzés volt alattvalóival, mert itt csak nem gondolhat senki arra, hogy népszerűségi okokból rendezte meg ezt a jelenetet? Igazi demokrácia volt, mert a császárnénak eszébe se jutott, hogy másképpen, választékosabban fejezze ki magát, mint a tömeg tette volna, melyhez szólt. Szeretet, alázatosság, testvériség, közvetlenség, családiasság, emberiesség egyaránt beszél hozzánk e jelenetből, s bizonyítja, hogy Mária Terézia nem volt más, nem is akart lenni más, mint csak egyszerű ember, nő vagy anya. Ugyanolyan, mint alattvalói voltak.

De arra gondja volt, mint láttuk, hogy az embereket, akiket Isten reá bízott, feljebb emelje, értékesebb emberré tegye. (Látni fogjuk, hogy magát is mindig nevelte, feljebb emelte, javította, ellenőrizte.) E téren az elsők természetesen a gyermekei voltak. „Reszketek, ha látom, mennyire terjed mindenütt a vallástalanság” – írja.

„Még azok is, akik hisznek, ezt rejtegetni törekszenek. Egy idejében kimondott szó, egy komoly pillantás azok elhallgattatására, akik nagyon is szabadon viselkednek, igen üdvös lehet és csak kötelességünket teljesítjük vele. Ne szégyellj soha jó kereszténynek mutatkozni szóval és tettel. E pont a legnagyobb figyelmet kívánja s most még inkább, mint valaha. Mióta a vallást a szívbe akarják bezárni, annak külső jeleit pedig elhanyagolják, attól félve, hogy nevetségesnek, álszentnek, vagy fel nem világosodottnak tartják az embert, az erkölcsök nagyon megromlottak.”

„Ez a most uralkodó hang annál veszedelmesebb, mert az egész jótársaság eszerint járja, még az úgynevezett tudósok is. Nincs kényelmesebb, nincs, mi jobban hízelegne nekünk, mint a féktelen szabadság. Ezt a szót helyezte a felvilágosodott század a vallás helyébe és mindent meggyőződéstől vagy számítástól vár. Tudatlansággal és előítélettel vádolják a múltat, pedig azt nem ismerik, sőt a jelent sem.”

Gyermekeitől megköveteli, hogy nyíltan kimutassák, hogy ők nem tartoznak ebbe az új táborba. „Azok, akik uralkodnak – írja –, csakis azokkal éreztessék kegyüket, akik vallásosak,

és haraggal forduljanak el azoktól, akik nem azok. Ő maga is csak ennek az eljárásnak tulajdonítja sikereit. Büszke arra, mennyi becsületes ember és feddhetetlen erkölcsű nő él udvarában. Ezt csakis folytonos, soha nem lankadó és semmit el nem néző gondosságának tulajdonítja.” (Marczali)

Mikor második fia, a későbbi II. Lipót, Toscanába megy, hogy átvegye ott az uralkodást, lelkére köti, hogy mindig nézzen utána, hogy kik végezték el a húsvéti gyónásukat és kik nem. Aki nem végezte el, attól ne fogadjon el semmi mentséget. Figyelmezteti, hogy az udvari méltóságokat és a hatóságokat is kötelezze ugyanezen eljárásra alantasaikat illetően.

Ha Mária Terézia a fiától ezt kívánta, világos, hogy maga is így járt el. Tudunk is róla, hogy még a nagyhatalmú, cinikus és vallástalan Kaunitz is, aki tíz évvel később, II. József alatt, a Bécsben időző pápa iránt oly udvariatlanul kimutatta ellenszenvét, 1774-ben, mikor betegsége miatt nem vehetett részt az udvar közös áldozásán, szükségesnek tartotta, hogy a királynőhöz eljuttassa azt az igazolványt, mely húsvéti gyónása és áldozása elvégzését bizonyította.

Világos, hogy ennek a módszernek vannak hátrányai is. De hát melyik módszernek nincsenek? Például éppen Kaunitz-nak ez a gyónása, ha ugyan megtörtént, kérdés, ért-e valamit s nemcsak képmutatás volt-e, ha ugyan nem szentségtörés. Éppen emiatt a mai neveléstudomány már nem helyesli ezeket a „gyónócédulákat” még diákoknál se, nem minisztereknél s hercegeknél. Önálló cselekvéssel akarja őket hozzászoktatni a jóhoz, nem pedig rendszabállyal, s mert el akarja kerülni az esetleges hazug, szentségtörő gyónásokat.

Azonban neveléstudományunknak ezt a felfogását tévesnek kell minősítenünk. Igazunkat mi se bizonyítja jobban, mint az, hogy ugyanakkor, mikor a modern pedagógia még az iskolában is megszüntette már az effajta kényszert azon a címen, hogy bízni kell a gyermekben és hogy ez a cédulával dolgozó eljárás sérti a diák önértetét, az Egyház éppen újabban, az egyházjogi kódexben rendelte el, hogy a felszentelt papokban nem szabad ennyire bízni, az ő önértetüket nem szabad ennyire kímélni és a papoknak a legalább háromévenként előírt háromnapos zárt lelkigyakorlat elvégzését írásbeli „testimonium”-mal kell igazolniuk.

Vajon ki okosabb és ki jobb pszichológus tehát: az Egyház vagy a modern pedagógia? Egészen bizonyosak lehetünk benne, hogy az Egyház. Ebből azonban az következik, hogy mai pedagógiánk jobban az új, vallástalan kor befolyása alá jutott, mint szabad lett volna. Diágyerekek részére megalázonak tartja azt, amit az Egyház még felszentelt papjai számára se tart lealázonak. Az Egyház még felszentelt papokban se bízik annyira, mint modern neveléstudományunk a diágyerekekben. (És püspökeink – még a kommunista állammal kényszerből kiegyezett püspökeink is! – hogyvégrehajtják ezt az egyházi előírást!)

Világos, hogy jobb és szebb lenne, ha a diákok ellenőrzés, például gyónócédula nélkül is elvégeznék ezeket az előírt gyónásokat; az is igaz, hogy ennek a gyónócédula-követelésnek lehet és van kára is, mert sokan emiatt nem meggyőződésből, hanem csak a kényszer miatt gyónnak és éppen emiatt könnyen előfordulhatnak érvénytelen, hazug, szentségtörő gyónások (bár az okos hitoktató az olyan diáktól, akit még erre is képesek tart, sose követelt gyónócédulát). Ez azonban nem komoly érv, mert a földön nincs olyan jó, aminek egyúttal hátránya is ne lenne. Nem a visszaélések (melyek emberek között elkerülhetetlenek és maguktól értetődőek) döntenek el valamely eljárás helyes vagy helytelen voltát, hanem az, hogy a kettő közül melyik a túlnyomó: a kár-e vagy a haszon. Kétségtelen, hogy ebben a gyónócédula-kérdésben – ha maga a gyónás helyes és üdvös dolog – a haszon sokkalta több.

Ismerek egy úriasszonyt (protestáns egyébként az illető), akinek ezelőtt 30 évvel, 50 éves korában, ki akarták operálni a gyomordaganatát. Beleegyezett a műtétbe, le is kötötték a műtőasztalra, de ekkor meggondolta magát és visszalépett a műtét elől. Nem is járt nagyon pórul, mert a daganat jóindulatúnak bizonyult, úgyhogy utána még 30 évvel, 80 éves korában is életben volt. Mikor utoljára hírt hallottam róla, élt még, fent járt s nem volt más baja, mint

csak az, hogy a daganat már vagy 30 kilón felülire nőtt s így kellemetlenségei és a rossz érzés, amit okozott, könnyen képzelhető, bár fájdalmai nem voltak.

Mivel makacs, önfejű, különc egyén volt az illető, a hibát nem magában kereste, hanem naponta tízszer is szemére hányta vele élő menyének és unokájának, hogy miért engedték annak idején a műtőasztalról felkelni. Mikor azt felelték neki, hogy hiszen éppen eleget beszéltek akkor neki miatta, azt felelte: Mégis ti vagytok a hibásak, mert nektek több eseteknek kellett volna lenni, mint akkor nekem volt, akiét akkor elvette a félelem. Nektek engem akkor egyszerűen kényszeríteni kellett volna, amit akkor én a kellemetlenségen való átesés után igen megköszöntem volna.

Jó dolog tehát az, ha az okosra még a felnőttet is kényszerítjük. Ugyanígy vagyunk az emberek „gyónócédulájával” és általában minden vallási kényszerítéssel is. Az első világháború alatt Érsekújvárott még egy nálunk szolgáló német birodalmi mozdonyvezető is kért tölem gyónócédulát, mikor húsvéti gyónását elvégezte. Azt mondta, otthon meg akarja majd mutatni a plébánosnak, hogy vallási kötelességét idegen országban is elvégezte. Pedig ezek a német mozdonyvezetők nagy feltűnést keltettek nálunk akkor, szinte tábornoki egyenruhájukkal.

Nemcsak a diák, hanem még a felnőtt ember is (sőt – mint láttuk – az Egyház szerint még a felszentelt pap is) van annyira gyarló, hogy azt, ami kellemetlen (a gyónás pedig kellemetlen, s annál kellemetlenebb, minél inkább szükség van rá, azaz minél bűnösebb valaki), húzza-halasztja. A gyarlóbb és értéktelenebb emberek azért, mert egyáltalán vagy nincs kedvük vagy hangulatuk, vagy mert bűneikkel jobb szeretnének akár csak egy hét múlva szakítani is, mint most rögtön (s ezekből a hetekből természetesen többnyire évek lesznek). Ha nincs ellenőrzés, ha nincs gyónócédula, amelynek hiányaért büntetés jár, a diákságnak talán fele se végezné el az esedékes gyónást, legalábbis akkor nem, mikor esedékes.

De a gyónás elvégzése igen sok olyan embernél is elmaradna, aki csak elhalasztani szándékolta, nem pedig végleg elmulasztani. Ha azonban az elhalasztás büntetéssel jár, ez segít az emberi gyöngeségen s ez esetben még csak eszükbe se jut még a gyarlóknak se, hogy el is lehetne a dolgot mulasztani. De amilyen a diák, természetesen ugyanolyan a felnőtt ember is, vagy még jobban olyan.

A kényszerből azonban nem következik, hogy az így végzett gyónás maga lélek nélküli és gépies lesz, annál kevésbé az, hogy hazug, mert hiszen ehhez már elvetemültség kell. Az emberek többsége azonban csak gyarló, nem pedig gonosz, s különösen nem gonosz a még fiatalok többsége. Igen sok diák van, aki, ha nem lenne kötelező a gyónás, nem gyónna, mert gyarló, de olyan egészen kevés van, jó hitoktatás mellett pedig talán senki sincs, aki azt a gyónást, melyre kényszer hatása alatt szánja el magát, ne jól és alaposan végezné el, ha már elvégzi.

Az én nagydiákjaimnak például mindig gyónócédulát kellett beadniuk az évente négyszer kötelező iskolai gyónások alkalmával, s ennek ellenőrzését mindig a legszigorúbban vettem, s nemcsak azt kívántam meg, hogy mindenki meggyónjék, hanem még azt is, hogy a megszabott napon és órában történjék meg ez, mégis soha nem voltam úgy meghatva, mint ezeken az úgynevezett kényszergyónásoknak a meghallgatásakor. Annyira nyilvánvaló volt ezeken a kényszerből gyónó diákokon az őszinteség és a bűnbánat. Pedig azok, akik nem nálam gyóntak, hanem idegen papoknál, akik nem ismerték őket, bizonyára még őszintebben megvallottak mindent.

Azt a kifogást tehát, hogy ha nem lenne „muszáj”, akkor meggyónnék, de kényszerből nem, nem kell annyira komolyan venni. Ez az érvelés többnyire csak a gyarló ember védekezése önmaga előtt. Űrügy csak, melynek nem szabad jelentőséget tulajdonítani. Azok, akik így beszélnek, ha a dolog tetszésükre lenne bízva, még kevésbé gyónnának meg.

Sose felejttem el azt a diákomat, egy gazdag özvegyasszony túl gondosan nevelt fiát, aki egy hosszú iskolai szénzünet vége felé ijesztően izgatott idegállapotban keresett fel és elő-

adta, hogy ezt a helyzetet ő már nem bírja. „Anyukám minden félórában bejön hozzám ellenőrizni, hogy tanulok-e és szid, hogy miért nem tanulok. Ki nem ereszt a házból, de játszani, megkönnyebbülni, egy kicsit felüdülni még otthon a házban sem enged, mert ha meglátja, azonnal a könyvhöz parancsol. Mindig attól fél, hogy megbukom. Annyira felizgatott már és úgy elvette mindentől a kedvem, hogy az utóbbi időben már komolyan foglalkozom az öngyilkossággal, mert így nem érdemes élni. Ha nem törődne annyira velem, ha egy kissé többet bízna bennem, ha magamra hagyna s rábízná, hogy mikor és mennyit tanuljak, sokkal többet tanulnék s különösen eredményt többet érnék el, mert így a könyv mellett ülök ugyan, de sose tanulok, mert az eszem nincs ott s az izgatottságtól és elkeseredéstől nem is tudok már szellemi működést kifejteni.”

Teljesen igazat adtam neki. Közöltem anyjával nevelési módja helytelenségét s ajánlottam, hogy adjon nagyobb függetlenséget immár 18 éves fiának. Tudni fogja az a kötelességét magától is. Az anya szót fogadott s kellő oktatások után fiára bízta, hogy mikor és mennyit tanul. Az eredmény aztán az lett, hogy e legközelebbi bizonyítványosztáskor őt elégtelent vitt haza, noha addig – anyja előbbi módszere mellett – eddig még sose bukott meg. Nem győztem magamat utána eléggé szégyellni, hogy a fiatalembernek annyira bedőltem s annyira elhítem, hogy kényszer nélkül jobban fogja teljesíteni kötelességét, mint kényszerrel. Nem szabad tehát az embereknek a maguk kényelme és gyalogsága védelmére felhozott érveit annyira elhinni még akkor se, ha ők maguk szentül meg vannak győződve, hogy azok az érvek, melyeket maguk mellett felhoznak, igazak.

Ne nevszük ki tehát Mária Terézia gyónócéduláit se. Tudta ő, mit csinál, s volt annyi esze, mint bírálóinak. Igaz, hogy egy Kaunitz hercegtől, ettől a fölényes intelligenciájú, Európa legnagyobb birodalmát irányító s egyébként is gögös és cinikus hajlamú nagyrúrtól gyónócédulát követelni már valóban túlzás. Ha ugyanis a szülő és az iskola nem hihet a gyermeknek, sőt még az Egyház maga se hisz még papjainak se, s még tőlük is igazolványt követel az előírt teljesítésről és ez az eljárás helyes is az emberek, még a papi emberek átlagára is, de az már mégis megokolt, hogy egy legfőbb államminiszterrel mégis kivételt tegyünk s vele ne úgy bánjunk, mint az átlagemberrel.

Mária Terézia azonban még ezt is tudta, még ebben is okosan járt el. A Kaunitzoktól, minisztereitől még ő se követelt gyónócédulát. Csak azt adta tudtukra, hogy érdekli, teljesítik-e vallási kötelezettségüket és élnek-e hitéletet. Ha megtudta, hogy nem, tudtukra adta, hogy nem tetszik neki, és hogy jobban becsüli és értékesebb embereknek tartja közülük azokat, akik hitéletet élnek és az Egyháznak is engedelmességeknek. Neki alattvalói üdvössége még birodalma földi virágzásánál is előbbrevaló volt (így is kellett lennie, ha hite komoly volt), s ha az a miniszter, aki eszével e tekintetben hasznot hajtott neki, életével alattvalóit botránkoztatja, inkább lemondott szolgálatairól.

Ezt tudta Kaunitz is és ezért küldte be a királynőnek a gyónócéduláját, nem pedig, mint ha Mária Terézia ezt tőle is éppúgy követelte volna, mint egy iskolágyerektől szokás. Hogy csakugyan így volt a dolog, láthatjuk abból, hogy Mária Terézia Kaunitz gyónócéduláját „nagy hállával vette”, tehát nem úgy nyugtatta, mint Kaunitznak az ő parancsa iránti engedelmisségét, hanem mint részéről olyan jócselekedetet, mellyel őt nagyon megörvendezette.

Mária Terézia volt annyira okos és volt olyan emberismerő is, hogy bizonyára még arra is gondolt, hogy Kaunitz cselekedetében sokkal több volt az alkalmazkodás és az érdek, mint az igazi vallásosság. De viszont azt is a kereszténység és az igazi felebaráti szeretet kívánja, hogy senkiről se tegyük fel a rosszabbat akkor, mikor ez nincs kétségtelenül bizonyítva. E megfontolás alapján vágott tehát a királynő jó képet ehhez az előkelő gyónócédulához, sőt vette „nagy hállával”. Valószínű, hogy az ő uralkodása alatt Kaunitz még nem is volt egészen az a vallástalan cinikus, akivé később II. József oldalán lett. Ha az lett volna már akkor is, akkor ezt Mária Terézia észrevette volna s Kaunitz gyónócédulái nem örömet s hállát, hanem el-lenszenvet keltettek volna benne.

Aztán azt se szabad elfelednünk, hogy az effajta kényszerítések csak akkor szoktak gyűlöletesek lenni, ha zsarnoki hajlamból s az emberi önérzet megalázásával történnek, s különösen pedig akkor, ha a kényszerítő maga se nagyon gyakorolja azt a jót, melyet alattvalóitól annyira megkövetel. Ennek azonban éppen az ellenkezőjét látjuk Mária Terézia udvarában. Ott mindenkinek látnia kellett, hogy az, aki tőle a jót követeli, maga is teszi, és hogy nem gögből követel, hanem szeretetből. Láttuk, hogy Mária Terézia Kaunitzknak egyenesen „háláját” emlegeti, tehát úgy tett, mintha ezzel Kaunitz jót tett volna vele s lekötelezte volna magának.

Nagyon gonosz embernek kellett volna lennie annak, aki elkeseredett dühvel s még inkább: aki bosszúból a „kényszerítésért” csak azért is rosszul vagy gépiesen végezte volna el azt a húsvéti gyónást, melyet olyan királynő követelt meg tőle, akiről az összes forrás, még az ellenséges követjelentések is egyhangúlag azt állapítják meg, hogy „pénzügyi zavarainak legbőségebb forrása a túlzott bőkezűség volt olyan személyek iránt, akik őt szolgálták s akiknek ő hálával tartozott, vagy legalább azt gondolta, hogy hálával tartozik”. (Guglia, II., 211. o.)

De ez a „hiba” Mária Teréziában nem kivételként jelentkezik, mert hiszen láttuk már, hogy apjának, III. Károlynak, nagyapjának, I. Lipótnak, dédapjának, III. Ferdinándnak és ük-apjának, II. Ferdinándnak ugyanez volt a hibája, mégpedig egy cseppet sem kisebb fokban, mint neki. Igazi Habsburg-hiba volt tehát ez. Politikai és hasznossági szempontból igen nagy baj, de a szív jósága, az önzetlenség és a szeretet szempontjából annál nagyobb erény. Hogy aztán a Habsburgok olyan sokáig tudták magukat tartani számtalan, földrajzilag elszórt és a népek egész konglomerátumát egyesítő trónjaikon, az azt bizonyítja, hogy ez a nagy jóságuk még politikai szempontból is sokkal inkább volt erény és előny, mint hiba vagy hátrány.

Mária Terézia Kaunitzknak 100.000 aranyon vett egy házat (milyen és mekkora „ház” lehetett ez?!), Bartensteinnek, protestánsból megtért tanácsosának ugyanakkora értékű ajándékot adott, de emellett még a fiát is tisztán az apja iránti hálából már 27 éves korában államtanácsossá nevezte ki, s mivel éppen akkor nem volt elég pénz az államkincstárban, a fizetése felét, 2.000 aranyat, magánpénztárából utalta ki. Ulfeld grófnak kifizette 100.000 forintos adósságát, Chotek grófnak pedig egyenesen 300.000 forintos házat vett.

Érdekes, mennyire egyformák voltak a Habsburgok: Ferenc József, Mária Terézia ükunokája (unokájának unokája) szintén kifizette a mi kálvinista Jókai Mórunk minden adósságát (36.000 forintot), de viszont szépunokájának (ükunokája fiának) felesége is ugyanolyan vallási kényszert gyakorolt, mint hajdan Mária Terézia. Ferenc Ferdinánd protestáns életrajzírója, Eöttevény Olivér, rosszmájúan azt jegyzi meg, hogy felesége, Chotek Zsófia, „árgus szemekkel” szokta figyelni a konopisti kastély kápolnájában, hogy a személyzetből nem maradt-e el valaki a miséről vagy másfajta ájtatosságokról.

Gondolhatjuk, hogy az a Mária Terézia, aki még a 100.000 forintos ajándékokkal se fukarkodott, hogyan osztogathatta egyszerűbb alkalmazottainak az ezerforintos ajándékokat. Igazán nemeslelkűen csak egyre volt fukar: magára. „A farsang – írja Guglia (II., 211. o.) – lassacskán mindig csöndesebb lett, mert a császárné a tánc élvezetétől mindig jobban visszahúzódott és a bécsi udvar, ahogyan erkölcsileg a legszigorúbb volt Európában, éppúgy a legkevésbé volt pazarló, noha kivált ünnepélyes alkalmakkor, amint a császári név ezt megkövetelte, méltóságban és pompában sem volt hiány.”

„A császárné a maga személyére nézve évről évre igénytelenebb lett.” Lassacskán főszenvedélyéről, a lovaglásról is lemondott, a vadászatnak pedig jó szíve miatt mindig ellensége volt. Csak férje kedvéért vett benne részt az ő életében, de ekkor is előfordult, hogy például 1754-ben a podiebrádi vadászatban a készenlétbe helyezett 10.000 fajtjúkot és 5.000 fácánt csak felhajtották, de az ő kedvéért senki se lőtt rájuk.

Bizonyára az is becsületére válik, hogy másnak „hálából” 300.000 forintos „házat” vett, de mikor maga ment nyaralni Schönbrunnba, gyerekei egy részét ott kellett hagynia Bécsben, mert az ő életében még annyira kicsiny volt ez a később annyira híres kastély, hogy akkor még „nem fért el az egész család”.

Rendkívül rokonszenves a királynőben, hogy Enzenberg grófnénak, akit igen becsült és szeretett, sose úgy írt, mint császárné, hanem mindig mint bizalmas barát. A neki írt leveleiből láthatjuk, mennyire egyedül csak a királynő szeretetéből és természetesen sziklaszilárd hitéből fakadtak az előbb említett gyónócédulák, megkövetelésük pedig emberismeretéből és élettapasztalatából. Keserűen panaszkodik például e barátnőjének, hogy az akkor 30 éves II. József (1771-ben kelt a levél) milyen ritkán gyónik, hogy imáját sose végzi ájtatosan; hogy a szentmise végét ritkán várja meg; hogy mikor gyóntatótja meghalt, eleinte nem is akart újat választani helyette, s mikor ő ragaszkodott hozzá, hogy ez megtörténjék, azt az egészen gyöngé képességekkel bíró Burg-plébánost választotta, aki még akkor is zavarba jön, ha egy udvarhölgy gyónik nála.

Láthatjuk belőle II. József rosszakaratát, mert hiszen készakarva akadályozta meg, hogy lelki vezetésben részesülhessen, hite és vallásossága erősödhesen. De láthatjuk azt is, hogy ez a nagy királynő milyen jól tudott mindent s mennyire jól ismert udvarában mindenkit.

Egy pár hétre rá azonban már boldogan újságolta barátnőjének, hogy József meggyónt, mégpedig hat éve most fordult elő először, hogy ezt maga önként ment jelteni anyjának, sőt a jezsuiták előírása szerint annyira előkészült a gyónásra, hogy előtte még a bűneit is leírta. A nagyhét összes ájtosságán is részt vett. Azt írja ez a mintakirálynő és mintanya, hogy uralma utolsó éveinek egy politikai sikere se töltötte el olyan örömmel, mint ez.

Az esetből azonban láthatjuk azt is, milyen volt Mária Terézia vallási „kényszere”. Még fiának se volt „muszáj” meggyónnia. Még tőle is eltúrte, hogy hat évig ne gyónjék, illetőleg erre vonatkozólag előtte ne nyilatkozzék, bármennyire szenvedett is miatta. Ez egyébként természetes is. Az Egyház csak elméletben kényszerít, mert azt a legjobb akarattal se mondhatja, hogy a jó és az igaz nem kötelező mindenkire. A gyakorlatban azonban semmit se annyira lehetetlen kényszeríteni, mint a katolikus hitéletet, például a megtérést, a bűnbánatot (tehát a gyónást).

Ha a vallásosság, de különösen a gyónás nem önkéntes, ha nem magának az elvégzőnek az akaratából és jószágából fakad, rosszabb, mint ha semmi sem történék, mert csak az illető bűneit növeli. Meglevő bűneihez ugyanis még a szentségtörés is csatlakozik. No meg a képmutatás. De ha Mária Terézia még a saját felnőtt fiát se akarta kényszeríteni akarata ellenére való gyónásra, akkor gondolhatjuk, hogy miniszterét, a Józsefnél sokkal hitetlenebb Kaunitzot, még kevésbé. Láthatjuk az esetből azt is, hogy II. József nem volt hitetlen, csak gyarló, rosszrahajló, kora vallástalan szellemének hatása alatt álló. Olyan okos és olyan jó anya mellett, mint amilyen neki volt, ez érthető is. Láttá ő a jót és igazat az Egyházban, csak állandóan gyakorolni volt gyenge. Időnként azonban uralomra jutott lelkében a jó.

De a következő évben már – ilyen az ember és az emberi élet – újra szomorúan írja barátnőjének a királynő, hogy József olyan titkárt vett maga mellé, aki katolikus ugyan, de templomba nem jár, a szentségekhez nem járul, bűnt nem tart, agglegény, nőgyűlölő és különc, csak Machiavellit és angol – természetesen szabadelvű – könyveket olvas. Könnyek szöknek a szemébe, mikor arra gondol, milyen kezekbe került az ő fia és miatta újra unni kezdi életét. Mindezek a megjegyzései tanulságosak abból a szempontból is, mennyire szűk-ség volt a királynő „erőszakosságára”, melynek itt azonban nyomát se látjuk.

Akik annyira félteni hajlandók az emberi szabadságot és önérzetet Mária Terézia beavatkozásaitól, láthatják belőle, hogy még egy abszolút uralkodó is mennyire tehetetlen s még neki is mennyit kell sírnia, ha vallásos. Még így is ilyen titkárokat kellett eltűrnie fia mellett, és még így is mertek akadni olyan titkárok, akik fűtültek a királynő gyónócéduláira. Vajon meg lehetett volna ugyanezt tenni például Nagy Frigyes, Hitler, Sztálin, Hruscsov vagy akár csak Thököly Imre uralma alatt? A vallásos Mária Terézia alatt – látjuk – lehetett.

De azt is láthatjuk belőle, mennyire helyes volt a hasonlatunk, mikor a vallásosságot (természetesen az igazi vallásosságot, tehát a katolicizmust) egy kényes és élheteretlen kultúrnyövényhez hasonlítottuk, mely még ápolással is csak nehezen tenyészik, magára hagyva pedig a

gazok között elpusztul, ellenben a hitetlenséget, a hitközönyt és az Egyházzal való ellenzéki-ség minden fajtáját, legyen az akár protestantizmus, akár „felvilágosultság”, akár nemzeti szocializmus, akár sovinizmus, akár marxizmus, olyan szívós gaznak, mely nem érzékeny, nem fél az időjárástól, sőt még az erőszakos beavatkozástól sem, hanem virul és terjeszkedik, sőt még ha kikapálták is a földből, a legközelebbi eső után oda szinte újra visszamászik. Nem kell tehát mindjárt annyira kétségbeesni, a magyar protestantizmus Mária Terézia alatti „üldözése” miatt se.

A nagy királynő azt minden gyermekének lelkére köti, hogy mielőtt egy könyvet elolvas, előbb mindig kérdezze meg a lelkiatyját és csak úgy olvassa el, ha az ajánlja. Minden lelki és erkölcsi dologban kérdezzék meg és kövessék lelkiatyjuk véleményét, de világi dolgokban ne. Ő maga is nagyon tisztelte lelkiatyját és minden valláserkölcsei kérdésben kikérte és követte véleményét, nem szorosan vallási ügyekben azonban gyóntatóatyjának csak fiatal korában volt rá befolyása. Őseivel: II. Ferdinánddal, I. Lipóttal nem így volt s éppen ezt kifogásolják bennük legjobban a nem vallásos vagy protestáns alapon álló történetírók.

Apja, III. Károly, már nem esik e tekintetben a „felvilágosultak” kifogása alá, részint gögös természete, részint az akkor már kezdődő új kor hatása alatt, Mária Terézia pedig már tisztán az új kor hatása alatt volt ilyen. Mindenesetre ez is döntő bizonyítéka annak, mennyire nem volt „vakbuzgó”.

Egész bizonyos, hogy ha Mária Terézia is éppúgy felhasználhatná az utána eltelt 200 év tanulságait, mint ahogyan mi már felhasználhatjuk, látná, hogy rosszul tett, mert az is összefüggött a vallással, amiről ő azt gondolta, hogy független tőle. II. Ferdinánd és Lipót szerzetesei is csak olyan államügyekbe avatkoztak bele, melyek összefüggtek a vallással. Az új kor tele volt tetszetős szólamokkal, melyek újdonságukkal megigézték a kor gyermekeit, köztük a művelt s haladni szerető Mária Teréziát is. Pedig hamis, csalfa és kárhozatos frázisok voltak, melyek mérhetetlenül sokat ártottak annak a világnézetnek, melynek Mária Terézia híve volt és alattvalói közül milliókat döntöttek kárhózatba. S az okos Mária Terézia mégis elhitte róluk, hogy semmi közük a valláshoz!

Megint csak bebizonyosodott, hogy a papok és a szerzetesek még az okos Mária Teréziánál is mennyivel okosabbak voltak annak megítélésében, hogy mi függ össze a vallással és mi nem, s mennyire jó lett volna rájuk hallgatni. Hogy okosabbnak gondolta magát náluk, az kevélység volt a nagy királynőtől, melyért alattvalói fizettek nagy árat, akiket pedig annyira szeretett. De még így is nagy érdeme, hogy ebbeli gyarlósága ellenére is még mindig sokkal jobban hallgatott a papokra, mint bármelyik más korabeli katolikus uralkodó, hogy kora értelmiségéről és íróiról ne is szóljunk.

Mikor 1778-ban megtudja, hogy fia, II. József, ekkor már római császár, részt vett Prágában a Nepomuki Szent János napján rendezett körmeneten és nyilvános ájtatosságokon, „nagyon megvigasztalódott”. „Mennyi minden szempontot tekintetbe vesz az ember arra méltatlan személyek miatt is, hogy politikai céljait velük elérje, miért kellene tehát a szentekkel másként bánni és miattuk szégyenkezni?”

„Remélem – írja másik fiának, az akkor 24 éves Ferdinándnak –, hogy már nem halasztottad tovább a szentségek felvételét. Tudom, hogy ebben a tekintetben nagyon hanyag vagy. Közölni fogod tehát, hogy állsz ebben a tekintetben, mikor gyóntál és áldoztál utoljára és megnyugtatósomra ezután ezt minden hónapban jelenteni fogod, hiszen ez a legfontosabb események egyike mind üdvösségedre, mind földi jólétedre nézve.”

1779 márciusában részletes jelentést követel tőle, hogyan végezte nagybőjti ájtatosságait és hogy lelkiismeretesebben vett-e részt a prédikációkon, mint azelőtt. Tudni akarja azt is, ki a lelkiatyja. Bizonyára attól félt, hogy az a lelkiatyja túlságosan is kényelmes életet enged a főhercegnek s inkább udvaronc, mint pap.

Hogy fia mit válaszolt, nem tudjuk, mivel azonban az anya válasza fennmaradt, ebből megtudjuk, hogy nem kielégítő. „Áprilistól kezdve – válaszolja neki – minden hónapban kö-

zölni fogod velem a napot, amelyen gyönni és áldozni szándékozol és ha ez megtörtént, azt is, hogy milyen lelki olvasmányokat szoktál olvasni. A lelkedről van szó, és ezzel mindent megmondtam.”

Miksa fiával kapcsolatban pedig nem is neki, hanem gyóntatóatyjának írja meg, mit követeljen fiától és megbízza, hogy minden negyedévben értesítse arról, hogy fia engedelmeskedik-e.

Az a külföldi Guglia, akiből mindezt veszem, és akit Marczali mellett a legtöbbit idézek, éppoly távol áll a katolikus gondolkodástól, mint a mi zsidó Marczalink, de viszont ő is éppoly nagy értékelője Mária Teréziának, akár a mi Marczalink. Mária Terézia ugyanis oly nagy lélek volt, hogy aki megismeri, hódolója is lesz.

„Igazságtalanság volna – írja (II., 240. o.) – mindebben csak bigottságot látni (tehát a jó Guglia azt is lát benne), amire éppen a magasabb társadalmi körökbe tartozó asszonyok idősebb korukban annál inkább hajlanak, minél világiasabb életet éltek régebben. Mária Teréziában ez csak a már azelőtt is mindig meglévő egyházasan vallásos érzületének elmélyülése. Magábaszállásra és vezeklésre a szó közönséges értelmében neki nem volt szüksége. Ő a koral csak erősebb bepillantást nyert a földi dolgok értéktelenségébe. A következmények, melyeket ebből levont, mindenestre főképpen az Egyház formáságai körében mozogtak, azonban mégse vetette magát alá ezeknek szolgálailag, hanem hallgatagon fenntartott magának bizonyos jogot a bírálatra és a választékra is. Sem semmiféle lelkiatyának vagy bármely más papnak soha nem volt egyeduralma felette még ebben az időben (öreg korában) sem.”

Sajnos Guglia ezen dicsérete részben Mária Terézia a kor szellemének tulajdonítható hibájának következménye, de csak részben. Valójában Mária Terézia szellemi önállóságának, intelligenciájának és magasabb rendű, az észről és műveltségtől vezetett, tehát igazi katolikus vallásosságának megállapítása és dicsérete.

A királynő a papok életét illetően igen kényes volt. Tisztelte a papokat. Gyermekeitől és alattvalóitól is megkövetelte, hogy tiszteljék őket és hallgassanak rájuk, de viszont a papoktól is megkövetelte, hogy ne botránkoztassák alattvalóikat, akiknek örök üdvösségét ő oly nagy gondnal és oly fáradságtalanul munkálja, hanem jó példát adjanak nekik. Mikor a francia király követe, a később a nyakékper botrányban szereplő (de ebben úgyszólván teljesen bűntelennek bizonyuló) herceg Rohan bíboros volt és Bécsben feltűnően világias életet folytatott, Mária Terézia azonnal írt Párizsba, hogy hívják haza és mást küldjenek helyette. Ez természetesen meg is történt.

Látjuk majd, milyen nehéznek és milyen terhes felelősséggel járónak tekintette Mária Terézia a maga királyi méltóságát. Rettegett a felelősségtől, mely rá az Isten ítélőszéke előtt vár. A papi méltóságot még az uralkodóinál is nagyobb felelősséggel járónak tartotta (s természetesen ebben is igaza volt). Mivel sok fia volt, s mindegyiknek még ő se adhatott koronát, a kölni érsek (aki egyúttal német választófejedelem is volt és káptalan) felajánlotta neki, hogy Miksa fiát megválasztja koadjutornak utódlási joggal. A királynő eleinte hallani se akart róla.

„Az én fiam sose lesz pap – írja ekkor bizalmasának, Edling grófnőnek –, hacsak nem lesz belőle karthauzi vagy kapucinus, azaz igazi pap, de nem püspök vagy választófejedelem.” Mária Terézia Miksa fia mégis pap lett, de természetesen nem karthauzi vagy kapucinus, azaz nem „igazi” pap, hanem kölni érsek és választófejedelem, s később maga a királynő volt az, aki ezt a méltóságot megszerezte neki.

Hiába, ő is csak földi anya volt, azaz gyarló, s gyarlóságát annál kevésbé küzdhette le, mert e nagyhatalmú egyházi méltóság családja számára való megszerzése nagy politikai előnnyel is járt. Hiszen nemegyszer a Habsburgok ellenében a franciákkal cimboráltak egyes német választófejedelmek.

Mária Terézia azonban ezt az anyai gyarlóságát mindig szégyellte s annyira bántotta érte a lelkiismeret, hogy nem is szeretett rágondolni, sőt valahányszor papi ruhás fiát meglátta,

mindig lehangolt lett. Ennyire tisztában volt a felelősséggel azért a lelki kárért, melyet ezzel a kölni érsekség híveinek okozott.

Mária Teréziának erről az érsek fiáról semmi rosszat nem tudunk, de jót se. Később iszonyúan elhízott. Ez azt bizonyítja, hogy nagy káros szenvedélyei alig lehettek, de viszont a munkában se erőteltette meg magát, azaz a jó érdekében se zavart sok vizet. De ilyen embert tenni egy nagy érsekség vezetőjévé, már magában is bűn. Mária Terézia minden gyermeke tehetséges volt, s mint láthattuk, ugyancsak gondosan és okosan nevelt volt mindegyikük. Becsületérzés és lelki érték is volt mindegyikben, de anyja erkölcsi nagyságát egyik se érte el. Az anya jó hatását mindegyikben többé-kevésbé közömbösítette a kor szellemének hatása alatt álló nevelők befolyása.

Csak Johanna nevű lányáról, aki 12 éves korában meghalt, tudjuk meg a királynő egyik Mária Krisztinához írt leveléből, hogy olyan magas lelkeséggel bírt, hogy a halála előtt elvégzett gyónása háromnegyed óráig tartott, s annyira töredelmes, gondos és őszinte volt, hogy lelkiatyját könnyekig meghatotta. Egyébként bizvást feltehetjük, hogy minden gyermeke így halt volna meg, ha ők is már 12 éves korukban meghaltak volna.

*

Talán legjobban meg lehet ismerni Mária Terézia szellemi és erkölcsi nagyságát Karolina lányához intézett intelmeiből, aki nápolyi királyné lett. Az intelmek keltezés nélküliek, de mivel Karolina 1768 májusában ment férjhez, ez idő tájban, tehát 12 évvel a királynő halála előtt keltek: „Kedves Leányom! Nem kezdtem még valamibe, ami annyira érdekelne, annyira foglalkoztatna és annyi anyagot adna az elmélkedésre és élvezetre, mint ez a gond, melyet most magamra vettem, hogy Önt tanácsokkal lássam el jövőendő helyzetére nézve. Két csoportra lehet őket osztani: az első a házasságára, a második királynői állására vonatkozik. Megpróbálom, amennyire az Ön iránt való gyöngéd szeretetem és élettapasztalataim lehetőséggé teszik, hogy e két tárgyról főbb vonásokban felvilágosítást adjak.”

„Noha nagyon sok könyv van, mely ezt a kérdést tárgyalja és jobban, mint én tudom, de az Ön bennem való bizalma mégis elég nekem arra, hogy a munkát magamra vállaljam, noha meglehetősen nehezemre esik. Nagyon kértem Istent, világosítson meg, hogy képes legyek Önnek jó tanácsot adni, hogy hozzájárulhassak az Ön boldogságához, mely egy Önt gyöngéden szerető anyának fő gondja. Kezdem királynői és hitvesi kötelességeivel és a végére hagyom azokat, melyek magánéletére vonatkoznak.”

„Csak főbenjáró kötelességeiről beszélek és kérem, hogy minden kántorböjtben (tehát negyedévenként) olvassa el újra annak az anyának a tanácsait, aki csak gyermekeiért él, mindegyiküket gyöngéden szereti és akinek csak az a vágya és akinek soha más célja nem volt, mint az ő lelkük üdvössége, utána pedig földi boldogságuk, ami nem maradhat el akkor, ha sose hagyják el az erény útját és vallásos kötelességeiket mind otthon, mind a nyilvános életben pontosan betöltik.”

„Mivel a jó Isten Önt uralkodással bízta meg, kötelessége példát adni, különösen ebben az elfajult világban, melyben szent vallásunkat oly kevéssé gyakorolják és szeretik. A nagyemberek – úgy látszik – szégyellik, hogy vallásuk van és szégyellik azt megvallani. Ami pedig a népet illeti, nagyrésztben babonaságokban leledzik, amelyet ugyan nem lehet a fejükből kiverni, de törekednünk kell arra, hogy a lelkeket lassacskán észre térítsük buzgó plébánosok és jó iskolamesterek alkalmazásával, hogy legalább az ifjúságot kiműveljük, mert az embereket későbbi korukban megváltoztatni már nehéz. Egy uralkodónak fő kötelessége tehát szüntelenül ezzel foglalkozni.”

„Egy uralkodó példája mindenható. Nézze testvére példáját, ami nekem nagyon vigasztaló van, mert ő buzgón járul a szent áldozáshoz és minden vallási kötelességét teljesíti. (Itt második fiára, Lipótira céloz, aki azonban, mikor anyja hatása és ellenőrzése alól kikerült, a leghitványabb lett Mária Terézia minden gyermeke között.) Remélem, hogy Ön ezt éppúgy

meg fogja csinálni, de mindig gyóntatótyja beleegyezésével, akinek intelmeit és tanácsait mindenben, ami a lelkiismeret körébe tartozik, követni tartozik. Ha nincs benne meg ez a bizalma, akkor inkább válasszon helyette másikat, de lelkiismerete vezetésének kérdésében megnyugtatóan kell lennie, mert a legkisebb kétség nagy veszélyekbe és zavarokba viheti és ezen a téren semmit se szabad könnyelműen venni.”

„Folytonosan figyelmeztesse, hogy mindig a legtisztább és a leplezetlen igazságot mondja, hogy ne kímélje Önt semmiben se és éppúgy kezelje, mint más embereket. Ezt legalább minden kántorböjtben (tehát negyedévenként) újra meg kell neki mondania. Mivel ő is ember, mint a többiek, egyébként könnyen engedékennyé válhatna, kivált ha látná, hogy szigora Önnek nem tetszik. De ha Ön maga biztatja kötelessége teljesítésére, annál nagyobb pontossággal fogja elvégezni.”

Láthatjuk tehát, hogy Mária Terézia állandóan attól félt, hogy gyóntatója vele enyhébben bánik, mint kellene; hogy sok dolgot csak azért nem tilt meg neki és sokszor csak azért nem dorgálja meg, mert fél neki az igazat megmondani. Ezért gyóntatóját állandóan figyelmeztette erre s kérte, hogy úgy bánjék vele, mint egyszerű hívőkkel, s biztosította róla, hogy szigoráért vagy dorgálásaiért sose haragszik, hanem éppen ellenkezőleg: köszönettel fogadja. Ebben látszik talán legjobban a nagy királynő lelkiismeretessége, emberismerete, élettapasztalata, okossága, de vallásosságának hamisítatlansága és magas színvonala is.

„De véleményét és tanácsát tisztelettel, szelídséggel, alázattal és engedelmisséggel is köteles fogadni, nehogy azt gondolhassa, hogy az igazság nem tetszik vagy fáj Önnek. Mivel uralkodóné, nehezebb helyzetben van, mint más asszony. Remélem is, hogy kántorböjtök idején, melyek egyébként is vezeklő napok, nagyobb gonddal fog magába szállni, kötelességeinek alaposabban utána gondolni s annak, mint töltötte el az elmúlt negyedévet és Isten segítségét kéri, hogy azokban az elhatározásokban megerősítse, melyeket a következő negyedévre tett.”

„Gyóntatótyját semmi más ügybe, legyen az akár általános, akár magánjellegű, nem szabad bevonnia, csak azokba, melyek az Ön lelkiismeretét, lelki vezetését, vallását és erkölcsét érintik. Ki adhatna ezekben a dolgokban nála jobb és alaposabb tanácsokat? Reszketek, ha látom, mint terjed mindenütt a hitetlenség. Még azok is, akiknek van vallásuk, ahelyett, hogy tiszteletben tartanak, azon vannak, hogy eltitkolják. Egy szó kellő helyen alkalmazva, egy tekintet, mely a pöffeszkedőt hallgatásra kényszeríti, nagyon jó hatással van és nekünk kötelességünk, hogy ezt megtegyük.”

„Lelkiismeretét és magatartását illetően ne titkoljon el semmit gyóntatótyja előtt és kétes esetekben keressen fel még egy hittudóst, akinek tudományára és erkölcsére adni lehet, hogy az ő tanácsát is megtudhassa. A lelkéért az ember sose tehet túl sokat.”

„Tanításukat követni kell és őszintén kell velük beszélni, anélkül, hogy magánéletünkbe belevonnánk őket vagy bizalmas lábon állnánk velük. Bánjék velük a legtisztellettjesebben és úgy, mint bírálóival.”

„Tisztelje azokat, akik a vallást szeretik és pontosak annak gyakorlásában. Mutassa irántuk nagybecsülését. Legyen ezekhez figyelmes, tüntesse ki őket, viszont éreztesse ennek ellenkezőjét azokkal, akik vallási kötelességeiket elmulasztják. Ezek az egyedüli eszközök, melyeket én mindig eredménnyel alkalmaztam. Szeretném, ha az Ön udvarában is éppoly rendben menne minden, mint az enyémben, és ha Ön körül is a keresztényeknek, becsületes férfiaknak és nőknek és a feddhetetlen embereknek olyan bősége lenne, mint amilyent én szerencsés voltam és vagyok ma is magam körül látni. De hogy ide eljuthassunk, állandó gondoskodásra van szükség, mely sohase lankad, mert a legcsekélyebb szó és a legkisebb engedékenység mindent tönkretelhet.” (Láthatjuk, hogy a bölcs Mária Terézia is milyen kényes növénynek tartotta a vallást.)

„Biztosíthatom még arról is, hogy nemcsak a lelke üdvössége, hanem földi boldogsága is ettől függ. Vallás nélkül nincsenek jó erkölcsök, nincs nyugalom semmiféle állásban, annál

kevésbé a házasságban, pedig ennek édessége az egyedüli igaz boldogság ezen a földön. Kívánom, hogy ez az Ön számára is éppoly tökéletes legyen, mint amilyen nekem volt birto­komban 29 éven át.”

„Legyen rajta, hogy minden szava és cselekedete azt bizonyítsa, hogy egyedül csak az erényt és az egyenességet szereti és becsüli; hogy bizalmát nem könnyen ajándékozza és hogy az csak becsületes embereknek jut osztályrészül. Legyen mindenkihez kegyes, ne mutassa magát senki iránt gőgösnek, de még kevésbé legyen valaki iránt bizalmas, a legkevésbé férfiak iránt. Ön még nagyon fiatal, hasonlóképpen királyi férje is. Óvakodjék a hasonló korú emberektől. Természetes lenne, ha ezeket részesítené előnyben a többiek fölött, de mégse te­gye őket bizalmasaivá és ne hallgasson a híreikre. Kedélyeskedhet velük, de sose legyen hoz­zájuk bizalmas.”

„Minden kezdet nehéz, s az Ön helyzete még nehezebb, mint másé, de Isten, aki Önt gyermekora óta láthatóan oltalmazta, nem fogja Öntől megvonni védelmét, ha az erény út­ján marad; ha imádságaiban, ájtatossági gyakorlataiban, főképpen pedig lelki olvasmányai­ban pontos lesz. El van látva szép könyvtárral. Ajánlom használatra az Evangéliumokról szóló erkölcsi értekezéseket. Talán van olyan szerencsés, hogy a királyban kedvet tud kelteni az olvasásra, amelyre annál inkább kell törekednie, mivel nincs minden vasárnap prédikáció, mert Olaszországban rendszeren csak ádventben és nagybőjtben tartanak. Ha azonban van pré­dikáció, el ne mulassza részt venni rajta, de legyen ott az egész udvar is.”

„Egy további fő kötelesség az alamizsnálkodás. Azt hiszem, hogy tekintettel bevételeire, elég lesz, ha havonta száz aranyat ad gyóntatójának a szegények között való kiosztásra. Nem mondom, hogy erre az összegre kell szorítkoznia, de azt hiszem, jó lesz ezt pontosan meg­szabni. Egyébként nagy fejedelem nejének többet kell adnia, de nem szeretném, ha adomá­nyai az asszonyok, sőt éppen az udvarhölgyek közvetítésével történnének. A miniszterek vagy bármely más becsületes ember révén felebarátai rászorultságáról értesüléseket szerezhet s aztán segíteni kell, amennyire tud még akkor is, ha miatta valamely élvezetéről le kellene mondania, ami az alamizsnát annál érdemszerzőbbé teszi.”

„Az államügyekbe csak annyira avatkozzék bele, amennyire a király óhajtja, Ön pedig azt gondolja, hogy ebben jobban hasznára lehet, mint más valaki. Nagyon kényes ügy ez. Más anya biztatná, hogy igyekezzék az államügyekben részt venni, de én nagyon is jól ismerem ennek a súlyát és kellemetlenségét, semhogy Önt ezekbe belevonni akarnám.”

„Férje bizalmát kell mindig és mindenek előtt megőrizni törekedni. Ez az Ön egyedüli célja.”

„Tudja, hogy az asszonyok alá vannak rendelve férjüknek, akaratuknak, sőt még szeszé­lyeiknek is, ha büntelenek ezek. Ez alól a szabály alól nincs kivétel. Ezt nem tudom Önnek elég gyakran ismételni.”

„Ne legyenek kegyencei se a férfiak, se a nők közül!”

„Ne tűrje, hogy valaki arra merjen vetemedni, hogy Önt férje hátrányára dicsérje vagy Önnek hízelegjen. Ha ő egyeseket szeret vagy kitüntet, Ön hasonlóképpen tegyen velük, ne­hogy úgy lássék, mintha mindketten más véleményen volnának. Az ő ízlése, sőt szeszélyei kell, hogy az Ön számára törvény legyenek.”

„Vigyázzon, hogy pénzzavarba ne jusson és adósságot ne kelljen csinálnia. Nincs ennél megszégyenítőbb. Mindenesetre jobb lenne akkor rögtön a királytól kérni segítséget, hogy a zavarból kikerülhessen s aztán a jövőben beosztóbbnak lennie.”

„Sose mulasson más valaki kárára, de különösen papok és szerzetesekére nem. Tisztelnie kell őket és ezt sose mutathatja irántuk eléggé, ámde mindig bármiféle bizalmaskodás nélkül.”

„Ha talál olyan minisztert vagy udvarhölgyet, akiket akár vallásos érzelmeik, akár jó er­kölcseik, akár más jó tulajdonságuk miatt bizalmára érdemesnek gondol, miután eltelt már a kellő idő arra, hogy jól kiismerhette őket, ne habozzék magát rájuk bízni. Ekkor már ugyanis sohase tehet eleget ahhoz, hogy őket magához kösse és ezt a világot is bebizonyítsa.

Mindazonáltal tanácsolom, hogy ne sok emberrel tegye ezt, mert az ilyen emberek (akik a bizalomra érdemesek) *nagyon ritkák*, megszerzésük szerencse és Isten legnagyobb ajándéka, melyet keresni kell, s ha megvan, megtartani. Csak az kötheti őket hozzánk önző szándékok és érdek nélkül, hogy jó véleménnyel vannak a mi jellemünkről.”

„Óvakodjék azoktól, akik érdekből ragaszkodnak hozzánk, mert a mi kíséretünk és azok, akik minket körülvesznek, *rendszerint az ilyen vágású emberekből kerülnek ki*. De hát ez a sorsa minden fejedelemnek és minden nagy embernek. Boldog lehet, aki effajta törekvéseket nem támogat. De azokat, akik csak a személyéhez ragaszkodnak, akiknek csak a Sarolta kell, nem pedig a királyné, akik szemébe mondják Önnek az igazságot, akár tetszik, akár nem, azokat Önnek magához kell láncolnia és minden áron megtartania. De ezt csak becsületes magatartással tudja elérni és azzal a bizalommal, mellyel irántuk viseltetik és tanácsukat követi.”

„Ne tüntesse ki jobban a német származású udvarhölgyeket (mint tudjuk, a királynő e lánya Nápolyba, tehát Olaszországba ment királynénak), mint a hazaiakat. Egyformán kell őket értékelni és az egyetértést fenntartani. Feltétlenül alkalmazkodnia kell a nemzet ízléséhez. Ön arra van hivatva, hogy uralkodónőjük legyen, és amennyire lehet, az ő ízlésükhöz kell alkalmazkodnia, hogy bizalmukat a maga számára biztosítsa. Az Ön boldogult, megnyerő sógor-nője (II. József korán meghalt első felesége) azzal nyerte meg magának mindenki szeretetét, hogy (annak ellenére, hogy származására nézve francia, születésére nézve pedig olasz volt) az első pillanattól kezdve, hogy birodalmamba jött, azzal dicsekedett, hogy ő osztrák nő és arra törekedett, hogy közömbös dolgokat, még a legjelentéktelenebbeket is, melyek csak itt voltak szokásban, helyeseljen. Önnek tehát feltétlenül nápolyivá kell lennie és nem tenni egyes ottani szokásokat nevetségesekké, mert minden nemzetnek és embernek megvannak a maga sajátosságai. Se rokonszenvvel, se ellenszenvvel ne legyen egy nemzet iránt se, mert mindegyiknek van jó tulajdonsága is, meg rossz is.”

Nem teljes egészükben közöltük ezeket az intelmeket. Sokat kihagyunk belőlük, különösen a második részből, mert nem akartunk túl hosszadalmasak lenni. Bár nehéz volt bármit is kihagyni, mert egyik intelem bölcsebb és nemesebb, mint a másik.

Amit Mária Terézia a leányának ajánlott, hogy ne bizzék könnyen az emberekben, mert nagyon kevés olyan ember van, aki a bizalmat valóban meg is érdemli, de ha talál ilyeneket, akkor aztán becsülje is meg őket és mutassa ki irántuk való szeretetét az egész világ előtt, ő is gyakorolta irántunk.

A magyarokon kívül például még a cseh korona érintette fejét, de ez csak a pozsonyi magyar koronázás után, s akkor is csak a magyar fegyverek eredményeként. Jobban is tetszett neki a magyar koronázás, mint a cseh (Marczali, 133. o.): „Minden jobb volt Magyarországon” – mondta a prágai koronázás után. A magyar koronát még könnyebbnek is találta a csehnel, sőt ez utóbbira egyenesen azt mondta, hogy olyanforma, mint az a sipka, amit a bolondok szoktak viselni. A legnagyobb kitüntetést, melyet életében alapított, a magyarok számára alapította és Szent István-rendnek nevezte el. Annyira előkelő kitüntetésnek szánta, hogy férje attól félt, hogy még az aranygyapjas rendet is háttérbe szorítja majd.

Mária Teréziáról tudjuk, hogy szentmisét minden nap hallgatott és a szentolvasót minden este egészen elimádkozta. Hogy ezeken kívül még mennyi mindenben állt hitbuzgalmi élete, azt Karolina lányához intézett intelmeiből láthatjuk: „Reggeli ima és olvasmány – írja neki – a leglényegesebb pontok egyike életedben. Minden más ettől függ, no meg az esti imától és a lelkiismeretvizsgálattól. Őrizkedjél attól, hogy ezt elhanyagold: ez lesz életed egyetlen öröme és vigasza, ha Isten azt hosszúra nyújtja. Vasárnap és ünnepnap legalább két misét hallgass. Olvasd el Letourneur: Keresztény év c. munkáját. Nekem is megvan, és ha olvasod, azt hiszem, hogy majd velem együtt élvezed.”

„Gyónatatótyád beleegyezésével havonként kell gyónnod. Gondosan gyakorold az ajtatósságot a Boldogságos Szűz, Szent József, Szent Károly és a szent angyalok iránt. Jelenj meg Isten színe előtt, ahányszor csak lehet (szentséglátogatás). Délben az Úrangyalát ne fe-

ledd el soha. Ilyenkor vizsgálj át délelőtti cselekedeteidet, kérd ki Isten segítségét a nap hátralevő részére és röviden vedd számba, amit a hit, remény, szeretet és bűneid megbánása kíván. Ebéd előtt és után imádkozzál még akkor is, ha mások nem teszik. Tartozol a példaadással s végül is utánad indul majd mindenki. Tartsd magad boldognak, ha alkalmad nyílik más meggyőzni. Milyen boldogság Istent szolgálni és hozzá mindenben hűségessé lenni!”

Mária Antóniának, aki a korszellemtől legjobban megmételyezett Franciaországba került, különösen szívére köti vallási kötelemeinek el nem hanyagolását s őt még arra is figyelmezteti, hogy a teste térdelés közben ne rángatózzék, mert ezt álszenteskedésnek gondolnák, „pedig ott különösen kell vigyázni, hogy ezt elkerüljük”.

Bölcsességének és vallási műveltségének megfelelően Mária Terézia nem nagyon hitte el azokat a csodákat, melyek állítólag itt is, ott is történtek, hanem megvárta a hivatalos vizsgálatot, s mint maga az Egyház is teszi, addig, míg hitelességük be nem bizonyult, inkább a hitetlentelenséget, mint a hitet tartotta megfelelőnek.

Mint láttuk, a jóra, mint ezt a józan okosság kívánta, hatalmi szóval is kötelezte nemcsak családjá tagjait, hanem tisztviselőit és alattvalóit is. De azt se felejtette el soha, hogy a lelkek világa egész más, mint az anyagé. „Spiritus ubi vult, spirat.” Azt lényegében véve nem lehet ellenőrizni, s ezért a lélek világában a merev erőszak többet ront, mint épít. Ezért a kényszer mellett szabadság is volt még közvetlen környezetében is, mint II. József és említett vallástalan titkáranak és többi fiainak esete is bizonyítja.

A királynő leveleinek idézése közben ismételtén láttuk, hogy a lelki élet tekintetében nem annyira parancs, mint inkább kérés alakjában adta elő kívánságait, sőt mindig úgy írt és beszélt, mintha e tekintetben az ő hatalma csődöt mondana. Világosan kimondta, hogy ezen a téren parancsaiban egyedül a szeretet vezet, s akinek e tekintetben parancsolt, azoktól is azt kívánta, hogy az iránta való szeretetből engedelmeskedjenek. Azért fogadjanak szót, hogy neki fájdalmat ne okozzanak. Kért tehát, nem pedig parancsolt.

Ismételtén láttuk, hogy a fejedelmi abszolutizmus virágkorában élő királynő, mikor vallási téren jót hall, tehát parancsai teljesítéséről értesül, azt a kifejezést használja, hogy „nagy vigaszomra szolgált”. Tehát úgy fogta fel magát, mint olyan anyát, aki sír és bánkodik gyermekei rosszasága miatt, és aki könyörög, hogy ne keserítsék, hanem vigasztalják meg. Nemcsak kényúrnak nem tekintette magát ezen a téren, hanem magát tekintette a gyöngébb, a szánandó félnek, aki vigasztalásra szorul, és aki hálás érte, ha néha részesül is ebben a vigasztalásban. Emiatt s főképpen mert elsősorban maga gyakorolta legjobban azt, aminek megtevését másoktól is megkívánta; mert e téren az engedetlenség nem dühbe hozta, hanem szívfájdalmat okozott neki, s mert egyébként is mindenki szerette, sőt rajongott érte, aki ismerte: érthető, hogy nem is volt eredménytelen a jónak az ő részéről való és ennyire kíméletesen gyakorolt kényszerítése.

Képzeltethjük, milyen terhes lehetett már felnőtt és más szellemű tanítóktól nevelt, nem oly eleven hitű és nem oly szerencsés természetű gyermekeinek anyjuk örökös gyámkodása és ennek a nekik túlzottnak látszó vallásosságnak tőlük való szigorú megkövetelése. Mégis minden gyermeke a legnagyobb szeretettel és tisztelettel viseltetett iránta egész életében. Még József, a császár is, aki pedig lelkiütemileg a legjobban elűtött tőle és egyébként is kirívó vonása volt az elbizakodottság, a fölény, a rideg önzés és a kíméletlenség.

Az anya utolsó éveiben volt is köztük igen sok nézeteltérés. Mária Terézia több levelében panaszkodik, hogy fiát alig látja, mert az kerüli a vele való találkozást. Ez azonban kivételes állapot volt, s nem tartott hosszú ideig. Az a II. József, aki második feleségével, noha az sose vétett ellene, csak azért, mert ellenszenves volt előtte, szóba se állt, s ha mégis beszélnie kellett vele, egy cseppet se uralkodott magán s még mások előtt is rideg, sértő volt hozzá; anyjáról mindig a legnagyobb melegséggel ír életében is és halála után is. Anyja utolsó betegségében pedig se nappal, se éjjel nem hagyta el betegágyát. Ettől a rideg, minden gyengéd

érzelemtől idegen embertől olyan feltűnő dolog ez, hogy talán semmi se mutatja annyira Mária Terézia egyéniségének varázsát és tiszteletreméltó voltát, mint ez.

Ki ismerhette ugyanis jobban és közelebről a nagy királynőt, mint legidősebb fia, trónjának örököse, akivel legtöbbet foglalkozott? II. József a második feleségéhez se azért volt olyan rideg s kíméletlen, mert megvetni vagy gyűlölni való tulajdonságai voltak, hanem csak azért, mert kiváló tulajdonságai se voltak se testileg, se lelkileg. Átlagember s átlagnő volt. Anyja azonban nem az volt, s ez az, ami miatt még ez a gögös, rideg fia is megalázta magát előtte, sőt néha még elérzékenyülni se szégyellt. Mária Terézia is írja, mégpedig nem is egyszer, hogy fiával szemben ő is arra a sorsra jutott, mint Jozefa (fia második felesége). De míg szegény Jozefának mindig egyformán ez volt a sorsa, anyja már hetek, sőt sokszor napok múlva arról a „nagy vigasztalásról” írhatott, mely fia részéről jutott neki, melyben szegény Jozefának soha még kivételképpen se volt része.

Természetes, hogy ennek a nagy királynénak a feddhetetlensége meglátszott környezetén és tisztviselőin is. A királyné mindent szeretetből és szeretettel tett (nem szerelemmel vagy szerelemből, mert az egyedül férjéé volt és maradt még a síron túl is), és aki semmit se kívánt se családja tagjaitól, se alattvalóitól, mint amit maga is nem gyakorolt. Láttuk, hogy maga írja, hogy az igazi megbízható és önzetlen ember igen ritka, de mégis örömmel állapítja meg, hogy az ő udvara mégis tele volt és tele van ilyen emberekkel. A mi nemzetünk nagyjai olyan nagy kincsek tartották királynőjük kezét és irántuk való szeretetét, hogy mikor a haladó kornak megfelelően azt kívánta tőlük, hogy végre a magyar nemesség is mondjon le adómentességéről, de ebben még legkedvesebb emberei, a hercegprímás és a nádor se értettek egyet vele, mikor emiatt büntetésül kizárta őket kegyelméből s többé rájuk se nézett, mind a ketten még abban az évben meghaltak bánatukban.

*

Mária Terézia nemcsak a világi nagyokat, hanem még a főpapokat is teljesen maga nevezte ki, s természetesen a kor szellemének megfelelően majdnem mindig nemesi származásúakat. Emiatt is, meg azért is, mert a barokk kor ekkor volt virágában, tehát ekkor voltak legjellegzetesebben dúsgazdag, fénytől és pompától övezett főurak a főpapok, ekkor volt és lehetett leginkább kísértésük arra, hogy apostolok helyett nagyurak és örökös főispánok, szolgák helyett parancsolók legyenek, s mivel a nagy tekintélytisztelet miatt ekkor még a közvélemény szava se kényszerítette őket önmérséklésre s alázatosságra, azt hihetnénk, hogy ezek a feudális főpapok sose voltak messzebb az apostoli szellemtől, a buzgóságtól és az erkölcsei feddhetetlenségtől, mint e korban.

Valóban, észlelhetjük a nyomát ennek is. Marczali például, mikor a jobbágyok túlságos kihasználását és sanyargatását emlegeti, többnyire éppen főpapokat hoz fel példának. Valószínű, hogy ebben az Egyház iránti ellenszenv is vezet, melyről, mint láttuk, éppen elégszer tanúságot tesz. De a dolog magyarázatául megemlíthetjük azt is, hogy a nagybirtokokon a szociális visszaélések sose magától a főúrtól, hanem gazdatisztjeitől függenek. Hiszen egy százezerholdasnak nincs is alkalma arra, hogy jobbágyaival, a néppel maga érintkezzék.

Aztán meg annak, aki a kérdéssel foglalkozik, azt is észre kell vennie, hogy az effajta szociális bajokról csak akkor szerez tudomást az utókor, ha a jobbágyok földesuruk ellen panasszal fordultak a hatóságokhoz, vagy ha zavargás tör ki köztük emiatt. Ilyesmik azonban tapasztalat szerint inkább olyan helyeken fordultak és fordulnak elő, ahol a gazdatisztok következtelenek. Például régebben a jobbágyok kedvében jártak, később azonban az engedelményeket a nem előnyös tapasztalatok hatására kénytelenek voltak visszavonni. A jobbhoz már hozzászokott jobbágyság ilyenkor már nem akarta eltűrni azokat a megszorításokat, melyeket régebben természetesnek tartott, s éppen azért, mert önrzete nagyobb lett, próbálta most már nem kéréssel, hanem követelésekkel, sőt erőszakkal javítani meg helyzetét.

Miért sztrájkoltak például a munkások szinte állandóan a Ferenc József-i kor gazdasági virágzása, tehát a munkásokra legkedvezőbb gazdasági állapotok közepette, s miért nem sztrájkoltak a Horthy-kor munkanélkülisége idején, mikor valóban mély nyomorban voltak? És miért túrték a bolsevizmus alatt még sztrájkjoguk teljes megvonását is, annak ellenére, hogy még szabad költözködési joguk se volt s még a normájukat is állandóan emelték, mert akkor szabadok voltak, ekkor pedig nem; mert akkor mertek szót emelni, ekkor meg nem.

Az tehát, hogy éppen a főpapi birtokokon panaszkodnak, sőt zavarognak jobban a jobbágyok, tulajdonképpen annak a jele, hogy ott szabadabbak, elkényeztetettebbek voltak, mint másutt. Látni fogjuk, hogy Mária Terézia kora után nemsokára, a XIX. század elején a nem főpapi birtokok jobbágysága is kezd már hangos lenni. Hogy ez a bátorság, önértzet és hangosság a főpapi uradalmakban kezdődött, nem a főpapok ellen, hanem javukra szól szociális szempontból. Ezt a kérdést egyébként 1848-cal kapcsolatban majd bővebben tárgyaljuk.

Pálffy Miklós is azt írja a királynőhöz beadott emlékiratában, hogy „ismeretes, hogy nagy jövedelme ellenére a legtöbb püspök el van adósodva. Nem akarom eldönteni – írja –, a fényűzés és pompa okozta-e ezt, vagy csak a megfelelő dísz. (Érdekes, hogy az okok között a rossz gazdálkodásról, azaz a rendtelenségről, a jobbágyok túlságos szabadjukra engedéséről említést sem tesz. Ez eszébe se jut.) Nincs semmi intézkedés arra nézve, hogy a jövedelmek célszerűen fordíttassanak a nép és az Egyház javára és az eretnokség fertőzése ellen. De bármint álljon a dolog, ebben karöltve kell járnia az igazságosságnak a keresztény illendőséggel, hogy közelebb lehessen megvizsgálni életük módját és ily nagy gazdaságnak hová fordítását.”

Látjuk tehát, hogy annyira keresztény volt Mária Terézia korának közszelleme, hogy az embereknek ebben a barokk szellemű korban is eszükbe jutott, hogy az Egyház vagyona nem arra van, hogy belőle a püspök feudális úr lehessen és rangjának megfelelő pompával vehesse magát körül belőle, de azért se, hogy az Egyház ezt a vagyont, mint neki feleslegeset, egyszerűen eldobja magától. Mivel őseink ezt a vagyont Krisztusnak adták s Krisztusnak addig, míg országa itt a földön is van, erre a vagyona szüksége is van és lesz is mindig, az Evangélium terjesztésére kell felhasználni s arra fordítani, hogy a megváltás gyümölcseiben a magyarság minél szélesebb rétegei részesülhessenek, tehát templomok építésére, plébániák alapítására, katolikus iskolák, nevelőintézetek, papnevelők építésére, kolostorok alapítására, népmissziók rendezésére, szegény gyerekek papi hivatásának lehetővé tételére, a rászoruló alsópapság anyagi gondjai enyhítésére stb. Mária Terézia egyébként ezt kisebb keretek közt kötelezővé is tette, mert minden főpaptól jövedelmének bizonyos százalékát az új plébániák felállítását szolgáló alapba fizettette be. Nem is keletkezett sose annyi új plébánia Magyarországon, mint az ő uralkodása alatt.

Azonban Mária Terézia erkölcsi magaslata a barokk kor fényűzése, feudalizmusa és főnemesi uralma ellenére is meglátszott a magyar főpapokon. Rajtuk is tapasztalhatjuk, hogy a nagy királynő emberei nem naplopókból és csak állásuk tekintélyét és jövedelmét élvezőkből kerültek ki. A tőle kinevezett főpapok megmutatták, hogy ha valaki feudális nagyúr és gazdag, azért akkor is lehet apostoli szellemű főpap.

Az „agg” Eszterházy Imre volt alatta a hercegprímás, aki Eszterházy, érsek, prímás, első zászlósúr és örökös főispán létére végig csak „fraternek” nevezte és tartotta magát, tehát testvérnek, nem pedig úrnak, s akiről nem én, hanem Marczali írja, hogy „egyházi célokra fordítja majdnem minden jövedelmét”, és hogy „törődött testében hajthatatlan lélek lakozik, melyet minden szenvedés közt fönntart a kötelességérzet”.

Mária Terézia főpapja volt az a gróf Patasich Gábor kalocsai érsek is, aki mikor Kalocsára került, nem talált ott mást, mint egy kelyhet és egy misekönyvet. Plébános is csak mindössze húsz volt a nagy kiterjedésű főegyházmezejében, s a húsznak mindössze 4800 forint volt az évi jövedelme. Ő kezdi meg a nagy székesegyház építését is és az építést nem az érseki palotával, hanem az Isten házával kezdi meg. Az is rendkívül érdekes benne, hogy noha ő maga is horvát származású, megmagyarosítja Kalocsát s feudális hatalmát arra használja,

hogy pénz- vagy botbüntetéssel sújtja azokat a jobbágyait, akik nem akarnak magyarul beszélni. (Egyébként Patasich érsek ezen eljárása lett nemzetiségeink egyik fő érve amellet, hogy mi elnyomtuk nemzetiségeinket. Pedig a botot nem az anyanyelvükhöz való ragaszkodásukért, hanem a lázadásért kapták a jobbágyok, s hogy forradalmi szelleműek voltak és lázadást mertek és tartottak érdemesnek csinálni, az is csak azt bizonyítja, hogy igen is nagy volt az önértékük. Vajon a bolsevizmus alatt érdemesnek tartották-e a zavargást a magyar munkások, mikor normájukat újra meg újra felemelték?)

Patasich után Batthyány, a későbbi esztergomi érsek lett Kalocsa érseke. Ő családi vagyonából állított itt fel piarista kollégiumot, továbbá nemesi konviklust és nyomdát. Tőle való aztán az esztergomi főszékesegyházi könyvtár „Batthyány-gyűjteménye”, rengeteg értékes adattal. Még a kor református egyházkerületeinek jegyzőkönyveit is egyedül ez a gyűjtemény őrizte meg számunkra s Bél Mátyás kéziratái is itt találhatóak meg. Batthyány után egy másik Patasich lett kalocsai érsek, Ádám, aki aztán végül az érseki palotát is megépíttette, de a már meglévő székesegyházat is 14.000 forint értékű miseruhákkal és kegyszerekkel látta el.

Pécset a tudós Klimó püspök fejleszti bámulatosan és alapít itt híres könyvtárat. Sajghó Benedek, pannonhalmi főapát, a rombadőlt Pannonhalmát építi fel újra, de emellett még a dömlőki és a bakonybéli apátságot is és „csékély” félmilliót költ el életében jótékony célra.

Mindezek az eredmények azonban elsősorban nem a főpapok, hanem a Habsburgok: I. Lipót, fia, III. Károly, s unokája, Mária Terézia érdeme, mert ha ők nem adták volna vissza teljes egészükben az Egyháznak azt a vagyont, melyet az Egyház a középkorban a török uralom alá került területeken bírt, akkor hiába lettek volna jó gazdák, takarékosak és önzetlenek a tőlük kinevezett főpapok. Alig csinálhattak volna valamit, mert hiszen ahol nincs, ott ne keress és ők akkor még híveikre nem támaszkodhattak, mert hiszen akkor még híveik is alig voltak, s akik voltak, azok is szegények voltak még, mert ők is csak akkor kezdték meg új hazájukban az új életet.

A történelmi példákon okulva bátran kijelenthetjük, hogy hiába kerestünk volna a világtörténelemben még egy olyan uralkodóházat, mely ennyire nagylelkű és önzetlen lett volna. Még jobban növeli érdemüket, hogy olyan uralkodócsaládra se találunk, melynek erre az egyházi vagyonra a török felszabadulás után annyira égetően szüksége lett volna, mint ekkor a Habsburgoknak.

Láttuk, mennyi panaszt, mennyi sérelmet, sőt még a nyolc éven át tartó kuruc háborút is okozta az, hogy a felszabadított területeken fekvő nemesi birtokokat csak birtokjoguk igazolása után kapták vissza régi tulajdonosaik, de még így is kellett érte fizetniük bizonyos hadikárpótlást. Az Egyház birtokaira azonban nemcsak nem tették rá kezüket a Habsburgok, hanem ezekért még *hadikárpótlást se fizettek*. Ennek köszönjük, hogy ma Magyarországon katolicizmus van, sőt az ország többsége katolikus. A Habsburgoknak, Mária Teréziának még az eltörölt jezsuita rend vagyona se kellett, hanem Tanulmányi Alap néven ezt is meghagyta az Egyháznak. Még egyházellenes fia, II. József is így tett a tőle eltörölt szerzetesrendek vagyonával, mert a Vallásalapot létesítette belőle és új plébániák alapítására és templomok építésére fordította, s ezt a célt szolgálja ez a vagyon egész napjainkig. Hol találunk mindeerre példát a világtörténelemben?

Ha az Egyháznak a hajdani török területeken fekvő birtokait nem adták volna vissza a Habsburgok, abból nem lett volna polgárháború, sőt még a panasz se lett volna valami hangozsa miatt, mert az Egyházzal a legkönnyebb elbánni. Kinek fáj itt például, ki fogott fegyvert vagy akár csak ki panaszkodott a magyar Egyháznak a reformáció korabeli kifosztása miatt vagy az erdélyi egyházi vagyon elrablásáért? Nem hiába mondta már Szent Ágoston, hogy „preces et lacrimae sunt arma ecclesiae”, az Egyház fegyverei csak az imádság és a könnyek.

A politikában azonban ezek egyike se veszélyes. A nemzetek sorsának intézői fütyülnek rájuk. Mária Terézia és ősei, sőt még hitetlenkedő fia is mégis többet adott rájuk, mint Rákó-

czy fegyvereire. A magyar nemesség fegyvert ragadott azért, mert legalább valamivel neki is hozzá kellett járulnia azokhoz a költségekhez, melyekbe az uralkodóháznak az ország felszabadítása került. Az Egyháznak nem kellett semmivel se hozzájárulnia, pedig még abból se lett volna semmi baj, ha semmit se kapott volna vissza. Illetőleg lett volna baj, sokkal nagyobb, mint Rákóczi Ferenc háborúja: az Egyház kipurulása, de az csak azok számára volt baj, akik hittek Krisztusban, és akik hitük logikus következményeit is levonták; akik nemcsak éltek alattvalóikból, hanem szerették is őket és értük áldozni is tudtak. A Habsburgok ilyenek voltak.

Egyik azóta öngyilkossá lett protestáns nagyműveltségű tanár ismerősöm, mikor egy vándorgyűlésen Egerben járt, utána el volt ragadtatva a város nagyszerű kulturális építményeitől, s kíváncsian kérdezte tőlem: Ki volt az az egri érsek, aki azt a nagyszerű székesegyházat és még nagyszerűbb líceumot és csillagvizsgálót építtette? Lássá, mondta, az ilyen érseknek még azt is megbocsátánám, ha élete erkölcsstelen lett volna. Mert mit ér, ha a főpap csak imádkozik, de olyan nagy vagyon birtokában, mint a mi főpapjaink, semmit se tesz?!

Hát ez az egri érsek, illetőleg akkor még csak püspök szintén Mária Terézia főpapja volt: egy másik Eszterházy, Károly, aki egri nagy alkotásain kívül még többek közt az impozáns kéttornyú pápai nagytemplomot is építtette *emellett még erkölcsstelen se volt* (ha az lett volna, fényűző is lett volna, s nem maradt volna pénze ennyi jóra). De az erkölcsstelen ember még gondolni se szeret a templomra (még az erkölcsstelen pap se, sőt az leginkább nem), nemhogy pénzt költene rá.

Marczali ezt az Eszterházy Károly püspököt így jellemzi: „Nemcsak a máshitűek iránt szigorú, hanem elsősorban maga iránt az. Igen gyakran prédikált, s fel nem ismerve órákon át gyóntatott. Évenként bejárta nagy megyéjét, és ha lanyha vagy magáról megfélemedező papot talált, magával vitte palotájába és maga fáradozott javításán és lelkének felemelésén. Amellett főúri bőkezűséggel, sőt fényűzéssel gondoskodik a tanítás eszközeiről. A gimnázium részére főiskolának szánt épületet épített, melynek költsége meghaladta a félmilliót (akkor!). A csillagvizsgáló tornyot fejedelmi felszereléssel látta el.”

Nemcsak püspöki, hanem Eszterházy-magánvagyonának jövedelmét is egyházi és kulturális célokra fordította. Ezért tudott oly sokat és oly nagyot alkotni. Emellett igazi magyar nemesis volt és a humorhoz is volt érzéke. Azt mondta magáról, hogy ő „comes Carolus Eszterházy, dominus Papae et Mundi”. Mint Eszterházy ugyanis Pápa városának is földesura volt (az inasának pedig „Mundi” volt a neve). (Egyébként Mundi volt a neve Esztergom egyik egyszerű családból származó nagy kommunistájának is.)

*

Érdekes, hogy olyan történetírókat, akik mikor Nagy Frigyesről vagy „Nagy” Katalinról van szó, a legkisebb botránkozást se mutatnak Lengyelországnak tőlük történt felosztása miatt, a legnagyobb káröröm és megbotránkozás fogja el akkor, mikor arról emlékeznek meg, hogy ebbe a megbotránkozott felosztásba Mária Terézia is beleegyezett és ő is osztozkodott velük a koncon. Mindenesetre nagyon megtisztelő Mária Teréziára, hogy az, ami másban, olyanokban, akiket nála nagyobbaknak tartanak (mert Mária Terézia nem kapott a történelemtől „nagy” jelzőt), természetes és magától értetődő, benne megbotránkozott és megbocsáthatatlan. Ő tehát egész más, sokkal szigorúbb mérték alá esik, mint más közönséges uralkodói halandó.

Őt olyanformán kezelik, mint az Egyház papjait. Amit az emberek másban, sőt magukban sem vesznek észre, s könnyen megbocsáthatónak tartanak, ugyanezt egy papban látva a legnagyobb erkölcsi utálatuknak adnak kifejezést, sőt azt hiszik, hogy emiatt már minden pap, sőt maga az Egyház megvetésére is fel vannak jogosítva. Ha ők maguk teszik ezt (például ők rúgnak be vagy erkölcsstelenkednek), egyszerűen azzal térnek napirendre felette, hogy hiszen én is ember vagyok, vagy hogy az ember nem tud a természetén uralkodni, ha azon-

ban papról hallják ugyanazt, nemcsak hogy minden kritika nélkül azonnal el is hiszik azt, ami sokszor bizonyítva egyáltalán nincs, hanem mindjárt magukból kikelve azt kiabálják: Hát még ez is lehetséges? Észre se veszik, hogy tulajdonképpen azon csodálkoznak, hogy a pap is ember, és hogy annak a „vére” is olyan, mint az övék. De kétségtelen, hogy bizonyos tekintetben örülnek is a dolognak, mert ha nem örülnének neki, nem hinnék el mindig olyan könnyen, nem hallanák annyira szívesen és nem adnák a dolgot olyan gyorsan és annyira szívesen tovább.

Mária Terézia Lengyelország felosztásában való „bűnén” is így botránkoznak történetíróink és magyar „hazafiaink” ugyanakkor, mikor Nagy Frigyesen és Nagy Katalinon nem ütköznek meg. Ha Nagy Frigyes vagy Nagy Katalin politikai gyilkosságot követnek el a maguk birodalma érdekében, az tőlük természetes, sőt hazafias kötelesség, de ha Mária Terézia teszi ezt, az már szégyen. Ezen megbotránkoznak, de a jóleső káröröm is határozottan észrevehető rajtuk, mint a rossz hírű leányon, mikor feddhetetlennek tartott barátja becsületét is kikezdi a pletyka.

Csakugyan: Mária Teréziát nem is menthetjük fel teljesen Lengyelországgal kapcsolatban, mert a Lengyelországgal elkövetett eljárás valóban igazságtalan volt. Azonban józan tárgylagossággal nem is kívánhatjuk, hogy emberek – még ha Habsburgok vagy Mária Teréziák is az illetők – azt mondassák magukról, amit Krisztus Urunk, hogy „kicsoda fedd meg engem közületek a bűnről?”

Pedig még itt is felhozhatjuk Mária Terézia mentségére, hogy a dolog nem tőle indult ki, tehát a dologban nem volt olyan hibás, mint az a másik két „nagy”. Mária Terézia ellene volt Lengyelország felosztásának és mindent elkövetett, hogy visszatartsa tőle a másik két „nagyot”. Csak mikor látta, hogy ez nem sikerül neki, s akkor a felosztás nélküle történik meg, akkor vett benne ő is részt, de akkor is undorral és csak hitközönyös fia követelésére. Az is mentsége, hogy fia ekkor már kormányzó társa volt, ő intézte a dolgokat, ő kezdett tárgyalásokat az ügyben Nagy Frigyes anyja tudta nélkül, sőt később ellenzésére. Azt se lehet figyelmen kívül hagyni, hogy államérdekről volt itt szó, nem pedig a királynő magánérdekéről, s ha alattvalói érdekét tisztán erkölcsi okokból figyelmen kívül hagyta volna az akkor már teljesen vallástalan alapon álló politikai felfogás és így az osztrák történetírás is, eljárását sose bocsátotta volna meg neki, s emiatt is azon a „bigottságon” ütött volna, melyet, mint láttuk, Marczali is kifogásol benne. A mai közfelfogás már nem tűri, hogy egy uralkodó „erkölcsi bogarak” kedvéért népe érdekeit elhanyagolja.

Aztán a lengyel nép és a Galícia felét tevő görög katolikus ukránok vallásüldözésnek és elnyomásnak lettek volna kitéve, ha a katolikus osztrák helyett orosz uralom alá kerültek volna. Azt is joggal felhozhatta Mária Terézia a maga mentségére, hogy a dolog nem tőle indult ki, ellene is volt, s az önző politikai műveletbe csak akkor egyezett bele, mikor már látta, hogy nélküle is megtörténik. Ő tehát nem annyira rosszat tett, mint inkább azon jó következmények kedvéért, melyek belőle folytak, eltűrte ugyan, de csak azért, mert ha még az is másnak jut, az igazságtalanság még nagyobb lett volna, s a lengyelek szenvedése emiatt csak növekedett volna.

Sajnos, mindeme megfontolások ellenére is el kell ítélnünk Mária Teréziát, mert a cél nem szentesíti az eszközt, jó cél érdekében se szabad rosszat tenni és a rabolt jószágot se szabad elfogadni akkor se, ha másképp más fogadja el és a megrablott ezzel még rosszabbul jár, mint ha mi fogadtuk volna el. Az Egyház érdekét és a hívek üdvösségét se szabad előmozdítani bűnös, meg nem engedett eszközökkel. Mária Terézia, mint művelt katolikus, mindezt tudta. Mutatják ezt levelei. De ha ezeket ismerjük, s így lelki világába bepillantunk, nem tudunk rá ezért haragudni, hanem inkább sajnáljuk.

Miniszterének, Kaunitzknak és fiának, Józsefnek természetesen nem voltak lelkiismereti aggályai Lengyelország miatt, s érdekes, hogy a mi történetíróinknak sincsenek akkor, mikor II. József felett mondanak ítéletet, aki Lengyelország felosztásában sokkal bűnösebb volt,

mint anyja. Ő nemcsak Lengyelországot tiporta el, hanem még a magyar alkotmányt is; ő – egyedül az összes Habsburg között – valóban németesített is és ennek ellenére mégis éppen kálvinistáink számára „a legrokonszenvesebb Habsburg”.

Mária Terézia azonban, akinek nem tudják megbocsátani Lengyelország felosztását, így ír akkor, mikor a dolog készült: „Leroskadok kritikus helyzetünk súlya alatt és még ha el is nyerhetném Oláhországot és Belgrádot (mert ugyanakkor Törökország megnyírbálását is tervezték), drágán megvásároltnak találnám becsületünk, a monarchia dicsősége, jóhiszemősége és vallása árán. Szerencsétlen uralkodásunk kezdete óta legalább arra törekedtünk, hogy mindenben igazán mérsékeltlen, szavunkat tartóan járjunk el és híven teljesítsük, amire köteleztük magunkat. Ez szerezte meg nekünk Európa bizalmát, merem mondani, bámulatát, még ellenségeink tiszteletét is. Ennek egy éve vége van.”

„Nem látom elegendőnek azt az okot – írja később –, hogy egyedül maradunk és nem húzunk hasznot, mint a másik két hatalom. Sőt még tisztességes ürügynek sem jó két igaztalan bitorlóhoz csatlakozni minden jogi alap nélkül egy harmadiknak megrontására. Fejedelmek sincs több joga, mint magánembernek: államának nagysága és ereje nem jön számba ott, ahol mindannyian számadással tartozunk” (azaz Isten ítélőszéke előtt).

Máskor így ír: „Inkább oda törekedjünk, hogy a többinek követeléseit csökkentsük, sem hogy velük egyenlőtlenül osztozzunk. Inkább látszassunk gyengének, mint nem becsületeseknek. Áldozzuk fel magunkat és veszítjük el kicsi haszon miatt jó hírünket és becsületünket Isten és az emberek előtt? Minden felosztás jogtalan és reánk nézve káros. Szégyellem magamat. Nem is merek mutatkozni.”

„Midőn országaimra tartottak igényt (trónraléptekor), igaz ügyemre és Isten segítségére támaszkodtam, de most, midőn a jog nincsen részünkön, hanem ellenünk van, nincs nyugtom. Szívem nem szokta meg, hogy magát vagy másokat megcsaljon, kétszínűséget őszinteségnek tartson. Mindenkorra elvész hűségünk és jóhírünk, ami pedig az uralkodónak legnagyobb kincse és ereje.”

Mindezt az érvelést fiával és Kaunitzcal szemben hozza fel, de persze sikertelenül, mert ehhez kissé nagyobb hit és nagyobb erkölcsi érzék kellett volna, mint amilyennel „a legrokonszenvesebb Habsburg” és minisztere rendelkezett. Mikor már eldöntött dolog volt és úgy lett, ahogyan kormányzótársa és minisztere akarta, még akkor is így ír: „Nem tudok megnyugodni e két hatalom megnagyobbodásában, sem abban, hogy mi is osztozunk velük”. Marczali a tőle áttanulmányozott kútfők alapján azt írja, hogy „élete végéig lelkiismeretfurdalást érzett e tette miatt, minden bűját ezzel hozta összefüggésbe és nem szűnt meg másokra hárítani az érte való felelősséget”.

Tudvalevő, hogy a szepesi városokat mi is Mária Terézia e bűnének köszönhetjük, mert ezeket is ekkor és emiatt kaptuk vissza. Eddig azonban még nem találtam olyan magyar történelemkönyvet, amely emiatt szintén lelkiismeretfurdalásnak adta volna jelét. Úgy látszik, nálunk még a saját hazája becsületére se kényes annyira senki, mint Mária Teréziáéra. Pedig hát talán a hazánkat mégis kellene annyira szeretni, becsületét kellene annyira féltünk, mint az övét. De éppen ez bizonyítja a legjobban, milyen nagy volt az a Mária Terézia és hogy őt se a becsület, hanem az ellene érzett ellenszenv miatt kárhoztatjuk. Ellenszenvünk azonban egyúttal a magunk erkölcsi kicsinységét is bizonyítja.

Egy másik kifogás, amit Mária Terézia ellen fel szoktunk hozni, az, hogy ő, aki eleinte annyira ellene volt a jezsuiták eltörlésének, politikai okokból és hogy a franciák szövetségét és ott leánya jövőjét biztosítsa, később ebbe is beleegyezett.

A jezsuiták eltörlésének fő oka – feleljük – az akkori vallástalan közszellem volt, melynek a királynő „haladó” szellemű tanácsadói mind martalékai voltak. Ezért foglalt el e tekintetben végül Mária Terézia is engedékenyebb álláspontot, de magatartása lényegileg tulajdonképpen mindig egyforma maradt. Mária Terézia eleinte is azt vallotta és később is megmaradt ezen álláspontja mellett, hogy neki ugyan semmi kifogása nincs a jezsuiták ellen, sőt hangsúlyoz-

nia kell, hogy csak dicsérni tudja őket, mert mindig csak jót hallott tőlük és csak jót látott náluk, ha azonban olyan kiváló katolikus udvarok, mint a spanyol, a francia és a portugál, más meggyőződésen vannak, annak bizonyára megvan a maga oka, és ha ezen ok következményeként a pápa ez irányban intézkedik, ő, mint az Egyház engedelmes leánya, nem fog emiatt az Egyház fejével szembeszállni.

Ez természetesen nem volt helyes érvelés, mert a spanyol, a francia és a portugál trónon nem volt sajnos olyan önállóan gondolkozni tudó és nagy egyéniség, mint amilyen Mária Terézia volt, s bár az ő ellenállása is csak legfeljebb néhány évre tudta volna elhalasztani azt a szégyenletes igazságtalanságot, amely e kiváló renddel történt, mert hiszen a rend eltörlése után hét évre Mária Terézia már meghalt, fia és utóda pedig maga is az eltörlés helyeslője volt, mégis kötelessége lett volna nagyobb ellenállást tanúsítani s e tekintetben az Egyház szorongatott fejének végig támaszára lenni (hosszú ideig támasza is volt).

Látva azonban az említett, hajdan oly nagy katolikus hírből álló udvarok részéről a vallástalan közszellem teljes kiszolgáltatását, sőt a rosszban egyenesen kezdeményezőként való fellépését (természetesen itt is a vallástalan miniszterek befolyására), akkor ismét még így is csak dicsérni lehet Mária Terézia intelligenciáját, önálló gondolkodását, hogy ha csak ideiglenesen is, de ő mégis tudott önállóan gondolkodni, minisztereivel és fiával ellenkező véleményen lenni és ellenállni az árnak és a divatnak. Olyan világ volt ugyanis akkoriban, hogy még semlegesnek maradni és a jezsuiták ellen tevélegesen fel nem lépni is áldozatot jelentett s bátorságot kívánt.

Érdekes, hogy a közvélemény még így is érthetetlennek tartotta Mária Terézia gyöngye ellenállását s egész rémmeséket talált ki megmagyarázására. Valamikor tele volt vele még az irodalom (szégyenszemre) s még komoly protestáns egyháztörténelmi művekbe is bejutott, hogy Mária Terézia azért egyezett bele a jezsuiták eltörlésébe, annak ellenére, hogy „előítéletekkel és bigottsággal bepáncélozott melléről a legkeményebb érvek is hatástalanul pattogtak le”, mert mikor Lengyelország felosztását illetően gyóntatójától, Parhamertől tanácsot kért, hogy megengedhető-e, hogy ő ebbe beleegyezzen, a gyóntató Rómába továbbította a kérdést s ottani felettesei véleményétől tette függővé válaszát. Ott azonban Mária Terézia megbízott minisztere, Wilczek, megszerezte ezt a felterjesztést s visszaküldte királynőjének.

E mese kezdetlegességére elég annyit megjegyeznünk, hogy se Parhamer nevű gyóntatója, se Wilczek nevű római meghatalmazott minisztere sose volt Mária Teréziának.

Egy másik, még pikánsabb változata a mesének az, hogy Mária Terézia *életgyónását* vette papírra a jezsuita gyóntató s ezt küldte fel Rómába. Ennek alapján azt állították, hogy minden jezsuita udvari gyóntató így tett az uralkodók gyónásaival s ezért tudott a római jezsuita generális mindent s ezért volt olyan nagy politikai hatalom. Ennek a gyóntatónak állítólag P. Kaupenhutter volt a neve. (Talán nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy Mária Teréziának ilyen nevű gyóntatója se volt soha.)

Ezt az életgyónást viszont állítólag III. Károly spanyol király megbízottja kerítette hatalmába és a spanyol király küldte el a királynőnek, hogy bebizonyítsa neki, milyen méltatlan papokra pazarolja pártfogását.

Egy harmadik változat szerint Kaunitz szerezte meg ezt az életgyónást, s mikor már minden, a jezsuiták ellen felhozott érve haszontalannak bizonyult, mert a királynő csak könnyekkel felelt rájuk, Kaunitz végül elővette a zsebéből a királynő életgyónását, mondván: ha nem hisz, tessék ezt elolvasni. Még híres festmény is van erről az épületes és igazán festő esetjére való jelenetről, mely mesterien fejezi ki a királynő megszegényítését, amint kékülve-zöldülve, női szemérmében megsemmisülve, majd az aljasság miatt császárnői önérzetében felháborodva olvassa a kezében levő írást, mögötte pedig mint diadalmas Mephisto áll kárörvendő, cinikus képpel „felvilágosult” minisztere.

Itt csak azt jegyezzük meg, hogy nagyon félreismeri Mária Teréziát az, aki úgy tünteti fel, mint aki érvekre (azért, mert megcáfolhatatlanok) könnyekkel válaszol. Ő könnyezni

csak alattvalói szenvedéseinek hallatára, vagy miniszterei vagy fiai vallástalanságán, vagy az emberek rossz erkölcsi miatt szokott, nem pedig érveken azért, mert nem tudja megcáfolni őket. Mária Terézia érvekre érvekkel válaszolt, ha pedig ellenérvei nem voltak, akkor meghajolt az igazság előtt.

Van aztán olyan változat is, hogy egy Monsperger nevű kilépett jezsuita szerezte meg ezt az életgyónást, sőt ő nem is csak ezt az egyet s nem is csak Mária Terézia gyónásait, hanem az összes főherceget és főhercegnőt is, mégpedig véletlenül úgy, hogy mikor a jezsuiták rendházában a rektor egyszer vidékre utazott és Monspergert megbízta, hogy távollétében rendezzen szobájában egy alapos takarítást és rendezést, Monsperger levett a falról egy képet, hogy leporolja. A kép mögött a falban egy kis ajtót talált. A falban levő gombot megnyomva kinyílt az ajtó s mögötte egy szekrényben bőrtokra lelt, melyben ilyen feliratú csomag volt: „A nagyok és hatalmasok gyónásai”.

Ami a mese ezen változatát illeti, annyi igaz, hogy egy Monsperger nevű egyén ez időben jezsuita volt és a rendből kilépett. Ő azonban csak kilépése után került Bécsbe, tehát mint jezsuita sose volt a bécsi rendház tagja. A római rendházban való „felfedezése” természetesen naiv mese.

Van a mesének olyan változata is, amely szerint maga a jezsuita rendet eltörlő XIV. Kelemen pápa küldte meg Mária Teréziának ezt a hírhedt életgyónást, melyet állítólag Riccinnek, a jezsuiták római generálisának letartóztatása után a lakásán tartott házkutatáskor találtak meg. E változat hitelességét viszont az dönti meg, hogy Bécsben a jezsuita rendházak feloszlatása már Ricci letartóztatása előtt megtörtént, tehát az állítólag megtalált életgyónás semmiképpen se okozhatta Mária Terézia a rend irányában táplált érzelmeinek megváltoztatását, mert érzelmei már előtte megváltoztak.

Az igazság az, hogy a zsidó Marczali, Mária Terézia életének legalaposabb magyarországi ismerője, erről a meséről semmiféle változatban se tud semmit. Vagy nem is hallott róla soha, vagy pedig olyan komolytalannak tartotta, hogy még megemléztetését se tartotta érdemesnek, illetőleg tudományos műbe valónak. Pedig Marczali szívesen kapott volna a csemegén, hiszen világtörténelmében annak a XIV. Kelemen pápának a halálával kapcsolatban, akiről egész bizonyosan lehet tudni, hogy nem a jezsuiták mérgezték meg, mégse tudja megállni, hogy azt ne írja, hogy a pápának hamarosan a jezsuiták eltörlése után bekövetkezett halála miatt a jezsuiták nem kerülhették el azt a gyanút, hogy ők tették el láb alól. Nem mondja, hogy a gyanú igaz, még azt se mondja, hogy alapos, csupán csak azt, hogy ez a gyanú is felmerült (ez igaz is, hiszen még most is vannak olyanok, akik el is hiszik). Így aztán a laikus olvasó természetesen csatlakozik a gyanakvókhoz. Mária Terézia életgyónásának elárulásáról azonban még ez a rosszmájú Marczali se tud semmit s még mint gyanút se említi meg a dolgot.

De nem tud róla Mária Terézia leghíresebb osztrák ismerője, Arneht se, aki pedig tíz kötetben írta meg a királynő életrajzát és uralkodását. Őt erre vonatkozólag a jezsuiták külön meg is kérdezték. Válaszában, melynek nyilvánosságra hozatalára is külön felhatalmazta őket, azt felelte, hogy évtizedes kutatásai alatt, a rengeteg levél és kútfő között még csak a legkisebb célzásra se talált sehol erre az életgyónásra vagy arra vonatkozólag, hogy a jezsuiták ellen Mária Terézia gyónására vonatkozólag bármi kifogást emeltek volna.

Ha Mária Terézia gyónásait illetően a gyónási titok bárminő megsértése megtörtént volna, azt csak P. Kammiller, a királynő hosszú időn át volt gyóntatója követhette volna el. Ő azonban öregsége, vaksága és süketsége miatt már évekkal a rend eltörlése előtt nem volt tényleges udvari gyóntató, mert erre testi fogyatékoságai miatt ekkor már képtelenné vált. A királynő azonban oly kegyelettel viseltetett iránta, hogy udvari gyóntatói címét és fizetését akkor is meghagyta, mikor már szolgálatait nem vette igénybe. 1773. augusztus 30-án érkezett meg Bécsbe a jezsuita rendet feloszlató pápai bréve, de a királynő még szeptember 9-i és 10-i levelében is előfordul öreg gyóntatója. Az egyikben mint „mon pauvre pére”, a másikban mint „mon pauvre vieux” (az előbbiben „szegény atyám”, a másikban „szegény öre-

gem”). Mindez lehetetlen lett volna, ha ez a jó öreg olyan megbotránkoztató módon visszaélt volna a királynő bizalmával, hogy elárulta volna Rómában, amit a királynő gyónt neki. Ezért abban az időben kínhalállal fizetett volna még a jó Mária Terézia is.

Ugyancsak 1773. augusztus 30-i kelettel, tehát éppen a feloszlató bréve megérkezése napján, ezt írja a királynő Ferdinánd fiának: „Egy futár által éppen most értesülök a jezsuiták feloszlataásáról. Megvallom, hogy fájdalmasan érint, mert mást, mint épületeset, nem láttam náluk.”

Hogy lehet ezt összeegyeztetni a szóban forgó váddal?

Szeptember 13-i levelében ezt írja: „A mi szegény jezsuitáink e hó 10-én feloszlattatnak. Nagy dicséretükre kell mondanom, hogy ők ezt a csapást teljes engedelmességgel és alázattal fogadták.”

1773. szeptember 10-én Nenny bárónak így ír: „A jezsuiták sorsa ma eldőlt. Nagyon sajnálom őket, de többé már nincs segítség. Le kell vonni belőle szent vallásunkra és az államra a legelőnyösebb eredményt... Nem bírom kifejezni, mennyire el vagyok halmozva munkával, különösen e szerencsétlen feloszlataás miatt. Sose találtam magamat ennyire elhagyatottnak.”

1773. október 16-án pedig így ír bizalmas barátnőjének, a már többször említett Enzenberg grófnének: „A jezsuiták miatt vigasztalan és kétségbeesett vagyok. Egész életemben szerettem és nagyrabecsültem őket és sose láttam tőlük mást, mint épületeset.”

Mivel a királynő e nyilatkozatai mind a rend feloszlataása *után* keltek, szó se lehet nemcsak Mária Terézia életgyónaásának elárulásaáról, hanem még csak arról se, hogy a királynőnek a rend eltörlésébe való beleegyezése, helyesebben: beletörődése a rendre való megneheztelésének következménye lett volna. Helyesebb lett volna ugyan, ha a nagy királynő „vigasztalanság” és „kétségbeesés” helyett inkább jobban a pártjukra kelt volna, ámde más részről azt se követelhetjük a Habsburgoktól, hogy nekik mindig, még a pápánál is jobb és nagyobb katolikusnak kell lenniük. Igaz, hogy Mária Teréziának nagyobb hatalom állt rendelkezésére a jezsuiták mellett, mint a pápának, akinek, képzelhetjük, milyen kicsiny lehetett a hatalma ebben az istentelen korban, melyben mindenki viccet csinált a papokból és a valásból.

*

A kereszténység szinte azonosnak mondható a békeszeretettel. Tehát az igazi keresztény uralkodó is mindig békeszerető. Elsősorban arról lehet megismerni az ilyen uralkodót, hogy nem indít hódító hadjáratokat. A keresztény uralkodó nem bosszúálló, nem nagyravágyó s nagyratörését csak annyiban engedi érvényesülni, amennyiben erkölcsi törvényekbe nem ütközik, de bosszúból vagy dicsőségvágyból semmiképpen se indít háborút. Sajnos, a történetírás és a közvélemény nem szereti az ilyen uralkodókat. Tehetségtelennek tartja őket.

Azokat az uralkodókat tartja nagyoknak és azokat ünnepli, akik nagy dolgokat sikerrel hajtottak végre. Hogy igazságosan történt-e ez és milyen eszközökkel, azt nem nézi, vagy alig nézi. Mária Teréziát se szívjóságáért és vallásosságáért tartja nagynak, hanem azért, mert önéretes és bátor volt és trónraléptekor volt bátorsága szóba nem állni megrablóival, s mert a bátorságát siker is koronázta. Aztán meg azért, mert kevéssel utána, a hétéves háborúban, újra küzdelembe szállt, hogy azt is visszazerezze, amit előbb nem sikerült neki. Mivel e második vállalkozása már nem sikerült, mert a szerencse ellenfele oldalára szegődött, azért nem lett Mária Terézia a történelemben „nagy”, míg ellenfele igen.

Pedig Mária Terézia éppen azért volt lelkileg nagy, mert belenyugodott a kudarcba, s ott hagyta ellenfele kezében a prédát, noha Nagy Frigyes már az öngyilkosság szélén állt. Mária Teréziának nem volt szíve már úgysis kiszipolyozott alattvalóitól még több vért és pénzt követelni.

Mária Terézia minden háborúja igazságos volt. Ő sose a másét kívánta, mint ellenfelei, hanem csak a magáét nem hagyta, illetőleg a hétéves háborúban csak azt akarta visszazerez-

ni, amit tőle erőszakkal elvettek. Ennek ellenére is bántotta a lelkiismeret a vérontásért s azon az imakönyvében megtalált cédulán, melyen azt írta le, hány évig, hónapig, hétig, napig vagy óráig tartott az ő házasságának boldogsága, ezt is találhatjuk:

„Vallási tekintetben, lelkileg, igazságszolgáltatás tekintetében, nem találok magamat említhetőleg bűnösnek. Vádolom azonban magamat minden öntudatlanul vagy közreműködésemmel elkövetett és tőlem már elfelejtett bűneimért és minden emberi gyöngeségemért. Bűnösnek vallom magamat Isten előtt minden, életemben elkövetett, nagyravágyásból viselt háborúért, irigységért, haragért, lustaságért, elpuhultságért, hanyagságért a szentgyónásban és a szentáldozásban, felebarátaim ellen elkövetett beszédekért és az irántuk való szeretetnek a kelleténél kisebb fokáért.”

Láttuk, hogy hódító háborút sose viselt, tehát nagyravágyásból nem kezdett harcot. Mégis vádolja magát emiatt is. Ezt úgy kell érteni, hogy az Evangélium szellemével még a jogos tulajdonunkért se volna szabad háborúskodni. Ha megütnek az egyik arcodon, tartsd oda a másikat is, és ha felebarátod arra kényszerít, hogy menj vele száz lépésre, te menj vele ezret. (Mt 5,39-41) Ezt az elvet természetesen trónon nem lehet alkalmazni, mert ha uralkodó tesz így, akkor nem a magáét adja oda, hanem alattvalóit. Azok jogait pedig köteles védeni. Például Szilézia elvesztéséből nemcsak a Habsburg-háznak volt kára, hanem a Habsburg-alattvalóknak, például nekünk, magyaroknak is, mert minél erősebb volt a Habsburgok hatalma, annál jobban biztosítva volt Magyarország integritása is.

Mária Teréziának azonban uralkodása második felében már mindig ezek a „hibái” jártak az eszébe. Enzenberg grófnének írt bizalmas leveleiben, de a nyilvánosságnak szánt irataiban is gyakran emlegeti, hogy ő inkább akar szegény uralkodó lenni, semhogy alattvalói vérét és pénzét még az eddiginél is jobban igénybe vegye. Hogy ez nemcsak szenvelgés volt részéről, hanem igaz vallásosságából és a Szentírás állandó olvasásából merített komoly valóság, mutatja az a tartós béke, melyet uralkodása végén alattvalói több mint tíz éven át háborítatlanul élveztek, s mellyel például a bajor örökösödési háborút családja nagy hátrányára és fiának a szó szoros értelmében való erőszakos visszatartásával megakadályozta.

„Micsoda undok dolog is az a háború! – kiált föl. – Az emberiség és a boldogság ellen való!”

1778. július 25-i levelében ezt írja trónörökös fiának: „Édes Fiam! Az embernek elég bátorságának kell lenni ahhoz, hogy önmagát feláldozza és igazságosan ítéljen. Mi nagyhatalom voltunk, de ma már nem vagyunk az. Meg kell hajtani a fejünket, legalább a romokat megmenteni és azokat a népeket, melyek még megmaradtak, boldogabbakká tenni, mint az én szerencsétlen uralkodásom alatt voltak, mivel mi veszteségeink ellenére is még mindig a régi magaslaton akartuk tartani magunkat. Uralkodásodat kezd azzal, hogy visszaadd nekik azt a nyugalmat, békét és boldogságot, mely után annyira áhítoznak. Neked a mások boldogságán kell örvendezned még akkor is, ha ez a te egyéni nagyságod számlájára megy. Ismerem a szívedet és számítok rá. Mentsd meg népeidet és szerezz ezzel nagyobb dicsőséget magadnak, mint azzal szereznél, ha egy hódítóéra pályáznál. Ölelek...”

Élete utolsó éveiben tehát azt ajánlja fiának, hogy ne törődjék birodalma nagyságával és családja hatalmával, hanem mondjon le még jogos tartományairól is, ha csak háború, pénz és véráldozat árán tudná őket az ellenségtől megvédeni. Egyedül csak alattvalói jólétével, felemeléssel, boldogságával, tehát csak a béke megőrzésével törődjék. Azt ne nézze, mennyi az alattvaló. Még az se búsítsa, ha kevesebb, mint azelőtt volt.

Annyira megy alázatosságában és hajdani veleszületett fejedelmi büszkesége megtörésében, hogy ugyancsak Józsefnek még ezt is írja: „Figyelmeztess őszintén, akár írásbelileg, akár szóbelileg, hibáimra és gyöngeségeimre, mint erre mindig kértelek.”

Ez az igazi nagyasszony, akinek koporsójánál a törpe budapesti hölgyeknek, mert kis koporsókat is láttak körülötte, bűnös viszonyok jutnak eszébe, még ilyen elmékedéseket írt le

magának azon az imakönyvében talált papírlapon: „Sok Miatyánkot, Üdvözlégyet, Requiemet, Dicsőséget imádkozni vagy sok alamizsnát adni.”

Aztán: „Az özvegyi állapot vezeklés és előkészület a halálra. Négy fő dologból kell állnia: 1. A szentségek gyakori vétele. 2. Bizonyos számú szóbeli és elmélkedő ima. 3. Épületes könyveknek gyakrabbi olvasása. 4. Az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlása, önmegtagadás és vezeklés, az Ó- és Újszövetségi Szentírás olvasása, a szentatyáké, egyháztörténelemé és a szentek életéé. Özvegy számára különösen alkalmasak a zsoltárok, Salamon dicsérete a Bölcsesség könyvéből, a világ megvetése és Jób könyvéből a türelem.”

„Az özvegynek egészen át kell adnia magát Isten akarátának, lelke jegyesévé férje elvesztése után Istent kell tennie. Ha keserítik a gyerekek, Isten legyen köztük a döntőbíró. Keserítik a rokonok, Isten az ő legbensőbb öröme. Bíróság elé kell állnia, Isten az ő bírója. Ha megvetésben részesül: Isten és jó lelkiismerete az ő becsülete. Ha szegény: Isten az ő atyja. Betegségben orvosa, lelkiismereti kínokban Isten a vigasztalója. Ő mindene mindenben.”

Uralkodó volt, mégpedig Európa leghatalmasabb uralkodója és korának megfelelően abszolút hatalmú uralkodó, de csak a külvilág számára. Ő maga állandóan arra figyelmeztette magát, hogy Ő Istennek a sáfára és sáfárkodásáért szigorú számadást kell majd adnia. Sose tévesztette ezt el szeme elől fiatal korában se, de minél jobban közeledett ehhez a nagy számadáshoz, annál többet volt eszében s annál jobban rettegett tőle.

De boldog volna az emberiség, ha minden uralkodó, sőt minden hatalommal rendelkező ember, akitől mások sorsa függ, ilyen volna, így gondolkodnék, és ennek megfelelően viselkednék! 1775-ben, tehát öt évvel halála előtt, ezt írja Enzenberg grófnének: „Minden pillanatban közeledem végem felé, de nem a számadástól való rettegés nélkül. Csak Isten végtelen irgalmassága és az, hogy szándékaim jók voltak, tartja bennem a lelket.”

1778-ban pedig, trónralépte évfordulójának előestéjén ezt írja menyének, Beatrixnak: „Holnap rettenetes nap van rám nézve. Milyen számadást kell adnom egy harminchét éves uralkodásról!” (Vele szemben Báthory Erzsébetnek, ennek az emberi bőrbe bújt szörnyetegnek, s aki ráadásul még vallásosnak is tartotta magát, de persze csak úgy kálvinista módra, mily fölényes a végrendelete! Ő nem érezte magát bűnösnek, ő nem rettegett a végső számadástól, pedig ő is hitt benne.)

„Ritka ember lelkéről nyerhetünk még emberöltők után is oly tiszta képet – írja Marczali (203. o.) – mint e valóban nagy királynőről családi levelei alapján. Természetének, temperamentumának hevével kitarja előttünk az emberi szenvedélyek és indulatok egész skáláját. Boldogságot, levertséget, haragot, gyűlöletet éppúgy, mint szeretetet és odaadást, felszárnyaló reményt és csüggedt lemondást. De egynek nem találunk nyomára lelkiállapotának ezen ezernyi pillanatnyi nyilatkozásaiban: az alacsonyságnak. A tárgy néha közönséges, a hang sohasem az. A szorosán vett erkölcsi oktatás alig fordul elő vagy legalábbis elenyészően ritkán a vallásoshoz képest. Azt kellett hinnie: az ő gyermekeinek erre nincs szüksége.”

1780. november 29-én este halt meg Szent András apostol napja előestéjén, akinek nagy tisztelője volt. Pár nappal előbb meg is mondta: Meglátjátok, értem jön és elvisz. De ezt nem borzalommal mondta – nem is mondhatta borzalommal, hiszen nem az ördög, hanem egy szent vitte el –, nem is félelemmel, hanem a boldogság érzetével. Krisztus apostola kíséretében nyugodtan is mehet valaki a másvilágra. Azt is mondta, hogy neki ebből az életből a másikkba való átmenés olyan egyszerű dolog, mintha egyik termékből menne át a másikba. Láthatjuk belőle, hogy nemcsak rettegett a számadástól, hanem egyúttal nyugalommal is nézett elébe.

Mikor – halála napján – látta, hogy esik az eső, még tréfálkozni is volt kedve gyerekei előtt és azt mondta nekik, hogy nem kellemes ilyen csúnya, barátságtalan időben ilyen nagy útra kelni (ti. a másvilágra). Meghagyta, hogy egyszerűbben temessék, mint szokásos, különösen pedig, hogy gyászbeszéd ne legyen a temetésen. (Úgy látszik, nem akarta, hogy dicséressék.) Mikor előtte egyik este gyermekei szomorúan, hallgatagon ültek az ágya mellett, ezt

mondta nekik: Ne gondoljátok ám, hogy nem szeretlek benneteket eléggé amiatt, hogy olyan nyugodtnak láttok, de Istennek ajánlottalak benneteket.

Azt az egy esetet kivéve, mikor menyét ápolva ő is elkapta tőle a himlőt, beteg jóformán sose volt, s mind testi, mind szellemi erejét végső betegségében is bámulatosan megőrizte egész az utolsó percig. Betegségében nem feküdt, hanem karosszékében ült s halála előtt még öt perccel is a maga erejéből felkelt székéből és a pamlaghoz ment. De ekkor már összeesett volna, ha gyermekei nem támogatják. Mikor lefektették és betakarták, még akkor se hagyta el magát, hanem még ekkor is maga is segített magán. Mikor József kérdezte tőle, jól fekszik-e, ezt felelte: a meghaláshoz jól. Rögtön utána meghalt.

Az egyetlen rendellenesség, melyet betegségében észrevettek rajta, az volt, hogy noha azelőtt franciául csak írásban érintkezett gyermekeivel, de élőszóban mindig a németet használta, Józseffel azt az utolsó bizalmas beszélgetését mégis franciául folytatta. 29-én halt meg, de 27-én még áttanulmányozta és megjegyzésekkel látta el Hadik András hosszú jelentését a hadsereg állapotáról. Bámulatos lelki nagyságát és szellemi erejét azonban legjobban azzal mutatta ki, hogy mikor kevéssel halála előtt gyermekei arra kérték, hogy pihenjen, aludjék el egy kicsit, szinte tiltakozva azt felelte: „Most aludjak, életem e legfontosabb pillanataiban?! Nem akarok elaludni. Nem akarom, hogy a halál váratlanul leljen meg. Szembe nézve akarom megvárni a halált!” Más közönséges embernek éppen az ellenkező a vágya.

Láttuk már, milyen rajongással beszélt erről a nagy királynőről Nagy Frigyesnek Robinson, az öreg protestáns angol követ. Láttuk a mi zsidó Marczalink hódító elismerését, sőt meghatódottságát. Láttuk, hogy a mi kálvinista Bessenyeinknek mennyire nem megtisztelő fogalmi voltak a vallásról és mennyire elítélte egyébként a vallásos buzgalmat és az elvből való térítést. Mária Teréziát „vakbuzgónak” mondja még Marczali is és történetírásunk azzal vádolja, hogy nemcsak elvből, hanem még erőszakkal is térített (többek közt még magát Bessenyeit is). Méltán meglephet tehát bennünket, hogy még ez a Bessenyei is úgy ír a nagy királynőről, akit mint testőre, személyesen ismert, ami ugyancsak megcáfolja a „vakbuzgóság” és az erőszakos térítésről vallott elméletet. Azt írja, hogy a hivatásos térítők mindig gonoszok, de ráadásul még ostobák is, Mária Teréziát azonban így jellemzi:

„Külső, belső tulajdonságai: magával ragadó szépség, királyi tekintet, személyes méltóság, nyájas elme, érzékeny, szemérmes szív, minden szerencsétlenül való szánakozás, kegyelem, gazdag javadalmazás valának. Tudósokat, vitézeket jutalmazott, magasztalt, kikhez beszélvén kegyelmének ajánlásai között hozzájuk csaknem a hízelkedésig leereszkedett. Az emberi erőtlenség által megégett hibákra szemét lehunyta. Nehezen büntetett, örömmel kegyelmezett, és ha valakit oltalom alá vett, azt árulás által elveszni sosem engedte, ha különben magamagát kegyelmére érdemtelennek lenni nem mutatta.”

A Schaubühne című egykorú folyóirat egy, a bécsi udvarhoz beosztott külföldi miniszternek a következő nyilatkozatát közli: „Ez a fejedelelnő felülmúlja nemét és a mienkét (a férfiakét) is. Hölgy szenvedélyek nélkül, királynő igazságtalanságok nélkül és nemének kellemeit a legnagyobb mértékben köti össze a lélek igazi nagyságával.”

Marczali így fejezi be róla írt életrajzát: „Benne halt meg, ha nem is a legnagyobb, de *a legtisztább nő, aki valaha uralkodott*. Szeretetének kincsét családjáról átvitte nagyobb családjára, népeire. A személyéhez való ragaszkodás erősebben összekapcsolta a Monarchia részeit, mint a törvények és a szerződések. A világtörténelemben el nem törölhető emléket hagyott, mint a női és uralkodói erények mintaképe. Hazánk történetében ő a nemzet és a királyság egységének a helyreállítója. Nevéhez van kötve nemzetünk felemelkedése, országunk kiegészítése; a műveltség és az erkölcs magasabbá, általánosabbá tétele. Uralma ritka egyesítése volt a méltóságnak és az előretörekvésnek.”

„Magyarország története II. József korában” című művében pedig (I., 366. o.) ugyanő így jellemzi e nagy királynőt: „Mária Terézia katolikus, mint egy Habsburg; dinasztija és hatalma fénye iránt lelkesedő, mint tizenöt római császár unokája; népei jólétét és virágzását

szívén viselő, mint kiben a század józan humanitása a vallásos és erkölcsi kötelesség mély felfogásával párosul.”

Hadik András pedig „királynője iránt évtizedek óta táplált őszinte tisztelete és hódolata bensőséges érzésétől sugalmazott sorokban jegyzi fel naplójában november 29-én, hogy e napon este háromnegyed kilenc órakor lehelte ki lelkét Mária Terézia, ez a fennkölt gondolkodású uralkodó”, akit a Gondviselés „különös ajándékképpen adott az emberiségnek, a koronái alá tartozó államoknak és egész Európának”. (Markó András Árpád: Hadik András, 276. o.)

II. József (1780-1790)

II. József, az ember

II. József, Mária Terézia elsőszülött fia, az első Habsburg-Lotharingen. 1741. március 13-án született. Egészen kétségtelen, hogy igen nagy tehetségű ember volt. Marczali, aki nemcsak anyjának, hanem neki és korának is legnagyobb magyar ismerője, egyszerűen „lángeszűnek” nevezi. „Révérie” (Álmodozások) címen már 19 éves korában olyan emlékiratot ír terveiről országai új berendezését és tervezett újításait illetően, hogy tapasztalt államférfinek is becsületére válnék. A címe pedig, amit adott neki, mutatja, milyen önkritikája is volt egyúttal, s hogy már fiatalon is mennyire józan volt. Tíz éves uralkodása folyamán bámulatos az a mindenre kiterjedő figyelem, melyet államai és alattvalói minden ügye iránt tanúsított; az a nagy teljesítmény, melyre agya képes volt. Úgyszólván mindent maga csinált, mindenben, ami uralkodása alatt történt, ő volt a kezdeményező, minden tőle indult ki, minden az ő szellemének munkája volt.

Míg esze és szellemi kiválósága köztudomású, már kevésbé közismert az, hogy testileg is éppoly kiváló volt, mint szellemileg. „Szépségét anyjától örökölte – írja a Szilágyi-történelem. – Szabályos, arányos, deli termete, izmos testalkata képessé tették a fáradalmak elviselésére. Arca megnyerő; különösen kék szemének csillogását bámulták... Fellépése katonás.”

Kék szemei annyira különlegesen szépek voltak, hogy Bécsben akkor mindenki a „Kaiseraugenblau”-ért rajongott. S a testi és a szellemi kiválósághoz még erkölcs, jellem is járult. Kétségtelen, hogy II. József alattvalóiért élt, nem magáért. Noha nem miniszter, hanem korlátlan uralkodó volt, mégis nem népei urának, hanem szolgálójának tekintette magát. Az állam szolgálatába állította minden idejét, minden figyelmét, minden ambícióját és minden gondolatát. Érte áldozta fel még életét is. Szórakozása, élvezete alig volt. Eszméi voltak, azokért élt és eszméi nemesek voltak: a köz szolgálata. Eszméi szolgálatában kíméletlen volt mindenkihez, de legelsősorban magához. Fény, pompa nem kellett neki, arra pénzt nem áldozott. 24 éves kora óta mindig szalmán hált. Bécsi szalmazsákja kukoricahánccsal volt megtöltve, fejbánkosa pedig lószőrrel. (Marczali: Magyarország története II. József korában, I., 371. oldali jegyzet)

Úgyszólván állandóan utazott, hogy országait, alattvalóit és bajaikat megismerje, és hogy valóban megismerhesse, mellőzte a fényes kíséretet, a díszhintókat. Igénytelenül, kopott ruhában, polgári öltözetben úgy jelent meg alattvalói között és ereszkedett velük beszélgetésbe, mint az állam első hivatalnok. Azelőtt a spanyol etikett szerint féltérde kellett ereszkedni a császár előtt. Ő ezt is megszüntette, s míg a hölgyeknek – mint láttuk – már atyja se engedte meg a kézcsókot, ő a férfiak részéről is eltörölte.

Említettük már, hogy atyja, Lotaringiai Ferenc, milyen pénzügyi és gazdasági tehetség volt, s hogy ő vetette meg a család nagy gazdaságának vagyoni alapjait. Nem felemelő-e az is, hogy II. József alighogy apja meghalt és kezébe került a családi örökség, első dolga volt 22 millió forint értékű állampapírt (iszonyú összeg volt ez akkor!), melyet apja oly nagy gonddal gyűjtött össze a család részére, összetépte, megsemmisítette azzal a megokolással, hogy ő, a császár, nem tarthatja illőnek, hogy megengedje, hogy az állam neki tartozzék. Ezt az óriási összeget tehát egy hősi elhatározással odaajándékozta az állam alattvalóinak. Az ilyen uralkodónak volt erkölcsi joga adót kérni az állam részére alattvalóitól!

Csak egy fontos jó hiányzott II. Józsefből. Az, ami őseinek fő ismertetőjele volt: a vallássság. S még kevésbé volt meg benne az Egyházhoz való ragaszkodás és az Egyház szolgálói iránti tisztelet és engedelmesség. Ebben a tekintetben teljesen elütött a Habsburgoktól. Talán éppen azért, mert hiszen valójában nem is volt Habsburg, hanem Lothringen.

Nemcsak az Egyházhoz, hanem a régihez is ragaszkodott minden Habsburg. II. József ezzel se törődött, sőt úgy látszott, mintha egyenesen megvetne minden régit és mindenben újat akarna.

Legidősebb öccse, a későbbi II. Lipót, ugyanilyen volt. Ezen újítási hajlamnak természetesen nem a Lothringen-vér volt az oka, hanem a kor, melynek mindketten fiai voltak: a „felvilágosodás”. Hiszen láttuk, hogy már anyja, Mária Terézia is igen sokat újított; ő is minden volt, csak maradi nem. Ő is százszor jobban haladó volt, mint például ugyanakkor a magyar nemesség, s bár ő kiválóan vallásos volt, még vallási téren se volt konzervatív, s e téren is sok olyan újítást tett ő is, melyen a pápa, a papság és a hívek egyaránt megbotránkoztak, sőt megbotránkoznának rajta még ma is.

Ebben már Mária Terézia se járt helyes úton, bár szándékai a legjobbak voltak – II. József szándékai is jók voltak –, s noha mindketten csak olyanban tartották magukat okosabbnak a pápánál és a papságnál, melyben ezek a hit tanai szerint nem tévedhetetlenek, mégis tudniuk kellett volna, hogy ők vagy bármely lángész olyan dolgokban, melyek összefüggnek a vallással, csak egyik-másik papnál lehetnek okosabbak, de a papság egyeteménél nem. Az olyan eszme, politikai irányzat vagy szokás, melyet a pápa és a papság zöme elítél, különösen pedig a buzgóbb papok ítélnék el s tartanak károsnak, mindig a valóságban is káros.

A papság általában csak akkor és csak azért politizál, mert és amikor a politizálás a vallás érdekében kötelesség. Aki tehát a papsággal éppen ellentétes irányban politizál, az egész bizonyosan rosszul politizál s ezt nem lehet elintézni azzal, hogy a papság elhagyja a hatáskörét azzal, hogy politizálni kezd. Ez csak egyes papokra vonatkozhat, mégpedig éppen nem a legbuzgóbb papokra, de nem a papság egyetemére vagy többségére. Ha a papság politizál, az mindig annak a jele, hogy itt a vallás érdekeiről van szó, annak tehát, aki vallásosnak tartja magát, semmiképpen se lehet a papság ellenére politizálnia, sőt még semleges se viselkedhet. „Aki nincs mellettem, ellenem van.” (Mt 12,30, Lk 11,23)

Bocskai felkelése idején a papság Béccsel tartott, mégpedig annál jobban, minél feddhetetlenebb életű volt a pap, tehát minden magyar katolikusnak is Béccsel kellett volna tartania, mégpedig nemcsak az Egyház, hanem a haza érdekében is. Ugyanez volt a helyzet Bethlen Gábor, Thököly és Rákóczi Ferenc idejében is és 48-ban is, mint látjuk majd. A hitlerizmus divatja idején se azért kellett volna kiabálni, hogy a papok ne politizáljanak és hogy a politizáló katolicizmust nem szabad tűrni, hanem engedelmeskedni kellett volna a politizáló katolicizmusnak is. Nemcsak az Egyház nyert volna vele, hanem a haza is, sőt a papságra hallgató egyének is. Nagy nemzeti és egyéni bajokat lehetett volna vele elkerülni.

Világos, hogy a bolsevizmus idején Mindszenty után kellett volna mennie a nemzetnek, tehát a kommunizmussal nem lett volna szabad megalkudni. Akkor a bolsevizmus alatt mi is csak annyira süllyedtünk volna, mint a finnek. Világos ugyanis, hogy Mindszenty is csak azért politizált így, mert az akkori politika az Egyház, a nemzet és minden tisztességes ember bőrére ment. Mária Teréziának se lett volna szabad a papság ellenében minisztereire hallgatni olyan kérdésekben, melyeknek vallási vonatkozása is volt, ha mégoly okosak is voltak egyébként a miniszterek. Az Egyház ugyanis ezen a téren a mégoly okosaknál is okosabb. Ha így lett volna, akkor nem következett volna utána olyan utód, mint II. József volt, hanem az utód jó tulajdonságai, hibái és eltévelyedései nélkül lettek volna meg.

Kétségtelen, hogy annak a kornak vallástalan, de különösen katolikusellenes szellemétől teljesen megóvni nem tudta volna Mária Terézia a gyermekeit még akkor se, ha mindannak, amit most mondtunk, tudatában lett volna. Ezekkel az eszmékkel ugyanis akkor annyira tele volt a levegő, mint járvány idején miazmákkal. Az irodalom szinte ezeket lehelte. Olyan okos, eleven, tehetséges gyermekeket pedig, mint Mária Teréziáé voltak, képtelenség lett volna az irodalomtól, az olvasástól, a művelődéstől elzárni. Aki akkor nem volt analfabéta vagy földhözragadt, az Voltaire-t, Rousseau-t vagy az enciklopédistákat olvasta. Aki pedig azokat olvasta, az nem maradhatott meg az Egyház és a papság tisztelőjének. Pedig hogy állhatta volna meg valaki, hogy ne olvassa őket, mikor olyan nagy írók voltak, olyan szép volt a stílusuk, olyan eredetiek az ötleteik, olyan szellemesek a megjegyzéseik, és olyan élvezetes a gúnyolódásuk!

Ezeket az írásokat falta éjjel-nappal már serdülő korában II. József is és II. Lipót is, de II. József nőideálja, Lichtenstein Eleonóra hercegnő is és II. József kiváló tulajdonságokkal megáldott első felesége, Pármai Izabella is, annak ellenére, hogy tudta, hogy meghal, hiszen fiatal létére mindig a halálát emlegette. Ezeket az írókat olvasták akkor még a papok is, ha csak nem voltak egészen jámborak és teljesen Istennek és a mennyországnak élők. Pedig amelyik pap ezeket az írókat olvasta, azon – sajnos – meg is látszott. Ezért gyűlölték és csúfolták akkor annyira a jezsuitákat, akik nem olvasták őket, hanem töretlenül képviselték a régi hitet. Pusztulniuk kellett a közvélemény általános gyűlölete miatt.

II. Józsefnek, aki több leány után, úgyhogy már attól féltek, hogy nem is lesz fiú, Mária Terézia első férfiivadéka, s ezért szüleinek reménye, kincse, büszkesége volt, anyja modern tanítókat adott. Részint mert ő maga is haladó szellemű volt és rendkívül intelligens, részint mert nagyon akarta, hogy kiváló ember váljék belőle. Nem kell azonban azt hinnünk, hogy csupa „felvilágosult” emberre bízta fiát. Annál Mária Terézia sokkal vallásosabb is volt, meg sokkal okosabb is. József ájójává, azaz nevelése irányítójává például gróf Batthyány Károlyt tette, a vitéz katonát, azt, aki Bajorországot elfoglalta neki. Ez a bizalom és nagy kitüntetés azonban nem annyira Batthyány személyének szólt, hanem annak a magyar nemzetnek, mely a trónját védte.

Batthyány a kardot forgatta, nem pedig a könyveket, világos tehát, hogy ő nem lehetett tanítványára vallásilag mételeyező hatással. Eppen ellenkezőleg, az volt a baj, hogy a trónörökös „felvilágosult” tanítóihoz képest túlságosan is műveletlen volt, s így az ellentét, melyet velük képezett, csak még jobban fokozta a tanítványban azt a tiszteletet, melyet a modernnek tudománya és a haladás iránt érzett.

A volt tanítvány később lekicsinylőleg azt mondta Batthyányról, hogy az egész, amit tőle tanult, egy káromkodásszerű durva szó volt. Láthatjuk belőle, hogy – bár „felvilágosult” nem volt – Batthyány se vallásosságával tűnt ki II. József nevelői között. Jobb is, mert kár lett volna, ha egy személyben jelentkezett volna a vallásosság és a műveletlenség. A hasznos azonban az lett volna, ha a trónörökös nevelői között egy olyan is lett volna, aki vallásos is lett volna és éles eszével is kitűnt volna.

De azért Batthyány is rajtahagyta bélyegét a későbbi császáron, mégpedig nem rossz irányban. Neki köszönhette, hogy katonás egyszerűségben és szigorban nevelkedett és erős, edzett, fáradalmakat és nélkülözéseket bíró, katonás, egyszerű ember maradt egész életében. Nem lekicsinylendő eredmény.

Volt II. Józsefnek még jezsuita nevelője is (Bittermann), aztán egy Ágoston-rendi szerzetes (Weger) és egy magyar piarista (Bajthay Antal). Bizonyára ezek a szerzetesek se lehettek valami nagyon régimódi, egyházas emberek, bár Bajthayra nem panaszkodhatunk e tekintetben. Azonban legnagyobb hatással – sajnos – a nem pap nevelő, Martini Károly volt a növendékre. Az a Martini Károly, aki a bécsi egyetemet kivette a jezsuiták kezéből, aki tehát határozottan olyan szellemű volt, mint amilyen a kor volt és amilyenné a tanítvány is lett.

II. József vallási életén nehéz eligazodni. Viselkedése, intézkedései, az ezek elleni tiltakozásokra adott cinikus válaszai, öccsével, Lipóttal váltott ugyanilyen hangú levelei, anyjával való emiatti ellentétei, a gyónástól való húzódozásai, sőt a gyónások időnkénti elhanyagolása arra enged következtetni, mintha még hite se lett volna. Találtam olyan világtörténelmet is, mely nagy örömmel hangsúlyozza, hogy a halálos ágyán egyenesen megtagadta a szentségek felvételét.

Ez a legkétségtelenebb jele volna a hitelenségnek, mégpedig a legmegrendíthetlenebb hitelenségnek. Hiszen a halál közvetlen közelében s kivált oly sok és oly nagy csalódás után, mint ami II. Józsefet érte, olyan vallásos anya mellett, amilyen neki volt és olyan vallásos gyermekkori élmények után, mint amilyenek őt kísérték, még olyan emberek is fel szokták venni a szentségeket, akik életükben édeskeveset törődtek velük.

Természetesen akkor még, mikor ezt olvastam, még el is hittem a dolgot, mert akkor még nem hittem, hogy ilyen szemtelenül is lehessen (s ráadásul írásban és „tudományosan”) hazudni. Később azonban sikerült egész bizonyosan megállapítanom, hogy ennek a „felvilágosult” szellemű világtörténelemnek (Held és Corvin-féle) állítása teljesen légből, illetőleg a szerzők sátáni gyűlöletéből kapott koholmány.

II. József a lehető legtermészetesebbnek tartotta, hogy a halálos ágyán meggyónjék és megáldozzék. Utolsó betegségében *kétszer is* megtette ezt, s ezzel azt is kétségtelenül bebizonyította, hogy szívesen tette, nem pedig csak kényszeredetten. Ezt még Marczaliból is megtudhatjuk. Anyja életében pedig havonként gyónt, mindennap hallgatott szentmisét, ünnepnap kettőt is, imádkozott (még a szentolvasót is), böjtölt, körmenetekre és más ájtatosságokra járt. Láttuk, hogy még azután is, mikor ezeket már kezdte elhanyagolni, nemegyszer megtért még és sok „vigasztalást” szerzett még jóságos anyjának.

Mikor elhanyagolta ájtatossági gyakorlatait, sose hitetlenségével okolta meg. Ha hit nélkül gyónt volna, anyja meg se engedte volna neki, mert hiszen az ilyesmi szentségtörés és örök üdvösségének csak ártott volna vele. De II. József is sokkal önállóbb, keményebb akaratú, sőt makacs ember volt, semhogy meggyőződése ellenére bármire (ilyesmire pedig különösen) kényszeríteni engedte volna magát. A vallási tolerancia tekintetében például sose engedett elveiből és sose ismerte el, hogy anyjának van igaza. Tudjuk, hogy mikor a halálos ágyán mindent visszavont, ehhez az egyhez még akkor is ragaszkodott. Pedig ebben is mennyire anyjának volt igaza! Hiszen anyja intoleranciája is mérsékelt volt s ő se tett senkit erőszakkal katolikussá.

II. József egész életében mindig elismerte, hogy a katolikus vallás az igaz vallás és mindig hangsúlyozta, hogy az Egyház dogmáinak engedelmeskedik, s csak azt, ami az Egyházban emberi, azt tartja sokszor károsnak az állam érdekeire és a haladásra. Neki csak az Egyházba emberektől behozott intézmények és szokások némelyike ellen volt kifogása. Még mikor türelmi rendeletét kiadta, akkor is hangsúlyozta, hogy azzal, hogy a katolikuson kívül más vallás nyilvános gyakorlatát is szabaddá teszi, nem azt akarta alattvalói tudomására hozni, hogy szerinte a katolikus vallás se jobb mint a protestáns, vagy hogy ő a kettőt mindegynek tartja. Nem. Ő egyedül csak a katolikus vallást tartja igaznak és hő óhaja, hogy bárcsak mindenki ezt követné. Az ő türelmi rendelete csak azért látott napvilágot, mert szerinte a meggyőződést erőszakolni úgyse lehet s nem is szabad, s mert ő azt akarja, hogy az Egyházon kívül élők önként és meggyőződésből térjenek vissza az Egyházba, ne pedig kényszerből. (Hát talán anyja nem ezt akarta? II. József bűne az volt, hogy az igaz vallást és a tévelyt – mintha egyenrangúak lennének – egyforma feltételek közé állította, a kultúrnövénnyel ugyanúgy bánt, mint a gyomokkal.)

I. Lipót és unokája (Mária Terézia) se erőszakolta rá senkire a katolikus vallást. Ha ezt tette volna, az Egyházzal gyúlt volna meg a baja. Hiszen be se szabad az Egyházba venni olyant, akiről tudjuk, hogy kényszer vagy megfélemlítés hatása alatt jelentkezett a hitvallás letételére. A katolikus önérzettel is ellenkezik, hogy valakire rákényszerítsük. Igazgyöngyöket és drágaköveket nem szokás erőszakkal varrni bárki nyakába. Az Egyház, a papság vagy a Habsburgok nem a vallásváltoztatásra kényszerítették nálunk vagy bárhol másutt az embereket, hanem csak az igazságot támogatták az állam rendelkezésére álló eszközökkel, olyanformán, mint a kertész támogatja gyomlálással, kapálással, öntözéssel, permetezéssel, karózással a magukban véve élehetetlen hasznos növényeket a maguktól burjánzó gyomokkal szemben.

Világos, hogy az a vallás, mely azt mondja, hogy a papoknak nem kell engedelmeskedni, a papokat meg kell házasítani, a szüzességet nem kell becsülni, a válást meg kell engedni stb., állami támogatás nélkül is terjed, s ha azt a vallást, mely ennek az ellenkezőjét hirdeti, egy cseppet se támogatjuk jobban, mint az emberi szenvedélyeknek vagy kényelemszeretetnek kedvező tévelyeket, nem lenne életképes, háttérbe szorul, lassan elenyészik, illetőleg csak akkor találunk némi nyomára, ha az elburjánzott gyomok vastag szárait félretolva kutatunk utána.

A katolikus egyház szerint nincsenek egymással egyenrangú és egyformán tiszteletre méltó vallások, hanem van igaz vallás (és világos, hogy az csak egy van) és van mellette egy egész sereg tévely. Ha az állam minden vallással egyformán bánik, igazságtalanságot követ el, elárulja az igazságot és megtéveszti alattvalóit. Ha ugyanis a vallás mindegy, akkor igaz vallás nincs. Akkor a vallás csak érzelem dolga lehet és csak családi hagyományokból állhat, az ilyen vallás pedig nem vallás.

Minden, az igazság útjáról letért téves vallás egyúttal az emberi szenvedélyeknek is kedvez és ezért követése kényelmesebb. Ha ezeket a vallásokat az állam mégis egyforma feltételek közé állítja a kemény áldozatokat követelő vallással, tulajdonképpen az igazságot és az igazi erkölcsöt ítéli halálra. A vetemény nemcsak akkor pusztul ki, ha kitépjük, hanem akkor is, ha a gyomokkal szemben egyszerűen csak magára hagyjuk, azaz egy cseppet se bánunk vele jobban és nem értékeljük többre, mint azokat. A kettő életfeltételei ugyanis egészen mások.

Láttuk, milyen észrevétlenül s szinte hangtalanul pusztult ki a XVI. század első felében a katolicizmus hazánkban is, Erdélyből is, és ezzel szemben micsoda évszázadokon át tartó, elkeseredett irodalmi, gazdasági és polgárháborúk után sikerült a magától elterjedt új vallást csak részben is visszaszorítani. Pedig az új, oly könnyen gyökeret vert vallásnak éppen nem állt rendelkezésére az az óriási vagyon, mellyel a katolicizmus a középkorban rendelkezett. Ezt a nagy vagyont azonban a XVI. század elején egyszerűen elszedték az Egyháztól (éppúgy, mint a bolsevizmus, mely azonban már nemcsak az egyházi, hanem minden vagyont elszedett).

Könnyen meg is teheték, mert noha állítólag sose tért el az Egyház annyira tulajdonképeni céljától s lett állítólag „e világból való” országgá, mint éppen 1500 táján. Mégis bebizonyosodott, hogy még ekkor is mennyire valóban Krisztus országa volt. Azok, akik elfajultak voltak, nem éreztek az Egyházzal, lélekben tehát nem voltak tagjai akkor se, ha főpapok voltak. Nem volt az Egyháznak a rablókkal szemben ekkor se más fegyvere, mint csak „preces et lacrimae”, az imádság és a könnyek, ezekre pedig az e világ emberei nem sokat adnak. Ha az Egyház a XVI. század elején e világból való, tehát elvilágiasodott ország lett volna, akkor nem lehetett volna vagyonából olyan könnyedén megfosztani s szinte védekezés, ellenállás nélkül megsemmisíteni. A papság azon része, mely elvilágiasodott volt, házasodni kezdett, az újítók mellé állt és családi vagyonává tette az egyházi vagyont.

Nem az volt tehát II. József bűne s jó anyja nem azért vívott vele késhegyig menő harcot, mert a protestánsokat nem kényszerítette a katolicizmusra, hanem azért, mert az Egyházat nem támogatta, nem védte, nem törődött vele, nem tartotta fontosnak, noha mint kultúrnövénynek a természete megkívánta volna, hogy istápolja, karózza, öntözze, gyomlálja, kártevőktől védje. II. József először nem tartotta a másvilágot képviselő Egyházat uralkodó gondjaira érdemesnek, másodszer pedig azt követelte tőle, hogy ő is olyan szívós legyen, mint a gyomok. Ostoba követelés volt ez tőle.

Ha valaki az Egyházzal szemben makacs, dacos, elbizakodott, s azt gondolja, hogy ő még Krisztus tanai értelmezéséhez is jobban ért, mint maga az Egyház, azon – sajnos – nem segíthet az állam, legalábbis a lélek belsejét illetően nem. Azt azonban rendőrségével s anyagi és gazdasági hatalmával meg tudta akadályozni, hogy az ilyen ember legalább másokat ne mételeyezhessen és a rosszat ne terjeszthesse minden akadály nélkül.

Igaz, hogy ha a katolikus államok különbséget tesznek katolikus és protestáns polgáraik között, akkor a protestáns államok is így tesznek az ő katolikus kisebbségükkel s így a kár, amit ez okoz, ugyanakkora, mint a haszon. Így nem sok értelme van a dolognak. De a vallásos alapon álló állam legalább azt igyekezzék elérni, hogy akiket az önzés vagy a góg elválasztott az igaz hittől, legalább utódaikban legyenek katolikusok. Ezt úgy érhetné el, hogy önzésükben fogja meg őket s gondoskodik róla, hogy alattvalóinak hasznuk legyen katolicizmusukból és káruk vallástalanságukból vagy eretnekségükből. Például ha valaki mint hitközönyös, vagy mint eretnek sokkal nehezebben érvényesül, sokkal nehezebben emelkedhet

magas állásba stb. Az ilyen ember katolicizmusa nem sokat ér ugyan, de a gyermekeiből még szentek is lehetnek. Sajnos, ma már ezt a fegyvert se érdemes alkalmazni a jó érdekében, mert azokban az államokban, melyekben az Egyház ellenségei az urak, sokkalta kegyetlenebb visszatorlás fenyegetné a katolikusokat.

Ámde II. József idejében ez a szempont még egyáltalán nem szerepelhetett. Akkor a protestáns államokban még sehol se volt szabadság a katolicizmus számára. Angliában, Hollandiában, Svájc protestáns többségű kantonjaiban, a Skandináv-államokban még mindenütt úgy viselkedett az állam, mintha a katolicizmus lenne a gyom, a protestantizmus pedig a kultúr-növény: a protestantizmust védték és támogatták és a katolicizmust elnyomták, tehát arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a protestantizmus az igazság és a katolicizmus a tévedés, és ők ugyancsak következetesen levonták e felfogás logikus következményeit.

A protestáns államok katolicizmusának ügyse volt már semmi joga. Nem volt-e hát hitványság és árulás II. Józseftől, hogy ő a maga államaiban mindezek ellenére már ekkor végrehajtotta azt az elvet, melyet a protestáns vagy szabadelvű kormányzattal bíró államokban – legalábbis akkor, ha a „klerikalizmus” az ellenség – még ma se követnek: a mindenféle felfogás és elv irányában való türelmességet, méltányosságot. Még ma is hiába hirdetik ugyanis ezekben az elvet, hogy az állam szempontjából nem számít, milyen vallású valaki, hanem csak az számít, milyen tehetséges és milyen becsületes. Nem volt-e ez az álláspont II. József részéről árulás, mikor az ő korában még minden protestáns többségű állam úgy viselkedett, mintha a katolikus nép veszedelmes vagy legalábbis nem kívánatos volna.

II. József a török harctérre vonulában Párkányon vonulván át seregével, a plébánián szállt meg s az akkori plébános a „historia domus”-ban megörökítette az eseményt. Meglepve tudjuk meg feljegyzéseiből, hogy a császár nemcsak vallástalan nem volt, hanem meglepően vallásos volt. Olyanforma, mint anyja. Pedig hát akkor már anyja régen nem élt, nem állt már anyja befolyása alatt, tehát teljesen a maga kezdeményezésére tette, amit tett.

Az van ott megírva, hogy nagyon kegyes és barátságos volt mindenkire, még a plébános cselédeivel is elbeszélgetett, egy-egy arannyal megajándékozta őket, a plébánosnál pedig meggyónt. Mivel a sereg másnap reggel már hajnali négy órakor útnak indult, szerényen megkérte a plébánost, hogy nem lenne-e szíves az indulás előtt egy órával szentmisét mondani, hogy azon a szentáldozáshoz is járulhasson. Aki császár létére meggyónik annál a falusi papnál, akivel sorsa éppen összehozza, s aki a szentmise és az áldozás kedvéért még éjjel három órakor se restell felkelni (ha négykor már indulni akartak, kelni így már három órakor kellett), annak a vallásosságát annyira igazinak és művelt emberhez illőnek kell mondanunk, mint amilyennek Mária Terézia vallásosságát mondtuk.

II. Józsefben tehát volt hit, mégpedig nem is akármilyen, és volt benne a hit parancsát végrehajtó akarat is, még akkor is, mikor ez a végrehajtás a legnagyobb önmegtágadásba és erőfeszítésbe került.

Mutatja ezt még az is, hogy noha még húszas éveiben már másodszor is özvegy lett s többet nem is házasodott meg, erkölcsi botrányok nincsenek az életében. Hódolója volt a női szépségnek, kellemnek és műveltségnek, s őt ilyen művelt és szép nő is volt, akit vonzalmával kitüntetett, de egyik se volt szeretője. A leghíresebb köztük a már említett Lichtenstein Eleonóra hercegnő volt, de Marczali (I., 378. o.) egész határozottan kimondja, hogy még hozzá való szerelme is „a császár minden szenvedélyessége dacára tisztán platonikus maradt”.

Nagy akaratérő, önzetlenség és önmegtágadás jele, ha még egy szenvedélyes szerelem is platonikus marad, s ráadásul egy abszolút hatalommal bíró császárban. Marczali azt írja, hogy e tekintetben is az állam iránti eszményien felfogott kötelességei miatt volt tartózkodó, mert véteknek tartotta volna alattvalói iránt, ha női befolyásnak engedett volna teret. Mi azonban azt hisszük, hogy még ennél is nagyobb ok az anyjától beleoltott hit s ebből folyó intelligens, igazi vallásosság volt, melynek olyan szép gyakorlati példáját látta anyjában.

Pedig a hajlam – természetesen – benne is megvolt a rosszra. Ahogyan Rákóczi Ferenc vádolja magát Vallomásaiban, hogy mikor hajója Angliában a kikötőben arra várt, hogy megkapja az engedélyt a partraszállásra, ő akkor is a kíváncsiságból öt nézni odajött szép nőkben gyönyörködött érzéki szenvedéllyel, II. József is (mindketten szép férfiak voltak ugyanis) hasonlóan tesz említést levelében akkor, mikor Frankfurtban járt császárrá koronázása alkalmából.

De ő ekkor is sokkal nagyobb önuralomról tesz tanúságot, mint Rákóczi, mert finoman és tartózkodóan csak annyit jegyez meg, hogy „a sok, tiszteletére összegyűlt szépség veszélyessé válhat gyengéd szívére”. Mivel azonban azt is írja, hogy a koronázásra is elhalt hön szeretett nejeének képe és emléke kísérté, látszik, hogy bűnnek tartotta azt, hogy más nőre nézzen. Pedig nejétől ekkor már elválasztotta az egyedüli evangéliumi válóok: az ásó és kapa, tehát már joga lett volna más nőkre nézni. Azt is írja azonban apósának, hogy a feleségének tett eskü elől még most, halála után se érzi magát feloldva.

Annál elszomorítóbb, hogy ez a tiszteletreméltó és nemeslelkű ember annak ellenére, hogy csak jót akart és azt hitte, hogy ő intézkedéseivel az Egyháznak és a vallásosságnak is csak használ (valóban használt is azzal, hogy igen sok új plébániát állított fel, amivel talán nagyobb hasznot hajtott, mint amennyi kárt a kolostorok eltörlésével csinált), megakadályozta, hogy Magyarország újra egyvallású ország legyen (ha ugyanis a III. Károly alatti vallásügyi rendelkezések egész a rendiség bukásáig, azaz 1848-ig megmaradtak volna, Magyarország akkor már vagy 90%-ig katolikus ország lett volna).

II. József azonban még azokat is, akik a régi Habsburgok érdeméből már katolikusok voltak, megrontotta azzal, hogy a papnevelést kivette az Egyház kezéből és állami kézbe vette át a központi állami papnevelők felállításával. Ezekben az állam irányította papnevelőkben ugyanis annyira vigyáztak, hogy a papság „babonás” vagy „elmaradott” ne legyen és annyira „felvilágosodott” professzorokat adtak teológiai tanároknak, hogy szinte kiirtották a hitet és a vallásosságot még a papságból is.

Az ezekben nevelkedett papnövendékekből inkább állami hivatalnokok, mint papok lettek: vezették az anyakönyveket, irodájuk, hivataluk volt és megfelelő díj fejében lebonyolították a kereszteleket, az esküvőket és a temetéseket a tetszés szerint kívánt egyszerűbb vagy díszesebb kivitelben. Ennél többet tenni nem is akartak. Nevelésüknek megfelelő világias, sőt sokszor megbotránkozató életüket műveltségükkel és jó modorukkal, tudományos, társadalmi és emberbaráti szereplésükkel igyekeztek feledtetni. Ez a szellem még száz évvel később is, sőt még manapság is érezteti hatását és nyoma ma is észrevehető még a magyar, az osztrák, különösen pedig a cseh papságon. Rombolni ugyanis sokkal könnyebb, mint építeni.

Hiába kerül II. József hatalma letűnte után a papnevelés újra a püspökök kezébe s így egyházi irányítás alá. Rögtön ugyanis ők se bízhatták papjaik nevelését másfajta papokra, mint amilyeneké II. József hatása alatt a papok nálunk váltak. Mikor pedig évtizedek múlva lassacskán ez is sikerült, hiába kapott egyházas nevelést a növendékpapság és hiába került ki jámborul a papnevelőkből, mikor kikerülve az életbe régimódi, jozefinista szellemű plébánosai, akik oldalán lelkipásztorkodni volt kénytelen, fölényes kicsinyléssel hűtötték le benne a buzgalmat, mikor cinizmusukkal és szarkazmusukkal kiábrándították, életükkel pedig megbotránkozatták. Az évtizedes rossz példa miatt, férfikorukra már ők se álltak hitben és erkölcsileg sokkal magasabban, mint a József császár papnevelőiben nevelkedett öregek.

Pedig a jó II. József mindent azért csinált, mert szentül meg volt róla győződve, hogy nemcsak az államnak, hanem még az Egyháznak is használ vele, ha a papokat nem az Egyház, hanem ő neveli, mégpedig a „felvilágosultság” szellemében. Azt hitte, szegény, hogy mivel az Egyház ebben (a papság nevelésmódjában) nem tévedhetetlen, ebből már az is következik, hogy ő még a papokat is jobban tudja nevelni, mint maguk a papok, azaz az Egyház tudná.

Pedig nemcsak a papnevelést jobb lett volna neki, mint legjobb helyen, az Egyház kezében hagyni, hanem nagy hasznára lett volna, ha mint ősei, még az állam kormányzásában is a papokra hallgatott volna. Annak, hogy az ő módszerüket s vele anyját és őseit is, elmara-

dottnak tartotta s egyedül csak a legszorosabban vett dogmákat kivéve még a maga vallásosságának értelmezésében is a „felvilágosultság” útját járta, az lett az eredménye, hogy elbizakodott, szarkasztikus, mindent lekicsinylő, magát mindenkinél okosabbnak tartó és ezért tanácsokat, különösen egyháziak részéről, soha el nem fogadó, különc és alkalmazkodni nem tudó, de nem is akaró ember lett belőle, akit ridegsége miatt senki se szeretett (mert hiszen anyja se élt már, aki szerette volna); akit becsült ugyan az, aki közelről ismerte, de szeretni senki se szerette. Mert a munka és a kötelességteljesítés volt életeleme, s mert azt hitte, hogy mindent jobban tud, mint más, mindent egymaga csinált. Így a túlfeszített munkában idegei felőrlődtek és ridegségéért és bizalmatlanságáért ridegséget és bizalmatlanságot kapott viszonzásul.

Már első felesége, Pármai Izabella se tudta szeretni éppen e ridegsége és a szívnek és a szeretetnek teret adni nem tudó egyénisége miatt. Pedig ő feleségét olyan kiváló nőnek tartotta, amilyen csak egy van a földön. Tőle való egyetlen lányát, Mária Teréziát is annyira szeretete, hogy betegségében éjjel-nappal mellette volt s a gyermek a karjai között halt meg. Mindezek mutatják, hogy II. Józsefnek nemcsak az esze volt nagy, hanem szíve is volt és e szívben szeretet is nagy lakozott. Amde ő, mint „felvilágosult” korának gyermeke, csak az észet becsülte. A szeretetet gyöngeségnek tartotta s ezért szinte szégyellte, ha megnyilvánult benne. Ezért elfojtotta vagy legalább eltitkolta.

Tőle imádott felesége is ezért nem tudta igazán szeretni, mert nem is sejthette, hogy őt férje annyira szeretete. Egyénisége ugyanis olyan volt, hogy még e tőle szinte imádott lényhez is hideg és tartózkodó volt. Ennek a büszke és csupa ész és csupa akarat embernek mindenkinél jobban lett volna szüksége a katolicizmus nőiességére, finomságára, szeretetére, kedélyességére, külsőségeire.

Anyjának éppen ez volt a legszebb, legvonzóbb és gyakorlatilag is legtöbb eredménnyel járó tulajdonsága, s neki, mivel természetes hajlamai éppen az ellenkező irányba húzták, éppen esze és akarata alapján mesterségesen kellett volna magát ebben az irányban befolyásolnia. Attól úgyse kellett volna félnie, hogy túlságosan is az ellenkezővé válik, elnőiesedik és az ész megszűnik majd fő irányítójává válni, hiszen közmondás mondja, hogy üzd ki a természetet vasvillával, mégis visszatér.

De ha még az iránt se tudta legyőzni rideg tartózkodását, akit rajongva szeretett, gondolhatjuk, hogyan viselkedett szegény második feleségével, a bajor Jozefával, aki se szép nem volt, se fiatal, se szellemes, se különösebben művelt. Nem hibáztatjuk azért, hogy nem tudott vele és nem is akart képmutatóskodni, s nem hazudott iránta olyan szerelmet, amit nem érzett, de ha már elvette, mégpedig annak ellenére elvette, hogy tudta, hogy nem szereti, ekkor már mégiscsak kötelessége lett volna uralkodni magán és éppen eszével és akaratával gondoskodni róla, hogy megadja feleségének azt, ami őt jogosan megillette. Mert hát elvégre az csak nem a felesége bűne volt, hogy ő megkérte a kezét?

Nem, ő mégis teljesen szabadjára hagyta rideg gögjét és az esküvő után már hetek múlva még a házaselet közösségét is megszakította vele, sőt mikor már rövid két év múlva megsabadítja tőle a himlő, addig míg jó anyósa, Mária Terézia, császárné és királynő létere is személyesen ápolja az udvar e hamupipőkéjét, a himlőt is elkapja tőle s maga is majdnem belehal, mert szívét nem az ellen- vagy a rokonszenv irányította, hanem a keresztény szeretet parancsa: „felvilágosult” fia pogány göggel még arra sem méltatta megholt feleségét, hogy legalább a temetésen részt vegyen. Ilyen volt a más tekintetben annyira értékes, az egyháztól eltérő utakon járó II. József!

Érdekes, hogy kis dolgokban éppen nem volt gögös. Csak elveiben volt az. Egyébként mindenkivel, a legegyszerűbb emberekkel is (sőt leginkább azokkal) szívesen szóba állt, magát alattvalói szolgájának tekintette s igyekezett is mindig e jelszavának megfelelően viselkedni, hogy úgy is tegyen, ahogyan beszél. Az ő gögje a gögnek sokkal veszedelmesebb, sátáni fajtája volt. Ő abban volt gögös, hogy sokkal okosabbnak tartotta magát, mint a pápa,

a papok, vagy az Egyház, mert hiszen az Egyház ezer-másfélezer éves intézményeit és szokásait lenézte s meg volt róla győződve, hogy az, amit ő állít fel helyettük, az sokkal jobb. Lenézte a magyar alkotmányt is, lenézett mindent, ami régi volt és az ő népboldogító elveivel ellenkezett.

Nem mondjuk, hogy sokban nem volt igaza és hogy abban, amit meg akart szüntetni, semmi se volt rossz. Elismerjük még azt is, hogy az Egyházban levő emberi eredetű intézkedésekben és szokásokban is van mindig javítani való, tehát helytelen. Hiszen semmi se tökéletes, ami emberi. Még inkább kétségtelen, hogy a magyar alkotmány és különösen a nemesi kiváltságok az ő idejében nagyon is rászorultak már a reformra és sokban a haladásra. Nem azt kifogásoljuk tehát, hogy újító, hogy reformátor volt (ezért egyenesen megdicsérrjük), hanem azt, hogy szertelen újító, kíméletlen, erőszakos újító volt, s különösen, hogy reformjait is gögös, lekicsinylő, merev, semmiben se alkalmazkodó módon hajtotta végre, s így eleve lehetetlenné tette, hogy megvalósuljanak, s ha igen, hogy üdvös hatásúak legyenek.

Annyira el voltelve önmagával, annyira okosnak és helyes úton járónak gondolta magát, hogy minden ellenkezés, minden bírálat ingerelte. Az ugyanis még eszébe se jutott, hogy az, amit ő akar, rossz vagy helytelen is lehet. Pedig még ha ebben igaza is lett volna, akkor is tudnia kellett volna, hogy nemcsak az a fontos, hogy mit akarunk, hanem az is, hogy hogyan, és a jót is lehet rosszul csinálni. Egy reformátornak nemcsak jót kell akarnia, hanem a jót jól is; nemcsak okosat, hanem okosan is, mert a rossz módszer, a helytelen eljárás a legszebb és a legokosabb szándékot is tönkretelheti.

Az emberek majdnem mindig ellenszenvvel fogadják az újat, hogy tehát ennek ellenére is elfogadják, nagyon fontos, hogyan adjuk be nekik. II. József mindent a legkíméletlenebbül, a legmerevebben, a leggögösebben, a legerőszakosabban és a legtúlzóbban csinált. Bosszantotta az ellenállás, sőt méregbe hozta, mert mindig a butaság jelének vette, a kiabáló butaságot azonban különösen nem szenvedhette. Aztán meg azért is viselkedett ennyire mereven, mert az volt az elve, hogy csak erővel lehet imponálni. Minél bátoratlanabb, minél engedékenyebb egy reformátor, annál több baja, annál nagyobb ellenzéke van.

Tudtul adta alattvalóinak, hogy minden az ő érdekükben és az ő javukra történik. Szolgálni akar nekik reformjaival, nem pedig hatalmát fitogtatni felettük. Neki kötelessége tenni azt, amit tesz, s így minden ellenkezés, minden bírálat vagy felvilágosítás teljesen meddő és felesleges. A gyakorlatban az történt, hogy az olyan újítását, amely ellen a legjobban tiltakoztak vagy legtöbb kifogást tettek, csak azért is végrehajtotta, és éppen azért hajtotta végre, mert tiltakoztak ellene. Ez nála csak arra volt ok, hogy még tántoríthatatlanabb legyen s módosítást még kevésbé vegyen figyelembe. Emellett minden módosítási kívánság méregbe hozta és szokott göggyével és szarkazmusával olyan választ adott, mely sértett, megbántott és lekicsinyelt is egyúttal.

Pedig nemcsak a mód volt helytelen, mellyel újításait végrehajtotta, hanem magukban az újításokban is megvolt az a nagy hiba, hogy a kegyeletet, az illendőséget, a szeretetet, a kíméletet teljesen figyelmen kívül hagyta és egyedül csak a haszon, az állami üzlet volt irányadó szemében. Igaz, hogy ez a haszon, ez az üzlet a közösség haszna és üzlete volt, s ennek a közösségnek maga a császár is mindig önzetlenül szolgálatában állt, ámde nemcsak az egyén, hanem a közösség szolgálatában is vannak lelki és szellemi, valamint erkölcsi értékek is, nemcsak anyagiak.

II. József, mint vallástalan kor gyermeke, éppúgy mint a kommunizmus, csak azzal törődött, hogy az állam gazdag legyen, hogy a nép sok adót tudjon fizetni, így ő nagy és erős hadsereget tudjon tartani s így alattvalóit ellenségei ellen jól és biztosan meg tudja védeni. Ahhoz már nem volt érzéke, hogy a legjobban felszerelt és mintaszerűen ellátott sereg se sokat ér, ha nem lelkesedik, ha nincsenek eszméi, melyeket szívesen szolgál és hogy a vallásosság, a felsőbbség iránti tisztelet, a meggyőződésből, nem pedig kényszerből való engedelmisség, az alattvalóknak az uralkodó és a vezető réteg iránti szeretete is értékek és szintén

szükségesek az állam erejéhez, sőt fenntartásához, de az alattvalók megelégedettségéhez és boldogságához is. Ez volt neki és korának nagy tévedése, és ez okozta, hogy abból, ami jót akart és megvalósított, alig maradt meg valami. Amit azonban rombolt, annak kárát még ma is érezzük, például vallási téren.

Nagyszerűen meg lehet ismerni II. Józsefet és egyéniségét, de a „felvilágosultság” korát is intézkedéseiből, melyeket még a felületes megfigyelőnek is észre kell vennie a bolsevizmus módszereivel való hasonlóságot. Például az ünnepek nagy részének eltörlését azzal a megokolással követelték, hogy „a henyelésnek gátat vessenek”, azaz hogy a nép többet dolgozzék, mint addig, és így könnyebben teljesíthesse a neki előírt „normát”. (Ez a szellem – felvilágosult zsidó és protestáns tanácsadóinak hatása alatt – már Mária Terézia korában megkezdődött.)

A szerzetesrendeket is azért törölték el, mert állítólag henyelnek, nem dolgoznak. Az ima, a vezeklés ugyanis nekik nem volt érték, mert pénzt nem jövedelmezett. (Ez is már Mária Terézia alatt megkezdődött, mert már ő megszabta, maximalta a szerzetesek tűrhető létszámát, tehát már ő is nem arra törekedett, hogy minél többen legyenek, hanem hogy minél kevesebben.) II. József a búcsújárásokat is azért tiltotta el, mert éppen nyáron, a legnagyobb dologidőben, elvonják a népet a munkától. (A bolsevizmus is ezzel érvel ellenük, de ő még a vasárnapi munkaszünetet is sokallotta, legalábbis dicsérte azokat a parasztokat, akik még ekkor is dolgoztak.)

II. József még azt is megtette, amit a bolsevisták Pesten a Regnum Marianum templommal: még a búcsújáróhelyeken levő templomok lebontását is elrendelte, hogy így a búcsújárásokat lehetetlenné tegye. Még a halálbüntetéseket is majdnem teljesen eltörölte, de nem irgalomból, hanem hogy ne csökkentse alattvalói számát, hiszen a gonosztevők munkájára is szüksége van az államnak. Nem a másvilágra kell küldeni a gonoszokat, hanem a közösség javára jól megdolgoztatni. Alatta a rabok összeláncolva végezték el az utcaseprést, folyókon a hajók vontatását. Hogy az imádott állam minél többet nyerjen, a bíróságok igen hosszú börtönbüntetéseket szabtak ki. Mindennapos dolog volt, hogy százalévi börtönre ítélték valakit.

Arra is gondja volt II. Józsefnek, hogy a sok temető ne vonja el a termőföldet a művelés s így a hasznosítás elől. Ha már ekkor divatban lett volna a halottégetés, egész bizonyos, hogy ezt is elrendelte volna. Így azonban csak abban az irányban hozott rendeleteket, hogy a temetők minél kevesebb területet foglaljanak el. A halottakra már a koporsóban meszet kellett hinteni, hogy az elporlás minél hamarabb bekövetkezzék s így a sírokat minél hamarabb lehessen kiüríteni újabb halottak számára. Érthető, hogy ez a rendelet mélységes felháborodást váltott ki, hiszen azt váltana ki még ma is, nem 200 évvel ezelőtt.

Mikor azonban II. József a felháborodásról értesült, nem eltörölte, hanem megszigorította rendeletét. Most már azt hagyta meg, hogy a holttesteket, tekintet nélkül arra, hogy előkelők vagy közemberek holtteste, a halál beállta után azonnal zsákba kell varrni és hat láb mélyre ásott sírban koporsó nélkül elföldelni, de előbb a zsákra meszet kell önteni. Azért rendelkezett így, mert egy zsák kisebb anyagi veszteség, mint egy koporsó, s II. József a termőföld „megspórolásán” kívül azt a faanyagot is kímélni akarta, melyből a koporsó készült. Pedig akkor még az ország háromnegyed része erdő volt. Vajon mit csinálna, ha ma uralkodna?

Világos, hogy erre még nagyobb lett a felháborodás. Akkor, hogy ettől már II. József makacssága is kénytelen volt megijedni, s rendeletét visszavonni. Gögjét azonban így is meg kellett menteni s ezért visszavonó rendeletét azzal okolta meg, hogy „mivel a buta embert arra kényszeríteni, hogy okos legyen, nem lehet, ennél fogva megengedtetik mindenkinek, hogy a koporsókat illetően szabadon tegye azt, amit hozzátartozója holttestére nézve a legkellemebbnek gondol”. A „butaságot” aztán mindenki annyira kivétel nélkül vállalta, hogy II. József „okosságának” még csak a nyoma se maradt fenn. Az emberek ugyanis nem tehettek róla, hogy ők magukat tartották okosabbnak, császárukat pedig, ha nem is butának, legalábbis különcnek, amit azonban akkor még a „bolond” szóval jelöltek meg.

Az oltárokat és a szentek szobrait túlságosan feldíszíteni is azért volt tilos József császár idejében, hogy az emberek a pénzt ne költseék improduktív dolgokra. Az oltáron is azért nem volt szabad kettőnél több gyertyát meggyújtani, hogy a szükségesnél több viasz ilyen „haszontalan” dolgokra ne fogyjon.

Még azokat a piszkálódásokat is, melyeket a bolsevista rádió és sajtó szinte naponta világgá sugárzott a Vatikánnak, sőt magának a pápának fascistaságáról, sőt háborús uszításáról és különféle jövedelmező üzleteiről, megtaláljuk már e korban is, nem ugyan a rádióban, hanem a „felvilágosult” írók műveiben, de Nagy Frigyes és D'Alembert levelezésében (hol a „nagy” király még a „babiloni prostituált” kifejezést is használja a római Egyházra), Kaunitz herceg és Voltaire levelezésében, sőt II. Józsefnek öccsével, a későbbi II. Lipóttal váltott leveleiben is éppoly cinizmussal, rosszakarattal, sőt gyűlölettel, mint jelenleg a bolsevista propagandában.

A vallás elleni gyűlölet leplezésére is ugyanazokat a szólamokat használták már akkor is, mint napjainkban a bolsevizmus. Ahogyan ez állandóan azt hangsúlyozta, hogy az ő uralma alatt teljes vallásszabadság van és hogy a vallást senki se bántja, úgy tett II. József is. Mikor például Bécsben a pápa látogatását várta, 1782. március 7-i levelében ezt írja öccsének Firenzébe: „Ez időben, bójtben, igazi meggondolatlanságnak tekinthető Öszentsége utazása, melyet nem igazol s nem tesz érthetővé más, mint azon misztikus vágy, hogy az egyházi jogok mentőjéül tűnjék föl, midőn azokat nem bántja senki”. Azt is írja ugyanitt, hogy benne a pápa „a szó teljes értelmében jó katolikust” fog találni. De van olyan levele is, melyben a pápát nem is nevezi Öszentségének, hanem egyszerűen csak „ennek az embernek” (cet homme).

Ahogyan a bolsevizmus tele volt következetlenséggel és önmagának való ellentmondással, mert a proletáriátus érdekeinek hangoztatása közben sokkal inkább fontos volt neki a maga „ideológiája”, s még inkább a hatalma, ugyanezt láthatjuk II. Józsefben is. Eltörölte például a cenzúrát azzal a megokolással, hogy az emberi szellem termékeit nem szabad elzárni az emberek elől. De sajnos csak az Egyházat támadni, a papokat gúnyolni volt szabad az ő „felvilágosult” államában, csak a mételet nem volt szabad elzárni az emberek elől, a maga istenített államát azonban ő is védte az emberi szellem termékei elől. Mert alatta is volt cenzúra, sőt – felhőborító szőgyen és gyalázat! – még Krisztus helytartójának szellemi termékétől is védte alattvalóit. A pápának még azt a beszédét is be kellett adnia cenzúrára, melyet a bécsi tartózkodása alatt a templomban tartott. Ennyire rettegett ez a hatalmas és gögős császár attól, amit a pápa mond!

Március 18-i levelében egészen pimaszul azt írja öccsének (mindjárt látni fogja az olvasó, mennyire nem kemény a „pimasz” kifejezés), hogy „a pápa felszólalása a templomban hihetetlen hatást szőlné, mert én nem mulaszthatnám el azt, hogy félbeszakítsam és elhallgattassam” (!). II. József „szabadsága” alatt tehát csakugyan csak az Egyházat volt szabad gyalázni, de az Egyháznak védekeznie már nem. Pedig hát II. József felhőborító terve annál megokolatlanabb volt, mert hiszen a pápa sokkal bölcsőbb, önmérséklőbb és alázatosabb volt, sem hogy a császárnak attól kellett volna félnie, hogy a nyilvánosság előtt és a templomban akarja őt korholni vagy megszőgyeníteni. Hogy a császár mégis attól félt, hogy ezt a pápa megteszi, mutatja, mennyire megérdemelte volna.

Ekkor is bebizonyosodott azonban, hogy az Egyháznak nincs más fegyvere a földön, mint csak az imádság és a könnyek. Mikor a magyar püspökök egymás között tárgyalgatták II. József egyházzellenes, megbotránkozató intézkedéseit s latolgatták, mit kellene tenni ez ügyben, még Eszterházy Károly, a nemcsak látható alkotásokban, hanem életszőgyenségyben is tündőklő s emellett főúri származású és hazulról is gazdag egri püspök se tartotta helyesnek mindjárt fellépni II. József ellen és a katolicizmus szellemével ellenkezőnek találta, hogy „az akatolikusok módjára deputációt küldjenek Bécsbe”, vagy akár csak nyíltan felszólaljanak. A primás pedig még a Bécsbe jövő pápa elé se mert utazni addig, míg a kancellártól meg nem kérdezte, hogy szabad-e (!).

Itt is érdekes II. József következetlensége és gőgje. „Bizonyos – írja Marczali –, hogy a császár nem éppen szívesen látta a püspökök tisztelkedését vendégénél”, azonban a hercegprímásnak mégis azt felelte, hogy teljesen tőle függ, mit akar tenni. A freisingi püspöknek, aki szintén nem volt bátrabb magyar kartársainál, s engedély nélkül még Bécsbe se mert elmenni a pápa ott-tartózkodása idején, azt felelte, hogy Bécsbe akkor jön valaki, mikor akar, és hogy nyitva van az ajtó mindenki előtt.

Igen, így mondja a törvény s így kellett volna lennie. A császár e nagy fölénye, gőgje és az annyira hangsúlyozott szabadság azonban éppen nem volt akadálya annak, hogy Szily János szombathelyi püspököt, aki egy kissé gerincesebb volt az említettekénél, engedély nélkül ment fel a pápa tiszteletére Bécsbe s ott összeakaszkodott a császárral, II. József – gőgös elvei kiáltó meghazudtolásával – egyszerűen ki ne utasítsa az osztrák fővárosból, *egyenesen 24 óra leforgása alatt* kellett onnan távoznia. Azt is tudtára adta, hogy a jövőben se Bécsbe, se Pozsonyba nem mehet addig, míg ő ezt neki külön meg nem engedi. Tehát mégse volt annyira nyitva Bécs mindenki előtt s az oda való belépésre mégse volt akkora szabadság, mint a császár gőgje hirdette.

II. József a törvény előtti egyenlőséget is behozta, de ezt se keresztény elvekből kifolyólag tette, mint anyja csinálta volna, hanem – ezt bolsevik módra – a nemesség iránti gyűlöletéből. Ezzel sokat lerontott nagy és úttörő érdeméből. Ha nem vezette volna a gőg, mely rettenetesen nagy „felvilágosultsága” miatt egész lényét eltöltötte, s a gyűlölet, melyet a nemesség ellenállása keltett benne, akkor ezt a szép eszmét kíméletesen, simán és átmenetekkel valószínűleg volna meg, nem pedig tüntetőleg. Koromsötétben ugyanis nem szabad rögtön több ezer gyertya fényű reflektorokat gyűjtani, mert az emberek szemét elvakítja s még annyit se látnak eleinte tőle, mint a sötétben.

Abban a korban, mikor még akkora tekintélye volt a főnemesnek, a társadalom békéjére és rendjére romboló hatással volt, ha a tömegek egyszerre a sárba rántva látják azokat, akikre egész addig szinte úgy néztek fel, mint egy istenségre. II. József a benne izzó gyűlölet és kárörvendés miatt azt se vette észre, hogy akkor, mikor a volt főnemeset összeláncolja alkoholista börtöntöltelékkel és úgy hajtja ki a nyilvános utcára söpörni, tulajdonképpen nem a törvény előtti egyenlőséget, hanem az egyenlőtlenséget bizonyítja be és a legnagyobb igazságtalanságot követi el.

Annak, aki eddig is már salakja volt a társadalomnak, ezzel csak az volt a büntetése, hogy elvették egy időre a szabadságát, megláncolták s eddigi naplopása helyett dolgoznia kellett, de a főnemesre ennél százszorta nagyobb volt a megalázás és a szégyen, mert a történetek után már végleges erkölcsi halott lett, aki, ha vallástalan volt, már csak az öngyilkossághoz vagy a végleges bűnözéshez fordulhatott, ha pedig vallásos, akkor csak valamely kolostor mélyére bújhatott.

Nem egyformán s így nem igazságosan bűnhődött tehát az egyszerű ember meg az előkelő, hanem nagyon is nem egyformán: ugyanazért a bűnért az előkelő ember büntetése százszor akkora volt, mint az egyszerűé. Egy pofon is egész más büntetés egy olyan gyermekre, aki minden nap tízszer szokta megkapni, mint arra, akit még sose ütöttek meg. Ha igazságosak akarunk lenni, egész másképpen kell bánnunk az egyikkel, mint a másikkal.

Aztán van még egy szempont, melyet nem hagyhatunk figyelmen kívül, ha II. Józsefet meg akarjuk érteni és tettei indító okát tisztán akarjuk látni. A diktátor azon kívül, hogy nem születésével, hanem a maga tehetségével vagy szerencsésével szerezte hatalmát, abban különbözik az abszolút uralkodótól, hogy a diktátor mindent görögtüzszerűen, a tömeg tapsai és tetszésnyilvánításai közepette, a népszerűség jótékony hullámaiban fürödve tesz. Ugyanez a jellemvonása a forradalmaknak is és ezek abban is különböznek a lassú, sima, fokozatos átalakulásoktól, hogy átmenet nélkül, hirtelen hozzák be változtatásaikat s hevükkel és gyűlöletükkel egy pillanat alatt söprik el a régit. Ez természetesen itt is a tömeg tapsai és örvendő

bámulata közepette történik. Legalábbis eleinte, mert hamarosan jön a kiábrándulás is, mert megjelennek a megrázkódtatások káros következményei.

II. Józsefen ugyanezt tapasztaljuk, s ezért tulajdonképpen őt is forradalmárnak kell tartanunk. Nem hiába ő is egyházellenes volt, mint minden forradalmár. Azért tett ő is mindent átmenet nélkül, lázas sietséggel, kellő propaganda kíséretében, túlozva és tüntetőleg (ostentative), mert ő is mindent a felvilágosultság embereinek és sajtójának, mely akkor egyeduralkodó volt a világon és az egész világ művelt közvéleményét jelentette, kísérő zenéje, ünneplése, magasztalása, de egyúttal ellenőrzése mellett tett.

Ahogy a forradalmár nem ura, hanem szolgája a tömegeknek; ahogyan a diktátornak is mindig újabb dicsőséggel kell szolgálnia, mert másképp kiesik a tömeg kegyéből és az nem tűri tovább zsarnoki uralmát, úgy kellett szolgálnia a „felvilágosultság” filozófiájának II. Józsefnek is, ha már egyszer szolgájává szegődött. A „felvilágosultság” emberei és sajtója a maga emberének tekintette, ennek megfelelően csinált neki propagandát, magasztalta tetteit. Ha megállt volna s „diadalútján” akár csak lassította volna az ütemet, csalódást okozott volna elvbarátai körében, elvesztette volna a népszerűségét, az emberek és a sajtó magasztalását, pedig – különösen a nagy embernek s még inkább a nagyratörő embernek – a hírnév, a dicsőség, a népszerűség a sarkallója, éltető eleme, olajozója, mindene. Nélküle nem élet neki az élet, s aki ezt a dicsőséget egyszer már megkóstolta, az önként csak akkor tudna lemondani róla, ha kereszténynek volna.

Ha a pápa jobb pszichológus lett volna, nem is utazott volna Bécsbe, mert előre tudta volna, hogy útjának eredménye semmiképpen se lehet. Hiszen ha használt volna a pápa érve-lése, ha II. József belátta volna az Egyház igazát, egyszerre elvesztette volna az akkori sajtó rokonszenvét s vele népszerűségét (a külföld sajtóját értem, mert hiszen itthon a sajtó is II. Józseftől függött) és „felvilágosult” rajongói bámulatát. Ha azonban még a pápának is ellenáll, sőt még fricskákat is ad neki, csak ezzel ad igazán kedves csemegét az újságoknak s növeli még a maga dicsőségét. A pápának való engedés tehát II. Józseftől olyan lelki emelkedettséget kívánt volna, amilyen még szerzetesek között is tíz közül talán csak egyben található meg. Azt jelentette volna, hogy valósággal megsemmisüljön az igazság kedvéért annak szolgálatában. Világos, hogy II. József erre nem lehetett képes.

Állandó utazásai folyamán II. József mindig szinte elbűvölte az embereket. Rendkívül tetszett egyszerűsége, közvetlensége, könnyen megközelíthetősége, szertartásnélkülisége, talpraesett mondásai, demokratikus voltával való tüntetése, mert hiszen mindezek mellé azért császár is volt. Nagyon szép ember is volt s okos is, aki minden helyzetben fel tudta találni magát. Tudta, hol mit kell mondani s az emberekhez intézett kérdései se tartalmatlan, buta közhelyekből álltak. Mikor Párizsban járt, ott is valósággal elbűvölte az embereket azzal, hogy ott, a büszke napkirályok szertartásos hazájában, ő, a király sógora, sőt több nála: a császár, akiből csak egy volt Európában, elvegyült a nép közé és ott a republikánusoknak tréfás közvetlenséggel megmondta, hogy ő modern ember ugyan, de azért mégiscsak királypárti.

II. József még trónralépése előtt a világ legismertebb és legnépszerűbb embere volt: az újságok tele voltak vele, mégpedig mindig csak magasztalólag és őt ünnepeve. Emiatt mindenütt róla beszéltek. Mivel akkor az egész világirodalom az úgynevezett felvilágosultak kezében volt és fő jellemvonása volt az egyházellenesség és a papgyűlölet, Józsefben is elsősorban ez a vonás, a papokkal való szembeszegülés tetszett. Az alapjában véve hívő József azért nem lehetett egyházas és pappárti, mert akkor elvesztette volna népszerűségét.

Az akkor még teljesen egyházellenes és arisztokrataellenes művelt közvélemény rendkívül sokat várt tőle, ha trónra kerül, s ha nem elégti ki az általános várakozást, elveszti a népszerűség nagy kincsét, s sajtó rokonszenvét, az emberek kiábrándulnak belőle, s mint ilyenkor történni szokott, közkedveltből egyenesen gyűlöltté válik. Önként ilyen sorsra csak jellemóriások tudják magukat elszánni. II. József természetesen nem volt jellemóriás, mert ezt nem a Voltaire-ektől vagy Rousseau-któl lehet elsajátítani. Ezért kellett II. Józsefnek rög-

tön trónralépte után szenzációkkal szolgálta, ezért kellett gyorsan és radikálisan, minden héten egy-egy tűzijáték felröpítésével elégíteni ki a közvélemény várakozását s bebizonyítani, hogy ő csakugyan az, akit vártak. Ezért írták róla a lapok, hogy még a halálos ágyán is elutasította a papok szolgálatát. Láttuk, hogy ennyire gonosz azért nem volt (mert ehhez már csakugyan gonoszság kellett volna, II. József pedig csak gyarló volt). Annyi gyöngesség azonban volt benne, hogy a pápa látogatásakor is meg akarta mutatni az őt dicsőítő „felvilágosult” világnak, hogy benne nem csalódik, ő nem alkuszik, elveiből nem enged, s van „bátorsága” nemcsak a papok seregével, hanem még magával a pápával is szembeállni.

Pedig hát éppen ehhez kellett a legkisebb bátorság vagy erő, mert az imádságtól és a könnyektől eddig még egy komoly ember se félt soha, az Egyház és a pápa pedig talán csak a katakombák korában volt jobban csak az imádság embere, mint II. József korában. Ha az Egyház máskor se szokott s nem is tudott ágyúkkal támadni, sőt még harapni se, hanem csak kérni és könnyezni, akkor ez kétszeresen igaz volt VI. Pius egyházára. Hiszen az a pápa, aki II. Józsefet Bécsben meglátogatta, az volt az a pápa, akiről a „felvilágosultak” már életében azt híresztelték, hogy „utolsó” Pius és akinek halála után valóban sokáig még annyi megbecsülés se jutott, hogy legalább a holttestét eltemessék.

II. József híres anyai őseinek, a Habsburgoknak, az volt egyik legtisztelteméltóbb tulajdonsága, hogy sose voltak a közvélemény, a népszerűség rabszolgái, hanem azt, amit helyesnek és jónak tudtak, akkor is követték, sőt egyenesen körömszakadtáig ragaszkodtak hozzá, mikor az egész világ gyűlöletét vonták magukra miatta. Hiszen ezt a féktelen, fanatikus gyűlöletet még ma is tapasztaljuk ellenük. A bolsevizmus például még az Egyháznál és a papoknál is jobban gyűlölte őket s kultuszukat még az Egyháznál is veszedelmesebbnek tartotta. Azért gyűlölték őket még az Egyháznál is jobban, mert nekik fegyverük, anyagi hatalmuk is volt, s ezt az Egyház szolgálatába állították. A gonoszok pedig csak ettől félnek, nem a könnyöregésektől és a könnyektől. Azokra füttyölnek.

Krisztus tanítása s általában az igazság itt a földön mindig „jel, melynek ellene mondatik” (Lk 2,34). A Krisztusok, a Megváltók, az igazság bajnokai nem az utca kedvelt emberei szoktak lenni és ezért aki az ünneplés, a népszerűség örömeiről nem tud lemondani, sose lehet igazi keresztény, de sose alkalmas arra se, hogy a nép igazi vezetője és jótévője lehessen.

Minden forradalmár, akár az utca söpredékéből, akár a trónról jöjjön, mindig jellegzetesen ilyen színpadember, aki a tömeg tapsai nélkül nem tud ellenni; aki nem azt nézi, mi a helyes és mi a jó, hanem hogy mivel lehet tetszést aratni és a népszerűség verőfényében fürdeni. Kénytelen is így eljárni a forradalmár, mert hiszen minden ereje és hatalma a népszerűségében áll. Ezért volt eleve lehetetlen, hogy Mária Terézia meggyőzni tudja vallási dolgokban trónörökös fiát, s ezért volt lehetetlen az is, hogy már császár korában a hozzá Bécsbe utazó pápa is meggyőzze.

„A gonoszokat teljes szigorúsággal büntetném, tekintet nélkül a születésre – mondta II. József. – Nem tudom belátni, miért lehessen valaki, akinek vén kutyabőre van, büntetlenül gazember, míg mást, kinek nincs ily rongya, hasonló esetben felakasztanak.” (Szilágyi, VIII., 379. o.)

Világos, hogy ez a kijelentés is egyedül csak a tömeg tapsai kedvéért tevődött. Mutatják ezt erős, a tömegeknek szóló kifejezései is, melyek teljesen egyeznek a bolsevizmus propagandaszólamaival. II. József idejében a nemes és a jobbágy nem volt a törvény előtt egyenlő. Sajnos, nem lett utána még sokáig se az, sőt talán még ma is inkább elméletben, mint a valóságban egyenlő a törvény előtt mindenki. Csak később nem a nemeseknek voltak kiváltságai, hanem a pénzes embereknek, jelenleg pedig a párttagoknak.

Azonban teljesen rosszhiszemű és torz az a beállítás, hogy azelőtt – ha és mert kutyabőre, azaz nemesi levele volt – büntetlenül élhetett az olyan ember, akit enélkül felakasztottak volna. II. Józsefnek ezen állításában éppúgy nincs igaza, mint a kommunistáknak akkor, mikor a régi „úri világ” bűneit ostorozzák. Nem is szólva akkor arról, hogy régen se maga a ku-

tyabőr számított, hanem a rang és különösen az a vagyon, ami a kutyabőr mellé még volt. Hiszen ezrével voltak kutyabőrösök, ősi nemességgel bírók, akik egészen parasztsorban éltek.

Látni fogjuk majd, hogy az ősi Csallóközben, például az ekecsi plébánia anyakönyvei emlegetnek nemesi telken élő nemteleneket és jobbágytelken jobbágysorban élő nemeseiket, s világos, hogy ez nemcsak Ekecsen volt így. A Fuggereknek, a középkori bankároknak az utódai pedig ma már régen nem is csak nemesek, hanem egyenesen hercegek. De már a XVI. században is a mi Thurzóinkkal és Pálffyainkkal voltak sógorságban. A Thökölyek is marhakereskedőkből lettek grófok, a Harruckernek takácsból bárók.

Ady Endre is azzal dicsekedett, hogy az ő őseinek nemessége régibb, mint az Eszterházyaké (bajosan lehetett komoly a dicsekvése, mert az Eszterházyakénál, akik első birtokait az ősfoglalás alapján bírták, régibb magyar nemesség nincs is, legfeljebb vele egyformán régi, mint a Károlyiaké, Czirákyaké, Kisfaludyaké, de semmiképpen se az Adyaké) s mégis nádfődeles vityillóban született s diákkorában is egészen szegény parasztyerek volt. Kutyabőrük tehát volt, mégpedig elég „vén”, de vagyon nem volt hozzá. Ki hiszi el azonban, hogy a szegény Adyak büntetlenül lehettek volna gazemberek e „rongy”, a kutyabőr birtokában még akkor is, ha tetteik egyébként akasztófát érdemeltek volna?

Régen is a vagyon adta tehát a befolyást, nem pedig a kutyabőr, de a vagyon most is ad befolyást és kivételezést maga a demokrácia hazájában, az Egyesült Államokban is (sőt éppen ott ad legjobban), II. József idejében pedig még jobban adott, mint ma ad. Hiszen éppen az imént láttuk, hogy ő csak az anyagot (tehát a vagyont, a pénzt) értékelte, mást (tehát a kutyabőrt) nem, tehát csak azért nem értékelte a kutyabőrt, mert nem ért semmit. A vagyont azonban annál jobban értékelte, mert az az ő korában is sokat ért.

De még az se igaz, hogy legalább az olyan főnemes, aki dúsgazdag volt, hajdan büntetlenül tehetett akármit. Legfeljebb annyit igaz belőle, hogy egy-egy „hazafias” felkelés mentesített az elkövetett bűnökért való bűnhődés alól. Például Ocskayt, mert kuruc lett, s míg kuruc maradt, mentesítette. Az ő bűneit éppen kuruc részről szeretik ugyan legjobban hangsúlyozni, de csak azért és akkor, mert és mikor már labanccá lett. Míg kitarzott Rákóczi zászlaja alatt, addig csak a kurucok büszkesége és hazafias hős volt és senki se nézte régi bűneit.

Milyen szegény a „nemzeti” ügyre, hogy éppen ez a kurucoktól annyira gonosznak tartott ember csatlakozott Rákóczi felléptekor a legelső között „a nemzet ügyéhez”! Milyen szegény, hogy noha a császári seregben éppen gáztettei miatt tehetsége ellenére se tudta a káplárságnál feljebb vinni, itt a legrövidebb idő alatt brigadéros, azaz még az ezredesnél is nagyobb rangúvá lett!

Milyen szegény az is, hogy 48-ban is még Rózsa Sándor és betyártársai is méltóknak találtattak a „honvéd” névre, pedig tudjuk, hogy „Isten után (még szép, hogy mégiscsak utána) legszebb és legszentebb név a honvéd nevezet” (Petőfi: A honvéd). Rózsa Sándort és társait a „fegyenc” név helyett tüntették ki ezzel a legszentebb névvel.

Ellenben a Habsburgok végeztek ki már régen II. József előtt is gazdag főurakat is rablásért és gyilkosságért, mint például Basó Mátyást vagy Telekessy Mihályt, kevéssel II. József kora után pedig például gróf Berzenczeyt. Még kétszáz évvel II. József előtt Báthory Erzsébet bűnei se maradtak büntetlenül, ha halállal nem is bűnhődött, pedig hát neki is csak volt néminemű kutyabőre, sőt még melléje „egy kis” vagyona is és ha a Habsburgok hatalma akkor nagyobb lett volna nálunk, még halállal is bűnhődött volna. Emlékszünk II. Mátyásnak Thurzó György nádorhoz intézett levelére ez ügyben.

Ellenben éppen a II. Józsefhez hasonló mai modernnek azok, akik Báthory Erzsébetről azt állapítják meg, hogy nem bűnös volt, hanem beteg. E megállapításból pedig az következik, hogy nem is lett volna szabad büntetni. A mai modern emberek tehát nem is büntették volna. Mi azonban emlékszünk rá, hogy az akkor még éppen nem „felvilágosult” Habsburg-császár mégis még Báthory Erzsébettel szemben is mennyire követelte a kivételt tenni akaró magyar főuraktól az igazságszolgáltatást.

A nemesi kiváltság nem abban állt, hogy a nemes büntetlenül vétkezhetett (vajon ki tud mondani olyan bűnt, mely a jobbagynak tilos volt, de a nemeseknek nem?), hanem csak abban, hogy ugyanazt a bűnt a nemesben sokszor másképpen büntették, mint a jobbagyban. De a nemesben is mindig büntették. Ha a büntetés nem mindig egyformán volt meggyalázó, láttuk, még az se volt igazságtalanság, mert aki a megalázáshoz nincs hozzászokva, azt ugyanúgy meggyalázní nagyobb büntetés, mint azt, akinek az önérzete sokkal kisebb.

Mikor Kazinczy Ferenc 1770. május 20-án látta a trónörökös Józsefet, feltűnt neki, hogy a kabátja könyöke foltos volt. Azt hiszem, mindenki egyetért velem, ha megállapítom, hogy ha a fél Európa trónörököse foltos ruhában indul el jövendő országai népet meglátogatni, az nem természetes egyszerűség, hanem mesterséges affektálás, színészi póz, a népszerűség egyenes hajhászása. II. József tehát hízelgett a tömegnek, tetszeni akart nekik, vagy legalább is kirakatba tette a benne valóban meglévő egyszerűséget és igénytelenséget. Ez tehát öbenne nem érény, hanem valami tiszteletreméltó gyöngeség volt.

De erről az annyira igénytelen és egyszerű II. Józsefről az is írva maradt, hogy ha meghallotta egy uralkodóról, hogy róla ellenségesen nyilatkozott, a biztonság fölényével mindjárt azt kérdezte: Hány katonája van? (Szilágyi, VIII., 385. o.) Ebben is Sztálinhoz hasonlított tehát, aki, mikor a pápa nagy befolyására figyelmeztették, a maga hadi felkészültségére gondolva gúnyosan szintén azt kérdezte: Hány tankja és repülőgépe van? (De azért Sztálin mégis a béke harcosának tartotta magát.)

VI. Pius Bécsben

Mikor elterjedt a hír, hogy VI. Pius pápa személyesen megy el Bécsbe, hogy a császárt magabaszállásra és újításaitól való eltérésre bírja, óriási feltűnést keltett mindenütt, különösen „felvilágosult” berkekben. Itt állandóan azt híresztelték, hogy az Egyház, ez a minden haladást megakadályozni akaró babona, már rég meg van döntve, s csak az árnyéka kísért már e földi tereken. Tapasztalni is lehetett, mennyire semmi már a pápa, hiszen büntetlenül gúnyolhatták, gyalázhatták, becsmérelhették.

Érdekes, hogy most egyszerre mégis úgy viselkedtek, mintha egy világraszóló, félelmes szellemi párbaj következne, melynek két szereplője: a sötétség és a világosság; a babonaság és a felvilágosultság; a vakhit és a tudományos bölcsélet képviselője, és úgy állították be a dolgot, mintha e küzdelem megvívásához, tehát a pápával szemben a császár részéről a maga elvei melletti kitartáshoz valami rettenetes hősiesség és bátorság lenne szükséges. Azonban előre is bizonyosra vették, hogy ez a hős bátorság a császárban meg is lesz. Világos, hogy ezek után ez II. Józsefben meg is volt. Csak nem hagyhatta bámulóit csalódásban? Hiszen minden dicsőségének, népszerűségének, hírnevének és általánosan bámult észbeli és jellembeli kiválóságának cáfolatával lett volna egyenlő az eredmény, ha nem így történt volna.

Olyanforma volt az eset – csak jóval nagyobb mértékben és erősebb reklámfény mellett –, mint mikor Róma Prohászka egyes műveit indexre tette. Ekkor is azt leste nálunk mindenki, mi fog most történni, vajon hogy viselkedik a híres magyar püspök? Az egész, akkor még teljesen zsidó kézben levő magyar sajtó csak úgy harsogott Prohászka magasztalásától. Egyszerre úgy írt minden lap, mintha Prohászka mindig az ő emberük lett volna, mindig a „felvilágosultságot” képviselte volna Róma haladást gátló merevségével szemben, s ezért elvárták tőle, sőt előre bizonyosra vették, hogy úgy fog majd viselkedni, ahogyan ők várják. Mikor aztán éppen az ellenkező történt, az egyik lap nyílt levelet intézett hozzá és tudtára adta, hogy ők őt sokkal nagyobb jellemnek és sokkal felvilágosultabb embernek gondolták, mint ami-

lyennek mutatta magát. Egy másik lap gúnyos vezércikket közölt ilyen címmel: „Róma parancsol, a magyar püspök térdet hajt!”

II. Józsefben azonban természetesen nem csalódott a reklám. Ő nem hajtott térdet. Ő – úgy látszik – nem is tudta elviselni azt, amit a magyar püspök el tudott, hogy egyszerre gáncsolóivá és lenézőivé váltak azok, akik addig dicsőítői voltak. Pedig a valóságban most is olyanforma volt az eset, mint Prohászkaival. II. József közel se volt olyan hitetlen, s az Egyháznak se volt olyan ellensége, mint elvbarátai s mint amilyenek a propaganda elhíresztelte.

Mutatja ezt az is, hogy mint láttuk, egészen természetesnek tartották, hogy a halálos ágyán is úgy tesz majd, mint a pápa látogatásakor, hogy ekkor is kiszolgáltatja majd a „felvilágosult” közvéleményt és a haladás bajnokaként ekkor is visszautasítja majd a szentségek felvételét. Pedig dehogyan lett így! Ekkor már nemcsak azért nem szolgálta ki őket, mert ha már halálos ágyán fekszik az ember, akkor már nem érdekli se a közvélemény, se a népszerűség, hanem azért is, mert ő valójában mindig hívő ember volt, s nemcsak megtörtén, a halálos ágyán, hanem fiatalsága elbizakodott éveiben is hitt nemcsak az örök életben, hanem még az Egyház isteni eredetében is.

II. József katolikus volt mindig, csak haladó katolikus (újabb egyezés a bolsevik állapotokkal), aki az Egyház iránti engedelmességet csak a legszorosabban vett hit- és erkölcs dolgaira szűkítette; arra, amiben az Egyház a hit tanai szerint is tévedhetetlen. Minden más dologban az Egyház tévedhetőségét már azonosnak is vette a tényleges tévedéssel, mert hitben és erkölcsi dolgokon kívül álló dolgokban már nem az Egyházat, hanem magát tartotta tévedhetetlennek, illetőleg a „felvilágosultság” bölcséletét. Jól tudta, hogy elvbarátai és magasztalói még hit és erkölcs dolgában is füttyölnek az Egyházza s ezért neki, ha következetes volna, nem volna szabad egy táborban lennie velük (mert hívő ember számára a hit minden másnál fontosabb), de hát nem szakíthatott velük, mert akkor a világ tapsaival és ünneplésével is szakítania kellett volna, sőt dicséret helyett gáncsokat és megalázást kapott volna.

Tanácsadója, Kaunitz, ez a vén róka, aki – úgy látszik – még abban sem hitt, amiben az Egyház még császári ura szerint is tévedhetetlen volt és aki állandó levelezésben állt az Egyház fő gúnyolójával, Voltaire-rel, szüntelenül élesztette II. Józsefben ezt a hamis önérzetet és dicsőségvágyat. Ezért a császár előre kijelentette, hogy „a világ minden érve se fog rávenni arra, hogy azoktól az alapelvektől, melyeket már államaimban a vallás javára (!) magamévá tettem, eltérjek”! (Kaunitzhoz intézett kézírata, 1782. január 9.) II. József természetesen tudta, hogy ezt a levelét Kaunitz közli majd Voltaire-rel, az pedig elvbarátaival, s így hamarosan az egész művelt világ magasztalni fogja majd érte.

Láthatjuk belőle, hogy II. József még hazudni is tudott akkorákat, mint a kommunizmus. Ő a vallás *javára* tette intézkedéseit, tehát a pápával szemben is az Egyház érdekeit védte. „Felszabadulásunk” tizedik évfordulóján Rákosi Mátyás is „dolgozatot” íratott a papsággal, melyet felülvizsgálatra be kellett adni a pártnak, és amelyben ki kellett mutatni a papoknak, milyen áldást hozott az Egyházra is a magyar „felszabadulás” tíz éve.

Azt az esztergomi káplánt, aki rendkívül szerényen bár, de mégiscsak célozni mert arra, hogy a sok „áldás” mellett azért hátránya is volt az Egyházra a dolognak, s aki az esperes (aki először olvasta el dolgozatát) minden könyörgése ellenére is ragaszkodott dolgozata eredeti szövegéhez, büntetésül falura helyezték. Ha II. József nem is íratott a papsággal hasonló dolgozatokat (bár a tőle alapított és irányított központi papnevelőkben ez is bizonyára megtörtént s bizonyára nem is egyszer), de azért az az állítás, hogy az ő újításai még az Egyháznak is használtak, mégis nem sokkal kevésbé hajmeresztő állítás, mint az, hogy a kommunizmus „felszabadítása” is még az Egyháznak is csak használt.

II. József császár idejében már 700 éve nem látogatott meg pápa császárt. Sokan el se akarták hinni, hogy a hír igaz. Eleinte maga József császár se vette komolyan a dolgot, mint öccséhez, Lipóthoz írt január 12-i és 21-i leveléből láthatjuk. Egész Olaszország erről beszélt, írja neki Lipót. A bíborosok ellenezték, mert sértőnek tartották a pápa tekintélyére, ki-

vált amiatt a rosszakaratú sajtóhadjárat miatt, amely kísérte. A „felvilágosultak” szinte diadalt ültek. Újabb Canossáról beszéltek, de a régi megfordítottjáról, olyanról, melyben nem a császár megy vezekelni a pápa elé, mint hajdan, hanem a pápa alázkodik meg és könyörög a császár előtt. Hát még milyen megalázó lesz rá, ha látnia kell, hogy hiába megy, hiába könyörög, ha a megalázás se használ semmit, mert a császár nem enged a haladásból. Jellemző az ördögi gyűlöletre és a rosszakaratra, hogy az egyik, ekkor megjelent röpirat mégis arra szólítja fel a pápát, hogy „váljék kisebbé, hogy nagyobb legyen”. (Marczali, II. József, II., 95. o.) Tehát oktatásokat ad a pápának, mégpedig az alázatosságból és ezt akkor teszi, mikor elvbarátai azt hangsúlyozzák, hogy a pápa önmegalázása már kissé túlságos is.

II. Józsefet is idegesítette a pápa szándéka, mikor már látnia kellett, hogy komoly a dolog. Láttuk, hogy még attól is félt, hogy a pápa nyilvános prédikációban fogja megkorholni a saját országában, sőt fővárosában és alattvalói előtt. E félelmében annyira ment, hogy gyalázatos, a pápára vérig sértő módon, ő, a lelki szabadság fennen magasztalt bajnoka, még a pápának se adott még a templomban se szólásszabadságot s még prédikációját is cenzúranak vetette alá. (Marczali, II., 104. o.) De attól is félt, hogy ha a pápa Bécsben megjelenik, a főpapok mind hozzá tódulnak majd panaszkodni és rá árulkodni. Aztán meg hogy a népre is majd bizonyára nagy hatással lesz az Egyház feje személyes jelenléte s ez is kellemetlen következményekkel lehet majd rá.

Azonban nagyon okosan (mert hiszen azt senki se mondhatja róla, hogy nem volt elég esze) mindjárt az elején úgy döntött, hogy a „felvilágosultak” közti népszerűségét megóvjva, a pápának semmiben se enged, de viszont ugyanakkor igen udvariasan és az Egyház fejének kijáró tisztelettel fogadja, sőt olyannal, amilyen a pápának egy Habsburgtól szokott járnai. Mikor például Kaunitz a császár megbízásából a pápának azt válaszolja, hogy „nagy hálával” veszi bécsi látogatását, a császár kijavította a fogalmazványt és még azt is beleszúrta: „és örömmel”. Közben azonban a dac, a gög, a népszerűség- és a dicsőségvágy is teljes erővel dolgozott benne, s miközben a pápa bécsi látogatására készült, sőt már útban volt hozzá, a „felvilágosult” sajtó megfelelő hangszerezésével és diadalkiáltásai közepette egymás után jöttek a hírek, hogy a császár megint eltörölt egy-egy kolostort itt is, meg ott is, és megint kiadott egy-egy újabb egyházellenes rendeletet. Mindez egy-egy, még a fizikainál is jobban fájó erkölcsi pofon volt az Egyház Bécsbe készülő fejének, akire mégis erőszakkal azt fogták rá ugyanakkor, hogy ő a gögös, és arra buzdították, hogy „váljék kisebbé, hogy nagyobb legyen”. Ez bizony kiáltó ellentétben állt azzal a „legnagyobb tisztelettel”, mellyel II. József a pápát állítólag fogadni akarta. A hívő II. József gondoskodott róla, hogy a pápa bécsi útja valóban Canossa-járás legyen.

A császár ezen egyedül csak hiúságból történt kihívó intézkedéseitől és a pápa prédikációjának megcenzúrázásától (melyre nem a bosszantani akarás, hanem egyedül a félelem vitte) eltekintve, valóban a legnagyobb udvariassággal fogadta a pápát és kiváló tisztelettel bánt vele. Igen sokszor s egy-egy alkalommal 2-3 óra folyvást is tárgyalgatott vele (a császár közben szemgyulladás miatt két hétig beteg is volt). A császáron ennek hatására egy kissé látszott is, hogy egy időre kikerült a rossz befolyás alól, s érezhető volt rajta a pápa jótékony hatása. Sok részletkérdésben engedett is neki. A pápa is kellemes meglepetéssel tapasztalta, hogy a császár közel se olyan vallástalan, mint a híre tartja és hogy lényegében valóban katolikus. Most is jól lehetett látni, hogy a Habsburg (még akkor is, ha már Lothringen) és ha a legvallástalanabb tagjában van is képviselve, még mindig sokkal jobb és erkölcsileg magasabban áll, mint más, mint például minisztere, Kaunitz herceg.

A pápa azonban Bécsben annyira gyakorolta az alázatosságot, hogy még Kaunitzot is ki akarta tüntetni látogatásával. Mivel azonban az etikett ezt nem engedte meg, mert a pápa nyíltan ennyire nem alázhatta volna meg magát még akkor se, ha Kaunitz egy derék katolikus herceg vagy miniszter lett volna, híres képtára megtekintésének ürügye alatt ment el hozzá. Ez az – úgy látszik – már teljesen sátánivá züllött ember még a pápának ezt az önmegalázását is

egyszerűen csak gögje szempontjából fogta fel s egyedül csak arra igyekezett felhasználni, hogy „felvilágosult” barátai, a Voltaire-ek és társaik előtt babérokat szerezzen vele és sajtójukban, mint a felvilágosultság és önérték (!) – valójában a neveltlenség és parasztság – ünnepelessé magát. Nem ment le például palotája kapujába a pápa fogadására, nem csókolt neki kezét (a császár természetesen kezét csókolt), csak addig beszélt vele kalaplevéve, míg a pápa is hajadonfővel volt, mikor a pápa feltette kalapját, ő is feltette, s miközben képei között kalauzolta, a tisztelet legkisebb jelét se mutatta. A pápa aztán nem is állt vele külön szóba, s az eredmény az lett, hogy látogatása valóban csak Kaunitz képtárának szólt.

Egyébként gróf Pongrácz Arnold „Az utolsó Illyésházy” című művében (29. o.) azt írja, hogy „Kaunitzról ismeretes, hogy felette heves és gyakran még vendégei iránt is durva modorú volt!” Mikor például az utolsó Illyésházy (akit Pongrácz gróf személyesen ismert) Kaunitz vendége volt s „azon baleset érte, hogy feldönté burgundival telt poharát, felhevülésében odakiáltotta a grófnak: „Illyésházy gróf, ugyan hol tanult étkezni?!” István gróf ezzel válaszolt neki: „Oly házban, kegyelmes úr, hol naponta kétszer terítének tisztát.”

Kaunitz tehát nemcsak a pápával volt neveletlen, hanem a vele hasonszőrűekkel is. Az utolsó Illyésházy ugyanis éppoly „felvilágosult” vallástalan katolikus volt, mint Kaunitz, s látni fogjuk majd, hogy rendkívül ledér életű is. II. József legalább ledér életű nem volt, s ezzel megmutatta, hogy a Habsburgok még akkor is különbek kortársaiknál, ha egyébként ők is gyarlók.

Ha Kaunitz akkor is fel merte volna tenni a kalapját, mikor a császár társaságában volt, akkor lett volna benne valami következetesség vagy bátorság. De ő a császárával természetesen levett kalappal beszélt. Így aztán csak következetlenségét, egyházellenességét, gyávaságát (mert hiszen azzal dacolt, akinek nem volt fölötte hatalma), főként pedig neveltlenségét mutatta ki (mert hiszen a pápa Bécsben vendég volt s természetesen nemcsak a császár, hanem Kaunitz, a főminiszter is vendéglátó gazdája volt).

Hogy milyen rossz volt Kaunitz szándéka mindezzel, hogy mennyire tudatos és színészi-esen megrendezett volt az egész, s hogy minden tisztán csak azért történt, hogy a „felvilágosult” nyilvánosság megtudja, a sajtó kiaknázhassa, mutatja, hogy mindez mint Kaunitz hőstette jelent meg a lapokban, a „felvilágosultak” hosszú időn át tárgyalgatták utána maguk között és élvezték egymással váltott leveleikben; mint a pápa szégyene és a „felvilágosultság” dicsősége került bele a történelmi leírásokba is és hogy Kaunitz lement-e a pápa elé a kapuba és födetlen fővel beszélt-e a pápával vagy nem, még ma is tartják olyan fontosnak, hogy megemlítsék.

Pedig hogy a pápa mennyire nem tartja magára sértőnek az ilyesmit és hogy az, amit Kaunitz csinált, nem is olyan különleges vagy ritka dolog, mutatja, hogy Rómában jártában Raffay evangélikus püspök is (ha ugyan jól emlékszem s nem még egy nála is kisebb protestáns közéleti személyiség volt a szereplő) jelentkezett a Vatikánban pápai kihallgatásra (természetesen nem magán-, hanem csoport-kihallgatásra beszélgetés nélkül) s utána ő is, mint hőstettel, külön dicsekedett vele a felekezeti sajtóban, hogy előre közölte az illetékes vatikáni hatóságokkal, hogy nem fog kezét csókolni a pápának. Az illetékesek előre közölték a pápával a kívánságot és megkérdezték, hogy bebocsáthatják-e így is. A pápa azt válaszolta nekik, hogy természetesen.

Azt már természetesen nem a pápa mondta, hanem én mondom, hogy a pápának kezét csókolni nem kegy a kezét csókoló részéről, hanem kitüntetés számára. Világos tehát, hogy senkit se kényszerítettek arra, hogy kegyet elfogadjon. A pápa bizonyára azt hitte, hogy egy fanatikus és meggyőződéséhez mereven ragaszkodó felekezeti vezetőről van szó, akinek gögjét nem tartotta olyan fontosnak, hogy megfossa miatta annak a kíváncsiságának a kielégítésétől, hogy ha egyszer Rómában jár, ő is láthasson pápát.

Ha azonban tudta volna, hogy nem fanatizmusról volt itt szó, hanem csak nyegleségről, mesterségesen előre megrendezett „hőstetről” (á la Kaunitz), melyről az illető el akar majd

dicsekedni a felekezeti sajtóban s az ő nagy bátorságát és elvhűségét akarja vele bizonyítani és dicsekedni vele, míg csak él, hogy ő milyen „bátor volt” még a pápa előtt is, akkor szerintünk kár lett volna a pápának úgy megalázkodnia, hogy még az ilyen modern „hősöknek” ilyfajta önreklámozását is lehetővé tegye. Az effajta embereknek ugyanis nincs akkora önkritikájuk, hogy maguktól észrevennék, hogy itt a hősök nem ők voltak, hanem a pápa, mert az csakugyan alázatos volt és nála csakugyan élet és valóság volt az Evangélium tanácsa: abban, hogy az emberek úgy szólítsanak benneteket: rabbi (Mt 23,8), és hogy aki nagyobb közöttetek, legyen a szolgátok (Mt 23,11).

A kérdéses felekezeti vezető azonban – úgy látszik – sose jött tudatára annak, hogy itt ő volt a tetszelgő, ő akart kitűnni, ő akart érdemeket szerezni s ő cselekedett ezzel az előre feltett szándékkal. Ő a pápának (mint katolikus magyar testvérei hitbéli fejének) is nyugodtan kezét csókolhatott volna, sőt megtehetette volna ezt már csak a pápa kora miatt is. Ha szerényebb lett volna, akkor az is eszébe jutott volna, hogy ilyen tömegkihallgatásokon nem csókol és nem csókolhat mindenki kezét a pápának, tehát semmi szükség se volt arra, hogy külön hangsúlyozza, hogy ő nem akart kezét csókolni. Ezt feltűnés nélkül elintézhette volna azzal is, hogy nem igyekszik a kihallgatás alkalmával az első sorban lenni s nem törekszik a feltűnésre. De hát a magyar protestáns vezető is éppúgy feltűnést akart és éppúgy dicsőséget akart aratni a pápával való viselkedésével, akárcsak Kaunitz.

Se II. József, se öccse, II. Lipót, se Kaunitz, se a felvilágosultak általában nem vették észre, hogy a pápa bécsi látogatásakor nem ők voltak a győztesek. „Végre túladtam a pápán – írja József az öccsének. – Nem titkolhatom, hogy örülök elutazásának, mert az utolsó nyolc nap alatt valóban tűrhetetlenné vált a dolog, tekintve a finomkodást és a hízelgéseket, mit beszédében és alkudozásában kifejtett és tekintve azt a valóban nevetséges lelkesedést, mely különösen az asszonyokat eltöltötte. Az udvar minden csarnoka és lépcsője tele volt emberrel. Nem lehetett menekülni még az örök kettőztetésével sem, a sokféle tárgytól, melynek megszentelését követelték, olvasótól, képtől stb. Az áldáshoz, melyet naponként kétszer osztogatott az erkélyről, annyi nép tódult mindig, hogy el sem képzelheti, aki nem látta. Nem túlzás azt mondani, hogy egyszerre 60.000-en is voltak együtt. A lehető legszebb látvány volt és 20 mérföldnyi körzetből eljöttek a parasztok családostól.”

Egész világosan látható tehát József irigysége és féltékenysége, de hiúsága is, mely idegesen szenvedett attól a népszerűségtől, hódolattól és tisztelettől, mely nem neki, hanem a pápának jutott s melytől mégis – minden ellenszenve és irigysége ellenére – ő maga se tudja megtagadni az elismerést, hogy szép volt, sőt a „legszebb” volt és olyan nagyszabású, hogy „el se lehet képzelni”.

Az is jellemző, de egyúttal rendkívül visszatetsző is, hogy a pápa alázatosságát, mellyel ő, a legalább elméletben rangosabb és emellett korosabb is, a kisebb és fiatalabb szerepét játszotta a császár mellett, mert ő ment helyébe őt felkeresni, nem pedig fordítva történt, és mint láthatjuk, még a magánérintkezésben is igyekezett kedvében járni és hozzá alkalmazkodni, József egyszerűen „hízélgésnek” és „finomkodásnak” minősíti.

Látszik, hogy József a maga nagy eszével tisztában volt vele, hogy a pápa részint aszkézisből („aki nagyobb közöttetek, legyen a ti szolgátok” értelemben) alázza meg magát, részint mert jól tudta, hogy a császár minden bűne kevélységből fakad és a kevély ember az, aki a legjobban és leghamarabb megütözködik a másik ember kevélységén. Ezért, bár bizonyára nem volt tudomása a „felvilágosultak” cinikus felszólításáról, hogy „váljék kisebbé, hogy nagyobb legyen”, a pápa csakugyan kisebbé vált. Jutalmul azt nyerte érte, hogy II. József azt állapította meg róla, hogy hízeleg, nem pedig azt, hogy önkéntes megalázkodása által nagyobb lett.

Talán még nála is rosszakaratúbban nyilatkozik öccse, a későbbi II. Lipót: „Szerencsét kívánok a pápa elutazásához (!). Lehetetlen, hogy az effajta látogatás végre is ne váljék alkalmatlanná. Amit a Bécsben keltett fanatizmusról hallok, nem ejt ámulatba. Azért veszedelmes

mindig az ilyen dolog, mert bár ez a vakbuzgóság rendszeresen csak a nép és a tudatlanok között fordul elő (majd mindjárt látjuk, milyen „tudatlanok” voltak azok, akik részt vettek benne), mégis annyian tartoznak ezek közé mindenfajta állásból, hogy nem mindig lehetséges előre látni és kiszámítani ezen fellángolás hatásait a lelkekre, különösen ilyen kényes ügyben. (A jó Lipótnak tehát mindenki tudatlan, aki nem olyan vallástalan, mint ő. Persze ilyen „tudatlan” volt maga az ő anyja is, akinek – mellesleg – kissé több volt a fejében, mint neki, bár kétségtelen, hogy az ő feje se volt üres.) Megvallom én nem épültem a pápa eljárásán. Egész utazása nem más, mint egy fiatalember (!) meggondolatlansága, és úgy is folytatta le a dolgot. Öccsének herceggé való kinevezése egész Itáliában ártani fog neki, mert azt fogják hinni, bár tévesen, hogy családi érdekének áldozta fel azt a célt, melyért Bécsbe fáradozott.” (A pápa unokaöccsét a császár tette herceggé. Világos, hogy a pápa nem utasíthatta vissza a kintüntetést, mert ez sértő lett volna a császárra. Mivel látjuk, hogy a császár környezetében azt hitték, hogy ez a kinevezés árt majd a pápa népszerűségének, mert furcsa következtetésekre ad majd alkalmat, önkéntelenül is arra kell gondolnunk, hogy a kinevezés külön ezzel a céllal történt.)

„Ebben (bécsi utazásában) pedig nemcsak nem ért el semmit, hanem pecsétjével és hallgatag jóváhagyásával hozzájárult mindenhez, ami ott történt. Mert látva mindent, értesülve mindenről és mégsem protestálva, ily nyilvános fellépése után jogot ad minden fejedeleme- nek, hogy ugyanazt tegye anélkül, hogy ő felszólalhatna ellene.”

D'Alembert pedig ezt írta Nagy Frigyesnek a kérdésben: „Íme, a Szentatyá Bécsben a császárnál, aki gúnyt űz belőle és visszaküldi úgy, ahogy jött.” Nagy Frigyes pedig ezt válaszolja: „Mít szóljak a Szentatyáról? Elvesztette infallibilitását, mióta Bécsbe ment lealázása tanújául.”

Ha nem is ilyen gúnyosan és kárörömmel, de lényegében az én diákkori tankönyvem is (a szerzetes gimnáziumban) ilyenformán volt megírva s még ott is azt tanultuk, hogy az a bécsi látogatás megalázás volt a pápa számára, haszon nélkül. Mi is úgy tanultuk, hogy ott II. József győzött s az ő fölényével és új korszakot képviselő büszke öntudatával szemben a pápa semmit se ért el. Pedig az eredeti források tanulmányozásának hatása alatt már ezelőtt 6-7 évtizeddel még Marczali is kénytelen volt azt írni, hogy „a császár pedig, bármely erélye- sek és gúnyosak voltak szavai, rálépett az alkudozás lejtőjére és bizonyára nagyot halad azon, ha Kaunitz őt vissza nem tartja”. (Szilágyi, VII., 101. o.)

Még azt is kénytelen észrevenni Marczali is, és ezt ki is mondja, hogy miért nem haladt II. József még jobban előre „az alkudozás lejtőjén”, s melyek voltak azok az érvek, melyek alapján Kaunitz visszatartotta. „Látjuk – írja –, hogy a császár nagyon hidegen, sőt több mint politikusán szól vendégéről. Nagy súlyt helyez arra, hogy ő lássék győzőnek (szóval az az átkozott hiúság és népszerűségkedvelés). De ha, mint maga állítá, intézkedései javára válnak a pápának és az Egyháznak, ugyan mi ellen kellett volna VI. Piusnak protestálnia?”

Közvéleményünk és tankönyveink azonban alig hajlandók csak valamit is észrevenni, illetőleg megemlíteni abból a minden képzeletet felülmúlóan nagy győzelemből, melyet VI. Pius Bécsben és általában a Habsburg-birodalom alattvalói körében aratott, s mely akkora volt, hogy egyenesen meseszerűnek tartanánk, ha nem szemtanúk, s ráadásul nem olyan, minden kétségen felül álló hitelességű szemtanúk tanúskodnának róla, mint Hadik András és Fessler, a híres történétíró, akinek hitelreméltóságát a tamaskodók számára különösen emeli az, hogy pap volt ugyan, de hitehagyott lett, tehát egyébként ugyancsak II. József és „felvilá- gosultjai” közé tartozott.

Láttuk, hogy még maga II. József is tanúsítja, hogy az a szeretet és hódolat, ragaszkodás és hit, mellyel a pápa személye ez útja folyamán találkozott, egyenesen minden képzeletet fel- ülő. „El sem képzelheti, aki nem látta”, fejezi ki magát „felvilágosult” öccse előtt a császár, s még ő is „a lehető legszebb látványnak” nevezi még ugyanazon levélben is, melyben egyébként nyíltan hangot ad a pápa iránti ellenszenvének. Valóban csodálatosan szépek kel-

lett lennie, ha még az is a „lehető legszebbnek” mondja, aki maga mondja, hogy az ő számára ez az annyira szép dolog már „valóban tűrhetetlenné vált”.

Marczali az, aki megírja, hogy a pápa jelenléte olyan „imponáló fokra buzdította a nép vallásos lelkesedését”, hogy „nyilvánulása meghatotta még a protestánsokat is, akik közül az angol követ valóban épületesnek nevezi a pápa magaviseletét”. (II., 95. o.) Hogy pedig ez a II. Lipóttól „vakbuzgóságnak” nevezett vallásos lelkesedés mennyire nem „csak a nép és a tudatlanok között fordult elő”, mint a hitvány Lipót hangsúlyozza, mutatja, hogy Marczali szerint (II., 96-97. o.) „a legelőkelőbb Lichtenstein hercegnő is (II. József platonikus ideálja, aki aligha lehetett műveletlen egyén, ha II. József annyira jól érezte magát társaságában) a pápa lábaihoz borult és megcsókolta”.

A legfőbb haditanács elnöke, az akkor már világhírű gróf Hadik András, Berlin lángeszű elfoglalója, naplója tanúsága szerint a pápa bécsi tartózkodása alatt háromszor is járult hozzá lábcsőkre és felnőtt fiaival is ugyanezt tette. (Markó Árpád: Gróf Hadik János, 280-281. o.) Markó Árpád szerint (279. o.) Hadik naplójában teljes tizennygy oldal szentel a pápa látogatásának leírására.

Mikor pedig Pius Münchenen át hazafelé tartott, akkor is olyan rajongást keltett maga iránt, még a protestánsok körében is, hogy például a müncheni angol követ neje is erővel áthattolt a népen, hogy a pápa előtt letérdelhesen és kezét megcsókolhassa. Augsburgban, mikor ott a pápa a könyvtárat meglátogatta, a könyvtár igazgatója, aki egyébként azonos volt az ot-tani lutheránus gimnázium igazgatójával és neve Mertens András volt, mintha csak II. Lipót-nak, az elfajult „felvilágosult” Habsburgnak a megjegyzését akarta volna megcáfolni, hogy a pápa iránti „fanatizmus” csak a „tudatlanokra” ragad rá, a pápa előtti üdvözlő beszédét térd-en állva mondta el és beszédében VI. Pius pápát, mint „a legszentebb atyát, a keresztény (tehát nemcsak a katolikus) vallás fejét, az emberi nem gyöngyét, azt, aki azért született, hogy a ha-landóktól minden bajt eltávoztasson, üdvözölte s magasztalta szerencsáját, hogy a legben-sőbb megindulással színről színre láthatja és legszentebb lábait csókolhatja”. (Holzwarth: Világtörténet, VIII., 357-358. o.)

Ha valaki itt megbotránkoznék azon, hogy ember előtt letérdelnek, sőt térdelve mondják el előtte az üdvözlő beszédet, először azt jegyezzük meg, hogy mivel ezt éppen protestáns (és nagyműveltségű) ember tette, bizonyítja (ami egyébként is magától értetődő), hogy nem a pápa kívánta, annál kevésbé követelte ezt tőle.

Másodszor pedig arra kell figyelmeztetnünk, hogy a térdhajtás külsőség, melynek jelen-tősége csak akkor van, ha jelentőséget tulajdonítunk neki, és csak annyi, amennyit tulajdoní-tunk neki. Ha például az a szokás keletkezett volna, hogy a gyermekek szüleik előtt letérdelnek, nem pedig kezet csókolnak nekik, akkor ezen senki se botránkoznék meg ma már és senki se tartaná helytelennek, azaz tisztelet helyett az imádás jelének.

A középkori királyi udvarokban (az Egyházban pedig jelenleg is) a *féltérdre* ereszkedés nem az imádnak, hanem csak a tisztelet legnagyobb fokának a kifejezése. Csak a térdre bo-rulás az, ami egyedül csak Istennek jár, de ezt nem is adjuk meg soha embernek, tehát a pá-pának se, sőt még a szentek ereklyéinek se. (Az előfordul, hogy a szentek képei vagy a feszület előtt térdreborulva imádkozunk, de ezt csak azért tesszük, mert imádkozunk. A térd-re borulás tehát nem a szobornak, a feszületnek vagy az ereklyének (például a Szent Jobb-nak) szól, hanem az imádságnak, mely csak azért történik feszület, szentkép vagy ereklye előtt, mert közelebb visz bennünket s még inkább gondolatainkat és érzéseinket Istenhez, s így könnyebbé, összeszedettebbé, buzgóbbá teszi imádságunkat.)

Úgy látszik, hogy az a nagy tisztelet, sőt rajongás, mely VI. Pius pápának bécsi útja fo-lyamán osztályrészül jutott, nemcsak az Egyház fejének, hanem az egyénnek, a személynek is szólt. A szemtanúk leírása alapján ugyanis kénytelenek vagyunk azt tartani, hogy VI. Pius nem volt közönséges ember. Fessler, a történetíró és aposztata, aki másokkal együtt a kapuci-

nusok ebédlőjében várta a sírboltból feljövő pápát (Mária Terézia sírjához ment le imádkozni), így írja le élményeit:

„Belépett a szeretettel és szelídséggel párosult fenség vonzó kifejezésével. Pápai háziöltöny volt rajta, hosszú, finom fehér ruhával, bíbor mentével, arany kereszttel mellén és a számára rendelt emelkedett székbe ült, hogy a hölgyeket áldó keze, vagyis inkább a halászyűrű csókjára bocsássa.”

Nincs itt semmi önimádatás, de még csak hiúság vagy tetszelgés se. Még a kézcsók is a kezén lévő halászyűrűt, tehát hivatalát illeti. A lábán is a cipőjébe varrt keresztet vagy ereklyét csókolják. Alázatosság volt tőle, hogy a hívek javának munkálására Bécsbe utazott és ezzel a császárhoz alkalmazkodott és megalázkodott előtte, noha a híre rosszabb lévén, mint amilyen a valóságban volt, egyáltalán nem tudhatta, hogy olyan tisztelettel fogják majd fogadni, mint amellyel fogadták. Egyáltalán nem lehetett benne bizonyos, hogy a császár is nem bánik-e vele úgy, mint Kaunitz mert vele bánni még a császár tiszteletnyilvánítása ellenére is. De viszont a császár is meg lehetett vele elégedve, mert se viselkedésével, se szavaival, sőt még legfinomabb célzásaival se csorbíthatta a császár tekintélyét hívei, a császár alattvalói előtt.

VI. Pius igazán bebizonyította, hogy nem népszerűségahajzásból vagy hiúságból utazott Bécsbe, hanem valóban egyedül a keresztény alázatosság gyakorlására és hogy a jó ügy érdekében megpróbáljon mindent, ami megkísérelhető. Szótlanul tűrte azt is, hogy ellenségei diadalt üljenek és Canossa-járásáról beszéljenek. Ő szívesen vállalkozott volna Canossa-járásra is, csak hogy használhasson.

A pápának a kapucinusok templomában mondott miséjét így írja le az Egyházból később kilépett Fessler: „Csak három lépésnyire állottam tőle, úgyhogy mindig szemmel tarthattam és megfigyelhettem minden vonását és mozdulatát. Sohase küzdött bennem erősebben a hit a hitetlenséggel, a janzenizmus a deizmussal, mint e mise tartama alatt. Azon gondolat hatása alatt, hogy mindez csak magasztos színművészet, eldöntetlen maradt a harc, de könnyeim nem szüntek meg folyni. A mise végén, mely egy óráig tartott, megszilárdult bennem a meggyőződés, hogy vagy Isten iránti szeretettől égő arkangyalt láttam, vagy a világ legnagyobb színészét. Nem hiszem, hogy a test állásának és tartásának méltósága, a mozdulatok aránya, a szeretet tüze a pillantásban és a szemek ég felé emelésében, az áhítat ereje és malasztja az egész arcon a hangos imádkozás közben emberi módon magasabb fokra volna vihető, mint ahogy itt megfigyeltem és bámultam”. (Marczali, II., 97. o.)

Látjuk tehát, hogy Fessler képében a kor szellemétől már megmértelyezett művelt ember nyilatkozik meg, noha Fessler akkor még, mikor a pápát látta (de nem akkor, mikor észleleteit leírta), még kapucinus szerzetes volt. (Furcsa nyilatkozat egy szerzetestől, de ilyen volt II. József kora. Olyan korban, melyben még cinikus és kételkedő Habsburgokat is találunk, a szerzetesek között is bőven voltak ilyenek. Ott van például Martinovics, akit nemsokára tárgyalunk.)

Hadik naplójában (pedig hát nem szerzetes, hanem olyan világhírű hadvezér írta, aki életét a durva katonáéletben élte le) az Egyház egyik egészen hű fiának és kora cinikus befolyásával tökéletesen dacolni tudó nagy szellemnek megható és magával ragadó tanúságát élvezhetjük. Említettük, hogy olyan hatással volt rá ez a pápai látogatás, hogy naplójában 14 lapot szentel neki.

Hadik a pápának húsvét napján a Szent István dómban tartott miséjén volt jelen. Így emlékezik meg róla: „Őszentségének fenséggel párosult, megható, épületes és magasztos áhítátát még a legtúlzóbb kifejezésekkel se lehetne méltón jellemezni. Magatartásának szentsége felülmúl minden e világon elképzelhető”. (Markó: Hadik, 279-280. o.)

Hadik a pápa előtti tisztelgését így írja le: „A Szentatyá a szoba egyik oldalán állt, közel az ajtóhoz, mellette a nuncius, aki a kihallgatásra rendelteteket bemutatta. Háromszoros térdhajtás után közeledtem, mire a pápa kesztyűs jobbkezét nyújtotta kézcsókra. Én azonban a lá-

bát kértem, mire ő felemelte jobb lábát. Jobb kezemmel átfogva, még egyszer letérdelve megcsókoltam, aztán franciául azt mondtam, hogy életemnek legboldogabb pillanata ez, amikor lábát csókkal illelhetem, mert lelkem malaszttal telt meg. Őszentsége rendkívül kedves volt hozzám, és amikor a nuncius elmondta neki, hogy ki vagyok, a legmelegebb és legkegyesebb kifejezésekkel halmozott el.”

„De ennél a találkozásnál – folytatja Markó Árpád – még nagyobb örömet és megtiszteltetést okozott Hadiknak, amikor a pápa a húsvéti nagymise után fényes kísérettel, az utcákon tolongó nép örömujjongása között, kocsin ment végig az utcákon az „Am Hof” térig, hogy az udvari haditanács épületével szomszédos templom erkélyéről osszon áldást a téren összezsúfolt népnek. Hadik a palota kapujánál várta. A pápa kedvesen üdvözölte és kezét nyújtotta, mire Hadik a lábát is megcsókolva kisegítette a díszhintóból. Azután a pápával érkezett főpapok menetbe alakulva, élükön egy keresztvívővel, Hadik vezetésével a testőrök és gránátosok sorfala között vonultak abba a terembe, melyet Hadik a pápa öltöztetésére kijelölt és drága damaszt kárpitokkal díszítettett. Itt a pápa fejére tették hármaskoronáját, azután a ment a szintén feldíszített tanácskozótermen keresztülvonult a palotával összeépített templom erkélyéig. A pápát kétoldaltól a magyar, a német és a lengyel nemesi testőrség egy-egy tagja kísérte. Hadik az erkélyre vezető lépcső első fokán megállt, azután térdenállva fogadta a pápa külön áldását.”

„Az erkélyen – írja Hadik – a szélső korláthoz épített mennyezet alatt, aranszövevettel borított trónszékbe ülve, néhány percig szótlánul tekintett le a téren hihetetlen tömegben nyüzsgő közönségre, amely nemcsak a teret és az oda torkolló utcákat töltötte meg, hanem a házak tetején és az összes ablakban is elhelyezkedett, és hangos morajlással kérte az áldást. Amikor Őszentsége az erkélyre lépett, mindenki levette a kalapját. Az emberek oly sűrűn álltak egymás mellett, hogy lehetetlen lett volna még egy személyt is közéjük szorítani.”

„Pár perc múlva a segédkező püspök a pápa elé tett egy aranyos kötésű és aranyozott rojtokkal díszített misekönyvet. Őszentsége abból az áldást megelőző imádságokat elmondta, azután karjait és tekintetét mereven az ég felé emelte, mintegy az Isten áldását kérve. Majd karjait leengedve, a kereszt jelével, háromfelé fordulva megáldotta a népet. Mindaddig, amíg ez az ünnepélyes cselekedet tartott és a Szentatya az erkélyen tartózkodott, a tömeg a legmélyebb áhítatba merülve zúgott. Jézus Krisztus nevét kiáltották, bűnbánó és fájdalmas kiáltások hallatszottak és „Szentatyánk, áldj meg bennünket” kiáltás.”

„Én az erkély szélén a püspökök sorában álltam és mindent jól láttam. A fedetlen fővel nyüzsgő tömeg olyan hatást keltett, mintha a tenger zajlana, mert a nagy szorosságban senki se tudott letérdelni, csak fejét mélyen lehajtva igyekezett mindenki mélységes meghatottságát és bűnbánatát kifejezni. Őszintesége sem tudta e megrázó látványra könnyeit elfojtani. Az első áldás után Batthyány hercegprímás latinul felolvasta a bűnbocsánat és a feloldozás szavait, azután az annak szövegét tartalmazó írást a nép közé dobta. Az áldás osztása alatt a Schotten-Tor mellett felállított gránátos zászlóalj díszített lött és a várost körülvevő sáncokon elhelyezett ágyúkat elsütötték.”

„A Szentatya rövid ideig még az erkélyen maradt, azután távozása előtt még egyszer megáldotta a lélekemelő szertartástól áhítatba merült és őt ünneplő tömeget.”

„Átöltözködése után még egy jó negyedóraig a teremben tartózkodott, elbeszélgetett a bíborosokkal és a püspökökkel, azután engem hívott. Amikor a szobába léptem, a pápa az egyik ablakmélyedésben éppen Hrzsan bíborossal beszélgetett. Azonnal hozzám lépett és kegyesen megköszönte, hogy házamban ezt a szép ünnepséget ilyen jól megrendeztem. Én viszont kéz- és lábcsókkal köszöntem meg Őszentségének azt a nagy kitüntetést, hogy lakásomat és ezzel az egész udvari Haditanácsot fenséges jelenlétével megszentelte. A nuncius ezután igen kedves szavak kíséretében bemutatta legidősebb fiamat, aki szintén kéz- és lábcsókkal járult a Szentatya elé. Az ünnepélyes menet végül ugyanolyan sorrendben, ahogy feljött, a lépcsőn levonult. Én közvetlenül a pápa előtt menve vezettem őt kocsijáig. Beszállá-

sa előtt a Szentatya még egyszer visszafordult és kezemet hirtelen megragadva kegyesen megszorította.”

„Hadik becslése szerint – írja Markó – a téren és környékén legalább 78.000 ember szorongott, a Szent István dómig vezető utakon várakozó közönséggel együtt legalább 200.000 ember akarta ezen a napon a pápát látni.”

A pápát meghatotta a Hadikban tapasztalt nagy hit és a részéről iránta, mint Krisztus helytartója iránt megnyilvánult mély tisztelet, s méltán jól eshetett neki, hogy ezt abban a korban, amikor ez annyira szégyen volt, „bigottságát” nemcsak nem titkolta, hanem szinte tüntetőleg mutatta a nyilvánosság előtt. Jól eshetett neki, hogy Hadik azzal se törődött, hogy tetszik-e ez császári urának vagy nem. A hódolat értékét növelte, hogy a tisztelet és a ragaszkodás e megható jeleit a pápa éppen Európa egyik legünnepeltebb lángelméjétől kapta. Nekünk büszkeségünk lehet, hogy ez a lángelme magyar volt, és hogy lángelméje nemcsak a hadászatban nyilvánult meg, hanem a kor tévedéseinek belátásában és a tévedéseivel való dacolásban is. Kora a műveltség jelének tartotta, ha lenézi a pápát, Hadik csak azért is a lábát csókolta a nagy nyilvánosság előtt.

Ezért a végső elváláskor a pápa mint barát a barát előtt, mint ember a vele együttérző ember előtt, egészen kiöntötte szívét a mi Hadikunk előtt. Pius, hogy ne legyen udvariatlan vendég, hogy meg ne bántsa a császárt és ne rontson ezzel még jobban a csak az imádság és könny fegyverével rendelkező Egyház sorsán, magába fojtotta bánatát s úgy tett ott Bécsben, mintha minden rendben volna. De hogy belül nem így érzett és hogy valójában mennyire nem volt minden rendben, hogy milyen fájdalom szorította össze a szívét miatta: Hadiknak, mint vele rokon léleknek, tudtára adta. Visszhangra is talált a pápa bizalma e derék ember szívében annyira, hogy Naplója e része még ma is meghatja az olvasót.

„VI. Pius egy hónapi tartózkodás után – írja a napló alapján Markó – április 22-én elutazott Bécsből. A pápa kocsiba szállásakor a császár egész udvarával, a miniszterek (tehát a hitvány Kaunitz is, de ezzel természetesen, mert nem igen szolgálta dölyfét, már nem dicsekedhetett el elvbarátainak s ezért a történelemben se találja meg a késő olvasó), főpapok megjelentek. Pius pápa a kezét mindenkinek csókra nyújtotta.” (A császár is kezét csókolt, mert ő nem volt Kaunitz, ha azonban ő igen, akkor természetesen Kaunitz se hagyhatta ezt el. De erről természetesen szintén hallgat a krónika, mert ez csak arról beszél, ami Kaunitz dicsőségére válik, de természetesen a „felvilágosultak” szemében.)

„Amikor a pápa Hadikhoz ért, nemcsak kezét nyújtotta, hanem pár pillanatig megállt, aztán balkezevel is átfogta Hadik jobbját, olaszul ezeket a szavakat mondotta neki: Quest’ ora mi rincresce per voi altri! E percben keserűség fog el értetek!”

Hadiktól tehát nem úgy búcsúzott el a pápa, mint a többiektől, hanem a szívét is kitérte előtte s Hadik annyira megértett mindent, hogy naplójában hasonló hangon ezt fűzi hozzá: „Mély szomorúsággal töltött el az a tudat, hogy a keresztény katolikus Egyháznak ez a valóban szent feje nem tudta elérni azt, amit remélt és amire alapos joga lett volna. Ennek bővebb magyarázata és bírálata nem az én feladatomban, de annyit mondhatok, hogy *az emiatt érzett fájdalom életem végéig sajogni fog szívemben.*”

E kérdés befejezéséül csak annyit jegyzek meg még, hogy József császár a pápa iránti tiszteletét még azzal is kifejezte, hogy 1783. december 22-én a pápa látogatása megköszönésére maga is megjelent Rómában. Érdekes megemlíteni, hogy II. Józsefnek a pápa (és a lengyel király) volt a keresztapja. Természetesen nem VI. Pius, hanem egyik elődje, XIV. Benedek. Láttuk, hogyan bánt a pápával, de azt is láttuk, hogy bánt a lengyelekkel. Lengyelország felosztása mégis csak anyja lelkiismeretét bántotta, az övét nem. Ő a legnagyobb meglepéssel vett részt keresztapja országának felosztásában. Nem a lengyelekre haragudott, hanem csak a maga birodalmának javát szolgálta, de azt aztán – a „felvilágosultság” elveinek megfelelően – gátlástalanul s mások érdekeivel egyáltalán nem törődve.

Éppígy a lélekkel se törődött, ha az állam anyagi érdekeiről volt szó. Ha figyelmeztették rá, hogy lélek is van a világon és annak érdekeivel is törödni kell, legfeljebb megállapította, hogy az ő rendeletei a lélek érdekeit is szolgálják. Hiszen láttuk, hogy azokat az egyházi reformokat is, melyek miatt a pápa érdemesnek tartott Bécsbe fáradni, ő „a vallás érdekében” és „annak javára” hozta be. Úgy látszik tehát, hogy a vallás ellen nem ő volt, hanem a pápa. Rosszat azért talán még szerinte se akart a pápa, csak az nem volt annyira felvilágosult, mint ő. Nem látta elég tisztán, mi válik a vallás javára. Ezt természetesen egész tisztán csak II. József látta.

II. József uralkodása

Az a lélek, melyet II. József annyira elhanyagolt és amelynek elhanyagolásáért olyan kevesesen meglakolt, sokkal fontosabb volt, mint ő a nagy eszével gondolta. Az állam belső vagy külső sikereihez se elég csak a pénz és a rajta kiállított és jól felszerelt hadsereg, hanem ahhoz a sereghöz lélek, lelkesedés is kell. Ehhez pedig az szükséges, hogy legyen miért lelkesedni. II. József öseinek, a Habsburgoknak, ritkán volt jól felszerelt hadserege, mert a pénzüket, ha volt, fegyverek helyett hívek jutalmazására és hálájuk irántuk való kifejezésére fordították, de annyira, hogy szinte a nagylelkűség tobzódásával volt egyértelmű. Ez volt a kirívó hibája II. Ferdinándnak, I. Lipótnak és III. Károlynak különösen, de III. Ferdinándnak, I. Józsefnek és Mária Teréziának is. Mikor II. József trónra lépett, nem győzött panaszkodni az anyjától vállalt és terhes örökségül rámaradt sok penzió, nyugdíj miatt, ami akkoriban még önkéntes adomány volt, mert kötelező nyugdíjakat az állam akkor még nem ismert, önként pedig természetesen igen kevés uralkodó és igen kis mértékben adta.

Fürst azt írja, hogy Mária Terézia legnagyobb uralkodói hibája az volt, hogy a szíve sokkal jobb volt annál, mint amilyenek a józan ész és az állam gazdasági lehetőségei miatt szabad lett volna lennie. Amit uralkodói tehetségével, korszerű újításaival nyert, azt nagyrészt arra fordította, hogy megköszönje vele és háláját fejezze ki azoknak, akiknek e jövedelem-többletet köszönte. Például az 1753. évi miniszterváltás „csekély” egymillió forintjába (!) került, mert nem volt szíve jutalom nélkül küldeni el azokat, akiket elküldött.

Így aztán ezeknek a régi, bolondul nagylelkű Habsburgoknak nem lehetett olyan nagy és olyan jól felszerelt seregük, mint amilyen ellenségeiknek, sőt később magának II. Józsefnek is volt, akik szűkmarkúak voltak s az állam jövedelmeit nem „pazarlásra”, hanem célszerű és hasznot hajtó befektetésekre, például a hadseregre fordították. Ezekben a hiányosan ellátott seregekben azonban, különösen pedig bőven jutalmazott tisztjeikben volt szeretet, ragaszkodás és odaadás a császár ügyéhez, tehát volt lélek, mely lelkesítette őket és lendületet adott nekik. Ezért II. Ferdinánd is, I. Lipót is olyan fényes győzelmeket vívott ki, hogy csak azért kellett utána hamarosan megcsökkenni hatalmuknak, mert túl nagy hatalmuktól már egész Európa egyensúlya felborulását kellett félteni s ezért mindenki, köztük még a pápa is, ellenfelük lett.

I. Lipót seregeiben volt lélek, mert a kereszténységért, azaz eszméért küzdöttek. Mert Lipót azon kívül, hogy olyan eszményi keresztény embert állított élére, mint sógora, Lotaringiai Károly (később pedig a keresztény tekintetben ugyan nem kiváló, de katonáiról mindig atyailag gondoskodó Savoyai Jenő) volt és olyan szent életű szerzetest küldött lelkesítésükre, mint Marco d'Aviano. Az egész sereg meggyónt, misét hallgatott, melyen maga Sobieski ministrált, pápai áldást kapott, mielőtt felszabadító háborújukat megkezdték.

Mária Terézia is üres pénztárt és szégyenletesen megvert sereget örökölt apjától olyan vezérekkel, akik gyávaságukért és hanyagságukért a börtönben voltak, mikor ő trónját elfog-

lalta. Ilyen hadsereg mellett egyszer csak arra ébredt, hogy szinte az egész világ ellensége. Hamarosan mégis fényes győzelmet aratott, mert magyar alattvalói szívéhez folyamodott. A lelküket, a szeretetüket szerezte meg, mert ő is a lelkét adta nekik cserébe.

Ezzel szemben II. József, aki alattvalóiban csak azt nézte, hogy mekkora a számuk, mennyit dolgoznak és mennyi adót fizetnek, hadseregében pedig csak azt, hogy hány ezredből áll, milyen a fegyvere, a lélekről azonban nem gondoskodott, sőt ő maga ölte ki ezt belőle, iromba nagy seregével megszállja a török határt s eleinte még azzal a törökkel se tud semmire menni, aki akkor is már régen „beteg ember” volt. A nagy sereg egyenesen önmagától ijed meg, egy ostoba vaklárma miatt szégyenszemre futásnak eredt, s már ettől majdhogynem felbomlott. Nem tudták ugyanis a sereg tagjai, miért harcoljanak, miért lelkesedjenek. Olyan savanyú és krajcároskodó császáráért, amilyen II. József volt, nem tudtak lelkesedni. Nem volt bennük lélek. Pedig hogy megmondta neki mindezt előre az ő jó és okos anyja! De hát mi haszna, mikor az egyébként kétségtelenül okos fiú magát még anyjánál is okosabbnak tartotta s intelmeit csak udvariasságból hallgatta meg.

Pedig II. József – mert egy évszázados tradíciókkal bíró ősi család elfajulása nem történhet meg egyetlen nemzedék alatt – legalább még nem botránkoztatta is egyúttal seregét és alattvalóit. Ő lelke mélyén még hitt és vallásos volt. Költséges szeretői se voltak, mint akkori uralkodótársainak, sőt még olcsó szeretői se. Nem botránkoztatta alattvalóit a dorbézolásairól és pénzpocsékolásairól szóló sok pletyka. Ő egyszerű magánosságban és igénytelenségben húzta maga is azt az igát, melyet alattvalóival is húzatott. Előljárt a takarékoságban, önmegtagadásban, egyszerűségben. Csakugyan az állam első szolgálója volt, úgy, ahogy mondta.

Az elbizakodottság és azon kívül, hogy jól esett neki a „felvilágosultak” bókja és tömjénezése, más hibája nem is volt. Többet dolgozott, mint akármelyik alattvalója és olcsón dolgozott, még olcsóbban, mint azok. Seregét se úgy küldte a török harctérre, hanem vezette, mert maga is ment velük. Láttuk, hogy ő maga is éppoly egyszerű szalmazsákon hált, mint az utolsó baka, mégpedig nem is csak a harctéren, hanem még a bécsi Burg fényes termeiben is. Láttuk, hogy Párkányban az induláskor neki is éppúgy négyórakor hajnalban kellett indulnia, mint a többinek. Ő csak abban különbözött a többitől, hogy a mise és az áldozás kedvéért még egy órával korábban kelt. Az életét se féltette, mert a harctéren személyes bátorságának is tanújelét adta, nem úgy, mint Nagy Frigyes első ütközetében. (Szilágyi, VIII., 448. o.)

II. József még vértanúja is lett élete vezéreszméjének: az államnak. Ahogyan seregét pusztította a rendetlen étkezés, a mocsárláz, a fátalmak okozta betegség, az egészségtelen éghajlat és a járványok, éppúgy pusztították mindezek őt is, hiszen a harctéren betegedett meg és ez vitte fiatalon a sírba.

Nem adott ő tehát senkinek rossz példát, legalábbis életmódjával nem, sőt elmondhatjuk róla, hogy elsősorban mindig maga itta azt a vizet, amely mellett oly sokat prédikált. Mégis, mennyire megbosszulta magát a lélek, a szív, az érzelmek, az eszme elhanyagolása! Milyen vértelen, tehetetlen váz lett enélkül az állam és a pompásan felszerelt, mamuthadsereg egyaránt.

Hát még ha Isten ezeket a II. József-féle elfajult Habsburgokat is megtúrte volna a trónon olyan hosszú évtizedeken át, mint II. József anyját, nagyanyját és dédapját (ezek hárman 123 évig uralkodtak, míg a három elfajult: I. és II. József és II. Lipót összesen is csak 18 évig), mi lett volna akkor birodalmukból! Látni fogjuk ugyanis, hogy II. József öccse, II. Lipót, már nemcsak lelket adni nem tudott alattvalóinak és seregeinek (mert hiszen nemes eszmék őt se éltették), hanem ő már egyenesen botránkoztatta őket. Ő már egyenesen szeretőket tartott és rájuk is költötte az ország pénzét.

Érdekes az is, hogy míg a lelket elhanyagoló, de legalább másképpen példaadó II. Józsefet tíz évig türte Isten atyái trónján, egészen elfajult öccsét már csak két évig, sőt valójában csak egy jó évig, mert 1790 végén lépett trónra s már 1792 elején távozott onnan. Ez a II. Lipót talán azért is sülyedt olyan mélyre, mert trónralépte előtt már 25 éve távol volt attól a bé-

csi léghőrtől, melyben ősei hagyományait és becsületes lelkét szívhatta volna magába. Mikor aztán Firenzéből, apja örökségéből hazajött, oly hamar távoznia kellett a másik világba, hogy mire alattvalói értesülhettek volna ledér életéről és botránnyairól, ő már régen nem is volt. Így aztán az utókor se igen tud szennyeséről, különösen nem tud az a magyar, aki viszont anyjának, Mária Teréziának soha nem létezett szennyeséről oly sokat tud.

Ennek is könnyű megtalálni az okát. Anyja a vallási igazságot és a tiszta erkölcsöket képviselte s így a hozzá felemelkedni nem tudó embereknek jól esik megállapítaniuk, hogy ő se volt különb, mint ők. II. Lipót ellenben hitközönyös és az Egyháznak, a papoknak éppúgy ellensége volt, mint a Habsburgok gyűlölői, a magyar protestánsoknak is csóóstól adta a vallásszabadságot, s így bűnei, cinizmusa és ledér élete nem vált szenzációvá, se pikantériává, se kárörömkielégítővé. Ez az oka, hogy II. Lipótról (aki egyébként volt annyira okos is, hogy cinizmusát titkolta) csak annyi maradt meg nálunk, hogy rendkívül felvilágosult, okos és nagylelkű uralkodó volt, aki közel se volt olyan erőszakos és a magyar alkotmánynak olyan ellensége, mint bátyja és a protestánsoktól se irigvelte azt a teljes és tökéletes vallásszabadságot, melyet gonosz elei korlátolt fanatizmusukban még ismételt esküszegések árán is megtagadtak tőlük. II. Lipót csak az *Egyház védelmére* tett koronázási esküjét szegte meg, az pedig nálunk sose számított esküszegésnek.

Éppen ilyen jóindulattal van történetírásunk és protestantizmusunk II. József iránt is. Az ősi magyar alkotmánynak és a magyar nemzeti önállóságnak egy Habsburg se volt annyira ellensége, mint ő. Történetírásunk és protestáns felekezeti irodalmunk mégis vagy egész nyíltan mondja ki, hogy ő volt „a legrokonszenvesebb Habsburg” és nem győzi magasztalni felvilágosultságát, nagy esztét, önálló gondolkodását meg egyszerűségét. Vagy ha ezt nem is teszi, akkor se találjuk vele szemben még nyomát se annak a féktelen gyűlöletnek, elfogultságnak és egyoldalúságnak, melyről elődeivel, de különösen II. Ferdinánddal és I. Lipóttal kapcsolatban tanúságot tesznek. Jól lehet látni belőle, honnan fúj a szél és mi az igazi oka annak a nagy „hazafias” gyűlöletnek, melyet irántuk érzünk. Valójában az igazi kereszténység, a katolicizmus öntudatlan, tudat alatti gyűlölete ez.

A mi kálvinizmusunk a magyar szabadság, önállóság és függetlenség élenjáró védelmezőjének tartja magát. Ezért mindig első volt a nemzeti sérelmek hangoztatásában és a Habsburg-gyűlöletben, sőt a fegyverfogásban is. Természetesen nem azért, mert ezek a Habsburgok katolikusok voltak, hanem egyedül csak azért, mert magyarirtók voltak. Nem a felekezeti vezette őket, hanem a hazaszeretet. Ezért nem egy katolikus magyar is követte őket, lélekben pedig ma már úgyszólván minden katolikus magyar is velük tart.

De mit látunk? Azt, hogy 1780-ban végre jön egy olyan Habsburg is, aki valóban németesít, aki csakugyan beolvaszt, aki csakugyan Gesamtmonarchiát csinál, aki egyszer se tart országgyűlést, nádort nem választat s még a szent koronát se tartja érdemesnek fejére tenni, hanem mint régiséget, elviteti Bécsbe. Azonban – ellenértékként e sok bűne ellenében – ő nem mutat semmi rokonszenvet az Egyház és intézményei iránt, ellenben mutat a protestánsok iránt s megengedi nekik nemcsak azt, hogy legyenek (amit ősei is megengedtek nekik), hanem még azt is, hogy létükkel és erejükkel külsőleg is tüntethessenek.

E nagy érdeméért aztán nemcsak átlagban a magyar protestánsok, hanem még a kálvinisták is, a magyar szabadság, függetlenség, alkotmány és önérték ezen évszázadokon át nyakas, dacos, büszke védői, egyszerre nemcsak azt bocsátják meg neki, hogy beolvaszt elnyom és németesít, hanem egyenesen kedvencükké választják s a kedvéért felteszik minden templomuk tornyára azt a bécsi átkozott kétfejű császári sast, melyről addig, míg a Habsburgok a katolicizmus védői is voltak, azt állították, hogy nem a protestantizmus, hanem a magyar nemzet elnyomásának a jelképe, s azért minden katolikus magyarnak is utálnia kell. (Utálja is szívből mindegyik egészen a mai napig.)

Ottmarad aztán ez az átkozott és gyűlölt kétfejű sas a magyar kálvinista templomok színeinek a tornyán több mint fél évszázadon át, s hogy nem volt ott továbbra is és nem maradt

ott végleg, annak csak az az oka, hogy a Habsburgok II. József után nemsokára újra visszatértek a „klerikalizmus” útjára, tehát „hazafias” szempontból újra okot adtak a magyaroknak a gyűlöletre. S ugyanezek a kétfejú gyűlölt sast még imaházaikra is kirakó magyar kálvinisták hogy tudják utálni, ostromozni és hazaárulózni a magyar katolikus papság szervilizmusát, aulikusságát, talpnyalását!

II. József türelmi rendelete annyira törvénytelen és alkotmányellenes volt, amilyent még egész ezeréves történelmünkben is alig találunk. Milyen csekélység volt ehhez képest I. Rudolf „törvénytelenége”, aki szentesítéskor a törvénykönyvbe a maga részéről néhány magyarózó sort íratott! Bocskai mégis fegyveres felkeléssel felelt rá!

Magyar király nem adhat ki rendeleteket, hanem csak országgyűlési határozatokat szentesíthet. Hát még olyan király hogy adhatna ki rendeleteket, aki még csak meg sincs koronázva, ezért hitlevelet se adott ki és esküt se tett a magyar alkotmányra és királyi kötelezettségei teljesítésére! Rudolf ellen mégis fegyvert fogtak a magyarok „felháborító törvénytelenységéért” s szentül meg voltak győződve még arról is, hogy az Aranybulla alapján alattvalói miatta fel vannak mentve hűségesküjük alól. II. József sokkal nagyobb törvénytelenységéért ellenben olyan hálával voltak a magyar kálvinisták, hogy még a gyűlölt kétfejú sast is felrakták tornyaikra (érdekes, hogy csak a magyar kálvinisták, az idegen lutheránusok nem). De akár csak olyan magyar történelmet is ki látott már, amely II. József türelmi rendeletének alkotmányellenes, törvénytelen voltára rámutatott volna? Még amelyiket katolikusok számára írtak, az is örvendez neki, mintha egyenesen nemzeti vívmány lett volna!

Ha pedig erre azt felelik, hogy igen, a türelmi rendelet törvénytelen volt, de viszont jó és okos dolog volt s ezért törvénytelenége ellenére is örülünk neki, az a válaszuk, hogy annak idején Rudolf törvénytelenége ellen nem azon a címen fogtak fegyvert Bocskaiék, hogy rossz volt, hanem azon a címen, hogy törvénytelen volt. Jó törvénytelenég nincs is.

Hazug és álnok volt tehát az a felháborodás, mely emiatt a fegyvert a nemzet kezébe adta, de hazug és álnok az a történetírás is, mely ezt a propagandafogást, mint komolyat és törvényes alappal bírót tárgyalja. De egyébként is, ha törvényes helyett jót, előnyöset, törvénytelen helyett pedig rosszat, károsat értünk, akkor már tág teret nyitottunk az önkénynek és az anarchiának. Ami ugyanis a protestánsnak jó, az a katolicizmusnak rossz; ami a nemesnek jó, a jobbágnak rossz; ami a földművesnek előnyös, az az iparosra sokszor kedvezőtlen és így tovább. Ha pedig mindenki maga dönti el, mi neki a jó és mi neki a rossz törvény vagy rendelet, és ezen az alapon már az engedelmességet is joga van megtagadni, sőt királyára még fegyverrel támadni is, mi lesz akkor belőlünk!

Türelmi rendeletet nálunk csak az országgyűlés hozhatott volna s egészen bizonyos, hogy II. József akkor még egészen katolikus vallási alapon álló országgyűlése nem szavazta volna meg. Protestánsaink tehát azért, hogy ezt a rendeletet ünneplik és magasztalják, bizonyították, hogy a törvényesség és az alkotmányosság hangsúlyozása, védelme és követelése egész 400 éves történelmünk folyamán csak ürügy volt részükről, nem pedig komoly hazafias meggyőződés.

Ki mondhatja még ezek után is, hogy a mi kálvinistáinknak a Habsburgokkal szemben csakugyan csak a magyar haza vagy legalább elsősorban a magyar haza sérelmei fájtak, nem pedig egyszerűen csak katolikusgyűlölet volt Habsburg-gyűlöletük? Annyira elsősorban a katolikust gyűlölték ők a Habsburgokban, hogy a sors különös ironiájaként éppen a legmagyarellenebb Habsburgnak csak azért, mert véletlenül (vagy talán nem is véletlenül, mert a kettő között okozati összefüggés van?) nemcsak megbocsátották, hanem észre se vették mindazt, amit a magyarság ellen vétkezett, sőt jutalmul egyik legtörvénytlenebb, de számukra hasznos tettért szolgalelkűségükben templomuk homlokzatára, sőt – hogy még jobban lássék – sokszor a templom tornyának a tetejére is felvitték a politikát és egyenesen felekezeti jellegűvé alakították át azt a Habsburg-címert, melyet addig, míg ebben az országban a ka-

tolicizmus védőjének jelképe volt, szerintük gyűlölni volt kötelessége nem minden protesztánsnak, hanem minden magyarnak.

Annakra különös ez a kálvinista imaházakra kerülő kétféjű sas, hogy szinte hihetetlen, hogy még ez is megtörténhetett. Még különösebb azonban, hogy történelmünk és közéletünk e talán legszenzációsabb, legpikánsabb jelenségéről szinte nem is tud semmit a magyar közvélemény, mert történetírásunk szintén nem volt hajlandó észrevenni minden feltűnősége ellenére sem. Még én magam is csak 50 éves koromban szereztem róla először tudomást, akkor is egy *protestáns felekezeti* művészettörténeti műből, később pedig a szintén kálvinista Eötvös Károly locsogásából.

Annak a sok műkincsnek az elherdálását is megbocsátja történetírásunk II. Józsefnek, ami a kolostorok feloszlatásával kapcsolatban végbement. Olyan kótyavetye és tékozlás történt e tekintetben, hogy Jankovics Miklós híres gyűjteményének legnagyobb részét ekkor szerezte, mégpedig a zsebpénzéből. II. Józsefnek legfeljebb csak azt lehet felhozni a művészet ellen elkövetett nagy bűne métségére (mely annál nagyobb bűn, mert nálunk a török enélkül is ugyancsak kevés műtárgyat hagyott meg), hogy nem tudatosan csinálta, hanem csak azért történt meg, mert annyi gondja között mindenre nem terjedhetett ki a figyelme. Nagyon gyöngye kis métség ez s vele szemben azt is joggal hányhatjuk szemére, hogy miért vállalt magára egyszerre ennyi gondot, kivált mikor úgysis felesleges volt, mert hiszen élete végén azzal, hogy maga törölt el mindent, amit alkotott, maga is elismerte, hogy csupa haszontalan dolgot vállalt magára.

Egyébként az is tagadhatatlan, hogy II. Józsefnek, ennek a túlságosan is haszon-embernek édeskevéis érzeke volt a művészetek, a szép iránt. De láttuk már, hogy a tudatos rosszakarat se hiányzott, mert II. József a híres búcsújáráhelyeken levő templomokat sokszor még le is romboltatta, hogy a nép ne járhasson oda, hanem helyette dolgozzék. E rosszakaratról, mely mivel elsősorban nem II. József személyes rosszakarata volt, hanem koráé, s amely éppen emiatt még halála után hosszú évtizedeken át is tartott, tanúskodik a túskevári pálos kolostor sorsa is.

Házy Alajos, túskevári plébános „A pálos rend jenő-túskevári zárdájának történelme” (Szombathely, 1878) című művéből veszem a következő részleteket:

„A szerzet eltöröltetése utáni itteni templomuk bezáratott, belsejében széthordattak. A főoltárkép, két mellékoltár, egy ezüstkehely és egy háromülékes, műfaragványú karpad a túskevári templomba hozattak. A remek szónokszek, a megbecsülhetetlen értékű, mert egészen dombor faragványú sekrestyei szekrény a somlóvásárhelyi templomba vitettek. A szép faragványú padok a karakói plébániatemplomba kerültek. Hagyomány szerint a harangokat a túskeváriak megkaphatták volna, de a mester (akkor még a mester kötelessége volt a harangozás) ellenállt, mondván: „Eb húzza kendeknek azokat a nagy harangokat!”, és Somlóvásárhelyre vitettek. A templom megszenteltelenítve széna, szalma és egyéb gazdasági szerek raktára lett. De még ily célra is röstellte a kormány fenntartani, hanem 1820. évben vandál módra lepusztította (!). – Szemtanúk elbeszélése után írom le a rombolást.”

„A tornyok tetőzetére erős köteleket hurkoltak és csiga segítségével lerántották. A tornyok közt állt Szent Pál közsobrát a túskeváriak elkérték, hogy a községben felállíthassák, de a munkások röhögése között letaszítatván, darabokra tört és a Lovason készült istálló alapjába rakatott. A templom falait csákányokkal, szálvasakkal fészegették szét, hogy azokból Karakón, Lovason malom és egyéb gazdasági épületet emeltethessen a kormány. Így amit a rombolásra fizettek, azon elég anyagot vehettek volna, mert amint egyik rombolató uradalmi tisztától én magam hallottam, egy öl fal lebontásáért öt pengő forintot fizettek. Valóságos örült pusztítás folyt még akkor is, midőn az anyagra már szükség nem volt; mert az 1850. évi korszakban ismét egész dühvel nekirontottak, de a nép ereje lankadt, egy öl fal lebontásáért keveselltek az 5 forintot. Így maradt meg a templom déli fala, mely egyszersmind a zárdát fűdi. Ekkor került napfényre ama római birodalom idejébéli emlékkő, mely jelenleg a plébániaház

udvarán áll és valóságos okmány gyanánt szolgál arra, hogy e táj kétezer évvel ezelőtt lakott hely volt, amint ezt Nagyjenő történetében bemutatjuk. Itt egyedül a hiányos feliratot, amennyire sikerült, írjuk le.” (A szerző itt közli a feliratot.)

„Amit a tatárok, törökök el nem pusztíthattak, amit az idő emésztő ereje 200 évig szét nem morzsolhatott, azt hazánk kormánya gazdasági szempontból feldúlta, hogy ne maradjon kő a kövön, mely a magyarok vallásosságának dicső korára emlékeztessen. Ezzel nem irigylendő herostráteszi dicsőségre tett szert, mert egyik régi műépületétől fosztotta meg a hazát.” (A „felvilágosultság” és a francia forradalom kora tehát még a kommunizmuson is túltett, mert az régi műemlékeinket vallásos jellegük ellenére is nem lerombolta, hanem helyreállította.)

„A szentély alatt nyugosznak az itt elhalt és eltemetett szerzetesek. Felettük trágyadomb bűzöl, mert a szomszédos sekrestye baromistállóul használtatik. Valódi utálatos pusztulás a szent helyen. A templomhajóban vadbokrok, bogáncs, csalán stb. tenyésznek, a romok közt undok hullók mászkálnak.”

„A szerzetesek elbeszélése után a zárda uradalmi tisztilakká lett. A vallásalapítványi tisztség addig itt lakott, míg Somlóvásárhelyen a hajdani apácák kolostora romjain új lak nem épült számára.”

„Mily kevés volt a gond a kriptára, azt nekem azok beszélték, kik fiatal korukban abba lejárta, a koporsókat felnyitván a holtak koponyáit előhozták s a pusztatemplomban dolgozókat velük ijesztgették.”

„A zárda bútorai elárvereztettek.”

„E rombolási korszakra vonatkozó adatokat ezelőtt 10-12 évvel oly öregektől hallottam, kik a templomot és a kolostort még épségben látták, a pajtává alakított templomban csépeltek, lerombolását látták, a gyümölcsöskertbe belopóztak, a halastóban halásztak, csikót fogtak; de szüleiktől is, kik a pálosokat személyesen ismerték, velük társalogtak, sokat hallottak felőlük beszélni. Így a hagyományt első, legfeljebb második szájból tudom. Ezen kívül saját szememmel láttam a különféle helyekre széthordott tárgyakat, sőt némely darabok megmentésén vagy megvételén közreműködtem.”

„Az ebédlőterem dombor műfaragványú asztalai lomtárba kerültek, miről Simor János, mint győri püspök értesülvén, 1865. évben árverés útján 260 forintért megvette és díszszekrénné átalakíttatván jelenleg Esztergomban a primási palota termeit ékesíti... Az ebédlői szónokszék, mely szintén keményfából van faragva és gyönyörű domborképpel díszítve, a dabronyi plébániatemplomban áll.”

„1809-ben Károly főherceg a franciák fenntartására küldött hadsereggel midőn Tüskevárt megszállta, főtisztjeivel együtt a zárda berendezett szobáiban lakott. Később a kolostor pintér- és hajdúlakássá lett, nagyrészen magtárul szolgált. Ablakai többnyire befalaztattak, az épület fenntartására kevés gond fordított. Jelenleg igen időviselt állapotban van. Most az emeleti szobákban a postamester és a körorvos lakik.”

„A zárda kőbástyájának egy része ölszáma elárvereztetvén, széthordatott 1840. év körül. Így a templom udvarán állott Szent János képszoira pusztaságra került, a mellette terülő trágyabűz közt néma tanúként hirdette, hogy a kíméletlen rombolás következtében mivé lett e szent hely. A gyönyörű szobrot 1864-ben az alapítványi főtisztségtől elkértem. Szívesen odaadták, hogy a fenntartási kötelezettségtől mentesüljenek. A képszober a község főutcájába áthelyeztetvén kifestetett, fenntartása alapítvánnyal van biztosítva.”

„A zárdának összes birtoka a vallásalapítvány részére lefoglaltatott. Itteni szántóföldje tagosításkor a szomszédos Lovas pusztához lett mérve. A halastó kiszárított. Gyümölcsös-kertje megsemmisült. A nagy pince hordói potom áron elfecséreltettek. A pinceépület gondviseletlenség miatt pusztulni kezd. Somlói szőleje éveken át jobb gazdát várt.”

Gyermekkorom egyik eleven emléke, a jó Kaufmann néni, Tüskevárról származó öreg zsidóasszony, kislánykora emlékeként sokat emlegette előttem az ottani hajdani kolostor romjait, és hogy akkor is még milyen gyönyörűen faragott márvány maradványai voltak.

A Habsburgoknak azonban, noha itt csak egy II. József képviseli őket, még a kolostorok feloszlásával kapcsolatban is érdemeik vannak. Nem hiszem, hogy kívülről még egy uralkodóhoz is dicsekedhetne azzal, hogy még a kolostorok feloszlását se használta fel arra, hogy az Egyházat kirabolja (pedig II. József mennyire anyagi ember volt!). Vagyonukból egy fillért se tett zsebre magának, sőt még annak az államnak se, melynek annyira odaadó szolgálója volt, hanem mint anyja a pápától feloszlott jezsuiták vagyonából a Tanulmányi Alapot létesítette, úgy állította ő fel a tőle feloszlott kolostorok vagyonából a Vallásalapot, melynek egész a kommunisták által való elrablásáig megvolt a maga százezer holdja és az addig már eladott birtokokból a nagy pénzalapja (de ez utóbbi természetesen csak a pénznek az első világháborút követő elértéktelenedéséig), s bár állami rendelkezés és kezelés alatt állt mindig, mégis katolikus érdekeket szolgált; új plébániákat állítottak fel, a meglévőket segélyezték, paplakokat, katolikus iskolákat építettek belőle, illetőleg segélyeket folyósítottak építésükhöz és karbantartásukhoz.

Mint láttuk, II. József lényegében véve hívő katolikus volt. Intézkedései mégis nagyrészt olyanok, mintha készakarva ártani akart volna mindenben annak az Egyháznak, melynek hívő tagja volt, s melyről azt hitte, hogy az ő újításai csak hasznára lesznek neki. Nagy barátja volt a zsidóknak is. Ő szabadította rá őket hazánkra azon „felvilágosult” elv alapján, hogy minden fajú vagy vallású néppel egyformán kell bánni, tehát emberbaráti szándékok vezették. Annyaniban igaza is volt, hogy akkoriban a zsidóság helyzete valóban szánandó volt, de az is igaz, hogy úgy meg volt már edzve s a természete is olyan volt, hogy még így is gazdagabb tudott lenni, mint azok a néposztályok, melyek elnyomták.

Senki se tagadhatja, hogy Mária Teréziának jobb szíve volt, mint fiának, s ő mégse terjesztette ki szíve áldó szeretetét még feléjük is. (Egyes zsidó egyének felé, akik megérdemelték, mint láttuk, kiterjesztette, de az összesség felé nem.) Tudta, hogy amint nem minden gyerekkel kell egyformán bánni, úgy az egyes társadalmi osztályokkal, faji vagy vallási csoportokkal se lehet ezt megtenni. Vannak köztük, melyek még dédelgetve is elpusztulnak, mert más, náluk életrevalóbbakkal még így se állják a versenyt, s vannak, melyek még hátraszorítva s üldözve is elburjánzanak.

II. József mindezt nem látta; ő a papok, szerzetesek, s általában a vallásosok hátraszorítását és a protestánsok és a zsidók támogatását tartotta országában szükségesnek. Azt hitte, így kívánja az igazság. Ha a szerzetesség és általában a vallásosság természete is olyan volna, mint a protestantizmusé, a zsidóságé vagy a forradalmároké, akkor igaza is lett volna. Így azonban nem volt igaza. Igaza volt azonban Széchenyinek, aki fél századdal később azt mondta: Felszabadítjátok a zsidóságot? De ki fogja aztán majd a magyarságot a zsidóság alól felszabadítani? (Hitler, csak nem volt benne köszönet.)

Mária Terézia, mikor Hadik Andrást megbízta az újonnan megszervezett Galícia kormányzásával, azt az utasítást adta neki, hogy „mivel tudja, hogy a jövedéki ügyek Lengyelországban a zsidók kezében vannak (nem volt oka ez is Lengyelország bukásának?), azokat haladéktalanul vegye el tőlük még akkor is, ha ezáltal a kincstár károsodnék”. (Markó Árpád: Hadik András, 257. o.) Világosan látható, hogy nem zsidógyűlölet volt ez a nagy királynőtől (olyan igazi keresztény és olyan jó ember, mint ő, nem is tudott gyűlölni), hanem alattvalói iránti szeretet. Hiszen látjuk, hogy emiatt még a kincstár károsodását is hajlandó volt vállalni.

II. József azonban jobban szerette a kincstár hasznát, mint alattvalóit (de természetesen csak azért, mert hiszen a kincstár is alattvalóit szolgált) s ezért adott szabadságot a zsidóknak. Mi magunk se vagyunk természetesen zsidógyűlölők, mert hiszen mi is keresztények vagyunk. Ma már olyan világ van, mint hajdan. Csak arra akartunk rámutatni, hogy minden egyforma bánásmód nem szükségképpen igazságos is egyúttal. Sokszor éppen az igazság és a méltányosság követeli, hogy ne egyformán bánjunk minden emberrel, hanem a gyöngébbet és a becsületesebbet gyámolítsuk, az erősebbek, kíméletlenebbek és lelkiismeretlenebbek elé pedig akadályokat állítsunk a létért való küzdelemben, hogy ez a küzdelem igazságos lehessen.

sen. Hogy ebben a küzdelemben a zsidó erősebb, mint a keresztény, de a protestáns keresztény is erősebb, mint a katolikus keresztény, az tapasztalati igazság.

De nemcsak a zsidóknak volt barátja II. József, hanem a görögkeletieknek is. A görög egyesültekkel szemben annyira nem akarta ezeket se elnyomni, hogy majdhogynem az ő elnyomása lett belőle. Pedig ezzel is sokat ártott nemcsak az Egyháznak, hanem a magyarságnak is, mert a moszkovita befolyásnak engedett szabad utat vele, mely már akkor is ugyancsak derekasan működött. Már ekkor akartak cári befolyással egy új Romániát (Dáciát) csinálni, mégpedig határozottan görögkeleti vallású, tehát Moszkvától függő fejedelem alatt. 1783-ban egyszerre 15 szekérral jöttek be orosz szentképkereskedők az országba. Ezek természetesen nemcsak kereskedők s nem is csak vallási képviselők, hanem egyúttal cári ügynökök, sőt elsősorban azok voltak. II. József pártolásukkal, illetőleg szabadjukra eresztésükkel tulajdonképpen saját családja uralmának, mely tagadhatatlanul a magyarság uralmának is elengedhetetlen feltétele volt, megdőlését készítette vele elő vakságában vagy rövidlátásában.

A hitlerizmus Bécs elfoglalása után hamarosan rendeletet hozott, hogy a papnak csak akkor szabad a hívő betegágyánál megjelennie, ha a hívő ezt tőle írásban (!) kéri. A magyar bolsevizmus ugyanígy tett, mintha csak szóról szóra a tőle annyira gyűlölt Hitlerüket akarta volna utánozni. Mindkettőjük előfutára pedig II. József volt, aki viszont azt rendelte el, hogy „katolikus pap meg ne látogasson beteg katolikust annak akarata ellenére”. (Szilágyi, VIII., 397. o.) Ezzel persze csak az erőszakos térítés zaklatásától akarta protestáns alattvalóit megkímélni. Pedig hát sokkal jobb lett volna ezzel éppen ellenkezőleg azt elrendelnie, hogy látogassa meg. Aki ugyanis ismeri a katolikus papságot, kivált falun, azt jól tudja, hogy nem a hívek túlságos térítése, tehát nem a zaklatás, hanem a nemtörődömség és elhanyagolás a bűne ennek a papságnak még ma is, hát még mennyire az volt a XVIII. században, hogy azokról a papokról, akik a II. József felállította központi papnevelőkből kerültek ki, ne is beszéljünk.

De ha a papság csakugyan ennyire örvendetesen buzgó lett volna, hogy még hívás nélkül is látogatta volna még a nem katolikus beteget is, akkor is felesleges lett volna az effajta rendelet, mert akarata ellenére úgyse lehet valakit meglátogatni (ezt csak a kommunista „népnevelők” teheték meg), s ha igen, lehet ilyenkor a papot úgy fogadni, hogy leforrázva megy el. Emiatt büntetéstől nem kellett félni még Mária Terézia alatt se, hát II. József rendszerében! Nem is kell az ilyen pappal még csak gorombáskodni se, csak például passzívan viselkedni, s ezzel adni tudtára, hogy a beteg terhére van.

De a buzgó pap csak öröme lesz még annak a nagybeteg „akatolikusnak” is, aki felekezetének meggyőződéses híve s az is akar maradni továbbra is. Erőszakkal téríteni ugyanis nem lehet és nem is szabad. Ezt tudnia kell még az erőszakos hajlamú papnak is, annál inkább, mert a katolicizmus éppen abban különbözik a protestantizmustól mert itt nem vélekedhet és nem tehet mindenki úgy, ahogy akar, hanem engedelmeskednie kell. Az Egyház előírásait pedig éppen az ilyen térítő papok tartják legjobban tiszteletben, mert hiszen ők a legjobb papok. Az ilyen hivatlanul megjelenő pap tehát legfeljebb szeretetet és vigasztalást vihet a házba, az pedig a megtérni nem óhajtó betegnek is jól esik, kivált a protestáns vagy zsidó betegnek, aki szerint úgyis mindegy az, milyen vallású az ember, hiszen egy Istent imádkunk mindnyájan.

A Somogy megyei Vésén körülbelül ugyanannyi a katolikus mint a protestáns, csak a katolikusok többnyire földnélküliek. Ezért aztán a faluban csak lutheránus templom van, sőt még iskolájuk is csak nekik volt. Oda jártak a katolikus gyerekek is. Mivel ott nevelkedtek szüleik is, természetesen ők is csak olyan katolikusok, hogy azt, hogy gyermekeik katolikus hitoktatásban részesüljenek, nem tartják olyan fontosnak, hogy a tíz kilométerre fekvő katolikus plébániára kocsit küldjenek be a káplánért. Ezért ők is lutheránus hitoktatásban részesültek. Újabban azonban volt már olyan buzgó káplán is, aki gyalog is rendszeresen kijárt Vésére a katolikusok számára is megtartani a hittanórákat, természetesen ingyen.

Mikor pedig meghalt a lutheránus kántor, az iskola öreg igazgatója, még őt is meglátogatta ez a derék káplán. Az ettől úgy meghatódott, hogy szinte életgyónást végzett nála, melyben többek között nagy bűnbánattal még azt is megvallotta neki, mennyire gyűlölte őt, mint a katolikus Egyház képviselőjét, s mennyire elkövetett mindent, hogy a katolikus hitoktatást megnehezítse, minél több borsot törjön az orra alá és a kijárástól elvegye a kedvét. A káplán egész bizonyosra vette viselkedéséből, hogy még a katolikus hitvallást is letette volna, ha előhozta volna neki. De ennek ellenére se hozta neki elő, hanem hagyta mint „evangélikust” meghalni. Ilyenek a katolikus papok. Nem a túlságos térítés, hanem inkább az ellenkező a hibájuk még a buzgóknak is. II. József azonban még azt is megakadályozta volna, hogy ez a derék káplán a haldokló lutheránus kántort meglátogassa.

De nemcsak a katolikus vigasztalót védjük és becsüljük meg, hanem még a protestánst is. Egyik volt tanítványomnak évek óta béna, tolókcocsiban ülő öccséhez egy buzgó protestáns fiatalember kezdett járni és zsoltárok éneklésével és bibliaolvasással (természetesen protestáns biblia) szórakoztatta. Tőlem kértek tanácsot az illetők, mit csináljanak a hivatlan látogatóval.

Sajnos, én nem mondhattam, hogy mindegy, milyen vallású az a vigasztaló, mint a protestánsok mondhatnák, ha a gyűlölet nem tenné őket fanatikusokká, mert szerintünk az egy Istent egyformán is kell imádni, nem pedig tetszés szerint. Mégse volt szívem azt mondani, hogy egyszerűen dobják ki azt a bibliaolvasó fiatalembert. Annak a szegény betegnek ugyanis jólesik, ha van szerető szívé embertársa, aki unalmas életét változatosabbá teszi, s bár a hozzátartozóknak betegjük igazhitűségére még jobban kell vigyázniuk, mint amennyire szórakoztatásáról gondoskodniuk, mégiscsak helyette a megfelelő katolikus irányú szórakoztatásról való gondoskodás után tartottam lehetségesnek e tiszteletreméltó protestáns fiatalember szolgálatainak ezer köszönet közepette való elhárítását.

Furcsa egy jó katolikus volt tehát az a II. József, aki nem arra buzdította Egyháza papjait, hogy szeressenek mindenkit, a másvallásúakat is, és a szeretettel, tapintattal igyekezzenek az igazságnak megnyerni minél több nem katolikus, hanem azt tartotta bajnak, ha véletlenül akadt köztük néhány olyan buzgó is, akinek még erre is gondja volt császári parancs nélkül is. Olyan nagy bajnak tartotta ezt, hogy külön császári parancsot adott ki ellene.

II. József a magyar törvények szerint minden vegyes házasságból születő gyermeknek kivétel nélkül katolikusnak kellett lennie és vegyes vallású jegyesek csak katolikus pap előtt köthették meg házasságukat. II. József most elrendelte, hogy az összes gyermek csak akkor lehet katolikus, ha az apa az. Ha az anya katolikus, akkor csak a lányok lesznek azok. Ez is a legkatolikusellenesebb, kétfelkezes intézkedés volt s az igaz vallásra még sértőbb, mint például a kommunizmus előtti, a reverzálisadást megengedő állapot. Az elvek ugyanis az Egyházra nézve fontosabbak, mint a gyakorlati haszon. Ha van igaz vallás, akkor olyan szülőnek, aki ehhez tartozik, *minden* gyermekét ebben a vallásban kell nevelnie. A reverzális a Ferenc József-i és a Horthy-korszakban ezt lehetővé tette (s a vallások egyenjogúságát se sértette, mert amit a katolikusnak megengedett, azt minden más vallásnak is megengedte), II. József rendelete azonban nem, bár gyakorlatilag jobb volt, mert a katolicizmusra még mindig előnyösebb volt, mint a későbbi, a Ferenc József és a Horthy alatti állapot.

Ha már II. József megengedte, hogy a katolikus szülő ne minden gyermekének kelljen katolikusnak lennie, legalább annyit lehetővé kellett volna tennie, hogy a katolikus félnek katolikus meggyőződésén ne kelljen erőszakot elkövetnie, tehát legalább abban az esetben, ha másvallású jegyese is beleegyezik, meg kellett volna engednie, hogy minden gyermekét katolikusnak nevelhesse. Erről bizonyára II. József is gondoskodott volna, ha erre gondolt volna, s ha rendelete kiadása előtt a „felvilágosultakon” kívül papokkal is tárgyalt volna. Ő azonban szokott heveségében és elbizakodottságában sose kért tanácsot senkitől, legalábbis papoktól nem. Úgy látszik, ő is azt hitte, amit Bessenyei, hogy a papok veszedelmes emberek, akiknek tanácsa csak a maguk uralmát vagy önzését szolgálja.

De a vegyesházasságokból származó minden gyermek katolikus neveléséről való önkéntes lemondás – az igazságosság nevében! – annál megbocsáthatatlanabb bűn volt II. József részéről, mert ugyanakkor a protestáns államokban a katolikusokra még sokkal sérelmesebb törvények voltak életben e téren, mint II. József előtt a Habsburgok országaiban. II. József engedménye tehát a nem katolikusok felé emiatt egyenesen az igazságosságot sértette még akkor is, ha a katolicizmust nem tekintjük igaz vallásnak, s így nem kell azt mondanunk, hogy minden jog az övé, mint igazságé, s a többi vallásnak, mint tévelynek, semmi joga sincs.

II. József türelmi rendeletét a jó Szilágyi (VIII., 397. o.) azért helyesli, mert lehetővé tette, hogy mint egy haza fia, ismét kezét adhassanak egymásnak azok a katolikusok és protestánsok, akiket addig „óriási örvény” választott el egymástól. Furcsa okoskodás. Szóval a türelmi rendelet nélkül a két tábor nem is foghatott volna soha kezét egymással.

Az még eszébe se jut a Szilágyinak, hogy a protestánsok a haza érdekében feláldozhatták volna felekezeti érzékenységüket. Pedig ezt nemcsak mint kisebbség, hanem mivel csupán érzelem- és tradícióvallás voltak, még akkor is megtehették volna, sőt kötelességük is lett volna megtenni a nemzeti egység érdekében, ha ők lettek volna a többség. Annyit ugyanis csak elvárhat a haza minden hű fiától, hogy családi hagyományait feláldozza érte. Ha erre valaki azt mondja, hogy a protestánsok nem ismerhették el, hogy az ő vallásuk nem igazság, hanem csak családi tradíció, azt felelem, hogy hiszen ezt már régen elismerték, mikor a vallásszabadságot tették jelszavukká (az igazság ellenében ugyanis nincs szabadság), és mikor a katolicizmusban mindig legjobban az igazság kidomborítását és a vele szükségképpen együtt járó erőszakosságot kifogásolták legjobban.

Szilágyinak és Marczalinak, sőt az egész magyar társadalomnak is fő elve, hogy a felekezetieskedés, a vallásnak az állam elé helyezése elítélendő dolog; hogy a felekezetieskedés nem a mai korba való, hogy *egy* nemzet fia vagyunk, *egy* Istent imádunk, hogy aki a felekezeti ellentéteket kiélezi s felekezetieségét még ma is fontosabbnak tartja, mint a hazáját, az vakbuzgó fanatikus, akinek a mai modern társadalomban már nincs helye. Most meg, lám, legtekintélyesebb történelmi művünk milyen tisztelettel emlegeti a protestáns felekezetieséget és milyen magától értetődőnek tartja, hogy protestánsaink még a haza érdekében is csak akkor foghatnak össze katolikus honfitársaikkal, ha azok már elismerték egyenjogúságukat, s ráadásul olyan időben, mikor a katolikusokat a magyar protestánsok külföldi hitfelei még egyáltalában nem ismerték el egyenrangúaknak olyan országokban, melyekben a hatalom a kezükben volt.

Még kedélyesebb a Szilágyi, mikor azt közli, hogy II. József a püspöki papnevelők helyett Pesten, Pozsonyban és Zágráiban felállította az úgynevezett központi papnevelőket, melyek pedig, mint már rámutattunk, az ország katolicizmusa szempontjából a császár legvégtetesebb hatású intézkedése volt. „Oda kellett küldeni – írja – minden püspöki megyéből a kispapokat, kik ily módon el voltak szakítva püspökeiktől. Az állami neveléstől a babonás hidra legyőzését, az ultramontanizmus (a pápához való ragaszkodás) teljes bukását várták József házi tanácsosai. Bizonyos, hogy ez intézetekben nagyobb műveltséget szereztek a világi klérus fiatal tagjai, mint elődeik a dioecézisek szemináriumában. Megszűnt az a kor, melyben a jezsuiták műveltelenségben iparkodtak tartani a világi papságot, hogy uralkodhassanak fölötte.”

Először tehát habozik, de a végén egész nyíltan kimondja, hogy szerinte nagyon helyesek voltak ezek a jozefinista szemináriumok és hogy mennyire örül annak, hogy megszűnt a jezsuiták befolyása a papságra. Ilyen nyíltan katolikusellenesen mer írni a kétharmadában katolikus magyar társadalom részére a kálvinista Szilágyi szerkesztésében és felügyelete alatt a zsidó Marczali, s ráadásul hercegprímási előszóval. Jutalmul aztán a történelem nyilvános rendes tanára lehetett Pázmány Péter egyetemén! Szilágyi-Marczaliék tehát nyíltan helyeslik, hogy II. József vette kezébe a magyar katolikus papság nevelését. (A protestánsokét termé-

szetesen nem. Azokét jó kezekben látta a felekezetenél is, mint ahogyan a bolsevisták is csak a katolikus befolyástól félték.)

Az új szemináriumokban a papság nagyobb műveltséget szerzett, mint a régiekben? Ez lehet, sőt valószínű is. Hiszen ezeknek egyedül ez volt a céljuk, míg az Egyház papnevelőinek elsősorban az a célja, hogy hívő és példás életű papokat neveljen. Nem annyira olyanokat, akik tudományukkal, mint inkább olyanokat, akik példaadásukkal vannak hatással a népre. Mind a kettő fontos, de az utóbbi kétségtelenül fontosabb. Hogy ez a jozefinista papnevelőkben elmaradt, sőt ott egyenesen az volt a cél, hogy ez el is maradjon, mert hiszen ezekben a jámborság alapját, a hitet, meghaladott dolognak, babonának, hidrának tartották, melynek fejét le kell vágni, abban semmi kifogásolnivalót se talál nemzetünk nagy történelme. Elmékedését pedig egyenesen egy jezsuitaellenes förmedvényvel fejezi be.

Azt hiszi, s gondolja van rá, hogy a magyar közönséggel is elhitesse, hogy II. József a papnevelők azért voltak a püspökök ellenőrzése alatt, mert a jezsuiták nem akarták, hogy a papok kiművelődjenek, sőt egyenesen „műveletlenségben iparkodtak tartani a világi papságot, hogy uralkodhassanak fölötte”. Azt nem veszi észre, hogy ha a szeminárium a püspök kezében van, akkor nem irányíthatják a jezsuiták (akik ekkor már rég el is voltak törölve), s különösen nem abból a célból, hogy a papság náluk műveletlenebb legyen. Azt se veszi észre, hogy ha II. József előtt is már központi papnevelők lettek volna, éppen akkor lettek volna jezsuiták vezetése alatt, mert éppen az egyetem és a nagyobb városok iskolái voltak az ő kezükben.

Végül azt hiszi, hogy még most is a XVIII. század második felében tartunk, tehát még mindig érdem a jezsuitákat rágalmazni s még mindig lehet azon a véleményen lenni, hogy ami rossz eddig volt és még van, az csak a jezsuiták uralomvágyától és gonosz üzelmeitől eredhetett és őket rágalmazni még mindig büntetlenül lehet.

Az igazság az, hogy azok a papok, akik a jezsuiták vezetése alatt álló papnevelőkben nevelkedtek, nemcsak a legbuzgóbbak és a legkifogástalanabb életűek szoktak lenni, hanem egyúttal a *legképzettebbek* is. Magyarország papságának legjava például általános elismerés szerint az, mely a jezsuiták vezette római Germanico Hungaricumban nevelkedett, ahonnan mint a hittudományok és bölcsélet együttes doktorai jönnek haza, és ahol érettségi után még hét évig tanulnak. Itt nevelkedett többek között Prohászka Ottokár is.

Ami II. József nemzet-, illetőleg alkotmányellenes újításait illeti, ezekben Nagy Frigyes volt az, akit követni akart. Nagy Frigyes ősei a Habsburgok hűbéresei voltak. Országáa mind kiterjedésre, mind népességre, mind termékenységre nem is volt hasonlítható a Habsburgok birodalmához, s most annál mégis erősebbnek bizonyult. Ezt II. József annak tulajdonította, hogy míg Poroszországban teljes abszolutizmus van, az állam egységes, mindent egy akarat, a királyé irányít, akit akarata kivételében nem korlátoz, nem akadályoz semmiféle rendi hatalom, tartományi önkormányzat vagy országgyűlés, de célkitűzésében sem vezet más, mint egyedül az állam érdeke, addig az ő birodalma számtalan országból, tartományból áll, melyek még nyelvben is elütnek egymástól, önkormányzattal bírnak és mindegyiknek külön célja van. Az uralkodó itt a maga akaratát csak hosszas tárgyalásokkal, a rendekkel és a tartománygyűlésekkel való alkudozásokkal tudja elérni, ha ugyan el tudja. Nagyobb adók kivetésében, amely nélkül pedig megfelelő hadsereget nem lehet felállítani, megakadályozzák a különféle rendi kiváltságok s az adó megszavazása különféle rendi testületektől függ. Végül mert birodalmában túl hatalmas az az Egyház, melynek céljai a túlvilágra irányulnak s így az állam céljaival igen sokszor ellentétesek s így az érte való lelkesedést lelohasztják, érvényesülését megakadályozzák.

Úgy látta, hogy ha mindent hagy a régiben, akkor birodalma az enyészet felé halad, mert olyan szomszédal, mint Poroszország, nem tudja sikerrel felvenni a versenyt. A siker reményével csak akkor kecsegtetheti magát, ha utánozza Nagy Frigyes módszereit; ha ő is egységesé teszi birodalmát; ha ő se tűri a fejedelmi hatalom korlátozását; ha alattvalóira ő is az

eddigieknél nagyobb adót vet ki, s egyúttal arról is gondoskodik, hogy azt képesek is legyenek megfizetni, végül ha birodalmában az Egyház túl nagy hatalmát háttérbe szorítja. Arra nem gondolt, hogy ami illik a protestáns, de már valójában hitetlen s gyakorlatilag csak a földnek élő és ilyen eszmevilágú alattvalókkal bíró Hohenzollernekhez, az nem felel meg szükségképpen az ő egészen más eszmevilágú alattvalóinak is.

Azt se vette észre, hogy ezek a Hohenzollern-elvek rövid lejáratúak s legfeljebb egy évszázadra felelnek meg, míg a Habsburgok családjának uralkodási elvei, ahogyan lényegében véve az örökkévalóság jegyében állnak, itt a földön is nem annyira pillanatnyi, múltó sikereket, mint inkább a jövőbe néző szilárd tartósságot, a hosszú évszázadokat tartják szem előtt. (Hogy ennek ellenére akkor, mikor a Hohenzollernek, a Habsburgok is elvesztették trónjukat, annak azonkívül, hogy a Habsburgok országai többnyelvűek és szétszórtak voltak, az az oka, hogy ezeket az elveket, sajnos, inkább csak maguk a Habsburgok követték, mint alattvalóik, sőt – kivált az utóbbi időkben – még kormányaik se, mert hiszen a népképviselőten alapultak, s így 1867 óta már nem annyira ők kormányozták az államot, hanem többnyire egész más elveket valló „népeik”. De a Habsburgok alattvalói közül mégis sokkal többen hangoztatják, hogy alattuk jobb volt mint most, mint a Hohenzollernek alattvalói közül.

II. József 1784. április 26-i rendelete a német nyelvet tette Magyarországon is az állam nyelvvé. Ok: az egységesség. Uralkodásának tehát már majdnem fele eltelt, mikor ez a rendelet megjelent, a végrehajtására kitűzött határidőt pedig újra meg újra kitolta, viszont 1790-ben pedig már végleg visszavonta, úgyhogy tulajdonképpen nem is lépett érvénybe, hanem csak kísérlet volt a dolog.

Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy nem a magyar, hanem a latin helyett választotta a német nyelvet, s így a magyar nyelvre nem volt annyira sérelmes a dolog, mint látszik. Azzal érvelt, hogy a latin, mint holt nyelv, ma már nem alkalmas arra, hogy továbbra is betöltse a szerepet, melyet eddig betöltött, s egyébként sincs már másutt használatban, mint csak nálunk és Lengyelországban.

A magyart azonban nem hozhatja be helyette, mert egyrészt nem eléggé fejlett még, főként pedig, mert az ország lakosságának a fele se beszéli. A németet természetesen még annyian se beszélték, mint a magyart, de a német hivatalos állami nyelvvé tételére a fő ok természetesen az volt, hogy a magyar nyelv ellenkezett volna a császár egységesítő, centralista törekvéseivel. Ő egynyelvű birodalmat akart. A német nyelvet azon a tíz százalékon felül, mely nálunk német volt, senki se beszélte, s ha ennek ellenére is be lehetett hozni, bizonyára be lehetett volna hozni azt a magyar nyelvet is, melyet az ország lakosságának majdnem fele mégiscsak értett és beszélt.

Természetesen a központi papnevelők behozásával és a papság nevelésének a püspökök kezéből való kivevésével egyúttal az is volt éppen nem mellékes célja, hogy legalább a papság németül megtanuljon. Az nem zavarta, hogy sokkal kisebb haszon ez az összbirodalom számára, mint amennyit árt majd neki az, hogy ez a németül tudó papság egyúttal félhitetlen, hivatását kenyérkeresetnek tekintő és természetesen ennek megfelelő erkölcsökkel rendelkező is lesz és így aláássa ugyanennek az összbirodalomnak az erkölcsi alapjait.

Ez pedig nálunk sokkal nagyobb baj volt, mint a protestáns Poroszországban, mert ott a nép gondolatvilága is a földi életre, csak a munkára és az életrevalóságra volt beállítva, míg a Habsburg-birodalomban a néplélek és az évszázados tradíció elsősorban a hitre, az erkölcsökre és a másvilágra támaszkodott. Az a papság, melynek nevelése és élete a népével annyira ellenkező lett, hivatásánál fogva továbbra is a régit hirdette a népnek, de megváltozott gondolkodása miatt természetesen fonákul, képmutatóan s így hatástalanul, sőt rombolólag, s így természetszerűleg ellenszenvet, sőt gyűlöletet keltve. Így lassacskán tönkre kellett mennie a birodalom erkölcsi alapjának.

Itt meg kell említenünk még azt is, hogy Pázmány Péter Pestre helyezett egyeteme ekkor még az Egyház kezében volt, hiszen nemcsak az alapítója volt pap, hanem az a vagyon, föld

és tőke is, mely fenntartotta, az Egyháztól származott. II. József, aki igyekezett az Egyház befolyását tudatosan háttérbe szorítani, rajta volt, hogy ez az egyetem, hol az ország szellemi vezetősége nevelkedett, éppúgy az ő irányítása alatt legyen, mint a szemináriumok, melyek a jövő papságát alakították.

Az első rést az egyetem katolikus jellegén is németesítő rendeletével ütötte. Mikor ugyanis az egyik szerzetes professzor nem tudta vagy nem volt hajlandó előadásait az előírt német nyelven tartani, helyette – a katolikus egyetemre! – kinevezett egy protestánt, aki hajlandó volt erre. (Hiszen láttuk, hogy a protestánsok még diplomáikat is II. József iránti hála-juk szolgálatába állították.) Így jutott be az első protestáns tanár a katolikus, sőt nemrég még jezsuita egyetemre.

Protestánsaink ezzel újra bebizonyították, mennyire nem igaz annyit hangoztatott hírvérésük, hogy a magyar nemzetiség és nyelv fenntartói ők voltak. Ez az eset azt mutatja, hogy képesek voltak ők nyelvünket is elárulni akkor, mikor a katolicizmus háttérbeszorításáról volt szó. Sajnos, legtöbbször jobban gyűlölték a katolicizmust, mint amennyire szerették nyelvünket.

Egyházüldözésükért és papellenességükért a bolsevistáknak is annyira megbocsátottak alkotmányeltörést, külföldről való kormányzást, oroszosítást, országcsönkítést, orosz önkényt és kizsákmányolást, nemzetiségpártolást, a magyarság ősi tűzhelyeiről való kiűzését, nők millióinak megbecstelenítését és kirablását, mindent, hogy összes felekezetünk között éppen ők, a kálvinisták voltak az elsők, akik „megegyeztek” azokkal, akik mindezt tették és külföldi „hittestvéreiknek” is egymás után küldték az üzeneteket az ő itteni jó dolgukról és hívták ide őket, hogy személyesen is meggyőződjenek, hogy itt nekik mennyire teljes a valásszabadságuk és hogy itt mennyire boldog és szabad élet folyik.

A Szilágyi-történelem – természetesen – elítéli II. József németesítését, de azért nem tudja megállni, hogy a császár újításai, nevezetesen nemesség-ellenességével kapcsolatban is ne rúgjon egyet az Egyházon. „Eleinte a származás volt a legfőbb – írja –, később a hit, csak az újkorban kezd előtérbe lépni a nemzeti műveltség, a szorosán vett képesítés (az állások betöltésében)”.

Csak nem azt akarja ezzel mondani, hogy régen a magasabb állások betöltéséhez csak főnemesi származás kellett, s ha megvolt, akkor a tehetség nem is számított? Igen, nemes származásúnak kellett lennie annak, aki magasabb állást akar betölteni, de ez még nem jelenti azt, hogy csak az kellett.

Az igazság az, hogy a nemesek közül választották ki a legképzettebbeket és legalkalmasabbakat. De akkor még képzettek és műveltek nem is voltak találhatóak másutt, mint csak a nemesek között. Sőt látni fogjuk majd, hogy a képzettséget és a rátermettséget már régen is annyira megbecsülték, hogy nemcsak a barokk korban kapott rögtön nemességet az, aki vezetésre alkalmas volt, hanem már a mohácsi vész előtt is tudunk még olyan megyei alispánokról, tehát a megyei nemesség olyan vezetőiről is, akik még csak nemesek se voltak, tehát már akkor emelkedtek e vezető állásba, mikor a nemességet még meg se szerezték. Olyan felesleges formaságnak tekintették tehát a nemesi állapotot, hogy még megszerzését is szükségtelennek tekintették.

Aztán az erdői kerékgyártónak nemtelen fiából, Bakócz Tamásból is nem lehetett-e már szintén a mohácsi vész előtt az ország legelső embere, aki még szinte a királynak is parancsolt? Az a Széchenyi György se született nemesnek, akiből szintén primás, tehát az ország első zászlós ura lett. Ha nem nemesben találtak nagy tehetséget, egyszerűen nemesi rangra emelték s ezzel el volt intézve a dolog. Az ilyenek nemtelen származásukat annyira nem szégyellték, hogy Bakócz Tamás és rokonsága: az Erdődy grófok, sőt a Pálffy grófok és hercegek éppen e szegény ősi mestersége jelvényét, a kereket tették oda címerükbe. Láthatjuk tehát, hogy egyenesen éppúgy kérkedtek egyszerű származásukkal, mint a kommunisták a proletárösökkel.

A Szilágyinak tehát azt kellett volna mondania, hogy régen a nemesi származásúak közül választották ki a legtehetségesebbeket és legjobban képeztettek, nem pedig azt, hogy régen a származás volt a fő cél.

Még rosszakaratúbb azonban az a megjegyzés, hogy „később a hit”, azaz hogy csak az kellett az állások elnyeréséhez, hogy a pályázó katolikus legyen. Ez az állítás először is nem igaz, mert hiszen a Habsburgok alatt eleinte minden főméltóságunkat, még a nádorságot is a protestánsok töltötték be, és később is, mikor már az országgyűlés többsége katolikus lett s így a főméltóságokat többnyire katolikusok foglalták el, az olyan megyékben, melyekben a nemesség többsége protestáns volt (és igen sok megyében volt az). Éppen ellenkezőleg, katolikus ember nem vihette semmire. Ott protestáns volt az alispán és protestánsokat választottak meg országgyűlési követeknek is. Láttuk, hogy Lipót alatt Vittnyédy egyenesen azért járta be az országot, hogy katolikusokat ne válasszanak meg országgyűlési követeknek.

Akkor is tehetség, rátermettség és képzettség kellett az állások elnyeréséhez, éppen úgy, mint ma. A józan észből következik azonban, hogy ha választójogomat gyakorlom, nemcsak azt nézem, hogy tehetséges legyen az, akire szavazok, hanem azt is, hogy elvbarátom legyen. Hogy azokért az eszmékért lelkesedjék, melyekért én. Ha ezzel nem törődöm, hanem egyedül csak a tehetséggel, ez azt jelenti, hogy nekem magamnak sincs eszmém, hanem rideg érdekeMBER vagyok (olyan forma, mint II. József volt), vagy pedig más életcélom nincs, mint egyedül csak az anyagi haszon.

Akit eszmék is lelkesítenek, az igyekszik olyan embert hatalomra segíteni, aki ugyanazon eszmékért küzd, mint ő. De ezt a célját is elsősorban úgy tudja elérni, ha gondja van arra, hogy az az elvbarátja, akit támogat (a jelen esetben a hittestvére), egyúttal jellem és tehetség is legyen.

Akik ma nem törődnek azzal, hogy milyen vallású a jelölt, azzal azok is törődnek, hogy magyar-e vagy idegen; 48-as érzelmű-e vagy aulikus; marxista-e vagy konzervatív; az ő érdekkörükbe, osztályukba, foglalkozáscsoportjukba tartozik-e stb. Miért? Mert hazájukkal, népükkel, érdekeikkel törődnek. A jelölt *vallása* csak azért mellékes nekik, mert nekik tulajdonképpen vallásuk nincs; az csak akkor szerepel az ő életükben, mikor megszületnek s mikor a koporsójuk mellé kell már állnunk. Gyakran előfordul ugyanis, hogy az ilyen emberek, ha megkérdezzük őket, azt felelik, hogy ők a vallásukkal is törődnek, de az, hogy közéleti szereplésükben ez annyira nem szerepel, bizonyítja legjobban, hogy valójában mennyire mellékes ez az ő életükben.

A barokk korban azonban még komolyan hittek az emberek és ezért volt nekik első a vallás, és mivel első volt nekik, világos, hogy a közéletben is és választások alkalmával is elsősorban ez érdekelte őket.

Ha valaki azonban ezt furcsának, szégyenletesnek és elmaradottságnak tartja, csak azért lehetséges, mert magát a komoly hitet tartja ugyanilyen lenézendőnek. Neki már csak olyan vallása van, mely a keresztes és gyászünnepeleken nyilvánul meg, azaz csak külsőség, szokás és családi tradíció.

A barokk korban még majdnem mindenki komolyan vette a hitet. Ma is már mindig többen veszik komolyan, hiszen ma már éppen a művelt államokban vannak legjobban „klerikális” politikai pártok, sőt ezek a pártok a legtekintélyesebbek (Hollandia, Németország, Svájc, Belgium, Ausztria, Luxemburg, Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Portugália stb.). Ma már az emberek választásokkor elsősorban újra azt nézik, hogy a jelölt vallási, világnézeti kérdésekben egyezzenek velük. Természetes ugyanis, hogy velük egy elvekért lelkesülő emberekben bíznak leginkább s kötelességüknek tartják, hogy elsősorban őket bízzák meg a közösség sorsának intézésével.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy egyedül csak a vallás számít, a tehetség és a képzettség nem, hanem azt, hogy nemcsak a tehetség és a rátermettség a fontos, hanem a vallás is, sőt éppen ez az első, ha az elveink az elsők. (Pedig hát illik, hogy azok legyenek az elsők.) Ez az

álláspont bizonyára nem szégyen, nem is együgyűség vagy elmaradottság jele, hanem éppen ellenkezőleg, annak bizonyítéka, hogy felvilágosult, öntudatos emberekkel, jellemekkel van dolgunk, nem pedig birkanyájjal, csordával.

*

Láttuk már, hogy hazánkban a nemesek nem fizettek adót, s ezért az ország az örökös tartományokhoz képest általában kevés adót fizetett. Azért volt ez, mert nálunk akkor még sokkal fejletlenebb volt a gazdasági élet, mint náluk, de azért is, mert – mint láttuk – nálunk mindenki egyetértett abban, hogy az adóval az osztrákot minél jobban be kell csapni. II. Józsefnek azonban több pénz kellett, mert Nagy Frigyes rákényszerítette a nagyobb és jobban felszerelt hadseregre. Tisztában volt azonban a helyzettel. Tudta, hogy „a papok és a megyék kimutatásai hamisak” (1784. május 1-jei rendelete). Ezért új és tőle magától végrehajtható összeírást rendelt el, mégpedig a nemesi jószágokról is – ami egész addig hallatlan dolog volt –, mert azok adómentességét is meg akarta szüntetni.

Ez ellenkezett a magyar alkotmánnyal, de nem ellenkezett az igazságossággal és a haladással, sem az ország érdekeivel, sőt egyenesen ezek követelménye volt. Már eddig is sokszor rámutattunk, hogy mikor a magyar nemesség az ország szabadságát és alkotmányát védte, akkor nemcsak ezt, hanem magát, a maga kiváltságait is védte, ezek pedig igen sokszor ellenkeztek a nemzet érdekeivel, az igazságossággal és a haladással.

Ezt mindig tekintetbe kell vennünk, mikor megállapítjuk, hogy azok a „gonosz” Habsburgok alkotmányunkra törtek és „megszegték” rá letett esküjüket. Különösen tekintetbe kell vennünk ezt Mária Terézia állítólagos alkotmányszegései megítélésében. Ez az eskü ugyanis ilyenkor az igazságossággal ellenkezett. Azt kívánta a Habsburgoktól, hogy egyik alattvalójukat a másik rovására előnyben részesítsék és túrják a gyöngébbnek az erősebbtől való kizsákmányolását. Esküjük megtartása azt is jelentette, hogy birodalmuk egyik része sokkal kevesebbel járjon hozzá a közös költségekhez, mint a másik, vagyis e tekintetben is kizsákmányolja egyik rész a másikat. Világos, hogy ha az uralkodó meg akarta tartani esküjét és igyekezett igazságos lenni, ezzel a törekvéssel az is együtt járt, hogy a többet fizető országai e címen maguknak több jogot is szerezzenek, többek közt például azt is, hogy anyagi megkárosulásukat a Magyarországra káros védővámokkal legalább részben ellensúlyozzák.

Világos, hogy az effajta „esküszegés” valójában nem esküszegés volt, hanem kötelesség, mert a király elsősorban az igazságosság gyakorlására és országai javára esküszik meg, s akkor vétkezik a legjobban, ha e tekintetben szegi meg esküjét. Ha a kevésbé fontos eskü (például az, melyet a magyar nemesi kiváltságok érvényben tartására tett) ellentétbe kerül az elsőrendű fontosságú esküvel s mind a kettőt egyszerre megtartani nem lehet, világos, hogy ez utóbbit kell megtartania. Nemcsak szabad, hanem kell.

II. Józsefnek a nemesi birtokok összeírására és megadóztatására tett előkészületei tehát (mert valóság sose lett e tervekből) akkor se lettek volna bűnösök és nem számítottak volna esküszegésnek, ha koronás király lett volna, tehát esküt tett volna a magyar alkotmányra. Ha azonban már akkor is gondolt volna arra, amit tenni készült és mégis megesküdtött volna koronázásakor az ellenkezőre, akkor vétkezett volna az eskü szentsége ellen, mert világos, hogy nem szabad olyasmi megtartására megesküdnünk, amiről előre elhatároztuk, hogy nem fogjuk megtartani.

II. József ezt a nagy reformját nem csinálta olyan erőszakosan és gyorsan, mint a többi. Tudta, hogy a nemesekkel nem olyan könnyű elbánni, mint a papokkal és a pápával. A magyar nemesség fegyvere ugyanis nem az imádság és a könny, mint az Egyházé, hanem egész más. Ezért tettek helyett eleinte csak érvelgetett.

Hivatkozott – mégpedig teljes joggal – arra, hogy a nemesség adómentessége igazságtalanság; hangsúlyozta, hogy a magyar nemességnek nem is volna szabad megengednie, hogy a nyomorult jobbágy fizessen helyette (látni fogjuk majd, hogy a jobbágy éppen nem volt

nyomorult, de a császár állítása azért így is igaz volt); hogy nem kívánhatják a magyar nemesek, hogy az osztrák és a cseh nemes fizessen, ők pedig nem (azok pedig már régen fizettek); hogy a magyar nem kívánhatja, hogy a többi tartomány összességével egyforma jogai legyenek, ha nem járul hozzá egyformán e jogokat biztosító terhek viseléséhez. Ígerte továbbá, hogy ha a nemesség is vállalja az adózást, egyszerre megszünteti Magyarország Ausztria javára történő kizsákmányolását jelentő vámrendszert és a magyar ipar fejlesztéséről is gondoskodik.

Arra is joggal hivatkozhatott, hogy ő maga járt elől jó példával, tehát senki se mondhatja, hogy vizet prédikál, de bort iszik. Hiszen láttuk, hogy összetépte, s így az államnak ajánlódta apja 22 millió értékű állampapírját. De előljárt a demokráciában is, mert lemondva a minden más fejedelmi udvarban szokásos etiketről és a személyének járó hódolatról, mindjárt uralkodása kezdetén tudtára adta minisztereinek, hogy jöhetnek hozzá a nap bármely órájában bejelentés nélkül s „akár csizmában, akár öltözetlenül”. Ha tehát ő lemondott királyi előjogairól, a nemesek is lemondhatnak a maguk kiváltságairól. Mivel a magyar nemesek megalázónak tartották magukra, hogy az ő házaik is éppúgy számozva legyenek, mint a jobbágyokéi vagy a városi polgárokéi, hivatkozott arra, hogy Bécsben a császári házak is számozva vannak, sőt a bécsiek tréfásan úgy emlegették a császárt, mint „Hausherr von Numero 1.”-et.

Azonban mindezen érvek a magyar nemeseknél nem használtak semmit. A császár e tervével idegenítette el magától a legjobban a magyar nemességet. Ezért gyűlölte itt mindenki, ezért nem volt vele török hadjáratában a nemzet lelke. A dolog vége aztán az lett, hogy előbb meghalt ő, mint az összeírás befejeződött. Halála előtt vissza is vont mindent, s csak azt kérte, hogy ha egyszer már neki oly rengeteg pénzébe került, legalább az összeírás azon részét, mely már elkészült, tegyék el jobb időkre. Hátha szükség lesz majd rá! Hiába volt ebben II. József annyira jövőbelátó és helyes irányban „felvilágosult”, még ezt se érte el, mert a halálát követő felszabadulás örömmámorában még ezeket az összeírásokat is elégették. Érdekes, hogy ezen összeírások tekintetében még legengedelmesebb volt Komárom megye, de azért még ez is kérte, hogy az összeírás alkalmával legalább annyit tegyenek meg, hogy a nemesi házakat zöld színnel és egy „N” betűvel jelöljék meg megkülönböztetésül a többitől.

II. József a megyéket is megszüntette s ezt sikerült is végrehajtania a valóságban is. Természetesen ez az újítása is csak haláláig tartott, sőt még addig se, mert maga is visszavonta. A megyék helyett II. József 10 kerületre osztotta az országot, Erdélyt pedig háromra, s királyi biztosokat rendelt élükre, köztük két protestánst. Azt az ellenállást akarta ezzel megtörni, mely Habsburg ősei minden törekvésével oly sikerrel szállt szembe a múltban, mert hiszen a magyar megye lényegében véve független hatalom volt az uralkodótól. A megye ugyanis nemcsak maga választotta tisztviselőit, hanem e választásoknak még királyi megerősítésre sem volt szükségük (s ezt a Habsburgok 400 éven át eltűrték tőlünk!).

Ezenkívül II. József még azért is ellensége volt a megyéknek, mert tudta, hogy minden olyan intézmény, ahol a felelősség egy testületben, nem pedig egy személyben összpontosul, lényegében véve használhatatlan és nem megbízható. Joggal szemükre hányta a megyéknek azt is, hogy elmaradtak és alig lehet ma már hasznukat venni. A jó közlekedés érdekében, az utak karbantartására nem tettek semmit. Mikor a Duna medréből a hajózási akadályokat kellett eltakarítani, hogy Dunaföldvár és Pétervárad között a hajóvontatás lehetséges legyen, akkor se tettek semmit.

Egyenesen megrémítette azonban Hont megye eljárása, mely 1782-ben *emberevés* gyanúja miatt 115 cigányt fogatott el és mire a császár tudomást szerzett a dologról, már 42-t ki is végeztetett közülük. Pedig nagyon kérdéses, hogy egyáltalán bűnösök voltak-e a kivégeztetett cigányok, mert aki ismeri őket, tudja, hogy a döghúst megették (nem is ártott nekik), de holt ember húsát soha. A mi megyéinknek tehát még II. József „felvilágosult” korában is ennyire olcsó volt az emberélet, ha azok az emberek csak cigányok voltak! De hatalom oly

nagy volt a kezükben, hogy ilyen tömeges kivégzéseket minden királyi jóváhagyás, sőt értesítés nélkül joguk volt nemcsak elrendelni, hanem végre is hajtani.

II. Józsefet tehát nemcsak a magyar alkotmány semmibevétele, sőt elsősorban nem az, hanem alattvalóinak szeretete és a közjó meg a haladás ügye vezette újtásaiban, így a megyei hatalom megszüntetésében is. Annyira tele volt jóakarattal, hogy sokszor mondta, hogy Mátyás királyt kiveszi majd a magyarok szájából, vagyis az ő népszerűségére pályázott körükben, ami semmiképpen se volt tőle nemtelen ambíció. Ha tovább él és nem olyan erőszakos és elbizakodott, már ő megcsinálta volna nagyrészt annak, amiről Széchenyi álmódott. Mint Széchenyi, ő is olyan úthálózatot tervezett, mely Pestről és Budáról kiindulva hálózta volna be az országot és vezetett volna minden forgalmat a fővárosba. Elbizakodottságára jellemző, hogy a megyék ellenállására eleinte azt mondta, hogy ő nem ijed meg, mert a szapanbuborékokat nem nézi golyónak.

Mikor 1790. február 20-án 49 éves korában utódok nélkül, életének semmi eredményét nem látva, birodalmát elégedetlenségben, sőt forrongásban hagyva, maga pedig minden családi, sőt egyéni boldogságtól megfosztva meghalt, látnia kellett, hogy nemcsak az észnek, hanem a szívnek, az érzelemnek, a hagyományoknak és a kegyeletnek is megvannak a maga jogai; hogy a szeretet is erő, nemcsak a tudás, és hogy a régiben is van sok jó, nemcsak az újban. Azt azonban mégse lehet tagadni, hogy igaz a felírás, melyet szobrára véstek: *Saluti publici vixit, non diu, sed totus: A közjónak élt, nem sokáig, de teljesen.*

Igaz, hogy egyúttal eredménytelenül is, de ezt miért vésték volna szobrára, mikor úgylis mindenki tudta, s mikor „*de mortuis nil, nisi bene*”, s ez különösen vonatkozik az olyan halottakra, akik annyira tele voltak jószándékokkal, mint ő.

II. Lipót (1790-1792)

A politikai helyzet

II. József halálával a Habsburg birodalom megint eddigi legválságosabb idejét élte. A török háború keleten – orosz szövetségben – még tartott, Magyarország és Belgium forrongásban volt és e forrongásoknak különösen veszélyes jelleget adott, hogy Franciaországban ekkor már javában folyt az a forradalom, mely egész Európát izgalomba hozta, s melynek a népek, a tömegeknek hízelgő eszméi olyan hatást tettek mindenütt, mint a szikrák, melyek száraz szalmába esnek.

De mindez még nem volt elég. Ugyanekkor Anglia, Hollandia, főként pedig Poroszország kijelentette, hogy Ausztria és Oroszország hatalma megnövekedését nem tűrik s így ragaszkodnak Törökország területi integritásához. Különösen Poroszország nem akarta elszalasztani ezt a jó alkalmat arra, hogy újabb német területeket szerezzen, s érthető, hogy Lengyelország is (első felosztása ugyanis még nem szüntette meg teljesen) fel akarta használni a jó alkalmat, hogy a nemrég elvesztett s Ausztriának jutott Galíciát visszaszerezze. Poroszország olyan feltétellel volt hajlandó ebben támogatni, ha viszonzásul nyugati határán a tengerparton az eddig már tőle elvett területek mellé még Danzigot és környékét is átengedi neki. Poroszország már mozgósította is hadseregét s ügynökeivel és pénzével a magyar protestánsokat is arra izgatta, hogy a magyarok is használják fel a jó alkalmat és a Habsburgoktól elszakadva végre vívják ki függetlenségüket.

Ez a folyamat már II. József idejében megkezdődött s a bajokhoz most hozzájárult még az ő halála, mely akkor tette úrtalanná a válságban levő birodalmat, mikor a jövődőlő még a messze Toscanában tartózkodott. A Habsburgok kezében ekkor már tekintélyes török területek voltak és Belgrádot is elfoglalták már, mert II. József hatalmas és jól felszerelt hadserege a kezdeti nehézségek után a tehetséges Laudon vezérletével a kezdeti nehézségek legyőzése után mégiscsak fölébe került „a beteg ember” hadseregének.

Ámde most az eddigi egy ellenség, a török mellé jött még két másik: a belső és a külső, mely utóbbi azonban egymaga négyet jelentett: Porosz- és Lengyelországot, Angliát és Hollandiát. Viszont a már megszerzett török területekről kardcsapás nélkül lemondani annyira megalázó volt egy nagyhatalomra, hogy II. József még betegen se tudta rászánni magát. Inkább vállalta volna a török és a belső ellenség mellé még a nyugati és az északi fronton való háborút is.

Porosz bujtogatásra, meg hát a ránézve annyira kedvezőnek látszó helyzet okozta elkapottság miatt is a magyarság is annyira ment már elbizakodottságában, hogy a megyegyűlések egymás után mondták ki, hogy mivel II. József alkotmány sértéseivel megszegte a Pragmatica Sanctiónak a király számára kötelező részét, a nemzet is fel van mentve a rá nézve kötelező rész megtartásától, így a Habsburg-ház örökösödési joga megszűnt s Lipótból csak úgy lehet magyar király, ha az összehívandó országgyűlés megválasztja. Ez viszont csak azzal a feltétellel fog megtörténni, ha legalább most elvállalja azt, amit annak idején Rákóczi és kurucjai hiába kívántak tőle, azaz hogy külföldi hatalmak s köztük elsősorban Poroszország legyen a biztosítéka és keze annak, hogy Magyarország függetlenségét és alkotmányát tiszteletben tartja.

Kétségtelen, hogy a magyar királyra annyira megalázó feltétel volt ez (mely természetesen a porosz protestáns bujtogatás eredménye volt), hogy elfogadásával mind a király tekintélyének, mind Magyarország függetlenségének vége lett volna. Magyarország ezzel második Lengyelországgá vált volna, nála valószínűleg nem szerencsésebb végeredménnyel. Lengyelország ugyanis legalább egységes nemzeti állam volt és vallási viszályok se gyöngítették. Ha mégis belepusztult a királyi hatalom felett aratott győzelmébe, mi lett volna akkor így a majdnem felében protestáns és több mint felében nemzetiségekből álló és már akkor is két külön országban (Erdély) élő Magyarországgal, melynek németjei a szomszédos Habsbur-

gokhoz, tótjai és ruténjai a szomszédos Cseh-, Morva-, Lengyel- és Oroszországhoz, oláhjai a szomszédos Havasalföldhöz és Moldvához, délszlávjai pedig a szintén szomszédos balkáni rácsághoz húztak, mindnyájuk mögött az ekkor már hatalmas Oroszországgal, élén a minden görögkeletiek cárijával?

II. Lipót született diplomata volt. Elpuhult, a harcok elől kitérő, de okos, ravasz, tehetséges, sima modorú, az embereket megnyerni tudó, de az álutakat kedvelő ember. Neki nem volt önérzete, ha ez az önérzet nem volt hasznos és ezért nem volt hajlandó az egyszerre két fronton harcolás kockázatát vállalni. Megalázta tehát magát és alkudozásba bocsátkozott a poroszokkal. Ez Galíciáról lemondott, mert angol és holland szövetségesei nem túrték, hogy saját lengyel szövetségese rovására gyarapítsa területét s a lengyelek is megaláznak tartották magukra a felajánlott alkut. Viszont Poroszország így is nyert, mert megalázta a császárt, mert az viszont lemondott minden török hódításról, még Belgrádról is, annak ellenére, hogy a törököket megverte. Így Poroszország tekintélye még jobban növekedett. A porossal a reichenbachi konvenció, a törökkel a szisztovi béke vetett véget a bonyodalmaknak.

Frigyes Vilmos, a porosz király, eleinte megpróbálta ugyan II. Lipóttal való tárgyalásai-ban előhozni azt, amit a magyaroknak alkotmányuk garanciájára ígért és amelybe célja érdekében belelovalta őket, de látva, hogy Lipót erről még tárgyalni sem hajlandó, rögtön el is ejtette ezt a dolgot. A hivatalos tárgyalásokban szó volt ugyan garanciáról is, de nem Magyarországról, hanem Belgiumról. A magyar alkotmány garanciáját a poroszok ekkor már fel se vetették. Mikor aztán látták, hogy a császár még Belgium jogainak garanciájáról se hajlandó tárgyalni, ehhez se ragaszkodtak, s így a reichenbachi egyezményben nemcsak a magyar, hanem még a belga garanciáról sincs szó.

Megint bebizonyosodott, mit várhat a magyar egy idegen nemzettől még akkor is, ha a küzdelembe az hajszolja bele. Újra kitűnt, hogy a többi idegen még önzőbb, mint a vallásos Habsburg; hogy annak a magyar még jobban csak eszköz, melyet céljai elérésére felhasznál, de mikor már szükséges szolgálatát elvégezte, még a kisujját se mozdítja érte.

Újabb kuruckodásunk és a magyar protestánsoknak a porosz „hittestvérről” való szövetkezése és saját királyukkal szemben az ő érdekei mellé való állása csak arra volt jó, hogy elveszítsünk – mégpedig örökre – olyan kelet-európai vagy balkáni területeket, melyek azelőtt a mieink voltak és mindig a mi érdekkörünkbe tartoztak, és hogy végleg elveszítsük még a mi hajdani Nándorfehérvárunkat is. De ránk nézve minden haszon vagy előny nélkül mi is segítsük megalázni, gyöngébbé tenni azt a nagyhatalmat, mely végeredményben a mi területi integritásunk őrzője, védője és biztosítója volt.

Megint balekok voltunk tehát, mint már annyiszor; mint mindig, megint bebizonyosult, hogy csak akkor lettünk volna okosak és jó hazafiak, ha politikai téren is abban a táborban lettünk volna, melyben a főpapság volt. A történetek után ugyanis talán nem kell már mondani, hogy a főpapok közül egy se állt a porosz király pártján, se pedig nem mondta azt, hogy megszűnt a Pragmatica Sanctio. Pedig a főpapságnak több oka lett volna II. József-re és II. Lipótra haragudni s ellene bosszút forralni, a kapott kölcsönt neki visszafizetni, mint a protestánsoknak. Most ugyanis nem a régi vallásos Habsburgok voltak azok, akikhez ragaszkodni kellett, hanem II. József, az Egyház tönkretézője, II. Lipót, az új császár pedig – mint mindig látni fogjuk – még a megholt császárnál is hitványabb volt, mert a megholt nem is volt hitvány, de az új igen. II. Lipót az Egyháznak és intézményeinek legalább annyira ellensége volt, mint II. József, csak József nyílt ellensége volt, Lipót pedig titkos. Pedig a nyílt ellenség sose annyira veszélyes, mint a ravasz.

Az az ellenvetés se állja meg a helyét, hogy a főpapság, ha akart volna, se állhatott volna a porosz protestánsok pártjára, mert hiszen ha az egész magyar katolicizmus a poroszok pártjára állt volna, akkor a porosz király, aki természetesen minden elsősorban érdekből tett, nem lett volna nálunk elsősorban protestáns érdekek képviselője.

Így aztán, mikor II. Lipót ilyenformán keleten, nyugaton és északon egyaránt szerencsésen elintézte a külső ellenséget, már nyugodtan szállhatott szembe a belsővel. Eddig hagyta őket beszélni s ők csakugyan annyira belelovták magukat a nagy szabadságba, hogy nemcsak újra királyt akartak választani és az Aranybulla már eltörölt záradékát újra törvénybe iktatni, hanem a Budára összehívott és ott már folyó országgyűlésre a királyt meg se hívták, ellenben követeik tárgyalást folytattak a bécsi porosz követtel a magyar függetlenségnek már említett porosz biztosítékáról és ellenőrzéséről.

Ez a császárt és a magyar királyt szinte a porosz király alattvalójává tette volna, s így a követelés csak arra volt jó, hogy a császárt rávegye arra, hogy a töröktől már megszerzett területekről lemondjon és a poroszok ennek fejében elálljanak a garancia-követelésektől. El is álltak, a kuruckodó magyarok pedig eleinte talán észre se vették, hogy ebből is csak a poroszoknak volt haszna, nekik pedig, de még inkább a hazának, kára.

Még jó, hogy legalább a fegyveres felkelésre még nem került sor, mert ha igen, csak akkor jártak volna igazán pórul a porosz „szövetségestől” a végén oly rútul elhagyott és becsapott protestáns magyar balekok.

De még ennél is rosszabb lett volna az eredmény, ha a porosz nem hagyta volna őket cserben, hanem kitört volna a porosz-osztrák háború s ebben a porosz győzött volna. Így ugyanis az ország itta volna meg a dolog levét, míg vereség esetén csak egyes magánemberek, a lázadók. Mi lett volna ugyanis itt a hatalmas szomszédok: a megnőtt hatalmú porosz, a nemzetiségeink párfogójaként viselkedő orosz és a török között!? Vajon meg tudunk volna-e köztük maradni függetlennek, vallásilag megosztva és olyan nemzetiségekkel teletűzdelve, melyek mindegyikének ott voltak a szomszédban a fajtestvérei és a megfelelő pártfogói, mi magunk pedig túl kevesen és akkor még túl szegényen és nagyon is szervezetlenül és készületlenül ahhoz, hogy a magunk lábán megállhassunk. Nálunk akkor még csak a lelkesedés, az akarat, a talán túlságosan is nagy öntudat volt meg az önálló állami léthez, de a tapasztalat, a felkészültség, az anyagi erő és (főként) az áldozatkészség nem. Pedig a függetlenséghez elsősorban ezek kellenének.

A lelkesedés olyan nagy volt, hogy az országgyűlésen még azt is mindenáron törvényként akarták kimondani, hogy mindenki magyar ruhában járjon. Az eszükbe se jutott, hogy hiszen az országnak több mint a fele nem is magyar, sőt a szerbek éppen akkor is külön vajdaságot követeltek az ország területéből, tehát az ország egy részét épp akkor akarták tőlünk elszakítani közigazgatásilag is. Ugyanakkor az oláhok is követelésekkel járultak az erdélyi országgyűlés elé, s mikor az országgyűlés az eddigi latin helyett a magyart tette hivatalos nyelvvé, a horvátok tiltakoztak ellene.

A magyar országgyűlés külön külképviseletet akart (nem tudom, mit csináltak volna, mikor majd költségei előteremtéséről lett volna szó), a katonaság pedig kérvényeket adott be az országgyűléshez, melyben külön magyar hadsereg felállítását kívánta. Ehhez a kívánsághoz még a Szilágyi-történelem is ezt fűzi hozzá: „Megfeledezett arról, hogy a magyar gyalog- és huszárezredek minden elismert vitézségük és érdemük mellett nem alkottak és nem is alkothattak valóságos sereget, mert hiányával voltak nemcsak a tüzérségnek, hanem a műszaki csapatoknak is. Honnan teremtsék ezeket elő a nemcsak pénzben, hanem emberekben is szegény ország? Hogyan viselhetnek ezek nélkül komoly háborút, ha nem akarnak összekeveredni a némettel?” (Szilágyi, VIII., 497. o.) Csak ebből láthatjuk igazán, micsoda gyöngye és védtelen államocska lett volna az ekkori önálló magyar állam!

A tapasztalt II. Lipót hagyta a nagy hazafias buzgalmat, indítványokat s a vérmes álmok szövését mindaddig, míg külső ellenségeivel ügyeit el nem intézte. Mikor aztán ez – éppen a porosz-magyar cimboraság miatt számára meglehetősen nagy áldozatokkal és megalázással – megtörtént, olyan fölénnyel és szigorral lépett fel velük szemben, amilyen forradalmi törekvések letöréséhez szükséges. Könnyen beszélhetett már, hiszen szabad keze volt. Erő ekkor

már csak nála volt, a magyar lelkesedőknél nem. Királyválasztásról, ellenállási záradékról, porosz kezességről már szó se lehetett, de természetesen külön hadseregről sem.

Ugyanakkor, hogy a nagy lelkesedéstől a valóság talaját teljesen elhagyó hazafiakat rádöbbsen a józan valóságra, jóakarátú biztatással kísérte a rácok mozgalmát s megengedte nekik, hogy követeléseik előadására és megszövegezésére kongresszust tarthassanak. Hazafiasnak látszani akaró történetírásunk iszonyúan fel van háborodva e merénylet miatt és a bécsi rosszakarat és magyargyűlölet egyik legbeszédesebb bizonyítékát látja benne.

Pedig ha az ország szövetségzett királya ellen a porossal, miért ne szövetségzhetett volna hűtlen magyar alattvalói ellen a király is rác alattvalóival? Kivált mikor ő ezt nem is tette meg, csak fenyegetésül tüntetett vele, hogy a magyarokat észretérítse. Mi sem természetesebb dolog annál, amit Bécs csinált. Ha a rendek képviselője, az országgyűlés, azért, mert úgy látja, hogy az alkotmány másik, vele egyenrangú tényezője, a király, nagy bajban van s így most jó alkalom van arra, hogy megalázza, hatalmát semmivé tegye és hazánkban Lengyelországot csináljon; ha semmibe veszi a király jogait és tekintélyét, akkor nemcsak azért, mert ez végeredményben káros a nemzetre is és annak jövőjét is komolyan veszélyezteti, hanem tisztán önfenntartási ösztönből is joga van a királynak is, sőt ez az önfenntartási ösztönből kifolyólag egyenesen kötelessége is, hogy önmagáról gondoskodjék s ő is ott keressen szövetségeseket, ahol talál.

Ha a király magyar alattvalói nem tartották bűnnek, hanem egyenesen hazafias kötelességet láttak benne, hogy királyuk halálos ellenségével, a porosz királlyal szövetségzzenek; ha II. Lipót magyar alattvalói királyukat egy idegen király ellenőrzése alá akarták helyezni, sőt ők voltak az okai még annak is, hogy még olyan hódításairól is le kellett mondania, melyek elsősorban a magyar haza erejét növelték és biztonságát szolgálták volna, akkor miért lenne bűn, ha szorongatott helyzetében a király is szövetségzik, nem idegenekkel ugyan, mint hűtlen magyar alattvalói, hanem olyan magyar alattvalóival, akiknek érdekei ellenkeztek a magyar többség érdekeivel s így velük szemben a királlyal való szövetségük természetes volt.

Az ilyesmi a politikában mindennapos dolog, s ezért a királyával szembeszegülő és annak ellenségével cimboráló protestáns magyarságnak ezt eleve bele kellett volna vennie számításába. Hiszen ha a király, akit ők ellenfélként kezeltek, őket ennek ellenére is barátként kezelte volna, akkor bolond lett volna (az ellenségszeretet csak az egyéni életben magasztos, de ott is ritkaság, a politikában és a nemzetek életében örültség). A „hazafiak” részéről pedig kétségbeejtő együgyűség, ha úgy szövik terveiket ellenségeik elpusztítására, hogy eleve felteszik róla, hogy bolond, tehát védekezni nem fog, hanem majd maga fogja a nyakát a bárd alá hajtani.

De azért még II. Lipót, a leggyöngébb jellemű Habsburg is becsületesebb, jobbakaratú és megértőbb volt irántunk, mint a magyar ellenzék iránta. Ő ugyanis ezt a rácokkal való cimborálást csak ijesztésnek szánta a magyarok felé, és mihelyt nem volt szüksége a rácokra, mert nélkülük is nyeregbe került, elejtette őket, s nemcsak önkormányzattal bíró külön vajdaságot nem alapított számukra, hanem semmi olyan jogot nem adott nekik, amivel addig is már nem bírtak. Azt ellenben bajosan hihetjük el, hogy a magyar túlzók is csak színleg, csak ijesztésül cimboráltak a poroszokkal, és ha törekvésüket elérték volna, királyuknak ismét olyan hű alattvalói lettek volna, mint ahogyan II. Lipót a szerbekkel szemben újra magyarpárti lett és azonnal elejtette őket, mihelyt látta, hogy nélkülük is fenn tudja tartani Magyarországon a rendet és a királyi tekintélyt.

A magyar túlzók lelkiismeretlenségének megvolt és még ma is megvan a kára: Belgrád és II. József török hódításai végleg elvesztek számunkra. Ellenben a rácok semmit se kaptak II. Lipóttól a magyar szupremácia rovására, mint csak jó szót és biztatást egy ideig.

Azt se vehetjük zokon II. Lipóttól, ha látva azt, hogy a magyarság csak addig híve az ő királyi hatalmának, amíg ő bajba nem kerül, de ha ezáltal módja és alkalma van rá, akkor vele szemben rögtön a porosz király szekerét tolja, egyelőre még nem tartotta kívánatosnak a

magyarság erősítését, s ezért ellene volt Erdélynek az anyaországgal való egyesítésének, melyre pedig ekkor már megvolt a törekvés és hozzájárult volna Magyarország erőgyűjtése meggyorsításához.

II. József már egyesítette Erdélyt Magyarországgal és ezzel bebizonyította, hogy németesítésével és centralizálásával csakugyan csak a jobb kormányzást és birodalma erősítését célozta, nem pedig a magyarságot, mintilyent, akarta tönkretenni. Még jobban bizonyítja ezt az, hogy ő, a nagy németesítő, Erdélyben éppen a szászokat haragította legjobban magára, mert a központosítás érdekében azt is megszüntette, hogy ők államot alkothassanak az államban. Ő volt az, aki a szászok megrökönyödésére más nemzetiségűeknek, tehát a magyaroknak is megengedte, hogy letelepedhessenek, sőt ingatlant szerezhessenek az eddig zárt szász városokban.

Bizonyára II. Lipót se lett volna Erdélynek Magyarországgal való egyesítése ellen, ha nem kellett volna arról meggyőződnie, hogy a magyarság még most is csak olyan, mint régen volt, neki tehát még most is félnie kell tőle. Ha ugyanis a dinasztia bajba kerül, most is csak ellenségei számát szaporítja, mint azelőtt. A dinasztianak tehát még mindig nem lehetett érdeke, hogy Magyarország nagyon megerősödjék, hiszen ezzel csak maga alatt vágta volna a fát. A dinasztianak az volt az érdeke, hogy majd ha újra össze kell akaszkodnia a poroszokkal, akkor a poroszok jövődő szövetségese, a magyarság, legalább Erdéllyel kisebb legyen.

Ebből megint csak azt kell látnunk, amire eddigi szabadságharcainkkal kapcsolatban már annyiszor rámutattunk, hogy időnkénti fenegyerekeskedéseinknek volt haszna is, mert így Bécsben féltek tőlünk, és akitől az ellenség fél, azt nem meri ingerelni. De viszont kára is volt és a kár sokkal nagyobb volt a haszonnál, hiszen szabadságharcaink egyike se volt olyan sikeres, hogy a Habsburgok felettünk való uralmát meg tudta volna szüntetni. Így aztán az uralkodóháznak felkeléseink után mindig alkalma volt rajtunk bosszút állni, s ha ezt nem tette vagy nem is tehette, kénytelen volt velünk úgy bánni, mint ahogyan olyan baráttal szokás, akitől félni kell.

Így történt most is. II. Lipótnak II. József halála és a dinasztianak ebből keletkező válsága idején újra azt kellett látnia, hogy mi családja ellensége vagyunk, nem pedig támasza, és hogy az 50 évvel előbbi „Vitam et sanguinem!” ellenére se bízhat bennünk. Ezért kénytelen volt tanácsosabbnak tartani azt, ha egyelőre nem erősít bennünket és így az az Erdély, melyet végeredményben úgyse az ő elődei, hanem a magyar „hazafiak” szakítottak el az országtól, egyelőre megmarad abban az állapotában, melybe e hazafiak helyezték, azaz Magyarországtól különválva.

A magyar ellenzék 1790-ben a poroszok győzelmére spekulált, s mint mindig, most is rosszul spekulált. Illetőleg most kivételesen jól spekulált, mert csakugyan a porosz győzött (éppen az ő támogatása miatt). A magyar ellenzéki politika azonban még így is rossznak bizonyult, mert győztes szövetségese egyedül csak a maga célját nézte. Csak török hódításaitól fosztotta meg a Habsburg-házat (és vele Magyarországot), de nem Magyarország feletti hatalmát tette tönkre vagy gyengítette meg.

Ellenben ugyanezt a fölöttünk továbbra is úrnak megmaradt dinasztit viselkedésével bizalmatlanná tette a nemzet iránt s ennek rögtön meg is lett a káros következménye. A nemzet pedig – éppúgy, mint Petőfi juhásza, aki szamarát vágta fejbe azért, mert a babája meghalt – ismét csak az osztrák „ármányt” és a Habsburgok magyarellenességét szidja azért, amit ostobaságával ő maga okozott magának s így még fonákabban cselekedett, mint az a bizonyos juhász. A juhász ugyanis legalább nem maga ölte meg azt a babáját, akinek halála miatt a szamarát vágta fejbe. Mi ellenben ostoba politikánkkal magunk löktük el magunktól Erdélyt és a már visszahódított Nándorfehérvárt, mégis a Habsburgokat szidjuk és csapkodjuk fejbe érte.

Érdekes az is, hogy az erdélyi ügyszó a Szilágyi-történelem – mint a legtermészetesebb dolgot – azt a megjegyzést fűzi, hogy addig az erdélyi magyarság is ellene volt az anyaországhoz való visszacsatlolásnak, mégpedig azért (s ez az, amit annyira természetesnek tart),

mert Erdélyben még a Habsburgok alatt is sokkal több szabadsága volt a protestantizmusnak, mint az anyaországban. A protestánsok Erdélyben még ekkor is eléggé uralkodtak. A visszacsatolással tehát ők felekezetiileg vesztek volna. Az 1790. évi országgyűlés azonban az anyaországban is egyenjogúsította a protestánsokat a katolikusokkal, tehát most már nem volt oka annak, hogy az erdélyiek az egyesítést ellenezzék.

Újabb bizonyítéka ez annak, hogy a magyar protestánsoknak mennyire mindig előbbrevaló volt a saját felekezeti érdekük, mint a hazájuk, mert hiszen kétségtelen, hogy a haza érdeke már előbb is a visszacsatolást követelte volna. Nekik azonban ez nem kellett addig, míg felekezetiileg káros volt rájuk. Azonban adták a nagy magyart s magyarellenesnek találták a Habsburgokat azért, mert Erdélyt, melyet egyébként ők, a protestánsok szakítottak el az országtól, nem csatolták azonnal vissza, noha ők se engedték visszacsatolni. Pedig hát tőlük annyit csak elvárhattunk volna, hogy a magyarságot jobban szeressék és nagyobb áldozatokat hozzanak érte, mint állítólagos halálos ellenségei, a Habsburgok!

Az is tanulságos, hogy mikor a főpapok az Egyház jogaihoz ragaszkodnak, akkor protestánsaink megbotránkoznak, hogy nekik előbbrevaló a vallás, mint a haza, s ezt nem is tudják mással megmagyarázni, mint a katolicizmus „nemzetköziségével”. Ellenben mikor a protestáns felekezetiiség szegül szembe a nemzet érdekeivel, mikor ez akadályozza Erdélynek az anyaországgal való egyesítését (sőt már elszakadását is tisztán csak okozta), akkor egész természetesnek tartják a dolgot, sőt még magát az elszakítást is egyenesen megteszik hazafiságnak, az ország érdekei szolgálatának. Pedig hogy mennyire tudják ők maguk is, hogy ennek éppen az ellenkezője az igaz, mutatja, hogy mikor a visszacsatolást a Habsburgok akadályozzák, egyszerre a dinasztia magyarellenességéről beszélnek miatta.

Mikor II. Lipót 1791 elején Toscanából hazajött, igen jólesett volna neki egy mellette álló, hűséges magyar nemzet, mint válságban levő trónjának támasztéka, olyanformán, mint Mária Terézia trónraléptekor. Annál inkább elvárhatta volna ezt, mert hiszen az alkotmány-sértéseket nem ő, hanem bátyja követte el, de tagadhatatlan, hogy még az is jószándékból csinálta. Ha ez a hűség meg lett volna, a nemzet bebizonyította volna, hogy a „Vitam et sanguinem!”-jelenet nem kivétel volt, hanem annak bizonyítéka, hogy válságos helyzetekben a dinasztia a nemzetre mindig számíthat. Így a török hódításokat is, vagy legalábbis egy részüket kétségtelenül meg lehetett volna tartani, de legalább Belgrádot egész bizonyosan, s ez esetben nem is csatolhatták volna máshoz, mint Magyarországhoz. Ebben az esetben Mária Teréziának a nemzet iránti különös bizalma és szeretete a dinasztia részéről se lett volna kivétel, hanem ettől kezdve állandó vonás.

Mivel azonban a Budán tanácskozó magyar országgyűlés a magára hagyott és akkor erőtlennek látszó II. Lipótot még arra se méltatta, hogy az országgyűlésre meghívja, vagy megkoronázására előkészületeket tegyen, Lipót előbb lett német császár, mint magyar király, és előbb történt a frankfurti koronázása, mint a pozsonyi. Nekünk ő csak akkor kellett, mikor már nem szorult ránk s mikor már kénytelenek voltunk megkoronázni. Ez csak hazajövetele után egy fél év múlva, az év második felében történt meg. Ő maga is érezte velünk azt a kellemetlenséget, melyet tőlünk tapasztalnia kellett, mert noha a lényegbevágó dolgokban ki-elégítette a nemzet igényeit, mert a mohácsi vész óta egy országgyűlés se ért el annyit, mint ez: a koronázásra csak Pozsonyig volt hajlandó eljönni, Budáig már nem, s így az, mint régen szokás volt, mikor Buda még a töröké volt, még mindig Pozsonyban történt meg. A feleségét pedig meg se koronáztatta, mert az akkor beteg volt.

Még a Szilágyi-történelem is II. Lipótnak ad igazat ebben a kérdésben. „Ha őt a magyarok – írja – kezdettől fogva megfelelő bizalommal fogadják és támogatják, valószínű, hogy megad nekik mindent, ami megadható volt és bármily békeszerető volt, mégis keményebben szállt volna szembe a porossal. Neki is nehezebb esett lemondani a töröktől annyi áldozat árán visszaserzett területekről, különösen Belgrádról. De mivel a magyaroknak az akkori viszonyok közt csak saját bajaik és sérelmeik iránt lehetett érzékük (Dehogy „lehetett”. Volt,

nem pedig lehetett. Hiszen minden bajuk és sérelmük nemcsak II. József halálával, hanem már halála előtt megszűnt, mert II. József még életében minden intézkedését visszavonta. Ha pedig a „magyarokon”, mint ez a „magyar” történetírásban szokás, tulajdonképpen most is csak a protestánsokat értjük, még akkor se lehetett semmi panasz, mert II. József azt a türelmi rendeletét, mely a protestánsokban oly nagy hálát keltett fel iránta, nem vonta vissza.), mivel a nemzetben semmi alapot sem talált erélyes politika folytatására, mivel továbbá a rendek által támasztott követelések teljesítése meggyőződése szerint ellenkezett a dinasztia tekintélyével és a monarchia fennállásával, más utat kellett választania. Még áldozatok árán is ki kellett bontakoznia a nemzetközi bonyodalmakból, hogy Magyarországon megőrizhesse a királyi méltóságot.” (Szilágyi, VIII., 501. o.) Nevezhetjük-e ezt a megállapítást másnak, mint a nemzettel szemben a királynak adott igazságadásnak?

A vallási kérdés

Külön nagy tanulságot rejt magában a magyar vallási kérdés elintézése II. Lipót alatt. Ismételtén rámutattunk már, hogy a protestantizmus – legalábbis a katolicizmushoz való viszonylatában nézve – nem vallás, hanem vallástalanság, forradalom, mely, mint bármely más forradalom, tulajdonképpen a hitelenség támadása a hit ellen (mert azt egyedül csak a katolicizmus képviseli) és az emberben lakozó tisztátalan szenvedélyek: a bírvágy, az érzékiség és a gőg lázadása az Egyháztól hirdetett, sőt megkövetelt önmegtagadás és aszkézis ellen. Ezért a legnagyobb tévedés azt gondolni, hogy a katolicizmus úgy viszonylik a protestantizmushoz, mint például egy kérdés megoldására ez vagy az a tudományos elmélet, melyek mind-egyikének vannak előnyei és hátrányai is és ezért mindkettőnek egyaránt van létjoga.

Éppoly tévedés és ezért végzetes hatású a kettőt egyforma elbánásban részesíteni. Amint ugyanis a marxizmus állami támogatás nélkül, sőt üldözés ellenére is terjed, mert izgat, gyűlöli, az irigységet, a bírvágyat, a nagyravágyást a gyűlöletet és az elbizakodottságot, mely anélkül is megvan mindenkiben, azt táplálja a tömegekben, s az élet kényelmesebb oldalát, a másénak az elvevését, s azt a lehetőséget csillogtatja meg az emberek előtt, hogy takarékoság, szorgalom és tehetség nélkül is joga van olyan életszínvonalhoz, mint amilyen eddig csak a kiválóbaknak jutott; éppúgy a protestantizmus is, mely – hiába tagadjuk – lényegében szintén csak a régi Egyház és képviselői elleni féktelen gyűlöletből keletkezett s ma is ez a legkiemelkedőbb sajátsága (a katolicizmus elleni összefogásra ma is mindig kaphatók a protestáns tömegek, de a hitelenség, a darwinizmus vagy a materializmus ellenire nem), szintén állami támogatás nélkül, sőt üldözése ellenére is terjed. Világos, hogy ha az embereket még állami támogatással se tudom rávenni a rendszeres misére járásra, gyónásra, böjtre, a házasság felbonthatatlanságának tiszteletben tartására, a gyermekáldás ki nem játszására, a szüzességre, az egyházi felsőbbtség iránti engedelmességre, de még világosabb az, hogy mitemulasztók, böjtmegszegők, paráználkodók, egykézűk, magzatelhajtók, elválás után újra házasodók, az Egyházzal dacolók, sőt a hitben kételkedők akkor is vannak, ha az állam pálcával siet az Egyház segítségére.

Ezt az elméletileg kétségtelen igazságot nemegyszer láttuk már a gyakorlatban is bebizonyítva. Láttuk, hogy aránylag milyen könnyen tudta a világ egyik legbujább uralkodója, VIII. Henrik és törvénytelen, de szintén bűnökkel tele leánya, Erzsébet, kiirtani Angliából a katolicizmust. Egyetlen egy esetben sem keletkezett a katolicizmus érdekében olyan fegyveres ellenállás, mint nálunk például a Bocskai-féle, melyhez hasonló nálunk a katolicizmus ellen és a protestantizmus érdekében szinte minden évtizedben megisméltődött. A skandináv álla-

mokban még könnyebben és még nyomtalanabban tűnt el az olyan jól megszervezettnek látszó és annyi vagyonnal ellátott katolicizmus.

De éppily nyomtalanul és szinte minden ellenállás nélkül tűnt el a XVI. század első felében a katolicizmus nálunk is, mégpedig mind az anyaországban, mind Erdélyben. Ellenben csupán részbeni visszaállítás és a már elterjedt protestantizmus háttérbeszorítása milyen viharokat, milyen forradalmi zavarokat okozott itt századokon át! Pedig ekkor már a protestantizmusnak nemcsak a király hatalom, hanem még a nagybirtok is ellene volt. Hiszen oligarcháink majdnem kivétel nélkül katolikusok voltak már.

Az eltiport katolicizmus Erdélyben is milyen csendes volt és milyen hangtalan! Még az a bátortalan hang is, mely néha-néha, például I. és II. Rákóczi György alatt még hallatszott, csak azért mert mukkanni, mert a magyar király és az anyaországi katolicizmus ott volt a háta mögött. Mikor II. Rákóczi Ferenc személyében katolikus fejedelem került Erdély élére, még ő se tudott annyit megtenni, hogy legalább a legnagyobb katolikus sérelmet, a püspökség nem türését megszüntesse. Olyan gyűlölethullámba ütközött, hogy utána többet még csak elő se merete hozni.

Pedig ugyanez a Rákóczi milyen bátor volt, mikor az „árulókat” (Ocskay, Bezerédi) kellett kivégeztetni és milyen kíméletlenül hajtotta végre a protestáns kívánságot saját nevelőinek, a jezsuitáknak a száműzéséről is! Ugyanezt egyébként már egy másik elődjénél és rokonánál, Báthory Zsigmondnál is elérték a protestánsok. Báthory Zsigmond is nyilatkozatot adott ki a jezsuiták *disceretére*, de ugyanakkor száműzte őket országából. Az ellenük való protestáns gyűlölet oly nagy volt ugyanis, hogy az irántuk való szeretet gyenge palántája elsorvadt mellette, hiába volt katolikus ember kezében még az állami hatalom is. Nem rosszakarat, nem elfogultság, nem is túlzás tehát, mikor a katolicizmust kultúrnövényhez hasonlítom, mely olyan kényes, hogy szántás, vetés, kapálás, gyomlálás, rovarirtás mellett is örülnünk kell, ha termést hoz, míg a forradalmakat s köztük természetesen a vallási forradalmakat, a protestantizmust is, a gyomnövények közé sorolom, melyeket örülség volna vetni, ápolni, hiszen annyira szívósak, edzetek, kipusztíthatatlanok, sőt erőszakosak, hogy még ha ellenük dolgozunk, irtjuk őket, akkor se tudunk tőlük megszabadulni.

II. Lipót kora és a II. József halálával bekövetkezett események újabb bizonyítékokat szolgáltatnak ezen állításunk igazságához. I. Lipót, III. Károly és Mária Terézia kora még a katolikus igazság alapján állt. Tudta, hogy a katolicizmus, mivel az önmegtágadást, a szenvedélyek megfélemezését nemcsak hirdeti, hanem erőszakolja is (beleértve természetesen a legfontosabbat és a legveszélyesebbet, a gőg, a dac, az engedetlenség és a nagyravágyás elleni küzdelmet is, melyeket a protestantizmus (még a szelíd Dickens is) csak mint önértet ismer s nemcsak kiirtandónak nem tart, hanem egyenesen ajánl, mint erényt), kényes kultúrnövény, mely csak akkor tartható életben, vagy legalábbis terjeszkedésre csak akkor képes, ha ápolásban, védelemben, támogatásban részesül. Természetesen ez az állami védelem még nem minden (sőt ha egymagában marad s ráadásul védelme még kíméletlenül, tapintatlanul is történik, még káros is lehet), hanem hozzá kell járulnia a példás életű, köztiszteletben részesülő papságnak, mely arra, amit hirdet, életével is példát mutat és szeretetével mindent előnt.

Ez az említett Habsburg uralkodók korában megvolt nemcsak a papságban és a szerzetesekben, hanem nagyrészt (mint láttuk, minden hatalma és gazdagsága ellenére) még a főpapságban is, de magában az uralkodóban, I. Lipótban és Mária Teréziában is. Hiszen láttuk, hogy még Marczali is szükségesnek látja kiemelni, hogy Mária Terézia nem annyira *üldöző*, mint inkább *tértítő* volt, pedig ez az elismerés Marczaliban nagy szó. Lipót alatt pedig még sokkal szabadabb volt a protestantizmus, mint Mária Terézia korában.

Virágzott is hazánkban a hitnek és a szerinte való életnek, tehát az igazi vallásosságnak a kényes palántája annyira, hogy II. József reformjai közül egyet se szabotáltak annyira a magyar hatóságok, mint éppen a türelmi rendeletet, vagyis azt, mely megszüntette az igaz hit védelmét és ápolását és egyforma feltételek közé állította a szívós és elpusztíthatatlan gyom-

növényekkel azon a címen, hogy ezt így követeli az egyenlőség és az igazság. Erre a szabotázsra sok okleveles bizonyítékot hoz fel Marczalinak II. József korából írt hétkötetes műve.

A magyar kancellária is, a helytartótanács is először iszonyúan megbotránkozik a rendeleten és ellenvetéseket tesz ellene. Mikor ezek nem használnak, akkor a rendeletet lehetőleg késedelmesen hajtja végre, és ahol csak lehetőség nyílik rá, igyekszik a végrehajtást meghíúsítani. Egész működésén látszik, milyen kellemetlen és lelkiismeretére milyen nyomasztó hatással van az effajta rendeletek végrehajtása. Így volt ez 1781-ben, 1782-ben, 1783-ban. Alig telik el azonban az a néhány év, melyet a Gondviselés II. Józsefnek a trónon engedélyezett, alig hunyta le szemét 1790-ben és hívta össze II. Lipót a régen nélkülözött országgyűlést, ennek a kelletlenségnek és lelkiismeretfurdalásnak már nyomát se találjuk a magyar közéletben.

Pedig hát II. József se üldözte a katolicizmust, éppen csak nem ápolta. Sőt azért némileg még ápolta is, hiszen a protestantizmust nem „bevette”, csak „megtúrta”. Például tornyot építeni, harangokat használni még alatta is tilos volt a protestánsoknak. (Természetesen csak azokban az imaházakban, melyek építését újonnan engedélyezték, tehát olyan falvakban, melyekben eddig csak katolikus templom volt. Voltak ugyanis a protestánsoknak tornyaik és harangjaik bőségesen Lipót és Mária Terézia alatt is, sőt az ország északkeleti részében ekkor is egész vidékeket voltak, ahol éppen a katolikus torony és harang hiányzott.) A vegyesházások is csak katolikus pap előtt esküdhettek meg a türelmi rendelet kiadása után is és a katolikusok hitehagyása II. József alatt se volt éppoly könnyű, mint a protestánsok megtérése.

Tehát valami kis ápolásban még II. József is részesítette a magyar katolicizmus palántáját. Mivel azonban ekkor már majdnem a semmivel volt egyenlő ez az ápolás, egyenesen megdöbbentő, hogy néhány rövid év alatt hogyan felszabadultak azok az emberi ösztönök és szenvedélyek, melyeket a katolikusok nagy részében is csak az állami ápolás, a karhatalom tartott féken. Világos ugyanis, hogy felbonthatatlan házasságra, más vagyonának nem kívánására, az Egyház iránti engedelmességre, rendszeres gyónásra, szenvedélyeik állandó nyesegetésére még a legbuzgóbb és legpéldásabb lelkipásztorokkal se könnyű rávenni az emberek többségét. A legnagyobb részüknél az eredmény még így is csak külsőség, látszat, melyet csak a karhatalomtól támogatott közszellem tart vissza a felszínre töréstől és „jogainak” nyílt követelésétől. Mihelyt ez megszűnik, kitör, és gyűlöletével, erőszakával és nagy hangjával az igazi jókat hallgatásra, háttérbevonulásra, szinte eltűnésre kényszeríti, s azt a látszatot kelti, mintha jók, hívők már nem is lennének. Így történt ez a hitújítás korában is.

Mire azonban ez bekövetkezik és az állami oltalom nyíltan összeomlik, akkor már többnyire évtizedek óta működnek azok a szellemi erők, melyek végül az államhatalmat is a maguk pártjára vonják vagy legalább semlegesítik. A hitújítás korában a reneszánsz, II. József korában a „felvilágosultság” és a belőle folyó francia forradalom volt ez a romboló szellemi erő, mely mivel a kor szellemét megmérgezte, világos, hogy lassacskán a papság szellemét és vele erkölcsét is megmételtyezte. Ezért aztán együtt járt vele a közszellem részéről a papság megvetése és gyűlölete is.

Ez a gyűlölet mindig megvolt és meg is lesz, hisz megmondattott: „Ha engem üldöznek, titeket is üldözni fognak” (Jn 15,20) és hogy „a sötétség gyűlöli a világosságot”, azaz a bűnös ember mindig gyűlölni fogja az erényt hirdető apostolokat. De az is írva van, hogy a gonoszság szelleme mindig az igazság angyalának képébe öltözik s így téveszti meg az embereket. Az ilyen romlott korokban úgy látszik, mintha maga a papság volna bűnös, mintha az volna a vádlott.

Az emberek nem veszik észre, mert nem is akarják észrevenni, hogy nem az Egyház miatt rosszak ezek a papok, hanem azért, mert közülük is sokat megmételtyezett az a szellem, mely az Egyház ellen való gyűlöletet magával hozta. (Azt kívánni pedig, hogy a papság közül senkit se mételtyezzen meg a rossz korszellem, lehetetlen kívánság.) Nem azok a papok voltak rossz életűek, akik a hitújításnak, később pedig a felvilágosultságnak ellenálltak, hanem éppen ellenkezőleg azok, akik áldozatául estek vagy vele rokonszenveztek.

Így történt meg aztán az a csodálatos jelenség, hogy míg II. József csekély tízéves uralkodása elején a Helytartótanács, a kancellária és a katolikus többségű megyék tisztviselőikara megbotránkozik a császár türelmi rendeletén és annyira helytelennek tartja, hogy még a császár haragjának is hajlandó magát kitenni, mintsem ezeket a rendeleteket engedelmesen végrehajtsa, addig mindössze 10 év alatt olyan változás történik a közvéleményben, hogy II. József halála után már senki, még a katolikusok se sajnálják, hogy az elhunyt császár miért tett kivélt türelmi rendeletével, s miért nem vonta vissza a halálos ágyán ezt is éppúgy, mint a többieket.

Éppen ellenkezőleg. A nemrég emiatt még bűnösnek tartott és elítélt császárt most már egyenesen túllicítálják. Még a katolikus, sőt az azelőtt annyira meg nem alkuvo katolikus horvát megyék is olyan utasítást adnak az 1790. évi országgyűlésre küldött követeknek, hogy még azt a kis ápolást és védelmet is szüntessék meg a katolikus hit palántája iránt, melyet még II. József is meghagyott neki. A türelmi rendelet megváltoztatását most már azon a címen kívánják, mert a „türelem” szó sértő a mi tisztelt és szeretett protestáns polgártársaink önérzetére. Őket nem *tűrni* kell e hazában, hanem *bevenni*, azaz a katolikusokkal egyenlőkké tenni. Ezt most már katolikus megyék mondják, nem is protestánsok.

„A toleranciát illetően szinte teljes egyöntetősége tűnik elő a felfogásnak és a határozatnak – írja a Szilágyi-történet (VIII., 471. o.). – Valamennyi megye, katolikus és protestáns, még a horvát megyéket sem véve ki, tiltakozik a tolerancia neve és fogalma ellen. Nem olyan értelemben, mint ahogyan azt a legtöbben nyolc évvel azelőtt tették, hogy ti. katolikus szempontból veszélyt és törvényteleniséget láttak a protestánsoknak adott jogokban, hanem mert a türelem szót lealáználónak ítélték egy törvényesen bevett felekezetre nézve.”

Kétségtelen, hogy ennek a feltűnő hangsúlyváltozásnak nemcsak az volt az oka, hogy II. József jóvoltából már majdnem 10 éve megszűnt az a védelem, melyet a katolicizmus nálunk az államtól kapott, hanem ennél sokkal inkább a „felvilágosultságnak” nálunk is terjedő eszméi okozták, melyek II. Józsefre hamarabb hatással voltak, mint a magyar nemességre, de ha pár év késéssel is, de hozzá is eljutottak.

Ezek a hitközönyös és egyházellenes eszmék nyugaton már Mária Terézia idejében régen ismeretesek voltak, sőt láttuk, hogy tanácsosai, sőt részben ő maga is hatásuk alatt állott, míg a magyar hatóságok még 1780 után se akartak még róluk tudni. De hogy alig néhány évre rá viszont ugyanezek a magyar hatóságok is ennyire az új eszme hódolóivá lettek, annak mégiscsak az volt az oka, hogy II. József szabadokká, sőt hivatalosakká tette ezeket az eszméket.

Annak viszont, hogy csak alig néhány éve ezek az eszmék még annyira megbotránkoztatók voltak ugyanezeknek a magyar hatóságoknak, egyedül az volt az oka, hogy Mária Terézia távoltartotta őket az országtól, csak a jót, az emberbaráti részt vette át belőlük, a rosszat, a vallástalant, a hitközönyösséget lehetőleg nem.

Bezzeg ha ezek az eszmék jók lettek volna, ha az erényt, az önmegtagadást, az engedelmisséget, az egyedül üdvözítő vallást hirdették volna, akkor csak hosszú nemzedékek keserves munkájával, nem pedig 5-6 év alatt, mint most a rosszat, lehetett volna a nemzet széles rétegei tulajdonává tenni őket. A kultúrnövény néhány év alatt kipusztul, kiszorítja a gyom, de a tarackos, perjés, gyomos földet csak hosszú évek kitarató, öntudatos, célszerű, az észről irányított fáradtságos munkával lehet újra gyomtalanítani és nemes növényeket termő szántófölddé tenni. Mennyivel tiszteletreméltóbb ez a fáradtságos munka, mint a gyomosítás, a rombolás, a destrukció!

Említettük, hogy volt jó is a „felvilágosultság” eszméiben. Ez egyébként magától értetődő, mert merő rosszat sose lehet az emberiséggel elfogadtatni. Hogy vonzóvá lehessenek a téves eszmék, mindig kell lennie jónak is bennük. Ez a jó a családok, mellyel a hamis próféták az emberekben meglévő jóérzést és szeretetet kielégítik és a téves eszméknek értékeesebb, nemesebb lelkű embereket is meg tudnak nyerni. Hiszen ha egy eszme hirdetői csak gazemberekből állnának, nem győzhetne, mert a rossz magában véve taszít, nem pedig vonz. A XVIII. század „felvilágosultságában” a tetszetős néven kívül az emberbaráti eszmék han-

goztatása volt a jó, mely a jobbágyság felszabadítására való törekvésben és a törvény előtti egyenlőség hangoztatásában állt.

Jellemző azonban, hogy az 1790. évi magyar országgyűlés, mely még a katolikus részében is olyan hamar és könnyen elfogadta a felvilágosultság tanaiból a rosszat, a rombolót, hogy ti. a protestáns vallás a katolikussal egyenrangú, tehát magyarul azt, hogy igaz vallás nincs, vagy legalábbis nem lehet tudni, hogy van-e (ha ugyanis lenne, nem lehetne egyenrangú a nem igazzal): a jót, a jobbágyság felszabadítását nem volt hajlandó felkarolni, sőt e tekintetben egyenesen szembeszegült az idő haladásával és visszafelé ment; újra törvénybe iktatta és sarkalatos magyar törvénné tette a nemesség adómentességét, tehát azt, hogy az adót helyette is a jobbágynak fizesse.

A Szilágyi-történelem (VIII., 472. o.) egyenesen azzal magyarázza a katolikus nemességnek a protestánsok pártjára állását, mert ha a magyar nemesség katolikus és protestáns részében továbbra is ellenségeként állt volna szemben egymással, akkor így, két táborra osztva, nem tudta volna kivédeni azt a nagy támadást, melyet a kor szelleme ekkor már nagyon hevesen folytatott a nemesi kiváltságok ellen és amely szellemnek ekkor már a királyi hatalom is rég támogatója volt, sőt a nyugati országokban már meg is szüntette e kiváltságokat.

Az is érthető, hogy a nemesség elvallástalanodása csak növelte önzését, tehát kiváltságaikhoz való ragaszkodását, s ennek érdekében az Egyházat, az igaz vallást is szívesen feláldozta. Az országgyűlési követek utasításaiban és e követek országgyűlési felszólalásaiban is gyakran találkozunk már a kor tetszetős forradalmi jelszavainak hangoztatásával. Mihelyt azonban ezek a jelszavak a szavalók zsebére mentek, mikor a nemesség teherviseléséről vagy kiváltságairól való lemondásról volt szó, akkor semmiről se akartak tudni, sőt egyszerre önzőbbek és maradibbak lettek, mint vallásos eleik a barokk korban.

De a Szilágyi-történelem természetesen így is nagy eredménynek és igen üdvös haladásnak találja, hogy a magyar nemesség katolikus része, ha emberbarát nem is lett, a kor eszméinek hatására legalább hitközönyös lett. Az még csak eszébe se jut, hogy a vallási viszályoknak úgyis véget lehetett volna vetni, hogy a magyar nemesség protestáns része lesz hitközönyös és annyit hangoztatott felekezeti szólamait komolyan véve, hogy mellékes az, hogy milyen vallású az ember, a fő, hogy becsületes legyen; meg hogy hiszen úgyis mindnyájan egy Istent imádunk (s e szólamait annál komolyabban vehette volna, mert hiszen a „felvilágosultságnak” is ugyanezek voltak a szólamai), abbahagyta volna az állandó sérelmi politikát s felekezeti hovatartozandóságát ebben a felvilágosult korban már nem tartotta volna annyira fontosnak, hogy miatta háborúsággá tegye, sőt megbénítsa az egész magyar közéletet. Nem, Szilágyiéknek az még mint lehetőség se jut eszükbe.

Ők csak annak örülnek, hogy a katolikus magyar nemesség jutott el a hitközönyösséghez. „Magasan áll ősei fölött – kapja meg a dicséretet –, mert először is igazságos bírt lenni a más felekezetűek iránt.” Elfelejtji, hogy ez csak akkor lett volna részéről „igazságosság”, ha a katolikus vallás nem igaz. Kár tehát ezt annyira ünnepelni, mert azzal, hogy jobbágyaihoz éppen nem lett igazságos, ugyancsak bebizonyította ez a katolikus magyar nemesség, hogy vallási téren is mennyire nem igazságosság volt tőle az, hogy lemondott a maga vallása igazság jellegéről.

Igazságosságról csak akkor lehetne szó, ha minden vallás egyforma lenne. Ez azonban azt jelentené, hogy igaz vallás nincs, mert ha van, akkor már nem igazság éppúgy bánni vele, mint a hamissal. De még ha azt tartjuk, hogy a katolikus vallás egy cseppet se igazabb vagy jobb, mint a protestáns, még akkor is csak akkor lett volna igazságos a katolikus magyar nemességnek a saját vallása állami védelméről lemondani, ha ugyanakkor a nyugati protestáns államok is lemondtak volna a katolikusok háttérbehelyezéséről. Ez azonban éppen nem történt meg, mert például Angliában vagy Hollandiában a protestánsoknak eszükbe se jutott, hogy ők is így viselkedjenek katolikus honfitársaikkal. Angliában csak 1829-ben kaptak pol-

gárjogot a katolikusok, de még ekkor is milyen keservesen! Egyenjogúságot azonban máig se kaptak, mert Angliában még ma is államvallás, tehát a többenél előbbrevaló az anglikán vallás.

„Annak a küzdelemnek – folytatják Szilágyiék –, melyet ennyi időn át minden eszközzel folytattak a protestantizmus ellen (arról persze nem tudnak, hogy Erdélyben viszont a katolicizmus ellen folytatták ugyanazt, csak még erősebb eszközökkel), s mely erkölcsileg és anyagiilag annyira gyöngítette a magyart, vége szakadt.”

Hogy anyagiilag ez mennyiben gyöngítette a magyart, még elképzelni se tudom, hiszen nem egyszer kimutattam már, hogy a hazánk területén lakó katolikusok egy cseppet se voltak kisebb arányban magyarok, mint az ugyanitt lakó protestánsok, tehát a katolikusok erősödése nem a nemzetiségek erősödését jelentette. Arra is rámutattunk már, hogy a protestánsok jóval vagyonszámbak még ma is, mint a katolikusok, akár a magyarságot nézzük, akár a nemzetiségeket.

Erkölcsileg meg nem gyengítette ez a küzdelem a magyart, hanem éppen ellenkezőleg, erősítette, hiszen tisztán ebből a célból folytatták. Azért történt minden, hogy a magyarnak az ég előbbrevaló legyen, mint a föld; hogy a hit, az önmegtágadás, az erkölcsi tisztaság, az alázatosság és az engedelmesség kényes és ápolásra szoruló palántáját el ne nyomja teljesen a gyűlölet, a dac, az érzékiség és az ösztönösség.

„Vége szakadt – folytatja Szilágyi – nem királyi parancsszóra, hanem mert a nemzet meggyőződése már ellene volt a felekezeti huzavonának.” Sajnos, feleljük, csak a nemzet katolikus része volt ellene. Pedig ez a „huzavona” akkor is épp úgy megszűnhetett volna, ha a protestáns rész unta volna meg már végre, s így az hagyta volna abba, sőt még inkább, ha el se kezdte volna. De ha erre vártunk volna, akkor még ma is tartana a felekezeti „huzavona”.

„És ebben a nagy eredményben határozott érdeme van a katolikus papság egy jelentékeny részének is, mely hazafias kötelességét előbbre tette confessionális érdekénél.” Tehát még a katolikus papság is dicséretet kap. Ebben ritkán volt és van része, de előre félni is kell tőle, mikor mégis megkapja.

Most is azért kapja meg, mert a kor mételyező hatására és különösen a szerencsétlen II. József központi szemináriumai „gondos” nevelésének eredményeként a papság egy részében is meggyengült a hit, s már ez se tartotta vallását egyedül üdvözítőnek. Vagy pedig mert nem is gondolt arra, mit jelent részéről gyakorlatilag ez a lanyhaság. Nem „hazafias kötelességét” tette ugyanis előbbre „confessionális érdekénél”, hanem az igazságot árulta el azért, hogy meg legyenek vele elégedve s így élete békésebb és kényelmesebb legyen.

A papság ugyanis nem confessionális „érdekekért” van, hanem azért, hogy az igazságot hirdesse és az embereket a bűntől visszatartva az erények útjára vezesse. Ez azonban csak addig lehetséges, amíg abban a hitben, melyet hirdet, s mely az egésznek és minden erkölcsnek az alapja, ez a papság maga is hisz. Ha azonban hisz benne, akkor nem engedhet belőle és nem sülyesztheti a tévedéssel egy színvonalra.

Az az úgynevezett „confessionális érdek” magyarul a haszon. A Szilágyi-történelem akaratlanul is elárulta tehát, hogy szerinte a nemzetnek annyit ártó és évszázadokon át soha meg nem szűnő felekezeti harcok nem a protestánsok daca és uralomvágya, nem is a katolicizmus igazságtudata miatt, melyből soha nem engedhet, folytak, hanem a papok hatalomvágya és anyagi érdekei miatt, melyből most végre 1790-ben engedtek. Pedig éppen ellenkezőleg, most győztek ezek a nemtelen érdekek. Azt az átkozott hatalmat ugyanis, melyért a papság állítólag él, csak úgy lehetett megtartani, ha behódol a közszellemnek, mely az erőszakos hitet, tehát azt, mely az igazság öntudatával bír (az igazság szükségképpen erőszakos), már nem tűrte.

Az anyagi hasznát meg úgy biztosította a papság, hogy egy követ fűjt azzal a nemességgel, mely megszüntette a „felekezeti viszályokat”, hogy a király, a jobbágyság és a kor szellemével szemben is meg tudja védeni eddigi kiváltságait és adómentességét, mely a papságot is megillette addig, amíg a nemességet megillette. Így tehette tehát előbbre a jozefinista papne-

velőkben nevelkedett papság „jelentékeny része” a haza érdekét (szegény haza!) konfesszionális érdekénél.

„Az a dicső tény megmarad – fejezi be fennkölt elmélkedését millenáris nagytörténelmünk –, hogy negyven évvel Bíró Mártonnak eretnekégetéssel fenyegető munkája után maga a katolikus Magyarország is buzgólkodott abban, hogy a protestánsok visszanyerjék teljes polgárjogukat.”

Hát először is Bíró Márton nem fenyegetett „eretnekégetéssel”. Biztosíthatjuk róla Szilágyit is, Marczalit is, hogy ha Bíró Mártonból Magyarország diktátora lett volna, akkor se égettek volna itt egyetlen eretneket se. Bíró Mártonnak csak erős hite volt s ennek alapján hangsúlyozta nagyon az igazság és a tévedés közti különbséget. Ezért követelte az igazság nyílt védelmét az állam részéről, a tévedés részére pedig, hogy éreztessék vele, hogy tévedés.

Bíró Márton maga is ebben a tévedésben született és mivel csak később ismerte meg az igazságot, nem pedig ingyen kapta, mint azok, akik már az Egyház tagjaiként születnek, hanem maga szerezte meg magának, azért tudta különösen megbecsülni és a tévedéstől élesen elhatárolni. Bíró Márton részéről legfeljebb az olyan protestáns került volna börtönbe (de annak se máglya jutott volna), aki gyűlöletét fékezni nem tudván, vallásgyalázatra, a katolikusok elleni erőszakos fellépésre vagy gúnnyra merészelt volna vetemedni, mint még az ő korában is – mint a felhozott adatokból láttuk – oly sok protestáns vetemedett.

Hogy Bíró Márton után 40 évre maguknak a katolikusoknak a nagy része se hitt már komolyan abban, hogy a vallás tanai esetleg még igazak is lehetnek, s mint ilyet, az államnak pártolnia kell őket és megkülönböztetni a tévedéstől, az – kivált ha ilyen rohamosan történik – elszomorító süllyedés jele, de semmiképpen se dicsérendő dolog, mégkevésbé „dicső tény”. Hiszen a dicső tények nagy erőfeszítéseket szoktak kívánni, ez pedig – mint Szilágyiék is kiemelik – túlságosan is gyorsan és könnyen következett be. Éppoly könnyen és gyorsan, mint a termőföld elgyomosodása szokott vagy a tiszta ruha beszenyeződése. Az el-lenkező folyamat sokkal lassúbb és keservesebb!

*

Tudvalevő, hogy „népi demokráciánkban” se írni, se beszélni nem lehetett a kommunista párt ellen. A sajtó, a rádió és a propaganda minden eszköze egyedül csak a párt embereinek állt rendelkezésére, választásokkor pedig még a szavazóhelyiség is tele volt plakátjaikkal. De azért eleinte mégis lehetett más pártokra is szavazni, de viszont ennek eredményeként a két, ilyen körülmények között megtartott választás mindegyikében a kommunista párt csak a szavazatok egy töredékét, 15-20%-át kapta meg. Ennek hatása alatt aztán harmadszorra s attól kezdve mindig olyan „választásokat” rendeztek, ahol nem is lehetett másra szavazni, mint csak azokra, akik a hatalom birtokában voltak vagy pedig nem szavazni. Aki azonban ez utóbbit választotta, már nem mondhatta meg, hogy kire vagy mire szavaz. De ehhez egyébként is ceruzára lett volna szükség, amit azonban nem adtak. Ha valaki maga vitt volna magával, azt is nyilvánosan kellett volna használnia, mert szavazófülke nem volt, vagy mikor már volt, egyenesen merényletszámba ment oda bemenni, mert az illető elárulta vele, hogy ő „reakciós”.

Mielőtt ezt a rendszert behozták, a Közmunkatanácsban, tehát művelt emberek előtt, a hivatalos kiküldött így magyarázta meg, illetőleg harangozta be a dolgot:

Én gyermekkoromban nem szerettem iskolába járni s ezért az iskola helyett igen sokszor elcsavarogtam. Apám többször intett és figyelmeztetett, hogy ne tegyem, mikor azonban látta, hogy hiába beszél, jól elvert és én ennek eredményeként megjavultam, eljártam az iskolába, kiművelődtem s ma is hálás vagyok apámnak, hogy szigorú volt hozzám s mikor a szép szó nem használt, az erőszaktól és a testi fenytéstől se riadt vissza, hogy belőlem embert neveljen.

Eddig a párt is békés eszközökkel, a nevelés, a meggyőzés, a buzdítás útján akarta a magyar közönséget meggyőzni arról, hogy mi válik hasznára és mi kárára. Arról kellett azonban

meggyőződünk, hogy a magyar közönségnek még nincs meg a kellő érettsége, műveltsége és nagykorúsága arra, hogy önként belássa, mit kíván tőle az idő és mi válik hasznára. Nagyon sajnáljuk tehát, de azért mostantól kezdve kényszerítve látjuk magunkat arra, hogy amit felvilágosítással elérni nem sikerült, azt kényszerrel valósítsuk meg, mert ez is kötelességünk. Majd ha értelmileg és erkölcsileg nagykorúvá válik, a magyar társadalom is éppúgy áld majd bennünket, mint én az apámat, hogy erőszakkal is rákényszerítettük a jóra, amit magától ma még nem lát be. Hamarosan eljön azonban az idő, mikor önállóan is meggyőződik majd annak helyességéről, melyre ma még kényszerítünk kell.

Ennek az érvelésnek fő hibája, hogy nem a jó, hanem a rossz volt az, amire a kommunista párt a magyar nemzetet rákényszerítette. Ámde ha az érvelésnek ez a nagy hibája nem lenne, hanem a lényegben, a kommunizmus üdvös voltában igaza lett volna a szónoknak, akkor is hamisnak kellene nyilvánítanunk okoskodását. A hasonlat ugyanis, melyet használt, egészen helytelen. Ezt a derék szónokot ugyanis az *apja* verte meg és kényszerítette arra, hogy tegye azt, aminek helyes voltát nem látta be. Apjának joga volt hozzá, mert fia gyermek volt még. A gyermek éppen azért van felnőtt szüleinek hatalma, felügyelete és vezetése alatt, mert korának megfelelően gyermeces, nem megbízható, nem bír ítélőképességgel és kellő akaratlaltal; mert tisztán a maga esze és akarata irányítása alatt még nem lehet hagyni. Ezért van felgyelmi joga az apának gyermeke fölött.

Mi címen nyilvánítja azonban valaki a magyar nemzetet, az egész magyar társadalmat, a magyar dolgozókat gyermeknek, kiskorúnak, éretlennek, könnyelműnek, akit gyermek módra kell irányítani, sőt még megfenyíteni és erőszakolni is szabad? És még inkább: mi címen és milyen alapon igényel magának felette apai jogokat a kommunista párt? Hogy a gyermek apjától függő viszonyban legyen, érthető és természetes. De azt állítani, hogy a kommunista párt és a magyar nemzet között ugyanaz a viszony, ami a gyermek és apja között, vagyis hogy a magyar nép az éretlen, gondolkodni még nem tudó, ítélőképességgel még nem bíró, felelőtlen és könnyelmű, kiskorú gyermek, a kommunista párt pedig a felnőtt, már mindent jól tudó, a magyar nép fölött apai jogokat gyakorolni s ezért még a fenyítés és erőszak jogával is bíró fölényes, sőt korlátlan hatalom, az a kommunista párt részéről eszelős nagyozolás, a magyar nép számára pedig végtelenül megalázó zsarnokoskodás.

Éppen ezért a párt ilyen értelmű szereplése szükségképpen képmutató és hazug is. Az apa – épp azért, mert szerepe őt joggal és törvényesen illeti meg – nem titokban fenyíti meg gyermekét és gyakorol erőszakot fölötte; nem vigyáz aggódva, ha fenyít, hogy fenyítése és erőszaka ki ne tudódjék, és ha mégis kitudódik, nem tagadja le a dolgot, hanem amit tesz, nyíltan és becsületesen csinálja, mert joggal teszi.

Ellenben a kommunista párt ugyanakkor, mikor a magyar népet – vásott gyermekként – ütötte-verte, a legfelháborodottabban tiltakozott annak még a gyanúja ellen is, hogy ő erőszakot alkalmaz a népakarat felett, vagy hogy valaha is gyakorolt. Ellenkezőleg: állandóan azt hangsúlyozta, „alkotmányának” is az volt az alapja, hogy rendszerében a nép akarata a döntő, a párt annak csak végrehajtója. Ezért rendezett „választásokat” és fejtett ki a legszélesebbkörű propagandát sokmilliók költséggel, szavazófülkékkel a titkosság biztosítására, drága napidíjakkal fizetett szavazóbiztosokkal és az állítólagos szavazatoknak tized, sőt századszázaléknyi pontossággal való összeszámlálásával, hogy a népakarat megnyilvánulását ellenőrizhesse és tudomásul vegye.

Ezenkívül még békeívek és más aláírásokkal is (például, hogy akarja-e a nép a hitvallásos iskolák további fenntartását, bűnösnek tartja-e Mindszentyt stb.) állandóan a nép elé lépett, hogy a dolgozók akaratát megtudja, illetőleg hogy a nép akaratának a párt akaratával való egyezését megállapítsa. Mindez egyedül csak annak bizonyítására történt, hogy a párt részéről semmi kényszer, semmi fenyíték nincs. A nép mindent önként, saját belátásából és meggyőződéséből tesz. A párt mit se csinál, mint csak a nép, a dolgozók akaratát hajtja végre.

Hogy lehet mindezt a hivatalos pártszónokok nyilatkozatával összeegyeztetni? Úgy, hogy az igazság valóban az, amit a pártszónok mondott: a párt fenytő eszközzel, pálcával gondoskodik arról, hogy az történjék, amit ő akar, nem pedig amit a kiskorú s nem mindig felvilágosult nép. Ámde mivel ehhez a pártnak joga nincs, mert igazság szerint a népnek, a dolgozóknak kellene kezükben tartaniuk a pálcát, a pártnak pedig tomporait tartania, hogy a nép, ha akarja, ráhúzhasson: ezért hazudni, ferdíteni, alakoskodni kell, hogy úgy lássék, mintha a valóság teljesen megfelelné az elméletnek és tényleg a nép lenne a pálcátartó és hatalommal bíró apa; az, aki a hatalmat a kezében tartja.

Az Egyház is úgy tett a néppel a középkorban, mint jelenleg a párt, sőt még a barokk korban is. Ő maga ugyan nem tehetett így, mert pálcája nincs. Szellemi, lelki erkölcsi hatalom ugyanis és országa nem e világból való. A pálcát az állam tartotta a kezében s az suhogtatta, de az Egyház kívánságára vagy legalábbis helyeslésével. Láttuk, hogy a protestáns felekezetek ugyanígy cselekedtek szintén még a barokk korban is, sőt Angliában még 1829-ben is, sőt részben még jelenleg is, mert majdnem minden protestáns államban még ma is államvallás a protestáns, tehát a katolikusnál nagyobb jogokkal bír. Az angol király még ma is csak anglikán vallású lehet, a lordok házának még ma is csak az anglikán püspökök a tagjai, a katolikus püspökök közül egy se léphet oda be, még a bíboros westminsteri érsek se. Svédországban katolikus ember még ma se lehet állami tisztviselő vagy tanító s Basel vagy Zürich kantonban – annak ellenére, hogy a szabadságszeretetről ismert Svájcban volnánk – a katolikus Egyháznak még ma sincs adókivetési joga (más vallásoknak van, még az ókatolikus töredéknek is).

Meg kell állapítanunk, hogy a protestáns felekezeteknek ez az eljárása szakasztott másolata a kommunistákénak (illetőleg ez utánzata és megisméltődése a protestánsokénak). Ők tehát már századok óta gyakorolják azt a nemtelen és álnok szerepet, melyet az imént a kommunistáktól mutattunk be.

Hogy mertek ugyanis, sőt mernek még ma is pálcát suhogtatni ők, illetőleg megkívánni, hogy az állam suhogtassa a másvallásúak hátán az ő érdekükben, mikor alapvető tanuk az, hogy nincs is látható Egyház? (Pedig a pálcá csak látható dolog, sőt – sajnos – még tapintható is.) Hogy mertek s mernek ők valakit vallásilag kényszeríteni, mikor a lelkiismereti szabadság a jelszavuk? Náluk a pálcasuhogtatás, a kényszerítés logikátlan, képtelen, önmagukkal ellentmondó, saját elveiket meghazudtoló dolog. Egyedül az érdekért, a haszonért, a hatalomért, az ellenfélnek álnok, törvénytelen és elítélendő eszközökkel való visszaszorítására történik.

Ezeknek a hamis profétáknak, annak ellenére, hogy az embereknek hízelegnek, s így tetszenek nekik, azért van szükségük azonnal a korbácsra, mihelyt hatalomra kerülnek, mert akkor rögtön kitűnnek az istentelenséggel szükségképpen együttjáró ellenszenves tulajdonságaik, rosszlelkűségük, ígéreteik hamis volta, s így a tömegek megvetése és irántuk való gyűlölete, a belőlük való kiábrándulás általánosan kitör.

Egész más a helyzet a katolikus Egyház esetében. Az Egyház szájában már okos, logikus és erkölcsös dolog, ha az iskolába jární nem akaró, a saját érdekét kiskorúsága miatt felfogni nem tudó gyermek és az őt saját érdekében megpálcázó s így szülői jogát, hatalmát, sőt kötelességét gyakorló apa hasonlatával él, mikor a maga erőszakosságának jogos, sőt szükséges voltát bizonyítja.

A katolikus Egyház mindig hangsúlyozta, hogy ő anya, a hívei tehát neki gyermekei. Mindig azt tanította s ma is azt tanítja, hogy ő tisztán lelki, szellemi hatalom ugyan, tehát nem e világból való, de mivel itt, a földön, mivel e világban van, mivel látható testület, láthatók a hívei, láthatók a vezetői és látható a feje is, szüksége van az e világnak való eszközökre is; pénzre, anyagiakra, fenytő hatalomra, rendre, kormányzásra, engedelmességre, hiszen hívei és szolgálói is testben élnek; templomai, iskolái pénzen épülnek föl; intézményei csak pénzből tarthatók fenn.

Az Egyház sose hirdetett szabadságot (azt csak ellenségei, lázadó, engedetlen hívei hirdették). Az igazság birtokosa részéről képtelenség is lenne a szabadság emlegetése. Csak a hamis próféták azok, akik hízgeléssel, az embereknek való kedvezéssel és azzal szerzik híveiket, hogy kötelességeik alól feloldják őket. Ezért terjednek olyan gyorsan, ezért hódítanak olyan könnyen az ő elveik és ezért hasonlítottuk őket gyomnövényhez. De ezért van az is, hogy a katolikus hitéletet éppen olyan könnyű tönkretenni, mint a kultúrnövényeket.

A katolikus Egyház mindig azt hirdette, hogy ő azonos az igazsággal és ezért tulajdonképpen az egyedüli vallás a földön. A többi mind tévely. A tévely részére nincs szabadság, se jog, s tévelynek és igazságnak ugyanazokat a jogokat adni a világ legnagyobb igazságtalansága és legvézgetesebb tévedése. A protestantizmus ellenben azzal, hogy a vallás- és lelkiismereti szabadságot hirdeti, egyúttal azt is elismeri, hogy nincs igaza, vagy legalábbis kétséges az, hogy igaza van-e. Akinek ugyanis igaza van, az nem mondhatja azt, hogy ez meg ez igaz, de azért szabad másképpen is tenni vagy hinni. Amelyik apának azonban nincs igaza, az már nem használhat vesszőt fiával szemben, sőt még akkor se használhat, ha nem tudja bizonyosan, hogy igaza van-e. A vesszőre ugyanis az egyetlen jogcím: az igazság, az ti., hogy annak a gyermeknek az iskolából való elcsavargása valóban árt.

De a protestantizmusnak (éppúgy mint a kommunizmusnak) még akkor se lett volna joga a pálcához, melyet pedig oly sűrűn alkalmazott, illetőleg alkalmaz, ha egyébként igaza lett volna. Az ő tanai szerint ugyanis nemcsak Egyház nincs (a láthatatlan Egyház nem földi Egyház, tehát az a földön nincs), hanem papság sincs, tehát aki a pálcát tartsa és suhogtassa, az is hiányzik.

A protestantizmus az egyetemes papság elve alapján áll: vagy mindenki pap, vagy senki se az. Az ő lelkészeit a község választja, s ha hatalmuk van, a községtől van. Ámde az apját bizonyára nem a gyerek választja, s az apa apai hatalma bizonyára nem azért van, mert gyermeke azt kegyesen megadja neki. Tanító hatalma pedig, vagyis az, hogy eldöntse, mi igaz és mi nem, különösen nincs a protestantizmusban a lelkésznek vagy a püspöknek, mert a protestantizmusnak az is alaptana és ebben minden protestáns felekezet meg is egyezik (pedig ez a protestantizmusban igen nagy szó!), hogy a hit egyéni dolog, azt mindenki maga alakítja ki magának önálló kutatással, s amit magában s magának kialakított, azt senki emberfiának, tehát a püspöknek sincs joga más emberre is rákényszeríteni.

Protestáns lelkész vagy püspök kezében tehát a pálcá képtelenség, visszaélés és lábbal tiprása a protestáns alapelveknek. Pedig ez az önmagában képtelen s ezért hallatlan visszaélés az egész világon évszázadokon át (pedig a protestantizmusnak még igazán nem sok évszázada van) folyt és folyik még ma is, mint láttuk.

Ellenben, ha a katolikus főpapság igényel magának pálcát s ezt az állammal (ha talál magának ilyen államot) suhogtatja is, a leglogikusabban s a leger természetesebben jár el, sőt kötelességét teljesíti. Lám, még a kommunista szónok szerint is – a szép szó nem használ – joga, sőt kötelessége az apának suhogtatni a pálcát, ha igaza van, vagy legalábbis az a meggyőződése, hogy igaza van. (Hiszen azért suhogtatták a pálcát még a protestáns lelkészek is, akkor, mikor még komolyan hittek, mert ha valakinek meggyőződése van, akkor ez magától értetődő.)

Láttuk, hogy a katolikus Egyháznak igaza van, vagy legalábbis mindig úgy viselkedett, mint akinek igaza van. Ha egyáltalán van vallási igazság, nem is lehet más vallásnak igaza, mint csak neki, mert hiszen egyedül csak ő mondta mindig, hogy egyedül üdvözítő, azaz hogy csak neki van igaza. Egyedül a katolikus Egyház volt az, aki mindig tagadta azt, hogy az ő tanaival szemben joga vagy szabadsága lenne bárkinek mást vele ellenkezőt vagy tőle eltérőt tanítani. Mint ahogyan az az orvos is, aki tudja, hogy a diabetes orvossága az inzulin, semmiképpen se engedheti meg senkinek, még a békesség elkerülésére, tehát közérdekből se, hogy valaki sztreptomocint használjon ellene, ha mégoly divatos is az most és más betegségek ellen még annyira hasznos is.

De a katolikus Egyháznak és főpapjainak azért van joguk vesszőt suhogtatni, sőt ez nemcsak azért kötelességük, mert igazuk van, hanem azért is, mert ők valóban atyák, az emberek pedig és az egész társadalom és az egész magyar vagy bármely más nemzet is csakugyan gyermeki viszonyban van velük. A katolikus Egyházat Krisztus alapította és a katolikus főpapok az apostolok utódai, akiket pedig Krisztus az emberiség tanításával bízott meg: „Elmenvén az egész világra, tanítsatok minden nemzetet” (Mt 28,19) – mondta nekik. Tanítani azonban az apa szokta a gyermekeit, vagy a tanító, akinek szintén vessző van a kezében, melyet használhat is, ha szükségét látja.

Azt is mondta Krisztus Urunk az apostoloknak: „Amit megkötök a földön, a mennyben is meg lesz kötve, s amit feloldotok a földön, a mennyben is fel lesz oldva”. (Mt 18,18) Szent Péternek pedig: „Legeltesd bárányaimat, legeltesd juhaimat!” (Jn 21,15-16) Tehát irányítani, fegyelmezni, büntetni is joguk van az apostoloknak s utódaiknak, a főpapoknak. A katolikus papokat és püspököket évszázadok óta úgy is szólítjuk, hogy „atyám”, a pápa pedig „Szent-atyá”, a gyóntató az „lelkiatya”. Az Egyház hatalma a katolikus dogmatika szerint „potestas paterna”, atyai hatalom. Valóban joga van tehát úgy viselkednie, ahogyan az atya szokott gyermekével.

A protestánsoknak és a kommunistáknak azonban le kell tagadniuk, mikor – illetéktelenül – vesszőt merészelnék suhogtatni az emberek feje felett, mert ez bitorlás az ő kezükben. Ezért volt a protestantizmus minden szava „vallásszabadság”, „lelkiismereti szabadság” (a szabadság a vessző, a pálca merő ellentéte), a kommunizmus pedig „felszabadulás” (a vessző megszüntetése), „Szabad Nép”, „Népszabadság”, „Szabad Föld”, „Szabad Szó”, „szabad május” stb. Nekik hazudniuk kellett, mert tudatában voltak annak, hogy a vessző törvénytelenül és illetéktelenül van a kezükben. (Pedig senki és sose használta azt a vesszőt annyit és olyan kegyetlenül, mint a kommunisták, nemcsak Oroszországban, hanem nálunk is.)

Ellenben a katolikus főpapságnak sose kellett a pálca miatt képmutatáskodnia, mert mindig nyíltan vallotta, hogy ő igazságot (mégpedig örömteli igazságot), a helyes utat hirdeti a népnek és a nemzeteknek, s mivel ő atya és a Megváltó megbízásából, aki ezt az igazságot a földre hozta, tölti be az atyai méltóságot, kötelessége is az éretlenségük, kiskorúságuk, ítélőképességük hiánya vagy rosszaságuk miatt ellenszegülőket, amennyire hatalmában áll, erőszakolni is a helyes útra, mint a kommunista szónokot is erőszakolta az apja gyerekkorában, hogy ne mulassza el a jót.

A katolikus Egyház és papja tehát valóban szülő, akinek hatalma van gyermekei felett és ezért felelős is értük. Milyen szülő azonban az, aki sajnálja ugyan, de mégis ölbetett kezekkel nézi fiának iskolamulasztását vagy hagyja, hogy öngyilkos legyen a gyermeke csak azért, mert a fegyvert önként nem adja ki a kezéből, birkózni azonban nem akar vele, mert azt gondolja, hogy nem illik hozzá, mert csorbát ejt vele tekintélyén? A jó szülő ilyenkor nem azt nézi, mi illik, hanem egyedül apai szívére hallgat vagy a kötelességét nézi. Bizonyos esetekben tehát a szülőnek még birkózni is kötelessége még akkor is, ha emiatt gyermeke testén az ő kezétől származó kék foltok és véraláfutások látszanak és ha e véraláfutások miatt azok, akik nincsenek tisztában a helyzettel, vagy akik rosszakarói, kigyót-békát kiáltanak is rá, s azt híresztelik róla, hogy olyan gonosz szülő, hogy a saját gyerekeit sebesíti meg s így állítólag megszegi a kereszténység főparancsát, a szeretetet, noha a valóságban éppen azt gyakorolja.

Nálunk az Egyház érdekében pálcázó királyi hatalom soha senkit azért ki nem végzett, se börtönbe nem zárt, mert protestáns volt. A megyei hatalom se. Az előfordult (de csak kivételesen), hogy a földesúr pár napi börtönre ítélte jobbágját, mert nem vett részt a vasárnapi istentiszteleten, de ez azon a címen történt, hogy a munkaadóknak alattvalóik örök üdvösségéről is kötelességük gondoskodni, s ha a földesúr elrendelte, hogy mindenki templomba menjen vasárnap, nem tűrhette szótlannul azt a tekintélyrombolást, hogy egyesek parancsai nyílt megszegésével csak azért is másképpen cselekedjenek.

De Thurzó György nádor is lecsukatta azokat a katolikus jobbágyait, akik nem vettek részt a protestáns istentiszteleten. Egy későbbi Thurzó pedig – láttuk – még a protestáns lelkészt is lecsukatta azért, mert katolikus lett, pedig az illető ezt akkor tette, mikor már az ellenreformáció korszaka volt. Semmi különös megbotránkozni való nincs tehát benne, hogy Forgách püspök is lecsukatta Vörösmarty Mihályt protestáns lelkész korában.

A Habsburgok (s mivel az ő biztatásukra tették, azt is mondhatjuk: a főpapok) pálcasuhogtatásai mindössze abban álltak, hogy igyekeztek új, másíthó imaházak építését megakadályozni, hogy a magyar nép vallásilag újra egységes lehessen és az országban katolikus közszellem alakulhasson ki. Azt is megkívánták, hogy a katolikusok közt lakó protestánsok ne dolgozzanak katolikus ünnepeken (de ezt jólelkű, nem elvből dacoló protestánsok anélkül se tették volna).

Igyekeztek azokat a templomokat is visszaszerezni, melyek, a földesúr ismét katolikus lévén, jog szerint visszajártak a katolikusoknak. A katolikusok hitehagyását se engedték meg és rajta voltak, hogy katolikus ember könnyebben érvényesülhessen ebben az országban, mint a másvallású, hogy ezzel is megkönnyítse ezen embereknek Krisztus igájának vállukra vevését, elsősorban arra való tekintettel, mert ezek gyermekeiből már egészen jó, sőt mintakatulikusok is lehettek.

Tehát tulajdonképpen semmi más nem történt, mint csak az, hogy a lelkiismeretes apa igyekezett erre nem nagyon hajlamos gyermekeit az iskolabajárára szoktatni. Ez azonban tulajdonképpen nem is vesszővel, hanem édesgetéssel, ígéretéssel, cukoradással történt. Hogy ne legyen olyan nagy teher gyermekének az iskolába járni, a jó apa gondoskodott róla, hogy közelebb legyen az iskola (ez itt a falu templomát jelenti). Ez volt az oka annak is, hogy a földesúr a katolikus papot jobbágyai helyett maga fizette, de a protestáns lelkész eltartásáról jobbágyainak kellett gondoskodniuk. Mindössze ebben állt a magyar katolikus főpapságnak annyira szegyenletesnek beállított „protestánsüldözése”.

Amondó vagyok, hogy annak a főpapságnak, melynek törvényes hatalma volt (és van) és amely meg volt győződve igazáról, tehát arról, hogy jobbágyai még (ha előbb nem, a másvilágon) hálálkodva fogják megköszönni nekik ezt a szolgálatot éppúgy, mint a kommunista szónok utólag szintén hálás volt őt iskolamulasztásáért megpálcázó apjának: mindez a legszentebb kötelessége volt, sőt e kötelessége elmulasztásáért még mentegetni se lehetne.

Azt kell tehát mondanunk, hogy egyenesen 25-öt kellett volna verni annak a főpapságnak vagy katolikus földesúrnak a hátára, aki még ennyit se tett volna meg jobbágyai örök üdvössége érdekében, s irántuk való felebaráti kötelességét még ennyire se teljesítette volna.

Mindez magától értetődő ugyan, de mivel a propaganda már akkor is olyan lelkiismeretlenül működött, hogy a főpapság eljárását mint fanatizmust, elmaradottságot, nemzetárulást vagy aulikuságot bélyegezte meg s tette gyűlöletessé annyira, hogy felkelések idején (pedig ugyancsak gyakran voltak) a főpap részére vértanúhalállal járt volna, ha még idejében abba az átkozott Bécsbe nem menekül: a főpapság részéről egyenesen hősiességnak kell tekintelnünk annak gyakorlását, mi egyébként magától értetődő lett volna, de kellemetlensége miatt természetesen nemcsak a főurak, hanem még a főpapok se gyakorolták mindnyájan és mindig.

Azt mondhatná most már valaki: De hát ha így áll a dolog, nem nagy szegyen-e, hogy ugyanez a főpapság 1790-ben már egyszerre ennyire elhanyagolta a kötelességét, az igazság erélyes képviselét? Nem bűnös-e ugyanis az az apa, aki a buzdításon kívül, melyről maga is jól látja, hogy fia vásottsága miatt egy hajítófát se ér, a kisujját se mozdítja meg, hogy fia javáról gondoskodjék, mikor annyi fenyítésszék áll rendelkezésére?

Azt feleljük, hogy igen, nagy szegyen volna ez, ha e nagy változás oka nem az Egyházon kívül álló tényezőben lett volna. Hogy egy kor egyházellenessége hatással van a papságra, sőt még a főpapságra is, az szomorú, de nem szegyen, mert természetes, ami pedig természetes, az nem lehet szegyen. A kor téves eszméinek tökéletesen ellenállni csak egészen nagy

szellemek képesek, azok pedig sokkal ritkábbak, semhogy egyszerre egy egész testületben kivétel nélkül megtalálhatók lehetnének.

Maga az intelligencia ugyanis nem elég az ellenálláshoz, hanem még hősiesség akaraterő, kitarítás, önzetlenség, sőt vértanúság vállalása is kell hozzá. Az ilyen divatos eszmék ugyanis közszellemmé válnak, s mindig együtt jár velük a fölény, a gúny, sőt az erőszakosság is. Aki ellenáll, az középkorba való, begyepesedett fejű, fanatikus, vakbuzgó, bigott és így tovább. Hiába van valakiben intelligencia, mely magát a tévedést észrevenné, ha nincs meg hozzá a megfelelő jellem, sőt vértanúlelkület a megvetettség, a rágalom, a gyűlölet és a szellemi belpoklosság vállalására.

A főpapságban még ez is meg lett volna, ha az Egyház szabad lett volna. De említettük már, hogy II. József még a papság nevelését is kivette az Egyház kezéből s az akkor már „felvilágosult” államra bízta. 1790-ben már ezernyi volt azon papok száma, akik már ezekben az állami papnevelőkben tanultak és kapták nevelésüket, tehát ottani hitközönyös, világi életet élő tanáraiktól tanultak „hinni” és élni. S ráadásul II. József alatt csak az ilyen papok számára nyílt lehetőség és tér az emelkedésre, ezekből lettek a püspökök és az egyházi vezetők (mert hiszen mindez nem Rómától, hanem a császártól függött). Akik régimódiak, azaz hívők és papos életmódot folytatók voltak, legfeljebb kis, eldugott falvakban lehettek plébánosok. Nemcsak a püspökségeket és vezető állásokat adományozta a „felvilágosult” császár, hanem még a falusi plébániák betöltése is az ekkor már többnyire „felvilágosult”, sőt szabadkőműves főuraktól függött. Ezek is szalonpapokat akartak látni kastélyaikban, nem bigottakat.

Nem szégyen, hanem dicsőség az Egyházra, hogy még mindezek ellenére is csak a papság és a főpapság egy része viselkedett 1790-ben hitközönyösen. A Szilágyi-történelem idézett része is csak erről beszél, nem pedig a papság többségéről, annál kevésbé egészéről. Az 1790. évi országgyűlésen még gróf Széchenyi Ferenc, „a legnagyobb magyar” apja is a protestánsok mellett volt, lábodi birtokán pedig maga csináltatta meg az építendő új kálvinista templom terveit; ő kívánta, hogy a falu legszebb helyére építésék s az építés költségének felét maga fedezte. Pedig ugyanő élete végére már annyira vallásos lett, hogy Hofbauer Szent Kelemennel barátkozott. De nem csoda ezen ideiglenes eltévelyedése, hiszen nagyon művelt, olvasott, irodalompártoló ember volt s abban az időben olvasni úgyszólván csak rosszat lehetett, mert más nem is volt.

Természetesen voltak azért főurak még 1790-ben is, akik az Egyház oldalán álltak (hiszen Hadik is gróf, tehát főúr volt akkor már), de kevesen. Tanulságos, hogy aki lángelme volt, mint Hadik, az hitében sose tántorodott meg, aki lángelme nem volt, csak tehetség, az megtántorodott, de észre tért (Széchenyi Ferenc), az átlaglelkek azonban természetesen úgy beszéltek és szavaztak, ahogyan a közszellem kívánta.

Szinte szabály volt ez időben, hogy katolikusok szólaltak fel az országgyűlésen a protestánsoknak való jogadások mellett. Úgy fogták fel a dolgot, hogy a legnagyobb „felvilágosultság” jele, tehát a legnagyobb dicsőség ez egy katolikusra. Világos tehát, hogy sokan pályáztak erre a dicsőségre. Hogy a nálunk sokkal felvilágosultabb Angliában a protestáns lordok éppen nem a katolikusoknak való jogadásban keresték dicsőségüket, az nem zavarta őket vagy arról talán ők nem is tudtak.

Ez a gondolkodásmód azóta is és még jelenleg is szabály. Azt becstelenségnek, megengedhetetlennek, árulásnak tartottuk, hogy magyar ember német, horvát vagy oláh érdekek mellett szóljon (pedig hát ezt sokkal kevésbé lehetne kifogásolni, mert hiszen a más nemzetiiségű is ember, azt is szeretni kell, sőt a nemzetiségek iránt való igazságosság még magyar nemzeti szempontból is előnyös), ellenben katolikusnak a protestantizmus ellen felszólalni, iránta türelmetlennek lenni szégyen és elmaradottság volt szemünkben. (Pedig ha a katolicizmus igazság, akkor a protestantizmus tévely, a tévely iránt azonban minden okos és becsületes ember türelmetlen, s ha nem az, az annak elismerésével egyenlő, hogy az illetőnek a

katolicizmusban való hite már megrendült, illetőleg ő is letért már az igazvallás alapjáról s a vallás már részére is csak érzelm és családi hagyomány.)

Magyarok voltunk, de katolikusok már nem. Ha ugyanis a katolikus a maga vallását csakugyan hiszi és igaznak tartja, akkor egyenesen kötelessége, hogy minden más vallás ellen legyen (világos, hogy úgy, hogy se a józan ész, se a felebaráti szeretetet ne sértse). Hiszen az igazság és a tévedés közti választásról van szó, ebben pedig nem lehet megalkuvás, itt senki se lehet közönyös. Az igazság természetéből kifolyólag és lényegében türelmetlen. A tévedéssel való megalkuvás az igazság elárulása.

A katolikus közvélemény e nagy megváltozása a korszellemből folyt, mely annyira kedvezőtlen volt a vallásosságra és a hitre. Ha a protestantizmus is lényegében hit és igazvallás volna, a „felvilágosultság” korában az ő híveinek felekezetükhöz való ragaszkodásában is ugyanolyan változásnak kellett volna beállni, mint ez a katolikusok körében megtörtént. Felűnő, hogy ez egyáltalán nem következett be. A külföldi protestánsai akkor még alig tettek engedményt országuk elnyomott katolikusai felé, de a magyar protestánsoknak a felekezetükhöz való nagy ragaszkodása se csappant meg semmit ebben az egyébként hitközönyös korban. A magyar protestánsok az 1790. évi országgyűlésen csak olyan felekezetieskedők, csakúgy mintend csak felekezetük szempontjából nézők voltak, mint az elmúlt századokban.

„Az országbíró július 2-án panaszkodik – olvashatjuk Szilágyiban (VIII., 494. o.) –, hogy már rég készen volna minden, ha a protestánsok nem követelnék minduntalan a vallásügy felvételét és néhány nappal később gróf Eszterházy Ferenc azt mondja, hogy ezt az országgyűlést tisztán vallásügyi diétának lehet mondani” (!).

Hogy lehetséges ez a hitközönyösség a „felvilágosultság” jellegzetes korában? Nagyon érthetően. Hiszen a katolicizmus háttérbe szorítását jelentette az a „vallásügy”, mely az országgyűlést annyira teljesen szolgálatába állította, tehát valójában a vallástalanság volt az, ami annyira rányomta a jellegét erre az országgyűlésre. A katolikusellenesség pedig ugyan csak szívügye volt ennek a kornak.

Mi másnak a fényes bizonyítéka ez, mint annak, amit mi állandóan hangsúlyozunk, hogy ti, a protestantizmus – legalábbis a katolicizmussal szemben – nem egy másik vallás hasonló igényeit képviseli, hanem a vallástalanságét, a hitetlenségét, a rombolását, a lázadását, a forradalomét. Aki az igaz vallás ellen van és a vallást a családi tradíciók, érzelmek és hangulatok színvonalára süllyeszti, az bizonyára nem a vallás pártolója. Így azonban teljesen meg lehet érteni, hogy a protestáns felekezetiség akkor, mikor a katolicizmussal szemben a jogait követeli, a „felvilágosultság” (azaz vallástalanság és hitközöny) korszakában se csökkent meg, de ha a protestantizmust is vallásnak tekintjük, akkor nem.

A protestantizmus felekezeti alapon ugyanazt a „felvilágosultságot”, világias felfogást, hitközönnyt képviselte a katolicizmussal szemben már évszázadokkal előbb, melyet a felvilágosultság és a francia forradalom kora már nem vallási lepelbe burkolva, hanem nyíltan képviselt. Világos tehát, hogy a protestantizmusnak nemcsak nem ártott a felvilágosultság nyílt istenellenessége vagy hitközönnye, hanem csak használt. Benne ugyanis egy még nála is erősebb fegyvertársat talált az egyetlen hit, az egyetlen komoly és logikus vallás, az igaz vallás, a katolicizmus ellen.

Így aztán érthető, hogy a „felvilágosultság” szelleme csak a katolicizmust bénította meg, a protestantizmust egyáltalán nem. Neki inkább csak újabb erőt adott. Ezért csak természetes, hogy a protestáns felekezetiség a XVIII. század második felének szellemében egy újabb, még nála is erősebb fegyvertársat találván, a katolicizmus elleni gyűlölet és a belőle következő harc még hevesebben tombolt, mint annak előtte.

„Mialatt az országban – írja még Marczali is (Szilágyi, VIII., 521. o.) – szerteszét ünnepték a koronázást, a pozsonyi országház a felekezeti viták zajától visszhangzott, úgy mint 1662-ben vagy 1728-ban. A pártok nemcsak szóval küzdöttek egymással, hanem röpiratokkal is és Trenck, a híres kalandor, mint a papok rettenthetetlen kalapácsa (milyen hízalgó a

papságra, hogy az ellenfelei „híres kalandorok” voltak), terjesztette a politikai és vallásos radikalizmus jelszavait.” A hangulat és az eszközök tehát, melyeket az Egyház ellenében felhasználtak, teljesen forradalmiak, sőt bolsevista ízüek voltak ekkor is.

1662-ben és 1728-ban a magyar protestánsok még szegény elnyomottak, üldözöttek voltak, legalábbis a történetírás így beszél róluk. Ekkor állítólag azért küzdöttek, mert létükről volt szó és élni mindenkinek joga van. Ha azonban ez igaz, miért küzdöttek akkor épp oly elkéseredetten 1790-ben is, mikor már nyeregben voltak és mikor már ellenfelük, a katolicizmus, már igazán nem volt veszedelmes ellenfél rájuk nézve? Nem azt mutatja-e ez a viselkedés és különösen az ádáz hang, melyet ekkor is használtak, hogy akkor is, most is egyedül az igazi hit és valódi vallásosság gyűlölete vezette a komolyan hinni nem tudókat, de nem is akarókat. *Akkor* az volt a jelszó a küzdelemre, hogy az uralkodó Egyház elnyomja őket, s mint üldözöttek kértek a maguk számára rokonszenvet, most az, hogy a letűnt középkori sötétség időtlen képviselője, a római Egyház nem akar elég gyorsan eltűnni a közélet teréről. Nem lassan, hanem rögtön kell pusztulnia. Még a csiráját is ki kell irtani a földről („Ecrassez l' infame!”).

A gyűlöletnek ez a gonosz türelmetlensége, mely még azt se tudta nyugodtan megvárni, hogy a szerinte már úgyis a végét járó s már rég a földön fekvő ellenség kimúljon, hanem azonnal akart vele végezni s még haldoklásában is rágalmazta, becsmérelte és piszkolta, mégis sok katolikusban felkeltette, ha nem a katolikus öntudatnak, legalább a részvétnek az érzetét s így a főpapokon kívül is akadtak azért védői is az Egyháznak.

Gróf Batthyány József, a kiváló akkori hercegprímás, emlékirataiban védte az Egyház jogait. Azt írta benne, hogy 1781, azaz a türelmi rendelet óta jogokban hazánkban már lényegi különbség úgy sincs az egyedül üdvözítő hit és a protestáns felekezetek között. A különbség csak üres szavakon múlik, ti. hogy az egyik „bevett”, a másik „tolerált” vallás. Azt írja, hogy a protestánsok most már egyenesen a katolikus vallás elnyomására törekszenek, s olyan jogokat követelnek maguknak, melyek a katolikusoknak sincsenek. Nekik ugyanis, ha elérik céljukat, a katolicizmussal való teljes egyenjogúság mellett még autonómiájuk is lesz, míg nekünk az sose volt s arról sincs szó, hogy a jövőben legyen. Pedig, jegyzi meg éles megfigyeléssel, az ő vallásuk csak a magyar belső gyöngeség és zavarok gyümölcse, mert belső gyöngeségünk és a zavarok oltalma alatt terjedt el.

A protestánsok az 1606-tól 1681-ig terjedő időszakot kívánják vissza, pedig ez alatt a 75 év alatt volt legnyugtalanítóbb az ország s mihelyt az ő korlátlan uralmuk 1681-től kezdődően megszűnt, mindjárt nyugodttá és békéssé vált a magyar közélet is. Horvátországban, hova sose teheték be a lábukat, sose volt lázadás és pártharc. Ott mindig megmaradt a béke. Nem is békét akarnak ők, hanem uralmat, s látható is, hogy ahol ők az urak, a protestáns államokban, sehol se adnak a magukéval egyenlő jogot a katolikusoknak. „Szomorú ez – mondja –, de igaz.” „A kor szelleme miatt bár most már nem ontanak vért és nem is forgatnák fel a birodalmat, mégis lassanként tönkretennék a katolikus hitet. Mert „az érzéseknek és a szabadságnak hízelgő vallásuk” megnyeré a nyers népet, különösen ha az aposztázia és a vegyesházasság dolgában engednének nekik.”

A hercegprímás védőiratának igazsága és meggyőző logikája még Marczalira se tévesztette el hatását. Ezt írja: „Az 1681 óta fejlődött magyar egyházpolitikai állapotnak talán ez a legjobb védőirata mind a protestáns túlsúly korának, mind a felvilágosodásnak eszméi ellen. Ereje különösen abban áll, hogy bár tele van történeti adattal és politikai vonatkozással, a tényleges eljárást illetően tisztán szorosán vett dogmatikus kérdésekre szorítkozik.” (Szilágyi, VIII., 520. o.)

Mintha csak azt akarná mondani, hogy dogmatikus tekintetben, tehát vallási szempontból neki van igaza. Részint ez az emlékirat, részint a protestánsok túlzó és erőszakos felekezetisége végül a katolikusokat is újra öntudatra sarkalta s ezért a protestánsok nem is győztek volna, ha szigorúan megmaradtak volna az alkotmányosság mellett s az ügyet az országgyű-

lésre bízták volna. De ők az országgyűléssel szemben megint a királyhoz vitték a dolgot. Mióta az országgyűlés többsége katolikus volt, azóta a nemzet képvisellete mindig kíméletlenebb volt irántuk, mint a király, a türelmi rendeletet pedig az alkotmányosság egyenes lábbal tiprásával tisztán csak a királynak köszönhették.

A katolikusok azt hitték, hogy II. József a maga hitközönyös felfogásával kivétel volt. Sajnos, tapasztalniuk kellett, hogy nem II. József, hanem a kor volt hitközönyös és ezért öccse, II. Lipót, ugyanolyan kivétel volt, mint bátyja. „Lipót úgy személyes meggyőződésből, mint politikai érdekből kész volt a protestánsok kívánságának teljesítésére” – állapítja meg Marczali. Bár Lipótnak már csak hálából is a főpapság mellé kellett volna állnia, hiszen a porosz ügynökök lázításával szemben, mely elsősorban a protestánsoknak szólt s náluk talált a legnagyobb viszonzásra is, a papság volt trónjának legbiztosabb és sose ingadozó támasza (Szilágyi, VIII., 519. o.), de hát ő inkább volt „felvilágosult”, mint katolikus, és így az Egyház iránti ellenszenvé nagyobb volt, mint a hálaérzete, s noha a kancellária többsége is a katolikus álláspont mellett volt, ő mégis a protestánsok javára döntött. Nem csoda, hogy a protestánsok forró köszönetüket fejezték ki neki érte. „Most a koronázás örömét könnyeink és sóhajaink (!) nem fogják zavarni, mint azelőtt. Könnyeket hullatunk, de a nagy erények szemlélésén és a nagy jótétemény érzésén” – mondják ízléstelen hízélgéssel.

Lehet, hogy sokan még meg is hatódnak a protestánsok alázatos öröme. Pedig hát Hitler szavain is sokan meghatódtak, mikor Franciaország pár hét alatt való lerohanása után ő is azzal felelt, hogy „legyen érte hála az isteni Gondviselésnek”! De ez a „hála” egy cseppet se volt akadály a német iskolákban a hitoktatás Hitlertől való eltörlésének.

Azon se akad meg senki, hogy a hálálkodó magyar protestánsoknak eszükbe se jutott, hogy angliai, holland, svájci vagy skandináv hittestvéreiknek megüzenjék, hogy most már ők is engedjék meg a katolikus polgártársaiknak, hogy végre-valahára ők is „a nagy erények szemlélésén és a nagy jótétemények érzésén” hullathassák könnyeiket, ne pedig elnyomásuk miatt. Pedig ott ez nem a felekezeti részéről az apai kötelesség elhanyagolása lett volna a gyermek bűneinek elnézéseként, mint nálunk, hanem a szabad felnőtt emberek jogainak kötelező biztosítása a protestantizmus „haladó” szellemében, mely nem ismer kiskorúságot, s így apai hatalmat se, hanem lelkiismereti szabadságot köteles adni mindenkinek.

Mikor a király döntését 291 szavazattal 84 ellenében az országgyűlés is elfogadta, a főpapság, mint külön országgyűlési rend, ellentmondott. Tehát a javaslat nem lehetett volna törvénné, ha az alkotmányt megtartották volna. A katolikus gróf Batthyány Lajos azonban azt állította, hogy a főpapság ellentmondását elfogadni egyenesen hazaárulás volna, gróf Teleki József pedig a protestánsok nevében újabb, meghatottságtól csöpögő szép köszönőbeszédet tartott. Erre aztán – hogy ünneprontó ne legyen – és mivel a dolgon már úgysem változtatható, még Batthyány hercegprímás is megokoltnak tartotta kijelenteni, hogy a protestánsok vívmányát ő is „irigység nélkül, szeretettel nézi”.

Kissé furcsa ugyan, ha az apa a vásott gyerekeknek, miután apai hatalmát elintézték s csak azért is megmutatták, hogy nekik van igazuk, nem pedig apjuknak, mert mégiscsak jobb az iskolakerülés, mint az iskolabajjárás, azt feleli, hogy nem irigylem töletek, hanem szeretettel nézem. Gyerekei joggal felelhetik neki ugyanis, hogy hát akkor miért nem nézte épp ilyen szeretettel és miért irigyelte tőlük az előbb. De hát a nagy örömtől mindenki úgy meghatódott és olyan udvarias volt, hogy a primás szavainak is mindenki csak örülni tudott s természetesen a Szilágyi-történelem is meghatódik tőlük.

Pedig Batthyány primás szavainak igazi értelme ez volt: Gyerekek! Én nem azért óvtalak benneteket az iskolamulasztástól, mert irigyeltem töletek a szabadságot s nem azért büntettelek érte benneteket, mert nem szerettelek benneteket, hanem éppen megfordítva. Most, hogy más, nálam erősebb és az enyémet megbénító hatalom alá adtátok magatokat, olyan alá, mely nem tartja bűnnek a bűnt és igaznak az igazat, azért a bajért, ami majd ér miatta benneteket,

engem ne okoljatok. Én megtettem kötelességemet s még a pálcát is megpróbáltam használni. Hogy kiragadták a kezemből, nem az én bűnöm.

Mivel olyan helyeken, ahol nem volt egyházi szervezetük, eddig a protestánsoknak is kellett a párbért és a stólapénzt fizetni a katolikus plébánosnak, az országgyűlés a veszett fejsze nyeleként, meg hogy a katolikusoknak ne fájjon annyira a vereség, elrendelte, hogy a Helytartótanács gondoskodjék a plébánosok kártalanításáról. II. Lipót azonban még ebbe se egyezett bele s előre kijelentette, hogy nem engedi meg, hogy emiatt akár a nép adója növekedjék, akár a kincstár károsodjék. Ez a királyi kijelentés is belekerült a törvénykönyvbe. Végeredményben az van ott tehát, hogy az ország akart volna ugyan gondoskodni a katolikus plébánosok kártalanításáról, a király azonban nem engedte. Pedig hát mennyivel növekedett volna emiatt a nép adója?

Eddig mindig és utána is mindig a király követelt minél több pénzt az országtól, s az országgyűlés volt az, mely a fizetés megszavazásától vonakodott, s ha egészen megtagadnia nem sikerült, legalább alkudozott hónapokon át. Most először és utoljára fordult elő, hogy az országgyűlés kínálta a pénzt, de a király nem fogadta el. Természetesen azért, mert a pénz nem neki, hanem az Egyháznak szólt volna.

De most fordult elő először az is, hogy az országgyűlés szó nélkül tűrte, hogy a király szembehelyezkedjék az ország akaratával és szó nélkül alávetette a maga akaratát királyi akaratának. Mikor a király akarata nem a protestánsok javára, hanem kárára ellenkezett az ország akaratával, akkor késhegyig menő harc, sőt fegyveres felkelés következett miatta. Most ez senkinek se jutott eszébe. Ebből is láthatjuk, hogy a hasznos növény mennyire lekökad és elpusztul, ha nem ápolják.

Ami egyébként a papság II. Lipóttól megakadályozott kártalanítását illeti, itt olyan csekély összegről volt szó, hogy igazán nem érte meg, hogy a király szót emeljen ellene. Hogy mégis megtette, annak oka csak a népszerűség-hajhászás volt. II. Lipót előre tudta ugyanis, milyen dicshimnuszok fognak elhangzani a „felvilágosult” sajtóban az ő haladó szelleméről és az egyszerű nép iránti megható szeretetéről, melyet oly hősiesen megvédett a dúsgazdag és elhízott papok kizsákmányolásától.

Szóba került ugyanezen országgyűlésen a zsidók ügye is. Az a nagy szabadság ugyanis, melyet II. Józseftől kaptak, szokatlan volt abban a korban és sok hang hallatszott ellene. Azonban természetes, hogy olyan korban, mely a katolicizmus, tehát az igaz vallás ellen van, nemcsak a protestantizmust, hanem a zsidóságot is pártolják. Az ő szabadságukat is meghagyta tehát az országgyűlés és természetesen a még nála is liberálisabb király is. Az is csak természetes, hogy a zsidók legbugzóbb védői, Nagyváty János és Szirmay Antal protestánsok voltak.

Azt is kimondja az országgyűlés, hogy a hivatalok elnyerésében az érdemes hazafiak között a vallás ne tegyen különbséget. Erre a Szilágyi-történelem megjegyzi, hogy „ez is a tolerancián alapult, de a végrehajtásban kitűnt, hogy az abszolút király akarata kedvezőbb volt a felekezetekre nézve, mint a rendi alkotmány. Még eltartott egy fél századig, míg a protestánsokat csakugyan megfelelő számban alkalmazták.” (VIII., 527. o.)

Ez a megállapítás magyarul ismét csak azt jelenti, hogy ezeket a nagy vallási engedményeket az országgyűlés nem önként adta meg a protestánsoknak és a zsidóknak, hanem királyi nyomásra, azaz törvénytelenül. Azonban még hasonló királyi nyomás ellen akkor, mikor az még a katolicizmus javára szólt, a legnagyobb jajveszélést tartja szükségesnek történetírásunk és „hazafias” nevelésünk s tele van a „törvénytelenesség” és az „elnyomás” miatti siránkozásokkal, addig most, mikor a királyi „önkény” a protestantizmus, akarom mondani a „haladás” javára érvényesült, vagy egész természetesnek tartja a dolgot, vagy pedig a fent idézett kis megjegyzéssel tér napirendre felette, melynek tulajdonképpeni értelmét száz olvasó közül kilencven észre se veszi. Annak, hogy a protestánsok a magasabb állami hivatalokba még egy ideig nehezebben kerülhettek, mint a katolikusok, annak az is, sőt elsősorban az volt

az oka, hogy ilyen hitközönyös Habsburg csak kettő volt (ez a két testvér), s ők is mindössze csak 11 évig uralkodtak.

De II. Lipótra nemcsak nem haragudott itt senki az országgyűlés akaratával szembehe-lyezkedő önkényéért, tehát törvényteleniségéért, hanem egyenesen bámulatos népszerűséget szerzett vele magának ez a Habsburg. Azt írja Marczali, hogy „az országban szerteszét ünne-velték” II. Lipót koronázását és „legbuzgóbban azok, akik néhány hónappal előtte legerőseb-ben támadták a Habsburg-ház örökösödését és magát Lipótot”.

A katolikus gróf Eszterházy Ferenc azt írja 1791. március 10-i levelében nejének, hogy mikor a nádor bejelentette a királyi választ a törvényjavaslatokra (azaz a királyi akarat ráerő-szakolását az országgyűlésre), „kimondhatatlan volt a rendek öröme. Soknak könnybe lábadt a szeme (!) az örömtől és a hálától (!). Mert a király minden óhajításunkba beleegyezett, még-pedig oly kifejezésekkel, melyek jó, igaz s a törvények megtartására célzó gondoskodásáról, igazi atyai érzületéről tesznek tanúságot. Némely módosítása határozottabban jobb, mint a mi javaslatunk volt (!). Az országbíró örömkönyvek közt zárja be a diétát (!).”

Mindezt katolikus főúr, sőt egy Eszterházy írja. A kultúrnövény tehát nemcsak védekez-ni nem tud a gyomnövény ellen, hanem még meg is köszöni neki, hogy elnyomja. Öröm-könyveket ont a maga (illetőleg a papok) elnyomásán, mert a katolikuság – úgy látszik – ekkor már megint csak a papságra szorítkozott, a vallás ügye már nem a katolikusoké, hanem csak a papoké volt.

II. Lipót, az ember

Nézzük most meg, milyen ember és milyen jellem volt az a II. Lipót, akinek bemutatko-zásakor ilyen nagy sikere volt közöttünk. Mi volt a titka, hogy ennyire meg tudta ríkatni azt a magyar országgyűlést, melyet elődei csak káromkodásra tudtak indítani? Lássuk, milyen em-ber volt az a Habsburg, aki még a „felvilágosultság” korának magyar országgyűlésénél is na-gyobb ellensége volt az Egyháznak és a papoknak. A válasz egyúttal felelet lesz arra is, hogy mi volt az oka II. Lipótban ennek az Egyház és a papok iránti ellenszenvnek is, meg a belőle folyó nagy népszerűségnek is.

Lipót a József után következő legidősebb fia volt Mária Teréziának. 1747-ben született s így hat évvel volt fiatalabb Józsefnél. 18 éves korában vette el a spanyol király leányát, Mária Lujzát, s ugyanekkor lett – apja halálával – mint másodszületett, toscanai nagyherceg. 25 évig uralkodott itt, mire II. József gyermektelen halálával megürült részére a császári és magyar ki-rályi trón. Ekkor tehát 43 éves volt és 45 éves korában halt meg. Ő egyébként a mai Habsbur-gok ősapja, mert 16 gyereke volt, közülük 11 felnőtt és köztük egész sereg fiú, többnyire igen tehetségesek. Köztük volt a mi József nádorunk és Károly főherceg, Napóleon egyenrangú el-lenfele, ez az igazán lángeszű s emellett kiváló jellemű és igazán vallásos fővezér.

Lipót maga szintén nagyon tehetséges ember volt, éppúgy, mint bátyja, II. József, de nem olyan erőszakos, dacos és vasakaratú, mint az, hanem éppen az ellentéte: hajlékony, si-mulékony. Láttuk már bátyjával való levelezéséből, hogy még vallástalanabb, még ciniku-sabb, még papellenesebb volt, mint bátyja, de ő sokkal okosabb s ravaszabb volt annál, semhogy valakit magára haragítson, mint az. Még a papokat se, mert mindent ravaszul, simu-lékonyan, diplomatikusan csinált s szemben mindenkivel barátságos, engedelkeny, megértő és simulékony volt, természetesen a papokhoz is. Azok is szerették, kivált a világiasabbak. Ta-láltam még olyan világtörténelmet is, mely azt írja, hogy II. Lipótot egyenesen a papok tar-tották kezükben s ezért ez a mű szidja II. Lipótot, mint a bokrot. Pedig ha tudta volna róla az igazat, égis magasztalta volna, mert az igazság az, hogy ő még jobban ki tudta magát szakíta-

ni a „babona” és a papok „káros” befolyása alól, mint ugyanezen világtörténelemtől égis magasztalt bátyja.

Abban minden világtörténelem egyetért, hogy 25 éves uralma alatt Toscanát rendkívül felvirágoztatta. A Szilágyi-történelem azt írja, hogy „mint toscanai nagyherceg, megszerezte Európa őszinte bámulatát és mi több, alattvalóinak igaz becsülését és szeretetét”. De La Martine pedig (*Histoire des Girondins, Bruxelles, 1849.*, I. kötet, 374. o.) azt írja, hogy „ez a boldog ország még ma is áldja emlékét”.

Természetesen e nagy hírnévben jócskán része van a mesterséges hírverésnek is. Hiszen akkor, mint ismételten mondjuk, az egész sajtó az úgynevezett felvilágosultak kezében volt, ezeknek egyetlen célja pedig az volt, hogy lehúzzák a papokat és a papokra hallgató embereket, s hírnevet és népszerűséget biztosítsanak azoknak, akik a „felvilágosultságot” terjesztették. II. Lipót pedig azt terjesztette. Kétségtelen azonban, hogy azért valami igazság is lehetett a dologban, hiszen Lipót nagytehetségű és nagy ambíciójú uralkodó volt. Hogy országát felvirágoztassa, nagyban megkönnyítette az is, hogy neki hadseregére alig kellett költenie, hiszen azt minden külső ellenség ellen biztosította neki anyjának, majd bátyjának nagyhatalma.

Érdekes, hogy Lipótot anyja még nagyon vallásosnak tartotta. Láttuk, hogy Karolina lányához írt intelmeiben őt állítja elébe példaképül, mint aki nem szégyell vallási kötelességeinek a nagy nyilvánosság előtt is eleget tenni. Ez a dicséret főképpen nem őt, hanem kiváló Bourbon feleségét, Mária Lujzát illeti. De tekintve Lipót ravasz, simulékony jellemét, önkéntelenül is az jut eszünkbe, hogy nem csapta-e be mesterségesen az anyját is, s nem csak azért történt-e mindez, hogy anyja kedvét megnyerje. Egyformán hitközönyösek voltak bátyjával, csak míg az vitatkozott anyjával, azaz egyenes jellemű volt, addig Lipót alkalmazkodott, alakoskodott.

Tekintve azonban Mária Terézia éles eszét és nagy emberismeretét, mégis azt tartjuk valószínűbbnek, hogy Lipót fiatalabb korában s egy ideig még akkor is, mikor már anyja befolyása alól kikerült, nem volt még vallástalan. Ezzé csak Toscanában, anyja ellenőrzésétől távol, a kor szellemének és ottani tanácsadóinak befolyására lett, főképpen pedig egész különlegesen nagy élvezetvágya és elpuhultsága miatt.

Arra nem gondolhatunk, hogy a vallásosság nála már ifjú korában is képmutatás vagy csak külsőség volt, mert hiszen anyja éppen gyakori gyónásai és áldozásai miatt dicséri, a gyónás pedig a vallásosságnak éppen az a megnyilvánulása, mely tisztán belsőség s melyet vallástalan és erkölcstelen étellel, amilyen később II. Lipót élete volt, nem lehet semmiképpen se összeegyeztetni. Aki gonosz és az is akar maradni, az nem gyónik, s ha igen, nem gyónhat, mert nem kaphat feloldozást. Mikor tehát II. Lipót még gyakran gyónt és áldozott, akkor még nem lehetett az az ember, akivé javakorában lett. Ez valószínű is, hiszen már 18 éves korában házasodott s így különösen olyan nevelés után, melyben őt anyja részesítette s olyan ellenőrzés és gondoskodás mellett, mellyel Mária Terézia gyermekeit még házasságkötésük után is szemmel tartotta, sőt megbízható embereivel figyeltette, szinte lehetetlenség, hogy II. Lipót már fiatal házas korában, húszas éveinek elején is az a kéjenc lett volna, aki akkor volt, mikor az 1790. évi magyar országgyűlés rendjeinek nagy ragaszkodását és könnyeit kapta „jóságáért” jutalmul.

II. Lipót nagy népszerűségének oka engedékeny, simulékony természetén kívül az, amit Marczali olyan jellemzően állapít meg róla, hogy „az élet élvezeteiből kivette a maga részét, de mástól sem irigyelte azokat”. Igen, ez. Nemcsak maga élvezett, hanem másokat is engedett élvezni. Az Egyház, a papok és a régi Habsburgok nagy „bűne” és minden népszerűtlenségük és gyűlölt voltuknak igazi oka, hogy nemcsak maguk mondtak le az élet örömeiről, hanem ezt alattvalóiktól is megkövetelték, s az Egyház törvényeinek megszegését, történt az akár eretnokség, akár nyilvános erkölcstelenség alakjában, büntették, benne nem volt meg. Ősei (mint a papok is) alattvalóik atyjának tekintették magukat, akik gyermekeik neveléséért felelősek Isten előtt, s mivel őszintén és igazán hittek, ezt a felelősséget nagyon átérték. Szigorúan megkövetelték tehát gyermekeiktől, hogy az iskola helyett el ne csavarogjanak, s

mivel gyermekeik – a gyom természetének megfelelően – nagyon kemények, szívósak, dacosak voltak, a pálca használatára is elég gyakran szükség volt. Világos, hogy ez gyermekeiknek nem tetszett, s tetszetős propagandaszólamként ugyancsak nagy hangon reklamálták elkobzott (állítólag törvénytelenül elkobzott) szabadságukat, mely aztán hasonló szabadság után vágyódó hazai és külföldi elvarázsoltaik szívében akkor is, ma is nagy visszhangot keltett.

Nem csoda aztán, ha „felvilágosult” alattvalóinknak tetszett, hogy most II. Lipótban magukfajta fejedelmet kaptak. II. Lipót nem volt aszkéta, mint bátyja; nem volt a kötelesség bolondja, sem rideg, de még csak kíméletlen se. Ő éppoly szabadságot vett magának élvezeteire és ösztönei kielégítésére, mint alattvalói, ha az ő lehetőségeivel rendelkeztek volna. Mivel maga is olyan volt, mint ők, nem irigyelte és nem irigyelhette a föld örömeit tőlük se. Az „irigy” cerberusoknak, az Egyháznak, a pápának, a főpapoknak, a papoknak, a szerzeteseknek is éppoly ellensége volt és éppúgy középkoriaknak tartotta őket, mint ők. De La Martine azt írja (I., 373. o.), hogy szerelmi viszonyai túlságosan gyakoriak és mulékonyak voltak, de azért tartósabb is volt köztük és egyszerre nem is csak egy. Ezek a szerelmi viszonyok nem is voltak olyan olcsók, mint például a tőlük annyira gyűlölt szegény, igénytelen Rudolféi (s Rudolféi sokkal ritkábban is voltak).

Szerette egyidejűleg Dona Líviát, akit Toscanából Bécsbe is magával hozott, és akit az egész akkori Európa ismert „a szép itáliai” néven. Szerette Protachét, a szép lengyel nőt, aztán a bájos Walkenstein grófnőt és másokat, alacsonyabb rangúakat is. Walkenstein grófnő egy idő óta nyílt maitresse volt. Nemrég ajándékozott neki egyszerre egy milliót bécsi állampapírokban. (Bátyja, kit nem szerettek, láttuk, nem szeretőjének, mert ő szeretőt nem tartott, hanem alattvalóinak ajándékozott belőlük egyszerre 22 milliót!) Józsefnek nem volt felesége, mégse kellett neki szerető, Lipótnak felesége volt, mégis nem szerető, hanem szeretők kelletek neki.

Az imént láttuk, hogy a gonosz képmutató azzal utasította el a papság anyagi kárpótlását, mégpedig nem a főpapságát, hanem a szegény plébánosokét, hogy atyai szíve nem engedi, hogy akár alattvalóit nagyobb adókkal terhelje emiatt, akár az államkincstárt megkárosítsa. De mikor szeretőjének adta az egymilliót (a plébánosok kártalanításához talán legfeljebb 50.000 forint kellett volna), akkor nem jutottak eszébe szeretett alattvalói, se az államkincstár. Csak ilyen ugyanis a vallás nélküli jellem vagy erkölcs.

Ha I. Lipót vagy II. Ferdinánd tartott volna akár csak egy szeretőt is, és ők adtak volna neki akár csak 50.000 forintot is, azt minden alattvalójuk tudta volna és mindnyájan felháborodtak volna a példátlan gonoszságon. II. Lipót alattvalói minderről semmit se tudtak, mert nem is akartak tudni, hanem helyette a könnyeik potyogtak a meghatódottságtól, hogy a császár olyan jószívű, hogy a papok miatt nem akarja szegény alattvalóit megterhelni.

II. Lipót, ez a modern és okos bűnöző ezt a Walkenstein grófnőt még feleségének, a császárnének is bemutatta, aki kénytelen volt megbocsátani férje „gyöngeségét”. A szeretőtartást természetesen nem bocsáthatja meg a keresztény feleség a férjének (legalábbis addig nem míg a bűn tart). Ha ezt Mária Lujza tényleg megtette volna, akkor az a „felvilágosultság” korának demoralizáló hatása lett volna rajta is. Látni fogjuk azonban s egyébként is magától értetődő, hogy Mária Lujza csak azért „bocsátotta meg” férje „gyöngeségét”, mert a sírason kívül más fegyvere nem volt vele szemben, tehát csak azért, mert kénytelen volt megbocsátani.

„A nők iránti szenvedélyét – folytatja II. Lipótról De La Martine – valóságos örültséggé fokozta. Vissza kellene mennünk a római császárság leggyalázatosabb korszakáig, mire császári udvarokban olyan botrányokra találhatnánk, mint amilyenek az övéi voltak.” Ha ezt az állítást talán nem is fogadjuk el szóról szóra az egyébként is túlzásra hajlamos De La Martine-től, annyi kétségtelen, hogy ilyenfajta ember volt az a „felvilágosult”, „haladó” és „előítéletektől mentes” Habsburg, aki jóvátette „sötét”, „elfogult” s „szűklátókörű” elődeinek évszázados „bűneit” a protestantizmus, a magyar szabadság és „haladás” ellen, megértésével, jóságával és felvilágosultságával beírta nevét alattvalói szívébe és egyenesen könnyekre fakasztotta a máskor csak dacolni és sérelmeket hangoztatni tudó magyar országgyűlési rendeket.

Említettük, hogy II. Lipót az osztrák titkosrendőrségnek is megalapítója volt, s e rendszer Toscanából hozta magával. (Tehát Toscana se lehetett alatta egészen olyan földi paradicsom, mint a „felvilágosult” sajtó elhíresztelte.) Azt azonban mi is elfogadjuk, hogy a titkosrendőrség az ő kezében nem lehetett túlságosan rémes, és hogy rendszere nem volt zsarnoki rendszer. II. Lipót nem volt kegyetlen ember, még rosszlelkű se. A bosszúállásnak se volt embere. Hiszen láttuk, hogy nemcsak maga élt, hanem másokat is engedett élni.

Nem is lenne rossz II. Lipót életbölcssége, ha az ember halálával csakugyan vége lenne mindennek és nem lenne utolsó ítélet, örök jutalom és örök büntetés. De mindjárt látni fogjuk, hogy azért még így is rossz lett volna ez az életfilozófia: miatta magának II. Lipótnak is már egy jó év alatt és már 45 éves korában takarodnia kellett a császári trónról, s menni vagy az örök bíró elé, vagy – ha így jobban tetszik – a nirvánába.

Ha szótfogadott volna Isten rendelt atyáinak, a Krisztus papjainak, ha nem csavargott volna el folyton a tőlük ajánlott iskolából, ha megtanulta volna tőlük, mi az önuralom, a kötelességteljesítés és a lemondás, akkor nem kellett volna egyévi uralkodás után és 45 éves korában elhagynia az árnyékvilágot s tehetségei áldásától megfosztania alattvalóit. De akkor az államkincstárból se mentek volna milliók a maitressek zsebébe azoknak a szegény, kiszípolozott jobbágyoknak az adójából, akiket ő állítólag annyira védett és szeretett.

Mi lett volna azonban akkor, ha II. Lipót nem született volna alapján jólelkűnek, illetőleg ha nem részesült volna anyja gondos nevelésében, hanem kegyetlen, zsarnok, bosszúálló hajlamai lettek volna? Ha ugyanis ilyenek született volna, akkor ezeket a hajlamait éppúgy nem tudta volna megfékezni, mint a bujaságot nem tudta, mert mint ennek, annak megfékezését is csak abban az iskolában lehet megtanulni, melybe a papok próbálnak bennünket kényszeríteni Krisztus parancsára, ha tehetik, még pálcával is és amely iskolába II. Lipót annyira nem szeretett járni, hogy még a pálcát is kivette a papok kezéből, hogy a tőle így boldogított emberek ne csak az ő bűneit bocsássák meg, hanem még a népszerűség oly áhított örömeiben is részesítsék. Így aztán, mivel a kegyetlenség és a bosszúállás szenvedélye nem volt meg benne, titkosrendőrsége inkább csak a birodalmában terjesztett hírek és pletykák összeszedésére és felhasználására, no meg a tőle meglátott és Isten 6. és 9. parancsa ellenére megkívánt női szépségek felhajtására és megszerzésére volt jó.

Annyira meg volt mételyezve Lipót a „felvilágosultság” forradalmi eszméitől, hogy még veszélyben levő sógora, a francia király és felesége, az ő testvére, Mária Antónia megsegítésére se tudta magát elszánni. Hiszen azok az eszmék, melyek őket szorongatták, neki tulajdonképpen kedvesek és rokonszenvesek voltak. Ezért nem is akarta elhinni, hogy még királygyilkosság és pappészárlások is következnek belőlük. Mire aztán ezek csakugyan be is következtek, arra ő már nem is élt.

Egész hirtelen halt meg, nem is lehet tudni, miért. II. Lipót csakugyan a szentségek felvétele nélkül halt meg, nyilvánvalóan Isten büntetéseként. Nem mintha nem akarta volna a szentségeket felvenni, hanem, mert azután a nevelés és példaadás után, melyet ő a szülői házból, sőt a maga házában feleségétől is látott, nem valószínű, hogy legalább akkor, mikor látta már, hogy vége itt mindennek, ne éledt volna fel benne az a hit, melyet benne csak bűnei nyomtak el. De olyan hirtelen jött minden, hogy mire a halál neki vagy környezetének eszébe juthatott volna, már minden késő volt, mert ő arra már halott volt.

1792. február 27-én – írja De La Martine – még kihallgatáson fogadta a török követet és teljes egészségnak örvendett, 28-án már haldoklott. Belei felpuffadtak, görcsös hányások fogták el. Orvosai nem tudták, mire gondoljanak, s végül eret vágtak rajta. Ez látszólag megkönnyebbülést okozott, de viszont megtörte a bujálkodástól kimerített fejedelem életerejét. Elalszik, mire a miniszterek és felesége magára hagyják. Felébred, újabb hányások fogják el s meghal egyetlen komornyikjának, Brunettinek a jelenlétében, bár gyorsan értesített jó felesége is, aki karjai közé veszi, tanúja még utolsó sóhajtásainak.

Az egész olyan hirtelen jött, hogy a Burg olyan lett, mint a hangyaboly. Lótás-futás a folyosókon és a lépcsőkön. A miniszterek egyszerre senkinek érezték magukat. Az udvari emberek, mikor a hír eljutott hozzájuk, gyalog szaladnak a helyszínre, mert nincs türelmük megvárni, míg a lovakat a kocsiba befogják. A császárné, még azzal se törődve, hogy gyászruhát öltön, tucatnyi gyermekétől övezve, akik közül a legkisebb még csak négyéves, zokogva veti magát legidősebb fia, a trónörökös Ferenc lábai elé s úgy kér tőle védelmet árvái részére.

Az emberek mérgezést emlegetnek, mely az elhunyt valamelyik megunt s kidobott szerelmesének bosszújától származott volna, s mivel a császár a halála előtti napokban is álarcosbálban vett részt, azt beszéltek, hogy ott adhatta neki valamely bosszút lihegő szerelme bonbon alakjában a mérget. Az álarc, amit viselt, szinte lehetetlenné tette a nyomozást a tettes után. Még azt is beszéltek, s természetesen voltak, akik hitték is, hogy Dona Lívia volt a tettes, ő pedig a Lipót ellen bosszút lihegő papok (!) eszköze lett volna. Sajátságos, hogy azok a gonosz papok éppen Dona Líviát választották bosszújuk végrehajtójául, és még sajátságosabb, hogy „la belle italienne” egyszerre a papok barátjává lőn. A végén még kisl, hogy mindig is az volt.

E tekintetben a nyomozás semmit se eredményezett. Az is lehet, hogy talán nem is nyomoztak ebben az irányban, annyira légből kapott volt az egész hír. Ma már nem is beszél mérgezésről egy történetíró sem. Ennél valószínűbb, hogy II. Lipót maga mérgezte meg magát, nem öngyilkos szándékból ugyan, hanem véletlenül, mégpedig azokkal a libidót felkorbácsoló szerekkel, melyeket állandóan használt s melyeket, mint tudós, felvilágosult és a természettudományokban jártas férfiú, ő maga kotyvasztott volna magának. Ez se bizonyos, sőt újabban még csak valószínűnek se tartják. Orvosa, Lagusius, mérgezést állapított meg, mikor megvizsgálta a holttestet. Lehet, hogy a mérgezés effajta mérgezés lehetett.

Az is tény, hogy a lakosztálya, melyből, mert a halál oly hirtelen jött érte, mint a tolvaj, nem volt ideje eltávolítani a bűnjeleket, olyan volt, mint egy nyilvánosház. „Son cabinet – írja De La Martine – ressemblait a un lieu infame, c’etait un musée obscène.” Gyűrűket, legyezőket, csecsebecskéket, finom női kelméket, sőt finom női arcfestéket majdnem száz fontnyi súlyban találtak halála után szobájában, mind abból a célból, hogy az ott megjelenő nők távozásuk után újra kikészíthessék magukat.

Mivel a szokás és a törvény szerint az özvegy császárnénak és a trónörökösnek kellett megállapítani és átvenni a volt császár után maradt tárgyakat, az özvegy császárné, bár tudott férjéről mindent, hiszen eleget sírt miatta, mégis meglepődött a férje lakosztályán talált tárgyak láttára. A szégyen pírja öntötte el arcát különösen fiatalember fia miatt, akit illetően szerette volna, ha nem tudott volna meg atyjáról ilyen brutálisan mindent.

Most azonban, hogy akarata ellenére is meg kellett mindent tudnia, szégyenpírral az arcán így szólt hozzá: „Mon fils, vous avez devant vous la trieste preuve des désordres de votre père et des mes longues afflictions; ne vous souvenez que de mon pardon et de ses vertus. Imitez ses grandes qualités, mais gardez vous de tomber dans ses vices, pour ne pas fair rugir a votre tour ceux, qui auront a scruter dans votre vie: Fiam, látod apád erkölcselenségeinek és az én véget nem érő keserőségeimnek a bizonyítékait. De ne jusson ez eszedbe, hanem csak erényei, s az, hogy én megbocsátottam neki. Az erényeit utánozd, s vigyázz, hogy a bűneibe bele ne ess, hogy ne kelljen majd pirulnia miattad is annak, aki a te életedet fogja majd vizsgálni.”

Szép szavak, szebbek nem is lehetnének egy jó feleségtől és anyától. A fiúnak használtak is, mert I. Ferenc, atyja e rövid, rosszemlékű kivétel után megint megnyitotta a régi, példaadó Habsburgok sorozatát. Ő már újra szerény, alázatos, igénytelen, példás családi életű uralkodó volt, s mert maga ilyen volt, kötelességének érezte vigyázni arra is, hogy alattvalói is ilyenek legyenek. Nem is voltak vele megelégedve a magyar országgyűlések, s nem is dicsérik a magyar történelemkönyvek. Azok csak II. Lipót iránt olyan megértőek, hogy De La Martine-t kivéve, aki nem magyar, sehol se olvastam példátlan erkölcselenségéről egy szót se. Szekfű se ír róla e tekintetben semmit. Marczali említi ugyan, de csak futólag, s egyáltalán nem botránkozik rajta. Haláláról pedig egyszerűen csak azt írja, hogy „rövid betegség után”, „forró lázban hunyt el”.

**I. Ferenc
(1792-1835)**

I. Ferenc, az ember

Mint német-római császárnak, II. Ferenc volt a neve. I. Ferenc császár Lotaringiai Ferenc, Mária Terézia férje, az ő nagyapja volt. Egyébként a német-római császárság 1806-ban meg is szűnt. Ő volt tehát a német-római császárok sorában az utolsó. Ferenc azonban már két évvel előbb, 1804-ben felvette az „Ausztia császára” címet. 1806 óta már csak Ausztia császára volt, s mint ilyen, éppúgy I. Ferenc volt, mint ahogyan magyar király is e néven az első volt. Ő volt az első osztrák császár.

I. Ferenc uralkodása tehát korszakot alkot (de a hanyatlás korszakát), mert ő volt az utolsó „szentséges” császár, vele szűnt meg a római „szent” birodalom. (Mivel maga a birodalom szent volt, azért volt a császár címe is „szentséges”.)

Ez a német-római császárság több mint ezer évig állt fenn és fennállásának második felében – noha nem öröklődött, hanem minden császárt mindig külön kellett megválasztani – néhány egész rövid és mindig csúfosan végződő kivételtől eltekintve mindig megszakítás nélkül Habsburg volt ezen egész Európában legelső méltóság betöltője. Később azonban a keresztény világ ezen legelőkelőbb méltósága alig volt már több egyszerű címnél.

Ha a császári méltóság nem Habsburg-kézen lett volna, valószínűleg nem zsugorodott volna össze pusztá címmé. Más lelki alkatú császárok aligha túrték volna az eredetileg és legalább jogilag mindig is alattuk álló német fejedelmek úgyszólván teljes függetlenségét. A Hohenzollernek például, mikor ők lettek a német császárok, már nem túrték, utánuk pedig a német köztársaság nem kevésbé túrta. A Habsburgok azonban annyira tisztelték a törvényt és a német fejedelmek jogát, hogy soha eszükbe se jutott, hogy Németország felett olyan hatalmat szerezzenek maguknak, amely a birodalom eredeti alkotmánya szerint nem illette meg őket. Aztán engedékenyséjükkel azt nyerték, hogy a protestánsok mégis azzal vádolták őket, s ilyen címen szövetkeztek saját német hazájuk ellen a franciákkal, hogy a Habsburgok zsarnokok voltak s nem tisztelték az ő jogaikat biztosító német törvényeket.

A történelem se jogtisztletnek, önmérséklésnek, igénytelenségnek vagy alázatosságnak nevezi ezt a Habsburgokban, hanem tehetetlenségnek, az önéret, a bátorság vagy a kezdeményezési készség hiányának. Azonban annak, hogy a Habsburg császárok hatalma a német fejedelmek fölött nem mindig nagyobb lett az idők haladtával, mint hasonló példák után ítélve ez természetes lett volna (például Horthy kormányzói hatalma is mindig nagyobb lett, s akkor volt a legkisebb, mikor kormányzóvá választották), hanem inkább mindig kisebb, annak azon kívül, hogy a Habsburgok talán mindenki másnál kevésbé voltak nagyravágyók és hogy erkölcsi okok miatt törvénytelen, sőt még csak félig törvényes eszközök alkalmazásától is többnyire tartózkodtak, a protestantizmus is oka volt.

A három egyházi választófejedelmek kívül ugyanis majdnem mindegyik német választófejedelem protestáns volt (sőt még azt is egyedül csak a Habsburgoknak köszöni az Egyház, hogy még az egyházi választófejedelemségek is nem kerültek protestáns kézbe), s mivel a Habsburg császár viszont mindig az Egyház lelkes védője volt, a protestáns fejedelmek még a németiség mindenkori halálos ellenségével, a francia királlyal is készek voltak szövetkezni (hogy a szomszédos protestáns hatalmaktól: a Németalföldről és a Skandináv államokról ne is szóljunk) a saját császáruk és hazájuk ellen. Így azonban csak még inkább bámulnunk kell azon, hogy ezek a majdnem fele részben protestáns német választófejedelmek mégis kivétel nélkül mindig ennek az előttiük katolicizmusa miatt annyira gyűlölt Habsburg-háznak a fejét választották meg császárukká.

Így azonban nagyon is érthető, hogy a Habsburg császárnak tétlenül kellett néznie, mint válik árnyékhatalommá a német-római császárság. Hiszen a 30 éves protestáns vallásháborút még így is azon a címen indították meg ellene a protestáns német fejedelmek, mert állítólag

tűrhetetlen zsarnok volt, a német törvények megszegésével őket állítólag szolgálóivá akarta tenni s elnyomta a német szabadságot, a „teutsche Libertät”-et.

A katolikus német császárnak még a legnyilvánvalóbb hazaárulás, lázadás és felségsértés esetén se volt tanácsos fellépnie valamely protestáns német fejedelem ellen, mert társai legalább feléneek mindig előbbrevaló volt a felekezet védelme, mint akár az igazság, akár a német haza, s ezért a császár ilyenfajta kísérletéből mindig olyan háború lett, mely az egész kereszténységre kiterjedt, mert Európa felében a katolikus, felében a protestáns oldalon állt. Ebben a háborúban a Habsburg csak veszthetett, mert ha győzött, mint II. Ferdinánd és I. Lipót esetében, akkor még a katolikus hatalmak, sőt a pápa is ellenük fordult, attól félve, hogy egész Európa urai lesznek s így még az ő függetlenségük is veszélyben forog.

I. Ferenc szintén a Habsburgok ősatyja lett, mert az utána nálunk uralkodó összes Habsburg-király mind tőle származik. (A toscanaiak nem, se József nádor ága. József nádor *testvére* volt I. Ferencnek.) I. Ferencnek 13 gyermeke volt. Mivel nagyon hosszú ideig is uralkodott (43 évig), az erre vonatkozólag eddig tapasztaltak alapján sejtethetjük, hogy nagyon jólelkű és tiszteletreméltó ember lehetett, azaz hogy benne II. József és II. Lipót rövid eltérése után a Habsburgok újra visszakanyarodtak régi katolikus vallásosságukhoz, illetőleg I. Ferenc idejében még nem ahhoz, hanem csak a régi becsületességhez, jóakarathoz, szerénységhez és jellemességhez.

Láttuk már ugyanis, hogy a Gondviselés a Habsburgok családjában az ilyen embereket szokta hosszú uralkodással megáldani és a család továbbplántálóiává tenni. Csakugyan, Ferenc nem ütött a család hagyományaitól annyira eltérő erkölcsű atyjára, hanem egész életén át ugyancsak szeme előtt tartotta anyja arcának szégyenpírját és ezzel kapcsolatban hozzá intézett intelmeit, mikor atyja halála után dolgozószobájába hivatalosan belépve együtt kellett látniuk az elköltözött bűnös életének megborzasztó tanúságait.

Neki ugyan sose hányhatta szemére senki a szokásos emberi bűnöket, sőt még gyarlóságokat se nagyon. Az ő feleségei (mert négyszer is megházasodott egymás után, de természetesen nem azért, mert elvált) egyikének se kellett miatta sírnia s róla senki se mondhatta, hogy megbotráncoltatta alattvalóit.

24 éves korában lépett trónra s mégis akkor már két éve özvegy volt. Első felesége, Erzsébet, württembergi hercegnő volt. Ezt idősebb korában úgy szokta emlegetni, mint ifjúkori szerelmét. Második felesége szicíliai (Bourbon) Mária Terézia volt, akitől 13 gyermeke közül 12 származott. Benne – ezt szokta mondani – asszonyt és anyát bírt. A harmadik (modenai) Ludovika (akinek nevét katonai akadémiánk viselte), aki Habsburg volt, de a család mellékágából. Erre császári férje azt szokta mondani, hogy császárnét bírt benne. Végül a negyedik, Karolina, a bajor király lánya, akiben pedig „kedves feleséget” kapott. Ez a Wittelsbach-házból származó Karolina messze túlélte, mert csak 1873-ban halt meg.

Mivel I. Ferenc nem volt „felvilágosult”, sőt e tekintetben éppen ellentétes elveket vallott apjával, a kifejezetten katolikus irányú történetírkat kivéve (de ilyenek alig vannak) minden történelem ellenszenvesen, rosszakarattal emlékezik meg róla és korlátoltnak tünteti fel. Még Szekfü is. Ő először tárgyilagosan azt írja róla, hogy sok tehetséges testvér egyszerűen csak „Ferenc szellemi korlátoltságáról” meg „gyöngye intellektusáról” beszél. Gúnyosan megjegyzi, hogy a Monarchia minden részéből befutott felterjesztéseket éppúgy maga intézte el ugyan, mint Mária Terézia, de nem a saját feje szerint, mert „ehhez az ő feje gyöngye volt”.

Pedig hát dehogyan is nem a maga feje szerint csinált mindent! A különbség nagyanyja és közte csak az volt, hogy Mária Terézia feje sokban hasonlított kora „felvilágosultjainak” fejéhez. Ez a „felvilágosultság” ugyanis eleinte igen sokat ígért s a nagy királynő azt gondolta, hogy a jót vallásos ember is átveheti belőle. Ezért voltak Mária Teréziának még egyházellenes rendeletei is és ezért tetszik ő még azoknak is, akik a katolikus világnézettől távol állnak.

I. Ferenc ebben még nagyanyjánál is okosabb volt. Ő már jóllakott a „felvilágosultsággal”, mert azóta már az túlságosan is kimutatta a foga fehérét. Hisz arra már Mária Terézia

lányát, az ő nagynénjét is vérpadra küldte. Ha Mária Terézia mindezt megérte volna, az ő feje is másképpen önállószkodott volna s még nagyobb ellenségévé vált volna a „felvilágosultságnak”, mint I. Ferenc.

Az igaz, hogy I. Ferenc nem volt olyan nagy intellektus, mint nagyanyja. Ő inkább akaratban, becsületben, jellemben, kitartásban, állhatatosságban volt nagy s ebben teljesen egyenrangú nagyanyjával.

Kár ezt I. Ferencben annyira lekicsinyelni. Hiszen a becsület s a jóakarát, a korrektség és az igazságosság még becsesebb, mint a nagy szellemi képesség. Ez uralkodóban különösen. I. Ferencben az intellektuális képesség is megütötte a közepeset, sőt annál valamivel még többet is. A lángészt egy uralkodóban pótolják a tanácsosok és a miniszterek. Hiszen az egyébként is csak kivételes esetben juthat egy uralkodó osztályrészéül, hogy még észben is nagyobb legyen minisztereinél, tehát országai legnagyobb politikai tehetségeinél.

I. Ferenc nem buta volt, hanem csak lángelme nem volt. Ez bizonyára nem szégyen, sőt egyenesen magától értetődő. Hogy nem volt lángelme, még akkor se hányhatnánk újra meg újra gúnyosan a szemére, ha a lélek másik, az értelemnél még fontosabb képességében, az akaratérőben nem lett volna egyenesen különlegesen nagy ember. Ha aztán most mindehhez hozzávésszük I. Ferenc erkölcsi feddhetetlenségét, sőt óriás voltát, mellyel hosszú uralkodása alatt mindig példaképül szolgálta alattvalóinak, s ezáltal birodalmának a legerősebb erkölcsi alapot adta, akkor egyenesen igazságtalannak kell nyilvánítanunk az ő intellektuális színvonalának gúnyos lekicsinylését, mintha a lángész hiánya benne nem jó-közepeset, hanem törpeiséget jelentett volna.

Hogy tanácsot kért és a tanácsra, ha maga is jónak találta és elveivel nem ellenkezett – mert a tanácsokat csak ekkor fogadja el –, hallgatott is, az nem fogyatéka, hanem erénye és okossága I. Ferencnek, hiszen lelkiismeretességéből és józan ítélőképességéből következik. De okosság jele is, mert csak az lett volna tőle igazi szellemi korlátoltság, ha még egy Metternichnél is, akinek nagy értelmi képessége még Széchenyre is mindig nagy hatással volt, okosabbnak tartotta volna magát s azt hitte volna, hogy ő még nála is jobban tud mindent.

Nagy Frigyes lángelme volt, kivált a hadászatban, de a kollini katasztrófa mégis egyedül csak azért érte, mert nem hallgatott tábornokaira, akik nem voltak ugyan olyan katonai lángelmék, mint ő, nem is lehettek, mert abban a korban Nagy Frigyesnél nagyobb katonai lángelme nem volt, de éppen akkor mégis okosabbak voltak, mint királyuk.

És talán Mária Terézia mindent annyira csak a maga feje után tett? Ő talán sose hallgatott Kaunitzra, Haugwitzra, Van Svietenre, Sonnenfelsre, sőt az ő hatásukra nem tett-e még egyházellenes intézkedéseket is, melyek káros voltát ma már minden vallásilag művelt ember látja? És ha Mária Terézia nem haladt és mint tévedékeny ember, nem is haladhatott mindig a leghelyesebb úton, hanem időnként ő is kilengett, mégpedig mivel tanácsosai ilyenek voltak, sajnos, balra lengett ki, akkor vajon annyira gúnyolni való korlátoltság jele-e, ha esetleg I. Ferenc is kilengett, de ő már, szerencsére, jobbra?

Majd negyvennyolc történetével kapcsolatban szemügyre vesszük azokat a divatos, „haldó” eszméket, melyeknek I. Ferenc ellensége volt, s akkor majd látjuk, hogy ez a „maradtság” nem is volt egészen annyira „korlátoltság”, sőt még kisstiluság se.

Egyébként Metternich esze és okossága a történelmi irodalomban nem botrány ma már, hanem bámulat tárgya, s ma már elismert dolog, hogy ez a maga korában annyira gyűlölt államférfi sokkal nagyobb kapacitás, sokkal nagyobb jellem, sőt sokkal tárgyilagosabb ember is volt, mint például Kaunitz. De ha Mária Teréziára mégse szégyen, hogy annyira befolyásolni engedte magát Kaunitztól és társaitól, miért lenne együgyűség jele I. Ferencről, ha ő is vezetni hagyta magát a tüneményes tehetségű s emellett becsületes Metternichtől?

Egy uralkodóban az szégyen, ha nincs emberismerete, ha becsapni hagyja magát, ha olyanokat tisztel meg bizalmával, akik tehetségtelenek, s még inkább: akik jellemtelenek. Hogy Metternichre ezt senki se mondhatja, kétségtelen. I. Ferenc egy bámulatos szellemóri-

ástól és egyúttal nagy jellemről hagyta magát befolyásolni. Sőt befolyásolásra tulajdonképpen nem is lehet szó, mert hiszen ők ketten elejétől fogva mindig egvágyású, hasonló gondolkodású emberek voltak.

I. Ferencet nemcsak mindenki tisztelte és becsülte, aki ismerte, hanem mindenkinek imponált is. Középszerű emberek nem szoktak imponálni, annál kevésbé a korlátoltak. Utolsó felesége, aki legtovább élt oldalán, és így legjobban ismerhette, valósággal rajongott érte, még 38 éves özvegységének a végén is, mikor már a hosszú idő eléggé elhomályosíthatta volna emlékét. Pedig ez a bajor Karolina rendkívül okos és önálló gondolkodású asszony volt. A nagyeszű Metternich, aki évtizedeken át volt Ferenc bizalmas tanácsadója, s így legjobban belepillanthatott lelkivilágába, s ha korlátolt lett volna, emiatt legjobban le kellett volna kicsinyelnie, szintén igen nagy tisztelője volt és a legeszményibb uralkodónak tartotta.

Szerinte „rendkívül értékes és egészen pozitív tulajdonságokat” egyesített magában Ferenc császár. Ezek voltak: „a nyugalom, a pártatlanság, az ítélet biztossága és a mindig egyforma hangulat”. (Aus Metternichs nachgelassenen Papieren, I., 321. o.) Ezek mind szellemi kiválóságok, s bár a négy közül három nem annyira az ész, mint inkább az akaraterő körébe tartozik, az „ítélet biztossága” mindenesetre szellemi kiválóság s bizonyára nem „szellemi korlátoltság”, „gyöngye intellektus” vagy „gyöngye fej” jele. Pedig hát e nem valami hízogó kifejezésekkel éppen Szekfü tisztelte meg ezt a nagy konzervatív uralkodót.

Ugyancsak Metternichtől tudjuk meg, hogy Sándor cár előtt milyen nagy tekintélye volt Ferenc császárnak és hogy a cár e nagy tisztelete nemcsak Ferenc jellemének és uralkodói rátermettségének, hanem az eszének is szólt. Már legelső találkozásukból ered az a nagy megbecsülés – mondja –, mely 1805 őszén, a morvaországi harctereken volt, ahol az osztrák tábornokok ügyetlenségét betetőzték az oroszok hasonlóan szerencsétlen intézkedései. „Sándor cár – írja (I., 320. o.) – fiatalon és minden hadi tapasztalat nélkül szívesebben hallgatott elbizakodott és egészen gyakorlatiatlan tervekre, mint azokra a józan tanácsokra, melyek Ferenc császár fegyelmezett eszének felelnek meg. (Pedig Ferenc császár is csak 30-as éveiben volt akkor még.) Amit ő előre látott és szövetségesének előre megmondott, minden bekövetkezett szomorú egymásutánban. Ez a tény Sándor lelkében azóta állandóan megmaradt és alapja lett annak a személyes és feltétlen bizalomnak, mellyel sose szűnt meg azóta barátjának adózni.”

A cárnak tehát elsősorban az erős intellektus, a nagy ész imponált Ferenc császárnak (pedig Sándor cár se volt tehetségtelen ember), de aztán később mégis bizonyára mindig jobban megismert egyénisége és jellemének tiszteletreméltósága volt az, ami egész életére megingathatatlan tisztelőjévé, sőt bámulójává tette. „Ez a barátság – írja Metternich –, mely minden próbát kiállt, és amely fontos politikai érdekek és a két barát személyiségének mélyreható különbözősége ellenére is – éppen ez a különös – semmitől se tudott soha megrendülni, kétségtelenül olyan probléma, mely csak a két uralkodó jellemébe való teljes bepillantás segítségével oldható meg.”

Azt írja Metternich, hogy Sándor cárban olyan érzete volt a ragaszkodásnak Ferenc császár iránt, hogy legáltalában „a gyermeki tisztelet” nevével lehetne megjelölni. Pedig hát – mint láttuk – korban nem volt köztük akkora különbség, hogy a cár mint apjára tekinthetett volna rá. „Sándor cár úgy nézett barátjára, mint az Isten akarata szerinti uralkodóra, mint az isteni akarat és az isteni bölcsesség képviselőjére. A kultusz egy nemét szentelte neki (tehát úgy bánt vele, mint nála felsőbb lényel). Különböző alkalmakkor, mikor Ferenc császár Sándor egyéni hajlamaival éppen az ellenkező álláspontot foglalta el, elég volt a bölcs uralkodó véleménye, hogy Sándort elhatározásaiban feltartóztassa és rávegye arra, hogy a maga véleményét eljtsse vagy lényeges dolgokban megváltoztassa. Sándor cárnak Ferenc császárhoz való ragaszkodása egész élete végéig leglényegesebb érzelmeinek egyike maradt.”

Nagy Frigyesnek is voltak ilyen rajongói. II. József császár és II. Péter cár is rajongója volt, de ez utóbbi normálisnak semmiképpen se mondható, terhelt egyén volt. De ők mind-

ketten csak hírből ismerték Nagy Frigyeset. II. József császár már császár korában találkozott ugyan vele, nem valószínű azonban, hogy ezáltal növekedett volna iránta való megbecsülése. Aki Nagy Frigyes közelében volt, az magára mind elviselhetetlen tehernek tekintette ezt a közelséget. (Még Voltaire is.) Ellenben Ferenc császár nem a hírével, hanem a közelebbi, a személyes ismeretség révén, személye varázsával tette hódolójává Metternichet és a tőle oly lényegesen különböző Sándor cárt. De azokat a magyar főurakat is, akiket dorgálásra maga elé idézett. Ferenc császárt annál többre tartotta és annál jobban szerette valaki, minél közelebről ismerte meg. Nagy Frigyesrel épp ellenkező volt a helyzet. Ő csak messziről volt nagy.

De Ferenc Ferdinánd, aki ugyancsak nem indult olyan uralkodónak, akit tanácsosai rángatnak, messziről is nagyra látta I. Ferencet. Neki I. Ferenc volt uralkodói példaképe s iránta való tiszteletből akart II. Ferenc néven trónra lépni.

De Ferenc császár Napóleonnak is imponált, igaz, hogy bizonyára inkább születésénél, mint egyéniségénél fogva. De hát egyéniségénél fogva nem is imponálhatott neki, mert hiszen nem ismerte közelebről. Nem véletlen, hogy éppen az ő lányát tartotta a legelőkelőbbnek a világon, és hogy azt gondolta, hogy éppen a vele való házassággal tudja legjobban pótolni azt a születési és vérségi előkelőséget, mely benne hiányzott.

Metternich „Nachgelassenen Papiere” c. munkájában (I., 98. o.) olvashatjuk, hogy a dolog úgy kezdődött, hogy egy álarcosbálon egy álarcos férfi, akiben igen könnyű volt felismerni Napóleon, Metternich feleségét (aki tudvalevőleg egy Zichy grófnő, tehát magyar volt) félrehívta és nagy bizalmasan megkérdezte, hogy ha ő lenne Mária Lujza, igent mondana-e. Metternichné azt felelte, hogy ő Mária Lujza helyében nemet mondana. Maga gonosz, felelte neki erre Napóleon. Egyúttal megkérte, írjon a férjének a dologról s kérdezze meg tőle, hogy neki mi a véleménye a kérdésben.

Metternich hercegné azonban erre se volt hajlandó, hanem figyelmeztette Napóleon, hogy itt van Schwarzenberg herceg, aki által a császári udvarral érintkezni kell. Már másnap megjelent a hercegnél Napóleon mostohafia, s a „császár nevében s anyjának, Jozefin császárnénak előzetes tudomásával” tudtára adta Napóleon szándékát, melyet azonban Schwarzenberg csak továbbítás céljából vett tudomásul.

Ferenc császár viselkedése ez ügyben egyik legszebb tanúsága mind szellemi, mint erkölcsi nagyságának. (Bár látni fogjuk majd, hogy az *őrült* Széchenyi épp az ellenkezőt látta benne s sose használt olyan sértő kifejezéseket az uralkodóházzal szemben, mint emiatt.)

Metternich azt mondta Ferenc császárnak, mikor ebben az ügyben a véleményét kérte, hogy itt az uralkodónak és az apának egyszerre kell döntenie, mégpedig vagy határozott igennel vagy határozott nemmel, mert kitérő vagy halogató válasz nem lehetséges. Ferenc erre egy pillanatra magba vonult s aztán Metternichhez fordult azzal a kérdéssel, mit csinálna ő, ha az ő helyében lenne. Metternich azonban még ilyen alakban se mert tanácsot adni, hanem azt válaszolta, hogy vannak az állami életben is, meg a magánember életében is olyan esetek, melyekben egy harmadik nem képzelheti magát olyan helyzetbe, melyért nem ő felelős.

Fel ségednek kell döntenie – mondta neki –, minek alapján akarja inkább eldönteni a kérdést: uralkodói vagy inkább atyai kötelességei érdekében.

„Én a döntést a lányom kezeibe teszem le – felelte erre a császár melegen. – Mivel kényesert semmiképpen se fogok vele szemben alkalmazni, mielőtt uralkodói kötelességeimet mérlegelem, tudni akarom, mit határoz ő maga magáról. Keresse fel a főhercegnőt s aztán értesítsen róla, hogy mit fog mondani. Nem akarom én magam értesíteni a dologról, nehogy úgy lássék, mintha elhatározására befolyást akarnék gyakorolni.”

„Rögtön felkerestem a főhercegnőt – írja Metternich (I., 100. o.) – és keresetlenül és minden kertelés nélkül előadtam neki a helyzetet úgy, hogy véleményemet se mellette, se ellene nem sejtettem.”

„A főhercegnő szokott nyugodtságával meghallgatott s egy pillanatnyi megfontolás után ezt kérdezte: Mi az, amit atyám akar?” (Jellemző, hogy ő nem volt kíváncsi Metternich véleményére, hanem csak az apja akaratára.)

„A császár – feleltem neki – megbízott, hogy császári fenségedet megkérdezzem, hogy ebben az élete sorsára olyan fontos kérdésben milyen döntést gondol jónak. Ne kérdezze tehát, mit akar a császár, hanem mondja meg, mit akar Ön!”

„Én csak azt akarom, amit akarni kötelességem, felelte a hercegnő. Ahol a birodalom érdekéről van szó, ott ezt kell tekintetbe venni, nem pedig az én akaratomat. Kérje meg atyámat, kérdezze meg uralkodói kötelességeit és azokat ne rendelje alá semmi, az én személyemhez fűzött érdeknek.”

A történetírás Mária Lujzát, mint egy teljesen tehetségtelen, magasabb szellemi vagy erkölcsi igényekkel egyáltalán nem bíró, mindenben közepszerű, szürke nőt állítja szemünk elé, aki (noha Napóleon rendkívül boldog volt mellette) semmiképpen se volt feleségnek való olyan rendkívül nagy egyéniség mellé, mint amilyen Napóleon volt.

Pedig Mária Lujza ezen viselkedése egészen másra vall. Középszerű egyéniségek nem így szoktak, de nem is tudnak így viselkedni. Mária Lujza – legalábbis ekkor tanúsított viselkedéséből ítélve – a legeszményibb császárlány volt, de a legeszményibb nő is, aki nem együgyűségből, hanem meggyőződésből és elvek alapján szolgálta apját, családját és a közérdeket s ezeknek saját egyéniségét és a maga boldogságát teljesen alárendelte.

Még kérni se kellett rá. Mindent önként ajánlott fel. Ő előkelő születésének nemcsak előnyeit élvezte, hanem hátrányait, a vele járó áldozatokat is vállalta, sőt csak azokra volt gondja, az előnyökre nem. Olyan élettelen bot akart lenni a birodalom, tehát a hazája érdekében, mint amilyenek a jezsuiták akartak lenni az Evangélium, a Krisztus érdekében. De ha ez még kemény, aszketikus férfiakban, az Egyház élharcosaiban is nagy és tiszteletreméltó dolog, mit szóljunk hozzá, mikor egy fiatal lányban találjuk meg ilyen tökéletes fokban s akkor, mikor az áldozatot senki se kérte tőle, apja még ez irányú óhaját se nyilvánította soha előtte.

Minden kereszténynek az a legszentebb eszménye, hogy másokat szolgáljon önzetlenül. A keresztény nőnek még inkább. Láttuk, hogy a Habsburg-feleségek és a Habsburg-lányok szinte kivétel nélkül ilyenek voltak. Ilyen volt már I. Ferdinánd felesége és leányai, ilyen volt Miksa felesége, Mária, aki nemcsak Habsburgnak volt a felesége, hanem maga is Habsburg volt, V. Károlynak, a leghatalmasabb Habsburgnak a leánya. Ilyen volt Mária Krisztina, II. Ferdinánd testvére, Báthory Zsigmond szerencsétlen „kisasszony” felesége, aki a köz érdekében remegés nélkül vállalkozik, hogy a messze távoli, féltörök Erdélybe menjen, s aki idegen, „német asszony” létére oly szép emléket hagyott maga után az erdélyiek szívében, még a protestánsokéban is. Ilyen volt I. Lipót mind a három és I. Ferenc mind a négy felesége. Ilyen volt III. Károly felesége, s mennyire ilyenek akarta Mária Terézia is a lányait! Mennyire ilyen volt I. Ferenc anyja is, a másik Mária Lujza, II. Lipót szintén szerencsétlen felesége!

Sajnos, az unokájáról, a második Mária Lujzáról, Napóleon özvegyéről, csak még mint menyasszonyjelöltreől hallunk ennyire jót. Mint Napóleon özvegyéről már hallunk nem jókat is. Olyasmiket, melyek már éppen nem tanúskodnak erről a csodálatos önuralomról, melyről ez a főhercegnő mint Napóleon menyasszonya tett tanúságot. De ezen se csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy a hitközönység és vele a ledér erkölcsök korának a gyermeke, a legledérebb Habsburg unokája volt, tehát nevelése nem lehetett valami túlságosan vallásos s pap nevelői is csak olyanok lehettek, mint amilyenek II. József papnevelőiből kerültek ki. Mikor ő született, jezsuiták már nem is voltak. Az a gonosz, istentelen kor nem tűrte őket.

Ne feledjük el azt se, hogy Mária Lujza gyermekfajjal kikerült a Habsburgok udvarának légköréből és elkerült egy egész más, a bécsinél sokkal alantasabb erkölcsű világba. Hogy mennyire más erkölcsű világ volt az, amelybe férje mellett került, mutatja, hogy Napóleon már rögtön az első találkozáskor – szinte állatias brutalitással – férji jogait gyakorolta rajta. Ez a kor egyébként is a vallástalanság kora volt. Mennyivel inkább az lehetett Napóleon ud-

vara, azé a Napóleoné, aki Jozefinnal még csak meg se esküdött templomban, noha ennek semmi akadálya se lett volna. Császárrá koronázása előtt meg is esküdött vele, de akkor is csak azért, mert a pápa enélkül nem lett volna hajlandó megkoronázni.

Mária Lujzának, mint Napóleon feleségének, aligha lehetett lelkiatyja, s ha volt, gondolhatjuk, milyen modern felfogású és erkölcsű pap lehetett az. Hiszen Napóleon akkor a pápát egyenesen fogságban tartotta s állítólag még arcul is ütötte. Ilyen körülmények közt szinte lehetetlenség, hogy egy nőtől és egy egészen fiatal nőtől azt kívánjuk, hogy sziklaszilárd és végig olyan magas színvonalú maradjon erkölcsében, mint amilyen mint gyermekleány, apja udvarában volt. Ha Mária Lujza, mint Napóleon özvegye, már bűnös özvegy volt, annak nemcsak vallástalan kora volt az oka, hanem maga Napóleon is. Olyan viselkedés után, amilyent ő feleségével első találkozásukkor tanúsított, nem is várhatott tőle özvegységében jobb erkölcsöket.

Metternich azt írja, hogy mikor lánya válaszát a császárral közölte, Ferenc annak a teljes nyíltságnak a hangján, mely neki éppen a legválságosabb körülmények közt sajátja volt, ezt felelte: „Nem lep meg, amit Ön nekem a lányomtól hoz. Nagyon jól ismerem ahhoz, sem hogy ezt el ne várhattam volna tőle.”

„Az időt, melyet Ön nála töltött, arra használtam fel, hogy döntésemet meghozzam. A házasságba való beleegyezésem a birodalomnak néhány évre politikai békét biztosít, melyet sebei begyógyítására használhatok fel. Népeim boldogságának van szentelve minden erőm, ezért elhatározásomban nem ingadozhatok. Küldjön egy futárt Párizsba és jelentse, hogy a lányom kezére való pályázást elfogadom, de azzal a kifejezett feltétellel, hogy se az egyik, se a másik oldalról ne legyen hozzá semmiféle feltétel fűzve. Vannak áldozatok, melyeket semmivel, ami üzletszerű jelleggel bír, nem szabad beszennyezni.”

És erre az I. Ferencre fogja rá a történelem, hogy mindent miniszterei rángatására tett s hogy nem volt egyetlen önálló elhatározása.

Metternich azt írja, hogy Napóleon Schwarzenberg útján ennek ellenére is célzásokat tett, hogy ha a császárnak nem lenne kellemetlen, szeretne a házassággal kapcsolatban néhány közlést tenni, de Ferenc császár szigorúan tartotta magát előbbi kijelentéséhez, s így nem engedte meg Napóleonnak, hogy e közlést előadhassa. Pedig egész bizonyos, hogy ezek a tervezett közlések nem Mária Lujza hozományára vagy más anyagi ügyekre vonatkoztak volna, hanem Napóleon bizonyára kedveskedni akart velük, s bebizonyítani, hogy őt lépésében nem érdek vezeti.

Mutatja ezt az is, hogy az esküvő után néhány hónap múlva Napóleon szemére hánytá Metternichnek, hogy hivatalos fogadásokon kívül még egyszer se kereste fel Mária Lujzát, a császárnét.

„Miért nem?” – kérdezte tőle.

„Nem tartottam illendőnek” – felelte Metternich.

„Én szeretném, ha elbeszélgetne vele. Keresse fel holnap reggel. Majd szólok neki, hogy várja.”

Mikor másnap megjelent Metternich, Napóleon azt mondta előtte feleségének, hogy szeretné, ha kitárná egész nyíltan atyja e bizalmas barátja előtt a szívét s elmondaná, hogy érzi magát új helyzetében, milyen boldog stb. Ezzel magukra hagyta őket s rájuk zárta az ajtót, hogy ezzel is biztosítsa, hogy felesége egész őszintén beszélhessen.

Mikor magukra maradtak, Metternich kérdezte Mária Lujzát: „Mit jelentsen ez?” De mivel a császárné ugyanezt kérdezte őtőle, látta, hogy Napóleon a feleségét nem készítette elő semmire, hanem bizonyára azért rendezte meg az egész találkozást, hogy Metternich majd közvetlen értesülésből elmondhassa Ferenc császárnak, milyen boldog a lánya az ő oldalán.

Mikor egy jó óra múlva Napóleon visszajött és kinyitotta az ajtót, nevetve így lépett be: „Jól elbeszélgettetek? Nos, mondott-e rólam sok rosszat a császárné? Sírt-e vagy inkább ne-

vetett? No, de nem kérдем, az az Önök titka, mely nem tartozik egy harmadikra, még akkor se, ha az a harmadik a férj.”

Azonban hiába beszélt így a kíváncsi Napóleon, mert már másnap alkalmat keresett a Metternichkel való találkozásra s megkérdezte: „Mit mondott tegnap a császárné?” De a kegyetlen Metternich újra csak azt felelte neki, hogy mivel tegnap Napóleon maga mondta, hogy ez nem tartozik egy harmadikra, engedje meg, hogy ez az ő titka maradjon. Napóleon azonban félbeszakította és azt mondta: „A császárné bizonyára azt mondta Önnek, hogy boldog énelem és hogy nincs semmi panasza. Remélem, hogy ezt elmondja majd császárnak és az Önnek ezt jobban elhiszi, mint másnak.” (Aus Metternichs nachgelassenen Papieren, I., 108-109. o.)

Látjuk tehát, hogy Napóleonnak is mennyire fontos volt Ferenc császár megelégedése s mennyire fontosnak tartotta, hogy neki is legyen előtte becsülete.

Kevéssel Mária Lujzával kötött házassága után Compiègneben ezt mondta Napóleon Metternichnek (I., 282. o.): „Látom, hogy a császárné, mikor atyjának ír, ezt írja a borítékra: „Ő szent császári felségének”. Ez a címzés szokás maguknál?”

Mondtam neki, hogy igen, a hajdani német-római császárság hagyományaként, melynek „szent birodalom” volt a neve és mivel Magyarország apostoli koronájával is együtt járt. (Mi erről nem tudunk, de örömmel látjuk a magyar királyi korona ily nagy megbecsülését Bécs és Metternich részéről.) Napóleon ekkor ünnepélyes hangon ezt felelte: „A szokás szép és magától értetődő. A hatalom Istentől van és csak így van olyan helyen, ahol nem esik emberi hatáskörbe. Nemsokára én is felveszem ezt a címet”.

Az is érdekes és jellemző, hogy Mária Lujza nem sokkal házasságkötése után ezt mondta Metternichnek: „Bizonyos vagyok benne, hogy Bécsben sokat foglalkoznak velem s az általános vélemény az, hogy aggodalmakban telnek napjaim. Azért van ez, mert az igazság nem mindig valószínű. Nem félek Napóleontól, sőt kezdem már azt hinni, hogy ő fél tőlem.”

E kijelentés megint csak azt bizonyítja, hogy Mária Lujza éppen nem volt az az együgyű kis liba, akinek beállították azért, mert míg ki nem került családja szelleméből és varázsköréből, alázatos és igénytelen volt és élete célja nem az élnivágyás volt, hanem az önfeláldozás és a szolgálat. A kereszténység ellenségei és nem ismerői ugyanis ezt a lelkiületet el se tudják másban képzelni, mint csak szellemi szimplicitásban és a középszerűség szürkeségében. A valóság pedig az, hogy éppen a kis szellemi kapacitású egyének tudnak legkevésbé önfeláldozók és alázatosak lenni (lásd a parvenüset és az úgynevezett parasztgögot), mert hiszen a kereszténység célja éppen az, hogy a *nagyokat* tegye alázatosakká. Önfeláldozásra pedig nem is képes az, aki lelkiileg kicsi, mert minél kisebb valaki, annál inkább ösztönei uralma alatt áll. A legfőbb ösztön pedig mindenkiben az önfenntartás ösztöne, mely az önfeláldozás merő ellentéte. De feláldozni valamit egyébként is csak az tud, akinek van mit feláldoznia, azaz akinek lelki értékei vannak.

Napóleon házassági ajánlatának elintézésében nagyszerűen látjuk Ferenc császár és általában a Habsburg család egész lelki és szellemi nagyságát. A császár feláldozza a lányát alattvalói érdekének, hogy a sok háború és áldozat után legalább békés évük lehessen. Igaz, hogy tanácsot kér bölcs és becsületes miniszterétől, sőt mikor az ezt megtagadja, más módon újabb kísérletet tesz e tanács megszerzésére, de mikor ez a kísérlete se sikerül, s végleg nem kap tanácsot, egyáltalán nem látjuk, mintha ezt valami nagy veszteségnek tartaná s miatta egész tanácstalan lenne. Éppen ellenkezőleg, egyenesen úgy látszik, mintha már akkor is, mikor a tanácsot kérte, rég tudta volna, hogy mit fog cselekedni s a tanácsot csak azért kérte, mintha kíváncsi lett volna rá, hogy ez a tanács egyezik-e azzal, amit ő már önállóan elhatározott.

Lányának apjával szemben, aki a közérdeket képviselte, nincs is akarata, de nem azért, mert liba vagy mert együgyű, hanem azért, mert túlságosan is öntudatos, intelligens és hivatása magaslatán van, mert akarata teljesen esze kormányzása alatt áll, akarata pedig a közöséget szolgálja.

A császár tiszteli leánya emberi jogait és önállóságát, s nemcsak nem kényszeríti az önfeláldozásra (mert hiszen a kikényszerített önfeláldozás nem önfeláldozás, mert annak értékessége éppen az önkéntességben van), hanem még csak befolyásolni se próbálja. Még csak nem is kéri az önfeláldozásra, sőt meg se kérdi személyesen, hogy a befolyásolásnak még az árnyéka is távol legyen. De amikor leánya ezek ellenére is (tehát igazán önként) felajánlja az önfeláldozást, mivel a milliók érdeke előbbrevaló, mint egy leány boldogsága, nemcsak örömmel veszi és elfogadja, hanem természetesnek tekinti.

Annyira biztosan tudja lánya döntését, hogy miközben minisztere erről lányával beszél, ő azalatt már dönt is. „Ismeri annyira a lányát” – mondja. Pedig az országok egész tömkelegét kormányozta, mégpedig éppen a napóleoni idők izgalmi és zűrzavari között és lelkiismeretesen kormányozta; minden aktát maga intézve, mint láttuk (mégpedig Szegfű lekicsinylései közepette láttuk). Emellett egy tucatnál több gyermeke volt. S lám, elfoglalt és a képzelhető leglelkiismeretesebb államfő létére azért olyan jó családapa is volt, hogy minden egyes gyermekét is annyira ismerte, hogy előre tudta róluk, hogy adott helyzetben mit fognak határozni.

Nem I. Ferenc áldozza fel a lányát az államérdeknek, hanem lánya áldozza fel értük magát önként. Az apa csak elfogadja, de viszont el is várja ezt az áldozatot, de csak titkon várja el, mert nem akarja megfosztani önkéntességétől s így érdemétől. Nem azért várja el, mert nem tűri az ellenkezést (mert annyira eltűrné, ha volna, hogy még csak nem is személyesen kérdi meg, hogy még ennyiben se befolyásolja), hanem azért, mert *ismeri a leányát*. Emberi és császári önérzetét és erkölcsi felsőbbrendűségét azonban annyira megőrzi, hogy érezteti azzal, aki alattvalóit már annyi szenvedésre és áldozatvállalásra kényszerítette. Tudtára adja, hogy erkölcsileg nem tartja magával egyenrangúnak és nem olyan vejenek tekinti, akihez emberi érzelmek kötik, nem pedig egyedül csak a közérdek, s ezért se anyagi, se bizalmas tárgyalásokba nem bocsátkozik vele, bármennyire szeretné is ezt a jövőendő vő.

Érzi is Napóleon ezt az erkölcsi alsóbbrendűséget. Felesége apjának azért akarja tudtára adni Metternichkel, hogy igazi férj ő, nemcsak politikai. De nemcsak a tapasztalt atya, hanem még a tapasztalatlan gyermekleány is megőrzi az erkölcsi fölényt „nagy” férjével szemben és csakhamar el is éri, hogy jobban fél az őtőle, mint ő attól. Tehát ő maradt a több, a nagyobb, a becsebb, sőt az erősebb. Hiszen félni az ember az erősebbtől szokott.

S még abban is mennyire bölcs volt a lenézett intellektusú Ferenc császár, hogy még azt is előre tudta és megmondta, hogy leánya feláldozásával se tud majd végleges nyugalmat biztosítani népeinek. Nem csalódott tehát. Teljesen tisztában volt előre mindennel. Még azt is előre tudta, hogy lánya önfeláldozása csak pár évi haladékot jelent. De ezt is nagy nyereségnek tartotta és elégséges ellenszolgáltatásnak lánya önfeláldozásáért.

De hát elpogányosodott társadalmunknak nem olyan egyéniségek tetszenek, mint Ferenc császár. Európa közvéleménye nem ezeket tartja a nagyoknak. Éppen ellenkezőleg: ezek neki a jellegzetesen törpék. Neki a II. Lipótok a rokonszenvesek, akik élnek ugyan a világukat, de legalább másoknak is engedik, hogy éljék. Nekik a Gusztáv Adolfok a nagyok. Nekik azok imponálnak, akik vérrel, pusztulással nem törődve egy kis északi királyság erejével megindulnak a római szent birodalom császári trónja megszerzésére; akik merészek és szerencsések; akiknek erkölcsi gátlásaik nincsenek, mert tudták, hogy csak siker kell s az emberek mindent megbocsátanak, sőt még a bűnt is erénynek nézik miatta. Minden vért és pusztulást, amit Németországra hozott, megbocsátanak Gusztáv Adolfnak s természetesen a törvénytelen gyermeket is (mert az természetesen Gusztáv Adolfnak is volt), noha vallásháborút vezetett és „a tiszta evangélium” védelmére ragadott fegyvert.

Nekik az a Nagy Frigyes is eszményképük, aki mivel hírt, nevet és dicsőséget akart (maga nevezi meg mindezt tettei okául), kiszipolyozott minden pénzt alattvalóiból. Ő az emberiség legnagyobb átkának, az állami jövedelmek fegyverkezésre költése divatjának megalapítója, s mivel talpig fegyverben álló felkészültségével állandó veszélyt jelentett minden szomszédjá-

ra, az állandó hadseregnek minden államra való rákényszerítője is egyúttal. Egyébként cinikus, önző, fukar, minden alkalmazottjának valósággal szívtelen kizsákmányolója. De mivel mindezek, bár nem szép, de kétségtelenül hasznos tulajdonságok, s mivel módszere erkölcs-telensége csak utódaiban bosszulta meg magát, öbenne magában még nem, tehetségét és szerencsáját rendkívül élvezik a hozzá hasonló modern pogányok. Ezt élvezte és utánozta Hitler is, eleinte szintén buta szerencséjével, míg végül sikerült neki magát és az egész német népet tönkretennie.

Nekik Napóleon imponál, aki nem mint Ferenc, mindent az ész szerint nézett és akiben az akarat mindig az ész szolgálatában állt, s aki amit helyesnek látott, azt mindig tette is, hanem az ösztönszerűség, mely fiatal feleségének is, mint az állat, már rögtön az első találkozáskor nekimegy (Napóleon életrajzírói ezt is, mint a császár egyik rokonszenves tulajdonságát említik meg); aki szintén a maga dicsőségének és az uralomvágnak a rabja, s akit soha nem bántott a lelkiismeret azért, hogy céljai elérése annyi emberi szenvedésbe és vérbe került.

Ez – sajnos – modern bámulóinak se számít. Ők is csak azon botránkoznak, hogy az Egyház miért „áldja meg” a fegyvereket, de azokon az embereken nem, akik miatt meg kell őket áldani. Pedig hogy az Egyház mennyire nem áldja meg ezeket a napóleoni fegyvereket, láthatjuk onnan, hogy azok az emberek, akiket az Egyház áld meg, mert órá hallgattak, az I. Lipótok, a Ferdinándok, a III. Károlyok, Mária Teréziák és I. Ferencek sose indítottak támadó háborút. Ők csak védekeztek. Ha tőlük függött volna, sose lett volna háború. A Habsburgok végeláthatatlan háborúi a Gusztáv Adolfok, Nagy Frigyesek és Nagy Napóleonok miatt voltak. A hódítók, a támadó háborút indítók, a Gusztáv Adolfok, Nagy Frigyesek, Napóleonok és Hitlerok mindig az Egyház ellenségei voltak, de az Egyház is nekik.

Gátlástalan ösztönembereknek tetszik Nagy Frigyes, Napóleon és Hitler, mert nekik az a jó, ami sikerrel jár s mert nekik nem az önmegtágadás és az önuralom, hanem az ösztönösség tetszik. Ezért botránkoznak annyira azon, hogy Mária Lujza sose szerette igazán Napóleont, noha Napóleonnak ő volt a legnagyobb szerelme. Pedig hát nem csoda, ha az a legelső vele való találkozása állatiassága folytán mindenre volt alkalmas, csak arra nem, hogy még utána is gyengéd érzelmekkel gondoljon rá. Sajnos, állatiasságával állatiassá is sikerült tennie Mária Lujzát, de világos, hogy mégse gondolhatott sose szívesen arra, akinek sikerült őt állatiassá tennie.

*

Említettük, hogy Mária Terézia gyermekei mennyire tehetségesek voltak. Elég ennek bizonyítására csak II. József-re és II. Lipótra hivatkoznunk. De okosak voltak Mária Terézia leányai: Mária Krisztina, Mária Antónia és Mária Karolina is. E legutóbbi, mint nápolyi királyné, oly férfias és bátor is volt, hogy forradalmi időkben durva banditák élére állt és úgy vezette őket a harcba.

Mária Terézia unokái azonban (II. Lipót fiai) még tehetségesebbek voltak. Elég csak köztük Károly főhercegre hivatkoznunk; ezzel a Napóleonnal szemben is helyt állni tudó nagy hadvezérre, aztán a mi József nádorunkra, aki egyenesen Széchenyi szerepét játszotta a magyar közéletben. Aztán I. Ferenc-re, a császárra, aztán Sándor főhercegre, a nádorságban József elődjére utalunk. Sándor is olyan tehetséges volt, hogy császári bátyja is utána igazodott. Ő bátyja számára politikai emlékiratokat dolgozott ki már akkor, mikor alig haladta meg még a huszadik évét. Nagy kár, hogy egész fiatalon meghalt, de jellemző, hogy ez is vegytani kísérletek közepette történt; halálra égett. S az esze mellett még nemes lélek is volt, aki a magyar népet már rövid nádorsága alatt is megszerette.

A testvérek közt a legidősebb, Ferenc császár, se volt tehetségtelen ember. Hogy divat lenézni szellemi képességeit és hogy e divathoz még Szekfü is csatlakozik, annak több oka van. Az egyik, hogy utált minden nagyképűséget és különcködést. Az egyszerűen viselkedő s ahogyan gondolkodó, úgy beszélő embert azonban nagyon hajlamosak az emberek szellemi-

leg is szimplexnek tartani. Pedig, kivált ha császár az, aki természetes és egyszerű, sokkal inkább a lelki nagyságnak a jele, mint a törpeségé.

Legfőképpen pedig azért szokás korlátozt embernek tartani I. Ferencet, mert igen nagy ellensége volt a nyugati eszmeáramlatoknak és kormányzásának fő elve volt, hogy ezektől alattvalóit minél tökéletesebben távol tartsa. Ezért még azt se akarta, hogy alattvalói művelődjenek, például, hogy írni-olvasni minél többen megtanuljanak, mert azt tartotta, hogy ezáltal csak rosszabbak lesznek. Nem jó szemmel nézte azokat se, akik utazni mentek és a nyugati sajtótermékekre is szigorú cenzúrát hozott be. Szinte légmentesen igyekezett előlük elzárni birodalmát. Mi korlátoltság, tartja majdnem mindenki, ha még ez se?

Ne felejtjük el azonban, hogy I. Ferenc a francia forradalom alatt és a közvetlenül utána következő években uralkodott; akkor, mikor a szorosan vett ájtatos irodalmat kivéve nem is volt más sajtótermék, mint frivol, cinikus, papot, Egyházat lenéző és kicsúfoló, a vallást meghaladott babonáságnak tartó, forradalmi elveket valló és minden uralkodót gyűlölt zsarnoknak mondó.

Vegyük most mindehhez hozzá, hogy akkor még friss élményként éltek az emberek emlékezetében azok a borzalmak, melyek a francia forradalmat beszennyezték; a királygyilkosság, a papok tömeges lemészárlása, Párizsban és a francia városokban a gilottine vérben tobzódása és egyéb borzalmak s az áldozatok között ott volt Ferenc császár nagynénje, sógora (a francia király) és sógornője (madame Elisabeth) is.

Nem érthető-e ezek után, ha Ferenc császár utálta a forradalmat s azt a kultúrát, melyből ilyesmi fakadt, s ha ezért mind a becsület és erkölcs, mind alattvalói iránti szeretete nevében fő kötelességének tartotta, hogy őket ez erkölcsi mótelytől megóvjá? Hogy a tekintélyromboló, a hitközönyt és Isten nélküli erkölcsöt hirdető, minden nemest és szentet a gúny szennyes árvájával elöntő akkori francia sajtónak nem engedte meg, hogy birodalmát elöntse s ezt a szellemet alattvalói között terjessze, nem megbotránkoztató, hanem dicsérendő dolog.

Nekünk, akik ma már azt is tudjuk, hogy ez a vallásellenes, de villámhárítónak a szociális kérdés megoldását hirdető irányzat végül a bolsevizmusba vezetett, még kevésbé van okunk követ vetni miatta I. Ferencre. Nekünk nem őt kell miatta elítélnünk, hanem azt a rosszakaratú irányzatosságot, mely egyszerűen csak a nyugati irodalom, tehát a műveltség eltiltása miatt kesereg, illetőleg botránkozik, de ugyanakkor egy szóval se említi azt, hogy milyen volt akkor ez a nyugati irodalom és milyen mótelyt jelentett.

Az is érdekes, hogy Ferenc császár arról ismeretes, hogy ellensége volt a haladásnak, sőt az írni-olvasni tudás terjedésének, a „népi demokráciák” viszont arról híresek, hogy kiirtották az analfabétizmust és a munkás-, sőt parasztfiatalokat is egyetemekre küldték. Pedig hát egészen kétségtelen, hogy a katolikus jellegű népiskolákat, a szerzetes középiskolákat és a jezsuita egyetemeket a kommunisták is megszüntették volna még akkor is, ha nem tudtak volna helyébe istentelen alapon álló állami iskolákat felállítani. Az apácáktól vezetett leányintézeteket és szerzetesrendek fiúinternátusait is eltörölték, pedig ha az államiak mellett ezek is megmaradtak volna, még több alkalma lett volna a tanulásra az ifjúságnak.

A kommunisták is nemcsak terjesztették a magasabb műveltséget, hanem akadályozták is, mert a „kulákok”, „kapitalisták”, „reakcióso” és „klerikálisok” gyermekei elől ők is elzárták az egyetemeket, sőt még a középiskolákat még akkor is, ha az illetők nagy tehetségek voltak. Mi különbség volt tehát az ő nagy kulturális érdemeik és Ferenc császár „korlátoltsága” között? Csak az, hogy Ferenc császár alatt a vallástalanságot és rosszat nem lehetett tanulni, míg a kommunizmus alatt a vallásosságot és a jót.

Aztán a külföldet, a nyugatot, mely ma is éppúgy a kultúrát és a haladást jelentette, mint Ferenc császár korában, nem zárta-e el a kommunizmus még százszorta jobban, mint Ferenc császár, nemcsak a reakcióso elől, hanem még a munkás- és a parasztfjúság elől is? Vajon mehettek-e a kommunizmus alatt akár Oroszországból, akár tőlünk külföldre a nyugati államokba, akár csak a kommunista, tehát „politikailag fejlett” egyének is?

Nem állítottak-e ők még a határon drótkadályokat is és nem vezettek-e azokba még elektromos áramot is? Nem tartották-e ott a határőrök ezreit s nem büntették-e a határátlépés kísérletét még jobban, mint a tolvajlást s 1961-ben már nem zárták-e el ugyanígy még Nyugat-Berlint is Kelet-Berlinton?

Ellenben – a kommunistákkal oly éles ellentétben – I. Ferenc szellemi vesztegzára annyira enyhe volt, hogy teljesen eredménytelennek bizonyult. Nemcsak azért, mert ez a „korlátolt” császár közel se volt annyira korlátolt tilalmában, mint a „haladó” kommunisták, mert például Széchenyi is, Wesselényi is és minden „haladó” magyar az ő engedélyével járhatott újra meg újra külföldre, hanem mert azok az eszmék, melyeket ő eltiltott, mint minden rossz, olyanok voltak, mint a bacilusok, sőt mind a vírusok: nem lehetett ellenük védekezni: áthaltak az országok határain vesztegzár ellenére is és nem használt ellenük semmilyen cenzúra. Sokkalta veszedelmesebbek voltak, mint a gyomnövények.

Nem lehetett behozni az országba a „haladó” sajtótermékeket, mégis annyira bent voltak, hogy mindenki azokat olvasta. Még falusi plébániák könyvtárai is tele voltak vele, Petőfi ezek olvasásának hatására dicsekedett istentelenségével s lett forradalmár, Voltaire-t falta még Széchenyi is, Rousseau-ért lelkesedett még Széchenyi kedves Ferenc-rendi egyházi szónoka, Albach Szaniszló is. Látjuk majd, hogy még a kispapok is ezeket olvasták a papnevelőkben, Martinovic pedig a Ferenc-rendi kolostorban.

Miért hát akkor az a nagy felháborodás Ferenc császár „korlátoltsága” miatt? Ne az olyan dudvát féltsük a gyomlálástól, mely még gyomlálva is kiirthatatlan, hanem féltsük inkább a katolicizmus kényes, élehetetlen kultúrnövényét, melyet II. József pár éves üldözése, illetőleg hanyagsága (mert hiszen ő se üldözte, csak ápolását hanyagolta el) oly gyorsan ki tudott irtani az osztrák-magyar-cseh terekről. Az ilyen növény az, melyet nem szabad irtani, sőt az ilyen növény ellenében még bűn az is, ha nem ápoljuk. De a francia forradalom bűzös és mérges légkörében termelt nadragulyát és a marxista bolondító csalmatagokat ne féltsenki. Tudnak azok magukon segíteni akkor is, ha irtani próbálják őket.

Kevés író műveinek olvasása közben jutott eszembe annyira, hogy mennyire más, velem ellenkező s nekem ellenszenves a felfogása és világnézete, mint Illyés Gyulának. S mégis, hogy Ferenc császár nem korlátolt volt, hanem nagyon is okos, abban még ő is megerősített. Persze nem határozottan és kifejezetten, mert egész bizonyos, hogy Ferenc császárt ő is éppúgy lenézi és korlátoltnak tartja, mint minden más olyan ember, aki annyira nem keresztény, mint amennyire Illyés Gyula nem az. De a modern művelődés értéktelenségének megítélésében ő is ugyanazon elveket vallja, mint Ferenc császár, csak persze Ferenc császár – mint már általában a korlátolt emberek szokták – jó száz évvel megelőzte korát.

„Puszták népe” című művében ezt írja Illyés Gyula (210-211. o.): „Gondolkodom, mikor volt műveltebb a puszták népe: akkor-e, mikor még hírért sem hallotta a betűvetésnek, vagy most, amikor már hallotta? Hirtelenében nem merem eldönteni. Most nem művelt.” Kérdem: Olyan nagy korlátoltság tehát Ferenc császártól, hogy ő se nagyon lelkesedett ezért a műveltségért? Vajon olyan sokat ártott vele, hogy ebben a még Illyés Gyulától is lekicsinyelt műveltségben nem sietett részesíteni a puszták népét?

Láthatjuk, hogy Ferenc császár elveinek nem annyira az volt a baja, hogy nem volt helyes, hanem az, hogy népszerűtlenek voltak. Nem volt szabad őket kimondani, mert terrorizálták miattuk az embert s Ferenc császárnak tulajdonképpen az volt a bűne, hogy ő mégis kimondta őket, azaz mert olyan bátor volt, hogy nem sokat törődött azzal, mit szólnak hozzá azok, akik a közvélemény irányítói voltak akkor is és azok ma is.

Lám, Illyés Gyula még száz évvel később se „meri eldönteni” Ferenc császár elveiről, hogy helyesek voltak-e, bár elég világosan tudunkra adja, hogy teljesen egyetért velük.

Ferenc császár tehát nemcsak okos ember volt, hanem bátor is. Kissé bátrabb, mint Illyés Gyula. Ő ki is merte mondani, amit gondolt, Illyés Gyula nem merte. Ezért lett tehát Ferenc császárból „korlátolt” ember és ezért nem korlátolt ember, hanem nagy író Illyés Gyula.

De Ferenc császár önzetlen ember is volt. Szintén önzetlenebb, mint Illyés Gyula. Ő az igazságért még a népszerűtlenség átkát is hajlandó volt vállalni, míg Illyés Gyula éppen ettől félt a legjobban. Persze nemcsak ő, hanem minden író és minden közszereplő vele együtt. Csak Ferenc császár nem.

„A pusztákra a betű – folytatja Illyés (211. o.) – a tömény, nemzetközien kipróbált ostobaságot közvetíti (!). Még örülhetünk tehát, ha minél kisebb mértékben.” Lám, minden félelem ellenére mégis kibújt az igazság Illyésből is, mert mi más ez, mint Ferenc császár „korlátolt” életfilozófiája? Pedig ne feledjük, hogy Illyés ezt a megállapítását még a „népi demokrácia” falusi elterjedése előtt tette. Mit szólna most, ha merne?

„Magyarok” című művében ugyanez az Illyés azt írja, hogy helyesli a sajtószabadságot, meg is hal érte, ránézni azonban nem mer, mert attól fél, hogy leköpi, mielőtt meghalna érte, annyira undorító.

Pedig ez a Ferenc József és Horthy-kori magyar sajtó, melynek szabadsága még Illyésnek is annyira undorító, hogy nehéz volt expektoráció (kifakadás) nélkül ránéznie, közel se tartalmazott olyan töményített rosszat és valótlanosságot, mint Ferenc császár korának sajtója. Az azóta eltelt 100 év alatt ugyanis már igen lehiggadtak a kedélyek, a koponyák pedig igen sokat tanultak s Illyés műveit nem a bolsevizmus szellemi termékeire gondolva írta, hiszen azok csak később következtek, akkor, mikor Illyés már írni is szégyellt miattuk.

Gondoljunk csak annak a magyar népnek a népballadáira, dalaira, faragványaira, cifra szűrére, subájára, vitézköntöseire, faragott botjára, melynek kultúráját Ferenc császár védte a nyugati mételetől, aztán hasonlítsuk össze ugyanennek a magyar népnek a ruháját, faragványait (egyébként ma már nem is farag, mert nem ér rá, de kedve sincs hozzá, hiszen még vásárnap is dolgoznia kell), dalait, művészetét s akkor látjuk, hogy Ferenc császár akkor, mikor ennek a népnek a hitét és romlatlan erkölceit védte, sőt még írni-olvasni tudásáért se nagyon lelkesedett, nemcsak műveltségének és kultúrájának nem ártott vele, hanem éppen ellenkezőleg, még annak is nagy szolgálatot tett.

És ha valaki erőszakkal mégiscsak mindenáron arra figyelmeztet, hogy végeredményben mégse lehet helyeselni, sőt el nem ítélni azt, hogy egy uralkodó alattvalóit el akarja zárni a kultúrától és a haladástól, ezt felelem: Igen, de mi azt, ami elől Ferenc császár el akarta zárni alattvalóit, nem tekintjük és nem is tekinthetjük sose se kultúrának, se haladásnak.

Ferenc császár a szellemi méreg elől próbálta elzárni alattvalóit, nem pedig a kultúrától. De ha ellenfeleinknek lenne igazuk s a „felvilágosultság” irodalmát csakugyan haladásnak és kultúrának kellene tekintenünk, akkor is felesleges lenne akkora hűhót csapni Ferenc császár törekvései miatt. Hiszen ezek a törekvések úgyis hiábavalók voltak s a tapasztalat azt mutatja, hogy a kor eszméit, a haladást, akár jó az, akár káros, úgyse tudja megállítani emberi erő, se távoltartani. Láttuk, hogy Ferenc császár is mennyire nem tudta. Legfeljebb tehát lassításról vagy mérséklésről lehetett szó.

Ezeket, mint járvány idején a fertőzésen, át kell mindenkinek esni. De azért a járványt mégse kell vagy szabad úgy fogadni, mint a fátumot, mert ha a többség nem is, de mindig vannak azért okos, jó és engedelmes emberek is, akik hallgatnak az intő szóra. Aki az emberek sorsáért felelős, ezért köteles a rossz elébe állni s megpróbálni, ami tőle telhető, hogy a jóakaratók se mondhassák, hogy nem volt a jóra oktatójuk, nem volt vezérük.

*

Ferenc császárt rosszakarói fősvénynek, fukarnak tartották, s ilyenként híresztelték el. Valóban, ő nem osztozott majdnem minden Habsburgnak: a Ferdinándoknak, I. Lipótnak, III. Károlynak, Mária Teréziának majdnem egész a bolondságig menő bőkezűségében, nagylelkűségében és magát mesés adományokban kiélő hálájában. De láttuk, hogy a régi Habsburgokban ez hiba is volt; szép, de egyáltalában nem hasznos tulajdonság és ezért bennük éppen ezt hibáztatták ellenfeleik vagy szigorú bírálóik.

Úgy hívták ezt, hogy pazarlás, örült tékozlás, ha nemes tékozlás volt is, mert hiszen a pazarlást nem az élvezte, aki „pazarolt”. Hibának tartották, hogy például azt a jövedelemtöbbletet, melyet okszerű államvezetésével és okos pénzügyi politikájával elért, úgyszólván teljes egészében azok megjutalmazására költötte el, akinek segítségével a nagyobb bevételt elérte.

Ami a maguk személyét illette, ezek az „örülten pazarló” Habsburgok is éppen olyan igénytelenek és egyszerűek voltak, mint I. Ferenc. II. József kopott ruhája, sőt foltos könyöke köztudomású (ő egyébként olyan volt, mint I. Ferenc: nemcsak maga, hanem mások iránt is takarékos volt), s említettük, hogy kukoricahánccsal töltött szalmazsákon hált. Láttuk, hogy Mária Terézia is egyszerűen öltözött, gyerekeire vonatkozólag pedig azt írja a nevelőnek, hogy „sok elajándékoznivalójuk nincs”.

Hogy III. Károlynak milyen kopott, sőt zsiros aranygyapja volt fiatal korában, szintén említettük már. I. Lipót és II. Ferdinánd egészen egyszerű életmódjára szintén nem egy adatot hoztunk fel. Láttuk már azt is, hogy I. Lipót fiának sokszor még egy olyan tisztességes ruhája se volt, amelyben a nyilvánosság előtt megjelenhetett volna. Hogy Rudolf császár egyenesen fősvény volt, köztudomású, hogy pedig I. Ferdinánd gyermekeit milyen egyszerűségben nevelte Jagelló anyjuk (aki pedig egyszerre két koronát, két országot is vitt a Habsburgok családjába, a magyar és a csehét), szintén említettük már.

Hogy I. Ferenc nemcsak maga volt igénytelen, de ő – a Habsburg szokással ellentétben – híveinek se dobálta az ajándékokat és a pénzt, csak dicsérmünk kellene, nem gáncsolnunk. Természetes, hogy ezt az ellenkezőt már megszokott udvaroncoknak nehéz volt tudomásul venniük s így az elődök császári nagylelkűségével szemben sokat és gyakran gúnyosan emlegették a mostani császár fősvénységét, de az az elfogult érdekelték szava, nem pedig a tárgyilagossági történetírásé.

Igaz, hogy még a mi Széchenyi Istvánunknak is szenvednie kellett Ferenc császár takarékosága miatt. Azért nem emelkedett ugyanis a katonaságnál, mert a császár még egy-egy hadnagyi kinevezést is maga intézett s még ezt is olyan nehezen adta, hogy szinte megöszült bele, mire megkapta az, aki várta.

De ennek is megvolt az a haszna, hogy így legalább – éppen azért, mert nehezen adták – megbecsülték a rangot, emelkedést, kinevezést. Még az én diákkoromban is százados volt a legmagasabb rangú tiszt a keszthelyi honvéd huszárlaktanyában, nem úgy mint napjainkban, mikor csak úgy nyüzsögnek a tábornokok. A legfőbb haszna pedig az volt Ferenc császár rendszerének, hogy a polgároknak nem kellett minden keresményüket adóba befizetni. Láttuk is majd, milyen víg élet folyt és milyen általános jólét volt az ő uralma alatt minden napóleoni háború és devalváció ellenére is. Hát még mi lett volna, ha Ferenc „középszerűségével” ellentétben Napóleon nem „tehetségeskedik” s így Ferenc alattvalói a béke áldását is élvezhették volna!

Mi csak örülhetünk, ha olyan királyunk van, aki az ország jövedelmének minden fillérjére vigyáz, s úgy kezeli, mint a paraszt vagy a kisiparos a maga jövedelmét. Ami pedig Széchenyit illeti, még vele kapcsolatban is csak örülhetünk a nagy takarékoságnak, mert ha I. Ferenc idejében könnyen lehetett volna emelkedni a katonaságnál, akkor „a legnagyobb magyar” megmaradt volna végig katonának. Ezzel pedig Ferenc császár a magyarságnak ugyancsak sokat ártott volna. Pedig még az is lehet, hogy a hadsereg se nyert volna vele sokat. Ha ugyanis valaki jó író, nagy gondolkodó, jó közigazdász és szerencsés újtó, abból még nem következik, hogy jó katona és nagy hadvezér is egyúttal.

Rendkívül felemelő és nagy lélekre valló a Habsburgokban, hogy mikor híveiknek szinte örült összegekben szórták a pénzt, maguk a legnagyobb egyszerűségben éltek. Ferenc nem szórta a pénzt, de személyi egyszerűsége és igénytelensége épp olyan nagy volt, mint elődeié, vagy talán még nagyobb. Egyéniségét jól kifejezi az az ismert, festményben is megörökített jelenet, mikor kis unokájával, a gyermek Ferenc Józseffel egy aranyat tetet a Burgban feszesen őrt álló testőr nadrágzsebébe.

Ennek az egyszerűségnek, közvetlenségnek és igazi demokráciának azonban (éppen Európa legnagyobb tekintélyű uralkodója részéről) igen nagy jelentősége volt abban a korban, melynek vezető eszméje a hatalmon levők meggyűlöltetése volt, s mely az emberek közti nagy különbség megszüntetésére törekedett. Mivel ezt gyűlölet és lázítás által akarta elérni, Ferenc császár ellene volt ezen eszmének, mint mótelynek, a társadalmi és állami rend elleniségének és a zavarok állandó forrásának, de azt, ami jó volt, az igazi demokráciát, senki se *gyakorolta* jobban, mint éppen ő. Pedig hát a gyakorlat és a példaadás kissé fontosabb dolog, mint az elméleti lelkesülés és a szónoklás.

A „felvilágosult” írók hirdették a demokráciát és az egyenlőséget, Ferenc császár pedig gyakorolta. A „felvilágosult” írók nagyoztak, minden vágyuk a fényűző életmód volt, s ha módjuk volt rá, fényűzően is éltek, de Ferenc császárnál egyszerűbb, közvetlenebb, könnyebben megközelíthető, demokratikusabb embert még elképzelni is bajos. Ő alattvalói körében szokott sétálni szinte naponta a bécsi utcán. Ő nem állt s nem is akart állni toronymagasan alattvalói fölött. Annyira igazi keresztény természet volt, vagyis annyira igazi demokrata, hogy az egyszerűség és a természetesség nála magától értetődő volt.

I. Ferenc idejében a Burgban a legegyszerűbb polgári élet folyt. Abban a Burgban folyt polgárius élet, mely az akkori demokráta eszméknek Európában a legnagyobb ellensége volt, s amely ellen leginkább irányult az akkori „haladók” gyűlölete. Pedig valójában a Burg volt a demokráta, nem pedig azok, akik reakcióssága miatt annyira gyűlölték és az emberiség legnagyobb ellenségének híresztelték el.

Ferenc császárnak annyira nem kellett a fény és a pompa, hogy még névnapját is az újévvel együtt szerette megülni, hogy évente ne kétszer, hanem csak egyszer zavarják effajta ünnepekkel. Nem tudatosan, nem mesterségesen került el a fényt és a pompát, hanem mert ilyen volt a természete, mert ilyenek született.

Annyira egyszerű volt alatta a Burgban az élet, s annyira szórakozások nélküli, hogy még Karolina császárné is megsokallta, noha nagyon vallásos volt és neki ugyancsak bőséges alkalma lehetett, hogy a visszavonultsághoz hozzászokhasson, hiszen mielőtt Ferenc császár neje lett, megalázott volta miatt annyit sírt, hogy szemei egész életére betegek lettek miatta. Azonban, míg Ferenc oldalán hozzá nem szokott, még ő is azt a kívánságát fejezte ki, hogy legalább vasárnap hívjanak vendéget. (Ennyi szórakozása ugyanis még a falusi parasztnak is van.)

Néhány évi bécsi tartózkodás után azonban már neki se kellett a vendég s annyira megértették egymást szeretett „urával” (mert ő mindig ezt a kifejezést használta férjére), hogy egyszerű ruháiért a rosszmájúak úgy hívták az udvarban: „a perkálos császárné”. Ő pedig így szokta szólítani a feleségét: „Kedves feleségem!”, „Házam angyala”, „Házi gyöngyöm!”, tehát úgy, mint a házmesteréknél vagy a péknél szokás. Legidősebb fiuk pedig, a későbbi V. Ferdinánd, selyembubóival volt elfoglalva s ő tenyészttette anyja (mostohaanyja, Karolina) kendői és sálai számára a kelmét.

De nem azért nem kellett nekik a vendég, mert kerülték az embereket, s nem azért nem adtak sokat a ruhára, mert különcök voltak. Éppen ellenkezőleg: nagyon is szívesek, ember-szeretők, kedvesek, közlékenyek, barátságosak voltak mindenkire. Ferenc császár is, Karolina Augusztá is és Ferdinánd, a trónörökös is. Nem különítették el magukat a „közönséges emberektől”, hiszen magukat is ilyen közönségeseknek tartották. Sétálni éppúgy a többiek közé mentek, mint akárki más, de a közönséges embernek is szabad bejárásuk volt a császár minden kastélyának minden parkjába, akár Bécsben volt az, akár vidéken.

Annyira polgáriusak voltak, hogy – nem affektálásból, mert hiszen amit most mondunk, az természetesen nem a nyilvánosság előtt történt –, hogy mikor a császár sétájára indult, nem a komornyik, hanem maga a császárné kefélt le a kabátját, hogy tiszta és rendes legyen. S nemcsak a császári pár ment alattvalói közé, hanem azok is szabadon járhattak hozzájuk. A jó Ferenc császár minden szerdán és pénteken már reggel hét órától fogva egész déli egyig,

sőt ha sokan voltak, tovább is, azokat fogadta, akik „a császárral akartak beszélni”. I. Ferenc uralkodása alatt ugyanis még ehhez is joga volt mindenkinek.

Déryné Naplója (I., 449. és 452. o.) bécsi utazása leírásával kapcsolatban ezt írja Ferenc császárról:

„Másnap vasárnap volt, gárdistánk nem jöhetett el, mert Ferenc császár Bécsbe hazaérkezett valahonnan, de azt se tartottam meg eszemben már, hogy honnan.”

„Mondja reggel a Kellner, midőn a kávét fölhozza: »Ma nagy kocsikázás lesz, öfelsége a császár megérkezett és ő is ki fog kocsikázni.«”

„Ó, oda elmegyünk – mondák a férfiak. Elmegyünk, meglátjuk a császárt.”

„Mi is elmegyünk, mi nők.”

...

„Egyszer csak kezdik kiabálni: Der Kaiser! Der Kaiser! Megálltunk aztán és néztük és boldogok voltunk, hogy a jó Ferenc császár atyánkat láthattuk. Oly nyájasan köszönt le a gyalogösvényre a népek a kezével és bölintott a fejével! Az én két útítársam (a két magyar színész) midőn ezt látták, hogy oly szelíd arccal fogadta az üdvözlötteket, nekiiramodtak, hogy még egyszer köszöntsék, és mire elérték, ismét sorba álltak, levették kalpagjukat s a levegőbe hajtogatták (bizonyára hajítgatást akar mondani), s midőn tovarepült a császár kocsija, ezek ismét előre rohantak és újra ismételték az üdvözlöletet, de már akkor észrevette őket öfelsége és megismerte, hogy most már harmadszor is üdvözölte ezen két, idegen szabású ember. Elmosolyogta magát s fejével, kézzel intett nekik, gondolván magában: »Jól van, jól, fiaim, elég már!« De én oda voltam.”

Egressy Gábor pedig, a legnagyobb magyar színész, a kálvinista lelkész fia, később Petőfinek vele teljesen hasonló gondolkodású barátja és 48-as népbiztos, így írja le bécsi útja alkalmával Ferenc császárral való találkozását:

„Tegnap az Augartenben láttam a császárt. Egy kamarással sétált a nép között, mert május elseje itt nevezetes ünnep (!). Egy negyedóráig sétáltam mindig mellette, egy lépésnyire tőle. Tiszteletet kell az embernek éreznie látásakor.” (Rakodczay: Egressy Gábor és kora, I., 113. o.)

Nem csoda, hogy Egressy életrajzának Habsburg-gyűlölő szerzője ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Ó, Petőfi, mit mondanál erre?”

Hogy ki volt I. Ferenc, milyen igazságszerető és mennyire demokratikus, azt láthatjuk a minden porcikájában protestáns Kövály László „Történelmi adomák” című művéből (II. kötet, 156-158. o.). Hogy csak „adomának” nevezi a dolgot, ne tévesszen meg bennünket. Hogy történelemről van szó, mutatja, hogy majdnem minden esetnél jelzi a forrást is, ahonnan veszi, ennél az esetnél pedig, melyet közlünk, a végén még a nevét is közli annak a „titoknoknak”, aki az ügyvel foglalkozott és hanyagságáért büntetést kapott.

A székely és tarisznyája.

„Ezelőtt valami negyven esztendővel (a mű 1857-ben jelent meg) történt. Hó nyári délelőttben, egy és két óra között, Brassóban, gazdag szász polgár háza árnyékában a holnapi vásárra jött jámbor székely költő el száraz kenyérből álló ebédjét.

A nyitott ablakból ízletes étkek ingerlő szaga párologott kifelé. „Bizony Isten – dörmögé a székely –, megér ez a szag egy máriást. Olyan jól esik mellette a kenyér.”

Meghallja ezt odabenn a cicumspectus házigazda, kijő és a székelytől a máriást követeli.

Emberünk csak tréfának vette a dolgot s jót nevetett rajta, de a szász nem tágított s darab idei huzakodás után elvette a tarisznyát, míg a máriást megfizeti.

A székely, sérelmét a Stadthahnhoz vitte (rendőrfőnökhöz), de sikertelenül. Folyamodott a városi tanácshoz, onnan is elutasították. Meggondolkozott a mi székelyünk, hazament, útra-valót rakott s more patrio egyenesen Bécsbe indult.

I. Ferencnél audienciát nyert s panaszát előterjesztvén igazságért esedezik. A felség rögtön rendeletet ad az erdélyi főkormányzónak az ügy ellátására és kellő elégtétel szolgáltatá-

sa végett; minnek következtében a főkörmányszék a tényállás felvételére titoknok Thury elnökle alatt három biztost nevezett ki.

De az urak a jó diurnum mellett addig csúrték-csavarták a dolgot, míg a székely süksésnek látta ismét Bécsbe menni.

Megbosszankodott erre a király s a guberniumhoz intézett leiratában a kérdéses pernek három hét alatti lejárátását keményen megparancsolta.

Mire az ítélet csakugyan megtörtént.

A székely tarisznyát, s költség, fáradság fejében 2000 forintot kapott.

Thury titoknok és vizsgálótársai pedig – mint kik hanyagságuk által a processus lassú folyásának okai voltak – a perköltségben elmarasztaltatván, hivatali fizetésüket azután egész életükben egy harmada híján kapták.”

Nem adoma, hanem történelem, hogy I. Ferenchez akármelyik tarisznyás székely elme-
hetett és személyesen beszélhetett vele majdnem olyanformán, mint ahogyan Háy János, mi-
kor látogatába ment hozzá. Valami goromba se lehetett a császár a székelyhez, sőt még csak
rideg se, azt se igen éreztethette vele, hogy terhére van, mert akkor a székelynek nem lett vol-
na kedve első útja után másodsor is látogatába menni gyalog majdhogynem ezer kilométer
távolságra. Mert hiszen a Székelyföld olyan messze van Bécshez, mint amilyen messze on-
nan magyar terület csak lehet, illetőleg akkor még lehetett, mert akkor még Magyarország
egy kissé nagyobb volt, mint ma.

S ezt az I. Ferencet hogy gúnyolják történelemkönyveink, s különösen azt kifogásolják
benne, ahogy annyira maradi volt, annyira nem értette meg a haladó szellemet. Meg aztán
azért, mert állítólag lófeje volt. Mintha bizony – még ha igaz is lett volna – az a jóságos jó
lélek, ami benne lakozott, nem feledtette volna a lófejet.

Ezt az esetet látva én amondó vagyok, talán senki se volt akkor se hazánkban, se Európá-
ban annyira jó értelemben haladó szellemű és annyira igazságos lelkű uralkodó, mint Ferenc
császár. Nála valóságok voltak azok az esetek, melyek Mátyás királynál csak a mesében, csak
kitalált adomákban voltak. De hát eszerint tehát még az is igaz volt, hogy a brassói gazdag
szász még az ételszagot is megpróbálta megfizettetni a szegény emberrel?! Ez már szomorú!

Arneth írja megemlékezéseiben (Aus meinem Leben, 1891, 291. o.), hogy gyerekkorá-
ban jó néhányszor látta a császári párt a bástyán a Bellaria és a Paradicsomkert között. „Egy-
szerű polgári ruhában, kék vagy barna frakkban, nadrágja magas, kapnis csizmába húzva,
fején magas cilinderrel, karján a császárnéval sétált a császár fel és alá, nejevel bizalmas be-
szélgetésbe mélyedve, minden oldalról barátságosan tekintgetve és minden tiszteletteljes kö-
szöntést szívélyesen viszonzva.”

Erdélyi kálvinista főúr naplójában is olvastam ugyanezt, mikor bécsi útját írja le benne.

Smets Mór „Az osztrák birodalom története” című, egyébként éppen nem dinasztiapárti
szellemben megírt művében (III., 389. o.) így jellemzi I. Ferencet:

„Ferenc egyike volt a legnépszerűbb uralkodóknak, kik valaha trónon ültek. Mértékletes-
sége és rendszeretete példás volt és általuk, amivel a természet különben nem áldotta meg,
testét annyira megedzette, hogy nemcsak a szakadatlan állami munkát, hanem a háború ne-
hézségeit is elviselte. Nyilvános kihallgatásokon sokszor órákig állva meghallgatta alattvaló-
it, azok panaszait és kérelmét rangkülönbség nélkül és választ adott nekik; ha minden
szükségben szenvedőnek nem is nyújtott rögtön segélyt, vigasztalással és megnyugtatóssal
szolgált barátságos hangon, *mindenkor az illető anyanyelvén szólva hozzá* (ej, de korlátolt le-
hetett!). Különösen a bécsi tájszólást szerette (annyira nem akart különbözni alattvalóitól,
hogy még a tájszólásukat is átvette) és egyes szokásos mondásai: »Wir werden's schon
machen« (Majd megcsináljuk) nagyon elterjedtek.”

„Noha nem szerette a fényt és a pompát, mégis ahol süksés volt, tudott a császár a
szokásos eljáráshoz is ragaszkodni, rendszeren azonban Európa legtekintélyesebb családjának
feje egyszerűen jelent meg, de mindenkor tiszteletet keltve tisztességteljes tekintete és méltó-

ságteljes arcvonásai által. (Tehát az se igaz, hogy lófeje volt.) Mindenkor egyesítette egy hatalmas uralkodó magatartását a családatya szeretetével. Mentés minden ékeskedéstől, mely a fejedelmi leereszkedést néha kísérni szokta, szívesen vegyült alattvalói közé és sétakocsikázásai alkalmával, például a Práterben, örömmel ment a sétakocsikázók közt, amint ezt a főváros hatóságának rendeletei mindenkinek kötelességévé tették.” (Megint egy igazi és őszintén demokratikus vonás.)

„Minden alkalommal hangsúlyozta, hogy ő a törvény első szolgája és *mindenkor kerülte a hatalmi szavak használatát*. Egész Ausztria közös családapának tekintette az uralkodót és „Ferenc apó” címet adott neki, melyet ő szívesen vett. Tudott népszerű lenni, s erre vonatkozólag számtalan adoma forgott közszájon.”

Láthatjuk tehát, hogy Ferenc császár nem azok körében volt népszerűtlen, akik ismerték (azok körében – éppen ellenkezőleg – nagyon népszerű volt), hanem csak a „felvilágosult” sajtó és az ennek hatása alatt álló történetírók körében.

Az se vall éppen I. Ferenc „korlátoltságára”, hogy például az országgyűlések véresebb szájú ellenzéki követeit maga elé rendelte „ad audiendum verbum regium”. Hogy hogyan folytak le ezek a királyi dorgálások, nem nagyon tudhatjuk, mert az illetők nem dicsekedtek el vele. Valószínű, hogy volt bennük királyi tekintély és dorgálás is, de felvilágosítás és atyai szeretet is. Annyi azonban bizonyos, hogy majdnem mindig feltűnően használtak azoknak, akiknek részük volt benne.

I. Ferenc testvérei felett is nagy tekintélyt tartott. Hogy ez is teljes mértékben sikerült neki, noha a szabadság korában és az uralkodói tekintély megcsökkenése idején élt, öccsei pedig még tehetségesebbek voltak, mint ő, bizonyára megint nem szellemi alsóbbrendűsége mellett bizonyít.

Annyira meg volt győződve kormányrendszere helyességéről, hogy élete utolsó napjaiban búcsúzóul még egy utolsó intést írt trónörökös fia számára. Maga fogalmazta meg és írta le ceruzával, aztán letisztáztatta s még saját kezűleg aláírta. Ebben a lelkére köti utódának, hogy azoktól a kormányzati alapelvektől, melyeket ő évtizedeken át gyakorolt és helyesnek talált, semmiképpen el ne térjen. Neki tehát nem úgy kellett tennie élete végén, mint vele szemben magasztalt „tehetséges” nagybátyjának, II. Józsefnek.

Szellemi végrendelete, melyben alattvalóit oly nagy szeretettel ajánlja utóda gondoskodásába s melyet szintén maga fogalmazott és írt közvetlenül halála előtt és már borzasztó lázban, meghatóan mutatja alattvalói iránti őszinte szeretetét.

I. Ferencet nagyon vallásosnak mondja a történelem. Sajátságos, hogy még ez se igaz. Az igazság az, hogy jellegzetesen Habsburg volt, s így nagyon vallásos lett volna, ha úgy nevelték volna, mint a többi Habsburgot. De hogyan lehetett volna ő igazi katolikus, mikor a cinikus és hitvány kéjenc II. Lipótnak volt a fia és a „felvilágosultság” korának volt a gyermeke?

II. Lipót nem úgy nevelte gyermekeit, hogy vallásosak lehettek volna. Igaz, hogy derék anyjuktól megtanulhatták volna, mert az mintaanya volt és foglalkozott is gyermekeivel, azonban tőle, mint nőtől és anyától csak érzelmi vallásosságot tanulhattak, az pedig a „felvilágosultság” korában s mikor olyan éles eszű koponyákról volt szó, mint amilyenek az ő fiai voltak, nem szállhatott szembe sikerrel a kor szellemével és az Egyházon és a papokon gúnyolódó nevelők befolyásával.

Mindent megmond például az, hogy Ferenc nevelője éppen az a báró Riedel volt, aki híres volt forradalmi elveiről és a mi Martinovicsunk elvbarátja volt. Bizonyára e nevelésmód és erkölcsi légkör miatt bicsaklott meg Mária Lujza erkölce is Napóleon udvarában s lett utána a viselkedése minden, csak nem Habsburgos. (Például I. Ferenc császár olaszországi útja alkalmával Mária Lujza, mint már Napóleon elzúllótt felesége, csak azért nem ment el Rómába, hogy ne kelljen a pápa előtt tisztelegnie.)

Ezért nem lett igazi katolikus Ferenc császár testvére se, József nádor, de bizonyára ennek is nagy része van abban, hogy nálunk annyira népszerűvé tudott válni. Természetesen azért olyan vallásos József nádor is volt, mint más akkori művelt katolikus, sőt náluk még talán valamivel külön is, de életén a hozzáértő nagyon is látja, hogy vallási műveltsége egyáltalán nem volt. Vallásossága inkább külsőség, érzelem és jóakarát, mint meggyőződés volt.

Egy igazi vallásos fia volt II. Lipótnak és egy igazi vallásos testvére I. Ferencnek: Károly főherceg, a világhírű hadvezér. Ezt a vallásosságot nála három tényező együttes hatása eredményezte. Az első volt a lángelméje. E korban ugyanis ahhoz, hogy valaki művelt ember léte is vallásos lehessen, olyan nagy értelmi önállóság és erős akarat kellett, amelyet átlagemberben hiába keresünk. Hiszen művelt, olvasott ember ebben az időben csak úgy tudott vallásos maradni, ha az egész világgal tudott dacolni és minden könyvet, amit olvasott, meg tudott cáfolni. Ezért találjuk meg a vallásosságot e korban csak lángelmékben és éppen katonákban: Hadik Andrásban és Károly főhercegben.

A második tényező az volt, hogy Károly főherceg nevelője véletlenül nem „felvilágosult”, jozefinista pap volt, aki mellett inkább megutálni lehetett (sőt sokszor egyenesen kellett) a kereszténységet, mint megszeretni, hanem egy mintapap, gróf Hohenwarth Zsigmond, a későbbi bécsi hercegek. (Hadik pedig, aki Károly főhercegnél sokkal idősebb s így tulajdonképpen még a vallásos barokk kor gyermeke volt, a jezsuitáknál nevelkedett s csak élete második fele esik a „felvilágosultság” korára.

Károly főherceg hitének és vallásosságának harmadik oka az volt, hogy gyermekkorában sokat betegeskedett, s így bő alkalma volt az élet keserű oldalát megismerni s a szenvedés (melyről írva nagyon is fogékonyra tette az önmegtagadásra és a másvilági beállítottságra.

Önéletrajzában, mely 1814. szeptember elején kelt, ezt írja: „Nekem és fivéremnek szigorúan kellett teljesítenünk kötelességeinket, de szeretetemet vagy bizalmamat senki se tudja megnyerni: se szüleim, se nevelőim. Betegeskedésem, mely miatt nevelőim elhagytak (azért, mivel azt hitték, hogy úgy is el fog pusztulni s így nem várhattak tőle semmi jutalmat), elhanyagoltak, mellőztek, amely miatt testvéreimtől is hosszabb ideig elkülönítettek, teljesen izoláltak, és ha a boldogult bécsi hercegek atyailag gondomat nem viseli, ki tudja, mi lett volna belőlem?”

Ezért egész életén át rajongó szeretettel viseltetett e papi nevelője iránt. 1799. augusztus 29-én például így ír neki: „Mennyit gondolok Önre, legkedvesebb barátom, és gondolatban hányszor rovom le Ön iránt legnagyobb hálámat a belém csepegtetett igazságokért!

Ön volt az én második atyám. Ó, hogyan feledhetném el azt, amit velem tett! Bár kimutathatnám háládatosságomat! Fogadja ennek fejében tiszteletem, barátságom és szeretetem biztosítását. Ezek az érzelmek csak velem együtt fognak megszűnni. Szívem mélyéből, mely egészen Önért dobog, ezerszer szeretettel ölelem.”

Hogy milyen nagy dolog az, hogy valaki még ebben a korban is vallásos katolikus tudott lenni és hogy a közöny milyen vastag jégkérge vonta be ez időben az emberek lelkét, azt megítélhetjük abból az adatból, hogy míg 1761-ben a bécsi Collegium Academicumban, mely ekkor még a jezsuiták vezetése alatt állott, 100.000-en járultak a szentáldozáshoz, a kapucinusok templomában 1768-ban 97.200-an, az udvari plébánia templomában pedig 1780-ban porciunkulakor *egy nap alatt* 11.600-an, addig 1848-ban már az egész Bécs városában az összes húsvéti áldozó száma csak 50.000-et tett ki.

Ferenc császár egyénileg a legfogékonyabb lélek lett volna az igazi vallásosságra, ha lett volna, aki nevelje rá, s ha – éppen ellenkezőleg – nevelői nem arra törekedtek volna, hogy elszoktassák tőle. Ebben a korban ugyanis a külső vallásgyakorlatokat művelt ember részéről elmaradottságnak s így szégyennek tartották.

A jezsuitákat már Mária Terézia korában eltörölték, a többi szerzetes nagy részét II. József törölte el, a papság a jozefinista nevelés folytán hiteltlenséggel és az ebből folyó élvezet-

vággyal és erkölcstelenséggel volt megmetelyezve, a szerzetesek római főnökeiktől el voltak zárva s így ellenőrzés nélkül voltak, a „jus placeti” (melyet pedig nálunk eleinte még a kommunisták se mertek gyakorolni) teljes érvényben volt. A bécsi minisztériumban az egyházi ügyek legfőbb intézője egy negyed századon át (1802-1828) egy olyan Lorenz nevű jozefinista pap volt, akiről még az is nagyon kétséges, hogy hitte-e egyáltalán a keresztény vallást. Így aztán a pápának Ferenc minisztériuma részéről az egyik túsúrást, sőt inzultust a másik után kellett szenvednie s az állami gyámkodás szinte minden vallási életet megbénított, ha ugyan e bénítás nélkül is lett volna vallási élet.

Hogy milyen mindenható volt ebben az időben ez az átkos szellem, mutatja, hogy Metternich, akinek lángelméjét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ő aránylag még vallásilag is feltűnően művelt volt s ezért tudatában volt ezen állapotok helytelenségének és káros voltának, csak nagy félve és nagy bátortalanul mer egyes enyhítő intézkedéseket javasolni, pedig effajta javaslatai mindig pártolásra találtak magánál a császárnál.

Ebben a minden hitet megbénító korban, ebben a hitre annyira dermesztő légkörben, a hit még ott is, ahol megbecsülték (mert I. Ferenc uralma alatt hivatalosan megbecsülték), nem volt más, mint külső keret, formáság a tömegek részére, melyet azonban a vezető rétegek már feleslegesnek, sőt szégyennek tartottak a maguk számára. A kormányzó körök azt hitték, hogy a vallás, mint az államvezetés egyik tartozéka, az állami rend fenntartásának egyik eszköze, az ő hatáskörükbe tartozik, irányítaniuk nekik kell, sőt nekik kell a vallásosságot a helyes mederbe terelniük s a „bigott” papok és az „idegen” pápa ellenében megvédeniük.

Maga Ferenc császár hívő lélek volt s bizonyos vallásos külsőségeket is megtartott, de nem öntudatosan, nem észalapon, s ezért nem kivétel nélkül mindig, mint például mostanában ezt teszi egy vallásilag művelt és jóakarátú hívő.

Csak mikor 1816 végén a tehetséges és vallásilag is teljesen művelt bajor származású Karolina császárné, Ferenc negyedik (utolsó) felesége Bécsbe érkezik, lett öntudatosabbá a hitélet a bécsi udvarban. Csak az ő hatására jelenik meg 1817 végén a rendelet, hogy ezután minden vasárnap hivatalos templombamenetel lesz. (Addig tehát még a Habsburgok udvarában se mentek még vasárnap se templomba, hanem csak ritkább, különleges alkalmakkor parádénak.)

A jó Ferenc császár nagyon fogékony és készséges tanítványa volt a jóban feleségének s ettől kezdve nemcsak rendszeresen jár templomba, hanem még az Úr asztalához is mind sürűbben járul feleségével, a trónörökösrel és családjá egyéb tagjaival. Nem a jóakarát hiányzott belőle addig se, hanem a buzdítás és a jó példa. Őt eddig erre – úgy látszik – nem nevelték, nem szoktatták. Igazán becsületére válik, hogy a közmondás ellenére, hogy a fa csak fiatal korában hajlítható, ő a jóra könnyen hagyta magát hajlítani még idős korában is és abszolút hatalmú császár létére is. Különös, hogy Szekfü mégis úgy emlegeti, mint korlátoltan makacs embert. Lám, a jó ellen semmit se makacskodott, pedig megváltozása annak hallgatólagos elismerése volt, hogy azelőtt nem jól tett.

I. Ferenc – úgy látszik – csak a jóban volt makacs. A közmondás azonban azt mondja, hogy abban a szentek szoktak makacsok lenni. (Omnis sanctus pertinax.) De persze ezt a közmondást is csak a szentek ellenségei találták ki. Aki ugyanis a jóban makacs, azt nem makacsnak, hanem állhatatosnak szoktuk mondani. Az állhatatosság azonban nem hiba, hanem erény. Sőt az Üdvözítő azt mondta, hogy csak azok fognak üdvözülni, akikben ez az erény megvan.

Nagyon tévedne azonban, aki a mondottak alapján arra a következtetésre jutna, hogy a bajorok, illetőleg a Wittelsbach uralkodóház, melyből Karolina császárné származott, lám, sokkal jobban megőrizték a katolikus hitet, mint a Habsburgok, s e család sarjának kellett azt Bécsben felélesztenie. Nem. Történelmi tapasztalataink alapján elmondhatjuk, hogy a katolikus hitet és erkölcsöt egy uralkodóház se őrizte olyan tisztán és az idők viharainak annyira ellenállva, mint a Habsburgok.

Ha tehát azt látjuk, hogy volt idő, mikor még a Habsburgok udvarában is meggyöngült a hit, nem ok nélkül tulajdonítjuk annak, hogy arra már Lothringenek voltak ők, nem Habsburgok. Mivel azonban legalább félig még ezek a Lothringenek is Habsburgok voltak, előre bizonyosra vehetjük, hogy még így felhívta is katolikusabbak maradtak bárkinél. Ha tehát a hitet még náluk is gyengének találjuk, előre meg lehetünk róla győződve, hogy ez a hit ugyanakkor másutt, például a Wittelsbachoknál is, még a Habsburgokénál is gyöngébb volt. A bajor Karolina éppúgy, mint az osztrák Károly főherceg, szintén csak a körülmények egész különlegesen szerencsés találkozása folytán lett e magát „felvilágosultnak” nevező, sötét kor ellenére is annyira igazi katolikus. Karolina még jobban kivétel volt akkor vallásosságával a Wittelsbachok között. Hiszen Karolina apja, Miksa bajor király, még csak katolikusnak se született. A Wittelsbachok egyik mellékágából származott és mikor a katolikus főág kihalt, akkor lett Bajorország uralkodójává és ezzel kapcsolatban katolikussá ez a mellékág. Gondolhatjuk tehát, milyen nagy és milyen meggyőződéses katolikus lehetett Karolina császárné családja. Valószínű, hogy nekik is elsősorban München ért meg egy misét, mint Bourbon Henriknek Párizs, azaz csak érdekből lettek katolikusok. Éppen Karolina testvére volt az az I. József bajor király, aki egyházellenes Montgelas nevű minisztere által az egyházüldözésben még a mi II. Józsefünkön is túltett s szabadelvűségében annyira ment, hogy hazaáruló módon Napóleon szövetségese lett nemcsak a régi rend, hanem a német haza ellenében is. Egyébként ő volt az első királyi címet viselő bajor uralkodó s királyi címét ezen árulásáért kapta Napóleontól.

De Karolinának nemcsak az apja született protestánsnak, hanem még az anyja is az volt és maradt is. De protestáns volt a mostohaanyja is, sőt protestáns volt még első férje, a württembergi trónörökös is. Még protestáns lelkész előtt is esküdtek. Csak utána áldotta meg őket katolikus pap is. Ezt a történetek után nem is lett volna szabad megtennie, s hogy mégis megtette, azt is csak a kor hitközönyével és az állami terrortól leigázott Egyházával lehet magyarázni. De az illető papnak még így is jozefinista szelleműnek kellett lennie. Egyházas szellemű pap még ebben a korban se tett volna ilyesmit.

Láthatjuk belőle, hogy Karolinát is olyan papok vették körül, akik még arra se figyelmeztették, hogy bűn a hit ellen eretnek imaházban és reverzális nélkül esküdni meg protestánsnal, sőt az Egyházból való kizárás büntetésével jár. Mert igaz ugyan, hogy a dolog Karolina megkérdése nélkül és akarata ellenére tisztán Napóleon parancsára történt, de Karolina olyan katolikus volt, hogy ha felvilágosították volna, nem tette volna még akkor se, ha ellenkezése az életébe került volna. Pedig akkor már nem olyan világ volt, hogy életébe került volna az ellenkezés.

Hogy Karolina ilyen közszellem és ilyen környezet ellenére is olyan kiváló katolikus lett, annak oka nála is ugyanannak a három tényezőnek az együttes működése volt, ami Károly főherceget tette és tartotta meg igazi katolikusnak. Először ő is különlegesen eszes és erős akaratú nő volt. Másodszor neki is olyan keserves fiatalsága volt, mint Károly főhercegnek. Nemcsak neki nem kellett ugyanis a württembergi protestáns trónörökössel való házasság, hanem épp így nem kellett ez férjének se, s férje ezt olyan kíméletlenül érezte vele, hogy szóba se állt vele, sőt rá se nézett (úgyhogy ő is a szó szoros értelmében kisasszony-felenség volt s ezen a címen érvénytelenítette a házasságát a pápa), s mivel mint tehetséges és értekes nő, önérzetes volt, emiatt annyit sírt, hogy a szemei emiatt egész életére rosszak lettek.

E két tényező: a tehetség és a szenvedés mellé azonban Isten különös irgalma folytán nála is csatlakozott a harmadik is: neki is egészen kivételesen értékes pap lett a nevelője, Sambuga József, aki nemcsak szent életű volt, hanem nagy műveltségű is. Karolinának nem is a véletlen adta ezt a kiváló nevelőt, hanem korán elhunyt rendkívül okos protestáns anyja választotta ki számára (és testvérei számára). Akkor ugyanis még nem volt az apja király, hanem bizony még eléggé szegények voltak. Anyja egyszer véletlenül jelen volt ennek a kiváló papnak egyik hittanvizsgáján. Ennek a Sambugának köszönte Karolina a vallási műveltségét

és a sziklaszilárd hitét. Olyan rajongója maradt egész életében, hogy korán meghalt protestáns anyja emléke is kétszeresen szent volt miatta számára s nagy kegyelettel imádkozott érte haló porában is.

Jellemző azonban, hogy nemcsak őt, hanem testvérét, a későbbi Lajos, bajor királyt is ez a kiváló pap nevelte s ez rajta is meglátszott, mert ő is hívő katolikus volt s egyetértett Karolinával e kiváló pap nagy tiszteletében is, mégse lett példás katolikus életű. Hiszen a történelem tele van Lola Montez iránti szerelmének botrányaival. Karolina nemcsak sokat imádkozott emiatt testvééréért, hanem ismételten kérlelte is a megjavulásra. Lajos eleinte azzal mentette magát, hogy Stuart Máriával ő is elmondhatja magáról, hogy „jobb vagyok, mint hírem”, illetve hogy ő tölgy, melyet nem lehet hajlítani, de a végén mégiscsak megjavult.

Láthatjuk belőle azonban, hogy a Habsburgokat sem a Wittelsbachok, sem mások nem feddhetik meg a bűnről. Olyan korban, melyben még a Habsburgok se elég vallásosak, mások sokkal inkább nem azok.

Az is jellemző e kor erkölcséire, hogy Ferenc császár persenbeugi kastélya parkjában, hová – mint láttuk – a közönségnek is szabad bemenetele volt, olyan meztelen nimfa-szobor volt a tóban, melyen azok a jámbor körök, melyekkel Karolina császárné összekötötést tartott, megbotránkoztak. Egyenesen felkérték a császárnét, hogy távolítsassa el azt a szobrot onnan. Karolina olyan okos mérséklettel volt megáldva, hogy nem a szobor eltávolításáért szállt síkra férjénél, hanem az utat vezettette el a szobor környékéről, s olyan sűrűn ültetett körül vízinövényekkel, hogy alig látszott tőlük.

Megintcsak a Habsburgok vallásosságának és jóakarátának bizonyítéka, hogy mások, a császárnál és a császári családnál kisebb urak az udvarban közel se voltak a jóban olyan készséges tanítványai a császárnénak, mint férje. Már évek óta lakott ugyanis Karolina a Burgban, mikor elképedve arról értesült, hogy udvartartásának személyzete titkon, a konyhában, pénteken is éppúgy húst eszik, mint más napokon. A kor ismeretében nem is csodálkozhatunk rajta. Mikor még a Habsburg-ház feje is olyan mélyre sülyedt, hogy nem járt minden vasárnap rendszeren templomba, képzelhetjük, milyenek voltak akkor a nem Habsburgok, vagy akár a Habsburgok alkalmazottai. Mióta Karolina császárnésága alatt nyíltan az asztalnál nem ehettek már húst pénteken, ettek titkon a konyhában. Mikor Karolina ezt megtudta, természetesen meg is szüntette. Karolinától kezdve azonban annyira szokássá vált a hivatalos templombajárás a Habsburgok udvarában, hogy csak Erzsébet királyné, Ferenc József felesége nem járt rendszeren szentmisére, de ezt ő is csak utazásai alkalmával merte elhanyagolni, otthon nem.

Az eddig tapasztaltak alapján bizonyára már azon se csodálkozhatunk, hogy Magyarországon éppen ez a misére járni nem szerető Erzsébet lett a legnépszerűbb. Természetesen nem mondom azt, hogy éppen ez volt népszerűségének egyedüli vagy akár csak fő oka, de hogy a kettő közt mégis van okozati összefüggés, az kétségtelen. Mint ahogy kétségtelen az is, hogy Zsófiának, Ferenc József anyjának különlegesen nagy népszerűtlensége is összefügg azzal, hogy ő meg viszont a legjobb templombajáró, böjtölő és gyónó volt a császári családban. Életrajzírói nyíltan meg is mondják, hogy ők is, meg a közönség is azért nem szerették, mert „papi uralom” alatt állt.

Ferenc császár jóságos lelkületébe bepillantást enged Martinovics és társai összeesküvésével kapcsolatos viselkedése is. Ez az összeesküvés és azoknak az iratoknak és tanoknak a megismerése, melyek a nyomozás révén a rendőrség és a császár kezébe kerültek, olyan megrendítő hatással voltak vallásos, rendszerető és emberszerető lelkületére, hogy valósággal megborzadt tőle. Ez volt a fő oka annak, hogy ettől kezdve alattvalóit szinte légmentesen elzárni igyekezett ezektől a kárhuzatos tanoktól, hogy lelküket a fertőzéstől megóvják.

Mikor Fraknoi Vilmos a Martinovics-per megírásához a történelmi anyagot gyűjtötte, először bontotta fel azt az iratsomót, mely a per anyagát tartalmazta s melyet még annak

idején maga Ferenc császár kötött át olyan gondosan és őrzött a maga szobájában, nehogy illetéktelen kezekbe kerüljön s valakit megrontson.

Csak kommunisták vagy más született forradalmárok tarthatják korlátoltságnak vagy mosolyt keltő együgyűségnek ezt a féltő aggodalmat. De még nekik is el kell ismerniük, hogy ez a császár „korlátoltságában” is tiszteletreméltó lelkiismeretességet és alattvalói iránt igazi atyai féltést és aggodást tanúsított. De viszont azt is el kell ismernie mindenkinek, hogy ennek az állítólag korlátolt és kis szellemi kapacitással rendelkező embernek nemcsak bámulatos szorgalma és lelkiismeretessége, hanem igen nagy agya, szellemi munkabírása és így tehetsége is volt, hogy mindennel törődött, minden érdekelt, ami császári méltósága körébe tartozott; hogy mindent maga intézett és hogy ezt idegzete és agya több mint négy évtizeden át bírta. Lehet, hogy agyának teremtő-, alkotóképessége nem volt nagy, de erre nem is volt szükség, mert alkottak helyette éppen elég újat a francia forradalmárok (csak nem volt benne köszönet). De kétségtelen, hogy I. Ferenc agyának befogadóképessége rendkívül nagy kellett legyen, hogy mindenről tudott, ami birodalmában történt és mindent ő maga személyesen irányított.

Tudjuk, hogy uralma elejét a tekintély védelmére és a francia forradalmi erők királygyilkosságának és egyházellenességének megbüntetésére vezetett hadjárat tölti ki. Részint, mert az ő táborát (sőt saját atyját) is megmétélyezték már az új eszmék és így hadseregében, különösen pedig szövetségesei hadseregében nem volt céltudatosság, részint a forradalom vezérének, Dumourieznek a lángelméje (de ez a lángelme viszont „reakciós” volt), részint a forradalmárok szerencséje miatt ez a törekvése nem járt sikerrel. A forradalmárokat viszont a váratlan siker elbizakodottá tette s ezért egyenesen ők váltak támadókká. Mivel Napóleon lángelméje hamarosan az ő javukra billentette a mérleget, Ferenc és a régi világ védelmezői lettek a vesztesek.

Ámde mindez csak látszat volt, mert nem Ferencék lettek forradalmárok, hanem Napóleon lett császár, aki – mint láttuk – még a „szentséges” jelző felvételére is kedvet kapott.

A magyarság önként, sőt őszinte lelkesedéssel támogatta a forradalom elleni küzdelmében I. Ferencet, hiszen hazánk, mint aránylag már eléggé keletre fekvő ország, akkor még nem nagyon volt megmétélyezve az új eszméktől, s nálunk a nemesi kiváltságok még sokkal nagyobb érvényben lévén mint Nyugat-Európában, a magyar nemességnek még volt mit védenie. Az új eszmék a magyar nemesség érdekeit éppúgy fenyegették, mint az Egyházat vagy Ferenc császár koronáját.

Az is teljesen szíréhang, hogy a magyarság akkor, mikor a napóleoni háborúban Ferenc császár táborában ontotta véré, idegen érdekeket szolgált. Ezt csak az mondhatja, aki maga is forradalmár s így a forradalmi tanokat nem tartja államrombolónak vagy károsaknak, tehát végeredményben olyanoknak, melyek a magyar nemzetre is ártalmasak. De még ha forradalmárok vagyunk, akkor is azt kell mondanunk, hogy magyar, nem pedig idegen érdekekért küzdött a Ferenc oldalán harcoló magyarság, hiszen Napóleon egyenesen hazánk területi épségét fenyegette.

Míg ugyanis előbb csak az örökös tartományok egy része (köztük még a leghűbb Tirol is) került francia kézre, az 1809. évi bécsi békében már a mi Horvátországunk és a magyar tengerpart is elveszett. Nemcsak Ausztriáért és Ferenc császári trónjáért, hanem a magunk hazájáért is küzdöttünk mi tehát akkor, mikor Napóleon ellen harcoltunk, mint ahogy Ausztria érdeke máskor is mindig egyúttal a mi érdekünk is volt mindaddig, míg vele közös háztartásban voltunk.

Minél erősebb, minél biztosabban álló volt ugyanis a Monarchia, annál nagyobb volt a kezesség arra is, hogy nekünk se kell félnünk ellenségeinktől, például területünknek a szlávok vagy a románok részéről jövő megcsonkításától, s hogy közös erővel meg tudjuk védeni hazánk ezeréves területét a szomszédos nemzetiségi államok és pártfogójuk, a cár mind kiterjedtebbé váló hódításai és hazánk belügyeibe való beavatkozása ellen.

Tudjuk, hogy Napóleon, mikor seregei itt jártak Bécsben, sőt a Dunántúlon táboroztak, felszólított bennünket, álljunk melléje, rázzuk le a Habsburg-igát és szerezzük vissza ősi szabadságunkat. Diákkoromban (pedig katolikus, sőt szerzetes gimnáziumba jártam) azt mondtuk mi, diákok, hogy de bolondok voltunk, hogy nem hallgattunk a szavára! Milyen jó alkalom lett volna ez, hogy újra függetlenek lehessünk!

Pedig hát akkor már tudhattuk volna, mennyire kár lett volna Napóleonra hallgatnunk. Hiszen Napóleon és a franciák csillaga hamarosan és végleg lehányatlott, tehát – mint annyiszor – megint csak elszámítottuk volna magunkat, s ha Napóleon mellé álltunk volna, megintcsak egy olyan hatalom szövetségesei lettünk volna, mely bukásra volt ítélve s vele együtt nekünk is éreznünk kellett volna a mondás igazságát: *Vae victis!*

Lám, azok a magyarok, akiknek Napóleon biztatása szólt, mindezt akkor még nem tudhatták, mégis volt annyi eszük, hogy nem hallgattak a csábító szóra és hűségesküjük előbbrevaló volt nekik, mint a rózsásnak látszó jövő.

De vajon mennyi hasznunk lett volna hűtlenségünkől még akkor is, ha Napóleoné lett volna a végleges győzelem, sőt akár ha utódaiban még ma is uralkodnék Franciaországban? Vajon ha I. Ferenc idejében hozzá csatlakoztunk volna, szabadabbak és függetlenebbek lettünk volna-e, mint a Habsburgok alatt voltunk? A Habsburgok idézőjelbe teendő „elnyomása” helyett nem igazi elnyomás lett volna-e a sorsunk?

Az a szétbomlásunk és nemzetiségeinktől való teljes kirablásunk, mely így, hogy kitarítottunk I. Ferenc mellett, csak száz év múlva, a trianoni békében következett be, nem már akkor lett volna-e osztályrészünk? Hiszen azt a Habsburg nagyhatalmat, mely eddig területi épségünk és a nemzetiségek feletti uralmunk védője és lehetővé tevője volt, akkor száz évvel előbb semmisítettük volna meg. Az, hogy Napóleon Horvátországot és a tengerpartot elszakította tőlünk s így addig, míg Napóleon meg nem bukott, ezek az országrészek már nem voltak a mieink, hanem ezekből már akkor egy tőlünk független délszláv állam alakult, már nem trianoni feldarabolásunk előhírnöke volt-e? Hiszen ne feledjük, hogy Trianont is ugyanazok a franciák csinálták ellenünk, akiknek Napóleon volt a császáruk és akik ellen I. Ferenc küzdött.

I. Ferenc és a magyar nemzet között eleinte nagy volt a megértés. I. Ferenc ugyanis akkor, mikor a régít védte, nemcsak a nemesi kiváltságokat védte, hanem a régi magyar alkotmányban is megbecsülendő dolgot látott és uralkodása elején igen szorgalmasan tartotta az országgyűléseket. A későbbi elhidegülés, sőt ellentét okai és története már a 48-as szabadságharc előzményeihez tartozik, s ezért a következő kötetekben tárgyaljuk meg majd őket.

A Martinovics-féle összeesküvés

Miért lett Martinovics forradalmár?

I. Ferenc, akiről még a Szilágyi-történelem is (VIII., 550. o.) kénytelen azt írni, hogy „jellemének legkiválóbb oldala a jószívűség, családiasság”, eleinte a legnagyobb fokban bírta a nemzet ragaszkodó szeretetét, viszont ő ugyanilyen érzelmekkel viseltetett a nemzet iránt. Az országgyűlés, melyet megkoronázására összehívott, az atyját megkoronázó, csak két évvel előbb tartottal ellentétben „bámulatosan nyugodt volt”. (Szilágyi, VIII., 551. o.) „A koronázással együttjáró lelkesedést még fokozta a király nyájas, szíveket meghódító viselkedése.”

„Boldog király – írja az összeesküvő Kazinczy „Pályám emlékezete” c. művében (161. o.) –, ki magát szeretve látja népétől; boldog nép, mely magát szeretve látja királyától.”

Mária Terézia uralkodásának mézes évei tértek vissza. Egymást érték a kölcsönös bizalom és a szeretet megnyilatkozásai király és rendek részéről. A rendek a törvényben egy lélekkel vagyont, sőt életüket is felajánlják „őfelsége biztosságára és méltóságának megvédésére”. (VI. §). Viszont az uralkodó is elsősorban magyar királynak vallja magát, sőt a külföld előtt is így szerepel. Nemcsak azt ígéri, hogy amennyiben többi országa engedi, mindig arra törekszik majd, hogy magyar birodalmában időzhessen, hanem kijelenti, hogy ez neki és a királynénak nagy gyönyörűségére lesz. (V. törvénycikk) „A törvények megalkotásánál is nagy tekintettel van a rendek óhajtsáira.”

Nagy jóakarát jele volt az ifjú király részéről az is, hogy „Mária Terézia emléke iránti tiszteletből” megígérte a nemzetnek az illír kancelláriának minél előbb való eltörlését is, pedig ezzel azokat a rációkat idegenítette el magától, akik magyar felkelések alkalmával ősi trónja mindig erős támaszai voltak. A haladásnak, az okos újításoknak se állt útjába s még a Szilágyi-történelem is elismeri róla, hogy az újításoknak ekkor még „elvből nem volt ellensége” (mint később az lett).

Azonban Ferenc nagynénjét hamarosan lefejezik Franciaországban és uralkodása első éveivel esik össze a francia forradalom minden túlzása és rémes mézszárlása is és ez – nem is éppen ok nélkül vagy helytelenül – azt a következtetést vonatja le a jólelkű ifjú császárral, hogy a népnek engedményeket adni nem szabad, mert minél több jogot kap, annál többet kíván; hogy minél engedékenyebb az uralkodó, annál követelőbb a nép s így az engedékenység útja előbb-utóbb anarchiába torkollik.

Ez a felfogás aztán neki is, meg tehetséges, korán meghalt öcsének, Sándor főhercegnek, a mi nádorunknak is (aki pedig addig egyenesen az újítások híve volt) egyszer s mindenkorra megingathatatlan meggyőződésévé vált. Ez elve kialakulásához a francia forradalom mézszárlásai és vérfürdői mellett nagyban hozzájárult Martinovics és társainak nálunk leleplezett összeesküvése is. Ennek tanulságai alapján Ferenc egész életén át uralkodói kötelességének tartotta, hogy a francia forradalom eszméitől népeit és birodalmát távoltartsa. Ez volt az oka annak is, hogy ő, aki a legvallástalanabb Habsburg fia volt, s így nem részesült egyházas nevelésben, s nagybátyjától, II. Józseftől is csak rosszat látott e tekintetben, az egyházellenes irányzattól is mindig jobban elfordult.

Martinovics Ignác (1755-1795) délszláv nemesi és katonacsaládból származott. Magyar vér – akár csak egy cseppnyi is – alig volt benne. A magyar nem összeesküvésekre, nem túlzásokra hajlamos nép. Martinovicsnak nemcsak apja és apai ősei voltak délszlávok, hanem anyja is (akinek Poppini Mária volt a neve) idegen népből származott. Hogy Ferenc-rendi szerzetes lett belőle, annak az is oka volt, hogy anyja, egy kapitány felesége, korán jutott özvegyesre, s így családi terhein könnyített, mikor fiát szerzetbe adta. Ignácon kívül még egy másik fia is pap lett, valószínűleg hasonló okból.

Ignác igen nagytehetségű ember volt. Agya bámulatosan nagy befogadóképességgel bírt és igen nagy szellemi munkabírással volt megáldva. Nagy tehetsége azonban visszataszítóan,

sőt betegesen nagy elbizakodottsággal, önteltséggel, szereplési viszketegséggel, érvényesülési vágygal és dicsőségre való szomjazással párosult.

Nem volt alapos tudós, mert fegyelmezni nem tudta magát és nem is igen akarta. Ezért úgyszólván mindennel foglalkozott s tudása fitogtatásának vágya és szereplési viszketegsége miatt a csendes, elmerülő és kitartó munkára se ideje, se türelme nem volt. Neki, mihelyt bizonyos fokú tudást megszerzett, azt rögtön a nyilvánosságra kellett hoznia, s még többet mutatnia annál, mint ami tudást valójában szerzett. Mindig társaságban van, de ott nem tud ellenni dicsekvés és a közfigyelem magára irányítása nélkül. Műveiben, melyeket egymás után ont, mert minél hosszabb jegyzékük összeállítása legkedvesebb foglalkozása, szintén állandóan önmagát dicsőíti és az emberiség nagyjaival kapcsolatban emlegeti.

Világos, hogy ezt a nagyzási hóbortban szenvedő és állandóan önmagát dicsőítő embert senki se szerette, vagy ha igen, csak ismeretsége elején; addig, míg nagy tehetsége s különösen beszélőképesége elbájolva tartotta az illetőt s ellenszenves, sőt visszataszító tulajdonságai még nem ütözködtek ki. Nagyzolása és hiúsága ugyanis annyira ment, hogy miatta valóságos hazudozási kórbán szenvedett. Társaságban csak szeretett volna lenni. Olyan külföldi összeköttetésekkel és befolyással dicsekedett, amik teljesen légből kapottak voltak. Még azt is megette, hogy olyan művek szerzőjének adja ki magát, melyek a valóságban sose jelentek meg.

Életrajzírója, Fraknói Vilmos, „Martinovics élete” c. művében végső jellemzéseként azt írja róla (és aki a Fraknóitól közölt adatokat tanulmányozza, annak csatlakoznia is kell e véleményéhez), hogy „*Martinovics önző érdekek sugallatára hallgatott és cselekedett, az etika követeléseit teljes közönyösséggel megvetette s egész egyéniségét, működését, erkölcsi felfogását az angol kriminalisták elnevezésével: a moral insanityvel jelölhetjük.*” (211-212. o.) Ennél meggyalázóbb jellemzést még elképzelni se lehet.

Rendkívül jellemző, egyben nagyon szomorú, hogy csak azért, mert a Habsburgok ellensége volt, ezt az embert nálunk nemzeti hőssé, vértanúvá léptették elő s nemcsak a kommunisták (amin végeredményben nem csodálkozhatunk), hanem – különösen régebben – még „hazafias” történetírásunk és nevelésünk is dicsőítése tárgyává választotta. Kossuthnak még a Fraknói szolgáltatta kínos leleplezés se használt. Ő még élt, amikor Fraknói ide vonatkozó első tanulmányai megjelentek. Még ekkor is azt írta haza külföldről, hogy „pszichológiai lehetlenségnek” tartja, hogy „Martinovics csakugyan olyan ember lett volna” és megállapította, hogy Fraknói művéből hiányzik a szeretet Martinovics iránt.

Mintha bizony a késői történetíró rokon- vagy ellenszenvétől függetek volna azok a felháborító adatok, melyek alapján Martinovicsot a történelem legmegvetendőbb szereplői közé kell sorolnunk, és mintha a történetírónak még a legnagyobb jóakarattal is módjában lenne olyan meggyalázó dolgokat eltüntetni vagy meg nem történtenek tekinteni, mint amelyek Martinovics jellemét bemocskolják.

Nekünk e mű folyamán ugyancsak alkalmunk volt látni, hogy a jellembeli fogyatékosok, ha nem is olyan kétségbeejtően nagy fokban, mint Martinovicsban, már egyenesen hozzátartoznak az összeesküvőkhöz és a lázadókhöz. Hiszen kivétel nélkül minden magyar felkelés azonkívül, hogy a hűségeskü megszegése volt, egyházellenes is volt. Krisztus Egyházának ellenségei azonban nem a jellemek sorából szoktak toborzódni. A jellembeli hibák természetesen annak az Egyháznak a gyűlölöiben, mely az igazságot, a jót és nemeset képviseli a földön. De éppen emiatt nem lehetnek erkölcsileg kifogástalanok azok se, akik annak az uralkodóháznak voltak elvből ellenségei, melynek uralma az Egyházhoz való ragaszkodáson alapult s melynek tagjaival jellemben, jóakarattal és nemeslelkűségben éppen ez okból semmiféle más uralkodóház se vetekedhet a világtörténelemben. Látni fogjuk majd azonban, hogy mint a kommunisták, Kossuth se ok nélkül érzett sorsközösséget a semmiképpen se menthető Martinovicsal még akkor is, mikor jellemtelenségéről már alkalma volt meggyőződni.

Világos, hogy Martinovics nem mint Ferenc-rendi szerzetes szenvedett moral insanity-ben. Szerzetesség és moral insanity éppúgy elképzelhetetlen együtt, mint a tűz meg a víz. Martinovics sátáni gögje, mérhetetlen hiúsága és feltűnési vágya is ilyen viszonyban volt a szerzetességgel.

Már szerzetesnövendék korában tűrhetetlenné vált számára a szerzetesség. *Már 19 éves korában kérte Róma megbízottjától, hogy mentse fel szerzetesi fogadalmaitól, mert csak kényszer hatása alatt tette le őket.*

Azonban Martinovics a „felvilágosultság” korában élt, mikor az észnek és a természettudományos képzettségnek túlságosan is nagy volt a becsülete s ezért a rend tartományfőnöke mindent elkövetett, hogy a ferences rendnek e tehetségben annyira kiváló (és mivel hivatkozni rendkívül jól tudott, még a valóságnál is kiválóbbnak látszó) tagját el ne veszítse. Martinovics beteges hiúságának rendkívül jól esett, hogy őt, a fiatal növendéket, a tartományfőnök ilyen sokra becsüli s ezért zaklatott beteg idegzetére igen jó hatással voltak főnöke elismerő szavai.

Ekkor, 19 éves korában, még természetesen a hit és az idealizmus is nagyobb volt benne, mint férfikorában, s ezért boldogan állított ki egy okiratot arról, hogy szerzetesi fogadalmait holtáiglan híven megtartja, ezzel ellenkező kijelentését elkeseredésében, megdöbbenéssel tette, és egyúttal megígérte (szintén írásban, okmányszerűen), hogy ha ezentúl is vétene e tekintetben, a nyugtalan szerzetesekre kiszabott büntetéseknek önként aláveti magát.

De hát mit számított egy olyan ember ígérete, amilyen Martinovics volt?

Láthatjuk tehát, hogy a rendfőnök a legkifogástalanabban járt el. Hogy Martinovicsot a szerzetben megtartsa, azt nem becsapással, nem félrevezetéssel érte el, hanem mikor kedveskedett neki, akkor is kellően tudtára adta, hogy a szerzetesnek önmegtadadás az élete s hogy a szerzetben, még ha különleges tehetség is valaki, büneiért éppúgy büntetésben részesül, mint a többi. Mindenesetre becsületére válik a ferences rendnek a rendfőnök ezen eljárása, melynek értékét még növeli, hogy olyan korban történt, melynek vallástalansága s ennek következtében laza erkölcsi az akkori szerzeteseken is meglátszottak. Itt nem látszik, hogy meglátszottak.

De Martinovicsot a szerzetben marasztalni és tehetségét ennyire túlértékelní mégiscsak helytelen volt. Olyan átkozott rossz hajlamokkal, melyekkel ő meg volt verve, még egy tisztességes világi ember is nehezen maradhatott volna meg a jó úton, nem egy szerzetes, aki az átlagosnál sokkal nagyobb erkölcsi teljesítményekre kötelezi magát. Martinovicsot ugyanis önteltsége és elbizakodottsága, ha méltányolták tehetségeit és kivételesen bántak vele, felfuvalkodottá tette, mely társai lekicsinylésében és a felettük való uralomvágyban nyilvánult meg; ha pedig csak úgy bántak vele, mint a többivel, sőt felfuvalkodottságáért megdorgálták, elkeseredettsége a személyét érő igazságtalanság állandó hangoztatásában vagy inkább ezt hangoztató kérvények és panaszáratok tömeges beadásában (mert annál sokkal gögösebb volt, semhogy szóval bárkinek is panaszkodjék), s szinte önkínzó idegösszeroppanásban nyilvánult meg.

Mikor például, mint már a növendékek tanárát a rend budai házából az ott megkezdett építkezések miatt tanítványai egy részével együtt ideiglenesen vidékre helyezték, ezt tűrhetetlennek tartotta s hiúságát még inkább bántotta, hogy azt is hallotta rebesgetni, hogy ez büntetésből történt. Megint elkezdte hát ontani felsőbbségéhez a panaszos beadványokat s követelte a rajta történt állítólagos igazságtalanság jóvátételét.

A rendfőnök most is a legnagyobb jóakaratot és türelmet tanúsította iránta, de viszont azt is kötelességének érezte, hogy a szerzetesi alázatossággal oly élesen ellenkező nagyravágyást és hiúságot ne engedje benne szabadon burjánozni. Martinovics azonban most már emiatt egyenesen tűrhetetlennek tartotta magára a szerzetesi fegyelmet, s mivel nagybátyja, mint őrnagy, testvére, mint hadnagy, egyaránt Bukovinában szolgáltak, azok kieszközölték neki,

hogy oda tábori lelkésznek kinevezzék. Hogy ezt egy szerzetessel csak abban az esetben lehet megtenni, ha rendfőnöke engedélyt ad rá, azzal nem törődtek.

Így aztán Martinovics 26 éves korában feljebbvalói engedélye nélkül a ferences csuha helyett elegáns tábori lelkészi ruhát öltött és végleg elhagyta a zárdát. Csernovitzba megérkezve már nem is mint tábori lelkész, hanem ennél sokkal előkelőbb címen, mint „csász. kir. matematikus” (!) mutatkozott be. Bátyjai közbenjárására azt is megígérték neki ugyanis, hogy a katonai mérnöki karban *menyiségtani* ismereteit is értékesítheti majd. Martinovics ebből a szemernyi kis reményről ilyen fényes valóságot csinált.

Abban az időben a kolostorból való megszökést még az állam is igen szigorúan büntette (karhatalommal kísérték vissza az illetőt és utána kolostorban börtönre ítélték). Azonban mivel akkor már a „felvilágosultság” korának vallástalansága miatt a közvélemény, sőt – már II. József lévén a császár – még az államhatalom is nem a szerzetesrendeket, hanem a *szökött* szerzeteseket pártolta, velük rokonszenvezett és nekik adott igazat; Martinovics pedig egyrészt modorával, másrészt tudományával, vagy inkább annak szemfényvesztő fitogtatásával több befolyásos pártfogót is szerzett már magának: az Egyház nem tudott törvényeinek érvényt szerezni; nem tudta elérni, hogy a még érvényben levő törvényt végre is hajtsák s így a bűnös szerzetest, aki – mint láttuk – ebben az esetben erre még külön is írásban kötelezte magát, fogadalmi megtartására rákényszerítsék.

Így lett tehát Martinovics Ferenc-rendi szerzetesből tábori pap, majd lembergi egyetemi tanár, noha valójában csak szökött szerzetes volt, akinek az akkori törvények szerint börtönben lett volna a helye. Közben behízelegte magát Potocki Ignác, vallástalan lengyel grófnál, beutazta vele a nyugati államokat és ott megismerkedett a „felvilágosultság” és a kitörőben lévő francia forradalom eszméivel. Jellemző mindkettőjükre, hogy útjukban mindjárt be is iratkoztak az illuminátusok felforgató egyesületébe, melybe való belépés pedig az Egyházból való kiközösítés büntetésével járt. Mikor pedig külföldi útról hazaérkezett, Martinovics a lembergi szabadkőműves páholynak is tagja lett.

Utána a lembergi egyetemen még dékánnak is megválasztották, bár tanártársai – igen érthető okból – egyáltalán nem szerették. Ezt azonban bőségesen ellensúlyozta a szabadkőműves támogatás.

Martinovics lembergi működésére vonatkozólag két nyomtatásban is megjelent műben is találunk adatokat. Az egyik munka Kratter Ferencé, mely 1786-ban jelent meg, s mely így ír róla: „A kevésbé megnyerő arcú, alacsony, vézna, igénytelen és mégis büszkén feszengő papocska a társalgásban egyetlen kellemes vagy tanulságos szót sem ejtett ki, folyamatosan önmagáról, tehetségeiről és érdemeiről beszélt, dicsekedése a szemtelenségig ért; elmondta, hogy rövid idő alatt hány nyelvet sajátított el, a tudomány minden ágában milyen előmenetelt tett.” „Megvetésre méltó kérkedőnek” is nevezi Kratter, s megállapítja, hogy „nincs undorítóbb, tűrhetlenebb, nevetségesebb teremtmény” az ilyen Martinovics-féle embereknél.

A másik mű Bretschneider Gottfried naplója, mely nyomtatásban csak 1895-ben jelent meg és amelyben Martinovics mint „nagy hazudó” szerepel, „ki, hogy tekintélyt szerezzen, mindenféle költött, előnyös tulajdonságokkal ékesítette föl magát”. Ilyen véleménnyel voltak tehát már pályája elején a magyar szabadság későbbi vértanújáról azok, akik ismerték.

Csakugyan olyan munkák szerzőségével dicsekszik, melyekről Fraknóinak semmi áron se sikerült megállapítania, hogy valaha megjelentek. Hogy valóban hazudik, mutatja, hogy az ilyen, csak dicsekvésből költött műveit ő maga is hol megemlíti a művei között, hol nem. Pedig aki Martinovicsot ismeri, abban egészen bizonyos lehet, hogy ő műveinek kérkedve elsorolt hosszú jegyzékét csakis megtoldhatta, de meg nem rövidíthette soha.

Ő, aki szökött szerzetes létére Csernovitzban mint „csász. kir. matematikus” mutatkozik be, a szemtelenségben annyira ment, hogy még I. Ferenchez beadott 1792. évi emlékiratában is azzal dicsekszik, hogy külföldi utazása alatt „a párizsi akadémia” egy tőle feltalált cséplőgép jutalmazásaként, melyet ott bemutatott, tagjává választotta. Már 1783-ban olyan reklám

jelent meg róla, hogy sajtó alatt levő leydeni pályamunkája elismeréseként több tudományos társaság választotta tagjává. Pedig ez a pályamunkája nemcsak jutalomban, hanem még csak dicséretben se részesült. Lehetetlen tehát, hogy miatta bárhová is tagnak megválasztották volna, nem is szólva arról, hogy e művéről Kratter a legnagyobb lesajnálás hangján szólt.

Egyébként hogy Martinovicsban csak a sokat mutatás tehetsége volt meg alapos tudományos képzettség vagy tudás nélkül, mutatja, hogy mikor még fiatalabb korában a győri akadémia egyháztörténelmi tanszékére pályázott, az elnöklő kalocsai érsek nagyon megdicsérte, de viszont magát a tanszéket nem nyerte el.

A nagyváradai akadémiánál pedig a helytartótanáctól kiküldött bizottság előtt azért jelentkezett, hogy a bölcsészet, a természettan és a mennyiségtan tanszékének elnyerésére való képességét *egyaránt* igazolja. Dicsekszik is vele, hogy ilyesmi még sohase fordult elő (tehát hogy olyan lángelme, mint ő, még nem született). Dugonics András azonban, aki tagja volt ennek a bizottságnak (noha szerzetes léte nem sokkal volt hívőbb Martinovicsnál) azt mondja, hogy a mennyiségtanból feladott kérdésre nem tudott válaszolni, de helyette „nagy hangon szólott a mathézis dicsőségéről”. Fölényes fellépésével, nagyhangú szólamaival, beszélnőképességével s nem utolsósorban hízelgő modorával azonban a bizottság egyes tagjait, kivált a főrangúakat, úgy megnyerte, hogy „egészen megalomdultak” s ezért a tanszék elnyerésében Dugonics egy másik szakembernek, a bölcsészet igazgatójának a támogatásával is csak nehezen tudta megakadályozni.

Ilyen volt tehát Martinovics; csillogott, vonzott, imponált az első találkozásra; igazi komoly értékek azonban nemcsak jellemileg, hanem még tudomány szempontjából se voltak benne.

De érvényesülését ezenkívül még szabadkőműves összeköttetéseinek is köszönhetette. Mint szabadkőműves testvér, eleinte a Mária Terézia kedvéért protestánsokból katolikussá lett híres Van Swieten is nagyon felkarolta, de ő, mint nagyképeségű férfiú, hamarosan tisztában is lett vele. Már 1787-ben azt írta kérvénye hátlapjára: „Ohne Antwort!” Tehát még csak válaszra se szabad méltatni. Van Swieten támogatásával akart ugyanis Martinovics Lembergől előbb a pesti, majd a bécsi egyetem tanárai közé kerülni.

Szélhámoságában annyira ment, hogy egyik műve címlapján a párizsin kívül még a haarlemi, a dijoni, a dublini, a hessen-homburgi, a leydeni, a müncheni, a stockholmi és a szentpétervári akadémia tagjának is mondta magát. Tehát csakis külföldi akadémiáknak, melyek még jobban imponáltak a közönségnek, mint a hazaiak, de viszont amelyek tagsága olyan volt egyúttal, hogy valóságukat – kivált az akkori közlekedési viszonyok között – majdnem lehetetlen volt ellenőrizni. De ha leleplezték volna, ő akkor se omlott volna össze erkölcsileg. Akkor bizonyára azt mondta volna, hogy ő nem a hivatalos, hanem az ugyanabban a városban levő magánjellegű akadémiát értette.

Világos, hogy a nagyzolásból élő, karriervadász Martinovics legfőképpen az udvarral próbált szerezni összeköttetést. A demokráciáért lelkesedett, sőt forradalmár érzelmű volt, de az érvényesülésre a császári udvar is jó volt neki, sőt elsősorban arra volt szüksége. Álnok, képmutató jelleme különösen alkalmas volt erre a szerepre. Nem is volt akkor valami nehéz a császári udvarral összeköttetésbe kerülni, hiszen említettük, hogy II. Lipót, ez az erkölcsileg és jellemileg a legalacsonyabban álló Habsburg, Bécsben is meghonosította a titkosrendőrséget, annak pedig olyanfajta jellemek kellene, mint Martinovics volt. Sőt azt is tudjuk már, hogy II. Lipót a titkosrendőrséget, illetőleg annak egyes tagjait arra is felhasználta, hogy azokat a nőket, akik megtetszettek neki, megszerezzék számára.

Maga Martinovics ilyen szolgáltatásokat nem teljesített II. Lipótnak, nem mintha nem lett volna rá alkalmas, és mintha nem lett volna rá készséggel kapható, hanem azért, mert II. Lipót őt még erre se méltatta. Ilyen szolgálatokat Gotthardi végzett neki. Ezért Martinovics ezt a Gotthardit ostromolta. Nála sikerült is magát behízelegnie. Gotthardi annyira megszerette és annyira alkalmasnak tartotta kémkedésre, hogy mindent elkövetett, hogy Martinovics iránti hajlamát császári urára is átvigye, de eredmény nélkül.

II. Lipót Gotthardi ajánlatára, aki Martinovicsot, mint „nagy chemikust” emlegette előtte (II. Lipót, mint fia, Sándor főherceg is, maga is szívesen foglalkozott vegytani kísérletekkel s hosszú időt töltött laboratóriumában), később mégiscsak fogadta ugyan Martinovicsot, de annál sokkal okosabb és tapasztaltabb ember volt, semhogy Martinovics-féle emberek bizalmába férközhettek volna. Eleinte még megfigyelőnek és nyomozónak, tehát titkosrendőrnek se kellett neki, s csak Gotthardi megbízásából töltött be ilyen szerepet, nem pedig közvetlen udvari megbízásból.

Martinovics aljas jelleme ebben a szerepében nyilatkozik meg a legvisszataszítóbban. De mit is várhatnánk mást egy szökött szerzetestől, aki az állam képviselőinek egyházellenes érülete miatt elkerülte ugyan büntetését, sőt egyetemi tanár is lehetett belőle, aki azonban – mint látni fogjuk – az akkori közszellem és irodalom hatása alatt már Istenben se nagyon hitt, erkölcsstelen életet élt, és akivel veleszületett természetellenesen nagy önzése és hiúsága miatt a jó jövedelem, rang és dicsőség hajhászása lett életének egyedüli istensége, melynek kedvéért bármire kapható volt.

Már régen a francia forradalom eszméinek meggyőződéses híve volt (divat volt ez akkor, s így abban az időben aki az Egyházzal szakított, szükségképpen „felvilágosult” és forradalmár lett), de hogy a király kegyét megnyerje, s hogy nála érdemeket szerevezve érvényesülhessen, kapható volt mindenre. Még arra is, hogy azok ellen kémkedjen, akik vele egy elveket vallottak, sőt akik közé külföldi útja alatt, mint láttuk már, hivatalosan is belépett: az illuminátusok ellen.

De még effajta működése is annyira nélkülözte a legelemibb becsületet, hogy – nem hiába Fraknoi moral insanityról beszél vele kapcsolatban – nemcsak elvarárait, az igazi illuminátusokat jelentette fel, hanem minden ok nélkül még azokat is, akikre csak egyéni okból haragudott, még két püspököt is, köztük a zágrábi derék Verhovácot. Annyira alaptalanok és lelkiismeretlenek voltak feljelentései, hogy aközül az egész seregnyi ismert nevű ember közül, akiket ő név szerint mint veszedelmesekeket jelölt meg, egyik ellen se történt hatósági fellépés. Verhovácot felszólították ugyan a maga igazolására, azonban már válasza elég volt arra, hogy mindenki láthatta a vádak alaptalanságát.

II. Lipót, noha Martinovics feljelentései alaptalanságáról nem tudhatott, Gotthardi nagy ajánlásaira se bocsátotta maga elé, hanem általa küldte meg neki szolgálatai jutalmát: 12 aranyat. De Gotthardi (a rendőrfőnök) nagy unszolására most már végül hivatalosan is megbízta az illuminátusok megfigyelésével.

Martinovics 1791. szeptember 28-i, a maga kezével írt jelentésében, melyet Fraknoi eredetiben olvasott, azt írja, hogy sikerült közibük bejutnia s ott mindjárt meg is ígértették vele, hogy két művet fog írni az ő szellemükben. Ő ezt meg is ígérte nekik – mondja –, azonban ígérte nem fogja megtartani, hanem ezennel *az udvarnak* tesz ajánlatot egy olyan műnek névtelenül való megírására, melyben azt fogja bebizonyítani, hogy az embert, mint egyént, jogok egyáltalában nem illetik meg és hogy a társadalomban a rend fenntartására csak olyan kormány alkalmas, mely az alattvalók előtt félelmissé tudja magát tenni. Ezért fogja Franciaországot is tönkretenni az új alkotmánya.

S ha ebben a felterjesztésben egész visszataszító meztelenségében mutatja meg jellemtelenségét, más jelentéseiben szinte már a komikumba fulladó nagyravágyását és hiúságát árulja el. Azt írja, hogy ő az illuminátusok előtt, hogy nagyobb tekintélye legyen és így a császár ügyét hathatósabban szolgálhassa, udvari vegyésznek adta ki magát. Most már sajnálja a dolgot, de ha már megtörtént, most már nem segíthet rajta. Hiszen ha csak egyszerű kis nyugalmazott tanárnak mondta volna magát, azaz a valóságot mondta volna, nem sikerült volna barátságukat megszereznie. Most azonban állandóan attól kell rettegnie, hogy állításának hazug volta kitudódik. Mivel ez nemcsak ránézve lenne kínos, hanem megfigyelői szerepét is lehetetlenné tenné, alázattal esedezik a császár öfelségéhez, hogy e bajok megelőzése céljából méltóztassék most már valóban császári kémikusnak kinevezni.

„Ősei példájára kész életét is feláldozni királyáért” – teszi hozzá hősi pózzal. A bölcs Lipót azonban még így se volt hajlandó neki ezt a címet megadni. Később Gotthardi már csak azt kérte Martinovics számára, hogy legalább egyszer a császári laboratóriumban dolgozhasson, de ezt se tudta elérni.

Mielőtt az udvari vegyész címre pályázott, Martinovics már kabinetirodai tanácsosi címet is kért, de ekkor – nagy szerényen – még csak Sándor főherceg-nádor udvaránál. Itt természetesen nemcsak címet, hatáskört is kért. Ő – mondja kérvényében – képesnek érzi magát arra, hogy a jövő országgyűlés alatt felmerülő ügyeket intézze, egyszersmind a főhercegnek politikai és pénzügyi kérdésekben oktatást adjon, adózási terveket dolgozzon ki és a nemzeti közvéleményt irányítsa. (Fraknoi: Martinovics élete, 49-50. o.)

Noha ez ügyben Gotthardi még kihallgatást is kieszközölt számára a királynál, s noha ugyanő Martinovics ezen ügyét kétszer is megsürgette s azon a címen is ajánlotta a kinevezést, hogy az illuminátusok lássák belőle, hogy az udvarnál nagy kegyben áll, II. Lipót még ezt a címet se volt hajlandó Martinovicsnak megadni.

Az érvényesülésének szorgalmazásában igazán fáradhatatlan és leleményes Martinovics később a megüresedésben lévő pécsi nagyrépostságot is kérte magának (tehát közben néha még az is eszébe jutott, hogy ő tulajdonképpen pap), ámde ezt is hiába. Végül azonban Lipót (talán mert unta már a véget nem érő zaklatást, talán, mert bűnös szenvedélyei neki is mindig jobban elhomályosították az eszét) engedett és Martinovicsot végül kinevezte udvari vegyésznek. Pécsi nagyrépostnak azonban még ekkor se és laboratóriumába se eresztette be, azaz közelebbi társaságát nem óhajtotta.

De Lipót nagyon tévedett, ha azt hitte, hogy ezzel lerázta a nyakáról ezt a veszedelmes kullancsot. Martinovics a császár engedményei láttára nem megnyugodott, hanem – nemhiába évés közben jön meg az étvágy – csak még többet kívánt. Rögtön újabb folyamodványt írt (melyben nagy boldogan már „udvari vegyésznek” írta magát alá) s – hogy a végül elnyert címhez pénze is legyen – évi 400 forint fizetést kért, mert az udvari gyűjtemények igazgatói ennyi fizetést kapnak. De újabb címet is kért egyúttal: egy címzetes apátság adományozását. Lipót természetesen megint elutasította, mint kegydíjat azonban magánpénztárából évi 1500 forintot utaltatott ki részére.

Láthatjuk tehát, hogy pénzt inkább adott neki, mint címet, ami feltétlenül erkölcsös dolog volt ettől a legerkölcstelenebb Habsburgtól. Úgy látszik, tudta, hogy Martinovicsnak mindent szabad adni, csak tekintélyt és erkölcsi elismerést nem. Martinovicsnak azonban ez is kellett, nemcsak a pénz. Tovább folytatta tehát és Gotthardival is tovább folytatta a rohamot, míg csak célt nem ért. Lipót végül megígérte a címzetes apátságot is, de mielőtt a kinevezést aláírhatta volna, bűnei korai és hirtelen sírba vitték.

Martinovics érvényesülésére nagy csapás volt ez a haláleset, de ő, mint a macska, melyet kidobnak, azonnal talpra esett és most már az új király részére folytatta – talán még az eddiginél is nagyobb hévvel – titkos megfigyeléseit. Csak az volt a baj, hogy I. Ferencnek, az új császárnak is megvolt a magához való esze, s ami a fő, ő nem szenvedett azokban a bűnökben, melyekben apja. Ezért, ha Martinovics még II. Lipótnak se kellett, fiának még sokkal kevésbé kellett.

Fraknoi azt írta, hogy bécsi levéltári kutatásai közben a császári kabinet irományai között Martinovicsnak több olyan jelentésére bukkant, melyeket nemcsak el nem olvasott senki, hanem annyira nem voltak rá kíváncsiak, hogy még csak fel se bontották és először ő olvasta őket. (Igazán becsületére válik a Habsburgok udvarának.)

Kihallgatáson I. Ferenc is fogadta, de láttuk, hogy ez mit se jelentett, mert hiszen I. Ferenc elé mindenki oda juthatott, aki akart, Martinovics pedig természetesen akart. Azonban ha a személyes találkozás még Lipótnál is kárára volt Martinovicsnak, gondolhatjuk, hogy még sokkal jobban kárára volt a becsületes I. Ferencnél.

Martinovics azt ígérte neki, hogy ha szolgálatába fogadja, „egy hónap alatt az egész világ színe előtt bizonyítja, hogy többet ér a munkája, mint a minisztereké és a tanácsoké együttvéve”. (Fraknoi, 63. o.) Ferenc fiatal létére is annyira józan volt, hogy még csak arra se volt kíváncsi, hogy be tudja-e váltani ezt a nagyhangú fogadkozást. Martinovics erre megsértődik, illetőleg megpróbálta, hogy talán ezzel ér el hatást. Mikor azonban látta, hogy nem, hamarosan más ajánlattal állt elő. Azt kínálta föl, hogy a koronázó országgyűlésen elmondható latin királyi beszédeket és válaszokat megfogalmazza. Erre annyira nem volt azonban I. Ferencnek szüksége, hogy még azt az évi 1500 forintos kegydíjat is megvonta tőle, melyet apja kiutalt neki.

Martinovics most újra megsértődik, de természetesen ismét csak rövid időre. Érvényesülését szolgáló rohamait hamarosan újra megkezdi. Elkészített napjaiban előbb egy-egy forradalmi, király- és egyházellenes művet írt meg, utána pedig – mikor haragja lecsillapult – hízelgések közepette újabb kérvényben, sőt személyes audiencián ajánlotta föl jószolgálatait ugyanezen királyság *oltalmára*. Egyik kihallgatáson például azon a címen kért hivatalt Ferentől, mert neki nemcsak politikai képességei vannak, hanem olyan szíve is, „melyet Lipót király alapos vizsgálat után jónak talált”.

A jó I. Ferenc természetesen őt is kegyesen fogadta s azt mondta neki, hogy lépjen érintkezésbe minisztereivel. Erre Martinovics a legbefolyásosabb miniszterhez, Colloredóhoz – ahhoz, akit szívében valamennyi közt a legjobban gyűlölt (mert „bigott” katolikusnak tartotta) – írt kérvényt, melyben kifejti, hogy „bő ismereteinél fogva bármely szakba vágó udvari hivatalban sikerrel és becsülettel szolgálhat, mert a Monarchia országait alaposan, a magyar alkotmányt tökéletesen ismeri; kilenc nyelven beszél, a pénzügyigazgatás, a bányászat, a pénzverés, a hadügy, a kereskedelem, a tanulmányi és az egyházi ügyek terén járatos, a külföldi udvarok viszonyait, amennyire csak lehet, ismeri” stb.

Azonban most is csak azt a választ kapta, hogy alkalmaztatásának ügyét a király egyelőre függőben kívánja hagyni. Erre újabb kérvényt ír, hogy ő 500 forintos nyugdíjából megélni nem tud, azért ennek felemelését kéri; egyúttal újra kérte a zágrábi nagyrépostságot. Ha ezt megkapná – írja –, akkor „titkos szolgálatát élethossziglan folytatná”. Természetesen most már ingyen. Abban – úgy látszik – nem látott semmi furcsát, hogy éppen egy nagyrépost legyen az udvar kémje a magafajta magyar „hazafiak” ellen.

Ennyi ostromnak egy jó Habsburg nem tud ellenállni még akkor sem, ha a tényleges helyzettel tisztában van és az esze mást mond, mert a jó szíve viszont megsajnálja azt, aki 500 forintos nyugdíjából „tengődik”. I. Ferencről azonban a valóságban állt az, amit Martinovics magáról állapított meg, hogy ti. a szíve jó. Nagyrépostnak hát nem nevezte ki ugyan Martinovicsot, de a nagyréposti jövedelem helyett kiutalványozott neki 1000 forint kegydíjat, hogy könnyebben meg tudjon élni s így neki végre békét hagyjon. Hogy a pénz mellé még hiúságát is kielégítse, kinevezte szászvári címzetes apátnak. Így Martinovicsnak pénze is lett, meg lilagombos reverendában is feszenghetett; pap helyett főpapnak mondhatta magát.

Így lett Martinovicsból apát. Hej, pedig de nagy szeget ütött ez az apátság diákkoromban az én fejembe! Ha ugyanis mint főpapnak, meg akartam neki adni a kellő tiszteletet, akkor el kellett ítélnem azokat a Habsburgokat, akik ellen még egy apát is kénytelen volt összeesküvést szőni, annyira elnyomták a magyarokat. Ha pedig tudomásul veszem, hogy az összeesküvő annyira jellemtelen ember volt, hogy összeesküvése inkább becsületet, mint szégyent hoz a Habsburgokra, akkor meg az nem fért a fejembe, hogy csinálhattak a Habsburgok ilyen gazemberből mégis apátot?

Pedig hát a nehéznek látszó dilemma megoldása nagyon is könnyű. Martinovics képében a Habsburgok ellen csakugyan egy cégéres gazember esküdött össze, aki semmivel sem volt több, mint egy szökött szerzetes és nem apát lett volna, hanem börtönben ült volna, ha az Egyház akkor szabad lett volna, azaz végrehajthatta volna az egyházi törvényeket, Martinovics pedig börtönében vagy megjavult volna, vagy pedig továbbra is ott maradt volna. Igaz,

hogy ez utóbbi esetben elvárható könnyen Ubryk Borbálát csináltattak volna belőle, s tele lett volna vele a „felvilágosult” világ, hogy a papok „elevenen” „befalazták” és ez esetben viszont a szeretetből adtak volna leckét – gazemberek – az Egyháznak, s végül mégiscsak az sült volna ki, hogy a rosszakarat és a gonoszság ellen nincs orvosság.

Nagyon tévednénk azonban, ha azt hinnénk, hogy Martinovics a végre megkapott ezer forinttal és az apáti címmel megelégedett és végre megnyugodott babérjain. Dehogy! Csak még jobb étvágyat és még nagyobb kedvet kapott tőle a további tülekedésre és követelésekre. Alighogy megkapta a kegydíjat, már azt írta Colloredónak, hogy megjutalmazásának és kitüntetésének híre eljutott az illuminátusok körébe is és az a hír terjedt el köztük, hogy ő ezt a kegydíjat titkosrendőri szolgálataiért kapta. Azt ajánlja tehát, hogy a gyanú eloszlatására, hogy további kémkedése ezzel lehetetlenné ne váljék, az lenne a legalkalmasabb, ha valami udvari hivatalt is kapna, vagy legalább annak a címét, például a bányaigazgatóságnál megüresedett tanácsosi állást. Kijelentette, hogy ennek elnyerése esetén is hajlandó lenne tovább folytatni titkos megfigyelői szolgálatait is.

Még meg se száradt a tinta ezen a kérvényen, már újra írt Colloredónak. Közben azt hallotta ugyanis – vagy lehet, hogy csak képzelte –, hogy Schloissnig kabineti titkár helyébe, aki államtanácsossá fog előlépni, a király őt akarja alkalmazni, de Colloredo ezt ellenzi. Hogy tehát Colloredót magának megnyerje és lekenyerezze, azt írta neki, hogy miniszterársai szövetkeztek az illuminátusokkal és a jezsuitákkal (tehát egyszerre a tűzzel is meg a vízzel is, de a jezsuiták már úgy is rég el voltak törölve), hogy őt megbuktassák, sőt udvarhölgyek útján a császárnét is meg akarják nyerni tervüknek. Figyelmezteti hát, hogy az őt környező papokkal, sőt még a gyóntatójával való érintkezésben is óvatos legyen. Ő minden pillanatban várja kinevezését valami udvari állásra, s ha ezt megkapta, majd ő is nagyobb szolgálatokat tehet neki ellenségei ellen.

Colloredót a mi történetírásunk – valószínűleg azért, mert papok is voltak környezetében, sőt még gyóntatója is volt, pedig az ekkor már igen kevés vezető embernek volt – nagyon buta embernek tartja. Annyira okos azonban – úgy látszik – még ez a „korlátolt” Colloredo is volt, hogy Martinovics effajta fogásai semmi hatással se voltak rá. Martinovics azonban nem lankadt s rendületlenül tovább folytatta hajtóvadászatait a pénz, a hír, a rang és a dicsőség után.

Mivel az udvar mindig jobban távolodott II. József és II. Lipót egyházellenes nézeteitől, ajánlataiban Martinovics is alkalmazkodott az új irányzathoz s képmutatásában és álnokságában annyira ment, hogy egyenesen ő figyelmeztette a kormányt, hogy akadályozza meg a tiltott könyvek behozatalát, mert ha nem, „kellemetlen meglepetések érhetik”.

Egy másik beadványában pedig azt jelenti, hogy Trencsén megyében gyógyfürdő használatának örve alatt sok magyar úr van együtt, akik forradalmat készítenek elő (a Wesselényi-összeesküvéskor is így volt). Az ország délibb részén lakó urak ugyanezen célból a Balaton mellett gyűlnek majd össze. Ajánlkozott, hogy odautazik kikémlelésükre. Bár Sauran, a rendőrmíniszter helyettese kérése teljesítését javasolta s kívánatosnak tartotta, hogy Martinovics Magyarországra küldessék, „ahol a titkosrendőrség még nincs megszervezve”, I. Ferenc a titkosrendőrségnek Magyarországon való megszervezését nem tartotta annyira szükségesnek, mint Martinovics, a magyar nemzeti hős, s még a rendőrmíniszterhelyettes ajánlatára se bízta meg semmivel.

I. Ferenc egész más ember volt, mint apja. Neki a Martinovics-féle emberek semmiféleképpen se kellett, sőt erkölcsi undort érzett velük szemben. Ezt Martinovics nehezen vette tudomásul, de mikor végül mégis be kellett látnia, hogy nyeregbe ő Ferenc uralkodása alatt nem kerülhet, levonta hát az eset tanulságait s bosszúból is, meg régi meggyőződéséből is forradalmár lett és összeesküvő; az, aminek született, ami azonban mégse lett volna, ha a másik úton jobban érvényesült volna.

Martinovics jelleme

Martinovicsnak pap, sőt apát létére egyik fő jellemvonása a vallástalanság, hogy ne mondjam: az istentelenség volt. Ez abban a korban nem volt ritkaság, hiszen aki akkor olvastott, tanult, képezte magát, mást, mint ami vallástalanná tette, hacsak nem akart kizárólag az ima- és ájtatossági könyvekre szorítkozni, alig olvashatott. Martinovics istentelensége és gonoszságai egyébként papi mivoltára és az Egyházra nem jelentenek szégyent, hiszen említettük, hogy ha az Egyház szabad és független lett volna, akkor Martinovics börtönbe került volna, tehát ilyen mélyre semmiképpen se sülyedhetett volna. Hiszen külföldi utazása is a kolostorból való megszökése után volt, pedig forradalmi elveit ez útjában szedte össze.

Hogy a papi állás a Martinovics-féle életfelfogással és erkölcsökkel mennyire olyan viszonyban van, mint a tűz a vízzel, azt éppen eléggé mutatja, hogy már serdülő korában tudatában volt annak, hogy ő nem szerzetbe való, 26 éves korában pedig már végleg ott is hagyta a kolostort és első dolga volt, hogy az éppen nem „klerikális” hangzású „csász., kir. matematikus” címet felvegye. A kolostorból való engedély nélküli távozása után minden akart lenni: egyetemi tanár, író, politikus, fizikus, kémikus, pénzügyi, bányászati, hajózási szakértő, kabineti titkár, udvari tanácsos, latin beszédek fogalmazója, titkosrendőr, titkos megfigyelő és kém, csak egyedül pap nem. A papságból csak a cím, a főpapi ruha és a főpapi javadalom kellett volna neki, de sohasem a hivatás.

Nemcsak nem csodálkozhatunk tehát visszaszítójó jellemtelenségén, hanem egyenesen logikusnak kell ezt mondanunk az ő helyzetében. Aki ugyanis pap, sőt szerzetes létére is ilyen mélyre tudott sülyedni, annak sátáninak kellett lennie már természetes adottságánál fogva. *Corruptio optimi pesima*: Legjobb, ha elromlik, legrosszabbá válik, mondja a közmondás. Minél magasabbról esik le valaki, annál jobban összetöri magát.

Talán a magyar nemzet egész ezeréves történetében nem találunk még egy olyan közszereplőt vagy író, aki az Egyház és a papság iránti ellenszenvének olyan nagyfokú és olyan gyakori jelét adta volna, mint Martinovics, az „apát”. Világos tehát, hogy maga se tekintette magát papnak. Alig tud tíz szót leírni, hogy az egyház és a papság elleni gyűlölete ki ne törne belőle. Még a siralomházban és végrendeletében is azt írja: „A harangok, melyeknek kongását sohase bírtam tűrni, nem fogják többé sérteni fülemet”.

Mondhatjuk-e papnak, sőt egyáltalán kereszténynek azt, akit egész életében mindig olyan nagyon bántott a harang szava, azé a harangé, mely a hívő lelkeket templomba hívja vagy imádságra szólítja fel, vagy valakinek halálával kapcsolatban a mulandóságra és az utolsó ítéletre figyelmezteti?

„Noha bilincseket viselek – írja ugyancsak végrendeletében – gondolataimban szabad, lelkiismeretemben nyugodt vagyok.” (Ha nyugodt lett volna a lelkiismerete, akkor nem kötött volna bele minden percben az Egyházba és a papságba.)

„Uralkodómnak azonban nagy kiterjedésű monarchiájában nincs szabadsága, mert azt kell cselekednie, amit a papok és pártfogóik, a kabineti miniszter fejébe vernek.” (Látjuk tehát, hogy máris a papokkal csatázik. Szerinte minden bajnak a papok az okai. A rosszat csak ők verhetik a király fejébe. Ki gondolná ezek után, hogy aki mindezt írja, az is pap, sőt „apát”, s ráadásul olyan pap, akinek „nyugodt a lelkiismerete”? Az azonban logikátlanságában nem jut az eszébe, hogy ha az az uralkodó, aki az Egyházra hallgat, nem szabad, mert nem teheti azt, amit akar, akkor az alkotmányos uralkodó se szabad, mert hiszen az se teheti azt, amit akar. Ha szégyen a királyra, hogy az Egyház törvényeit tiszteletben tartja, akkor az is szégyen rá, hogy a magyar alkotmányt tartja tiszteletben.)

Martinovics – úgy látszik – el se tudja képzelni, hogy az, amit a papok vernek valaki fejébe, még jó is lehessen. Nálunk jutalmul mégis nemzeti hőst csináltak belőle, akit nemcsak a kommunisták, hanem Kossuth is pártol még akkor is, ha aljasságát már kitergették s okmá-

nyokkal bizonyították. Hiszen aljasságát bizonyító beadványait Fraknói mind eredetiben olvasta.

Martinovicsnak – írja Fraknói (21. o.) – az volt a felfogása, hogy „az emberi szellem az igazságot a legfontosabb kérdések vizsgálatában teljes bizonyossággal meg nem állapíthatja, de a legnagyobb valószínűség azon felfogás mellett szól, hogy személyes Isten nem létezik, a világ örökkévaló és végtelen, a természet és az ember szellemi erők közreműködése nélkül, a fátum szükségszerűségével végzi működését.” De egész nyíltan is hirdette magáról, hogy ateista (129. o.).

Láttuk, hogy olyan hiú és olyan büszke volt tudományos munkásságára, hogy olyan művek szerzőségével is dicsekedett, melyek sose jelentek meg. Viszont több művét mégis álnéven írta vagy névtelenül jelentette meg, mert olyan tartalmúak voltak, melyekkel nem lehetett nyíltan kiállni. Istentelensége és felforgató hajlamai tehát még hiúságánál is nagyobbak voltak, és mivel azt már láttuk (s látjuk is még), hogy hiúsága mily mérhetetlenül nagy volt, gondolhatjuk, mekkora lehetett akkor egyházugyűléte és forradalmisága.

1788-ban „*Memories Philosophiques ou la nature dévoilée*” címen névtelenül munkát adott ki, melynek címlapjára „London” van felírva, de valószínű, hogy ez is csak a félrevezetést szolgálja a szerző személyét illetően, „mert abban az istentagadó bölcsészetnek kézikönyvét nyújtotta.” (Fraknói, 28. o.) Ebben azt bizonyítja, hogy a bölcsészet az embert szenvedélyei megfékezésére képesíti anélkül, hogy szüksége volna a vallásra. (No hát azt elmondhatjuk, hogy magát Martinovicsot ugyancsak nem képesítette rá. Láttuk, hogy az ő „bölcselete” nélkül mennyire nem tudta legyőzni szenvedélyeit: a szoknya után szaladgálást, a nagyravágyást, a hazudozási hajlamot, az álnokságot és a képmutatást, a haragot és a bosszúállást, a hálátlanságot stb.)

E művében „a papoktól terjesztett mérget” emlegeti (látjuk tehát, hogy magát mennyire nem tekinti papnak), „esztelennek” mondja azt az állítást, hogy „a keresztények vallása kevésbé abszurd, mint a zsidóké”. Jézusról egyenesen azt meri írni, hogy „elég vakmerő volt Isten fia gyanánt lépni fel”.

E művéből egész jól látszik, hogy Martinovics akkor, mikor unos-untalan az Egyházzal meg a papokkal bajlódik és támadja, gúnyolja őket, tulajdonképpen a lelkiismerete nyugtalanságát árulja el. A végén ugyanis azt írja, hogy ha nem lenne igaza s mégiscsak lenne Isten s másvilág, a magafajta bölcseletnek nem lehetne baja akkor se, ha Isten ítélőszéke elé kerülne. Közöl is mindjárt egy hosszú, „hatásos” beszédet, melyet Isten ítélőszéke előtt majd elmond, ha valaha szükség lenne rá, s amellyel biztosítani tudja majd a maga büntetlenségét. Tudtára adja itt Istennek, hogy nem ő, hanem Isten az oka annak, hogy ő vallástalan lett.

Miért zárta be lelkét – hányja szemére – a test börtönébe, s miért tette ezáltal képtelenné a legfontosabb igazságok megismerésére?! (Dehogy tette képtelenné! Hiszen olyan mélyre süllyedt pap, mint Martinovics, csak egy volt Magyarországon. Mert ha voltak és vannak más rossz papok is, azok legalább nem hitetlenek s nem olyan nagyzsolók, mint ő. Aztán vajon annak is Isten-e az oka, hogy Martinovics megszökött a kolostorból, noha előzőleg írást adott róla, hogy ha vétkezni fog, vállalja az érte járó büntetéseket? Vajon Isten volt-e az oka annak is, hogy II. József és kora hitetlensége ezt számára lehetővé tette? Vajon Isten volt-e az oka, hogy veleszületett hiúságát, gögjét, nyughatatlanságát, elbizakodottságát, gyűlöletét szabadon hagyta burjánozni, noha az ellenkezőre még írásban külön is kötelezte magát? Martinovics úgy intézte el a dolgot, hogy egyszerűen otthagya azt a kolostort, mely önmegtagadást, önnevelést követelt tőle és szenvedélyei legyőzésében segítette volna.)

E védőbeszédében elbeszéli aztán Istennek, hogy milyen hithű és vallásos volt ő még ifjúkorában és szemére hányja, hogy miért nem szólította hát akkor magához, hogy üdvözülhetett volna? Miért várta meg, hogy elromoljon?

Azért – feleljük neki Isten nevében mi –, mert Isten az embert magához hasonló lénynek teremtette; olyannak, akinek esze van és megvan az a képessége, hogy tehet jót, ha akar, de

tehet rosszat is. Az azonban, aki csak akkor üdvözülhetne, ha gyermekkorában halna meg, mert mihelyt kísértéseknek van kitéve, azonnal elbukik, az nem érdemel üdvösséget. Igaz, hogy vannak olyan emberek is (a gyermekkorban meghaltak), akik a próba kiállása nélkül, tehát tisztán csak Isten irgalmából üdvözülnek, de ez csak kivétel s ezek jutalma kisebb is, mint azoké, akik az örök boldogságot nem ingyen, hanem megérdemelten kapják.

Isten nem azért adta az embernek a szabad akaratot, ezt a nagy emberi kitüntetést, hogy aztán sose használhassuk, mert hiszen ha használjuk, akkor úgyis csak rosszra használjuk. Aki csak akkor tudna üdvözülni, ha csecsemő korában halna meg, annak nincs helye az üdvözültek között. De viszont annak, aki vétkezhetett volna s mégse vétkezett, az üdvösségben is hasonlíthatatlanul nagyobb lesz a dicsősége, mint azoknak az ártatlanoknak, akiket Isten végtelen irgalmában nem tett próbára, s így kivételesen egészen ingyen kapták meg az üdvösséget. Isten Martinovicsot nagyobbra szánta, ezért őt kitette a próbának. Ha aztán erre könnyűnek találta, csak magának tehet érte szemrehányást, annál is inkább, mert azok, akiket Isten nem tesz ki próbának, a kivételek közé tartoznak.

Hogy vannak olyanok, akiknek Isten ingyen is megadja az üdvösséget, míg a többségnek csak akkor, ha a próbát kiállja, azaz megérdemli, nem igazságtalanság Isten részéről. Ez csak azt bizonyítja, hogy Isten mindenkivel jól tesz ugyan, de nem mindenkivel tesz egyforma jót. Ha ez igazságtalanság lenne, akkor mi is igazságtalanok lennénk, ha mindig minden koldusnak egyforma alamizsnát adnánk. Pedig – nemde – ezt senki se követelheti tőlünk az igazság nevében. Ha így lenne, akkor a kutyák is szemrehányást tehetnének Istennek, hogy miért kutyának és miért nem embernek teremtette őket.

Martinovicsnak minden szava és minden betűje állandóan azt harsogja a fülünkbe, hogy ő milyen tehetséges, milyen okos, milyen nagy szellemi képességekkel van megáldva. Hogy lehet tehát Istentől józanul azt kívánni, hogy éppen ilyen „noch nie dagewesen” embereket vegyen magához már csecsemőkorban, hogy éppen őket fossa meg attól a lehetőségtől, hogy nagy szellemi képességeiket használhassák, vagyis hogy éppen velük bánják úgy, mint a gyermekét együgyűekkel szokás?

Martinovics maga mondja, hogy a bölcsélet még vallás nélkül is jóvá és erkölcsössé tudja tenni az embert. Mit tud hát akkor teljesíteni a bölcsélet és a vallásosság együttesen egy olyan tüneményes tehetségű emberben, mint amilyennek Martinovics tartotta magát? Martinovicsot azért teremtette az Isten, hogy felnőjön, hogy nagy szellemét, rendkívüli képességeit ragyogtassa, s mint felnőtt, gondoskodni tudjon róla, hogy szenvedélyei s ebből származó bűnei az Istentől beleoltott szikrát el ne oltás, meg ne csúfolják és erkölcsi fertővé ne változtassák.

Hogy mégis ez történt, azt majd neki Isten az utolsó ítéleten a fejére fogja olvasni. Ő pedig, mivel akkor már a jelenleginél is okosabb lesz, s mert akkor már a hazugság, góg és nagyizolás se homályosítja el értelmét, nagy bűnei tudatában úgy megsemmisül majd előtte és úgy „elnemul”, mint Krisztus példabeszédében az az ember, aki nem menyezős ruhában jelent meg a királyi ember lakomáján. (Mt 22,8-14)

A cinikus Martinovics azonban rendületlenül folytatja „hatásos” védőbeszédét Isten előtt: „Mivel hagyta fel nőni és életemet a tudománynak szentelni, istentagadóvá lettem. Mindaddig, amíg élt bennem a hit, ami – folytatja – a Te ajándékod, meg voltam óvva a tévedéstől. Mihelyt felébredtetted bennem a tudományos foglalkozás ösztönét, nem állott többé hatalmamban ellenszegülni az okoknak, melyek a Te létezésed tagadására készítettek. Az emberek a Te malasztodnak köszönhetik, ha hitük őket szentté avatja, szintúgy Te vagy az oka szerencsétlenségüknek, ha olyan tulajdonságokkal ruházod fel őket, melyek filozófusokká nevelik.”

Kétségbeejtően hamis érvelés. Ha van Isten – pedig Martinovics is (legalább most) azt teszi fel, hogy van –, hogy lehet akkor az, hogy annak, aki kiműveli magát, kételkednie kell létezésében? Ha van Isten, hogy lehet az, hogy csak az hihet benne, aki vakhitű, tehát nem

gondolkodik, akinek azonban tudományos igényei vannak, aki bölcselelő, annak Isten léte már ellenkezik az eszével?

Ha csakugyan a tudományból következik az, hogy nincs Isten, akkor Martinovics és bölcs filozófus társai egészen nyugodtak lehetnek abban, hogy sose kerülnek majd annak az Istennek az ítélőszéke elé, akinek létét tagadniuk kellett. Nem csodálkozhatunk azonban, hogy Martinovics szükségesnek tart egy hatásos védőbeszédet a maga hitetlensége számára Isten ítélőszéke előtt, mert például Volta, aki kortársa volt Martinovicsnak, s bizonyára kissé nagyobb természettudományos műveltsége volt, mint neki, nemcsak el nem vesztette gyermekkori hitét túlságosan nagy tudománya miatt, hanem férfikora teljében és híre tetőpontján is éppoly gyermekien ártatlan és falusiasan hívő maradt, mint amilyen gyermekkorában volt.

Az üdvösséghez nem vakhit kell, hanem eszes, intelligens hit. Üdvözülhet az analfabéta is és az is, aki a vallással tudományosan nem ér rá vagy nem akar foglalkozni. Az ilyen ember csak hallgat az Egyházra. Együgyű hit ez, de ez se vakhit, mert aki a világ világosságára néz, s annak fényénél irányítja lépteit, az bizonyára minden, csak nem vak. Még az ilyen ember is gondolkodó ember, mert ahhoz is természetes, józan ész kell (meg természetesen aláztasság is), hogy valaki elismerje, hogy ő gyarló és tudatlan s ezért hallgat a nála kevésbé gyarló és nála okosabb emberekre, különösen pedig azokra, akiket a világ világossága az ő útbaigazítására rendelt. Az igazi, az ideális hit azonban nem ez, hanem az, hogy valaki a maga eszével is látni és megérteni törekedjék mindannak az igazságát, amelyen földi és örök boldogsága alapul. A katolikus ember, ha tehetséges, ezt az igényét is kielégíti.

Nagyon téved Martinovics, ha azt hiszi, hogy a bölcselelő hajlam és a tudományok szeretete káros a hitre. Éppen ellenkezőleg: rendkívül előnyös. Éppen a bölcselelő hajlamú és tudománykedvelő egyénekből lehetnek elsősorban igazi katolikusok. De természetesen csak akkor, ha az igazság megismerése és elfogadása elé nem tornyosulnak visszataszító szenvedélyek alakjában olyan veszedelmes akadályok, melyek Martinovics lelkét eltorzították. Ha pedig tornyosulnak, akkor a gazdájuk nem hagyja őket olyan szabadon burjánzani, mint Martinovics hagyta. Érzékisége, gögje, nagyravágyása, hiúsága, hazudozási mániája, önzése tette Martinovicsot hitetlenné és forradalmárrá s juttatta a vérpadra, nem pedig a tehetsége és az, hogy bölcsészettel foglalkozott. Nem is annyira bölcsészettel foglalkozott ő, hanem sokkal inkább a nagyravágyással, elbizakodottsággal, élvezetvágygal, ambícióval, stréberséggel.

Harmincéves hittanári működésem alatt én is mindig a legjobb tanuló, a legokosabb, a legjobban tudománykedvelő fiúkat tudtam legmeggyőződésebb és minden vihart és kísértést győzelmesen kiálló katolikusokká tenni, nem pedig a kis szellemi igényűeket és a művelődni lustákat. Ha a tehetség és a tudományszeretet megvolt s különösen ha ehhez még nemeslelkűség is járult, az e tekintetben való sikernek még az se volt akadály, ha az illető felerészben protestáns szülőktől származott vagy zsidó vérű volt, tehát a szülői házból úgyszólván semmi érzelmi vagy családi hagyományt jelentő katolicizmust nem hozott.

Ha valakinek zavarja a hitét, hogy egy pap jutott olyan sorsra, mint Martinovics, és talán az Isten előtti most idézett cinikus érvelése is megzavarta a lelkét, figyelmeztetem arra, hogy mindazokat az állításokat, melyeket e védőbeszédében felhoz, maga Martinovics is ugyancsak megcáfolta épületesen keresztény, bűnbánó halálával. Csak ez mutatta meg igazán, mennyire hamisak voltak ezek az érvek, s hogy Martinovics valójában nemcsak gyermek- és ifjúkorában, hanem élete végén, tehát a „felvilágosult” bölcsélettel való megismerkedése után is mennyire őszintén hitt a katolicizmusban és Isten utolsó ítéletében. A kivégzésekor való viselkedésével Martinovics ugyancsak bebizonyította, hogy őt se a tudománya vagy a bölcsélettel való foglalkozása tette egy időre hitetlenné, hanem a bűnei, a gonoszsága.

Ha nem érte volna ez a szerencsés szerencsétlenség, hogy a vérpadon kellett befejeznie életét, ez nem tudódott volna ki soha, mert akkor valószínűleg hitetlenül is halt volna meg. Így azonban Martinovics bebizonyította azt is, hogy az, aki mint ő, kellő vallásos katolikus nevelésben részesült és vallásos műveltsége is van vagy volt, az még akkor se tud őszintén s

igazán hitetlen lenni, ha egyébként olyan elvetemült, sátáni lélek lakozik benne, mint amilyen Martinovicsban lakozott. Egyúttal a végleges bizonyítékot kapjuk benne arra az állításunkra is, hogy Martinovicsban az állandó pap- és egyházellenes kifakadások tulajdonképpen csak lelkiismeretfurdalásának, illetőleg lelki nyugtalanságainak megnyilvánulásai voltak.

Martinovics nem várta meg, míg Isten ítélőszéke elé kerül és ismertetett ékes szónoklatát ott bizonyára nagy tetszéssel elszavalhatja. Sokkal jobban hitt ő Istenben és sokkal jobban tudta, hogy van, semhogy ezt a rá nézve borzalmas pillanatot meg merete volna várni. Tudta ő azt, hogy akkor már késő a bűnbánat, mert annak még itt a földi életben meg kell történnie.

Láttuk, hogy egy ideig még halálos ítélete után is tartotta magát göggyében, s még végrendeletében is gonoszskodik, de akkor, mikor már látnia kellett, hogy nincs már semmi remény s csakugyan hamarosan odakerül az elé a számára annyira félelmes ítélőszék elé, kitört végre belőle az, ami igazi meggyőződése volt s átváltozott a legalázatosabb hívővé.

Amint egy katonatisztet nem lehet felakasztani, hanem ha mégis meg kellett ezt vele tenni, előbb lefokozták s az akasztófa alá már mint rang nélküli közlegényt állították, éppúgy papot is csak úgy engedett az Egyház kivégeztetni, hogy előbb ünnepélyesen kivetkőztette papi mivoltából: degradáltatta. Így járt kivégzése előtt Martinovics is. Az ünnepélyes degradáció 1795. május 17-én történt a budai ferences templom szentélyében nagy közönség előtt és Baththány József bíboros hercegrímás megbízásából Kondé Miklós érseki helytartó végezte.

Felöltöztették a vádlottat, illetőleg már elítéltet miseruhába. Kezébe adták a kelyhet, aztán elvették tőle, majd a misekönyvet adták a kezébe és vették el tőle. Aztán leszedték róla a miseruhát, a stólás s a többi egyházi ruhát, végül pedig egy késnek vakaró jellegű hozzáérintésével még annak a szent olajnak a nyomait is leszedte kezéről a helytartó, mellyel felszentelésekor felkenték.

Az érsek nevében eljáró helytartó mindenegyes ténykedését az ilyen esetre előírt megrendítő imákkal kísérte, végül pedig – mert az Egyház még az olyan bűnöst se veti meg, aki pap létére olyan mélyre süllyedt, mint Martinovics, hiszen érte is meghalt Krisztus Urunk a kereszten, s mert erkölcstana alapja a szeretet, s hatalma is atyai hatalom, a szülő pedig még halálra ítélt fiát se taszítja el magától – bátorító szavakat intézett a degradálthoz s figyelmeztette, hogy csak az emberek taszították el maguktól, Isten nem; az őt se hagyja el. Helyezze végtelen irgalmába bizalmát s tegye rá magát érdemessé őszinte bűnbánattal. Még nem késő, a bűnbánat ideje még nem múlt el, mert még él.

Tudvalevő, hogy Kazinczy Ferenc, a költő is tagja volt a Martinovics-összeesküvésnek, csak ő, mint nála kisebb bűnös, csak börtönt kapott, nem halált. Mi, „hazafias” magyarok, ha Martinovics kivégzéséért ma már talán már nem is (de régebben annál jobban), de Kazinczy és társai elítéléséért annál inkább követ vetünk I. Ferencre és rendszerére. Martinovics és társai között ugyanis Kazinczyak is voltak, azok pedig a magyar irodalom és közélet büszkeségei, s így ők semmiképpen se lehettek gonosztevők, de az államra veszedelmes felforgatók se.

Ne felejtjük azonban, hogy ebben az időben divat volt forradalmárnak lenni, a „felvilágosultság” eszméi akkor még a műveltséggel együtt jártak. Nagyon is lehetséges tehát, hogy legalábbis éretlen, egzaltált fiatalságukban még a Kazinczy-féle emberek is lehettek veszedelmesek, lehettek tévedők. Hogy pedig ez a tévedés nem is volt annyira ártatlan, mint gondolnánk, azt feltűnően mutatja, hogy Kazinczy még az eset után 16 évre is (Szirmay pedig rá 14 évre) azt írja, hogy Martinovics még e most említett degradáció alatt is cinikusan viselkedett.

Ez azt mutatja, hogy Kazinczy Martinovicsot hősnek gondolta s meg volt róla győződve, hogy egyházellenes meggyőződése tántoríthatatlan s így tiszteletreméltó volt. Ha most mindehhez hozzávesszük azt is, hogy az igazság mindennek éppen az ellenkezője volt, bizony Kazinczyról is rá nem éppen hízeltő dolgokat kell gondolnunk.

Mi lehet az oka, hogy Kazinczy és társai még évtizedek múlva is az igazsággal homlok-egyenest ellenkező meggyőződésen voltak? Hogy hozzájuk nem jutott el az igazság? Hogy ők még a napot is letagadhatták az égről, mert ők csak arról szereztek tudomást, ami az isten-

telenség mellett szól, ami a katolicizmusra szégyen és a forradalmárookra és istentelenekre dicősség?

A degradáció alatt ugyanis Martinovics homlokegyenest ellenkezőleg viselkedett azzal, ahogyan Kazinczy és Szirmay állítja. Milyen sátánian gonosz lehetett az az eszme, mely még arról is kötelességének tartotta gondoskodni, hogy elvtársai soha meg ne tudják, hogy Martinovicsban végül felülkerekedett a jó érzék s nem szégyellt bűnbánóan viselkedni s szívből megtagadni azokat az eszméket, melyekért bűnhődni kellett.

Természetesen nem azt akarom mondani, hogy Kazinczy és Szirmay is (természetesen mindketten protestánsok) azok közé tartozik, akik tudták az igazat s így tudatosan, sátáni módra hazudoztak, hogy megakadályozzák azt a jó hatást, amit Martinovics végső viselkedése az emberek lelkében alkalmas volt felidézni, hanem csak azt, hogy ők annyira egyházellenes körökben forgolódtak, nekik annyira nem volt egyetlen olyan ismerősük, nekik annyira nem került a kezükbe egyetlen olyan olvasmány, mely nem az istentelenséget és a forradalmi felforgatást szolgálta, hogy hiába volt tanúja Martinovics bűnbánatának több ezer ember, hiába történt nyilvánosan minden, nekik a dolog nem tudott tudomásukra jutni, ők az ellenkező meggyőződésben voltak s e meggyőződésüket évtizedeken át, sőt bizonyára egész halálukig meg tudták őrizni, nehogy az igazságot megismerjék és még megtérjenek. Elgondolkodásra készítő és elszomorító jelenség.

Hiába állítja Kazinczy és Szirmay az ellenkezőjét, az igazság az, hogy Martinovics a degradálás szomorú szertartása alatt már abbahagyta az élethez és a bőre megmentéséhez való görcsös ragaszkodást s vele együtt a bűneiben, gőgjében, cinizmusában is istentelenségében való megátalkodását is. Ettől kezdve egész utolsó percéig igazi keresztényhez és igazi paphoz méltóan viselkedett.

Láttuk már, hogy a „felvilágosultak” II. Józsefről is azt állították, mégpedig oly sikerrel, hogy sokáig még én is azt hittem, hogy ő is megtagadta a szentségek felvételét még a halálos ágyán is. Pedig láttuk, hogy II. József kétszer is felvette a szentségeket a halálos ágyán, s ha nem is nagyon gyakran, de fel szokta őket venni akkor is, mikor még egészséges volt s a haláltól közvetlenül nem kellett félnie. Az istentelen szellemű történetírás azonban ezt nemcsak elhallgatja róla, hanem egész határozottan állítja az igazság ellenkezőjét.

Hogy pedig ez mennyire nem kivétel, hanem rendszer, szabály, mutatja Kazinczy és Szirmay esete Martinovicsal kapcsolatban. Pedig hát őket még csak istenteleneknek se tartja senki, csak egyházelleneseknek, Kazinczyt pedig még annak se, hanem köztudomású róla, hogy rokonszenvezett a katolicizmussal. Eszerint joggal feltehetjük róla, hogy ha kora istentelensége, lelkiismeretlensége és cinizmusa nem tett volna kendőt a szemére s nem vezetett volna félre oly megbotránkoztatóan, még az Egyházba való bevitelét is kérte volna.

Hogy Martinovics úgy viselkedett, ahogyan én állítom, arra kétségtelen történelmi bizonyítékok vannak. Németh, az ügyész (akkor úgy mondták: ügyigazgató) május 18-án, tehát másnap, azt jelenti a nádornak, hogy Martinovics „sehr standhaft”, azaz nagyon tisztességesen viselkedett. (Fraknói, 209. o.)

Sághi Ferenc 1795. május 21-én kelt levele szerint „mindent szépen szenvedett”, sőt ténykedését, azaz azt, hogy degradálták, még meg is köszönte az érseki helytartónak (ugyanott). „Mély meghatottsággal” arra is megkérte a helytartót, hogy Tóth pesti plébánost rendelje ki melléje gyóntatónak. Mivel a vesztőhelyre valóban ez a Tóth plébános kísérte, látható, hogy kérése teljesült is, tehát Martinovics maga kérte a gyóntatót, nem pedig hivatalból rendelték melléje.

A degradálás után a halál árnyékában már könnyű volt Martinovicsnak azokat a szenvedéseket legyőznie magában, amelyek oly nagy bűnökbe vitték. Most már könnyű volt lemondani a nőkről, a hiúságról, a kérkedésről, az önzésről, az érvényesülési vágyról. Pedig hogy csupán ezek voltak okai cinizmusának és vallástalanságának, láthatjuk abból, hogy mindezek a rossz hajlamok most egy pillanat alatt eltűntek lelkéből, sőt átcsaptak egyenesen a velük el-

lenkező erények gyakorlásába. Most nemcsak egyszerre vallásos lett, hanem még csak eszébe se jutott, hogy ez olyan nagy tudósra és olyan kiváló bölcselőre, mint amilyennek ő magát tekintette, tulajdonképpen szegyen.

A vesztőhelyre menet, ezrek szemeláttára, buzgón imádkozott. Egy szemtanú azt mondja, hogy „ájtatosságát és szép magaviseletét csodálták”. (Fraknoi, 210. o.) Csodálatos, hogy a mi egyébként még tőlünk is oly deréknek tartott Kazinczynk – aki természetesen nem volt jelen – mégis úgy tudja, hogy tüntetőleg mint istentelen halt meg.

Mivel Martinovicsot végezték ki utoljára, neki büntetésül társai kivégzését végig kellett néznie, ájultan rogyott össze a borzalomtól, s mikor magához tért, úgy el volt gyöngülve, hogy nem bírt többet felállni, hanem ott a földön ülve maradt. De ekkor is folyton imádkozott és a mellette levő plébánostól bűneire újra meg újra kérte a földoldozást. Úgy látszik, nem tudta elhinni, hogy még akkora bűnökre is lehessen bocsánat, mint az övéi voltak. De azt is láthatjuk, hogy ő, a hajdani hitetlen, a pap bűnbocsátó hatalmában most már túlságosan is hitt.

Mikor aztán végül rá is sor került, mialatt ítéletét felolvasták, nemcsak a feszületet árasztotta el csókjaival, hanem a pap kezét is, tehát azon papok egyikét, akik ellen életében mindig olyan nagy utálatot és megvetést tanúsított (legalábbis mindig ezt írta és mondta). Láthatjuk belőle, mennyire nem őszintén, hanem csak lelkiismerete eltatására és igazi énje és meggyőződése elnyomása céljából beszélt és írt istentelenül. Ő is csak olyan volt, mint a mai és mindenkori papgyűlölők.

Ha csakugyan őszinte meggyőződésük lenne a hitetlenség, ők se adnák állandóan jelét féktelen gyűlöletüknek és megvetésüknek az Egyház iránt, s akkor nem lenne állandó napi beszédtemájuk a papok bűnei. Akkor egyszerűen csak nem törődnének a papokkal, mint ahogyan nem kell törődni egy olyan tan hirdetőivel, melyet az idő már rég meghaladott.

Hát ahhoz a pompás védőbeszédhez, melyet hősiünk az Isten jövődő ítélőszéke előtti elmondásra már jó előre elkészített, most már mit mondjunk? Azt, hogy elkészítésére kár volt a fáradság, mert mire rákerült volna a sor, teljesen tárgyalanná vált. Martinovics egészen másképpen szerezte meg Istene bocsánatát, mint még gonosz korában elképzelte. Nem hetvenkedéssel és nagy tudománya és szónoki tehetsége fitogtatásával, hanem alázatával és bűnbánatával, s ami a legfőbb: még idejében, még itt a földön. Akkor ugyanis, mikor már Isten ítélőszéke előtt állunk, már nem lehet és felesleges is szónokolni.

De ezt a kérdést még itt a földön is nem szónoklással, hanem tettekkel kell elintézni. A halál után már a bűnbánat és az alázat is késő, de itt a földön még nem. Martinovics olyan szerencsés volt, hogy szerencsétlensége lehetővé tette számára, hogy már itt a földön alázatos lehessen s szeme kinyíljék, de viszont volt olyan okos is, hogy hasznára fordította a szerencsétlenséget, s elismerte, hogy ő nem azért volt istentelen, mert a tudományokkal foglalkozott és mert filozófus volt, hanem azért, mert gonosz volt.

Mennyire más volt Martinovics akkor, mikor még a szabadsághős szerepét játszotta! Nagyszerűen láthatjuk jellemét abból a keltezés nélküli leveléből, melyet akkor írt Gotthardinak, mikor II. Lipót végre kinevezte császári tanácsosnak, bár csak azért, hogy nyugdíjba helyezése ne fájjon neki annyira s utána valamivel kevesebb beadvánnyal gyötörje a császárt.

Eldicsékszik benne, hogy a jezsuiták a királyi kitüntetéshez szerencsét kívántak neki (láthatjuk, hogy annyira álnok volt, hogy külsőleg még azokkal a volt jezsuitákkal is állandóan jóban volt és összeköttetést tartott fenn, akiket műveiben lépten-nyomon mint a kultúra, sőt az emberiség esküdt ellenségeit és sötét céljaik érdekében mindenre kapható embereket állított pellengérré).

Azzal is dicsekszik itt, hogy az a Kondé püspök és érseki helytartó, aki később – gondolta-e volna ezt ekkor még Martinovics?! – degradálása szomorú szertartását elvégezte, ebédre hívta meg. Aztán ördögi cinizmussal – vagy talán inkább gúnynak vagy agyalágyultságnak kellene inkább neveznem eljárását – azt írja, hogy az ebédre magával fog vinni egy olyan

szert, mely bármilyen méreg hatását is ellensúlyozni tudja (ma se ismer még a tudomány ilyen szert), melyet természetesen az ő lángelméje talált fel és amelyet Gotthardi útján mindjárt a király részére is felajánl.

Martinovics ezzel az állításával egyszerre négy szenvedélyét is kielégítette. Hiúságát, hogy ő milyen előkelő helyre hivatalos ebédre (itt persze nem szabad elfelejtenünk, hogy az is könnyen lehet, hogy Kondé püspök ebédrehívásából egy szó se volt igaz); hallatlanul nagy vegytani tudományát ismét elhíreszthette; újra megpróbálhatta, hogy a királynál esetleg mégiscsak behízelegje magát s így tőle esetleg újabb kitüntetések és kinevezések csajjon ki, végül újra tanúságot tehetett ördögi egyház- és papgyűlöletéről, hogy még azt is feltételezte, hogy Kondé püspök őt csak azért hívta ebédre, hogy láb alól eltegye.

S e türehetetlen papgyűlöletéről a rendőrfőnök helyettese előtt mert tanúságot tenni! Lát-hatjuk belőle, milyen világ volt akkor, s így jobban megértjük, miért volt ez időben még a Habsburgok közt is egy II. József és egy II. Lipót. Azt azonban nyugodtan elhihetjük, hogy azon méreg ellen, melyet Kondé püspök asztalánál kevertek ételébe, még Martinovics kémiai tudománya is tudott biztos hatását szert felfedezni.

1789-ben, tehát a francia forradalom kitörése évében, egy 71 oldalas értekezést írt. Ezt már nem franciául, hanem németül írta, s ennek címlapjára már nem Londont, hanem Szentpétervárt nyomtatta oda. Egészen bizonyosra vehetjük, hogy ez a címlap is hazugság volt, s csak arra volt jó, hogy nagyképüsködhesen vele. Noha a „könyv” címe: „Az emberről szóló fiziológiai megjegyzések”, mégis belekeveri, hogy a jezsuiták „mérget terjesztenek az emberek között” (most természetesen szellemi mérget ért), sőt e fiziológiának szánt értekezésből is azt hozza ki, amire nyugtalan lelkiismerete miatt akarva, nem akarva, a tolla mindig elcsúszott, hogy „az emberiség művelődésének és boldogulásának tényezői között a vallás nem foglal helyet”.

Egy év múlva, 1790-ben, „Oratio ad proceres” (Beszéd Magyarország előkelőihez) címen adott ki egy röpiratot. Ezt a változatosság kedvéért vagy nyelvismerete fitogtatására már latinul írta s ennek címlapjára már nem Londont, nem is Szentpétervárt, hanem Párizst nyomtatta. Abból indult ki benne, hogy minden nép, melyet „a papok romlottsága és a fejedelemek zsarnoksága meg nem mérgezett”, a szabadságban látja a boldogság legfőbb tényezőjét. (Sajátságos, hogy éppen a pap Martinovics emlegeti annyit a papok romlottságát. Természetesen *őt kivéve* romlottak mind ezek a papok.) „A röpiratnak majdnem a felét – írja Fraknói – a pápák és a papok ellen irányuló kifakadások és vádak töltik meg.” Az egyházi vagyon elkobzását és a jezsuitáknak (akik egyébként már 1773 óta el voltak törölve!) az iskolákból való eltávolítását is követeli itt.

Még egyik leMBERGI tanártársa ravatalánál tartott és 1791-ben kinyomtatott gyászbeszédében se tud rögeszméjétől, illetőleg lelkiismeretfurdalásaitól szabadulni. Még ebben is magasztalja azokat, akik azon fáradoznak, hogy az erkölcsöket „a rút fanatizmustól és a kolostorok szennyétől megtisztítsák”. (Bizonyára lelkiismerete azon vádjától akarta magát e kijelentésével tisztázni, hogy miért szökött meg ő a kolostorból.) Elképzelheti az olvasó, milyen kor lehetett az, mikor még temetésekén is ilyen beszédek lehetett tartani a temetkezést végző papság jelenlétében, s mikor olyan ember tartott ilyen beszédet, akiről mindenki tudta, hogy ő maga is pap.

Később, mikor már a titkosrendőrség szolgálatába állt és kémkedett, egyik jelentésében azt közli II. Lipóttal, hogy Magyarországon nagy az elégedetlenség ellene, mert esküszegéssel vádolják amiatt, hogy a portával kötött békeszerződésében az ország melléktartományait (például Belgrádot és Szerbiát) nem tartotta meg az ország számára, noha a koronázáskor megesküdött az ország integritására. Azt írta, hogy hét vármegye rendjei emiatt már el is hátrózták, hogy mihelyt alkalom lesz, fegyverrel kelnek fel ellene. Kegyesen biztosítja azonban Lipótot, hogy ő majd röpiratot ad ki védelmére s abban kimutatja, hogy nála jóságosabb fejedelem még nem uralkodott Magyarországon.

El is készült hamarosan az ígért irat (noha senki se kérte, hogy írja meg). Címe: „A magyar főrendektől és nemesektől vádolt II. Lipót védelmére tartott beszéd”, melyről azt írta Lipótnak, hogy hatása alatt „a nép a papokat és a főrendeket (tehát Martinovicst is?) örökre meggyűlöli” (mert a papoknak természetesen Lipót is ellensége volt, mert ő is éppoly züllött volt, mint Martinovics, a „pap”), „a királyt pedig imádni (!) fogja”. (Fraknói, 54. o.) Ebből aztán gondolhatjuk, milyen lehetett a tartalma ennek az új művének is. Többek között azt is írja benne, hogy a kiváltságos társadalmi osztályok érdekében a pápák és a püspökök Krisztus tanításait meghamisították.

Láthatjuk, hogy Martinovics egy XVI. századbeli hitújítónak is egész jól megfelelt volna. Hát még milyen szerencse lett volna számára, ha Sztálin legjobb magyar tanítványa, Rákosi Mátyás diktatúrájának idején élt volna!

Egyébként, hogy a folyton nagy tudásával kérkedő Martinovics műveltsége valójában csak mekkora volt, láthatjuk onnan, hogy ebben a művében még a mohácsi csatavesztést is Tomorinak és püspöktársainak tulajdonítja, mintha szegény Tomori nem csak hosszadalmas szabadkozás után, önfeláldozásból fogadta volna el a vezérséget egyedül csak azért, mert más nem fogadta el, a török pedig már támadott és mintha egyáltalán lehetséges lenne olyan lángelme, aki 20.000 emberrel 200.000-et meg tud verni, s mintha nem éppen a magyar közneveltség lett volna az, mely így is követelte a megütközést, mert annyira ostoba és elbizakodott volt, hogy még így is bizonyosra vette a győzelmet, s így nem engedte meg a visszavonulást akkor, mikor még lehetséges volt. (Egyébként „népi demokráciánk” idején a nagy alsódunai árvíz után Illyés Gyula is azzal kezdte riportját, hogy „ezt annak a kalocsai érseknek a szobra előtt írom, aki a mohácsi csatát elvesztette”. Ennyire egyezik a két lelkiállás.)

Egy másik művében viszont azt írja Martinovics, hogy „a katolikus uralkodóház (tehát a Habsburgok) nem pirult az apostoli királyság ellen pogányokat hívni segítségül, azonban ármányait Zápolya János megghiúsította (!)”. Nyilvánvaló tehát, hogy Martinovicsnak akkora magyar történelmi tudása volt, hogy szerinte nem Zápolya János szövetkezett a törökkel I. Ferdinánd ellen, hanem ugyanezt I. Ferdinánd tette Zápolya ellenében.

Egyik, már a börtönben írt emlékiratában pedig azt a nevetséges állítást teszi, hogy Mátyás alatt „az alkotmányba egy cikkely vétetett fel”, mely minden nemest könyvnyomda felállítására jogosított. Martinovics természettudományos műveiben természettudományos szempontból találhatók ugyanilyen hajmeresztő állítások.

Egy másik, szintén II. Lipót védelmére írt művében azt írja, hogy „*a papi méreg* és a nemesi kiváltságok a legjobb népet is szerencsétlenné tehetik”. (Fraknói, 55. o.)

„A magyar állam helyzete 1792-ben” című 32 oldalas latin nyelvű művében azt írja, hogy „Magyarországot József császárnál jobban egyik uralkodója se szerette (természetesen azért, mert még csak meg se koronáztatta magát, nemhogy esküt tett volna Magyarország függetlenségére; mert ő volt az egyetlen Habsburg, aki egyetlenegy országgyűlést se tartott, aki még a megerendszert is eltörölte és aki valóban németesített).

Láthatjuk, mennyire szubjektívek a Habsburgok elleni magyar panaszok. Ha még a legabszolutistább királyunkra is ráfoghathatjuk, hogy ő szeretett a legjobban bennünket (mert valami igazság még e képtelen állításban is van), akkor már az is lehetséges, hogy éppen arra a Habsburgra fogjuk rá, hogy legjobban gyűlölt bennünket (mint például I. Lipótra ráfoghuk), aki a legjobb és legigazságosabb volt irántunk.

„A theokrácia és az arisztokrácia pestisének kiküszöbölésére egyik (uralkodónk) sem lépett fel oly erélyesen, mint ő (ez igaz), de az ország még mindig szenved e kettős korban, melyet súlyosbítanak a jezsuiták (akik – újra hangsúlyoznunk kell – ekkor már rég el voltak törölve) és követőik, akik a tudatlanságot terjesztik (annak ellenére, hogy éppen eltörlésük idejében még a teológiától eltekintve is olyan kiváló embereik voltak nálunk is, mint Faludi, Baróti Szabó, Kőszegi Rajnis írók, Pray, Katona István történetírók, Sajnovics a nyelvész stb.), a tudományos és hazafias szellemű férfiakat (mint például Martinovics) üldözik, a felső

iskolák tanszékeire tudatlan embereket emelnek (éppen tőlük, az akkor már rég üldözött emberektől függött ez), az egyházi szószékekről a fanatizmust szítják” (bizonyára azért, mert onnan nem azt hirdették, hogy a papok meghamisították Krisztus tanait, mint Martinovics hirdette).

A jezsuiták annyira „terjesztették a tudatlanságot”, hogy egyikük például rendje eltörlése miatt Csolnokra, egy Dorog melletti mai bányaközségbe került plébánosnak, s ott sok száz oldalas könyvből (kéziratban) írta meg a község történetét, úgy, hogy aki helytörténettel foglalkozik ott, ma se csinálhat mást, mint hogy minduntalan az adataira hivatkozik. Összes papi elődei és utódai együttesen se alkottak e téren annyit, mint amennyit ez a volt jezsuitából lett falusi plébános egymaga alkotott, sőt annak még egy századrészét se.

„A főpapok és a főurak – folytatja Martinovics – ledér életet folytatnak (s ezt Martinovics Ignác állapítja meg és korholja!) és zsarnoki önkényvel uralkodnak.” Hogy ennek az állításnak mennyi értéket lehet tulajdonítani, láthatjuk abból, hogy másutt viszont maga Martinovics írja még arról a Verhovác zágrábi püspökről is, akit pedig éppen ő jelentett fel, mint összeesküvőt, hogy „a demokrácia elterjedése Horvátországban egészen az ő műve”, és hogy „a püspök a kereszténység első századainak főpapjait utánozza: gyóntat, betegeket látogat, hívei és papjai szeretetét megszerezte”. (Fraknói, 146. o.)

„Mivel a magyarságot – folytatja – csak műveltség és szabadság teheti boldoggá, a főpapok és a főrendek József császár halála után mindent megmozgattak, hogy az ország újra a sötétség és a tudatlanság országa legyen.”

Börtönében írt védőiratában (mert nagy tehetségét ő maga imádván legjobban, védőügyvéd elfogadását elutasította), melyet 58 ívrétű oldalon egy hét alatt írt meg, azt mondja, hogy „a titkos társaságoknak még az uralkodók is sokat köszönhetnek, akiket a kolostorok bárdolatlan szerzeteseinek köréből (látjuk, hogy akarva, nem akarva, mennyire mindig csak a kolostorokra csúszik a tolla) kiemelkedett pápák zsarnoksága alól felszabadítottak. A titkos társaságok irtották ki a jezsuitákat, akik Európa trónjait észrevétlenül a theokrácia igája alá hajtották, Peru és Paraguay trónjait bitorolták (a dél-amerikai indián redukciókról tehát Martinovics mindössze csak ennyit jegyzett meg), a királygyilkosság tanát (!) hirdették”.

Ugyanitt nagyszerű bizonyítást tesz Martinovics a természettudományos „műveltségről” is, mikor azt írja, hogy „tizenhatezer esztendő múlva (tehát kellően gondoskodik róla, hogy jóslata beteljesülését egyhamar ne lehessen ellenőrizni) az európai éghajlati viszonyok az *ekvátor alatt* (tehát Európában ekvátort keres) körülbelül azonosak lesznek azokkal, melyek most a Jóménység-foknál észlelhetők”.

Már említett végrendeletében azt írja, hogy őt „mindenki szerette a papok kivételével” (ugyancsak becsületére válik ez a papoknak, mert annak bizonyítéka, hogy olyan okos, olyan jó emberismerő és olyan jellemes akkor Magyarországon senki se volt, mint a papok), mert a sötétség a világossággal és a bűn az erénnyel nem fér össze. (Fraknói, 179. o.) A világosságon és az erényen természetesen önmagát érti Martinovics, a sötétségen és a bűnön pedig a papokat, de magát, mint látjuk, megint le se tudja írni anélkül, hogy az „apát” szót is hozzá ne tenné. Mintha csak tetszelegne benne, hogy apát volt. Pedig láttuk, hogyan (és milyen nehezen) szerezte meg az apáti címet.

Ferenc király számára megírt önéletrajzában azt írja, hogy „mint gyermek, bigott nevelésben részesült, papi pályára lépett, azonban felismervén a papok gonoszságát (természetesen a maga lelki és jellembeli kiválóságaival ellentétben) meghasonlott az Egyházzal”. Igazán hízog, hogy éppen olyan emberek találják a papokat gonoszoknak és hasonlóknak meg miattuk az Egyházzal, mint Martinovics volt. Hogy mennyire őszintén írta mindezt, mutatja utolsó útja, mikor nemcsak a feszületet csókolgatta állandóan, hanem még Tóth plébános kezét is, pedig nem tudok róla, hogy ez a Tóth plébános valami különlegesen szent életű pap lett volna (de hogy Martinovics akkor, mikor már az esze megjött, a pesti papok közül éppen őt választotta ki lelkiatyjának, arra vall, hogy a papság java közé tartozhatott).

A Martinoviccsal együtt kivégzett ifjú Szentmarjay azt mondja írásban beadott vallomásában, hogy mikor 1793-ban megismerkedett Martinoviccsal, „szellemes társalgása, tudományos ismeretei és műveltsége csodálatot keltett benne. De az 1794. év tavaszán csökkent az irányában érzett bizalma, mert Martinovics sarlatán módjára viselte magát, dicsekedett az emberiség javára kifejtett nagy tevékenységével, meg azzal, hogy Lipót király őt Magyarországon tervbe vett reformjainak megvalósításával bízta meg s hirdette magáról, hogy ateista”. (Fraknoi, 129. o.)

Ilyen vallásos volt tehát Martinovics, az „apát”. Hogy papi erkölcsi milyenek lehettek, azt ezek után sejthetjük. Mikor Lembergől való hazajövele után az esztergomi érsekség felvilágosítást kért róla a lemergi érsektől, azt a választ kapta, hogy neki, mikor Lembergben megjelent, azt mondta, hogy szerzetesi fogadalmi alól már feloldották (tehát hazudott), továbbá hogy ott Lembergben „nem volt egészen jó híre”.

Bécsi legjobb barátjának és jótevőjének, Hackelnak a neje az 1795. március 16-án felvett jegyzőkönyv szerint azt vallotta, hogy Martinovicst „hazug és erkölcsstelen beszédei miatt nem szenvedhette és ezt többször érezte is vele”. Fraknoi azt írja (113. o.), hogy az összeesküvés felfedezését megelőző időkből „Martinovics frivol módon viselkedett s Laczkovits társaságában víg életet élt. Barkó tábornoknak, a budai főparancsnoknak néhány hónappal utóbb írt jelentései botránys dolgot tartalmaznak pesti tartózkodásáról. Többek közt egy fiatal hölgynek házassági ajánlatot (!) tett oly formában, hogy Svájcba vándorolnak ki s ott maradnak, míg Magyarországon a köztársaság megalakul, ami két éven belül mindenesetre bekövetkezik”.

Úgy látszik, hogy Martinovics még udvarlásaiba is állandóan belekeverte jólérsétségét és nagy tudományát, hisz a dicsekvés éppúgy hozzátartozott jelleméhez, mint a frivolság, s úgy látszik, hogy Magyarországon köztársaságra is csak azért volt szüksége, hogy pap létére is házasságot köthessen s utána asszonyait is szabadon cserélgethesse; a régi rendszert pedig elsősorban azért gyűlölte, mert effajta ösztönei kiélésében akadályozta. Ezért téved a tolla minduntalan a pápák, a püspökök és a papok bűneire és a kolostori sötétségre, hogy a jezsuiták szerinte mindenre képes elvetemültségéről ne is szóljunk.

Még végrendeletében is külön megemlíti, hogy „a hölgyek, kiknek kedvezéseiben részesültem, imádójukat vesztik el bennem”. (Fraknoi, 179. o.) Bizony talán jobb lett volna, ha mint pap, *Istent* imádta volna, nem pedig azokat a hölgyeket, akik „kedveskedéseikben” részesítették. Igaz, hogy akkor most Magyarországnak eggyel kevesebb hős vértanúja volna, sőt nem is eggyel, hanem egy egész sereggel, mert Martinoviccsnak tudvalevőleg egy egész sereg magyar embert sikerült magával ragadni az összeesküvésbe.

A vallástalanság és a ledérség mellett Martinovics egy másik feltűnő tulajdonsága az állandó, már egyenesen szélhámoságba csapó dicsekvés, hengegés és öntetszelgés. Hiszen ezzel szédítette meg társait is. Erre már láttunk egy sereg bizonyítékot. Lássunk most még néhányat.

Összeesküvő társainak és általában mindenkinek (Szentmarjay szerint annyira nem volt önfegyelme, hogy még nők előtt is fecsegett forradalmi terveiről) úgy beszélt, mintha ő a francia forradalom vezéréivel és a francia konventtel összeköttesben, sőt bizalmas viszonyban állna, s hogy „terveikhez a francia konvent és Robespierre jóváhagyását már kieszközölte”; hogy „a franciák az európai államokban forradalmak szervezésére 500 millió frankot szántak, melyből több millió fog jutni Magyarországnak”. (Fraknoi, 112. o.) Ez természetesen mind csak hazudozás volt, mellyel azért élt, hogy a maga tekintélyét és fontosságát emelje s dicsőségvágyát vele kiélje. (De nem érdemeltek-e szigorú büntetést azok, akiknek ilyen ember imponált s e dicsekvések ellenére, sőt éppen ezek miatt vele tartottak?)

Egyik, a börtönben írt emlékiratában azt mondja, hogy „az állam körül szerzett érdemei, továbbá tehetségei, ismeretei és feddhetetlen jelleme (!) jóságos uralkodója kegyelmére érdemesítik”. S hozzáteszi, hogy „ezeket leírván pirul, mert egész életében irtózott a magadicsé-

réstől” (!). Ugyanitt azt is írja, hogy neki nem lenne olyan nagy büntetés a halál, hiszen itt a földön „tehetsége, ismeretei és jó szíve ellenére se tudott boldogulni”.

Egy másik ilyen beadványában azt írja, hogy nagyon sok ellensége van a kormánynak Bécsben. Azok elég ügyesek arra, hogy elrejtőzzenek, de ő „entuziaszta és mártír”, aki „az osztrák monarchia javáért” szenved.

Úgy ontotta börtönében a különféle önvallomásokat, emlékiratokat, beadványokat, folyamodványokat és leveleket, hogy igazán sajnálnunk kell az illetékeseket, ha csakugyan el is olvasták őket (pedig olyan lelkiismeretesek voltak, hogy kitellett tőlük). Nemcsak magát védi bennük, hanem állandóan tanácsokat is ad a királynak és a kormánynak, hogy hogyan kormányozzanak. Mert persze ő ahhoz mindenkinél jobban ért.

Természetesen ezek a javaslatok egyúttal dicsekvések is. Azt a célt szolgálták, hogy ügyén segítsen velük, mert azt akarta velük bebizonyítani, hogy ekkora lángelmét elpusztítani, mint ő, örülség volna az állam ellen. Egyszer a sajtószabadság mikéntjére vonatkozólag szolgál tanácsokkal s mindjárt ajánlkozik is arra, hogy meg is fogalmazza a tanácsa értelmében kiadandó rendeletet (mert természetesen az egész udvarban nincsen még egy olyan ember, aki azt olyan jól meg tudná fogalmazni, mint ő); majd pedig, mikor azt kezdte látni, hogy politikai javaslatok az udvarban nem nagyon imponálnak, más térre csapott át és természettudományi ismereteit és lángelméjét kezdte megcsillogtatni.

Levelet intézett a vizsgálóbizottság elnökéhez, melyben bejelenti, hogy „hosszú fogsága maga után vonja testi szervezetének elgyengülését, melynek következtében már két ízben elájult. Így tehát csakhamar elpusztul, míg szabadonbocsátása esetén uralkodójának olyan találmányokat ajánlhat föl, amelyeknek felhasználása a hadviselésre jelentékeny befolyással lehetne. Szomorú és megbecstelenítő börtöne uralmát a monarchiára hasznot hozó elmélkedésekkel és felfedezésekkel töltötte. Repülőgépekkel magasba emelkedő ágyukat és bombákat szerkesztett, melyekkel minden várat, bármily erős legyen is az őrségük, egy nap alatt megadásra lehet kényszeríteni. Továbbá feltalált egy mérgező gázt, mely a seregeket a várak megközelítésétől képes visszatartani. De egyúttal új módszert dolgozott ki az állami uradalmak kezeléséről is, mely a jövedelmeket mintegy hatmillióval (akkor mérhetetlen összeg) szaporítaná”. (Fraknoi, 162-163. o.)

Hogy lássák, hogy mindez mennyire nem üres handabanda, hivatkozik arra a beadványára, melyet két évvel előbb gróf Colloredo elé terjesztett. Abban közölte, hogy a felső-rajnai francia départementben a párizsi francia konventbe őt szándékoznak megválasztani (de természetesen az azóta már eltelt két év alatt se valósították meg ezt a „szándékukat”), mert kívánatosnak tartották, hogy a konvent hadi és pénzügyi bizottságaiban ő is helyet foglaljon Cambon mellett, aki magáévá tette az ő elméletét, melyet „Abregé de la Theorie des finances et des contributions” című munkájában kifejtett. Ő akkor elhárította magától ezt a kitüntetést (tehát csakis ezért nem lett valóság a tiszteletreméltó szándékból), mert nem volt hajlandó szolgálatot vállalni uralkodója ellen (de összeesküvést szervezni ellene hajlandó volt!), kinek atyját, Toscana nagy törvényhozóját, ő atyjaként tisztelte. E felszólítás azonban bizonyítja, hogy az ő tehetségeit Franciaországban megbecsülték.

Mindezt 1794. október közepén írta, s mint mondtuk, a vizsgálóbizottság elnökéhez. Már november 2-án újabb beadványt ír – most a rendőrminiszterhez – s részletesen ismerteti benne mind ostromgépeit, mind mérgezgázait. Közli, hogy Arkhimédész nyomán mozgatható gyújtótükröszerkezeten dolgozik, mely léggömbök, hajóhadak és hadseregek elpusztítására szolgálna. Azt pedig utóiratban közli, hogy a gyújtótükrök előállítására jó anyagot fedezett fel, úgyhogy a gyalogoscapatok első soraiban minden katonát egy kisebb tükrökkel lehet ellátni, mely tükröket akár gyűjtásra, akár az ellenség szemének elkápráztatására lehetne felhasználni.

Két nap múlva újabb levelet küld, melyben azzal dicsekszik, hogy módszert talált föl, amellyel a napsugarak gyengeségét, mely őszi és téli időben a tükrök használatát egyébként

lehetetlenné tenné, pótolni lehet. Azokat pedig, akik találmányait csak egy börtönéből szabadulni vágyó fogoly ábrándjainak tartják, ünnepélyesen felhívja, hogy tegyék lehetővé részére, hogy értéküket kísérletekkel igazolhassa. Korábbi találmányait és vizsgálatait külföldön elismeréssel fogadták. Őt nem lehet olyan sarlatánokkal, mint Mesmer vagy Cagliostro, összehasonlítani. Ha kísérleteivel kudarcot vallana, előre kötelezi magát, hogy *a költségeket megtéríti!* (Vajon miből?) Csak azt sajnálja, mondja, hogy ő, aki korábbi tanulmányaival az emberiség javára „működött közre hatásosan”, börtönében az emberiség elpusztítására közöl felfedezéseket. Ennek ellensúlyozására közli, hogy (ő, a gonosztevő, akit nemsokára halálra ítélték!) új büntető törvénykönyv kidolgozásába (!) is belekezdett, s az első rész kéziratát tisztelettel a bizottság elé terjeszti. „Ő a maga részéről mind uralkodóját, mint az udvari bizottságot meggyőzni óhajtotta arról, hogy szerencsétlenségében is az emberiség és az államok boldogságának biztosításán fáradozik.”

Meg kell hagyni, hogy furcsa egy istenteremténye volt ez a Martinovics. Nem tudom, volt-e már olyan börtönlakó, aki börtönében a büntető törvénykönyv megreformálásán dolgozott, s akinek ráadásul még olyan gyenge ítélőképessége volt, hogy munkáját hivatalos helyre be is terjesztette, mert semmi furcsát nem látott abban, hogy effajta munkálatok elvégzésére éppen magát tartja alkalmasabbnak bárkinél.

Végrendeletében is azzal dicsekszik, hogy „természettani és matematikai munkái a közép-szerűség színvonalán felül állnak és a kémikusok *első sorába* helyezik”. Majd így szólítja meg királyát: „Engem kielégít az a tudat, hogy elhalmoztalak jótéteményekkel (!), te pedig üldöztél és börtönbe vetettél.” „Becsülöm személyes tulajdonságaidat – mondja neki pajtáskodva –, mert te az enyémmel közös bajban sínylödöl: azt hiszed, hogy az emberek, kik a becsületesség álarcát viselik, valóban becsületesek. E gyarlóság – teszi hozzá a maga és királya dicsőségére – nem a megfontolás hiányából következik, hanem az emberiség javáért hevülő érzékeny, jó szív szülötte.” „Bízzuk életrajzunk megírását a jövődő történetírással!” – mondja a királynak pajtáskodva és bámulatos önérzettel. Majd egészen színészi pózt vesz fel s felkiált: „Világ színpada! Tudósok és hölgyek, szegények és gazdagok! Teljes állhatatossággal lelkemben veszek búcsút mindnyájatoktól. Harminckilenc éves koromban vet véget életemnek a halál.”

Aztán elbúcsúzik a tábornokoktól, akik – legalábbis az ő szerény véleménye szerint – „ügyes taktikust”, a szabad államoktól, melyek „törvényhozót”, a királyoktól, akik „jó tanácsost” (s a hölgyektől, mint már láttuk, akik „imádójukat”) vesztek el benne. „Megsemmissülésemből csak a bűnnek lesz haszna – állapítja meg bámulatos öntudattal. – A kort megelőzve születtem ezen országban. Idő előtt kell megsemmisülnöm, hogy a sötétség uralmát ne zavarjam.”

Mivel az ügyész vádbeszédében Dózsa György lázadásáról is említést tett, Martinovics védőiratában tiltakozik ez ellen, mert „magára nézve sértőnek tartja, hogy őt, aki természeténél és elveinél fogva a vérontástól irtózik, a pórlázadás vezéreivel hasonlítsák össze”. Sőt annyira megy dicsekvésében itt is, hogy magyar bírait arra figyelmezteti, hogy a bécsi vizsgálóbizottság tagjai (mert ott fogták el, ott hallgatták ki először s onnan küldték, az ország függetlenségét tiszteletben tartva, mint magyar állampolgárt, magyar bíróság elé) Istentől nyert tehetségeit felismerjék s szemtől szembe mondották neki, hogy miniszteri állást érdemelne (!).

Korábban pedig Lipót császár jelentette ki nyilvánosan, hogy „boldognak érzi magát, mert őt oldala mellett tudhatja”. (Láttuk, hogy a valóságban annyira nem szerette, hogy mindent, amit Martinovicsnak adott, úgyszólván úgy kellett kierőszakolni belőle s annyira nem akarta oldala mellett látni, hogy laboratóriumába még akkor se volt hajlandó beereszteni még egy napra se, mikor már „az udvari vegyész” címet sikerült tőle kicsikarni.)

Védőiratának egyik érve az, hogy büntetni csak a szabad akaratból elkövetett cselekedetet lehet. Ő azonban nem szabad akaratból lett összeesküvő, mert arra a zaklatások és üldö-

zések, melyekben részesült, egyenesen rákényszerítették. (Az igazság az, hogy senki se bántotta soha, a kolostorból való megszökéséért s ledér életéért se kapott büntetést, ellenben egyetemi tanár, udvari tanácsos, császári vegyész, szászvári apát lett s nyugdíjat s nagy összegű kegydíjat kapott az udvartól. Igaz azonban, hogy ő maga állandóan zaklatta a királyt is és a minisztereket is végeláthatatlan kérvényeivel is, meg állandó kihallgatásra való jelentkezéseivel is.)

Újra ellenszolgáltatást is ígér, ha felmentik: Közölni fogja az eljárást, amelynek alkalmazásával a legerősebb várat is öt nap alatt meg lehet vívni. Szabadlábra helyezése érdekében még azt az érvet is felhozta, hogy a büntetésnek mindig arányban kell állnia a vádlott érzékenységgel és becsületérzésével. Nohát az ő lelki érzékenysége, de becsületérzése is legalább húszszor akkora, mint egy paraszté. Ő tehát, még ha bűnös is, eddigi fogságával is szenvedett már annyit, mint egy paraszt akkor, ha halállal büntetik.

Azt is felhossa, hogy tekintettel az ő nagy szellemi képességeire és tehetségére, csak természetes dolog, hogy nagy hibái is vannak. Ezekért tehát nem lehet őt igazságosan büntetni, hiszen a természet tökéletest nem is alkothat. Aztán ő, aki tiltakozott az ellen, hogy Dózsa Györgyhöz hasonlítsák, összehasonlízza magát Ciceróval, Senecával, Baconnal és Rousseauval. Majd a nádornak, Sándor főhercegnek, akit természetesen szintén nem kímélt meg attól, hogy iratával fel ne keresse, s aki, mint Ferenc, szintén II. Lipót fia volt, azt írja, hogy ha atyja, „a bölcs törvényhozó” még élne, így szólítaná meg: „Édes fiam, királyi herceg; nemes nemzet nádora! Hallgasd meg kegyencemet (már ti. Martinovics Ignácot). Én ismerem őt. Úgy találtam, hogy tehetségei, politikai ismeretei és jó szíve, a kegyetlen megpróbáltatások után, az állam javára akar cselekedni. Ő nagy szolgálatokat tett nekem. Sok hibától megóvott (!). Mindent megjósolt, ami bekövetkezett.”

Később azonban már mind jobban csökken önérzete, mert önzése és halálfélelme még hiúságánál is sokkal nagyobb volt. Ekkor már csak azért kéri szabadlábra helyezését, hogy 80 éves anyja mellett lehessen (mily keveset törődött ő szegény anyjával, míg jó dolga volt!), s már azt is elismeri, hogy a „sértett becsületérzés csábította” vállalkozására.

De még ha valaki ateista is és Martinovics forradalmi eszméit is üdvösnek és helyeseknek tartja, őrá magára akkor is követ kell vetnie, mert akkor is tagadhatatlan, hogy eszméit méltatlanul és jellemtelenül képviselte. Kóros hazudozó volt ugyanis, visszataszítóan szélhámos természet, akit mindenben egyedül az önzés vezetett, s aki, hogy magán segítsen, képes volt mind eszméit, mind munkatársait és barátait, akiket pedig ő rántott be az örvénybe, elárulni, sőt pénzért és érvényesülésért magát a meggyőződésével ellenkező eszmék szolgálatába is állítani. Erre és patológikus hazudozására már eddig is nem egy példát láttunk, de hozunk fel rá még jónéhányat.

Megfigyelő, titkosrendőr, kém volt, mégpedig azon eszmék képviselői és hirdetői *ellen*, amelyekért belsejében maga is lelkesedett. A királynak hízelegve újra meg újra erősködik, hogy kész életét is feláldozni érte és hogy ezentúl neki fogja szentelni életét. (Fraknoi, 50. o.) Még a „gyanús egyének” jegyzékét is összeállította (Fraknoi, 58. o.) és 48, a közélet, az Egyház vagy a tudomány terén kiváló egyén nevét árulta be a rendőrségnek.

Hogy az illetőknek nem lett nagyobb, sőt semmiféle bajuk, nem az ő érdeme. Ő maga annyira cinikus és lelkiismeretlen volt, hogy még azzal se törődött, hogy a bevádoltak bűnösök-e vagy nem. Pedig ha bűnösök lettek volna, akkor se lett volna szabad éppen neki feljelentenie őket, hisz az ő meggyőződése szerint ez a bűn erény és érdem volt.

Olyan kenyérkeresetet, melyet Martinovics üzött, még a nyomorral se lehet menteni, nála pedig nyomorról szó sem lehetett, legfeljebb szereplési viszketegségről és mérhetetlen nagyravágásról. Összeesküvő vagy – Uram bocsá! – szabadsághős is csak ezért és csak akkor lett, mikor végleg meg kellett róla győződnie, hogy eszméi elárulásával és eszmetársai feljelentésével nem boldogul, efféle igyekezeit Bécsben nem méltányolják, ily módon tehát szerephez többé nem juthat s nagyra nem viheti.

Egy jellemtelen, de legalább normális jellemtelenségű ember, ha már elárulja elveit érdekből, lassacskán el is felejtí ezeket az elveket és – hogy lelkiismeretét és becsületérzését ne zavarják – igyekszik elhíttetni magával, hogy ezek az elvek nem is jók. Martinovicsban azonban még annak se volt semmi akadályja, hogy miközben titkos megfigyelő szerepet tölt be s igyekszik bajba juttatni a forradalmi elvek követőit, közben azért ő maga is terjeszti és hirdeti ezeket az elveket s még ekkor is iratokat ad ki hirdetésükre, miközben ezen elvek követői ellen kémkedik. Ezt természetesen csak névtelenül vagy álnéven tehette, de még így is ki tudta velük elégíteni szereplési és dicsőségvágyát, hisz bizalmas körben – még azoknak a hölgyeknek is, akik „kitüntették kegyeikkel” – így is nyilvánosságra hozhatta, hogy a „nagyszerű” és feltűnést keltő iratoknak ki a szerzője.

Mikor például a „Moniteur Universel” című párizsi lap az 1792. év folyamán gróf Gorani József aláírásával a pápához, a porosz és a szárd királyhoz s más uralkodókhoz nagy feltűnést keltő cinikus leveleket közölt, ő is írt egy ilyet ahhoz a Ferenc királyhoz, kinek akkor még szolgálatában állt, s kinek kegyeit a legtúlzóbb hízelgésekkel igyekezett megszerezni s akit majdnem minden hónapban felkeresett egy-egy indítvánnyal vagy kéréssel. Ez alá is Goranit írta szerzőnek s eleinte azt hazudta róla azoknak, akiknek mutogatta, hogy ez is a Moniteurben jelent meg, csak nálunk elkobozták.

Azt írja Fraknói, hogy egy művében se támadja az uralkodókat és minisztereket, eleveket és holtakat oly féktelenül, mint éppen ebben a művében, s a legvisszataszítóbb benne az, hogy nemcsak Ferencet, hanem még azt a II. Józsefet és II. Lipót is gyalázza, akik „felvilágosultak” voltak, s akiket – mint láttuk – máskor úgy magasztal, mint a legnagyobb jótévedőit és megértőit. 1792. október 7. volt a keltezése ennek a levélalakban megírt förmedvénynek, de megírása éppen nem akadályozta abban, hogy a hű alattvaló álarcában továbbra is egymás után ne terjessze be javaslatait az udvarhoz, s még kevésbé abban, hogy kihallgatásokon is, írásban is, ne kérjen hol állást, hol címet, hol pénzt attól, akit itt a sárga földig gyaláz.

Ferenc király olyan jó emberismerő volt, hogy (mintha csak tudta volna ezt a Gorani-féle moral insanityt) mikor Martinovics december lelegején megjelent a császári kihallgatási terem előszobájában, az udvari titkár közölte vele, hogy őfelsége az ő nevét a kihallgatásra előjegyzettek névsorából kitörölte. Rettenetes megalázás volt az Martinovicsra, hisz köztudomású, hogy I. Ferenc *mindenkit* fogadott s mi se volt könnyebb, mint az ő színe elé akárkinek bejutni. Méltatlankodott is, hogy „sötét rágalomnak és árulásnak az áldozata, de lelkiismerete egészen tiszta” (!).

Most csakugyan úgy megsértődött, hogy egy időre titkos jelentéseinek küldését is abbahagyta. De az „ebcsont” természetesen most is „hamar behegedt”, mert hamarosan utána történt az a már említett eset, hogy azzal kínálta meg az udvart, hogy Magyarországra megy nyomozni. Láttuk, hogy noha az illetékesek szükségesnek tartották volna, hogy a titkosrendőrséget nálunk is megszervezzék, Ferenc most is okosabb volt s irántunk nagyobb bizalommal viseltetett, mint tanácsadói.

Így lett aztán Martinovics, *csak azért, mert udvari embernek semmiképpen se kellett, ő pedig szereplés nélkül nem tudott ellenni, forradalmár.* Elfogatása utáni kihallgatásában ő maga mondotta, hogy „egészen ezen időpontig” (tehát elfogatásáig) küldte titkos jelentéseit az udvarhoz. Annyira mondhatatlanul jellemtelen volt tehát, hogy még akkor is rendőrkiem volt, mikor már összeesküvésért javában szervezte. Gróf Saurau rendőrminiszter 1794. július 24-i felterjesztése azt mondja, hogy noha már „tolakodó ajánlatait visszautasították, kémszolgálatait felhasználni nem voltak többé hajlandók” (Fraknói, 95. o.), ő azért csak rendületlenül folytatta effajta kértlen szolgálatait egészen addig, míg csak lakat alá nem került. Bécsben, a börtönben is az volt az első szava kihallgatásakor, noha senki se kérdezte efelől, hogy Ausztriában forradalomról nem tud, de „ha hatósági felügyelet alatt Magyarországra küldik, ott mindent alaposan fel fog deríteni”. (Fraknói, 118. o.) Felajánlkozását természetesen most se fogadták el.

A kihallgatások alatt persze első dolga volt, hogy társait elárulja, sőt minden bűnt egyenesen rájuk hárítson, magát pedig úgy tüntesse fel, mintha – mint az udvar alkalmazottja és titkos megfigyelő – csak azért tette volna, amit tett, hogy őket beugrassa. (Megerdemelte, hogy aztán társai se kímélték őt vallomásaikban.) Augusztus 13-án azonban – lehet, hogy pillanatnyi ellágyulásában, lehet, hogy csak azért, hogy bírját a maga javára hangolja – könnyeláradt szemekkel egyszerre bűnbánó beismerő vallomást tett. „Halála után – mondta – a legjóságosabb uralkodónak semmitől se kell félnie, mert minden szerencsétlenségnek, ami bekövetkezhetett volna, ő az okozója.”

Elismerte, hogy forradalom kitörésén dolgozott s azt mondta, hogy azért lépett a rossz útra, mert II. Lipót igen kegyes volt hozzá (dehogyan volt hozzá kegyes!), s mellette megszokta az udvari életet, a közügyekkel való foglalkozást és az uralkodó és az állam boldogítására irányuló tevékenységet, Lipótnak csakhamar bekövetkezett halála után azonban hasztalan tett kísérleteket az ígért (?) állás elnyerésére. Emiatti elkeseredését még fokozta, hogy szerzetes-ségi fogadalmaitól való felmentésének érvényességét (sose mentették fel alóluk) megtámadták, címzetes apáttá való kinevezéséért pedig jelentékeny díjat fizetettek vele.

Jellemző Martinovics önző és csupa indulat egyéniségére, hogy majdnem megveszeke-dik az apáti címért, s mikor végre megkapja, majdnem felrobban a dühötől, mikor a kinevezési díjat kéri tőle. Pedig ezt mindenkitől kérték. Hogy milyen mérhetetlen dühbe hozhatta ez, láthatjuk abból, hogy még börtönében is, mint rossz útra térésének egyik fő okát említi ezt. Pedig ez a fizetés a legmagától értetődőbb dolog volt, s hogy ilyenkor fizetni is kell, azt senki se tudhatta olyan jól, mint ő, aki az ilyen dolgokban annyira járatos volt.

Vagy talán éppen ezért bosszantotta annyira a dolog, mert annyira járatos volt az udvari dolgokban, hogy még azt is tudta, hogy azok a jó Habsburgok sokszor még ezt a díjat is elengedték? Neki tehát bizonyára azért nem engedték el, mert jelezni akarták vele, hogy őt nem szívesen nevezték ki, hanem csak azért, hogy többet már ne zaklassa őket kérvényeivel és kihallgatásokra járásaival. Valószínű, hogy Martinovics költekező és ledér életmódja miatt mindig pénztelen ember volt s azért esett neki annyira nehezebb az apáti kinevezési díj.

Azt is vallotta, hogy azért lett összeesküvő, mert „egyházi javadalomért és világi hivatalokért beadott folyamodásait elutasították. Így támadt lelkében – mondta – a magyar kormány és a főpapság iránt ellenséges indulat, mely az ország kormányformájának átalakítására irányuló törekvése szülője lett”.

Ez az ellágyulás és őszinteségi roham azonban csak múltó dolog volt Martinovics lelkében. Később az egész összeesküvés szerzőségét barátjára, Gyurkovitsra fogta, de ravaszul csak azért, mert Gyurkovits akkor már nem élt s így állítását nem cáfolhatta meg. A forradalmi katekizmust (mely köztársasági elveket hirdetett) nem ő, hanem Gyurkovits írta, mondta vallomásában. Ő csak lemásolta, annak ellenére, hogy a királyság intézményét üdvösnek tartja. Ő csak azt ígérte meg, hogy ha Gyurkovits meghalna, akkor átveszi tőle a mozgalom vezetését, de ez az ígérete se volt őszinte, mert ő „*egész életében az arisztokrata rendszer híve volt*”. (Fraknoi, 124. o.)

Látjuk tehát, hogy Martinovics kissé túl messze esett az elvhű, meggyőződéséért helyt álló s érte még szenvedni, sőt meghalni is hajlandó hőstől. Szélhámosága egyenesen annyira ment, hogy mikor később a mozgalom egyik gyanúsítottja, Fodor József, a letartóztatásakor öngyilkos lett, s ezt ő börtönében megtudta, egyszerre mindent erre a Fodorra kent, tudván, hogy most már akármit hazudhat róla, nem tudja megcáfolni.

Mivel vád alá vont iratai tele vannak az Egyház és a papság elleni izgatással s ő tudta, hogy Ferenc császár előtt ez rossz jel rá nézve, hogy bűnét csökkentse, s hogy a királyt is megnyerje magának, azt mondta, hogy mindezeket azért írta, mert „az Egyház az uralkodók leigázására is törekszik”, ő tehát tulajdonképpen ezzel is az uralkodókat védte.

Jellemtelenségében annyira ment, hogy börtönében Magyarország részére egy új alkotmánytervet is kidolgozott, mely 18 fejezetből és 164 cikkelyből áll (!), s természetesen olyan

alkotmánytervezet, mely nagyon kedvez az uralkodóknak. A XXV. cikkely például a királyt feljogosítja arra, hogy minden százezer forint jövedelme után egy-egy képviselőt küldhessen az országgyűlésbe. Itt aztán jegyzetben hozzáfűzi, hogy ha a király jövedelme nyolcmillió, akkor már 80 képviselő tőle függ az országgyűlésen, s így a többséget mindig biztosíthatja ott magának. A szabadság hős bajnoka tehát mindjárt ki is oktatja a „zsarnokot”, hogy hogyan játszhatja ki azt a kivívott szabadságot, melyet éppen ő akart ajándékozni a fölséges népnek.

Vagy még egy példa egyenesen moral insanityre valló hazudozásaira. Említettük azt az állítását, hogy a felső-rajnai départementben meg akarták választani a francia konventbe képviselőnek, hogy Cambont pénzügyi tervei megvalósításában támogathassa, mert az e tekintetben az ő eszméit tette magáévá, ő azonban nem fogadta el a hízelgő ajánlatot, mert nem akarta királya ellenségét szolgálni. Később – úgy látszik – megfélemlített erről a fecsegésről, mert pere folyamán ezzel ellentétben azt mondta, hogy ez a felső-rajnai département valóban meg is választotta képviselőjének a párizsi konventbe (s most már még az se jutott eszébe, hogy ő ezt nem fogadta el, vagy hogy legalább illetett volna el nem fogadnia), és hogy a konventben „rég barátai”, Condorcet, Forster, Guiton de Morveau a pénzügyi bizottság tagjául is ajánlották. Világos, hogy a két önmagának ellentmondó történet egyformán üres és komolytalan dicsekvés volt.

Fraknoi bűnbánóan vallja be, hogy legelső, Martinovicsról írt munkájában még ő is komolyan vette hősének ezt a francia konventtel kapcsolatos szélhámosságát, s azt hitte, hogy megfelel a valóságnak. Nem gondolta ugyanis, hogy „hőse” még ennyire szemtelen hazudozásra is képes.

Láttuk, hogy Gotthardi vitte be Martinovicsot II. Lipót udvarába és hogy ugyancsak nehezen sikerült neki ezt a szerencsét Martinovics számára megszereznie. Egyenesen megható az a jóakarát és készség, mellyel Gotthardi Martinovics ügyét mindig támogatta s a császár ellenszenvé ellenére is újra meg újra előhozta, míg végre sikerült is legyőznie a császár ellenállását. Gotthardi e tekintetben oly fenntartás nélkül és semmi nehézségtől vissza nem riadóan képviselte Martinovics ügyét, hogy mikor olvassa az ember, elcsodálkozik rajta, hogy kedvéért ennyire kitette magát a kegyvesztés veszélyének. Úgy látszik, egészen elbűvölte Martinovics külsőleg nagyon sokat mutató tehetsége.

Gotthardi egyébként nem volt művelt ember, pesti kávé volt azelőtt s II. Lipót bizalmasa lett. Mivel bizalmasai egyúttal szeretőkkel is ellátták, értékes emberek nem is lehettek II. Lipót bizalmasai. Martinovicsot azonban még II. Lipót is alantasnak találta arra, hogy bizalmasa lehessen.

Ha valaki, akkor Gotthardi tehát megérdemelte volna Martinovicstól, hogy vallomásaiban kímélje. Ez még áldozatába se került volna, hiszen ha róla hallgat, az semmit se ártott volna ügyének. Martinovicsnak elfogatása után mégis első dolga volt közölni, hogy az összeesküvésbe Gotthardi is be volt avatva, és hogy terveit ő is helyeselte. Mivel Gotthardi ezt tagadta, szembesítették Martinovicsal. Először azt kérdezték Gotthardtól Martinovics jelenlétében, hogy közölte-e vele Martinovics az összeesküvést. Azt felelte: Lehetséges, de nem emlékszem rá. Martinovics ekkor szemébe mondta, hogy igen. Gotthardi azt felelte: Talán téved; nem emlékszem rá. Martinovics erre még megtoldotta a dolgot, s ami a legsúlyosabb volt, azt mondta, hogy még Magyarországnak köztársasággá való átalakításáról is beszélt előtte. Szegény Gotthardi erre megint azt hebegte, hogy ő nem emlékszik rá.

Martinovics másik bécsi jóbarátja (Hackel) vagyonos kereskedő volt, akivel még Lembergben ismerkedett meg, mert Hackel azelőtt szintén ott lakott. Valósággal rajongója volt Martinovics „lángelméjének”, nem lévén akkora műveltsége, hogy talmi voltát észrevegye. Mivel Hackel közben igen megvagyonosodott, Martinovicsnak anyagi téren igen sok szívességet tett s Martinovics állandó ingyenvendég is volt házában.

Hálából vele is úgy bánt el, mint Gotthardival. Világos, hogy a rendőrség gyanúba vett mindenkit, akikkel Martinovics jóban volt s ezért Hackelt illetően is tettek fel neki kérdéseket. Szokott gögijében azt mondta róla, hogy tehetségtelensége (Unfähigkeit) miatt nem vesélyes ember, *de a kormányt nem szereti*. Arra a kérdésre, hogy kik jártak Hackelhez, az első szava az volt, hogy „kiváló demokraták, akik a kormányról sok rosszat beszéltek, amit Hackel nevével együtt ismételtetett”. Aztán egyszerűen kijelentette, hogy ő Hackelt „kémnek tartotta” (!).

A legcsúnyább azonban az, hogy nemcsak hűséges és önzetlen vendéglátóját és személyének őszinte rajongóját, hanem még feleségét, a háziasszonyt is ilyen rosszakaratúan megragalmazta. Láttuk, hogy Hackelné szerint Martinovics neki csak azért ellensége, mert hazudozásai és erkölcstelen beszédei miatt többször kénytelen volt rendreutasítani.

Batsányi Jánost, a költőt is csak azért tartóztatták le szeptember 11-én, tehát Martinovicsnál jóval később, mert Martinovics szeptember 5-i vallomásában, anélkül, hogy bárki kérdezte volna tőle, előadta, hogy kevéssel elfogatása előtt forradalmi terveit vele is közölte, sőt a titkos társaságok egyikében igazgatói állást is felajánlott neki.

Tehát arról nincs is szó, hogy Batsányi ezt az igazgatói megbízást elfogadta, sőt még Martinovics vallomásából is kitűnik, hogy nem volt még ideje elfogadni. A hős Martinovics azonban – bizonyára, hogy jó fiúnak mutassa magát, s így sorsán enyhítsen – még így is beárulta, sőt még azt is közölte róla, hogy igen jóban van gróf Fekete tábornokkal, aki szintén igen gyanús ember. Kiegészíti még azt, amit Martinovics jelleméről mondtunk, hogy Batsányi kihallgatásakor Martinovicsról egyebek közt azt is megjegyezte, hogy egy csődügyben „aljas, becsstelen szerepet játszott”. A nagyzó és költekezni szerető Martinovics tehát még anyagi tekintetben se volt valami gáncsnélküli lovag, amint nem is lehetett.

Az meg jellemtelenségén kívül fennhéjázó gögjét világítja meg, valójában pedig ítélőképességének hiányát mutatja, hogy azzal bizonyítja, hogy összeesküvő léte is „szívében azért a monarchia és a császár híve maradt”, hogy a titkos társaságok élére készakarva annyira buta embereket nevezett ki, mint Hajnóczy és gróf Sigray. Bécsben is sok olyan embernek is elbeszélte terveit, akik nem voltak megbízhatók. Ezt is csak azért tette, hogy azok elárulják s mielőtt még kárt csinálhatna, börtönbe juttassák (!).

Az sincs komikum nélkül, hogy október 4-ére, Ferenc napjára, börtönében is írt „Az európai helyzet vázlata 1784-1794-ig” címmel egy munkát (természetesen ellenforradalmi szelvényben!) s ezt a jelzett napon elküldte a császárnak, névnapi ajándéknak (!).

De természetesen nemcsak névnapi ajándéknak írt még börtönében is emlékiratokat. Gyártotta azokat még itt is végeláthatatlanul. Az egyikben közli, hogy a francia jakobinusok 1790-ben Európa minden országába küldtek ki megbízottakat ottani elvbarátaik megszervezésére.

Forster, az ő jóbarátja szervezte meg ezt az ügyet, s közölte is vele annak az 50 forradalmárnak a nevét, akiket a titkos írással s emellett még álnéven írt névsor tartalmaz. 16-ot Martinovics mindjárt fel is sorolt közülük, Magyarországon Forgáchot, Orczy Lőrincet, Batthyány Alajost, Illésházy Istvánt, Feketét, Szilit és Spissicset (az udvar mégse lépett fel egyikük ellen se, pedig „felvilágosultságuk” egyébként is köztudomású volt). A többi 34 névének közlését akkorra ígérte, ha majd szabadlábon lesz és Svájcban megtelepedett. Azt mondta, hogy a mi monarchiánk részére ő volt a propaganda-szervező. Ő az „M. n. h.” titkos betűk alatt szerepelt, álneve pedig „Democrite la Montagne” volt.

„A párizsi jakobinusok társaságának – mondta – legféltettebb titka a propagandának idegen államokban való ezen szervezete. Aki ezt az intézményt vagy ennek tagjait elárulja, hazaárulónak kijáró halállal és vagyonekobzással bünhődik. Ő tehát e leleplezéssel egy 25 millió emberből álló nemzetet tett ellenségévé, olyan nemzetet, mely az ő tehetségét, irodalmi érdemeit és erényeit becsülni tudta. De meghozta ezt az áldozatot uralkodójának, akiért kész minden értékét, becsületét és életét is feláldozni. Azonban kötelessége a császárt figyel-

meztetni, hogy ezen iratát a kabinet vagy a titkosrendőrség levéltárában ne őriztesse, ne juttassa megbízhatatlan emberek kezébe, hírlapok útján ne hozza nyilvánosságra, ne közölje jószívűségéből más kormányokkal”.

Közli aztán, hogy II. Lipót Mayer, löweni tanárt, jutalmul, mert az illuminátusok rendszerét megismertette vele, kormánytanácsossá nevezte ki, ő azonban azért, hogy a francia propagandaintézményt most leleplezte, nem kér más, mint csak hogy szabadlábra helyezték. Fraknoi azonban megjegyzi, hogy hajmeresztő hazudozása itt is kétségtelen, mert hogy személyének súlyát és forradalmi összeköttetéseit kiemelve, azt is állítja, hogy 1794 tavaszán neki a franciák egy külön ügynökkel adták tudtára Robespierre halálát. Mivel azonban Robespierre csak július 27-én halt meg, Martinovicsot pedig már március 23-án letartóztatták, állítása képtelenség, mert Robespierre halálát ő már csak börtönében tudhatta meg.

Az efféle kis baklövésnek nem vették el azonban Martinovics kedvét attól, hogy továbbra is gyártsa a szélhámosnál szélhámosabb emlékiratokat. Egy, a rendőrminiszterhez írtban például azt mondja, hogy mivel ő, az említett francia propagandabizottság magyar tagja, börtönbe került s így helyette más kell választani, ő hajlandó maga helyett Durand és Cadet képviselőknél Batsányi megválasztását ajánlani, Batsányi aztán Párizsban, ahová kimenne, megszerezhetné és Ausztriának elárulhatná a francia államtitkokat. S nagyszerű erkölcsi bizonyítványt állítva ki összeesküvő társáról, azt mondja, hogy „Batsányi bizonyosan elvállalná a megbízást”, de hozzáteszi: „ha hivatalt ígérek neki”. (Úgy látszik, adni nem is kell, csak ígérni, tehát mindjárt Batsányit is be akarja csapatni.)

Aztán azt mondja, az ő másik párizsi jóbarátja, Guiton de Moreau, konventi képviselő, aki egyúttal tüzérkapitány is, szintén monarchikus érzelmeket táplál. Ajánlkozik, hogy újra levelezésbe bocsátkozik vele s megszerzi tőle a francia haditerveket. Jól tudja ugyanis, hogy mire képes ez a Guiton de Moreau, „ha jutalmat ígérek neki”. Tehát nemcsak magyar, hanem francia elvbarátját illetően se jut még csak eszébe se, hogy forradalmi elveit esetleg talán még önzetlenül is szolgálhatná.

Aztán megint arra ad tanácsokat a királynak és a kormánynak, hogy hogyan kell az övéhez hasonló mozgalmakat ártalmatlanná tenni. A nádor elnöklete alatt – mondja – alakítsanak egy bizottságot (még azt is egyenként megmondja, hogy kiket nevezzenek ki tagjaiul). Ez a bizottság „szinleg” úgy működjék, mintha az 1790-91-es országgyűlésen kiküldött bizottságok munkáját vizsgálná felül, valójában azonban új alkotmányt dolgozna ki, melyben a hűbéri rendszert megszüntetné és meghonosítaná a kétkamarás rendszert, de viszont a király és a nemesség jogait érintetlenül hagyná. Tehát maga ad be javaslatot a saját elvei kijátszására.

Említettük, hogy Martinovics eszméi között és irataiban milyen nagy szerepet játszik az egyházellenesség, a pápák rágalmazása és az Egyház ellen való izgatás. Még a börtönben is és Ferenc császár névnapjára írt művében is azt fejtegeti, hogy a tudományt, a művészetet és az ipart, mely a klasszikus ókorban annyira virágzott, nemcsak a barbár népek betörései, hanem „a Vatikán szent zsarnoksága” is pusztulással fenyegette. Később a királyok lerázták a pápák igáját, népük atyáivá lettek (tehát csak a pápa igájának lerázásával lettek és lehettek azzá) és országaikat felvirágoztatták. A nápolyi királyné és II. József megalázták a Vatikánt. A pápát kényszerítették, hogy oszlassa fel a Jézus-társaságot.

Azért írt így, mert a züllött II. Lipót, Ferenc atyja, így gondolkodott s fiát is ilyen szellemű tanítókkal neveltette. Ez az irány azonban csak rövid, természetellenes kilengés volt a Habsburg családban, melyet hamarosan elhagytak. Martinovics azonban ezt nem vette észre. Végül azonban, úgy látszik, tisztába jött a helyzettel s észrevette ő is, hogy most már nem ilyen hangon tud magának az udvartól kegyelmet szerezni. Látható, hogy Martinovics éppúgy mint a mai kommunisták, az Egyházat s a papságot még jobban gyűlölte, mint a „zsarnokokat”, és ebben a tekintetben volt legnehezebb részére irányt változtatnia, illetőleg színészkednie. Végül azonban még ezt is megtette, mégpedig szemrebbenés nélkül.

Mikor már hazaszállították Magyarországra (Bécsben fogták el ugyanis), s itt megírta védőiratát, ebben már azt ígéri, hogy „ha visszanyeri szabadságát, ő lesz az, aki a felségjogokat és a főpapságot fenyegető veszélyeket felfedi és meghíúsítja.” Erre ő az egyetlen alkalmas ember, mert az uralkodót, a fő- és középnemességet és a főpapságot is megmenteni törekszik, viszont a szegény népen is segíteni akar.

Ezzel az emlékirattal és leleplezéseivel – mondja – „annyira jót tett, amennyit halandó még nem cselekedett”. Kéri is, hogy tartsák titokban, amit mondott, mert nemcsak az uralkodóház, hanem a főpapság is érdekelve van az utóbbi veszthet legtöbbet. A forradalom után ugyanis lehet, hogy az uralkodóház még megmaradna, „ellenben a főpapság örökre elveszne”. (Látjuk, mennyire nem veszett el, pedig azóta már hány forradalom volt!)

Szabadon bocsátása után a primásnak is fog majd közléseket tenni, amin az bámulni fog. Legutóbb ajánlott pénzügyi tervezete is már olyan, hogy annak alapján Magyarország évi jövedelmét nemcsak az adók felemelése nélkül lehet több millióval emelni, hanem külön hangsúlyozza, hogy „az egyházi javak elkobzása nélkül” is. (Az egyházi javakat csak 150 évvel később kobozták el, de csak akkor, mikor már a nemességét, sőt a parasztokét is elkobozták.)

Ami pedig Martinovics hajmeresztő hazudozásait illeti, ezek leleplezésére nemcsak arra támaszkodhatunk, amit Fraknoi állapított meg. A végén ugyanis már ő maga is előhozta, hogy az a Moreau nevű konventi tag, akiről azt mondta, hogy őt felkereste, a valóságban sose járt nála. Természetesen ezt a hazugságát se bűnbánatból leplezte le, hanem mert eszébe jutott, hogy azok az előkelő francia összeköttetések, melyekkel híúságában még bírái előtt is eldicsekedett, perében inkább hátrányára, mint előnyére vannak.

Sajátságos, hogy ez az egyszerű dolog ennek a kiváló lángelmének előbb nem jutott eszébe. Szegény gőgös Martinovics a végén már oda jutott, hogy azt is elismerte, hogy ő társai előtt minden képtelenséget összehazudott, s mentségére már csak azt hozta fel, hogy azok művelt egyének lévén, hazugságait úgyse hihették el. Továbbá, hogy ő az egész összeesküvést olyan bután csinálta, hogy sikerét eleve lehetetlenné tette. Ez pedig – mondta – elmezaivar jele, mely nem büntetésre, hanem szánalomra méltó. (Fraknoi, 198 és 199. o.)

Ami végül Martinovics hazaszeretetét és magyarságát illeti, bár idegen vérsége ellenére is lehetett volna jó hazafi, sajnos, e tekintetben se mondhatunk róla semmi jót. A hazafisághoz önzetlenség és eszményi lelkület szükséges, Martinovics pedig (aki egyébként is inkább kozmopolita lelkületű volt), maga volt a megtestesült önzés. Neki minden gondolata és idegszála a maga érvényesülését célozta, nem pedig eszméket szolgált vagy azokért hozott áldozatokat.

A forradalmi eszmék, melyek nemzetköziek voltak, sokkal közelebb álltak szívéhez, mint a hazafiság, s mint láttuk, mégis ezeket is szemrebbenés nélkül megtagadta, sőt ajánlkozott az ellenük való szolgálatra csak azért, hogy bírái kegyét megszerezze és így magán segítsen. Világos, hogy hazáját ugyanezért még sokkal jobban elárulta volna, ha lett volna valami értelme. De valójában is elárulta, pedig nem volt semmi értelme.

Tudjuk, hogy majdnem minden felkelőnkkal kapcsolatban, aki bíróság elé került tetteért, az a nemzeti sérelmünk, hogy nem magyar, hanem idegen törvényszék elé állították. Martinovicsal kapcsolatban nem lehet ilyen sérelmünk. Noha Bécsben fogták el s kihallgatását s ügyében a nyomozást is ott kezdték meg, mégis tisztán magyar bíróság elé állították s pere lefolytatására Budára szállították. Bírái voltak: Ürményi, Almásy, Révay, Berzeviczy, Tihányi, Somogyi, Kornis, Aczél, Majláth, Gányi, Bernáth, Mikos, Fáy, Bay, Miller, Mihályffy és Melczer. Tehát még névben is majdnem mind magyarok. Martinovics azonban, talán, hogy a bécsieknek hízelegjen vele; talán, mert ott kint Bécsben finomabban bántak vele, mint itthon; talán, mert Ausztria nyugatabbra lévén hazánknál, nálunk jobban meg is barátkozott már az ő forradalmi eszméivel s így egy osztrák törvényszéktől enyhébb és megértőbb ítéletet várt, mint egy magyartól. *Az azelőtti magyar összeesküvőkkel ellentétben újra meg újra azt kérte, hogy őt ne magyar, hanem osztrák bíróság elé állítsák.* Mindenesetre furcsa eljárás egy magyar nemzeti hőstől.

Szegény Bécsnek igazán nehéz volt kedvünkre tennie. Eddig mindig az volt a baj, hogy magyar embert osztrák bíróság elé állítottak, most végre az osztrák okult rajta s Martinovicot magyar bíróság elé állította. Azonban most meg éppen ez volt a baj. Martinovics ez ellen többször ismételt kérelme alátámasztására olyan okokat hozott fel, melyek egyenesen magyar hazája megtagadását jelentik s így a hazaárulás bűnének „ismérveit” tökéletesen kimerítik.

Már régebben is úgy hízelgett Bécsnek egyik titkos megfigyelői jelentésében, hogy eddig az élettelen természetet tanulmányozta, de most örül, hogy emberekkel foglalkozhat és „követheti az osztrák kormányhoz való ragaszkodását, melyet őseitől örökölt”. (Fraknoi, 53. o.)

Azt se hagyhatjuk szó nélkül, hogy akkor, mikor már összeesküvő volt, tehát már nem Bécsnek akart hízelegni, hanem állítólag a hazáját akarta felszabadítani, társaival együtt egy olyan felhívást akart intézni a nemzethez (mely azonban mégse került nyilvánosságra), mely szerint többek közt Magyarországot annyi tartományra kell felosztani, ahány nemzet lakik a területén. Tehát a szó szoros értelmében vett Magyarország csak az ország magyaroktól lakott területeit foglalta volna magában. Délen lett volna egy Illíria, északon egy Szlavónia és keleten egy Valachia, s a tervezet szerint mindegyik országrész külön országgyűlést tartott volna és ügyeit a maga nyelvén maga intézte volna. Ez a terv egyezik Ferenc Ferdinánd tervezetéseivel, sőt azzal az alkotmánnyal, melyet Schwarzenberg adott Ferenc József birodalmának s mely Kossuthékat úgy felháborította, hogy miatta mondták ki Debrecenben elszakadásukat a Habsburg-háztól, csak a magyar hazafias szellemmel nem egyezett. Sajnátságos, hogy Martinovics és társai viszont szabadsághősök és a nemzet vértanúi lettek miatta csak azért, mert ők nem a Habsburgokkal, hanem ellenük akarták ugyanezt csinálni.

Mikor a bécsi vizsgálóbizottság megállapította, hogy noha Martinovics összeesküvésével nemcsak Magyarországon, hanem Ausztriában is forradalmat akart kirobbantani, s noha „több év óta az osztrák tartományokban tartózkodik”, mégis Magyarországra szállítandó és magyar bíróság elé állítandó, részint mert Magyarországon született, részint, mert mint apát, hazája nagyjai között foglal helyet, s végül, mert a bűntényt is főként ott követte el: Martinovics ezt magára hátrányosnak és igazságtalannak találta. Panaszodik, hogy azért küldték Magyarországra, hogy bizonyosan elítéljék, mert itt „a törvényszékek a papok parancsainak engedelmeskednek”. (Fraknoi, 179. o.) (Látjuk tehát, hogy magát mennyire nem tartotta papnak.)

Egy másik beadványában azzal okolja meg azt a kérését, hogy bécsi bíróság ítéljen feletre, mert Bécsben ugyan a bíróságnál senkit sem ismer, de tudja, hogy „a bírákat sem irigység, sem bosszúvágy nem befolyásolhatja”. (Ebből az következik, hogy viszont azt is tudja, hogy nálunk ez befolyásolja s azért fél annyira a magyar bíróságtól. Ez az állítás pedig kimeríti a nemzetgyalázás ismérvét”. Pedig a két pap bíró, akiktől ő – úgy látszik – legjobban félt, nem is vett részt az ő ítélete meghozatalában. Az Egyház ugyanis „iszonyodik a vértől” (Ecclesia abhorret a sanguine) s a pap irregulárisává válik akkor, ha valakinek halálát okozza (még akkor is, ha igazságosan okozza). Ezért a papok olyan bíróságban, mely halálos ítélettel is végződhet, nem vehetnek részt.) Martinovics mégis „térde borulva” kéri a nádort, terjessze e kérését a király elé, mert az állam érdeke és az igazság egyaránt követeli, hogy *illetékes* bíróság ítéljen felette. Kijelenti, hogy abban az ítéletben, melyet a magyar királyi tábla hozna felette, az erőszak tényét látná, sőt gyilkosságot. (Fraknoi, 178. o.)

Már említett terjedelmes védőiratát szintén azzal kezdi, hogy *osztrák* bíróság elé állítását kéri. Hogy magyar bíróság elé állították, azt jogi tévedésnek nyilvánítja. Azt mondja, a római jog és a magyar törvények szerint egyaránt a vádlott tartózkodási helye dönti el a bíróság illetékességét, nem pedig születési helye vagy viselt méltósága. Ő 10 évig volt tanár Lembergben, most pedig, mint nyugdíjas udvari vegyész, már több éve állandóan Bécsben tartózkodik. Őt Magyarországon 15 év alatt hatszor utasították el, mikor olyan állások elnyerésére tett lépéseket, amelyekre való rátermettségét „Európa legelső nemzetei elismerték”. (Tehát még a hazáját is azért tagadja meg, mert féltelen érvényesülési vágyát nem elégítette ki.)

„Tizenöt éven keresztül – mondja – munkásságával a német terület boldogságát gyarapította, ezért joga van követelni, hogy a német törvények jótéteményében (!) részesüljön.” (Fraknoi, 187. o.) Pedig ha 40 éves életéből csak 15 évet töltött német földön, akkor még az ő rosszakaratú számítása szerint is 25 évet magyar földön töltött. Itthon azonban – úgy látszik – semmit se tett, vagy csak rosszat. Jót – úgy látszik – csak akkor tett, mikor osztrák földön tartózkodott.

Második (március 21-én beadott) védőiratában is a magyar bíróság elleni tiltakozással kezdi. „Igazságtalanság volna – mondja újra –, ha ő, miután különféle hivatali állásaiban az osztrák tartományok javáért működött, nem élhetne József császár törvényeinek jótéteményeivel, hanem olyan ország törvényei szerint ítélnének felette, *mely őt 15 éve sem oltalomban, sem egyetlen falat kenyérben nem részesítette.*”

S a mi történetírásunk, irodalmunk, közvéleményünk és Kossuth Lajosunk még ezt a nemzettagadást és nemzetgyalázást is megbocsátotta neki csak azért, mert hazája és intézményei mellett a Habsburgokat is gyűlölte. Ez ugyanis olyan nagy hazafias érdem, hogy még a nemzetgyűlölet is feledtetni.

Hogy ez a gyűlölet a mi „hazafiságunkban” mennyire egész az eszelősségig menő, azt ámulva látjuk Kossuth nyilatkozatából, akit még Fraknoi tőlünk most kitergetett leleplezése se tudtak meggyőzni Martinovics hitványságáról. Mivel a tényeket le nem tagadhatja, azt meg, hogy higgyen nekik, elfogultsága teszi lehetetlenné, Kossuth a tények vaserejével szemben „pszichológiai lehetetlenséget” emleget és a történetírótól több „szeretetet” kíván Martinovics iránt. Kossuth e nyilatkozatából ámulva kell megállapítanunk, hogy a mi hazafiaink hihetetlenül tudnak „szeretni” (már akit!). Majdnem annyira, mint amennyire gyűlölni tudnak (már ti. a Habsburgokat és a velük tartó „hazaárulókat”).

Mentő kísérletek

A Szilágyi-történelem, mint tudományos mű, természetesen annyira, mint Kossuth, nem kelhetett Martinovics védelmére. Nem kelhetett még akkor se, ha szerkesztője (Szilágyi) kálinista, írója pedig (Marczali) az első magyar proletárdiktatúra idején hazafiatlan viselkedése miatt elmarasztalt zsidó volt. Világos azonban (de csak azért, mert több mint fél századdal ezelőtt íródott), hogy ez a mű se örül annak, hogy Martinovics ügyében az igazság Fraknoi kutatásai eredményeként kitudódott. Tudja, hogy oklevelekkel bizonyított tényeket semmiféle pszichológiával nem lehet meg nem történekké tenni, sem kimagyarázni. Azt is tudja, hogy a történelem nem „szerethet” senkit, hanem tárgyilagosan *ítél* és egyedül csak ez a kötelessége. A hazafias történetíró is csak azokat szeretheti, akiket történelmi kritikája erre érdemesnek talál, s ez a kritika sokszor bizony arra is rákényszeríti, hogy azokat gyűlölje, akiket addig szeretett és megfordítva.

Martinovicsot ma már senki se szeretheti, aki az igazság alapján áll és erkölcsi érzéke van. Legfeljebb megbocsáthat neki. Keresztény szempontból ez jár is neki. A bűnbánat könnyeiben fürdő és a feszületet csókolgató, a vesztőhelyre vonuló Martinovicsot már szeretni is lehet szerintünk is, de az azelőttit, az összeesküvőt nem. Még azt a Martinovicsot sem, aki már a börtönben volt, de még nem a siralomházban.

Ez az oka, hogy Marczali (vagy a Szilágyi) már nem védi Martinovicsot. Azt azonban elárulja, hogy ő se szívesen veszi tudomásul Fraknoi leleplezéseit. „E mozgalom történetét – jegyzi meg jegyzetben Marczali (Szilágyi, VIII., 556. o.) – nagy tudománnyal és szép előadásban megírta Fraknoi Vilmos (Budapest, 1880). Adatait, melyeket a magunk kutatásával

kiegészítettünk, elfogadhatjuk (csak hatjuk?), de felfogásával, mint előadásunk mutatja, nem értünk teljesen egyet.”

Pedig hát Fraknoi is kiegészítette első kutatásait s rá 40 évre (1921-ben) kiadott „Martinovics élete” című művében, melyet mi használtunk, kijelenti, hogy újabb kutatásai eredményeként „nem enyhítheti Martinovicsról alkotott elítélő ítéletét. Sőt, súlyosbítanom kell” – mondja. (6. o.)

Ezek után méltán kíváncsiak lehetünk, hogy vajon mi lehet az, amiben Marczali s vele legnagyobb szabású magyar történelmi művünk „nem ért teljesen egyet” Fraknoi megállapításaival. Hát bizony nem sok. Egyedül csak ezt tudja felhozni Martinovics mentségére:

„Maga a pör lefolyása legjobban bizonyítja, minő ártatlan volt ez az egész borzasztónak híresztelt összeesküvés. Sehol még nyomát se találni valami kísérletnek a rabok erőszakos felszabadítására vagy megmentésére.”

Még a gyerek is látja ennek az érvelésnek az erőltetett voltát. Szóval a Habsburgoknak csak akkor kellene, sőt csak akkor volna szabad megbüntetni a leleplezett felforgatókat és összeesküvőket, ha az az összeesküvés már az egész országot átjárta és ha az ország lakói már a raboknak a börtönből való kiszabadítását is megkísérlik. Mivel erre a jelen esetben semmi kísérlet se történt, felesleges volt a nagy rémület, s mivel felesleges volt a hűhó, nem is lett volna szabad a résztvevőket olyan szigorúan büntetni. Azt azonban még Marczali is elismeri, hogy az összeesküvés mennyire nem volt magyar. „Magyarország sajátos viszonyairól – írja – szó sincs benne. Az egész a kozmopolita köztársasági szellem kifejezése.”

„Nem lehet kétségünk abban – írja, hogy az itt hirdett tanok, melyek terjesztésére a titkos társaság vállalkozott, alapjukban megtámadták a fennálló közjogot és a társadalmi rendet, és ennyiben valóban politikai jelentőségűek is voltak. De ha fölvetjük azt a kérdést, rejlett-e ezen mozgalomban valami közvetlen veszély akár a királyságra, akár a közrendre nézve: arra határozott tagadással kell válaszolnunk.”

Aztán azt mondja, hogy nálunk akkor csak kétféle forradalom lett volna lehetséges: közjogi, azaz a nemesség felkelése az idegen uralkodóház ellen, mint voltak az azelőtti felkelések, vagy pedig parasztlázadás. Ekkor azonban egyikről se lehetett szó, mert a nemességnek ez időben nem volt tekintélyes vezére, s egyébként is a jobbagység mozgalma elleni védekezés kötötte le figyelmét, a parasztsággal pedig Martinovics és társai nem foglalkoztak, mert a szellemi arisztokráciához tartozónak érezték magukat; viszont a parasztság meg akkor a trónban látta védelmezőjét s így az ellene való lázadásra épp akkor lett volna legkevésbé kapható.

E többszörös állításban minden igaz, de a végső következtetés mégse helyes, mert egy összeesküvést nemcsak akkor szabad és kell leleplezni és büntetni, ha *til* veszélyes és már az egész országot vérbe borította. Ekkor ugyanis már egy kicsit késő. Azt pedig, hogy egy még veszélyes méreteket nem öltött összeesküvés mikor válik ilyené, sohase lehet tudni, s különösen nem lehetett tudni ezt akkor, mikor szinte minden országban mindenki a francia forradalom eszméiért lelkesedett, s mikor szinte minden művelt embernek a francia irodalom volt mindennapi tápláléka.

Igaz, hogy nem volt még túl veszélyes a Martinovics-féle összeesküvés, de nagyon könnyen azzá lehetett volna. Nem érthető-e, ha az illetékesek azt hitték, hogy máris az? Hiszen Martinovics arra vonatkozó dicsekvéseit, hogy ő a francia forradalom vezéréivel, tehát a király nagynénjének, Mária Antóniának a gyilkosaival személyes összeköttetésben állt s az ő itteni megbízottjuk volt, először még Fraknoi is valóságnak gondolta. Martinovics eleinte még a bíróság előtt is azzal dicsekedett, hogy mozgalmának már több ezer titkos tagja volt.

Az elégedetlenség, a forradalom vagy a lázadás sose logikus. Ki gondolta volna például, hogy azok a főurak, akik azért haragudtak meg az udvarra, mert a törökkel békét kötött (a vasvári békét), míg ők harcolni szerettek volna, utána rögtön úgy esküdtek össze, hogy a törökkel *szövetkezzenek* s évi adót ajánljanak neki? S lám, mégis megtörtént. Vajon éppen az a Martinovics, akinek egyedüli istene az érvényesülés, a szereplés és a hírnév volt bárhol, bár-

milyen zászló alatt és bármilyen áron, nem lett volna-e hajlandó akár parasztlázadás, akár nemzeti felkelés intézője lenni, csak sikerre legyen kilátás? Vajon nem az alkalom, a büntetlenség szüli-e a tolvajt? Nem volt-e minden felforgatóra csábító hatással épp ekkor az oly nagy sikerrel járó francia forradalom s Martinovics idejében nem mindenki arról beszélt-e?

„Ó, szerencsétlen emberiség – írja Martinovics már említett „Oratio ad Proceres” című művében –, ne túrd az igazságtalanságot, melynek megszüntetése tőled függ. A zsarnokok, kiktől félsz, nélkülöd tehetetlenek. Zúzd szét a gonosz bilincseket. Az erély és igazság alapja-in állítsd föl az új állami rendet.”

Nem veszélyes ez, mondja Szilágyi-Marczali. Hagyni kellett volna az egészszet, nem pedig olyan véresen eltiporni. Hiszen még börtönükből se próbálta senki kiszabadítani őket. Nem világos bizonyíték-e ez arra, hogy ügyse hallgatott rájuk senki?

Martinovics annyira gonosz, hogy még Ferenc király jelmondatát: „Fide et lege” (hittel és törvénnyel) is izgatásra tudja felhasználni ellene. Egyik levelében azt írja, hogy a „fide” azt jelenti, hogy fanatizmussal, vakbuzgósággal, bigottsággal; a „lege” pedig, hogy bírói ítélettel akar kormányozni.

A gróf Gorani név alatt kiadott, említett titkos iratában Ferenc királyról azt írja, hogy „terveid korcsszülöttek, kormányrendszered a legrosszabb a világon”, s így szólítja meg: „Te, kinek szóról szóra be kell tanulnod, amit az előtted megjelenő folyamodóknak válaszolni fogsz (mert Martinovicsnak nem azt válaszolta ilyenkor, amit ő szeretett volna); Te, ki az államtitkokat szolgálád és feleséged előtt kifecseged” stb.

Ilyet egy uralkodó vagy bármely kormányon levő férfiú – hacsak bele nem nyugszik az anarchiába – még akkor se tűrhet, ha igaz, Ferencről azonban még pletykaként se terjesztették, hogy felesége befolyással lett volna az államügyekre, ő alatta még senki se emlegetett kamarillát, mint 48-ban (pedig ma már ki van mutatva, hogy ilyesmi még 48-ban se volt, mennyire nem lehetett hát I. Ferenc idejében), viszont még Marczali is és éppen a Szilágyi-történelemben (VIII., 549. o.) azt állapítja meg I. Ferencről, hogy „ifjúkora óta elég tehetséget mutatott”, Széchenyi István pedig az 1825-ös országgyűlésen elmondott trónbeszédéről azt írja naplójában, hogy „az Isten áldja meg az íróját, bárki volt légyen”. (Zichy Antal: gróf Széchenyi István életrajza, I., 185. o.), de egyúttal azt is írja (182. o.), hogy „az 1825. évi országgyűlés trónbeszédét öfelseje maga fogalmazta s előbb németül leírta s aztán fordíttatta át a hivatalos latin nyelvre”.

De láttuk s látni fogjuk még, hogy a felfuvalkodott Martinovics saját összeesküvő társait is (pedig a magyar értelmiség vezetőiből álltak), mind úgyszólván hülyének nevezi (láttuk, hogy azzal is bizonyította mozgalmát ártatlan voltát, hogy éppen ilyen hülyéket választott bele), de azt kívánni, hogy ezt a lehülyézést még a király is tűrje el tőle azon a címen, mert mozgalmát ügyse veszélyes, már kissé sok a jóból, illetőleg az elfogultságból. Ahol a királyt büntetlenül lehet hülyézni s ráadásul olyan erkölcsi szemeteknek, mint amilyen Martinovics volt, az az ország megérett a pusztulásra.

Martinovicsot megbüntetni nemcsak jog, hanem kötelesség is volt. Ha valaki, akkor ő olyan ember volt, akinek örökös nyugtalansága, tökéletes morál insanityje, de egyúttal nagy szellemi ereje, munkabírása s a kívülállót, kivált eleinte, szinte elkápráztató szellemi képességei, egyenesen parancsolólag követelte a társadalomból való eltávolítását, mert örökös bajkeverésével, ha szabadjára hagyták, előbb-utóbb feltétlenül lángra lobbantja a társadalmat. Az pedig, hogy az ország szellemi kiválóságai, később leghíresebbé váló írói, oly könnyen kötélnek álltak s beléptek titkos társaságába, éppen eléggé mutatja, milyen megokolt volt a vigyázat s milyen szükséges az idejében való fellépés.

„Népeid szeretete nincs veled – írja ugyanott Ferencről –, az egész világ hirdeti, hogy uralkodásra képtelen vagy és hogy romlott, rosszakaratú, ostoba emberek vesznek körül.” Ferenc császár mindezen ócsárlásokat azért kapja, mert bízott alattvalóiban, s ezért nem tartotta a titkosrendőrséget olyan fontosnak, mint Martinovicshoz sokkal hasonlóbb apja s mert ezt

az intézményt – természetesen Martinovics vezetésével – nem volt hajlandó Magyarországon is meghonosítani.

„Ne féljen senki – írja másutt –, mert a zsarnokok és a papok tehetetlenek, ha a nép nem tart velük. Minden nép, mely szabad akar lenni s összetart, szabad lesz.”

„A szabadság és egyenlőség” katekizmusában, melyet mint „Democrite la Montagne francia polgár” írt és magyar fordításban terjesztett, ilyenek találhatóak: „Királyok és arisztokraták saját hasznukért háborúkat indítanak (mintha csak a bolsevikok „békepropagandáját” hallanánk) és kényszerítik a népet, hogy értük harcoljon s a hadviseléshez szükséges pénzt, élelmezést és hadiszereket előteremtse. Az uralkodók csak úgy bánnak a néppel, mint a gazdák szarvasmarháikkal.”

„A fölkeléseket az emberiséget sanyargató királyok, nemesek és papok, az emberiség osztorai teszik szükségessé.” S ezt olyan ember írja, akinek a jószágos I. Ferenc volt a királya.

„A nemzet, ha legszentebb jogaival élni akar, köteles a királyságot megszüntetni még akkor is, ha a királyok igazságosak, okosak és jók, mert ekkor meg a miniszterek sanyargatják a népet. A királynak, hogy népét igazán boldoggá tehesse, több okossággal kellene bírnia, mint az egész népnek együttvéve, de ilyent a természet sose szült még.” (Az igazság az, hogy a királyok mellett ott vannak a miniszterek és a tanácsadók, akik a nemzet legokosabb fiai közül kerülnek ki: egy Richelieu, egy Marazin, egy Kaunitz, egy Metternich, egy Deák stb. És vajon a munkásvezérek bölcsőbbek s feddhetlenebbek, mint a királyuk?)

„A királyok kevélysége abban nyilvánul meg, hogy népeiktől elzárkóznak, palotáikba visszavonulnak.” (Látni fogjuk, hogy éppen a régi királyok mennyire nem zárkóztak el népeiktől. De mennyire nem zárkózott el I. Ferenc se, s még a tarisznyás székely is, de még Martinovics is annyiszor kérhette – úgyszólván hetenként beadott kérvényei mellett – *személyesen* is majd erre, majd arra az állásra való kinevezését a császártól és királytól, ahányszor csak akarta. A régi uralkodók közel se vonultak vissza annyira palotáikba, mint Sztálin, Hitler vagy Rákosi Mátyás.) „Audienciákat adnak, a hozzájuk fordulóknak megparancsolják, hogy előttük térdet-fejet hajtsanak, a folyamodókkal kérvényeikben ember voltukat lealacsonyító kifejezéseket használnak, s ezek kénytelenek »legalázatosabb, legengedelmesebb szolgáknak« címezni magukat.”

Az igazság ezzel szemben az, hogy Martinovics alázkodott volna meg előttük legszívesebben, ha látta volna, hogy van valami haszna. Ő kérte – mint láttuk – nemcsak a királyt, hanem még a nádort is „térdre borulva” majdnem minden héten újra meg újra, s ezt s ennyiszor bizonyára nem a „zsarnok” parancsolta meg neki. Ő írta börtönéből Ferencnek, hogy „imádásra méltó király”, pedig a szegény I. Ferenc ezt nemcsak nem kívánta tőle, hanem minden bizonnyal még meg is botránkozott ezen az Istent sértő, aljas szolgálalkúségen.

Pedig hogy Martinovics nemcsak élete megmentésére használta ezt a szolgálalkúséget, hanem már azelőtt is és szinte üzletszerűen, mutatja az a számtalan kérvény, mellyel elárasztotta királyát és a sok audienca, amit kért tőle.

Ha nem szeretek térdet-fejet hajtani, abból az következik, hogy nem szeretek audienciára járni. Mert hogy menjek, arra már senki nem kényszerít. S ha még írásban se szeretek meg-alázkodni, akkor nem írok kérvényeket, mert bizonyára ezek gyártására se kényszerít senki. Forradalmi katekizmusából látjuk, mennyire nehezére estek Martinovicsnak az alázatos kifejezések és viselkedésmód s mégis senki se kért királyoktól annyi kihallgatást, s írt királyokhoz annyi kérvényt, mint ő. Joggal kérdezhetjük tehát: Mekkora lehetett hát benne a nagyravágás és az önzés?

Végső következményként megállapítja Martinovics, hogy a jó király az országra „nehéz és haszontalan teher”, a gonosz király pedig „minden gonoszságnak, mely a monarchiában történik, kútfeje”.

De nem kevésbé izgat a nemesek ellen se, mégpedig nemcsak a főnemesség ellen, melynek megvetéssel emlegeti felháborító erkölcsseit, melyről szintén azt írja, hogy „benne is megvan a gonosz szándék, hogy kínozza és zsarolja a népet”.

Azt mondja, hogy a nemesség „a nép többi részét canaille-nak, parasztnak, zsvány, cudar állatnak nevezi”. Még akkor se kellene bizonyítanunk ezen állítások gyűlöletes, hazug és rágalmozó voltát, ha nem hoznánk majd föl e korból éppen az ellenkezőre annyi bizonyítékot. S mindezekre, noha ráadásul akkor terjesztették ezen elveket, mikor Franciaországban javában dühöngött a forradalmi zsarnokság minden önkényével és vérontásával, a mi jó Szilágyink megállapítja, hogy egyáltalán nem volt veszélyes s kár volt miatta olyan nagy hűhót csapni Bécsnek!

Mintha csak a kommunista párttagságról volna szó, Martinovics titkos társaságából is ki voltak zárva a mágnások, a gazdag nemesek és a kereskedők, úgyszintén a vakbuzgó egyének (azaz „a klerikális” beállítottságúak), ellenben kívánatosak voltak a falusi jegyzők, plébánosok (de világos, hogy nem a Rómához hűek), prédikátorok, fegyelmetlen szerzetesek és a sorsukkal elégedetlen emberek. *A felvett tagok nem Istenre esküdtek, hanem „becsületükre és emberséges szívükre”* (mint amilyen Martinovics volt, mert láttuk, hogy az ő jó és becsületes szívét mindig igen hangsúlyozta), tehát eskü helyett ők is fogadalmat tettek, mint a kommunista párttagok.

A titkos társaság tagjai részére Martinovics újabb katekizmust szerkesztett s ezt már latinul. Három részből állt. Az elsőnek a címe: „Az osztrák háznak a magyar nemzet fölött gyakorolt vérszeljes uralkodásáról”.

Martinovics tehát ugyancsak kihasználta, illetőleg igyekezett kihasználni azokat a jelszavakat is, melyek alapján itt a régiekhez hasonló, közjogi jellegű felkelést lehetett volna támasztani. Úgy látszik tehát, hogy Marczali erről mit se tudott. Hiszen Fraknóinak „nagy tudományra” valló kutatásait a magáéval kiegészítve azt állapítja meg, hogy Martinovics mozgalma csak akkor lett volna veszélyes, ha a régi felkelések jelszavait is felhasználta volna, ő azonban szerinte ezektől teljesen távol volt.

Azt írja Martinovics e legújabb katekizmusában, hogy „az osztrák házból származó királyok József kivételével Magyarország főpapjait, kik a nőtlenség következtében megszűnnek a haza polgárai lenni (ki nem láthatja e megjegyzésből, hogy Martinovics „apát úr” nem volt nőtlen?), használták föl a magyar szabadság elárulására. (Szóval ugyanazt mondta, mint a „népi demokrácia”). A mágnásokat pedig fölcsalták Bécsbe, hogy ott lakjanak, német nőket vegyenek feleségül, kik bennük a hazaszeretet lángját eloltják. Ezért halt ki belőlük a Rákócziak, Thökölyek, Bercsényiek szelleme”.

Meg kell itt állapítanunk, hogy „a Bercsényiek szelleme” már „nagy Bercsényi Miklósban” is kihalt, mert a Bercsényiek, az ő apja és ősei, meg nem alkuvó katolicizmusukról és rendíthetetlen királyhűségükről voltak mindig ismeretesek. Hogy a Rákócziak s még inkább a Thökölyek milyen magyarok és jellemek voltak, azt meg már láttuk bőven. Hogy Martinovics olyanfajta magyaroknak gondolta őket, mint amilyen ő volt, arra volt is némi alapja, bár önála azért ők is sokkal különbek voltak. Rákóczi ugyanis nem osztrák, hanem magyar törvényszéket követelt a maga számára. Ámbár valószínű, hogy ő se követelte volna ezt annyira, ha a magyar törvények szerint is számított volna Longuevalnak, az idegennek ellene szóló vallomása, s ha magyar bírái nem rokonai vagy tőle függő egyének lettek volna. Viszont Martinovics se követelt volna mindenáron osztrák bíróságot, ha arra nem számított volna, hogy ott jobb kezekben lesz az ügye.

„Súlyos károkat okozott az osztrák ház – folytatja Martinovics egészen a hajdani „hazafias” felkelések szellemében – a hét éves porosz háborúban Magyarországnak, mely 500.000 katonájának elestével elnéptelenedett, közel 400 millió forint fölládozásával elszegényedett. Mindig magyar katonát vezényeltek a legveszélyesebb pontokra, s ez mégis csupán megvetés-

ben részesült. A legkiválóbb hadvezérek sem részesültek jutalomban. Hadik volt az egyetlen kitüntetett, ki adományul jószágot kapott, de ezért a kabinet és az osztrákok rabszolgája lett.”

Igazán Martinovicsra valló sorok! A hétéves háború összes magyar áldozatainak száma nem az 500.000-tól, de még az 50.000-tól is olyan messze állt, mint Makó Jeruzsálemtől. 50.000 csak azon magyarok száma volt, akik részt vettek benne, nem pedig az elesetteké. S Martinovics 500.000 (!) halotról (!) beszél! Láttuk, hogy a hétéves háborúban már közel se siettek a magyarok annyira a harcra, mint Mária Terézia trónralépte után közvetlenül, s ekkor már a királynő nem is tőlük várta a sikert. De azt is láttuk, hogy az egész hétéves háború 260 millióba került, de ennek is csak 2%-át adtuk mi. Ez olyan kevés, hogy alig tudja az ember elhinni. S Martinovics csak a mi hozzájárulásunkat teszi 400 millióra! S ez az ember akart mindenképpen Ferenc császár pénzügyi (!) tanácsadója lenni! Sőt még a francia konventé is!

Hogy a harcban a legveszélyesebb helyekre mindig magyart küldtek, arról mi nem tudunk. Legfeljebb arról, hogy a magyar katonaság nagy része lovas lévén, elsősorban felderítésekben, csatározásokban, az ellenség nyugtalanításában vett részt, s ha ez veszélyesebb szerep, mint a sorkatonaságé (ha ugyan veszélyesebb), azért kapta, mert lovas volt, nem pedig azért, mert magyar. A horvátok még jobban ezt a szerepet játszották, sőt Mária Terézia háborúiban is többen voltak, mint a magyarok. Mivel pedig őket is Magyarország adta, láthatjuk, hogy a szorosán vett magyarok semmiképpen se lehetek túl sokan. Egyébként közölünk már rá adatokat, hogy a hétéves háborúban milyen feltűnő kis számban vettünk részt.

Hogy a magyarokat (s még inkább a horvátokat) lenézték, „megvetésben részesítették”, abban csakugyan van valami, csak az a baj, hogy a lenézők s megvetők nem az udvar, sőt még csak nem is az osztrákok voltak. Én a magyarok lenézéséről csak akkor szereztem tudomást, mikor már Carlyle „Nagy Frigyes”-ét és Nagy Frigyes emlékiratait is olvastam, addig nem. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György magyarjainak megvetését pedig csak akkor, mikor Schiller „Harminczéves háborúját”. Az angol Carley és a német Schiller megvetése azonban nem „az osztrák ház” számláját terheli, hanem – éppen ellenkezőleg – azt mutatja, hogy az osztrák ház mennyivel jóindulatúbb „idegen” volt hozzánk, mint más idegenek; azok, akik a mi közvéleményünknek mégis olyan kedvesek.

Nem igaz, hogy Hadikon kívül nem becsülték meg egy magyart se, mert ha a többiből nem lett a haditanács elnöke, tehát az összes idegen parancsolója, mint Hadikból az lett, abból még nem következik, hogy nem becsülték meg őket. Seregestől lettek magyarokból generálisok s bárók, mint Ebergényiből, Splényiből, Dévayból, Krayból stb. A magyar *közlegényekből* pedig kapitányok, mint Vékony Jánosból, sőt ezredesek, mint Kiss Balázsból. Az se igaz, hogy Hadik csak azért vitte ilyen sokra, mert az osztrákok és a kabinet rabszolgája lett, hiszen láttuk, milyen nyíltan kimutatta a pápa bécsi látogatásakor „vakbuzgóságát”, éppen akkor, mikor a császárnak sokkal inkább olyan felvilágosult emberek tetszettek volna, mint Martinovics. Martinovics volt Bécs aljas szolgája, nem Hadik, s belőle lett összeesküvő csak azért, mert Bécsnek így se kellett, mert annál sokkal okosabb és nemesebb lelkű volt, sem hogy Martinovicsokat értékelt volna.

De lássuk tovább a katekizmusát: „A primás, az országbíró és a kancellár, mint hazaárulók, halálbüntetést érdemelnek.”

„Ferenc koronázási esküjét megszegve az országgal nyomorult gyarmat gyanánt bánik. Mint az angol, spanyol, portugál király nem tartózkodik gyarmatain, a magyar király is országán kívül lakik.” (Az angol király Skóciában se lakik, mégse mondja senki ezért Skóciát Anglia gyarmatának. A spanyol király se lakott Katalóniában vagy ennek fővárosában, Barcelonában, mégse volt gyarmata Katalónia Spanyolországnak. De az osztrák császár se lakott Milánóban vagy Velencében, de még Grácban se, mégse volt Lombardia vagy Stájerország gyarmata. Ezen alapon Magyarországra nézve ilyen következtetést levonni tehát rosszakaratú

lázítás és izgatás.) „A magyarok sorsa az osztrák uralom alatt nem előnyösebb, mint a lengyeleké az orosz és a porosz járom alatt.” (Egyenesen sátánilag hazudó és ferdítő lázítás!)

„Mit kell tehát tenni a magyaroknak, hogy az osztrákoktól megszabaduljanak? A lengyelek példájára ragadják ki *fegyveres felkeléssel* a kormányt Ferenc kezéből és az országot alakítsák át köztársasággá. József, mint gonosz bitorló (eddig mindig, mint szabadelvű uralkodót, az édig magasztalta), a trónörökösödést megszüntette, Leopolddal pedig az örökösödés biztosítására új, ünnepélyes szerződést nem kötöttek, minélfogva Ferenc az országnak nem igazi örököse, sőt ha az is lett volna, jogát a törvények megsértése következtében elvesztette.”

S aki ilyen elvek hirdetésére *titkos* társaságot alapít és megvalósítására „fegyveres felkelésre” izgat, az ellen Magyarország legkiválóbb történelmi műve szerint kár és felesleges volt fellépni, mert bár az ország történelmében egymást érik a fegyveres felkelések, ez most (a forradalmak korában!) egyáltalán nem volt veszélyes mégse.

„Magyarországnak politikai helyzetére való tekintettel az oláh és a moldvai nemzetek között kell elhelyezkednie (!), mert a lengyelek műveltségben 100 esztendővel megelőzik a magyarokat.” (Itt aztán ugyancsak kitört Martinovicsból a magyar nemzetől távol álló, tőle vérségben idegen, albán származású kozmopolita, de egyúttal a nagy néprajzi tudatlanság is. Látszik, mennyire édeesebb volt neki az élet Lembergben, mint itthon!)

„Ferenc még akkor sem hagyandó meg a trónon, ha ígéretet tenne, hogy az országban fog állandóan tartózkodni és helyesen fog kormányozni, mert a királyok ígéretei megbízhatatlanok, a legelső kedvező alkalommal megcsalják a népet szemérmetlenül, s mihelyt elég erősnek érzik magukat, súlyos iga alá hajtják.” (Nem a királyok, hanem a Martinovicsok szavában kell és lehet tehát csak bízni igazán!) „A csecsemők dajkára, a gyermekek atyára, árvák gyámra szorulnak, de királyra csak a buta nemzetek. Még a jó király is fölemesztí a nép vagyonát, megrontja jellemét, a hűtlen király pedig hazaáruló és halálbüntetést érdemel.” (Nálunk tehát még az is helytelen, ha egy király uralma alatt olyan embert végeznek ki vagy ítélnék börtönre – mert nem végeztek ki *mindenkit*, aki ezt a katekizmust terjesztette és felelküdt rá –, aki a királyt egyenesen vérpadra akarja küldeni, sőt aki még a jó és okos királynak se tud megbocsátani. A mi „hazafiaink” szerint még ezeket is túlkapás és kegyetlenség volt ártalmatlanná tenni.)

„Ferenc butaságában híjával van az ítélőképességnek s mások hazugságait hirdeti; ezért kormányzásra képtelen és gyámság alatt tartandó.” (Pedig ez a Ferenc semmivel se bizonyította be annyira ítélőképességét és éles eszét, mint azzal, hogy Martinovicsot sose szenvedhette és sose alkalmazta.)

„A magyar nemzet politikai helyzetén javítani és a gyalázatos bécsi kabinet igájából szabadulni csak úgy képes, ha a fő hatalmat a király kezéből kiveszi és hazáját szabad és független köztársaságnak nyilvánítja.”

Martinovics még ebben az utolsó katekizmusában is ragaszkodik a magyar alkotmánnyal annyira ellenkező rögeszméjéhez: Magyarországot ebben a különböző nemzetiségek szövetekezett köztársaságává akarja átalakítani (foederata respublica), a szövetekezett nemzetiségek mindegyike számára külön tartományi gyűlést akar, melyben saját nyelvét használhatja, mindegyik részére külön alkotmányt akar, s egyedül csak azt a feltételt szabja meg, hogy a közös alkotmánnyal ez ellenkezésben ne legyen.

Belső reformokat is tervez, melyekkel a polgárok „megszabadulnak három zsarnokuktól: a királyuktól, a mágnásoktól és a főpapságtól”.

„Magyarországnak a haszontalan királyi méltóság eltörlésével rendelkezésére fognak állani a kamara, a korona és a nádor uradalmi, az ércbányák, a só, a vám, a sorsjáték és a harmincad jövedelmei. Ezekhez hozzászámítva a papi javak értékét (mert Martinovics, a pap természetesen azokat is elveszi, sőt azokat veszi el legelőször), az ország jövedelme évi 40 millió forintra tehető, ami a katonaság és a hivatalnokok fizetésére, valamint az összes köz-

szükséglet fedezésére elegendő, úgy, hogy adófizetésre csak rendkívüli kiadások felmerülése esetén lesz szükség.”

Martinovicsnak ezen álmai már rég valósággá váltak Franciaországban vagy az összes amerikai államban, de mintha úgy emlékeznénk, hogy azért ott is lenne adó, sőt mintha ez az adó ott egy cseppet se volna kevesebb, mint Ferenc császár monarchiájában volt, sőt mintha annak ez az adó ma már *legalább százszorosa* volna. A mi népi demokráciánk pedig nemcsak az Egyház, hanem a főnemesség, a köznemesség, a kulákok, a bankárok, gyárosok, háztulajdonosok, kisiparosok és kiskereskedők vagyonát és üzletét, sőt a kasszában található pénzét is magáévá tette, s az adó mégse lett kevesebb, sőt több lett, mert még a kisparasztoknak is tizedáron kellett beszolgáltatnia terményeinek tekintélyes részét, s emellett iszonyú nagyságú adót kellett fizetnie.

„A főpapok azt állítják, hogy ha javaikat profán célokra lefoglalják, a nemesi kisbirtokok hasonló veszedelemben fognak forogni. Ez azonban nem áll.” (Ma már tudjuk, mennyire áll, s mennyire nem vált be Martinovics jóvendőlése. Ma már ott tartunk, hogy a bolsevizmus a gazdagok vagyonát jobban el meri venni, s ezért előbb is veszi el, mint az Egyházét, mert a gazdagok kevesen vannak, s ezért tőlük nem kell félni, a papok mögött azonban tömegek állnak, akikre – legalább eleinte – tekintettel kell lenni.)

„A nemesek javaiknak, melyeket örökösödés, vásárlás útján, tehát jogosult módon szerezték, igazi tulajdonosai. Azokra jogtisztelő nemzet soha rá nem teszi a kezét.” (Ma már látjuk, hogy mennyire rátette. De nem is tekinthető jogtisztelőnek az a nemzet, mely a Martinovicsok, Hitlerek, Sztálinok és Rákosi Mátyások kezébe teszi le sorsát. Hiszen minden forradalomnak az a lényege, hogy nem tiszteli az addig érvényben volt jogot.)

„Az egyházi javakat Szent István király, mint a nemzet képviselője, fegyverrel szerezte (ez se igaz, mert nemcsak Koppány javait adta az Egyháznak), s *csak a jövedelmüket* adományozta (ez se igaz, mert minden adománylevélben birtokot ad, mégpedig örökre, nem pedig csak a birtok jövedelmét) az ország rendjeinek a *hozzájárulásával* (ez se igaz, mert erről akkor szó se volt még; Szent István a magáét adta oda az Egyháznak, s arra nem kellett neki senkitől engedélyt kérnie) a *kereszténység terjesztése érdekében* a főpapoknak s a szerzeteseknek.” (Nemcsak a kereszténység terjesztésére adta azt a vagyont, hanem a már meglévő kereszténység további fenntartására, az istentiszteletre s papok lelkipásztori és tanítói működése jutalmazására.)

„A célt már elérték. (Dehogy érték! Míg csak lesznek magyarok, addig mindig oktatni kell őket a keresztény vallásra, addig istentiszteletet kell tartani nekik és a szentmisékben részesíteni őket.) A főpapok a kereszténység terjesztéséért elegendőképpen kiélvezték javaikat mostanáig. (Ha ők is Martinovicsok lettek volna, akkor valószínű, hogy kiélvezték volna.) A mai papok azokból rimákat, ágyasokat és rokonokat gazdagítanak (Martinovics igen, de a főpapokról éppen ő állapította meg az imént, hogy ők csakugyan nőtlenségben élnek, de akkor meg mikor ezt megállapította, éppen ez volt ellenük a kifogása s ezért fogta rájuk, hogy nem állampolgárok), Istennek csak színleg szolgálnak (szegény Martinovics azt hitte, hogy minden pap olyan hitetlen, mint ő, s egyúttal éppen olyan jó színész is), lelkük világi érdekeken csüng (mennyire a maga lelkét vetíti ki, mikor azt állítja, hogy a főpapokról beszél), jövedelmeiket megvesztegetésre használják. A nemzet tehát jogosan cselekszik, ha elveszi kezükből a nagy javadalmakat, melyeket ilyen gonosz célokra fordítanak s helyesen adja szent célra, hogy azokból a szegénységet enyhítsék, a szűkölködő lelkészeket segítsék, a koldulást megszüntessék.”

Az egyházi javak az Egyházé, nem pedig a papoké, feleljük Martinovicsnak. Őseink azokat nem a szegények részére adták, hanem a kereszténység megvalósítására és fenntartása érdekében, s mivel ennél szentebb célra nem lehet őket adni, elkobzásukkal profanizálják őket, nem pedig „szent célra” fordítják. Eddig már számtalan bizonyítékot hoztunk fel rá, hogy a főpapok ezt a vagyont csakugyan arra fordították és fordítják, amelyre kapták, s az Egyház

vagyona, ha ember kezén van, nem lehet jobb kézen, mint azoknak a főpapoknak a kezén, akikre Krisztus az Egyház kormányzását bízta.

De ha Martinovicsnak igaza volna s a főpapok csakugyan visszaélnének ezekkel az egyházi javakkal, ebből akkor se az következne logikusan, hogy vegyük el tehát az Egyháztól és adjuk a szegényeknek, hanem az, hogy az Egyház más, célszerűbb és visszaéléseknek kevésbé kitett módon gondoskodik a javak hasznosításáról. Hogy Martinovics szép terve a főpapok vagyonának „szent célra” való fordításáról és a szegénység megszüntetéséről mennyire volt komoly és hogy valósult meg a gyakorlatban, ma már látjuk. Hiszen alig van már valahol egyházi vagyon, de hol szűnt meg elkobzásával a szegénység? Ellenkezőleg: a szegénység mindenütt nagyobb, mint akkor, mikor még az Egyház vagyona az Egyház kezén volt, s a külföldi Martinovicsok, mikor a „papoktól” elkobozták, éppen nem fordították „szent célra” és a szegénység megszüntetésére.

„A nemzet a reformokat úgy valósíthatja meg, ha az osztrák zsarnokság, a főpapok és a mágnások ellen *fegyveres fölkelést* szervez. Ezért, mihelyt a reformátorok társasága a katekizmus terjesztése által kellően megerősödött és nagy számban szerzett tagjai közé az összes vármegye előkelő nemeseit is beszámíthatja, fel kell hívni titokban a nem nemeseket is csatlakozásra és értésükre kell adni a katekizmusban előadott tervet. Ezután két-három szomszédos vármegye egy felhívásban, melyben I. Ferdinándtól Ferencig a bécsi kabinet által Magyarországon elkövetett bűntényeket felsorolja, a többi megyét csatlakozásra szólítsa. Az országban levő csapatok nemzeti zászló alatt a nemzetnek hűséget esküdjenek (mert a buta tömegeknek még kell az eskü; a vezetők – láttuk – már csak becsületükre és jó szívükre tesznek fogadalmat), a távollevők pedig büntetés terhe alatt mielőbbi hazatérésre köteleztessenek.”

„Számíthatnak a terv kivitelében a franciákra, kik kijelentették, hogy az irántuk barátságot tápláló népeket megvédelmezik; a lengyelekre, akik támogatására szintén készek, a törökök szintén örömmel fogják üdvözölni az osztrák ház hatalmának gyengítésére irányuló vállalkozást. (És Marczali és Szilágyi azt mondja, hogy kár volt ebből a semmiből oly nagy hűhót csinálni!) Stíria rendjei türelmetlenül várják, hogy az osztrák iga alól megszabadult Magyarországgal szövetségre léphessenek; a csehek úgyis el akarnak szakadni Ausztriától. (Tehát nemcsak a külfölddel akarnak szövetkezni, hanem még királyuk nem magyar alattvalóit is sorba fel akarják lázítani. Pedig a francia forradalom eszméire, kivált akkor, csakugyan kapható volt minden nép.) A feladat tehát jóformán annyi, hogy az országban állomásozó néhány német ezredet kivonulásra kényszerítsék. A bécsi kabinet későn fogja felismerni a fenyegető veszélyt s összehalmozott büneiért azzal fog lakolni, hogy Ausztria a régi főhercegség állapotára süllyed vissza.”

„Haza nemes és nemtelen polgárai – végződik az izgató katekizmus –, *ragadjatok fegyvert!* Testvéreinknek a németországi harctereken (a francia forradalom ellen) kiontott ártatlan véréért álljatok bosszút! Ésszerű államformát szervezzetek, hogy a század végén szabad alkotmány boldogítsa nemzetünket!”

Látjuk tehát, mennyire volt „ártatlan” és „veszélytelen” ez a Martinovics-féle összeesküvés, és hogy mennyire nagyon is kellett attól félni, hogy visszhangot kelt az ország népében. Látjuk azt is, hogy maga az összeesküvés olyan célokat tűzött maga elé és céljait olyan eszközökkel akarta elérni, hogy minden államban és minden időben halál járt volna s az járna ma is érte. Egyébként Ferenc csak a résztvevők kis részén – hét emberen – hajtatta végre a halálos ítéletet, börtönnel pedig csak 8 évig bűnhődött még az is, aki legtovább maradt ott.

Hogy a börtönben is milyen kifogástalan bánásmódban részesültek, azt látjuk majd Batsányival kapcsolatban. Ezt egyébként mutatják Martinovicsnak ott írt végeláthatatlan beadványai, művei és emlékiratai is, melyek nemcsak azt mutatják, hogy ezt a haszontalan szellemi foglalkozást megengedték neki a börtönben is, hanem azt is, hogy el is látták írószerekkel s szinte vagonszámra kapta a papírt is. Hogy kedve is volt írni s börtönében ilyen bámulatos szellemi teljesítményekre volt képes, azt is világosan bizonyítja, hogy se börtöne levegője és

berendezése, se ellátása, se bánásmódja nem lehetett rossz, mert durvaság, büz, éhezés, fázás s az ezekből folyó elkeseredés és betegeskedés nem azok a feltételek, melyek a szellemi munkabírást és munkakedvet ébren szokták tartani az emberben.

Amíg Martinovics Bécsben volt letartóztatásban, külön hangsúlyozta, hogy „bírái kegyes bánásmódjának hatása alatt” tette meg őszinte vallomását. (Fraknói, 139. o.) Hogy Bécsben rendkívül jól bánhattak vele, az is bizonyítja, hogy annyira ragaszkodott az osztrák bírósághoz, s annyira nem bízott a magyarban. Bécsi vizsgálati fogsága alatti első emlékiratában is „a vizsgálóbizottság bölcs és emberséges bánásmódját” emlegeti. (Fraknói, 148. o.) Pedig hát Martinovics effajta igényeit aligha lehetett túl könnyen kielégíteni. Láttuk, magyar bírái előtt később még azzal is dicsekedett, hogy bécsi bírái azt mondták neki, hogy esze után miniszteri állást is megérdemelne. Ahogy egyik munkáját névnap kedveskedésül küldte börtönéből Ferenc királynak, úgy egy másikat „*az emberséges bánásmódért és becsülésért*” hálája jeléül terjesztette a bizottság elé. (Fraknói, 164. o.)

Annai bizonyos, hogy itt nálunk már nem volt olyan jó dolga, mint bécsi börtönében, mert akkor nem követelte volna annyira, hogy „a német törvények jótéteményében részesülhessen”. Budán egyenesen panaszt is adott be a bánásmód ellen s követelte, hogy „láncaitól szabadítsák meg (ami azt mutatja, hogy bécsi börtönében nem volt megláncolva), jobb élelmezést kapjon és borotválkozhassék. (Ezt bizonyára az esetleges öngyilkosság megakadályozására nem engedték meg neki. Bécsben azonban, úgy látszik, még effajta óvatossági rendszabályokkal se gyötörték.)

Még azt is követelte, hogy „a bizottság tanúként s ne vádlottként bánjon vele”. (Ez azonban már egy kicsit sok volt a jóból s olyan rabnak, aki még ezt is „követelni” meri, semmiképpen se lehetett valami rossz dolga.) Látszik, hogy Martinovics el volt már kényeztetve. Ezt maga is mondja, mert kérelmét azzal okolta meg, hogy „Bécsben mindeme könnyítéseket élvezte, s az uralkodó engedélyével naponta sétálhatott is”. Mít szólnak hozzá azok, akik csak Bécs sátániságáról és a magyarok és a szabad gondolat iránti olthatatlan gyűlöletéről tudnak?

Hogy azonban Martinovics Budán se volt azért lelketlen kezekben, azt bizonyítja védőirata, melyben azt mondja, „bízunk benne, hogy a királyi ügyész szintén a humanitás híve, amit már bebizonyított azzal, hogy sorsát börtönében megkönnyítette, amiért a fejedelemnek és neki hálával tartozik”. (Fraknói, 192. o.) Még kivégzésekor is jobban megbecsülték, mint eszmetársai, a francia forradalmárok, Mária Antóniát, a büszke Mária Terézia leányát, akit *talyigán*, kordén vittek ki a vesztőhelyre, míg Martinovicsot és négy társát mindegyiket külön-külön négylovas (!) kocsin. (Fraknói, 210. o.) Éppen csak nem hintón, hanem parasztszekéren.

Egyébként meg kell jegyeznünk, hogy Martinovics osztrák bíróság előtt se kerülhetne volna el sorsát. Társai közül egyet (Hebenstreit főhadnagyot) Bécsben is halálra ítélték s ki is végeztek. Az a Gotthardi és Hackel is, akit minden ok nélkül ő rántott bele a bűnügybe, egyenként 30-30 évi börtönt kapott (!). Világos, hogy ezt nem töltötték ki, de az összeesküvés magyar tagjai közül is csak 7-8 év volt az a leghosszabb idő, melyet az elítéltek a börtönben tényleg eltöltöttek. Hebenstreit főhadnagy sem volt bizonyára olyan bűnös, mint maga Martinovics, s lám, mégis halállal lakolt az osztrák törvények szerint is.

Érdekes, hogy míg nemcsak a Révai, hanem már a régebben kiadott Pallas lexikon is Fraknói akkor már nyilvánosságra jutott iratai alapján tud róla s az olvasóval is közli, hogy Martinovicsnak nagy jellembeli fogyatékségei voltak, Marczali s vele a Szilágyi-történelem bámulatos maradisággal (s természetesen elfogultsággal) erről még mindig nem akar tudni. Mivel – mint említettük is – eleinte még Fraknói se merte Martinovicsról feltételezni a fentebb bebizonyított hajmeresztő szélhámoskodást, s elhitte, hogy mindaz valóság, amit a francia konventtel való összeköttetéseiről hazudott, ezt természetesen Marczali is – noha Fraknóit állítólag a maga kutatásával is kiegészítette – valónak veszi. Így aztán eléri azt,

hogy ezen a címen nem kell hazudozást megállapítania Kossuth előtt, s így előtte is oly kedves hőséről.

Hogy az udvart titkos jelentésekkel szolgálta, Marczali azt se tartja Martinovics részéről jellemtelenségnek vagy elvei megtagadásának, mert hiszen II. Lipót éppoly szabadelvű és a papi uralomnak éppoly ellensége volt, mint ő, s így rá lehet fogni, hogy *ezért* szolgálta. Viszont Ferenc ellen, aki „reakciós” volt, már összeesküvést szőtt, tehát mind azzal, mind ezzel csak következetességét és elvszilárdságát bizonyítja. A Szilágyi-történelem ezen az alapon teszi azt a megállapítást, hogy Martinovics „szabadelvű, sőt radikális meggyőződését sohasem tagadta meg”, s csak annyi engedményt tesz e téren, hogy „egyéniségét nézve eljárását szintoly nehéz tisztán egyéni, mint tisztán elvi szempontból megérteni”.

Pedig hát már akkor is, mikor a francia összeköttetéseiről szóló állításairól még nem lehetett tudni, hogy szélhámos hazudozások, egy csepp tárgyilagossággal már akkor is rég meg lehetett volna állapítani Martinovics egészen különleges jellemtelenségét. Ezer bizonyíték volt már akkor is arra, hogy II. Lipót se elvekért szolgálta, hanem tisztán önérdékből, *s már az ő idejében is saját elvbarátai ellen kémkedett*. Viszont láttuk, hogy Ferencnek se azért lett ellensége, mert atyjával ellentétben „reakciós” lett, hanem csak azért s akkor, mikor már kénytelen volt végleg belátni, hogy neki az ő szolgálatai semmiképpen se kellenek. Míg ezt végül kénytelen volt belátni, addig ugyancsak elkövetett mindent annak bebizonyítására, hogy olyan és akkora reakció nincs, melyet ő ne szolgálna, ha hagyják. Ezt kell mondanunk még akkor is, ha azokat a jellemtelenségeit, melyeket már börtönében élete megmentésére követett el, megértő megbocsátással nem is számítjuk be neki.

Marczali azt hitte, hogy Fraknóit papi mivolta teszi olyan szigorúvá és igazságtalanná Martinovics iránt. Azt hitte, hogy Fraknói az elfogult s ő a tárgyilagosa. Igazi tárgyilagossággal ugyan még akkor is lehetett volna látni az igazat, ma azonban már a verebek is csiripelik, hogy Fraknóiban nem a pap volt túl szigorú s rosszindulatú a papgyűlölő forradalmár iránt, hanem Kossuthban a lutheránus, Szilágyiban a kálvinista, s Marczaliban a kommunizmust túlságosan is megértő zsidó volt árkon-bokron s még a józan ész és a lehetőség határán túl is mindenképpen felmentő ítéletet hozni akaró a papellenes forradalmár javára.

Martinovics társai

Már egy kissé erősebb érvűnek látszik a Martinovics-összeesküvés mentségére annak kiemelése, hogy csak a vezér, Martinovics maga volt érdemtelen a nemzeti hős nevére és a vértanúság koszorújára, ellenben társai (vele éles ellentétben) csupa kiváló, jellemes és nemzeti szempontból is tiszteletreméltó férfiak voltak. Hiszen akkori íróink legnagyobbjai: Kazinczy Ferenc, Verseghy, Batsányi tartoztak közbük, s így ezt az összeesküvést valóban a haladás érdekében álló és nemzeti mozgalomnak kell tekintenünk.

Ezt az érvet sem fogadhatjuk el. Nemcsak Martinovics maga, hanem társai is bűnösök voltak. Lehet, hogy közülük egyesek később építő szellemű nagy emberekké váltak, de ekkor még, fiatal korukban, nem voltak ilyenek. Láttuk már, hogy Martinovics is mennyire lenézte és lekicsinyelte őket, s ha nagyozolását és fölényeskedését ismerve az ő kijelentésére nem sokat építhetünk, teljesen ok nélkül bizonyára Martinovics se kicsinyelhetette le őket s állításunkat tudjuk egyébként bizonyítani más forrásokból is.

Martinovics után a mozgalom legfőbb szereplője volt a szintén délszláv Laczkovits János. Róla se mondhatunk sokkal több jót, mint Martinovicsról, mert egészen kétségtelen – annyira, hogy ezt még a mozgalommal rokonszenvezők is elismerik –, hogy őt se az elvek és a „fennkölt” eszme, hanem az elégedetlenség és a nagyravágás tette összeesküvővé.

Huszárkapitány volt s a francia forradalom eszméinek hatása alatt részt vett egy olyan „szabadelvű” mozgalomban, melyért büntetésül áthelyezték. Szenvedélyes délszláv vérmérsékletével még ezt a legkisebb büntetést se volt hajlandó eltűrni, s ezért kilépett a hadseregből. Természetesen hamar megbánta s „lelkét mély elkeseredés töltötte el, mely társalgás közben és leveleiben vad szitkozódásokban szokott kitörni”. Bosszúból például ekkor fordította le a hírhedt Trenck-féle művet, melynek – a féktelen papgyűlöleten kívül – célja az örökös királyság intézményének a meggyűlöltetése volt.

De Laczkovits is nemcsak gyűlölt, hanem elsősorban ő is éppúgy érvényesülni akart, mint Martinovics, s éppúgy mint ő, bármi áron. Ő is ahhoz az udvarhoz kezdett dörzsölni, amely ellen már annyit vétkezett, tehát ő is jellemtelen volt s ugyanaz a Gotthardi, aki Martinovicsot felkarolta, neki is, mint Martinovics barátjának, kihallgatást eszközölt ki II. Lipót-nál. Az rendkívül kegyesen fogadta (Laczkovits nem volt neki olyan ellenszenves, mint Martinovics), száz aranyat adott neki s olyan komoly ígéretet előkelő hivatalra, hogy addig is, míg megkapja, havi tíz aranyat már előre kiutalványoztatott neki.

Laczkovits tragédiája s minden későbbi eltévelyedésének az oka az volt, hogy II. Lipót ezután hamarosan meghalt, fiának, Ferencnek pedig nemcsak Martinovics, hanem Laczkovits se tetszett.

Laczkovits se ragaszkodott elveihez, s nem ő volt az, aki nem lett volna hajlandó a szabadelvű után a reakciós uralkodót is éppúgy szolgálni. Gotthardinak még Lipót halála után is ezt írja (március 4.): „A legnagyobb uralkodó, az én támaszom és az emberiség atyja kimúlt. A jövő uralkodónak szüksége van férfiakra. Magam és testvéreim életünkkel és vérünkkel ajánlkozunk szolgálatára. Csak egy intés kell s az eget és a földet mozgásba hozom érte.” (Fraknoi, 81. o.) Tekinthejtük-e hát ezek után Laczkovitsot őszinte, meggyőződéses, jellemes forradalmárnak?

Ferenc király már december 6-án ezt írja róla öccsének, Sándor főhercegnek, az akkori nádornak: „Laczkovits megvetésre méltó ember; az atyámtól neki adományozott kegydíj utalványozását kérte tőlem és mivel kérését nem teljesítettem, bosszút akar rajtam állni. Egy imádság formájában írt szatíra, melynek ő a szerzője, nagyon el van terjedve Pesten. Bizonyos, hogy ezen ember atyám életében a parasztnak ellene való felizgatásán fáradozott. Ezért arra kérlek, tartsd szemmel, s mihelyt bizonyítékok lesznek kezeden, bőrtönöztes be. Együttal Strohmayer és Kohlmayer ügyvédet (milyen színmagyarok voltak) is kísérd figyelemmel, mert tudomásom szerint vele tartottak. Svetits (a további színmagyar) ügye szintén megérett már, éppúgy, mint másoké, kik atyámnak színleg szolgáltak, de őt gyalázatosan rászedték.” (Fraknoi, 85. o.)

A nádor december 8-án azt válaszolta, hogy már vannak a kezében Laczkovitsot terhelő adatok, de még kiegészítésre szorulnak. *Még harmadfél évig utána nem is bántották.* Laczkovits (éppúgy, mint Martinovics), annyira próbált továbbra is még dörgölni az udvarhoz, hogy még 1794 elején is beadott egy 11 ívre terjedő emlékiratot, melyben a *franciák ellen* önkéntes csapatok toborzására ajánlkozik, tehát még mindig hajlandó elveivel ellenkező dologra. Mivel Ferenc effajta szolgálataira se referált, világos, hogy csak azért lett forradalmár, mert másképp nem tudott érvényesülni, ő pedig mindenképpen érvényesülni akart.

Még abban sem különb a jellemtelen Martinovicsnál, hogy mint az, ő is már e csapattoborzó ajánlata előtt is együttal forradalmi dolgokkal is foglalkozott, tehát annak ajánlotta fel szolgálatát, aki ellen akkor már rég dolgozott. 1792. december 16-án már a rendőrség ki is hallgatta s ekkor azt vallotta, hogy ő „Józsefet és Lipótot mindig *imádni* fogja”. (S ők kifogásolták azt, hogy miért kell a királyok előtt megalázkodni!)

Egyébként Martinovics, mikor védőiratában azt írta, hogy ha neki az összeesküvéssel komoly célja lett volna, akkor „nem választott volna igazgatóul olyan egyéneket, kik forradalmi vezérszerepekre teljesen alkalmatlanok”, Laczkovitsot így jellemzi: „Még Laczkovits is, noha tud lármázni, félénk ember, aki a törökök ellen viselt háborúban, mikor az ellenséget elő-

szőr megpillantotta, ijedtében sírva fakadt és imádkozni kezdett. Ily férfiaknak még regényben sem volna szabad a forradalmár szerepét adni.” (Fraknoi, 191. o.)

Ami most az összeesküvés harmadik legtekintélyesebb tagját, Hajnóczyt illeti, őt nagyon dicséri a mi irodalmunk mind észben, mind jellemben. Talán mert lutheránus lelkész fia volt. Hogy két előbbinél különb is volt, könnyen lehetséges, de Martinovicsnál és Laczkovitsnál különbnek lenni igazán nem nehéz dolog, tehát nem is lehet érdem.

Hogy magasztalja a mi irodalmunk Bocskait, Bethlent, a Rákócziakat, pedig láttuk, hogy mennyi bűnük és hibájuk volt!

Mivel Hajnóczy lutheránus, apja pedig az aszódi tótok prédikátora volt, Hajnóczy se lehetett színmagyar ember, tűrhető neve ellenére se.

Az bizonyos, hogy „felvilágosult” elvei miatt Hajnóczynak közel se lehettek olyan tudatos vagy tudatalatti lelkiismeretfurdalásai, mint az előbbi két katolikus délszlávnak, s különösen a volt szerzetes Martinovicsnak. Rá nem alkalmazható a közmondás, hogy corruptio optimi, pressima. Róla könnyen feltehető, hogy forradalmi elvei bizonyos polgári becsülettel és emberszeretettel párosultak.

Azonban azt még Marczali is elismeri (Szilágyi, VIII., 559. o.), hogy Hajnóczyt is, éppúgy, mint Martinovicsot vagy Laczkovitsot, az tette forradalmárrá, hogy „a reakció kizökkenette őket életpályájukból”. Hajnóczy, mint Széchenyi Ferenc titkára és pártfogoltja, József császár alatt *nem nemes létére is Szerém megye alispánja* lett, ezt az előkelő állást azonban József császár halálával és a nemesi alkotmány visszaállításával mint nem nemesnek, el kellett hagynia. *Ezért volt elégedetlen.* Világos tehát, hogy ő se volt az az önzetlen, csak a tömegek jólétéért buzgón szolgáló gáncsnélküli lovag, amilyennek beállítani szeretnék.

Azokat, akik József császár, a magyar alkotmány tökéletes félreállítására, a mesterséges németesítés s Magyarország függetlenségének semmibe vevése tevőleges elismerésével állást vállaltak, semmiképpen se számíthatjuk a követésre méltó magyar hazafiak közé. Hogy tehát a lelkészfi egy olyan megyében, melyben a protestantizmus teljesen ismeretlen, abban a korban a megye első tisztviselője lehetett, mikor ráadásul még nemes se volt, az egyáltalán nem történt magyar hazafiúi érzelmei elárulása nélkül.

Hogy mennyire nem volt magyaros magyar, azt még az is bizonyítja, hogy menyasszonya egy soproni „Pohnzichter”-lány volt, s hogy mint ő, az is lutheránus volt, egyúttal azt is mutatja, hogy ő a „felvilágosultak” oly fennen hirdetett és annyira a haladás tartozékának jelzett hitközönyösségét nem valami túl jóhiszeműen hangoztatta, s nagyon is húzott a maga felekezetéhez. Egyébként Martinovics olyat is mondott vallomásában, hogy „ő Hajnóczy szőszegéséért szemrehányást is tett, de az tréfára fordította a dolgot”. Hajnóczy is csak olyan jellem volt tehát, hogy még egy Martinovics is szőszegéssel vádolhatta.

Szentmarjay Ferenc, a negyedik kivégzett, katolikus s így inkább Martinovics-jellegű egyén. Ő arról volt nevezetes, hogy egész különlegesen szép férfi volt. Derült kedélyével, szellemes társalgásával, merész föllépésével és „antoniusi” szépségével valóságos bálványa volt a társaságnak s ez tette elbizakodottá. Széles jókedvében nyilvános helyeken poharat ürített a franciák (akik I. Ferenc nagynénjét meggyilkolták) sikereire s átkozta az ellenük küzdő uralkodókat és seregeket. Aki háborúban az ellenség sikereire ürít poharat és a saját királyát és seregeit átkozza, azt ma is vérpadra viszik s nem botránkozik rajta senki.

Szentmarjayról a rendőri hatóságok már régebben azt az értesülést szerezték, hogy „gonosz és gyanús emberekkel áll összeköttetésben”. (Fraknoi, 89. o.) Egyébként még a veszthelyre is a „Marseillaise”-t füttyörszve ment s a tárgyaláson bírái azt mondták róla: Ennek az ifjúnak a gonoszsága meghaladja korát.

Az ötödik kivégzetről, *gróf Sigray Jakabról* még Marczali is azt írja, hogy „felületes műveltségű, de nagyravágyó férfiú, aki magas születésének megfelelő életmódot nem folytathatott, és akinek családi körülményei is a lehető legzsiláltabbak voltak”. (Szilágyi, VIII., 559.

o.) Látjuk tehát, hogy éppen nem mondhatjuk, hogy a mágnásokból a java csatlakozott a mozgalomhoz, de igen, hogy a legalja.

Az, hogy Kazinczy is benne volt az összeesküvésben, szintén nem bizonyít a mozgalom mellett. Neki is volt sok hibája, ami miatt nagyon sokan nem szerették, s fiatal korában, mikor ebbe a mozgalomba keveredett, bizonyára még más ember is volt, mint meglelt korában. Ha már akkor is komoly és rendes ember lett volna, akkor nem vállalkozott volna olyan eszmék terjesztésére, mint amelyeket fentebb idéztünk. Hogy milyen felfogású és érzületű emberek lehettek ezek az összeesküvők, sejtethetjük onnan, hogy Martinovicson kívül a másik pap, aki részt vett benne, s akit szintén halálra is ítélték, csak megkegyelmeztek neki, *Verseghy Ferenc*, pap létére ilyen versben üdvözölte Péczelit, a kálvinista lelkészt, mikor magyarrá fordította Voltaire mételeyező „Henriade”-ját:

„Bölcs természet, szülj ily okos Voltaire-eket,
Bár eretnek lesz is, csak ily eszűeket!”

Verseghy is tehát csak olyan pap volt, akinek előbbre való volt egy jó vers, mint az igazhitűség vagy az eretnokség.

Olyan tanokat hirdető társaságot, mint Martinovicsek, mindenütt vérpadra küldtek volna, de máshol, mint a türelmes és megbocsátó Habsburgok alatt, nem is lett volna lehetséges ilyen társaság megalakulása. Csak Habsburgok alatt lehetett az uralkodón imádság alakjában gúnyolódni s ezt az „imádságot” szélteben-hosszában terjeszteni, s különösen csak velük volt lehetséges, hogy ezt – mint I. Ferenc leveléből láthatjuk – maga a király is tudja s azt is tudja, hogy ki írta és ki terjeszti s az illetőnek egyelőre még évekig mégse esik semmi baja, s ha éppen emiatt el nem bizakodik és még tovább is nem megy, csak azért nem is lett volna még semmi baja. Csakugyan ránk is vonatkozik, amit Szerb Antal a francia forradalomról írt, hogy nem a zsarnokság okozta, hanem az anarchia, vagyis az, hogy az uralkodó túlságosan nem is volt zsarnok, hanem olyan jó, amilyennek nem lett volna szabad lennie olyan hitvány emberek iránt, amilyenek a francia forradalmárok és a mi „hazafias” összeesküvőink voltak (e legutóbbit természetesen már nem Szerb Antal írja).

Jól mondta az ügyész Martinovics elleni vádbeszédében, hogy lehetett-e ártalmatlannak tekinteni egy olyan összeesküvést, melynek vezére azzal dicsekszik, hogy még a legerősebb várat is néhány nap alatt beveszi. Ha ti. Martinovics szavát komolyan vesszük. Ha azonban a mi hazafiaink semmit se adnak Martinovics szavára, akkor meg miért tartják mégis annyi szófecsérlésre méltónak?

Mikor Kazinczy hetedfél évig tartó fogságából 1801 nyarán kiszabadult, egyik levelében „a gonosz emberről” beszél, „kinek hálójába került” s e levél másolatára, melyet magánál tartott, ráírta, hogy „a gaz Martinovicsot érti”. Rá két évre azt írja, hogy „azok szerint, kik őt szabadságában közelebbről ismerték, megromlott, gazlelkű ember volt”. 1810-ben „istentelen embernek”, 1823-ban „romlott embernek” mondja.

Mikor Martinovicsot és társait letartóztatták, olyan rémhírek voltak elterjedve, hogy már ki volt tűzve Bécsben is, Pesten is, mikor tör ki a forradalom; hogy Buda várát lángba borítják, Bécsben pedig a királyt legyilkolják stb., s Kazinczy minderre azt a megjegyzést tette később, hogy „oly istentelen embertől, mint Martinovics, és oly eggzaltált főtől, mint Laczkovits, lehetett ugyan várni még efféléket is”. (Szilágyi és Marczali mégis azt hirdetik, hogy hagyni kellett volna, mert úgyse volt a dolog veszélyes.)

Ámde azt se lehet tagadni, hogy fiatal korukban Hajnóczy, Kazinczy, Verseghy is ilyen „eggzaltált főkre” s „ilyen istentelen emberekre” hallgattak. Imponáltak nekik és követték őket. *Ezért* kellett bűnhődniük, s ők, kiknek mentségük volt a fiatalság, bocsánatot is kaptak. Hajnóczynak, akinek nem volt meg már ez a mentsége, mert nem volt olyan fiatal már, egyedül kellett közülük (ti. az összeesküvés nagyobb jellembeli kifogások alá nem eső tagjai közül) halállal bűnhődnie.

„Törvényes magyar bíróság ítélte e férfiak fölött és mégis igazságtalan, törvénytelen az ítélet” – írja a magyar nemzet tizkötetes történelme. Mi pedig olvastára lefordulunk a székről. Mert ha voltak összeesküvők, akikről bizonyítva volt, hogy valóban összeesküvők voltak s a törvényes rendet erőszakos eszközökkel igyekeztek felforgatni, akkor Martinovicsék azok voltak.

„Nem tetteket sújtott – folytatja –, hisz nem követtek el semmit, hanem eszméket akart sújtani.” Láttuk, hogy Martinovicsékat nem eszmék, hanem az önzés vezette. De talán eszméket nem lehet és nem szokás sújtani s nem sokkal veszedelmesebb az, aki nem egyszerű szélhámos, hanem káros eszméi vannak? S az ilyen embereket nem éppen *azért* kell idejében ártalmatlanná tenni, hogy eszméiket meg ne valósíthassák? És egy kormányzatnak a legnagyobb érdeme éppen az, ha az összeesküvőket még idejében teszi ártalmatlanná. Akik úgy írnak királyukról, akik úgy rontják tekintélyét saját országában és saját alattvalói előtt, sőt úgy izgatnak elűzésére, fegyveres lázadásra ellene s az alkotmány erőszakos úton való tökéletes megváltoztatására, ahogyan Martinovicsék tették, lehet-e azokra azt mondani, hogy „nem követtek el semmit”?

Mikor Bourbon Henrik, francia király ellen merényletet követtek el, arra gyanakodtak, hogy nem a jezsuiták bujtották-e fel a gyilkost. Emiatt házkutatást rendeltek el náluk. Eközben az egyiknek a könyvei között egy, a király köztudomású erkölcstelenségére vonatkozó gúnyverset is találtak. Noha ezt a verset nem ez a jezsuita írta, s ha érdekességből megőrizte, amiatt még a király leglelkesebb híve is lehetett (én is megőriztem azokat a titkos kommunista röplapokat, melyeket a Horthy-korban egyes tanítványaim hozzám hoztak, de emiatt még nem lettem kommunista), ezt a jezsuita atyát mégis nemcsak kivégezték, hanem előbb a kánpadon a szó szoros értelmében össze is törték. Erről a Bourbon Henrikről mégis egyhangúlag megállapítja a történelem, hogy milyen jó és felvilágosult uralkodó volt. Ugyanez a történetírás viszont felháborodik Martinovics kivégzésén, mert hiszen „*nem követett el semmit!*”

„Az 1790. LVI. törvénycikk biztosította ugyan a vádlottak részére a teljes törvényes eljárást, de azért a királyi tábla a felső parancsok nyomása alatt sokban eltért a törvényes rendtartástól” – mondja Marczali.

A jámbor olvasó itt bizonyára, tudja Isten, milyen „felsőbb nyomásra” és törvénytelen visszaélésekre gondol. Pedig hát mindössze abban állt a borzasztó törvénytelenesség, hogy „különös titkos utasítás kötelezte a bírakat a teljes titoktartásra”. „A tárgyalásoknál még a táblai jegyzők sem lehettek jelen.”

Ezek után csakugyan hajlandók lennének kimondani, hogy a Martinovics-per még a Mindszenty-pernél is nagyobb megcsúfolása volt az igazságszolgáltatásnak, mert hiszen a Mindszenty-perben köztudomásúlag minden a nyilvánosság *előtt* folyt le s a főtárgyalást zsúfolt teremben tartották.

A Martinovics-perben azonban mindössze az történt, hogy a jó Ferenc király abban a veszedelmes forradalmi korban annyira féltette alattvalóit Martinovics mételeyétől, az ő iratainak ostoba és valótlan, de nagyhatalmú és a tömegre feltétlenül hatásos kijelentéseitől és ígéreteitől, hogy kötelességének tartotta odahatni, hogy csak azok szerezhessenek róla tudomást, akiknek feltétlenül szükséges. Ezzel szemben Marczali természetesen arra magyarázza a titkolózást, mintha a per folyamán elkövetett igazságtalanságot és a törvényteleniséget kellett volna a titkolózással leplezni. Szüksége van törvényteleniségek elkövetésére annak, aki – a XVIII. század végén – olyan iratok szerzőjét akarja megbüntetni, amilyenek Martinovicséi voltak?

„Németh János, a hírhedt közvádó, minden erejét megfeszítette, hogy az összeesküvést felségsértésnek és hazaárulásnak minősíthesse és a pert az udvar szándékai szerint dönthesse el.”

Hát ez valószínűleg csakugyan így volt, mert minden ügyész azért van és az a kötelessége, hogy mindent elkövesse, hogy a vádlott bűnösségét bebizonyítsa. Nagyon valószínű te-

hát, hogy Németh közvádoló is erre törekedett. Ez azonban nem botrány, hanem a lehető legtermészetesebb dolog.

Láttuk, hogy Martinovics kátéja, melyet társai lemásoltak és terjesztettek, olyan hangon írt a királyról, úgy lázított ellene, annyira nyíltan akart szövetségzni a király hazai és külföldi ellenségeivel s mindent annyira erőszakos eszközökkel, nem pedig alkotmányos úton akart elérni, hogy ugyancsak nem volt szükség az ügyész nagy fáradságára, hogy kimutathassa, hogy mindez felségsértés és hazaárulás. Ellenben szeretnék látni azt a védőt (akinek viszont a vádak megcáfolása volt a kötelessége), aki csak valószínűsíteni is tudta volna, hogy itt nem felségsértésről és hazaárulásról volt szó!

„A vádlottaknak nem engedték meg, hogy szabadon választhassák védőiket. A 36 vádlottnak összesen 4 védőt engedtek, kik közt Szabó-Sárói Sámuel (természetesen kálvinista) volt a legkiválóbb. A védők minden nyomás ellenére tőlük telhetően törekedtek a foglyok megszabadítására. Megtették a helyes megkülönböztetést a tettel való és a szóbeli izgatás között. Szerintük a vádlottaknak, mint nemes embereknek, jogukban állott a kormány átalakítására törekedni.” Csak az a baj, hogy ők a királyt is becsmérelték és gyalázták s a kormányt nem „átalakítani” (nézd a kis ártatlant!) törekedtek, hanem itt bent lázadással, kint a nemzet ellenségeivel való szövetségessel, erőszakosan, fegyveres erővel akarták megdönteni.

Csak nem lehet józan észszel azt mondani, hogy a magyar nemesnek joga van királyát lehülyézni és megrágalmazni, ilyen tárgyú iratait az egész országban terjeszteni s akkor, mikor az egész magyar alkotmány alapja a korona volt, azt állítani, hogy a királyság a képzelhető legkárosabb intézmény, s még akkor is tűrhetetlen, ha a király okos és jó, és hogy az, aki király, szükségképpen megszegi a szavát és ígéreteit?

Miért alapítottak Martinovicsék *titkos* társulatokat, ha csak az alkotmány „átalakítására” törekedtek, amihez, mint magyar nemeseknek, törvényes joguk volt?

„Ha tévedtek, meg kell erről őket győzni, de a hazai törvények alapján megbüntetni nem lehet.”

Ezen „aranyigazság” megállapításával feltette Marczali a koronát érvelésére. Szóval a forradalmárt, a kommunistát, a nyilast, a hitleristát, az anarchistát, a reakcióst, aki aláassa a meglévő hatalmat és fegyveres felkelésre titkos társaságot alapít, meg kell győzni felfogása téves voltáról, büntetni azonban nem szabad? Szép felfogás, csak az a baj, hogy más a törvényszék és más az iskola és a nevelés. Az egyiknek is egész más a feladata, a másiknak is. Hol van vagy hol volt valaha az az akár forradalmár, akár reakciós kormány, mely a tényleges összeesküvéket iskolával, vagy legalábbis *csak* iskolával próbálta meggyőzni vagy megvédeni tőlük társadalmi rendjét és törvényeinek uralmát?

Az elfogultság és egyoldalúság egyenesen hihetetlen foka kell tehát hozzá, ha valaki éppen Ferenc királytól, de csak tőle, mégis feltétlenül ezt követeli. Aztán szükség volt-e azt a Martinovicsot vagy Laczkovitsot „meggyőzni” arról, hogy Ferenc nem zsarnok és nem gonosz ember, mikor egyikük „imádásra méltó fejedelemnek” nevezte ugyan őt, a másik meg azon erőlködött, hogy „az eget és a földet mozgásba hozza érte”? Ezeknek az embereknek a *meggyőzésére* az egyedüli eszköz az lett volna, ha a király udvari embereivé teszi őket (azokat, akiről már tudta, hogy gúnyiratokat írtak és terjesztenek róla). De még ez se használt volna, mert – évés közben jön meg az étvágy – akkor meg hamarosan miniszteri kinevezést kívántak volna. Hiszen Martinovics már ki is jelentette, hogy még bécsi bírái is megállapították, hogy ő annak is alkalmas.

De ha nem ilyen emberek lettek volna ezek az összeesküvők, még akkor is végtelen tanulságos és egyszer s mindenkorra megjegyezni méltó az, hogy Magyarország legtekintélyesebb történelme azokról, akik királyukat, akinek tekintélyétől függ az állami rend, gyűlölet és nevetség tárgyává próbálták tenni s elűzésére, sőt hazájuk egész alkotmányának felforgatására fegyveres lázadás előkészítésére titkos társaságot alkottak, azt állapítja meg, hogy az ilyen

embereket meggyőzni kellett volna, nem pedig megbüntetni. Megbüntetésük szerint egyenesen törvénytelen volt.

Az is tanulságos megállapítás, hogy azokat, akik ténylegesen fegyvert még nem ragadtak, csak készültek rá és izgattak mellette, a magyar törvények szerint még nem szabad büntetni. Hiszen a magyar törvények és természetesen *minden* nemzet törvénye például a gyilkosságra való felbujtót (sokszor s nagyon helyesen) még nagyobb bűnösnek tartja s szigorúbban bünteti, mint azt, aki a gyilkosságot tényleg végrehajtotta.

„Amennyire igaz volt az okoskodás – folytatja felhőborítóan Marczali –, annyira kellemtelen az udvari pártra nézve.” „Fejével játszik az úr, ha ily módon védelmezi a vádlottakat” – mondá a közzéadott Szabó-Sáróinak.

Mi mindebből éppen az ellenkezőjét állapítjuk meg, mint amit Marczali szeretne. Először is látjuk belőle, hogy nem igaz az az állítása, hogy a vádlottak nem választhattak szabadon védőt, mert például tudjuk, hogy Martinovicot felszólították, hogy válasszon, s ő azt válaszolta, hogy nem kell, hanem majd maga védi magát.

De maga Marczali is megcáfolja önmagát, mert ha egyszer megírja, hogy olyan védői voltak a vádlottaknak, mint Szabó-Sárói, akkor már egyúttal azt is bebizonyította, hogy a vádlottak szabadon választhatták őket. Csak nem lehet ugyanis józanul arra gondolni, hogy olyan védőt, aki úgy viselkedett, mint Szabó-Sárói, az udvar választotta ki a vádlottak részére?

Emlékezzünk csak vissza: hogyan viselkedtek a kommunizmus alatt a politikai vádlottak védői?

De azt is éppen Marczali megállapításából látjuk, hogy ezek a védők aztán szabadon, sőt vakmerően teljesítették és teljesíthették védői kötelességüket, sőt egyenesen azonosítani merték magukat a vádlottak ügyével és elveivel, mert az ügyész rendreutasítását, hogy „fejével játszik az úr”, csak így lehet megérteni. Viszont kétségtelen az is, hogy a *védőknek még így se lett más bajuk, mint csak ez a rendreutasítás*. Tehát Szabó-Sárói éppen nem játszott miatta a fejével.

Ezt természetesen Szabó-Sárói is nagyon jól tudta, mert ha tudta volna, hogy csakugyan félténie kell a fejét, akkor jobban vigyázott volna a szájára. Az lehet, hogy hírhedt forradalmárokat nem engedtek a perben védőügyvédeskedni, de ez még nem bizonyítja, hogy nem volt *szabad* ügyvédválasztás. Hogy pedig az ügyvédeket nemegyszer rendreutasítani, sőt megfenyegetni kellett, csak azt bizonyítja, hogy mégis csak lehettek védők még a forradalmár hajlamúak is, és ugyancsak ki is mutatták védői működésük közben effajta hajlamaikat.

Hogy mennyire nem könnyen vették el Ferenc uralma alatt a magyarok fejét, még akkor se, ha a forradalommal kacérkodtak, s hogy mennyire inkább az elnézés és a megbocsátás volt a vezérelv, azt láthatjuk azoknak a pereknek a történetéből, melyek még Martinovicé után is előfordultak hazánkban, s melyekről éppen Martinovic hit- és fajtestvére ír a Századok 1916. évi 7-8. számában.

1802. június 14-én Zsarnóczay János lecsúszott ügyvédet és Mikola István, ügyvédi vizsga nélküli ügyvédet – tehát ők megint csak azért lettek összeesküvők, mert nem tudtak érvényesülni – kivégezték ugyan, mert a Martinovicéhoz hasonló összeesküvésen törték a fejüket, izgatós és gúnyolós iratokat már ki is függesztettek Pest különböző terein, sőt gyűjtögettek is, és hogy a tűz elterjedhessen, a tűzoltókocsikat is megrongálták, azonban Győrffy József és Kraudy Pál hasonló mozgalmában, noha már a postakocsi kifosztását is tervbe vették, elnézésből nem láttak főbenjáró pert, s ügyüket meghagyták a megyei hatóságok, tehát tulajdonképpen az udvar ellenségei kezében.

Ez utóbbiak ügye inkább azt bizonyítja, mennyivel haladóbb és modernebb, s mennyivel jobb szívé és igazságszeretőbb volt a bécsi udvar, mint a magyar nemesi vármegye. A megye olyan kényelmes, hanyag és lusta volt ugyanis, hogy letartóztatásuk, sőt a vármegyei főügyész beadványa után még 5 évig kellett a vádlottaknak letartóztatva várniuk, míg a megye kimondta felettük az ítéletet, pedig a késedelem miatt már a kancellária is leírt Temes megyé-

hez. A királyi kancelláriának tehát ezekre a szegény vádlottakra is volt gondja, de a megyének nem. Végül csak börtönbüntetést kaptak, azokat a szegény jobbágyokat pedig, akiket a postakocsi kirablására felbéreltek, s akik aztán a dolgot mégse merték végrehajtani, fel is mentették.

Győrffy és Kraudyt a megye csak hat évre ítélte, Ferenc király azonban három évre szálította le még ezt a büntetést is. Egyúttal utasította a kancelláriát, nyomozza ki, kiket terhel a megyénél a felelősség azért, hogy ezek a szegény emberek öt évig voltak kénytelenek várni, mire ügyüket eldöntötték. Látjuk tehát, hogy Ferenc király azt, ami a felvilágosultságban jó volt, például az emberszeretetet, nagyon is gyakorolta, s ebben ugyancsak haladt a korról. Ő csak azt utálta e „felvilágosultságban”, ami felforgató és egyházellenes volt benne, de, úgy látszik, éppen ez a bűne a még mindig e rég meghaladott „felvilágosultság” hatása alatt álló mai irodalomban.

Az ügy érdekes befejezésül megemlíti még, hogy Győrffy és Kraudy a három évet se töltötte ki, mert hamarosan megszöktek a megye börtönéből. Oly modern volt az a megye és börtöne, hogy – úgy látszik – ennek nem volt komolyabb akadálya; harmadik társukat, Fourt, aki feljelentette őket (ezek a forradalmárok mind olyan jellemtelenek voltak, hogy egymást jelentették fel), orvosi bizonyítvány alapján helyezték nemsokára szabadlábra, mert idegbaj jelentkezett nála.

Egy harmadik, hasonló eset ugyanezen korban Szombathelyen még szerencsésebben végződött. 1800 körül névtelen feljelentést kapott a rendőrség, hogy szombathelyen egy társaság gyanús összejöveteleket tart, mégpedig mindig máshol, s hogy jakobinus klubot alkotnak. Megindították a nyomozást, de csak annyit állapítottak meg, hogy a gyanúsítottakat jakobinusoknak tartják és hogy egyesek közülük rosszhírű emberek.

Biztosan *csak kártyázásukat* lehetett megállapítani, forradalmárságukat nem, bár abban a korban annyira ragadós volt ez a forradalmárság, hogy valószínűleg nem volt egészen alaptalan a gyanú. A főherceg nádor mégis a további vizsgálat megszüntetését javasolta, pedig olyan fontosnak tartották az ügyet, hogy maga az államtanács is tárgyalta. Azonban ez is csatlakozott a nádor véleményéhez, s végül Ferenc király is ilyen értelemben döntött.

Láthatjuk tehát, hogy szó sincs mesterséges rémüldözésről, még kevésbé a magyarság vagy a szabadság üldözéséről. Martinovicsnak és társainak elítélése semmiképpen se tekinthető azon túrhetetlen elnyomás egyik megnyilvánulásának, mely egy félszázad múlva 48 ki-robbanására adhatott volna okot.

Tartalomjegyzék

I. József (1705-1711)	7
III. Károly uralma (1711-1740)	9
III. Károly, az ember	20
A vallási állapotok	22
III. Károly uralma nemzeti szempontból	69
Hogyan ontottuk mi a vérünket a Habsburgok alatt „idegen” érdekekért?	91
A magyar nemesség és a főurak bűnei és érdemei	99
III. Károly Acsády Ádám veszprémi püspök élete tükrében	106
A Pragmatica Sanctio	122
III. Károly méltatása	161
Mária Terézia (1740-1780)	177
Mária Terézia, mint uralkodó	179
Az alkotmány s vele a koronázási eskü állítólagos megszegése	185
A főurak „elnemzetietlenítése”	215
A gyarmati kizsákmányolás vádja	220
Mária Terézia valláspolitikája	235
Mária Terézia a nő és Lotaringiai Ferenc, a férj	247
Lotaringiai Ferenc, a férj	248
Mária Terézia női becsülete	251
Mária Terézia, a feleség és anya	256
Mária Terézia, az anya	261
Mária Terézia vallásossága	267
II. József (1780-1790)	303
II. József, az ember	305
VI. Pius Bécsben	320
II. József uralkodása	330
II. Lipót (1790-1792)	347
A politikai helyzet	349
A vallási kérdés	355
II. Lipót, az ember	372
I. Ferenc (1792-1835)	377
I. Ferenc, az ember	379
A Martinovics-féle összeesküvés	403
Miért lett Martinovics forradalmár?	405
Martinovics jelleme	414
Mentő kísérletek	435
Martinovics társai	445